BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
32 R
14

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
14. a

5 - G - 8

5.1.22.
5
G
22

FRATRIS

HECTORIS PINTI LVSITANI, HIERONYMIANI.

SACRÆ THEOLOGIÆ
DOCTORIS, ET IN ACADEMIA
Conimbricenſi S. Scripturæ Profeſſoris,

OPERVM OMNIVM LATINORVM, QVÆ
ad hunc vſque diem in lucem peruenerunt,

TOMVS PRIMVS.

Qui in ESAIAM, THRENOS, EZECHIELEM, DANIELEM,
ET NAHVM Commentarios comprehendit.

Ad finem quarti Tomi, IMAGINIS VITÆ CHRISTIANÆ
DIALOGORVM OPVS, *recens Latinitate donatum, acceſſit.*

Nouiſſima Editio, ad faciliorem, meliorem, vtilioremq; formam quàm ſuperioribus, operâ virorum non mediocriter eruditorum, digeſta, mendiſque omnibus, quibus ſcatebat, perpurgata.

Præter ſacræ Scripturæ INDICES, *alij Rerum & Verborum, meliori modo quàm anteà diſpoſiti & locupletiores redditi, ad calcem cuiuſque Tomi, ſunt inſerti: in quibus nihil in toto Opere deſiderari poteſt, quod his, facillimo negotio, potiſſimum ad Hæreticorum, nouorúmque Sectariorum falſa dogmata refutanda, non poſſit indagari.*

SOC. IESV * BIBL. SEC. COLL. ROM. IHS

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LVTETIÆ PARISIORVM,
Apud Michaelem Sonnium, via Iacobæa,
ſub Scuto Baſilienſi.

M. DC. XVII.

CVM PRIVILEGIO.

DOMINO HENRICO PRINCIPI ILLVSTRISSIMO,

INVICTISSIMI REGIS EMANVELIS FILIO, CARDINALI ET ARCHIEPISCOPO ampliſſimo, hæreticæ prauitatis ſupremo, in Luſitania inquiſitori integerrimo,

FRATER HECTOR PINTVS LVSITANVS, Salutem, & æternam fælicitatem.

COGITANTI mihi ſæpenumero, clariſſime Princeps, & varia hominum ſtudia in memoria verſanti, illi fœlices maximéque laudabiles videntur, qui omnes ſuas actiones in Deum referunt, totóſque ſeſe in optimæ vitæ ſtatu exquirendo & conſequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiam, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aſpirant, non eſſe in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cùm eas caducas & incertas aſpiciant, virtutem amplectuntur, quæ altiſſimis defixa radicibus, neque poteſt incendio amitti, neque direptioni committi, neque vlla temporum varietate labefactari. Inter omnes qui hunc fœlicem vitæ curſum conficiunt, tu vnus emines, Princeps Chriſtianiſſime, qui in inſigni dignitate conſtitutus, rerúmque maximarum gloria præſtantiſſimus, virtutem mirabiliter ſectaris. Omni enim humana ſuperbia & arrogantia contempta, ad cœleſtia aſpiras, & non ſolùm tuos Luſitanos, ſed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominiſque celebritas & ſplendor euolauit, vſque adeò tua vita & exemplo inſtruis & deuincis, vt admirabilis illis quædam amoris in te & obſeruantiæ exardeſcat magnitudo. Eſt enim virtutis proprium homines allicere ad diligendum, cùm ob illius amplitudinem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorúmque memoriam cum beneuolentia & veneratione vſurpemus. Eſt igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falſa mundi gloria nititur, ſed in virtute diuiníque numinis imitatione conſiſtit, ex qua verus honor minimè contemnendus dimanat. Quod tu intuens, illuſtriſſime Princeps, eas opes ardenter quæris, quæ animum amplificent, ex quibus intelligis, poſſe veram gloriam redundare. Tu es rectæ iuſtitiæ, dulcíſque pacis conſeruator. Ad te tanquam ad ſingulare præſidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudentiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus, in quo nititur Luſitaniæ ſalus. Quid plura? Tu es verè Princeps Chriſtianus. Hæc eſt vera gloria, & illuſtris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium ſeculorum, quam poſteritas alet, & ipſa perpetuitas ſemper intuebitur. Cui igitur niſi

tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipſum planè cognoſcas, rationem vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cùm fuiſſem ab ineunte ætate in literis Latinis verſatus, & poſtea nonnullos annos & Salmanticæ & Conimbricæ iuri operam dediſſem, cœpi mecum cogitare, eſſe illum vitæ ſtatum, ad quem ego aſpirabam, multis atque turbulentis negotiis oppreſſum, & infinitis animi pe-

Matth. 6. riculis expoſitum. Verſabatur mihi ante oculos illa Dei noſtri ſententia: Quærite primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo verſans exiſtimabam, id quod erat, eſſe religionem rectam viam ad vitam immortalem conſequendam. Eam ob cauſam ingreſſus ſum ordinem Diui Hieronymi, vbi viget ſolitaria quædam tranquillitas, & religionis obſeruantia. Et interfluxis nonnullis annis miſſus à primate meo totius Ordinis moderatore ad Ordinis collegium, tanquam ad bonarum artium mercaturam, mea ſtudia longo interuallo intermiſſa reuocaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totum curſum & Philoſophiæ & Theologiæ ſub excellentibus præceptoribus virtute & ſapientia præſtantibus perfeci, & vtriuſque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam comparaui. A collegio reuerſus ad monaſterium, vnde profectus fueram, quantum potui, me abduxi ab omni negotio humano, totúmque me dedidi ſtudio diuinarum literarum. Et conſideranti mihi, atque ſæpenumero memoria repetenti Prophetæ Eſaiæ vtilitatem, magnificentiam, & amplitudinem, eſſéque eius expoſitores pauciſſimos, eóſque breuiſſimos, cúmque multis in locis indigere explanatione, oriebatur deſiderium quoddam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meíque ingenij imbecillitatem perſpicerem, cadebam animo equidem,

Ezech. 2. longéque ab ſcribendo abhorrebam. Eſt enim diuina Scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Ezechiel ſcriptum intus & foris: foris, propter ſenſum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter ſpiritualem intelligentiam, & alta atque diuina myſteria. Et eam ob cauſam ait Gregorius

Exod. 32. Nazianzenus fuiſſe legis tabulas ex vtraque parte ſcriptas. Et cœleſtis ille ma-

Ioan. 5. giſter Chriſtus Deus noſter, Scrutamini, inquit, ſcripturas: ſignificans non ſat eſſe eas legere, ſed opus eſſe earum arcana & profunda myſteria altè perſpicere,

Mat. 13. & diligenter inueſtigare. Quam ob cauſam eas theſauro abſcondito compara-

Ioſ. 3. uit. Et quemadmodum Hebræis ſe in promiſſam terram conferentibus, & fœderis arcam ſecum aſportantibus ſe obiiciebat Iordanis, impediens illis ingreſſum, ſic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipſum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnum illum fluuium aperuiſſe, & viam mirabiliter paraſſe: quo fretus ſperabam fore, vt Deus ſui Prophetæ ſenſum mihi aperiret, quo valerem illum ſecurè penetrare. Sed hæc mihi cogitanti alia multò difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam

Pſal. 18. Dauidem dicere in Pſal. eſſe legem Domini immaculatam animáſque conuer-

Rom 7. tentem: & Apoſtolum Paulum in epiſtola ad Romanos eam ſanctam & ſpiritualem appellare. Cùm autem ego meipſum peccatorem maculis inquinatum cognoſcerem, quî fieri poteſt, vt auderem ad diuinarum literarum interpreta-

2 Reg 6. tionem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percuſſus, quòd ar-

1. Paral. 13. cam, in qua lex fuerat recondita, tetigiſſet, vt literæ diuinæ conteſtantur, quas pœnas eſſem ego meæ temeritatis daturus, ſi non arcam, ſed ipſam ſanctam Scripturam attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ip-

Eccleſ. 24. ſam Scripturam ita in Eccleſiaſtico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternam habebunt. Hæc erant quæ verſabant in deliberando meum animum, illíque efferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circunſpectis & exploratis,

facta

facta ſumma omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore imploraro, hunc diuinum vatem aggredi, ſperans Deum me in hoc opere pro eius honore ſuſcepto adiuturum. Sequor communem verſionem ab Eccleſia approbatam, & in fine vniuſcuiuſque capitis adiicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus eſt Eſaias in Iudæa non ſolùm ante Babylonicam, ſed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Eſt eius præcipuum inſtitutum prædicere noſtræ fidei myſteria, præſertim Chriſti Dei noſtri aduentum, & acerbiſſimam mortem, vocationem gentium, & veteris legis ſacrificium abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formam quandam luteam, eam ingenioſè vertendo & verſando: ſed conflato tintinabulo, forma reiicitur & frangitur, & pedibus conculcatur, quippe quæ ſolùm ad tintinabuli vſque completionem erat profutura & duratura: ſic effecturus Deus Eccleſiam ſuam, quæ eſt admirabilis quædam campana totum orbem terrarum ſonitu ſuó adimplens, inſtituit prius antiquæ legis cerimonias & ſacrificia, tanquam formam luteam, quæ non niſi ad Eccleſiæ vſque formationem durarent. Eccleſia autem conſtituta, Euangelióque nuntiato, omnia illa vetera ſacrificia fuerunt reiecta, & finita, & pedibus conculcata. Habebat enim lex vmbram futurorum bonorum, vt ait in Epiſtola ad Hebræos D. Paulus, non ipſam imaginem rerum. Et ad Corinthios ſcribens, illa omnia aſſerit Iudæis in figura contigiſſe. Fuit hic Propheta nobilis, & vt aiunt, frater regis Amaſiæ, tanta eloquentia præditus, tot ſapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios Prophetas dicendi copia & amplitudine, mea ſententia, facile vincat. Flagrauit tanto ſtudio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manaſſe, qui ſe ſcelerum miniſtrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus Prophetam, qui fuit Princeps illuſtriſſimus, virtutúmque præſidio ſeptus, niſi alteri principi ſimiliter, clariſſimo, virtutúmque maximarum abundantia cumulato? Quare, Princeps Chriſtianiſſime, hoc exiguum munus, quod tibi dicare conſtitui, vt meam erga te incredibilem pietatem oſtenderem, pro tua ſingulari humanitate velim benigne ſuſcipias. VALE.

Simile. Heb. 10. 1. Cor. 10.

BIBLIOPOLA LECTORI S.

SATIS vnicuique compertum eſſe reor, quantam, omnes qui ſacroſanctæ Theologiæ operam nauant, concionandíque munus profitentur, vtilitatem ex Operibus Fratru HECTORIS PINTI *Luſitani potuerint expiſcari. Quod ſanè nunc demùm ea Typographo committere me impulit, vt quoad poſſet fieri diligentia, nullis parcens expenſis & ſumptibus ad ea pernceſſariis excuderentur. Cùm autem, an aliquid limatione, prælectione, aut mutatione egeret, ad maiorem tuam vtilitatem, faciliúſque proficiendi negotium, rimaremur, certiores ſumus redditi, Annotationes ex Hebræo, longius quam par eſſet à ſectionibus textus ſacræ Scripturæ & ordine ab Authore obſeruato, eſſe remotas, imò ipſas annotationes ſenſum Scripturæ enucleantes, non ſatis commoda methodo poſſe inueſtigari. Quam ob rem viros eruditos nacti, vt hoc onus eorum humeris imponeremus, tantum ij oleo & operæ (vt dicitur) operam nauarunt, vt illas annotationes ex Hebræo iuxta priores ſacræ Scripturæ collocarint; ita vt quod in Textu contineatur, illas etiam ex Hebræo annotationes amplectatur: imò Textus ipſe nonnullis, cùm literularum, tùm numerorum notis exprimatur, quarum primæ ad priores, reliquæ verò ad poſteriores referantur. Quod tibi faciliori diſquiſitioni, breuiorique intellectui profuturum ſperamus. Inſuper ad Operis calcem* IMAGINIS *V*ITÆ CHRISTIANÆ *D*IALOGOS, *in Latinum ſermonem verſos, nunquam anteà excuſos, ſubnectere nobis viſum eſt: certò ſcientes, quàm gratiſſima tibi priora Opera fuerint, nec dubitamus quin maiorem iucunditatem animique oblectamētum, ex his* DIALOGIS *percipere poſsis: quippe qui, præter multas antiquitates, rerúmque rationes & diſputationes, ex vtraque parte, teſtimoniis ſacræ Scripturæ, veterum Patrum, Hiſtoriographorum, Mathematicorum, ac cæterarum artium & diſciplinarum profeſſorum, probatas, tota Philoſophorum Academia, mirabili quodam artificio, in his incluſa videatur. Taceo ſimilitudines tam ſubtiliter inuentas, tam bellè appoſitas, támque ingenioſè explicatas, vt auſim dicere, ſicuti Magnus ille Alexander lectionibus Iliados Homeri Græcorum Poetarum principis obdormiuiſſe dicitur: ſic tu tanta dulcedine captus, tam ſuaui, eóque mirabili dicendi genere allectus, non ſolum eorum lectionibus obdormias, verùm in admirationem etiam rapiaris. Monitum tamen te velim, ſi legendo quidpiam rude, inconcinnum, inelegans, mendiſque circumfuſum, tuis auribus diſpliceat, ne quæſo rationem habeas verborum, at ſenſus: Cùm enim hæc ſit noua Traductio, non tanta pollet venuſtate & elegantia, ſicuti Authoris dicendi genus; nec emendatione, ſicuti Tomi Operum, quæ multoties in lucem prodierunt. Cæterùm* INDICES *rerum & verborum ſuperiores in Operibus anteà impreſſos raptim, immaturóque iudicio confectos eſſe deprehendentes, in meliores mutare cordi fuit, in quibus nihil in totis Operibus deſiderari queat, quod inuentu non perfacillimum eſſe comprobetur. Quos* INDICES, *ita ſeparare voluimus, vt quiſque Tomus, ad calcem, ſuum habeat: Tomos autem in duas partes digeſſimus: primam Commentarios in* ESAIAM, THRENOS, *&* EZECHIELEM: *alteram in* DANIELEM, *N*AHVM, *& D*IALOGOS *comprehendentem. Hæc igitur candido animo accipe, fœlicique curſu perlege.* *V*ALE.

AVTHORES, QVI IN HIS COMMENTARIIS IN ESAIAM CITANTVR.

A.

Acuſilaus.
Æmilius.
Auguſtinus.
Ambroſius.
Alexander Papa.
Antonius Sabellicus.
Ælianus.
Alexander ab Alexandro.
Apollonius.
Auſonius.
Ammonius.
Ammianus.
Æſchilus.
Æneas Syluius.
Æneas Vicus.
Alexander Aphrodiſæus.
Alcinous Platonicus.
Ariſtoxenus.
Auguſtinus Eugubinus.
Architas Tarentinus.
Athanaſius.
Ariſtoteles.
Antiſthenes.
Andreas Fuluius.
Aquila.

B.

Bernardus.
Beroſus Chaldæus.
Baſilius Magnus.
Baptiſta Mantuanus.
Baptiſta Fulgoſius.
Blondus Flauius.
Bion Boriſtenites.
Budæus.
Bartholomeus Camerarius.
Bruno Ambermachius.

C.

Cyprianus.
Chryſologus.
Caſſiodorus.
Clemens Alexandrinus.
Clemens Papa.
Claudianus.
Cœlius Rodiginus.
Chryſippus.
Chryſoſtomus Dion.
Caſſiodorus.
Cornelius Ianſenius.
Columella.
Cæſarius Arelatenſis.
Cuſpinianus.
Chilo Lacedæmonius.
Callimachus.

D.

Dionyſius Areopagita.
Diogenes Laërtius.
Diodorus Siculus.
Dionyſius Carthuſianus.
Dionyſius Halicarnaſſeus.
Diodorus Tharſenſis.
Dicearchus.
Demetrius Phalereus.
Dion Caſſius.
Dionyſius Alexandrinus.
Dioſcorides.
Didymus Alexandr.
Democritus.
Didymus Brachmanes.
Dion Nicæus.

E.

Euſebius Cæſarienſis.
Eucherius.
Euſtathius.
Euripides.
Epictetus.
Epicharmus.
Euſebius Emiſſenus.
Epiphanius.
Egeſippus.
Ephren Syrus.
Eraſmus Roteroda.
Empedocles.
Euthimius.
Epimenides.

F.

Finus Adrianus.
Fœlix.
Fauorinus.
Fulgoſius.
Florus.
Feſtus.
Fabius Pictor.
Feneſtella.
Franciſcus Petrarcha.
Fulgentius.

G.

D.Gregorius.
D.Gregorius Nicenus.
Galatinus.
D.Gregorius Nazianz.
Gregorius Turonenſis.
Gratianus.
Galenus.
Gerſon.
Gellius.
Gloſſa ordinaria.
Guido Carmelita.

H.

D.Hieronymus.
D.Hilarius.
Heſiodus.
Herodotus.
Horatius.
Hieronymus ab Oleaſtro.
Hieronymus Oſorius.
Hugo Cardinalis.
Hugo de S.Victore.
Homerus.
Hypocrates.
Hubertus Herbipolita.
Herodianus.
Haymo.
Heraclitus.
Hiſtoria Tripartita.

I.

D.Ireneus.
D.Iuſtinus Martyr.
Iuſtinus hiſtoriographus.
Ioſephus.
Ionathæ Targum.
Ioannes Chryſoſtomus.
Ioannes Eccius.
Ioannes Monachus.
Ioannes Damaſcenus.
Ioannes Picus Mirandul.

Innocentius III.
Iſidorus Hiſpalenſis.
Iſidorus Brixianus.
Iſichius Hieroſolymitan.
Ioannes Stobæus.
Iuuenalis.
Iulius Solinus.

L.

Lactantius.
Leo Papa.
Lippomanus.

M.

Menander.
Marſilius Ficinus.
Macrobius.
Marcus Tullius.
Maximus Monachus.
Marcellinus.
Marulus.
Methodius.
Manilius.
Michael Bizantinus.

N.

Nonius Marcellus.
Nicolaus Lyranus.
Nicephorus Calliſtus.
Nigidius Figulus.
Nicomachus.

O

Origenes.
Ouidius.
Orontius.
Onkeli Thargum.
Optatus Epiſcopus.
Oecumenius.

P.

Plato.
Pindarus.
Panætius.
Plutarchus.
Priſcianus.
Pomponius Mela.
Ptolemæus.
Plinius.
Plotinus.
Philo Platonicus.
Petrus Nonius.
Petrus Crinitus.
Prudentius.
Palladius.
Pomponius Lætus.
Pindarus.
Philo Iudæus.
Philoſtratus.
Pauſanias.
Polycritus.
Panætius.
Proſper Aquitanicus.
Petrus Galatinus.
Pythagoras.
Petrus Comeſtor.
Photius.
Porphirius.
Phocilides.
Pherecydes.
Polybius.
Pſellus.
Petrus Lombardus.
Petrus de Natalibus.
Platina.

Q.

Quintilianus.
Quintus Curtius.

R.

Reuchlinus.
Rabanus.
Rupertus Abbas.
Rufinus Aquileienſis.
Richardus de S. Victore.
Raphael Volaterranus.
R. Dauid.
R. Kimhi.
R. Abraham.
R. Ioſeph.
R. Selomoh.
R. Moyſes Ægyptius.
R. Moyſes Gerundienſis.
R. Aben Ezra.
R. Simon.
R. Sadius.
R. Iuda filius Amon.
R. Alba.
R. Ioſue Galilæus.
R. Samuel Ber Nahaman.

S.

Seneca.
Strabo.
Saluſtius.
Sabellicus.
Septuaginta Interpret.
Symmachus.
Stephanus.
Stephanus Papa.
Socrates Philoſophus.
Sixtus Senenſis.
Suetonius Tranquillus.
Sophocles.
Sibyllæ.
Soranus.
Speuſippus.

T.

D. Thomas.
Theophilactus.
Tertullianus.
Trogus.
Theopompus.
Theodotion.
Theodoretus.
Terentius.
Thalmud.
Thargum.
Trebellius Pollio.
Titus Liuius.
Tacianus.
Trimegiſtus.
Thales Mileſius.
Titelmannus.
Theophraſtus.
Thomas Vualdenſis.

V.

Virgilius.
Valerius Maximus.
Volaterranus.
Vlpianus.
Victorinus.
Vitruuius.
Vegetius.

X.

Xenophon.
Xenocrates.
Xiphilinus.

Z.

Zeno Philoſophus.

INDEX

INDEX
LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ,
in Eſaia, & Threnis citatorum & explicatorum.

Ex Geneſi.

Caput 1. IN principio creauit Deus cœlũ & terram. 205.d.e. & 281.e. 70.a
Dixit Deus fiat lux. 205
Et Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas. 205.a. 73. & 131.b 255.a
Dixit Deus, fiat lux, & facta eſt lux, fiat firmamentum, &c. 173.e
Producat terra animam viuentem. 142.f
Omne reptile terræ. 81.e
Piſces & aues produxit Deus ex aquis. 134.e
2. *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ.* 338.e
Hoc nunc os ex oſſibus meis. 340.a
Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradiſum, qui inde diuiditur in quatuor capita. 332.e
Lignum vitæ. 280.b
Quacumque hora comederitis, moriemini. 114.e
Tulit ergo Deus quem formauerat, & poſuit eum in Paradiſum voluptatis. 120.b
3. *Eris ſimilis Altiſſimo.* 74.e
Eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum. ibid.
Aperientur oculi veſtri. 263.f
Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius, & ipſa conteret caput tuum. 41.e. & 278.f & 332.e
Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. 2.e
Quid igitur lex? propter tranſgreſſionem poſita eſt. 323.f
4. *Reſpexit Dominus ad Abel & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera illius non reſpexit.* 59. d.e. 83.b. 249.e. & 282.b
Egreſſuſq; Cain à facie Domini habitauit profugus in terra. 306.a. 337.a. 101.f. 102.a
Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. 160.b. 31.e
Nunquid cuſtos fratris mei ego ſum? 345.a
Nonne ſi benè egeris, recipies: ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit? Sed ſub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius. 270.e. 177.a.b. 339.e
Vagus & profugus eris ſuper terram. 247.b
Maior eſt iniquitas mea, quàm vt veniam merear. 339.e
Cain ciuitatem condidit. 188.c
5. *Hic eſt liber generationis Adam.* 159.d
6. *Corrupta eſt terra coram Deo, & repleta eſt iniquitate.* 2.e. & 318.e
Et cuncta cogitatio cordis intenta eſſet ad malum. 120.a
7. *Arca Noe.* 155.b. & 28.a
8. *Dimiſit coruum, qui egrediebatur, & non reuertebatur.* 345.f. 346.a b.d
Et mortuus eſt Aran ante Thara patrem ſuum in terra natiuitatis ſuæ in Vr Chaldæorum. 257.d 11.
Tulit Abram vxorem ſuam, & Loth filium fratris ſui, vniuerſamque ſubſtantiam, quam poſſederant: & animas, quas fecerant, in arcam. 299.b. & 342.f 12.
Erat autem Abram diues valde in poſſeſſione auri & argenti. 238.e 13.
Reuerſus eſt per iter quo venerat à meridie in Bethel, vſq; ad locum, vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. 273.c
Faciam ſemen tuum ſicut puluerem terræ, ſi quis hominum poteſt numerare puluerem terræ, ſemen quoque tuum numerare poterit. 79.d
Da mihi animas: cætera tolle tibi. 299.b 14.
Abram volucres ſuper carnes immolatas deſcendentes abigebat. 168.b. 15.
Noli timere, Abram, ego protector tuus ſum, & merces tua magna nimis. 265.f. & 332.a
Ego Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum. 257.b
Vocauit autem Agar nomen Domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidiſti me. 321.a 16.
A facie Sarai Dominæ meæ ego fugio. 337.a
Deus promiſit ſemini Abrahæ terram Chanaam. 108.b 17.
Clamor Sodomorum ad Dominum perueniſſe. 160.b 18.
Apparuit ei Dominus in conualle Mambre ſedenti in oſtio tabernaculi ſui ipſo feruore diei. Cumque eleuaſſet oculos, apparuerunt ei tres viri ſtantes prope eum, & adorauit in terra, & dixit: Domine, ſi inueni gratiam in oculis tuis, ne tranſeas ſeruum tuum, &c. 205.f. & 332
Abrahamus ſe dixit terram eſſe & cinerem. 35.d 21.
Viſitauit autem Dominus Saram. 164.b
Vidit Sara filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Iſaac filio ſuo. 284.b.c
Errabat in ſolitudine cum filio ſuo, & aquæ vtrem portabat, &c. 180.e
Iſmael. 98.d
Hereditabit ſemen tuum portas inimicorum tuorum. 295.f 22.
In monte Dominus videbit. 81.d
Tolle filium tuum, quem diligis Iſaac, & vade in terram viſionis, atque ibi offeres eum ſuper vnum montium, quem monſtrauero tibi. 100.d
Princeps Dei es apud nos. 73.f 24.
Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. 40.d
Rebecca viſo Iſaac deſcendit de camelo. 35.d
Vocemus puellam, & quæramus ipſius voluntatem. 302.e
Et introduxit eam Iſaac. 233.d
Duæ gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populuſque populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. 258.e 25.
Abijt Iſaac ad Abimelech Regem Palæſtinorum. 102.b 26.
Deus prohibuit Iſaac ne deſcenderet in Ægyptum. 134.f

27. *Cumque venatu aliquid apprehenderis.* 340.d
Et de pinguedine terræ. 31.f
Dixitque in corde ſuo. 323.e
28. *Dilataberis ad Orientem & Occidentem, & Septentrionem & Meridiem.* 95.f
29. *Vide Domine humilitatem meam.* 320.f
31. *Furatus eſt Iacob cor Laban Aramæi, eo quod non indicauit ei, quòd fugerat.* 345.e
32. *Nequaquam inquit Iacob appellabitur nomen tuum, ſed Iſrael: quoniam ſi contra homines præualebis.* 202.b
34. *Triſtemque delinivit blanditijs.* 164.f
37. *Non interficiamus animam eius.* 299.a.b
Manuſque veſtras ſeruate innoxias. 12.a
39. *Tradidit Ioſeph in Carcerem, vbi vincti Regis cuſtodiebantur.* 263.f
40. *Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum ſunt.* 164.f
41. *Magiſter Pincernarum.* 189.d
Putiphares Aegypti fuit ſacerdos Heliopoleos. 93.b
Clamauit præco, vt omnes coram Ioſeph genuflecterent. 171.e
Ipſe ſit ſeruus meus, & in illum maiora contulit beneficia. 220.e
44. *Scyphus quem furati eſtis ipſe eſt, in quo bibit dominus meus: & in quo augurari ſolet.* 332.e
Erat Beniamin minimus inter fratres. 220.e
45. *Miſit me Deus ante vos in Aegyptum.* 286.d
49. *Congregamini vt annuntiem, quæ ventura ſunt in nouiſſimis diebus.* 14.b.288.e
Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio gentium. 14.b.& 28.e.285.f
In brachio meo ſperabunt. 218.f
Non expecto redemptionem Gedeonis filij Ioas, &c. 66.f
Salutare tuum expectabo Domine. 164.e
Et ipſe erit expectatio gentium. 79.b. 217.a. 183.c. & 218.f.
vlt. *Poſt mortem meam Deus viſitabit vos, & aſcendere vos faciet de terra iſta, ad terram, quam iurauit Abraham Iſaac & Iacob.* 128.e

Ex Exodo.

Caput 1. *Oderuntque filios Iſrael Ægyptij.* 258.b
Surrexit enim rex nouus ſuper Ægyptum qui ignorabat Ioſephum. 156.b
2. *Mons Sinai fumabat.* 34.f
Pharao rex. 34.& 35.a
3. *Rubus ardens oſtenſus Moyſi.* 140.e.186.f
Mare rubrum aperuit vt vos liberaret ab Aegypto. 188.a
Ego ſum qui ſum. 344.e
Et videbat quod rubus arderet. 28.b
Quis ſum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Iſrael de Ægypto. 22.d
Obſecro Domine mitte, quem miſſurus es. 22.d
4. *Filius primogenitus meus Iſrael.* 3.a
Velum quo arca teſtamenti tegebatur. 34.c
5. *Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquieſcant verbis mendacibus.* 156.a
6. *Ego Dominus, qui apparui Abraham, Iſaac & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis.* 222.a
7. *Proiecerunt virgas ſuas quæ verſæ ſunt in dracones.* 339
Deuorauit virga Aaron virgas eorum. 116.a
8. *Moyſes à Pharaone petit vt populum dimittat.* 129.d
9. *Conſtituitque Dominus tempus dicens: Cras faciet Dominus verbum iſtud in terra.* 304.f
Extendam palmas meas ad Dominum. 306.d
Indurauit Deus cor Pharaonis. 131.f 10.
A primogenito Pharaonis, qui ſedet in ſolio eius, vſque ad 11.
primogenitum ancillæ, quæ eſt ad molam. 343.c 12.
Opes Aegyptiæ. 168.d
Faſciculumque hyſſopi tingite in ſanguine. 220.d
Comedetis feſtinantes. 233.f
Qui paſcha celebrabant calceati erant. 94.d
Et quaſi ſignum in manu tua, & quaſi monimentum ante oculos tuos. 306.c.d
Dominus autem præcedebat eos ad oſtendendam viam per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt dux eſſet itineris. 27.a
Quid clamas ad me. 98.c.& 319.d 14.
Pharao in mari Rubro miſerè corruit. 161.d.139.b
Flante vento vehementi, poterat verti. 17.a
Venit ergo Moyſes, & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Reſponditque cunctus populus vna voce: Omnia Verba Domini, quæ locutus es faciemus. Scripſit autem Moyſes vniuerſos ſermones Domini. 205.b
Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis. 316.e
Liberauit Dominus in die illa Iſraelem de manu Aegyptiorum. 342.b.
Mare rubrum. 30.e
Aqua Marach in deſerto. 166.a 15.
Fortitudo mea, & laus mea Dominus. 333.d
Gloria Dei apparuit in nube. 308.c 16.
Cum manus leuabat victoriam conſequebantur, cum autem 17.
eas remiſiſſet, victoriam amittebant. 16.d. & 317.c
Sciſſæ ſunt in deſerto aquæ. 152.e
Sacerdos ex iuſſu Dei portauit in humeris ſuper pectus 18.
ſuum nomina filiorum Iſraelis ſcripta in lapidibus pretioſis. 175.b
Vos ipſi vidiſtis quomodo portauerim vos ſuper alas aqui- 19.
larum. 338.a
Iam nunc veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me populus loquentem ad te, & credat tibi. 308.c
Venerunt in ſolitudinem Sinai. 204.f
Cuncta quæ locutus eſt Dominus, faciemus. 56.d
Ego ſum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, viſitans ini- 20.
quitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me. 276.c.342.c.& d
Non facies tibi ſculptile, nec omnem ſimilitudinem, quæ eſt in cælo deſuper, neque in terra deorſum, neq; eorum, quæ ſunt in aquis ſub terra, non adorabis ea neque coles. 278.b
Et ſeruiens in æternum. 107.c 21.
Non accipies munera, quæ excæcant etiam prudentes, & 23.
ſubuertunt verba iuſtorum. 11.e.147.a
Affligam affligentes te. 306.f
Quæcunque dixit Deus faciemus, & audiemus. 114.c
Moyſes legem firmaturus. 110.b.& d 24.
Inſpice & fac ſecundum exemplar, quod tibi in mõte oſten-
ſum eſt. 6.d 25.
Propitiatorium erat ex auro puriſſimo ſuper arcam, & tegebatur à duobus Seraphim mutuo ſe reſpicientibus. 183.f
Cherubim alas ſuas extendebant. 34.d
Arca teſtamenti. 158.e.f
Deus Moyſi præcepit vt duo Cherubin eſſent in propiciatorio. 16-.a
Facies & tabulas ſtantes tabernaculis de lignis Sethim.
181.a 26.
Facies & vectes de lignis Sethim ad continendas tabulas in vno latere tabernaculi. ibid.
Oleum de arboribus oliuarum. 31.e
Facies laminam de auro puriſſimo, in qua ſculpes opere cæ- 27.
latoris Sanctum Domino, ligabiſque eam vitta hyacyn- 28.
thina: Et erit ſuper tiaram imminens fronti Pontificis.

ficis. 244.b
Deus præcipiebat vt ſacerdos haberet in rationali iudicij,
Doctrina & veritas. 175.e
Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem. 162.e
Doctrina & veritas. 117.e
29. *Sacerdos oleo vngebatur.* 102.d 121.e
32. *Dimitte me vt iraſcatur furor meus contra eas, & de-*
leam eos. 30.d.254.e.& 274.b
Auferam ſepem eius, & maceriem eius diruam. 30.e
Si non dimittis populo noxam hanc, dele me de libro, quem
ſcripſiſti. 26.f
Quid tibi fecit populus hic, vt induceres ſuper eum pecca-
tum maximum. 4.f
Sedit populus manducare & bibere, ſurrexerunt ludere.
284.b.e
33. *Ponam te in foramine petræ, & protegã tela mea, donec trã-*
ſeam. 331.f
Audiens populus ſermonem hunc peſſimum luxit. 109.f
Teipſum nouit ex nomine. 176.c.& 186.e
34. *Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas*
amicitias. 302.f
36. *Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vſ-*
que ad angulum perueniret. 123.e
39. *In monumentum filiorum Iſrael.* 246.b.& d
40. *Operuit nubes tabernaculum teſtimonij, & gloria Do-*
mini impleuit illud. 30.e

Ex Leuitico.

Caput 2. *Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino*
de ſpicis adhuc virentibus, torrebis igne. 139.f
2. *Animal cæcum non oraceſſe endum.* 142.e
6. *Ignis qui ſemper in altari ardebat.* 139.f
11. *Onocra alus.* 151.a
16. *Non facietis vobis idolum & ſculptile, nec titulos erige-*
tis. 92.e
19. *Coram cano capite, conſurge, & honora perſonam ſenis.*
199.f
23. *Celebrabitis ferias Domini ſeptem diebus.* 92.a
24. *Vt ſit panis in monumentum oblationis Domini.* 284.e
25. *Ego Dominus Deus veſter, non facietis vobis idolum &*
ſculptile. 173.e
Ambulabo inter vos, & ero Deus veſter. ibid.
Terra tranſibit. 107.e
26. *Reſpiciam vos & creſcere faciam.* 59.d
Dabo vobis cælum deſuper ſicut ferrum, & terram æneam.
31.a

Ex Numeris.

Caput 11. *Qui quærit inuenit.* 249.a.b
14. *Conſtituamus nobis ducem, & reuertamur in Aegyptum.*
2.e
16. *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite*
tangere, quæ ad eos pertinent: ne inuoluamini in pec-
catis eorum. 303.a
17. *Aaronis virga florebat.* 121.c.& 163.a
20. *Sciſſa in deſerto aqua.* 152.e
Manſit populus Cades. 293.e
21. *Fecit ergo Moyſes ſerpentem æneum, & poſuit eum pro ſi-*
gno, quem cum percuſſi aſpicerent, ſanabantur. 278.e
Hic neſcimus vnde ſit. 3.e
Anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo. ibid.
Serpens æneus. 166.a
23. *Ecce populus vt leæna conſurget, & quaſi leo erigetur.* 135.e
De montibus Orientis. 17.a
Non eſt Deus vt homo, vt mentiatur. 11.b
Non eſt augurium in Iacob. 332.f
24. *Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget virga de Iſrael.* 106.e.

& 286.e
Venient in trieribus de Italia, ſuperabunt Aſſyrios, vaſta-
buntque Hebræos. 106.b
Fluet aqua de ſitula eius, & ſemen illius in aquas multas.
343.a
Morabatur autem eo tempore Iſrael in Sethim. 181.d 25.

Ex Deuteronomio.

Date ex vobis viros ſapientes & gnaros, quorum conuerſa- Caput 1.
tio ſit probata in tribubus veſtris, vt ponam eos vobis
principes. 315.a
Cogitato in corde tuo quod Dominus ipſe eſt Deus in cælo 4.
ſurſum, & in terra deorſum. 281.e
Ne forte eleuatis oculis ad cælum videas Solem, & Lunam,
& omnia aſtra cæli, & errore deceptus adores eas. 110.f
Dominus Deus tuus ignis conſumens eſt. 146.f
Cum quæſieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, ſi ta-
men toto corde quæſieris, & tota tribulatione animæ tuæ.
97.f.
Audi Iſrael: Dominus Deus noſter, Dominus vnus eſt. 6.
206.a
Ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, eruntque, & moue-
buntur inter oculos tuos. 46.f
Vt prolongentur dies tui. 203.e
Deuorabimus omnes populos, quos Deus tuus daturus eſt 7.
tibi. 315.f
Eum conſtitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. 135.a
Non erit apud te ſterilis vtriuſque ſexus. 242.a
Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo, quod pro- 8.
cedit de ore Dei. 168.e
Cum habitaueris in terra earum, caue ne imiteris eas. 12.
303.a
Onias peccauit. 92.e
Oblationem ſpontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta be- 16.
nedictionem Dei tui. 140.f
Eum Regem conſtitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. 17.
21.e
Et iudicium intra portas videris. 343.e.f
Non ſit in te qui ariolos ſciſcitetur, & obſeruet ſomnia at- 18.
que auguria, neque ſit maleficus, neque incantator, ne-
que qui pythones conſulat, neque diuinos, & quærat à
mortuis veritatem. 47.b
Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus, ſed 24.
vnuſquiſque pro peccato ſuo morietur. 276.d
Pro menſura peccati erit & plagarum modus. 23.b.& 25.
77.e
Onias altare ædificat in Aegypto. 92.e 26.
Nec ſeparari ea in qualibet immunditia. 28.e
Sit cælum ſuper caput tuum æneum, & terra ſubter te fer-
rea. 32.a
Det Dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, & de cælo de-
ſcendat ſuper te cinis, donec conteraris. ibid.
Erit vita tua quaſi pendens ante te, timebis nocte & die: &
erit vita tua ſuſpenſa ante te. 228.f
Conſtitues Dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: 28.
& eris ſemper ſupra, & non ſubter. 296.a
Si Dei legem violaret: ipſe aduena erit in caput, & tu in
caudam. ibid.
Vxorem accipies, & alius dormiet cum ea. 342.f
Filij tui & filiæ tuæ tradentur alteri populo videntibus
oculis tuis. ibid.
Audiat terra verba oris mei. 240.f 32.
Creſcat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium
meum. ibid.
Generatio peruerſa eſt & infideles filij. 46.a
Ipſi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritaue-
runt in vanitatibus ſuis: & ego prouocabo eos in eo, qui
non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo eos. 46.a

Nonne hæc condita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis? Mea eſt vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum. 46.b
Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & ſanabo. 327.c
Vna eorum vi filiis. 331.e
Creſcat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. 30.a
Expandit alas ſuas, & aſſumpſit eum, atque portauit in humeris ſuis. 139.c
Sicut aquila prouocans ad volandum pullos, & ſuper eos volitans expandit alas ſuas, aſſumpſit eum, atque portauit in humeris ſuis, Dominus ſolus dux eius fuit. 338.a
33. *Apparuit Dominus de monte Pharan, & cum eo ſanctorum millia: In dextera eius ignea lex.* 102.e
Dilexit populos, &c. ibid.
Qui ſaluaris in Domino, ſcutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ. 331.f
Manus eius pugnabunt pro eo. 335.d

Ex Ioſue.

Caput 3. *Mare Rubrum.* 188.a
7. *Pertimuitque cor populi.* 140.c
Achan vſurpaſſe de anathemate Iericho regulam auream. 64.a.b.& d
9. *Hebræi à Gabaonitis decepti.* 135.a
Et os Domini non interrogauerunt. 274.c.& 301.e
10 *Mons Gabaon.* 1·9.d
15. *Initium eius à ſummitate maris ſalſiſſimi, & à lingua eius, quæ reſpicit meridiem.* 64 a
17. *Ephraim ſit ab Auſtro.* 95.f
21. *Quæ eſt iſta tranſgreſſio.* 325.f
vlt. *Nunc ergo timete Dominum, & ſeruite ei perfecto corde atque veriſſimo, & auferte Deos quibus ſeruierunt patres veſtri in Meſopotamia, & in Ægypto, ac ſeruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, vt Domino ſeruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui ſeruire potiſſimum debeatis, &c.* 270.d

Ex libro Iudicum.

Caput 7. *Virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Ægypti.* 58.d

Ex libro I. Regum.

Caput 1. *Effudi animam meam in conſpectu Domini.* 317.b
Arcus fortium ſuperatus eſt, & infirmi accincti ſunt robore. 275 e
2. *Hannæ autem non erant liberi.* 17.d
Aquilis velociores, leonibus fortiores. 337.e
Sublimauit cornu Chriſti ſui. 309.f.343.f
Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata eſt. 234.f
Aquas amaras ſale dulces. 166.a
Sterilis peperit ſeptem. 26 a
3. *Salomon filius tuus regnabit poſt me, & ipſe ſedebit ſuper ſolium meum.* 312.e
6. *Reduxerunt Philiſtiim arcam Domini.* 153.e
Ibant autem in directum vaccæ per viam, quæ ducit Bethſames: & itinere vno gradiebantur pergentes & mugientes, & non declinabant nec ad dexteram nec ad ſiniſtram. 153.c.& d
7. *Vacca legem Dei ferentes.* 171.d.f
8. *Requieuit omnis domus Iſrael poſt Dominum.* 39.a
Conſtitue nobis regem, vt iudicet nos, ſicut & vniuerſa habent nationes. 21.f

Exultauit vt videret diem meum, vidit & gauiſus eſt. 1.b 9.
Videntes Prophetæ. 135.f
Antequam aſcendat excelſum. 19.a
Conatus Naas vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. 167.f 11.
Qui perſeuerauerit vſque ad finem hic ſaluus erit. 314.b 13.
Dauid in adoleſcentia in Regem deſignatus. 128.c 16.
Cithara Dauidis ſpiritum malum fugabat à Saul. 144.b 17.
Placuit ſermo in oculis Dauid. 190.e
Non ſit manus mea in eo. 12.a 24.
Nec aliquando defuit quicquam eis. 164.b 25.

Ex Regum libro II.

Frater mi Ionatha decore nimis. 84.f Caput 1.
Nathan miſſus à Deo ad Dauidem. 30.e 2.
Dauid 70. annos vixit. 105.d 5.
Tyrus. 103.f
Mons diuiſionum. 129.d
Dominus tranſtulit peccatum tuum in filium, qui tibi natus eſt: non enim morieris tu, ſed ille. 339.e 335.d 12.
Aſpergens Thamar cinerem capiti ſuo. 311.e 13.
Nunquid manus Ioab tecum eſt. 48 1 14.
Dimitte eum vt maledicat, iuxta præceptum Domini, ſi forte reſpiciat Dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac. 338 f 6.
Porro Abſalō erexerat ſibi, cū adhuc viueret, titulum. 92.e 18.
Azotus capta. 93.f.94.a 18.
Surrexit rex, & ſedit in porta. 19..f 19.
Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. 117.e 20.
Quare præcipitas hæreditatem Domini. Reſpondenſque Ioab ait: Abſit hoc à me, non præcipito. 116.d
Deus Dominus fortis meus, ſperabo in eum ſcutum meum, & cornu ſalutis meæ. 128.d.331.f 22.
Dominus cornu ſalutis meæ. 29.e
Noſti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiæ, occidit duos principes exercitus Iſraelis. 79.f 23.
O ſi quis mihi daret potum aquæ de ciſterna quæ eſt in Bethlehem. 2-2.b
Vade numera Iſrael & Iudam. 280.f 24.
Immiſitque Dominus peſtilentiam in Iſrael de mane vſque ad tempus conſtitutum. 304.f
Templum Salomonis in area Ornæ. 97.a

Ez libro III. Regum.

Si cuſtodierint filij tui vias, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde ſuo, & in omni anima ſua, non auferetur tibi vir de ſolio Iſrael. 161.e Caput 2.
Arca fœderis. 129.c.d.f 5.
Feci tque in templo feneſtras obliquas. 132.d 6.
In templo Salomonis erant baſes in quibus erant ſculpti leones & boues & Cherubim. 142 c.f 7.
Domus Salomonis. 100.d
Omnis qui tranſierit per eam ſtupebit & ſibilabit. 3 5.d 9.
Non credebam narrantibus mihi, donec ipſa veni, & vidi oculis meis. 1.a 10.
Scindam regnum tuum, & dabo illud ſeruo tuo, veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. 271.a 11.
Vade in tabernacula tua Iſrael. 310.e 12.
Altare altare, hæc dicit Dominus: Ecce filius naſcetur domui Dauid Ioſias nomine, & immolabit ſuper te ſacerdotes excelſorum, qui nunc in te thura ſuccendunt. 2.f 13.
Elias operuit Eliſeum quem inuenit arantem. 94.e 19.
Remanſit vir vnus, per quem poſſumus interrogare Dominum, ſed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum ſed malum. 135.f 22.

Achab

Achab Prophetam in carcerem coniecit. 135.f

Ex libro IIII. Regum.

Caput 4. *Cernit autem puer.* 17.d
5. *Etſi rem grandem dixiſſet tibi Propheta.* 168.e
6. *Pone panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domum ſuam: appoſitaque eſt ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt.* 19.f. & 20.a
9. *Lenticulam olei fundes ſuper caput eius.* 5.b
10. *Da mihi manum tuam: qui dedit ei manum.* 342.e
11. *Produxitque filium regis, & poſuit ſuper eum diadema & teſtimonium, feceruntque eum regem.* 13.b. & 311.e
15. *Ozias Rex.* 33.b
In diebus Oziæ. 2.e
16. *Et hi qui fugerunt de domo Iacob.* 58.a
Achaz Dei cultum abſtulerat, & idola adorauerat. 162.e
17. *Ecce dedit manum ſuam.* 342.e
Aran & Reſeph ciuitates. 158 e.f
18. *Facite mecum quod vobis eſt vtile.* 156.a
Rex Ezechias. 155.a
Et viuetis, & non moriemini. 156.d
Ezechias idola contriuit, templum Baal euertit. 162.e
19. *Ponam circulum in naribus tuis, & camum in labijs tuis, & reducam te in viam per quam veniſti.* 84.e
Et ſiccaui veſtigijs pedum meorum omnes aquas clauſas. 161 d
Iudæus in blaſphemiam prorumpebat. 158.a
Ad Eſaiam Prophetam filium Amos. 158.e
20. *Fleuit Ezechias fletu magno: & priuſquam egrederetur Eſaias mediam partem atrij, factus eſt ſermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Hæc dicit Dominus Deus patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce ſanaui, &c.* 163.a
21. *Admirabile ſignum.* 166.d
Et adorauit omnem militiam cæli. 210.f
Vt quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius. 87.b
Manaſſes impius rex. 176.b
22. *Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad ſepulchrũ tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus ſum ſuper locum iſtum.* 245 a
Hieroſolyma obſeſſa. 99.d

Ex Paralipomenon libro I.

Caput 2. *Iſte leuauit haſtam ſuper trecentos.* 326.d
Ariel ciuitas Dauidis appellata. 131.a
21. *Templum Salomonis in area Ornæ.* 97.a
22. *Dauid erat ſanguinarius, templum ædificare non potuit.* 142.b
28. *Cogitaui vt ædificarem domum, in qua requieſceret arca fœderis, & ſcabellum pedum Domini Dei noſtri.* 309.b

Caput 3.

Ex Paralipomenon libro II.

10. *Pater tuus grauiſſimo iugo vos preßit.* 326.a
19. *Aſa Propheta in carcerem relegatus.* 135.f
13. *Accepit Bethel & filias eius: & Ieſana cum filiabus ſuis.* 331.a
15. *Si quæſieritis eum, inuenietis: ſi autem dereliqueritis eum, derelinquet vos.* 239.e
16. *Videntes Prophetæ.* 135.f
19. *Videte quid faciatis, non enim hominis exercetis iudicium, ſed Domini; & quodcunque iudicaueritis, in vos redundabit: Sit timor Domini vobiſcum, & cum diligentia cuncta facite: non eſt enim apud Dominum Deum noſtrum iniquitas, nec perſonarum acceptio, nec cupido munerum.* 79.f
Deus non eſt acceptor perſonarum. 141.e
20. *Cùm ignoremus quid agere debeamus, hoc ſolum habemus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te.* 158.b
Ozias Rex. 33.b 26.
Admirabile ſignum. 166 d 23.
Legati Babylonis miſſi ad Ezechiam. 163.b.e 31.
Miſit Rex Babylonis Legatos ad Ezechiam. 166.e 32.
In diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & orauit Dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei ſignum. Sed non iuxta beneficia quæ acceperat, diſtribuit, quia eleuatum eſt cor eius. Et facta eſt contra eum ira, & contra Iudam & Ieruſalem. Humiliatuſque eſt poſtea, eò quod exaltatum fuiſſet cor eius, tam ipſe quàm habitatores Ieruſalem, & idcirco non venit ſuper eos ira Domini in diebus Ezechiæ. 166.f. & 167 a
Rex Ezechias. 155.a

Ex Nehemia, qui & Liber II. Eſdræ dicitur.

Vna manu ſua faciebat opus, & altera tenebat gladium. 167 f Caput 4.

Ex libris Eſdræ.

Deus Iſraelis eſt Deus cæli. 192.f Caput 1.
Qui dico Cyro: paſtor meus es, & omnem voluntatem tuam complebis. 19 .e
Opes Babylonicæ. 168.d
Et euulſi capillos capitis mei. 215.e 9.
Lugebat enim tranſgreßionem eorum. 323.f 10.

Ex Tobia.

Cum iratus fueris, miſericordiam facies. 327.b Caput 3.
Si in probatione fuerit, coronabitur; ſi autem in tribulatione fuerit, liberabitur: & ſi in correptione fuerit, ad miſericordiam tuam venire licebit. 327.b
Ex ſubſtantia tua fac eleemoſynam. 265.a 4.
Eleemoſyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. 249.f

Ex Iudith.

Erat cinis ſuper capita eorum. 313.e Caput 4.
Nomini tuo da gloriam. 158.f 9.

Ex Eſter.

Et literæ ſignatæ ipſius annulo miſſæ ſunt per curſores. 159.d Caput 3.
Necdum verbum de ore regis exierat. 168.e 7.

Ex libro Iob.

Dominus dedit, Dominus abſtulit. 301.e Caput 1.
In omnibus non peccauit Iob, labijs ſuis, nec ſtultum quid contra Deum locutus eſt. 273.d
Occupet eum caligo, & inuoluatur amaritudine. 308.a.b 3.
Ipſe vulnerat & medetur: percutit, & manus eius ſanabunt. 92.f 5.
Nihil permanebit de bonis eius. 306.b
Beatus homo qui corripitur à Deo. 300.a
Apprehendit ſapientes in aſtutia eorum, & conſiliũ prauorum diſsipat. 90.f. 44.e
Homo enim naſcitur ad laborem. 50.f
Beatus homo qui corripitur à Domino. 64.e

8. *Aranearum tela fiducia eius.* 134.e
9. *Pellı meæ conſumptis carnibus adhæſit os meum.* 342.f
Auferat à me virgam cadens. 722.b
10. *Nonne ſic: lac mulſiſti me, & ſicut caſeum me coagulaſti.* 306.f
13. *Poſuiſti in neruo pedem meum.* 322.e.f
Homo quaſi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra. 172.d
Contra folium quod vento rapitur, oſtēdis potentiam tuam, & ſtipulam ſiccam perſequeris. ibid.
Etiamſi occiderit me: in ipſo ſperabo. 324.a
Cur faciem tuam abſcondis, & arbitraris me inimicum tuum? 8.d
Manum tuam longè fac à me. 310.e
14. *Homo natus de muliere, breui viuēs tempore repletur multis miſerijs.* 165.e
Cunctis diebus quibus nunc milito. 169.
Et conſtituas mihi tempus, in quo recorderis mei. 341.c
Ago pœnitentiam in cinere & fauilla. 313.e
Fugit velut vmbra, & nunquam in eodem ſtatu permanet. 153.b
16. *Confregit me, & poſuit me ſibi quaſi in ſignum.* 323.d
Ego ille quondam opulentus, repente contritus ſum. 305.d
17. *Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* 273.d
Rurſum poſt tenebras ſpero lucem. 308.a
19. *Quis mihi tribuat, vt ſcribantur ſermones mei? Quis mihi det vt exarentur in libro ſtylo ferreo, & plumbi lamina, vel celte ſculpantur in ſilice.* 319.b
Scio quod redemptor meus viuit, & in nouiſsimo die de terra ſurrecturus ſum: & rurſum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum ſaluatorem meum: quem viſurus ſum ego ipſe. 286.f.& 287.a
Spoliauit me gloria mea, abſtulit coronam de capite meo. 345.f.
Manus Domini tetigit me. 310.e
22. *Putabas te tenebras non viſurum & impetu aquarum non oppreſſum iri.* 331.c
29. *Quis mihi tribuat, vt ſim iuxta menſes priſtinos, ſecundum dies quibus Deus cuſtodiebat me, quando ſplendebat lucerna eius ſuper caput meum.* 345.d
Oculus fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. 9.c
30. *Frater fui draconum, & ſocius ſtruthionum.* 335.b
Verſa eſt in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium. 343.f
Scio quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti. 76.d.305.b
Nunc in eorum canticum verſus ſum, & factus ſum illis in prouerbium. 331.d
Præſtolabar lucem, & eruperunt tenebræ. 322.b
Cutis mea denigrata eſt ſuper me. 322.d
31. *Scortum alterius ſit vxor mea, & ſuper illam incuruentur alij.* 201.c
Scortum alterius ſit vxor mea. 345.b
34. *Verè Deus non condemnabit fruſtra, nec omnipotens ſubuertet iudicium.* 327.d
Inducet noctem, & conterentur. 294.d
Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. 230.b
36. *Eripiens de anguſtia ſua pauperem.* 322.a
39. *Quando derelinquit oua ſua in terra; tu forſitan in puluere calefacies ea; obliuiſcitur, quod pes conculcet ea, aut beſtia agri conterat; induratur ad filios ſuos, quaſi non ſint ſui.* 335.b
40. *An extrahere poteris Leuiath in hamo, & fune ligabis linguam eius?* 121.b
41. *Non eſt ſuper terram poteſtas, quæ comparetur ei.* 122.b

Ex Pſalmis.

Beatus vir qui non abijt in conſilium impiorum. 293.d Pſalm. 1.
Et in via peccatorum non ſtetit. 59.a
Et in cathedra peſtilentiæ non ſedit. 293.b
Nouit Dominus viam iuſtorum, & iter impiorum peribit. 327.d
Ideo non reſurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iuſtorum. 118.f.188.a
Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non deflue t. 190.a.264.d.& 280.b
Et erit quaſi hortus irriguus, & ſicut fons aquarum, cuius 1.
non deficient aquæ. 13.a
Non ſic impij, non ſic, ſed tanquam puluis, quem proijcit ventus à facie terræ. 84.e.85.b
Quare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? 2.
aſtiterunt reges terræ, & principes cōuenerūt in vnum, aduerſus Dominum & aduerſus Chriſtum eius. 260.c
Ego autē conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius: prædicans præceptum eius. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & poſſeſsionem tuam terminos terræ. 52.c.42.c.53.b. & c.136.d.315.a.& 141.e
Aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius. 5.a
Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit. In loco paſcuæ ibi me collocauit. 191.f.192.a
Proijciamus à nobis iugum ipſorum. 326.a
Tanquam vas figuli confringes eos. 193.f
Poſtula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & poſſeſsionem tuam terminos terræ. 195.a.232.e.& 343.b
Quoniam tu percuſsiſti omnes aduerſantes mihi ſine cauſa, 3.
dentes peccatorum contriuiſti. 206.f
Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ, in conturbatione hominum. 49.a.& d
Dentes peccatorum contriuiſti. 323.d
Cum inuocarem exaudiuit me Deus iuſtitiæ meæ, in tribu- 4.
latione dilataſti mihi. 256.d
Quoniam tu Domine ſingulariter in ſpe conſtituiſti me. 315.b
Filij hominum vſquequo graui corde. 4.a
In tribulatione dilataſti mihi. 306.e
In pace in idipſum dormiam & requieſcam. 218.a
Domine vt ſcuto bonæ voluntatis tuæ coronaſti eum. 331.f
Mane ſtabo tibi & videbo. 280.b 5.
Nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebunt iniuſti ante oculos tuos: odiſti omnes qui operantur iniquitatem. 292.b
Quoniam non eſt in morte, qui memor ſit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi? 165.f
Laboraui in gemitu meo, lauabo per ſingulas noctes lectum 6.
meum, & lachrymis meis ſtratum meum rigabo. 100.c.& 198.b
Lauabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis
ſtratum meum rigabo. 294.b 7.
Arcum ſuum tetendit & parauit illum, & in eo parauit vaſa mortis: ſagittas ſuas ardentibus effecit. 304.e.& 310.d
Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. 145.e
Incidit in foueam, quam fecit, conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipſius iniquitas eius deſcendet. 340.c
Super verticem ipſius iniquitas eius deſcendet. 318.c 8.
Domine Dominus noſter, quàm admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra. 222.d

Laudatur peccator in deſiderijs animæ ſuę, & iniquus benedicitur. 23.e
Increpaſti gentes, & perijt impius: nomen eorum deleſti in æternum, & in ſæculum ſæculi. 60.106.e
Pſallite Domino, qui habitat in Sion. 117.a
Factus eſt Dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in tribulatione. 322.a
Exaltabo in ſalutari ſuo. 325.e
Increpaſti gentes, & perijt impius. 137.f
Vt quid Domine receſsiſti longè deſpicis in opportunitatibus in tribulatione. 302.a
Inquinatæ ſunt viæ illius in omni tempore. 306.b
Non eſt enim Deus oblitus clamorem pauperum. 31.e
Dixit enim in corde ſuo oblitus eſt Deus. 323.e
Oculi Domini in pauperes reſpiciunt. 282.b
Qui exaltas me de portis mortis, vt annũciem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. 292.e
Cognoſcetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator. 18.a
Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiſcuntur Deum. 191.a
Conſtitue Domine legislatorem ſuper eos, ſciant gentes quoniam homines ſunt. 188.e
10. *Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt, iuſtus autem quid fecit.* 231.e
Aequitatem vidit vultus eius. 59.d
Dicant qui redempti ſunt à Domino, quos redemit de manu inimici, & de regionibus congregauit eos. 62.e
Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt. 55.b.c
Pluet ſuper peccatores laqueos. 110.e.& 293
11. *Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & traditur impius pro eo.* 48.e
Eloquia Domini caſta, argentum igne examinatum. 11.d
Propter miſeriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus. 145.e
Vſquequo Domine obliuiſceris me in finem? 341.e
Qui habitare facit ſterilem in domo matrem filiorum lætantem. 234.f
Per tempus & tempora & dimidium temporis. 305.b
13. *Omnes declinauerunt.* 333.a
Dominus regit me. 28.e
Qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam ſicut eſcam panis. 315.f
14. *Quoniam in te eripiar à tentatione.* 39.f
15. *Fiant tanquam puluis ante faciem venti.* 85.b
Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei. 324.f
Funes ceciderunt mihi in præclaris. 311.f
Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper, quoniam à dextris eſt mihi, ne commouear. 168.a
Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem. 115.a.& 212.a
16. *Probaſti cor meum, & viſitaſti nocte.* 294.d
Sub vmbra alarum tuarum protege me. 87.c.& 319.b
Igne me examinaſti: & non inuenta eſt in me iniquitas. 300.b.336.b
Ego autem in iuſtitia tua apparebo conſpectui tuo: ſatiabor, cum apparuerit gloria tua. 337.b
Satiabor cum apparuerit gloria tua. 65.a.& 289.a
27. *Circundederunt me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me. Dolores inferni circumdederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum.* 198.d
Aſſumpſit me de aquis multis, eripuit me de inimicis meis fortiſsimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati ſunt ſuper me. Præuenit me in die afflictionis meæ, & factus eſt Dominus protector meus. 39.e
Commota eſt, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata ſunt, & commota ſunt, quoniam iratus eſt eis. 69.f
Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. 56.d
Filij alieni mentiti ſunt, filij alieni inueterati ſunt, & claudicauerunt à ſemitis ſuis. 84.b.& 112.e
Cernit autem puer. 17.d
Dominus firmamentum meum & refugium meum. 215.d
In te eripiar à tentatione, & in Deo meo tranſgrediar murum. 19.f
Et ſuper excelſa ſtatuens me. 19.a
Præoccupauerunt me laquei mortis. 340.e
Tenebroſa aqua nubibus aeris. 31.a
Confringam illos, nec poterunt ſtare, cadent ſubtus pedes meos. 340.f.323.b
Claudicauerunt à ſemitis ſuis. 152.a
Populus quem non cognoui ſeruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi: Filij alieni mentiti ſunt mihi: filij alieni inueterati ſunt, & claudicauerunt à ſemitis ſuis. 84.& 112.a.275.e
Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. 2.294 b.316.c.& 281.e 18.
Non ſunt loquelæ, neque ſermones, quorum non audiantur voces eorum. 2.e
Dies diei eructat verbum. 319.e
In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. 77.124 d.171.c.180.a.216.f 127.d.& 63.e
Lex Domini immaculata cõuertẽs animas. 301.c.& 344 a
Iuſtitiæ Domine rectæ. 341.f
Deſiderabilia ſuper aurum & lapidem pretioſum multum. 298.f
Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini ſperabimus. 139.b 19.
Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos qui te oderunt. 12.a 20.
Deus meus clamabo per diem, & non exaudies. 322.f 21.
Omnes videntes me deriſerunt me, locuti ſunt labiis & mouerunt caput. 315.e
Semen meum ſeruiet ipſi. 263.a
Sum vermis, & non homo, opprobrium hominum & abiectio plebis. 226 e
Aperuerunt ſuper me os ſuum, ſicut leo rapiens & rugiens. 330.b
Annunciabunt cœli iuſtitiam eius, populo qui naſcetur quem fecit Dominus. 286.a
Quoniam non ſpreuit, nec deſpexit afflictionẽ humilis. 24.e
Quoniam circũdederunt me canes multi, conſilium malignantium obſedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea. 229.a.338.a
Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ laudabo te. 222.d
Edent pauperes, & ſaturabuntur. 211.a
Reminiſcentur & conuertentur ad Dominum omnes vniuerſæ fines terræ. 211.a
Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam cõuertit, deduxit me ſuper ſemitas iuſtitiæ 22.
propter nomen ſuum. 210.e.175.a.327.f
Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. 344.a.345.f.238.b
Attollite portas principes veſtras, & eleuamini portę æternales, & introibit rex gloriæ. 267.a 23.
Dominus virtutum ipſe eſt rex gloriæ. 150.d
Vniuerſi qui ſuſtinent te non confundentur. 324.a
Vias tuas Domine demonſtra mihi. 295.e
Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus. 66.e.& 74.a 24.
Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas. 15.b
Quia vnicus & pauper ſum ego. 322.a
Tribulationes cordis mei multiplicatæ ſunt. 307.a

Odiui eccleſiam malignantium,& cum impijs non ſedebo. 96.d
Ne perdas cum impijs Deus animam meam, & cum viris ſanguinum vitam meam. 147.a
26. Dominus illuminatio mea, & ſalus mea, quem timebo? 119.c.66.c
Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? 39.f.& 146.c
Statuit ſupra petram pedes meos. 45.d
Dominus autem aſſumpſit me. 89.e
Qui tribulant me inimici mei, ipſi infirmati ſunt & ceciderunt. 340.f
Quoniam abſcondit me in tabernaculo ſuo, in die malorum protexit me in abſcondito tabernaculi ſui. 27.f
Tibi dixit cor meum, exquiſiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. 98.c
Dirige me in ſemita recta propter inimicos meos. 154.d
Ne auertas faciem tuam à me. 8.d.59.d.341.d
Credo videre bona Domini in terra viuentium. 11.a. 164.d.231.d.289.a
Expecta Dominum & viriliter age. 324.c
27. Da illis ſecundum opera eorum, & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum: ſecundum opera eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipſis. 246.& 331.e
28. Vox Domini concutientis deſertum. 151.a.
Dilectus quemadmodum filius vnicornis. 193.d
29. Ego dixi in abundantia mea: non mouebor in æternum. 305.d
Auertiſti faciem tuam à me, & factus ſum conturbatus. 8.d
Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. 319.a
30. Eſto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt ſaluum me facias. 27.48.f.& 49.a
Quoniam fortitudo mea, refugium meum es tu. 333.d
Infirmata eſt in paupertate virtus mea. 300.e.& 322.
Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ à conturbatione hominum. 27.e.& 208.c
31. Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata. 94.b.279.a
Quoniam tacui, inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die. 35.d.98.c
Grauata eſt ſuper me manus tua. 310.c
Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina. 55.e.119.b.
Multa flagella peccatoris. 292.b
Lætamini in Domino, & exultate iuſti, & gloriamini omnes recti corde. 272.f
32. Rectos decet collaudatio. 35.d
Verbo Domini cœli firmati ſunt, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum. 306.a
33. Clamauerunt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. 8.c
Accedite ad eum, & illuminamini. 16.c.149.a
Redimet Dominus animas ſeruorum ſuorum. 184.d
Vultus autem Domini ſuper facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. 292.b.& 341.c
34. Dic animæ meæ: Salus tua ego ſum. 119.c.& d
Fiat via illorum tenebræ & lubricum. 394.c. 337 d
35. Quoniam apud te eſt fons vitæ. 180.a.& 43.d
Non veniat mihi pes ſuperbiæ. 297.& f.298.a
36. Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis ſaturabuntur. 278.b
Subditus eſto Domino, & ora eum. 13.
Deficientes quemadmodum fumus deficient. 276.c
Lex Dei eius in corde ipſius, & non ſupplantabuntur greſſus eius. 217.c
Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſuper cedros Libani, & tranſiui, & ecce non erat; quæſiui, & non eſt inuentus locus eius. 28.d.90.d.& 176.d
In inſcriptione: pſalmus Dauid in rememoratione. 317.f 37.
Quoniam iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meum. 4.a.& 98.a
Et ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me. 98.e
Miſer factus ſum & curuatus ſum vſque in finem. 4.a
Quoniam ego in flagella paratus ſum, & dolor meus in conſpectu meo ſemper. 228.e
Factus ſum ſicut homo non audiens, & non habens in ore ſuo redargutiones. 228.e
In imagine pertranſit homo. 153.b 38.
Subſtantia mea apud te eſt. 120.d.& 235.b
Aduena ego ſum apud te, & peregrinus ſicut omnes patres mei. 194.a
Expectans expectaui Dominum. 249.f 39.
Statuit ſupra petram pedes meos. 297.f
Beatus vir, cuius eſt nomen Domini ſpes eius, & non reſpexit in vanitates, & inſanias falſas. 90.d.253.b 324.d
Sacrificium & oblationem noluiſti, aures autem perfeciſti mihi, holocauſtum & pro peccato non poſtulaſti, tunc dixi, ecce venio. 188.d.6.e
In capite libri ſcriptum eſt de me, vt facerem voluntatem tuam. 204.e.132.26.f
Beatus vir qui intelligit ſuper egenum & pauperem. 40. 225.b
Aduerſum me ſuſurrabant omnes inimici mei. 22.b
Quemadmodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei. 118.a 41.
Effudi in me animam meam. 294.f
In die mandauit Dominus miſericordiam ſuam, & nocte canticum eius. 316.e
Hæc recordatus ſum, & effudi in me animam meam. 317.a
Iudica me Deus, & diſcerne cauſam meam. 15.b
Poſuiſti nos opprobrium vicinis noſtris, ſubſannationem & deriſum his, qui ſunt in circuitu noſtro. Poſuiſti nos in ſimilitudinem in gẽtibus, commotionem capitis in populis. 315.e 43.
In te inimicos noſtros ventilabimus cornu. 309.f
Nunc autem repuliſti, & confudiſti nos. 323.d
Quare faciem tuam auertis, obliuiſceris inopiæ noſtræ, & tribulationis noſtræ? 341.c
Canticum pro dilecto. 173.f.inſcriptio pſalmi. 44.
Sedes tua Deus in ſæculum ſæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis. 173.f.174.a.344.c
Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis. 2.a.& 135.a
Virga directionis, virga regni tui. 121.e
Audi filia, & vide; & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populum tuum, & domum patris tui. 256.c
Speciosus forma præ filijs hominũ, diffuſa eſt gratia in labijs tuis. 173.e.226.d.& 267.b
Vnxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ prę conſortibus tuis. 300.d.174.a
Pro patribus tuis nati ſunt tibi filij, conſtitues eos principes ſuper omnem terram. 12.c
Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ prę conſortibus tuis. 260.b
In fimbrijs aureis. 132.e
Sagittæ acutæ, populi ſub te cadent. 208.c
Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſſime. 184.c
Deus noſter refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. 303. 45.

Aſcendit

Aſcendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. 306.a
47. *Fundatur exultatione vniuerſæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* 315.e.f
Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regni magni. 74.e.76.a.& 99.
48. *Sicut oues in inferno poſiti ſunt, mors depaſcet eos, & dominabuntur eorum iuſti in matutino: & auxilium eorum veteraſcet in inferno, à gloria eorum. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cum acceperit me.* 288.e
Et ſimilis factus eſt illis. 254.e
Sepulchra eorum domus eorum in æternum. 305.b
Cum interierit non ſumet omnia, neque deſcendet cum eo gloria eius. 53.f
Homo cum in honore eſſet non intellexit, comparatus eſt iumentis inſipientibus, & ſimilis factus eſt illis. 135.d
49. *Deus manifeſtè veniet, Deus noſter & non ſilebit. Ignis in conſpectu eius ardebit, & in circuitu eius tempeſtas valida.* 138.f.& 174.a
Inuoca me in die tribulationis, & eruam te. 158.e
50. *Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis.* 343.f
Auerte faciem tuam à peccatis meis. 337.b
Spiritum rectum innoua in viſceribus. 190.b
Redde mihi lætitiam ſalutaris tui. 10.
Docebo iniquos vias tuas. 38.b
Libera me de ſanguinibus Deus Deus ſalutis meæ. 8.e.& 147.a
Si voluiſſes ſacrificium dediſſem, vtique holocauſtis non delectaberis. 6.e
Cor contritum & humiliatum non deſpicit. 261.b
Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Hieruſalem. 78.e
Tunc acceptabis ſacrificium iuſtitiæ, oblationes & holocauſta. 87.a
51. *Dilexiſti omnia verba præcipitationis lingua doloſa.* 318.e & 116.d
53. *Quoniam alieni inſurrexerunt aduerſum me.* 112.e
54. *Elongaui fugiens, & manſi in ſolitudine.* 218.a
Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate. Die ac nocte circumdabit eam ſuper muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniuſtitia. 25.d
Contaminauerunt teſtamentum eius, diuiſi ſunt ab ira vultus eius. 337.a
Molliti ſunt ſermones eius ſuper oleum, & ipſi ſunt iacula. 23.e
Viri ſanguinum & doloſi non dimidiabunt dies ſuos. 280.a
56. *In vmbra alarum tuarum protege me, donec tranſeat iniquitas.* 87.c.108.e.& 339.b
Laqueum parauerunt pedibus meis, & incuruauerunt animam meam: Foderunt ante faciem meam foueam, & inciderunt in eam. 340.e
Exurge gloria mea, exurge pſalterium & cythara. 209 a
57 *Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falſa, venenum illis ſecundum ſimilitudinem ſerpentis, ſicut aſpidis ſurdæ obturantis aures ſuas, quæ non audit vocem incantantium & venefici incantantis ſapienter.* 22.d.101.b.112.b.e.198.d
Deus conteret dentes eorum in ore ipſorum. 323.b
Quæ non exaudiet vocem incantantium. 22.b
59. *Lætabitur iuſtus cum viderit vindictam: manus ſuas lauabit in ſanguine.* 76.b.& e
Deus repuliſti nos & deſtruxiſti nos. 313.d
Potaſti nos vino compunctionis. 220.e
Deus locutus eſt in ſancto ſuo: lætabor & partibor Sichimam & conuallem tabernaculorum metibor. 196.e
61. *Effundite coram illo corda veſtra.* 294.& 317.d
Sperate in eo omnis congregatio populi, effundite coram illo corda veſtra. 324.e 62.
Deus Deus meus ad te de luce vigilo. Sitiuit in te anima mea quam multipliciter tibi caro mea. 18.b.& 119.e 63.
In nomine tuo leuabo manus meas. 318.e
Sagittæ paruulorum factæ ſunt plagæ eorum. 288.b 64.
Te decet hymnus Deus in Sion. 34.b
Tenuiſti manum dexteram meam. 342.b
Paraſti cibum illorum, quoniam ita eſt præparatio eius. 177.d
Exaudi nos Deus ſalutaris noſter, ſpes omnium finium terræ, & in mari longe. 315.e
Beatus quem elegiſti & aſſumpſiſti. 181.e
Exitus matutini & veſperæ delectabis. 319.d 65.
Tranſiuimus per ignem & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium. 186.e.300.b 66.
Lætentur & exultent gentes, quoniam iudicas populos in æquitate, & gentes in terra dirigis. 328.a
Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum ſuum. 219.e
Et terra noſtra dabit fructum ſuum. 26.d
Benedicat nos Deus Deus noſter, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. 206.a 67.
Aſcendiſti in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus. 345.f.211.c.306.a.& 320.a
Benedicite Domino de fontibus Iſrael. 202.e
Dum diſcernit cœleſtes reges ſuper eam niue dealbabuntur in Selmon. 306.e
Dominus nomen illi. 184.e
Principes Zabulon Nephtalim duces eorum. 49.f
Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet, quoniam quem tu percuſſiſti perſecuti ſunt, & ſuper dolorem vulnerum meorum addiderunt. 199.e 68.
Quærite Dominum, & viuet anima veſtra. 196.b 156.e.& 236.e
Et ſuper dolorem vulnerum meorum addiderunt. 227.d
Quoniam quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt. 231.e
Deleantur de libro viuentium, & cum iuſtis non ſcribantur. 26.f
Laboraui clamans, raucæ factæ ſunt fauces meæ. 214.d
Suſtinui, qui ſimul contriſtaretur, & non fuit: & qui conſolaretur, & non inueni. 295.1210.a.& 267.e
Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me. 314.d
Raucæ factæ ſunt fauces meæ. 101.b
Exaudiuit pauperes Dominus, & vinctos ſuos non deſpexit. 327.d
Intrauerunt aquæ vſque ad animam meam. 331.e
Aduerſum me loquebantur qui ſedebant in portis. 195.f
Lætentur in te omnes qui quærunt te. 196.b 69.
Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui cuſtodiebant animam meam, conſilium fecerunt in vnum dicentes: Deus dereliquit eum: perſequimini, & comprehendite eum, quia non eſt qui eripiat. 304.a.316.f 70.
Deus docuiſti me à iuuentute mea. 326.b
Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis. 9.e.121.f.& 241.f 71.
Omnes gentes ſeruient ei. 14.e
Ante ſolem permanet nomen eius. 174.d
Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna. 15 f.51.e.& 143.a.& d
Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. 39.f
Pars mea Dominus. 263.a
Reges Tharſis & inſulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent. 156.e
Iudicabit pauperes populi, & ſaluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. 60.d

Velut ſomnium ſurgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges. 131.d
Qui elongant ſe Domine à te, peribunt. 132.e.144.a
Mihi adhærere Deo bonum eſt. 120.e
Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. 324.f
73. *Vt quid auertis manum tuam, & dexteram tuam de medio ſinu tuo in finem.* 310.e
Rex noſter ante ſæcula operatus eſt ſalutem in medio terræ. 141.e
Contriuiſti capita draconum in aquis. 9.b
Gloriati ſunt qui oderunt te in medio ſolemnitatis tuæ: Poſuerunt ſigna ſua ſigna. 305.b.e
Ne tradas beſtijs animas confitentes tibi. 70.f
Tu confregiſti capita draconis. 217.f
Mons Sion in quo habitas in finem. 117.a
74. *Ego confirmaui columnas eius.* 177.d
Dixi iniquis, nolite iniquè agere. 108.d.253.e
Omnia cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iuſti. 309.f
75. *Dormitauerunt qui aſcenderunt equos.* 138.b
Vouete & reddite domino veſtro, &c. 283.c
Terribili & ei qui aufert ſpiritum principum. 299.f
76. *Cogitaui dies antiquos.* 17.a
Nunquid in æternum proijciet Deus, & non apponit, vt complacitior ſit adhuc. 327.a
Et dixi, nunc cœpi. 298.c
Renuit conſolari anima mea. 170.a
Meditatus ſum nocte cum corde meo. 316.e
77. *Panem cœli dedit eis, panem Angelorum manducauit homo.* 3.b.c
Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non ſunt lamentatæ. 301.b
Spiritus vadens & non rediens. 344.d
Sorte diuiſit eis terram in funiculo diſtributionis. 311.f
Sciſſæ in deſerto aquæ. 152.e.f
Pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, panem Angelorum manducauit homo. 3.d
78. *Facti ſumus opprobrium vicinis noſtris, ſubſannatio & illuſio his qui in circuitu noſtro ſunt.* 315.e.& 341.d
Domine Deus virtutum conuerte nos: & oſtende faciem tuam, & ſalui erimus. 320.f
Eieciſti gentes & plantaſti eam. 29.f
Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri. 265.a
Vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur viam: exterminauit eam aper de ſylua: & ſingularis ferus depaſtus eſt eam. 299.e
Deſtruxiſti ſepem & exterminauit eam aper de ſylua. 30.e
Oſtende faciem tuam & ſalui erimus. 247.b
80. *Buccinate Neomenia tuba, in inſigni die ſolẽnitatis veſtræ.* 248 e
Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorum. 4.d.213.f 237.e.&131.f
Ibunt in adinuentionibus ſuis. 24.b.213.f.& 237.e & 131.f
81. *Vſquequo iudicatis iniquitatem & facies peccatorum ſumitis.* 60.d.312.d
Neſcierunt nec intellexerunt, in tenebris ambulant: mouebuntur omnia fundamenta terræ. 308.a
82. *Deus meus pone illos vt rotam.* 91.b.& 101.f
Cogitauerunt aduerſus ſanctos ſuos. 27.f
Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. 299.f
83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in ſæcula ſæculorum laudabunt te.* 289.a
Etenim benedictionem dabit legislator. 188.e
Protector noſter aſpice Deus. 298.e.332.a
Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion. 234.f
Videbitur Deus Deorum in Sion. 174.b
Benedixiſti Domine terram tuam. 219.c 84.
Et terra noſtra dabit fructum ſuum. 193.d
Iuſtitia enim & pax oſculatæ ſunt. 258.d.& 143.a
Oſtende nobis Domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis. 66.c.193.c.325.e
Super ſanctos ſuos, & in eos qui conuertuntur ad cor. 197.d
Omnes gentes quaſcumque feciſti venient & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum. 14.e 85.
Reſpice in me & miſerere mei. 8.d.& 282.b
Lætetur cor meum, vt timeat nomen meum. 89.c
Fundamenta eius in montibus ſanctis, diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. 12.d.e.53.b.276.f 86.
Deduc me Domine in via tua. 83
Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. 117.b
Ecce alienigenæ, & Tyrus, populus Æthiopum, hi fuerunt illic. 232.c
Nunquid Sion dicet homo & homo natus eſt in ea, & ipſe fundauit eam altiſſimus. 174.a
Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. 211.e.& 310.e
Poſuerunt me in lacu inferiori, in tenebroſis in vmbra mortis. 331.b.e 87.
Extendi ad te manus meas. 342.b
Viſitabo in virga iniquitates eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eo, nec nocebo in veritate mea. 247.c.327.c.77.c. 422.b 88.
Auertiſti teſtamentum ſerui tui, profanaſti in terra ſanctuarium eius. 309.d
Conuerte nos Deus ſalutaris noſter, & auerte iram tuam à nobis. 344.e
Iuraui Dauid ſeruo meo vſque in æternum præparabo ſemen tuum. 174 b
In brachio virtutis tuæ diſperſiſti inimicos tuos. 226.b
Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine. 270.b
Tu vero repuliſti & deſpexiſti. 323.d
Poſuiſti iniquitates noſtras in conſpectu tuo. 329.e 89.
Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. 134.c
Lætati ſumus pro diebus, quibus nos humiliaſti: annis quibus vidimus mala. 64.c
Reſpice in ſeruos tuos, & in opera tua. 247.b
Qui habitat in adiutorio altiſſimi, in protectione Dei cœli commorabitur. 27.f. 208.c.& 87.e 90.
Scuto circundabit te veritas eius. 331.f
Tu es Domine ſpes mea. 90.e
Conculcabis leonem & draconem. 81.d
Quoniam tu es Domine ſpes mea, altiſſimum poſuiſti refugium tuum. 134.c.& e
Clamauit ad me, & exaudiam eum cum ipſo ſum in tribulatione, eripiam eum & glorificabo eum. 8.e.39. c.& 186.e
Orietur in diebus eius iuſtitia. 309 f
Parata ſedes tua ex tunc. 80.e 92.
Captabunt in animam iuſti, & ſanguinem innocentem condemnabunt. 338.e 93.
Ploremus coram Domino. 294.f
Hodie ſi vocẽ eius audieritis nolite obdurare corda veſtra, ſicut in irritatione ſecundum diem tentationis in deſerto. 270.f 94.
Ipſi verò non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea ſi introibunt in requiem meam. 265.d
Cantate Domino canticum nouum. 279.e 95.
Dicite in gentibus, quia Dominus regnauit à ligno. 346.d
Ignis ante ipſum præcedet, & inflamabit in circuitu inimicos eius. 272.d 96.
Confundantur omnes qui adorant ſculptilia. 12.f

97. Saluauit ſibi dextera eius, & brachium ſanctum eius. 223.c
Notum fecit Dominus ſalutare ſuum, in conſpectu Gentium reuelauit iuſtitiam ſuam. Recordatus eſt miſericordiæ ſuæ & veritatis ſuæ domui Iſrael: Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri. 223.c. & 224.f. 209.d
98. Exaltate dominum Deum noſtrum, & adorate ſcabellum pedum eius. 309.b
Deus tu propitius fuiſti eis, & vlciſcens in omnes admirationes eorum. 247.a
101. Quia cinerem tanquam panem manducabam & potum meum cum fletu miſcebam. 100.f. 322.d
Similis factus ſum pelicano ſolitudinis. 326.c. & 313.a. 339.a. 151.a.
Percuſſus ſum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum. 100.f
Quia ædificabit Dominus Sion, & videbitur in gloria ſua. 12.f
Opera manuum tuarum ſunt cœli, ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes ſicut veſtimentum veteraſcent, & ſicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. 217.
Initio tu domine terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli. 107.c
Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt veſtimentum veteraſcent: & velut amictum mutabis. 107.c
Dies mei ſicut vmbra declinauerunt, & ego ſicut fœnum arui. 172.d.c. & 153.b
Tu autem Domine in æternum permanes & memoriale tuum in generatione & generationem. 344.b.c.
Ipſi peribunt, tu autem permanes. 344.c
Tu autem ipſe es, & anni tui non deficient. ibid.
Aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum 219.b
102. Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. 7.b. & 176.f
Miſericors & miſerator Dominus. 203.c
Benedicite Domino omnes virtutes eius. 150.d
103. Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem vrentem. 270.a
Qui reſpicit terram, & facit eam tremere. 110.c
Ipſe cognouit figmentum noſtrum. 120.b
104. Quærite Dominum & confortamini. 196.b
Humiliauerunt in compedibus pedes eius ferrum pertranſiit animam eius, donec veniret verbum eius. 312 c
105. Increpauit mare rubrum & exſiccatum eſt. 84.d
Vexatus eſt Moyſes propter eos qui exacerbauerunt ſpiritum eius. 268.d
Et commixti ſunt inter gentes & didicerunt opera eorum & ſeruierunt ſculptilibus eorum, & factum eſt illis in ſcandalum. 17.d
Immolauerunt filios ſuos & filias ſuas dæmonijs: & effuderunt ſanguinem innocentem. 245.d
Congrega nos de nationibus, vt confiteantur nomini tuo. 62.c. & 124.c
106. Errauerunt in ſolitudine & inaquoſo, & viam ciuitatis inuenerunt. 153.c
Omnis ſapientia eorum deuorata eſt. 318.c
Quos redemit de manu inimici. 306.f. & 307.a
108. Fiant eius dies pauci, & Epiſcopatum eius accipiat alter. 15.f. & 304.c
In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conſpectu Domini: & peccatum matris eius non deleatur. Sint contra dominum ſemper, diſpereat de terra memoria eorum. 304.c.d
109. Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. 102.f
De torrente in via bibit propterea exaltauit caput. 230.b
111. In memoria æterna erit iuſtus ab auditione mala non timebit. 317.f
Qui habitare facit ſterilem in domo matrem filiorum lætantem. 212.a.b 112.
Quid eſt tibi mare, quod fugiſti, & tu Iordanis quia conuerſus es retrorſum. 217.f 113.
Qui conuertit petram in ſtagna aquarum, & rupem in fontem aquarum. 45.c
Non nobis Domine non nobis, ſed nomini tuo da gloriam. 158.f
Non mortui laudabunt te domine nec omnes qui deſcendunt in infernum. 165.f
Placebo domino in regione viuorum. 161.d 114.
Et nomen domini inuocaui. 273.c
Pericula inferni inuenerunt me. 254.f
Calicem ſalutaris accipiam, & nomen domini inuocabo. 73.c. & 220.c
Calicem ſalutaris accipiam. 339.d
Pretioſa in conſpectu domini mors ſanctorum eius. ibid.
Dirupiſti vincula mea. 221 c
Lapidem quem reprobauerunt ædificantes hic factus eſt in caput anguli. 128.45.b.c.91.a 117.
O Domine ſaluum me fac: O domine bene proſperare, benedictus qui venit in nomine domini. 128.c
Et carbones ſuccenſi ſunt ab eo. 28.b
Beati immaculati in via qui ambulant in lege domini. 154.d 118.
Adhæſit pauimento anima mea. 183
Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum propter retributionem. 265.f. 201.a
Longe à peccatoribus ſalus. 10 f. 301.f. 148.f
Reuela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua. 1.d
Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non cuſtodierunt legem tuam. 199.a
Quam dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel ori meo. 113.a
Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi. 96.d
Memor fui nocte nominis tui domine. 316.b. 294.d
Media nocte ſurgebam ad confitendum tibi. 316.c
Viam mandatorum tuorum cucurri. 25.c. 134.a
Nam & teſtimonia tua delectatio mea ſunt. 83.c
Super millia auri & argenti. 140.d
Auerte oculos meos ne videant vanitatem. 147.b
Exitus aquarum deduxerunt oculi. 310.f
Declinate à me maligni. 277.a
Aſpice in me & miſerere mei. 298.c. 341.c
Longè à peccatoribus ſalus. 292. b
Anima mea in manibus meis ſemper. 270.d
Spreuiſti omnes diſcendetes à iudicijs tuis. 306.d
Ignitum eloquium tuum vehementer. 36.b
Funes peccatorum circumplexi ſunt me. 312.a
Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ. 77.c
Doce me iuſtificationes tuas. 275.c
In corde meo abſcondi eloquia tua, vt non peccem tibi. 217.c
Clamaui in toto corde, exaudi me domine, iuſtificationes tuas requiram. 98.c
Bonum mihi, quia humiliaſti me. 299.f
Iuſtus es Domine, & rectum iudicium tuum. 302.d
In æternum non obliuiſcar, & iuſtificationes tuas. 191.a
Pax multa diligentibus legem tuam, & non eſt illis ſcandalum. 117.f
Fiat manus tua, vt ſaluet me. 310.c
Ad Dominum cum tribularer, clamaui & exaudiuit me. 119.b
Libera me Domine à labijs iniquis, & à lingua doloſa. 64.a
Hei mihi quia incolatus meus prolongatus eſt. 164.f
Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. 120.
Auxilium meum a Domino, qui fecit cœlum & terram. 326.d. 83.d.

121. *Per diem ſol non vret te, nec luna per noctem.* 27.b
Stantes erant pedes noſtri in atrijs tuis Ieruſalem. 20.c
122. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cælis.* 83.d
123. *Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus.* 48.d
124. *Qui confidunt in Domino ſicut mons Sion, non commouebitur in æternum qui habitat in Ieruſalem, Montes in circuitu eius.* 75.c
125. *Conuerte domine captiuitatem noſtram, ſicut torrens in auſtro.* 109.b
125. *Qui ſeminant in lacbrymis in exultatione metent.* 64.c & d.101.c.261.e.294
Euntes ibant & flebant mittentes ſemina ſua: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos ſuos. 294.d
126. *Niſi Dominus cuſtodierit ciuitatem, fruſtra vigilat qui cuſtodit eam.* 261.a.b
Non confundetur cum loquetur inimicis ſuis in porta. 293.f
128. *Supra dorſum meum fabricauerunt peccatores.* 51.f 228.f
Dominus iuſtus concidet ceruices peccatorum. 292.b
Fiant ſicut fœnum tectorum, quod priuſquam euellatur exaruit. 160.b
119. *Ipſe redimet Iſrael ex omnibus iniquitatibus eius.* 184.b
131. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi ſteterunt pedes eius.* 309.b.310.d
De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. 53.c. 162.f.239.c.& 285.d.174.b
Viduam eius benedicens benedicam. 294.a
Inimicos eius induam confuſione, ſuper ipſum autem ef-
136. *florebit ſanctificatio mea.* 340.f
Illic ſedimus & fleuimus, dū recordaremur tui Sion. 261.d
In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra. 77.f
Filia Babylonis miſera, Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuiſti nobis: Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petram. 70.b.9.c
137. *Excelſus Dominus & humilia reſpicit, & alta à longè cognoſcit.* 341.c
138. *Domine probaſti me, & cognouiſti me: tu cognouiſti ſeſſionem meam, & reſurrectionem meam.* 331.e
Tu formaſti me, & poſuiſti ſuper me manum tuam. 306.f
Si aſcendero in cælum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum ades. 281.e
Nonne qui oderunt te Domine oderam: & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? perfecto odio oderam illos, & inimici facti ſunt mihi. 96.d
Non eſt occultatum os meum à te, quod feciſti in occulto. 340.a
Semitam meam, & funiculum meum inueſtigaſti. 311.f
Nox illuminatio mea in delicijs meis. Quia tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur. 353.e
Et vide ſi via iniquitatis in me eſt. ibid.
140. *Pone Domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circumſtantiæ labijs meis.* 156.e
Corripiet me iuſtus in miſericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. 23.e
141. *Perijt fuga à me, & non eſt qui requirat animam meam.* 323.a
142. *Collocauit me in obſcuris, ſicut mortuos ſæculi,* 322.c.184.a
Anima noſtra ſicut terra ſine aqua tibi. 329.a.306.d
Expandi manus meas ad te. 8.a.& 317.c.306.d
Doce me facere voluntatem tuam. 275.e.
Quia perſecutus eſt, inimicus animam meam. 343.e
143. *Domine inclina cælos tuos, & deſcende.* 272.b
Liberauit me de aquis multis. 331.e
144. *Regnum tuum, regnum omnium ſæculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem.* 53.a
Fidelis Dominus in omnibus verbis ſuis. 324.e
Miſerationes eius ſuper omnia opera eius. 12.a. & 317.e 145.
Nolite confidere in principibus, & in filijs hominū, in quibus non eſt ſalus. 135.c
Sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum. 261.b 146.
Qui numerat multitudinem ſtellarum, & omnes eas nomine vocat. 176.c
Diſperſiones Iſrael congregabit. 24.e.& 62.e
Qui annuntiat verbum ſuum Iacob, iuſtitias & iudicia 147.
ſua Iſrael. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia ſua non manifeſtauit eis. 216.f.307.c.& f.
Laudate eum in cymbalis beneſonantibus. 87.b 150.

Ex Prouerbiis.

Vſque quo paruuli diligitis infantiam? 279.f Prou. 1.
Auerſio paruulorum interficiet eos. 132.c.279.f
Vocaui & renuiſtis: extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret: deſpexiſtis omne conſilium meum, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas, & interitus, quaſi tempeſtas ingruerit, quando venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia. 101.b.& 302.b.275.f
Etſi cum te lactauerint peccatores ne acquieſcas eis. 23.e
Proſperitas ſtultorum perdet eos. 119.a
Omnes qui ingredientur ad eam, non reuertentur. 344.a 2.
Quem diligit Dominus corripit. 161.e 3.
In omnibus vijs tuis cogita Deum. 311.e
Honora Dominum de tua ſubſtantia. 263.
Fili præbe mihi cor tuum. 274.d
Via impiorum tenebroſa, neſciunt vbi corruant. 171.d.& 4.
294.c.337.d
Omni cuſtodia ſerua cor tuum. 132.d 5.
Impius morietur, qui non habuit diſciplinam, & in multitudine ſtultitiæ ſuæ decipietur. 124.a.b
Iniquitates ſuæ capiunt impium & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur. 293.e
Lucerna eſt lux, vitæ via, correctio & caſtigatio. 346.e 6.
Liga legem meam in corde tuo iugiter, & circumda gutturi tuo. 46.f
Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis antequam ter- 8.
ra fieret: Nōdum erant abyſſi, & ego iam concepta eram. 206.b. & 281.f
Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. 206.b
Qui autem in me peccauerit, lædet animam ſuam. 318.d
Viri mali non cogitant iudicium. 311.e
Qui in me peccauerit, lædet animam ſuam. 292.e
Malorum amatores digni ſunt morte. ibidem 9.
Relinqui te infantiam, & viuite. 279.f 10.
Nomen impiorum putreſcet. 242.c
In multiloquio non deerit peccatum. 312.f
Non affliget Dominus fame animam iuſti. 278.b
Spes impiorum peribit. 90.e
Vbi non eſt gubernator, corruet populus. 21.d 11.
Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iuſtitia autem liberabit à morte. 108.a
Iuſtitia autem liberabit à morte. 340.e
Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius pro eo. 186.f
Nec conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus 12.
cauſam eius. 312.b.d
Mulier diligens corona eſt viro ſuo. 265.e
Non inueniet fraudulentus lucrum. 340.d
Adoleſcens iuxta viam ſuam, etiam cum ſenuerit, non re- 13.
cedet

cedet ab ea. 326.a
Lingua ſapientium ſanitas. 313.d
13. *Qui cuſtodit os ſuum, cuſtodit animam ſuam.* ibid.
Iuſtus comedit & replet animam ſuam: venter autem impiorum inſaturabilis eſt. 20.a
14. *Corona ſapientum ſapientia eorum.* 344.a
In malitia ſua repelletur impius, ſperat autem iuſtus in morte ſua. 286.f.& 292.b
Qui agunt omnia cum filio, reguntur ſapientia. 20.f & 21.a
Aſtutus omnia agit cum conſilio. ibid.
In malitia ſua repellitur impius. 292.b
Miſeros autem facit populos peccatum. ibid.& 297.c
15. *Diſſipantur cogitationes, vbi non eſt conſilium: vbi vero ſunt plures conſiliarij, confirmantur.* 21.a
Gloriam præcedit humilitas. 334.e
Longe eſt Dominus ab impijs. 301.f
16. *Vir iniquus lactat amicum ſuum, & ducit eum per viam non bonam.* 305.e
Poſſide ſapientiam, quia auro melior eſt. 140.d
Melior eſt patiens viro forti, & qui dominatur animo ſuo oppugnatore vrbium. 113.e.& f
17. *Qui moderatur ſermones ſuos, doctus & prudens eſt: qui autem inconſideratus eſt ad loquendum, ſentiet mala.* 313.a
Et qui iuſtificat impium. 143.f
Corona ſenum ſunt filij filiorum. 343.f
18. *Mors & vita in manibus linguæ.* 313.a
19. *Fratres hominis pauperis oderunt eum.* 297.d
Fœneratur Domino, qui miſeretur pauperis, & viciſſitudinem ſuam reddet ei. 249.f
20. *Pondus & pondus, menſura & menſura, vtrumque abominabile eſt apud Deum.* 129.a
Suauis eſt homini panis mendacij, & poſtea implebitur os eius calculo. 333.b
21. *Facere miſericordiam & iudicium magis placet Deo, quàm victima.* 249.f
Qui obturat aurem ſuam ad clamorem pauperis, ipſe clamabit & non audietur. ibid.
Non eſt ſapientia, non eſt prudentia, non eſt conſilium contra Dominum. 44.c.90.f. & 91.a
22. *Melius eſt nomen bonum quam diuitiæ multæ.* 242.e
23. *Præbe fili mi cor tuum mihi.* 132.d
24. *Septies in die cadit iuſtus.* 233.f
Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne ceſſes. 9.e
25. *Aufer rubiginem de argento.* 123.d
26. *Ne reſpondeas ſtulto, ne efficiaris ei ſimilis.* 156.f
27. *Meliora ſunt vulnera diligentis quam fraudulenta oſcula odientis.* 23.e
28. *Melior eſt pauper ambulans in ſimplicitate ſua, quàm diues in prauis itineribus.* 59.a
Qui declinat aurem ſuam, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. 8.b
Leo rugiens, & vrſus eſuriens, princeps impius ſuper populum pauperem. 323.a
Regnantibus impijs ruinæ hominum. 21.d
29. *Rex iuſtus erigit terram, vir auarus deſtruet eam.* 74.d
Impius ignorat ſcientiam. 108.d
30. *Per tria mouetur terra, & quartum quod non poteſt ſuſtinere: per ſeruum cum regnauerit, &c.* 342.e
Leo fortiſſimus beſtiarum ad nullius pauebit occurſum. 131.a
Omnis ſermo Dei ignitus clypeus eſt omnibus ſperantibus in ſe. 332.a

Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo neceſſaria, ne fortè ſatiatus illiciar ad negandum te. 123.d
Tria ſunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cælo, viam colubri ſuper terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adoleſcentia. 40.e.338.a

Ex Eccleſiaſt.

Terra autem in æternum ſtat. 107.b Caput 1.
Omnia enim tempus habent. 34.d 3.
Tempus eſt tacendi, & tempus loquendi. 35.b.& 313.d
Vidi calumnias quæ ſub ſole geruntur: & lachrymas innocentium, & neminem conſolatorem. 295.a. 121.e 4.
Vidi lachrymas innocentium, & neminem conſolatorem. 220.a

Ex Canticis Canticorum.

Oſculetur me oſculo oris ſui. 193.c.& 305.f. 269.e Caput 1.
Adoleſcentulæ dilexerunt te. 40.e
Et gaudebit ſuper te Deus tuus. 265.c
Trahe me poſt te, curremus in odorem vnguentorum tuorum. 344.e.& 83.d
Quia meliora ſunt vbera tua vino. 30.e
Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me. 226.b 2.
Reuertere: ſimilis eſto dilecte mi capreæ, hinnuloque ceruorum ſuper montes Bether. 305.f
Surge, propera amica mea, columba mea, formoſa mea. 236.b
Ordinauit in me charitatem. 345.d
Ego flos campi & lilium conuallium. 60.a
Iam hyems tranſiit, imber abijt & receſſit: flores apparuerunt, &c. 294.c
Dilectus meus mihi, & ego illi. 31.e
Sub vmbra eius quem deſideraueram ſedi. 339.b. 210.f
Quæ eſt iſta quæ aſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuerſi pulueris pigmentarij. 34.e 3.
Vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa. 345.b.c
Egredimini filiæ Sion, & videte Regem Salomonē in diademate, quo coronauit eum mater ſua in die deſponſationis ſuæ. 32.a
Impetu currunt de Libano. 64.f 4.
Veniat dilectus meus in hortum meum. 305.f 5.
Percuſſerunt me & vulnerauerunt me. 208.f
Adiuro vos filiæ Ieruſalem, ſi inueneritis dilectum meum, vt nuncietis ei, quia amore langueo. ibid.
Dilectus meus cādidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percuſſus, flagellatus, vulneratus & conſputus, & vſque adeo deformatus, vt non haberet ſpeciem, atque decorem. 226.d 5.
Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus. 267.b
Caput eius aurum optimum. 334.e
Dilectus meus mihi, qui paſcitur inter lilia. 351.c 6.
Reuertere, reuertere Sunamitis. 345.f
Quam pulchra es, & quam decora chariſſima. 296.e 7.

Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem. 331.c

Memores uberum tuorum ſuper vinum. 284.f

Ex Libro Sapientiæ.

Caput 1. *Cuſtodite vos à murmuratione, quæ nihil prodeſt, & à detractione parcite linguæ.* 329.c

In ſimplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his qui non tentant illũ, apparet autem eis, qui fidem habent in illum. 239.e

2. *Si eſt verus filius Dei, ſuſcipiet illum, & liberabit illum de manibus contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt ſciamus reuerẽtiam eius, & probemus patientiam illius. Morte turpiſſima condemnemus eum. Erit enim ei reſpectus ex ſermonibus illius. Hæc cogitauerunt, & errauerunt; excæcauit enim illos malitia eorum, & neſcierunt ſacramenta Dei.* 229.b

Excæcauit illos malitia eorum, & ſacramenta Dei ignorauerunt. 3.d

Circumueniamus iuſtum, quoniam contrarius eſt operibus noſtris. 254.c.12.d

3. *Fulgebunt iuſti, & tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent.* 90.d

Spes illorum immortalitatis plena eſt. 90.d

4. *Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, tranſlatus eſt, raptus eſt ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* 245.b

Cani ſunt ſenſus hominis. 20.d

5. *Quid nobis profuit ſuperbia: & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens.* 108.a. & 111.b. & 55.f

Ambulauimus vias difficiles, laſſati ſumus in via iniquitatis. 51.a

Talia dixerunt in inferno hi qui peccauerunt. 289.a

Iuſti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum eſt merces eorum. ibid.

Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra inſenſatos. 70.a

Dextera ſua reget eos, & in brachio ſancto ſuo defendet illos. 226.b

Induamini armatura Dei. 254.f

Errauimus à via veritatis. 153.e. & 171.d

Laſſati ſumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles. 171.d. & 245.e

6. *Iudicium duriſſimum in his quæ præſunt, fiet.* 74.d

Quoniam puſillum & magnum ipſe fecit, & æqualiter cura eſt illi de omnibus. 328.a

7. *Vinculis tenebrarum, & longæ noctis compediti.* 316.f

9. *Qui feciſti omnia verbo tuo.* 173.f

10. *Deduxit Dominus per vias rectas, & oſtendit illi regnum Dei.* 117.f

11. *Ecce ſuſcitabo ſuper eos Medos.* 68.e

14. *Tua ego pater prouidentia ab initio cuncta gubernat.* 328.a

16. *Homo per malitiam occidit animam ſuam.* 292.e

Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion. 106.f

Ad quod quiſque volebat, conuertebatur. 329.a. & 270.a

Ex Eccleſiaſtico.

Caput 2. *Væ his qui perdiderunt ſuſtinentiam.* 314.a

Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit peccatis. 249.f 3.

Qui tetigerit picem inquinabitur ab ea. 303.b

Auarus non impletur pecunia. 16.d 5.

Si quid vouiſti Deo ne moreris reddere: diſplicet enim ei infidelis & ſtulta promiſſio: ſed quodcunque voueris, redde. 283.e

Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem: ſubito enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ diſperdet te. 238.b

Non eſt ſpecioſa laus in ore peccatoris. 35.d

Multi pacifici ſint tibi, & conſiliarius ſit tibi vnus de mille. 21.a 6.

Eſt amicus ſecundum tempus: & non permanebit in die tribulationis. 297.d

Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit theſaurum. 297.d

Eſt amicus ſocius menſæ, & non permanebit in die neceſſitatis. 303.c

Memorare nouiſſima, & in æternum non peccabis. 200.b. & 298.b 7.

Diſcede ab iniquo, & deficient mala abs te. 331.a

Non incendas carbones peccatorum. 356.e 8.

Ne des mulieri poteſtatem animæ tuæ. 23.c 9.

Eſt malum quod vidi ſub ſole, quaſi per errorem egrediens à facie principis, poſitum ſtultum in dignitate ſublimi: & diuites ſedere deorſum. Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes ſuper terram quaſi ſeruos. 342.e 10.

Secundum iudicem populi, ſic & miniſtri eius, & qualis rector eſt ciuitatis, tales & habitantes in ea. 4.f

Quid ſuperbit terra & cinis. 72.f

Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes quaſi ſeruos ſuper terram. 138.b

Væ tibi terra cuius rex puer eſt, & cuius Principes manè comedunt. Beata terra cuius rex nobilis eſt, & cuius principes veſcuntur in tempore ſuo. 21.c. & 279.f

Lætare iuuenis in adoleſcentia tua. 339.b 11.

In die bonorum ne immemor ſis malorum. 200.a

Suffodiet plantas tuas, caput ſuum mouebit, & plaudet manu, & multa ſuſurrans commutabit vultum ſuum. 315.d 12.

Verba ſapientium quaſi ſtimuli, & quaſi claui in altum defixi. 248.f

Altiſſimus odio habet peccatores. 292.b

Hominum vita hydria. 58.f

Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. 35.e 13.

Omnis caro ſicut fœnum veteraſcit, & ſicut folium fructificans in arbore viridi. 172.d 14.

Beatus vir qui non eſt lapſus verbo ex ore ſuo. 313.a

Memor eſto, quoniam mors non tardat. 298.b

Deus ab initio conſtituit hominem, & reliquit illum in manu conſilij ſui, adiecit mandata & præcepta, ſi volueris mandata ſeruare, conſeruabunt te, & in perpetuum fidem placitam ſeruare. Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quem volueris porriges manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. 10.f. & 328. 15.

Et aqua ſapientiæ ſalutaris potabit illum. 238.

Stola gloriæ veſtiet illum. 102.

Qui timet Dominum, conuertetur ad cor ſuum. 197.d 21.

Via peccantium complantata eſt lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœna. 171.d

Quis

21. *Quis dabit ori meo cuſtodiam, & ſuper labia mea non perdat me.* 313.e
Ego ex ore altiſsimi prodiui. 302.d
Tranſite ad me omnes qui concupiſcitis me. 218.a
Homo ſcuſatus in ſapientia manet ſicut Sol. 91.d
Sicut luna mutatur. ibid.
Pone theſaurum tuum in præceptis Altiſsimi, & proderit tibi magis quam aurum. 249.f
30. *Contine & congrega cor tuum in ſanctitate eius.* 120.e
Equus indomitus euadet durus, & filius remiſſus euadet præceps. 119.a
Scio quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti. 298.b
Qui potuit tranſgredi, & non eſt tranſgreſſus: & facere mala, & non fecit. 270.d
33. *Præcordia fatui quaſi rota carri.* 101.f
34. *Somnia extollunt imprudentes. Quaſi qui apprehendit vmbram, & perſequitur ventum, ſic qui attendit ad viſa mendacia.* 131.d
Res mundi fallaces. 111.b
Melior eſt mors, quam vita amara. 336.a
35. *Oratio humiliantis ſe nubes penetrat.* 158.a
39. *Vbi non eſt ſepes ibi diripitur poſſeſsio.* 30.e
Et ipſe tanquam imbres mittet eloquia ſapientiæ ſuæ. 240.f
40. *Subſtantia impiorum ſicut fluuius ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia perſonabunt.* 117.e
Quaſi ſtella matutina in medio nebulæ. 65.f
Collum veſtrum ſubijcite iugo. 325.f

Ex Eſaiæ Prophetia.

Caput 1. *Viſio Eſaiæ filij Amos, quam vidit ſuper Iudam & Ieruſalem.* 1.c.& 314.e
Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad eos. 11.e
Neomeniam & ſabbatum, & feſtiuitates alias, non feram, iniqui ſunt cœtus veſtri: calẽdas veſtras, & ſolemnitates veſtras odiuit anima mea. 293.a.b
Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus. 196.e.26.e.274.f
Semen. 124.d
Regionem veſtram coram vobis alieni deuorant. 315.f.& 112.b.
A planta pedis vſque ad caput non eſt in eo ſanitas. 172.b
Vallis viſionis. 99.a
Erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ. 309.c
Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ ſuccenſæ, regionem veſtram coram vobis alieni deuorant. Et deſolabitur ſicut in vaſtitate hoſtili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario. 292.c
Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, ſemini nequam, filij ſceleratis, dereliquerunt Dominum, blaſphemauerunt ſanctum Iſraelis, abalienati ſunt retrorſum. 84.a.b
Heu conſolabor, &c. 129.e
Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me. 84.b
Lauamini, mundi eſtote, auferte malum cogitationum veſtrarum oculis meis, quieſcite agere peruerſè, diſcite benè agere. Quærite iudicium. 170.d.9.a.& 274.a
Si volueritis bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos. 328.d.170.b
Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis. 245.e
De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hieruſalem. 160.f. 2.
Mons excelſus. 173.b
Væ qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiam iuſti aufertis ab eo. 11.e 3.
Mœrebunt atque lugebunt portæ eius. 295.f
Tumultuabitur puer contra ſenem, & ignobilis contra nobilem. 337.e
Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ieruſalem, & à Iuda validum & fortem, &c. 301.a
Dabo pueros principes eorum. 279.f
Dominus iudex noſter, Dominus legifer noſter, Dominus rex noſter: ipſe ſaluabit nos. 141.e
Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu, & in ſecuritatem & abſconſionem à turbine & à pluuia. 27.f 4.
Germen. 60.e
In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ ſublimis. 219.e
Separatum eſt conuiuium eorum. 277.a
Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei. 310.a 5.
Nobiles perierunt fame. 303.d
Fecit labruſcas. 122.d
Cum expectaret, vt ferret vuas, ecit labruſcas. 299.d
Peccatum ſuum, quaſi Sodoma prædicauerunt nec abſconderunt. 6.e
Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia. 18.a
Vinea Domini exercituum domus Iſrael. 299.d
Ecce tenebræ tribulationis lux obtenebrata eſt in caligine eius. 308.a
Propterea ductus eſt captiuus populus meus, quia non habuit ſcientiam. 108.d.114.b
Et eloquium ſancti Iſrael blaſphemauerunt. 5.d.e
Ab heri. 138.e
Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum. 191.f
Et vocabitur nomen eius, admirabilis, conſiliarius, Deus fortis, pater futuri ſæculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. 231.e 6.
Excæca cor populi huius. 188 f
Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus Sabaoth. 206.b
Væ mihi quia tacui. 264.f.313.e
Præterea captiuus ductus eſt populus, quia non habuit ſcientiam. 296.d
Et domus repleta eſt fumo. 27.d
Ecce virgo concipiet & pariet filium. 59.e 7.
Damas metropolis regni. 82.b
Et erit vobis in ſanctificationem. In lapidem autem offenſionis, & petram ſcandali duabus domibus Iſrael, in laqueum, & in ruinã habitantibus in Ieruſalem. 152.d & 295.b 8.
Accelera, ſpolia, detrahe. 265.e
Erit in laqueum & ruinam habitantibus Ieruſalem. 340.e
Sed adhuc manus mea extenta. 12.a.b
Princeps pacis. 142.b.& 143.e.183.f
Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda. 26.c
Super ſolium Dauid & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iuſtitia. 15.b
De regno Chriſti. 141.f
Virga furoris mei Aſſur. 72.e
Si fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo. 6.b 10.

Rex Aſſyriorum minatur. 139.c
Computreſcit iugum à facie Olei. 300.d
Reliquias. 26.e.124.d
Quid facietis in die viſitationis. 77.e
11. Egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, &c. 285.d.106.c
Requieſcet ſuper eum Spiritus Domini. 260.b
Percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritus labiorum ſuorum interficiet impium. 184.c
Profugos Iſrael congregabit. 124.e
12. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris. 217.c. & 152.f
Protexit me in abſcondito tabernaculi ſui, in petra exaltauit me. 45.d
Fons Saluatoris. 180.a
14. Aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſedebo in monte Teſtamenti in lateribus Aquilonis, ruit praeceps in aeternum ſupplicium. 33.f
Sedebo in monte teſtamenti: poteſt transferri. 305.a
Hoc eſt conſilium, quod cogitaui. 311.d
Vrbes eius deſtruxit. 93.d
Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare. 318.b
15. Moabitae. 99.d
Vectis. 122.d
16. His qui laetantur ſuper muros cocti lateris loquimini plagas ſuas. 248.f
Praeparabitur in miſericordia ſolium eius. 15.b
Mons viſionis. 100.d
18. Et relinquetur ſimul auibus montium. 198.f
21. Exultabunt ab Occidente. 109.a
22. Clauem Domus Dauid ſuper humerum eius. 51.e
Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exaltans. 293.e
23. Vlulate naues Carthaginis. 294.b
Vlulate naues maris. 18.c
24. Luxit & defluxit terram. 312.a
25. Poſuiſti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non ſit ciuitas. 341.e
Eccleſia triumphans. 153.f
Et dicent in illa die: Ecce Deus noſter iſte, ſpectauimus eum & ſaluabit nos. 173.d
Exultabimus & laetabimur in ſalutari eius. 325.e
26. Cogitationem coniunctam cuſtodies in pace. 120.e
Anima mea deſiderauit te in nocte. 316.e
Propter Sion non tacebo. 313.c
27. Princeps iniuſtus ſerpens tortuoſus appellatus. 171.f
In menſura cõtra menſuram, cum abiecta fuerit, iudicabis eam. In menſura iuſtitiae tuae contra menſuram flagitiorum eius. 311.e
28. Vt facias opus ſuum alienum opus eius, vt operetur opus ſuum, peregrinum eſt opus eius ab eo. 327.e. & 11.f
Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plauſtri. 327.a
Domine in anguſtia quaeſierunt te. 299.f
Sola vexatio intellectum dabit auditui. ibid.
29. Erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati, quem cum dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum, & reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim. 46.c
Appropinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me, cor autem eius longè eſt à me. 274.a
Circumdabo quaſi ſphaeram in circuitu tuo: & iaciant contra te aggerem, & monumenta ponam in obſidionem tuam. 317.f
30. Et erunt ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum cum ceciderint turres. 18.b
Comminuetur, ſicut conteritur lagena figuli contritione perualida. 335.a
Os meum non interrogaſti. 302.e
In die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui. 22.e. 263.f
Onus iumentorum auſtri. 95.f.96.a
In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra. 325.c
Aegyptus fruſtra & vanè auxiliabitur. 337.c
Subitò dum non ſperatur, veniet contritio eius. 336.b
Conuertimini ſicut in profundum receſſeratis filij Iſrael. 170.d 31.
Vae qui deſcendũt in Aegyptum ad auxilium in equis ſperantes & habentes fiduciam ſuper quadrigis. 337.a
Et cor eius faciet iniquitatem. 253.b 32.
Cultus iuſtitiae ſilentium. 326.c
Implebit Sion iudicio & iuſtitia. 15.b 33.
Domine miſerere noſtri: te enim expectauimus. 324.a
Dixit & elangit terra. 295.e
Carmelum & Saron. 151.f
Extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum & perpendiculum in deſolationem. 311.f 34.
Quod ex ore meo procedit, ille mandauit. 135.a
Laetabitur in deſerta & inuia, exultabit ſolitudo. 234.f
Ne timeas à facie verborum, quae audiſti. 337.a.b 36.
Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium. 323.e 37.
38.
Qui ſperant in Domino mutabunt fortitudinem & aſſument pennas ſicut aquilae, current, & non laborabunt, volabunt, & non deficient. 325.c 40.
In montem excelſum aſcende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ieruſalem: exalta, noli timere. 248.e.& 124.d
Omnis caro foenum, & omnis gloria eius quaſi flos agri. 28.d.& 146.f
Et videbit omnis caro ſalutare Dei. 66.c
Aſſumens pennas ſicut aquila, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient. 338.a
Iudicium gentibus proferet. 15.b
Ecce ſeruus meus, ſuſcipiam eum: electus meus, complacuit ſibi in illo anima mea. 225.a 41.
Dedi te in foedus populi, in lucem Gentium, vt aperires oculos caecorum, & educeres de concluſione vinctum de domo carceris. 261.c 42.
Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. 43.d
Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum, &c. 186.b
Praebuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis. 7.e
Ne memineritis priorum. 279.e
Contaminaui Principes ſanctos. 309.d.e 43.
Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quaſi nebulam peccata tua. Reuertere ad me quoniam redemi te. 184.c 44.
Ex tunc audire me feci, & annunciaui. 80.e
Rorate caeli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra & germinet ſaluatorem. 229.e.67.a & 272.a 45.
Ecce gentem quam neſciebas, vocabis, & Gentes, quae te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum. 209.d
Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael ſaluator. 227.e
Ego Dominus formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. 327.e
Aperiatur terra, & germinet ſaluatorem. 26.e
Propter nomen meum longe faciam furorem meum. 324.d 46.
Redite praeuaricatores ad cor, tranſi ad cor tuum. 218.a & 170.d

Laua

4. Laua à malitia cor tuum Ieruſalem, vt ſalua fias. 9.a.& 345.e
Ventrem meum, ventrem meum doleo. 298.a.303.e
Velociores aquilis equi illius. 337.c
Aſpexi terram, & ecce vacua erat nihil. 252.d
5. Audi me popule qui non habes cor. 197.d
Percuſſiſti eos, & non doluerunt: attriuiſti eos, & renuerunt accipere diſciplinam. Indurauerunt facies ſuas ſuper petram, & noluerunt reuerti. 4.e
Infirmata eſt quæ peperit ſeptem, defecit anima eius, occidit ei ſol, cum adhuc eſſet dies. 234.f
6. In tempore viſitationis ſuæ corruent, dicit Dominus. 55.e
Holocauſta veſtra non ſunt accepta, & victimæ veſtræ non placuerunt mihi. 6.e
A minore quippe vſque ad maiorem omnes auaritiæ ſtudēt. 243.f
Pax Pax, & non erat pax. 143.f
8. Ecce ſicut lutum in manu figuli, ſic vos domus Iſrael in manu mea. 193.f
9. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum? 314.a
Vt inique agerent, laborauerunt. 245.e
10. Stultus factus eſt omnis homo à ſcientia. 91.a
11. Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium. 231.d
Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem ſuam, ſed abierunt vnuſquiſque in prauitate cordis ſui mali. 204.b
Ego quaſi agnus manſuetus, qui portatur ad victimam. 228.d
Quid eſt quod dilectus meus in domo mea fecit ſcelera multa. 318.b
12. Reliqui domum meam, dimiſi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta eſt mihi hereditas mea quaſi leo in ſylua, dedit contra me vocem, ideo odiui eam. 5.f.& 229.a
Ecce rex tuus, &c. 184.d
Rorate cœli deſuper, &c. 67.a
Bene eſt omnibus qui præuaricātur, & iniquè agunt. 96.c.& f
Vſquequo lugebit terra. 295.e
Dedi animam meam dilectam in manu inimicorum. 338.e
13. Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam. 294.a
Deſcendet de capite veſtro corona gloriæ. 343.f
Nomen quod vocabunt eum, Dominus iuſtus noſter. 265.a
14. Lugebit Iudæa, & portæ eius corruerunt. 295.e.& f.
Deducant oculi mei lachrymas per noctem & diem, & non taceant: quoniam contritione magna contrita eſt virgo filia populi mei. 294.d.& 316
Tu autem in nobis es Domine, & nomen tuū inuocatum eſt ſuper nos. 73.e
Maiores miſerunt minores ſuos. 286.d
15. Si conuerteris conuertam te, & ante faciem meam ſtabis. 256.a
Si ſteterint, Moyſes & Samuel coram me, non eſt anima mea ad populum iſtum. 160.f
Non ſedi in concilio ludentium. 293.b.e
Si ſeparaueris precioſum à vili, quaſi os meum eris. 11.b
Ignis ſuccenſus eſt in furore. 300.b
16. Venit hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur obſequium ſe præſtare Deo. 118.c
Poſt hæc mittā eis multos venatores, & venabūtur eos. 331.a
17. Maledictus enim vir, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum. 135.c.& 303.d
Recedentes à te in terra ſcribentur. 26.f.& 27.a
Spes mea tu Domine in die afflictionis. 324.a
Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ieruſalem in die ſabbati. 4.a
Induc ſuper eos diem afflictionis, & duplici contritione contere eos. 332.d
Repente loquar aduerſum Gentem, & aduerſus regnum, vt eradicem & deſtruam, & diſperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo ſuo, quod locutus ſum aduerſus eam, agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui, vt facerem ei. 162.b.& 296.c.& d 18.
Recordare quod ſteterim in conſpectu tuo. 341.c
Venite cogitemus contra Ieremiam cogitationes. 331.d
Sic conteram populum iſtum, & ciuitatem iſtam ſicut conteritur vas figuli, quod non poteſt vltra inſtaurari. 335.a 19.
Terra terra audi verbum Dei. 149.a
Si fuerit Iechonias filius Ioachim annulus in manu dextera mea inde euellam eum. 345.c.& 211.f 22.
Ecce dies venient, dicit Dominus, & ſuſcitabo Dauid germen iuſtum, & regnabit rex, & ſapiens erit, & faciet iudicium, & iuſtitiam in terra. In diebus illis ſaluabitur Iuda, & Iſrael habitabit confidenter: Et hoc eſt nomen, quod vocabunt eum Dominus iuſtus noſter. 174.b
Vox Domini quaſi malleus. 151.c
Propheta namque, & ſacerdos polluti ſunt. 110.a
Ego cōgregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. 124.e
Potabo eos felle. 322.d
Afferam ſuper eos mala, annum viſitationis eorum. 55.e
Nunquid non cœlum & terram ego impleo. 281.c
Fitus primi temporis. 125.f 24.
Fortes meos, & exaltantes in gloria mea. 65.e 25.
Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus fiducia eius. 155.e 27.
Quicunque non curuauerit collum ſuum ſub iugo Regis Babylonis, &c. 326.e
Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum, & à Domino recedit cor eius. 155.d
Cum quæſieritis me in toto corde veſtro inueniar à vobis. 239.e.f 29.
Ecce dies venient dicit Dominus; & feriam domui Iſrael, & domui Iuda fœdus nouum: Non ſecundum pactum, quod pepigi cū patribus veſtris in die qua apprehendi manum eorū, vt educerem eos de terra Ægypti. 188.b.240.b.110.d 31.
Hoc inquit erit pactum, quod feriam cum domo Iſrael. Poſt dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero eis in Deū, & ipſi erunt mihi in populum. 188.b
Inſanabilis plaga tua. 314.c
Poſt dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero ipſis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum. 217.e
Vnuſquiſque in peccato ſuo morietur. 292.c
Caſtigaſti me Domine, & eruditus ſum quaſi iuuenculus indomitus. 299.f
Conuerte me Domine, & conuertar, quia tu Domine Deus meus. 344.d
Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum. 184.c
Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum nō memorabor amplius. ibid.
Omnes cognoſcent me, à minimo eorum vſq; ad maximum. 92.f
Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam. 15.a 32.
Et ſcripſit in libro. 159.d
Et dedi librum poſſeſſionis, &c. ibid.
In tempore illo germinare faciam Dauid germen iuſtitiæ, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra. 15.b
Idcirco via illorum erit quaſi lubricum in tenebris: impellentur enim, & corruent in ea. 337.d

47. *Deſcende, ſed e ſuper terram virgo filia Babylon.* 316.c
Sede in puluere virgo filia Babylon. 293.e
Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum. 326.c
Diſcooperi humerum tuum. 224.d
48. *Et de aquis Iuda exiſtis.* 343.d
Nunc miſit me Dominus, & Spiritus eius. 78.f
Non eſt pax impijs, dicit Dominus. 117.d.143.d.& 222.f
Egredimini à Babylone, fugite à Chaldæis. 223.f
Elegi te in camino paupertatis. 322.a
49. *Nunquid obliuiſci poteſt mulier infantem ſuum, vt non miſereatur filij vteri ſui: Et ſi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiſcar tui, ecce in manibus meis deſcripſi te.* 191.a
Dixit Sion: reliquit me Dominus, & Dominus oblitus eſt mei. 294.b
Ego ſterilis, & non pariens tranſmigrata & captiua. 293.e
Longè fugabuntur qui abſorbebant te. 116.a
Dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ. 148.f
Poſui os meum vt gladium acutum. 184.e
Ecce in manibus meis deſcripſi te. 333.f
50. *Ego autem non cõtradico: retrorſum non abij, corpus meum dedi percutientibus me.* 228.e.326.f
Vocaui, & non erat qui audiret. 204.b
51. *Conſurge conſurge, induere fortitudinem brachium Domini.* 223.c
52. *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.* 164.e
Videbunt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri. 325.e.f
Inglorius. 184.d
53. *Generationem eius quis enarrabit.* 187.b.& 34.b.40.e
Si poſueris pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum. 187.b.216.d
Poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum. 51.f
Non eſt ſpecies ei, neque decor: vidimus eum, & non erat aſpectus. 81.d
Oblatus eſt quia ipſe voluit, & non aperuit os ſuum: ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet. 78.f
Ideo diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia. 42.e
In ſcientia ſua iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruos meos multos, & iniquitates eorum ipſe portabit. 193.b
Verè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit. Et nos putauimus eum quaſi leproſum, & à Deo percuſſum & humiliatum. Ipſe autem vulneratus eſt, liuore eius ſanati ſumus. 338.e.& 269.a
Mortua fuerunt legis veteris ſacrificia. 188.e
Et brachium Domini qui reuelatum eſt. 214.a
54. *In momento indignationis abſcondi faciem meam parumper à te, & in miſericordia miſertus ſum tui.* 120.a.& d
Lauda ſterilis quæ non paris, decanta laudem, & hinni quæ non pariebas, quoniã multi filij deſertæ magis quàm eius quæ habebat virum. 151.e.& 319.d
55. *Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite & comedite.* 65.a
Quis credidit auditui noſtro, &c. 126.c
Non ſunt viæ veſtræ, viæ meæ. 171.d
56. *Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam, omnes in viam ſuam declinauerunt.* 315.a
Ait Dominus Deus, qui congregat diſperſos Iſrael. 287.e
Mundi amatores, dormientes & ſomnia agentes. 131.e
Canes muti non valentes latrare. 171.b
58. *Quaſi tuba exalta vocem tuam.* 124.d
59. *Cum venerit quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor.* 28.f
Iſrael ſaluatus eſt in Domino ſalute æterna. 184.d.e
Diuiſerunt inter nos & Deum noſtrum. 148.f
Peccata veſtra diuiſerunt inter vos & Deum veſtrum. 162.d
Non eſt abbreuiata manus Domini vt ſaluare nequeat, nec aggrauata eſt auris eius, vt non exaudiat, ſed iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos & Deum veſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. 8.b.
Telas araneæ texuerunt. 134.e
Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant. 31.a.& 63.b 60.
Me enim inſulæ expectant. 183.c
Super muros tuos Ieruſalem conſtitui cuſtodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. 248.e 62.
Torcular calcaui ſolus: & de gentibus non eſt vir mecum: calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea. 301.d 63.
Ipſi ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum ſanctum eius: & ipſe conuerſus eſt eis in inimicum, & debellauit eos. 310.e
Omnia deſiderabilia noſtra verſa ſunt in ruinas. 298.f 64.
Abſcondiſti faciem tuam à nobis. 341.e
Tu iratus fuiſti, & nos peccauimus. 297.d
Vtinam dirumperes cœlos & deſcenderes. 193.e
Sic faciam propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum. 271.a 65.
Antequam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. 8.c
Ad quem autem reſpiciam niſi ad paupereulum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos. 246.f
Qui recordatur thuris. ibid. d

Ex Ieremiæ Prophetiæ.

Noli dicere quia puer ego ſum, quoniam ad omnia, ad quæ mittam te, ibis. 21.d Caput 1.
Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnem terram. 39.
Bellabunt aduerſum te, & non præualebunt, quia ego tecum ſum, vt liberem te. 44.c
Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, foderunt ſibi ciſternas diſſipatas, quæ aquas continere non valent. 65.b. 180.a 2.
Obſtupeſcite cœli ſuper hoc. 255.b
Quid vis in via Ægypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Aſſyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum eſt, dereliquiſſe te Dominum Deum tuum. 65.b
Populus meus oblitus eſt mei diebus innumeris. 191.a
Ego plantaui te vineam electam, omne ſemen verum quomodo ergo conuerſa es in prauum vinea aliena. 30.a 299.d
Elongauerunt à me, ambulauerunt poſt vanitatem, & vani facti ſunt. 4.b
Vbi ſunt dij tui, quos feciſti tibi? ſurgant & liberent te in die afflictionis tuæ. 246.c
In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. 119.b
In omne colle ſublimi, & ſub omni ligno frondoſo tu proſternaberis meretrix. 11.c
Regnabit rex & ſapiẽs erit, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra. 53.e
Introducam vos in Sion, & dabo vobis paſtores ſecundum cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina. 269.c 3.
Dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina. 102.e.311.b.315.a
Dormiemus in confuſione noſtra, & operit nos ignominia noſtra, quoniam Domino Deo noſtro peccauimus. 292.d

Hieroſolymæ principes obſeſſi à Babyloniis. 99.e
41. Ingreſſi ſunt Ægyptum vbi perierunt. 134.e
42. Ingreſſi ſunt Ægyptum vbi perierunt. ibidem.
43. Ingreſſi ſunt Ægyptum vbi perierunt. ibidem.f
46. Vitula elegans, ac formoſa Ægyptus. 77.c
48. Clamate filiæ Rabba. 331.a
Abſciſum eſt cornu Moab. 309.f
Super meſſem tuam & vindemiam tuam prædo irruit. 80.d
Adducam ſuper Moab annum viſitationis eorum. 77.e
49. Ecce quibus non erat iudicium, vt biberent calicem, bibentes bibent. 339.d
Date florem Moab. 340.b
Ponam ſolium meum in Aelam. 326.f
Ego verò diſcooperui Eſau, reuelaui abſcondita eius, & celari non poterit. 339.f
Recedite de medio Babylonis, de terra Chaldeorum egredimini. 223.f
Confuſa eſt mater veſtra nimis, & adæquata pulueri. 221.e
51. Sicut veſtimentum, ſic comedet eos vermis, & ſicut lanam, ſic deuorabit eos tinea. 215.b
Leuate ſignum ſuper muros Babylonis. 68.c
Deſertum faciam mare eius, & ſiccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, ſtupor & ſibilus, eo quod non ſit habitator. 95.e
Ceſſauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præſidijs, deuoratum eſt robur eorum, & facti ſunt quaſi mulieres. 91.e.& f
58. Super meſſem tuam & vindemiam tuam prædo irruit. 81.f

Ex Threnis.

Caput 1. Princeps prouinciarum facta eſt ſub tributo. 140.e
Facta eſt quaſi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta eſt ſub tributo. 131.a
Non eſt qui conſoletur eam ex omnibus charis eius. 219.f
Sordes eius in pedibus eius, nec recordata eſt finis ſui. 200.b
Vide Domine quoniam tribulor. 341.e
Eo quod non ſint, qui veniant ad ſolemnitatem. 76.d
Viæ Sion lugent, eo quod non ſint, qui veniant ad ſolemnitatem. 311.a.& 109.f
Peccatum peccauit Hieruſalem, propterea inſtabilis facta eſt. 247.b.& 101.f
2. Vide Domine, & conſidera, quem vindemiaueris. 299.e
3. Oppoſuiſti nubem, ne tranſeat oratio. 8.b
Venatione ceperunt me. 340.d
Vbi eſt triticum & vinum? 335.b
Perijt finis meus. 268.e
Semitas ſubuertit. 277.d
Quia ſi abiecit, & miſerabitur ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum. 129.e
Oculus meus deprædatus eſt animam meam. 147.b
Sedebit ſolitarius & tacebit. 316.e
Non enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominum. 11.f.& 12.a
4. Facies ſacerdotum non erubuerunt, neque ſenum miſerti ſunt. 199.f
Melius fuit occiſis gladio, quàm interfectis fame. 99.c
Paruuli petierunt panem, & nõ erat qui frangeret eis. 314.e
5. Recordare Domine quid acciderit nobis. 284.e
Dabit percutienti ſe maxillam, ſaturabitur opprobrijs. 228.e
Defecit gaudium cordis noſtri, verſus eſt in luctum chorus noſter: cecidit corona capitis noſtræ. Væ nobis quia peccauimus. 227.a
Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt: & nos iniquitates eorum portauimus. 335.d
Intuere Domine & reſpice opprobrium noſtrum. 8.e
Aquam noſtram pecunia bibimus. 65.b
Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus. 339.
Conuerte nos Domine, & conuertemur. 83.d

Ex Baruch.

Et ſtatuam illis teſtamentum alterum ſempiternum, vt ſim illis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum. 188.e Caput 2.
Domine omnipotens Deus Iſrael audi nunc orationem mortuorum Iſrael. 255.b 3.
In terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. 100.d. 221.f.
Ego enim derelicta ſum ſola. 293.e 4.
Adduxit Deus mihi luctum magnum. 300.c

Ex Ezechiele.

Cum eſſem in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti ſunt cœli, & vidi viſiones Dei. 1.b.& c Caput 1.
Et facta eſt ſuper eum ibi manus Domini. 48.e
Et vidi, & ecce manus miſſa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat ſcriptus intus & foris. 46.c 2.
Liber ſcriptus intus & foris. 132.c
Ingreſſus in me Spiritus, poſtquam locutus eſt mihi, & ſtatuit me ſupra pedes meos. 83.d
Fili hominis ſta ſupra pedes tuos. 183.d
Vidit & cecidit in faciem meam. 126.d 3.
Fili hominis ſpeculatorem dedi te domui Iſrael; & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium, morte morieris: non annũtiaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via ſua impia, & viuat, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram. 243.e.& e.96.e.& 223.b
Laterem terram duram & coctam. 198.a 4.
Et tu ſume tibi ſartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. 268.d
Fili hominis ſume tibi laterem, & pones eum coram te, & deſcribes in eo ciuitatem Hieruſalem. 197.f
Hæc dicit Dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego. indicam ſuper vos gladium & diſperdam excelſa veſtra. 18.b 6.
Finis venit, venit finis. 337.e 7.
Parietem perfodere. 162.d 8.
Tranſi per mediam ciuitatem in medio Ieruſalem, & ſigna Tau ſupra frontes virorum gementium & dolentium ſuper cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. 261.d 9.
Extendam rete meum ſuper eum, & capietur in ſagena mea. 300.e 12.
Nunquid non viſionem caſſam vidiſtis, & diuinationem mendacem locuti eſtis. 314.e 13.
Non fecit Sodoma ſoror tua ipſa, & filiæ eius ſicut feciſti tu & filiæ tuæ. 335.c 16.
Zelus meus recedit à te, & non iraſcar tibi amplius. 4.d & 308.e
Fornicans & meretrix. 129.c
Mater veſtra Cethæa & pater veſter Amorrhæus. 76.c
Ædificaſti tibi lupanar, & feciſti tibi proſtibulum in cunctis plateis. 11.c
Tyrij. 103.f
Libanus. 151.f
Anima, quæ peccauerit, ipſa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, pater non portabit iniquitatem filij. 276.d.292.c 17. 18.
Facite vobis cor nouum, ſpiritum nouum. 279.e

Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfe-ctionis meæ ad iudicium. 149.e

21. *Sacerdotes eius contempſerunt legem meam.* 318.d

23. *Ecce ego ſuſcitabo omnes amatores tuos contra te.* 295.a

25. *Idumæi.* 97.d

28. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem pro-batum angularem &c.* 45.b

29. *Draco magnus.* 217.f

30. *Dabo ignem in Taphnis.* 336.b

Cum dedero ignem in Ægypto. 336.b

31. *Cedri non occultarunt illum, vel nō obſcurarūt illum in hor-to Dei.* 339.e

Et vaſtabunt ſuperbiam Aegypti. 96.f

Lugubre carmen ſuper Aegyptum cecinit. 29.b

33. *Ille quidem in iniquitate ſua captus eſt, ſanguinem autem eius de manu ſpeculatoris requiram.* 223.b

34. *Suſcitabo ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid: ipſe paſcet eas, & ipſe erit eis in paſtorem.* 239.c. & 174.d

Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos, nonne greges à paſtoribus paſcuntur. 262.a. 303.e. & 315.a

35. *Sanguini tradam te, & ſanguis te perſequetur.* 343.e

36. *Tollam vos de gentibus.* 62.e

Effundam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris. 271.b. & 64.f

37. *Ecce ego aſſumam filios Iſrael de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum ſuam, & faciam eos in gentem vnam in ter-ra, in montibus Iſrael.* 71.a. & 124.e

41. *Erat palma inter Cherub, & Cherub: duaſq; facies habebat Cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte.* 102.e

42. *Locus ſolij mei, & locus veſtigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Iſrael.* 309.b

Ariel pro altari capitur. 131.a

Ex Daniele.

Caput 2. *Dominus creauit eum.* 193.e

Nabuchodonoſor mundi glorians vidit in ſomniis. 131.e

3. *Benedicite omnia opera Domini Domino.* 35.d

Benedicite noctes & dies Domino. 319.e

4. *Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cælum, aſpectus illius erat vſque ad terminos vniuerſæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & eſca vniuerſorum in ea. Subter ea habitabant animalia & beſtiæ, & in ramis eius conuerſabantur volucres cæli, & ex ea veſcebatur omnis caro.* 226.d

5. *Baltaſar rex.* 96.a

Medi & Perſæ ſurgite ad occidendum regem.. 69.d

7. *Poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & re-gnum eius quod non corrumpetur.* 52.a

9. *Iuſtus Dominus Deus noſter in omnibus operibus ſuis, quæ facit.* 302.d

In dimidio hebdomadis deficiet hoſtia & ſacrificium. 188.d

12. *In tempore illo ſaluabitur populus tuus, omnis qui inuen-tus fuerit ſcriptus in libro.* 286.f

Qui docti fuerint fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in per-petuas æternitates. ibid.

Qui ad ad iuſtitiam erudiuit multos, ſtellæ in perpetuas æternitates. 149.e

Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatu-tum. 46.b

Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro. 26.f

Ex Oſæa.

Ibat poſt amatores ſuos, & mei obliuiſcatur, dicit Domi-nus: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. 128.b Caput 2.

Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipſe di-cet: Deus meus es tu. 236.f. 237.a. 209.d

Ducam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. 171.c. 225.a. 326.e. 169.e

Sepiam viam tuam ſpinis: & ſepiam eam maceria, & ſe-mitas tuas non inueniet. 300.c

Ecce ego ſepiam viam tuam ſpinis, & ſepiam eam maceria. 333.b

Non eſt veritas, non eſt miſericordia, non eſt ſcientia Dei in terra: maledictum mendacium hominum, furtum, a-dulterium, inundauerunt, & ſanguis ſanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui ha-bitat in ea. 172.b. 254.b 4.

Gloriam eorum in ignominiam commutabo. 102.a

Non viſitabo ſuper filias veſtras cū fuerint fornicatæ, & ſuper ſponſas veſtras, cum adulterauerint. 4.d

Sicut vacca laſciuiens declinauit Iſrael. 332.f

Separatum eſt conuiuium eorum. 13.e 333.a

Lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea. 295.e

Dereliquerunt Dominum non cuſtodiendo. 4.b

Quia tu ſcientiam repuliſti, repellam te, ne ſacerdotio fun-garis mihi. 192.a

Miſericordiam volo, & non ſacrificium. 188.d 6.

In tribulatione ſua manè conſurgent ad me. 119.b

Tranſgreſſi ſunt fœdus meum. 108 b 8.

Ipſi regnauerunt, & non ex me, principes extiterunt, & ego ignoraui. 21.e. 121.f. & 103.d. 315.a

Quaſi aquila contra domum Domini. 337.e

Principes extiterunt, & non cognoui. 327.d

Mittam ignem in ciuitatem eius. 300.b

Omnes principes eius præcedentes. 277.d. & 333.b 9.

Væ eis cum receſſero ab illis. 295.b

Prima poma. 125.f

Vitis frondoſa Iſrael fructus adæquatus eſt ei. 22.b. & 109.e 10.

Diuiſum eſt cor eorum, nunc interibunt. 89.d

Perditio tua Iſrael, tantummodo in me auxilium tuum. 344.e

Quia luxit ſuper eum populus eius. 109.f

De manu mortis liberabo: eos de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morſus tuus ô inferne. 114.f. 28.b 232.a. 318.e 13.

Sicut puluis turbine raptus ex area. 85.b

Rumpam interiora iecoris eorum. 314.e

Ex Ioele.

Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem, & pro-phetabunt, & dabo prodigia in cælo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, & ſanguinem & ignem, & vaporem fumi. 27.d Caput 2.

Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & in fle-tu, & in planctu, & ſcindite corda veſtra. 100.c. & 170.d

Et irrigabit torrentem ſpinarum. 123.e

Ex Amos.

Super tribus ſceleribus Edom, & ſuper quatuor non con-uertam eum, eo quòd perſecutus ſit in gladio fratrem ſuum, & violauerit miſericordiam eius, & tenuerit vltra furorem ſuum, & indignationem ſuam ſeruauerit vſq; in finem. 97.e Caput 1.

Dominus

Domenus ſuper murum licum. 39.f
8. Ecce Dies venient, dicit Dominus, & emittam famem in terram, non famem panis, neque ſitim aquæ, ſed audiendi verbum Dei. 20.a
Conuertam feſtiuitates veſtras in luctum, & omnia cantica veſtra in planctum. 343.f
9. Qui vocat aquas maris, effundit eas ſuper faciem terræ. 349.d

Ex Abdia.

Caput 1. Viſio Abdiæ. 1.b
Idumæi. 97.d

Ex Iona.

Caput 1. Surge & vade in Niniuem ciuitatem grãdem, & prædica in ea, quia aſcendit malitia eius coram me. 160.b
2. Proieciſti me in profundum, in corde maris. 345.b
3. Domini recordatus ſum. 157.a
Excidium Niniuæ prædixit. 162.a
Rex Niniue ſacco induitur. 158.b

Ex Michæa.

Caput 1. Quia infirmata eſt in bonum, quæ habitat in amaritudinibus. 296.f
Quia deſperata plaga eius. 314.e
2. Aſcendit pandens iter ante eos. 306.a
3. Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem quaſi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelſa ſyluarum. 284.c & 344.b
Nox vobis pro viſione erit. 294.e
Audite principes domus Iacob. 332.c
5. Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſrael, & egreſſus eius ab initio à diebus æternitatis. 174.c.116.f
Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Iſrael. 116.f.239.d
In virga percutient maxillam iudicis Iſrael. 228.e. 333.d
6. Popule meus quid feci tibi, aut quid fui tibi? Reſponde mihi. 30.d.188.f
Iudicium domini cum populo ſuo cum Iſrael dijudicabitur. 9.f
7. Præcoquas ficus. 125.f
Surgam cum ſedero, in tenebris Dominus lux mea eſt. 316.e

Ex Nahum.

Caput 1. Onus Niniue: liber viſionis Nahum. 1.b
2. Facies omnium eorum ſicut nigredo illæ. 335.e
Quia vaſtatores diſſipauerunt. 109.c

Ex Habacuc.

Caput 1. Volabunt ſicut aquila feſtinans ad comedendum. 337.c
2. Veniens veniet & non tardabit. 128.e
Scribe viſum, & explana eum ſuper tabulas, vt percurrat qui legerit. 41.b
3. Et cornua in manibus eius. 29.e. & 228.e
Abſcondita eſt fortitudo eius in manibus. 29.c.& 195.d 229.e.& 230.a
Cum iratus fueris, miſericordiæ recordaberis. 12.a.& 324.d
Ego autem in Domino gaudebo, & exaltabo in Deo Ieſu meo. 67.a

Ex Sophonia.

Extendam. Extendam manum meam ſuper Iudam. 310.d Caput 1.
Diſperierunt omnes inuoluti argento. 333.e
Onocrotalus. 151.a 2.
Leæna aut leo. 135.e 3.
Lætare & exulta in omni corde filia Ieruſalem, abſtulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Iſrael in medio tui. 141.e
Lauda filia Sion. 296.d

Ex Aggæo.

Filium Salathiel ducem Iuda &c. 157.d Caput 1.
Ponite corda veſtra ſuper vias veſtras. 295.d.e
Veniet deſideratus cunctis gentibus, & implebo domum 2.
iſtam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum eſt argentum, & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus iſtius nouiſſimæ pluſquam primæ. 285.b
Interroga ſacerdotem legem. 311.a

Ex Zacharia.

Conuertimini ad me, & ego conuertam ad vos. 9.a.170.d.e Caput 1.
256.a.344.f
Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobis. 311.d
Illuminatum eos qui in tenebris & in vmbra mortis ſedebant, directum pedes noſtros in viam pacis. 256.b 2.
Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in 12.
gloria ero in medio eius. 117.a
Ecce ego ponam Hieruſalem ſuper liminare crapulæ. 220.d
Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuũ mearum &c. 129.a 13.
Fons patens. 180.a
Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues. 174.d.& 338.e 231.e

Ex Malachia.

Onus verbi Domini ad Iſrael in manu Malachiæ. 2.a.95.d Caput 1.
& 315.c
Non eſt mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu veſtra. Ab ortu enim ſolis vſque ad occaſum magnum eſt nomen meum in gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda. 188.e
Dilexi Iacob, Eſau autem odio habui. 188.c
Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. 256.a
Labia cuſtodiunt ſcientiam, & legem exquirunt de ore eius. 2.
311.a
Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis. 183.f
Ecce ego mitto angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: & ſtatim veniet ad templum ſuum domi- 3.
nator, quem vos quæritis. 285.d.& 337.b
Ego Deus & non mutor. 247.d.344.c
In penuria vos maledicti eſtis. 318.f
Statim veniet ad templum ſuum Dominator quem vos quæritis. 78.b

Ex libro I. Machabæorum.

Poſtquam percuſſit Alexander Philippi Rex Macedo, qui Caput 1.
primus regnauit in Græcia, egreſſus de terra Cethim,
Darium Regem Perſarum & Medorum &c. 106.f
Viderunt ſanctificationem deſertam, altare profanatum. 4.
311.c.d
Cepit Iazer ciuitatem, & filias eius. 331.a 5.

Ex Machabæorum libro II.

Caput 5. *Iudas dux populi vidit Ieremiam qui multis retro annis exceſſerat è vita.* 160.f.& 161.a

12. *Facta collatione duodecim millia drachmas argenti miſit Hieroſolymam offerri pro peccatis mortuorum ſacrificium, benè & religioſè de reſurrectione cogitans. Niſi enim eos qui ceciderant, reſurrecturos ſperaret, ſuperfluum videretur & vanum orare pro mortuis. Et quia conſiderabat quòd qui cũ pietate dormitionẽ acceperant, optimam haberent repoſitam gratiã. Sancta ergo & ſalubris eſt cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis ſoluantur.* 315.f

Ex D. Matthæo.

Caput 1. *Liber generationis Ieſu Chriſti filij Dauid, filij Abraham.* 222.c.230.e

Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. 117.a.& 196.a

Vocabis nomen eius Ieſum, ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. 208.b

2. *Vbi eſt, qui natus eſt Rex Iudæorum?* 141.e

Turbatus eſt Rex Herodes, & tota Hieroſolyma cum illo. 35.a

Ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph dicens: Surge, accipe puerum, & matrem eius & fuge in Ægyptum. 88.c

Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda, &c. 116.f.239.d

Surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Iſrael. 35.a

Defuncto Herode. ibid.b

Defuncti ſunt, qui quærebant animam pueri. 299.b

3. *Progenies viperarum quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?* 135.e.214.a

Permundabit aream ſuam, & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili. 8.d

Chriſtus dilectus. 29.c

4. *Faciam vos fieri piſcatores hominum.* 90.e.f

Non ſolo pane viuit homo, ſed omni verbo quod procedit de ore Dei. 168.e

Cum audiſſet Ieſus, quod Ioannes traditus eſſet, ſeceſſit in Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth, venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum eſt per Eſaiam Prophetam, Terra Zabulon & terra Nephtalim, viã maris trans Iordanẽ Galilææ gentiũ: populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & ſedentibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis. 49.f.& 50.a

5. *Beati pauperes ſpiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.* 113.c.133.a.137.d.238.d

Beati mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram. 11.a.133.a 164.d

Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur. 101.d. 137.d.237.d.261.c.294.d

Beati eſtis cum maledixerint vobis homines, & perſecuti vos fuerint: gaudete & exultate, quia merces veſtra copioſa eſt in cælis. 217.c.d.& 327

Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. 263.a

Non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita. 14.b

Si ſal infatuatum fuerit, in quo ſalietur. 5.d

Vos eſtis lux mundi. Vos eſtis ciuitas ſuper montem poſita. 3.f.& 39.d

Vos eſtis ſal terræ. 268.d.e

Ad quem reſpiciam niſi ad pauperculum. 281.b

Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere: ſed potius timete eum, qui poteſt animam & corpus in gehennam perdere. 44.a

Ex abundantia cordis os loquitur. 92.c.d

Si quis te percuſſerit in dextera maxilla tua, præbe & alteram. 326.f

Diligite inimicos veſtros: benefacite his qui oderunt vos. 292.a

Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt. 10.c

Vbi eſt theſaurus tuus, ibi & cor tuum. 16.e.105.e 6.

Nemo poteſt duobus Dominis ſeruire Deo & mammonæ. ibidem.

Deus dat ſpiritum calcantibus terram. i. opes & diuitias. 183.d

Quærite primum regnum Dei & iuſtitiam eius. 252.c

Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit. 167.e

Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum, qui in cælis eſt. 167.c

Cum ieiunatis nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes. 167.c

Primo quærite regnum Dei. 299.c

Pater noſter qui es in cælis. 281.c

Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie. 216.b

Qui audit verba mea & facit ea, ſimilis eſt viro ædificanti domum ſuam ſupra petram. 45.c 7.

Nolite ſanctum dare canibus, nec mittatis margaritas veſtras ante porcos. 214.a.& c

Et deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat ſupra petram. 186.e

Multi dicent mihi illa die, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis quia nunquam noui vos. Diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem. 10.b

Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificauit domum ſuam ſuper arenam. ibid.

Non noui vos, diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem. 17.c

In qua menſura menſi fueritis remetietur vobis. 145.c

Lata porta & ſpatioſa via, quæ ducit ad perditionem. 102.a.335.a

Arcta via quæ ducit ad vitam. 154.a

Quærite & inuenietis. 153.c

Sequere me, & dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos. 286.c 8.

Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac & Iacob, in regno cælorum. 187.a.& d

Nauicula fluctibus oppugnatur. 155.b

Confide fili remittuntur tibi peccata. 163.a 9.

Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. ibidem.

Meſſis quidem multa, operarij autem pauci. 50.c

Nonne duo paſſeres aſſe veneunt, & vnus ex illis non cadet ſuper terram ſine patre veſtro? Veſtri autem capilli capitis omnes numerati ſunt. 328.a

Ad vineam nos ire iubet. 197.d

Qui perſeuerauerit vſque ad finem hic ſaluus erit. 314.b

Excutite puluerem de pedibus veſtris. 298.a

Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos, Tollite iugum meum ſuper vos & inuenietis requiem animabus veſtris, iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue. 195 b.50.e.39.b.101.b.170.e 214.d 11.

Simile

Simile eſt regnum cælorum theſauro abſcondito in agro. 195.d

Quærentes bonas margaritas. 105.f

Beati oculi qui vident, quæ vos videtis. 151.f

15. *Hypocritæ bene prophetauit de vobis Eſaias dicens: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè eſt à me. Sine cauſa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum.* 132.e

Chananæa egreſſa de finibus Tyri. 105.b

Cæci ſunt & duces cæcorum. 184.a

Auaritia Phariſæorum. 23.e

16. *Euntes in mundum vniuerſum prædicate euangelium omni creaturæ.* 222.c

Filius enim hominis venturus eſt in gloria patris ſui cum angelis ſuis, & tunc reddet vnicuique ſecundum opera eius. 10.b

Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo eccleſiam meam. 236.e.265.b

Portæ inferi non præualebunt aduerſus eam. 48.a. 117.b.& 155.b.e

Qui vult venire poſt me abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me. 154.d.& 251.d

Dominus Ieſus poſtquam locutus eſt eis, aſſumptus eſt in cælum, & ſedet à dextris Dei. 306.a

17. *Hic eſt filius meus dilectus in quo mihi benè complacui, ipſum audite.* 239.d.& 204.b

Et reſplenduit facies eius ſicut ſol. 226.e

18. *Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis ſemper vident faciem patris mei qui in cælis eſt.)* 268.b

19. *Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael.* 217.a

Si vis ad vitam ingredi ſerua mandata. 328.e

Ecce nos reliquimus omnia & ſecuti ſumus te. 238.c.& f

20. *Voca operarios, & redde illis mercedem.* 274.a

Neſcitis quid petatis. 79.f

Quid hic ſtatis tota die otioſi? ite vos in vineam meam. 118.e

Multi vocati, pauci electi. 109.a

Filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare. 313.f

Non venit miniſtrari, ſed miniſtrare. 30.b.174.f.& 182.b

Poteſtis bibere calicem quem ego bibiturus ſum. 219.b 339.d

Calicem quidem meum bibetis. 219.d

21. *Auferetur à vobis regnum, & dabitur Genti facienti fructus eius.* 151.f

Illuminat cæcos. 184.b

Homo erat pater familias qui plantauit vineam, & ſepem circundedit ei, & fodit in ea torcular, &c. 29.b

Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum. 11.e.242.b

Lapidem quem reprobauerunt &c. 128.c.

Amice quomodo intraſti non habens veſtem nuptialem. 221.a.22.d.113.b.166.d.183.e

Iterum miſit alios ſeruos, dicens, dicite inuitatis: Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occiſa, & omnia parata, venite ad nuptias. 113.b

23. *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* 5.f.& 341.e.f

Serpentes & genimina viperarũ quomodo fugietis à iudicio gehennæ. 214.a

Hieruſalem quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alis, & noluiſti. 328.d

Ieruſalem Ieruſalem quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt &c. 252.e

Quoties volui congregare filios tuos ſicut gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti. 139.c.& 37.e

Sepulchra dealbata. 132.d

Ecce ego mitto ad vos prophetas & ſapientes, & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in ſynagogis veſtris, perſequimini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram, à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidiſtis inter templum & altare. 276.d

Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt. 217.b 24.

Et luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent dè cælo. 110.f

Et ſtellæ cadent de cælo. 149.d

Vbicũque fuerit corpus, illuc congregabũtur & aquilæ. 338.a

Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cælum & terra tranſibunt. &c. 107.b.e

Tuba. 124.f

Tunc dicet his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi: eſuriui enim & dediſtis mihi manducare, ſitiui & dediſtis mihi bibere, hoſpes erã & collegiſtis me, nudus & operuiſtis me. 273.f 25.

Quandiu feciſtis vni de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis. 273.f.249.e

Diſcedite à me maledicti in ignem æternum qui paratus eſt diabolo, & angelis eius. 138.f.111.a.280.a

Vigilate, quia neſcitis diem nec horam. 298.c.162.e

Alia talenta lucrati. 105.f

Amen dico vobis, neſcio vos. 176.c.327.d

Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum. 268.f 26.

Hoc eſt corpus meum. 282.e

Ex D. Marco.

Ego vox clamantis in deſerto. 170.f Caput 1.

Dixit mari, tace. 316.e 4.

Bonum eſt tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: vbi vermis eòrum non moritur, & ignis non extinguitur. 288.d 9.

Cæli nubes ſuſcepit eum ab oculis diſcipulorum. 308.c

Dominus Deus tuus, Deus vnus eſt. 222.a 16.

Ieſum quæritis Nazarenum crucifixum, ſurrexit, non eſt hic: Ecce locus vbi poſuerunt eum. 115.a 28.

Docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris & filij, & Spiritus ſancti. 222.a

Ex D. Luca.

Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. 297.d Caput 1.

Ecce concipies in vtero, & paries filium, vocabis nomen eius Ieſum. 208.b

Virtus altiſſimi obumbrabit tibi. 163.d.e

Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. 53.a

Depoſuit potentes de ſede & exaltauit humiles. 74.d 80.a.& 171.e

Ex erexit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui. 119.d.29.d.43.f.& 309.

Et tu puer propheta Altiſſimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius: Ad dandã ſcientiam ſalutis plebi eius. 119.d

Præibis ante faciem Domini parare vias eius. 170.f

Libanus. 151.f

Viſitauit nos oriens ex alto, illuminare his quis in tenebris, & in vmbra mortis ſedent, ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis. 50.a.184.a.b.& 200.f

2. *Reclinauit eum in præſepio, quia nō erat ei locus in diuerſorio.* 329.f

Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie ſaluator qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid. 51.c

Angelorum cantus. 24.f

Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. 16.a

Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis. 16.a. 297.d

Homo erat in Hieruſalem, cui nomen Simeon. 214.a

Reſponſum acceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem, niſi prius videret Chriſtum Domini. Et venit in Spiritu in templum. 242.f

Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace: Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum: Quod paraſti ante faciem omnium populorum. 66.c.e. 164. e.& d.& 325.c

Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum. 163.d

Lumen ad reuelationem gentium. 183.e.f.& 256.b

Salutem & vitam hominibus, ægritudine laborantibus attulit. 163.d

Poſitus eſt in ſignum, cui contradicetur. 323.b

5. *Ecce hic poſitus eſt in ruinam & reſurrectionem multorum.* 45.b

3. *Ego vox clamantis in deſerto.* 170.f

4. *Et videbit omnis caro ſalutare eius.* 172.a

Et cæcis viſum. 263.f

Virtus de illo exibat & ſanabat omnes. 271.e

Eſtote miſericordes ſicut & pater veſter miſericors eſt. 129.e.& 292.a

Væ vobis diuitibus, qui habetis hic conſolationem veſtram. 101.c.& 282.b

Væ vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis. 101.c

Beati qui nunc fletis. ibidem

Deus benignus eſt ſuper ingratos & malos. 325.b.c

7. *Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me.* 275.f

8. *Increpauit ventum, & tempeſtatem aquæ, & ceſſauit, & facta eſt tranquillitas.* 84.d

Filius hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare. 144.a

Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos, filius autem hominis non habet vbi caput ſuum reclinet. 344.b

10. *Mitto vos ſicut agnos inter lupos.* 61.d

Videbam Satanam ſicut fulgur de cælo cadentem. 74.b

Gaudete quod nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis. 26.f. & 176.c

Dico enim vobis quod multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. 193.c

Porrò vnū eſt neceſſarium: Maria optimam partem elegit. 89.d

11. *Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur.* 88.f

Cum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum in pace ſunt ea quæ poſſidet. Si autem fortior illo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. 42.e.132.& 232.f

Cæci, ſurdi & muti. 156.c

Ignem veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur. 28.b.102.c.& 140.a

Eſtote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet. 298.c

Sint lumbi veſtri præcincti & lucernæ ardentes in manibus veſtris. 249.a

Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c. & proximum ſicut teipſum. 140.a 13.

Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta. 142.f.& 284.a

Ite & dicite vulpi illi. 214.a

Hieruſalem Hieruſalem quæ occidis Prophetas. 294.b b

Maledictus qui comederit panem vſque ad veſperam. 20.a 14.

Inuitati accedere noluerunt. 113.a

Omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur. 74.d

Ouis quæ errauerat ſuis humeris reportauit. 174.e.124.f 175.b

Qui omnia noſtra peccata ſuper ſe portauit. 228.b

Mulier quæ inuenit drachmam. 167.d

Rogo te vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis. 345.a 16.

Epulo & Lazarus mendicus. 176.c

Diues & Lazarus pauper. 186.c

Qui gaudent tanquam non gaudentes. 200.a 19.

Veniens dies ſuper te, & circundabunt te inimici tui vallo &c. 131.c

Non relinquent ſuper te lapidem ſuper lapidem, eo quod non cognoueris tempus viſitationis tuæ. 3.d

Chriſtus fleuit ſuper illam ciuitatem. 99.e

Flens & plorans ſuper ipſam. 29.b

Negotiamini dum venio. 105.f.195.b

Qui deuorant domos viduarum. 315.f

Dilectus populus. 29.b

Erunt ſigna in ſole & luna & ſtellis, & in terris preſſura gentium. 70.a

In terris preſſura gentium. 108.e

His autem fieri incipientibus, ſuſcipite, & leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra. 109.

Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquitur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur. 200.c

Hodie mecum eris in paradiſo. 79.f

Et aperiret nobis ſcripturas. 132.e 24.

Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis ſcripturas. 46.c

Ex D. Ioanne.

In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Caput 1.

Omnia per ipſum facta ſunt. 173.c

Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt .3.b.231.a.187.b. 284.e.f.& 319.

In propria venit, & ſui eum non receperunt 218.a

Dedit poteſtatem filios Dei fieri &c. 234.c.242.b

Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. 316.f

Verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, &c. 151.f.225.e.& 333.d

Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à patre. 182.c

Lex per Moyſem data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. 7.b

Deum nemo vidit vnquam. 33.e

Ego vox clamantis in deſerto, parate viam Domini, ſicut dixit Eſaias propheta. 170.f

Omnis qui in eo manet non peccat. 273.c

Ego

6. Egoſum panis viuus, qui de cœlo deſcendi, ſiquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum : & panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. 195.f.3.e.20.a
Caro mea vere eſt cibus, & ſanguis meus vere eſt potus, qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo. 282.e
Primò quærite regnum Dei. 299.c
Operamini non cibum, qui perit, &c. 118.e
Durus eſt hic ſermo. 254.d
6. Si quis manducauerit ex hoc pane: viuet in æternum, & panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. 282.e.f
Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum? 282.f
Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes. 239.b
Et ſcriptum eſt: in prophetis erunt omnes docibiles Dei. 235.e.& 236.f
Nemo venit ad me, niſi pater meus traxerit eum. 83.a.& d.344.e
Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam. 268.f
7. Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat. 238.a.239.a. 65.a
8. Quæretis me, & non inuenietis. 239.f
Egoſum lux mundi. 183.e.256.b.184.a
Qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati. 300.e
Vade, & iam amplius noli peccare. 273.d
Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere. 76.c.84.b
Antequam Abraham fieret ego ſum. 222.c
Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauiſus eſt. 1.b
Quis ex vobis arguet me de peccato. 215.b
Scribebat in terra. 27.a
Nec me ſcitis, nec patrem meum. 227.e
Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum. 268.f
Qui facit peccatum ſeruus eſt peccati. 138.b
Ego principium qui loquor vobis. 167.d
Amen, amen dico vobis, quia omnis qui peccatum facit, ſeruus eſt peccati. 293.e
Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere, ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit. 156.d
9. Hunc autem neſcimus vnde ſit. 3.d
Ego in iudicium veni in mundum. 15.e
Chriſtus cæcum curauit luto. 166.
Scimus quia peccatores Deus non exaudit. 8.a
10. Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcunt me meæ, & animam meam pono, pro ouibus meis. 28.e.174.d.& 239.e.
Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis. 299.b.303.e 315.a.239.a
Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocē meam audiēt, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. 287.e
Fiet enim vnum ouile, & vnus paſtor. 93.a
Nemo tollit animam meam à me, ſed ego ponam eam à me ipſo: poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam. 228.e
Tres ſunt qui teſtimonium dant in cœlo. Pater, Verbum & Spiritus ſanctus, & hi tres vnum ſunt. 222.a
Et videbit omnis caro ſalutare Dei. 163.d
Ego & pater vnum ſumus. 195.c
11. Ecce quem amas, infirmatur. 16.e
Lazare veni foras. 286.d
Si quis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi. &c. 294.e
Vt congregaret in vnum filios Dei qui erant diſperſi. 62.e
12. Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert. 216.d
Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum. 51.e & 224.d.
Venit hora, vt clarificetur filius hominis. 224.d
Et nunc princeps huius mundi eijcietur foras. 28.c.51.a 116.a.123.d.138.f
Qui miſit me pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar. 214.d
Quæ ergo loquor, ſicut dixit mihi pater, ſic loquor. 214.d
Non veni vt iudicem mundum, ſed vt ſaluificem mundum. 219.b
Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Iſaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum. 33.e
Illuminat oculos. 184.b
Nunc iudicium eſt mundi. 15.e
In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem. 89.b 13.
Ego rogabo patrem, & alium Paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum, Spiritum veritatis. 47.f.& 236.a 14.
Paracletus autem Spiritus ſanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. 47.f
Ego & pater vnum ſumus. 222.a
Pater maior me eſt. ibidem
Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. 163. c.& d
Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. 207.f.117.e
Surgite, eamus hinc. 221.e
Ego ſum via, veritas & vita: nemo venit ad Patrem, niſi per me. 153.a.& e.115.a. 288.c.& 156.d
Non credis quia ego in patre, & pater in me eſt? Verba, quæ ego loquor, à me ipſo non loquor, pater autem in me manens ipſe facit opera. 195.c
Pater in me manens, ipſe facit opera. 183.e
Eamus hinc. 5.f
Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quicquam. 51.a.b
Non relinquam orphanos vos, veniam ad vos. 48.a
Sermo, quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me, patris. 219.c
Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. 140.b 15.
Sine me nihil poteſtis facere. 83.d.344.e
Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis. 36.b
Mittam vobis Spiritum veritatis. 38.a
Cum venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre Spiritū veritatis, qui à patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me, & vos teſtimonium perhibetis, quia ab initio mecum eſtis. 41.e
Quia de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. 254.c
Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos. 89.c
Cum venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. 47.f 16.
Spiritus ſanctus arguet mundum de peccato: quia non crediderunt in me. 297.c
Exiui à patre, & veni in mundum. 217.a
Ego vici mundum. 196.c
Mulier cum parit, triſtitiam habet, quia venit hora eius: cum autem peperit puerum, iam non meminit preſſuræ, propter gaudium, quia natus eſt homo in mundum. 230.f
Ego vici mundum. 268.f
Hoc facient vobis, quia non nouerunt Patrem, nec me. 3.d
Cum venerit ille, arguet mundum de peccato. &c. 15.f 250.d.248.e

Paſce oues meas, paſce agnos meos. 262.a
Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros. 48.d.e

Ex Actis Apoſtolorum.

Caput 1. *Oportet impleri ſcripturam, quam prædixit Spiritus ſanctus per os Dauidis Iuda.* 304.d
Os meum. 135.a
2. *Loquebantur variis linguis.* 127.d
3. *Argentum & aurum non eſt mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge, & ambula.* 238.d
4. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna.* 89.c
Hic eſt lapis, qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli, & non eſt in aliquo alio ſalus. 45.e
Non poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui. 264.f
Domine tu es qui feciſti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt, qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti; Quare fremuerũt gẽtes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ & principes conuenerunt in vnum, &c. 260.e
5. *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.* 264.f
Apoſtoli ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni eſſent, qui pro nomine Ieſu contumeliam paterentur. 217.d
Ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Ieſu contumeliam pati. 26.c
7. *Occidebant eos qui prænuntiabant de aduentu iuſti.* 12.d. & 265.a
In ipſo viuimus, mouemur & ſumus. 328.a
Stephanum lapidauerunt. 197.f
8. *Putaſne intelligis quæ legis? reſpondit: Et quomodo poſſum, ſi non aliquis oſtenderit mihi.* 46.d
Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus. 270.a
Pecunia tua tecum ſit in perditionem, quoniam donum Dei exiſtimaſti pecunia poſſideri. 238.e
9. *Saul cecidit.* 126.d
10. *Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini.* 63.a
Orationes tuæ, & eleemoſynæ tuæ aſcenderũt in memoriam in conſpectu Dei. 170.e
Cornelius eleemoſynis & precationibus ſe ad gratiam præparauit. 170.c
Surge Petre, occide & manduca. 61.a
12. *Miſit rex Herodes manus, vt affligeret quoſdam de Eccleſia.* 335.d
13. *Rex conſtitutus.* 141.c
14. *Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* 330.e
15. *Quid tentatis Deum imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque nos, neque patres noſtri portare potuimus.* 170.a
17. *Ipſe dat omnibus vitam & inſpirationem & omnia.* 338.c
In ipſo viuimus, mouemur & ſumus. ibid.
21. *Tyrij.* 105.c
vlt. *Bene Spiritus ſanctus locutus eſt per Eſaiam Prophetam ad patres noſtros, dicens: Vade ad populum iſtum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perſpicietis. Incraſſatum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, oculos ſuos compreſſerunt.* 37.d

Ex Epiſtola D. Pauli ad Romanos.

Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum, in immunditiam, &c. 132.a Caput 1.
Tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea, quæ non conueniunt. 132.a
Euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt. 40.f
Iuſtitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidem. 15.d
Tradidit eos Deus in reprobum ſenſum. 293.d
Obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. 345.e
Quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. 176.e
Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? 2.
Secundum autem duritiem tuam & impœnitẽs cor tuum theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iuſti iudicij Dei. 246.d
Non enim auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabuntur. 10.e
Deus non eſt acceptor perſonarum. 141.e
Deus reddet vnicuique ſecundum opera ſua. 10.b
Iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionem, quæ 3.
eſt in Chriſto Ieſu, quem propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſsionem præcedentium delictorum, in ſuſtentatione Dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore. 231.e
Propoſuit Deus Chriſtum propitiationem per fidem in ſanguine ipſius ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſsionem præcedentium delictorum. 27.a
Nunc autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt: iuſtitia autem Dei per fidem in Ieſum Chriſtum. 15.d
Iuſtificati ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum 4.
noſtrum Ieſum Chriſtum. 89.d 5.
Gloriamur in tribulationibus. 4.d.326.f
Regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen, &c. 116.a
Chriſtus, cum adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impijs mortuus eſt. 339.a
An neſcitis, quoniam cui exhibetis vos ad obedientiam ſerui eſtis eius, cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obe- 6.
ditionis ad iuſtitiam? 292.d
Stipendia peccati mors. 292.d
Cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius, cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue delationis ad iuſtitiam. 293.f
Vt in nouitate vitæ ambulemus. 176.f
An neſcitis quoniam cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obeditis. 213.c
Infælix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius. 36.b 7.
Gratia Dei per Ieſum Chriſtum. ibid.
Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? Tribulatio, an anguſtia, an fames, an nuditas, an periculum, an perſecutio, an gladius. 112.a.166.a.198.e.& 226.b
Si Deus pro nobis, quis contra nos. 39.f.146.c
Si nos ipſi iudicaremus, non vtique à Domino iudicaremur. 15.e
Quod impoſsibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem Deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus. 260.b
Hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, ſi tamen compatimur, vt & glorificemur. 300.a
Accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba pater. Ipſe enim ſpiritus reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei; ſi autem filij & hæredes. 3.b

O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius? Quis enim cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit. 177.d.& 34.c

Omnis qui relictus fuerit in Sion & reſiduus in Hieruſalem, ſanctus vocabitur. 26.e

12\. *Non voſmetipſos defendẽtes, chariſſimi, ſed date locũ iræ:*
Scriptum eſt enim: mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. 156.f

Nolite conformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus veſtri. 93.d

13\. *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit.* 294.c.& 316.f

14\. *Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. Scriptum eſt enim: Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet Deo.* 196.d

16\. *Non exhibeatis membra veſtra arma iniquitatis peccato, ſed exhibete vos tanquam ex mortuis viuentes, & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.* 16.a

Ex Epiſtola ad Corinthios I.

Caput 1. *Factus eſt nobis ſapientia & iuſtitia & ſanctificatio, & redemptio. Pluant igitur nubes, iuſtum: & aperiatur terra, & germinet Saluatorem.* 193.b.83.d.212.c

Scriptum eſt: Perdam ſapientiam ſapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. 132.f

Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi inquiſitor huius ſeculi? nonne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi? 147.c

Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contẽptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt deſtrueret. 117.e.f

Promiſit pater facturum propè. 198.a

Dei potentia nulla eſt, ſine eo vera ſapientia. 191.d

2\. *Loquimur Dei ſapientiam in myſterio quæ abſcondita eſt,*
quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtram 19.b.195.c.d.282.a

Quod oculus non vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus ſe. 34.c

Ipſe à nemine iudicatur, ſicut ſcriptum eſt: Quis enim cognouit ſenſum Domini, aut quis inſtruxit eum. 177.d

3\. *Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.* 23.c

Lac vobis potum dedi, non eſcam. Nondum enim poteratis, ſed nec quidem poteſtis, adhuc enim carnales eſtis. 126.c.d

Vniuſcuiuſque opus quale ſit, ignis probabit. Si cuius opus manſerit, quod ſuperædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur: ipſe autem ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem. 319.f.& 320.a

Omnia veſtra ſunt, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura. 212.e.& d

Vſque in hodiernum diem idipſum velamen, in lectione veteris Teſtamenti manet non reuelatum, quod in Chriſto euacuatur. Sed vſque in hodiernum diem, cum legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum. Cum autem conuerſus fuerit ad Deum, auferetur velamen. 132.b

Architectus fundamentum poſui. 21.b

Fundamentum aliud nemo poteſt ponere, præter id quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus. 128.c

Vos eſtis templum Dei viui. 282.a

Eſt enim auaritia idolorum ſeruitus. 16.e

4\. *Per euangelium ego vos genui.* 38.d.216.b.263.b& 280.e

Id enim quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. 235.c

Quid habes quod non accepiſti? Si autem accepiſti, quid gloriaris, quaſi non acceperis. 270.f

Maledicimur & benedicimus, perſecutionem patimur, & ſuſtinemus, blaſphemamur & obſecramus. 218.a

In virga veniam ad vos, aut in charitate. 322.b

Miſi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciebat vias meas, quæ ſunt in Chriſto Ieſu. 295.e

Non in ſermone regnum Dei eſt, ſed in virtute. 311.b

Modicum fermentum totam maſſam corrumpit. 303.b 5.

Vetera enim tranſierunt. 117.c

Abſorpta eſt mors in victoria. 116.a.& d

Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum. 339.e

Etenim Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus, quem ipſi non ſequebantur. 94.d.218.d

Expurgate vetus fermentum, vt ſitis noua conſperſio. 93.e

Empti enim eſtis pretio magno. 185.d.213.c.& 175.a 6.

Qui adhæret Deo vnus ſpiritus eſt. 120.e & 166.a

Glorificate & portate Deum in corpore veſtro. 16 a

Opus operatur. 118.e

Vt ſubditi ſitis omni cooperanti & laboranti. ibid.

Qui ſtatuit in corde ſuo, non habens neceſſitatem, poteſta- 7.
tem habens ſuæ voluntatis. 270.d.e

Præterit figura huius mundi. 68.b.107.c.& 153.b

Et ſi nupſerit virgo non peccauit. 273.e

De quibus mihi ſcripſiſtis: bonum eſt homini mulierem non tangere. 283.b

Volo autem omnes vos homines eſſe ſicut meipſum. ibid.

Dico autem non nuptis & viduis, bonum eſt illis, ſi ſic permanſerint, ſicut & ego: quod ſi non continentes, nubant, melius eſt enim nubere quam vri. ibid.

Qui gaudent tanquam non gaudentes. 200.a

Chriſtus factus eſt nobis ſapientia à Deo. 281.f 8.

Idolum nihil eſt. 180.e

Scientia inflat. 311.b

Caſtigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne fortè cum 9.
alijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar. 71.d

Sic currite vt comprehendatis. 25.e

Væ enim mihi eſt, ſi non euangelizauero. 264.f

Non poteris calicem Domini bibere, & calicẽ dæmoniorum: 10.
non poteſtis menſæ Domini eſſe participes, & menſæ dæmoniorum. 129.d

Bibebant autem de ſpiritali conſequente eos petra: petra autem erat Chriſtus. 45.c

Nec murmurauerіtis, ſicut quidam eorum murmurauerũt & perierunt ab exterminatore. 328.d

Qui ſtat, videat ne cadat. 273.b.275.e

Petra autem erat Chriſtus. 207.d.152.f

Siue manducatis, ſiue bibitis, ſiue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. 168.b.& d

Fidelis eſt enim qui non patietur nos tentari ſupra id, quod poſſimus, ſed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt poſſimus ſuſtinere. 282.a

Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de 11.
calice bibat; qui enim manducat, & bibit indignè, iudicium ſibi manducat & bibit, non diiudicans corpus Domini. 37.b

At qui manducat & bibit indignè, iudicium ſibi manducat & bibit. 195.e

Deus mittens filium ſuum, de peccato damnauit peccatum. 15.e

Vos eſtis corpus Chriſti, & membra de membro. 258.b

Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem au- 13.
tem non habeam, factus ſum velut æs ſonans, aut cymbalum tinniens. 140.a

Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil ſum. 10.a.b

Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. 191.b. 265.a. & 50.b

Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. 333.d

Primus homo de terra terrenus, ſecūdus homo de cœlo cœleſtis. 182.b.c

Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas. 228.a. 339.a

Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur. 188.a

Ex Epiſtola ad Corinthios II.

Caput 1. *Scientes quod non corruptibilibus auro & argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis, ſed pretioſo ſāguine quaſi agni immaculati Chriſti.* 213.e

2. *Chriſti bonus odor ſumus Deo.* 7.d

3. *Templum Dei ſanctum eſt.* 2.e

4. *Id quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* 120.a.4.d

Deus huius ſeculi excæcauit mentes eorum. 76.e

Licet is, qui foris eſt, noſter homo corrumpatur, tamen is, qui intus eſt, renouatur de die in diem. 93.d

Habemus theſaurum iſtum in vaſis fictilibus. 193.e

Tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur, perſecutionem patimur, ſed non derelinquimur. 119.b

5. *Hæc autem omnia in figura contingebant illis.* 6.d

Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt: Abſorpta eſt mors in victoria. Vbi eſt mors victoria tua? Vbi eſt mors ſtimulus tuus? 114.f

6. *Quæ participatio iuſtitiæ cum iniquitate? Quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ pars fideli cum infideli? Qui conſenſus templo Dei cum idolis.* 129.d

Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis: Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis. 209.e

Vos eſtis templum Dei viui. 2.e

7. *Cum veniſſemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro noſtra foris pugna, intus timores.* 303.f

8. *Scitis gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter vos egenus factus eſt, cum eſſet diues, vt illius inopia vos diuites eſſetis.* 329.f

10. *Arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt.* 169.f

Hæc autem omnia in figura contingebat illis; ſcripta ſunt autem ad correptionem noſtram in quos fines ſeculorum deuenerunt. 14.b

11. *Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis ſcandalizatur & ego non vror.* 268.d

12. *Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.* 283.a.119.e

Audiuit arcana quę non licet homini loqui. 34.b. & 109.e

Secretum meum mihi, ſecretum meum mihi. 109.e

Libenter gloriabor in infirmitatibus meis. 64.c

15. *Gratia Dei ſum id quod ſum.* 83.d

Ex Epiſtola ad Galatas.

Caput 1. *Paulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum Patrem, qui ſuſcitauit eum à mortuis.* 262.c

Et nos iterum atque iterum vinculis noſipſos aſtringimus, & in deſidia noſtra permanemus. 42.d.e

2. *Si enim per legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.* 260.f.15.e

Scientes autem quod non iuſtificatur homo ex operibus legis niſi per fidem Ieſu Chriſti. 260.f

Viuo autem iam non ego, viuit in me Chriſtus. 94.d

Quoniam in lege nemo iuſtificatur apud Deum, manifeſtum eſt, quia iuſtus ex fide viuit, lex autem non ex fide: ſed qui fecerit ea, viuet in illis. Chriſtus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. 260.f 3.

Si enim data eſt lex quæ poſſet viuificare, verè ex lege eſſet iuſtitia, ſed concluſit ſcriptura omnia ſub peccato, vt promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus. ibid.

Quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Chriſtus proſcriptus eſt in vobis crucifixus? 265.a

Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones & ſemini eius. 6.b

Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur. 276.b

Quomodo tūc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum, qui ſecundum ſpiritum. 258.b 4.

Quæ ſunt per allegoriam dicta. 332.e

Miſit Deus filium ſuum factum ex muliere. 78.f

Vbi venit plenitudo temporis miſit Deus filium ſuum, factum ex muliere, factum ſub lege, vt eos, qui ſub lege erant, redimeret. 42.e.43.a. & 14.b

Exulta ſterilis. 237.b

Deſerta. 151.e

Fides noſtra per charitatem operatur. 144.a.10.a. & 117.b

Mihi abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. 94.d 6.

Mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. 65.a

Quæ ſeminauerit homo hæc metet. 23.e

Ex Epiſtola ad Epheſios.

Euangelium ſalutis eſt. 160.e.f Caput 1.

Chriſtus dilectus. 29.c

Iam non eſtis hoſpites & aduenæ, ſed eſtis ciues ſanctorum, & domeſtici Dei. 257.a 2.

Ipſe eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum. 228.a 183.f.247.d

Vos aliquando eratis longè: facti eſtis propè in ſanguine Chriſti. 247.d.146.c.210.f

Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuiſtis: & pacem his qui prope. 247.d.

Se vinctum vocat. 166.a.& d 3.

Vnum corpus, vnus ſpiritus, vna fides. 62.e.f. & 124.e 4.

Aſcendit in altum, &c. 345.f

Viri diligite vxores veſtras, ſicut Chriſtus dilexit Eccleſiam. 265.e 5.

Eccleſia eſt ſancta & immaculata. 153.b

Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. 152 e. & 184.a

Auaritia idolorum ſeruitus eſt. 18.d. & 250.e

Galeam ſalutis aſſumite, & gladium ſalutis, quod eſt verbum Dei. 184.c 6.

Accipite armaturā Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfectis ſtare, ſtate ergo ſuccincti lumbos veſtros veritate, & induti loricam iuſtitiæ, &c. 254.f

Et gladius ſpiritus quod eſt verbum Dei. 208.c

Aſſumite gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei. 123.b

In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia tela nequiſſimi ignea extinguere. 332.a

Ex Epiſtola D. Pauli ad Philippenſes.

Cupio diſſolui & eſſe cum Chriſto. 320.b Caput 1.

Deus enim eſt qui operatur in nobis velle & perficere. 118.d 2.

Omnia facite ſine murmurationibus & hæſitationibus, vt ſitis ſine querela. 329.e

In nomine Ieſu omne genu flectatur, cœleſtium, terreſtrium & infernorum. 320.a
3. *Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt.* 108.c.149.d.20.e 47.b.115.b.235.d.246.f.281.f
Quæ quidem retrò ſunt obliuiſcens, ad ea vero quæ ſunt potiora, extendens me ipſum ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu. 153.d
Quorum Deus venter eſt. 70.d
4. *Omnia poſſum in eo qui me confortat.* 19.f.& 333.d
Itaque fratres mei chariſſimi & deſideratiſſimi gaudium meum & corona mea. 262.f.& 265.b.c
Gaudete in Domino ſemper, iterum dico gaudete. 277.e & 263.

Ex Epiſtola ad Coloſſenſes.

Caput 1. *Gratias agentes Deo & patri qui dignos nos facit in partem ſortis ſanctorum in lumine.* 325.a
Omnia ſuo ſanguine pacificans, ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cœlis ſunt. 142.c
Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliare omnia in ipſum. 218.a.b
In ipſo enim cõplacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. 60.c
In ipſo cõdita ſunt vniuerſa in cœlis & in terra, viſibilia & inuiſibilia. 220.b
Et vos cum eſſetis alienati, & inimici ſenſu, in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem. 183.f
2. *Delens quod aduerſus nos erat chirographum decreti.* 27.a.& 185.d
Quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci. 114.c
Vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo. 27.f

Ex Epiſtola ad Theſſalonicenſes I.

Caput 2. *Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, ita deſiderantes vos cupide, volebamus tradere vobis non ſolum Euangelium Dei, ſed etiam animas noſtras, quoniam chariſſimi nobis facti eſtis.* 212.b
3. *Omnes homines ſaluos fieri.* 219.b
Nemo moueatur tribulationibus iſtis: ipſi enim ſcitis, quod in hoc poſiti ſumus. 3:3.b
4. *Tuba.* 124

Ex Epiſtola ad Theſſalonicenſes II.

Caput 1. *Iuſtum eſt apud Deum retribuere retributionem his, qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem nobiſcum.* 304.b
3. *Rogamus vos fratres, vt ſubtraheris vos ab omni fratre ambulante inordinate.* 331.b

Ex Epiſtola ad Timotheum I.

Caput 1. *Oportet Epiſcopum eſſe ſobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hoſpitalem & doctorem.* 142.d
Conuerſi ad vaniloquium. 124.b
Charitas eſt finis. 167.e
Volo viros orare in omni loco, leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione. 317.c.d.& 319.d
2. *Vult omnes homines ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.* 12.e 11.f.60.b
Vnus enim Deus, vnus mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus. 182.b
3. *Columna & firmamentum veritatis.* 261.c.155.b
Antiſtites debent eſſe concionatores & doctores. 171.b
4. *Nemo adoleſcentiam tuam contemnat.* 20.c
6. *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & deſideria multa & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* 282.b
Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia. 105.f
Habentes autem alimenta, & quibus tegamur: his contenti ſimus. 123.d
Lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt. 33.e
Eſt enim auaritia idolorum ſeruitus. 16.e
5. *Quæ in delicijs eſt, viuens mortua eſt.* 283.c
Senem ne increpaueris. 199.f

Ex Epiſtola ad Timotheum II.

Caput 2. *Si quis emundauerit ſe ab iſtis, erit vas in honorem ſanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonum paratum.* 224.a.b
Si commortui ſumus, conuiuemus: ſi ſuſtinemus, conregnabimus. 300.a
Reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipſius voluntatem. 121.c
3. *Qui enim piè volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patiuntur.* 254.d
Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt ad docendum & arguendum. 346.e
4. *Erit enim tempus, cum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.* 136.a.& 254.b
Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum imple. 165.d
Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui. In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex. 62.b.25.e
In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex, non ſolum autem mihi, ſed & his qui diligunt aduentum eius. 273.f.274.a.218.d

Ex Epiſtola ad Titum.

Caput. 1. *Sunt multi inobedientes, vaniloqui & ſeductores, maxime qui de circunciſione ſunt.* 114.b
Huius rei gratia, reliqui te Cretæ, vt ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi. 262.c
Antiſtites debent eſſe concionatores & doctores. 171.b

Ex Epiſtola ad Philemonem.

Obſecro te pro filio meo, quem genui in vinculis Oneſimo. 216.b

Ex Epiſtola ad Hebræos.

Caput 1. *Et tu in principio Domine terrã fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt veſtimentum veteraſcent: & velut amictum mutabis.* 107.c
Multifariam multiſque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in filio, quem conſtituit hæredem vniuerſorum, per quem fecit & ſæcula. 221.f.& 296.c
Sine fide impoſſibile eſt placere Deo. 297.b
Splendor gloriæ & figura ſubſtantiæ eius. 19.b
Speciosus forma præ filijs hominum. 2⁻3.f
Nonne omnes ſunt adminiſtratorij Spiritus in miniſterium miſſi, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis. 270.a
Omnes ſunt adminiſtratorij Spiritus. 740.e

8. Ecce dies venient, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda, teſtamentum nouũ, non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorum. 240.b.c
Teſtamentum æternum. 110.d
Vmbram habens futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum. 6.d
9. Omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundãtur, & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio. 229.d.& 268.f
Abrogatio legis veteris. 188.b
Nouum teſtamentum veterauit prius. ibidem
10. Nolite itaque amittere confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem: patientia enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes, reportetis repromiſſionem. Adhuc enim modicum aliquantulumque qui venturus eſt, veniet, & non tardabit; iuſtus autem meus ex fide viuit. Quod ſi ſubſtraxerit ſe, non placebit animæ meæ. 128.f.& 129.a.324.e
Aſperſi corda à conſcientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem. 90.e
Nam ſi fuerimus à Deo auerſi peribimus. 132.e
Propitiabor iniquitati, &c. 184.c
Sacrificium & oblationem, &c. 188.d
Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei. 149.a
11. Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti, non acceptis repromiſſionibus, ſed à longè eas aſpicientes, & ſalutantes, & confitentes, quia peregrini ſunt, & hoſpites ſuper terram. 147.
Sine fide impoſſibile eſt placere Deo. 197.b.& 235.f
Secti ſunt. 244.f
Quibus dignus non eſt mundus. 245.a
12. Acceſſiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cœleſtem. 47.a.& 153.f
Etenim Deus noſter ignis conſumens eſt. 246.f
Remiſſas manus & ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus veſtris. 152.b
Quem diligit Dominus caſtigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. 161.e
13. Propter quod & Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt: exeamus igitur ad eum extra caſtra improperium eius portantes. 228.a.229.d.& 299.d
Deus autem pacis qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni, Dominum noſtrum. 110.b
Manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus. 234.f
Paſtor magnus. 174.e
Nolite hoſpitalitatem obliuiſci, per hanc enim placuerunt quidem angelis hoſpitio receptis. 249.f

Ex D. Iacobi Epiſtola.

Caput 1. Omne datum optimum, & omne donum perfectum de ſurſum eſſe deſcendens à Patre luminum. 328.f.345.f
Peccatum, cum conſummatum fuerit, generat mortem. 263.f
Concupiſcentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum verò cum conſummatum fuerit, generat mortem. 292.d
Eſtote factores verbi, & non auditores tantum, fallentes voſmetipſos, quia ſi quis auditor eſt verbi, & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo. &c. 10.e
Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. 313.a
Voluntariè genuit nos. 231.a
Genuit nos verbo veritatis, vt ſimus initium aliquod creaturæ eius. 319.e
Fides ſine operibus mortua eſt. 10.a.& 117.b.& 144.a
Ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantum. 117.b
Omne datum optimum, & omne donum perfectum de ſurſum deſcendens à patre luminum. 270.f
Si quis in ſermone non labitur, hic perfectus eſt vir, qui poſſit freno moderari totum etiam corpus. 313.a 3.
Quæ eſt vita noſtra? Vapor eſt ad modicum parans, & deinceps exterminabitur. 172.d 4.

Ex Epiſtola D. Petri prima.

Quod non corruptibilibus auro vel argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis, ſed pretioſo ſanguine, quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati. 185.d Caput. 1
Serui ſubditi eſtote in omni timore Domini, non tamen bonis, ſed etiam diſcolis. 103.d 2.
Vos autem genus electũ, regale ſacerdotiũ, gẽs ſancta. 262.b
Peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum. 227.e
Eratis ſicut oues errantes, ſed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem, & epiſcopum animarum veſtrarum. 228.e
Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo electum & honorificatum. 45.e
Timorem autem eorum ne timueritis & non conturbemini, Dominum Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris. 45.a 3.
Qui vult vitam diligere & dies videre bonos, coerceat linguam ſuam à malo, & labia ſua ne loquantur dolum. 313.b
Communicantes Chriſti paſſionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes. 326.f 4.
Charitas operit multitudinem peccatorum. 22.d.94.b
Aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. 2.c.f.153.e 5.
Princeps paſtorum. 174.e.
Paſcite qui in vobis eſt gregem Dei. 262.c vlt.

Ex Epiſtola D. Petri II.

Quapropter fratres ſatagite, vt per bona opera certam veſtram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. 273.e Caput. 1.
Per hoc efficiemini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo eſt. 207.b
Non voluntate humana allata eſt aliquando prophetia, ſed Spiritu ſancto inſpirati locuti ſunt ſãcti Dei homines. 2.a
Satagite vt per bona opera certam veſtram vocationem & electionem faciatis. 10.d
A quo quis ſuperatus eſt, huius ſeruus. 293.f
Cœlum autem qui nunc ſunt, & terra eodem verbo repoſiti 2.
ſunt. 107.e 3.
Charitas operit multitudinem peccatorum. 166.d 4.

Ex Epiſtola D. Ioannis I.

Si dixerimus quod peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt. 233.f Caput. 1.
Nolite diligere mundum, nec ea quæ in mundo ſunt. 344.e 2.
Mundus tranſit, & concupiſcentia eius. Præterit mundus, prætereunt regna eius: Dei vero regnum, regnum ſempiternum eſt. 344.e
Ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris. 183.f

Ex Epiſtola Ioannis III.

Cooperatores ſumus veritatis. 118.e

Ex Apocalypſi.

Ego ſum, α & ω, principium & finis. 266.f.& 205.e Caput 1.
De ore eius, gladius vtraque parte acutus exibat. 184.e 123.e.& 208.e

8. *Væ, væ, væ, habitantibus in terra.* 108.c.& 119.e
10. *Fidelis Deus eſt, qui non patitur vos tentari ſupra id quod poteſtis.* 324.e
12. *Leuiathan Draco magnus appellatur.* 122.b.
13. *Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt ab origine mundi.* 228.d
14. *Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes.* 219.f
Nemo poterat dicere cãticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia qui empti ſunt de terra. 213.e
Ignis æternus. 111.a
18. *Facta eſt Babylon habitatio dæmoniorum.* 207.b
Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa, populus meus. 270.b.c
19. *Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui ſedebat ſuper eum vocabatur fidelis & verax, & cum iuſtitia iudicat & pugnat.* 267.e
Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocabatur nomen eius verbum Dei.
Eccleſia triumphans. 153. 20.
Non intrabunt in eam, niſi qui ſcripti fuerint in libro vitæ agni. 26 f. 259.a 21.
Abſterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltra non erit, neque clamor, nec dolor erit vltra, quæ prima abierunt; & dixit qui ſedebat in throno: Ecce noua facio omnia. 113.a. 294.f
Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. 153.e
Vidi cœlum nouum, & terram nouam. 107.e
Qui ſitit, veniat; & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. 22.
65.a
Spiritus & ſponſa dicunt veni: & qui audit, dicat, veni; & qui ſitit, veniat. 14 f

FINIS.

FRATRIS HECTORIS PINTI LVSITANI

HIERONYMIANI SACRÆ THEOLOGIÆ DOCTORIS, ET IN ACADEMIA CONIMBRI-cenſi Sacrarum literarum profeſſoris in Eſaiam Prophetam Commentarius.

ARGVMENTVM PRIMI CAPITIS.

1 Explicat diuinus vates genus operis: nomen authoris, materiam, & tempus 2 Inducit Deum loquentem, & Iudæorum ſcelera, eorúmque ſacrificia execrantem 3 Inuitat peccatores ad pœnitentiam. 4 Aperit myſterium redemptionis humanæ per Chriſtum ſeruatorem noſtrum. 5 Deplorat Hieroſolymæ flagitia & miſerias. 6 Inuehitur in eius principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles eſſe deberent, eam opibus ſpoliabant, eiúſque dignitatis patrimonium diripiebant. 7 Tandem prædicit Iudæos infideles ſuorum impiorum facinorum eſſe pœnas graues iuſtáſque perſoluturos.

CAPVT PRIMVM.

V[a]ISIO Eſaiæ [b] filij Amos, quam vidit [c] ſuper [t] Iudam & Ieruſalem [d] in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Eſechiæ regum Iuda. [e] Audite cæli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus eſt. [f] Filios enutriui & exaltaui, [g] ipſi autem ſpreuerunt me. [h] Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui, Iſrael autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. [2] [i] Væ genti peccatrici [k], populo graui iniquitate, ſemini nequam, filiis ſceleratis: dereliquerunt Dominum, [l] blaſphemauerunt [3] ſanctum Iſrael, [m] abalienati ſunt retrorſum. [n] Super quo percutiam vos vltra addentes præuaricationem? [o] Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vſque ad verticem non eſt in eo ſanitas. [p] Vulnus, & liuor, & plaga tumens, [q] non eſt circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

A [a] *Viſio Eſaiæ*] Inter omnes ſenſus nullus eſt qui certiorem & euidétiorem cognitionem obtineat, quàm viſus. Illud enim certum nobis & perſpicuum eſſe abſque dubio aſſerimus, quod oculis aſpicimus. Eam ob cauſam dicebat regina Saba regi Salomoni, vt in
3.Reg.10. libro tertio Regum memoriæ proditum eſt: *Non credebam narrantibus mihi, donec ipſa veni, & vidi oculis meis.* Et Diuus Thomas apoſtolus apud diuum Ioan-
Ioan.20. nem dicentibus aliis diſcipulis vidiſſe Dominum, dicebat non crediturum ſe eſſe, niſi eum videret. Vn-
B de illud Saluatoris noſtri: *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti.* Eam ob cauſam prophetæ appellabantur
1.Reg.9. quondam videntes, vt in libro primo Regum literæ diuinæ teſtantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præſtanti ait Chriſtus
Ioan.8. Deus noſter apud diuum Ioannem: *Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauiſus eſt.* Quamobrem prophetia appellatur viſio quaſi res certiſſima. Ita
Nahum.1 Nahum ſuam prophetiam appellat dicens in eius
Abd.1. principio & inſcriptione: *Onus Niniue: liber viſionis Nahum.* Et Abdias, *Viſio*, inquit, *Abdiæ.* Eze-
Ezech.1. chiel etiam: *Cum eſſem*, inquit, *in medio captiuorum* *iuxta fluuium Chobar, aperti ſunt cæli, & vidi viſiones Dei.* Ezechieli viro ſanctiſſimo aperiebantur cæli qui illis clauſi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cœleſtem illam claritatem & admirabilem viſionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, ſcelerúmque deprauatione irretitus. Et noſter Eſaias. *Viſio*, inquit, *Eſaiæ filij Amos, quam vidit ſuper Iudam & Ieruſalem.* Quibus verbis oſtendit vaticinium hoc ſummam habere certitudinem & firmitatem. Et vt viſus lucem requirit, ſine qua eſſe C
non poteſt, cùm omnes alij ſenſus etiam in tenebris D
ſuos effectus obtineant: ſic diuini vates abſque diuino lumine vaticinari non poſſunt, nec Dei viſiones mentis oculis aſpicere. Quî enim fieri poteſt, vt in illum eximium ſplendorem diuinarum viſionum mentis aciem intendat ille, qui ſit diuino lumine deſtitutus? *Reuela*, inquit diuinus ille vates & clariſſimus rex Dauid, *oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua.* Nam vt oculus ſolem ſine ſolis luce intueri non valet, ſic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non poteſt, niſi fuerit diui-

A ni auxilij radio illuſtrata. Et alio in pſalmo volens
oſtendere prophetiam ſuam eſſe diuinitus inſpiratã,
Pſal. 44. *Lingua mea*, inquit, *calamus ſcribæ velociter ſcribentis.*
Quibus verbis quid aliud ſignificat, quàm ſeipſum
eſſe inſtrumentum, ſanctũ verò ſpiritum præcipuum
effectorem? Ideo multis in Pſalmis præfigitur hæc
inſcriptio, מזמור לדוד *moymor le Dauid*: Pſalmus Da-
uidi. Significat enim ſanctus vates Pſalmorũ autho-
rem Deum eſſe, qui eos ſibi inſpirauit. Articulus e-
nim, *le*, Hebraicus cum datiuo coniungitur: quan-
quàm non deſint, qui dicãt, poſſe etiam genitiuo co-
pulari. Sed Septuaginta interpretes datiuum eſſe a-
pertè ſignificarunt vertentes: ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Et di-
uus Petrus Apoſtolorum princeps in epiſtola ſua ſe-
2. Pet. 1. cunda hæc verba ſcripta reliquit: *Non voluntate hu-
mana allata eſt aliquando prophetia, ſed ſpiritu ſancto inſ-
pirati locuti ſunt ſancti Dei homines.* Apud Malachiam
prophetam vbi communis verſio, quam vulgatam e-
Mala. 1. ditionem appellamus, habet: *Onus verbi Domini ad Iſ-
rael in manu Malachiæ*, habet verſio Septuaginta: *Aſ-
ſumptio verbi Domini ſuper Iſraelem in manu angeli eius.*
Vbi vides vaticinationem appellari aſſumptionem,
B quòd eam vates à Deo aſſumant: & viſionem, quòd
ſit certa, & mentis oculis diuino lumine illuſtratis
Viſionis quatuor genera. perſpecta, ac diuinitus inſpirata. Viſio aut eſt natura-
lis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: pro-
phetica eſt inferior viſione ea, quam appellant bea-
tificam, ſed ſuperior naturali, & eâ, quæ eſt per fidem
eorum, qui prophetæ non ſunt.

b *Filij Amos.*] Hic Amos non eſt propheta ille ter-
tius in ordine prophetarum. Illic nanque ita ſcribi-
tur עמוס: hic verò modo אמוץ. Præterea ille fuit
humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amaſiæ
regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

c *Super Iudam & Ieruſalem,*] Nomine Iudæ intelli-
gitur etiam Beniamin. Separatis decẽ tribubus, quæ
Iſrael & Ephraim appellantur, & in Samaria habita-
bant, ſemper Beniamin adhæſit tribui Iudæ, de qui-
bus duabus Eſaias præcipuè loquitur, quæ Hieroſo-
lymæ & in Iudæa habitabant. Eſt enim eius præcipuũ
inſtitutum loqui de meſſia, cuius myſteria Hieroſo-
lymæ & in Iudæa futura eſſe præuidebat. Ibi enim
natus eſt, ibi mortem acerbiſſimam toleranter tulit,
& ſuo putiſſimo ſanguine pro nobis fuſo peccata no-
ſtra deleuit. Ibi fuit ſepultus, & redditus ad vitam, &
aſcendit in cœlum. Ibi denique ea operatus eſt my-
C ſteria, quibus hominum genus à miſerrima ſeruitute,
qua oppreſſum tenebatur, eriperet, & ad cœleſtem
æternámque patriam perduceret. Dicens autem pro-
pheta: Super Iudam & Ieruſalem, indicat vaticinari
de rebus tam proſperis quàm aduerſis, quas præui-
debat eſſe, & Hieroſolymæ & in Iudæa futuras.

4. Reg. 15. d *In diebus Oziæ.*] Hic appellatur etiam Azarias, vt
libro quarto Regum licet videre. Eſt igitur ſenſus
huius inſcriptionis: Hoc libro continetur prophetia
Eſaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis
aſpexit, qua de rebus ſuper Iudam & Ieruſalem ven-
turis vaticinatur, regnantibus ſucceſſiuè in Iudæa
Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides qua-
Quatuor huius exordij membra. tuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum,
genus operis, eſt enim viſio ſiue prophetia: ſecũdum,
nomẽ authoris, eſt enim Eſaias filius Amos: tertium,
materiã, agit enim de rebus Iudæorum proſperis, &
aduerſis, & de myſteriis, quæ in Iudæa futura intue-
batur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum,
qui hîc commemorantur. Sed de inſcriptione hacte-
nus.

e *Audite cœli, & auribus percipe terra.*] Intuere huius
principij amplitudinem & maieſtatem. Voluit ſan-
ctiſſimus vates & eloquentiſſimus orator cœlum ter-
rámque in exordio inuocare, vt rerum dicendarum
magnitudinem oſtenderet, & auditorum animos at- D
tentos redderet. Sed ſi totum prophetam legas, vi-
debis apertiſſimè totam operis ſeriem principio reſ-
pondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi
magnificentia & amplitudine fertur, & in omni ge-
nere amplificationis inflammatur. Eſt igitur horum
verborum ſenſus: Audite angeli & reliqui cœlites,
vóſque homines adeſtote animis, aures veſtras erigi-
te, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus
eſt. Metonymicos, vt per continens id, quod conti-
netur, intelligatur. Poteſt etiam ita explanari. Moy-
ſes poſtquàm populo Iſraelitico legem Dei dedit, te-
ſtatus eſt cœlum & terram, vt in Deuteronomio ap- Deut. 30. & 31. & 32.
paret. Nunc fracta & contempta diuina lege citat di-
uinus noſter vates, & vocat eoſdem teſtes, vt videant
omnes creaturæ eſſe Deum meritò illis iratum, qui
legem ſuam pro nihilo putarunt, & in republica vio-
landa dolos peſtilentes conceperunt. Poteris præter-
ea per cœlos homines intelligere, ſed eos, quorum
familiaritas in cœlo eſt, qui in corporibus humanis Cœlum.
vitam cœleſtem imitantur, qui, humanis rebus con-
temptis, ad quas homines cupiditate incenſi rapiun-
tur, ad cœlum ſemper aſpirant. Per terram verò ho- Terra.
mines flagitiis aſtrictos, qui terram ſemper ſpectant, E
& in præmiis humanis ſpem rerum ſuarum ponen-
tes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ
literæ viros animi celſitudine præditos iuſtitiam &
pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui ſce-
lere & maleficio paſcuntur, terram vocant. Ita enim
viri docti explanant locum illum Eſaiæ: *Cœlum ſedes* Inf. 66.
mea eſt. iuxta id, quod ait Paulus Apoſtolus, *Vos eſtis* 2. Cor. 6.
templum Dei viui. Et alibi: *Templum Dei ſanctum eſt, quod* 1. Cor. 3.
eſtis vos. Et id, quod dicitur in Pſalmo: *Cœli enarrant* Pſal. 18.
gloriam Dei, de Apoſtolis & viris ſanctis intelligitur,
vt videtur ex diuo Paulo deduci qui id, quod ſtatim
ſequitur, *Non ſunt loquelæ nec ſermones, quorum non au-*
diantur voces eorum, de Apoſtolis in epiſtola ad Ro- Rom. 10.
manos interpretatur. Appellari autem peccatorem
terram, apertè indicat ſcriptura dicens: *Corrupta eſt*
terra coram Deo, & repleta eſt iniquitate. Et ita interpre- Gen. 6.
tatur Chryſoſtomus locum illum Geneſis: *Terram co-* Gen. 3.
medes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit
Deus ſerpenti, poſtquàm primus parens noſter Euæ
deceptæ obediuit, quando illa eum ad funeſtas epu-
las inuitauit. Eſt enim homo mortifero flagitio con-
taminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apoſtoli: 1. Pet. 5.
Aduerſarius veſter diabolus tanquam leo rugiens, circuit
quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitioſum F
terram eſſe, & ab antiquo ſerpente deuorari. Ergo
nomine cœli & terræ intelligit iuſtos & peccatores.
Vel ita: Vos ô res inſenſibiles alloquor. Audite me
orbes cœleſtes, præbe mihi aures tu terra infimum
elementum. Vos voco ô res inanimatæ, nam homi-
nes ſunt multò vobis inſenſibiliores. Clauſerunt au-
res ſuas diuinis monitis velut aſpides ſurdæ, nolunt
me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendi-
te. Hic videtur eſſe huius loci germanus ſenſus. Non
enim recedit à litera, & oſtendit vehementem impe-
tum à diuino amore productum, quo erat vir ſanctiſ-
ſimus inflammatus. Eodem modo alius propheta vi-
dens regem Ieroboam idolum venerantem, verúm- 3. Reg. 13.
que Deum contemnentem, diuino quodam amore
incenſus non homines impios, ſed ipſum altare in-
ſenſibile in hunc modum alloquitur: *Altare altare: hæc*
dixit Dominus: Ecce filius naſcetur domus Dauid Ioſias no-
mine, & immolabit ſuper te ſacerdotes excelſorum, qui nunc
in te thura ſuccendunt. Quid ais propheta, lapidem al-
loqueris? Lapidem quoniam homines multo inſenſi-
biliores lapide facti ſunt. Et ſtatim altare mirabili-
ter ſciſſum eſt verbis prophetæ obtemperans, & cinis
effuſus eſt. Lapis audiuit, & fuit confeſtim fractus:
homines

A homines autem non frangi, ſed neque audire voluerunt. Habes hanc hiſtoriam tertio libro Regum. *Matth 8. Luc.8.* Imperabat Chriſtus vento, & mari fluctibus exagitaro, & ſtatim parebant, vt euangelica cõteſtatur hiſtoria, & fiebar tranquillitas magna: homines autem nec Chriſto imperante volunt quieſcere, nec à turbulentis ſcelerum tempeſtatibus deſiſtere, inconſtanriores vento, fluctuoſiores mari, duriores lapidibus, ſurdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur. *Cicero in Som. Scip.* Hoc intuens diuinus vates quaſi ignorans quò ſe verteret, vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, ſed res ſenſu audiendi carentes alloquitur.

f *Filios enutriui & exaltaui.*] Hebræos vocat Deus filios ſuos. *Exod.4.* Et in Exodo, *Filius*, inquit, *primogenitus meus Iſrael.* Populus gentium filius etiam eſt, ſed non primogenirus, ſed ſecundogenitus. At ſi diuinas literas voluetis attentius intueri, & veterum hiſtoriarum memoriam replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accepiſſe hæreditatem, quin potius filios ſecundos Deo fuiſſe chariſſimos. *Gen. 4.* Primogenitus fuit Cain: ſed Abel iuſtitiam coluit & pietatem, & ad illum, eiúſque munera, non autem ad Cain Deum reſpexiſſe diuinæ literæ conteſtantur. *Gen.21.* Primogenitus fuit Iſmael, ſed Iſaac accepit hæreditatem. *Gen.27.* Primogenitus fuit Eſau, ſed Iacob præripuit benedictionem. Itaque Hebræi filij vocantur. Sed quoniam B Deum clementiſſimum patrem ſpreuerunt, eiúſque filium Chriſtum Ieſum Deum verum cruci affixerunt, & acerbiſſimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæreditate expulſi, & reprobati. Eos autem, qui ex gẽtibus crediderunt, adoptauit Deus, & in cœleſtem hæreditatem vocauit, & eos etiam, qui ex Iudæis ipſum Chriſtum receperunt. *Rom 8.* *Accepiſtis*, inquit Paulus Apoſtolus, *ſpiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater. Ipſe enim ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei: ſi autem filij, & hæredes.* *Ioan.1.* Et Ioannes Euangeliſta, *Quotquot autem*, inquit, *eum receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.* Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteráque nefaria ſcelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atque grauior appareat. *Tria Dei in Iudaicam gentem beneficia.* Tria beneficia commemorat: generationis, dicens *filios*: nutritionis, dicens *enutriui*: dignitatis, dicens *exaltaui*. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non ſolùm terreno cibo, ſed etiam cœleſti, iuxta id, quod *Pſal. 77.* dicitur in Pſalmo: *Panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo.* Extulit eos victoriis & triumphis, atque memorabilibus trophæis & monimentis. C Adduxit illos ad terram vberrimam, quam illis promiſerat vt eam victis mirabiliter gentium regibus poſſiderent. Superauerunt diuino præſidio muniti & domuerunt gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarum genere abundantes. Sed totam hanc dignitatem deformauerunt, & penitùs amiſerunt, quoniam cœleſtem illum doctorem de cœlis ad terram miſſum, qui eos è tenebris errorum vindicaturn, & à peccatorum vinculis liberatum veniebat, ad excidium crudeliſſimum falſis criminibus vocarunt.

g *Ipſi autem ſpreuerunt me.*] Aduerte, *ipſi, me.* Vtraque dictio ſuam habet emphaſim. Ipſi ingrati filij, me pium patrem, nutritium, authorem ſuæ dignitatis, & Deum. O cæcitatem deplorandã! O nefariam ingratitudinem, & immanem hominum impietatem, qui poſt tot beneficia à Deo accepta ipſum Deum aſpernati ſunt. Quæ autem ea ſint, in quibus Deus fuerit ab illis ſpretus, non eſt opus commemorare, cum illis plena ſit hiſtoria Euangelica. Nam etſi hæc verba Dei poſſint ad tempus illud referri, quo Eſaias ea literis mandauit, proprie tamen magis ad Chriſti tem- D pus referuntur.

h *Cognouit bos poſſeſſorem ſuum.*] Arguit Iſraelis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione. Quid ſtolidius boue? Quid ſtupidius aſino? Et nihilominus eos cognoſcunt, qui eis tribuunt beneficia. At Iſrael Deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. *Et populus meus non intellexit.* Si eſſet populus extraneus, non eſſet ita mirum. Sed eſt meus, quod amplificat criminis grauitatem. Non fuiſſe autem Chriſtum notum à Iudæis, ipſe apud Io- *Ioan.16.* annem in hunc modum teſtatur: *Hoc facient vobis, quia* *Ioan.9.* *non nouerunt Patrem nec me.* *Luc.19.* Et iidem Iudæi dicebant apud Ioannem: *Hunc autem neſcimus, vnde ſit.* Et apud Lucam alloquens Chriſtus Hieroſolymam. *Non relinquent*, inquit, *ſuper te lapidem ſuper lapidem, eò quòd non cognoueris tempus viſitationis tuæ.* Egreſſis Iudæis ex Ægypto dedit illis Deus in deſerto panem de cœlo, *Pſal. 77.* de quo ait diuinus vates: *Pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo.* Viſo cœleſti pabulo dicebant filij Iſraelis: *manhu?* Quod ſignificat: quid eſt hoc? Ignorantes & rei nouitate commoti quid illud eſſet, inuicem quæ- *Exod. 16.* rebant, Habes hanc hiſtoriam Exodi capite ſextode- *1.Cor.10.* cimo. Et quoniam illa, vt ait Apoſtolus, illis in figura contingebant, per panem illum cœleſtem Chriſtus *Ioan 6.* ſignificabatur, qui de ſeipſo, *Ego ſum*, inquit, *panis vi-* E *uus, qui de cœlo deſcendit.* Quid igitur per illa Iudæorum verba ſignificabatur, niſi venturum eſſe tempus, quando Iudæi de pane illo cœleſti Chriſto ſeruatore noſtro dicerent: Quid eſt hoc? Tu quis es? *Hic* *figura:* *neſcimus vnde ſit. Anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto le-* *Num 21.* *uiſſimo.* Voluit Spiritus ſanctus figura illa oſtendere, Iudæos non eſſe Chriſtum cognituros, quod hîc per Eſaiam ipſe teſtatur. Non cognouerunt autem eum, quia malitia obſtinati eum cognoſcere noluerunt. *Sap.2.* De illis enim eſt in libro Sapientiæ monimentis mandatum: *Excæcauit illos malitia eorum, & ſacramenta Dei ignorauerunt.*

i *Væ genti peccatrici.*] Deplorat propheta Iudæorum miſeriam & calamitatem, æternumque eis minatur interitum. Non vnius tantùm aut duorum, ſed to- *Peccatorum nomina.* tius populi, flagitia deplorat. Reſpice congeriem rhetoricam, qua ſignificat eſſe Hebræos omni ſcelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, ſemen nequam, filij ſcelerati, idem diuerſis verbis ſignificant. Sed voluit hæc ad ampliorẽ exaggerationem coniungere. Tu verò conſidera quę nomina Deus peccatoribus imponat. Multi ſunt improbi, & impiorum facinorum maculis notati, qui, vel quòd illuſtri loco nati ſint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rem publicam adminiſtrent, vel F quòd aliqua alia de cauſa illuſtri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina ſunt inania & fallacia, quippè ab hominibus impoſita, qui & alios fallunt, & ipſi longe opinione falluntur. At vera & apta impiorum nomina ſunt ea, quæ hoc in loco verus ille iuſtiſſimus ac ſapientiſſimus Deus illis imponit. Contrà verò viros iuſtos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præſtantes nomini- *Iuſti epitheta.* bus illuſtribus appellat. *Vos*, inquit, *illic, eſtis ſal terrę. Vos eſtis lux mundi. Vos eſtis ciuitas ſuper montem poſita.* *Matth. 5.* Quibus ampliſſimis nominibus voluit Deus Apoſtolorum laudem oſtendere, eóſque incitare ad omnes tempeſtates atque procellas forti & erecto animo ſubeundas.

k *Populo graui iniquitate.*] Homines ſceleratos appellat graues iniquitate. Eſt enim peccatum onus & pondus vſque eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue ſuapte natura tendit deorſum vſ-

A que ad centrum, ſic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara ſecum ducit, multò grauius omni plumbo abſque vlla comparatione. Hoc pecca- Zach. 5. ti pondus voluit Zacharias propheta ſignificare, ita capite quinto dicens: *Ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ: & dixit: Hæc* Pſal. 37. *eſt impietas*. Et Dauid, *Quoniam*, inquit, *iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meum, & ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me.* Quibus verbis apertè oſtendit ſe peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferendo pares non habeat. Et paulo poſt, *Miſer*, in- Pſal. 4. Comparatio. quit, *factus ſum, & curuatus ſum vſque in finem*. Et alio in loco exclamat idem propheta: *Filij hominum vſquequo graui corde?* Vt enim nauigia nimis grauata & onuſta pondere premuntur, & naufragium faciunt, ſic animi noſtri peccatorum onere ſuccumbunt, & in mediis fluctibus corruunt, priúſque in ipſo curſu obruuntur, quàm portum conſpicere potuerunt. Et vt Charitas eſt ignis ſurſum tendens, ſic peccatum eſt terræ centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiam ait: Ierem. 17. *Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ieruſalem in die ſabbati.* Hieroſolymæ portæ ſenſus noſtri ſunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc eſt in animam noſtram ad imaginem Dei factam ſarcinas grauiſſimas ferimus, cum deliberatè peccatis aſſentimur.

B l *Blaſphemauerunt ſanctum Iſrael.*] Iſrael eſt genitiui caſus. Sanctus Iſraelis eſt, Dei periphraſis, qui ideo ſic vocatur, quia Iſraeliticum populum, quem ſibi elegerat, ſanctificauit, & coram eo ſe ſanctum oſtendit. Eum Iudæi blaſphemauerunt, quando eum Samaritanum, dæmoniúmque habentem vocauerunt, in eúmque odium ad ſanguinem excitauerunt. Lege Euangelicam hiſtoriam, ſi impias Iudæorum in Chriſtum Deum noſtrum blaſphemias videre volueris.

m *Abalienati ſunt retrorſum.*) Non ſolùm non ſecuti ſunt Deum, ſed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob cauſam in infernum præcipitati ſunt. Ait Pſal. 72. enim ſcriptura: *Qui elongant ſe Domine à te peribunt.* Defeciſſe Iudæos à Domino, & terga vertiſſe, multis in locis diuinæ literæ conteſtantur. Apud Ieremiam Ierem. 2. emittit Deus has voces: *Elongauerunt à me, ambulauerunt poſt vanitatem, & vani facti ſunt.* Et paulò poſt. *Me* Oſe. 4. *dereliquerunt fontem aquæ viuæ.* Et Oſeas: *Dereliquerunt*, inquit, *Dominum non cuſtodiendo*. Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipſi Deum quotidie derelinquamus, ab eóque animos noſtros alienemus? Quid facis homo? quem relin- C quis? cur te in fugam turpiſſimam coniicis? Quò is, quem quæris, ad quem confugis? Quæ poteſt eſſe maior inſania quàm ab eo fugere, qui eſt ſummè bonus, qui te ad æternam gloriam vocat, & eum ſequi, qui eſt peſſimus, qui cogitat de tua pernicie & vaſtitate, qui ſuis falſis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur?

n *Super quo percutiam vos vltra?*) Quoniam poterat aliquis ita Deo obiicere. Si hic populus ſe tam impiis ſceleribus contaminauit, quare eum non punis, vt flagellis ipſis ad te conuertatur? Huic tacitæ obiectioni videtur reſpondere Deus, iam hoc remedium adhibitum eſſe, ſed nihil profuiſſe. Ait igitur: Sæpe vos percuſſi, vt corrigeremini, vos autem ipſam medicinam in venenum conuertiſtis. Tantum abeſt vt ſupplicium veſtros nefarios conatus coerceat, vt etiam ſcelera ſceleribus addatis. Vbi ergo vos feriam, cum nulla ſit in vobis pars, quæ iam non ſit percuſſa? Oſtendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquentes, cœleſtia contemplemur, & ad Deum conuertamur. Solent enim aliquando peccatores conuerti, quando afflictionibus & calamitatibus premuntur. Hoc intelligens Dauid, *Conuerſus*, inquit, *ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina.* Ex D Pſal. 31. quo perſpicis magnam eſſe Dei iram, quando nobis non iraſcitur. quemadmodum quando per Ezechielem dicebat: *Zelus meus recedit à te, & non iraſcar tibi amplius.* Et per Oſeam: *Non viſitabo ſuper filias ve-* Ezec. 16. *ſtras cum fuerint fornicatæ, & ſuper ſponſas veſtras, cum* Oſe. 4. *adulterauerint.* Tunc vltio Dei eſt grauiſſima, cum dimittit hominem in manu ſui deprauati appetitus. De qua vltione ipſe in Pſalmo, *Dimiſi*, inquit, *eos* Pſal. 80. *ſecundum deſideria cordis eorum.* Eam ob cauſam viri ſapientes virtutéque præſtantes afflictionibus delectantur. Diuus Paulus, *Gloriamur*, inquit, *in tribula-* Rom. 5. *tionibus.* Et alibi: *Quod in præſenti eſt momentaneum* 2. Cor. 4. *& leue tribulationis noſtræ, ſupramodum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Nam vt in ſe- Apocal. 7. mine fructus eſt, ſic in afflictione gloria. In Apocalypſi diui Ioannis Apoſtoli de beatis illis, qui Deo ſempiterno æuo fruuntur, dictum eſt. *Iſti ſunt qui venerunt de tribulatione magna.* Non ſine cauſa veteres Fabula. ſapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt, ſolem paſci aquis amaris, lunam verò dulcibus. Qua in re ſignificare volebant, virum ſapientia excultum, virtutúmque ornamentis decoratum, qui per ſolem intelligitur, amata quærere, afflictionibúſque delectari, ſtultum verò & flagitiis coopertum, inconſtantem lucéque aliena reſplendentem, qui per lunam ſignificatur, mundi voluptates appetere, falſis illece- E bris paſci & deliniri, & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari.

o *Omne caput languidum, & omne cor mœrens.*) Alloquitur Deus Iudæorum populum, ac ſi eſſet corpus vnum, cuius caput eſſet rex, cor antiſtes & ſacerdos, reliquum corpus omnes alij tam nobiles quàm obſcuri. Et volens oſtendere eſſe eos incurabiles ait: *Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non eſt circumligata, neque curata medicamine, neque fota oleo.* Ac ſi diceret: Cum tam grauibus animi morbis laboretis, nullam tamen vultis adhibere medicinam. Id iis verbis deplorabat Ieremias: *Percuſſiſti eos, & non doluerunt: attriuiſti eos, &* Ierem. 5. *renuerunt accipere diſciplinam. Indurauerunt facies ſuas ſuper petram & noluerunt reuerti.* Hæc propriè de Iudæis illis poſſunt intelligi, qui percuſſi à Deo, traditi Romanis, vaſtata Hieroſolyma, incenſo templo, in ſua infidelitate & perfidia permanſerunt. Eſt igitur ſenſus: Nullas inuenio plagas, quibus duritiem veſtram confringam, ſiquidem nullis vultis corrigi verberibus. Nam à planta pedis, hoc eſt ab infima plebe, vſ- Rex caput, ſacerdos vocatur cor. que ad verticem, hoc eſt vſque ad regem, eſtis corrupti, flagitiiſque contaminati. Illud eſt aduertendum, regem, vocari caput & ſacerdotem cor, quæ ſunt in toto corpore præcipua membra. Volens oſtendere F eſſe totum populum corruptum, ſatis eſſe duxit indicare, principes & præſules corruptos eſſe. Nam quales in republica principes ſunt, tales ſolent eſſe ciues, quod Plato eleganter ſcriptum reliquit. Sed grauiùs diuinæ literæ in Eccleſiaſtico iis verbis affirmant. *Se-* Eccl. 10. *cundum iudicem populi, ſic & miniſtri eius, & qualis rector eſt ciuitatis, tales & habitantes in ea.* Nam vt columnæ vmbra ipſam columnam imitatur, vt ſi columna re- Simile. cta ſit, vmbra in rectitudinem tendat: ſi verò curua & obliqua, eodem modo vmbra ſe habeat: ſic populus principem & præſulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata ſæpenumero principi & antiſtiti meritò tribuantur. Inueniens Moyſes populum colentem vitulum, fratrem ſuum Aaronem ita obiurgauit: *Quid tibi fecit populus hic vt induceres ſuper eum* Exo. 32. *peccatum maximum?* Aſcribit ſacerdoti & præſuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu reſtiterit. Intellexit enim vir ſapiens & iuſtus, debere præſulem vi ac poteſtate cæcum impetum imperitæ multitudinis coercere. Ideo non ait: Quid feciſti? Sed, *quid tibi*

fecit

A *fecit populus hic?* Quaſi maximum ſit genus ſui vlciſcendi non coercere ſubiectorum deprauatum appetitum. Peccauerat populus, & ſacerdos obiurgatur. *Simile.* Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad ſuum artificiũ neceſſaria, quibus orbes ſuos, circulóſque conficiat mirabili certitudine & conſtantia, vt poſſit horis certa temporis ſpatia & interualla diſtinguere, & nihilominus horæ intemperatè ſonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuendus eſt, qui horologium temperandum ſuſceperit, quàm ipſi horologio. Sic errante populo, & à temperantia & moderatione diſcedente, illi qui eum gubernandum ſuſcepit, eſt abſque dubio culpa tribuenda, eſt enim princeps veluti horologij moderator. Illud eſt prætereà conſiderandum, *Similia.* antiſtitem & ſacerdotem appellari cor: quoniam quemadmodum cor eſt fons quidam omnium ſenſuum, in quo eſt perennis quædam motio, ex qua arteriarum curſus proficiſcitur, ſic ex antiſtite exire debent crebræ precationes, ſolida atque ſancta doctrina, inſignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutem moueatur. Et vt cor habet ſedem in D medio corporis, ſic præſul debet eſſe in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor eſt veluti medium inter animam & corpus, ſic præſul debet eſſe mediator inter Deum & homines. Incolumi corde poſſunt membra ſaucia ſanitatem recuperare: at ſaucio & percuſſo corde nulla eſt ſpes ſalutis recuperandæ. Eodem modo ſi populus in vitiorum ægritudinem inciderit, poterit ſanitatem obtinere, ſed corrupto præſule & vitiis contaminato, quæ erit ſpes ſalutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facilè reſtituetur, ſed labefactato & euerſo templi fundamento, quî fieri poteſt, vt totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? Si lucerna extinguitur, ſi lux obſcuratur, ſi nauclerus mergitur, ſi dux amittitur, quid facient cæteri? Imò, ipſe præſul quid faciet? *Si ſal infatuatum fuerit, in quo ſalietur?* *Matth. 5.*

p *Vulnus, & liuor, & plaga tumens.* [Poteris per vulnus apertum ſcelus intelligere, per liuorem occultum, per plagam tumentem ſuperbiam & elationem.

ANNOTATIONES EX Hebræo in aliquot loca primi capitis.

4. Reg. 9. *Pſal. 2.* 1 Super Iudam & Ieruſalem.] *Pro ſuper, eſt in Hebraico* על *Quæ dictio ſignificat ſuper, vt quarti Regum nono.* Lenticulam olei fundes ſuper caput eius. *Significat etiam aduerſus, vt Pſalmo ſecundo:* B Aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius. *Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterunt hoc in loco:* Contra Iudam & Ieruſalem. *Sed quoniam non omnia quæ hic ſunt literis mandata ſunt, contra Iudam & Hieroſolymam, imò multa de illis proſpera & ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior eſſe hoc in loco editio vulgata.*

2 Væ genti peccatrici.] *In Hebraico pro* væ *eſt:* הוי: *quæ particula ſignificat, væ, heu, & ô aduerbium vocandi. In hoc eodem capite paulò pòſt vertit interpres noſter per heu interiectionem dolentis & plorantis, hic verò per interiectionem comminantis, quanquam hæc comminatio ſit miſta cum gemitu & luctu.*

3 Blaſphemauerunt ſanctum Iſrael.] *Pro* blaſphemauerunt *eſt in Hebraico,* נאצו *à verbo* נאץ*, naats, quod ſignificat blaſphemare, vt capite quinto in hoc eodem propheta.* Et eloquium ſancti Iſrael blaſphemauerunt. *Infrà. 5.* *Sed quoniam in coniugatione Piel quemadmodum eſt hoc in loco, verba aliquando alteram inſuper actionem ſignificant, poteſt verti, fecerunt indignari ſanctum Iſraelis, vel multò melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunt ſanctum Iſraelis.* E *Nam Septuaginta verterunt:* Prouocaſtis, *ſeu iratum feciſtis,* ſanctum Iſrael. *Et Pagninus*, iraſci fecerunt. *Vult propheta ſignificare Iudæos ſuis ſceleribus Deum ad iram prouocaſſe.*

4 Non ſunt circumligata.] *In Hebraico eſt* לא זורו *lo zoru, à verbo* זור *quod ſignificat circumligare & conſtringere, quam ob cauſam vertit Pagninus:* Non ſunt conſtricta. *Significat etiam frangere, ideo poterat Latinè reddi: non ſunt fracta, hoc eſt aperta & compreſſa, vt educeretur ſanies.*

Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ ſuccenſæ igni: regionem veſtram coram vobis alieni deuorant: & deſolabitur ſicut in vaſtitate hoſtili. Et derelinquetur [b] filia Sion vt vmbraculũ in vinea, & [c] ſicut tugurium in cucumerario, & ſicut ciuitas quæ vaſtatur. [d] Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus: [e] Audite verbum Domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei veſtri populus Gomorrhæ. [f] Quo mihi multitudinem victimarũ veſtrarum, dicit Dominus? [g] Plenus ſum [h] Holocauſta arietum, & adipem pinguium, [i] & ſanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cum veneritis ante conſpectum meum, quis quæſiuit hæc C de manibus veſtris, vt ambularetis in atriis meis? Ne offeratis vltra [k] ſacrificiũ fruſtra. [l] Incenſum abominatio eſt mihi. [m] Neomeniam, & ſabbatum, & feſtiuitates alias non feram. Iniqui ſunt cœtus veſtri: calendas veſtras, & ſolemnitates veſtras [n] odiuit anima mea, facta ſunt mihi moleſta, laboraui ſuſtinens. *Infrà. 5. d.* *Rom. 9. f.* *Gen. 19. c.* *Iere. 6. c.* *Amos 5. f.* F

a *Terræ veſtra deſerta.*] Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Veſpaſiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occiſi, & Hieroſolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Eſt igitur ſenſus: Quoniam vos ô Iudæi celeſtem medicinam eſtis neglecturi, & in veſtra malitia & contumacia permanſuri, ideo terra veſtra deſeretur, & vrbes veſtræ igne flagrabunt.

b *Filia Sion.*] Hoc eſt Hieroſolyma: quæ ob eam cauſam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione ſita erat, ex quo quaſi naſci videbatur. Vel quoniam phraſis eſt Hebræa, ciuitates ſic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion, ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hieroſolyma derelicta quemadmodum ita dixerat Deus per Ieremiam, *Reliqui domum meam, dimiſi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta eſt mihi hereditas mea quaſi leo in ſylua, dedit contra me vocem, ideo odiui eam.* Et Chriſtus Deus noſter apud Matthæum, *Ecce*, inquit, *derelinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Et apud Ioannem, *Eamus hinc*, Ac ſi diceret: Relinquamus Iudæos infideles, *Matt. 23.* *Ioan. 14.*

A ciuitatem ingratam, templum materiale, & ab hoc loco diſcedamus.

c *Et ſicut ciuitas quæ vaſtatur.*] Vt finita vindemia, & collectis cucumeribus, vineæ atque cucumerum cuſtodes derelinquunt humiles ac ruſticas caſulas, quas ad vitandos æſtus atque imbres conſtruxerant: ſic Hieroſolyma inſtar abiecti tugurioli erit euerſa & derelicta. Neque ſolum vt vilis habitatiuncula deſeretur, ſed etiam ab acerrimis hoſtibus vaſtabitur. Hęc etſi de Hieroſolyma in aperto orationis argumento dicuntur, poſſunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam noſtram aptiſſimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum ſaucia cœleſtem medicinam aſpernatur, Deúmque relinquit, deſeritur ab ipſo Deo, & ab hoſtibus immaniſſimis, hoc eſt à dæmone, mundo, & carne, crudeliter vaſtatur.

d *Niſi Dominus exercituum.*] Senſus eſt: Tantum erit excidium, tantis calamitatum anguſtiis prememur, vt niſi Deus nobis opem ferat, omnes pereamus. At clementiſſimus Pater relinquet ſuperſtites quaſdam reliquias, ne ſicut Sodoma & Gomorrha conſumamur. Oſtendit propheta priùs Dei iuſtitiam, deinde
Rom. 9. miſericordiam. Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos apertè oſtendit, hunc locum eſſe ad tempus gratiæ referendum: Ex quo apparat eos in errorem grauem incidere, qui totum hoc de tempore illo ſolum interpretantur, quando pòſt Babylonicam captiui-
B tatem pauci ex Hebræis ſub Zorobabele duce, & Ieſu filio Ioſedec ſacerdote ad patriam, ex qua erant magna iactati tempeſtate expulſi, redierunt. Volens Apoſtolus oſtendere, non omnes Iudæos repulſos eſſe, hunc citat locũ, intelligens per hoc ſemen Chriſti apoſtolos, & cæteros, qui ex Hebræis in Chriſtum crediderunt. Hos appellat alio in loco Eſaias reli-
Infrà. 10. quias, ita dicens: *Si fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.* De quibus reliquiis loquitur in hunc modum Apoſtolus: *Nunquid Deus*
Rom. 11. *repulit populum ſuum? Abſit. Nam ego Iſraelita ſum ex ſemine Abrahæ, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem ſuam, quam præſciuit*: Et paulò poſt, *Sic in hoc tempore*, inquit, *reliquiæ ſecundum electionem gratiæ ſaluæ factæ ſunt.* Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Chriſtum receperunt, ſemen vocat, ſumpta metaphora à re ruſtica. Quando enim coloni paruam & exiguam meſſem conqueruntur, ſolent dicere, vix ſemen ſuperfuiſſe. Per hoc ſemen Chriſtus etiam intelligitur. Ait enim Apoſtolus in
Gal. 3. epiſtola ad Galatas: *Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius.* Non dicit & ſeminibus, quaſi in multis, ſed quaſi in vno, & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Vide ſitne prima expoſitio literæ conuenientior, & ſenſui
C Apoſtoli in epiſtola ad Romanos accommodatior.

e *Audite verbum Domini principes Sodomorum.*] Et ſi hoc propheta ad homines ſuæ memoriæ referebat, mentis tamen oculis intuebatur ſcribas & Phariſęos, ad quos hoc dirigebat. Cum prædixiſſet ſeruandos eſſe Apoſtolos, & reliquos, quos ſemen & reliquias vocat, conuertit ſermonem ad ſcribas & Phariſæos homines effrenatos, ſibíque præſidentes, qui cum nulla ratione & virtute, ſed cæca atque turbulenta cupiditate ſuorum animorum dominatrice moderẽtur, Chriſti ſeruatoris noſtri ſanctiſſimi infinitam bonitatem maculare voluerunt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos verò infideles & contumacem populum Gomorrhæ: quòd eſſent ſceleribus obſtricti, & omni flagitiorum genere contaminati. Et alio
Infrà. 3. in loco eodem nomine eos appellat, *Peccatum ſuum*, inquiens, *quaſi Sodoma prædicauerunt, nec abſconderunt.* Nec eſt mirum tam acriter Eſaiam fuiſſe Iudæos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardentiſſima charitas, prompta excellénſq; virtus, magnanimum virum, ſanctiſſimúmque vatem cohortabantur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur. D

f *Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum.*] Sacrificia veteris legis erant figuræ & vmbræ earum rerum, quæ poſtea in lege gratiæ futuræ erant. *Hæc*
1. Corin. 10. *autem omnia*, inquit Apoſtolus, *in figura contingebant illis.* Loquens Moyſes cum Domino de iis, quæ ad tabernaculum pertinebant, audiuit hæc verba: *Inſpi-*
Exod. 25. *ce, & fac ſecundum exemplar, quod tibi in monte oſtenſum eſt.* Exemplar illud erat Dei eccleſia, quam Moyſes mentis oculis aſpexit in monte, priuſquàm enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Chriſti eccleſia erat in mente diuina conſtructa: & per tabernaculum illud, ea quæ erant poſteà in eccleſia futura, ſignificabantur. Sed cum Moyſes alloqueretur po- *figura.* pulum, faciem velo operiebat, quia non poterant filij Iſraelis claritatem vultus eius reſpicere. Quod ſignificabat eos non intelligere ea, quæ ipſe tradebat cum mentes non puræ tantum ſapientiæ ſplendorem capere non valerent. Et eodem velo eſt nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quæ per Moyſem ſignificaba- *2. Cor. 3.* tur. Sed cum conuerſi fuerint ad dominum, vt ait Apoſtolus, auferetur velamen. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuiſſe & vmbras quaſdam verarum rerum. Ob eam cauſam appellat Diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos vetus tabernaculum vmbram *Hebr. 8.* cœleſtium, & alio in loco in eadem epiſtola, *Vmbram*, inquit, *habens lex futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum.* E Ac ſi dicat: lex vmbram veri ſacrificij tantùm habet, non ipſum verum ſacrificium, quod *Hebr. 10.* eſt Chriſtus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, ſeipſum in cruce immolans, vt cunctas noſtras iniquitates ſuo puriſſimo ac precioſiſſimo ſanguine deleret. Cum autem veteris legis ſacrificia Chriſtum & eccleſiam adumbrarent, permittebantur à Deo, illíque placebant, ſi bono animo atque ſpiritu fiebant: ſed non qua ratione carnalia erãt. Ait enim Dauid: Si *voluiſſes ſacrificium dediſſem, vtique holocauſtis non delectaberis.* Et Micheas: *Numquid placari* *Pſal. 50.* *Mich. 6.* *poteſt Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium?* Quaſi dicat, Nequaquam. Et Hieremias, *Holocauſta veſtra non ſunt accepta, & victimæ veſtræ non placuerunt mihi.* Ideò loquens Chriſtus cum Patre has voces emittit: *Holocauſtomata pro peccato non* *Pſal. 39.* *tibi placuerunt: tunc dixi: ecce venio.* Ita Diuus Paulus *Heb. 10.* hunc locum in epiſtola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hoſtię Deo placebãt quatenus carnales erãt, ſed quatenus Chriſti eiuſque eccleſiæ myſteria figurabant, & idololatriam excludebãt, & quatenus ſignificabant debitum ordinem mẽtis humanæ in Deum, & cãdido animo fiebant. Sed cum tempore Eſaiæ populus Iſraeliticus eſſet ſceleribus irretitus, & F flagitiis deprauatus, nolebat Deus eorum ſacrificia, quoniam ea abſque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Phariſæis intelligebantur, exiſtimo etiam hæc eſſe ad eos referenda. Eſt igitur ſenſus: Vos Scribas & Phariſæos alloquor, cæteróſque Hebræos, qui Chriſtum recipere negligitis: Nolo ſacrificia veſtra, quoniam iam verum ſacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatum eſt. Ne amplius immoletis paſchalem agnum, nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina ſuo ſanguine luit. Reſpuo ſacrificia, quæ moriente Chriſto ceſſarunt, & volo Euangelicam puritatem. Nec mirum eſt Deum vetera ſacrificia reſpuere, quoniam poſt Euangelicam prædicationem & diuulgationem ſunt mortifera, & æternam damnationem ſecum afferentia. Eſt enim lex vetus cum ſuis ceremo- *Simile.* niis & ſacrificiis antiquata, & ſepulta: nec erat niſi

vſque

A vſque ad Chriſtum & Eccleſiam. Ad conſtruendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius teſtudinẽ, fit prius quoddam artificium ex ligneis tabulis, & funibus, quod ſimplex teſtudinis nuncupatur. At perfecta teſtudine & fornice: conſtructo & conſummato templo, euertitur ſimplex teſtudinis, & totum illud tabulatum & artificium decidit, & omnia ambulatoria pẽſilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ ſolùm ad templi vſque conſtructionem & perfectionem ſeruiebant. Eccleſia catholica eſt templum quoddam pulcherrimum & excellentiſſimum, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Chriſtus Deus noſter conſtruxit & perfecit, &
Ioan. 19. ſuo ſanguine decorauit: Lex vetus cum ſuis iudiciis, ſacrificiis, & ceremoniis, fuit ſimplex teſtudinis & fornicis huius ampliſſimi templi. Sed ædificata eccleſia, conſtructo templo, cùm Chriſtus in cruce pendens dixit: *Conſummatum eſt*, cecidit lex antiqua, ceſſarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta ſunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura niſi ad Chriſti mortem, donec ædificaretur eccleſia, templum hoc celeberrimum & magnificentiſſimum; cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo ceſſauit, quia adueniente ſubſtantia, non opus eſt imagine: & adueniente figurato, non eſt opus figura, quemadmodum non eſt neceſſaria vmbra adueniente veritate. Eſt enim lex vetus vmbra, vt ex
B Diuo Paulo oſtendimus. Euangelium autem veritas, quemadmodum ait Diuus Ioannes: *Lex per Moy-*
Ioan. 1. *ſem data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*

g *Plenus ſum.*] Hoc eſt diues ſum, veſtris ſacrificiis non egeo. Vel ſic: Satur ſum, pariunt mihi nauſeam ſacrificia veſtra. Non me placabitis niſi Euangelicam puritatem amplectamini. D

h *Holocauſta arietum.* Holocauſta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium cõprehendit holocauſtum & victimam, ſiue hoſtiam.

i *Sanguinem vitulorum.*] Non omnem ſanguinem repudiat, ſed eũ, qui ex brutis fundebatur animalibus: Chriſti autem ſanguine placatur.

k *Sacrificium fruſtra.*] Ideo Iudæorum ſacrificium caſſum ſiue mendax appellat, quia cum eſſet figura, & vſque ad Chriſti mortem duraret, iam nunc mendax eſt, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

l *Incenſum abominatio eſt mihi.*] Capitur incenſum pro holocauſto, erat enim holocauſtum totum incenſum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Et eſt ſenſus: Fœtet mihi odor veſter. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta ſit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit ſuauiſſimum, & ipſe vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur quemadmodum dicebat Diuus Paulus: *Chriſti bonus odor ſumus Deo.* *Peccati deformitas.* *2. Cor. 2.*

m *Neomeniam.*] Feſtum erat quod Iudæi celebrabant in principio menſis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mẽſibus. E

n *Odiuit anima mea.*] Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus, quemadmodum paulò poſt: *Laboraui ſuſtinens*, & alio in loco: *Præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis.* *infrà 42.*

ANNOTATIO.

1 Neomeniam.] *In Hebraico eſt* חדש, *à verbo* חדש *quod ſignificat renouare, vt in Pſalmo:* Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. *Et quoniam in vnoquoque menſe renouatur Luna, accipitur hoc nomen pro menſe, & pro principio menſis, ſiue pro nouilunio. Nam apud Hebræos menſes numerabantur per Lunas, & in nouilunio incipiebatur menſis, qui quidem dies erat celebris apud eos, & ſolennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulò pòſt in numero plurali, pro quo interpres Latinus vertit,* Calendas veſtras. *Vbi aduerte non dixiſſe, calendas & ſolennitates odiuit anima mea:* ſed calendas veſtras & ſolennitates veſtras, *quaſi dicat Deus: Non ſunt meæ hæ ſolennitates & feſta, quoniam in illis vos nefariis ſceleribus coinquinatis. Id ſtatim oſtendit dicens:* Iniqui ſunt cœtus veſtri. *Vbi ſignificat eos iniquitatem cum feſtorum celebritate ſolitos eſſe coniungere. Hoc nomen neomenia Græcum eſt à* νέον *nouum,* μήνη *luna, quaſi noua luna.*

[a] Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. [b] Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. [c] Lauamini, *infrà 59. a. 1. Pet. 3. b.*
C mũdi eſtote, [d] auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis. [e] Quieſcite agere F peruerſè: diſcite benefacere [f] Quærite iudicium [g] ſubuenite oppreſſo: iudicate pupillo: defendite viduam. [h] Et venite, & arguite me, dicit Dominus. [i] Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabũtur: & ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lana alba erunt. [k] Si volueritis, & audieritis me, [l] bona terræ comedetis. Quòd ſi nolueritis, & me ad iracũdiam prouocaueritis, [m] gladius deuorabit vos, [n] quia os Domini locutum eſt. [o] Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis, [p] plena iudicij? Iuſtitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. [q] Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam: [r] vinum tuum miſtum eſt aqua. [ſ] Principes tui infideles, ſocij furum. [t] Omnes diligunt munera, ſequũtur retributiones. Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ nõ ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum *Iere. 5. g.* [u] fortis Iſrael: [x] Heu, conſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis. [y] Et cõuertam manum meam ad te, [z] & excoquã ad purũ ſcoriam tuã, & auferã omne ſtannum tuum. [aa] Et reſtituam iudices tuos, vt fuerũt prius, [bb] & conſiliarios tuos ſicut antiquitus. [cc] Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis. [dd] Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iuſtitia: & conteret ſceleſtos & peccatores ſimul, & qui dereliquerunt dominũ conſumentur. [ee] Confundentur enim ab idolis quibus ſacrificauerunt, & erubeſcetis [ff] ſuper hortis quos elegeratis, [gg] cum fueritis velut quercus defluẽtibus folijs, & velut hortus abſque aqua. [hh] Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ, & opus veſtrum quaſi ſcintilla: & ſuccendetur vtrumque ſimul, & non erit qui extinguat.

A a *Et cum extenderitis.*] Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundendis manus leuare. Ita Dauid, *Expandi*, inquit, *ad te* Pſal. 42. *manus meas*. Et alio in Pſalmo: *Eleuatio manuum mearum* Pſal 40. *ſacrificium veſpertinum*. Exod. 17. Sic pugnantibus Iudæis Moyſes manus ad cœlum tollebat. Significamus hac corporis actione, miſericordiam diuinam implorare, & ad ſanctiſſimum numen tanquam ad arcem tutiſſimam confugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, vt ipſe eas ſuis manibus accipiat, nóſque diuino præſidio muniat & ſuſtentet. Sed ſi manus noſtræ ſint coinquinatæ, ſi opera noſtra ſint impia, quomodo Deus ſuis puriſſimis atque ſanctiſſimis manibus ſuſcipiet noſtras immundas & contaminatas? Eſt igitur horum verborum ſenſus: Cum ad me confugeritis preſſi afflictionibus & calamitatibus, meum præſidiũ implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Ioan. 9. Id ſentiebat ille, qui apud Ioannem dicebat: *Scimus quia peccatores Deus non exaudit*. Eſt tamen hoc de illis peccatoribus intelligendum, qui nolunt ſe à ſceleribus abducere, nec de ſua conuerſione cogitare Hos non exaudit Deus, quia non animo eum quærunt, ſed ſolùm lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quem Chriſtus Luc 18. apud Lucam aſſeruit egreſſum fuiſſe è templo iuſtificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quæ ſequuntur.

B b *Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt.*] Reddit cauſam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipſum manus extendant, nimirum quia eorum manus ſanguine, hoc eſt cæde prophetarum, aliorumque hominum ſint pollutæ, ideo eas non vult ſuis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorúmque preces Prou. 28. non exaudit. In Prouerbiis ita ait ſcriptura: *Qui de-* Infra. 59. *clinat aurem ſuam, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis*. Et Eſaias, *Non eſt*, inquit, *abbreuiata manus Domini, vt ſaluare nequeat, nec aggrauata eſt auris eius, vt non exaudiat, ſed iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos & Deum veſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret*. Quibus verbis oſtendit diuinus Thren. 3. vates eſſe peccatum noſtrum murum quendam nos à Deo diuidentem & ſeparantem. Et Ieremias Dominum alloquens, *Poſuiſti*, inquit, *nubem, ne tranſeat oratio*: vbi vides eſſe peccatum noſtrum cum nube cõparatum. Nam vt nubes fumus eſt eleuatus, à terra egreſſus, ſic peccatum fumus eſt, à nobis qui terra Simile. ſumus, conſurgens. Et vt nubes radiorum ſolis ſplendorem impedit, ſic peccatum ob ſuam caliginem & denſitatem eſt nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ ſplendida luce colluſtremur. Ex quo efficitur vt ani-

C ma peccatoris flagitio mortifero cooperta iaceat in obſcuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Conſidera peccati pondus. Contrà verò vir iuſtus & pius in afflictionibus ſuis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad certiſſimum defenſorem con- Pſal. 90. fugit. *Clamauit ad me*, ait Deus per regium vatem, *& exaudiam eum, cum ipſo ſum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum*. Et alio in pſalmo ſcriptum eſt: *Clamauerunt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos*. Et apud Eſaiam ait Pſal. 33. infra 65. Dominus: *Antequam clameat ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam*. Et quamuis Deum offenderis, ne peccatis tuis deſperationem adhibeas, ſed animo pœnitenti & contrito clama, Deum ardenter obſecra, & ipſe te exaudiet. Contemplare Ionam, qui cum Deũ Ion. 2. offendiſſet, & proiectus eſſet in mare, & à piſce magno deuoratus, tamen animum erexit, & ad Deum leuauit, precationes fudit, & liberatus eſt. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis ſedibus ad cœlum rapiebantur, ſæuientibus ventis procella terribilis interitum miſerabilem, ac triſte naufragium minaba- D tur. Proncitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, deglutitur à piſce, deſcendit ad ima maris, nulla ſpes ſalutis apparebat. Et tamen ipſe, vbi omnia deſperata videbantur, ſperauit, Deum vehementer obſecrauit, eumque toto animo quæſiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis cauſa videbatur, eum eripuit: piſcis qui eum deglutiuit, eum ſeruauit. Talis eſt enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, eſt ipſius tranquillitatis animi & quietis conſeruatrix. Calamitas qua flagitioſi homines viro iuſto perniciem moliuntur eum mirabiliter à vera pernicie cuſtodit. Nunc conſidera quid peccatum ſecum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immẽſum, nec piſcis ingens, nec profundiſſimæ abyſſi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus ſacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: *Cùm extenderitis manus veſtras auertam oculos meos à vobis*. Si tu Domine nos non videris, ſi nos oculorum tuorum fauore non fueris proſecutus, quid faciemus? Peribimus abſque dubio. Id intelligens clariſſimus ille vates Dauid, canebat: *Auertiſti faciem tuam à me, & factus ſum conturbatus*. Et a- Pſal. 29. lio in Pſalmo: *Ne auertas faciem tuam à me*. Et in alio: Pſal. 26. *Reſpice in me, & miſerere mei*. Pſal. 85. Et Iob, *Cur*, inquit, *faciem* E *tuam abſcondis, & arbitraris me inimicum tuum?* Iob 13. Et Ieremias, *Intuere*, inquit, *Domine, & reſpice opprobrium noſtrum*. Thren 5. Medicinam ſuarum calamitatum in Dei viſu Luc. 12. Mat 9. collocabat. Vidit Deus Petrum, qui eum negauerat, Luc. 5. & in ſe reuerſus exiuit foras, & vim lachrymarum Simile. profudit. Viſus à Domino Matthæus reliquit telonium, & caducas opes, eumque ſecutus eſt. Quid opus eſt plura? Vt magnes ad ſe ferrum trahit admirabili vi, ſic Dei viſus, eos, quos vult, ad ſe mirabiliter rapit. Relinquemus igitur peccata noſtra, vt Deus noſtra ſacrificia acceptet, preces exaudiat, & oculos illos ſuos miſericordes ad nos conuertat. Illud eſt præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis ſanguinem manuum ſuarum. Mirum enim videtur non obieciſſe illis ſuperbiam, auaritiã, ambitionem, idolorum cultum, multaque alia ſcelera, quibus ipſi erant irretiti & coinquinati, ſed tantum ſanguinem, quo manus ſuas maculauerant. Ad quod ſcio poſſe reſpondere multos, per ſanguinem intelligi peccatum in communi, quemadmodum dicitur in pſalmo: *Libera me de ſanguinibus Deus, Deus ſa-* Pſal 50. *lutis meæ*. Ego verò etſi hanc explanationem non reiicio, aliam tamen libentius amplector. F Exiſtimo enim Deum hoc in loco ad Scribas & Phariſæos ſermonem dirigere, & ad cæteros Iudæos infideles, qui in Ieſum Chriſtum irruerunt, eius ſanctiſſimum ſanguinem poſtulantes & dicentes: *Sanguis eius ſuper nos, &* Mat. 27 *ſuper filios noſtros*. Effuderunt ſanguinem iuſti, & vineæ Math 21. hæredem verum Dei filium, ſeruatorem noſtrum peſſimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud poteſt maius & ſceleſtius excogitari.

c *Lauamini, mundi eſtote.*] Lauate manus veſtras ſanguinolentas & pollutas, ſi vultis, vt ego ad eas oculos conuertam Lauate animas veſtras lachrymis & pœnitentia, & mundi eſtote: hoc eſt in puritãte perſeuerate. Date operam vt vos iterum non contaminetis. Multi ſe abluunt, ſed mundi non ſunt, quia ſtatim eadem peccata admittunt, & poſt lachrymas, quibus ſordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerant, iterum repetunt. Hos appellat Diuus Petrus Apoſtolus in epiſtola ſua ſecũda canes ad vomitũ reuertẽtes. Id quod Salomõ in Prouerbiis ſcriptũ reliquerat. Ab-

A bluamus igitur nos ipſos, & in puritate manere ſtudeamus, iuxta id quod ait Ieremias: *Laua à malitia cor tuum Ieruſalem, vt ſalua fias.* Sed vide obſecro, & attento animo conſidera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit Propheta cœlum & terram, contemplans memoriáque repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternũ minatus eſt. Oſtendit Deus iram ſuam dicens, non ſuſcepturum eſſe ſceleratorũ ſacrificia, quin potius thus eſſe illi abominationem, & eorum ſolennitates odiſſe, & ſe non eſſe eos exauditurum, nec viſurum, quamuis manus ad cœlum extuliſſent, & preces multiplicaſſent. Nónne vides peccatorum vlcera propè inſanabilia? Nóne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: *Lauamini, mundi eſtote*, & cætera quæ ſequuntur. Quid hoc eſt? Nonne dixerat Deus ſe eos non eſſe exauditurum? Dixerat: Sed tanta eſt pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium ſcelerum maculis expurgẽtur. Per Ezechielem ita ait Deus: *Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis ſuis, quæ operatus eſt, & cuſtodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iuſtitiam, vita viuet, & non morietur: Omnium iniquitatum eius, quas operatus eſt, non recordabor.* Et per Zachariam: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Poteſt etiam hoc ita explanari. Poſtquam Deus oſtendit ſe reſpuere veteris legis ſa- B crificia, nunc pro eis dicit ſe velle Eccleſiæ ſacramẽta, quorum primum baptiſmus eſt. Ac ſi diceret, Baptizamini, & permanete in gratia, quam confert baptiſmi ſacramentum. Vt enim non poteſt conſequi aliquis honores & dignitates, priuſquam naſcatur, ſic nec ſpiritualium donorum eſſe particeps, niſi fuerit per baptiſmum renatus. Filij Iſraelis ex Ægypto diſcedentes, prius mare rubrum tranſierunt, deinde panem Angelorum manducauerunt, demum Iordanem tranſeuntes terram promiſſam ſunt mirabiliter conſecuti. Sic tendentibus ad cœleſtem patriam primò occurrit baptiſmus cuius figura fuit mare rubrum, quemadmodum Apoſtolus in prima ad Corinthios aſſeuerantet affirmat. Ibi obruuntur peccata, iuxta id, quod dicitur in Pſalmo: *Contriuiſti capita draconum in aquis.* Poſt baptiſmum ſequitur manna, hoc eſt dulcis animi oblectatio. Tandem tranſacto Iordane, finito itinere, ſequitur vt animæ pœnitentiæ ſacramento ablutæ, aliiſque ſacramentis roboratæ ex hac vita migrantes æternam illam beatitudinem, veram promiſſionis patriam conſequantur.

Iere 4. · Ezec.18. · Zach.1. · 1.Cor.10. · Pſal.7.

d *Auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis.*] C Docet hic locus cogitationes noſtras à Deo videri, noſque non ſolum omne maleficium vitare debere, ſed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integrámque ſeruemus. Aquila, vt ferũt, pullos ſuos, quos habet in nido, aduerſus ſolem ponit, vt illum veluti authorem vitæ cognoſcant. Sol enim & animal, vt aiunt phyſici, animal gignunt: & eos, qui ſolis radios non ferunt, nec valent ipſum ſolẽ intueri, è nido tanquam ſpurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes verſus iuſtitiæ ſolem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum authorem atque dominum cognoſcamus. Eas verò, quæ Deum intueri noluerint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, eáſque, dum paruæ ſunt, ad petram, hoc eſt ad Chriſtum allidamus, iuxta id, quod dicitur in Pſalmo: *Beatus qui allidit paruulos ad petram.* Hoc enim eſt auferre malum cogitationum noſtrarum.

Simile. · Ariſto.1. de Anima. · Pſal.136

e *Quieſcite agere peruerſè.*] Id eſt ceſſate à maleficiis, nolite amplius inique agere. Sed quoniam non ſat eſt deſiſtere à malo, ſed neceſſe in virtutis actiones D incumbere, addidit: *Diſcite benefacere.* Et animaduertenon dixit, diſcite benedicere, ſed *benefacere.* Plus Deus exaudiuit grauiorem atque ſubmiſſiorem tonum noſtrorum factorum, quàm acutos atque magnos clamores vocum noſtrarum. Qui docet, nec id efficit, quod docet, cotis vſurpat officium, quæ ferrum reddit acutum, cùm ipſa inutilis ſit ad ſecãdum. Et vt pictor pulchram atque elegantem pingit imaginem, cum ipſe ſit turpi quadam fœditate inſignitus, ſic eſt qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipſe nullo virtutis colore, nullis veris honeſtatis ornamentis ſit decoratus. Quid tibi prodeſt alios in portum dirigere, eiúſque viam demonſtrare, cum tu nolis è mediis fluctibus diſcedere? Ex hoc loco colliges virtutem non eſſe nobiſcum natam, ſed neceſſe eſſe vt eam diſcamus, & comparemus. Nihil enim quod natura inſitum & innatum eſt, aliter atq; eſt aſſueſcit, vt Ariſtoteles in libro ſecundo de moribus aſſeruit. Ex quo perſpicuum eſt, nullam omninò moralium virtutum, vt ibidem Ariſtoteles conteſtatur, nobis ingenerari natura, ſed conſuetudine comparari. Sunt tamen in nobis ſemina quædam innata virtutum, vt igniculi quidam, quos nos celeriter malis moribus ita ferè reſtinguimus, vt virtutis lumen nuſquam appareat, niſi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem conſuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infuſis, ſed de moralibus, quas acquiſitas vocant. E

1 ſimilitudo. · 2 ſimilitudo.

f *Quærite iudicium.*] Petite à Domino ſcientiam, quã muniti iuſtè ac ſapiẽter iudicetis. Id quod fecit Salomõ: de quo dicitur in Pſalmo: *Deus iudiciũ tuũ regi da, & iuſtitiam tuã filio regis.* Vel ſic: *Facite omnia cum iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis*, non repentino quodam quaſi vento impetu animi incitari.

Pſal.71.

g *Subuenite oppreſſo.*] Ferre opem indigentibus, iniuriámque ab iis, quibus infertur, propulſate. Ita dicitur in Prouerbiis: *Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne ceſſes.* Et Iob, *Oculus*, inquit, *fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum*, &c. Et in eodem capite: *Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor.* Iuxta ſententiam Diui Ambroſij libro primo Officiorum, qui non repellit à ſocio iniuriam, ſi poteſt, tam eſt in vicio, quàm ille qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione verſentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum ſalute nunquam cogitant, qui dicunt cum Cain: *Nunquid cuſtos fratris mei ego ſum?*

Prouer. 4. · Geneſ.4.

h *Et venite, & arguite me.*] Facite quæ modo numeraui, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & ſi vos nõ fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quaſi ingratum arguite. Ade- F ſtote & diſceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: *Iudicium Domini cum populo ſuo, & cum Iſrael diiudicabitur.* O ſummam clementiam, & infinitam Dei noſtri bonitatem, qui cum nos propter ſcelera noſtra poſſit optimo iure euertere, vult tamen nobiſcum in iudicio cõtendere. Vbi vides non eſſe vi atque oppugnatione conficiendum id, quod priùs poteſt rationibus effici & concludi. Eſt autem magnopere aduertendũ quantam fiduciam præſtet Deus bonis operibus noſtris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quæ ſequuntur.

Mich.6.

i *Si fuerint peccata veſtra vt coccinum.*] Senſus eſt: Si feceritis quæ dixi, ego vobis peccata veſtra etiam grauiſſima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit ſe illis peccata dimiſſurũ, ſi bona opera exercuerint. Aſpicis hîc aperciſſimum locum contra eos, qui omnia tribuunt fidei, operibus autem nihil, qui cum nihil minus ſint quàm fideles, ſemper fidem habẽt in ore. Hoc tamen dicimus, nul-

Contra hæreticos noſtri ſæculi.

A la opera noſtra ex condigno mereri gratiam, qua iu-
ſtificamur, cum ex impiis iuſti efficimur. Si enim gra-
tia eſt, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Apoſto-
Rom. 11. lus, *gratia iam non eſt gratia*. Eſt tamen neceſſe vt in hu-
iuſmodi iuſtificatione concurrat motus liberi arbi-
trij, quod quidem fatemur. At poſt iuſtificationem
cum gratia gratum faciente de condigno meremur.
in diuina tamen pollicitatione ſtatumẽ & firmamen-
tum noſtrorum operum collocantes. Cæterum opera
primam iuſtificationem pręcedentia, etſi iuſtificatio-
nem ipſam non mereantur, prouocant tamen Dei
miſericordiam ad illam homini dandam, ipſumque
hominem diſponunt ad ipſam recipiendam. Et ante
iuſtificationem etſi quis habeat fidem, tamen talis fi-
des mortua eſt. Et poſt iuſtificationem ſi ſe mortife-
ris ſceleribus inquinauerit, amittit gratiam, manente
Iacob. 2. fide, quæ, vt ait diuus Iacobus Apoſtolus, *ſine operibus
mortua eſt*. Qui enim fieri poteſt, vt viua dicatur, quæ
vita, hoc eſt, charitate caret; Illa fides viua eſt, quæ vt
Gal. 5. ait diuus Paulus, *per charitatem operatur*. Illam verò
quæ ſine charitate eſt, non prodeſſe per ſe ſolam ad
æternam vitam conſequendam, indicat apertiſſimè
idem apoſtolus ita ad Corinthios ſcribens: *Si habuero
omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem*
B *non habuero, nihil ſum*: Quid ad hæc reſpondebunt
Contra Lutheranos. Lutherani, qui ſola fide gloriantur, opera autem cha-
ritatis reiiciunt, non eſſe neceſſaria affirmantes? Qui
fieri poteſt, vt non ſint neceſſaria opera, ſi nos Deus
Rom. 2. eſt ſecundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus
Paulus in epiſtola ad Romanos: *Deus reddet vnicuique
ſecundum opera ſua*. Vbi vides nullam hîc de fide fieri
mentionem, ſed de operibus. Sed quid cito Paulum?
Ipſa veritas, ipſe Chriſtus Deus noſter in hunc mo-
Mat. 16. dum apud Matthæum loquitur: *Filius enim hominis
venturus eſt in gloria patris ſui cum angelis ſuis, & tunc red-
det vnicuique ſecundum opera eius*. Hęc apud Matthæum
c. 16. nihil muto, ipſa verba formalia ſcribo. Quid
poteſt eſſe clarius contra Lutherum? Si ſola fides ſatis
Matth. 7. eſt, cur ait Chriſtus apud Matthæum: *Multi dicent mihi
in illa die, Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetaui-
mus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo
virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nun-
quam noui vos. Diſcedite à me omnes, qui operamini iniqui-
tatem*. Et paulò pòſt: *Omnis qui audit verba mea hæc, &
non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificauit domum
ſuam ſuper arenam*. Vbi Chriſtus apertiſſimè docet, ne-
minem eſſe vitam æternam conſecuturum, niſi ſit
charitate præditus, etiam ſi tantam fidem habeat, vt
C in nomine Chriſti vaticinetur, & dæmonia eiiciat. Id
1. Ioan. 3. intelligens diuus Ioannes, *Qui*, inquit, *non diligit, manet
Iacob. 1. in morte*. Et diuus Iacobus, *Eſtote*, inquit, *factores ver-
bi; & non auditores tantum, fallentes voſmetipſos: quia ſi
quis auditor eſt verbi, & non factor, hic comparabitur viro
conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo, &c*. Vbi
vides non auditores verbi tantùm, ſed factores eſſe
iuſtos. Sed dicis Luthere hanc epiſtolam non eſſe di-
ui Iacobi: Ego certe potius credo Eccleſiæ illam eſ-
ſe diui Iacobi aſſerenti, quàm tibi. Sed quid reſpon-
Rom. 2. debis ad epiſtolam ad Romanos, quam eſſe diui Pau-
li tu ipſe fateris? Ita enim illic ait Apoſtolus: *Non enim
auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iu-
ſtificabuntur*. Lege ſcripturam, vbique inuenies opera
Matth. 20. commendari. Apud Matthæum Chriſtus nos ad ope-
Matth. 5. randum in vineam mittit. Et alibi, *Sic luceat*, inquit,
Matth. 25. *lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona,
& glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt*. Et alibi red-
dens rationem quare perducturus eſt iuſtos ad re-
gnum ſempiternum, opera charitatis commemorat,
Hebr. 11. nulla facta mentione de fide: ſine qua tamen, vt ait
2. Petr. 1. Diuus Paulus, impoſſibile eſt Deo placere. Diuus Pe-
trus princeps Apoſtolorum in epiſtola ſua ſecunda
ita ait: *Satagite vt per bona opera certam veſtram vocatio-* D
nem & electionem faciatis. Et Diuus Paulus in ſecunda
ad Corinthios, teſtatur ituros nos eſſe ante tribunal 2. Cor. 5.
Chriſti, & ibi manifeſtandos, vt referat vnuſquiſque
propria corporis, prout geſſit ſiue bonum ſiue ma-
lum. Et hoc in loco aſſerit Deus per Eſaiam daturum
ſe eſſe gratiam impiis, eiſque peccata remiſſurum, ſi
in virtutum opera incubuerint: nam ſeipſum præpa-
ranti, & quod in ſe eſt facienti Deus non denegat
gratiam. Et tamen aſſerit Lutherus opera non eſſe
neceſſaria, ſed ſolam fidem: cùm opera non ſolùm va-
leant ad gratiam conſequendam, ſed etiam ad eam
conſeruandam, & cùm fides ſine operibus ſit mortua,
& Deus nos ſecundum opera noſtra ſit iudicaturus.
Si ergo hæc ex meo ſenſu depromerem, non mirarer
adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc ſint ex diuinis lite-
ris apertiſſima, eſt admirandum eſſe homines tam
ſtupidos, qui tanta nube teſtium non moueantur. O
inſipientes Lutherani, cur Luthero creditis homini
perditiſſimo, potius quam Diuo Paulo doctori gen-
tium? potius quàm Diuo Petro Apoſtolorum prin-
cipi? potius quàm Chriſto cœleſti atque ſummo do-
ctori? qui ideo humanam naturã inexplicabili ratio-
ne ſibi copulauit, vt hominum genus doceret, & à te- E
nebris vindicaret, & viam veræ ſalutis conſequendæ
aperiret. Sed iam ad literam explanandam acceda-
mus, cuius hic eſt ſenſus: Si peccata veſtra ſanguinea
& rubra veluti coccinum & vermiculus fuerint, ta-
men velut nix & alba lana dealbabuntur: Videtur al-
ludere ad id, quod dixerat: *Manus veſtræ ſanguine plenæ
ſunt*. ac ſi dicat: Et ſi anima veſtra contaminata fue-
rit, ego tamen eam lauabo, ſi vos opera bona exer-
cueritis, eique candorem tribuam. Coccinum color
eſt ſplendorem ruboris oſtendens: dicitur Luſitanè,
gram. Vermiculus eſt minium: appellatur à Luſitanis
Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo,
quam ob cauſam poteſt verti: Si fuerint inſtar pur-
puræ.

z *Si volueritis & audieritis*.] Non dicit: comedetis
neceſſario bona terræ. *Sed ſi volueritis & audieritis me,
bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis, &c*. Vides hic Confirmatio liberi arbitrij.
apertiſſimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præ-
ter hoc teſtimonium ſunt multa alia in diuinis literis
liberum arbitrium planè conteſtantia, quorum duo Eccl. 15.
tantùm commemorabo. Alterum eſt Eccleſiaſtici,
cuius ad literam hæc ſunt verba: *Deus ab initio con-
ſtituit hominem, & reliquit illum in manu conſilij ſui, ad-
iecit mandata & præcepta, ſi volueris mandata ſeruare,
conſeruabunt te, & in perpetuum fidem placitam ſerua-* F
*re. Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris por-
rige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum
& malum, quod placuerit ei, dabitur illi*. Alterum te-
ſtimonium ſimile huic eſt in Deuteronomio, vbi ita Deut. 30.
ſcriptum eſt: *Conſiderato quòd hodie propoſuerim in con-
ſpectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem &
malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in
viis eius, & cuſtodias mandata illius, ac ceremonias, at-
que iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatque tibi in
terra, ad quam ingredieris poſſidendam. Si autem auer-
ſum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore de-
ceptus adoraueris deos alienos, & ſeruieris eis, prædico ti-
bi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra,
ad quam Iordane tranſmiſſo ingredieris poſſidendam. Te-
ſtes inuoco hodie cœlum & terram, quòd propoſuerim vo-
bis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. E-
lige ergo vitam, vt & tu viuas, & ſemen tuum*. Aſpicis
hæc loca apertiſſimè indicare arbitrij libertatem. Eſ-
ſent enim penitus ſuperuacanea & ridicula, niſi libe-
rum eſſet arbitrium. His adde præcepta & conſilia,
quibus plenum eſt vetus ac nouum Teſtamentum,
quæ eſſent omnino inutilia, & protſus exſibilanda &
ridenda

A ridenda, ſi nihil eſſet in noſtra poteſtate, ſed omnia fataliter, vt aiunt, & neceſſariò eueniſſent. Ex quo ſequeretur, nullam eſſe omnino religionem. Quis enim locus precationibus, quis votis, quis ſacrificiis relinqueretur, ſi cuncta ineuitabili neceſſitate futura eſſe crederemus? Ariſtoteles in libro de interpretatione apertè oſtendit non omnia neceſſariò euenire, ſed eſſe liberum hominum arbitrium: quod à Socrate, & Platone aliiſque excellentibus philoſophis iam antea fuerat aſſertum. Fuerunt tamen hæretici nonnulli, qui aduerſus ſacrarum literarum euidentiſſima teſtimonia liberum arbitrium negarunt: quorum ſectam ab Eccleſia damnatam & ſepultam renouauit modò Martinus Lutherus hęreticus deteſtabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigeſimo ſexto ſuarum hæreſum liberum arbitrium ait eſſe rem de ſolo titulo, ſed re vera nihil prorſus eſſe.

l *Bona terræ comedetis.*] Hoc eſt, Eritis in hac vita Pſal.26 fœlices, opibus affluentes. Poteſt etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus pſaltes: *Credo videre bona Domini in terra viuentium*, Hæc eſt æterna Mat.5 beatitudo, de qua Chriſtus ſeruator noſter. *Beati*, inquit, *mites, quoniam ipſi poßidebunt terram.* Hæc eſt vera illa terra promiſſionis, quã Deus Ægyptũ relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aſpernantib. promittit.

B m *Gladius deuorabit.*] Id eſt, gladio hoſtium veſtrorum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed ſi per bona terræ gloria cœleſtis intelligatur, conſequens erit, vt nomine gladij æternum ſupplicium ſignificetur.

n *Quia os Domini locutum eſt.*] Ac ſi diceret, Hoc eſt certiſſimum, quoniam Deus qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita ſcriptum eſt: Num 23 Iere.15 *Non eſt Deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur.* Poteris per os Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod ait Deus per Ieremiam: *Si ſeparaueris precioſum à vili, quaſi os meum eris.* Ac ſi hîc diceret Eſaias: Hæc dico non quatenus homo, ſed quatenus Propheta: ideo certiſſima abſque dubio ſunt.

o *Quomodo facta eſt meretrix.*] Miratur Propheta & deplorat Hieroſolymæ calamitatem, quæ cùm olim fuiſſet fidelis, imò fidelium domicilium & receptaculum, facta eſſet meretrix, hoc eſt infidelis. Sciebat propheta fuiſſe ciuitatem illam quondam florentiſſimam, virtutum præſidio munitam, religione & iuſtitia veluti mœnibus ſeptam, ideo non poterat continere lachrymas, videns eius caſum & ærumnas: cùm C pro religione idolorum cultus, pro iuſtitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria ſcelera ſucceſſiſſent. Et ſi hic locus poſſit de corporis fornicatione intelligi, exiſtimo tamen eſſe eum de animi fornicatione, hoc eſt de idololatria intelligendum. Illa ciuitas & illa anima eſt meretrix, quæ ſpõſum ſuum Deum derelinquit, ſeque cum idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremię: Ierem.2 *In omni colle ſublimi, & ſub omni ligno frondoſo tu proſternebaris* Ezech.16 *meretrix.* Et illud Ezechielis: *Aedificaſti tibi lupanar, &* Mat.12 & 16 *feciſti tibi proſtibulum in cunctis plateis.* Hinc eſt illud, quod Dominus Ieſus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: *Generatio mala & adultera ſignum quærit*, generationem adulteram illos vocat, quia eo ipſo contempto mundum, dæmonem, & carnem ſequebãtur. Et quamquam hic locus Eſaiæ de Hebræis ſuæ ætatis intelligitur: ego tamen exiſtimo, eſſe præcipuè ad Scribas & Phariſæos, cæteroſque Iudæos, infideles tempore Chriſti referendum.

p *Plena iudicij.*] Hoc eſt, in qua olim æquiſſimi iudices extiterunt.

q *Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam.*] In literis diuinis nomine argenti ſacra doctrina intelligitur, iuxta illud, quod dicitur in Pſalmo: *Eloquia Domini eloquia* Pſal. 11 *caſta, argentum igne examinatum.* Ideo ſenſus eſt: Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Phariſæorum traditiones.

r *Vinum tuum miſtum eſt aqua.*] Hoc eſt, nulla eſt mera atq; germana virtus. Iuſtitia miſta eſt crudelitate, vltione, & malitioſa quadã iuris interpretatione: fortitudo miſta eſt temeritate, & animi elatione: temperantia coniuncta eſt cum negligentia & ignauia: prudẽtia malitiam ſibi & calliditatem copulauit. Nullam denique virtutem tenes puram ac ſolidam, vmbra tãtum virtutum, atque imaginibus veteris. Qui vitam monaſticam profitetur, tunc dicitur aquam miſcere vino, quãdo mundi oblectationibus delinitur, quando rebus ſanctis & feruentibus inſerit res viles & frigidas, quãdo denique propriam retinet voluntatem. qui populo concionantur, aquam vino miſcent, ſi reprehenſionibus adulationes adiungant, & puram atque vtilem veritatem ſilentio tranſeant.

ſ *Principes tui infideles.*] Poteſt referri ad fidem theologalem, vel ad eam quæ eſt dictorum conuentorúmque ſubſtantia, quæ eſt fundamentum iuſtitiæ. Hi principes Phariſæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipſi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipſi rapinis vſuriſque paſcebãtur. Vnde ipſa veritas Chriſtus Deus noſter intrans in E templum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: *Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem feciſtis illam* Mat.21 *ſpeluncam latronum.*

t *Omnes diligunt munera.*] Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo ſcelerum, munera diligere. Et alio in loco ait: *Væ qui iuſtificatis impium pro muneribus, & iuſtitiam iuſti aufertis ab eo.* In Infrà.5 Exodo ſcriptum legimus: *Non accipies munera, quæ ex-* Exod.23 *cæcant etiam prudentes, & ſubuertunt verba iuſtorum.* quæ ſententia eſt etiam ſcripta in Deuteronomio capite Deut.16 ſextodecimo, & multis aliis in locis. Principes ac iudices qui omnia ſuis commodis metiuntur, non reipublicæ vtilitate, ipſam rempublicam euertunt, niſi ipſi prius euertantur. Id quod ſequitur, *Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad eos*, in promptu eſt: Nam cùm omnia pro muneribus agãt, facilè pauperes, pupillos & viduas contemnunt. Idipſum obiicit illis Ieremias in hunc modum: *Cauſam viduæ non* Ierem.5 *iudicauerunt, cauſam pupilli non direxerunt.*

u *Fortis Iſrael.*] Id eſt, qui olim Iſraelem fortiſſime liberauit.

x *Heu conſolabor.*] Prædicit Deus ſe Iudæos puniturum, & loquens humano more dicit ſe conſolatione F afficiendum eſſe. Solent enim homines iniuria laceſſiti vltione inimicorum ſuorum delectari. Tu verò contemplare Dei noſtri ſummam pietatem. Volens pœnas ſumere, prius ingemit & plorat. Eſt enim particula *Heu* interiectio dolentis & plorantis. Plangit clementiſſimus pater Iudæos infideles & ſceleratos. Eodem modo appropinquans Hieroſolymæ, videns Luc.19 eam, vim lachrymarum profudit, quoniam erat eam per Romanos euerſurus. Hanc Dei miſericordiam ſignificauit alio in loco iis verbis Eſaias: *Vt faciat o-* infra.28 *pus ſuum, alienum opus eius, vt operetur opus ſuum: peregrinum opus eius ab eo.* Opus alienum ab eo & peregrinum vocat vltionem quam erat de reprobis ſumpturus; Opus autem ſuum appellat miſereri & parcere, quemadmodum canit Eccleſia dicens: *Deus cui proprium eſt miſereri ſemper & parcere*: Non punit Deus ex animo, ſed quia ita exigunt peccata noſtra. *Vult* enim, vt ait Apoſtolus, *omnes homines ſaluos fieri.* 1.Tim.2 Hoc intelligens Ieremias ita de Deo loquens ait: *Non* Thren.3

A *enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominum.* Habac.3 Et Habacuc: *Cùm iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.* Pſal.29. Et Dauid: *Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius.* Pſal.144. Quæ loca oſtendunt Deum miſereri noſtri, non ſolum quando in nos confert beneficia, ſed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus ſuis operibus vtitur miſericordia. Quod ſentiens Dauid, *Miſerationes,* inquit, *eius ſuper omnia opera eius.* Quem locum Diuus Hieronymus ita vertit: Miſericordiæ eius in omnia opera eius. Ac ſi diceret: Nullum eſt opus Dei, in quo ille non vtatur miſericordia. 2.Cor.1. Meritò ergo Diuus Paulus Deum patrem miſericordiarum appellat, & Deum totius conſolationis.

y *Et conuertam manum meam ad te.*] Hoc eſt, te percutiam. Ponere in aliquo manum, eſt eum punire. Pſal.20. Hunc ſenſum habet id, quod dicitur in Pſalmo. *Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt.* Gen.37. In libro Geneſis vbi editio vulgata habet: *Manúſque veſtras ſeruate innoxias,* poteſt verti de Hebræo: *Manus ne mittatis in eum.* Ita dicitur 1.Reg.24. primo libro Regum: *Non ſit manus mea in eo.* Hoc eſt, non eum percutiam. Eundem ſenſum habet id, quod infra.9. c[...]ite nono ait Eſaias: *Sed adhuc manus mea extenta:* [...] eſt, non ceſſat eos percutere & punire. Conuer- B tere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manum ſignificant punire phraſi Hebraica.

z *Et excoquam ad purum ſcoriam tuam.*] Hoc eſt, te affligam & percutiam, idem ſenſus cum ſuperiore. Promittit Deus ſe flagellaturum Hieroſolymam, vt quæ beneficia non cognoſcebat, ſupplicio corrigeretur. Et quoniam ſupra dixerat: *Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam,* permanet in eadem tranſlatione, dicens ſe illi purgaturum ſcelerum ſordes, vt ſeparato ſtanno, ablata ſcoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio eſt. Hæc eſt fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & ſplendidius, paleæ verò fumant, & conſumuntur, in qua iuſti illuſtriores redduntur, Similia. impij autem incendio flagrant. Nam eadem afflictione iuſtus Deũ precatur & laudat: impius autem in blaſphemias prorumpit: quemadmodum in eadem area ſub eadem tritura ſtipulæ cõminuuntur, frumenta purgantur: Et ex eadem olea ſub eodem prælo oleum & amurca egrediuntur: & pari atque eodem vento ſaluia & mellitena exagitatę fragrant, & odorem ſuauem emittunt, cicuta vero & ruta fœ- C torem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum ſordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus ſe ablaturum eſſe ſtannum, ratio eſt, quia ſtannum ſpeciem habet argenti, cùm ſit vilis quędam materia: cuius nomine hypocriſis ſignificatur: quẽadmodum ſcorię nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem, & metaphoram ab aurificibus Mal.3. ſumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & Ezec.22. apud Ezechielem vigeſimo ſecundo. Sed quoniam argenti nomine diximus veram doctrinam ſignificari, poteris hic per ſcoriam & ſtannum falſas hominum doctrinas intelligere.

aa *Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius.*] Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam. Ego verò eorum ſententiam libentius amplector, qui dicunt eſſe hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum. Quando Deus pro patriarchis, & prophetis, & ſanctis iudicib. dedit Apoſtolos, alioſque viros in diuinarum literarum ſapientia excellentes, virtute & charitate præſtantes. Hos intuẽs alius propheta dicebat in Pſalmo: Pſal.44. *Pro patribus tuis nati ſunt tibi filij, conſtitues eos principes ſuper omnem terram.* Mat.19. Hos dicit Chriſtus apud Matthæum ſeſſuros eſſe & duodecim tribus Iſraelis iudicaturos.

bb *Et conſiliarios tuos.*] Colliges hinc Dei eſſe beneficium, eſſe principum conſiliarios ſapientia præſtantes, & ad rectam rationem conſilia ſua referentes. D Vt grauius puniendus eſt, qui venenum in communem fontem conijcit, quàm qui in particulare poculum: ſic grauiori ſupplicio afficiendi ſunt, qui ſuis deprauatis conſiliis principem corrumpunt, quàm qui hominem priuatum: eſt enim princeps veluti quidam publicus fons, quo infecto, & veneno contaminato corrumpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principem vti conſiliariis iuſtis & prudentibus. Nam ſine conſilio rempublicam facile labefactabit effrenata temeritate concitatus. Poteris per conſiliarios omnes intelligere, qui non ſolùm principes, ſed quoſcunque alios conſiliis inſtruunt.

cc *Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti.*] Hoc eſt Chriſti. Iuſti enim nomine in diuinis literis Chriſtus ſignificatur. Sapien.2. vt in libro Sapientiæ: *Circumueniamus ergo iuſtum.* Et in Actis Apoſtolorum: *Occidebant eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti.* Act.7. Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga conſtituitur, Eccleſia eſt Catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quę ob Chriſti fidem fidelis appellatur. Quam iis verbis præcinit eloquentiſſimus atque clariſſimus vates: *Fundamenta eius in montibus ſanctis, diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei.* Pſal.86. E Poteſt verti ex Hebræo: *ciuitas iuſtitiæ:* & ita vertit Pagninus. Quæ verſio noſtræ fauet explanationi. Eſt enim Ieſus Chriſtus iuſtitia noſtra, vt ait in epiſtola prima ad Corinth. Diuus Paulus. 1.Cor.1.

dd *Sion in iudicio redimetur.*] Hoc eſt, Eccleſia catholica erit ſanguine Chriſti redempta in iudicio, quia pro ea ipſe patietur. Non dicit, omnes redimentur, ſed Sionem, hoc eſt Dei eccleſiam, redimendam prædixit. Quia etſi Ieſus Chriſtus Deus noſter *vult omnes homines ſaluos fieri,* vt ait Apoſtolus, *& ad agnitionem veritatis venire,* 1.Tim.2. (vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus,) tamen multi non ſunt huius gratiæ participes ob ſuam ipſorum culpam. Nullus enim extra Eccleſiam ſalutem conſequitur. Gen.7.figura. Eccleſia eſt arca illa, quæ ſola ex diluuio euaſit. Et vt omnes, qui erant extra arcam, ſubmerſi ſunt: ſic omnes, qui extra Eccleſiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum ſcelera ſequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniam opus redẽptionis factum fuit per iudicium & iuſtitiam. F Sunt qui hoc referant ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam, quando reſtaurata fuit Hieroſolyma. Sed in diuinarum literarum ſtudium incumbentibus illud eſt ſatis perſpectum & exploratum, hæc in primis dicta eſſe à diuino vate de Eccleſiæ ædificatione & Chriſti regno, quarum rerum erãt vmbræ & imagines vetera illa de templi & Hieroſolymæ inſtauratione. Quid enim ſignificare volebat illuſtriſſimus ille ac ſapientiſſimus rex Dauid, niſi Eccleſiæ ſanctæ & Chriſtianæ religionis conſtitutionem, quando hæc verba præcinebat: *Quia ædificabit Dominus Sion, & videbitur in gloria ſua?* Pſal.102. Tunc enim viſus eſt Deus in gloria ſua, cùm eius ſanctiſſimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratum, & homines à vera religione abhorrentes relicta ſuperſtitione, contempto idolorum cultu, Chriſtum verum Deum coluerunt, eiúſque ſanctiſſimo numini ſe totos dedicarunt.

ee *Confundentur autem ab idolis.*] Hoc eſt à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamen exiſtimo ea de ſculptilibus & falſis diis intelligere: quemadmodum dictum eſt in Pſalmo: *Confundantur omnes qui adorant ſculptilia.* Pſal.96.

ff *Super hortis.*] Lucos intelligit locáque amœna, vbi

A vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

gg *Cum fueritis velut quercus.*] Id eſt, Cum fueritis omni gloria ſpoliati. Comparat Iudæos infideles cũ quercu arida nec fructus habente nec folia. Refert
Matt.21. Diuus Matthæus maledixiſſe Chriſtum ficui perpetua ariditate, cum in ea quæſiſſet fructum, & ſolùm folia inueniſſet. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc foliis, hoc eſt ceremonis vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non ferret. Sed modò aridus eſt omninò & non ſolùm charitate, ſed etiam
Infrà. 58. ceremoniis deſtitutus. Ideo quercus ſine foliis à propheta appellatur, & hortus abſque aqua. Contra ve-
Pſal.1. rò de viro iuſto alibi ita ait vates noſter. *Et erit quaſi hortus irriguus, & ſicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ.* Et ab alio propheta vir iuſtus cum arbore fœcunda comparatur ſemper virente, & florente, vberrimorúmque fructuum abundantia exornata: quæ cũ perennium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquam æſtu areſcit, nulla ſiccitate labefactatur. *Et erit*, inquit, *tanquam lignum, quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, ſemper proſperabuntur.* Hæc arbor ſemper vi- D
rens videtur eſſe palma, quemodmodum dicitur in Pſalmo: *Iuſtus vt palma florebit.* Eſt igitur iuſtus non Pſal.91.
quercus ſine foliis, ſed palma ſemper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis ſuo tempore ornata.

hh *Et erit fortitudo veſtra.*] Idola, quibus fidebant fortitudinem eorum appellat: Ac ſi diceret: Idola veſtra, in quibus omne veſtrum præſidium collocatis, tanquam ſtupa comburentur. Et omne opus veſtrũ, domus, mœnia, & reliqua alia igne conſumentur. Et ſuccenderur vtrunque nẽpe fortitudo veſtra & opus veſtrum. Hæc omnia ſcimus fuiſſe completa, quando in euerſione Hieroſolymæ per Titum vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendio flagrarunt.

ANNOTATIO.

i Principes tui infideles.] *Pro infidelibus eſt in Hebræo* סוררים *ſorerim: à verbo* סור *quod ſignificat decli-*
B *nare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit,* recedentes. *Pagninus verò* declinantes. *quod idem eſt, hoc eſt à recta via diſcedentes. Poteſt verti principes tui peruerſi. Et quoniam verbum hoc ſignificat etiam rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt:* non obedientes, *ſiue non obediunt: quibus aſſentitur Diuus Hieronymus, qui in verſione ſua cui adiecit commentaria, habent:* inobedientes. *Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginem. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iuſtis autem obedientiam, cùm obedientia ſubiectis, non autem principibus conuenire videatur. At aliò ſpectare ſi voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis abſque dubio proprium eſſe boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, ſic ille Dei legibus parere debet. Populo præeſt*
Deut.17. *princeps, principi autem lex. In libro Deuteronomij præcipit Deus, vt qui rex conſtitueretur, haberet ſecum legem ſcrip-*
4. Reg.11. *tam, quam legeret cunctis diebus vitæ ſuæ. In libro quarto Regum ſunt hæc verba monimentis mandata:* Produxitque filium regis, *nimirum ſacerdos,* & poſuit ſuper eum diademata & teſtimonium, fecerúntque eum regem. *Per teſtimonium lex intelligitur, quæ deſignato principi ſimul cùm regia corona dabatur. Vides igitur apertiſſimè oportere regem legi obedire, eámque ſemper memoria tenere. Quo enim die Rex fuerit conſtitutus, debet legem ſumere, & iuxta eam gubernare. Nec ſolùm literæ diuinę hoc dicunt, ſed etiam*
C *gentium philoſophi conteſtantur. Interrogatus Bias quiſnam eſſet verè princeps, eum reſpondit, qui primus ſe legi ſubiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus, lex eſt omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inſcribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis diſſerit ſcitu digniſſima. Nam cùm iuſtitia ſit finis, contempta lege fieri non poteſt quin princeps*
E *iuſtitiam contemnat: contempta autem iuſtitia, neceſſariò ſequetur ſeditioſus ac turbulentus reipublicæ ſtatus: ex quo conflabitur regni pernicies, & certiſſimus interitus. Ex quo colligitur eſſe obedientiam bono principi propriam, & ſummè neceſſariam. Sed quoniam verbum hoc* סור *ſignificat fœtere & putreſcere, poteſt verti ex Hebræo: Principes tui putridi ſeu fœtidi. Et id, quod eſt apud Oſeam 4.* Separatum Oſe.4.
eſt conuiuium eorum, *poteſt verti: Putidum ſeu fœtidum* Simile.
factum eſt conuiuium eorum. Nam vt in piſce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, ſic in republica deprauato principe alij in prauitate verſantur. Qui videre vult ſitne piſcis corruptus aut contaminatus, aſpicit caput, hoc enim eſt, quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoſcere reipublicæ ſtatum, intuere principem, contemplare caput. Si princeps iuſtitiam coluerit & pietatem, omniáque ad rationis normam direxerit, videbis ſubditos legibus obedientes, animorúmque motus rectæ rationis imperio ſedantes. Contrà verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamentis deſtitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflammatum. Aduentu magorum ait Diuus Matthæus turbatum fuiſſe regem
Herodem, & omnem Hieroſolymam cum illo. Turbato re- Matth. 2.
ge ſtatim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Comparat igitur diuinus vates rempublicam cum piſce, cuius caput princeps
eſt, corpus autem populus. Et ſignificare volens Hieroſolymæ corruptelam ait eius principes eſſe corruptos & contaminatos. F

Auferte malum cogitationum veſtratum.] *In Hebræo eſt: Auferte malum* מעלליכם*, quod poteſt etiam verti: Operum veſtrorum: & ita vertit Pagninus. Vel ſtudiorum veſtrorũ: Omnia enim hæc dictio Hebraica ſignificat.*

ARGVMENTVM CAPITIS II.

1 Prædicit Chriſti Dei noſtri aduentum è cœlis in terram miſſi, vt hominum genus infinitis erroribus implicatum, & ſceleribus aſtrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis oſtenderet. 2 Deſcribit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta: ob quæ eos in luctuoſiſſimas miſerias, & acerbiſſimas calamitates eſſe incurſuros, & Hieroſolymam funditus euertendam prænuntiat. 3 Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia deſiſtant: nolintque Chriſtum verum Deum, & verum hominem falſis criminibus in interitum vocare.

CAPVT II.

VErbum quod vidit Eſaias filius Amos ſuper Iudam & Ieruſalem. [a] Et erit in nouiſſimis diebus [b] præparatus mons domus Domini [c] in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles: [d] & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: [e] Venite aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, [f] & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis ſuis: [g] quia de Sion exibit lex, & verbũ Domini de

A Ieruſalem. [h] Et iudicabit gentes, [i] & arguet populos multos. [k] Et conflabunt gladios D ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. [l] Dominus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei noſtri. [m] Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: [*] quia repleti ſunt vt olim, & augures habuerunt vt Philiſtiim, & [n] pueris [*] alienis adhæſerunt. [o] Repleta eſt terra auro & argento, & non eſt finis theſaurorum eius: & repleta eſt terra eius [p] equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta eſt terra eius idolis: opus manuum ſuarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. [q] Et incuruauit ſe homo, & humiliatus eſt vir. Ne ergo dimittat eis.

EXPLANATIO.

Quoniam prędixerat propheta capite ſuperiore impiorum Iudæorum venturum excidium, ac piorum hominum ſalutem & redemptionem: nunc explicat id futurum eſſe Chriſti tempore, quãdo Euangelium prędicaretur, & multi ex Iudæis, pluresque ex gentibus in Eccleſiam conuenirent. Et vt fidem ſibi conciliet, idque certum & infallibile eſſe affirmet, ait: *Verbũ quod vidit Eſaias.* Ac ſi diceret: Sequitur prophetia Eſaiæ vera & certiſſima, nam ipſe id, B quod dicturus eſt, mentis oculis aſpexit.

a *Et erit in nouiſſimis diebus.*] Solet vetus Teſtamentum tempus Meſſiæ dies nouiſſimos appellare. Cùm Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios ſuos in hunc modum allocutus eſt: *Congregamini vt annunttem, quæ ventura ſunt in nouiſ-* Gen. 49. *ſimis diebus.* Et conuerſus ad Iudam, *Non auferetur,* inquit, *ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio gentium.* Quę verba intelliguntur de Chriſto, quem hic volt Prophetra nomine montis ſignificare. Hi nouiſſimi dies ſunt fines illi ſeculorum, de quibus ait Apoſtolus in epi- 1 Cor. 10. ſtola prima ad Corinthios: *Hæc autem omnia in figura contingebant illis: ſcripta ſunt autem ad correptionem noſtram, in quos fines ſeculorum deuenerunt.* Hos ſeculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apoſtolus in epiſtola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: *Vbi venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum, &c.* Gal. 4. Et Diuus Ioannes in prima epiſtola ſua horam no- 1. Ioan. 2. uiſſimam dicens: *Filioli nouiſſima hora eſt.*

b *Præparatus mons.*] Hic mons Chriſtus eſt, qui, vt eſt apud Danielem, lapis eſt qui abſciſſus de monte Dan. 2. ſine manibus, hoc eſt de virgine Maria ſine humano opere, ſed virtute Spiritus ſancti, creuit in montem magnum, & repleuit terram. Hic eſt mons ille, ſuper quem ædificata eſt ciuitas Dei, id eſt, Eccleſia, de qua Mat. 5. ait Chriſtus apud Matthæum: *Non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita.* Hæc ciuitas appellatur hic 1. Cor. 3. ab Eſaia domus Domini, & Chriſtus mons huius domus, in quo ſita eſt Eccleſia. Eſt enim Chriſtus Eccleſiæ fundamentum, vt in epiſtola prima ad Corinthios Apoſtolus aſſerit. Idem etiam Eccleſiam in epi- 1. Tim. 3. ſtola prima ad Timotheum domum Dei appellat. Aſpicis Eſaiam ſtatim in principio tractare de Meſſia, quod eſt eius præcipuum inſtitutum.

c *In vertice montiũ.*] Per hos montes & colles intelligit Prophetas & Patriarchas, cęteróſque ſanctos, qui ob animi altitudinem & celſitatem montes appellantur: quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in ſublime, & charitate, ſapientia & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cœleſtem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Ieſus Chriſtus Deus noſter mõtes oẽs trãſcendit & ſuperauit. Quod Propheta volens oſtendere, dicit eſſe hunc montem, nimirum Chriſtum, in vertice montium & collium: vt eius ſublimitatem & excellentiam ſuper omnes ſanctos ſignificaret. Poteris per montes eos ſanctos intelligere, qui fuerunt excellentiori virtute & ſapientia prædìti: per colles verò eos, qui ad tantam ſanctitatis altitudinem non peruenerunt.

d *Et fluent ad eum omnes gentes.*] Tanta erit huius montis ſublimitas & altitudo, vt ſit vniuerſo orbi conſpicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandam eſſe Eccleſiam catholicam ex gentibus in magnam multitudinem, & E coagmentandum eſſe corpus vnum pulcherrimum, cuius caput & magiſter eſt Ieſus Chriſtus, qui nomine montis ſignificatur, eiúſque fidem eſſe per vniuerſas terrarum regiones longè latéque propagandam. Plenum eſt vetus Teſtamentum huiuſmodi vaticiniis. Vnum tantùm aut duo loca citabo. In Pſalmo ſcriptum eſt: *Omnes gentes ſeruient ei.* Et in alio: *Omnes* Pſal. 71. *gentes quaſcunque feciſti, venient, & adorabunt coram te* Pſal. 85. *Domine, & glorificabunt nomen tuum.* Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Chriſti regno vaticinatur, ſub quo omnes gentes erant ad veritatem venturæ. Eſt tamen aduertendum non dicere, Omnes homines venient. Multi enim ad Chriſtum non venerunt: ſed, *omnes gentes.* Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm Occidente, tam ex Meridie quàm ex Septentrione: Non tamen omnes illarum gentium homines venerunt.

e *Venite aſcendamus.*] Sedentes in peccatis ad Chri- F ſtum nõ veniunt. Oportet ſurgere, ire, & aſcendere. Qui eunt ad Chriſtum, aſcendere dicuntur. Conſidera piorum hominum voluntatem, qui nõ ſolùm propriam ſalutem deſiderant, ſed alios ad eãdem cohortantur. Theſauri terræ communicati exhauriuntur: at ſpiritnales theſauri, quò magis communicantur, Apoc. vlt. eò magis augentur. Ideo in Apocalypſi Ioannis hæc verba ſcripta ſunt: *Spiritus & ſponſa dicunt, veni: & qui audit, dicat, veni: & qui ſitit, veniat.* Nos igitur aſcendamus, quæ ſurſum ſunt quærentes non quæ ſuper terram, & alios ad altiſſimarum rerum contemplationem & feruentem charitatem inuitemus.

f *Et docebit nos vias ſuas.*] Vt nos doceat vias ſuas, oportet aſcendere ad eum tanquam ad cœleſtem doctorem. Prius vias Dei diſcere debemus, & poſtea in illis ambulare. Et obſerua has vias Chriſti non doceri niſi in domo Dei Iacob, quæ eſt Eccleſia Catholica columna veritatis: nam extra eam nec eſt fides, nec ſalus. In Eccleſia magiſter eſt Chriſtus, qui nobiſcum eſt vſque ad conſummationem ſeculi. Væ illis qui talem reſpuunt magiſtrum. Extra Eccleſiam magiſtri ſunt homines impij & ſeductores à diabolo edocti & decepti, quemadmodum fuit noſtris tẽporibus Martinus Lutherus infamia noſtri ſeculi, homo impius & peſtilens, natus ad ſeditionem, natura factioſus, & pernicioſarum nouitatum amantiſſimus. Ad huius amicitiam conuolauit Philippus Melanchthon deteſtabilis

A ſtabilis hæreticus, cæterique homines flagitioſi, vt ſuis vitiis & voluptatibus ſeruirent. Et quod ſine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & peſtiferas atque diabolicas hęreſes libentiſſimè iurarunt: vias autem Dei, quibus ad cœleſtem patriam peruenitur, dereliquerunt.

g *Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem.*] Repetitio eſt: Lex enim & verbum Domini idem eſt ac Euangelium, quod hic apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in monte Sinai, non autem in monte Sion. Euangelium verò exiuit de Sion
Iere. 32. & Ieruſalem. Hæc eſt noua illa lex, quam Dominus apud Ieremiam in cordibus noſtris ſcripturum ſe eſſe pollicebatur, *Dabo*, inquit ille, *legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam.* Quem locum
Hebr. 8. & 10. diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos de Euangelio interpretatur. Hieroſolymæ prædicauit Chriſtus, & docuit Euangelium ſuum, & inde egreſſum eſt. Ideo non ait: In Sione & Hieroſolymæ manebit verbum Domini: *ſed exibit*: vt de illo fonte omnes gentes ſignificet eſſe rigandas, & non concludendum eſſe Euangelium intra ſepta Hieroſolymę, ſed longius eſſe progrediendum & propagandum: Non enim ſolùm pertinet ad populum Iudaicum, ſed etiã ad om-
B nes gentes. Ideo eas Propheta facit mutuò ſe hortantes vt ad Chriſtum aſcendant, qui erat legem omnibus daturus.

h *Et iudicabit gentes.*] Hoc eſt, dabit ius Euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio diſcretionis, diſcernens qui ſint boni, qui verò mali: & non omnes infideles pari pœna damnandos, ſed pro ſcelerum diuerſitate diuerſis tormentis cruciandos eſſe. Vel *iudicabit gentes*, hoc eſt, pro gentibus ad fidem conuerſis ſententiam feret contra calumniatorem dæmonem, eaſque in ſua iuſtitia abſoluet. Non enim ſemper iudicare aliquem eſt contra eum ſententiam ferre, ſed aliquando pro eo. Quod apertè indicat locus ille Da-
Pſal. 42. uidis in Pſalmo, *Iudica me Deus & diſcerne cauſam meã.* Vel vt poteſt etiam verti ex Hebraico: *defende cauſam meam.* Vbi Dauid vir iuſtus pietate & ſapientia præditus Deum orat, vt cauſam ſuam defendat, eumque ab hoſtibus liberet, à quibus ſe videbat falſis criminibus in inuidiam, & capitis periculum vocatum. Nec ſolũ hoc in loco, ſed in aliis inquit Eſaias Chri-
Infrà. 9. ſtum gentes iudicaturum. Ita enim ait capite nono: *Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iuſtitia.* Qui locus
Infrà. 33 apertè de Chriſto intelligitur. Et capite trigeſimo
Infrà. 41. tertio: *Implebit Sion iudicio & iuſtitia*, Et capite quadra-
Item 33. geſimoprimo: *Iudicium gentibus proferet.* Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrem loquentem: *In tempore illo germinare faciam Dauid germen iuſtitiæ, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra.* Cum his locis pugnare prima ſpecie videtur id, quod ait Chriſtus, apud
Ioan. 4. Ioannem: *Non miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.* Quæ verba falſam Iudæorum opinionem redarguunt, exiſtimantium Meſſiam ſuum fore iudicem, regemque terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipſe Chriſtus verus Dei filius cuidam de quodam mundi negotio eum interroganti reſpondit: quis me conſti-
Luc. 12. tuit iudicem & diuiſorem inter vos? vt eſt apud Lucam capite duodecimo. Et Ioannes refert eum aufugiſſe, cùm eum regem vellent conſtituere. Et Pilato
Ioan. 6. *Ioan. 18.* reſpondit: *Regnum meum non eſt de hoc mundo.* Pręterea Eſaias capite ſextodecimo, non in iudicio ſed in miſericordia præparandum eſſe Chriſti ſolium prædi-
Infrà. 16. xit, *Præparabitur*, inquit, *in miſericordia ſolium eius.* Et in
Pſal. 24. Pſalmo ſcriptum legimus: *Vniuerſa via Domini miſericordia & veritas:* Quamuis hæ authoritates cum ſuperioribus pugnare videantur, tamen attentius conſiderate ſi voles, videbis apertiſſimè nullam eſſe inter D
eas repugnantiam. Nam quoties in diuinis literis hæ duæ voces copulantur, iudicium & iuſtitia, ſignificare ſolent non rigorem iuris, nec iuſtitiam, quam vindicatiuam appellant, ſed excellentem quandam adminiſtrandi viam & rationem, cùm omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam diriguntur. quod maximè conuenit excellentiſſimo illi rerum omnium moderatori & conſeruatori Deo noſtro, cuius conſilio & ſapientia mundi pulchritudo regitur & conſeruatur. Et quoniam hæc optima adminiſtrandi via in regno Chriſti conſpicitur, ideò prædictum fuerat à ſanctis vatibus eum impleturum eſſe Sionem iudicio & iuſtitia, hoc eſt, Eccleſiam ſuam præclare gubernaturũ. Quę gubernandi ratio non repugnat nec aduerſatur miſericordiæ. Præterea iuſtitia accipitur in ſcriptura ſæpe pro iuſtificatione, quando gratia Dei iuſtificamur. de qua iuſtitia poſſunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iuſtitia loquebantur. In hanc ſignificationem, eam accipit Apoſtolus, cùm ait in
io epiſtolá ad Romanos, *Iuſtitia Dei reuelatur in eo ex* *Rom. 1.*
fide in fidem. Et in alio capite: *Nunc autem ſine lege iuſti-* *Rom. 3.*
tia Dei manifeſtata eſt: iuſtitia autem Dei per fidem in Ieſum
Chriſtum. Et ad Galatas: *Si per legem eſt iuſtitia, Chriſtus* *Gal. 2.*
igitur gratis mortuus eſt. Et iuſtitia in hac ſignificatione E
nequaquam miſericordiæ aduerſatur. Imò fieri non poteſt, vt ſine Dei miſericordia quis à peccatis reſurgat, & iuſtificetur. Iudicium etiam ſæpenumero ſignificat actionẽ, qua quis ſeipſum iudicat: quemadmodum ait Apoſtolus: *Si nos ipſi iudicaremus, non vtique à Domino diiudicaremur.* Significat etiam ipſorum damnationem: cùm enim peccator eripitur, damna-
tur peccatum. *Deus*, inquit Apoſtolus, *mittens filium* *Rom. 8.* *1. Cor. 11.*
ſuum, de peccato damnauit peccatum. Hoc autem iudiciũ, *Rom. 5.*
quo damnantur peccata, non eſt abſque Chriſti gratia & miſericordia. Colliges ex his Chriſti aduentum non fuiſſe in hominum iudicium & damnationem, ſed ſcelerum, de quo ea loca intelligũtur, quæ de primo Chriſti aduentu loquebantur. Ita poteris intelli-
gere id, quod ait Chriſtus apud Ioannem: *Ego in iudi-* *Ioan. 9.*
cium veni in mundum. Et in alio capite, *Nunc iudicium* *Ioan. 12.*
eſt mundi. Igitur hic locus Eſaię: *Et iudicauit gentes*, & illo: *Iudicium gentibus proferet*, & ſimiles hunc poſſunt habere ſenſum: Chriſtus in Eccleſia gentes ad fidem conuerſas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita. Chriſtus gentes iuſtificabit. Vel, gentium peccata damna-
bit. Aſpicis igitur etiam in his locis, quæ pugnare vi- F
debantur, maximam cohærentiam & concordãtiam inueniri.

i *Et arguet populos multos.*] Arguiſſe Chriſtum Iudæorum ſcelera planè indicat Euangelica hiſtoria. Nec per ſe ſolùm, ſed etiam per diſcipulos ſuos, quibus
Spiritum ſanctum promittens dixit: *Cùm venerit il-* *Ioan. 16.*
le, arguet mundum de peccato, &c. Hoc eſt vos diſcipuli mei Spiritu ſancto inflammati mundi ſcelera arguetis. Aſpicis hîc ſcelera reprehendere eſſe munus Dei, eiúſque concionatorum. At multi ſunt, qui improborum ſcelera tegentes, & diſſimulantes, & quod peius eſt, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

k *Et conflabunt gladios ſuos in vomeres.*] Deſcriptio eſt futuræ pacis. Ac ſi diceret: Tempore Meſſiæ magna pax ſpiritualis vigebit. Id prædictum fuerat in
Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pa-* *Pſal. 71.*
cis. Nam viri iuſti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus ſpirituali & Euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo aſſequuntur. Vbi eſt gratia, ibi pax eſt. Eam ob cauſam diuinus Paulus in exordio ſuarum epiſtolarum gratiam & pacem precatur: pax enim ſine gratia eſſe non poteſt. De hac Chriſti
pace intelligitur id, quod dicitur in Pſalmo: *Audiam* *Pſal. 85.*

A *quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem ſuam, & ſuper ſanctos ſuos, & in eos qui conuertuntur ad cor.* Viderat vates non omnes hanc Euangelicam pacem eſſe habituros, ideo ait: *Super ſanctos ſuos, & ſuper eos, qui conuertuntur ad cor.* Hanc pacem cœlites annũtiarunt, quando naſcente Chriſto cecinerunt: *Gloria in altiſsimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Hæc eſt pax illa, quam Chriſtus moriturus in teſtamento ſuo diſcipulis ſuis reliquit dicens: *Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis.* (Luc. 2. Ioan. 14.) Sed conſiderandum eſt cur deſcribens hoc in loco Eſaias hanc Euangelicam pacem, dicat conflandos eſſe gladios in vomeres, & haſtas in falces conuertendas. Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos, *Non exhibeatis,* inquit, *membra veſtra arma iniquitatis peccato, ſed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes, & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.* (Rom. 6.) Ex quibus verbis Apoſtoli apparet, membra homini flagitioſi eſſe gladios, & haſtas, quibus animam ſuam ſauciat & vulnerat, cum deberent eſſe arma iuſtitiæ, quibus aduerſus vitia pugnaret, & in quibus Deum portaret, iuxta id quod ait idem Apoſtolus. *Glorificate & portate Deum in corpore veſtro.* (1. Cor. 6.) Nihil igitur aliud eſt, gladios in vomeres conuerti, & haſtas in falces, quàm ſenſus omnes omniáque noſtra membra, quæ ſine Chriſti gratia in homine flagitioſo arma ſunt diaboli, mundi & carnis quibus anima noſtra transfigitur, effici vomeres, agrum Domini operibus charitatis ſcindentes & arantes, vertique in falces fructus pietatis Deo gratiſſimos metentes. Et hoc modo ſpirituali atque Euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariorum cupiditatum ardorem ſedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Auguſti, quando Chriſtus natus eſt. Tunc enim Iani fores Romæ clauſæ ſunt, quod niſi in ſumma pace fieri non ſolebat.

B

l *Domus Iacob venite.*] Prædixit Propheta montem illum altiſſimum Chriſtum Deum noſtrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis oſtenderet, & in ea greſſus noſtros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, ac ſpiritus tranquillitatem: nunc ſe ad populum ſuum conuertit, quem domum Iacob in præſenti vocat: Inuitat igitur Iudæos, & hortatur vt accendant ad Chriſtum, recipiant Euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina, & veritate. Nos verò omiſſis Hebræis ad nos ipſos ſermonem conuertamus. Nos qui hactenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incenſi, fuimus in magna prauitate verſati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, & ambulemus in lumine Dei noſtri. *Accedite ad eum,* inquit diuinus Pſaltes, *& illuminamini.* (Pſal. 5.) Non enim patietur Deus, nos lumen ſapientiæ requirentes oberrare, quin potius oculos noſtros aperiet, & errantibus viam conſequendæ immortalitatis oſtendet.

C

m *Proiecisti enim.*] Senſus eſt, Eam ob cauſam Hebræos hortor Domine Deus, vt mecum tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris verſari: tu enim propter eorum ſcelera eos proieciſti. Quæ autem ea ſunt ſcelera explicat cùm ait: *Quia repleti ſunt,* nempè peccatis, vt olim quando vitulum coluerunt, ſéque nefariis vitiis contaminauerunt, & auguriis, magiciſque artibus more Paleſtinorum coinquinarunt. Præceperat enim Deus illis, ne talibus artibus vterentur. (Deut. 18.)

n *Pueris alienis adhæſerunt.*] Quidam hoc de turpiſſimo contra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac ſi diceret: Iunxerunt ſe Iudæi Gentibus idolorum cultricibus, vt ſimul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt alieni à Deo in ſcriptura ſancta dicuntur. Poterit ita explanari: Communicauerunt cum alienigenis infidelibus, eorúmque familiaritate & conſuetudine vſi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

D

o *Repleta eſt terra argento & auro.*] Damnat auaritiam. *Nemo enim*, vt ait Chriſtus, *poteſt ſeruire Deo & mammonæ.* (Matth. 6.) Et quoniam auarus nunquam ſatiatur, inquit theſaurorum non eſſe finem, hoc eſt nunquam expleri ſitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius eas appetunt. *Auarus,* vt ait Salomon, *non impletur pecunia.* (Eccl. 5.) Animaduerte. Non dicit, repletum eſt cor auro & argento, *ſed repleta eſt terra.* Fieri enim poteſt, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur? Non ſine cauſa Plato & Archytas Tarentinus animum hominis cupidi perforato vaſi ſimilem eſſe dixerunt ob inſatiabilem atque infinitam voraginem appetendi. (Simile.) Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figuram habet rotundam, cor verò pyramidalem. Eſt enim perſpicuum figuram ſphæricam pyramidali non quadrare. Tunc ſatiabimur, cùm Deo fruemur in gloria. *Satiabor,* inquit vates ſanctus, *cum apparuerit gloria tua.* (Pſal. 16.) Cùm igitur caducæ diuitiæ non ſolùm animum non expleant, ſed in dies accendant, cur eas tantoperè concupiſcis? cur Deo neglecto ad eas aſpiras & traheris incredibili cupiditate inflammatus? Cur quæris theſauros in terra, cum patrem habeas in cœlo? Pereunt Chriſti pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum anguſtiis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere incluſam vitam pauperum? Quid dico? imò ſepultã. Quid eſt arcula auari niſi ſepulchrum, vbi ſepelitur vita pauperum? (Simile.) Cur ſepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur ſepelis teipſum? Gazophylacium tuum tumulus eſt tui ipſius. *Vbi eſt theſaurus tuus, ibi & cor tuum.* (Mat. 6.) Non ego hoc dico. Ille hoc aſſerit, qui fallere non poteſt, qui eſt ipſa veritas. Cùm autem theſaurus tuus ſepeliatur, apertiſſime colligitur teipſum eſſe cum eo ſepultum. Aſpice quid hoc loco dicat Eſaias: aſſerit eã ob cauſam eſſe populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat theſaurorũ finis: *eſt enim auaritia,* vt ait Diuus Paulus, *idolorum ſeruitus.* (Coloſ. 3.) Et in alio loco aſſerit cupiditatem eſſe omnium malorum radicem. (1. Tim. 6.) Vt terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus ſterilis eſt & inculta, ſic auari diuitiis affluentes, metalláque in animo portantes nullum bonum fructum producere conſueuerunt. (Simile.) Fit enim plerunque vt magnas diuitias inſolentia & impietas conſequantur.

F

p *Equis*] Reſpuit Deus & redarguit faſtum, & ſuperuacaneam equorum multitudinem. Idem ſcriptum legimus Deuteronomij capite decimo ſeptimo. (Deut. 17.) Vult Deus vt in ipſo, non autem in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem noſtram fiduciam collocemus.

q *Incuruauit ſe homo, & humiliatus eſt vir.*] Per hominem intelligit eum, qui eſt obſcurus, & humili loco natus: per virum verò, nobilem, & illuſtri laude celebratum. Ait igitur tam plebeios quàm magnates idola coluiſſe, & ad ſculptilia, quæ ipſi finxerant, ſupplices acceſſiſſe, verúmque Deum repudiaſſe.

r *Ne ergo dimittas eis.*] Non eſt imprecatio, ſed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, ſed vaticinatur non eſſe Deum peccata illis condonaturum, quoniam ipſi in ſua prauitate & pertinacia erant permanſuri. Eodem modo id, quod dixerat regius vates: *Fiant eius dies pauci, & Epiſcopatum eius accipiat alter,* (Pſal. 108.) non fuit imprecatio, qua obſecraret Deum vir ſanctus vt aliquẽ tali pœna mulctaret, ſed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem.

Ita

A Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apoſtolorum eorum princeps & Eccleſiæ paſtor. (Act. 1.) Sunt præterea multa alia eiuſmodi in diuinis literis, quæ non ita accipienda ſunt, quaſi mala imprecentur: ſed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura eſſe intuebantur. D Huic expoſitioni fauet verſio Pagnini habens: *Et non parces eis.* Non dicit: Ne parcas: ſed non parces.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT II.

(Pſal.76.) 1 Repleti ſunt vt olim.] *In Hebraico eſt* מלאו מקדם *malew mikkedem. Nomen* קדם *ſignificat anterius, initium, antiquum, vt in Pſalmo* Cogitaui dies antiquos. *Vnde accipitur aliquando aduerbialiter, & ſignificat olim, in quam ſignificationem accipitur ab interprete noſtro. Sed quoniam mundi pars Orientalis appellatur anterior, & mundi principium, quemadmodum Occidentalis appellatur poſterior, & mundi finis: Ideò hoc nomen pro Oriente ſiue Orientali plaga accipitur, vt Numerorum 23.* De montibus Orientis. (Num. 23.) *Et illud Exodi:* Flante vento vehementi, (Exod. 14.) poterat verti: *flante vento Orientali: eſt enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modum Pagninus:* Superſtitione repleti ſunt præ Aramæis, *qui ſunt ad Orientem Iſraelis.* B *Multa verba addidit quæ non ſunt in Hebraico, vt ſenſum, quem Hebraico contextu incluſum putauit exprimeret. Non enim verbum ex verbo tranſtulit, vt nonnulli exiſtimant, ſed ſæpe potius ad ſenſum, quàm ad verba reſpicit. Poteris vertere: Repleti ſunt præ Chaldæis, ſubaudi ſuperſtitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita: Abundant magica pluſquam Orientales.*

2 Et pueris alienis adhæſerunt.] *In Hebraico eſt:* ובילדי נכרים ישפיקו *Vbaialde nochrim iaſpiku. Tota huius loci difficultas eſt in nomine hoc* ילד *ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Regum 4.* Cernit autem puer. (4 Reg. 4.) (Pſal. 17.) *Quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres, ſignificat etiam filium, vt 1. Regum 1.* Hannæ autem non erant liberi. *Deriuatur enim à verbo* ילד, *quod ſignificat gignere & parere. Et quoniam cor generat cogitationes, conſilia, inuentiones, & ſcientiam, ideo omnia hæc ieladim appellantur. Vnde poteſt verti: Et cogitationibus, aut conſiliis, aut inuentionibus, aut ſcientiis alienorum adhæſerunt, vel ſe totos dediderunt. Reprehendit Iudæos quia omiſſis diuinis monitis, contempta Dei lege magicis artibus, & gentium ſuperſtitionibus operam dabant: eorúmque conſilia & inuentiones ſequebantur, quæ eos à vera virtutis via, ab honeſta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebant. Hoc deplorabat alius propheta dicens:* (Pſal. 105.) Et commiſti ſunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & ſeruierunt ſculptilibus eorum, & factum eſt illis in ſcandalum. *Pagninus vertit:* In ſcientiis alienis fuerunt ſufficiétes. *Sed quoniam nomen* ילד *ſignificat etiam imaginem, poteſt* E *rectiſſimè verti: Et imaginibus alienorum applauſerunt, ſeu operam dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & ſimulacbra conficiebant: nulla erant gentium ſculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerent. Eſt enim impium ſcelus imagines latria adoratione, quæ ſoli Deo debetur, adorare. Quanquam eſt pium & debitum ſanctorum imagines venerari & ſuſpicere, non tanquam idola, ſed tanquam eorum repræſentatrices, qui in hac vita Deo ſeruierunt, eoque in altera fruuntur.*

[a] Ingredere in petram, & abſcondere in foſſa humo [b] à facie timoris Domini & à gloria maieſtatis eius. [c] Oculi ſublimes hominis humiliati ſunt, & incuruabitur altitudo virorum: [d] exaltabitur autem Dominus ſolus in illa die. Quia [e] dies Domini exercituum ſuper omnem ſuperbum & excelſum, & ſuper omnem arrogantem: & humiliabitur. [f] Et ſuper (Pſal. 16.) omnes cedros Libani ſublimes & erectas: & ſuper omnes quercus Baſan: & ſuper omnes montes excelſos, & ſuper omnes colles eleuatos: & ſuper omnem turrim excelſam: & ſuper omnem murũ munitum: & ſuper omnes naues Tharſis: & ſuper omne quod viſu pulchrum eſt. [g] Et incuruabitur omnis ſublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum. [h] Et (Luc. 23. d) eleuabitur Dominus ſolus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in ſpeluncam petrarum, (Oſe. 10. b) (Apoc. 9. b) in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maieſtatis eius [i] cùm ſurrexerit percutere terram. [k] In die illa proiiciet homo idola argenti ſui, & ſimulachra auri ſui, quæ fecerat ſibi, vt adoraret talpas & veſpertiliones. [l] Et ingredietur ſciſſuras petrarum, (Infra 31. d) C & in cauernis ſaxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit percutere terram. F (Luc. 23. c) [m] Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eſt, [n] quia excelſus reputatus eſt ipſe.

a *Ingredere in petram.*] Hortatus eſt Propheta Iudæos, vt in Chriſtum crederent, ſed quoniam præuidit eos in ſua infidelitate, & perfidia permanſuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum eſſe: & eam ob cauſam eſſe Hieroſolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Eſaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, ſéque ab exercitu Romanorum in ſpeluncis & cauernis ſubterraneis ſe abſcondant. Huius timoris & vaſtitatis meminit Diuus Lucas, apud quem ita Chriſtus ait: *Tunc incipient dicere montibus, Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.* (Luc. 23.) Quidam hoc intelligunt de euerſione Hieroſolymæ per Chaldæos. Nos in noſtris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Chriſtus eſt. (1 Cor. 10.) Ad eum confugiamus: ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutiſſimum contra omnes huius mundi procellas & tempeſtates.

b *A facie timoris Domini.*] Vaſtitatem Hieroſolymæ Domini timorem appellat, quoniam ibi ſe oſtendit Deus iratum & valde timendum. Appellat etiam gloriam maieſtatis eius, quoniam ipſe per Romanos Iudæis infidelibus, omnique ſcelerum genere aſtrictis interitum & perniciem inferebat. Tunc enim Deus ſuam potentiam & gloriam oſtendit, quando impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòſt verbis aliis.

c *Oculi ſublimes hominis humiliati ſunt.*] Deſcribit Hieroſolymæ luctuoſum excidium. Ibi, inquit, non ſolũ homines obſcuri & abiecti in gemitu & lachrymis verſabuntur, ſed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbiſſimas. Supplicio & interi-

A tu pœnas ſuæ impietatis luent; & tota ciuitas ferro & flamma vaſtabitur, funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, & vt Prophetiæ certitudinem oſtendat, quemadmodum mos eſt Prophetarum.

d *Exaltabitur autem.*] Iudæi abiicientur & proſternentur: ſolus autem Deus magnus & ſublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum poſſit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis, *Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia.* Non differt ab hoc teſtimonio id, quod iis verbis canit clariſſimus vates: *Cognoſcetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator.* Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum ſententiam etſi non reiicio: non tamen ita amplector, vt eam priori anteponam.

Infrà. 5.

Pſal. 9.

e *Dies Domini exercituum.*] Senſus eſt: In excidio Hieroſolymæ omnes elati: diuitiis affluentes, & potentia præſtantes, in quos oculi omnium erant coniecti, ferro, aut flammæ, aut captiuitati ſubiicientur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, mõtibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharſis, & rebus aliis pulchritudine ſua oculos videntium oblectantibus. Diem Domini exercituum ſuper omnem ſuperbum appellat Iudæorum vaſtitatem, quos cedrorum B nomine vocat. Nec eſt nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. *Vidi*, inquit Dauid, *impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſicut cedros Libani.* Et Zacharias, *Vlula*, inquit, *abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vaſtati ſunt.* Significari autem nomine quercuum Baſan homines diuites, oſtendit eodem loco Zacharias dicens: *Vlulate quercus Baſan, quoniam ſucciſus eſt ſaltus munitus.* Quaſi diceret: Plorate vos qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hieroſolyma delebitur bello luctuoſiſſimo veſtris ſceleribus conflato. Illud eſt ſciendum, Libanum, vt ait Diuus Hieronymus, montem eſſe altiſſimum Phœnices: Baſan verò regionem eſſe Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus eſt rex Baſan.

Pſal. 44.

Zach. 11.

f *Et ſuper omnes montes.*] Nomine montium ſignificari homines improbos oſtendit locus Ezechielis ita habens: *Hæc dicit Dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducam ſuper vos gladium, & diſperdam excelſa veſtra.* Intelligi etiam eoſdem per turres ſignificat locus apud Eſaiam capite 30. inquiens: *Et erunt ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres.* Hoc eſt, Dabit tibi Deus C bonorum abundantiam, cùm adeptus fuerit victoriam, & hoſtes tui fortiſſimi corruerint. Fortitudine quoque & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: *Ego dedi te murum æreum ſuper omnem terram.* Appellantur præterea naues, vt eſt apud Eſaiam, *Vlulate naues maris*: quod alij verterunt, naues Tharſis. Non naues vlulant, ſed homines nauibus comparati. Vides igitur locos è media ſcriptura depromptos & repetitos oſtendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Baſan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharſis eſſe comparatos.

Ezech. 6.

Infrà. 30.

Ierem. 1.

Infrà. 23.

g *Et incuruabitur omnis ſublimitas hominum.*] His verbis oſtendit præcedentia de hominibus dicta eſſe.

h *Idola penitus conterentur.*] Fuiſſe ſæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis teterrimis contaminatos, & eam ob cauſam fuiſſe à Chaldæis captos & afflictos, eſt omnibus vetus Teſtamentum legentibus planum & perſpicuum. Prædicit ergo Eſaias in illa Hieroſolymæ vaſtitate per Chaldæos, eſſe idola, in quibus Iudæi ſpem ſuam collocauerant, conterenda. Poterit etiam hoc de euerſione per Romanos explanari: & per idola poſſunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo D quis beatitudinem conſtituit, & quod colit, relicto Deo, poteſt idolum appellari. Et Diuus Paulus auaritiam, idolorum ſeruitutem appellat.

Epheſ 5.

i *Cùm ſurrexerit percutere terram.*] Id eſt, cùm Deus euerterit Hieroſolymam. Poteſt etiam de extremo iudicio intelligi. Exiſtimo tamen aptiorem eſſe primam interpretationem, quoniam in principio capitis non ait ſe ſuper vniuerſum orbem, ſed ſuper Iudam & Hieroſolymam vaticinari.

3. Coloſ.

k *In die illa proiiciet homo idola.*] Tantus erit metus, vt homines diuitiarum ſuarum, & idolorum auri & argenti obliuiſcantur, dúmmodo vitæ conſulant. Hæc idola appellat talpas & veſpertiliones. Ad id amentiæ & cæcitatis perducti ſunt Iudæi, vt imagines colerent ſerpentium & aliorum brutorum animalium. Vide quid adorabant: talpas & veſpertiliones, animalia cæca, abiecta & inutilia. Cùm ipſi in tenebris iacerent, ea colebant animalia, quæ ſolem videre nequaquam poſſunt, eiſque preces & cultus ſanctiſſimo numini debitos adhibebant.

l *Et ingredietur ſciſſuras petrarum.*] Repetit id, quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorum inhæreret. Opus enim erat, vt tantę calamitatis memoriam nulla vnquam deleret obliuio.

m *Quieſcite ergo ab homine.*] Epiphonema eſt totius huius capitis. Ac ſi diceret: Quoniam in nouiſſimis diebus oſtendetur mons ille altiſſimus Eccleſiæ fundamentum omnes alios montes facile ſuperans, ad quem E concurſuræ ſunt omnes gentes eius celſitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus eſt nouam legem, quoniam vos ô Iudæi, ſi eum non receperitis, eſtis in luctoſiſſimum excidium incurſuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniam venient dies in quibus Hieroſolyma ob veſtra impia facinora eſt penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Meſſiam veſtrum ad interitum vocetis. quieſcite ergo offendere hominem, cuius ſpiritus in naribus eſt: id eſt, qui iram ſuam vobis oſtendet: quia excelſus reputatus eſt ipſe, hoc eſt, quia magnus & potens eſt, qui vos poterit facilè vaſtare. Habere ſpiritum in naribus eſt iratum eſſe. Dicens: *Quieſcite ab homine*, oſtendit Chriſti humilitatem: dicens autem: *Quia excelſus reputatus eſt ipſe*, oſtendit eius ſanctiſſimum numen. Ac ſi diceret: Videte ne Chriſtum contemnatis verum Deum & verum hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnem veſtram rempublicam labefactare, & penitus extinguere. Poteſt hoc ita etiam explanari: Quieſcite, à Chriſti blaſphemiis, qui etſi in naribus habet ſpiritum, hoc eſt, etſi homo eſt, & ſpirat, & halitum naribus trahit, vt cæteri homines: tamen ſecundum diuinam maieſtatem excelſus eſt & altiſſimus. F Præuidebat diuinus vates eſſe Hieroſolymam ciuitatem florentiſſimam euertendam ob Iudæorum in Chriſtum odium & impietatẽ. Vt enim in ſeminibus Simile. cauſa eſt plantarum, ſic luctuoſiſſimi excidij Hieroſolymitę cauſa fuit ſcelus illud teterrimum & impiiſſimum, quod in Chriſti nece admiſerunt. Et eam ob cauſam eos hortatur propheta, vt ſaltem cùm ſe viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, ſuúmque ſtatũ labefactatum & radicitus euulſum, oculos aperiant, & aſpiciant aliquando ſe ob ſuam impietatem in tam acerbis ærumnis verſari, & deſiſtant à ſua contumacia non à magnitudine animi orta, ſed à malitia, perfidia, & ſuperbia inducta. At obſtinati homines nolunt moneri, nec ſe hoc ſaluberrimo prophetæ conſilio inſtruere: imò in ſuis ſynagogis Chriſtum blaſphemant, & in ſuis animis iterum atque iterum occidunt.

ANNO-

ANNOTATIO:

1 Quia excelſus reputatus eſt ipſe.] *Pro* qui excelſus, *eſt in Hebraico* כי במה *Ci vammeh. Hæc dictio* במה *ſignificat excelſum, in quam ſignificationem accipitur primo Re-*
1.Reg.9. *gum nono:* Antequam aſcendat excelſum: *& in Pſalmo,*
Pſal.17. Et ſuper excelſa ſtatuens me: *& aliis in locis. Quam ſignificationem in præſenti ſecutus eſt, & rectè quidem, Diuus Hieronymus, qui ita tranſtulit, vt eſt in Vulgata editione. Sed quoniam dictio* מה *ſignificat quid, &* ב *ſignificat in, exiſtimauit Aquila hoc in loco eſſe duas dictiones: qua ratione adductus tranſtulit:* in quo, *dicens: Quia in quo reputatus eſt ipſe? Pagninus vertit:* Quid enim reputationis eſt ipſe? *Ego credo multò rectiorem eſſe noſtram verſionem communem: & quia nomen Hebraicum excelſum ſignificat, vt oſtendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Chriſti celſitudinem & excellentiam oſtendit, Miror Pagninum virum doctiſſimum hoc in loco & à vero ſenſu, & à veritate Hebraica receſſiſſe. Tolerabilior eſt Aquilæ verſio hoc in loco. Sed primæ ſunt communi verſioni, meo quidem indicio, hoc in loco tribuendæ.*

Argumentum capitis III.

1 Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorúmque reipublicæ turbulentū ac ſeditioſum ſtatum ob nefariam in Ieſum Chriſtum Deum noſtrum ingratitudinem, & effrenatam immanitatem. 2 Præcinit Dei iuſtitiam & miſericordiam, oſtendens eſſe impios ſuorum ſcelerum pœnas daturos, iuſtos verò præmijs afficiendos. 3 Inuehitur in adulatores 4. Minatur diem extremi iudicij. 5. Tandem Hieroſolymæ luctuoſiſſimam euerſionem & vaſtitatem prænuntiat.

CAPVT III.

ECce [a] enim dominator Dominus exercituum auferet à Ieruſalem & à Iuda [b] validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, [d] iudicem, & [e] prophetam, & [f] ariolum, & [g] ſenem, [h] principē ſuper quin-
B quaginta, & [i] honorabilem vultu, & [k] conſiliarium, [l]& [l] ſapientem de architectis, E
& [m] prudentem [l] eloquij myſtici. [n] Et dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis. [o] Et corruet populus, vir ad virum, & vnuſquiſque ad proximum ſuum. Tumultuabitur vir contra ſenem, & ignobilis contra nobilem. [p] Apprehendet enim vir fratrem ſuum domeſticum patris ſui, & dicet: Veſtimentum tibi eſt, princeps eſto noſter: ruina autem hæc ſub manu tua. [q] Reſpondebitque in die illa dicens: Non ſum medicus, & in domo mea non eſt panis, neque veſtimentum, nolite conſtituere me principem populi.

EXPLANATIO.

a *Ecce enim.*] Hortatus fuerat Iudæos propheta Eſaias in fine ſuperioris capitis ne Chriſtum offenderent: Nam etſi verus homo eſſet, excelſus tamen eſt: verus enim eſt Deus, *ſplendor gloriæ*, vt inquit Diuus
Hebr.1. Paulus, & *figura ſubſtantiæ eius.* Ipſe eſt infinitæ ſapien-
1.Cor.2. tiæ pelagus, ille Dei ſapientia, de qua idem Paulus, *Loquimur*, inquit, *Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtram.* Et quoniam Eſaias diuini luminis radio illuſtratus ſciebat Iudæos non eſſe Chriſtum recepturos,
C prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob cauſam venturum præuidebat. Et eſt ſenſus: Quoniam vos ô Hebræi contempturi eſtis Meſſiam veſtrum: ideò in luctuoſiſſimam calamitatem incidetis. Auferet à vobis Dominus viros fortes: prophetas, nobiles, prudentes, conſiliarios eloquentes: & regnabunt pueri, & labefactabitur reipublicæ ſtatus, & tota denique ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non exiſtimo Eſaiam ſine lachrymis ſcripſiſſe. Nam cùm ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationū quondam vixiſſet, neque eſſet natio vlla tam ampla & illuſtris, quæ deos præſentes haberet, quemadmodum Hebræi Deum ſuum præſentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidiſſet eos religionem impiè violaturos, & in ſummam calamitatem incurſuros, non poſſum credere, eum cùm hæc literis mandaret, potuiſſe lachrymas continere. Videbat enim fore vt funditus deleretur reſpublica illa Hebræorum quondam florentiſſima, qua nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & ſapientia illuſtrior, & rerum geſtarum gloria præſtantior. Sed fuit æquum, vt Iudæi, qui veram lucem neglexerunt, qui lumen illud de lumine Chriſtum Deum noſtrum repudiarunt, lumine cęleſti priuati in tenebris verſarētur, & hoſtiles inſidias, luctuoſiſſimū excidium, infamiam, & dedecus, malorumque omnium tempeſtatem declinare nequaquā poſſent. Sed fuerunt à Romanis victi, & oppreſſi, atque ampliſſimis Dei beneficiis orbati. Quod cernens propheta has voces emittit: *Ecce enim dominator, &c.* Particula, *Enim*, indicat hoc caput à ſuperiore pendere. F
b *Validum & fortem.*] Abſtuliſſe Deum à Iudæa omnes viros bellicoſos, & corporis fortitudine pręſtantes aſſerunt apertè hiſtoriæ, & antiquorum monimēta. Poteris etiam per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, ſed animi viribus pulchrè aggrediuntur, appetitum vincentes, & aduerſus vitia pugnantes, qui nec aduerſis franguntur, nec proſperis eleuantur. Nec mirum eſt hos ablatos fuiſſe à Iudæa: vbi namque Chriſtus non eſt, ibi deeſt vera fortitudo. Solùm ille, Philip.4.
qui verè fortis eſt, poteſt dicere cum Paulo: *Omnia poſſum in eo, qui me confortat:* hoc eſt, qui me fortem atque Pſal.17.
potentem efficit. *In te*, inquit regius vates, *eripiar à tentatione, & in Deo meo tranſgrediar murum.*
c *Omne robur panis.*] Hoc eſt ſpoliaturus eſt Deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & ſuſtentatur. Fuit enim in obſidione per Titum & Veſpaſianum, vt refert Ioſephus, incredibilis fames. Per panem & aquam intelligi omne alimentum indicat locus libri quarti Regum capite ſexto; ita ha- 4.Reg 6.

A bens: *Pone panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domum ſuam. Appoſitaque eſt ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt.* Et libro
1.Reg.14 primo Regum narrat diuina hiſtoria, Ionatham comedentem fauum mellis præceptum patris fregiſſe dicentis: *Maledictus qui comederit panem vſque ad veſ-*
Luc.14. *peram.* Vbi vides nomine panis intelligi etiam fauum mellis, & omnem cibum. In hanc ſignificationem accipitur à Diuo Luca dicente: *Cum introiſſet Ieſus in domum cuiuſdam principis ſabbato manducare panem.* Nam apud Hebræos panis appellatur lechem à verbo lacham, quod ſignificat comedere. Vnde quicquid comeditur panis appellatur. Poteris etiam per hunc pa-
Ioan. 6. Prou.14. nem Chriſtum intelligere de ſeipſo dicentem: *Ego ſum panis viuus qui de cælo deſcendi.* Hic eſt panis ille, de quo Salomon in Prouerbiis, *Iuſtus*, inquit, *comedit, & replet animam ſuam, venter autem impiorum inſaturabilis eſt.* Quem locum Diuus Cyrillus de Chriſto interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbum Dei in-
Amos.8. telligi, vt hæc fames ea ſit, de qua ait per alium prophetam Deus: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & emittam famem in terram, non famem panis, neque ſitim aquæ, ſed*
Gen.12. *audiendi verbum Dei.* Qui tali fame laborant carentes epulis cœleſtibus, peregrinantur, & in Ægyptum deſcendunt, vbi Pharaoni deſeruiunt. Refert diuina ſcriptura deſcendiſſe Abrahamum in Ægyptum, ibique fuiſſe peregrinatũ: cúmque Ægyptij Saram eius vxo-
B rem viderent, eiúſque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt: qui, vt
figura. Abrahami mœrorem leniret, eum muneribus oblectauit. Fames hæc cauſa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Ægyptum, vbi vxore rapta, traditáque Pharaoni peregrinaretur. Etſi Abrahamus in deſcenſu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia deſcendunt Ægyptus mundus eſt, Pharao diabolus, Sara, anima noſtra ſerui Pharaonis illi animam noſtram tradentes, noſtri effrenati appetitus ſunt. Nos illi ſumus, qui fame verbi Dei oppreſſi, omiſſa diuina lege in Ægyptum, hoc eſt, in mundi ſcelera deſcendimus, vt ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima noſtra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo ſeruimus nos falſis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deliniti raptum animæ noſtræ aut non ſentiamus, aut ſaltem diſſimulemus. In quibus verbis eſt magnopere aduertendum, non dixiſſe ſcripturam Abrahamum in Ægyptum iuiſſe, ſed deſ-
Nota. cendiſſe. Peccare enim deſcendere eſt, & in præceps ruere. Id exiſtimo ſignificare ſcripturam, cùm refert dixiſſe Deum Iſaac, ne in Ægyptum deſcenderet. Eſt
C etiam attendendum, & menti ac memoriæ mandandum, non dixiſſe ſcripturam, vt ibi habitaret: ſed vt
Gen.12. ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato aſtringimur, à cœleſti patria exulamus. At viri iuſti etſi corpore in terra viuunt, animo tamen in cœlo com-
Philip. 3 Pſal.121. ſimile. morantur. Id ſentiebat diuinus ille Paulus dicens: *Noſtra conuerſatio in cælis eſt.* Et regius ac ſanctus vates: *Stantes erant pedes noſtri in atrijs tuis Ieruſalem.* Vt enim Sol, licet terram radiis contingat, in cœlo tamen eſt: ſic vir optimus, animi magnitudine & celſitate præditus etſi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cœleſtia ſunt contemplatur, & ad eas æternas manſiones aſpirat, ibíque iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi illi in perpetuum viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Eſt igitur verbum Dei & ſacra ſcriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus, ô Iudæi panem & aquam, ſed *omne robur panis, & omne robur aquæ.* Habent enim Iudæi panem & aquam, ſed abſque robore & fortitudine.

Habent veteris Teſtamenti ſcripturam, ſed abſque D
intellectu: quoniam Chriſtum Ieſum ſeruatorem noſtrum in ſcriptura ſignificatum amiſerunt. Quare eſt eorum miſeria & inſania deploranda, qui in tãta panis abundantia ſiliquis porcorũ veſcantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

d *Et iudicem.*] Nam cùm Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum cauſas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi ſuis iudicibus priuati.

e *Prophetam.*] Propter cædes prophetarum, aliaque ſcelera grauiſſima, in quæ Iudæi inciderunt, fuerunt capti, & ſeptuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetæ, qui futura prædicerent, eoſque cõſolarentur. At poſt Chriſti mortem nullum penitus prophetam habuerunt. Ex quo colligitur quantò grauius & tetrius fuit deteſtandum ſcelus, quod in Chriſti cæde admiſerũt, ſiquidem propter illud fuerunt prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum diſperſi & vagi, pluſquam mille & quingentos annos, viuentes ſine propheta, ſine rege, ſine templo, ſine diuina oblectatione.

f *Ariolum.*] Id eſt, præſcium, & coniectorem futurorũ, qui coniectura, ſignis, & prouidẽtia, futura tanquã ex aliqua ſpecula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem. Septuaginta verterũt, coniectorem.

g *Senem.*] Eum, qui longo rerum experimento ſapientiam fuit aſſecutus. Eam ob cauſam Thales Mileſius, vt refert Laërtius, tempus ſapientiſſimum eſſe dicebat. Prædicit propheta ſpoliandam eſſe Hieroſolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipublicæ ſtatum pertinentibus. Vt enim aqua Simile.
vino admiſta illud reddit moderatius, ſic in republica ſenes adoleſcentibus admiſti eos grauitate ſua moderantur, eorum temeritatem & impetum coercẽtes. Poteris etiam hanc ſenectutem non ad annos & ætatem, ſed ad virtutem & conſilium referre. In diuinis enim literis id ſæpe ſignificat ſenectus. Apud Iudæos multi ſenes reperiuntur ætate, nullus tamen virtute & ſapientia. Apud Danielem duos ſenes inuenies, ſi caniciem reſpicias: iuuenes verò, ſi eo- Dan.13.
rum effrenatam libidinem intuearis. Moyſi præce- Num. 11.
pit Deus vt eligeret ſenes, quos ſciret eſſe ſenes. Non igitur canos, ſed prudentes, & virtute præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt eſſe, ſenes & canos, ſed quos tu noſti ſenes populi eſſe ac magiſtros. Canicies enim hominis eſt prudentia & virtus: & vt in libro Sapientiæ ſcriptum eſt, *Cani ſunt ſen-* Sapien. 4.
ſus hominis.

h *Principem ſuper quinquaginta.* Ita vocabatur qui in F
bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Eſt igitur ſenſus: Auferet à vobis Deus omnem virum, qui bellum ducere & inſtruere poſſit.

i *Honorabilem vultu.*] Hoc eſt grauem, quem populus vereatur, & cuius authoritatem ſuſpiciat.

k *Conſiliarium.*] Id eſt, Non erit Hieroſolymæ qui alios inſtruat conſilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incurſuri, retulit Propheta inopiam conſilij. Niſi enim habeas, qui tibi conſilij copiam faciat, teque monitis iuuet & inſtruat, facilè rues & in errores varios incides: Si rempublicam gubernes, eam facilè labefactabis & ſcindes. Nam vt guber- Similia.
nator nauis optimos quærit nautas, & architectus peritiſſimos inquirit miniſtros, ſic princeps & rector eos viros quærere debet, quorum conſilio vtatur, qui opibus ſapientiæ floreant, & in excellentiſſimarum virtutum ſtudia incumbant. Salomon ille, qui non ſolùm homines ſuæ ætatis, ſed poſteros etiam, & antiquitatis memoriam ſapientia ſuperauit, ita in Pro- Prou.14.
uerbiis

A uerbiis ſcriptum reliquit. *Qui agunt omnia cum conſi-*
Prou. 15. *lio, reguntur ſapientia.* Et paulò pòſt: *Aſtutus omnia agit*
cum conſilio. Et alio in loco. *Diſsipantur cogitationes, vbi*
non eſt conſilium: vbi verò ſunt plures conſiliarij, confirman-
tur. Homo abſque conſilio eſt nauis gubernaculo de-
Simile. ſtituta, omnibus ventorum agitationibus expoſita,
Sed in electione conſiliariorum eſt magna cura ad-
hibenda. Non minor prudentia requiritur ad conſi-
lium petendum, quàm ad dandum. Tales conſiliarios
poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam
ob cauſam dicit ſcriptura in libro Eccleſiaſtici: *Mul-*
Ecclef. 6. *ti pacifici ſint tibi, & conſiliarius ſit tibi vnus de mille.* Vt
Simile. enim Zeuxis pictor inſignis imaginem Iunonis pi-
Cicero. 2. ctūrus inſpectis puellis omnibus Agrigentinis quin-
de Inuen. que ſolùm elegit, quarum pulchritudinem imitare-
tur, vt viri docti approbatis hiſtoriis memoriæ pro-
diderunt: ſic à pluribus pauci nobis eligẽdi ſunt, quo-
rum conſilio & ſapientia inſtruamur, & quorum vi-
Simile. tam imitemur. Et quemadmodum pretioſus adamas
nihil amittit nec ex virtute, neque ex precio, ſi puro
auro inſeratur & copuletur, imò æſtimationem au-
get: ſic viri prudentia non vileſcit, ſi alieno conſilio
nitatur: quin potius quò magis ſapientium adhæret
ſententiæ, eò redditur illuſtrior & præſtantior. Sed
vt non decet excellentem gemmam cum ſordido fer-
3. Reg. 12. ro coniungi, ſic non decet ab hominibus impuris &
B inſanis conſilium ſuſcipere. Eam ob cauſam referunt
diuinæ literæ regem Roboam decem tribus amiſiſſe,
quia repudiatis ſenibus, iuuenes in conſilium adhi-
buit, quibus libenter acquieuit. Socrates apud Plato-
nem in dialogo, qui inſcribitur Theages, conſilium
rem ſacram vocat.

l *Sapientem de architectis.*] Quamquam hoc intelli-
gitur de artificibus mechanicis, poteſt tamen ad ſpi-
rituales magiſtros referri, qui Eccleſiaſtici ædificij
1. Cor. 3. ſtructuris præſunt. Talis erat Apoſtolus Paulus, qui
de ſe ipſo, Vt ſapiens, inquit, *architectus fundamentum*
poſui. Amiſſis Iudæorum architectis omnis ædifican-
di gratia ad Eccleſiam tranſlata fuit.

m *Prudentem eloquij myſtici.*] Hoc eſt oratorem elo-
quentem. Eſt enim perſpicuum, multùm prodeſſe
eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam ſi præ-
terita tempora reſpiciamus, & annalium memoriam
replicemus, inueniemus fuiſſe multa bella eloquen-
tia & dicendi facultate reſtincta, & firmiſſimas ſocie-
tates atque excellentes amicitias comparatas.

n *Et dabo pueros principes eorum.*] A principio capitis
vſque ad hunc locum loquebatur Propheta: nunc
autem repentè Deus introducitur loquẽs more Pro-
C phetarũ. Non ſolùm, inquit Deus, auferã à vobis vi-
ros fortes, Prophetas, ſenes conſiliarios, ſapientes, &
eloquẽtes: ſed etiam, quod eſt veſtræ vaſtitatis aper-
tiſſimum ſignum, dabo vobis pro eis pueros effœmi-
natos, qui dominentur. *Væ tibi terra*, inquit Salomon,
Eccle. 10. *cuius Rex puer eſt, & cuius principes manè comedunt. Beata*
terra cuius Rex nobilis eſt, & cuius principes veſcuntur in
tempore ſuo, ad reficiendum, & non ad luxuriam. Et
quemadmodum paulò antè ſenem non ætate, ſed
prudentia & virtute iudicandum eſſe dicebamus, ſic
1. Tim. 4. hoc in loco puero dicendum eſt. Timothæus adoleſ-
cens erat. ait enim illi Apoſtolus: *Nemo adoleſcentiam*
tuam contemnat: nihilominus tamen ab ipſo Apoſtolo
Epiſcopus conſtitutus eſt potius quàm multi alij, qui
eum annis & canicie anteibant, quoniam erat ſa-
pientia & virtute canus. Quid opus eſt multis? Idem
1. Tim. 3. Apoſtolus in epiſtola prima ad eundem Timotheum
deſcribens Epiſcopi qualitates nullam omnino facit
ætatis mentionem. Nam ſi Epiſcopus eſt iuſtus, &
pius, & prudens, ſenex eſt. Oportet tamen eam ha-
bere ætatem, quæ eſt à pontificio iure conſtituta.
Ierem. 1. Lege primum Ieremiæ caput, & videbis Deum Pro-
phetæ dicenti ſe eſſe puerum ita reſpondentem: *No-* D
li dicere quia puer ego ſum, quoniam ad omnia, ad quæ mit-
tam te, ibis. Illud eſt præterea aduertendum, vt ex hoc
loco colligitur, Deum permittere, vt iniqui homines
imperent propter populi ſcelera. In libro Iob ita de Iob 44.
Deo ſcriptum eſt: Quia regnare facis hypocritam
propter peccata populi.

o *Et corruet populus, vir ad virum.*] Hoc eſt vir contra
virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio ſenibus
& ſapientibus neceſſe eſt labefactari reipublicæ ſta-
tum, & rerum ſequi confuſionem. *Vbi non eſt guberna-*
tor, corruet populus, ait Salomon in prouerbiis. Et alio Prou 11.
in loco in iiſdem Prouerbiis: *Regnantibus impiis ruinæ* Prou. 28.
hominum. Deſcribit hîc Eſaias ſeditioſum ac turbu-
lentum reipublicæ ſtatum. Nullus, inquit, erit ordo.
Tumultuabitur puer contra ſenem, & ignobilis con-
tra nobilem: nulla erit ratio nec ætatis, neque digni-
tatis, nec ſapientiæ. Pueri inſolentes furore cæco
commoti magiſtratus poteſtatem ſibi vindicabunt,
& in ſenes, quos ſuſpicere deberent, impetum fa-
cient. Hæc omnia occiderunt in obſidione Hieroſo-
lymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Ioſephus,
fuit in tres partes diſtractus & diuiſus, & ad inteſti-
nas ſeditiones conuerſus.

p *Apprehendet enim vir fratrem ſuum.*] Fratres in di- E
uinis literis dicuntur non ſolùm ex iiſdem parenti-
bus orti, ſed etiam ex eadem familia. Abraham & Lot Gen. 13.
cùm non eſſent ex iiſdem parentibus geniti, ſed ex
eadem familia, fratres appellantur. Non eſt ergo ne-
ceſſe intelligere hunc locum de germano fratre, ſed
de cognato aut propinquo. Eſt igitur ſenſus: Vnuſ-
quiſque volet regem conſtituere ſibi propinquum &
familiarem. Et dicent ſingulis, quos diderint ditio-
res: Quoniam veſtes habes, hoc eſt, quoniam opes ti-
bi ſunt, eſto rex noſter, tuere nos ab hac miſeria &
ruina. Non quærebant publicam vtilitatem, ſed om-
nia ad ſua propria commoda referebant. Vnuſquiſ-
que eligere cupiebat non eum, qui eſſet rebus geſtis
illuſtrior, aut virtute ſublimior, aut ſapientia præ-
ſtantior: ſed eum, qui cum eſſet familiaritate aut co-
gnatione coniunctior, vt ſuis propriis rebus conſule- Deut. 17.
ret: cum Deus in libro Deuteronomij ita dicat: *Eum*
regem conſtitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. Ani-
maduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elege-
ris: *ſed quem Deus elegerit.* Non enim omnes eligit: ipſe Oſe. 8.
enim per Oſeam inquit: *Ipſi regnauerunt, & non ex me*
principes extiterunt, & ego ignoraui. Tunc ruent congre-
gationes, ſi in præſulibus eligendis vnuſquiſque non
Dei honorem, & communem vtilitatem, ſed pro- F
prium commodum reſpexerit. Iudæi, cùm guberna-
rentur à iudicibus, hæc verba fecerunt Samueli, vt in
libro primo Regum eſt literis mandatum: *Conſtitue* 1. Reg. 8.
nobis regem, vt iudicet nos, ſicut & vniuerſæ habent natio-
nes. Qua petitione, vt ibi narrant literę diuinę, Deum
grauiter offenderunt. Non quòd rem habere vel-
lent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt eſſe illis per-
miſſum: ſed quia non Dei honorem, & iuſtitiæ con-
ſeruationem, ſed propria commoda quærebant.
Non dicunt: Conſtitue nobis regem, vt poſſimus
Dei religionem melius conſeruare: ſed *ſicut vniuerſæ*
habent nationes. Ideo regem volebant, vt viuerent ſi-
cut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem
conſtituere volebant, qui eos ſuis voluptatibus &
prophanis ritibus ſeruire permitteret. Et in libro
Numerorum dicebant: *Conſtituamus nobis ducem, &* Num. 14.
reuertamur in Ægyptum. Attende quem ducem vole-
bant, qui eos fineret in Ægyptum reuerti: cum Deus
Deuteronomij 17. præciperet ne rex populum in Deut. 17.
Ægyptum reduceret. Væ illis qui tales eligunt præ-
ſules, qui illis permittant ad Ægyptum, hoc eſt, ad
tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti;

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

A qui in electionibus non animarum ſalutem, ſed corporis vtilitatem ab honeſtate ſeiunctam quærunt.
q *Reſpondebitque in die illa.*] Qui principem conſtituere deſiderabant, eum locupletiorem eſſe comparatione ſui videbant: electus verò intuens ſuam inopiam & imbecilitatem, indignum ſe eſſe aſſeuerat, dicens ſe nec eſſe medicum, nec opibus abundãtem. Tu verò qui præſul conſtitueris, aſpice miſeriam tuã, & ſi neque medicus es, vt poſſis animorum langoribus mederi, quin potius ægritudinibus laboras, nec diues es virtute & ſapientia, vt poſſis eſurientibus alimentum ſpirituale tribuere, cur præfecturam concupiſcis? cur non ceſſas magiſtratus ambire? cur dignitates perquiris? cur fragilitatem tuam non intueris? Quot hodie ſunt, qui falſæ gloriæ & dignitatis ſtimulis agitati, ſe diuites & medicos iactant, ampliſſimis honoribus digniſſimos ſe eſſe gloriantur: cùm D
inopia & omni ægritudine laborent: ſintque omni dignitate penitus indigni? Fit enim, vt dum ambirioſi homines principatum ardenter appetunt & ioquirunt, omnia ornamenta veræ dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyſes ille virtute & ſa- Exod.3.
pientia præſtanti: *Quis ſum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Iſrael de Ægypto?* Et paulò poſt: *Obſecro Domine mitte quem miſſurus es.* Dicant id, quod hîc habetur: Non ſum medicus, & in domo mea non eſt panis, nec veſtimentum. Hæc domus anima eſt, hic panis eſt ſalutaris doctrina, hæc veſtis charitas eſt, de qua Chriſtus apud Matthæum, *Quomodo,* Matt.22.
ioquit, *huc intraſti non habens veſtem nuptialem?* Et Pe- 1.Pet.4.
trus Apoſtolus: *Charitas operit multitudinem peccatorum.*

Annotationes ex Hebræos in

CAPVT III.

1 Prudentem eloqoij myſtici.] *Pro eloquio myſtico eſt in Hebraico* לחש *à verbo* לחש, *quod ſignificat ſubmiſſa voce loqui & ſuſurrare, vt in Pſalmo,* Aduerſum me
B ſuſurrabant omnes inimici mei. *Et quoniam incantatio-*
Pſal.40. *nes fiunt verbis ſubmiſſis, ſignificat etiam incantare. Vnde* מלחשים *malachaxim ſignificat incantatores, vt in Pſalmo:* Quæ non audit vocem incantantium. *Eam ob cauſam*
Pſal.57. *conuertit hic Pagninus ex Hebræo:* intelligentem incantationis. *Theodotion:* prudentem cantatorem. *Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis & arcanis, vertit noſter interpres, & rectè, pro incantatione* eloquium myſticum. *Poteris pro prudente eloquij myſtici vertere oratorem: neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores, graues, copioſi, vehementes, & ad dicendum inſtructi ac parati, poſſunt quodammodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vnde autem volunt deducunt. Quod maius poteſt eſſe incantamentum quàm non ſolùm populi motum, ſed etiam ſenatus grauitatem conuertere? Poteſt præterea capi, & rectius meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque teſtamento perito, qui ſalutari doctrina homines à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus ad ſtatum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum ſynagogas, nullum talem inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutem ardentius? Quis à vitiis reuocare acrius? Quis im-*
C *pietatem vituperare aſperius? Quis religionem laudare ornatius? Quis mœſtos conſolari dulcius, quàm Euangelicus concionator, qui oratione, & eloquij myſtici prudentia, hoc eſt diuinarum literarum non ſolùm literali, ſed etiam ſpiritua-li intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiam & deſpicientiam mouere, & ad rerum cæleſtium contemplationem & deſiderium excitare? At multi ex auditoribus ſunt animo tam obſtinato, & tot ſceleribus aſtricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores* Pſal.57.
comparat diuinus ille vates, & illuſtris rex Dauid aſpidi, venenoſo ſerpenti aures obturanti quoniam nolunt audire E
cõſilia ſalutaria. Alienati ſunt, *inquit,* peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falſa, venenum illis ſecundum ſimilitudinem ſerpentis, ſicut aſpidis ſurdæ obturantis aures ſuas, quæ non exaudit vocem incantantium.
2 Non ſum medicus.] *Pro medico eſt in Hebraico,* חבש *chobex à verbo* חבש *quod ſignificat ligare, & imperare ſiue dominari, quod qui imperat ſuis præceptis liget & coerceat. Hinc capitur pro mederi, & pro curare vulnera, quòd ſoleãt chirurgi vulnera ligare. Vt Eſaiæ 30.* In die qua alliga- infra. 30.
uerit Dominus vulnus populi ſui. *Ex quo efficitur, vt hoc nomen chobex capiatur pro chirurgo ſiue medico, quod nomen propriè ſignificat alligantem & dominantem. Ex hac ſignificationum varietate fluxit verſionum varietas. Interpres noſter tranſtulit:* Non ſum medicus. *Septuaginta:* Non ero princeps, *Pagninus:* Non ero Dominus: *Quidam:* Non ero curator: *Poteſt verti:* Non ero ligans. *ſumpta tranſlatione à chirurgis. Paraphraſtes Chaldaicus:* Non ſum dignus vt ſim caput, aut princeps. *Colliges ex his principem ſiue præſulem eſſe caput, & medicum, & chirurgum, & debere non ſolùm ſubditos iuſtis præceptis ligare, ſed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob* F
eam cauſam rex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomen ſignificat medelam, pharmacum, & ſanitatem: quòd regis & præſulis ſit ſubditis mederi. Authores ſunt Plutarchus & Euſtathius.

---

a Ruit enim Ieruſalem, & Iudas concidit quia [1] lingua eorum, & adinuentiones eorum contra Dominum, vt prouocarent oculos maieſtatis eius. [b] Agnitio [2] vultus eorum reſpondebit eis: & peccatum ſuum quaſi Sodoma prædicauerunt, nec abſconderunt. [c] Væ
3 animæ eorum, quoniam reddita ſunt eis mala. [d] Dicite iuſto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum ſuarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. [e] Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt, & [f] mulieres dominatæ ſunt eis. [g] Popule meus qui te beatum dicunt, ipſi te decipiunt, & viam greſſuum tuorum diſ-
Apoc.1 b ſipant. [h] Stat ad iudicandum Dominus, & ſtat ad iudicandos populos. Dominus ad iudi-
Luc.21 f cium veniet cum ſenibus populi ſui, & principibus eius. [i] Vos enim depaſti eſtis vineam meam, & rapina pauperis in domo veſtra. [k] Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum?

a *Ruit enim Hieruſalem.*] Verba ſunt Prophetę cauſam reddentis cur homines oblatum imperium recuſarent, quoniam tanta erat calamitas, vt nullum propè remedium appareret. Dicit ergo tam calami-

A tosi & crudelis excidij cauſam fuiſſe Iudæorum impietatem & cõtumaciam, qui Deum linguis ſuis grauiter offenderant. *Ioan 8.* Vocauerunt eum Samaritanum, *Mat 27.* dæmonem habentem, ſeductorem, & alia multa, quibus eius nomen gloriamque extinguere conabãtur. Docet hic locus peccata eſſe cauſam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim florentiſſimæ extiterunt. Propter Græcorum ſcelera permiſit Deus totam Græciam & ſapientiæ, & rerum geſtarum gloria quondam celeberrimam, vbi vixerunt viri ſancti, in omni virtutum genere excellentes, & ſapientia præſtantes, in manus impiorum Turcarum veniſſe. Deflexerant enim Græci ab inſignibus antiquorum virtutibus ad vitia deteſtanda. Ideò fuerunt victi & capti à Turcis nominis Chriſtiani hoſtibus acerrimis, magis noſtris ſceleribus quàm ſuis viribus pugnantibus.

b *Agnitio vultus eorum reſpondebit eis.*] Hoc eſt, ex eorum vultu licebit coniicere quales ſunt. In tantam impudentiam incident, vt nihil diſſimulent. Erunt non ſolùm ab honeſtate, ſed etiam ab honeſtatis ſimulatione relicti. Ac ſi dicat: Vultus eorum ſtatim eorum ſcelera prodet. Tacita corporis figura afferet coniecturam eſſe eos ſceleribus implicatos. Vel ſic: B *Agnitio vultus eorum*, hoc eſt dolor, qui agnoſcetur & apparebit in vultu eorum, reſpondebit ſuis ſceleribus. Quaſi dicat: Quanta fuerit ſcelerum multitudo, tãta erit afflictio & calamitas: iuxta id, quod eſt in libro Deuteronomij ſcriptum: *Deut. 25.* *Pro menſura peccati erit & plagarum modus.* Simili Hebraiſmo & verborum exornatione vtitur Oſeas dicens: *Oſe.10.* *Vitis frondoſa Iſrael fructus adæquatus eſt ei.*

c *Væ animæ eorum.*] O homines infœlices & ærumnoſos, qui ſibi ipſis erunt authores ſuarum miſeriarum. Ob ſua ſcelera in acerbiſſimas pœnas, & tenebras æternas relegabuntur.

d *Dicite iuſto quoniam bene.*] Senſus eſt: ne exiſtimetis idem eſſe iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iuſto, fructumque ſuarum inuentionum comedet. Sequitur: *Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei.* Hoc eſt, æternum ſupplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum ſcelera merentur. Vide quanta ſit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ conſolationis in hac vita recreatur, & poſteà æternam beatitudinem conſequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: ſceleratorum enim quæ dicitur vita, mors eſt, tranquilla ſecuritate caret, & pòſteà ſecluſus à cœtu & C conſilio cœlitum iuſtis pœnis æterniſque cruciatur. *Gal.6.* *Quæ ſeminauerit homo*, inquit Apoſtolus, *hæc & metet.* *1 Cor.3.* Et alibi: *Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.* *Pſal.61.* Et Dauid, *Quoniam tu*, inquit, *reddes vnicuique iuxta opera ſua.* Bonis enim Deus ampliſſima bõna conſtituit, iniquis verò debita ſupplicia: Quorum alterum ſpectat ad iuſtitiam, alterum ad miſericordiam.

e *Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt.*] Exactores ſunt, qui pecuniam & reditus exigunt. Prædicit Propheta auaritiam & tyrannidem Phariſæorum, qui populum ſpoliabant, & eis, quorum tutores eſſe debebant, opes rapiebant. *Mat 15.* Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Chriſtus obijcit ſuas traditiones & auaritiam.

f *Mulieres dominatæ ſunt eis.*] Contra id, quod dicitur in libro Eccleſiaſtici: *Eccle.9.* *Ne des mulieri poteſtatem animæ tuæ.* Eſt igitur ſenſus: O infœlicem rempublicam vbi mulieres obtinent principatum! Aſpicis hic extremam eſſe perniciem, quando mulieres dominantur, & rempublicam gubernant. Sunt tamen nonnullæ excellentes, & in publica regenda mirabiles, ſed de iis non loquitur Eſaias. Poſſumus per mulieres ipſos Phariſæos intelligere effœminatos, laſciuos, D & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones ſunt, qui nos virtutibus ſpoliant, mulieres verò voluptates, quæ tanquam blandiſſimæ dominę animum à virtute detorquent, & omnes conſtantiæ neruos eliduut. Nam dominãte voluptate temperantiæ nullus eſt locus, nec in regno voluptatis virtus poteſt conſiſtere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum eſca, quòd ea homines *Voluptas malorum omnium cauſa ex Platone.* capiãtur veluti hamo piſces, ſibi ipſis interitum molientes, vbi pabulum inuenire exiſtimabant. Antiſthenes Socraticus voluptatem eſſe malorum omnium cauſam in hunc modum oſtendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cùm autem voluptas ſit huius corruptionis cauſa, apertè colligitur eã eſſe omnium malorum fontem & cauſam præcipuam. Contemnamus igitur peſtiferas voluptates, & delicias lutum putemus, ſi volumus æternam voluptatem adipiſci. Delicatus es frater, inquit Diuus Hieronymus in quadam epiſtola, ſi & hic vis gaudere cum ſeculo, & poſtea regnare cum Chriſto. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, *exactores.* Vtrumque ſignificat verbum Hebraicum. Poteſt etiam verti: fœneratores. E

g *Popule meus.*] Reprehendit Scribas & Phariſæos populum laudantes ob muneta, quæ in templo offerebat: quia in re eum decipiebant, & viam greſſuum eius, hoc eſt rationem vitæ diſſipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat *Pſal.9.* Dauid, *Laudatur*, inquiens, *peccator in deſideriis animæ ſuæ, & iniquus benedicitur.* Et alio in loco: *Pſal.140.* *Corripiet me iuſtus in miſericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.* Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulator. *Pſal.54.* Ideo alio in Pſalmo, *Molliti*, inquit, *ſunt ſermones eius ſuper oleum, ipſi autem ſunt iacula.* *Prouer.1.* *Prou.27.* *Fili*, inquit Salomon, *cum te lactauerint peccatores, ne acquieſcas eis.* Et alio in loco: *Meliora ſunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oſcula odientis.* Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato *Plato.* ille, quem Panętius ſapientiſſimum, quem Homerum philoſophorum vocat, in Phædro adulatorem appellat beſtiam humano generi peſtilentem: & in Menexeno eum pręſtigiatori ſimilé eſſe ſignificat, quippè qui quocunque latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abſtrahat: imò ipſa Circe ficta à *Similitudo* viris ſapientibus crudelior & perniciofior. Ea enim F exteriora hominum in bruta trãsformabat, at adulator ſuis fallaciis & blandis lenociniis interiora tranſmutat. Contemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquieſcamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, ſi ſtas ſtat, ſi curris currit, ſic adulator *Similitudo altera.* quocũnque te vertas ſequitur. Si taces laudat tuum ſilentiũ, ſi loqueris celebrat & admiratur tuam orationem, ſi gaudes fingit ſe voluptate perfundi, ſi premeris dolore mœſtum ſe eſſe oſtendit. In omnibus denique tibi reſpondet, teque comitatur, veluti linea mathematica: quæ cum per ſe non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur & migrat *Tertia ſimilitudo.* pariter cum ipſo corpore. Ex quo ſequitur, vt qui laudibus efferuntur, longe opinione fallantur, & in erroribus incredibilib. verſentur. Nullum enim decoris ſplendorem, nullam veram celebritatem adulationibus conſequuntur. Nam vt accreſcente vmbra *Quarta ſimilitudo.* aut decreſcente corpus ipſum nec diminuitur, ſic nec laudibus meliores ſumus, nec detractione amittimus ſplendorem verę dignitatis. Quin potius cùm ſæpe videamus homines impios, omníque ſcelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrati, contra verò viros excellenti ingenio præditos virtute & ſapien-

A nia præſtantes in ſilentio iacere, illuſtrius eſſe exiſtimandum eſt ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antiſthenes, vt eſt apud Laertium cuidam dicenti: multi te laudant: Quid male fecit? Exiſtimabat inſignis philoſophus turpe eſſe à turpibus laudari: eſſéque præſtantibus in obſcuritate latêre, quàm eſſe à talibus hominibus aliqua laude celebratum. Magnifica verò vox tali philoſopho digna. Intuens igitur Eſaias quæ mala ex adulatione naſcantur, in hæc verba prorupit: *Popule meus qui te beatum dicunt, ipſi te ſeducunt, & viam greſſuum tuorum diſſipant.* Tu qui Chriſtianus es, & Euangelicus concionator, ne populum laudibus decipias, ſed iuxta Dei verbum annuntia populo eius ſcelera, vt ſuam cognoſcens à peccatis, & ad virtutem reuocetur.

h *Stet ad iudicandum Dominus.*] Qui ſtat videtur eſſe promptus atque paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudicium Dei, vt vnuſquiſque meminerit ſe eſſe in die illo terribili rationem redditurum. Non enim ſolùm cum populo diſceptabit, ſed etiam cum ſenibus & principibus, nemo exiſtimet ſe eſſe iudicium Dei euaſurum. Particula, *cum*, acci-
B pitur hic pro contra. Vel ſic: Deus cum ſenibus, hoc eſt cum patriarchis & prophetis, & cum principibus, hoc eſt cum apoſtolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim *ſedebunt ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael*, vt illis Chriſtus promiſit. D Mat. 19.

i *Vos enim depaſti eſtis vineam meam.*] Verba ſunt Dei ad iudicium venientis, & cum ſcribis & principibus diſceptantis, quòd eius vineam depopulati ſint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicens: *Vinea domini exercituum domus Iſrael eſt.* Et quoniam phariſæi auaritiæ ſtimulis concitati ſtudebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis ſimulationem operire: appellat eos propheta fures, dicens: *Rapina pauperum in domo veſtra.* Infrà. 5. 7

k *Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis?*] Hoc eſt, Quare populũ meum paulatim conſumitis, & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos, *Calumniam*, inquit, *facitis egenis, & confringitis pauperes.* Deplorat diuinus vates caſum & orbitatem plebis, quæ à primoribus, & qui eam protegere deberent, tanquam ab impijs prædonibus diriperetur. Et quamuis multi ſint principes Chriſtiani iuſtitiam & pietatem colentes, vitámque ad certam rationis normam præparantes: ſunt tamen alij, qui populum grauibus oneribus opprimunt, eiuſq; diuitias vſurpant, vt eas in profundiſſimum libidinũ ſuarum gurgitem profundant: ad quos ſunt hæc verba Eſaiæ referẽda. Amos 4. E

ANNOTATIO.

1 Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.] *Poteſt verti ex Hebraico:* Quoniam lingua eorum & ſtudia eorum. *Idem enim vocabulum Hebraicum adinuentionem ſignificat, & ſtudium & opus. Ideo Pagninus vertit:* Quia lingua eorum & opera eorum. *Hæc autem ſtudia & opera ſceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur. Ita in Pſalmo:* Da illis ſecundum opera eorum, & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum. *Et in alio:* Ibunt in adinuentionibus ſuis. Pſal. 27. Pſal. 80.

2 Agnitio vultus eorum reſpondebit eis.] *Pro reſpondebit eis, eſt in Hebraico:* ענתהבם *anethabbam, à verbo* ענה*, quod ſignificat reſpondere, in quam ſignificationem accipitur ab interprete noſtro. Significat etiam teſtificari, & affligere: Vnde Pagninus vertit:* Agnitio vultus eorum teſtificabitur contra eos. *Ac ſi diceret: Tanta erunt impudentia affecti, vt etiam eorum vultus apertè indicent eos eſſe vitiorum conſcientia profligatos. Poteſt verti:* Agnitio vultus eorum affliget eos. *Ac ſi dicat: Vnuſquiſque affligetur videns alios vultu triſtiſſimo. Tanta erit eorum calamitas, vt animi dolorem facie oſtendentes ſinguli ſingulos mœrore afficiant. Significare autem hoc verbum affligere & humiliare indicat locus Zachariæ dicens:* Affligentur, quia non eſt eis paſtor. *& Pſalmus* 34. Humiliabam in ieiunio animam meam. *Ideo id, quod dicitur in Pſalmo,* Quoniam non ſpreuit nec deſpexit afflictionem humilis. *Eſt enim dictio* עָנִי *à verbo* ענה. C Zach. 10. Pſal. 34. Pſal. 25

3 Væ animæ eorum, quoniã reddita ſunt eis mala.] *Septuaginta habent:* Væ animæ eorum, quia inierunt conſilium malum contra ſe dicentes: Alligemus iuſtum quoniam inutilis eſt nobis: *Aſpice hic contra Iudæos teſtimonium apertiſſimum. Ipſi enim alligarunt iuſtum Chriſtum Deum noſtrum, & cruci affixerunt, vt eius nomen extinguerent. Sed multò aliter euenit: nam ipſe tertia die reſurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarum celebratum laudibus ampliſſimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Quia autem ex bello euaſerunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti: & vſque hodie degunt vitam infamem, abiectam, & calamitoſam, omni dedecore & ignominia notati: Ideò ait ſcriptura iuxta Septuaginta verſionem:* Væ animæ eorum, quia inierunt conſilium malum contra ſe dicentes: Alligemus iuſtum. *Non dicit, contra Dominum, ſed* contra ſe: *quoniam pernicies, de qua contra Chriſtum cogitauerunt, in eorum caput redundant. Eſt abſque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum verſio:* Nota contra Iudæos. F

Et dicit Dominus Deus: [a] Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus ſuis compoſito gradu incedebant: decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & diſcriminalia, & periſcelidas: & murænulas, & olfactoriola, & inaures & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & ſpecula, & ſindones, & vittas, & theriſtra. Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro criſpanti crine caluitium & pro faſcia pectorali cilicium. [b] Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. [c] Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius, & [s] deſolata in terra ſedebit.

a *Pro eo quod eleuatæ ſunt.*] Dixerat ſuperius mulieres eſſe principatum ſumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc deſcribens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prędicit ſupplicium, quo ob ſua ſcelera erant afficiendæ. Non ſolùm enim ipſę libidine ardebant, ſed etiam oculis, deliciis, &

impu-

A impudicis motibus homines in ſui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornaméta, & in ſcalore & lachtymis verſabuntur. *Moraliter.* Quod impletum eſt cùm à Romanis caperétur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admiſſa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hîc continentur, intelliguntur. Poſſent ſingula hæc ornamenta ſpiritualiter explanari, ſed ego ea ſolùm, quæ ad literæ expoſitionem pertinét, interpretabor: *Lunula.* Lunulæ erant ornamenta mulierum habentia figuram lunæ, quibus partes veſtium inter ſe connectebantur. *Torques.* Torques vel torquis colli ornamentum circulus eſt aureus. *Monile.* Monile ornamentum gutturis eſt, quod ſolet de collo puellarum pendere: ſic dictum quod virtutis admoneat, nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. *Armilla.* Armillę ſunt brachiorum ornamenta inſtar circulorum, quæ à Priſciano appellátur brachialia. *Mitra.* Mitra eſt pileus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Diſcriminalia ſunt inſtrumenta, quibus virgines ſegregabant crinea in fronte pendenres. *Periſcelides.* Periſcelides ornamenta ſunt circa crura, quibus mulieres greſſus ſuos B componere ſolebant: à περὶ, quod eſt circum, & σκέλος, crus ſeu tibia. *Murenula.* Murenulæ ſunt ornamenta colli flexuoſa inſtar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur. *Olfactoriola.* Olfactoriola ſunt faſculi florum vel odorum. Inaures ſunt circuli ex auribus perforatis pendentes. Mutatoria ſunt veſtium genera, quibus humeri & pectora operiuntur. *Linteamina.* Linteamina ſunt veſtes tenuiſſimæ ex lino. *Acus.* Acus inſtruméta ſunt, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuerſas partes moueátur. *Theriſtrum.* Theriſtrum veſtis eſt æſtati conueniens ex lino delicatiſſimo confecta. Hoc eſt aduertendum Deum hîc reprehendere ornatum nimiũ, laſciuũ, & immoderatũ. Nã ſi mulieres ornentur moderate & ad bonũ finẽ, non peccant, etiam ſi inde eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & earum effrænato deſiderio inflammentur: quod eſt etiam de ludis chorearũ dicendum.

b [*Pulcherrimi quoque viri tui.*] Conuertit ſermonem D ad Hieroſolymam, prædicens eius excidium & Iudæorum cladem: & aufert his verbis ab illis ſpem vlciſcendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortiſſimi viri occidendi eſſent, quis remaneret, qui poſſet tam inimanes & attroces iniurias vindicare?

c *Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius.*] Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere: erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Poſſunt per portas ciues intelligi metonymicos, vt per locum eos, qui in loco ſunt, intelligamus. Vel quemadmodum metaphoricos dicimus prata ridere, quòd cernentes lætitia afficiant, ſic lugere portas, quòd aſpicientibus luctum & mœrorem afferrent, eóſque ad lachrymas excitarent. *Moraliter.* Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Poſſumus totum hoc in ſenſu morali ita explanare, vt per hanc ciuitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro Pſalmorum: *Psal. 54.* *Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate: Die ac nocte circundabit eam ſuper muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniuſtitia.* Cùm anima à dæmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & abſente ſponſo lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vaſtata iacet in puluere & mœrore. Non enim hîc ſedere debemus ſed currere, E donec cœleſte præmium conſequamur. *Sic currite*, inquit Apoſtolus, *vt comprehendatis.* *1. Cor. 9.* Et alio in loco: *Bonum certamen certaui, curſum conſummaui.* *2. Tim. 4.* Et Dauid, *Viam*, inquit, *mandatorum tuorum cucurri.* *Psal. 118.* Et quoniam in hac vita filij Zebedæi ſedere volebant, vnus *Matt. 10.* ad dextram, alter ad ſiniſtram, audierunt à Chriſto: *Neſcitis quid petatis.* Non enim vita noſtra debet eſſe ſeſſio, ſed feſtinatio. Quam ob cauſam dicebat Diuus Paulus: *Feſtinemus ingredi in illam requiem.* *Hebr. 4.* Cùm enim hîc non habeamus *manentem ciuitatem*, vt inquit idem *Hebr. 13.* Apoſtolus, *ſed futuram inquiramus*, ſtultum eſt ſedere hîc, ſed currere & feſtinare ad beatam illam requiem, & æternam ſecuritatem. At anima quæ fuerit ſceleribus contaminata, non curret: ſed, vt hîc ait Eſaias *deſolata in terra ſedebit.*

ANNOTATIO.

1 Et deſolata in terra ſedebit.] *Pagninus vertit:* Et munda in terra ſedebit. *Nam verbum* נקה *ſignificat deſolare: & mundare ſiue mundum eſſe. Latinus interpres ſecutus eſt ſignificationem primam, Pagninus ſecundam, ſed in idem recidentem cum prima. Idem enim eſt eſſe vrbem deſolatam, & eſſe mundam ab hominibus, hoc eſt inhabitatam. Et quoniam verbum hoc ſignificat euacuare, poteſt verti:* Et vacua in terra ſedebit, *nimirum ab habitatoribus, quod idem eſt.*

C

Argumentum capitis IIII. F

1 Deſcripta Iudæorum paucitate in euerſione Hieroſolymæ ob Chriſti mortem vaticinatur de vberrimo Euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæteriſque infidelibus, qui maleficiis & immanitate paſcebantur, Chriſtiani variis cruciatibus torquerentur, vitáque priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte ſua immortalitatem comparabant, & honeſtiſſimum ac pulcherrimum Chriſti Dei noſtri teſtimonium præbebant.

CAPVT IIII.

ET [a] apprehendent ſeptem mulieres virum vnum in die illa dicentes, [b] Panem noſtrum comedemus, & veſtimentis noſtris operiemur: [c] tantummodo inuocetur nomen [d] tuum ſuper nos, aufer opprobrium noſtrum. *Ier. 1. d. Mat. 21. d.* In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, fructus terræ ſublimis, & exaltatio his, qui ſaluati fuerint de Iſrael. [e] Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur, [f] omnis qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalem. [g] Si abluerit Dominus ſordem filiarum Sion, & ſanguinem Ieruſalem lauerit de medio eius [h] in ſpiritu iudicij, & [i] ſpiritu ardoris. [1] Et creabit [a] Dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt: nubem per diem, & [k] fumum & ſplendorem ignis flammantis in nocte: ſuper omnem gloriam enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu, & ſecuritatem & abſconſionem à turbine & à pluuia.

EXPLANATIO.

a *Et apprehendent.*] Hæc verba pendent à ſuperioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram eſſe tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerét, & reſpublica illa, quæ quondam fuerat clariſſimè conſtituta, dilaberetur. Nunc verò aſſerit tam miram fore hominum paucitatem, vt multæ mulieres apprehendant vnum virum, quem vix poſſint inuenire. Interfectis enim viris neceſſe erat manere viduarum multitudinem. Id quod ait: *ſeptem mulieres*, exiſtimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac ſi diceret: Multæ mulieres quærent virum vnum, dicentes ſe habere panem & veſtes: quoniam vir hæc tenetur quærere, ſi poſſit, vt valeat familiæ ſuæ conſulere. Poni autem particulam ſeptem pro numero incerto explicat locus primi libri Regum capite ſecun-
1. Reg. 2. Septem. do: vbi cùm in Hebraico ſit: *Sterilis peperit ſeptem*, vertit interpres noſter: *Sterilis peperit plurimos.* Ita exiſtimo poſſe intelligi illud Prouerbiorum: *Septies in die cadit*
Prou. 14. *iuſtus.* hoc eſt multoties. Et illud Pſalmi: *Septies in*
Pſal 119. *die laudem dixi tibi.* Et apud Zachariam per ſeptem
Zach. 3. oculus ſuper lapidem vnũm poſſumus multas cuſtodias intelligere.

B h *Panem noſtrum.*] Nomine panis, vt ſuperiore capite demonſtrauimus, omnis cibus ſignificatur.

c *Tantummodo inuocetur nomen tuum ſuper nos.*] Id eſt, hoc ſolùm volumus vt ſis vir noſter, nóſque vxores tuæ vocemur. Nolumus vt nos ſuſtentes, nos ipſæ nos alemus & veſtiemus. Aufer opprobrium noſtrum. Dabatur opprobrio non habere filios, iuxta id quod ſcriptum eſt Exodi 23. & Deuteronomij 7.

Exod. 23. d *In die illa erit germen Domini in magnificentia.*] Quan-
Deut. 7. do Hieroſolyma ob Iudæorum peccata euerſa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuerſa terra celebrabitur. Prædicabitur Euangelium, fient euidentiſſima miracula, & erit germen Domini in magnificentia & gloria, hoc eſt fructus Euangelicæ prædicationis erit magnificus & glorioſus, & fructus terræ ſublimis, hoc eſt fructus hominum, qui nomine terræ ſignificantur, erit pulcherrimus & excellentiſſimus: florebunt enim virtutum abundantia, & charitatis fructus vberrimos ferent. Quapropter erit exultatio iis, qui ſaluati fuerint de Iſrael, hoc eſt Apoſtolis, cæteriſque, qui relicta ſynagoga ad Euangelicam peruenerint veritatem. Lætabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes hominum multitudinem contempto idolorum cultu, repudia-
C ta gentium ſuperſtitione, ad Christi fidem & veram religionem conuerſam. De hac Apoſtolorum lætitia
Infrà. 9. ait alio in loco Eſaias: *Lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda.* Quáuis enim viri illi ſanctiſſimi affligerentur à tyrannis, non tamen ærumnoſos ſe eſſe putabant, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebãtur. Eſt enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Et eam ob cauſam eligebant potius ſe hoſtium telis obijcere, quàm Christiani nominis dignitatem &
Act. 5. amplitudinem maculare. Et, vt refert in Actis Diuus Lucas, cæſi Apoſtoli à Iudæis *ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Ieſu contumeliam pati.* Poſſumus etiam per hoc germen Domini Christum intelligere, quem ſtatim prophe-
Zach. 3. ta appellat fructum terræ ſublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur *Oriens*, poteſt verti *germen*, id enim ſignificat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia eſt filius Dei vnigenitus, verus Deus, & fructus terræ, quia eſt filius virginis Mariæ ſanctiſſimæ, verus homo. Idem Christus eſt germen Domini, & fructus terræ, Dei filius: & Virginis filius: idem Deus, & flos de virga radicis Ieſſe. O admirabilem vnionem, & ineffabile ſacramentum: Eſt igitur ſenſus: In die illa tranſacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, glorioſus, & ſublimis. Quid enim glorioſius, quid ſublimius quàm cæcis viſum reſtituere, leproſos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentiſſima miracula ſuo nomine & virtute efficere, quibus Christus numen ſuum oſtendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli poteſtate eripere, & ad æternam beatitudinem vocare & perducere? Quid præſtantius, quid commodatius hominum memoriæ ſempiternæ? Quæ omnia Ieſum Christum feciſſe, & nos firmiter credimus, & ipſa Euangeliorum hiſtoria apertè conteſtatur, quod iam ſanctiſſimorum vatum diuina oracula futurum eſſe prædixerant. Appellari
E autem Christum fructum terræ indicat locus huius prophetæ ita dicens: *Aperiatur terra, & germinet ſaluatorem.* Et id quod dicitur in Pſalmo: *Et terra noſtra da-* Infrà 45.
bit fructum ſuum. Pſal. 66.

e *Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion.*] Capite primo dixerat hæc verba Eſaias: *Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma eſſemus.* Vbi per ſe-
men relictum ex Iſraele Apoſtolos intelligit, & eos, Sup. 1.
qui ex populo Iſraelitico in Christum crediderunt, vt ibi expoſuimus. Hoc ſemen appellat capite decimo Infrà. 10.
reliquias: quem imitatur Diuus Paulus in epiſtola ad Rom. 9.
Romanos. *Hæ ſunt reliquiæ*, de quibus hîc loquitur & 11.
dicens: *Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur.* Animaduerte. Non ait omnem Iſraelem eſſe ſalutem conſecuturum, ſed eos qui relicti fuerint, hoc eſt qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint ſecuti, ſed in fide Christi permanſerint. Hos vocat ſanctos, hoc eſt fideles Christianos. Hoc enim nomen ſanctum, in diuinis literis ſæpe pro vero Christiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc ſignificationem capitur
à Diuo Paulo in prima ad Corinthios dicente: *Sicut in* 1. Cor. 14.
omnib. Eccleſiis ſanctorum doceo, & aliis in locis.

f *Omnis qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalem.*] id eſt omnis qui prædeſtinatus eſt, & ad gloriam præordinatus.
Liber vitæ eſt Dei præſcientia & prædeſtinatio, qua F
electus ad ſalutem ab æterno venturos cognouit, ac
vt peruenirent prædeſtinauit. His, quos propheta di- Luc. 10.
cebat ſcriptos eſſe in vita in Ieruſalem, dixit Christus: *Gaudete quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis.* Vbi aſpicis Ieruſalem accipi hîc pro cœlis & Eccleſia triumphante. Notus eſt hic liber ex diuinis literis, vbi ſunt ſcripta nomina ſanctorum. Hic eſt liber ille, de quo dicebat Moyſes: *Si non dimittis populo*
noxam hanc, dele me de libro, quem ſcripſiſti. De eo dici- Exod 32.
tur in Pſalmo: *Deleantur de libro viuentium, & cum* Pſal. 68.
iuſtis non ſcribantur. Et apud Danielem: *Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro.* Dan 12.
Et in Apocalypſi. *Non intrabunt in eam, niſi qui ſcripti* Apoc. 21.
fuerint in libro vitæ agni. Et fortaſſe de hoc libro intelligitur id, quod Christus inductus à propheta di-
cit in Pſalmo: *In capite libri ſcriptum eſt de me.* Repro- Pſal. 39.
borum verò nomina in terra ſcripta ſunt, quemad- Iere 17.
modum ait Ieremias? *Recedentes à te in terra ſcriben-* Ioan 8.

D

A *tes.* Id fortaſſe voluit ſignificare Chriſtus, quando Scribis & Phariſęis mulierem in adulterio deprehenſam adducentibus, vt ipſam tentarent, in terra ſcribebat, ſignificans eos non eſſe in cœlis ſcriptos cum iuſtis, ſed in terra cum impiis.

g *Si abluerit Dominus ſordes filiarum Sion.*] Senſus eſt: Tunc ſalutem conſequentur reliquiæ Iſraelis, ſi crediderint, & baptiſatę fuerint. In baptiſmo enim Deus illis ſordes maculaſq; peccatorum abluet. Per ſordes & ſanguinem omnia peccata intelliguntur.

h *In ſpiritu iudicij & ſpiritu ardoris.*] Id eſt, in ſpiritu iudicante iudicio diſcretionis & ſeparationis bonorum ab iniquis. Et in ſpiritu ardoris, hoc eſt charitatis animos inflammantis. *Vel in ſpiritu iudicij*, hoc eſt in iudicio & iuſtitia. Nam morte ſua abluit Chriſtus noſtrorum ſcelerum maculas, ſoluens pro nobis: &

Coloſ. 2. vt verbis Pauli vtar, *delens quod aduerſus nos erat chiro-*

Rom. 3. *graphum decreti.* Et ad Romanos, *Propoſuit*, inquit, *Deus Chriſtum propitiationem per fidem in ſanguine ipſius ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſſionem præcedentium delictorum.*

i *Et creabit Dominus.*] Videtur alludere ad proſperitatem filiorum Iſraelis, quando eos exeuntes ab Ægypto Deus protegebat per diem in columna nubis,

Exod. 13. & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi 13. Ac ſi dicat: Dabit Deus Eccleſiæ ſuæ priſtinam fœli-

B citatem, ſed multò maiorem & illuſtriorem. Quod enim tunc Hebræico populo fecit, Eccleſiæ ſuæ ſpiritualiter faciet. Creabit Dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt, hoc eſt ſuper Eccleſiam, & ſuper fideles, nubem gratiæ ab æſtu ef-

Maculam Non & decet quod ſignatur. Exod. 13. frenatæ cupiditatis protegentis, & ignē atque ſplendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Eſt tamen aduertēdum nomine diei intelligi poſſe proſperitatem, nomine verò noctis aduerſitatem: quemadmodum

Pſal. 120. intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Pſalmo: *Per diem Sol non vret te, nec Luna per noctem.* Ac ſi diceret; Ita te tuebitur Deus, vt in rebus proſperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia vt in die clara eſſe apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim ſæpenumerò vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduerſitatis, quando vt in nocte omnia ſunt triſtia & obſcura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas, afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu conſtantiæ deijciant. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quam hic ſuis fide-

C libus promittit, poſſumus intelligere diuinam conſolationem, qua Chriſtus pius viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc; qua Deus ſuos protegit in die, afflictio eſt, qua Chriſtus iuſtorum virorum proſperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iuſtitiæ, cæterarúmque virtutum capiat obliuio. Itaque Deus in die proſperitatis protegit ſuos nube afflictionis, & in nocte afflictionis viſitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia proſperitas quàm aduerſitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra proſperam & aduerſam fortunam. Natura noſtra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miſerabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poteſt, nec magnam lętitiam. Nam magno dolore exterremur, & in deſperationē incidimus: magna verò lætitia inſoleſcimus, noſtræque fragilitatis obliuiſcimur. Quare oportet vt mœror oblectatione aliqua ſpirituali temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo ſemper lætitiā quæramus, nec dolorem deteſtemur. Vnde vtraque, & lætitia in afflictione, & afflictio in lætitia columna dicitur, ſine qua ruet ædificium noſtrum.

k *Et fumum, & ſplendorem ignis.*] Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempe pro gloria, quemadmodum capite ſexto: *Et domus repleta eſt fumo.* Et Infr. 6.

apud Ioëlem de gratia, quam Deus Apoſtolis impertiuit, ita ſcriptum eſt: *Effundam de ſpiritu meo ſuper om-* Ioel. 2.

nem carnem, & prophetabunt, & dabo prodigia in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, & ſanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Eſt igitur hoc in loco fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flamma ignis, quæ eſt fu- Fumus.

mus accenſus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iuſtis & piis dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc eſt internam conſolationem in afflictione, ſed miſtam cum fumo lachrymas mouēte: id eſt, cum compunctione. At in cœleſti patria gaudium erit purum, & lumē abſque fumo, & requies abſque labore. Poſſumus præterea per fumum intelligere particulare Dei præſidium, quo protegit ſuos aduerſus hoſtium impetum & malitiam, ne accedentes poſſint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus ſenſus, præſertim ſi locum Exodi reſpiciamus, ad quem, vt diximus, hoc in loco Propheta vi- Exod. 13.

detur alludere.

l *Super omnem enim gloriam protectio.*] Accipit gloriam

E pro viris gloria dignis, iuſtitiam & pietatem colentibus. Senſus eſt; In omni loco, vbi fuerint fideles virtute præditi, erit diuina protectio. Deus tuebitur viros iuſtos, vbicúnque extiterint. Aſpicis hîc apertiſſimè Deum noſtrum miſericordiarum patrem piorum ſalutem tutiſſima cuſtodia tegere atque munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum eſt ab eorum hominum intellectu, qui humana tantùm ſpectant, & cœleſtia minimè intuentur, vt iudicent, viros pios, & virtutum præſidio ſeptos à Deo cōtemni & derelinqui: cùm eos Deus maximè muniat & tueatur. Non poteſt homo voluptatibus deditus, & cupiditatum ſeruus intelligere quàm ſuauis, ſecura, & tranquilla ſit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abſcondit Deus ab hoſtium immanitate, ne in animo lædantur. Quod proſpiciens animo diuinus vates Deum alloquens canebat: *Abſcondes eos in abſ-*

condito faciei tuæ à conturbatione hominum. Vbi vtitur Pſal. 30.

quadam verborum exornatione ſumpta à ſimilitudine principis, qui eum, quem tutiſſimum eſſe vult, in ſuum cubiculum recipit, ne ab impetu & inſidiis inimicorum eum perſequentium lædatur. Hāc domum refugij cupiebat ardenter idem Propheta. *Eſto mihi,* Pſal. 30.

inquiens, *in Deum protectorem, & in domum refugij, vt* Pſal. 26.

ſaluum me facias. Et alibi dicebat: *Quoniam abſcondit*

F *me in tabernaculo ſuo in die malorum, protexit me in abſcondito tabernaculi ſui.* Et in alio Pſalmo, vbi editio

vulgata habet: *Cogitauerunt aduerſus ſanctos tuos*, poteſt Pſal. 82.

verti ex Hebraico: *cogitauerunt aduerſus abſconditos tuos.* Ex quo colliges idem eſſe, & à Deo abſconditum & protectum. In alio Pſalmo, vbi editio vulga- Pſal. 90.

ta habet: *Qui habitat in adiutorio altiſſimi, in protectione Dei cœli commorabitur*, habet verſio Diui Hieronymi ex Hebraico: *Qui habitat in abſcondito excelſi, in vmbraculo Domini commorabitur.* Aſpicies ergo piorum vitam abſconditam eſſe in Deo & tutiſſimam. Et hoc exiſtimo eſſe id, quod ait Diuus Paulus in epiſtola ad

Coloſſenſes: *Vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in* Coloſ. 3.

Deo. Hoc volens Eſaias ſignificare in hunc modum concludit: *Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu, & in ſecuritatem & abſconſionem à turbine & à pluuia.* Ac ſi dicat: Deus tuebitur iuſtos ab omni tentatione afflictione ſæuiente, & Eccleſia nullo ſubuertetur turbine, nullis vnquam procellis & tempeſtatibus obruetur. Docet planè locus hic virum

A pium & iuſtum à nemine lædi: quin potius, quò magis ab impiis impugnatur, eò altius tendere. Vt enim *Similitudo* arbor quò magis à nouellis exciditur, eò ſublimius eleuatur, ſic vir iuſtus quò immanius ab impiis affligitur, eò amplius creſcit, & clarior efficitur. Nam vt *Gen. 7.* arca Noë, quò copioſius aquæ diluuij abundabant, eò altius ferebatur, & ad cælum tendebat: ſic vir iuſtus quanto plures ſunt afflictiones per aquas ſignificatæ, tantò redditur illuſtrior & excelſior, & cœlo propinquior. Et ita omnia illi vertuntur in bonum, vt aſſe- *Rom 8.* rit in epiſtola ad Romanos Diuus Paulus. Magnum profectò, & pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem conflare ſolent, fructũ capiant viri iuſti. Verum id, quod hîc habetur, *Super omnem enim gloriam protectio*, poteſt hunc habere ſenſum: Hæc diuina protectio, qua Dominus iuſtos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. Et rectiſſimè quidem. Nam nihil eſt opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & conſumat ipſa vetuſtas, & omnis huius mundi gloriæ ſplendor exiguis regionibus coercetur, nec vnquam de vllo perennis fuit. Obruitur enim hominum interitu & obliuione poſteritatis extinguitur. Nihil eſt fugacius, nihil inconſtantius. Hanc inanem gloriam appellat Eccleſiaſticus vmbram, & ventum, & aperta mendacia. Quod D mente percipiens diuinus ille vates & clariſſimus rex has voces emiſit: *Vidi impium ſuperexaltatum & eleuatum ſicut cedros Libani, & tranſiui, & ecce non erat: & quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius.* *Pſal. 36.* Et illuſtriſſimus noſter Eſaias, *Omnis*, inquit, *caro fœnum, & omnis gloria eius quaſi flos agri*: *Infrà. 40.* Huius gloriæ inconſtantiam cecinit Græcis carminibus Euripides, vt eſt apud Plutarchum, quibus oſtendit eam ſolùm diem vnum durare, & ſtatim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quòd non diem vnum deberet dicere, ſed temporis quoddam punctum. Non eſt igitur talis gloria quærenda. Præſertim cùm illi homines eam ſæpenumero conſequantur, & in populi luce & celebritate verſentur, qui nulla ſunt prædit virtute, quin potius ſcelerum furiis exagitentur, & nefariis criminibus conſtringantur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quaſi quadam Ambroſia aluntur. Et hæc diuina protectio nullum iuſtum ac pium dereliquit, nulla tempeſtate, & temporum mutatione labefactatur. Quare eſt omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Eſaias ait: *Super omnem enim gloriam protectio.*

B

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT IIII.

Exod. 3. *Pſal. 17.*
1 In ſpiritu ardoris.] *In Hebraico eſt pro ardore* בער *baer, à verbo* בער, *quod ſignificat ardere, vt Exod. 3.* Et videbat φ rubus arderet. *In quam ſignificationem accipitur in præſenti ab interprete noſtro: Et quoniam verbum hoc ſignificat etiam incendere, vt in Pſalmo,* Et carbones ſuccenſi ſunt ab eo, *poteſt verti:* In ſpiritu incendij. *In piel ſignificat excidere. Vnde Pagninus vertit:* In ſpiritu exciſionis. *Significat etiam remouere & eiicere. Vnde poteſt verti:* In ſpiritu remotionis *ſiue* eiectionis. *Et ita interpretatur R. Abraham vir clarus inter Hebræos. Significat quoque paſcere. Ideò poteſt verti:* In ſpiritu paſcendi, *ſiue* paſcua: *Et quamuis hæc videntur inter ſe diuerſa, nec vllo modo cohærentia, altè tamen ſpectare ſi voles, omnia videbis Chriſto concorditer & aptè conuenire. Ipſe enim homines abluit in ſpiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & ſtudio æternæ beatitudinis inflammaret. Hic eſt ignis ille, de quo ipſe ait apud Lu-* *Luc 12.* *cam:* Ignem veni mittere in terram. *Et quoniam tri-* *Oſe. 13.* *buens nobis vitam, ipſam mortem excidit, iuxta illud Oſeæ* C *Prophetæ:* Ero mors tua ô mors: *præclarè interpretatur Pagninus fuiſſe redemptionem noſtram in ſpiritu exciſionis. Fuit etiam in ſpiritu eiectionis, quoniam diabolum eiecit,* *Ioan. 12.* *Pſal. 23.* *iuxta id, quod ipſe apud Ioannem ait:* Et nunc princeps *Ioan. 10.* huius mundi eiicietur foras. *Fuit quoque in ſpiritu paſcuæ, quoniam ipſe eſt paſtor noſter de ſe inquiens:* Ego ſum E paſtor bonus. *De quo dicitur in Pſalmo:* Dominus regit me, *vel vt poteſt verti ex Hebraico,* Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit: in loco paſcuæ ibi me collocauit. *Chriſtus Deus noſter eſt paſtor hic, qui vltro pro nobis ſanguinem fudit, vt nos ab incurſu & impetu luporum tueretur. Sed quoniam Eſaias prædixit redemptionem noſtram fore in ſpiritu iudicij, & per hoc iudicium diſcretionem & ſeparationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus ſeparare, fortaſſe volens Propheta hoc explicare, adiecit: in ſpiritu* בער, *hoc eſt ſeparationis & diſcretionis, ita vt ſit explicatio eius, quod dixerat:* in ſpiritu iudicij. *Nam verbum,* בער *ſeparare ſignificat, vt Deuteronomii 26.* Nec ſeparati ea in qualibet immundicia.

2. Et creabit Dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt, nubem.] *Septuaginta interpretes habent in hunc modum.* Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia quæ in circuitu eius ſunt, proteget nubes per diem. *Hæc interpretatio eſt abſque dubio mirabilis: & hunc locum Eſaiæ diuinitus explicat, nam tunc dixit fore in Eccleſia priſtinam populi Iſraelitici fœlicitatem, cùm Chriſtus in mundum venturus eſſet. Inquit enim:* Veniet: *nimirum ille de quo prædixerat patriarcha Iacob:* Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius donec veniat qui mittendus F eſt: *hoc eſt Chriſtus. De eo ita ait Eſaias alio in loco.* Cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domi- *Gen. 39.* ni cogit, & venerit Sion redemptor. *Et Aggæus,* Ve- *Infr. 59.* niet, *inquit,* deſideratus cunctis gentibus. *Agg. 2.*

Argumentum capitis V.

1 Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monumentis, vt vigerent memoria poſteritatis, nulláque hominum obliuione delerentur. Eam ob cauſam canit Eſaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus Vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quam ob eorum malitiam vaticinatur eſſe delendam, & penitus vaſtandam. 2. Reprehendit eorum iniuſtitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia ſcelera, ob quæ prædicit eſſe Iudæos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuoſiſſimam vaſtitatem vocandos.

CAPVT V.

Cantabo dilecto meo[a] 1 canticum patruelis mei vineæ ſuæ. [b] Vinea facta eſt dilecto meo 2 in cornu filio olei. [c] Et ſepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit 3 vineam electam, & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et [e] expectauit vt faceret vuas, & 4 fecit labruſcas. [f] Nũc ergo habitatores Ieruſalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam: Quid eſt quod debui vltra facere vineæ mẽæ

A meæ,& non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas,& fecit labruſcas? Et nunc oſtendam quid ego faciam vineæ meæ. [g] Auferam ſepem eius, & erit in direptionem, diruam maceriam eius,& erit in conculcationem. Et ponam eam deſertam: [h] non putabitur, & non fodietur: [i] & aſcendent ſuper eam vepres & ſpinæ: & [k] nubibus mandabo ne pluant ſuper eam imbrem. [l] Vinea autem Domini exercituum domus Iſrael eſt, & vir Iuda germen eius delectabile. Et [m] expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iuſtitiam,& ecce clamor. D

EXPLANATIO.

a *Cantabo dilecto meo.*] Pergit Propheta Hebræorum ſcelera redarguere, quod ſuperioribus capitibus fecerat, vt eos ad ſui cógnitionem excitaret. Et ſtatim in principio aperit, licet arcanis verbis, myſterium aduentus Chriſti, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia eum ſingulari amore proſequebatur: patruelem, quia futurus erat ex ſemine Abraham, & ea eadé familia & tribu cum ipſo Eſaia. Aiunt enim Eſaiam fratrem regis Amaſiæ ea tribu Iuda, ex qua tribu perſpicuum eſt fuiſſe Chriſtum
Hebr 7. Math. 1. ſeruatorem noſtrum, vt aſſerit in epiſtola ad Hebræos Diuus Paulus, & ea euangelica hiſtoria apertiſſimè conſtat. Eſt igitur ſenſus: *Cantabo*, *ego* Eſaias *dilecto*
B *meo*, Chriſto, quem vnicè diligo, in eiuſque honorem proferam mœſtum canticum, quod ipſe Chriſtus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus poſſet dicere, imò dicturus eſt vineæ ſuæ, hoc eſt Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Iſraeliticum cum vinea comparat, & Chriſtum cum eius cultore. Et quemadmodum
Ezech. 32. Ezechieli Prophetæ præcepit Deus, vt ſuper Ægyptum lugubre carmen cócineret, vt licet videre apud eundem capite 32. Sic Eſaias aduerſus Iſraeliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Chriſtus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emiſit,
Luca 19. videns Hieroſolymam, vt refert Diuus Lucas, & flens ac plorans ſuper ipſam. Totam hanc parabolam retulit Chriſtus vineæ ſuæ, vt narrat Diuus Matthæus ca-
Matth. 21 pite 21. dicens: *Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & ſepem circundedit ei, & fodit in ea torcular*, & cætera, quæ ibi Euangeliſta commemorat. Narrant etiam hoc Marcus & Lucas. Quidam per hunc dile-
Marc 12. Luc. 20. ctum intelligunt populum Iſraeliticum. Rectius tamen eſſe exiſtimo Chriſtum intelligere, & quoniam
C magis literę videtur conuenire: & quoniam Chriſtus in ſacra ſcriptura ſolet dilectus appellari, vt videre licet apud Matthæum 3. & apud Paulum ad Epheſios
Matth. 3. Ephe. 1. 1. & aliis in locis.

b *Vinea facta eſt dilecto meo.*] Incipit canticum. Nomine dilecti diximus ſignificari Chriſtum, qui plantauit vineam in cornu filio olei, hoc eſt in loco alto, in regione montoſa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminentem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in colle. Per filium intelligit opulentam, pinguem, & feracem. His verbis & hoc Hebraiſmo deſcribit terram Iſraelis, quæ magna ex parte montoſa eſt, & vberrima, fluens lacte & melle, vbi fuit populus Iſraeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quam ſignificationem capitur ſæpenumerò in ſacrá ſcriptura, veluti in ſecundo Regum vigeſimo ſecundo. *Dominus cornu ſalutis mea.*
2. Reg. 22. Et in Pſalmo: *In te inimicos noſtros ventilabimus cornu.*
Pſal. 43 Habac. 3. Et apud Habacuc Prophetam: *Et cornua in manibus eius.* Quamuis enim Chriſtus in cruce vulneratus exiſtimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem Propheta, *abſcondita eſt fortitudo eius, in manibus* tamen ſuis vulneribus confoſſis cornua habebat, hoc eſt fortitudinem & potentiam. Ibi enim diabolum principem huius mundi vicit, noſque ab eius immaniſſimâ
Luc. 1. tyrannide liberauit. In hanc ſignificationem capitur cornu à Diuo Luca in cantico Zachariæ: *Et erexit cornu ſalutis nobis.* Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam ſignificat validam & fortem, & ob eam cauſam pro fortitudine & firmitate ponitur: ſic cornu arma animalium ſignificat, quibus ſe muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob cauſam in diuinis literis pro ipſa fortitudine accipitur. Eſt igitur ſenſus: Populus Iſraeliticus poſitus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortaſſe ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade eſt materia ignis
E & ſplendoris: ſic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

c *Et ſepiuit eam.*] His verbis & ſequentibus ſignificatur diligentia, qua Deus vineam ſuam excoluit. Conſidera igitur diligentiam, qua Deus nos vult liberare; & diligentiam, qua nos eum volumus peccatis noſtris offendere. Intuère eius ad noſtram ſalútem curam, & noſtram deſidiam. Ille vult nos ipſos eripere, nos ipſos perdere. Ille nos ad eum ſtatum vocat, qui in cœleſtium atque diuinarum rerum contemplatione conſiſtit, vt diuinis bonis affluentes, ipſius Dei amore ardentiſſimo inflammemur, & tandem veram beatitudinem conſequamur: nos verò terram ſolùm intuentes, turbulentis negotiis implicati, nobis ipſis molimur perniciem & vaſtitatem. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per ſepem intelligi-
Moraliter. tur diuina lex, & Angelorum cuſtodia, per lapides, quos abſtulit ex vinea, intelliguntur idola, ſuperſti-
F tiones, & cætera virtutis ac diuini cultus impedimenta, per turrim in medio eius templum celeberrimum, per torcular altare propter ſanguinis effuſionem. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: ſic fructus & animalia ad altare, vt ibi ſacrificentur. Vel ita: Sepes eſt diuina protectio: lapides, quos abſtulit, ſunt homines infideles ipſis lapidibus ob animi duritiem comparati, nulla memoria beneficiorum Dei ſeipſos emolientes. Fuiſſe autem homines impios eiectos ab illo loco indicat Pſalmus ita dicens: *Eiecisti*
Pſal. 69. *gentes, & plantaſti eam.* Ex quo colliges magnam erga pios homines benignitatem, auferre impios de medio eorum. Turris eſt regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Exiſtimo tamen turrim eſſe ſacram ſcripturam, ad quam velut ad arcem munitiſſimam in noſtris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altiſſima turre ea, quæ longinqua ſunt, apparent: ſic ex lege & Prophetarum oraculis Chriſtum longè venturum vaticinantibus, idem Chriſtus quaſi ex longinquo conſpiciebatur. Omnia quæ in hac parabola continentur, indicant fuiſſe à Deo exhibita populo Iſraelitico omnia, quæ ad eius ſalutem & conſeruationem pertinebant.

d *Et plantauit vineam electam.*] Electam appellat Hebræorum nationem, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem ſumeret, & propter ele-

A ctos viros Abraham, Iſaac, Iacob, cæteróſque Patriarchas & Prophetas, ſapientia excultos, & charitate atque nobilitate præſtantes.

e *Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruſcas.*] Labruſcæ ſunt vuæ agreſtes, acerbæ, & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola ſæpe coluerunt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiam

Ierem. 2. has queribundas voces emittit Deus: *Ego plantaui te vineam electam omne ſemen verum, quomodò ergo conuerſa es in prauum vinea aliena?* Elegit Deus vineam hanc ex patribus antiquis optimis & ſanctiſſimis, fecit eam in populum ſibi peculiarem, conſtituit eam in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abſtulit ab ea impedimenta, cuſtodiuit eam, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimum & excellentiſſimum ſtatum pertinentibus decorauit: ipſa verò eum contempſit, ſéque ſceleribus aſtrinxit: & quod deteſtabilius eſt, & omnem impietatem ſuperat, in ipſum Deum verum Meſſiam fuit interitum machinata. Tu verò conſidera Dei noſtri immenſam pietatem & patientiam. Peccauerat populus Iſraeliticus, Deus verò non ſtatim eum deleuit, ſed expectauit. Quid ait Propheta, *Expectauit vt faceret vuas.*

Moralitér. Nonne vides? non eos ſtatim euertit. Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hîc non ſtatim deſperandum eſſe de peccatorum ſalute, nec ſubitò eſſe interficiendos, qui crimen aliquod admiſerunt: ſed expectandos vt pœnitentiam agant, &

B ſuo tempore debitè atque iuſtè puniendos. Cùm hæc vinea etiam expectata noluiſſet vuas producere, ſed labruſcas, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euerſa, & penitus vaſtata: & Iudæi, qui ex ea euaſerunt, fuerunt cæſi, & in abiectiſſimã & acerbiſſimam ſeruitutem adducti. Quid autem ſit facere labruſcas explicuit Chriſtus, qui vt refert Euangelica hiſtoria, ob eam cauſam dixit vineam ſuam eſſe aliis locãdam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt labruſcæ amariſſimæ quidem & acerbiſſimæ. Locauit autem Deus eam aliis agricolis, hoc eſt Chriſtianis paſtoribus. Et aduerte non dixiſſe Chriſtum fuiſſe hanc vineam traditam dominis, ſed locatam agricolis, vt referunt tres Euangeliſtæ. Ex quo colliges paſtores Eccleſiaſticos non debere dominari, ſed ſeruire: non vineam conculcare ſed colere, vt fructus vberrimos ferat. Chriſtus enim ſummus ille rerum omnium dominus & moderator, vt ipſe apud Matthæum de ſeipſo ait, *non venit miniſtrari, ſed miniſtrare.*

Matt. 20. f *Nunc ergo habitatores Ieruſalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.*] Mirum videtur cur Deus intendat litem vineæ coram ipſa vinea. Si hæc vinea domus eſt Iſraelis, & habitatores Iudæ & Ieruſalem, quî fieri

C poteſt, vt hi ferant ſententiam contra vineam ſi ipſi ſunt ipſa vinea? Sed vult vt nos à nobis ipſis iudicemur, & aduerſus nos ipſos, ſententiam feramus, vt noſtro gladio iugulemur & teſtimonio noſtro

2. Reg. 12. conuincamur. Feciſſe hoc Nathan prophetam indicat liber ſecundus Regum. Miſſus enim à Deo, vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium propoſita prius parabola de ouicula coegit regem, vt neſciens ſeipſum ſua ſententia damnaret. Eodem modo Chriſtus in Euangelio propoſita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra ſe ſententiam ferrent dicentes: *Malos malè perdet, & vineam ſuam locabit aliis.* Ideò ſubiunxit Deus: *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.* Si Deus de Iudæis tam grauiter queritur, quantò grauius de nobis queri poteſt? Expectat à nobis, vt virtutem colamus & eum ipſum ardenter amemus: nos verò ſceleribus implicamur, cum ipſum negligimus. Nos ſumus vinea ſua, quam ipſe coluit, pro qua acerbiſſimos cruciatus tulit, pro qua ſe hoſtium iniuriis obiecit pro qua ſumma charitate inflammatus vitam D profudit, quam precioſo ſanguine ſuo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ ſuæ, & non fecit? „Nemo poteſt ardentius amare eo, qui pro amicis ſanguinem fundit: At tu Dñe mi Deus multò ardentius amaſti, qm̃ etiam pro inimicis te cruci obtuliſti, vbi mortem acerbiſſimam vltrò toleraſti: quid debuiſti facere vineæ tuæ, quod non feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet eſſe in optatis quàm te ſequi, ad te ſemper aſpirare, te reliquimus, & in imis volutamur. O cæcum noſtrum iudicium! O ingratitudinem incredibilem, & effrenatam noſtram cupiditatem: qui Deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis & caducis beatitudinem collocamus! Nos nos ſumus, ad quos hæc poſſunt referri, nos ſumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michæam prophetam dicens: *Popule meus quid fecit tibi? reſponde mihi.* Mich. 6.

g *Auferam ſepem eius.*] Priuſquam ſepem auferet, minatur ſe eſſe eam ablaturum, vt conuerſi ad pœnitentiam ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priuſquàm puniat, comminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iudæis præcone Ieremia aliíſque prophetis. Et volens Deus Iudæos occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatem, dixit Moyſi pro populo ſupplicanti: *Dimitte me vt iraſcatur furor meus contra eos, & deleam eos.* Ita hoc in loco, *Auferam*, inquit, *ſepem eius*, hoc eſt, non eos protegam. *Et maceriam eius diruam*, hoc eſt, viros ſanctos, qui populo pro muro ſunt, quibus ablatis conculcatur populus, hoſtiúmque direptioni committitur: & manet vinea beſtiis, hoc eſt vitiis expoſita & à petra. *Deſtruxiſti ſepem*, ait propheta, *& exterminauit eam aper de ſylua.* Et Eccleſiaſticus, *Vbi non eſt*, inquit, *ſepes, ibi diripitur poſſeſſio.* Pro magna pœna minatur Deus ſe ablaturum eſſe à Iudæis non ſolùm diuinam protectionem, ſed virorum piorum cuſtodiam & familiaritatem. Tunc enim impij in perniciem ruunt, cùm ab eis viri iuſti ſeparantur & auferuntur. Remoto Loth à Sodomitis fuerunt illæ ciuitates terribili ſuplicio mirabiliter euerſæ: & diſcedentibus Hebræis ab Ægypto fuerunt Ægyptij in mari Rubro obruti, vbi æternam memoriam ſuæ ignominiæ & impietatis reliquerunt.

Ierem. 18.

Exod. 32.

E

Pſal. 79.
Eccl. 36.

Gen. 19.
Exod. 14.

h *Non putabitur.*] Omnibus iis rebus oſtendit Deus voluntatem vineæ deſtruendæ. Quemadmodum vinea niſi amputetur, ipſa ſua fœcunditate ſylueſcit, & perit omnino, ſic homines niſi curas ſuperuacaneas reſecent, & indomitas cupiditates recidant, iiſdem rebus quibus opes & gloriam comparare exiſtimabant, interitum ſibi & periculum moliuntur. Tunc Deus ciuitatem ſiue animam noſtram amputat, cùm ab ea remouet & reſecat virtutũ impedimenta. Nam F vt quicquid ob amputationem adimitur ex virtute fructibus additur: ſic quò quis caducarum inutiliúmque rerum ſtudia diligentius reciderit, eò amplius illuſtrabitur, & vberiores virtutum fructus feret quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Simile.

Simile.
Pſal. 91.

i *Aſcendent ſuper eam vepres & ſpinæ.*] Hoc eſt vitiis & flagitiis opprimetur. Vt enim in agris denſi vepres frequenteſque ſyluæ terram ita occupant, vt ſalutares ac vtiles herbas creſcere non ſinant: ſic in animis vitia ita nos opprimunt, vt omnem rationem, omnem temperantiam, omnẽ denique animi cultum obumbrent & impediant. Subeunt hanc vitiorum ſyluam variç belluæ indomitæ & moleſtæ, hoc eſt, appetitiones noſtræ effrenatæ, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo ſinant in lucem prodire rationem. Similitudo.

k *Nubibus mandabo ne pluant ſuper eam imbrem.*] Nubes ſunt prophetæ & Apoſtoli. Vt enim nubes ex terra eleuantur, ſic viri iuſti diuinarum rerum amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à Similitudo.

terra,

A terra, & humanis negotiis ſe abducũt & abſtrahunt & ad cœleſtia efferuntur. Et vt nubes rore & pluuia aridam terram fœcundant, & fructuoſam reddunt: ſic viri ſancti eos, qui virtutum ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Eſaias non ſolùm hoc in loco, ſed etiam capite 60. Apoſtolos ita nubes vocat: *Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant?* Et Dauid, *Tenebroſa,* inquit, *aqua nubibus aeris.* hoc eſt, vaticinationes & oracula prophetarum ſunt explicatu difficillima. Nomine aquæ doctrina ſignificatur. Ita Moyſes veluti quædam nubes dicebat: *Creſcat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum.* Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Prophetis & Apoſtolis præcipiam ego Dominus ne Iudæorum populum irrigent doctrina ſua. Quod poſt Chriſti mortem impletum fuiſſe perſpicuum eſt. Nullum enim Iudæi habent, nec Prophetam, nec Apoſtolum: imò nulla gens hodie viuit abiectior, indoctior, durior, calamitoſior, & deteſtabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquens, dicebat: *Dabo vobis cœlum deſuper ſicut ferrum, & terram æneam:* Et in Deuteronomio: *Sit cœlum ſuper caput tuum æneum, & terra ſubter te ferrea. Det Dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, & de cœlo deſcendat ſuper te cinis, donec conteraris.* Cùm autem conſtet in Babylonica captiuitate Iudæos non caruiſſe prophetis, ſed fuiſſe doctrina irrigatos, apertè concluditur eſſe hanc Eſaiæ vaticinationem de captiuitate per Romanos intelligendam.

Infra. 60.
Pſal. 17.
Deut. 32.
Deut. 28.
Leuit. 29.

B Eſt præterea obſeruandum auferri beneficium & præſidium ab indignis, vt per ſupplicia illi Deum cognoſcant, qui eum beneficiis cognoſcere noluerunt. Tu verò quem Deus muneribus ornauit, cui ingeniũ, opes, & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruſcas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

1 *Vinea autem Domini exercituum domus Iſrael eſt.*] Verba ſunt prophetæ parabolam explicantis. Per domum Iſrael intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen Domini delectabile appellat: quia præuidebat Chriſtum Dei filium ex tribu Iuda humanam carnem eſſe ſumpturum.

Et *expectauit vt faceret iudicium, & ecce iniquitas & iniuſtitiam, & ecce clamor.* Explicat id, quod dixerat: *Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruſcas.* Per iudicium & iuſtitiam vuas intelligit; per iniquitatem & clamorẽ labruſcas. Fuit autem hæc iniuſtitia clamor quando à Pilato petierunt, vt Chriſtum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudæis, quem vellent è duobus dimitti, Chriſtum an Barrabam, erat autem Barrabas latro, quidam qui ob ſeditionem & homicidium erat in carcerem coniectus, elegerunt Barrabam, clamoribus autem magnis Chriſtum crucifigi poſtulabant. O electionem Satanicam! O cæcum furorem, ô impietatẽ incredibilem, & impudentiam prædicandam! Iuſtitia exigebat vt dimitteretur Ieſus, Barrabas autem damnaretur: ſed pro iuſtitia clamor. Circumſonabant Iudæorum voces, omnia clamoribus implebant petentes vt Chriſtus occideretur. Tribuerunt vitam homini, qui homines vita priuabat: illum autem, qui mortuos ad vitam reducebat, morti deſtinarunt. Abſoluerunt impium & damnarunt innocentem. Eũ ſeruauerunt, qui viuos occidebat, eum occiderunt, qui mortuos ſuſcitabat. Petierunt viuere ipſam mortem, ipſam autem vitam ad mortem vocauerunt. Quod intuens propheta ait: *Et expectauit vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: iuſtitiam, ecce clamor.* Poterit hoc intelligi de iniuſtitia Iudæorum in communi. Et aduerte per clamorem, iniuſtitiã ſignificari, opponitur enim hoc in loco clamor iuſtitiæ, quemadmodum iniquitas iudicio. E Nam pauperes oppreſſi & iniuſtè afflicti clamabãt, & omnia querimoniis implebant, & non erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es conſtitutus, ne pauperes opprimas, *non eſt enim Deus,* vt ait propheta *oblitus clamorem pauperum.* Non ſolùm dum viuũt, ſed etiã poſt mortem clamat innocẽtiũ ſanguis. Id ſignificauit Deus Caino dicens: *Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra*: Fortaſſe ideò clamorem opponit iuſtitiæ, quoniam in loco vbi cauſæ diſcernebantur, qui deberet eſſe pacis & modeſtiæ pleniſſimus, ibi nulla erat moderatio, nulla ſecuritas, ſed omnia clamoribus, altercationibus, conuitiis, & turbulentiſſimis concitationibus redundabant quę iuſtitiã peruertebant.

Mat. 27.
Marc. 15.
Luc. 23.
Ioan. 18.
Pſal. 9.
Gen. 4.

Annotationes ex Hebræo

CAPVT V.

C 1 Canticum patruelis mei. *Pro patruele meo eſt in Hebraico* דודי *dodbi. Dictio eſt* דוד *quæ ſignificat patruum, & vt Diuus Hieronymus ait, ſignificat etiam patruelem: quam ſignificationem ſequitur noſtra communis verſio, quam editionem vulgatam appellant: Et Aquila etiam, qui vertit* πατράδελφον *quod nomen propriè ſignificat patruum, & iuxta Diui Hieronymi ſententiam, patruelem. Significat* דוד *etiam dilectum, vt Canticorum ſecundo:* Dilectus meus mihi, & ego illi. *In quam ſignificationem capitur hîc à Septuaginta ita conuertentibus:* Cantabo dilecto canticum dilecti mei. *Iuxta hanc ſignificationem tranſtulit Pagninus:* Cantabo nunc propter dilectum meum canticum dilecti mei. *Significat quoque amatorem: quam ſignificationem ſequens poteris ita verba Hebræa Latinè reddere:* Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo: *ſignificat præterea amorem & charitatem. Vnde id, quod eſt Canticorum primo:* Quia meliora ſunt vbera tua vino, poteſt verti *ex Hebraico: Quia meliores ſunt amores tui quàm vinum. Quamuis enim hoc nomen vbera ſignificet, tamen poteſt illic charitatem ſignificare. Colligitur ex his Chriſtum eſſe dilectum à viris iuſtis ipſorum amatorem, & ipſum amorem & charitatem, iuxta id quod ait Diuus Ioannes: Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

2 In cornu filio olei. *Pro olea eſt in Hebraico* שמן *xamen; quod nomen ſignificat oleum, vt Exodi 27.* Oleum de arboribus oliuarum. *Et pinguedinem, vt Gen. 27.* Et de pingudine terræ. *Septuaginta verterunt:* In loco pingui. F *Thargum: In monte excelſo, & in terra pingui. Pagninus:* In colle, in loco pingui. *Nonnulli exiſtimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioſeph ſcriptor apud Hebræos magni nominis Hieroſolymam inquit ita appellari ob regem & ſacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expoſitioni fauere videtur id, quod eſt apud Zachariam capite quarto:* Iſti ſunt duo filij olei, qui aſſiſtunt dominatori vniuerſæ terræ. *Vbi per filios olei intelliguntur rex & ſacerdos: Hoc eſt Zorobabel & Ieſus filius Ioſedec. Ego exiſtimo ob eam cauſam præcipuè Hieroſolymam appellari montem pinguem, quia ibi Chriſtus docuit, & inde exiuit Euangelium, quo impinguatus eſt mundus, qui antea aridus & macilentus erat.*

3 Plantauit vineam electam.] *Pro vinea electa eſt in Hebraico* שרק *ſorek, quæ vox ſignificat vitem optimam, cuius vuæ non habent acinos. Thargum vertit:* Plantam viris electæ, *Septuaginta habent* vineam ſorec. *Pagninus:* Plãtauit eam plantis viris optimæ. *Quæ omnia eandem habent intelligentiam.*

4 Fecit labruſcas.] *Pro labruſcis vertit Aquila* fructus

A pessimos. *Septuaginta spinas, quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructum acerbißimum. Ad hoc spectaculum considerandum inuitantur in Canticis piorum animæ, vbi scriptum est:* Egredimini filiæ Sion, & videte regem Salomonem in diademate, quo coronauit eum mater sua in die desponsationis suæ. *O regem, ô diadema, ô matrem synagogam, imò hac in re immanißimam nouercam, quæ regem nostrum tam dura & aspera corona coronasti. Quid hic ego in tam impio facinore deplorem? aut quibus verbis conquerar tam nefarium scelus? Verum etsi Iudæi Christum spinis coronarunt, illius tamen coronæ mysterium non cognouerunt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus Ecclesiam de gentibus antea impiis congregaret. Populus enim in orbe circunstans, corona appellatur: Nos autem qui ante cognitionem Christi eramus spinæ, collecti ex sentibus & dumis, circundamus Christi pretiosißimum caput, regémque illū altißimum summa cœli templa diuina maiestate complentem coronamus.* D

Cant. 3.

---

[a] Væ qui cōiungitis domū ad domum, & agrum agro copulatis vſque ad terminum loci,
nunquid habitabitis vos ſoli in medio terræ? [b] In aurib. meis ſunt hæc, dicit Dominus exer-
cituū. [c] Niſi domus multæ fuerint grādes & pulchræ & abſque habitatore. Decē enim iu-
gera vinearum faciēt lagunculā vnā, & triginta modij ſemēris faciēt modios tres. [d] Væ qui
cōſurgitis manè ad ebrietatē ſectandam, & potādum vſque ad veſperam, vt vino æſtuetis.
[f] Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinū in conuiuiis veſtris, & [g] opus Domini non
reſpicitis, nec opera manuū eius cōſideratis. [h] Propterea captiuus ductus eſt populus meus,
quia nō habuit ſciētiā, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius ſiti exaruit. [k] Pro-
pterea dilatauit infernus animā ſuam & aperuit os ſuū abſque vllo termino: & deſcendent
fortes eius, & populus eius, & ſublimes glorioſique eius ad eum. Et [l] incuruabitur homo, &
humiliabitur vir, & oculi ſublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in Prouer. 3.
iudicio, & Deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia. [m] Et [1] paſcētur agni iuxta ordinem, & de- Ro. 12. d.
ſerta in vbertatem verſa [2] aduenæ comedēt. [n] Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vani- Prou. 12.
tatis, & quaſi vinculum plauſtri peccatum. Qui dicitis: [o] Feſtinet, & cito veniat opus eius,
B vt videamus: & appropiet, & veniat cōſilium ſancti Iſrael & ſciemus illud. [p] Væ qui dicitis E
malū bonum, & bonū malū. [q] ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: [r] ponētes ama-
rum in dulce, & dulce in amarum. [s] Væ, qui ſapientes eſtis in oculis veſtris, & coram vobis
ipſis prudentes. Væ, qui potentes eſtis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miſcendā ebrie-
tatem. [t] Qui iuſtificatis impiū pro muneribus, & iuſtitiā iuſti aufertis ab eo. [u] Propter hoc
ſicut deuorat ſtipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, ſic radix eorū quaſi fauilla erit:
& germen eorum vt puluis aſcendet. [x] Abiecerunt enim legem Domini exercituū, & elo-
quium ſancti Iſrael blaſphemauerunt. Ideò iratus eſt furor Domini in populū ſuum, & [y] ex-
tendit manū ſuam ſuper eum, & percuſſit eū. [z] Et conturbati ſunt mōtes, & facta ſunt mor-
ticinia eorum quaſi ſtercus in medio platearum. [aa] In his omnibus non eſt auerſus furor e-
ius, ſed adhuc manus eius extenta. [bb] Et eleuauit ſignum in nationibus procul, & ſibilabit
ad eū de finibus terræ: & ecce feſtinus velociter veniet. [cc] Non eſt deficiēs nec laborans in
eo. Nō dormitabit neque dormiet, [dd] nec ſoluetur cingulum renum eius, [ee] nec rumpetur
corrigia calciamenti eius. Sagittę eius acutæ, & omnes arcus eius extēti. Vngulæ equorum
eius vt ſilex: & [ff] rotæ eius quaſi impetus tempeſtatis. [gg] Rugitus eius vt leonis rugiet: vt ca-
tuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et ſona-
bit ſuper eum in die illa ſicut ſonitus maris. [hh] Aſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tri-
bulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius.

C F

ANNOTATIO.

1 Paſcentur agni iuxta ordinem ſuum.] *Chaldeus paraphraſtes pro agnis interpretatur ſanctos pauperes. Quæ interpretatio noſtram verſionem mirabiliter explicat. Veri enim Chriſtiani, quos propheta agnos appellauit, ſancti pauperes ſunt, de quibus apud Matthæum Chriſtus ait:* Beati pauperes ſpiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. *Septuaginta habent:* Paſcentur direpti quaſi tauri. *Hoc eſt, hi, quos Chriſtus eripuit à dæmonis poteſtate, paſcentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Chriſtianos eſſe agnos & ſanctos pauperes, & tauros. Hi qui ſunt innocentia agni, ſunt animi fortitudine tauri. Fortaſſe ideò ſancti martyres tauri vocantur, quoniam in mundo tanquam in ludorum atrio & circo ab immanißimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis ſuppliciis & acerbißimis vulneribus confoßi ſanguinem pro Chriſto funderent: cuius ſanctißimi numinis ſua morte clarißimum teſtimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, ſpe, & charitate conſeruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis ſemper proponamus, vt eos contemplantes mentes noſtras ipſa cogitatione conformemus.*

2 Aduenæ comedent.] *In Hebraico eſt* גרים יאכלו *gerim iochelu. Deriuatur hoc nomen* גרים *à verbo* גור *gur, quod ſignificat aduenam eſſe & peregrinari. Ideo Pagninus vertit:* Qui peregrinantur. *Et rectè quidem. Sunt enim iuſti in hoc mundo peregrini, nullam hîc habentes permanentem ciuitatem, ſed futuram inquirentes. Id intelligentes ſancti patres Abraham, Iſaac & Iacob confitebantur, vt diuinæ literæ aſſerunt, ſe eſſe peregrinos & hoſpites ſuper terram. Ad eos alludebat regius vates dicens:* Aduena ego ſum apud te, & peregrinus ſicut omnes patres mei. *Qui verò ſunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquam ciuitate non tanquam hoſpitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id minatur illis Diuus Ioannes Apoſtolus ita in Apocalypſi dicens:* Væ væ væ habitantibus in terra. *Improbus Cain, qui cæco inuidiæ impetu innocentem fratrem occidit, condidit vrbem in terra, vt in ea habitaret, quemadmodum diuina li-*

tera

A *terræ teſtantur. At iuſtus Abel tanquam peregrinus nullam condidit ciuitatem. Superna eſt enim ſanctorum ciuitas, ad quam viri iuſti aſpirant & tendunt, vbi Deo in æternum tranſacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuerſorium dedit, non habitandi. Et quoniam hoc verbum* קוה *ſignificat etiam timere, & congregare, ſeu colligere, poterat verti ex Hebræo: Timentes ſeu congregantes. Iuſti enim Deum venerantur, & filiali amore ſeipſos congregant & colligunt, non terram ſed cælum quærentes.* Simile. *Et vt vniones etſi in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cælo, cuius colorem & pulchritudinem ſuo modo repræſentant: ſic viri, qui excelſis animis in terra diuina colunt ſtudia, magis à cælo pendent, quam à terra, in qua peregrinantur.* D *At homines improbi turbulentis cogitationibus exagitati & impediti tantùm abeſt, vt ſeipſos colligant & congregent, vt etiam ſe diſpergant, & in varia ac turbulenta negotia diſtrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nũquam quieſcens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbantes.* Simile.

Argumentum capitis VI.

1 Scribit Eſaias ſe vidiſſe Deum in ſolio excelſo & ſublimi ſedentem, quo viſo ſeipſum abiecit & extenuauit. Nulla conſcientiæ mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funeſtas labes: quin potius vir erat ſanctitate eximia, & omni ſapientia & nobilitate præſtanti. Verùm cùm cogitaſſet non eſſe ſe omnino extra culpam, ſuum peccatum deplorauit: à quo fuit ſtatim perpurgatus. Mittitur à Deo annunciaturum Iudæorum cæcitatem & contumatiã. Quam ob cauſam prædicit eos eſſe perdendos, & Hieroſolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas eſſe Chriſti fidem, & ſalutem conſecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem viſionem mandare monimentis, vt autoritatem ſe mittentis oſtenderet, & ſuam concionem & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN [a] anno quo mortuus eſt rex Ozias, [b] vidi Dominum [c] ſedentem ſuper ſolium 3.Reg.22. 2.Paral. 18.
excelſum & eleuatum: & [1] plena erat domus à maieſtate eius; [d] & [a] ea quæ ſub ipſo Prouer. 11.
erant, replebant templum. [e] Seraphim ſtabant ſuper illud: ſex alæ vni, & ſex alæ al- Ro 12.
teri. [f] Duabus velabant faciem eius, [g] & duabus velabant pedes eius: & duabus Prou. 15.
B volabant. [h] Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: [i] Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus E
Deus exercituum: [k] plena eſt omnis terra gloria eius. [l] Et cõmota ſunt ſuperliminaria car- Apoc.4.c.
dinum à voce clamantis: [m] & domus repleta eſt fumo. [n] Et dixi: Væ mihi quia tacui: quia vir
pollutus labiis ego ſum & [o] in medio populi polluta labia habẽtis ego habito: & regem Do-
minum exercituum vidi oculis meis.

EXPLANATIO.

a *In anno quo mortuus eſt rex Ozias.*] Sublimis eſt hæc viſio & admirabile ſpectaculum. Sed priuſquam ad eius explanationem accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui vt capite primo monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iuſtus, & hoſtes ſuos ſuperauit, quemadmodum 4. Regum, & 2. Paralipomenon ſacra aſſerit hiſtoria. (4.Reg.15 2.Par.26.) Sed poſteà extulit inaniter ſeipſum, deúmque quem ſumma obſeruantia & religione colere deberet, contempſit, & ſacerdotalem ordinem non tam piè quàm audacter vſurpauit. Et cùm non paruiſſet ſacerdotibus, ne ſacerdo- C tale munus ſumeret reclamantibus, fuit percuſſus lepra in fronte, vbi ſacerdotes auri laminam portabant. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quandiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnum Ioatham, quo rege vidit Eſaias ea, quæ hîc narrantur.

b *Vidi Dominum.*] Hic, quem Eſaias vidit, Chriſtus eſt, vt ex Diui Ioannis teſtimonio cognoſcimus. (Ioan. 12) Cum enim dixiſſet Euangeliſta: *Propterea non potuerunt credere Iudæi, quia iterum dixit Eſaias: Obcæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum* (quæ verba ſunt ex hoc capite deprompta) ſtatim ſubiunxit: *Hæc dixit Eſaias, quando vidit gloriam eius,* nempe Chriſti, de quo ibi loquebatur.

c *Sedentem ſuper ſolium.*] Significat latam eſſe & definitam contra Iudæos ſententiam: ſolent enim Iudices, quando ſententiam ferunt, in excelſo throno ſedere. Dicit autem ſolium Dei non ſolùm eſſe excelſum, ſed eleuatum, vt illud incomprehenſibile nobis eſſe oſtendat. Neque enim poſſumus diuinam maieſtatem verbi conſequi, nec cogitatione ipſa comprehendere. Hanc viſionem dicunt nonnulli fuiſſe imaginariam, alij intellectualem, alij aliter. Vtcũque ſit ipſe Deum vidit, quo modo Deus ſe illi voluit oſtendere. Et quamuis cum hoc loco videatur pugnare id, quod ait Diuus Ioannes: *Deum nemo vidit vnquam:* & id quod ait Diuus Paulus in prima ad Timotheum: *Lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt:* nulla tamen eſt repugnantia. (Ioan. 1. 1 Tim.6.) Nam hæ duæ authoritates aſſerunt diuinam eſſentiã à nemine in hac vita videri: oculus enim carnis diuinitatem videre non poteſt: non autem negant Deum viris ſanctis in hac vita aliquo modo ſe oſtendere, in qua ſpecie ille vult apparere, quemadmodum Abrahæ, Iſaac, Moyſi, Eſaię, aliiſque multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis teſtantur. F

d *Et ea quæ ſub ipſo erant replebant templum.*] Hoc eſt fimbriæ veſtium quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimum diuinæ maieſtatis maius eſſe tota hominum gloria.

e *Seraphim ſtabant.*] Seraphim ſonant incendia ſeu incenſos. Spiritus ſunt charitate inflammati, qui ſtabant ſuper ſolium, qui & propter velocitatẽ, & propter ſublimem & excellentem contemplationem alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nam perſpicuũ eſt angelos eſſe ſpiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac ſpecie apparerent, ad myſteria, de quibus ſtatim dicemus, ſignificanda. Illud eſt aduertendum Deum viſum fuiſſe ſedentem, angelos verò ſtantes, non ſedentes, imò quia vnus ſedere voluit, quia dixit: *Aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſedebo in monte Teſtamenti in lateribus aquilonis, ruit præceps in æternum ſupplicium.* (Infrà. 14.) Stemus coram Deo illi ſeruientes, ne ſuperbia elati in profundũ præcipitemur.

f *Duabus velabant.*] Significabant tam admirabi-

A lemi eſſe Dei ſplendorem, vt oculis carnis cerni non poſſet.

g *Et duabus volabant.*] Oſtendebant ſe eſſe promptos & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, ſed duabus. Ruit cito auis, quæ ſola vna ala volare contendit. Anima quæ volare concupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate. Cognoſcere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

h *Et clamabant alter ad alterum.*] Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non ſolùm Deum laudibus efferamus, ſed alios etiam ad eaſdem laudes inuitemus,

i *Sanctus.*] Deum ter ſanctum appellantes, & vnum Dominum exercituum, ſignificant Deum eſſe in perſonis trinum, in eſſentia vnum. Per hæc duo ſeraphim duo Teſtamenta poſſumus intelligere. Vbi enim eſt ſalutare incendium niſi in ſacra ſcriptura? Fieri non poteſt, cùm tota mens noſtra in diuinis literis verſetur, quin aliquem diuinum ignem ſentiamus, qui nos incendat, & ſtudio immortalitatis inflammet. Duo Teſtamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi conſtitutionem fuerit, nec quid poſt finem eius futurum ſit, explicant. Per caput principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm oſtendebant, quoniã inter media ſolùm nobis ſcriptura reſerat, creationem mundi, diluuium, legem datam, filium Dei pro
B nobis carnem ſumpſiſſe, eius mortem acerbiſſimam, reditum ad vitam, aſcenſum ad cœlum, & multa alia: quanquam non omnia, nam duabus alis quibus volabant, aliquid reſerabant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa myſteria, quę plenius ſilendo, quàm loquendo laudamus. Ideò ſeraphim & caput & pedes tegebant, ſignificantes ſublimia eſſe diuina myſteria, noſtrúmque intellectum tranſcendentia. In
Pſal. 64. Pſalmo 64. vbi communis verſio habet: *Te decet hymnus Deus in Sion*, habet verſio Diui Hieronymi ex Hebræo: *Tibi ſilentium laus Deus in Sion.* Quaſi dicat: Tam excelſa & tranſcendentia ſunt myſteria tua ſumme Deus, vt melius ſilentio quàm pleno ore laudentur. Hac ratione ductus dicebat Eſaias: *Generationem eius*
Infra. 53. *quis enarrabit?* Cùm aliquid laudibus efferimus, ſignificamus nos illud mente comprehendere. At cùm diuina myſteria excedant noſtrum intellectum, plus ea aliquando ſilentio quàm verbis extollimus, oſtendẽtes nos ea nequaquam poſſe verbis explicare. Eam ob cauſam Apoſtolus in ſecunda ad Corinthios cùm
2. Cor. 12. dixiſſet ſe audiſſe arcana verba, ſubiunxit non licere
1 Cor. 2. ea homini loqui. Et in prima ad eoſdem. *Quod oculus,*
C inquit, *non vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus ſe.* Et ad
Rom. 11. Romanos ſcribens ait: *O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius?* Et hoc exiſtimo ſignifica-
Exod. 40. tum fuiſſe velo illo, quo arca Teſtamenti tegebatur. Timantes egregius pictor, niſi nos fallunt veteres hiſtoriæ, cùm luctuoſiſſimam cædem Iphigeniæ pingeret, lachrymas & mœrorem expreſſit, vultum autem Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit inſignis artifex nulla re poſſe melius ſummum patris dolorem & luctum exprimere, quàm illum non exprimendo. Hinc poſſumus intelligere quare nobis Euangelium non explicuerit beatæ Dei genitricis natiuitatem nec aſſumptionem: quoniam hæc & ſimilia myſteria plus Euangeliſtæ laudant ſilentes & admirantes, quàm loquentes. Ideò in eius aſſumptio-
Luc. 10. ne Euangelium Marthæ & Magdalenæ canitur, in quo de ſanctiſſima Dei genitrice nullam omnino inuenies mentionem. Sunt igitur duo ſeraphim duo Teſtamenta, quæ ideò clamant alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus Teſtamento, hoc D
idem in Euangelio reperimus: & quicquid in Euangelio legimus, fuit in veteri Teſtamento prædictum aut adumbratum. Nihil eſt in eis diſſonum, nihil cõtrarium, ſed omnia conſona & cohærentia. Poteſt etiam dici ob eam cauſam Deum tectum eſſe, cùm ſit ſummè bonus, & omnium bonorum largitor, vt nos doceat, vt benefaciamus, ſed ne videri veli-
mus. Eam ob cauſam cherubim quibus agitur Exod. Exod. 25.
25. alas ſuas extendebant propitiatorium tegentes. Quamuis enim exigat aliquando tempus, vt noſtra benefacta in lucem prodamus, eſt tamen interdùm tempus ea tegendi. Nullum theatrum conſcientia
maius eſt. Terra cooperit venas auri, & mare vnio- Similia.
nes, & arbores in hyeme virtutem ſuam intus tegũt, quam tamen tempore opportuno oſtẽdunt. Oportet
tempora ſpectare, *Omnia enim*, vt ait Eccleſiaſtes, *tem-* Eccleſ. 3.
pus habent.

k *Plena eſt omnis terra.*] Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implentes ſuppeditabant materiam ampliſſimam laudandi diuinam potentiam & pietatem.

l *Et commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamãtis.*] Hoc eſt à voce clamante. Hebraiſmus eſt. Et eſt ſenſus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret poſtes cum ſuperliminaribus. Si ſuperliminaria voce angelorum mouentur, quantò magis debent
homines moueri voce ipſius Dei nos ad pœnitentiam E
quotidie vocantis? Fortaſſe hac motione portarum templi ſignificata fuit eius euerſio, & cerimonialium, quæ in eo fiebant, ceſſatio.

m *Et domus repleta eſt fumo.*] Accipitur hic fumus in bonam partem, pro flamma ignis, quæ eſt fumus accenſus: & ſignificat ſplendorem, vt in fine quarti capitis annotauimus. Poteſt etiam accipi pro odore ſuaui ab aromatibus in igne poſitis producto: quemadmodum in Canticis, vbi ait ſponſus: *Quæ eſt iſta quæ aſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuerſi pulueris pigmentarij?* Ego exiſtimo fumum re vera hoc in loco capi ab Eſaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrúmque Iudæorum ſcelus, ſignificatur. quaſi dicat: Omnes gentes, quæ terræ nomine intelligũtur, erunt ſplendore fidei & gratiæ illuminatæ, & ſublatis errorum tenebris, in quibus verſabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc eſt ſynagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniam Iudæi non ſolùm non recipient Meſſiam, ſed etiam cæco furore, & incredibili peruerſitate exagitati tam tetrum & inauditum facinus admittent,
vt Chriſtum ſeruatorem, & verum Meſſiam falſis F
criminibus ad capitis periculum vocent. Quando
Deus dedit legem Moyſi, audiebantur tonitrua, fu- Exod. 2.
mabat mons Sinai, & erat nube denſiſſima coopertus. Quæ omnia ſignificabant legem illam eſſe timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcæcarentur. At
Chriſti Euangelium ortum habuit à ſuaui angelorũ Luc. 2.
cantu, & diuino atque cæleſtis luminis ſplendore. Illud eſt hoc loco aduertendum, non vidiſſe prophetã viſionem hanc viuente rege leproſo. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cœlum, & mentis acie purgata vidit Dominum exercituum Chriſtum Deum noſtrum in ſolio ſublimi ſedentẽ: & diuina myſteria ſole ipſo ſplendidiora fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum ſuum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproſo, regnante in nobis peccato, Deum videre, eiuſ-
que diuina myſteria, vt par eſt, contemplari nequa- Rom 60.
quam poſſumus: *Non regnet*, inquit Apoſtolus, *pecca-*
tum in corpore veſtro mortali, vt obediatis concupiſcen- Exod. 2.
tiis eius. Huic teſtimonio ſimile eſt id, quod in Exod.

eſt

A eſt literis mandatum. Viuente Pharaone impio rege populus Iſraeliticus lateris & palearum opere preſſus,& vehementer afflictus,non dicitur ad Dominū aſpiraſſe. Cùm verò ille deceſſit è vita in infernum præcipitatus,ſuſpirauerunt filij Iſraelis, vt ait ſcriptura,& aſcendit clamor eorum ad Dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea ſuſpirare, cùm viueret tyrannus, qui eos acerbiſſimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato dæmoni paremus, & mundi ædificia condentes pro frumento quærimus paleas, & in operibus terræ vitam conſumimus, ad cœlorum autem altiſſima ædificia nequaquam aſpiramus. Veniamus ad Euangelium. (Math.2.) Obtinēte regnum immaniſſimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait enim Euangeliſta: *Turbatus eſt rex Herodes, & tota Hieroſolyma cum illo.* Fugit ſanctiſſima Dei genitrix virgo cum puero Ieſu & Iuſto Ioſeph, & innocentes infantes immaniſſimè trucidantur. Nec mirum eſt: nam vbi regnat Herodes, ibi Chriſtus non eſt Chriſtus, ibi nocentes impunitatem conſequuntur, innocentes verò damnantur. Defuncto autē Herode, ecce angelus Domini apparet in ſomnis Ioſeph in Ægypto dicens: *Surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Iſrael.* Anima noſtra ciuitas eſt, in qua regnante Herode, hoc eſt peccato, nulla eſt ſecuritas, nulla quies, ſed turbatio & confuſio. Si in ea naſcitur aliqua innocens cogitatio, ſtatim interficitur. At defuncto B Herode, mortuo peccato apparet oblectatio diuina. reuertimur Hieroſolymam, ad viſionem pacis, vbi in tranquillitate vitam degimus.

n *Et dixi, Væ mihi, quia tacui.*] Videns Propheta duos illos angelos canentes, Deumque mutuò laudantes, conferens ſermones ſuos cum laudibus ſeraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniam ſeraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebantur, ipſe verò aliquando de rebus humanis cum hominibus ſermones conferebat. Eam ob cauſam inquit: *Væ mihi, quia tacui* à diuinis laudibus, quia Deum non laudaui, quia angelos non imitatus ſum. Fortaſſe voluit ſe Propheta cum angelis coniungere, Deúmque laudare, ſed non audens ob conſcientiam dixit: *Væ mihi, quia tacui*: Ego exiſtimo ideò Eſaiam dixiſſe hoc, quia meminit ſe aliquando tacuiſſe cùm lõqui oporteret. Et quoniam aliquando locutus fuerat cùm tacere oporteret, ſubiungit: (Eccleſ.3.) *quia vir pollutus labiis ego ſum.* Vtrunque enim peccatum eſt, & loqui & tacere extra tempus. Nam, vt ait Salomon, *tempus eſt tacendi, & tempus loquendi.* Vel ideò dixit ſe tacuiſſe & eſſe pollutum labiis, quia intellexit ex ea viſione ſe ad concionandum inuitari, C & volebat ſe ob linguæ impedimentum excuſare: (Exod.4.) quod & Moiſi accidiſſe ſcriptum legimus. Aequum enim eſt vt qui ſe peccatorem cognoſcit, tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in Pſalmo: (Pſal.49.) *Quare tu enarras iuſtitias meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum?* Et id quod dicitur in Eccleſiaſtico: D (Eccleſ.5.) *Non eſt ſpecioſa laus in ore peccatoris.* Et in Pſalmo: (Pſal.32.) *Rectos decet collaudatio.* Ideò in canticis: (Dan.3.) *Benedicite omnia opera Domini Domino, & laudate Dominum de cœlis,* (Pſal.69.) non dicitur: Benedicite vel laudate peccatores Dominum. Inuitantur ad diuinas laudes concinendas beſtiæ & vniuerſa pecora, ſerpentes & volucres pēnatæ, dracones & omnes abyſſi, & multa alia. At peccatores ſub nomine peccatorum non inuitantur, quòd ſint multò peiores ſerpentibus, & ea ſcelera & maleficia concipiant, vt belluas immanes etiam immanitate ſuperent. Et quamnis aliquando clament, dominúmque laudent, animo tamen ſilent, iuxta id quod dictum eſt in Pſalmo: (Pſal.31.) *Quoniam tacui, inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die.* Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis paſcuntur, & de ſua conuerſione nequaquam curant, loquentes ſilent, & clamātes non exaudiuntur, ideò debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Eſaias Dominum, & ſtatim ſeipſum exinaniuit & abiecit. Viſus Dei homines reddit humiliores, viſus verò principum terrę ſuperbiores. Conſpecto Deo illicò Abrahamus ſe terram (Gen.18.) & cinerem eſſe dixit: & Rebeca viſo Iſaac deſcendit (Gen.24.) de camelo, ſéque operuit pallio: Hoc eſt viſo Domino, deſcendit anima de camelo ſuperbiæ, ſéque tegit pallio pœnitentiæ.

o *In medio populi.*] Hinc colligitur culpam eſſe habitare inter impios, ſi poſſis commodè inter pios habitare. E (1 Cor.15.) Nam, vt ait Diuus Paulus, *corrumpunt bonos mores colloquia praua.* (Eccl.13.) Et Eccleſiaſticus: *Qui tangit picem, inquinabitur ab ea.* (Simile.) Vt enim ſubducta materia extinguitur ignis, ſic ablata occaſione peccatum. (Simile.) Auferes autem occaſionem, ſi impiorū conſortium & conſuetudinē fugias. Vt nummum aureum explorare ſolemus ſit nécne adulterinus, priuſquam eum accipiamus: ſic probare homines debem⁹, ſint ne pij an impij, priuſquam eorum familiaritate vtamur. (Simile.) Et in menſa principum eſt vnus, qui dapes prægustat, ne princeps lethali veneno ruat in interitum: ſic prægustādi ſunt ij, cum quibus eſt coniunctiſſimè viuendum. Si autem poſtea ſe erraſſe quis intellexerit in eligendis amicis, facienda eſt vitæ mutatio. Abrahamum ſeparauit (Gen.12. 15.18.32.) Deus ab impiis Chaldæis, eíque ſeparato ſæpenumerò apparuit. Quandiu Diuus Petrus cum diſcipulis fuit, paratus erat ad obiiciendum ſe hoſtium telis potius, quàm Chriſtum negaret: ſed coniunctus iniquis ſacerdotum miniſtris in atrio principis ad vocem puellæ Chriſtum negauit. Vide quid ſecum afferat detrimenti impiorum cōſuetudo. F Ideò dicebat Moyſes filiis Iſraelis: (Mat.26. Num.16.) *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.*

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT VI.

1 Et plena erat domus à maieſtate eius.] *Hæc verba non ſunt in textu Hebraico: nec in eo Latino cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria. Exiſtimo ea fortaſſe ſumpta fuiſſe ex verſione Septuaginta, & hic inſerta.*

2 Et ea quæ ſub ipſo erant.] *Pro toto hoc eſt in Hebraico,* ושוליו *vexulau. Dictio* שול *ſignificat fimbriam, partem inferiorem veſtis. Ideò poteſt verti:* Et fimbriæ eius replebant templum. *Et ita vertit Pagninus. Voluit Propheta his verbis Dei gloriam ſignificare. Hoc intelligens Targum tranſtulit:* Et ſplendore gloriæ eius repletum eſt templum.

3 Duabus velabant faciem eius.] *In Hebraico pro* facie eius *eſt:* פניו *panau. hoc eſt faciem ſuam. Et ita manet ambiguum refertúrne ad faciem Dei, an ad faciem ipſorum ſeraphim. Noſter interpres reddidit ex Hebræo* faciem eius, *nempe Dei, quod quid ſignificet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicens in homilia in hoc capite. Duabus alis velabant faciem non propriam, ſed Dei. Chryſoſtomus tamen in homiliis in hanc Eſaiæ viſionem legit, ſeraphim facies ſuas velare. Et ita hunc locum intelligit Pagninus ait veritas:* Duabus velabat vnuſquiſque fa-

A ciem ſuam. *Et ita eſt ſenſus: Tanta reuerentia Deo ſeruiebant, vt facies ſuas tegerent, ne ipſum Deum aſpicerent. Non enim ſe dignos eſſe exiſtimabant, qui altiſsimam illam Dei maieſtatem intuerentur. Ideò excludebant ſplendidiſsimum radium è throno prodeuntem, quòd ſummum ſplendorem & immenſam gloriam aſpicere non auderent, & ſuā* D *erga Deum reuerentiam & religionem demonſtrarent. Ita ferè Chryſoſtomus locum interpretatur. diſcamus nos, qua obſeruantia, veneratione, reuerentia ad Deum, eiúſque laudes cōcinendas accedere debeamus.*

[a] Et volauit ad me vnus de ſeraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua: & [b] auferetur iniquitas tua: *Matth. 13 b.* & peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittam? quis ibit nobis? [d] Et dixi: Ecce ego, mitte me. Et dixit: [e] Vade: & dices populo huic. [f] Audite audientes, & nolite intelligere, & videte viſionem: & nolite cognoſcere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne fortè videat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat, & conuertatur, & ſanem eum. [g] Et dixi: Vſquequò Domine? Et dixit: Donec deſolentur ciuitates abſque habitatore, & domus ſine homine. [h] Et terra relinquetur deſerta, [i] & [1] longè faciet Dominus homines, & [k] multiplicabitur, quæ derelicta fuerat in medio terræ. [l] Et [2] adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in oſtenſionem ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quæ expandit ramos ſuos. Semen ſanctum erit id, quod ſteterit in ea.

Marc. 4. b. Luc. 8. b. Ioan. 12. e. Act. 28 f. Rom. 11. b.

a *Et volauit ad me.*] Cùm Eſaias ſuam calamitatem & imbecillitatem deplorauit, & confeſſus eſt, ſtatim fuit diuina cōſolatione delectatus. Miſſus eſt ad eum vnus de ſeraphim, qui ei impedimēta auferret, cumque B conſolaretur, & à ſorde labiorum expiaret. Eodem modo cùm Diuus Paulus exclamaret: *Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* *Rom 7.* illico ſubiunxit: *Gratia Dei per Ieſum Chriſtum.* Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præſidio adiutus & recreatus. Eſt præterea aduertendum hunc ſeraph eſſe nouum teſtamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc eſt ſermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid: *Ignitum eloquium tuum vehementer.* *Pſal. 118.* Et Chriſtus apud Ioannem: *Ioan. 15.* *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.* Hic calculus ignitus, hic ſermo Dei, debet ſumi ex altari, quod eſt in templo: hoc eſt ex ſacra ſcriptura, quę eſt in Eccleſia Catholica ab ipſa Eccleſia intellecta & explicata. Lutherani citāt ſcripturæ authoritates, ſed cùm ſint extra templum ab Eccleſia ſeparati, non ſumunt calculum ab altari, quod eſt in tēplo. Ex quo efficitur vt ipſam ſcripturam deprauēt, quæ ab illis deprauata & perperam intellecta nihil poteſt contra nos efficere. Non ſat eſt ſacræ ſcripturæ locum, ſed neceſſe eſt, vt talis locus ſit in altari tēpli in ſacra ſcriptura ab Eccleſia eaplanata, non ab *Matth. 4.* C hereticis expoſita. Quóque diabolus locum ex media ſcriptura depromptum citauit & expoſuit tentans Chriſtum, illíque ex eo loco ſcripturæ ſuadens vt ſe ex templi pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodem modo hæretici volentes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex ſcriptura ab illis iniquè & falſo expoſitos allegant, diabolúmque imitari gloriantur. Sed nihil illis proderit, ſtabit enim ſemper Eccleſia Catholica erecta: neque poterunt aduerſus eam portæ inferi, hoc eſt hæreticorum dogmata præualere. Hanc enim veritatem ipſa incarnata veritas affirmauit. *Matt. 16.* Hoc non conſiderantes cæci Lutherani exiſtimant ſat eſſe ſcripturam citare, qui eam nō intelligentes ſed peruertentes falſa, & impia dogmata, & incredibilia monſtra excogitarunt & pepererunt. Vnde effectum eſt vt ipſi inter ſe pugnent, & nullus ſit qui cum alio penitus concordet: niſi in eo quod eſt, ſe ab Eccleſia & vera fide ſeparare. Vnuſquiſque habet ſuas particulares & proprias hæreſes, pater non conuenit cum filiis, nec filij cum patre. Et quemadmodum Deus eos, qui turrem Babylonis aduerſus ipſum Deum conſtruere volebāt, *Similes Gen. 11.* in diuiſione linguarum caſtigauit, & tanta fuit inter eos confuſio, vt ſeipſos non intelligentes turrem relinquerent, ſic Lusheranos impiam ſectam aduerſus E Chriſtum ædificare conantes puniuit Deus in linguarum & opinionum varietate & confuſione, ita vt poſſit Lutheraniſmus rectè appellari Babel ob incredibilem confuſionem. Sed permittet Deus, vt ſuam confuſionem videntes, relinquant inceptam turrem lateritiam, & ad Eccleſiam, lapideum ac firmiſſimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Eſaiæ colligunt nonnulli Lutherani, nihil à Chriſtianis allegari debere niſi ſacram ſcripturam, quoniam Angelus labia Eſaiæ ignito calculo, hoc eſt verbo Dei perpurgauit. Sed vnde ſequitur hoc? Eſt quidem hic *Error Lutheranorum Caluiniſtarum.* calculus ignitus verbum Dei: ſed quæ concluſio eſt hæc? Angelus expurgauit Eſaiam verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imò ſequitur ſenſus quos Lutherani citant ad ſua impia dogmata fulcienda ex ſacra ſcriptura frigidos eſſe, non ignitos calculos, imò falſos & impios, quoniam cum ipſi ſint extra Eccleſiam, non eos ſumunt ex altari, quod eſt in templo, hoc eſt in Eccleſia ab ea explanatos, ſed à peſtilentibus hominibus perperam expoſitos. Vides igitur quàm frigidè, ineptè & falsò velint ex hoc loco colligere nihil debere allegari præter ſacram ſcrip- F turam. Confirmat etiam hoc Lutherus, & probat hoc quia Chriſtus eiúſque Apoſtoli ſacram ſcripturam allegarunt. Videte conſequentiam. Chriſtus & Apoſtoli diuinas literas citarunt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ eſt hæc ratiocinatio? quæ concluſio? O ridiculum dialecticum! O hominem inſipientem! Nónne vides tuam cōfuſionem? Imò Diuus Paulus illa tuba Euangelica, illud vas electionis, illud ſapientiæ pelagus, gentilium poëtarum teſtimonia, Menandri, Arati, Epimenidis, in medium attulit. Si ſanctiſſimus Apoſtolus citabat gentiles, quare nos nō citabimus ſanctos patres fide, & charitate, cæteriſque virtutibus præſtantes, qui excellentibus ingeniis & eximia ſanctimonia diuinarum literarum ſtudio claruerunt, & ſacram ſcripturam diuinitus explanarunt? quare non citabimus ipſam Eccleſiam, quam *1. Tim. 3.* Apoſtolus appellat columnam & firmamētum veritatis? Imò ipſa veritas, ipſe Chriſtus Deus noſter multa attulit moralia, multa exempla, multas parabolas, quæ non erant in veteri Teſtamento: Quod & eius Apoſtoli fecerunt. Vnde hęc eſt validiſſima con-

ſequentia

A ſequentia: Multa in medium prodidit Chriſtus eiúſque Apoſtoli, quæ non erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Poſſumus per calculum ignitum Spiritus ſancti gratiam intelligere. Ego exiſtimo altare illud figuram fuiſſe altaris noſtri, & calculum illum ignitum peccata purgantem Chriſtum adumbrare in ſancto ſacramento euchariſtiæ, qui peccata noſtra dimittit. Ioannes enim Damaſcenus in libro quarto orthodoxæ fidei, c. quartodecimo hæc verba ſcripta reliquit: *Apponentes oculos, & labia, & frontem, diuinum carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis deſiderij aſſumens ex eo carbone ignitionem, comburat peccata noſtra; & illuminet corda noſtra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonem vidit Eſaias. Carbo autem ſimplex non eſt, ſed vnitus igni: ſic panis communionis non panis ſimplex eſt, ſed vnitus diuinitati. Et corpus vnitum diuinitati non vna atque eadem illi natura eſt, ſed vna corporis, & vnitæ diuinitatis altera.* Hæc Damaſcenus. Vbi pro calculo legit carbonem ſeu prunam, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt poſtea videbimus. Cùm igitur per calculum ignitum ſiue prunam viuã Chriſtus intelligatur, per ſeraph exiſtimo intelligendum
B eſſe ſacerdotem ſacramentum ſanctum fidelibus miniſtrantem. Tu nunc conſidera altaris amplitudinem & maieſtatem, ſiquidem ipſe ſeraph cùm ſit ſpiritus charitate incenſus, non illud auſus eſt manu attingere, ſed calculum forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiam exhiberet. Hinc colliges quàm impia ſit eorum temerttas, qui cùm ſint mortiferis ſceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Chriſti corpus & ſanguinem accipiunt, non obſeruantes id
1. Cor. 11. quod ait Apoſtolus: *Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium ſibi manducat & bibit, non diiudicans corpus Domini.* Diuus Dionyſius Areopagita capite tertiodecimo cœleſtis Hierarchiæ hunc ſpiritum, qui labia tetigit Eſaiæ, inquit, non eſſe ea illis altiſſimis primiſque ſpiritibus, quos proprio nomine vocamus ſeraphim: ſed aliquem ex iis Angelis, qui orbis præfecti ſunt, qui ob incendendi miniſterium ſeraphim quoq; appellantur: vel quia iuſſu ſeraphim hoc munus ſuſcepit. Ideò vnus ex ſeraphim nuncupatur. Ibi multa de hac viſione dicit ſcitu digniſſima, quæ hîc non ſubſcribo, ſatis eſſe exiſtimans indicaſſe.

b *Auferetur iniquitas tua.*] Purgatur Eſaias ad munus
C concionandi ſubeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem eſſe ab omni peccato purgatum.

c *Quem mittam.*] Proponit hoc Deus, vt voluntas præmium conſequatur. Illud eſt aduertendum, dixiſſe Deum: Quem mittam? in ſingulari: & ſtatim plurali numero dixiſſe: Quis ibit nobis? Vbi ſignificatur Trinitatis myſterium. Eſt enim Deus trinus & vnus. Numerus ſingularis oſtendit vnitatem ſubſtantiæ, pluralis verò trinitatem perſonarum.

d *Et dixi: Ecce ego, mitte me.*] Non temeritate & arrogantia ſe vltrò obtulit, ſed quia purgatus fuerat ab Angelo. Non enim ſe obtulit, priuſquam eum Angelus tetigiſſet. Vide igitur ne munus concionãdi pollutus accipias. Eſaias non ſe obtulit, niſi quia eum Angelus purgauerat, & quia legationis neceſſitatem videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prædicere, & veritatem proferre. Quibus rebus deuenit in rerum omnium certamen & diſcrimen, & vitam propter Deum periculis obtulit. Eodem modo concionatutes pro Chriſti gloria cum opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videant, magnas ſibi inde procellas eſſe ſubeundas.

e *Vade.*] Conciliat Eſaias authoritatem ſuæ legationis, aſſerens ſe eſſe à Deo miſſum. D

f *Audite audientes, & nolite intelligere.*] Videntur hęc verba aſpera prima ſpecie. Sed Hebraiſmus hanc habet aſperitatem, cùm tamen ſenſus ſit lenior. Diuus Paulus Actorum vltimo huius loci mentionem Act. vlt. faciens, eius aſperitatem tollit ita dicens: *Bene Spiritus ſanctus locutus eſt per Eſaiam Prophetam ad patres noſtros dicens: Vade ad populum iſtum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perſpicietis. Incraſſatum eſt enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt, oculos ſuos compreſſerunt.* Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à Diuo Paulo exponi. Senſus eſt: Dic populo huic duro ſeipſos nõ eſſe Meſſiam recepturos. Audient enim eius doctrinam, eiúſque opera videbunt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatem. Igitur tu, ô Eſaia excæca, hoc eſt denuntia eſſe cor populi huius ob impia ſcelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangeliſtis ad oſtendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauiſſe Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, ſed non dando gratiam. Et ideò non dedit, quia ipſi eam noluerunt. Propterea dicebat Chriſtus: *Quotiens* E *volui congregare filios tuos, & noluiſti?* Et vt nemo po- Matt. 23. teſt medico litem intendere, qui ægrotum curari Luc. 13. nolentem deſerit: ſic nemo poteſt Deo culpam tri- Simile. buere, qui Iudæos obſtinatos & peruerſos obcæcari permiſerit. Ex hoc loco colliges duo: primũ eſt, hanc Eſaiæ vaticinationem ad Chriſti tempus referri, quoniam pro eo tempore eam citant Apoſtoli. Secundũ eſt, malitiam eſſe cauſam obcæcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, ſed propter hominum iniquitates & obicem non ſuppeditat gratiam, qua deſtitutus homo in grauiſſima incidit peccata: & ſuo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim Simile. Sol dicitur nobis cæcitatem inferre, quando ab eo oculos claudimus, cúmque videre nolumus: ſic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam ſubtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

g *Et dixi, Vſquequò Domine?*] Solicitus Propheta de populo ſuo quærit à Deo, quoúſque hæc ſententia permanſura ſit.

h *Et terra relinquetur deſerta.*] His verbis prædicta fuit euerſio Hieroſolymæ duce Tito.

i *Et longe faciet Dominus homines.*] Hoc eſt, diſperget Deus Iudæos à patria ſua, eóſque longè abducet & ſeparabit.

k *Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.*] F Id eſt, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obſidione & prælio non occubuerit, diſpergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, ſed in medio terræ, id eſt, per vniuerſum orbem terrarum. Quod impletum eſſe apertiſſimè videmus.

l *Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur.*] Senſus eſt: Ex Iudæis decimæ ad Chriſtum conuertentur. Significat ex Iudæorum multitudine paucos eſſe ſalutem conſecuturos. Hi aliis verbis appellantur ſemen & reliquiæ, vt fuit primo capite ſatis explica- Infrà 8. tum.

m *Et erit in oſtenſionem ſicut terebinthus.*] Senſus eſt: Ea pars quæ fuerit ad fidem Chriſti conuerſa, extendetur & propagabitur inſtar terebinthi & quercus, quæ ſunt arbores ramos ſuos admodum extẽdentes. Et ſemen ſanctum erit id, quod ſteterit in ea. Id eſt, illi qui in fide permanſerint, etſi in principio ſint pauci, erunt tamen velut ſemen ſanctum, ex quo multi fructus generabuntur. Quaſi dicat: De Apoſtolorum germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat Propheta Apoſtolos, & eos, qui ea Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos ſuos paulatim exten- Simile. dentibus. Nam vt arbores tempore hyemali, nec ſunt

A fructibus nec frondibus ornatæ, ſed intus habent quemdam vigorem, qui tempore veris eas florentes reddit, & auget: ſic fideles in principio etſi nullum vigorem habere videbantur, poſtea tamen ramos ſuos per totum orbem terrarũ dilatarunt, & pulcherrimos flores, vberrimóſque fructus tulerunt. Comparat etiam eos ſemini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per Euangeliũ generata. Hæc eſt ſpiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios Diuus Paulus: *Per Euangelium ego vos genui.* D 1.Corin.4

ANNOTATIO.

1 In manu eius calculus.] *Pro calculo eſt in Hebraico* רצפה *ritſpah, quæ dictio ſignificat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion, quos ſecutus eſt noſter interpres, ſignificat etiam prunam viuam, ſeu carbonem incenſum. Pagninus vertit carbonem. Poteris clarius vertere, carbonem incenſum. Fortaſſe alludit propheta ad altare holocauſti, vbi* Leuit.6. *erat perpetuus ignis: vt Leuitici ſexto litera diuina teſtantur, Septuaginta verterunt* ἄνθραχα, *nomen æquiuocum. Significat enim* ἄνθραξ *prunam, & carbunculum gemmam precioſam, quæ & nomine & colore carbonem incenſum imitatur. Non erat hic calculus quicunque lapillus, ſed ſplendidiſſima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne conſtituta. Eſaias ad munus concionandi ſubeundum purificatus eſt igne charitatis à ſeraph, hoc eſt, ab incendio ſeu incenſo, vt eſſet di-* B *uino amore inflammatus. Moyſes priuſquàm ad Pharaonem* Exod.3. *mitteretur, ad flammam ignis rubi ardentis accedere iube-* Act.2. *tur. Apoſtoli inflammati linguis ignis cœperunt ardenter concionari. Vnde colliges eſſe ſummè neceſſarium concionatoribus diuinum ignem animos illuminantem, purificantem, & accendentem. Id intelligens Dauid priuſquam diceret* Pſal.50. *in Pſalmo:* Docebo iniquos vias tuas, petit, *Spiritum rectum, Spiritum ſanctum, Spiritum principalem, vt in eodem Pſalmo licet videre. Non tibi citò hominem quemcunque, ſed diuinum vatem, ſapientia, ſanctitate, & animi amplitudine excellentem, nobilitatéque præſtantem.*

2 Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in oſtentionem ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quæ extendit ramos ſuos.] *Textus cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria, ita habet:* Et adhuc in ea erit decimatio, & rurſus erit in deprædationem ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quę proiecit fructus ſuos. *Quæ verba Diuus Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Veſpaſiano. Sed poſtea Iudæi, qui euaſerunt ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus Imperator, & tũc ipſæ reliquiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rurſum in direptionẽ. Capientur enim ab Adriano, & affligentur: & erunt veluti* E *terebinthus & quercus, quæ glandes amiſerunt. Quod accidit anno quinquageſimo à captiuitate ſub Tito & Veſpaſiano. Hæc Diuus Hieronymus. Vbi cõmunis verſio habet:* ad oſtẽſionẽ, *eſt in Hebræo* לבער *leuaer, à verbo* בער, *quod ſignificat præter alia cõburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit:* in exciſionem. *Poteſt verti:* ad excidendum, *vel ad comburendũ, vel ad ardendũ ſicut quercus ſterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui ſine fructu, quæ nihil valet niſi ad ardendum, & comburendum, & ſecandum.*

Argumentum capitis VII.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samarię contra Hieroſolymam coniurationem. Oſtendit Dei miſericordiam & potentiam, qui Iudæorum ſtatum occidentem afflictúmque erexit, eorúmque ciuitatem obſeſſam ab hoſtibus ſeruauit. Et inde ſumpta occaſione à Iudæorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Chriſti ſeruatoris noſtri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione ſibi ideò copulauit, vt in humana forma deliteſcens nos à dæmonis crudeliſſimi tyranni captiuitate liberaret, ad ęternámque beatitudinẽ tandẽ perduceret.

CAPVT VII.

ET[a] factum eſt in diebus Achaz filij Ioatham, filij Oziæ, regis Iuda. Aſcendit Raſin 4.Reg.16.
rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Iſrael in Ieruſalem, ad præliandum contra F
C eam: & non potuerunt debellare eam. [b] Et nuntiauerunt domui Dauid dicentes:
[c] Requieuit Syria ſuper Ephraim: & [d] commotum eſt cor eius, & cor populi eius ſicut mouentur ligna ſyluarum à facie venti. Et dixit Dominus ad Eſaiam. [e] Egredere in occurſum Achaz tu, & qui derelictus eſt [f] Iaſub filius tuus, [g] ad extremum aquæ ductus piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis. Et dices ad eum: [h] Vide vt ſileas. Noli timere, & [i] cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium iſtorum in ira furoris Raſin regis Syriæ, & filij Romeliæ, eò quòd conſilium inierit contra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Aſcendamus ad Iudam, & ſuſcitemus eum: & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

a *Et factum eſt.*] Rege Ozia vidit Eſaias ea, quæ primis quinque capitibus ſcripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioatham filius eius, ſub quo vidit Propheta ea, quæ ſexto capiti mandauit. Cùm verò Ioatham migraſſet ex vita, obtinuit regnum filius eius Achaz, homo impius & flagitioſus: qui relicto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gentium ritus animum tranſtulit, fictos commentitióſque deos 2.Para.28. turpiter coluit, & in religione violanda impias fraudes concepit. Ideò eum Deus meritò oppreſſit, & afflixit. Nam, vt diuina aſſerit hiſtoria, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Paleſtinis victus & immaniter vexatus. Hoſtes eius non tam ſuis viribus, quàm eius ſceleribus pugnãtes eum vicerunt, eiúſque gentibus magnam cladem intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Aequum enim fuit, vt qui Deum dereliquerant, ſuæ impietatis pœnas luerent. Sed omnia hæc bella voluit Propheta ſilentio tranſire. Illud tantummodo refert, in quo Raſin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores ſuperioris victoriæ, prædæque magnitudine excitati de euertenda Hieroſolyma conſpirarunt. At liberauit tunc Deus regem

A gem Achaz cum populo Iuda, quoniam ſæpe vbi deeſt præſidium humanum, oſtenditur diuinum. Habes [4.Reg.16.] hanc hiſtoriam quarti libri Regum capite ſextodecimo. Illud eſt animaduertendum, Raſin ſonare voluntatem: Phacee verò, aperientem. Qui voluntatem aperit, eíque finem proponit, intellectus eſt: nam voluntas ex ſe cæca eſt. Hæ igitur duæ potentiæ deprauatæ voluntas & intellectus vrbem Hieroſolymam, hoc eſt pacis viſionem, animíque tranquillitatem conturbare & expugnare contendunt: ſed diuino præſidio vincuntur.

b *Et nuntiauerunt domui Dauid.*] Hoc eſt duabus tribubus Iudæ & Beniamin ſequentibus domum Dauidis. Rex Iuda eſt rex duarum tribuum. Rex Iſrael, rex Ephraim, rex Samariæ, rex decem tribuum, idem eſt.

c *Requieuit Syria ſuper Ephraim.*] Id eſt exercitus Syriæ coniunctus eſt cum exercitu decem tribuum. Similis Hebraiſmus eſt libri primi Regum capite ſeptimo [1.Reg.7.]: *Requieuit omnis domus Iſrael poſt Dominum*, Id eſt, adhæſit illi.

d *Et commotum eſt cor eius.*] Timuerunt tam rex Iuda quàm populus, & veluti arborum folia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

B

e *Egredere in occurſum Achaz.*] Imminebant hoſtes, & in illud diſcrimen ventum erat, vt ex eorum manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus voluit Deus ſuam oſtendere potentiam. Hinc colligimus nunquàm eſſe de diuino præſidio deſperandum. Quin potius cùm fuerimus in afflictionibus, ærumníſque verſati, & in periculis conſtituti, debemus animum erigere, in Deóque ſpem omnem & fiduciam collocare. Ipſe enim qui [Gen.11.] eripuit Abrahamum à Chaldæis, [Gen.19.] Suſannam à falſo teſtimonio, [Gen.37.] Danielem à lacu leonum, tres pueros à [Dan.13.] camino ignis ardentis, beatum Petrum à carcere, [Dan.14.] beatum Paulum à naufragio, qui denique eum firmo [Dan.3.] atque erecto animo inuocantibus opem tulit, quo[Act.12.]modo nos in periculis & calamitatibus derelinquet, [Act.27.] ſi eius præſidio confidentes ad ipſum tanquam ad [2.Cor.11.] arcem munitiſſimam confugerimus? [Pſal.64.] Ait enim diuinus ille vates & clariſſimus rex Dauid: *Iacta ſuper Dominum curam tuam, & ipſe te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationem iuſto.* Vbi *pro cura tua*, eſt in Hebraico *iebauecha*: quæ dictio præter alia onus ſiue pondus ſignificat. Omnes qui tali pondere [Matt.11.] premuntur vocat Chriſtus apud Matthæum inquiens: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos.* C Ne igitur ob afflictionum pondera deſperemus, cùm ſubleuatorem Deum habeamus, qui nos clamantes ærumnarum aquis agitatos earúmque pondere ſubmerſos abſque dubio eripiet. [Pſal. 17.] Hoc ſentiebat Dauid, cùm ita canebat: *Aſſumpſit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortiſſimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati ſunt ſuper me. Præuenit me in die afflictionis meæ, & factus eſt Dominus* [Pſal.90.] *protector meus.* Et alio in loco inducit Deum in hunc modum aientem: *Cum ipſo ſum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.*

f *Iaſub filius tuus.*] Hinc colligunt nonnulli alium filium habuiſſe Eſaiã, qui ſe ad hoſtes contulerat, quem dicunt eſſe Rabſacem, de quo poſteà agetur c. 36.

g *Ad extremum aquæductus piſcinæ ſuperioris.*] Duæ erant piſcinæ ſiue ciſternæ Hieroſolymæ propter fontium inopiam. Ex vna quæ erat in parte ſuperiore extra ciuitatem, quæ ob eam cauſam ſuperior appellabatur, veniebat per aquæductum aqua ad alteram, quæ erat in ciuitate, & appellabatur inferior. In extremo huius piſcinæ ſuperioris erat Achaz fortaſſe prouidens ne eam hoſtes euerterent, cùm Eſaias ad eum acceſſit.

D

h *Vide vt ſileas.*] Id eſt, noli timorem tuum verbis oſtendere. Vel, noli Deum tuum blaſphemiis laceſſere.

i *Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium.*] Id eſt, ne timeas regem Syriæ & Samariæ, qui propter iram, ſuperbiam, & furorem titionibus incenſis atque fumigantibus comparantur. Caudas appellat Propheta extremitates, vbi ignis eſt in torribus. Et fortaſſe hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu verò conſidera eos qui rempublicam gubernant, ſi ſint ſceleribus contaminati & obſtricti, titiones eſſe non lucentes, ſed comburentes & fumigantes. Contrà verò principes illi atque præſules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iuſtitiámque humanis opibus anteponunt, virtute, vita, & exemplo mundum illuminant: & eam ob cauſam lux mundi rectè appellantur. Ita Chriſtus Deus noſter Apoſtolis dicebat: *Vos eſtis lux mundi.* Aſpicis igitur & [Matt.5.] animo percipis, quæ ſit inter bonum & malum principem & præſulem differentia. Bonus, lux eſt ſplendens, ardens, illuminans: iniquus verò, torris eſt ſiue titio, vt hîc à Deo appellatur, nullum ſplendorem emittens, ſed comburens, exulcerans, oculos E aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denique domum, hoc eſt, totam congregationem contaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non cõparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumiganti, ſed ex vtraque: quoniam nulla parte eum poteris accipere quin comburaris. Si eum mones, exulcerat te, vehementérque opprimit. Si eum laudas adulationibúſque fallis, tu teipſum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius eſt vt in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dummodò non diſcedas à virtute, neque deiiciaris à gradu conſtantiæ, quàm vt per flagitia perpetuum principis fauorem conſequaris. [Similitudo] Eſt enim talis fauor veluti hedera arborem amplectens caducam, corruptis defixam radicibus, ruinam quotidie minantem. Nam etſi princeps dum vixerit, te amore & fauore proſequatur, tamen fluxus eſt, infinitis periculis expoſitus: & velis nolis eſt è vita exceſſurus, & tu corrues fauore deſtitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui ſubditus es, mundi fauorem non curans, ne timeas iniquos principes & præſules, ſi ad Deum aſpiraueris, in eóque ſpem tuam poſueris. *Non formidet cor tuum à duabus caudis titionum fumigantium.* F Nam *ſi Deus pro nobis*, vt ait Apoſtolus, *quis contra nos?* [Rom.8.] Sed dic cum Dauide, *Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* [Pſal.26.] Et alio in [Pſal. 14.] Pſalmo: *Quoniam in te eripiar à tentatione.* Et quamuis te hoſtium furor inuadat, tranquilla tamen mente conſiſte. Nam ſi iuſtitiam colueris & pietatem, quis te poterit veri honoris ornamentis ſpoliare? *Iuſtus*, vt ait diuinus pſaltes, *vt palma florebit, ſicut cedrus Libani multiplicabitur.* Habes pro te Deum, de quo canit [Pſal.91.] idem vates: *Liberabit pauperem à potente, & pauperem* [Pſal.71.] *cui non erat adiutor.* Non eſt in mundo qui valeat virum iuſtum virtutúmque mœnibus munitum lædere & à gloriæ altiſſimo gradu præcipitare. Vide quid Deus dicat Ieremiæ: *Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnem terram.* [Ierem.1.] Vbi vides virum ſanctum cum ciuitate munita, columna ferrea & muro æreo comparari. Amos propheta capite ſeptimo ait ſe vi[Amos 7.]diſſe Dominum ſuper murum litum: vbi Diuus Hieronymus per hunc murum Apoſtolos intelligit, cæteróſque viros ſapientia atque virtute præſtantes. Ibi enim Septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum, ob ſanctorum firmitudinem & conſtantiam interpretantur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VII.

Iaſub. 1 Et qui derelictus eſt Iaſub filius tuus.] *Pro Iaſub in Hebraico eſt* ישוב *à verbo* שוב*, quod ſignificat conuertere. Sonat igitur Iaſub conuertetur. Voluit hoc nomine ſignificare reliquias Iudæorum eſſe ad Chriſtum conuertendas. Præcepit Deus Eſaiæ, vt Filium ſuum Iaſub aſſumeret, vt nominis ſignificatione rei euentum ſignificaret.*

1 Si non credideritis, non permanebitis.] *Nempe in regno. Pro credere & permanere in Hebraico eſt vnum atque idem verbum, nimirum* אמן *aman. Sed priori loco eſt tertia coniugationis vocis actiua, quæ appellatur hiphil, & ſignificat credere: Secunda verò loco eſt prima coniugationis paſsiuæ, quam appellant niphal, & ſignificat eſſe firmum, certum, ſtabilem, & permanentem. Ideò rectè vertit interpres noſter:* Si non crediderítis, non permanebitis. *Et quoniam qui firmi certique ſunt in re aliqua, eam intelligere cenſentur, ideò adducti hac ratione verterunt Septuaginta interpretes:* Si non crediderítis, non intelligetis. *Quaſi illis dicat propheta: Niſi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aſpicis infideles omnes eſſe vera intelligentia ſapientiáque deſtitutos. De illis enim ait in hunc modum Diuus Paulus in epiſtola ad*

B

Rom. 1. *Romanos.* Euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes enim ſe eſſe ſapientes ſtulti facti ſunt. *Diuus Auguſtinus inquit intellectum eſſe præmium fidei. Et rectè quidem. Eſt enim perſpicuum, fidem illuminare, admirabilémque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit:* Si non creditis, eſt, quia non eſtis ſtabiles. *Hoc eſt, Ideò mihi non creditis, quia non eſtis in ſolido fidei fundamento conſtituti. Poteſt verti:* Si non crediderítis, non eritis ſtabiles, *vel fideles, vel fortes, vel perſeuerantes.*

2 Et non tentabo Dominum.] *Pro tentabo eſt in Hebraico* אנסה *anaſſeh, à verbo* נסה *naſah, quod ſignificat tentare, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres, Poteſt eſſe à verbo* נשא *naſa, quod ſignificat extollere & exaltare. Ideò poterat verti:* & non exaltabo Dominum.

3 Ecce virgo concipiet.] *Pro virgine eſt in Hebraico* עלמה *almah, quod nomen ſignificat virginem. Et non ſolùm hoc in loco, ſed etiam in capite vigeſimoquarto Ge-*

C

neſis, vbi in Hebraico eſt hæc dictio עלמה *vertit interpres Latinus virginem, inquiens:* Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. *Et lingua Punica, quæ vt ait Diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginem ſignificat. Et Septuaginta interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos, & clari in primis, linguaque Græca peritiſsimi verterunt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomen propriè virginem abſque dubio ſignificat. Nihilominus tamen audent nunc Iudæi aſſerere hoc non intelligi de virgine, ſed de vxore Eſaiæ, quanquam ex illis nonnulli dicant eſſe de vxore regis Achaz intelligendum, quarum vtraque virum cognouerat, neque volunt fateri hoc nomen virginem ſignificare: imò omnes Septuaginta fuiſſe hoc in loco deceptos aſſeueranter affirmant, ſuoſúmque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus pro* עלמות *alamoth* בתולות *bethuloth interpretantur, omnino reijciunt. Dictio enim bethuloth ſine vllo dubio virgines ſignificat, vt ipſi facilè confitentur. Quàm falſa & inepta ſint horum Iudæorum interpretationes, in explanatione oſtendimus. Deriuatur hæc dictio almah à verbo* עלם *alam, quod ſignificat latere & abſcondere. Vnde ſignificat non quamcunque virginem, ſed eam,* E *quæ eſt abſcondita, de cuius integritate dubitare nemo poßit: & quæ eſt non vetula ſed adoleſcentula. Ideò Latinus inter-* Cant. 1. *pres in primo Canticorum capite vertit:* Adoleſcentulę dilexerunt te. *Vbi in Hebraico eſt alamoth, & in commentario Hebraico exponitur bethuloth. Et in Prouerbiis capite* Prou. 30. *trigeſimo vbi ſcriptum eſt:* Tria ſunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlo, viam colubri ſuper terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adoleſcentia, *pro adoleſcentia debet eſſe in adoleſcentula, ſiue in virgine: eſt enim in Hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio typographorum effectum eſſe exiſtimo, vt pro adoleſcentula deprauatè ſcriberetur adoleſcentia. Hoc myſterium ait Salomon ſibi fuiſſe occultum & arcanum. Quis eſt hic homo, cuius viam in virgine adoleſcentula & abſcondita ignorabat Salomon, niſi Chriſtus de Spiritu ſancto conceptus, & de virgine ſanctiſſima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicam inexplicabilémque generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam eſſe virginem, Emanuelémque parituram, viam tamen & inenarrabilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Eſaias capite quinquageſimotertio:* Generationem eius quis enar- Eſa. 53. rabit

F

Argumentum capitis VIII.

Deſcribit diuinus vates admirabilem ſanctiſſimæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite ſuperiore. Celebrat victoriam, quam Chriſtus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur venturas eſſe Aſſyriorum copias in Iudæam, totámque regionem excepta Hieroſolyma, vaſtaturas. Prædicit Syriæ & Samariæ excidium & vaſtitatem. Hortatur populum ſuum ad Dei timorem, verámque religionem amplexandam. Præcinit Chriſtum fore eum timentibus & colentibus in ſanctificationem, in petram autem offenſionis impiis Iudæis, ipſius Chriſti Dei noſtri diuina opera damnantibus, eiúſque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altiſſimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui ſe vitiis dediderunt, eorúmque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, Chriſti ſanctiſſimis operibus offenduntur. Quò fit vt ad æternas miſerias præcipites ruant. Tandem docet vanos eſſe ariolos, tollendámque eſſe omnem ſuperſtitionem, & ad ſacram Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET [a] dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & ſcribe in eo ſtylo hominis: [b] Velociter ſpolia detrahe, citò prædare. Et [c] adhibui mihi teſtes fideles: Vriam ſacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ: & [d] acceſſi ad prophetiſſam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, Accelera ſpolia detrahere, Feſtina prædari. Quia [e] antequàm ſciat puer vocare patrem ſuum & matrem ſuam, auferetur fortitudo Damaſci: & [f] ſpolia Samariæ coram rege Aſſiriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: [g] Pro eo quòd abiecit populus iſte aquas Siloe, quæ vadunt cum ſilentio, & aſſumpſit magis Raſim, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas, regem Aſſiriorum, & omnem glo-

riam

A riam eius. Et aſcendet ſuper omnes riuos eius & fluet ſuper vniuerſas ripas eius, & ibit per D
Judam inundans, & tranſiens [h] vſque ad collum veniet. [i] Et erit extenſio alarum eius implens
latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

EXPLANATIO.

a *Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem.*] Vult Propheta iis verbis oſtendere, rem hanc quam vult conſignare literis, & mandare monimentis, magnam eſſe, dignámque abſque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba ſcribenda, erat librum magnum ſumpturus, niſi vellet myſterij magnitudinem ſignificare? Nam quod maius illuſtriúſque myſterium eſſe poteſt, quàm virginem concipere, cúmque parere, qui eſt verus Deus & verus homo, hominum generis reſtaurator, ipſius matris, quæ eum genuit, creator, totiuſque mundi redemptor? Eſt etiã altera cauſa ob quam iuſſit Deus eſſe librum magnum, nempe vt poſſet ab omnibus
B videri, ne ob eius paruitatem ſe aliquis excuſaret. Et eam ob cauſam præcepit Eſaiæ, vt ſcriberet ſtylo hominis, hoc eſt manifeſto, & verbis humanis, literiſque notis, vt omnes poſſent id, quod erat ſcribendum, intelligere. Et hanc rationem affert Ionatham in
Hebac. 2. Thargum. Voluit Deus etiam hac in re ſuam erga homines clementiam ſignificare. Idem præcepit Prophetæ Habacuc in hunc modum: *Scribe viſum, & explana eum ſuper tabulas, vt percurrat qui legerit.* Ac ſi diceret: Scribe vaticinationem, eámque planè explicat, vt qui legerit, poſſit eam facilè intelligere.

b *Velociter ſpolia detrahe, citò prædare.*] Hæc eſt prophetia, quam Eſaias in libro magno ſcribere iubebatur. Vide quàm pauca verba, ſed conſidera quàm ſublimia myſteria in illis includantur. Capite ſuperiore prædixit ſanctus vates nomen & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nunc alia eius nomina, verbis quidem differentia, ſed re idem ſignificantia, ſcribit: quibus noſtram à dæmone liberationem ſignificant. Eſt igitur ſenſus. Hactenus diabolus homines oppreſſit, huiuſque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immaniſſimam, ſed ipſe eiicietur foras.
C Ideò tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius ſpolia, aufer homines ab eius poteſtate & miſerrima ſeruitute, ipſi enim ſunt ſpolia, quæ es ab illo ablaturus: ea citò eripe, ipſumque dęmonē prędare: vltrà eũ regnare ne patiaris. Id fuiſſe à Chriſto ſeruatore noſtro factum, & hanc vaticinationem impletam, ipſa Euangelia aſſerunt, nos planè cognoſcimus. Non exiſtimes hanc Chriſti victoriam fuiſſe tunc primò ab Eſaia prænuntiatam: nam in mundi principio fuit à Deo prædicta, & poſtea à Moyſe literis conteſtata. Cùm primùm noſtri primi parentes ob diuini præcepti tranſgreſſionem in grauiſſimum crimen incidiſſent, ita Deus ſerpenti, qui Euam ſeduxit, & in poſteritatem
Gen. 3. fuerat crudeliſſimum excidium machinatus, allocutus eſt: *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius, & ipſa conteret caput tuum.* Vel, vt eſt in Hebraico, *& ipſum conteret caput tuum.* Quæ eſt hæc mulier, niſi virgo ſanctiſſima Dei genitrix Maria? Quid per eius ſemen, niſi Chriſtus Deus noſter intelligitur? Hunc dicit eſſe dæmonis caput contriturum. Cui exiſtimas reſeruatam fuiſſe hanc victoriam, niſi ChriſtoDeo noſtro, qui ſpolia detraxit ab hoſte antiquo, eiúſque caput contriuit, hominúmque genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis verſio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: *Et ipſa conteret caput tuum.*

Quoniam ipſa Chriſtum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera Hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipſa, ſed, *Et ipſe*, nimirum virginis fructus. Et ita tranſtulit Pagninus, & nonnulli alij.

c *Adhibui mihi teſtes fideles.*] Scripſi ea, quæ mihi præcepit Deus, & aſſumpſi teſtes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriam ſacerdotem & Zachariam filium Barachiæ, viros claros, qui magnam celebritatem ſermonis hominum fuerant conſecuti. Hi certò ſciunt me ſumpſiſſe librum magnum, cui ea quæ mihi Deus præceperat, mandaui. Vrias ſonat illuſtrationem ſiue illuminationem Dei. Zacharias verò E
Dei memoriam ſiue memoriam. Hi enim ſunt fideles teſtes, qui à Deo illuminantur, cúmque memoria tenent. Ex quo colliges non eſſe eos integros teſtes, qui in ignorantiæ peccatorúmque tenebris verſantur, Deúmque obliuiſcuntur, neque veritatem neque iuſtitiam colentes. Chriſtus apud Ioannem in ſermone illo amoris pleniſſimo, quem habuit inter diſcipulos ſuos imminente tempore, quo erat accepturus grauiſſimis contumeliis ex hoc mũdo ad patrem tranſiturus, hæc verba fecit: *Cum venerit Paracletus,* Ioan 15.
quem ego mittam vobis à Patre Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me. Et vos teſtimonium perhibebitis, quia ab initio mecum eſtis. Ac ſi diceret: Teſtimonium, quod de me tribuetis ô diſcipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniam eritis Spiritu ſancto incenſi, & ea teſtificabimini, quæ vidiſtis, quoniam ab initio mearum concionum, meorúmque miraculorum mecum eſtis. Vbi vides idoneos & approbatos teſtes, eos eſſe, qui & iuſti ſunt, & ea, quæ teſtantur, certò ſciunt. Debet iudex conſiderare ſint ne teſtes integri an deprauati, nimiáque Iudicii munus.
affectione corrupti. Vt enim ſolis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, vitri colores, non autem ſuum repreſentat, vt cùm ſol ſit vnus atque idem, diuerſus tamen pro colorum varietate appareat: ſic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, ſed qualis eſt eius affectio tali colore rem ipſam depingit: vt cùm vnum atque idem ſit factum, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipſius affectus colorem oſtendit. Ex quo conſequitur vt eius teſtimonium aliorum facta ſæpenumerò deprauate repreſentet. Prudenter equidem Ageſilaus vt eſt apud Plutarchum, quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio teſtimonium dicere, exiſtimabat non minus eſſe inquirendos & diſcendos eorum mores, qui loquabantur, quàm eorum, de quibus verba faciebant.
F Similitudo

d *Acceſſi ad propheti ſſam.*] Poſtquam ex Dei præcepto, inquit, ſcripſi in libro magno myſterium redemptionis humanæ per Chriſtum, & adhibui mihi teſtes fideles, acceſſi mente ad prophetiſſam illam virginem Mariam ſacratiſſimam, & diuino lumine illuſtratus vidi fore, vt ipſa conciperet & pareret, integra & inuiolata virginitate permanente. Et dixit mihi Deus: Filius huius virginis eſt puer ille, qui vocabitur Emanuel. *Tu etiam voca nomen eius, accelera, ſpolia de-*

A *trahe, feſtina prædari.* Accelera ſpolia detrahe, ſiue ſpolia pertrahere, eſt vnum nomen, feſtina prædari alterum, ſed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus oſtendere eſſe Chriſtum magna cum feſtinatione à dæmone mundum erepturum.

e *Antequam ſciat puer vocare patrem ſuum & matrem ſuam.*] Confirmatio eſt eius, quod dixerat, eſſe Chriſtum cum magna feſtinatione mundum à dæmonis fauce erepturum. Quaſi dicat priuſquam Emanuel humanitate aſſumpta ad id perueniat ætatis, in qua pueri ſciunt vocare patrem & matrem, auferet atque deſtruet mundi fortitudinem & ſapientiam. Nam quid aliud fuit Chriſti natiuitas eiúſque in mundum aduentus ſine humanis armis, ſine copiis & hominum exercitibus, ſine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euerſio? Voluit ſtatim in infantia Chriſtus indicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantam habere firmitudinem, vt in illis fiduciam collocaremus: ſed in Chriſti fide charitate formata, in vera religione, in mundi contemptu, in perpetua virtutis conſtantia eſſe veram fortitudinem cõſtitutam. Quid
B aliud fuit naſci Chriſtum inter paleas & fœnum, &
Luc. 2. reclinari à virgine ſanctiſſima in humili præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio, vt ait Euangeliſta, quàm humani faſtus, inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi ſapientiæ, apertiſſima damnatio? Quid aliud fuit naſci in itinere & in diuerſorio, niſi docere vitam hanc viam eſſe & diuerſorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi ſuperbiæ & iactantiæ clariſſima improbatio? Quid aliud fuit illa ſumma paupertas, quàm humanæ proſperitatis, fluxarúmque opum inconſtantium in caſúmque ſitarum contemptio? In illa inopia voluit deliteſcere ſummus ille omnium rerum opifex, ampliſſimúſque cœli moderator & rector qui naturam vniuerſam imméſa virtute coërcet & continet, totius vniuerſi inuictiſſimus imperator, vt doceret fundamentum Chriſtianæ philoſophiæ, veræque religionis initium in rerum huma-
1. Cor. 1. narum contéptione ac deſpicientia cõſiſtere: nóſque ad cœleſtis patriæ deſiderium firmiſſimámque æternitatis ſpem & fiduciam excitaret. Cùm igitur Chriſtus natus eſt, ſtatim incœpit auferre fortitudinem Damaſci. Stultam enim fecit Deus huius mundi ſa-
C pientiam. Et vt verbis vtar Apoſtoli, *quæ ſtulta ſunt mundi, elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea, quæ non ſunt, vt ea, quæ ſunt, deſtrueret.* Vocat hoc in loco Diuus Paulus ea, quæ non ſunt, res illas, quæ nullius eſſe momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertiſſimè ſummam fuiſſe Chriſti ſeruatoris noſtri in mũdi reſtauratione celeritatem. Cum primùm natus eſt in mundo, cœpit ſaluum fa-
Luc. 2. cere mundum. Statim adduxit ad ſe paſtores, qui an-
Matt. 2. gelis concinentibus Chriſtúmque nuntiantibus ad præſepium peruenerunt: & Magos Orientales ex diſtantibus prouinciis ad ſe velociter perduxit: vt ſignificaret non ſolùm Iudæorum reliquias, quæ per paſtores Iudæos ſignificabantur, ſed etiam gentes, quarum primitiæ erant magi illi Orientis, eſſe ſalutem conſecuturas. Cùm rex aliquis vult principem filium ſuum deſignare regem, conuocat vrbium legatos, qui iurent ſe eſſe principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & deſignatur rex. Conſtitutus eſt Chriſtus rex à Deo patre, iuxta id, quod ipſe de ſe ait in Pſalmo: *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion*
Pſal. 2. *montem ſanctum eius.* Quod intelligitur quatenus ille homo eſt: Nam natura diuina Chriſtus æqualis eſt Patri, ſempérque regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, paſtores ex Iudæis, & Magi ex D
gentibus, vt hunc regem recognoſcerent & adorarent. O fœlix Bethleem! ô ampliſſimum atque ex- Ioan. 6.
cellentiſſimum diuerſorium! ô domus panis! id enim ſignificat, vbi natus eſt panis ille viuus, qui de cœlo deſcendit: vbi facti ſunt conuentus cœli & terræ, & verus totius vniuerſi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquiſque cœlitibus recognoſcitur & adoratur. In te natus in tempore ille, qui eſt ſempiternus, cœpit velociſſimè mundum reſtituere. At ſentienda quidem eſt, omníque lachrymarum abundantia ſæpenumerò deploranda obliuio noſtra, qui Deo acceleranti & feſtinanti vt nos liberet & ſeruet, non occurrimus, ſed in noſtra ignauia & pernicie torpemus. Conſideremus Dei celeritatem & noſtram deſidiam, Dei ſolicitudinem & noſtram inertiam. Cur non feſtinamus, ſi Deus feſtinat? Quid reſpondebit noſtra ſocordia Chriſti velocitati? Venit Deus in mundum, & dedit ſemetipſum pro peccatis noſtri, vt nos eriperet à præſenti ſæculo nequam, vt verbis Paulinis vtar in
epiſtola ad Galatas, *& nos iterum atque iterum vincu-* Gal. 1.
lis noſipſos aſtringamus, & in deſidia noſtra permane- E
mus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus noſtris, baculos manu tenentes, vt Deus in Exodo
præcipiebat, comedamus feſtinantes. Et vt ait Exod. 12.
Diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos, *feſtinemus* Hebr. 4.
ingredi in illam requiem, vbi Dei viſione in æternum fruamur.

f *Et ſpolia Samariæ coram rege Aſſyriorum.*] Auferet Emanuel ſpolia Samariæ: hoc eſt, homines mundi à diaboli poteſtate coram ipſo diabolo, idem dicit alio in loco idem Propheta iis verbis: *Ideò diſpertiam ei plurimos & fortium diuidet ſpolia.* Idem etiam Chriſtus apud Lucam ſignificauit ita dicens: *Cùm fortis*
armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quæ poſſidet. Infrà. 53.
Si autem fortior illo ſuperueniens vicerit eum vniuerſa arma Luc. 11.
eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. Hæc ſpolia ſunt homines, quos Chriſtus à dæmonis poteſtate ereptos diſtribuit. Nam ipſe, vt ait
Diuus Paulus in epiſtola ad Epheſios, *dedit quoſdam* Epha. 4.
quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores. Vicit igitur Chriſtus dæmonem, eiúſque captiuitatem ſibi captiuauit. & in cœlum adduxit. Id quidem eſt, quod
ait Apoſtolus in eadem epiſtola: *Aſcendens in altum* F
captiuam duxit captiuitatem. Hoc eſt homines, qui Epha. 4.
antea erant ſpolia Samariæ, ab exilio ad cœleſtem patriam adduxit. quod Dauid multò antea cecinerat, quamuis & hoc ita ſit, exiſtimo tamen hoc etiam de
materiali Samaria & Damaſco ciuitate Syriæ dictum Pſal. 67.
eſſe. Prædicit enim his verbis Propheta victoriam, quam Aſſyriorũ rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit priùs, quàm puer ſciret vocare patrem & matrem, hoc eſt, priuſquàm Chriſtus naſceretur. Sed hæc victoria ſignificabat Chriſti victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudæis, pluréſque ex gentibus in Chriſtum crediderunt, & repudiata ſuperſtitione, ad veram pietaté & religionem animum applicuerunt, ſéque Chriſto libenter dedicarunt. Iudæi per hanc propheti ſſam intelligunt, vt dixi, vxorem Eſaiæ: ad quem dicunt eum coram fidelibus teſtibus Vria & Zacharia acceſſiſſe, ex eóque congreſſu filium genuiſſe, qui vocatus fuit, *Accelera, ſpolia detrahere, feſtina prædari.* Sed quis non videt Iudæorum impudentiam? qui Eſaiæ prophetæ ſanctiſſimo eam turpitudinẽ tribuunt, quã ne lenones quidem admitterẽt? Qui enim fieri poteſt vt modeſtiſſimus sãctiſſimúſq; vates corã hominibus venereum actum exercuiſſet? cùm non dicam homines, ſed etiam quædam

bruta

A bruta animalia nolint cum fœminis congreſſum habere niſi in locis abſtruſis, ab hominúmque conſpectu remotiſſimis? Id enim de elephantis & camelis Ariſtoteles libro quinto de natura animalium capit. ſecundo ſcribit. Præterea puer natus ex tali congreſſu natus fuiſſet decem & nouem annos cùm Samaria euerteretur. Illa enim, vt conſtat ex quarto Regum, & ſecundo Paralipomenon, euerſa fuit anno ſexto regis Ezechiæ: puer autem, ſi verum eſt, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit ſecundo anno Achas regis Iuda. Inter annum autem ſecundum Achas & ſextum Ezechiel, ſi rectè computes, inuenies viginti annos inter fluxiſſe. quomodò igitur fieri poſſet, vt puer neſciret vocare patrem & matrem iam natus annos ſaltem decem & nouem? Ex quo apertiſſimè colliges falſam commentitiámque eſſe hanc Iudæorum opinionem, neque poſſe cum ratione, neque cum ſcripturarum veritate cohærere. Eſt igitur hæc prophetiſſa virgo illa ſanctiſſima Dei genitrix Maria, de qua dixerat ſuperiore capite: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel.* Ad hanc acceſſit mente diuinus noſter vates, eam fuit animo contemplatus Chriſtum parientem, & in virginitate perſeuerantem.

4. Reg. 17. & 18. 2 Par. 34.

g *Pro eo quod abiecit populus iſte aquas Siloe.*] Prędicit euerſionem Iudeæ per Aſſyrios quaſi dicat: quoniam populus Iudæ, cuius regnum eſt veluti fons Siloe leniter fluens, ſuum negligit ſtatum, & ſpem non in diuino præſidio, ſed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eiſque vult ſe ſubijcere, qui ſunt velut fluuij magni ſuo impetu omnia ſecum rapientes, ego adducam ſuper eum aquas fluminis rapidiſſimi, quæ in totá terram ſe fundant, hoc eſt potentem immanémque Aſſyriorum regem, qui totam terram vaſtet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno Iuda fauebát regibus Syriæ, & Samariæ quos videbant potentes, eóſque ſibi reges conſtituere volebant. Siloe eſt fons lenis & innoxius ad radices montis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo conſtitutum, comparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illíſque ſubijci. At Deus eos non illis, ſed regi Aſſyriæ ſeruire fecit. Colligas hinc eos, qui illis nolunt ſubiici, quibus Deus vult, ſed diuinę voluntati nequaquam obtemperantes, alios eligunt, quibus ſe ſubiiciant, poſtea aliis ſeruire, qui eos opprimant & affligant. Æquum enim eſt, vt quoniam illi non vis ſubiici, cui Deus vult vt ſubiiciaris, ei ſis ſubiectus, cui ſubiici nequaquam velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, ſi tu illi non vis parére? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud eſt præterea obſeruandum Siloe ſonare miſſum: miſſus autem Chriſtus fuit, ita enim ait Diuus Paulus in epiſtola ad Galatas: *Vbi venit plenitudo temporis miſit Deus filium ſuum factum ex muliere, factum ſub lege, vt eos, qui ſub lege erant, redimeret.* Eſt igitur huius loci ſenſus: Quoniam Iudæorum populus contempſit & abiecit Meſſiam à patre miſſum, & voluit potius ſcribis & Phariſæis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eum ſummis calamitatibus premant. Hic eſt fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, vt eſt apud Ioannem c. nono. Volens enim Euangeliſta ſignificare, per fontem illum Chriſtum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: *Siloe miſſum ſonat.* Eſt námque Chriſtus fons ille, de quo aiebat regius vates cum patre loquens. *Quoniam apud te eſt fons vitæ.* Et Zacharias propheta: *In die,* inquit, *illa erit fons patẽs domus Dauid, & habitantibus Ieruſalem in ablutionem peccatorum.* Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, miſſus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis eſt ille qui mentis oculorum tenebras aufert, niſi Chriſtus ſeruator noſter? Si hunc fontem contempſeris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ ſplendore illuſtratus, & regi Aſſyrio, hoc eſt diabolo huius mundi principi ſubiicieris, à quo immaniter vexaberis. ei vis lumen oculorum recipere, confuge ad hunc fontem, & deterſa cæcitate clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter, abſque ſtrepitu & clamore, quod Chriſto conuenire indicat locus Eſaiæ capite quadrageſimo ſecundo ita habens: *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius.* Quem locum Diuus Matthæus duodecimo capite ſui Euangelij de Chriſto interpretatur. Illud eſt hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus, & contentionibus vtuntur, aquáſque Siloe quietè & in ſilentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis ſtructura neque audiebatur malleus, neque ſecuris, vt in primo Regum libro literæ diuinæ teſtantur, ſic in Eccleſia Chriſti templo celeberrimo & ampliſſimo nullæ debent eſſe iniquæ lites, altercationes, & tempeſtates: ſed modeſtia, trãquillitas, & charitas.

B C Gal. 4. D Ioan. 9. Pſal. 35. Zach. 13. Infrà 42. Matt. 12. E 3. Reg. 6. Simile.

h *Vſque ad collum veniet.*] Id eſt, vſque ad Hieroſolymam, vſque ad quam venit rex Aſſyrius, ſed eam non euertit, quoniam voluit eam Deus tunc ſeruare. Appellatur autem Hieroſolyma collum Iudææ, quòd ſit in loco alto ſita. Et voluit diuinus vates in aſſumpta tranſlatione permanere. Comparauit immanem Aſſyriorum regem aquis inundantibus, omnia ſecum rapientibus: nunc autem volens earum altitudinem ſignificare, ait totum corpus Iudeæ pręter caput eſſe aquis cooperiendum, eáſque vſque ad collum acceſſuras. Per caput cum collo, Hieroſolyma intelligitur.

i *Et erit extenſio alarum eius.* Copias & caſtra regis Aſſyriorum alas extenſas vocat, eiúſque potentiam, innumerabilémque militum multitudinem prædicit. Apoſtrophe eſt ad puerum Ieſum, quem indicat in terra Iudæę naſciturum eſſe, cùm Iudæam eius terram appellet. F

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT VIII.

1 Acceſſi ad prophetiſſam.] *Pro prophetiſſa eſt in Hebraico hanneuiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Acceſſi ad inſignem illam Prophetiſſam.*

2 Auferetur fortitudo Damaſci.] *Poteſt verti:* Auferet fortitudinem Damaſci, *nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt:* Accipiet fortitudinẽ ſiue virtutem Damaſci in conſpectu regis Aſſyriorum. *Et ita legit Chryſoſtomus in homilia ſecunda in Matthæum in opere imperfecto, aut quiſquis ille eſt, qui opus illud compoſuit. Vbi per virtutem ſiue fortitudinem Damaſci intelligit Magos, ſapientes illos Orientales, quos Deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo, ſiue virtus hoc in loco, quia abſque dubio fortitudo, ſiue virtus vniuſcuiuſque prouinciæ ſapientes ſunt. Per regem autem Aſſyriorum diabolum intelligit principem dæmoniorum. Quidam vertit:* Tollet copias Damaſci. *Pagninus:* Tollet opes Damaſci: *quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici poteſt. Quis enim priuſquam ſciat vocare patrem aut matrem, imò priuſquam naſcatur, poſſet Damaſcum euertere, eiuſque fortitudinem,*

A *copias, diuitias auferre? Eſt igitur perſpicuum non poſſe hanc vaticinationem niſi de Chriſto explanari.* D

[a] Congregamini populi,& vincimini,& audite vniuerſę procul terrę:confortamini,& vincimini:accingite vos,& vincimini, inite conſilium,& diſſipabitur. Loquimini verbum, & non fiet,quia nobiſcum Deus. [b] Hęc ait Dominus ad me ſicut in [1] manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius,dicens:Non dicatis:coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iſte,coniuratio eſt. (Luc 2. c.) [c] Et timorem eius ne timeatis,neque paueatis. Dominum exercituum ipſum ſanctificate:ipſe pauor veſter,& ipſe terror veſter. (Rom 9. g.) [d] Et erit [2] vobis in ſanctificationem,(1 Pet. 2. b.) in lapidem autem offenſionis & in petram ſcandali [e] duabus domibus Iſrael, in laqueum & in ruinam habitantibus Ieruſalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent,& cõterentur,(Hebr. 2. d.) & irretientur,& capientur. [g] Liga teſtimonium,ſigna legem in diſcipulis meis. Et [h] expectabo Dominum,qui abſcondit faciem ſuam à domo Iacob,& præſtolabor eum. [i] Ecce ego & pueri mei,quos dedit mihi Dominus in ſignum,& in portentum Iſrael à Domino exercituum,qui [k] habitat in monte Sion. Et cùm dixerint ad vos: [l] quærite à pythonibus, & à diuinis,qui ſtrident in incantationibus ſuis. [m] Nunquid non populus à Deo ſuo requirit viſionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad teſtimonium. [n] Quòd ſi non dixerint iuxta verbum hoc,non erit eis matutina lux: Et tranſibit per eam, & corruet & eſuriet, & cùm eſurierit,iraſcetur,& maledicet regi ſuo,& Deo ſuo,& ſuſpiciet ſurſum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ,& diſſolutio,& anguſtia,& caligo perſequẽs, & non poterit auolare de anguſtia ſua.

a *Congregamini populi, & vincimini.*] Alloquitur po- B pulos Syriæ & Samariæ,prædicens non eſſe eos Hieroſolymam expugnaturos. Eſt ſarcaſmus,quę figura à rhetoribus appellatur virulenta irriſio. Iubet eos congregari ad pugnandum,negãs eos eſſe victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Ac ſi dicat: Congregate voſipſos, & conſpirate de euertenda Hieroſolyma. Sed multò aliter eueniet, quàm putatis. (2. Reg. 17.) Nam Deus ciuitatem ſuam ſeruabit, vos autem (Gen 38.) vincemini ab Aſſyriis,& quamuis magnas copias cõ- (Ioan. 11.) gregetis,ſuperabimini tamen veſtrúmque conſilium diſſipabitur,quia nobiſcum Deus eſt. Docet hic locus nihil contra nos efficere poſſe ſceleratorum conſilia, ſi Deum propitium habeamus. Nihil nocuit Dauidi conſilium Achitophelis,neque Ioſepho conſilium ſuorum fratrum,neque Chriſto ſeruatori noſtro cõſilium Scribarum & Phariſæorum. Vnde enim exiſtimabant eius ſplendorem maculare,noménque extinguere, inde venit,vt eius gloria clarius innoteſceret, & in omni orbe terrarum illuſtriſſima laude celebraretur. Et ipſi Iudæi ceciderunt in miſerias acerbiſſimas, & abiectiſſimi ab omnibus irridentur,omni gloria & decore ſpoliati. Et quamuis te homi- C nes nefarij oppugnent, nequaquam tamen vincent, ſi fueris virtutibus veluti muro ſeptus, diuinóque (Ierem. 1.) pręſidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: *Bellabunt aduerſum te, & non præualebunt, quia ego tecum ſum, vt liberem te. Deus*, vt ait Iob, *comprehen-* (Iob. 5.) *dit Sapientes in aſtutia eorum, & conſilia prauorum diſſipat.* (Prou 21.) In Prouerbiis ait Salomon: *Nõ eſt ſapientia, non eſt prudentia, non eſt conſilium contra Dominum.* Et eius pater Dauid, *Dominus*, inquit, *diſſipat conſilia gentium.* Etſi viri iuſti videantur aliquando ab iniquis ſupera- (Pſal. 2.) ri, ipſi tamen de iniquis triumphant. Cùm Palæſtini Hebræos propter eorum ſcelera ſuperarent, Deique arcã ſecum aſportarent,in templúmque idoli ſui Dagonis inferrent,euenit,ſacra referente hiſtoria,vt ſurgentes diluculo altero die Azotij inuenirent Deũ (1. Reg. 5.) ſuum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die ſciſſum & confractum. Quando exiſtimabant eſſe arcam Dei abiectam & victam, ſuóque idolo ſubiectam,ipſam inuenerunt ſuperantem, idolúmque ante ſe fractum & proſtratum habentem,de quo mirabiliter triumphabat. Aſpicis hîc apertiſſimè gloriam Dei eminere; etiam cùm abiecta eſſe creditur, virtutémque victoriam obtinere,etiam cùm victa eſ- (ſimilitudo) ſe exiſtimatur. Voluit Syria cum Samaria Hieroſolymã euertere,at Hieroſolyma euaſit ſuperior, & ipſæ E fuerunt euerſæ,& in ſummis calamitatibus conſtitutæ. Vt enim fluctus maris fortem ingentémque rupẽ ferientes,ibi illiduntur,nihil aliud efficientes quàm ſeipſos frangere & in ſpumas inanes conuertere,manente rupe immobili & ſtabili, ſic qui iuſtum atque pium virum volunt impugnare,ſpumas ſuæ iracundiæ & inuidię oſtendunt:ſed nihil aliud efficiũt,quàm ſeipſos frangere & atterere,perſeuerante verò iuſto in virtute & conſtantia nullam gloriam, virtutis atque conſtantiæ præmium,amittente. Quid enim amittere poteſt,qui in perpetua honeſtatis firmitudine etiam percuſſus & afflictus perſeuerat? Et ob eam cauſam palmæ perpetua viriditate florenti,ſéque aduerſus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. *Iuſtus*, inquit ille, *Vt palma florebit.* (Pſal. 91. ſimile.) Et Diuus Chryſoſtomus omni ſapientia & eloquentia pręſtanti cum indomito & inuicto adamanti meritò cõparauit. Etſi enim corpore vulneretur,non tamen animi magnitudo vulneratur:non cruciatur grauitas, non fides,non virtus,non denique animus ipſe charitatis pręſidio munitus expugnatur.

b *Hæc enim ait Dominus ad me,ſicut in manu forti eru-* F *diuit me.*] Manus fortis capitur hoc in loco,quemadmodum in multis aliis,pro auxilio diuino. Satis perſpectum eſt & cognitum in ſacra ſcriptura,accipi manum pro præſidio. Eſt igitur ſenſus: Vt Dominus ſuo peculiari auxilio me docuit ne populi huius ſequerer deprauatos mores,ne cum eo in eodem errore & iniuſtitia verſarer,ſic me gratia ſua allocutus eſt, vt vobis dicerem ne aduerſus regem veſtrum verba coniurationis loqueremini. Hoc ideò ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege ſuo relinquendo coniurauerant. Volebant ſe regibus Syriæ & Samarię ſubiicere,exiſtimantes non poſſe ab horum regum impetu euadere. Suadet igitur illis Propheta ne hoc faciant,neque nominent coniurationem. Nam illi regiam potentiam timentes,ſe inuicem ad coniurationem cohortabantur.

c *Timorem eius ne timeatis.*] Vos qui nobiliores eſtis,nolite ea timere, quæ populus timet deſperatione debilitatus. Ideò coniurat contra regem ſuum, quia ſe vult regibus Syriæ & Samariæ ſubiicere. Hoc eſt

A eſt horum hominum propoſitum, eò tendunt omnes ſuæ cogitationes & verba. Sed timere Dominum ipſumque ſanctificate. Sāctificabitur autem, ſi eius pietatem & potentiam confeſſi fueritis, veſtrámque o- *Matth. 5.* ſtenderitis virtutem & conſtantiam. Ita aiebat Chriſtus apud Matthæum: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere: ſed potius timete eum, qui poteſt animam & corpus in gehennam perdere.* Petrus Apoſtolus in prima epiſtola ſua, *Timorem autem,* *1. Petr. 3.* inquit, *eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris.* Pro eo, quod Eſaias inquit, *Dominum exercituum ipſum ſanctificate,* ait Apoſtolus, *Dominum Chriſtum ſanctificate,* hunc Eſaiæ locum interpretans. Vbi vides Chriſtum eſſe Dominū illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur.

d *Erit vobis in ſanctificationem, in lapidem autem offenſionis.*] Senſus eſt, Timete Deum, colite, & inuocate illum, & ipſe, priuſquam naſcatur ex virgine, vos eripiet: ipſe veniet in mundum, & inter homines verſabitur, quorum multos ſaluos faciet: illi verò, qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhærentibus erit in ſanctificationem, hoc eſt, vos ſaluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit in lapidem offenſionis, & in petram, in quam impin- *Similitudo.* gent. Vt enim id, quod apis ſumit ex flore, conuertitur in mel: id autem, quod araneus carpit ex eodem flore, conuertitur in venenum, cùm flos ſit vnus & i- B dem: ſic Chriſtus flos campi excellentiſſimus aliis fuit in ſanctificationem, aliis in ruinam. Hoc eſt, quod dixit Simeon ſenex ille iuſtus & timoratus apud Lu- *Luc. 2.* cam, puerum Ieſum brachiis tenens: *Ecce hic poſitus eſt in ruinam & reſurrectionem multorum.* Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt quà vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc eſt, in Chriſto læſerunt, quia cæci & inſani neſciebant quà ibant, neque lapidem conſiderabant, quia ob ſua ipſorū ſcelera Chri- *Infrà. 28.* ſtum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Chriſtus lapis & petra, propter ſoliditatem & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis diuinarum literarum. Hic eſt lapis ille, de quo ait idem Propheta capite vigeſimo octauo, imò Deus pater per Prophetam: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, &c.* Vbi verſio Chaldaica *Pſal. 117.* pro lapide probato habet *regem Meſſiam.* Sed vide Iudæorum prauitatem. Illum, quem Deus à ſe approbatum ait, ipſi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio *Matth. 21.* vate in hunc modum prædictum: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli.* C Quem locum Chriſtus apud Matthæum capite vigeſimo primo de ſeipſo interpretatur. Et Diuus ille *1. Pet. 2.* Petrus Apoſtolorum princeps in prima epiſtola ſua capite ſecundo de Chriſto Deo noſtro loquens, hæc verba ſcripta reliquit: *Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum.* Quapropter idem Apoſtolus, vt eſt apud Lucam in Actis capite quarto, Phariſæos *Act. 4.* ſacerdotumque principes allocutus dixit: *Hic eſt lapis, qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli, & non eſt in aliquo alio ſalus.* Vbi de Chriſto citatum à nobis Pſalmum apertè interpretatur. *Exod. 17.* Hic eſt lapis ille à quo virga percuſſo exiuit aqua, vt Moyſes in libro Exodi literis conſignauit, ex qua biberunt filij Iſraëlis. Tanta fuit aquæ copia & abun- *Pſal. 113.* dantia, vt caneret in hunc modum diuinus Pſaltes: *Qui conuertit petram in ſtagna aquarum, & rupem in fontes aquarum.* Eſſe hanc petram Chriſti figuram apertè indicat Diuus Paulus ita in epiſtola prima ad *1. Cor. 12.* *Gen. 28.* Corinthios dicens: *Bibebant autem de ſpirituali conſequente eos petra, petra autem erat Chriſtus.* Hic eſt lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit ca- D put, quando in ſomnis vidit glorioſam illam ſcalam ſublimen & ſtantem, cuius altera pars erat ſuper terram, altera cœlos tangebat. His, qui in Chriſto requieſcunt illi adhærentes, ſuámque mentem & cogitationem in eo collocantes, oſtenduntur arcana cœleſtia ſole ipſo ſplendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iuſtum & pium, cùm illi etiam dormiēti ſublimia myſteria reuelet. Ex quo colliges plus valere ſomnium viri iuſti, quàm vigiliam impij peccatoris. Sed oportet ſuper hunc lapidem caput ſtatuere. Hic eſt lapis ille, quem ait Daniel exciſum eſſe de *Dan. 2.* monte abſque manibus, vniuerſúmque orbem impleuiſſe, hoc eſt de virgine ſanctiſſima natum abſque viri opera, ſed Spiritu ſancto operante. Huius lapidis meminit Zacharias dicens: *Ecce lapis quem dedi vo-* *Zach. 3.* *bis, & ſuper eum ſeptem oculi ſunt:* hoc eſt ſeptem illa dona Spiritus ſancti: quæ Eſaias explicat capite vndecimo. Hunc lapidem contemplabatur Propheta ita *Infrà. 11.* canens: *Protexit me in abſcondito tabernaculi ſui, in petra exaltauit me.* Et alio in Pſalmo: *Statuit ſupra petram* *Pſal. 26.* *pedes meos.* Hinc proceſſit illa Apoſtoli Pauli doctri- *Pſal. 39.* na in epiſtola ad Epheſios: *Superædificati eſtis ſupra* *Ephe. 2.* *fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu.* Vide quomodo Apoſtoli ſententia cum Eſaiæ & Dauidis vaticinio cohæ- reat. Dauid vocat Chriſtum vt oſtendimus, lapidem E factum in caput anguli: Eſaias lapidem probatum angularem: Paulus verò ſummum lapidem angularem, quòd vtrunque populum & Iudæorum & gentium in Eccleſia ſua contineat. Quid plura? Ipſe Chriſtus Deus noſter, ipſe cæleſtis doctor, ipſa patris Sapientia in ſermone illo de monte, quem Diuus *Matth. 7.* Matthæus literis mandauit, ſeipſum petræ comparauit. Ita enim inquit. *Qui audit verba mea, & facit ea, ſimilis eſt viro ædificanti domum ſuam ſupra petram.* Eſt igitur Chriſtus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderunt, appellatur hic petra ſcandali, quoniam in eo ſcandalizati ſunt. Appellatur hoc ſcandalum à doctoribus paſſiuum ſiue Phariſaicum, quoniā ipſi propter ſuam eorum peruerſitatem ſcandalizabantur, & Chriſti opera ſanctiſſima & admiranda reprobabant, volentes eius nomini illuſtriſſimo tetram maculam inurere, omniſque memoriæ clariſſimum lumen extinguere. Ob eam cauſam aiebat Chriſtus *Matt. 11.* *Luc. 7.* apud Matthæum: *Beatus qui non fuerit ſcandalizatus in me.* Aſpicis hic nullam eſſe tam inſignem virtutem, tam illuſtrem, tot tantiſque laudibus decorandam, F quam impij vitio non tribuant. Vt enim lignum a- *Apta ſimilitudo.* renæ fixum in medio fluminis, altera parte in aqua exiſtente, altera in aere extra aquam videtur obliquū & fractum, cùm ſit rectum & integrum, non ob ligni defectum, ſed quia illud oculi per aquam reſpiciunt: quò fit vt videntes longè opinione fallantur, ſic virtutis actio recta omnibuſque numeris abſoluta cenſetur ab improbis obliqua & nefaria, nō ipſius actionis, ſed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, qui per aquam inuidiæ & malitiæ res geſtas inimicorum cernunt, cupientes eam gloriam labefactare & infringere, quam magni viri fuerunt rectè factis & virtute conſecuti. Vt enim febri atque *Secunda ſimilitudo.* phreneſi laborantes, perexigua quadam linearum rectarum ſimilitudine in pariete deſcriptarū decepti, animalia quædam deformia videre exiſtimant, & teſtantur, vt aſſerit Ariſtoteles, ſic improbi homines animi ægritudine deprauati lineas rectas, hoc eſt, aliorum facta illuſtria, digna quæ publicis monimētis mandentur ad memoriam poſteritatis ſempiternam, non ſolùm ſpoliant ornamentis, ſed etiam vitio vertunt, & ad calumniam rapiunt. Ex hoc loco Eſaiæ ſumit Diuus Paulus ad Corinthios ſcribens

A fuiſſe Chriſtum factum Iudæis ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam Et in epiſtola ad Romanos ſcripta 1. Cor. 1. Rom 9. ſic ait: *Offenderunt in lapidem offenſionis, ſicut ſcriptum eſt: Ecce pono in Sion lapidem offenſionis & petram ſcandali: & omnis qui crediderit in eum, non confundetur.* Vbi aſpicis Diuum Paulum ea, quæ Eſaias ait de Deo, de Chriſto interpretari: & hunc Deum eſſe verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Eſaiæ intelligitur.

e *Duabus domibus Iſrael.*] Hoc eſt, domui Iuda & domui Ephraim. Per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin, per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc non eſt de omnibus dicendum, ſed de improbis & contumacibus, qui in Chriſtum credere noluerunt. Intuēs animo Moyſes fore, vt Iudæi Chriſtum non reciperent, genteſ verò ad eum conuerterentur, compoſuit quoddam canticum ſublime & glorioſum, cùm iam ad exitum vitæ vocaretur, quod eſt in Deuterono- Deut. 32. mio ſcriptum: in quo cœlum & terram teſtes inuocauit, quoniam homines, qui tunc aderant, poſt paucos dies erant exceſſuri ex vita, hæc autem vſque ad Meſſiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deum ita loquentem. *Generatio peruerſa eſt & infideles filij. Ipſi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus ſuis: & ego prouocabo eos in eo, qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos.* Vbi vides aB pertè prædictum Iudæos eſſe Chriſtum contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tempore Meſſiæ, ſubdidit in eodem cantico Moyſes, imò per Moyſem Dominus ipſe: *Nõnne hæc condita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis? Mea eſt vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum.* Aſpice quàm planè dicat hîc Deus ſe ſumpturum eſſe de Iudęis infidelibus vltionem: quod hoc in loco Eſaias conteſtatur.

f *Et irretientur & capientur.*] Nempe vinculis peccatorum, de quibus nonnulla quinto capiti mandauimus. Poteſt etiam de Iudæorum captiuitate explanari, quando poſt Chriſti mortem fuerunt à Romanis capti ſummiſque doloribus affecti.

g *Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis.*] Verba ſunt Chriſti Prophetam alloquentis. Ac ſi diceret: Liga tu Propheta teſtimonium hoc tege inuolucris vaticinium tuum, claude hanc legem vſque ad diſcipulos meos, quouſque Apoſtoli eam aperiant: ipſi enim eam ſunt interpretaturi: ſit clauſa donec veniat ſuum tempus, quando eam Chriſtiani intelli- Dan. 12. gent & explanabunt. Ita apud Danielem: *Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum.* AſpiC cis hic prædictam fuiſſe interpretationem & explanationem ſcripturæ per Apoſtolos, & Chriſti diſcipulos. Id quod impletum aſpicimus Ipſi arcana, quæ clauſa & obſignata erant, reſerarunt, & Chriſti diuina myſteria & ſacramenta in lege propheti ſque adumbrata & prædicta diuinitus expoſuerunt. Neque eſt mirandum Iudæos tam turpiter & ineptè verus teſtamentum explanare, cùm careant lumine fidei, & in tenebris verſati veram Apoſtolorum expoſitionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuiſſe autem vetus teſtamentum clauſum & ſignatum vſque ad Chriſti aduentum explicat Eſaias capite vigeſimonono iis verbis: *Erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati, quem cum dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum: & reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim.* Hic eſt liber ille, de quo ait Ezechiel: *Et vidi: & ecce ma-* Ezec. 2. *nus miſſa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat ſcriptus intus & foris.* Hęc verba explanans Diuus Hieronymus hunc librum ait eſſe ſacram ſcripturam, ſcriptam foris in hiſtoria, literæ, intus verò in ſpirituali intelligentia. Quam explanationem ſecutus eſt poſtea ſummus ille ponti- D fex ſanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Ezech. 2. Hunc eundem librum ait Diuus Ioannes Apoſtolus in Apocalypſi ſe vidiſſe ſcriptum intus & foris, quem Apoc. 5. ait vidiſſe ſeptem ſigillis ſignatum, & à nemine poſſe aperiri, niſi ab agno, qui occiſus fuerat, nóſque ſuo ſanguine redemerat: qui eum aperuit. Vbi etiam Apoſtolus vult duas intelligentias literalem & ſpiritualem ſignificare, quæ, vt ait Nazianzenus ille, ob Exod. 32. ingenij acumen ſcientiæque præſtantiam Theologus ab antiquis appellatus, in legis tabulis ex vtraque parte conſcriptis ſignificabantur. Sed ille hos ſenſus aperuit & reſerauit, qui, vt eſt apud Diuum Apoc. 5. Ioannem in Apocalypſi, clauem habet Dauid: *qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Hic eſt li- Act. 8. ber ille, quem, vt refert in Actis Diuus Lucas, eunuchus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apoſtolo: *Putáſne intelligis quæ legis? reſpondit: Et quomodo poſſum, ſi non aliquis oſtenderit mihi?* Tunc ei Philippus ſcripturam reſerauit, Chriſtum autem in litera clauſum oſtendit. O admirabilem magiſtri ſapientiam! Eadem hora credit eunuchus, baptiſmo abluitur & doctus efficitur. Plus ſapientiæ & virtutis in Eccleſiæ deſerto, quàm in celebri ſynagogæ templo fuit conſecutus. Chriſtus aperuit ſcripturam Philippo, qui eam aliis reſerauit. Hoc ſenſerunt duo illi diſcipuli, qui in caſtellum Emaus proficiſcebantur, qui, vt refert Diuus Lucas, poſtquam E Chriſtum cognouerunt, ipſéque ex oculis eorum e- Luc. vlt. uanuit, dicebant ad inuicem: *Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis ſcripturas?* Lex, vt ait Diuus Paulus in epiſtola ad Rom. 7. Romanos ſcripta, ſpiritualis eſt, ideò indiget reuelatione. Eam Chriſtus diſcipulis reuelauit, ipſi autem à Deo docti eam mundo reuelarunt, Chriſtúmque in ipſa latentem & abſconditum aperuerunt. Et quoniam Chriſtus erat in lege abſconditus, ideò eum Apoſtolus Paulus ſapientiam in myſterio abſconditam in epiſtola prima ad Corinthios appellat. De 1. Cor. 2. iis rebus Chriſti abſcõditis intelligitur ille noni Pſalmi titulus & inſcriptio: *Pro occultis filij.* Erant enim Pſal. 9. filij Dei ſublimia myſteria in veteri teſtamento occulta, quæ modò per ipſum, eiúſque diſcipulos, ſanctóſque doctores Hieronymum, Auguſtinum, Chryſoſtomum, cæteróſque alios Catholicos ſapientia & ſanctitate præſtantes ſunt nobis aperta & reſerata. Poſſunt hæc Eſaiæ verba: *Liga teſtimonium, & ſigna legem in diſcipulis meis*, habere hunc ſenſum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum diſcipulorum. Quaſi dicat: Etſi Iudæi infideles contemnant tuam Prophetiam, diſcipuli tamen mei meam F adeò obſeruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquam deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mente meorum diſcipulorum ligata, conſignata & firmiter fixa. In hunc ſenſum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quando Iſraelitico Deut 6. populo ſua verba commendabat. *Ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos.* Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legem ſuam ante oculos ſemper haberent, vt nunquam ex eorum animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis, *Liga*, inquit, *legem meam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo.* Quanquam hæc ex- Prou. 6. planatio videtur huic loco ſatis conuenire, priorem tamen exiſtimo eſſe potius amplexandam, quoniam oſtendit Chriſtianorum lucem, Iudæorum verò cæcitatem & ruinam, quod eſt diuini vatis propoſito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos pręſtantius.

h *Expectabo Dominum.*] Verba ſunt Eſaiæ, quorum ſenſus

A ſenſus eſt. Præcipitur mihi vt ligem teſtimonium, claudam vaticinationem & legem vſque ad Chriſti diſcipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Chriſtus ſtatim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui abſcondet faciem ſuam à domo Iacob, quoniam cùm venerit, à maxima Hebræorum parte non cognoſcetur.

i *Ecce ego & pueri mei.*]Chriſtus qui modò dicebat. *Liga teſtimonium, & ſigna legem diſcipulis meis:* nunc eos, quos diſcipulos vocauerat, pueros ſuos appellat. Intelligi autem hunc locum de Chriſto indicat Apo- *Hebr. 2.* ſtolus in epiſtola ad Hebreos capite ſecundo, volens probare Chriſtum ſecundum humanitatem & nos vnius eſſe naturæ. Hoc indicat pronomen, *mei*. Suos enim vocat eiuſdem cum ipſo naturæ. Senſus eſt: Ego ſum naſciturus ex virgine, & verus homo habebo diſcipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Iſraelitas magna efficient ſigna & miracula. Ipſe Chriſtus apud Diuum Ioannem cum patre de diſ- *Ioan. 17.* cipulis ſuis loquens, *Tui,* inquit, *erant, & mihi eos dediſti.*

k *Qui habitat in Sion.*] Quis mons ſit hic Sion, indi- *Hebr. 12.* cat Apoſtolus Paulus ad Hebræos ita ſcribens: *Acceſſiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cœleſtem.* Intelligitur ergo per Sion Eccleſia militans & etiam triumphans. Viri nanque iuſti veri Catholicæ Eccleſiæ ciues iam quodammodo habi- B tant in ciuitate illa cœleſti & triumphante. Quorum *Philip. 3.* quidam dicebat: Noſtra autem conuerſatio in cœlis eſt.

l *Quærite à pythonibus, qui ſtrident incantationibus.*] Hoc eſt, qui ſubmiſſa voce proferunt verba ad incantationes ſuas pertinentia.

m *Nunquid non populus à Deo ſuo requirit viſionem pro viuis à mortuis?*) Cùm populus quærat viſionem ab idolis, arioloſque perquirat, qui inuocent mortuos, vt eos pro viuis interrogent, quare vos non idem facitis? Cùm igitur ô diſcipuli mei hæc vobis locuti fuerint, reſpondebitis, non eſſe falſos commentitioſque Deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, ſed eſſe diuinam legem inquirendam, & quicquid ipſa docuerit faciendum. Lex & teſtimonium pro eodem accipiuntur. Eam ob cauſam lex appellatur teſtimonium, quia in ea teſtatur Deus quid vult. *Deut. 18.* In Deuteron. ſunt hæc verba literis mandata: *Non ſit in te qui ariolos ſciſcitetur, & obſeruet ſomnia atque auguria, neque ſit maleficus, neque incantator, neque qui pythones conſulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veritatem.*

n *Quod ſi non dixerint iuxta verbum hoc.*] Senſus eſt, C Si non dixerint confugiendum eſſe ad legem, ſed ad ariolos & mortuos, in caligine verſabuntur. Habebunt in profundo veritatem demerſam. Tranſibit lux per eam gentem diuinæ legis contemptricem, eamque deſeret lumine deſtitutam, quæ ob ſua flagitia corruet, eſuriet, iraſcetur, & Deo atque regi ſuo malum imprecabitur. Aſpiciens ſurſum & deorſum expectabit auxilium, ſed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, imò omnia illi triſtia atque infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorum diſſolutio, calamitas, & caligo. A quibus afflictionibus eripi non poterit. Nihil denique erit tam miſerum, quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aſpicis hîc in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis eſſe ad ſacram ſcripturam. quam ſi contempſerimus, in varias atque miſeras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbum Dei, ad ſcripturam ſanctam, vbi inueniemus doctrinam ſalutarem, virtutis indagatricem, vitiorum expultricem, animis medentem, eóſque in ſuam dignitatem reuocantem. Hæc eſt fons vberrimus & pleniſſimus, cuius hauſtu atque potu conceptam viſ- D ceribus ſitim ſedamus ardoremque reſtinguimus. Hæc eſt flamma illa, quam vidit Moyſes ardentem *Exod. 3.* rubúmque non comburentem, vbi Deus eſt animos noſtros incendens, æternęque beatitudinis deſiderio inflammans. Hæc eſt ſcala illa quam vidit Iacob, quæ *Gen. 28.* ſummitate cœlos tangebat, per quam à terra ad cœ- *Gen. 41.* lum patet aſcenſus. Hoc eſt cellarium Ioſeph in Ægypto huius mundi conſtitutum, ad quod vndique recurrere debemus, vt famem expellamus. Hæc eſt *Exod. 16.* manna illud cœleſte, minutum, ſed candidum, & dulce omnes ad veram promiſſionis patriam euntes reficiens. Hæc eſt turris Dauidis munitiſſima, quæ, vt eſt Canticorum libro mandatum, ædificata eſt cum *Cant. 4.* propugnaculis, ex qua pendent mille clypei, omniſque fortium armatura. Hæc eſt mentis ſpeculum. *Pſal. 118.* Hæc eſt theſaurus ſapientiæ. Hæc eſt quæ vitæ tranquillitatem largitur, quæ eſt lucerna pedibus noſtris. Hæc eſt denique, qua aduerſus dæmonem, mundum, & carnem contendimus. Eſt enim verbum Dei gla- *Epheſ. 6.* dius ſpiritus, vt ait Apoſtolus, quo inimicos percutimus & proſternimus, & de quibus coridie victoriam reportamus. Hæc eſt probatica illa piſcina, de qua loquitur Diuus Ioannes, quæ à Dei Angelo mota cui- *Ioan. 5.* cunque ægritudini medebatur. Hæretici ad ſacram ſcripturam deſcendunt tanquam ad piſcinam ſanitatis recuperatricem. At ſanitatem non conſequuntur: quia illis Dei Angelus non reuoluit ſcripturam, E ſed ipſi eam aduerſus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cùm eam non explanent, ſed deprauent, volunt vt non catholicis, ſed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatem tribuamus. Gloriantur ſe ſolos verum ſcripturæ ſenſum inueniſſe, eſſéque hanc vnam iudicem, ad eámque ſolam tanquam ad normam rectiſſimam eſſe omnem Eccleſiaſticã cauſam exigendam. At vbi ſcriptura ob eius obſcuritatem eſt explicatu difficillima, quemadmodum multis in locis, & de Paulinis epiſtolis Apoſtolorum *2. Pet. vlt.* princeps vltimo ſuæ poſterioris epiſtolæ capite affirmat, quem in eiuſdem ſcripturæ explanatione ſequemur? Nam non ſolùm Catholici ab hæreticis differunt, ſed etiam ipſi hæretici multis in locis tantùm à ſe diſtant quantùm à nobis. Aliter Lutherus, aliter Oecolampadius & Bucerus verba illa Chriſti: Hoc eſt corpus meum, interpretantur. In locis igitur, quæ in varias trahuntur interpretationes, quem ſequemur? cuius iudicium imitabimur? Nónne vident neceſſarium eſſe iudicem, qui ſcripturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex niſi Eccleſia Catholica, quam Paulus Apoſtolus, tuba illa Euangelica, appellat columnam & firmamentum veritatis? Cui Chriſtus eius ſponſus ab ea corporaliter diſceſ- F ſurus promiſit ſe Spiritum ſanctum miſſurum qui *1. Tim. 3.* eam doceret omnem veritatem? Capite quarto decimo apud Ioannem in hunc modum loquitur Chri- *Ioan* ſtus: *Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum, Spiritum veritatis.* Et paulò poſt: *Paracletus autem Spiritus ſanctus, quem mit-* *Ioan. 16.* *tet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis.* Et capite ſextodecimo: *Cum venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Hæc Chriſtus Eccleſiæ ſuæ. Vnum è duobus fateri coguntur hæretici, aut Chriſtum Eccleſiam ſuam fefelliſſe, illíque fidem non ſeruaniſſe, aut veram eſſe ſcripturæ interpretationem ab Eccleſia per mille & quingentos annos doctam, approbatam & confirmatam. Hîc hærent hæretici, nec habent quid reſpondeant. Si dicant Eccleſiam mille & trecentis ab hinc annis fuiſſe eſſéque deceptam, falsò ſcripturas explanaſſe, neque veram fidem, neque verum cultum habuiſſe, fuiſſe in erroribus

A verſatam, Chriſti lumine doctrinaque deſtitutam ipſum Chriſtum mēdacem & deceptorem efficiunt. Nā vbi eſt eius promiſſio? Quorſum igitur illa verba
Cant. 2. Chriſti ad Eccleſiam: *Sponſa mea, columba mea, dilecta*
Cant. 1. *mea, pulchra, amica mea, vna eſt columba mea, & alia huiuſ-*
Cant. 3. *modi*, quæ in Canticis ſcriptura connumerat? Vbi indiuidua illa familiaritas & coniunctio? Vbi ſponſi erga ſponſam, pro qua ſanguinem fudit, admirabilis a-
Ioan. 14 mor? Vbi fides harum promiſſionum. Non vos relin-
Ioan. 15. quam orphanos, veniam ad vos, Mittam vobis ſpiritum veritatis. Portæ inferi non præualebunt aduer-
Matt. 12 ſus Eccleſiam meam, *Ego Petre rogaui pro te, vt non de-*
Luc 22. *ficiat fides tua. Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus v-*
Mat. 28. *que ad conſummationem ſeculi?* Quæ omnia Chriſtum Eccleſiæ promiſiſſe Euangeliſtæ conteſtantur. Quomodo eſt credibile amantiſſimum illum ſponſum ſponſam ſuam dilectiſſimam tanto tempore reliquiſſe, eámque in adulteri amplexibus mille & trecentos annos perſeueraſſe, & tot patres, tam humiles, tam pios, tam iuſtos, tanta ſanctitate & miraculis coruſcantes fuiſſe à Deo, pro quo multi ſanguinem fuderunt, penitus deſtitutos, & immenſo prope temporis ſpatio in tenebris & erroribus verſatos? Sin autem hæretici fateantur Chriſtum fidem ſuam ſeruaſſe, neceſſariò debent fateri Eccleſiam ſemper veritatem tenuiſſe & docuiſſe. Cùm autem conſtet verum eſſe promiſſorem, apertè concluditur veram eſſe, piam, & ſalutarem Eccleſiæ doctrinam. Cùm verò Luthe-
B ri eiúſque ſequacium doctrina ex diametro Eccleſiæ repugnet & contradicat, quis non videt eſſe falſam, impiam & peſtilentem? Perſpicuum eſt enim ex Philoſophorum doctrina, nullum eſſe medium inter aſſētia & negantia. Colligitur ex his eam ſolam diuinæ ſcripturæ explanationem eſſe amplectendam, quam tenet Eccleſia, ſemperque docuit & confirmauit, quā ſummus pontifex, ſucceſſor diui Petri, Eccleſiæ paſtor & magiſter, aut concilium rectè congregatum approbat, & eam, quam viri Catholici & docti, Eccleſiæ membra, pacis, vnitatíſque amantes, verborū Dei trementes, ad ipſius Eccleſiæ fideíque regulam, & doctrinam ex ſcripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, aítque, ſe nulli hominum ſententiæ ſubmitti quamuis docto & ſancto, ſed vult vt omnes ſuæ ipſius ſententiæ ſubiiciantur, D
Sunt homines, inquit ille, & errarunt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Es ne Deus? Nónne perſpecta ſunt tua flagitia? Si neminem recipis, quomodo vis vt te ſolum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Auguſtinum, Baſilium, Bernardum, cæteróſque Catholicos ſcriptores, & vis vt te vnum ſuſpiciamus & admiremur. Quomodo, audeſne teipſum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate inſignibus, ſanctitate illuſtribus, ſapientia excellentibus, charitate præſtantibus anteponere? O arrogantiam intolerabilem, ô ſuperbiam inauditam, ô cæcitatem lugendam, omnique lachrymarum abundantia deplorandam! Si omnia Catholicorum ſcripta ſunt reiicienda, ſi nihil credere debemus, vt ais, niſi id ſolùm, quod eſt literis diuinis mandatum, quare mundum ſcriptis tuis repleuiſti? Vbi quæſo inueniſti non eſſe credendum niſi id, quod eſt in ſacra ſcriptura? Lege totam eam à principio Geneſis vſque ad finem Apocalypſis, nuſquam talem inuenies propoſitionem. Non eſt igitur credenda hæc tua propoſitio. Si verum eſt quod dicis, id ſolùm credendum quod eſt in ſacris Bibliis ſcriptum, diuiníſque literis conſignatum, tu tibi ipſi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ non ſunt in ſacra ſcriptura. Ita enim ait
Diuus Ioannes in vltimo capite ſui Euangelij: *Sunt* Ioan. 21.
autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per
ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcri- E
bendi ſunt libros. Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreſes, ſed ea, quæ Apoſtoli docuerunt, & prædicarunt, quæ ab illis ad nos manarunt, quæ Eccleſia ſemper tenuit & approbauit, quæ eſt vera ſacræ ſcripturę explanatrix, vt ex ipſa oſtendimus. Ad hanc igitur ſcripturam ita expoſitam non ad te, ſed ad legem potius & teſtimonium, vt hic ait Eſaias, eſt nobis confugiendum.

n *Et non poterit auolare* de *anguſtia ſua.*] Tranſlatio eſt ſumpta à paſſeribus. Contrà verò de iuſtis dicitur:
Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus. Et alibi: Pſal. 123.
Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius Prou. 11.
pro eo.

ANNOTATIO.

1 In manu forti.] *In Hebraico eſt* בחזק יד חזק *ecchez kith baiadh. Quod ſignificat, in fortitudine Prophetia vel in*
C *forti Prophetia. Appellatur autem Prophetia fortis, quod ſit infallibilis. Ita hunc locum vertit Pagninus. Dictio,* יד *iadh, quæ eſt in Hebraico, vaticinium ſignificat. Eam ob cauſam*
Ezech. 1. *id quod habet editio vulgata capite primo Ezechielis*, Et facta eſt ſuper eum ibi manus Domini, *poterat verti*, Et facta eſt ſuper eum ibi Domini prophetia. *Significat etiam conſilium. Ideò poterat verti:* In forti conſilio.
2. Reg. 14. *Vnde in libro ſecundo Regum, vbi editio vulgata habet:* Nunquid manus Ioab tecum eſt? *poterat verti:* Nunquid conſilium Ioab tecum eſt? *Ac ſi diceret: Nunquid dedit tibi Ioab hoc conſilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem, potentiam, præceptum, quæ omnia poſſunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua ſignificatio huius nominis eſt, manus, vertit interpres noſter:* In manu forti. *Et rectè quidem, vt per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut conſilium, aut præceptum, aut virtutem, aut prophetiam.*

2 Erit vobis in ſanctificationem.] *In Hebraico eſt: Erit vobis* למקדש *le-mikdas, à verbo* קדש *kadhas, quod ſignificat ſanctificare: in quam ſignificationem accipitur, & rectè, ab interprete noſtro: ac ſi dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipſe vos ſanctos efficiet. Significat etiam hoc nomen domum ſanctitatis. Vnde poteſt verti:* Erit
vobis in ſanctuarium, *hoc eſt, in domum tutam & muni-* F
tam, in aſylum, & locum refugij. Pagninus tranſtulit: Erit vobis in palatium, *quod ferè in idem recidit, Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum*
interpretatur. Eadem ratione in ſeptimo capite Amos pro- Amos. 7
pheta, vbi ſcriptum eſt: In Bethel non adiicies vltra vt prophetes? quia ſanctificatio regis eſt, & domus regni eſt: *poteſt verti:* quia aula regis eſt, & domus regni. *Eſt igitur huius loci Eſaiæ ſenſus: Si timueritis Deum, & in eo ſpem veſtram & fiduciam poſueritis, ne hoſtes timeatis, ipſe enim vos recipiet, & abſcondet, eritque vobis turris inexpugnabilis, atque domus refugij tutiſſima. Quibus verbis vult propheta ſignificare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum ſalutem, qui ſe diuinæ miſericordiæ commiſerunt. Nihil enim diuina tutela & defenſione firmius excogitari poteſt, nihil ſecurius, & præſtantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quam diuina pietate, ſi in ea ſpem noſtram collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eámque ardenter aſpirabat diuinus ille vates in acerbiſſimis calamitatibus & periculis con-*
ſtitutus, cum dicebat in Pſalmo: Eſto mihi in Deum Pſal. 3.
prote-

A protectorem, & in domum refugij, vt ſaluum me facias. *Et paulo poſt, de iuſtis loquens:* Abſcondes, *inquit*, eos in abſconditio faciei tuæ, in conturbatione hominum. D

ARGVMEMTVM CAPITIS IX.

Dixerat propheta in fine ſuperioris capitis fore, vt ij qui diuinam legem contemnerent, & Chriſtum in ea promiſſum abijcerent, inciderent in ærumnas grauiſſimas, à quibus ſe eripere nequaquam poſſent. Quibus verbis ſignificauit acerbiſſimas calamitates & miſerias, in quibus erant Iudæi propter eorum in Chriſtum impietatem verſaturi, cùm obſiſterentur à Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerunt capti, cæſi, & in miſerrimam ſeruitutem adducti. Sed quoniam multi ex Iu-
4.Reg.15 dæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dæmonis vinculis erepti, nonnulli ob Chriſti doctrinam, plures verò ob Apoſtolo-
4.Reg.17. rum conciones, præcinit modò victoriam hanc ſub nomine duarum victoriarum, quarum alteram Theglath-Phalaſar rex Aſſyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nephtalim, vt eſt in libro quarto Regum memoriæ proditum. Alteram obtinuit Salmanaſar quando nono anno Oſeæ, vt in eodem libro narratur, populatus eſt Samariam, & Iſraelitas tranſtulit in Aſſyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Aſſyrius primò paucos ex Galilæa ſecum aſportauit, ſed poſtea infinita Iſraelitarum multitudo fuit in Aſſyriam adducta, ſic Chriſtus velox ſpoliator primùm prædicans in Galilæa, Capharnaum, Bethſaida, cepit nonnullos paucos, nimirum diſcipulos ſuos, qui fuerũt ſeminarium quoddam naſcentis Eccleſiæ: deinde per ipſos nomen ſuum ſanctiſſimum per vniuerſas regiones fama celebrauit, & immaniſſimam dæmonis tyrannidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad ſe traxit, vt eos non ad Aſſyriam adduceret, ſed ad beatiſſimas illas & ſplendidiſſimas oras, vbi placida quiete, ſummo gaudio perfuſi, Deo ipſo in æternum fruerentur. Prædicit diuinus vates Chriſti regnum, Euangelicam pacem, & ipſius Chriſti admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum ſuperbiam, hypocriſim, cæteraque vitia, ob quæ vaticinatur eſſe eorum gloriam obſcurandam & penitus extinguendam.

CAPVT IX.

Mat.4.c PRimo [a] tempore alleuiata eſt terra Zabulon, & terra Nephtalim, & [*] nouiſſimo aggrauata eſt via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambula-
B bat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis lux E
orta eſt eis. [b] Multiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam. [c] Lætabuntur co-
Iud.7.f ram te, ſicut qui lætantur in meſſe, [d] ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia. [e] Iugum enim oneris eius, & [f] virgam humeri eius, & [g] ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in die Madian. [h] Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & veſtimen-
Ioan.3.b tum miſtum ſanguine, erit in combuſtionem, & cibus ignis. [i] Paruulus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis, [k] & factus eſt principatus ſuper humerum eius: & [l] vocabitur nomen eius admirabilis, [m] conſiliarius, [n] Deus fortis, pater futuri ſeculi, [o] princeps pacis.

EXPLANATIO.

a *Primo tempore alleuiata eſt.*] Illud tempus appellat primùm cùm Theglath-Phalaſar cepit duas tribus, Zabulon & Nepthalim: tũc enim terra alleuiata fuit & iniquis habitatoribus, quibus abundabat, euacuata. Sed nouiſſimo, hoc eſt, tempore ſecundæ captiuitatis aggrauata eſt terra, quando à Salmanaſar fuit capta Samaria, & euerſa, & populus Iſraelis in Aſſyrios tranſlatus. Sed quoniam hæ Aſſyriorum victoriæ Chriſti victoriam adumbrabant, adiecit Propheta: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam,*
C hoc eſt, homines qui in peccatorum caligine verſabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Chriſtum ſeruatorem noſtrum, qui eſt lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat prophetarum Chriſti comparatione. Verba quæ ſequuntur habent eandem ſententiam: idem enim eſt: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam,* ac, *Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis.* Verùm per lucem quæ orta eſt eis, poteris Chriſti doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideò illis orta eſt, vt poſſent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis ſplendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem ſignificet more prophetarum. Senſus igitur horum verborum, quem Propheta in primis intendebat, hic eſt: Primo tempore quando Chriſtus cœperit prædicare, terra Zabulon & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc eſt illuminabitur, quia ibi credent multi, quos Chriſtus ad ſe trahet: & nouiſſimo aggrauabitur terra & expugnabitur, quando etiam per Apoſtolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multò plures crediderint. Eſt autem hęc dictio, *aggrauata*, ſumpta à re bellica, qua ſignificatur magnus Apoſtolorum triumphus, & illuſtris victoria, quam de dęmone reportarunt, & hominum multitudinem Chriſti imperio ſubiecerũt, vt eos ad cœleſtem Hieroſolymam adducerent, vbi ſumma ſecuritate, & oblectatione incredibili quieſcentes, Deum viderent, eiúſque numinis, aliarũque rerum pulcherrimam & excellentiſſimam ſcientiam conſequerentur. In quam ciuitatem ſempiternam & ſplendidiſſimam non ingrediuntur illi, qui Chriſti fidem non receperunt, ſed ſecluſi à conſilio cœleſtium, ſeparati à gaudio illo inexplicabili mentium beatarum in cœcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis crucia- F
tibus & miſeriis verſabuntur. Explicans autem propheta ſitum terræ Zabulon & Nephtalim, ait: *Via maris trans Iordanem* Galilææ Gentium, ac ſi diceret: Quę terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari ſecus ſtagnum Genezareth, vbi ſunt vrbes ſitæ vltra Iordanem, quæ ſunt in Galilæa Gentium, hoc eſt, in illa parte Galilęæ quam olim Solomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob cauſam plaga illa Galilæa Gentium vocatur, cùm ſit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulon & Nephtalim cœpit Chriſtus Euangelium prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Chriſtum lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino ſplendore
illuſtratus. Ibi erant viculi, à quibus erant Apoſtoli, Pſal.67.
de quibus dicitur in Pſalmo: *Principes Zabulon, principes Nephtalim duces eorum.* Eſſe autem hoc vaticinium intelligendum de Chiſto Deo noſtro apertiſſimè in-
dicat diuus Matthæus, cuius hæc ſunt verba: *Cùm au-* Matt.4.
diſſet Ieſus, quòd Ioannes traditus eſſet, ſeceſſit in Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum eſt per Eſaiam prophetam:

ç

A *terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & ſedentibus in regione vmbræ mortis lux orta eſt eis.* Vbi aſpicis peccatum eſſe vmbram Luc.1. mortis, de qua apud Lucam Zacharias ait: *Viſitauit nos Oriens ex alto, illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis ſedent.* Tenebras vocat non has ſenſibiles, ſed errorea & impietates. Cum autem lucem non quærerent, ipſa eos quæſiuit, ipſa illis orta eſt. Qua in re infinita Dei noſtri erga homines pietas oſtenditur: non enim paſſus eſt Deus eos in caligine diutius ſedere, & in tenebris inextricabilibus verſari, aperuit eorum oculos aliquando, vt ipſam lucem Chriſtum Deum noſtrum & mentis, & corporis oculis aſpicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nephtalim priùs fuerant captæ, & aſportatæ in Aſſyriam, & earum terra deuaſtata & oppreſſa, ideò in illis Chriſtus priùs Euangelium prædicauit, vt qui priùs ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipſi priùs de mentis captiuitate eſſent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc B eſt, à peccatis ad gratiam eſſent reuocati. Duæ enim ſunt in hac vita regiones: altera eſt vmbræ vitæ, quæ eſt ſpiritualis Ieruſalem à Dei amore condita: altera vmbræ mortis, quæ eſt ſpiritualis Babylon ab amore ſui conſtituta. Quamuis enim viri iuſti charitate muniti, Hieroſolymam colentes, vitam animæ habeant, dicuntur tamen eſſe in regione vmbræ vitæ, quia adhuc non fruuntur diuina viſione in vita ſempiterna, ſed per fidem ambulant, non per 1.Cor.13. ſpeciem, per ſpeculum, vt ait Apoſtolus, *videntes in ænigmate, non facie ad faciem.* Quamdiu enim animi noſtri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longiſſimè abſunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferiſque criminibus aſtricti Deum contemnunt, in regione vmbræ mortis eſſe dicuntur, quia etiamſi peccatum ſit mors, quamdiu tamen in hoc ſeculo ſunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac ſempiterna morte, cuius peccatum vmbra eſt, cruciantur.

b *Multiplicaſti gentem.*] Alloquitur Propheta lucem illam magnam Chriſtum Deum noſtrum, qui etiamſi hominum multitudinem congregauit, quos ſui C nominis notitia, fide, ſpe, & charitate illuſtrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm ſe tenebris liberatos agnoſcerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in ſua cęcitate & contumacia, Euangelium Rom.9. improbantes. Hoc ſentiens diuus Paulus dicebat in epiſtola ad Romanos: *Veritatem dico in Chriſto Ieſu, non mentior, teſtimonium mihi perhibente conſcientia mea in Spiritu ſancto, quoniam triſtitia mihi magna eſt, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis, qui ſunt cognati mei ſecundum carnem.* Vel ſic: *Multiplicaſti gentem*, quoniam multi in principio audierunt Euangelium: ſed non multiplicaſti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel non multiplicaſti lætitiam huius mundi, ſed fideles tuos hîc voluiſti in afflictionibus verſari, vt rebus aduerſis, capite, & opibus vndique oppugnati, ad te ſolum aſpirarent, omnéſque ſuas voluptates, & oblectationes in te vno conſtituerent.

c *Lætabuntur coram te.*] Cùm fideles fuerint de vniuerſo orbe congregati, exultabunt Apoſtoli ſicut Mat.9. meſſores congregata meſſe, de qua ait Dominus: *Meſſis quidem multa, operarij autem pauci.* Sed animaduerte. Non dicit: lętabuntur coram mundo, ſed *coram te*: nam hîc afflictionibus opprimuntur iuſti, & coram mundo abiecti & calamitoſi videntur, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipſis etiam calamitatibus gloriantur. D

d *Sicut exultant victores capta præda.*] Prædam appellat homines, quos Apoſtoli à dæmonis poteſtate eripuerant. Prædicit vates Apoſtolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

e *Iugum enim oneris eius.*] Senſus eſt: Tu Domine Ieſu eripuiſti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à ſceptro quo imperabat. Et fuit hæc victoria ſine humanis armis, ſed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon Iud.7. de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti ſuperarunt copias armis inſtructas, multitudine propè infinitas, omnique munitionum bellicarum genere abundantes. Habes hanc hiſtoriam libro Iudicum ſeptimo. Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauiſſimo iugo, à quo eos eripit Deus, cùm illos ad ſeipſum conuertit. Habet Chriſtus iugum, habet & diabolus iugum: ſed iugum Chriſti eſt ſuauitate delinitum: ipſe enim ait: Matt.11. *Iugum meum ſuaue eſt*: iugum verò diaboli oneroſum & durum eſt. Quod volens hic Propheta ſignificare, dixit: *Iugum enim oneris eius.* Iugum diaboli eſt iugum E oneris: iugum verò Chriſti, lenitatis & dulcedinis. Chriſtus nos ad ſuum ſuaue iugum inuitat, illudque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauiſſimum, & aſperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem de- Luc.14. plorandam! emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad ſuum ſuauitate pleniſſimum gratis oblatum nos vocet. Inuitatus quidam ad magnam cœnam, ad epulas diuinas ad Chriſti ſuaue iugum, ob eam cauſam ſe excuſauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege Euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid feciſti homo inſane? Cur emiſti iuga aſperrima, ſi ad Chriſti ſuauiſſimum illum gratis inuitabaris? O amentiam inauditam! Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magiſtratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occaſiones, imò ipſa peccata, & ipſam vanitatem, cùm Mat.11. Chriſtus clamet: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum ſuper vos, & inuenietis requiem animabus veſtris: iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.* Adeſtote obſecro animis filij hominum, & attendite. Chriſti iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & F æterna remuneratio: iugum verò diaboli multo labore emptum, affert ſecum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miſerias horribiles, perpetuos cruciatus, iugum dæmonis ementes, ſi iugo Chriſti ſubiecti poſſumus adipiſci vitam beatam & immortalem? In hac vita ſine iugo eſſe non Iob.5. poſſumus. *Homo enim*, vt in libro Iob ſcriptum legimus, *naſcitur ad laborem.* Nónne igitur præſtantius eſt iugo Dei quàm diaboli ſubmitti? Quis non videt hoc? Præterea nónne melius eſt vnum eligere quàm quinque? Quis poterit quinque tyrannis ſeruire? Iugum Chriſti vnum eſt, diaboli verò quinque ſunt iuga. Nullus eſt ſenſus, quem ſibi diabolus ſubiicere non deſideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnam inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boum, & eo probare ea. Quò te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nónne ſcis iuga diaboli eſſe intolerabilia, mortifera, aſperrima? Quorſum ea probare deſideras? Deſine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quã es à Domino inuitatus. Non eſt cœna parua, magna eſt, Ea enim quæ Deus tribuit, & ad quæ vos in-

uitat,

A uitat, magna ſunt. Contrà verò ea, ad quæ mundus nos vocat, ſunt exigua, & inania, falſa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacunque varietate labefectantur, & penitus euelluntur.

f *Et virgam humeri illius,*] Aſpicis hìc diabolum virgam habere, qua ſuos percutit. Nemo enim eſt qui maiores labores & calamitates ſubſtineat, quàm qui dæmoni ſubiicitur. Quod volens ſignificare ſacra (*Sapient. cap. 5.*) ſcriptura in libro Sapientiæ facit damnatos hoc modo loquentes: *Ambulauimus vias difficiles, laſſati ſumus in via iniquitatis.* Quamuis Chriſtus iugum, & virgam, & ſceptrum dæmonis ſuperauit, multos ab eius poteſtate eripiens: tamen dominatur adhuc dæmon omnibus impiis, quoniam ipſi eius poteſtati ſe volunt ſubiicere.

g *Et ſceptrum exactoris eius.*] Exactor eſt qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, qui ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus & princeps huius mundi, qui enim ſceptrum tenet, princeps eſt. Oſtendit hic (*Ioan. ca. 12.*) locus eſſe diabolum principem impiorum. Nunc, ait Chriſtus apud Ioannem, *princeps huius mundi eiicietur foras: &* alio in loco apud eundem: *Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quicquam.* Conſidera B quale ſit regnum mundi cum talem principem habeat. Tres ob cauſas ait Plato debere homines ciuitatem, quam incolunt, relinquere, vel quia plura ſunt detrimenta quàm commoda, vel quia plures ſunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator eſt iniuſtus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli ſceptrum, à quo te liberauit Chriſtus, ad quem confuge, vt vitam æternam conſequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro trigeſimo Moralium capite trigeſimo primo ita ait: *Superauit Dominus gentium iugum, cùm illas à dæmoniaca tyrannidis ſeruitute liberauit. Virgam humeri, cùm percuſſionem pro opere malo perpeſſam compeſcuit, ſceptrum autem exactoris cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde deſtruxit.*

h *Quia omnis violenta prædatio.*] Omnis humana victoria & prædatio ſolet fieri cum magno tumultu & ſanguine veſtes ac arma occiſorum contaminante. At hoc prælium quo tu Chriſte ſancte homines à dæmonis poteſtate eripuiſti, eſt ſine tumultu, ſine humanis armis: ſed in combuſtionem & cibum ignis, hoc eſt, ſpiritu tuo, & igne charitatis mentes fideC lium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: *Omnis violenta prædatio cum tumultu eſt, & veſtimentum eſt miſtum ſanguine: at hæc victoria erit in combuſtionem & cibum ignis.*

i *Paruulus enim natus eſt nobis.*] Reddit rationem cur iugum diaboli ſit à noſtris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria ſine tumultu, quippe quia *paruulus natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis*, hoc eſt ad noſtram redemptionem, quia natus eſt nobis de ſanctiſſima virgine Maria puer Ieſus filius Dei. Paruulus natus eſt, quia verus eſt homo: filius datus eſt, quia eſt verus Dei filius. Natus eſt paruulus, ne timore terreremur, & quia puer ſtatim cõmiſſa con- (*Luc. 2.*) donat, & facilè placatur: & datus eſt filius, vt nos poſſet à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filium ſuum dedit? Nobis & natus & datus eſt. Audi angelum paſtoribus dicentem: *Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie ſaluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Nomine pueri ſignificatur humanitas: nomine verò filij, diuinitas.

k *Et factus eſt principatus ſuper humerum eius.*] Principatus Chriſti nos ſumus, quos ſuper humeros ſuos poſuit, vt nos ad gloriam aſportaret. Genus homi- D num hìc per principatum intellectum alio in loco ouis, quæ perierat appellatur, quam Chriſtus inue- (*Luc. 15.*) nit, & ſuper humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorum erroribus & ſaltibus errantes, non poteramus viribus noſtris à tantis malis liberari, venit paſtor ille clementiſſimus Deus noſter, poſuit nos ſuper humeros ſuos, vt è valle miſeriæ ad montem viſionis diuinæ perduceret, vbi ipſo in placidiſſima tranquillitate fruerentur. At nos ab eius humeris diſcedimus, eum fugimus, & iterum ſcelerũ ſyluas peragrantes terrena quærimus, mundi voluptates concupiſcimus, & ea, quæ cæleſtia ſunt & immortalia non curamus. Vel per principatum, ſceptrum regale intelligitur, quod ſuper humeros ſuos Chriſtus tulit: Quod ſceptrum fuit crux illa ſacratiſſima, quam ad Caluariæ montem baiulauit. Eam ſecum ducẽs, manibus ac brachiis amplectebatur, vt oſtenderet quãto eam amore proſequeretur. Intuere obſecro, & attenta atque alta mẽte conſidera, natum fuiſſe Chriſtum ad ferendum ſuis humeris ſuum principatum, hoc eſt crucẽ, in qua acerbiſſimos cruciatus tulit, ex qua tranſit de hoc mundo ad patrem, quam poſt mortẽ ſuam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum excellentiſſimique triumphi celeberrimũ monumentum, & vt nos eam tanquam clariſſimum E ſignum noſtrarum victoriarum ſupplices coleremus. At nos obliti noſtri exiſtimamus natos hìc fuiſſe ad delicias, ad opes, & voluptates, cũ potiùs editi ſimus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquã aliud, quod moleſtum nobis poſſit accidere, intolerandum putemus. Fortaſſe crucem ob eam cauſam principatum appellat, quia in ea eleuatus Chriſtus omnia ad ſe traxit, iuxta id quod ipſe apud diuum Ioannem dicebat: *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.* (*Ioan. 12.*) Hæc crux quæ hic nomine principatus ſignificatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem Propheta, clauis Dauid. *Dabo,* inquit, *clauem domus Dauid ſuper humerum eius.* (*Infrà 22.*) Quæ proptereà clauis appellatur, quia ea cœli ianuæ, quæ anteà clauſæ erant, fuerunt apertæ & reſeratæ. Poterit prætereà hoc ſic explanari: *Factus eſt principatus ſuper humerum eius.* Hoc eſt poſuit in ſuis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Eſt autem hoc pondus peccatum generis humani, quod ſuper ſe Chriſtus poſuit, vt pro eo innocentiſſimus agnus pœnas lueret. Id quod Eſaias ait alio F loco: *Poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrûm.* (*Infrà 53.*) De quo dicitur in Pſalmo: *Supra dorſum meum fabricauerunt peccatores.* (*Pſal. 128*) Voluit enim ille luere noſtra crimina, vt excidium à noſtris capitibus auerteret. Conſiderent reges ac principes terrę hunc diuinum regem Chriſtum Deum noſtrum, qui in ſuis humeris poſuit pondus ſui regni. Nec exiſtiment ſe principatum ad voluptates, ſed ad labores obtinuiſſe. Eam ob cauſam voluit Chriſtus titulum ſuæ dignitatis regiæ variis literis ſcriptum fuiſſe affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Chriſtiani regiam dignitatem eſſe cum cruce coniunctã, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

l *Et vocabitur nomen eius, admirabilis.*] qui vocatur Emanuel, & accelera ſpolia detrahere, feſtina prędari, idem vocatur admirabilis, conſiliarius, Deus, &c. Quid admirabilius quàm Deum naſci ex virgine, & duas eſſe naturas in vna perſona?

m *Conſiliarius.*] Vide Dei inauditam clementiam. Miſit filium ſuum, vt nos conſiliis inſtrueret, & viam veritatis oſtenderet.

n *Deus.*] Hic puer Deus eſt. Aſpice quam apertè dicat Chriſtũ eſſe Deum. Id quod apud Ieremiam capite trigeſimotertio, & aliis in locis poteris videre. De

A quo ait Diuus Paulus epiſtola ad Romanos capite nono. *Ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula.* Quidam Iudæus ante aduentum Chriſti ita hunc locum interpretatus eſt: Quia Meſſias Deus & homo futurus eſt, vocatũ eſt nomen eius, Emanuel, hoc eſt, nobiſcum Deus: nempe in corpore, & carne noſtra, quemadmodum teſtatur Iob capite decimonono: *Ex carne mea videbo Deum.* Item quia Deus eſt mirabilis conſiliarius, dicitur: excogitauit enim mirabile conſilium animas à dæmone eripiendi, quę propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec poſſunt vllo modo eſſe ſaluæ, niſi rex Meſſias mortem acerbiſſimam, multáque ſubeat tormenta. Ob eam cauſam dictus eſt vir. Et quia ipſius eſt omnis fortitudo, Deus fortis vocatur. Et quia eſt D æternus, pater ſempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipſe feſtinabit vt auferat animarum ſpolia, vocatur expeditus ſpoliator, feſtinus prædator, Quia autẽ eos ſaluos faciet, & ad paradiſũ adducet, vocatur Ieſus, hoc eſt ſeruator. Hęc ille. Ego nõ poſsũ credere quin anim⁹, ex quo hęc prodierũt, eſſet diuinitus illuſtratus, eſt enim admirabilis hæc expoſitio.

o *Princeps pacis.*] Nõ dicit, Princeps militum, princeps belli, ſed *princeps pacis.* Chriſtianus princeps pacis ſtudioſus Chriſtum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hàc nominum maieſtate nõ auſi ſunt ea ſcribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Annotationes ex Hæbreo in

CAPVT IX.

1 Nouiſſimo aggrauata eſt.] *In Hebraico eſt: Nouiſſimo* הכביד *hicbbidh, à verbo* כבד *quod ſignificat graue eſſe, in quam ſignificationem ſumptum eſt ab interprete noB ſtro volente Chriſti victoriam de mundo ſignificare: eſt enim verbum ſumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infrà vbi in capite ſexageſimoſexto ſcriptum legimus:* Glorificetur Dominus, *in Hebraico eſt verbum hoc: & multis alijs in locis diuinarum literarum capitur pro glorificari. Eam ob cauſam poteſt hic locus ita Latine reddi:* Nouiſſimo glorificata eſt. *Quæ interpretatio inſtituto Prophetæ magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio oſtendere victoriam, quam Chriſtus erat per diſcipulos ſuos de mundo reportaturus, & ita erit ſenſus: Prima victoria, quæ erit Chriſti doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorũ cultu in Chriſtum credẽt, & verã religionem amplexabuntur. At ob ſecundã victoriã quam Apoſtoli de dęmone conſequentur, erit tota terra glorioſa, quando Chriſti diſcipuli omnes mũdi* E *regiones peragrantes, Chriſtũmq; prædicantes, trophæa vbiq; cõſtituerint. Quid enim glorioſi⁹, quid illuſtrius, quã relictis vitiis, cõtẽpta ac repudiata ſuperſtitione, mũdũ ad Chriſtũ cõuerti, totòque animo aſpirare? Poteris vertere pro aggrauata, illuſtratam, & rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc ſignificat eſſe magnum, illuſtrem, honoratum, & glorioſum.*

---

a Multiplicabitur 1 eius imperium, & pacis non erit finis: b Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit: vt confirmet illud & corroboret c in iudicio & iuſtitia, à modò & vſque in ſempiternum. d Zelus Domini exercituum faciet hoc. e Verbum miſit Dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael. f Et ſciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in ſuperbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, ſed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros ſucciderunt, ſed cedros immutabimus. g Et eleuabit Dominus hoſtes Raſin ſuper eum, & inimicos eius in tumultum vertet. h Syriam ab Oriente & Philiſtiim ab Occidente: & deuorabunt Iſrael toto ore. In omnibus iis non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta: & populus non eſt reuerſus ad percutientem ſe, & Dominum exercituum non inquiſierunt. i Et diſperdet Dominus ab Iſrael caput & caudam, 2 incuruantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipſe eſt caput: & Pro- C pheta docens mendacium ipſe eſt cauda. Et k erunt qui beatificant populum iſtum ſeducentes, & qui beatificantur, præcipitati. Propter hoc ſuper adoleſcentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miſerebitur: l quia omnis hypocrita eſt, & nequam, & vniuerſum os locutum eſt ſtultitiam. In omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta. m Succenſa eſt enim quaſi ignis impietas: veprem & ſpinam vorabit & ſuccendetur in denſitate ſaltus, & n conuoluetur in ſuperbia fumi. o In ira Domini exercituum conturbata eſt terra, & erit populus quaſi eſca ignis. Vir fratri ſuo non parcet, & declinabit ad dexteram, & eſuriet: & comedet ad ſiniſtram, & non ſaturabitur: p vnuſquiſque carnẽ brachij ſui vorabit, Manaſſes Ephraim, & Ephraim Manaſſem: & ſimul ipſi contra Iudam. In omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta. F

a *Multiplicabitur eius imperium*] Non poterit de multiplicato Chriſti imperio dubitare qui legerit in pſalmo, *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem* Pſal.2. *ſanctum eius prædicans præceptum eius, Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* Act.13. Hebr.1.& 5. Qui locus in Actis Apoſtolorum, & in epiſtola ad Hebræos de Chriſto explanatur. Et de Pſal.7. eius pace dicitur in Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis donec auferatur luna.* Id eſt, in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accõmodari nullo modo poteſt, ſed ad regnum Chriſti cuius iuſtitia & pax ſunt ſemper duraturæ, & ob eam cauſam ipſum diuinæ literæ iuſtitiam & pacem appellare ſolẽt. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur, cum in eo pax viget. Hoc conſiderare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cùm nihil ſit, quod regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat, quàm bellum. Contra verò vigente pace creſcit regnum & propagatur. Verùm id quod hîc dicitur, eſt præcipuè de ſpirituali pace intelligẽdum. Chryſoſtomus tractãs hunc locũ in primo tomo explicans

A explicans illud Eſaiæ: *Poteſtatis & pacis non erit finis* in-
quit, hoc intelligi de pace inter Deum & hominem,
inter corpus & ſpiritum, ac inter Iudęos & Gentiles.
b *Super ſolium Dauid.*] Sēſus eſt: Hic puer Emanuel,
qui eſt Deus, cōſiliarius, admirabilis, &c. regnabit iu-
ſtiſſimè ſuper ſedem Dauid in æternum. Id eſt, quod
Luc.1. dixit Angelus Mariæ virgini ſacratiſſimæ: *Et dabit illi,*
nempe Chriſto, *Dominus Deus ſedē Dauid patris eius, &*
regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit fi-
Dan.7. *nis.* Et de eo Daniel Propheta ſcriptum reliquit: *Pote-*
ſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius
Pſal.144. *quod non corrumpetur.* Et in Pſalmo ſcriptum legimus:
Regnū tuum regnū omnium ſeculorum, & dominatio tua in
Obiectio. *omni generatione & generationē.* Sed hæc occurrit dubi-
tatio: Quî fieri poteſt vt hæc de Chriſto intelligātur,
qui ſuper ſolium Dauid non videtur ſediſſe? non enim
regnauit in Iudæa. quin potius cùm eum turbæ regē
Ioan. 6. conſtituere voluiſſent aufugit, vt eſt apud Ioannem
capite ſexto: & coram Pilato confeſſus eſt regnū ſuū
non eſſe de hoc mundo. Præterea quæ gloria eſſet ſe-
dere ſuper ſoliū Dauid eum, quem Eſaias vidit ſedē-
Reſponſio. tem ſuper ſoliū excelſum & eleuatū? Sed cùm ſit alte-
B ra Hieroſolyma multò melior & præſtantior quā ea,
in qua regnauit Dauid, quæ eſt Eccleſia Catholica, eā
exiſtimo hîc eſſe ſignificatam. De qua dicitur in Pſal-
Pſal.2. mo: *Conſtitutus ſum ab eo rex ſuper Sion montem ſanctum*
eius, & in alio Pſalmo: *Fundamenta eius in montibus ſan-*
Pſal. 86. *ctis. Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula*
Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. Non exiſtimo
hoc dictum fuiſſe de portis illius terrenæ Hieroſoly-
mæ, quas ſcimus eſſe conſumptas, & in puluerem re-
dactas: ſed de portis Eccleſiæ quam illa Hieroſolyma
adumbrabat. Regnat igitur Chriſtus in Eccleſia, quæ
eſt Hieroſolyma, non vmbratica ſed vera, cuius illa
terrena gerebat imaginē: & regnabit in æternū, quo-
niā Eccleſia nunquā peribit: nā etſi in mundi cōſum-
matione deſinat eſſe militās, Eccleſia tamen triūphās
ſine fine in æternū permanebit: & ſic ſemper futura
eſt Eccleſia, in qua Chriſtus in æternū regnabit: facta
enim ſeparatione in littore maris, congregatíſque in
vaſe bonis piſcibus, malis autē foris abiectis, accipiet
Chriſtus Eccleſiā glorioſam, nō habentem maculam
aut rugam, ſed ſanctā & immaculatā Et volens ſigni-
ficare ſcriptura hanc ſpiritualem Hieroſolymam eſſe
C multò ſublimiorem & illuſtriorē terreſtri illa, in qua
Pſal. 2. regnauit Dauid, dicit: *Conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Siō.*
Pſal. 131. Non dicit: In Sion, ſed *ſuper Sion.* Et in alio Pſalmo:
De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. Non dixit,
In ſede, ſed *ſuper ſedem.* Et in hoc loco Eſaiæ: *ſuper ſo-*
lium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit. Poteris etiam
per ſolium Dauid eius labores & dolores intelligere:
fuit enim vir ille ſanctus, vt ſacræ literæ memoriæ
prodiderunt, vehementer afflictus, & in acerbiſſimis
periculis & laboribus conſtitutus, atque capite &
opibus vndique oppugnatus. Sedit igitur Chriſtus
ſuper ſolium Dauid, ſuper eius dolores, labores, &
anguſtias, in multò pluribus & acerbioribus crucia-
tibus verſatus. Et ob eam cauſam dixit: *Super ſolium,* &
non in ſolio, vt ſuperlationem & abundantiam dolo-
rum ſignificaret.
c *In iudicio & iuſtitia.*] Per hæc duo nomina intelli-
Ierem.2. gitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio
in loco annotauimus, ſic apud Ieremiā: *Regnabit rex,*
& ſapiens erit, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra.
d *Zelus Domini exercituum.*] Hoc eſt amor Dei erga
homines efficiet, vt filius Dei naſcatur ex virgine,
hominúmque genus à dæmonis poteſtate eripiat, &
ſedeat ſuper regnum Dauid, illúdque iuſtitia & iudi-
Ioan 3. cio confirmet. *Sic Deus dilexit mundum,* ait diuus Io-
annes, *vt filium ſuum vnigenitum daret.* Vbi vides, non
ex hominum meritis, ſed ex Dei amore & charitate
proceſſiſſe generis humani ſalutem. Charitas Deum D
traxit è cælo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc
vulnerauit impaſſibilem, alligauit inſuperabilem,
traxit incommutabilem, fecit mortalem æternum.
e *Verbum miſit Dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael.*]
Prædixerat Propheta cladem & euerſionem Siriæ &
Samariæ: & capta inde occaſione multa Chriſti my-
ſteria interpoſuit. Nunc verò ad id vnde egreſſa fue-
rat oratio reuertitur, & vaſtitatem vaticinatur Sa-
mariæ dicens: *Verbum miſit Deus in Iacob, & cecidit in*
Iſrael. Id eſt, Miſit Deus ſæpe Prophetas ſuos ad Ia-
cob, hoc eſt, ad decem tribus, qui illis veritatem nun-
tiarent, viámque ſalutis aperirent. At Iſraelitæ ver-
bum Dei contempſerunt, & pro nihilo putarunt. Per
Iacob & Iſrael intellige decem tribus. Et quoniam
verbum Dei fuit ab illis neglectum, dicit Propheta il-
lud cecidiſſe, tunc enim verbum Dei cadere dicitur,
quando ab auditoribus contemnitur.
f *Et ſciet omnis populus Ephraim.*] Senſus eſt: Quam-
uis Deus locutus fuerit per Prophetas ſuos populo
Iſraelitico, ipſe tamen ſciet ſuperbè, exiſtimabit ſe al-
tè ſapere, & deridebit Dei verba, & comminationes
dicens: Lateres ceciderunt, ſed quadris lapidibus ędi- E
ficabimus. hoc eſt, quamuis incidimus in nonnullas
calamitates, ſequentur tamen poſteà tempora fœli-
cia: & pro domibus lateritiis quæ ceciderunt, ædi-
ficabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia:
& pro ſycomoris arboribus abiectis habebimus no-
biles & precioſas cedros. Poteſt eſſe ſenſus: Hucuſque
perierunt in bello nonnulli ex noſtris, ſed erant velu-
ti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus
rempublicam noſtram ex lapidibus quadratis, hoc eſt
ex viris fortitudine & conſtantia munitis. Lapides
quadrati ſunt ad ædificandum apti, rotundi verò &
globoſi nequaquam, quoniam non niſi in puncto ſe
tangunt homines. quadrati facilè conueniunt inter
ſeſe: at rotundi nullam inter ſe habent concordiam:
ſunt autem quadrati illi, qui ex quacunque parte ce-
ciderint, firmi manent & ſtabiles: rotundi autem
ſunt mobiles & inconſtantes. Ariſtoteles libro primo
moralium Nicomachiorum hominem ſapientem *Simile.*
quadratum vocat, quia in quamcunque partem vol-
uatur, ſui ſimilis eſt, & firmus perſeuerat, & acerbiſſi-
ma calamitatum procella oppreſſus, placida tamen
& tranquilla mente conſiſtit. Vt enim bonus fictor
& artifex ſimulacrum fingit ex auro: ſi autem aurum
deeſt, ex argento: eo verò non exiſtente, ex plumbo, F
aut denique ex quauis alia materia: ſic vir ſapientia
excultus & virtute præditus in omni ſtatu, virtutis &
conſtantiæ imaginem & ſimulachrum efficiet. Si in
honoribus & magiſtratibus fuerit conſtitutus, in
media proſperitate, rebúſque ad voluntatem fluen-
tibus virtutem exercebit, ſi in ærumnis & laboribus
fuerit verſatus, in media aduerſitate, in infimo illo
ſtatu oſtendet animi ſui magnitudinem & celſita- *Simile.*
tem. Aſpicis hîc impiorum ædificia eſſe ex lateribus
conſtructa: Qui etſi promittant ſe eſſe quadratis la-
pidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam
peruenient: Iudæi in Ægypto ſub Pharaone commo- *Exod.1.*
rantes vrbes lateritias condebant. Talia ſunt eorum
opera qui in mūdo diabolo ſeruiunt lutea, & terrea.
Huiuſmodi erat turris Babylonis, quam illi aduerſus
Deum condiderunt, qui nomen ſuum immortalitati
commendare volebant. At cecidit turris, & ipſi con-
fuſi ſunt, & in tartara præcipites ruerunt. Poteſt hæc
litera ſic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habi-
tantes Samariam dicentes in ſuperbia & magnitudi-
ne cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ ſequuntur,
ſcient Dominum eleuaturum eſſe hoſtes Raſin, &c.
g *Et eleuabit Dominus hoſtes Raſin ſuper eum, & inimi-*
cos eius in tumultum vertet.] Hoc eſt, Excitabit Domi-

A nus contra Raſin regem Syriæ Aſſyrios eius hoſtes, qui contra ipſum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Aſſyrius occidit Raſin regem Syriæ, quam hiſtoriam habes libro quarto Regum cap. ſextodecimo.

h *Syriam ab Oriente.*] Hoc eſt, Excitabit Dominus contra Samariam Syros, & Palæſtinos. Ac ſi dicat: Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipſam Samariam oppugnabit, ita vt contra Iſraelem Syri ab Oriente, & Palæſtini ab Occidente moueantur, & ſimul toto ore, hoc eſt auidiſſimè, deuorent Iſraelem. Et adhuc extenta eſt manus Domini ſuper Iſraelitas, eóſque ferire non ceſſat: At illi nec ſic cæſi volunt ſe ad Dominum conuertere. Quid ſit extendere manum diximus alio in loco.

i *Et diſperdet Dominus ab Iſraele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.*] Quid ſignificetur per caput & caudā, explicat ſtatim Propheta. Per incuruantē & deprauātē eū intelligit, qui recta peruertit.

k *Et erunt qui beatum dicunt populum iſtum ſeducentes.*] Iuxta id quod dixit capite tertio: *popule meus qui te beatum dicunt, ipſi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati*, hoc eſt, in extremam perniciem adducuntur.

B l *Quia omnis hypocrita eſt, & nequam &c.*] Tres cauſas aſſignat, ob quas Deus populi Iſraelitici non miſereatur: prima eſt hypocriſis, ſecunda nequitia, tertia amentia. Non ſolùm erant vitiis contaminati, ſed volebant fallaci virtutis imagine nefaria ſcelera cooperire: & quod deterius eſt, volebant hæc verbis confirmare, & alios peſtilentibus inſtitutionibus corrumpere. Hypocriſis eſt capitalior & pernicioſior
Simile. aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine deliteſcit. Nā vt in magno mari pernicioſiores ſunt ſcopuli, qui breui operti aqua triſtem ac cæcum & miſerabilem non obſeruantibus inferunt interitum, quā rupes eminentes, quas nautæ facilè vitare poſſunt, ſic hypocritæ qui in animi receſſibus & latebris ma- D litiam retinentes, ſpeciem pietatis foris oſtendunt, retriores ſunt, & capitaliores improbis illis, qui ſunt ab omni virtutis ſimulatione alieni, quoniam horum peſtem poteris facilè fugere, illos autem virtutis perſonam induentes, nec citò cognoſces, neque eorum dolum, & perniciem quam moliuntur, facilè declinabis. Eſt autem hypocriſis, vt definit Chryſologus, ſubtile malum, ſecretum virus, venenum latens, virtutum fucus, tinea ſanctitatis.

m *Succenſa eſt enim quaſi impietas.*] Senſus eſt, impietas hoſtium Iſraelis accenſa eſt, & non populum aliquem pium, & Deo deuotum, ſed vepres & ſpinas, hoc eſt Iſraelitas ſceleratos, Deóque ſuo inobedientes deuorabit. Comparat Propheta Iſraelem vepribus, & ſpinis, & ſyluæ à feris habitatæ.

n *Et conuoluetur in ſuperbia fumi.*] Efferent ſe Aſſyrij, ſpoliabunt Iſraelitas tam nobiles quàm obſcuros, ſed eleuati veluti fumus diſſipabūtur, & euaneſcent. Nam Aſſyrij euerterunt Samariam, ſeu ipſi poſteà perierunt. Aſpicis hìc impiorum gloriam & ſuperbiam fumo comparari.

o *In ira Domini exercituum.*] Sumente Domino pœ- E nas de Iſraele magnus erit mœror in ea terra, magna conturbatio, & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcet, frater irruet in fratrem. Vnuſquiſque declinabit ad dexteram quærens victum, & comedet ad ſiniſtram, hoc eſt occultè, ne aliquis eum videat comedentem id quod rapuit.

p *Vnuſquiſque carnem brachij ſui vorabit.*] Fratres & conſanguineos brachia appellat. Senſus eſt, Vnuſquiſque irruet in canſanguineos ſuos. Manaſſes ſpoliabit Ephraim, & Ephraim Manaſſem. Lege libros Regum & Paralipomenon, & inuenies Iſraelitas bellis ciuilibus inter ſe diſſidere, & poſteà in Iudæ oppugnationem concordare.

ANNOTATIO.

1 Multiplicabitur eius imperium.] *Quemadmodum hoc de Eccleſia intelligatur explicauimus ſuo loco. Sed eſt magnoperè aduertendum in Hebraico ita ſcriptum eſſe:* למרבה המשרה *lemarbeh hammiſrah. Hebræi habent duplex, m, alterum ſcribitur in principio dictionis, & in medio, & eſt apertum, quod ita ſcribitur* מ: *alterum nunquam ponitur niſi in fine dictionis, & ob eā cauſam terminale ſiue finale vocatur: & ſcribitur hoc modo,* ם, *& eſt vbique clauſum, nullum habens exitū. hoc eſt perpetuò verum, neque inuenies in tota ſacra ſcriptura literam* ם *niſi in fine dictionis,*
C *excepto hoc verſiculo Eſaiæ, vbi litera,* ם *eſt in principio dictionis: nam illud* ל *eſt præpoſitio, ad quod certè nō caret myſterio. Vir erat Eſaias doctiſſimus, ſatiſque habebat perſpectum & exploratū, hanc literam non poſſe collocari niſi in fine dictionis: ſed cū hoc in loco eam in principio collocarit, non eſt dubium, quin hìc lateat myſteriū. Ex Hebræo poteſt verti:* Ad multiplicationem imperij, *vel ad multiplicandū imperium. Sed quia Eſaias diuino lumine illuſtratus præuidebat, hoc Chriſti imperium in Eccleſia non eſſe à Iudæis intelligendū, voluit hoc ſcribere litera clauſa, vt ſignificaret fore hoc myſterium Iudæis clauſum & abſconditum, quod vſque hodie Iudæi ipſi non intelligunt. Et quoniam hoc Chriſti imperium nunquam eſſe deſinet, voluit Propheta illud ſcribere litera clauſa nullum exitum habente, vt oſtenderet fore Chriſti regnum perpetuum, nullúmque finem eſſe habiturum. Et hæc imperij multiplicatio idcò facta eſt, quia Deus factus eſt*
Pſal. 71. *homo, nā anteà notus erat Deus in Iudæa: vt dicitur in Pſalmo, & in ſolo Iſraele nomen eius celebrabatur, ſed poſtquā filius Dei à cœlis in terras miſſus humanam naturam admirabili modo ſibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem ſed iuſtas & debitas auerteret; hominumque genus à faucibus ipſius mortis ſua morte liberaret, cognitū ipſius nominū ſit omnes gentium regiones peragrauit, vt vana ſuperſtitione repudiata, homines etiā immanitate barbari & inculti, ipſum Chriſtum intelligerent verum eſſe totius mundi machinæ effectorē, & moderatorē: cuius numine & imperio omnia ſupera, media ac infera cōtinerentur. Eam ob cauſam in hoc admirabili verſiculo, vbi diuinus vates imperij Chriſti multiplicationē prædicit litera finali ad principiū reuerſa annotauit. Reuerſa eſt igitur hæc litera retrorſum, vt etiā hac in re innueret propheta, filium Dei æqualem patri ſumpturum eſſe humanā naturam, ſecundum quam eſ-* F *ſet minor patre.* Exinaniuit *enim* ſemetipſum, *vt ait* Phil. 2. *Apoſtolus,* formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. *Huius* 4. Reg. 2. *figuram & imaginem geſſit ſol, quem reuerſum fuiſſe retror-* 2. Par. 32 *ſum in horologio Achaz ad ſignum & confirmationem ſalutis regis Ezechiæ literæ diuinæ conteſtantur.*

2 Incuruantem & deprauantem.] כפה ואגמון *cippah veamon. Primū nomē à verbo* כפה, *quod ſignificat incuruare, in quā ſignificationē ſumitur à noſtro interprete. Significat etiam ramū, ſic à curuitate appellatū.* אגמון *agmon ſignificat paludē & ſtagnū, & iuncū, quoniā iuncus iuxta paludes naſcitur. Apud hūc eundem Prophetā capite trigeſimoquinto capitur pro iūco. Sic enim vertit interpres noſter:* Vi-ror calami & iunci. *Fortaſſe quia loca paluſtria inſalubria ſunt, & valetudinē deprauāt, accipitur hoc in loco pro deprauāte, quod quid ſignificet ſuo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginē pro deprauāte, refrenātē. Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit, deprauantem & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem ſum ſecutus. poteſt hic locus rectè verti ex Hebraico:* Ramum & iuncum, *hoc eſt, fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis ſenſum quàm verba ipſa transferentes.*

Argu-

A

Argumentum capitis X.

D

Cùm lex ſit ratio prudentis iubens ea quæ facienda ſunt, prohibenſque contraria, iuris ac iniuriæ, regula ab illis ſolùm debet ferri, & ſtabiliri, qui fuerint iuſtitia prædìti, quique floruerint opibus ſapientiæ, & in maximarum virtutum ſtudia incubuerint. Videns autem Propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas, & pupillos ſpoliantibus, & omnia ad ſua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minãs illis miſerias ſempiternas. Vaticinatur luctuoſiſſimas ſtrages Iſraelis ab Aſſyriis inferandas eorumque Aſſyriorum admirabilem cladem. Et capta occaſione præcinit myſterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias ſolùm eſſe ſalutem conſecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, conſolantem.

C A P V T   X.

VÆ [a] qui condunt leges iniquas: & ſcribentes, iniuſtitiam ſcripſerunt, vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent cauſæ humilium populi mei: vt eſſent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. [b] Quid facietis in die viſitationis, & calamitatis de longe venientis? [c] Ad cuius confugietis auxilium? Et [d] vbi derelinquetis gloriam veſtram, ne incuruemini ſub vinculo, & cũ interfectis cadatis? Super omnibus his non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta. [e] Væ Aſſur virga furoris mei, & baculus ipſe eſt, in manu eius indignatio mea. [f] Ad gentem fallacem mittam eum, & [g] contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat ſpolia; & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationem, [h] quaſi lutum platearum. Ipſe autem non ſic arbitrabitur, & cor eius non ita exiſtimabit: ſed ad conterendum erit [i] cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei ſimul reges ſunt? Nun- E
B quid non vt Charcamis, ſic Calano: & vt Arphad ſic Emath? Nunquid non vt Damaſcus, ſic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, ſic & ſimulachra eorum de Ieruſalem, & de Samaria. Nunquid non ſicut feci Samariæ, & idolis eius, ſic faciam Ieruſalem, & ſimulachris eius? Et erit: [k] cum impleuerit Dominus cuncta opera ſua in monte Sion, & in Ieruſalem, viſitabo ſuper fructum magnifici cordis regis Aſſur, & ſuper gloriam altitudinis oculorum eius.

EXPLANATIO.

a *Væ, qui condunt leges iniquas.*] Non appellat leges ſimpliciter, ſed cum addito, *leges iniquas*. Vt enim medicorum præcepta dici verè non poſſunt ſi quæ impij aut amentes pro ſalutaribus mortifera conſcribãt, ſic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicę, quàm leges iniquæ & iniuſtæ. Cùm enim illæ ſint ciuitatis fundamenta, neceſſe erit, nullam ibi conſiſtere iuſtitiam, nullam pietatem, ſed omnem populi impetum ad interitum ſpectare, & totam vrbem tandem euerti. Eſſe autem leges ciuitatum fundamenta indicat ſapientiſſimus, ac illuſtriſſimus ille rex Dauid. Nam in eo Pſal. 10. Pſalmo, vbi noſtra verſio habet: *Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt*, poteſt verti ex litera Hebraica: *Quoniã* C *fundamenta diſſipata ſunt*. Vbi per fundamenta leges ſignificauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges diſſipatæ ſunt: Et eodem modo tranſtulit Diuus Hieronymus ex Hebræo, quem poteſtà multi ſecuti ſunt. Sunt enim leges baſes, in quibus nititur ciuitatis ſalus. Quod intelligens elegans quidã poëta cecinit: Agnoſco crines, incanáque mẽta Regis Romani, primus qui legibus vrbem fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait Socrates, difficile eſſe ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges eſſe ciuitatis fundamenta. Alloquitur Eſaias omnes iniquos legumlatores, præſertim Scribas & Phariſæos, quorum impias traditiones Chriſtus illis obiiciebat, vt eſt apud Matthæum cap. quintodecimo, & apud Marcum cap. ſeptimo.

b *Quid facietis in die viſitationis & calamitatis de longinquo venientis?*] Hoc eſt, in die iudicij, quem prophe- Sopho. 1. ta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & anguſtiæ, calamitatis, & miſeriæ. Vel per diem viſitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Aſſyrios, vel per Romanos. Viſitat nos Deus aliquando proſpera tribuendo, vt nos ad ſui amorem alliciat: aliquando inferendo aduerſa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in Pſalmo: *Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina.* Pſal. 31. Eodẽ modo Ieremias capite ſexto tẽpus afflictionis tẽpus viſitationis iis verbis appellat: *In tempore viſitationis ſuæ corruent, dicit Dominus.* Et capite vigeſimotertio: *Afferam ſuper eos mala, annum viſitationis eorum.* Obſerua, calamitatem magnam vocat Eſaias eam, quæ venit de longinquo. Simile. Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longéq; diſtãtibus, & paulatim vires auget, & lõgius latiúſq; propagatur, donec impetu & rapidiſſima inundatione omnia ſecum rapiat & in immenſum mare trudat, ſic acerba & luctuoſa calamitas veniens de lõginquo paulatim creſcit, donec omnes oblectationes abſorbeat, & in vaſtum ærumnarum gurgitem profundat. F

c *Vbi relinquetis gloriam veſtram.*] Eorũ vanitatẽ redarguit, qui celebritatem ſermonis hominũ vitiorũ plerumq; laudatricem humanamq; gloriam fragilẽ, & inanem ardenter appetunt. Quaſi dicat: Cùm gloria veſtra non deſcenſura ſit vobiſcum, vbi manebitis, vbi eam relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo Pſalmo vbi eius miſeriã oſtendit, qui humanæ laudis, rerúmq; caducarũ cupiditati ſeruit, hæc verba ſcripta reliquit: *Cum interierit, non ſumet omnia, neq; deſcendet cũ eo gloria eius.* Pſal. 48. In libro Sapientiæ ita inducuntur damnati loquẽtes: Sap. 5. *Quid nobis profuit ſuperbia: & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierunt omnia illa tanquã vmbra, & tanquam nuntius præcurrens.* Non eſt igitur ea mundi gloria quærenda, quę eſt incerta, & in populi amẽtis opinione ſita, quę exiguis regionibus continetur, & tẽpore breuiſſimo obſcuratur, quæ nos deſerit, & obruitur interitu hominũ, poſteritatíſq; obliuione tandẽ extinguitur. Illud remanet, quod ſimus rectè factis, & virtute cõſecuti. Quid fingi poteſt leuius, & commutabilius, quã mundi gloria? cũ mũdus ipſe eos quos anteà laudibus ampliſſimis extulerat, ſępenumerò deprimat, eorúmque nomini anteà celebratæ perpetuæ infamiæ &

A dedecoris notam inurat: eos autem qui anteà in obſcuritate latebant, nulla laude celebratos, in oculis omnium conſtituat, & ad cœlum extollat, vt inde eos præcipitet, in eóſque maiorem perniciem machinetur. Vt enim arenæ horologium ſingulis horis reuoluitur, ſic mundus ſingulis horis mutatur: & vt ſuperior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiúſque arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, ſtatim inferior fit ſuperior, & ea quæ altiorē locū occupabat, deſcendit deorſum, nec poteſt vna impleri, quin euacuetur altera, ſic ij qui anteà in honore & gloria erant conſtituti, opibus abūdantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vſque adeò incurrunt, vt nullum veſtigium priſtinæ dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi conſequuntur, qui anteà in imo vacui iacebant. *Similitudo*

d *Ad cuius fugietis auxilium.*] Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opem feret? Oſtendit omnia humana præſidia & adiumenta ſine Deo inania eſſe, & pro nihilo ducenda. Iam dixi hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij

B e *Væ Aſſur virga furoris mei.*] Volens Deus Iſraeliticum populum punire, vſus eſt miniſterio Sēnacheribi Aſſyriorum regis, qui Iſraelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed poſteà ipſum Sennacheribum percuſſit Deus, ſumens de illo iuſtas pœnas. Nam cùm ipſe poſt cladem illatam Samariæ voluiſſet occupare Hieroſolymam, & ſuo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hieroſolymam duriter afflictus Cùm ei angelus Domini nocte vna interfeciſſet centum octoginta quinque millia hominum, ipſe turpiter fugit in regnum ſuum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Eſt igitur ſenſus: Væ tibi ô Sennacheribe Aſſyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim miniſterio ſum Iſraeli ſtragem illaturus, ſed poſteà dabis pœnas tuæ tyrannidis, & ſuperbiæ. Particula hoi, quæ eſt in Hebræo, poteſt eſſe aduerbium vocandi, & tunc erit ſenſus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Diſcimus ex hoc loco, & aliis huiuſmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias, afflictiones, exiſtimaréque nos in eas propter ſcelera noſtra meritiſſimò incidiſſe: eſſéque tyrānos flagellum, quo nos Deus punit, & caſtigat. At ipſi tyranni ne glorientur, non enim iuſtitia, neque ratione, nec viribus, ſed noſtris ſceleribus vincunt: nos

C enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt immanem vaſtitatem. Sed vt pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignē, ſic Deus *Similitudo* punit multos medio hominum impiorum, quibus D vtitur tanquam virga, at poſteà eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta ſignificare id quod eſt apud Ezechielem: *Mucro euagina te ad occidendum. Lima te, vt interficias, & fulgeas.* Et ſtatim paulo poſt: *Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te, & effundam ſuper te indignationem meam: in igne furoris mei ſufflabo in te.* *Ezech.21*

f *Ad gentem fallacem mittam eum.*] Id eſt, ad Iſraelitas. Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi ſcriptum legimus, *Cuncta quæ locutus eſt Dominus, faciemus.* Sed fidem fregerunt, & recto Deo, inanes ac falſos deos turpiter adorarunt. *Exod.19*

g *Contra populum furoris mei.*] Id eſt, Cui ſum iratus.

h *Quaſi lutum platearum.*] Sic dicitur in Pſalmo: *Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos.* Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur. *Pſal.17.*

i *Et cor eius non ita exiſtimabit.*] Senſus eſt, Ego, ait Deus, præcipiam ei, vt populum direptioni cōmittat, ſed non interficiat, vulneret, ſed non vitam auferat: ipſe autem mandatum non conſiderabit, nec ita perpendet: ſed excedet: exiſtimabit enim ſe interfecturum eſſe gentes multas, attribuens ſuis viribus victoriā: & dicet: Nónne quemadmodum expugnaui Charcamas, Calanum, Arphad, Hemath, Damaſcum, E & Samariam, ſic expugnabo Hieroſolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, ſic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & inſolentiam. Vide quam ſibi fœlicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas ſpirantem, & Iudæos ad immanem vaſtitatem & luctuoſam vocantem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Nō enim paſſus eſt Deus ciuitatem ſuam ſanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immaniſſimum tyrannum imperare. Aſpice quàm fallax ſit hominum ſpes, quæ non in Deo, ſed in mundo eſt conſtituta. Duabus in rebus rex Aſſur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miſerorum abutebatur, ſeqūe inſolenter efferebat. Sed fefellit eum ſpes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: *Ecce ſpes eius fruſtrabitur eum & videntibus cunctis præcipitabitur.* *Iob.49.*

k *Cùm compleuerit Dominus cuncta opera ſua in monte Sion.*] Hoc eſt, Poſt euerſionem Samariæ, & obſidionem atque afflictionem Hieroſolymæ perdet Dominus Sennacheribum Aſſyriorum regem, propter eius ſuperbiam, & immanitatem. F

Annotationes ex Hæbreo in

CAPVT X.

1 Vbi derelinquetis gloriam veſtram, ne incuruemini ſub vinculo, & cum interfectis cadatis?] *Pagninus vertit*, Vbi derelinquetis gloriam veſtram? Non euadet quiſpiam, niſi qui incuruauerit ſe inter vinctos, & interfectos ſe proſtrauerit. *Ita hūc locum interpretati ſunt nonnulli, vt refert in commentariis R. Dauid. Poteris vertere.* Vbi derelinquetis gloriā veſtram? Quia non eſtis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. *Huic verſioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic abſque me nō eſt populus meus, neque mihi obtemperat, propterea incuruabit ſe ſub vinclo. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amētiæ perducuntur, vt Deo contempto, impetu inſatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitantur. Vera gloria eſt in maximarum virtutum laude conſtituta, & hæc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute, inanis eſt, & fallax, dignitatis cupida, ſed omni dignitate priuata: quæ, quoniam non eſt gloria, ſed gloriæ ficta imitatrix, facilè ruit & penitus euaneſcit.*

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intellexi: & abſtuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus ſum, & detraxi quaſi potens in ſublimi reſidentes. Et inuenit quaſi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et ſicut colliguntur oua, quæ derelicta ſunt, ſic vniuerſam terrā ego congregaui: & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur ſecuris contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra contra eum à quo trahitur? Quomodo ſi eleuetur virga contra eleuantem ſe, & exaltetur baculus, qui vtique lignum eſt. Propter [b] hoc mittet

dominator

A dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: [c] & ſubtus gloria eius ſuc- D
cenſa ardebit quaſi combuſtio ignis. [d] Et erit lumen Iſrael in igne, & ſanctus eius in flamma, & ſuccendetur, & deuorabitur ſpina eius & vepres [e] in die vna. [f] Et gloria ſaltus eius, & Carmeli eius [g] ab anima vſque ad carnem conſumetur, [h] & erit terrore profugus. Et reliquiæ ligni ſaltus eius prę paucitate numerabuntur, & puer ſcribet eos.

a *Et inuenit quaſi nidum.*] Verba ſunt Sennacheribi Aſſyriorum regis. Quaſi dicat. Ego manu mea apprehendi totum orbem quaſi nidum paſſerculi, & omnes homines cepi, ac ſi eſſent oua relicta in nido à matre. Et quia tranſlationem ſumpſit ab auibus, eam ſeruat dicens: *Et non fuit qui moueret pennam*: Ac ſi diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi reſiſtere, ne flerum quidem prodere.

b *Propter hoc mittet dominator Dominus.*] Quoniam tam inſolenter ſe extulit Sennacheribus, vt ſuperbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum ſuum, qui eius exercitui mirabiles inferat ſtrages. Mittet in pinguibus eius tenuitatem, hoc eſt, fortiſſimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

c *Et ſubtus gloria eius ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis.*] Magnum Sennacheribi exercitum appellat
B gloriam eius, qui nocte vna, acſi igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuiſſe Aſſyriorum corpora intus occulto ardore combuſta remanentibus veſtibus illæſis, Ideò dicitur: Et ſubtus, id eſt ſub veſtibus, gloria eius, id eſt exercitus eius, ardebit.

d *Et erit lumen Iſrael in igne, & ſanctus eius in flamma.*] Hoc eſt, Deus qui eſt lumen Iſraelis, & ſanctificator eius, qui Iſraelem illuminat, & ſanctificat, erit tanquam ignis & flamma ad ſpinas & vepres, hoc eſt, ad Aſſyrios comburendum. Sunt qui per lumen Iſraelis, Angelum qui Aſſyrios interfecit, intelligant. Comparat propheta milites Aſſyrios ſpinis & vepribus, quòd ſoleant milites eſſe moleſtiſſimi. Vel ſic: & Hieroſolyma quæ eſt lumen Iſraelis illuſtrabitur, & viri iuſti laude celebrabunt.

e *In die vna.*] intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur, fuit enim hæc Aſſyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc hiſtoriam libro quarto Regum, cap. decimonono.

f *Et gloria ſaltus eius.*] Hoc eſt, Duces & nobiles exercitus Aſſyriorũ peribunt. Vel per ſaltum & Carmelũ variis arboribus conſitũ intelligitur totus exercitus, quòd eſſet ex omni hominũ varietate cõgregat⁹.

g *Ab anima vſque ad carnem.*] Hoc ideò dicit, quia non ſolùm eorum corpora occiſa ſunt, ſed etiam eorum animæ ad cæcas inferorum latebras, & æternas miſerias detruſæ fuerunt. E

h *Et erit in terrore profugus.*] Hoc eſt, Sennacheribus perdito exercitu ſuo dabit ſe fugæ timore perterritus, & de tam innumerabili multitudine, quæ ſaltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos poſſit numerare. Tradunt Hebræi decem tantùm remanſiſſe, qui cum Sennacheribo ſe in fugam coniecerunt.

ANNOTATIO.

a Et principes eorum deprædatus ſum.) *In Hebraico eſt* ועתידחיהם *vaath athidhothehem*, *verbum eſt* עתד *atadh*, *quod ſignificat parare, & præparare. Vnde poteſt verti ex Hebraico*, Et parata ſiue præparata ipſorum deprædatus ſum. *Et quoniam*, theſauri parantur, *vertit Pagninus*: Et theſauros eorum deprædatus ſum. *Hinc hirci maiores qui præcedũt capras, & viã præparãt* עתודים *attudhim appellãtur: Et per trãſlationẽ principes & magnates qui populum præcedunt: quã ſignificationẽ ſecutus eſt noſter interpres. Vnde apud Zachariã capite decimo, vbi editio vulgata habet*, ſuper hircos viſitabo, *poterat Latine reddi ex Hebræo*: ſuper principes viſitabo. *Aſpicis igitur principes ac præſules ob eã cauſam hircos appellari: quia præcedere debent, & viam ſubiectis aperire, eſſéque in principio, tanquã clypeos totum exercitum protegentes. Eam ob cauſam clypei vocantur. Et in pſalmo quadrageſimoſexto vbi editio vulgata habet*: Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati ſunt, *poteſt rectiſſimè verti ex Hebræo*: Quoniam Deo adhæſerunt clypei terræ, vehementer eleuatus eſt. *Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oſeam c. 4. vbi communis verſio habet*: Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, *poteſt verti*, clypei eius, *pro quo Pagninus vertit*: principes eius: *eſt enim in Hebraico*, מגניה: *quo propriè ſignificat ſcuta eius ſiue clypeos eius.* F
C

Et erit in die illa: [a] Non adiiciet reſiduum Iſrael, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti ſuper eo qui percutit eos, ſed innitetur ſuper Dominum ſanctum Iſrael, in veritate. [b] Re-
Rom. 9 f. Infrà. 28. liquiæ conuertentur, reliquiæ, inquã Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur: ex eo conſummatio abbreuiata inundabit iuſtitiam. Conſummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ. Propter hæc dicit Dominus Deus exercituum: [d] Noli timere populus meus habitator Sion ab Aſſur: in virga enim percutiet te, & [i] baculũ ſuum leuabit ſuper te in via Ægypti. Adhuc enim paululum modicumque & conſummabitur indignatio mea, & furor meus ſuper ſcelus eorum. Et ſuſcitabit ſuper eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in
Iud. 7 g. via Ægypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & [2] computreſcet iugum à facie olei, [e] Veniet in Aiath, tranſibit in Magron, apud Machmas commendabit vaſa ſua. Tranſierunt curſim [f] Gaba ſedes noſtra, [g] obſtupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia, Gallim attende Laiſa, paupercula Anathoh. Migrauit Medemena: habitatores Gabim confortamini. Adhuc dies eſt, vt in Nobe ſtetur: [h] agitabit manum ſuam ſuper montem filiæ Sion, & collem Hieruſalem. Ecce dominator Dominus exercituum [i] confringet [3] lagunculam in terrore, & [k] excelſi ſtatura ſuccidentur, & ſublimes humiliabuntur. Et ſubuertentur condenſa ſaltus eius ferro: & [4] Libanus cum excelſis cadet.

A a *Non adiiciet reſiduum Iſrael.*] Senſus eſt, Euerſis Aſſyriis, qui Hieroſolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fident hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem ſuam ſpem in Deo collocabunt. Hoc ideò vates ſanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Aſſyriis, ab eiſque præſidium expectabant. Lege quartum librum Re-
4.Reg.16. gum: ibi hoc inuenies. Id autem quod hîc dicitur: *Et hi qui fugerint de domo Iacob*, intelligitur de nonnullis Iſraelitis, qui vaſtata Samaria, ductiſque ab Aſſyriis decem tribubus, dederunt ſe fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiam regem Iudę confugerunt. Et omnes tam ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos Deus ſeruauit, relictis idolis, repudiatáque vana ſuperſtitione, Deum verè coluerunt, qui impiorum vires opéſque confregerat, in eóque ſpem omnem ſuam collocarunt.

b *Reliquiæ conuertentur*] Reliquias appellat Hebręos illos, qui ex infinita multitudine euaſerunt. Sed mente intuebatur Propheta fore, vt pauci ex Iudæis in Chriſtum crederent. Erat enim illud vmbra quędam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reli-
B quias appellauit ſemen capite primo. Diuus Paulus
Rom.9. in epiſtola ad Romanos volens oſtendere non eſſe mirum tam paucos Iudæos in Chriſtum credere, citat hunc locum. Et quemadmodum ſolùm illi qui Hieroſolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, conſecuti ſunt ſalutem & honorem, ſic illi tantum qui in Eccleſia ſunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram ſalutem & honorem adipiſcuntur. Omnibus autem aliis ſecluſum eſt iter à cõcilio cœlitum, & in æternos cruciatus relegãtur.

c *Conſummatio abbreuiata inundabit iuſtitiam.*] Hoc eſt, Ex compendioſa fidei prædicatione magna iuſtitiæ copia, quæ nomine inũdationis intelligitur, proficiſcetur. Compendiatum eſt enim nouum Teſtamentum, & à legis laciniosis oneribus expeditum. Ita hũc locum explanat Tertullianus aduerſus Marcionem. Pro cunctis legis ceremoniis puritas Euangelica ſucceſſit. Vide quàm abbreuiatus ſit ſermo
Mat.22. Euangelicus. Apud Matthæum ait Chriſtus: *Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. Hoc eſt maximum & primum mandatum. Secundum autem ſimile eſt huic: Diliges proximum tuum ſicut te ipſum. In his duobus mandatis vniuerſa*
C *lex pendet, & Prophetæ.* Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Conſummatio abbreuiata, hoc eſt illorum paucitas, qui ex Iudæis ſalutem conſequentur, inundabit iuſtitiam, hoc eſt, erit iuſtitia perdita. Quaſi dicat: Solùm in Chriſtianis inuenietur vera iuſtitia. Poteſt ſic explanari, & rectè meo iudicio, vt ſit ſenſus: ideò pauci ſalui erunt, quoniam conſumptio Iudæorum erit deciſa, & abbreuiata in iuſtificatione: hoc eſt, quoniam conſumet Deus, & perdet maiorem partem Iſraelis, & pauci iuſtificabuntur, & hoc iuſto iudicio. Ideò ne mireris eſſe tam paucos ſalutem conſecuturos, nam conſummationem & abbreuiationem dominus Deus exercituum faciet in medio terræ, hoc eſt, Nam ſtatuit Dominus decurtare & breuem facere populum Iudæorum illorum, qui ſalui futuri ſunt: & omnes infideles perdere, & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc eſt in Iudæa, quę eſt in medio terræ ſita: ibi enim conuertentur non nulli. & Euangelium recipient: cæteri verò qui in infidelitate & contumaria permanſerint à Romanis partim occidentur, partim capientur, & miſera ſeruitute oppreſſi in varias mundi plagas relegabũtur.

d *Noli timere.*] Senſus eſt: Quanquam tibi videtur difficile, ô popule Iudæ, eſſe te ab Aſſyriis liberandum, cùm ipſi ſuperauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec ſit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illi reſiſtere poſſe videatur, tu D tamen noli timere, nam de manibus eorum ſine dubio eripieris: neq; te gladio, ſed virga percutiet. Pergens rex Aſſyrius contra Taracham regem Æthiopię, & Aegyptios verſus mare Rubrum per viã Aegypti, baculum ſuum leuabit contra te, ſed ferire nõ poterit. Et paulò pòſt reuerſus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atq; expugnare te cupiens, ſtatim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus, feriam enim illum eo flagello, quod quondam aduerſus Madianitas ſub Gedeone ſuſcitaui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarum occiſi ſunt ſuper petram. Leuabit igitur virgam ſuam ſuper mare Rubrum, pergẽs aduerſus Aethiopes, & reuertẽs ad te per viã Aegypti. Sed cum primum venerit ab Aegypto, luet ſuorum ſcelerũ pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc eſt diuina miſericordia computreſcet. Habet hanc hiſtoriam Madianitarum libro Iudicum capite ſeptimo. Id verò quod dicitur: *Virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Aegypti:* poteſt habere hũc ſenſum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios ſub- E
uertit, & obruit eleuatione virgæ per Moyſem, ſic modò exercitum Sennacheribi vna nocte percutiet eleuata virga, hoc eſt acriter & duriter. ſolent enim qui aſpertè cędere & percutere volunt, virgã eleuare.

e *Veniet in Aiath.*] Deſcribit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit, Hieroſolymam petens, primò conferet ſe in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciã eam expugnandi reponet apud Machmas ſarcinas ſuas quaſi ſtatim euerſa vrbe reuerſurus. Tranſibit curſim nullo obſtaculo impeditus.

f *Gaba ſedes noſtra.*] Verba ſunt exercitus requieſcentis in Gaba.

g *Obſtupuit Rama.*] Hoc eſt, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hinniens, vt te audientes fugiant.

h *Agitabit manum ſuam.*] Hoc eſt, oſtendet Sennacheribus agitatione brachij ſuam fortitudinem, & audaciam, contemnens Hieroſolymam, & admirans ciuitatem illam ſibi auſam fuiſſe repugnare, eamque concuſſa manu ſua minabitur.

i *Confringet lagunculam.*] Deſcribit ſanctus vates F
Sennacheribi, eiúſque exercitus admirabile exitium. Et appellat ipſum Sennacheribum lagunculam ſiue hydriam fictilem. Vide cui cõparatur rex ille potẽtia ac fortitudine inſignis, arrogãtia ac incredibili ſuperbia elatus, qui exiſtimabat nullam eſſe tantam vim ac potentiam, quæ eum de florenti rerum ſuarum ſtatu poſſet vnquã deiicere. Quid fragilius hydria ficti? Et tamen cũ ea comparatur rex ille, qui ſibi perpetuam felicitatẽ pollicebatur. Salomon ille ſapientia præſtanti duodecimo capite eius libri, qui inſcribitur Eccleſiaſtes, hominum vitam cum hydria cõferebat.

k *Excelſi ſtatura occidentur.*] Hoc eſt, duces & magnates exercitus Aſſyriorum peribunt. Non enim permiſit ſummus ille omnium rerum moderator & Dominus impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricem manum ſuam, vt eos ſublimi gladio mirabiliter occideret.

l *Subuertentur condenſa ſaltus eius ferro.*] Hoc eſt totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cum ſaltu & ſyluas comparat, quia vt in ſylua ſunt varia arborum genera, quædam humiles & abiectæ, quædam vero proceritate præſtantes, ſic exercitus eſt ex omni hominum varietate collectus. Comparat præthereà duces & viros nobiles cum excelſis arboribus Libani facilè cadentibus.

AN-

ANNOTATIO.

1 Baculum ſuum leuabit ſuper te in via Ægypti.] *Pro in via in Hebraico eſt* בדרך *bedharac. Nomen, dictio quae ſignificat viam, morem, conſuetudinem, & modum. Vnde poterat verti:* more Ægypti. *Et in primo Pſalmo vbi in editione vulgata eſt:* Et in via peccatorum non ſtetit, *poterat verti:* Et in conſuetudine peccatorum non ſtetit. *Ac ſi diceret: Et turpem ac vitioſam viuendi rationem, improborumque conſuetudinem, & mores, non eſt conſectatus. Et Prouerbiorum capite vigeſimooctauo, vbi noſtra verſio habet:* Melior eſt pauper ambulans in ſimplicitate ſua, quàm diues in prauis itineribus, *poterat verti:* quàm diues prauus in viis ſuis, *vel in moribus ſuis. Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Aſſyrius te percutiet more Ægypti, quemadmodum te percuſſit Ægyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodum percuſſit Ægyptios, qui te percuſſerant.* (Pſal. 1.; Prou. 28.)

2 Computreſcet iugum à facie olei.] *In Hebræo eſt* computreſcet iugum. מפני שמן *mippene xamen, quod poteſt verti:* Propter pinguedinem: *Vt ſit ſenſus: Propter pinguedinem Ezechiæ corrumpetur iugum Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodum pinguis pro forti & robuſto, vt hoc eodem capite,* Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem. *Sed hoc eſt ſine dubio de Chriſto intelligendum: quod & Targhum apertè oſtendit: ita enim habet:* Et conterentur populi à facie Chriſti. *Poterat igitur verti:* Computreſcet iugũ à facie vncti, *hoc eſt Chriſti. Quod non ſolùm de iugo quo Sẽnacheribus Iudæos oppreſſerat, intelligitur, ſed etiam de iugo illo aſperrimo, quo diabolus mundum ſubiugauerat. Et nunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppreſſus, à facie Chriſti liberatur. Si enim Chriſtus ad peccatorem faciem ſuam conuertat, cùmque oculis diuinæ pietatis aſpiciat, ſtatim iugum dæmonis confringitur, & penitus computreſcit. Tranſiens Ieſus, vidénſque hominem ſedentem in telonio nomine Matthæum ait illi: Sequere me, qui ſurgens eum ſecutus eſt. Vide quid fecerit Chriſti viſus, ſtatim ſolutum eſt iugum diaboli, & Matthæus ab aſperrima ſeruitute liberatus Chriſtum ſecutus eſt. Vt enim in cera dura ſint ſigillo aliquo impreſſa alia mœnia, vrbes, montes, terræ & maria, omnia hæc ſoluuntur, & pereunt, ſi ſol ceram aſpiciat, & radiorum ſuorum feruore eam feriat, & liquefaciat: ſic ſi animum illum, in quo velut in dura cera ſint impreſſa & ſculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magiſtratus, ſol ille iuſtitiæ ſummus & æternus Chriſtus Deus noſter oculis ſuæ miſericordiæ reſpiciat, ſtatim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris ſaucius fluit, & rerum faſtus ac vanitates illæ euaneſcunt. Id conſiderans & intelligens illuſtriſſimus vates dicebat in Pſalmo:* Reſpice in me Domine, & miſerere mei. *Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum in Leuitico:* Reſpiciam, vos, *inquit,* & creſcere faciam. *Et in Pſalmo:* Æquitatem vidit vultus eius: *quod poteſt verti:* Æquum ſiue rectum aſpicit vultus eius, *hoc eſt, iuſtitiæ cultorem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod ſentiens Dauid,* Ne auertas, *inquit,* faciem tuam à me. *Hoc voluit ſignificare ſcriptura in libro Geneſis ita dicens:* Reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Caim autem, & ad munera illius non reſpexit. (B; Mat. 9.; Simile.; Pſal. 185.; Leu. 26.; Pſal. 10.; Pſal. 26.; Gen. 4.; E)

3 Confringet laguunculam in terrore.] *Pro laguunculam in Hebraico eſt* פארה, *purah, quæ dictio ſignificat laguunculam, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus ſit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.*

4 Libanus cum excelſis cadet.] *Poteſt verti:* Libanus per fortem cadet: *vt per fortem intelligat Dei angelũ, qui exercitum Aſſyriorũ Libano comparatũ mirabiliter occidit.*

Argumentum capitis XI.

1 Dixerat ſuperiore capite diuinus vates reliquias Iſraelis conuertendas eſſe ad Chriſtum, 2 nunc vaticinatur fore, vt ipſe Chriſtus naſceretur ex beatiſſima virgine, quæ eſſet ex familia Ieſſe, qui fuit pater Dauidis regis illuſtriſſimi 3 Deſcribit regnum Meſſiæ, & ſpiritualem Iſraelis liberationem. 3 Prædicit glorioſum ſeruatoris noſtri ſepulchrum, eſſéque longè latéq; propagandam eius fidem, atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem ſanctitatis pleniſſimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ, falſiſque opinionibus deprauatæ, vanam ſuperſtitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Meſſia regni Iſraelis reparatore, etiam Iudæi ipſi teſtantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore exiſtimant, nos verò ſpiritualem fuiſſe verè ac conſtanter aſſerimus. Illi Meſſiam ſperant venturum, nos veniſſe, hominibúſque aditum ad cœleſtia aperuiſſe non dubitamus. (C)

CAPVT XI. (F)

Act. 13. d ET egredietur [a] virga de radice Ieſſe, & [b] flos de radice eius aſcendet. [c] Et requieſcet ſuper eum Spiritus Domini, [d] Spiritus ſapientiæ & intellectus, Spiritus conſilij & fortitudinis, Spiritus ſcientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris
2. Theſ. 2. c Domini. [e] Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit [f] neque ſecundum auditum aurium arguet. [g] Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ, & [h] percutiet terram virga oris ſui, & [i] Spiritu labiorum ſuorum interficiet impium. Et erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. [k] Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis ſimul
Infrà 65. morabuntur, [l] & puer paruulus minabit eos.

EXPLANATIO.

a *Virga de radice Ieſſe.*] Hæc virga eſt illa clariſſima virgo Maria, de qua ſuprà dixerat: *Ecce virgo concipiet & pariet filium.* Huius gerebat imaginem admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructum tulit. Sed mirandũ videtur, cùm hæc ſanctiſſima virgo genus duxerit ab ampliſſimo rege Dauide, cur eã ortã eſſe dicat à Ieſſe, homine ſuo tẽpore admodũ celebrato. Ego exiſtimo, ob eam cauſam potius factã eſſe mentionẽ Ieſſe, quã Dauidis, vt intelligeremus nõ eſſe contẽnenda ea, quæ mũdus deſpicit, (Sup. 7.; Num. 17.)

A & pro nihilo putat, cùm fieri poſſit, vt ex illis egregium quippiam, & excellens oriatur. Ex Ieſſe homine non admodùm illuſtri, ortus eſt Dauid, qui ſuis maioribus excellenti ſua ſapientia & ſanctitate præluxit, fuitque poſteris ſuis quaſi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Ex paſtore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit ſumma ac illuſtriſſima laude celebratus. Sed temporis progreſſu ex eius ampla & celebri familia natus eſt Ioſeph ſponſus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, ſine vlla pompa & apparatu. Conſidera obſecro, & animaduerte huius mundi viciſſitudines & varietates.

b *Et flos de radice eius aſcendet.*] Hic flos, qui de radice Ieſſe per virgam illam omnibus virtutis ac ſapientiæ opibus florentiſſimam aſcendit, Christus eſt, filius Dei vnigenitus, verus Mariæ, virginis filius: qui flos eſt, vt ipſe in Canticis teſtatur his verbis: *Ego flos campi, & lilium conuallium.* Diuus Ambroſius in libro ſecundo de Spiritu ſancto hunc locum enarrans, Radix, inquit, Ieſſe patriarchæ familia eſt Iudæorum: virga Maria: ô flos Mariæ Christus, qui bonum odorem fidei toto ſparſurus orbe virginali ex vtero germinauit! Hactenus ille. Sed non vacat myſterio appellari Chriſtum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex ſemetipſo, abſque hominum induſtria producit flores. Campus hic nec ſulcatus vomere, neque defoſſus ſarculo, nec mano hominis ſeminatus, virgo eſt glorioſa Maria quæ diuina operante virtute Chriſtum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: ſic Chriſtus natus eſt, non vt vni homini tantùm prodeſſet, ſed vt omnibus oſtenderet veram & conſtantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animum, quibúſque gradibus poſſent ad beatitudinem aſcendere, & tandem vt omnes ad ſedes illas ſempiternas, ſummi gaudij pleniſſimas vocaret. *Vult enim Deus*, vt ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Timotheum, *omnes homines ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis accedere.* Poteſt alia ratio aſſignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: ſic ipſe à Iudæis bruta ipſa immanitate ſuperantibus deſpectus eſt, & conculcatus, crucique grauiſſimis cruciatibus affixus. Qui hîc appellatur flos, appellatur ſuprà germen capite 4. & iterum capite trigeſimotertio.

Cant. 2. Ambroſ. B C

c *Et requieſcet ſuper eum Spiritus Domini.*] Super Chriſtum, inquit, qui de trunco Ieſſe per Mariam virginem conſurget, requieſcet Spiritus Domini. *In ipſo enim*, vt ait Apoſtolus in epiſtola ad Coloſſenſes, *complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare.* Requieuit igitur in Filio Spiritus Domini, hoc eſt, æterna habitatione permanſit: non vt auolaret, & rurſum ad eum deſcenderet, ſed iuxta Ioannis Baptiſtæ teſtimonium iugiter permaneret, qui ait, *Vidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo & manſit ſuper eum*, vt refert Diuus Ioannes capite primo. Tu verò conſidera ea, quæ Dei ſunt, permanentia eſſe & ſtabilia: ea verò, quæ mundi ſunt fluxa & incerta.

d *Spiritus ſapientiæ & intellectus.* Vnus eſt Spiritus ſanctus, ſed virtutum omnium fons atque principium. Vnde abſque eo nec ſapiens quis eſſe poteſt, neque intelligens, neque conſiliarius neque fortis, neque eruditus, neque pius, neque plenus timoris Dei. Hic numerus ſeptenarius in illo lapide ſignificatur, de quo ait Zacharias: *Super lapidem vnum ſeptem*

Zach. 3.

D *oculi ſunt.* Hic lapis Chriſtus eſt, ſuper quem ſunt ſeptem chariſmata Spiritus ſancti quibus cœleſtibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus ſecundum excellentiſſimos vſus ipſorum, ſecundum quos habentur in patria. Quod autem dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hîc de timore caſto, qui eſt reuerentiæ, de quo ait Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos: *Exauditus eſt pro ſua reuerentia.*

e *Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.*] Hoc eſt, non iudicabit iuxta id quod prima ſpecie apparet, ſed rem intrà penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In pſalmo octogeſimo primo, vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi ſui iudices, ſic eum loquentem facit: *Vſquequo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum ſumitis?* Quaſi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem ſolùm ſcelerum reſpicitis, ipſam autem ſcelerum ſubſtantiam non conſideratis? quanquam poteſt eſſe ſenſus illius Pſalmi: Cur improborum gratiam & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Eſaiæ intelliguntur abſque dubio de Chriſto, poſſunt habere hunc ſenſum: Non illi opus erit rem oculis corporis aſpicere, quoniam Deus eſt, omnia intelligens, cui omnia ſunt nuda & aperta.

Pſal.

f *Neque ſecundum auditum aurium arguet.*] Aſpicis hîc non debere iudices ſtatim vnius relatione aduerſus alterum ſententiam ferre, ſed, rem prius accurate perpendere, & examinare.

E

g *Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ.* Hoc eſt fauebit afflictis, inopibus, & calamitoſis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile eſt huic teſtimonio id, quod de Chriſto dicitur in Pſalmo: *Iudicabit pauperes populi, & ſaluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem.* Intelligi autem locum illum de Chriſto, indicat id, quod ſequitur: *Et permanebit cum ſole & ante lunam in generatione & generationem.* Ac ſi diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus eſt, & quandiu ſol & luna luce mundum luſtrauerint, permanebit. Et paulò poſt: *Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor.* Per potentem quem calumniatorem vocat, non ſolùm impius homo, ſed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Chriſtus vindex noſtræ libertatis eripuit. Hæc conſiderent principes & iudices, qui Chriſtum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauẽt, Chriſtũ non imitantur. Qui amore, aut odio, aut quauis animi paſſione iudicant, veri iudicis ſectatores non ſunt.

Pſal. F

h *Percutiet terram virga oris ſui.*] Hoc eſt, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœleſtia non intuentur, ſed ea quæ ſunt terræ: opes, honores, & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miſeriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, nõ aſpiciat: ſed ſolùm terram à brutis etiam poſſeſſam intueatur. Nam cum omnes alios animantes natura pronos ad paſtum finxiſſe, ſolum hominem erexit, & ad cœli quaſi ſuæ patriæ & domicilij conſpectum excitauit. At peccatum hominem deprimit: quò fit vt non homo, ſed terra infimum elementum appelletur.

Pſal. 9.

i *Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.*] Faciet ſuo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & ſit. Hoc eſt, Chriſtus conuertet ad ſe impios. In Pſalmo nono ſcriptum legimus: *Increpaſti gentes, & periit impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi.* Quaſi dicat: Tu Domine tuorum Apoſtolorum cõcionibus obiurgabis gẽtes, earúmque intemperantiam, & in omni vitiorũ genere

inſa-

D

A inſatiabilē cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: nō enim patieris homines in tot tenebris diutius verſari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles ſed fideles nominentur. Conſidera periphraſim verbi Dei, ſpiritus labiorum ſuorum dicitur: Verbum Dei eſt validus ille & acutus gladius quo ſuperbi Goliath caput amputatur, hoc eſt, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Chriſtum conuertitur. Diuo Petro, vt

Act. 10. eſt apud diuum Lucam in Actis Apoſtolorū, oſtenſum fuit vas quoddam velut linteum magnum quatuor initijs ſubnixum, de cœlo in terrā deſcendens, in quo erant omnia quadrupedia, & ſerpentia terrę, & volatilia cœli. Et facta eſt vox ad eum: *Surge Petre, occide, & manduca.* Quid per hanc ſerpentium, & animaliū varietatem, niſi hominis diuerſitas ſignificatur? In vno enim linteo, in vna Eccleſia, quatuor initiis, hoc eſt quatuor Euāgeliis ſubnixa, nobiles & obſcuri, diuites & pauperes continētur. Dixit igitur Dominus Petro: *Occide, & manduca,* hoc eſt, interfice eorum peccata, aufer eorum ſanguinem, vt iam deſinant ſe eſſe impios, eóſque manduca, hoc eſt, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impium verbo Dei, relinquere impietatem ſuam, & ad Dominum conuerti.

B

k *Habitabit lupus cum agno.*] Gentium vocatio per Chriſtum ex Ieſſe ortum facta inſinuatur, qui varijs moribus homines fecit in vna eadémque Eccleſia habitare. His proprie verbis enarrat diuus Gregorius hunc locum in homilia ſextadecima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Chriſti doctrina, & Apoſtolorum prædicatione reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & Gentiles, in vno ouili Eccleſiæ congregati ſunt. Et qui anteà tyranni erant, infideles, ſuperbi, & elati, recepto Euangelio in Eccleſia, cum humilibus & pauperibus commorantur. Et hoc eſt lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa animalium varietate, quæ fuit diuo Petro in linteo oſtenſa, de qua paulò antè tra- Gene. 7.
ctabam: quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noë arca congregata, fuit enim arca illa Eccleſiæ imago, & fi- Luc. 10.
gura apertiſſima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, ſed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. *Mitto vos,* inquit Chriſtus, *ſicut agnos inter lupos.*

l *Et puer paruulus minabit eos.*] Senſus eſt, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem, in temperantiam, & manſuetudinem & pueris, hoc eſt Apoſtolis, præſulibus, cæteriſque viris Apoſtolicis propter Deū obtemperabunt. Hæc ſunt opera & fructus Euangelij. Quid mirabilius excogitari poteſt, quàm totum mundum hominibus rudibus patere, eóſque ſimplices, puriſque ſimiles Chriſti nomen per omnes E
mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XI.

1 Egredietur virga de radice Ieſſe.] *Pro radice eſt in Hebraico* גזע *gezaa, quæ dictio ſignificat radicem, truncum, & ſemen. Ideò vertit Pagninus.* De ſemine Iſai. *Thargum habet:* Egredietur rex de filiis Iſai, & Chriſtus de filiis filiorum eius creſcet. *Tam per virgam quàm per florem Chriſtum intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias* Ierem. 1.
primo capite, vbi Deum virgam vigilantem appellat. Huius Exod. 4.
imaginem gerebat virga illa Moyſi in ſerpentem verſa. Hic Num. 21.
eſt ſerpens ille in deſerto ſuſpenſus, ad quem Hebræi ſaucij re- Ioan. 3.
ſpiciebant, vt ſanitatem recuperarent. Ægyptij volentes Deum ſignificare, pingebant virgam rectam, ſiue ſceptrum cum oculo in ſummitate, innuentes Deum eſſe iuſtum & rectum atque omnia videntem. Ergo hic per virgam Chriſtus intelligitur.

a Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.] *Septuaginta habent:* Non ſecundum gloriam iudicabit. *Hoc eſt, non arroganter & ſuperbè, ſed manſuetè & humiliter.*

C Vitulus & vrſus paſcentur, ſimul requieſcent catuli eorum: & [a] leo quaſi bos comedet pa- F
leas. [b] Et delectabitur infans ab hubere ſuper foramina aſpidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum ſuam mittet. [c] Non nocebunt, & non occident in vniuerſo monte ſancto meo: quia repleta eſt terra ſcientia Domini, ſicut aqua maris operientis. [d] In die illa radix Ieſſe, qui ſtat in ſignum populorum, ipſum gentes deprecabuntur: [e] & erit ſepulchrum eius glorioſum. Et erit in die illa: [f] Adiiciet Dominus ſecundò manum ſuam ad
Ro. 15. c. poſſidēdum reſiduum populi ſui, quod relinquetur ab Aſſyriis, & ab Ægypto, & à [g] Pethros, & ab Æthiopia, & ab Ælam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab inſulis maris. Et leuabit ſignum in nationes, & congregabit profugos Iſrael, & diſperſos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

a *Leo quaſi bos comedet paleas.*] Proſequitur opera Euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate ſæuientes mores manſuetorum boum induerent. Poteſt hoc de cibis intelligi: Ac ſi diceret: Tam principes & nobiles, quàm obſcuri & plebeij cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

b *Delectabitur infans ab hubere ſuper foramine aſpidis.*] Hoc eſt, homines ſimplices ſimiles infantibus familiariter viuent cum iis, qui anteà cum aſpidibus & reliquis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lædentur. Satis perſpectum eſt homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

c *Non nocebunt, & non occident in vniuerſo monte ſancto meo.*] Hoc eſt, Qui antè peſtiferis animalibus ſimiles erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte ſancto, hoc eſt, in Eccleſia catholica: quia plena erit ſcientia Domini, perinde vt aquæ maris omnia tegunt. Per extenſam maris ſuperficiem voluit Propheta ſignificare magnam Euangelij propagationem, & Chriſti doctrinam, eiuſque no-

A minis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

d *Et erit in die illa radix Ieſſe, qui ſtat in ſignum populorum, ipſum, &c.*] Senſus eſt. Eueniet in tempore illo, vt Gentes quærant Meſſiam, qui egredietur de radice Ieſſe. Qui ſtabit vt vexillum, ad quod populi congregabuntur, & ſub quo Chriſtiani pugnabunt, vt de dæmone, mundo, & carne, victoriam reportent. Ad hunc Meſſiam conuolabunt Gentes, ad eum preces fundent, & vota facient: vana idolorum ſuperſtitione repudiata. Aſpicis quàm apertè prædicta fuerit Gentium ad fidem Chriſti, verámque religionem veritatis ac pietatis pleniſſimam vocatio. Intelligi ita hunc locum aſſerit diuus Paulus in epiſtola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: Videbitur, aut apparebit: ſed *Erit*: vt oſtendat Chriſtum non phantaſtica imaginatione apparuiſſe, ſed veram carnem realiter aſſumpſiſſe, à Ieſſe verò homine propagatam. Eſt enim Chriſtus verus Deus & verus homo.

e *Erit ſepulchrum eius glorioſum.*] Vaticinatus eſt propheta de Chriſti admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis myſteriis, nunc de eius ſepulchro
B vaticinatur. Lege caput decimumnonum Euangelij diui Ioannis, & inuenies, ſepultum fuiſſe Chriſtum à viris illuſtribus Ioſepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhæ & aloes quaſi libras centum. Qui acceperunt corpus Ieſu, & ligatum linteis cum aromatibus, in nouo monumēto honorificè ſepelierunt. Voluit Chriſtus glorioſam habere ſepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iuſtorum gloriam, vbi ſuperborum & potentium gloria finitur. In ſepulchro extinguitur & euaneſcit potentia, in qua vani homines ſtudio inanis laudis concitati gloriam conſtituunt, qui hominum cæcam, & falſam opinionem ſplendori virtutis anteponunt: & in ſepulchro incipit piorum gloria, qui iuſtitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Eſt enim legitimè certantibus repoſita in cœlo corona victoriæ, & præmium illud ampliſſimum, quod nulla poteſt explicari oratione: de quo dicebat diuus Paulus in epiſtola ſecunda ad Timotheum: *Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui. In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex.* Poteſt hic locus Eſaiæ ſic explanari: Omnes ſepul-

Glorioſa cor extruantur ſepulchra

2.Tim. 4.

C chrum Chriſti venerabuntur. Quod etiam nunc impletum cognoſcimus. Cùm enim ſepulchrum Chriſti ſit in medio hoſtium ſui nominis ſitum, ab ipſis Turcis excolitur: & Gentes illæ immanitate barbaræ, ſuperbæ, & truculentæ ad illud ſupplices ac venerantes accedunt: ibíque cœnobium Chriſtianorum eſſe permittunt, vbi viri religioſi diuina officia celebrantes, debitáſque laudes Deo die ac nocte proſoluentes, inter Chriſti hoſtes gloriam nominis Chriſtiani amplificant. Poteſt prætereà ſumi ſepulchrum pro ipſa morte Chriſti, quæ fuit abſque dubio glorioſa. De qua dicebat idem Chriſtus apud Ioannem: *Pater venit hora, clarifica filium tuum:* Et paulò poſt: *Opus conſummaui, quod dediſti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum, claritate quam habui, priuſquam mundus fieret apud te.*

Cap. 17.

f *Adiiciet Dominus ſecundò manum ſuam.* Senſus eſt, Primò cōuertet Chriſtus ad ſe nonnullos ſua doctrina: ſecundò per Apoſtolos ſuos adiiciet manū ſuam, vtetur potentia ſua ad conuertendas eas reliquias Iudæorum, quæ à dæmonis poteſtate ereptæ ſalutem conſequentur. Non inquit omnes Iudęos eſſe ſeruandos, ſed eorum reliquias. Qui enim ex illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti ſumus. Locutus eſt Propheta paulò ante de Gentium vocatione, nunc D
vaticinatur vocandas eſſe Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebātur ab Aſſyriis, Ægyptiis, cęteriſque nationibus. Et quamuis hoc ad literam poſſit intelligi de Hebræis, quos Deus poſt captiuitatem Babylonicam reduxit ad Iudæam, per eos tamen intuebatur Propheta eos, qui diuino præſidio adiuti, erant de captiuitate peccati ad cœleſtem libertatem reducendi.

g *Phethros.*] Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur. Alij dicunt eſſe Parthiam. Per Ælam, Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam. Per inſulas maris intelligunt Græciam, & Occidentalem mundi plagam. Fortaſſe ex omnibus his regionibus venerunt nonnulli cum Nabucodonoſor ad Hieroſolymam euertendam, & in omnes has oras ducti fuerunt nonnulli Iudæi captiui: quanquam maxima eorum pars fuerit in Chaldæam adducta. Poſteà verò iuſſu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi dimiſſi, & Hieroſolymam reducti. Ideò ſequitur, *Et leuabit ſignum in nationes, & congregabit profugos Iſrael, & diſperſos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ.* E
Ac ſi diceret: Per Cyrum erigit Deus vexillum, conſtituet edictum, vt dimittantur Iudæi: quo audito congregabuntur, & Hieroſolymam reducentur. Sed hoc vexillum eſt crux Chriſti, cui adhærentes qui diſperſi erant, in vna fide & Eccleſia congregantur. Aſpicis hìc officium Dei eſſe congregare, quemadmodum dæmonis officium eſt diſpergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: *Dicant qui redempti ſunt à Domino, quos redemit de manu inimici, & de regionibus congregauit eos.* Et in alio Pſalmo: *Diſperſiones Iſraelis congregabit.* Et Eſaias: *Et in brachio ſuo*, inquit, *congregabit eos.* Et alio in Pſalmo. *Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo.* Et apud Ezechielem Deus, *Tollam*, inquit, *vos de gentibus.* Et apud Matthæum: *Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti?* Et diuus Ioannes: *Vt congregaret*, inquit, *in vnum filios Dei, qui erant diſperſi.* Congregat autem Chriſtus in vna Eccleſia, in vno corpore ſpirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, diſperſi erant. Ita enim ait Paulus: *Vnum corpus, vnus ſpiritus, vna fides.* Vnde iuſti viri quamuis inter ſe longiſſimo locorū interuallo diſtēt, ſemper tamen ſunt in Domino congregati. F
Cùm Hebræi eſſent quondam in Ægypto Pharaoni ſeruientes, voluit Deus eos congregare, & ad terram promiſſionis adducere. Quod audiens Pharao exarſit, & grauiter tulit: præcepítque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt anteà ad conficiendos lateres. Volebat vt Hebræi diſpergerentur ad colligendas paleas, & tamen eandem facerent laterum menſuram, quam faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et diſperſus eſt populus, vt ait ſcriptura, in omnem terram Ægypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat congregare, eos tunc Pharao diſpergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tunc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorſum nos diuidat, nimirum ad colligendas paleas. Quid ſunt res mundi, opes, & dignitates, niſi paleæ? Dat diabolus operam vt diſpergamur ad paleas quęrēdas, ad opera lutea & lateritia cōficiēda. Talia ſunt peccatorum ædificia, ex paleis, terra, & lateribus conſtituta. Cùm autem officium Dei ſit cōgregare, diaboli verò diſpergere, illi Deum hac in re imitantur, qui inimicos inter ſe odio diſſidentes reconciliant, & congregant: contrà verò illi diabolum ſequuntur, qui inter fratres diſcordiam ſeminant. Nō eſt enim ne exiguum quidem diſſidium excitandum.

Pſal.106.
Pſal.146.
Pſal.105.
Ezec.36.
Matt.23.
Ioan.11.
Ephe.4.
Exod.5.
Figura.

Vt

A Vt enim ex parua nubecula magna aliquando oritur procella, ſic ex minima diſcordia grauiſſimæ aliquando rerum perturbationes, & turbulentiſſimæ tempeſtates concitantur: quemadmodum ex parua ſcintilla oritur aliquando ingens incendium, quo ampla ædificia flagrant, & penitus conſumuntur. D *Simile.* *Simile.*

ANNOTATIO.

1 Erit ſepulchrum eius glorioſum.] *In Hebraico eſt:* Erit מנוחתו menuchato glorioſum. *Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo* נוח, *quod ſignificat quieſcere, vt in hoc eodem capite:* Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini. *Hac ratione ductus vertit Pagninus:* Erit requies eius in gloria. *Septuaginta transferunt:* Erit requies eius honor. *Et quoniam in morte incipit requies iuſtorum, ſumitur pro morte & pro ſepulchro: quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Poteſt hic locus ita explanari: Requies Chriſti, hoc eſt regnum eius quietum, & tranquillum erit glorioſum.* *Act. 10.*

[a] Et auferetur zelus Ephraim, & hoſtes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. [b] Et volabunt in humeros Philiſtbiim per mare, ſimul prædabuntur filios Orientis. [c] Idumæa [1] & Moab præceptum manus eorũ, & filij Ammon obedientes erunt. [d] Et [2] deſolabit Dominus linguam maris Ægypti, [e] & leuabit manum ſuam ſuper flumen in fortitudine ſpiritus ſui: & percutiet eum in ſeptem riuis, ita vt tranſeant per eum calceati. Et erit via reſiduo populo meo, qui relinquetur ab Aſſyriis: ſicut fuit Iſraeli, in die illa qua aſcendit de terra Ægypti. *Exod. 14.*

B a *Auferetur, &c.*] Quo tempore Eſaias hæc mandauit literis, hoſtili odio inter ſe Iudas & Ehraim diſſidebant. Sed ſenſus eſt: Tempore Euangelicæ & ſpiritualis pacis illi, qui anteà erant diuiſi, & odio ac inuidia ſeparati, in vna Eccleſia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati ſunt Hieroſolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Iſraelem.

b *Volabunt in humeros Philiſthiim per mare.*] Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc eſt, Apoſtoli, & viri apoſtolici in Chriſtum credentes, in vna Eccleſia congregati, volabunt in humeros Palæſtinorum præ deſiderio prædicandi Euangelium. Primùm annuntiabunt Chriſtum Palæſtinis maritimis, deinde veloci curſu pergent ad reliquas nationes, ad Syriam, Idumæam, Moabitidem, & Ammonitidem, ad prædicandam Chriſti fidem eiúſque nomen celebrandũ. Et doctrina ſua prædabuntur filios Orientis, hoc eſt homines Orientales à dæmonis poteſtate eripiẽt. quidã per Orientem intelligunt Syriã. Tu verò aduerte: Nõ dicit, Ibunt, ſed *volabunt*, ſic infrà ait noſter propheta
Infrà 60. capite ſexageſimo: *Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant?* Debent enim concionatores eſſe à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum abſtracti, & ſuſpenſi.

C c *Idumæa & Moab præceptum manus eorum.*] Hoc eſt, in Idumæam & Moab extendent manus ſuas. Vel ſic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apoſtoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc eſt, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. Verba enim ſine operibus, vt ait Nazianzenus, ſomnia quidem ſunt.

d *Deſolabit Dominus linguam maris Ægypti.*] Senſus eſt: Veniet tempus, quo Dominus euertet Ægyptũ, vt Iudæi, qui ibi detẽti fuerint, poſſint liberè redire Hieroſolymã. Per linguã maris Ægypti intelligit Nilum, quẽ ita Deus diuiſit, vt poſſent Iudæi trãſire. Ita nonnulli cortici literæ adhærẽtes hũc locũ interpretãtur. Exiſtimo per linguã maris Ægypti intelligi ſcientiam doctrinæ ſecularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribꝰ verſabatur. Ita hunc locũ explanat diuus Gregorius libro trigeſimotertio Moralium. Eſt igitur ſenſus: Cum Idumæa, & Moab, & Ammon tradiderint manus ſuas Apoſtolis, atque Euangelicę prędicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falſa philoſophia, quæ deorũ multitudinem colebat, & ſummũ bonũ in rebus creatis cõtẽpto creatorę collocabat. Euertetur impiorũ lingua, qui ſimiles mari Ægypti incerta, amarulenta, inſtabilia, ſuperſtitioſa, & ſacrilega verba loquebantur. Poteſt hic locus E
habere hunc ſenſũ: quemadmodũ in exitu Hebræorũ de Ægypto ad Terrã promiſſionis diuiſum fuit mare, vt Hebręi poſſent liberè trãſire, ſic Deus in exitu eorũ qui mũdũ relinquunt, & ab ſpirituali Pharaone, hoc eſt à dæmonis poteſtate eripiũtur, vt ad verã illam ac ſempiternam Terrã promiſſionis per deſertũ, hoc eſt per varios caſus, rerúmq; pericula, & afflictionũ ac laborũ genera rẽdunt, diuidet ſpiritualiter huius mundi mare, hoc eſt ea auferet impedimẽta. quæ eos poſſunt à beatitudinis ingreſſu remouere, & abſtrahere. Aperiet illis viã, ducet eos ad cœleſtẽ patriã, ita vt nihil ſit, quod poſſit eis viã impedire, ſi ipſi Deũ ſequentes ea ambulare voluerint. Poteſt ita etiam explanari: Chriſti Apoſtoli prædicabũt Euangeliũ in toto terrarum orbe, & neq; ipſum quidẽ mare poterit Euãgelicã prædicationẽ impedire, nec Apoſtolis obſiſtere, quin penetrẽt vniuerſas mundi regiones, iuxta id quod dicitur in Pſalmo: *In omnẽ terram exiuit ſonus eorum, & in* *Pſal. 18.*
fines orbis terræ verba eorũ. Quæ verba diuus Paulus ad Romanos ſcribẽs, ad Apoſtolorũ prędicationẽ refert. *Rom. 10.*

e *Et leuabit manum ſuã ſuper flumen.*] Eadẽ eſt ſentẽtia cum præcedenti. Quaſi dicat: Diſcurret Euangelicus ſermo, & ad populos vltimos perueniet: neq; erit vllus fluuius qui hoc poſſit impedire. Id fuerat figuratũ F
in Iordane, vbi ad trãſitum arcæ Teſtamenti diuiſus eſt mirabiliter fluuius, vt in libro Ioſue eſt memoriæ proditum. Significauit illud, nullas mũdi afflictiones poſſe Euãgelij prædicationi obſiſtere, neque tranſitũ electorum ad cœleſtem patriam impedire. Imò ipſæ aquæ, hoc eſt ipſæ calamitates præbent iter ad veram promiſſionis beatitudinẽ. quãuis enim videamꝰ viros omnibꝰ ſapiẽtiæ opibus abũdãtes & in omni virtutũ genere præcellentes, expulſos patria vitã inopẽ & abiectã degere, & in maximis calamitatum anguſtijs, & periculis verſari: nõ tamẽ exiſtimare debemꝰ, eſſe illis ſeclusum iter ad cõciliũ cœlitũ: imò ipſa calamitas eſt apertiſſima via ad cœleſtẽ gloriã. Id volens diuus Ioannes in Apocalypſi ſignificare, mandauit monimentis voces illas ſemper cogitandas, & memoria repetendas, *Iſti ſunt, qui venerunt de tribulatione magna.* Quibus vnus ex ſenioribus ſignificauit, afflictionẽ magnã viã eſſe ad ſplendidiſſimas illas & æternas ſedes mẽtium beatarum. Per hũc fluuiũ exiſtimo intelligi Iordanẽ, vt alludat ad priſtina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen eſſe nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum. *Ioſue 3.* *Apoc. 7.*

A 1 Idumææ & Moab præceptum manus eorum.] *Pagainus conuertit:* Edom & Moab miſſio manus eorum. *Pro præcepto vertit miſſionem. Nomen Hebraicum eſt* משלוח *à verbo* שלח *xalach, quod ſignificat mittere, dimittere, extendere, præcipere. Eſt igitur ſenſus: Apoſtoli mittent vel extendent, manus ſuas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annunciantes. Poteſt verti:* Edom & Moab manus ſuas illis ſubmittent. *Quaſi dicat: Idumæi & Moabitæ Apoſtolis parebunt.*

2 Deſolabit Dñs linguam maris Ægypti.] *Pro lingua in Hebraico eſt* לשון *lexon: quod nomen ſignificat linguam*
Pſal. 119. *vt in Pſalmo:* Libera me Domine à labiis iniquis, & à lingua doloſa: *ſignificat etiam petram, aut ſaxum inſtar linguæ, ſignificat præterea limitarem lapidem, quem appellãt, terminum agros diuidentem. Vnde capite quintodecimo Io-*
Ioſue 15. *ſue vbi noſtra verſio habet:* Initium eius à ſummitate maris ſalſiſſimi, & à lingua eius, quæ reſpicit meridiem, *capitur ibi lingua pro termino, ſiue petra limitari, ſiue prorupe, aut promontorio. Chaldæus Paraphraſtes vertit* promontorium. *Et quoniam rupem & ſcopulum ſignificat, vertit hic Pagninus:* Excidit Dominus maris Ægypti. *Ac ſi diceret: Abſtulit omne impedimentum, vt poſſent mare tranſire. Significat etiam virgam ſiue laminã. Vnde cap. 7. Ioſue, vbi editio vulgata habet,* Achan vſurpaſſe de anathemate Iericho regulam aureã, *poterat verti,* laminã aureã, *vel* virgam auream. *Quidam verterunt:* linguã auream: *& ita legit Origenes. Iericho ſignificat lunam, per quam mundus intelligitur, qui inſtabilis eſt, & mutabilis vt luna, modo plena, modo vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adhæret falſæ doctrinæ, quæ quamuis ſit aurea, quamuis ſit omnibus oratoris ornamentis munita, tamen ſi falſa eſt, relinquenda. Ita illum locum explanat Origenes homilia ſeptima. Quæ alia eſt lingua aurea Iericho, niſi Lutheri doctrina? quam ſi acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc eſt in animo tuo poſueris, peribis in æternum; nec poteris veram terram promiſſionis vnquam ingredi. Iubet enim Ioſue verus ille ſeruator noſter, anathema eſſe omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Ioſue ſignificatur hæreticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Eſaiæ per linguam maris Ægypti. Prædixit ergo Eſaias fore, vt omnes hæreſes ruerent, & tandem delerentur, veritas autẽ ſtaret, & fixa ac ſtabilis in Eccleſia Catholica permaneret, quæ eſt, Apoſtolo teſte,* columna & firmamentum verita- 1. Tim. 3.
tis. *Multos annos durauit Arij hæreſis, Manichæi, Pelagij, cæterorũmque hæreticorum: at euanuerunt eorum dogmata, fuerũntque ab Eccleſia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt, ea quæ Lutherus, Bucerus, Caluinus, ceterique noſtri tẽporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.* E

B D

Argumentum capitis XII.

Solebant Hebræi cùm inſigne aliquod bonum eſſent conſecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illũdque mandare monumentis, quemadmodum eos feciſſe in exitu de Ægypto, quando mare Rubrum mirabiliter tranſierunt, diuinæ lite-
Exod. 15. ræ in libro Exodi teſtantur. Et quoniam diuinus vates ſuperiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis à peccato per Chriſtum, qui voluit ſuo ſanguine luere noſtra crimina, 1. inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, 3. Deóque gratias agentem. 2. Sed quę hic continentur, non tam Hieroſolymæ, quàm Eccleſiæ Catholicæ, cuius Hieroſolyma imaginem gerebat, conueniunt.

CAPVT XII.

Exod. 15. a. ET [a] dices in die illa: Cõfitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me. Ecce Deus ſaluator meus: fiducialiter agam, & non
Pſal. 117. c. timebo, quia fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem.
& 104. b. [b] Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris. [c] Et dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius, [d] notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelſum eſt nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuerſa terra. [e] Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael.

EXPLANATIO.

C a *Et dices in illa die.*] Nimirum tempore gratiæ. Verba ſunt Prophetæ. Ea autem, quæ ſequuntur ſunt Eccleſiæ, quam ipſe ita fecit loquentem: *Gratias tibi ago Domine, quoniam cum meritò me affligeres, mutato vultu me conſolatus es.* Miſiſti enim filium tuum, vt ſuo ſanguine pro me fuſo mea peccata deleret. Mirabar iram, ſed ſum miſericordiam conſecuta. Et quoniam Deus ſeruator meus eſt, in eo, non autem in idolis, ſpem meam collocabo. Aduerte. Non ſolùm gratias agit pro liberatione, ſed etiam pro calamitate. Vnde
Iob. 5. ait Iob: *Beatus homo qui corripitur à Domino.* Et Apoſto-
2. Cor. 12. lus: *Libenter gloriabor in infirmitatibus meis.* Et in
Pſal. 89. Pſalmo dicitur: *Lætati ſumus pro diebus, quibus nos humiliaſti: annis, quibus vidimus mala.* Et meritò quidem: nam nihil eſt ad veram laudem illuſtrius quàm calamitas ipſa.

b *Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris.*] Verba ſunt Eccleſiæ ſuos alloquentis. Poſſunt tamen eſſe ipſius Prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Meſſiæ haurirent gratiam de fontibus ipſius. Hæc eſt aqua illa, de qua ipſe dicebat Samaritanæ, vt eſt apud diuum Ioannem: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et eodem capite eam aquam viuam appellat. Appellatur F gratia aqua, primò, quia abluit & purificat, iuxta id quod eſt apud Ezechielem: *Effundam ſuper vos aquam* Ezec. 36.
mundam, & mundabimini. Secundò, quia germinare facit. Vnde, vir iuſtus ligno iuxta aquas plantato tem- Pſal. 1.
peſtiuorum fructuum copia exornato, à Propheta regio comparatur. Tertiò, quia ſitim falſarum voluptatum extinguit, iuxta illud: *Qui biberit ex hac aqua,* Ioan. 4.
quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum. Quartò, quia ignẽ concupiſcentiæ reſtinguit, quæ, vt eſt apud Eccleſiaſticum, *quaſi ignis exardeſcit.* Dicitur autem aqua Eccle. 9.
viua, quia hominem viuificat. Hęc eſt aqua quã Chriſtus dat. Hic eſt fons ille paradiſi in quatuor capita diuiſus: ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam ſapientiæ, aquam gratiæ, aquam gloriæ. Hæ ſunt aquæ, de quibus dicitur in Pſalmo: *Fluminis impetus* Pſal. 45.
lætificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis eſt influxus donorum cœleſtium. Hæ ſunt aquæ, vt dicitur in Canticis, *impetu currunt de Libano.* Ex illis hau- Cant. 4.
ſerũt Apoſtoli verã erga Deũ & homines dilectionẽ, martyres conſtantiam, virgines caſtitatem, & omnes denique viri ſancti admirabilem mundi contemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam,

non

A non honores, non principatus, ſed dicet cum Paulo: *Mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.* Et licet modò ſitiat ad patriam aſpirando, non tamen ſitiet in æternum: *ſatiabitur enim*, vt dicitur in Pſalmo, *cum apparuerit gloria Dei*, cùm enim à vinculis corporis liberatus in ſplendidiſſimam illam ac ſempiternam patriam euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud Diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noſter: *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Vnde colliges dari gratiam venientibus ad Chriſtum, & ſeipſos diſponentibus, facienti enim quod in ſe eſt, Deus non denegat gratiam. (Infrà 55.) Eſaias, *Omnes*, inquit, *ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite.* (Apoc. 22.) Et Diuus Ioannes in Apocalypſi: *Qui ſitit*, inquit, *veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Vbi aſpicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc ſalutarem aquam, qua nobis Chriſtus inuitat, & quam nobis gratis daturum ſe eſſe promittit, contemnimus, & omni ſtudio ac labore ad mundi ciſternas recurrimus. Aquam peſtiferam lethalémque labore emptam quærimus, ad eámque inflammati auiditate traducimur: fontem autem illum gratiæ & vitæ, ſummum, & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & B contemnimus. De mundi aqua ſcriptum legimus in Ieremiæ Lamentis: (Thren. 5.) *Aquam noſtram pecunia bibimus*, hoc eſt labore emimus. Aquam turbidam, & peſtilentem, pecunia emptam concupiſcimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc noſtram calamitatem & amentiam ſentiebat pius ille ac ſanctus vates Ieremias ſecundo capite ſuarum viſionum ita dicens: *Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Aſſyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum eſt, dereliquiſſe te Dominum Deum tuum.* Et in eodem capite conqueritur Deus noſtram amentiam & ingratitudinem iis verbis: *Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt ſibi ciſternas diſſipatas, quæ aquas continere non valent.* Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus ſeruatoris, vt ardore cupiditatum reſtincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatẽ, & gloriã ſempiternã aſpiremus. Inueniemus in hoc fonte aquã ſalutarẽ, quæ vulneratis animis medeatur, ab errorib⁹ abducat, & illud cũ labore ad verã gloriã directũ iter oſtẽdet. Animaduerte. Non dixit Propheta: *Haurietis* aquam de fonte ſaluatoris, *ſed aquas de fontibus*, vt ſignificaret magnitudinem gratiæ & donorum multi- C tudinem, vt nos ad admirabilẽ Dei magnificentiã, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, *Haurietis aquas* de fluminibus Babylonis, aut Ægypti, *ſed de fontibus ſaluatoris.* Neque eſt ſilentio prætereundum verbum hoc, *cum gaudio*, nam de mundi ciſternis ſunt qui aquam hauriant, ſed cum labore & afflictione. Rota enim clauſtrorum ſiue modiolorum quibus ex ciſterna ſiue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non poteſt, vt modioli rotæ ſemper pleni ſint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec poſſunt hi impleri niſi euacuatis illis, & qui modò pleni erãt, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc ſurſum aſcendebant, nunc deorſum deſcendũt. (Eccle. 12.) Talis eſt huius ſeculi vita. Id ſignificabat ſapientiſſimus ille Salomon, quando duodecimo capite Eccleſiaſtes hominum vitam cum rota ſuper ciſternam comparabat. Nam qui heri operibus circũfluebat, hodie omnium ſuarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omnium coniiciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, verſa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiſerant, alij adepti ſunt:

D nam ſine damno vnius diues alter effici non poteſt: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri poſſunt, niſi alij euacuentur. Et ob eam cauſam qui in hac rota ſunt conſtituti nec quieſcere, nec lætari vnquam poſſunt. Nam qui in miſero ſtatu verſantur, dolore conficiuntur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maxime deſiderant, quibus circumfluunt, & non ſolùm augendi cupiditate, ſed etiam amittendi metu cruciantur. Conſtat igitur eos qui de mundi ciſterna aquas exhauriunt, vehementer eſſe ſolicitos, ſummíſque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pij & iuſti ex perennibus, inexhauſtis, iugitérque manantibus Ieſu fontibus aquas libenter lætique exhauriunt. Nam non ſolùm rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus exultant, ſed etiam in medio ærumnarum verſantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarúmque virtutum præſidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuẽs animo Eſaias aiebat: *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.*

c *Et dicetis in illa die, Confitemini Domino.*] In tempore illo omnes ſe inuicem incitabũt, vt repudiata idolorum ſuperſtitione, Deũ laudẽt, & inuocẽt, ad eúmq; vota faciant. Aſpicis hîc Chriſtianorum eſſe alios ad virtutem cohortari. E Capitur hîc cõfiteri pro laudare.

d *Notas facite in populis adinuentiones eius.*] Hoc eſt. Annuntiate & prædicate in vniuerſo orbe terrarum Chriſti opera & conſilia, & quemadmodum hominum genus ab hoſte defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò ſubiungit: *Cantate Domino, quoniam magnifice fecit. Annuntiate hoc in vniuerſa terrã.*

e *Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui ſanctus Iſrael.* Verba ſunt Prophetæ Eccleſiam alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare Eccleſia Catholica, quæ Sion, hoc eſt, ſpecula in ſublimi conſtituta nuncuparis. Quoniam in medio tui eſt, te ipſam regit, & gubernat magnus ille Chriſtus, qui eſt ſanctificator Iſraelis. Illud eſt aduertendum non dixiſſe vatem: Quoniam magnus in te ſanctus Iſrael, ſed *quoniam magnus in medio tui.* Ac ſi diceret: Ille qui paruulus naſcetur, in obſcura patria nutrietur obſcuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano faſtu formam ſerui accipiet, vitámque inopem ab omni ſeculi apparatu remotiſſimã ſectabitur: magnus eſt, verus cœlorum terrarúmque effector & moderator: F Sed verſabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœleſti doctrina, virtutis & ſanctitatis exemplo, omnem caliginem hominum animis obfuſam diſcutiat, & ad beatiſſimas ac ſempiternas ſedes viam oſtendat. Aſpicis igitur Chriſtum in medio inueniri. (Simile.) Nam quemadmodum ſol eſt in medio planetarum conſtitutus, mediámque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & ſplendore, vt cuncta luce ſua luſtret & compleat: ſic ſol ille iuſtitiæ Chriſtus Deus noſter voluit in medio hominum apparere, vt hominum mentes erroribus implicatas, tenebriſque circunfuſas illuſtraret. Et vt eſſet, quemadmodum in libro Eccleſiaſtici ſcriptum legimus, (Eccle. 50.) *quaſi ſtella matutina in medio nebulæ.* Secundò ſtetit in medio quaſi mediator ad reconciliandum. Et ob eam cauſam eum Diuus Paulus reconciliatorem Dei & hominum appellat. (2. Cor. 5.) Quod volens ſignificare Diuus Ioannes, (Ioan. 20.) *Venit*, inquit, *Ieſus, & ſtetit in medio, & dicit diſcipulis ſuis: Pax vobis.* Tertiò ſtetit in medio, vt omnes eum viderent, & vt oſtenderet ſe omnibus æquè adeſſe, non minus pauperibus quàm diuitibus, Gentibus quàm Iudæis: non enim acceptor eſt perſonarum Deus, vt in 10. c. Act. & multis

A aliis in locis diuinæ literæ commemorant. Tu verò ſi Chriſtum imitari voles, extrema fuge, media ſectare: ſimilitudo. quoniam in medio conſiſtit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere exiſtimo, quibus eſt demandata cura regendi. Vnicum in vrbe horologium debet eſſe in medio collocatum, vt poſſit ab omnibus audiri. Nam ſi in extremo ſit vrbis, illis ſolùm proderit, quos iuxta ſe habuerit. Cum autem princeps ſit horologium, quo populus gubernatur, debet eſſe in medio poſitus, vt ab omnibus communicetur. Vt enim fons ille eſt magnopere laudabilis, altera ſimilitudo. qui non in angulo, ſed in medio plateæ collocatus ab omnibus circunquaque participatur, ſic princeps ille, qui in medio ſteterit, qui æquitatem, iuſtitiæ fundamentum, pacíſque conſeruatricem coluerit, celebritatem ſermonis hominum meritò conſequetur, nomen ſuum æternitati commendabit, & quod præſtantius eſt, ad cœleſtem æternámque beatitudinem tandem perueniet. tertia ſimilitudo. Centrum niſi in medio ſphæræ eſſe non poteſt: ab eo enim ad circunferentiā D omnes lineæ ductæ ſunt æqoales. Quid eſt reſpublica niſi ſphæra? Quid eſt populus niſi circũferentia? Quid eſt princeps niſi cẽtrũ in ſphæræ medio conſtitutũ, à quo oẽs iuſtitiæ actiones debent erga populi circũferẽtiam in mediocritate & æquabilitate cõſiſtere? Nihil eſt quod magis violet ius humanæ ſocietatis, regnúmque labefactet & ſcindat, quàm principis aut præſulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur diſcordiæ, ſeditiones, & tẽpeſtates. Quare oportet attendere principem, ne dum ſuis affectibus obtemperat, perniciem reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophon in libro de eius dictis & factis, ait debere principẽ magnopere vitare reipublicæ diſſenſionem. Non enim, vt ipſe ibi ait, eligitur, vt ſibi ipſi morem gerat, ſuiſque pareat affectibus, ſed vt per ipſum, qui eum elegerunt, in fœlicitate degant. Viuent autem fœliciter, ſi princeps æquabilitatem ſeruauerit, fueritque inſtar centri in medio conſtitutus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

B

CAPVT XII.

¶ Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.] Pro ſaluatore eſt in Hebraico הישועה haiexuah. Particula, ha, eſt articulus habens hoc in loco ſuam emphaſim. Dictio iexuah ſignificat ſeruatorem & ſalutem. Et ob eam cauſam Pagninus vertit: De fontibus ſalutis. Et capite quadrageſimo nono huius Prophetæ, vbi eſt in Hebraico idem vocabulum, vertit interpres noſter: In die ſalutis. Vocat enim Eſaias tempus Chriſti diem ſalutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti: In tempore Saluatoris: Chriſtus enim in literis diuinis appellatur Saluator, ſalus, & ſalutare. Appellari ſaluatorem indicat eum nomẽ ישוע Iexua. Dixit enim Angelus Ioſeph viro Mariæ ſanctiſsimæ, vt eſt apud Matthæum capite primo: Vocabis nomen eius ישוע, pro quo interpres Græcus poſuit hoc nomen Iησοῦς: Latinus verò, Ieſus. Aſſerunt enim graues authores diuum Matthæum literis Hebraicis Euangelium ſuum ſcripſiſſe: & Diuus Hieronymus ſe illud ab Euangeliſta Hebraicè ſcriptum oculis ſuis aſpexiſſe teſtatur. Et hoc idem nomen ישוע eſt in titulo crucis ſcriptum, qui Hieroſolyma Romam adductus, fuit poſitus in C templo ſanctæ crucis in Hieruſalem, vbi hodie cuſtoditur, & oſtenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui. Quanquam ob temporis vetuſtatem eum non integrè legere potuerim. Volens autem Angelus oſtendere hoc nomen ſignificare Saluatorem, ſubdidit ſtatim: Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. David alloquens Chri- Pſal. 26. ſtum dicebat in Pſalmo: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus. Et in alio vocat eum ſalutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, & ſalus mea, quem timebo? Et Eſaias in hoc noſtro capite eum ſaluatorem & ſalutem vocat. Ecce Deus ſaluator meus, fiducialiter agam. Et paulò poſt: Et factus eſt mihi in ſalutem. Appellari autem ſalutare indicat Prophe- Pſal. 52. Pſal. 84. Eſa. 40. ta dicens: quis dabit ex Sion ſalutare Iſraël? Hinc illa ardentis deſiderij precatio: Oſtende nobis Domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis. Hoc eſt ſalutare illud, de quo dicebat alius in loco noſter Eſaias. Et Videbit omnis caro ſalutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum ſententiam locum illum citat diuus Lucas, pro quo communis verſio habet: Et videbit omnis caro pariter quòd os Domini locutum eſt. Hoc intelligens iuſtus Simeon pias illas, charitatiſque plenas voces emiſit: Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum, quod paraſti ante faciem omnium po- E pulorum. Et quidem Chriſtus ſaluator, qui nos ſaluos fecit: eſt ſalutare, quia ſeſe obtulit pro nobis ſeipſum in cruce immolans, vt facinora impia noſtra ſuo puriſſimo ſanguine deleret. Eſt igitur medicus, & medicina, & ipſa ſalus noſtra, animarum noſtrarum fœlicitas, & ſummum atque ſempiternum bonum. Hoc fuerat in Ioſeph quondam adumbratum, qui cùm terram ab imminente famis excidio liberaret, fuit ſaluator mundi appellatus, vt capite quadrageſimo primo Geneſis ſcriptura commemorat. Etſi enim dicunt nõnulli verba hæc, quæ ibi ſcripta ſunt, צפנת פענח ſaphnath paaneha, arcanorum repertorem ſignificare, tamen non rectè meo quidem iudicio iudicant. Nam hæc verba non ſunt Hebraica; ſed Aegyptia, & vt author eſt diuus Hieronymus in quæſtionibus Hebraicis, mundi ſaluatorem ſignificant. Cum Ioſeph fratres ſuos quæreret, fuit ab eis venditus, & poſteà mundi ſaluator vocatus. Quæ poteſt eſſe apertior Chriſti figura? Quis eſt hic, qui nos quærens fuit venditus, & crudeliſſimis contumeliis affectus, nóſque ſuo ſanguine redemit, niſi Chriſtus, noſter verus ſaluator & redemptor, qui nos à morſu antiqui ſerpentis eripuit? Hunc poſt Adami peccatum promiſit Deus eſſe dæmonis caput contriturum, vt in tertio capite Geneſis literæ diuinæ ſignificant. Nec audiendi ſunt Iudæi, qui verba illa ad Chriſtum referri impudenter negant. Nam Hieroſolymitana paraphraſis, quam ipſi magnoperè venerantur, hunc locum de Chriſto interpretatur, F vbi enim noſtra verſio habet: Et ipſa conteret caput tuum, & tu inſidiaberis calcaneo eius, habet illa in hunc modum: Et erit, quando filij mulieris operam dabunt legi, & fecerint præcepta, tunc ſtudebunt conterere tibi caput, & occident te. Cùm verò præcepta legis dereliquerint, nec præcepta ſeruauerint, tu operam dabis, vt mordeas eos in calcaneis eorum, & ita noceas eis. At filij mulieris habebunt remedium, tibi verò ſerpenti nullum remedium erit: futurum eſt enim, vt amoueant morſum, qui factus eſt, in calcaneo, in fine dierum, in diebus regis Meſſiæ. Hæc in Thargo Hieroſolymitano. Vbi vides ſalutem & redemptionem fuiſſe ad Chriſti tempus expectandam, qui eſt ſalutare, & ſaluator noſter. Hunc deſiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quando ad exitum vitæ vocatus dicebat: Salutare tuum expectabo Domine. Vbi Thargum Hieroſolymitanum ita habet: Dixit pater noſter Iacob: Non expecto redemptionem Gedeonis filij Ioas, quæ eſt ſalus temporalis, neque redemprioo em Sanſonis, quæ eſt ſalus trãſitoria: Sed expecto redẽptionem Chriſti ſiue Meſſiæ filij David. Hactenus Thargum. Hic ſaluator, quem Deus ſtatim poſt primorum parentum noſtrorum peccatum promi-

ſit, cu-

A *ſit,cuius Ioſeph imagin* m *geſſit,quem patriarcha Iacob venturum,in nouiſſimis diebus expectabat, eſt Chriſtus Deus noſter quem Habacuc propheta capite tertio Ieſum, hoc eſt Saluatorem. Dominum atque Deum appellat, dicens*: Ego autem in Domino gaudebo,& exultabo in Deo Ieſu meo. *De eo ait in hunc modum Zacharias*: Exulta ſatis filia Sion,iubila filia Ieruſalem, Ecce rex tuus veniet tibi iuſtus & Saluator ipſe pauper. *Quem locum Matthaeus & Ioannes de Chriſto interpretantur. Eodem modo Eſaias*, Rorate,*inquit*,cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum,aperiatur terra, & germinet Saluatorem *Lege diuinam ſcripturam,reuolue ſanctorum vatum oracula & vaticinia,& inuenies Meßiam Saluatorem appellatum. Diuus Auguſtinus libro decimooctauo ciuitatis* D *Dei capite trigeſimotertio aſſerit ſe vidiſſe librum Græcè conſcriptum antiquæ cuiuſdam Sibyllæ tali ordine & artificio,vt literæ,quæ erant in carminum capitibus,hæc verba continerent:Ieſus Chriſtus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Chriſtum eſſe ſalutare,ſalutem, & ſaluatorem, de quo hic ait Eſaias*: Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris. *Poteris per has aquas baptiſmum intelligere,iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebecam* Gen. 24 *ſponſam Iſaac, Eccleſiæ imaginem gerentem, quæ,vt verbis vtar Auguſtini, niſi ad aquam baptiſmatis veniſſet; Chriſto ſociata non eſſet.*

Infrà 45.

Argumentum capitis XIII.

Vaticinatus fuerat propheta multis in locis eſſe luctuoſiſſimas atque acerbiſſimas ſtrages Iudæorum populo à Chaldeis inferendas. Nunc prædicit calamitatem & euerſionem Babyloniis imminentem,quos Cyrus Perſarum rex bello ſuperauit,& in ſeruitutem miſerrimam adduxit. Voluit Deus vt non ſolum Eſaias, ſed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorúmque imperij florentiſſimi vaſtitatem prædicerent,vt viri iuſti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi,videntes homines flagitioſos pœnas ſuorum facinorum perſoluere:non quod inſultent eorum ærumnis,ſed quòd aſpiciant gloriam Dei laudibus celebrari,impioſque homines à ſceleribus deterreri. Et vt oſtenderet rerum humanarum varietatem,imbecillitatem, & inconſtantiam,ne illis vnquam fidamus,ſed animum virtutum ornamentis excolentes, diuiniſque opibus locupletantes, omnem noſtram fiduciam in diuino præſidio collocemus.

CAPVT XIII.

B O Nus [a] Babylonis,quod vidit Eſaias filius Amos. [b] Super [:] montem caliginoſum leuate ſignum,exaltate vocem,leuate manum,& [c] ingrediantur portas duces. Ego mandaui ſanctificatis meis,& vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. [d] Vox multitudinis in montibus quaſi populorum frequentium. Vox ſonitus regnum,Gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli,venientibus de terra procul,à ſummitate cœli [e] Dominus,& vaſa furoris eius, [f] vt diſperdat omnem terram. [g] Vlulate;quia prope eſt dies Domini,quia vaſtitas à Domino veniet. [h] Propter hoc omnes manus diſſoluentur,& omne cor hominis contabeſcet,& conteretur. Torſiones & dolores tenebunt,quaſi parturiens dolebūt,vnuſquiſque ad proximum ſuum ſtupebit, [i] facies combuſtę vultus eorum. [k] Ecce dies Domini veniet crudelis,& indignationis plenus, & iræ,furoriſque, ad ponendam terram in ſolitudinem, & peccatores eius conterendos de ea [l] quoniam ſtellæ cœli, & ſplendor earum non expandent lumen ſuum. Obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo,& luna non ſplendebit in lumine ſuo. Et viſitabo ſuper orbis mala,& contra impios iniquitatem eorum,& quieſcere faciam ſuperbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. [m] Precioſior erit vir auro:homo mundo obrizo. E

Nahū 16.
Ezech. 32.
Ioel. 2.c.
Matt. 24.
Mar. 13.c
Luc. 21.

EXPLANATIO.

a *Onus Babylonis quod vidit Eſaias filius Amos.*]Hoc C eſt,ſequitur vaticinium Eſaiæ annuntians calamitatem Babylonis. Prophetia quę afflictionem prædicit, onus appellatur,hîc autem prędicitur imperij Babyloniorum excidium. Babylon fuit principium regni Nemrod,vt in libro Geneſis ſcriptum legimus. Cùm enim Babylon ſit idem quod confuſiò, non poterat non eſſe primi regni caput & principiū:regnandi nā que appetitus omnia cōfundit. Satis eſt enim perſpectum & exploratum eò adduci pleroſque,vt eò ordinis atque iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in regnorum, honorum, atque potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata eſt hæc vrbs primò Babel ob linguarū confuſionem Sermo nanque eorum,qui turrim ædificabāt,confuſus eſt,& in varia linguarum genera diſtractus. Poſteà fuit ciuitas illa celeberrima,caput totius Chaldææ,& opibus,rerúmque geſtarum gloria florētiſſima. Huius rex Nabuchodonoſor obſedit Hieroſolymam,& tandē vicit. Cùm autē Sedechias iniquus Iudæorum rex ſe in fugam coniiceret,comprehenſus eſt ab exercitu Chaldæorum, & adductus ad Babylonis regem,qui ei oculos abſtulit, eúmq; catenis aſtrictum abduxit Babylonem,vbi habitabat,ſed eam nō videbat. Omnes enim qui ſcelere & maleficio paſcū- F tur,à diabolo obcæcātur,& peccatorum catenis vincti relicta Hieroſolyma Babylonem transferuntur, à viſione pacis ad mundi confuſionem traducti. Cùm autem ſint in medio mundi,ipſum mundum nequaquam vident. Si enim homines flagitioſi,ſcelerúmque maculis contaminati mundi vanitates,dolos, labores,& ęrumnas aſpicerent,fieri non poſſet,quin ab eo diſcederent,& in pacis ac tranquillitatis viſionem ſe conferrent,vt illuſtrem nominis claritatem,gloriámque ſempiternam conſequerentur. Euertit ergo Babylon Hieroſolymam. Sed poſteà ipſa Babylon fuit à Perſis & Medis euerſa,eiúſque imperium labefactatum,& penitus conuulſum. Hanc Babyloniorum afflictionem ait Eſaias ſe oculis aſpexiſſe. Sed intelligamus hoc. Nónne tu ſancte vates eras Hieroſolymæ,cùm hęc intueri aſſerebas, literiſque conſignata mandabas monimentis? Quî igitur fieri poterat,vt videres pondus Babylonis, tam ingenti ſpatio à Hieroſolyma diſtantis? Si diceres Babylonios ſuæ ciuitatis pondus aſpicere, nulla videretur eſſe dubitatio.

Gen. 10.

A Sed tu aſſeueranter affirmas te, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatem reuocare rationem, videbimus apertiſſimè non ſolùm Eſaiam, ſed omnes Hieroſolymam colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis pondus nequaquam vident, ſed ſolùm illi qui Hieroſolymæ morantur. Quid per Babylonem niſi mundus? quid per Hieroſolymam niſi animi ſecuritas & quies ſignificatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui ſunt in viſione pacis, hoc enim ſonat Hieruſalem, qui in Sione, hoc eſt, in ſublimi cōtemplationis ſpecula ſunt conſtituti, qui humana contemnunt, & ad cœleſtia ardenter aſpirant, vident mundi pondus, laboremq́; & calamitatem. Vt

Simile. enim oculus corporis videre non poteſt, niſi ſit interiecta aliqua diſtantia inter ipſum & obiectum, ita illi qui in mūdo ſunt, ipſum mundum non vident, quoniam nullum eſt inter eos, & mundum interuallum. At qui extra mundum ſunt, ipſum, ipſiúſque labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui a-

Simile. quam ea alto quodam puteo haurit, eius pondus non ſentit, quandiu hydria ſiue lebes ea imo putei per aquam eleuatur, cùm autem eſt extra aquam, eius onus ſentit, qui plenum leberem vſque ad ſummitatem pertrahit. Itaque non ſentitur pondus aquæ, dum eſt intra aquam. Sic non perſpicitur pondus

B mundi intra mundum. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perſpicies. Qui Hieroſolymæ habitabant, Babylonis miſerias intuebantur: ipſi verò Babylonij non miſerias, ſed mundi gloriam reſpiciebant, Nabuchodonoſor vidit in ſomniis ſtatuam ſublimem, quæ mundi gloriam ſignificabat, vt

Dan. 2. eſt apud Danielem prophetam. Perpende obſecro. Qui Babylonem colunt, non eius laborem, ſed eius gloriam conſiderant. Sed ea gloria inanis eſt, & fallax, neque gloriæ quicquam habet, præter nomen & imaginem. Et ob eam cauſam non dicitur rex Babylonis gloriam, ſed gloriæ ſtatuam, aut ſimulachrum, ſiue figuram vidiſſe. Id ſignificare volens Diuus

1. Cor. 7. Paulus, *Præterit*, inquit, *figura huius mundi*. Non dicit: *Præterit* ſubſtantia huius mundi, ſed *figura*. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cætera alia huiuſmodi non res, ſed rerum figuræ appellanda ſunt. Illud eſt prætereà conſiderandum: regem Babylonis, dum vigilaret, eam ſtatuam non vidiſſe, ſed ſomniantem. At Eſaias ſomno ſolutus, & acriter vigilans, onus Babylonis aſpexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, eſſe arctiſſimo ſomno ſepultos:

C deberéque talem viſionem ſomnium potius appellari, quàm viſionem, eos verò qui mundi vanitates, dolos, miſerias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

b *Super montem caliginoſum leuate ſignum.*] Per

Iere. 51. montem caliginoſum intelligit Babylonem. Ieremias ait: *Leuate ſignum ſuper muros Babylonis.* Vbi hanc eius euerſionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte ſita ſit, ſed ob eius ſuperbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie ſita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili, murorum craſſitudine & celſitudine admirabili, vſque adeò celebris, vt ſit appellata miraculum mundi, vt multi referunt authores, & inter ea, quæ veteres ſcriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuiſſe autem conditam à Semiramide aſſerit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literam hæc ſunt verba: Chaldææ gentis caput Babylon eſt, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Aſſyrij, & Meſopotamij in Babyloniæ nomen transierint. D Eſaias appellat eam hoc in loco montem caliginoſum, & tenebris circunfuſum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam cauſam caliginoſa dicitur, quia cum eſſet in loco campeſtri ſita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obſcurabatur. Vel fortaſſe alludit ad fumum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Eſt ergo ſenſus: Leuate vexillum vos ô Perſæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc ſigno vocantes. Fieri enim ſolet militum vocatio vexillo, & voce, eleuatione manuum. Vel leuate ſignum, hoc eſt, figite vexillum veſtrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum ſolent facere victores expugnatis vrbibus. Poteſt hoc ſpiritualiter ita explanari. Vos ô Apoſtoli mei, & viri Apoſtolici conſpirate contra Babylonem, pugnare contra mundum, eum vincite, & expugnate: eſt enim mundus mons caliginoſus, vbi nulla eſt humilitas, nulla lux, ſed omnia ſuperbia, & tenebris cooperta. Extollite ſignum, hoc eſt, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate Euangelium, leuate manum, hoc eſt opus, non ſolùm verbis, ſed etiam operibus docentes. Hoc ſignum crucis dixerat propheta capite vndecimo leuandum eſſe in nationes à Chriſto ad Iſraelis profugos congregandos. E

c *Et ingrediantur portas duces.*] Hoc eſt principes & *Sapie. 25.* optimates Medorum intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò poſt: *Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos.* Vocat eos Dominus ſanctificatus, quia illis tanquam ſuæ iuſtitiæ miniſtris Babylonios euertebat. Chaldæus Paraphraſtes pro ſanctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiam ipſum Nabuchodonoſorem appellat Deus ſeruum ſuum, quia eo tanquam ſeruo præuaricatricem Hieroſolymam delebat. Dicens autem, *Fortes meos, & exultantes in gloria mea*. oſtendit eos non ſuis viribus, ſed Dei potentia tam munitum regnum deleuiſſe. Spiritualiter per duces intellige apoſtolos, per euerſionem Babylonis euerſionem peccati. Fuit enim mundus Apoſtolorum prædicatione labefactatus & victus, hoc eſt infidelitas deleta & conuerſa. Id fuerat anteà in Iericho a- *Iosue 6.* dumbratum, cuius muri ad ſonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ ſonat lunam, mundus eſt, modò creſcens modò decreſcens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla eſt firmitas, nulla ſecuritas, nulla conſtantia: ſed qui modò eclipſim patiebatur, ſtatim fulget ſplendore: & qui nunc ſplendebat, radiiſque F micabat, ſubitò obſcuratur, & in caligine proſternitur. Quid eſt ad tubarum ſonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altiſſima mœnia, niſi Apoſtolorum prædicatione huius mundi elationem, & ſuperbiam labefactari, atque funditus euelli?

d *Vox multitudinis in montibus.*] Verba ſunt Prophetæ quaſi dicentis: Videor mihi audire ſtrepitum, & clamorem exercitus in montibus. Venient Perſæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum ſcelera ſic volebat, ait Propheta, præcepiſſe Dominum exercituum militiæ belli, hoc eſt militibus, vt euerterent Babylonem, militib. inquit, venientibus de terra procul, à ſummitate cœli, hoc eſt, à regionibus vſque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per ſummitatem cœli polos intelligit arcticum & antarcticum. Ac ſi dicat: venient Gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarumq́; oris, quæ ſub cœli verticibus vitam degunt.

A e *Dominus & Vaſa furoris eius.*] Hoc eſt, Veniet ad vaſtandam Chaldæam Dominus afferens milites, qui ſunt inſtrumenta indignationis eius, quibus ipſe impios punit. Aſpicis hîc iniquos homines eſſe aliquando diuinæ iuſtitiæ miniſtros.

f *Vt diſperdas omnem terram.*] Subaudi Babylonis. Quidam hoc etiam exiſtimant poſſe ad diem iudicij referri.

g *Vlulate quia propè eſt dies Domini.*] Alloquitur Chaldæos, vt clameor, & vim fundant lachrymarum, ſuâ calamitatem deplorantes, neque de ea dubitent, cùm Deus eos vaſtaturus adueniat. Poteſt etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

h *Propter hoc omnes manus diſſoluentur*] Taotus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorũ manus reddantur flaccidæ, & treinenies, & animus langueſcat, & debilitètur, & penitus frangatur. Premétor dolore inſtar parturientium, tenebitque eos pauor ſtupidos & trepidantes.

i *Facies combuſtæ vultus eorum.*] Hoc eſt, præ pudòre erunt vſque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortaſſe tali morte ſunt interfecti. Poteſt verti: *Facies rubentes vt flamma vultus eorum.* Quod priori fauet expoſitioni.

x *Ecce dies Domini crudelis.*] Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram ſuã in Chaldæos ſignificare.

B

l *Quoniam ſtellæ cæli, & ſplendor earum non expandent* D *lumen ſuum.*] Id eſt, Erit tempus illud triſtiſſimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obſcura vſque adeò videantur, vt ſol cenſeatur occultare ſuum fulgorem, & luna ſuam negare claritatem Solet ſacra ſcriptura tempus magnæ afflictionis tenebroſum appellare, vt apud Ioelem videre licet capite tertio, & apud Matthæum vigeſimoquarto, & alijs in locis. Vel per ſtellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per ſolem obtenebratum in ortu ſuo regem Babylonis ſignificat, qui in ortu ſuo, hoc eſt, dum celebraret diem natalem ſuum, præ nimio dolore obſtupuit, videns manum in pariete ſcribentem, vt eſt apud Danielem cap quinto.

m *Precioſior erit vir auro, & homo mundo obrizo.*] Senſus eſt: In prælio illo & euerſiòne Babylonis nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Perſarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & precioſum offeratur. Vel ſic: In illa Chaldæorum vaſtitate tanta erit occiſorum multitudo, vt qui remanſerint rari videantur. Precioſum enim dicitur quod rarum eſt, ſic in libro primo Regum ſcriptum legimus: *Sermo Domini erat precioſus in diebus illis*: hoc eſt rarus. Obrizon eſt aurum purgatum & optimum.

E

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XIII.

1 Super montem caliginoſum.) *In Hebraico eſt: Super montem* נשפה *nixpah. Proque Pagninus vertit:* Super montem eleuatum. *Huius varietatis cauſa eſt, quia hæc dictio* נשפה *nixpah, poteſt deriuari à verbo* שפה*, xaphah, quod ſignificat eleuare, quam rationem ſecutus eſt Pagninus & nonnulli alij. Et poteſt eſſe à verbo* נשף *naxaph, quod ſignificat impellere. Vnde naxaph ſignificat noctis initium, quòd tunc tenebræ impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio noſtra nixpah rem obſcuram, tenebriſque coopertam ſignificet. Quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Paraphraſis Chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet:* Super munitionem, quæ habitat pacificè *Hoc eſt, Super Babylonem ciuitatem munitam, ſuaque fortitudini fidentem.*

---

a Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo propter indignationem Do-
mini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. b Et erit quaſi damula fugiens, & quaſi
ouis, & non erit qui congreget. Vnuſquiſque ad populum ſuum conuertetur, & ſinguli ad
Pſal.23.b terram ſuam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui ſuperuenerit cadet F
C in gladio. c Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxo-
res eorum violabuntur. d Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos, qui argentum non quæ-
rant, neque aurum velint, ſed ſagittis paruulos interficiant, & lactantibus vteris non miſe-
reantur, & ſuper filios non parcat oculus illorum, Et erit Babylon illa glorioſa in regnis, in-
clyta in ſuperbia Chaldæorum, ſicut ſubuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham.
Gen 19.c. Non habitabitur vſque in finem, e & non fundabitur vſque ad generationem & gene-
Iere.50. rationem: f nec ponet ibi tentoria Arabs, nec paſtores requieſcent ibi. Sed requieſcent
Ezec.16.f ibi beſtiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. g Et habitabunt ibi ſtruthiones, &
Ozee11.c.
Amos 4.d h piloſi i ſaltabunt ibi: & k reſpondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & l ſirenes ſ in delubris
voluptatis. Propè eſt vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur.

a *Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco ſuo.*] Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terráque è ſuo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandũ, quemadmodum capite quinto dixerat fuiſſe montes cõturbatos. Hac ſuperlatione ſignificauit David pſalmo decimoſeptimo furorem vehementem, quo Deus impios vlciſcitur, bonos verò tuetur. *Commota eſt*, inquiens, *& contremuit terra, fundamenta montium conturbata ſunt, & commota ſunt, quoniam iratus eſt eis.* Vel ioteIlige reoera hæc ita eueniſſe in Babylonis euerſione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus denſiſſimis, procellis, Pſal.17.

& fulguribus omnia concuterentur, & terrarum ſo-
A la eſſent horribili terræmotu vehementer conquaſſata: vt qui creatorem ſuum offenderant, res creatas aduerſus ſeipſos ſentirent. Æquum enim eſt, vt creaturæ iam ſuis creatoris ſuo modo cognoſcere teſtentur, in eiúſque contemptores irruant, & impetum faciant. Inſanus eſt & inſipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas Deus ad vltionem
Sapien.5. inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ teſtantur. *Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra inſenſatos.* Id ſignificare voluit Moyſes dicens: *In principio*
Gen.1. *creauit Deus cœlum & terram.* Ibi enim hoc nomen Elohim appoſuit, quod ſignificat Deum vt iudicem & vltorem: ac ſi diceret: Ipſe qui res creatas produxit, iudex eſt & vindex, qui ſi illis fueritis intemperanter abuſi, ipſis creaturis vos puniet & vlciſcetur. Quod erit ſine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini ſeruirent, creata fuerunt, videntia hominum ſcelera & facinora, eorúmque aduerſus Deum nefarias iniurias, inferent ipſis hominibus terribiliſſimum ac crudeliſſimum bellum: inſurgent aduerſus eos, iniuriaſque, quibus ſuum creatorem laceſſerant, vindicantes. Hoc declarauit apertiſſimè Chriſtus apud Lucam dicens: *E-*
Luc.21. *runt ſigna in ſole, & luna, & ſtellis, & in terris preſſura*
Matt.24. *gentium.* Quod etiam Matthæus & Marcus literis
Mar.13. mandarunt.

B b *Et erit quaſi damula fugiens.*] Milites externi, quos Babylonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euerſionis fuerint apud Babylonios inuenti, fugient à conſpectu Medorum & Perſarum, veluti fugere ſolet damula, aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem ſequantur, qui eos colligat, & inſtruat, ſed vnuſquiſque mandabit ſe fugæ, & ad patriam ſuam tendere conabitur. Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut reſiſtere, telis ſe hoſtium obiiciet, & vita priuabitur.

c *Infantes eorum allidentur.*] Id fuerat iam Dauid va-
Pſal.136. ticinatus dicens in Pſalmo: *Filia Babylonis miſera, Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuiſti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Prædicit enim in eo Pſalmo diuinus vates hanc Babylonis euerſionem per Cyrum.

d *Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos.*] Hi ſunt de quibus dixerat in principio capitis: *Ingrediantur portas duces:* qui tanta fuerunt ſæuitia incenſi, vt aurum ac argentum contemnere viderentur, dummodò ſe ſanguine
C hoſtium ſanarent.

e *Et non fundabitur vſque ad generationem & generationem.*] Babylon fuit euerſa, & nunquam reædificabitur: nam ea ciuitas quæ poſteà ædificata eſt, non in eodem ſolo, neque iiſdem limitibus ſita eſt. Et pro Babylone conditæ ſunt inſignes ciuitates Cteſiphon D
& Seleucia, vt refert Strabo libro quintodecimo Geographiæ. Loquimur hîc de ea Babylone, quæ eſt in Chaldæa, non de ea quæ eſt in Ægypto ſita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabiæ contribuat. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam noſtri homines hodie appellant.

f *Nec ponet ibi tentoria Arabs.*] Tanta erit Babylonis euerſæ ſolitudo, vt ne Arabes qui in deſertis locis habitare ſolent, ibi domicilium conſtituant. Arabia deſerta eſt Chaldææ vicina. Et ſunt Arabes homines agreſtes, & paſtores. qui cauſa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, ſed in ſolitudinibus habitant ſua tentoria ſecum ferentes, & deſerta peragrantes. At neque illi, neque vlli alij paſtores in loco vbi fuit Babylon, requieſcent præ horrore ruinarum, & metu horrendorum animalium ibi habitantium. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiam poſſumus hoc ſic explanare, Nullus bonus paſtor habitabit Babyloniæ, hoc eſt in mundi confuſione. qui enim ibi morantur & quieſcunt, qui mundo delectantur, eiúſque confuſionem ſequuntur, non paſtores, ſed belluæ dicendi ſunt. Hæ ſunt beſtiæ illæ, quas Deus ad montem Sina accedere prohibebat, vt Moyſes in Exodo memoriæ prodi- Exod.19.
dit. Eſt enim ſacra ſcriptura altiſſimus mons, quò ſi F
quis accedat in hominis figura vitam belluinam degens, lapidibus interficitur: & pro vita, quam ibi poterat inuenire, perniciem ſibi machinatur. De iis dicitur in Pſalmo: *Ne tradas beſtiis animas confitentes* Pſal.73.
tibi. Bonus paſtor habitat Hieroſolymæ, in viſione pacis, & in Sione, hoc eſt, in ſublimi diuinæ contemplationis ſpecula. Domus verò Babylonis beſtiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt ſonum, ſiue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus eſt clamoribus Nulla ibi eſt quies, nulla tranquillitas, ſed qui locus ſecuritatis pleniſſimus eſſe deberet, ibi turbulentiſſimæ tempeſtates exiſtunt.

g *Habitabunt ibi ſtruthiones.*] Struthio eſt auis corpore magno & graui, voraciſſima, admirabiliſque naturę: nã omnia quæcunque deuorat, ſine delectu concoquit, vt refert Plinius libri decimi capite primo. Appellatur à Luſitanis Ema. Per ſtruthiones intelliguntur homines ventri dediti & crapulæ, *quorum*, vt ait Philip.3.
Apoſtolus, *Deus venter eſt*.

h *Et piloſi ſaltabunt ibi.*] Id eſt animalia piloſa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiuſmodi animantia.

E
i *Et ſirenes in delubris voluptatis.*) Id eſt, in locis, vbi fuerant aulæ voluptuoſæ, habitabunt ſirenes.

ANNOTATIO.

s Et piloſi ſaltabunt ibi.] *In Hebræo eſt* ושעירים *vſeirim*, ſaltabunt ibi. *Septuaginta habent.* & dæmonia ſaltabunt ibi. *Eodem modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hæc habetur capite decimoſeptimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit:* Nequaquam vltrà immolabunt hoſtias ſuas dæmonibus. *Quidam exiſtimant eſſe Satyros. R. Dauid exiſtimat eſſe genus quoddam animalis in deſertis commorantis. Diuus Hieronymus putat eſſe dæmonia, quæ mihi ſententia magis placet. Exiſtimo tamen eos dæmones ſignificare, qui cultoribus ſuis piloſi & hirſuti inſtar hircorum apparent. Nam* שער *ſear pilum ſignificat,* שעיר *ſair verò hircum, vt Leuitici quarto:* Hircum de capris immaculatum.

a Et reſpondebunt ibi vlulæ.) *Pro vlulis eſt in Hebraico* איים *iym, quam dictionem aiunt nonnulli, catum ſyluestrem ſignificare, quamuis etiam vlulam ſigni-*

A ſignificet. Eſt autem vlula auis à fletu denominata, quòd ſemper vlulet & fleat, quæ noctu tantum videt: Et cùm ſemper vlulet, non vult tamen ab vlulatus cauſa diſcedere. Hæ ſunt aues Babylonis cultrices. Tales ſunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen ſeiungi nequaquam volunt. Hi non ſolum lucem non vidẽt, ſed eam deteſtantur, in rebúſque ſpiritus, atque in ipſo virtutis ſplendore tenebris circumfunduntur. At noctu, in media caligine, in negotijs labyrintho inextricabilioribus ipſiſque tenebris obſcurioribus lynceos oculos habentes perſpicuè vident, & minutiſſima quæque intuentur, imò ipſis tenebris oblectantur. Hæ aues vlulæ & ſtrutiones à Domino in Deuteronomio prohibentur propter ea, vt ait contra Iulianum Diuus Cyrillus, quæ ſignificant. Spiritualis enim lex non ſolum in aperto verborum ſenſu, ſed in myſtico etiam conſiſtit. Deut. 14.

3. Et ſirenes.] In Hebraicò eſt, ותנים vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen ſirenes ſiue ſirenas interpretantur, quæ ſunt monſtra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ ſirenæ, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes ſopiebant, donec in medijs fluctibus obruti perirent. At Vlyſſes aures ſuorum ſociorum clauſit, ne earum cantum audirent, ſéque ad nauis malum alligari fecit; & ita omnes euaſerunt. E Sirenæ illæ ſunt voluptates blandiſſimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, hominẽ ſua falſa dulcedine decipientes, illiſque miſerabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci ſuauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures; nauiſque arborem, hoc eſt, Chriſti crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ ſummæque beatitudinis portum accedamus. Has ſirenas ait diuinus noſter vates in delubris voluptatis, hoc eſt, in aulis principum habitare. Poteris harum peſtilentium ſirenarum nomine blandas laſciuáſque poetarum voces intelligere. Sed omnium peſtilentiſſimæ ſirenæ ſunt hæreticorum dogmata carnis libertatem aſſerentia. Pro ſirenis verterunt Septuaginta hericios. (ſimilitudi) Eſt autem hericius animal ſatis horridum, cutem habens foris aſperam; intus verò lenem. Tales ſunt nonnulli principes & præſules; in alios auſteri & truculenti, in ſeipſos verò lenes & mites. At præſul verè Chriſtianus ait cum Paulo Apoſtolo: Caſtigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne fortè cùm aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar. 1. Cor. 9.

Argumentum capitis XIIII.

B 1 Conſolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam prævidebat apud Babylonios exulantem. 2 Vaticinatur reditum ſuum ab exilio & miſera captiuitate; 3 Prædicit Babylonis afflictionem, eiúſque ſuperbiſſimi regis interitum, atque pœnas ſempiternas, & Paleſtinorum excidium, luctuoſámque calamitatem. E

CAPVT XIIII.

MIſerebitur [a] enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: [b] adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. [c] Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum: & [d] poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram Domini in ſeruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui ſe ceperant, & ſubiicient exactores ſuos. [e] Et erit in die illa: cùm requiem dederit tibi Dominus à labore tuo, & à concuſſione tua, & à ſeruitute dura, quia antè ſeruiſti, ſumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo ceſſauit exactor, [1] quieuit tributum? [f] Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, [g] cædentem populos in indignatione plaga inſanabili, ſubiicientem in furore gentes, & perſequentem crudeliter. Conquieuit & ſiluit omnis terra, gauiſa eſt & exultauit. [h] Abietes quoque lætatæ ſunt ſuper te, & cedri Libani: ex quo dormiſti non aſcẽdit qui ſuccidat nos. [i] Infernus ſubter te conturbatus eſt in occurſum aduentus tui, ſuſcitauit gigantes: omnes principes terræ ſurrexerunt de ſoliis ſuis, omnes principes nationum. C Vniuerſi reſpondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es ſicut & nos, noſtri ſimilis effectus es. Detracta eſt ad inferos ſuperbia tua: concidit cadauer tuum, ſubter te ſternetur tinea [k] & operimentum tuum erunt vermes.

EXPLANATIO.

a *Miſerebitur eum.*] Cyrus rex Perſarum capta Babylone Iudæos, ad patriam ſuam liberos emitteret. Sed hæc liberatio eſt attribuenda Deo, qui pro ſua miſericordia populum ſuum magnis iactatum tempeſtatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Eſdrę librum, & videbis hiſtoriam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam Prophetas, vt radicitus totam intelligas hiſtoriam. Quod autem Eſaias dicit, *Miſerebitur Dominus Iacob*, intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum Deus miſertus eſt, eas ad Iudæam reducens. Per Iſraelem autem, cuius reliquias inquit eſſe à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaſerunt, ſéque ad Ezechiam contulerunt, qui poſteà cum duabus tribubus fuerunt ſimul Babylonem tranſlati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: *Ecce ego aſſumam filios Iſrael de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum ſuam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Iſrael.*

Agg. 1. Zacha. 1. Ezech. 37

b *Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.*] Venient cum Iudæis Hieroſolymã multi ex diuerſis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & ſe-

A licta idolorum ſuperſtitione vero Deo adhærebunt.

c *Et tenebant eos populi.*] Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam ſuam. Lege ſacram hiſtoriam: & inuenies fuiſſe Hebræos à Cyro honorifice tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Conſidera rerum viciſſitudines & varietates, Deique immenſam pietatem.

d. *Et poſſidebit eos domus Iſrael.*] Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebantur, poſteà nonnullos ex illis ſecum captiuos aſportabunt: iiſque dominabuntur, qui anteà ab illis tributa exigebant, eóſque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euerſa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaſerunt, captiui, quorum nonnullos Hebræi à Perſis emerunt, & ſecum Hieroſolymam aſportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumento intelligantur, poſſunt tamen ſic ſpiritualiter explanari. Euerſa Babylone Apoſtolorum prædicatione, mundi confuſione & idololatria vaſtata, miſerebitur Deus Iacob, & eliget Iſrael, hoc eſt, ſaluas faciet reliquias Hebræorum in Chriſtum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentium multitudo, & veram fidẽ repudiata ſuperſtitione recipient: & cum Iudæis habitabunt Hieroſolymę, hoc eſt, in Eccleſia à Iudæis & Gẽtibus congregata, quæ eos poſſidebit. Et viri Apoſtolici capient eos, à quibus anteà vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, ſibíque ſubiectos efficientes, B qui prius ipſos Chriſtianos grauiſſimis ſuppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco niſi Hieroſolymæ licebat templum ædificare, aut facere ſacrificium, ſic ſolùm in Eccleſia Catholica Deus verè colitur, extra quam nullum eſt neque votum, neque ſacrificium Deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in Eccleſia ſumus, ad Deum ardenter precationes ac lachrymas fundamus, pro iis vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & peſtilentes hæreſes amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hieroſolymam, ad viſionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis pleniſſimam reducat, vbi notus eſt Deus & ſanctum nomen eius, ad eóſque, pro quibus etiam ſanguinem ſuũ fudit, oculos ſuæ immenſæ pietatis aliquando conuertat.

e *Et erit in die illa.*] Alloquitur Propheta populum Hebræorum ita dicens: Cùm reuerſus fueris in patriã tuam à iugo Babylonicæ ſeruitutis ereptus, & tibi Dominus priſtinam trãquillitatem reſtituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonoſoris, & poſteà eius miſeriæ, & in quas ærumnas tandem in- C ciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac ſuperbiam Babylonis, & quemadmodum omnis illa gloria & potentia tranſierit, & veluti fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hãc in regem Babylonis, *Quomodo ceſſauit exactor, quieuit tributũ?* hoc eſt, Qui fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplebilis deſierit extorquere tributum ab Iſraelitis, aliiſque nationibus: Periit tyrannus, & ciuitas euerſa eſt. Poſſumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Chriſtus mundi principem appellat, qui Chriſti morte manſit victus, & foris eiectus, & mundi confuſio euerſa & idolorum cultus deletus & vaſtatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto cecinerunt Chriſtiani: Quomodo ceſſauit exactor, quieuit tributum? exactor eſt qui tributum exigit. *Ioan. 12. & 14.*

f *Contriuit Dominus baculum impiorum.*] Hoc eſt, perdidit Deus Nabuchodonoſorem, qui erat baculus & virga, quo cędebantur impij. De quo ſuprà dictũ fuit: *Virga furoris mei Aſſur.* *Sup. 10.*

g *Cadentem populos in indignatione.*] Deſcribit tyrannidem Nabuchodonoſoris, eiúſque ſuperbiam, & immanitatem. D

h *Abietes quoque.*] Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipſe Nabuchodonoſor dominabatur. qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormiſti, non eſt qui ſuccidat nos: hoc eſt, Poſtquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo eſt qui nos opprimat, quemadmodum tu immaniſſime tyranne facere ſolebas.

i *Infernus ſubter te conturbatus eſt.*] Non ſolùm terra, ſed etiam infernus, qui ſub terra eſt, inſultauit, tuóque interitu lætatus eſt. Delectati ſunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille ſubterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuum æternorum ſuſcitauit gigantes, hoc eſt, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem muniebant, vt tibi occurrerent, & inſultarent, teipſum irridentes, tuámque potentiam in ęternam miſeriam conuerſam ſubſannantes.

k *Et operimentum tuum erunt vermes.*] Poterat verti: *Plenus es vermibus.* Quaſi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus, quàm alius quicunque. Tam terra eſt ea, quæ in ſerico ac precioſo ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi ſacco continetur. Tam vermibus obnoxius eſt rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obſcuro genere ortus. E Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis eſt omnium eadem miſeria, & imbecillitas. Id intueri deberent, & ſecum ſæpenumerò cogitare principes & potentes, qui ſui obliti alios contemnunt, ſuáque potẽtia & opum affluentia elati non exiſtimant ſe eſſe aliquando morituros. Et ij celeriter his falſis potentiæ & opum imaginibus ſpoliantur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. Viperam ferunt exuſtam in cinerémque conuerſam mederi eiuſdem beſtiæ morſui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & peſtilens, adhibe cinerem, & id in quod ipſum animal conuertitur, & ſanitatem conſequeris. Vulneratus es à ſuperbia, mundi gloria, & potentia vipera venénoſa, habes animam tumidam, ac peſtifero morſu ſauciam, conſidera cinerem, idque, in quo dilabitur & conuertitur vana mundi potentia, & ipſe puluis erit, promptum & ſalutare remedium, quo poſſis ad vitam reuocari. Et quemadmodum Naamã Syrus petebat ab Eliſæo onus terræ, quam volebat ſecum aſportare, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ teſtantur, ne poſteà falſa gentium idola coleret, ſed repudiata ſuperſtitione ad Deum confugeret, *cap. 5.* & ſupplex accederet, ſic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à Deo diſcedamus, F terræ ſarcinam in memoria collectam & conſeruatam ferre debemus, conſiderantes, & animo ſępenumerò repetentes, eſſe nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectiſſimum, imò ipſam elementorum fæcem. Cùm autem homo ſit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil ſolam terram eſſe interiectam. Præterea cùm nos ſimus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, eſſe nos filios terræ, nepotes autem ipſius nihili? Hæc eſt noſtra progenies: Hæc eſt noſtræ nobilitatis origo & claritas: Hæc ſunt noſtra ſtemmata, & antiquæ familię monumenta. Hoc perpendens Eccleſiaſticus his verbis exclamat: *Quid ſuperbit terra & cinis?* Ad hanc ſalutarem & excellentem contemplationem nos tanquam oblitos noſtri inuitat Eccleſia, dicens: *Memento homo quia cinis es, & in cinerem reuerteris.* Ac ſi diceret: Accipe hanc conſiderationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris oſtium tui ipſius aperire, téque ipſum intueri, & penetrare. Reſera

A ſera ianuam, ingredere te ipſum, qui à te longè abes, & aſpicies totam domum cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & inſignis ornatus, nam omnia hæc interibũt, & in puluerẽ tandẽ cõuertentur. Intellige teipſum, quoniam hæc eſt prauitatis cauſa ignoratio ſui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illuſtriſſimis regibus, & abiectiſſimis ſutoribus, magnatibus, & è media plebe: ac obſcura progenie ſumptis. Quoniã nulla eſt hac in re inter magnos & paruos differentia. Imò principes, diuitiarũq; copia affluentes in acerbiores miſerias ſæpenumerò incidunt, quod non ſolùm veterum annales, & antiquitatis monumenta loquuntur, ſed etiã noſtra hæc tempora aperriſſimè teſtãtur. Et hoc eſt, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebant inſigni illi tyrãno, & Babylonis quondam potentiſſimo regi: *Vulneratus es ſicut & nos, noſtri ſimilis effectus es*, & cætera quæ ſequũtur. Quæ omnia diuinus vates tragicè ſcripſit, non quòd ſic facta fuerint, ſed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione miſerias, in quas inciderit inſolentiſſimus tyrãnus deſcriberet, & amplificaret, qui ex ampliſſimo dignitatis gradu præcipitatus, fuit ad regionem illam terribilis horroris & cruciatus, æternarúmque tenebrarum detruſus.

ANNOTATIONES EX Hebræo in CAPVT XIIII.

a Quieuit tributum, *In Hebraico eſt, Quieuit* מכחדה *madhebah, Id eſt auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus, ſignificat. Eſtque epitheton Babylonis, quæ auro affluebat quod à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus: Reuchlinus tamen ait ſignificare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noſter interpres tributum.*

Quomodo [a] cecidiſti de cœlo Lucifer, qui manè oriebaris? corruiſti in terram, qui vul- E
B nerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conſcendam, ſuper aſtra Dei exaltabo ſolium meum & [b] ſedebo [c] in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis. Aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſimilis ero Altiſſimo. Veruntamen [e] ad infernum [d] detraheris in profundum laci. [f] Qui te viderint, ad te inclinabuntur, téque proſpicient: Nunquid iſte eſt vir qui conturbauit terram, qui concuſſit regna: qui poſuit orbem deſertum, & vrbes eius deſtruxit? [g] vinctis eius non aperuit carcerem. [h] Omnes reges Gentium vniuerſi dormierunt in gloria, vir in domo ſua. Tu autem proiectus es de ſepulchro tuo, quaſi ſtirps inutilis pollutus, & obuolutus cum his qui interfecti ſunt gladio, & [i] deſcenderunt [k] ad fundamenta laci, quaſi cadauer putridum. Non habebis conſortium, neque cum eis in ſepultura; [l] Tu enim tuam terram diſperdidiſti: tu populum tuum occidiſti, non vocabitur in æternum ſemen peſſimorum.

[m] Præparate filios occiſioni in iniquitate patrum ſuorum: non conſurgent, neque hæreditabunt terram neque implebunt faciem orbis ciuitatum. [n] Et conſurgam ſuper eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, [o] & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. [p] Et ponam eam in poſſeſſionem hericij, & in paludes aquarum, & ſcopabo eam in ſcopa terens, dicit Dominus exercituum. [q] Iurauit Dominus exercituum dicens: [r] Si non vt putaui, ita erit. & quo modo mente tractaui, ſic eueniet, vt conteram Aſſyrium [s] in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & [t] auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc conſilium quod cogitaui [v] ſuper omnem terram, & hæc eſt manus extenſa ſuper vniuerſas Gentes. Dominus exercituum decreuit: & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo F
C mortuus eſt rex Achaz factum eſt onus iſtud. [x] Ne læteris Philiſthæa omnis tu, quoniam comminuta eſt virga percuſſoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & ſemen eius abſorbens volucrem. [z] Et paſcentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requieſcent. [aa] Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. [bb] Vlula porta, clama ciuitas, proſtrata eſt Philiſthæa omnis. [cc] Ab Aquilone enim fumus veniet, & [dd] non eſt qui effugiat agmen eius. Et [ee] quid reſpondebitur nuntiis Gentis? Quia Dominus [ff] fundauit Sion, & in ipſo ſperabunt pauperes populi eius.

a *Quomodo cecidiſti de cœlo*] Verba ſunt eorum, qui in inferno poſiti regem Babylonis alloquebantur, Tu ô Nabuchodonoſor qui in mundo viuens vſque adeò potẽs & glorioſus fuiſti, vt eſſes fulgori Luciferi comparatus, quonã modo in terrã corruiſti, qui tãtum tibi ſumebas & arrogabas; vt auderes dicere, tantã gloriam & potentiam te eſſe conſecutum, vt in cœlum aſcẽderes, & ipſa Dei ſydera tuis pedibus ſubiiceres?
Pſal. 67. Pſal. 79. Lucifer eſt ſtella quædã, appellata Venus, quæ diſcutit tenebras, & ardẽs ac micãs radiis mundum illuſtrat. Aſtra Dei appellat magna ſydera. Solet enim ſcriptura ea, quæ magna ſunt, Dei appellare, vt montes Dei, cedros Dei, Niniuem ciuitatẽ Dei, hoc eſt magnam. Gen. 1.
Et ita interpretãtur nonnulli id quod dicitur Geneſis primo capite: *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas*, hoc eſt, ventus magnus: & cap. 23. *Princeps Dei es apud nos*, id eſt magnus. Sed perpende regis ſuperbiam. Non dicit: Inter aſtra Dei, ſed *ſuper aſtra Dei exaltabo ſoliũ meũ*. Gen. 23.
Hanc prophetiam ſcribit Daniel aliis verbis, quę fuit illi in ſtatua, quam vidit in ſomniis Nabuchodonoſor, oſtenſa, cuius caput aureum erat ipſe Nabuchodonoſor. Cũ autem ſtatua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quaſi in fauillam redacta, & ipſe rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mũdi celebritas, & gloria, & falſa nominis claritas & amplitudo. Eſt enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, ſatis perſpectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis ſplẽdorem & celebritatem, non Dan. 2.

A in diuitiis,nec in potentia,ſed in diuini numinis imitatione cōſiſtere. Et quemadmodū non eſt laudabilis aleator,vt Plato grauiter ac ſapiēter dicebat, cui optimus accidit iactus,ſed ille qui quocūque iactu commodiſſimè vtatur:nā fœliciter accidere non eſt in luſoris manu,at aptiſſimè & ſapienter ludere eſt in eius induſtria conſtitutū:ſic non eſt vlla laude dignus, qui rerū humanarū affluētia, & proſperitate abūdat, ſed ille qui in quocūq; vitæ ſtatu eā viuendi rationem ſequitur, vt actiones ſuas ad certā rationis normā dirigat,& diligenter momenta officiorū omniū perpēdat. Hæc ſunt ampla, hæc immortalia,& digna quæ publicis monimentis mandētur ad memoriā poſteri tēporis ſempiternā. Quemadmodum enim aleator, cui felix contigit iactus, ob ignauiā, & inſcitiā ſuam ludum aliquando amiſit:qui autē ſiniſtram ſortē accepit,ob eximiā ſolertiam,& prudentiā ludum obtinuit,& fuit victoriā conſecutus, ſic qui opum & potentiæ abundantiam ſortiuntur,aliquādo præcipites ruunt,in dedecus & infamiā & æternas miſerias incurrerētes:qui verò rebus vtuntur aduerſis,& ad voluntatē minimè fluētibus, animi trāquillitatē in hoc

Simile.

B exilio ſæpenumerò obtinēt, & poſteaquā ex vinculis corporū,tanquā ex carcere euolant, æternā beatitudinē in patria conſequuntur. Cæterū illud eſt aduertendum, Eſaiā hoc in loco alludere ad caſum diaboli, qui cū eſſet angelus ſplēdidiſſimus,ſe ſuperbè extulit, & eā ob cauſam fuit de cœlo præcipitatus. Cōparat igitur ſuperbiā & arrogantiā Nabuchodonoſoris cū ſuperbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras ſempiternas,de quo ait Chriſtus apud Lucā: *Videbam Satanam ſicut fulgur de cœlo cadentē.* Ac ſi diceret: Non nouum eſt ſubiici dæmonia in nomine meo, nam olim me ſpectante decidit eorum princeps. Nec vos ô diſcipuli mei debetis gloriari veſtra hac potentia, quòd vobis dęmonia ſubiiciātur, ſed quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per ſuperbiā, vos aſcēdatis per humilitatem. Sed cùm Angelus ceciderit, priuſquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyſes mandauerit literis hominis caſum, angeli autem ruinam tacuerit. Ratio eſſe videtur, quia cùm hominis peccatum eſſet delendum, hominúmque genus Chriſti morte reſtaurandum, peccatum autem Angelorum non eſſet dimittendum, voluit vir ſanctus illud ſolùm vulnus recenſere, quod erat curandum, vt nobis oſtēderet non eſſe neceſſe ex profeſſo ea ſcelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Luc 10.

Angelorū lapſum cur Moyſes prætermiſerit

C b *Sedebo in monte Teſtamenti in lateribus Aquilonis.*] Per montem Teſtamenti intelligit tēplum Hieroſolymæ, vbi Teſtamentum, hoc eſt, diuina lex erat, & docebatur,& quò populus orationis & ſacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hieroſolymam, de qua dicitur in Pſalmo: *Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* Non enim ſolùm cœlum deſiderabat, ſed templum ſanctū, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli ſuperbiam incredibilem, & arrogātiam intolerabilem, cogitabat vſurpare diuinum locum,& diuinum cultum. Sed quid feceras ô dæmon impudens? vbi erāt tui labores, vt iam ſederes? adhuc non laboraueras,& iā ſedere volebas. Seraphim ſtant coram Deo volantes,& ſeruientes,& non ſedent, & tu ſedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, *omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus?* Cur igitur in tātam ſuperbiam deueniſti, vt velles non ſolum ſedere, ſed etiam aſcendere in altitudinem nubium,& ſimilitudinem altiſſimi vſurpare? *Ero*, inquit, *ſimilis Altiſſimo.* O ſuperbiā inauditam! Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quando ſuadens ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat, *Eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum.*

Pſal.47.

Hebr.1.

Gen.3.

c *Ad infernum detraheris ad profundum laci.*] Perpende Dei iudicium. D
Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eámque vult ſine meritis aſcendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyſſi profunditatem proijcitur. Conſideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo conſtitutus proſternetur. Vera eſt & infallibilis illa Chriſti Dei noſtri ſententia: *Omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur.* Vnde ſanctiſſima illa Dei genitrix virgo canebat: *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*

Luc. 14.

Luc. 1.

f *Qui te viderint, ad te inclinabuntur.*] Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, ſed *inclinabuntur.* Acſi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aſpicere voluerint. Conſidera regis Babylonis miſeriam. Sic in libro Sapientię ſcriptum legimus: *Iudicium duriſſimum in his qui præſunt, fiet.* Exiguo enim conceditur miſericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Sapien. 6.

g *Vinctis eius non aperuit carcerem.*] Tanta erat Nabuchodonoſor immanitate inſignis,& inquinatus, vt eos quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret,& in obſcuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum, nec lucem quidem aſpicere poſſent.

h *Omnes reges Gentium vniuerſi dormierunt in gloria.*] E
Senſus eſt: Omnes alij reges ſepulti ſunt cum honore in magnificis ſepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus de ſepulchro tuo, & auibus expoſitus. Et ſepulcris aliis, quos tu occideras, tu ſolus inſepultus iaces. Ferunt Hebręi ſucceſſiſſe Nabuchodonoſori filium eius Euilmerodach. Et quoniam nonnulli exiſtimabant non eſſe Nabuchodonoſorem mortuum, & eam ob cauſam eius filium nolebant regem conſtituere, ipſe filius extraxit de ſepulchro patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migraſſe: & ne poſſet ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuiſit, quas totidem auibus ex diuerſis terris congregatis alligauit.

i *Deſcenderunt ad fundamenta laci.*] Id eſt, ad inferni profunditatem.

k *Tu enim terram tuam diſperdidiſti.*] Hoc eſt, Regnum Babyloniorum fuit ob tuam ſuperbiam euerſum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni: Ait enim Salomon in Prouerbijs: *Rex iuſtus erigit terram, vir auarus deſtruet eam.* Nam non ſolùm principes & præſules obſunt: quòd corrumpuntur, ſed quòd alios corrumpunt: plúſque exemplo aliquando quàm peccato nocent. qua de re alibi latius diſſerui.

Prou. 29.

l *Non vocabitur in æternum ſemen peſſimorum.*] Hoc eſt, memoria ſceleratorum delebitur, & penitus F
obſcurabitur. Euerſa Babylone nullus de genere Nabuchodonoſoris imperium obtinebit: ſed eius potentia irreuocabiliter extinguitur. Ideò ſubdit: *Præparate filios eius occiſioni.* Quibus verbis prædicit eſſe filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus, ſi rerum geſtarum gloria floruerint, aut virtutum opibus abundauerint, familiam ſuam abiectam & obſcuram è tenebris in lucem vocant, ſic qui in clariſſima familia orti fuerint, ſi ſeuitiis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, ſuorum maiorum ſplendorem, ac antiquæ familiæ clariſſimum lumen extingunt.

m *Præparate filios eius occaſioni.*] Id eſt, Parate vos, ô Perſæ,& Medi, vt nepotes Nabuchodonoſoris interficiatis. Hoc ita accidit in euerſione Babylonis.

n *Et conſurgam ſuper eos.*] Minatur Deus Babylonis vaſtitatem.

o *Reliquias & germen & progeniem.*] Id eſt, Perdam

eas

A eas reliquias, quæ ex prælio ſuperſtites euaſerint, & filios & nepotes, & omnem denique Nabuchodonoſoris poſteritatem extinguam.

p *Et ponam eam in poſſeßionem hericij.*] Tanta erit Babylonis vaſtitas & ſolitudo, vt eam hericij & beſtiæ
Act. 10 aliæ colant. In actis Apoſtolorum ſcriptum à Diuo Luca legimus, in vaſe illo linteo quatuor initiis ſubnixo, de cœlo in terram deſcendente, omnia quadrupedia, & ſerpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò poſt Diuus Petrus viſionem hanc, *Mihi*, inquit, *oſtendit Deus, neminem immundum dicere hominem*. Cùm autem per illa animalia homines ſignificarentur, conſtat in diuerſis animalibus diuerſos hominũ mores demõſtrari. Phariſæi & Sadducæi ob virulentã malitiã genimina viperarũ appellãtur. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contrà verò pij & innocentes viri oues & columbæ vocantur. Cùm autem Dominus diuitias, huiúſque ſeculi curas comparet cum ſpinis, ſit autem hericius animal ſpinis plenum, apertè colligitur per hericium diuites ſignificari, qui iuxta Diui Pauli ſentẽtiam inſeruerunt ſe doloribus multis. qui enim vt in eadem epiſtola ad Timotheum dicitur, volunt diuites fieri, incidunt in tẽtationem, & laqueum diaboli. Hi nõ muniuntur armatura Dei, ſed ſpinis, ac mundi ſolicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylon, hoc eſt, mundi confuſio. Tales cultores continet mũdus virtutibus deſertus & orbatus. Ibi non eſt ager irriguus, afferens diuerſorum ſeminum fructus, ſed limoſæ & infertiles paludes, luto & veneno pleniſſimæ, immũda animalia producentes. Eſt ergo diues auarus hericius, deſertæ Babylonis habitator. Superiore capite in fine Hebraicarum annotationum per hericiũ dixi ſignificari iniquos præſules, quorum cutis intus eſt blanda & ſuauis, foris autem hirſuta & ſetis horrida: qui cùm ſint deliciis & voluptatibus dediti, in alios horrent ſetis & tyrannicam auſteritatem exercent.

Luc. 3.
Luc. 13.
Mat 10.
Matt. 13.
1. Tim. 6.
B

q *Iurauit Dominus exercituum.*] Reuertitur propheta ad id, quod præſens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obſidebat Hieroſolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occiſus, vt alibi narrauimus.

r *Si non vt putauit ita erit, &c.* Hic eſt horum verborum ſenſus, Ego ſine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Aſſyrię: & ita euenit, vt putaui & conſtitui. Et ita particula, *ſi*, eſt affirmantis aut iurantis. Vel ſic: Si non euenerit vt ego putaui: ſi Sennacheribũ non perdidero, nolite amplius mihi credere.

C s *In terra mea.*] Hoc eſt, in Iudæa, quæ ob eam cauſam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi ſumpturus erat humanam carnem ex ſacratiſſima virgine Maria, & quia ibi futurus erat ſuæ natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem ſanctos appellat terram illam Hieroſolymæ, quæ montoſa eſt: Ideò dicitur in Pſalmo: *Qui confidunt in Domino ſicut mons Sion,*
Pſal. 124. *non commouebitur in æternum qui habitat in Ieruſalem, Montes in circuitu eius.*

t *Auferetur ab eis iugum eius.*] Euerſis Aſſyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

v *Super omnem terram*] Intelligit Aſſyriam, & per omnes Gentes ipſos Aſſyrios ſignificat. Videtur alludere ad mundi conſummationem.

x *Factum eſt onus iſtud.*] Id eſt, Reuelata eſt mihi hæc vaticinatio aduerſus Babylonem & Aſſyriam, anno quo Achaz exceſſit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, ſub quo totus vſque ad finem texitur liber.

y *Ne læteris Philiſthæa.*] Mortuo Achaz rege Iudęorũ lætabantur Palæſtini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis reſiſtebat, exiſtimantes, ſe poſſe ſecuriùs in Iudæos perniciem machinari, quoniam rex qui in Iudæa ſuccedebat, nẽpe Ezechias, erat iuuenis, quem exiſtimabãt poſſe facilè ſuperari. At multo aliter euenit: fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens propheta ait Palæſtinis, ne gaudio efferantur morte percuſſoris ſui, hoc eſt, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egreſſurus, hoc eſt, à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vaſtaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrũ, & Ezechiã regulum, ſiue Baſiliſcũ, qui grauius nocet quã coluber: & quoniã in aere necat ipſo afflatu volantes aues, ſubdit, & ſemen eius abſorbens volucrem. De Baſiliſco ita ſcribit Solinus capite quadrageſimo: Baſiliſcus ſerpens eſt penè ad ſemipedẽ longitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantùm, vel aliorũ animantiũ exitiis datus, ſed terræ quoq; ipſius, quam polluit & exurit, vbicunq; ferale ſortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipſas etiam corrumpit auras, ita vt in aerẽ nulla alitum impunè tranſuolet, infectũ ſpiritu peſtilenti. Hæc Solinus. Eadẽ ferè ſcribit Plinius libri octaui capite vigeſimoprimo. Quidam per colubrũ intelligunt Oziã, qui afflixerat Palæſtinos, vt habetur ſecũdo libro Paralipomenon capite 26. per regulum verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæſtinos vexauit, vt libri quarti Regum cap. decimooctauo licet videre.

D
E

z *Et paſcentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requieſcent.*] Cùm tu Philiſthæa fueris ab Ezechia rege Iudæorũ vaſtata, lætabitur populus meus, paſcentur & quieſcent primogeniti pauperũ, hoc eſt homines admodùm inopes, ſucceſſores pauperum, & egeni ſecurè accubabunt. Fortaſſe per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit ſuæ fragilitatis conſcios, nulláque ſuperbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligãt, quod olim fuerint à Deo dilecti.

aa *Et interire faciam in fame radicem tuam.*] Radicem Philiſtææ appellat ipſos Palæſtinos, hoſtes populi Dei, quos dicit euertendos eſſe. Poteris per radicem qua nihil eſt in arbore fortius & firmius, magnates & potentes intelligere.

bb *Vlula porta.*] Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, qua propter erant ibi multi congregari, quos propheta nomine portæ, quò ipſi conueniębant, alloquitur, vt Philiſthææ vaſtitatem deplorent. F

cc *Ab Aquilone enim fumus veniet.*] Hoc eſt, à Hieruſalem, quæ eſt ex parte Aquilonaris Palæſtinæ. Ac ſi diceret: A ciuitate Hieroſolymæ veniet exercitus Ezechiæ, qui tibiô Philiſtæa tam moleſtus erit, quàm fumus oculis.

dd *Non eſt qui effugiat agmen eius.*] Id eſt: Nullus ſe domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad prælium, nemo ſe excuſabit, Vel ſic: Nullus Palæſtinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiúſque furorem declinare. Prior tamen interpretatio melior eſt, cui fauet verſio Pagnini ſic habens: *& non erit ſolitarius in temporibus ſuis.* Hoc eſt, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palæſtinis.

ee *Quid reſpondebitur nuntiis Gentis?*] Euerſa Palæſtina quid reſpondebunt eius habitatores legatis exterarum Gentium? Cùm Palæſtina maritima ſit, mittebantur ad eam legati ex diuerſis regionibus, quibus percontantibus de inſigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, reſpondebant Palæſtini, ſe ob eam cauſam fuiſſe victos, & Hieroſolymam ſeruaram, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores ſpem ſuam collocauerant.

A 1 Sedebo in monte teſtamenti] *In Hebraico eſt*: Sedebo in monte מועד *moedh, quod nomen ſignificat teſtamentum, concilium, Eccleſiam, congregationem, tempus ſtatutum, ſepulchrum, & ſolemnitatem, ad quem multi conueniunt. Deriuatur à verbo* יעד, *quod ſignificat congregare, conuenire, conſtituere, polliceri, deſpondere, & etiam teſtificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen Teſtamentum ſignificat: quam ſignificationem ſecutus eſt Latinus interpres. Per montem teſtamenti intelligi templum Salomonis, in quo erat & docebatur Teſtamentum Dei, hoc eſt diuina lex, in explanatione oſtendimus. Poterat nihilominus verti*: In monte congregationis, *vel* concilij. *Acſi diceret: Sedebo in montem Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi ter ſingulis annis, vbi congregati offerebant ſacrificia. Pagninus vertit*: Sedebo in monte Eccleſiæ, *quod in idem recidit. ἐκκλησία enim Latinè cœtus, ſeu concilium, ſeu congregatio appellatur.*
B *Poterat etiam verti*: Sedebo in monte temporis conſtituti. *Quoniam certo ac ſtatuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti*: In monte ſolennitatis. *In quam ſignificationem ſumitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione.* Et quòd non ſint, qui veniant ad ſolennitatem. *Et quoniam in ſepulchris omnes congregantur, ſignificat hoc nomen* מועד *moedh ſepulchrum. Vnde in libro Iob capite trigeſimo, vbi editio vulgata habet*: Scio quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti *poterat rectè verti*: Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, *quemadmodum vertit Pagninus. Vel*, Et domui ſepulchri omnis viuentis. *Eſt enim ſepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quamuis enim in vita diſpares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.* D Thren. 1. Iob.30.

2 Et deſcenderunt ad fundamenta laci.] *Septuaginta interpretes habent*: Ad fundamenta terræ, *hoc eſt, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aſpicis infernum eſſe in medio terræ conſtitutum.*

Argumentum capitis XV.

Vaticinatur de euerſione Moabitarum. Eſt quidem Moab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris ſcriptum legimus, conduxit Balaam ariolum vt malediceret Iſraeli. Fuiſſe Moab prouinciam inclytam & potentem aſſerit Ieremias capite quadrageſimo octauo. Et quoniam Moabitæ euerſione & clade filiorum Iſraelis illata ab Aſſyriis & Babyloniis fuerunt magnoperè delectati, ideò meritò fuerunt euerſi ab iiſdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonoſor Hieroſolymam deleuit. Prædicit autem diuinus vates eorum excidium ad bonorum conſolationem, iuxta id quod dicitur in Pſalmo: *Lætabitur iuſtus cùm viderit vindictam: manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris.* Num.22. E Iere 48. Pſal.47.

CAPVT XV.

Iere. 48.f Ezech.7.e

ONus Moab: [b] Quia nocte vaſtata eſt Ar Moab, conticuit: quia [c] nocte vaſtatus eſt murus Moab, conticuit. [d] Aſcendit [1] domus & Dibon ad excelſa in planctum: [e] ſuper Nabo, & ſuper Medaba, Moab vlulabit: [f] in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. [g] In triuiis eius accincti ſunt ſacco: ſuper tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, deſcendet in fletum. [h] Clamabit Heſebon, & Eleale, vſque Iaſa audita eſt vox eorum. [i] Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit ſibi.

EXPLANATIO.

a *Onus Moab*] Hoc eſt, vaticinium de Moabitarum clade.

b *Quia nocte vaſtata eſt Ar.*] Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euerſa eſt, cùm nemo fortaſſe eſſet de tam repentina oppugnatione ſolicitus. Moab fuit filius Lot, quem ipſe neſciẽs genuit ex filia ſua maiore, vt in libro Geneſis narrat ſcriptura. Et eam ob cauſam appellatur ita: ſignificat enim Moab, à patre, nõ enim erubuit eius mater nomine filij inceſtũ ſignificare. Et hic fuit pater Moabitarum. Poſſumus hunc locũ ſic interpretari, vt per Moab qui noctu in ſpelunca de inceſtu genitus eſt, eos intelligamus, qui à patre diabolo ſunt, quibus Chriſtus apud diuum Ioannem, *Vos*, inquit, *ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere.* Quod non eſt de natura intelligendum, quaſi dæmon impios creauerit: vnus eſt enim ſolùm creator viſibilium omnium & inuiſibilium, nimirum Deus noſter ſummus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iuſti filij Dei appellantur, quos ipſe genuit ſuo ſanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, *dedit poteſtatem filios Dei fieri*: ſic impij, ac mortiferis ſceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, quoniam opera ipſius imitantur. Solet enim ſcriptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud Ezechielem dictum fuit Iudæis: *Mater veſtra Cethæa, & pater veſter Amorrhæus.* Vocantur etiam dæmonis filij, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi ſunt, quos Eſaias ait *perire nocte*: quoniam non ſolum nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, ſed etiam iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, ac ſpirituali vita priuati. De illis ait apoſtolus in epiſtola ſecunda ad Corinthios ſcripta: *Deus huius ſeculi excæcauit mentes eorum.* Vbi diuus Paulus diabolum appellat huius ſeculi Deum. Ita diuus Cyrillus illum locum explanat, & cum eo diuus Ambroſius. Nec eſt mirandum, cùm Chriſtus diabolum, huius mundi principem vocet, vt eſt apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob cauſam dictum eſt, Moabitas nocte periiſſe, quod etiam de Sodomitis ſcriptum legimus. Illis enim pereuntibus venit Lot in ciuitatem Segor, & ſol illi ortus eſt. His enim qui ſe à peccatis ſeiungunt, & ſceleratorũ familiaritatem relinquũt, oritur ſol ille iuſtitiæ Chriſtus Deus noſter. Egredienti Iacob de terra ſancta occidit ei ſol, vt diuina ſcriptura non ſine myſterio memoriæ prodidit. At cùm poſteà reuerteretur, terrámque promiſſionis introiret, ortus ſolis deſcribitur. Illis oritur ſol, eos illuminat Chriſtus Deus noſter, qui terram ſanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendunt cœleſtem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honeſtatem relinquunt, ſéque terris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, ſpe, & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volens propheta eius calamitatem exagerare ait eſſe

Margin: Gen.19. C Ioan.8. Ioan.1. Ezech.16. 2.Cor.4. F Ioan.14. Gen.19. Gen.32.

A noĉte vaſtandam: quoniam ea, quæ noĉte fiunt, terribiliora ſunt.

c *Noĉte vaſtatus eſt murus Moab.*] Deſcribit excidium Moab, cuius murus noĉte fuit euerſus. In ſacris literis murus ſumitur pro tutela & defenſione, vt in libro primo Regum capite quintodecimo, vbi de Dauide & ſociis eius dicit Abigail: *Pro muro erant nobis tam in noĉte quàm in die*, & aliis in locis. Ideò poſſumus in morali ſenſu hoc in loco impiorum defenſionem intelligere. Dormientibus enim ipſis in errorum, & prauitatum noĉte perit eorum tutela, euaneſcit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus eſt vna, quæ altiſſimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmiſſimus, qui loco dimoueri nequaquam poteſt.

d *Aſcendit domus, & Dibon ad excelſa in planĉtum.*] Hoc eſt, Domus regia & tota vrbs Dibon aſcenderunt ad idola, quæ erant in excelſis locis conſtituta, vt ibi ſacrificarent, & pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolum Moabitarum appel-
B labatur Chamos, vt in tertio libro Regum diuina hiſtoria commemorat, & erat in arca Dibon collocatum.

e *Super Nabo, & ſuper Medaba.*] Ciuitates erant nobiles Moabitarum. D

f *In cunĉtis capitibus eius caluitium.*] Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus ſignum, barbam radere, & capillos capitis euellere, aut ſaltem tondere caput.

g *In triuiis eius.*] Triuium eſt locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire ſolent. Oſtendit propheta luctum non eſſe priuatum, ſed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis ſolaria, & loca plana, quibus ipſi ſedebant, & deambulabant.

h *Clamabit Heſebon.*] Heſebon & Eleale ſunt Moabitarum vrbes inſignes, quarum clamores & fletus dicit vſque adeò magnos eſſe, vt vſque ad Iaſa peruenirent, quæ eſt ciuitas imminens mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticæ regionis. Oſtendit Propheta ſumma & acerbiſſima eſſe Moabitarum lamenta.

i *Super hoc expediti Moab vlulabunt.*] Non ſolùm homines fragiles & imbecilli, ſed etiam bellicoſi, & armis accinĉti dediti, tunc muliebribus lamentis ærumnas E ſuas acriter deplorabunt.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XV.

c Aſcendit domus.] *Poteſt verti:* Aſcendit domus. *Ac ſi dicat: Aſcenderunt Moabitæ ad templum idolo ſuo dedicatum. Paguinus vertit:* Baith, quemadmodum eſt in Hebraico.

Cor [a] meum ad Moab clamabit, [b] veĉtes eius vſque ad Segor vitulam conſternantem: per aſcenſum enim Luith flens aſcendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. [c] Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. [d] Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum: [e] ad torrentem ſalicum ducet eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vſque ad Gallim vlulatus eius & vſque ad puteum Elim clamor eius. [f] Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine, [g] ponam enim ſuper Dibon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ.

a *Cor meum ad Moab clamabit.*] Id eſt, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iuſtas ac debitas eſſe intueor, eorum excidium deplorem.

b *Veĉtes eius vſque ad Segor.*] Hoc eſt, Termini Moab
C extenduntur vſque ad Segor, quæ eſt ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precationibus Lot ſeruata eſt,
Gen. 19. vt in libro Geneſis refert diuina ſcriptura. Appellatur autem hîc à propheta vitula conſternans, hoc eſt trima propter luxuriam, & rerum abundantiam. Codices correĉti habent ad marginem pro conſternanti conſternantem, hoc eſt trium annorum, quæ eſt
Iere. 46. florens ætas in vitulis. Sic Ieremias Ægyptum vitulæ comparat ita dicens: *Vitula elegans, ac formoſa Ægyptus.* Vel ſumit vates veĉtes pro fortitudine: & poteſt litera ſic ordinari: Euerſa eſt vſque ad Segor fortitudo & potentia Moab, quæ regio eſt ob eius fertilitatem, rerúmque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

c *Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt.*] Senſus eſt: Sic erit terra Moab ſterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ ſunt amaræ & ſteriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim ſonat præ-
Pſal. 118 uaricatores, de quibus dicitur in Pſalmo: *Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ.* Horum enim aqua, horum doĉtrina, qua alios incitant ad vitia, impia eſt, & ſterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

d *Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum.*] Hoc eſt, Moabitarum pœna reſpondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur vigeſimoquinto capite Deuteronomii: *Pro menſura peccati erit & plagarum modus.* Sumitur hîc viſitatio pro affliĉtione, quemadmodum in Pſalmo: *Viſitabo in virga peccata eorum.* Et capite decimo dixit vates noſter: *Quid facietis in die viſitationis?* Et Ieremias, *Adducam,* inquit, *ſuper Moab annum viſitationis eorum.* Deut. 25. Pſal. 88. Supr 10. Iere. 48.

e *Ad torrentem ſalicum ducent eos.*] Hoc eſt, ad Euphratem flumen Babylonis, iuxta illud: *In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra:* qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter ſalices ſteriles & amaras. Quære in mundi confuſione ſalutarem fructum, nullum vnquam inuenies. F Pſal. 136.

f *Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine.*] Præ occiſorum multitudine.

g *Ponam enim ſuper Dibon additamenta.*] Quæ ſint hęc additamenta, ſequenti verſiculo explicat dicens, ſe immiſſurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, reliquias, quæ euaſerint. Poterit per leonem tyrannum intelligere. De hac viſione vide Ieremiam capite 48.

Veĉtes eius vſque ad Segor.] Pro *veĉtibus eius* in Hebraico ita: בריחיה bericheha. Verbum ברח ſignificat fugere: vt ſecundo Regum decimo tertio. *Porrò Abſalom fugiens abiit. Vnde nomen toar beriach ſignificat fugitiuum & profugum. Ideò poteſt verti:* Fugitiui eius vſque ad Segor. *Quaſi dicat: Qui euaſerint ex euerſione Moab,*

A *fugient in Segor. Sed quoniam* בריח *ſignificat vectem, vt Iob trigeſimooctauo:* Et poſui vectem, *tranſtulit noſter interpres, vectes eius, & rectè quidem. Ac ſi dicat: Non ſolum liberi, ſed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti ſtractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes* D *intelligit principes & potentes propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite vigeſimoſexto explanauimus.*

Argumentum capitis XVI.

Orat diuinus vates cœleſtem patrem, vt mittat è cœlis filium ſuum quem præuidebat ſumpturum eſſe carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipſorum Moabitarum vaticinatur excidium ob eorum immanitatem & ſuperbiam.

CAPVT XVI.

EMitte [a] agnum Domine dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion. [b] Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, ſic erunt filiæ Moab in tranſcenſu Arnon. [c] Ini conſilium, coge conſilium, pone quaſi noctem vmbram tuam in meridie. Abſconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab eſto latibulum eorum à facie vaſtatoris. [d] finitus eſt enim puluis, conſummatus eſt miſer, [a] defecit qui cōculcabat terram. [e] Et præparabitur in miſericordia ſolium, & ſedebit ſuper eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iuſtum eſt. [f] Audiuimus ſuperbiam Moab, ſuperbus eſt valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius pluſquā fortitudo eius. Idcirco B vlulabit Moab ad Moab, vniuerſus [g] vlulabit. [h] His, [i] qui lætātur ſuper muros cocti lateris, loquimini plagas ſuas. [i] Quoniā ſuburbana Heſebon deſerta ſunt, & vineam Sabama Do- E mini Gentium exciderunt. [k] Flagella eius vſque ad Iazer peruenerunt, errauerunt in deſerto, propagines eius relictæ ſunt, tranſierunt mare. [l] Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Heſebon & Eleale: [m] quoniam ſuper vindemiam tuam, & ſuper meſſem tuam vox [*] calcantiū irruit. [n] Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo, & [o] in vineis non exultabit nec iubilabit: vinum in torculari non calcabit, qui calcare conſueuerat: vocem calcantium abſtuli. [p] Super hoc venter meus ad Moab quaſi cithara ſonabit, & viſcera mea ad murum cocti lateris. [q] Et erit: Cùm apparuerit quòd laborauit Moab ſuper excelſis, ingredietur ad ſancta ſua, vt obſecret, & non valebit. [r] Hoc verbum quod locutus eſt Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus eſt dicens: [s] In tribus annis, quaſi anni mercenarij, auferetur gloria Moab ſuper omni populo multo, & relinquetur in eo ſicut racemus paruus modicus nequaquam multus.

EXPLANATIO.

a *Emitte agnum.*] Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ regi Iſraelis tribuere ſolebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Chriſto Deo noſtro, cuius aduentum Eſaias ardenter deſiderabat. Ita aſſerit diuus Hieronymus, quem multi poſteà ſunt ſecuti. Prædixerat vates ſan- C ctus capite præcedenti Moabitarum vaſtitatem: nunc Deum obſecrat, ne omnes illos deleat, quoniam ſciebat filium Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupſit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Ieſſe patrem Dauidis, ex cuius ſemine Chriſtus natus eſt. Petra deſerti erat ciuitas Moabitarum, vbi dicunt natam fuiſſe Ruth Per montem filiæ Sion ſignificatur Hieroſolyma, & per eam Eccleſia, quæ eſt viſio pacis in Sione, hoc eſt in ſpecula ſublimi, conſtituta: de qua dictum Pſal. 50. eſt in Pſalmo: *Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Hieruſalem.* Non enim exiſtimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuiſſe, ſed de Eccleſiæ Catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus deſiderio tenebatur Eſaias, vt hominū genus à miſerrima captiuitate liberaret, ita dicens: *Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion.* Ac ſi diceret: Ne perdas Domine omnes Moabitas, ex quorum progenie naſciturus eſt Chriſtus: Emitte iam eum qui innocentiſſimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora ſuo precioſiſſimo ſanguine deleat, qui eſt dominator terræ. Ipſius enim eſt quicquid omnibus terrarum finibus continetur, Emitte, inquam, eum de petra deſerti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata eſt Ruth Moabitis, ad montem filiæ Sion, hoc eſt, ad Eccleſiam Catholicam conſtituendam & gubernandam, per terrenam Hieroſolymam ſignificatam. Appellari Chriſtum agnum aſſerit Diuus Ioannes Baptiſta, qui eum oſtendens dicebat: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ac ſi Ioan. 1. diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod F in Exodo Moyſes ſcriptum reliquit, immolatus, cuius ſanguis poſitus ſuper poſtem, & in ſuperliminaribus domorum veſtrarum, vos in exitu ab Ægypto Exod. 12. eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat vmbra, hic eſt verus Dei agnus innocentiſſimus, qui pro mundo immolatus, ſuo puriſſimo ſanguine hominum genus ab æterna damnatione poterit eripiet. Hic eſt agnus ille abſque macula, de quo dixit Eſaias: *Oblatus eſt quia ipſe voluit, & non* Inf. à. 53. *aperuit os ſuum: ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet.* Hic eſt agnus quem Eſaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi deſiderio flagrabat. Oſtendit hic locus filium mitti à patre, quod Apoſtolus teſtatur dicens: *Miſit Deus filium ſuum factum ex muliere.* Verùm ex Hebræo poteſt verti: Mittite in plurali, & ita reddidit Latinè verbum Hebraicum Pagninus, & nonnulli alij, iuxta quorum verſionem filius mittitur à Patre, & Spiritu ſancto, id quod ſine dubio verum eſt. Nam ipſe Chriſtus dicit per hunc eundem Prophetam c. 48. *Nunc miſit me Dominus, & Spiritus eius.* Quem locum diuus Ambroſius in libr. tertio de Spiritu ſancto ita interpretatur

A precatur: Quis eſt qui dicat, me miſit Dominus, & Spiritus eius, niſi qui venit à patre, vt ſaluos faceret peccatores: id eſt Chriſtus? Ergo & pater filium miſit, & Spiritus ſanctus. Hæc Ambroſius. Eam ob cauſam Eſaias ait, *emitte*. Particula, *Domine*, non eſt in Hebraico, nec in verſione Septuaginta interpretum, nec in textu Diui Hieronymi. Petram deſerti, per quam expoſuimus ciuitatem regionis Moab, quæ eſt in Arabia Petræa Diuus Hieronymus exiſtimat eſſe periphraſim ipſius Ruth, quæ erat petra quædam Gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deſerta. Alij per petram deſerti intelligunt petram illam refugij, ad quã omnis peccator deſertus, ac virtute deſtitutus debet cõfugere, quæ eſt ſanctiſſima illa Dei genitrix Maria, peccatorum omnium aſylum, & turris munitiſſima. Mons filiæ Sion periphraſis eſt Hieroſolymæ, quæ ex monte Sione naſci videtur, in quo ad latera Aquilonis ſita eſt, iuxta id quod dicitur
Pſal. 47. in Pſalmo: *Mons Sion latera aquilonis: ciuitas regis magni*. Et aduerte, Non dicit: Emitte leonem crudelem, ſed eum, qui cùm ſit totius terræ dominator, agnus mitiſſimus ſit. Aſpicis hoc de Chriſto intelligi, qui eſt
Mala. 3. totius terræ dominator. Ita eum etiã Malachias ap-
B pellat dicens: *Statim veniet ad templum ſuum Dominator, quem vos quæritis*. Et hoc dominium nõ fuit coactum,
Gen. 49 ſed voluntarium. Idem de illo aiebat Iacob: *Et ipſe erit expectatio gentium*: vel, vt poteſt verti ex Hebraico: Et ipſi gentes adhærebunt.

b *Et erit ſicut auis fugiens.*] Senſus eſt, Deprecor te ſumme Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentem fore eorum cladem & vaſtitatem, vt nemo ſe audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cùm magis volare quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, non filios, vt eorum metum & imbecillitatem ſignificaret. Sunt qui per filias Moab intelligant oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices, quę ſe in fugam coniicientes fluuium Arnon vadabant: eſt enim Arnon fluuius in finibus prouincię Moabitidis, vltra quem ſe Moabitę conferebant.

c *Ini conſilium.*] Capta Samaria nonnulli ex decem tribubus fugientes acerbã captiuitatẽ & tyrannidem Aſſyriorum, confugiebant ad Moabitas, qui non ſolùm eos non receperunt benignè, ſed eorum calamitatem irridentes Aſſyriis tradiderũt. Et eam ob cauſam permiſit Deus, vt eſſent poſteà Moabitę ab iiſdẽ
C Aſſyriis occiſi, & in captiuitatẽ aſperrimam abducti. Iubet igitur Deus ne faciant Iudęis, quod Iſraelitis fecerant, ſenſus eſt: Suſcipite poſthac conſilium vos Moabitę: facite conuentum, congregate prudentes, facite quod ſuadeo, ſi vultis ſalutem adipiſci. In meridie, hoc eſt in clara & aperta fuga Iudęorũ, qui vaſtata Iudęa, & obſeſſa Hieroſolyma ad vos cõfugiẽt, eſtote illis veluti vmbra & nox, vt abſcõdatis eos, qui ſe ad vos contulerint: ſuſcipite profugos patriáque pulſos, ne eos prodatis: referte gratiã poſteris Abrahami, qui patri veſtro Lot opem ſæpe tulit: miſeremini eorum, & ego miſerebor veſtri. Id autem quod dicitur, *Pone quaſi noctem vmbram tuam in meridie*, poteſt etiam hunc habere ſenſum: Pone tu, ô Moab, vmbram tui refugij ſuper afflictos Iudæos, eſto illi vmbra refrigerij & ſubleuationis, & nox hoſpitalitatis in æſtu feruentiſſimo ſuarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æſtui meridiano, & præſidiũ vmbræ æſtuantib. dulciſſimæ. In eo fortaſſe quod dicit ponendam eſſe vmbram vt noctem, ſignificat magnam debere eſſe vmbram defenſionis & tutelæ.

d *Finitus enim puluis.*] Poterant dicere Moabitæ, ſe non audere Iudæos ad ſe confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ ob- D
iectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vaſtator, quia citò veluti puluis peribit, eiúſque potentia euaneſcet, conſumetur miſerè, & miſerabiliter interibit, qui modo terram populatur. Quibus verbis interitum Sennacheribi, eiúſque exercitus admirabilem cladem prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei comparetur rex ille illuſtriſſimus, qui orbem terrebat: puluis appellatur ille, qui ſuperbia elatus regibus imperabat. Poteris per puluerem, exercitum Sennacheribi intelligere, ſolet enim diuina ſcriptura ingentem multitudinem pulueri comparare quemadmodum capite tertio decimo Geneſis, vbi Deus in hunc modum alloquitur Gen. 13.
Abrahamum: *Faciam ſemen tuum ſicut puluerem terræ, ſi quis hominum poteſt numerare puluerem terræ, ſemen quoque tuum numerare poterit.*

e *Et præparabitur in miſericordia ſolium.*] Confracto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob ſuam miſericordiã thronum pręparabit, & ſedebit ſuper eum in veritate, hoc eſt, ſine acceptione perſonarum, in tabernaculo Dauidis.
Quæret iudicium, ipſe per ſe inquiret veritatem, E
etiam à nemine requiſitus, & reddet velociter vnicuique quod ſuum eſt. Tres qualitates tribuit iuſto regi: prima, eſt, iudicare ſine acceptione perſonarum, ſecunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia eſt non eſſe negligentem & tardum, ſed velocem & diligentem in exercenda iuſtitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo eſt qui dubitet. Cùm enim rex debeat in
iudicando Deum imitari, apud Deum autem non ſit Rom. 2.
perſonarum diſcrimen, vt ait Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos, & diuina ſcriptura multis in locis teſtatur, apertè concluditur, non debere eſſe apud iudicem perſonarum diſcrimen. Eſſe verò ſecundam qualitatem iudici neceſſariam, oſtendit ſapientiſſimus ille ac illuſtriſſimus rex Dauid, qui cùm vocaretur ad exitum vitæ filium ſuum Salomonem ita allo- 3. Reg. 2.
cutus eſt: *Noſti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiæ, occidit duos principes exercitus Iſraelis*. Quibus verbis oſtendebat rex iuſtus, prius ſeipſum eſſe offenſum cæde duorum virorũ, quàm ipſos viros defunctos. Non enim dicit, ſcis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, *ſed noſti quæ fecerit mihi*. Cũ enim regis ſit rempublicam cuſtodire, & iuſtitiã ſeruare, plus ipſe ab homicida læditur quã ipſe interfectus, & eã ob cauſam debet iuſtus rex aut iudex etiã nõ rogatus neque requiſitus, veritatem inquirere, & iuſtitiam
exercere. Iam tertiam qualitatem quis non videt eſſe F
regi & iudici ſummè neceſſariã? Quis eſt qui neſciat inter laudes iuſti regis & iudicis eſſe diligentiam in exequenda iuſtitia connumeratam? Perpẽde quã citò Chriſtus Deus noſter filios Zebedæi eorúmq; matrẽ fuerit allocutus, quam ſine mora ſententiam tulerit:
Neſcitis, inquiẽs, *quid petatis*. Non eos ad alios remiſit, Matt. 20
non dilatauit tẽpus, nõ eos paſſus eſt in poſtulatione vitam conſumere. Et in cruce pendens grauiter cruciatus, & acerbiſſimis contumeliis affectus, etiã mor-
ti propinquus, ſupplicantẽ audiuit: eíque ſtatim reſ- Luc. 23.
pondit, *Hodie*, inquiens, *mecum eris in paradiſo*. Quæ maior poterat eſſe in abſoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Ioſaphat Iudæorũ rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices conſtituerat, vt in libro ſecundo Paralipomenon literæ diuinę teſtantur. *Videte*, inquit, *quid faciatis, non enim hominis exercetis iudicium, ſed Domini, & quodcunque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiſcum, & cum diligentia cuncta facite: non eſt enim apud Dominum Deum noſtrum iniquitas, nec perſonarum acceptio, nec cupido munerum.* Hæc Ioſaphat rex. Cæterùm

A omnes hæ qualitates potius Chriſto, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam cauſam ſenſus horum verborum Eſaiæ talis eſt: *Non te pœnitebit ô Moab ſuſcipere Iu-*
2, Par. 19. *dæos ad te confugientes*: nam ex genere naſciturus eſt Chriſtus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, ſedebit ſuper ſolium Dauid, verè atque iuſtè iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod ſuum eſt diligenter reddens.

f *Audiuimus ſuperbiam Moab.*] Hæc fuit vna ex præcipuis cauſis vaſtitatis Moabitarum. Erant enim in-
Luc. 1. ſolentes & ſuperbi. Talibus enim reſiſtit Deus, iuxta id quod cecinit Beatiſſima Dei genitrix: *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*

g *Vlulabit Moab ad Moab.*] Hoc eſt, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, ſeque alternis lachrymis reſpicient. Nullus erit extraneus, ad quem poſſint confugere, ſed inter ſe ipſos ſuas ærumnas deplorabunt. Vel ſic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

h *His qui lætantur ſuper muros cocti lateris.*] Hoc eſt, explicate ô Moabitæ excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicite illis, quàm parum eis proſint fortiſſimi muri cocti lateris, in quibus ſpem ſuam conſtituerant. Significat tantam fore hoſtium fortitudinem, vt nulla illis mœnia poſſint
B reſiſtere.

i *Quoniam ſuburbana Heſebon.*] Inter Heſebon & Sabama, vt ait Diuus Hieronymus, vix ſunt quingenti paſſus. Per vineæ tranſlationem totius regionis vaſtitatem ſignificat. Dominos Gentium appellat Aſſyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortaſſe eam ob cauſam Moabitas comparat cum vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Lot genuit ex filia
Gen. 16. Moab, qui, vt Moyſes in Geneſi ſcriptum reliquit, fuit Moabitarum pater.

k *Flagella vſque ad Iazer peruenerunt.*] Flagella ſunt vites, & capita ſarmentorum, vbi naſcuntur vuæ, per quæ ciues & optimates ſignificantur, per propagines verò, quæ ſunt vites vetulæ & ſuppreſſæ, ex quibus aliæ vites producuntur, homines obſcuri intelliguntur. Per vineam verò totam regionem, vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Eſt ergo ſenſus, Exciſa & deuaſtata vinea, hoc eſt euerſa ab Aſſyriis regione Moab, quidam ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adoleſcentes fugerunt vſque ad Iazer, quę eſt ciuitas ſita in finibus Moab, qui vt mortem euaderent, ſe in deſertum contulerunt: alij verò nimirum plebeij & ſenes qui non potuerunt fugere, fuerunt capti, & in Aſſyriam abducti, mare tranſeuntes, hoc eſt, Euphratem quem in Aſſyriam migrantes traiecerunt. Alij ſic explanant, & fortaſſe melius: Do-
C mini Gentium exciderunt vineam, & flagella eius, hoc eſt, totam terram cum ciuibus euerterunt. Et hîc finitur periodus, tunc ſequitur: Vſque ad Iazer peruenerunt, non Moabitæ ſed Aſſyrij, vt eam popularentur, & vaſtauerunt Moab vſque ad deſertum inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc eſt, Moabitæ, qui ſuperſtites euaſerunt, fuerunt per Euphratem in Aſſyriam tranſlati.

l *Super hoc plorabo in fletu Iazer.*] Verba ſunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Heſebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentiſſimæ.

m *Quoniam ſuper vindemiam tuam.*] Ideò ſuper te vim D
lachrymarum profundam, quia in tempore tuæ lætitiæ audies clamorem exercitus hoſtilis in te irruentis. Lege quadrageſimumoctauum caput Ieremiæ, & inuenies totam hanc hiſtoriam explicatam.

n *Et auferetur lætitia, & exultatio de carmelo.*) Carmelus 3 Reg. 18.
eſt mons feraciſſimus, vbi Elias flexis genibus pluuiam à Domino impetrauit. Comparat igitur vates fertilitatem Moab monti Carmelo, quam prædicit eſſe auferendam,

o *In vineis non exultabit.*) Subauditur Moabita nec vinum in torculari calcabit, quoniam hoſtilis exercitus equorum pedibus vuas comprimet. Vocem calcantium abſtulit, hoc eſt ego, ait, Deus, abſtuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocem calcantium, hoc eſt, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, ſe ad onus cohortabantur. Hoc expreſſit
Ieremias his verbis: *Super meſſem tuam & vindemiam* Ierem. 49
tuam prædo irruit: ablata eſt lętitia & exultatio de Carmelo & terra Moab, & vinum de torcularibus ſubſtuli. Nequaquã calcator vuæ ſolitum celeuma cantabit.

p *Super hoc venter meus.*) Id eſt, ob hanc calamitatem cor meum & viſcera mea lugebunt, & quaſi cithara ſonabunt. Videtur alludere ad antiquorum E
conſuetudinem, qui in luctibus pulſabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

q *Et erit cùm apparuerit.*) Senſus eſt: Cùm ſe Moabitæ viderint fruſtra orando laborare in locis excelſis, vbi eorum idola ſunt conſtituta, ingredientur templum ſui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: ſed præ fatigatione non poterunt ingredi, nec ſalutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cùm in acerbis ærumnis verſantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis ſuis inuenerunt præſidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

r *Hoc verbum.*] Senſus eſt: Hoc quod dico, eueniet ſine dubio, nam ſermo hic de Moabitarum euerſione, quẽ Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula *ex tunc*, capitur aliquando pro æternitate, vt in
Pſalmo, *Parata ſedes tua ex tunc.* Aliquando pro certo Pſal. 92.
tempore præterito, vt hoc in loco, & infrà capite quadrageſimoquarto. *Ex tunc audire te feci, & annũciaui*: & aliis in locis.

s *In tribus annis, quaſi anni mercenarij.*] Prædixerat Deus longè antè hanc Moabitarum euerſionem, nũc
dicit venturam eſſe intra triennium. Acſi diceret tri- F
bus annis durabit prælium, in quibus tota terra Moab vaſtabitur. Vel prædicit eſſe terram illam vaſtandam tribus annis poſt euerſionem Hieroſolymæ. Ideò ait: *quaſi anni mercenarij*, quia mercenariis eſt certum tempus præſcriptum & conſtitutum. Simili phraſi vtitur noſter vates cap. vigeſimoprimo, dicẽs: *Adhuc in vno anno quaſi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar.* Et Iob capite quarto: *Recede paululum ab eo vt quieſcat, & ſicut mercenarij dies eius.*

t *Sicut racemus.*] Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea poſt vindemiam, ita pauci Moabitæ manebunt ſuperſtites in terra Moab.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XVI.

1. Emitte agnum Domine dominatorem terrę.) *In Hebraico ita eſt ſcriptum* שלחו רכ מושל ארצ *xilchu char moxel arats. R. Ioſeph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iuda: & exiſtimat vertẽdum eſſe hunc locum hoc modo:* Emittite agnum dominatoris terræ, *hoc eſt, Emittite vos Moabitæ agnos regis Ezechiæ, qui eſt dominator terræ: ſoluite illi debitum tributum. Nomen enim moxel, quod ſignificat dominatorem, non ſolum poteſt verti per accuſatiuum, ſed etiam per genitiuum, & per omnes ferè caſus. In hanc opinionem adductus eſt Rabbinus ille, motus, vt*

ipſe

A ipſe ait, hiſtoria illa, quæ eſt in libro quarto Regum memoriæ prodita, capite tertio, vbi narrat ſcriptura fuiſſe regem Moabitarum tributarium regi Iſraelis, cui ſolitus erat mittere ſingulis annis centum milia agnorum, & centum milia arietum. Hunc ſecuti ſunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius eſt, nonnulli Chriſtiani, quorum vnus eſt Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnũ dominatori terræ: & in ſcholiis ſequitur eandem Ioſephi expoſitionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duabus tribubus ſolùm dominabatur, in angulo quodam terræ promiſsionis? Præterea quomodo agnos illos dicit eſſe regis Ezechiæ, cui nuſquam diuinæ literæ commemorant eos fuiſſe debitos, nec tributos? Neque poſſunt per dominatorem terræ intelligere Oſeam regem Iſraelis, qui quando hæc Eſaias mandauit literis, aut iam regnum amiſerat, & tota Samaria erat vaſtata & funditus euerſa, aut ſaltem in miſero, & infœlici ſtatu iacebat. Quando enim Eſaias hanc vaticinationem conſignauit monimentis, obtinebat regnum Iudæ Ezechias, quo tempore decem tribus fuerunt captæ, & afflictæ, & in Aſſyriam tranſlatæ. Non
B igitur poſſunt hoc regi Iſraelis tribuere, quin reprehenſionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vaſtata, & regnum deletum, aut non: ſi iam euerſa erat, ridiculum eſt dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oſeas regnabat, non eſt credibile impio regi & idolorum cultori, poſtulari tributum à vate ſanctiſſimo, eúmque terræ dominatorem appellari, qui in ſola Samaria regnum gerebat, & erat regis Aſſyriorum ſeruus & tributarius: nam eo regnante incidit regnum Iſraelitarum propter eorum incredibilia ſcelera, & impia facinora in ærumnas acerbiſſimas, & ita iacuit in illo calamitoſo ac abiectiſſimo ſtatu, donec eum Deus euertit, & ad luctuoſum excidium & vaſtitatem vocauit: Legamus igitur: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, quemadmodum habet verſio antiqua ab Eccleſia approbata, & per agnum dominatorem terræ cum Diuo Hieronymo, Diuo Thoma, aliiſque viris doctiſſimis Chriſtum Deum noſtrum intelligamus, quemadmodum etiam in officio aduentus hic verſus de Chriſto explanatur. Cùm autem ex Hebræo poſſit verti per accuſatiuum, & per accuſatiuum verterint Septuaginta interpres, & hæc noſtra verſio contineat admirabile redemptionis humanæ myſterium, ſitque ab Eccleſia approbata, & de Chriſto expoſita, & ita à ſanctis ac ſapien-
C tibus viris explicata, neſcio cur Chriſtiani recuſarint in huius interpretationis ſocietatem, tanquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius ſequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Meſsia intellexerint, quorum vnus eſt Ionathas Caldaicè inter eos magni quidem nominis & celebritatis: alter eſt R. Dauid Kimhi, qui non ſolùm Iudæos ſuæ ætatis, ſed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præſtantia ſuperauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretati ſumus Eccleſiam. Poſſumus tamen intelligere ſimpliciter eundem montem, ad quem agnus ille innocentiſsimus miſſus fuit, vt ibi ſpinis coronatus immolaretur: cuius imaginem geſsit agnus ille, quem vidit Abrahamus habentem caput vepribus circundatum, qui pro Iſaac immolatus eſt. Vt enim non Iſaac occiſus fuit, ſed aries, ita Ieſus Chriſtus non quatenus Deus, ſed quatenus homo fuit mortuus, & grauiſsimis contumeliis, acerbiſsimiſque flagris cæſus & vulneratus. Nam quemadmodum ſi quis ignito ferro aquam ſuperinfundat, extinguitur ignis, qui natus eſt pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damaſceni ſimilitudine vtar, humanitas paſſa fuit, quæ pati poterat, ſola autem impaſsibilis diuinitas non admiſit paſsionem. Mons ille in quo Abrahamus arietem obtulit in holocauſtum, eſt mons hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. Ait enim ſcriptura capite vigeſimo ſecundo Geneſis, fuiſſe arietem illum immolatum in D
monte viſionis, vbi poſteà, vt in libri ſecundi capite tertio Paralipomenon ſcriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte, non tamen in eodem montis loco, ſed credibile eſt fuiſſe agnum illum occiſum in ſummitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc eſt Iudæorum ſententia, vt refert Diuus Hieronymus in commentariis in Marcum capite quinto decimo. Eſt igitur Caluariæ locus mons ille viſionis, vbi Chriſtus fuit viſus, non ſolum ab his qui tunc aderant, ſed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Eſaias, quando dixit: Non eſt ſpecies ei, neque decor: vidimus eum, & non erat aſpectus. *Inf. ã. 53.* Et in libro Geneſis capite vigeſimo ſecundo, vbi editio vulgata habet, In monte Dominus videbit, poteſt verti ex Hebræo: In monte Dominus videbitur. quod intelligentes Septuaginta interpretes tranſtulerunt: In monte Dominus viſus eſt. His rationibus concluſum eſſe arbitror, montem Sionem quò mittendus erat agnus, cuius deſiderio Eſaias tenebatur, eſſe montem Caluariæ ſitum in vertice Sionis, vbi cœleſtis agnus Chriſtus Deus noſter ſeipſum in cruce immolans, ſuis vulneribus ſanauit noſtra vulnera, & ſua morte nobis vitam tribuit immortalem.

2 Defecit qui conculcabat terram.] In Hebraico eſt: תמו רמס מן הארץ tammu romes min haarets. Verbum רמס ſignificat conculcare, vt Pſalmo 91. Con- E
culcabis leonem & draconem. quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. ſignificat etiam repere רמש remes reptile, vt Geneſis primo capite, omne reptile terræ. Hac ratione adductus Pagninus vertit. Conſumpta ſunt reptilia de terra. Comparat regem Sennacheribum, eiuſque exercitum reptilibus. Si verba Hebræa reddamus Latina vt iacent, vertenda ſunt hoc modo: Defecerunt conculcantes è terra. Vnde R. Abraham exponit: Conſumpta ſunt, nempe caſtra regis Aſſyriorum, qui terram conculcabat.

3 Vox calcantium irruit.] In Hebraico eſt הידד נפל hedhadh naphal. vox hæc הידד ſignificat vocem ſeu clamorem multorum, cum vna aliquid iubente omnes vniformiter reſpondent: appellatur celeuſma: & capitur hic pro barbarico hoſtium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal ſignificat etiã cadere & perire, vertit Pagninus: Celeuſma cecidit, hoc eſt, vox Moabitarũ, eorumque cantus perijt & ceſſauit, vt vox calcantium non referatur ad Aſſyrios, ſed ad Moabitas. Poteſt verti: Vox gratulationis perit. Pro eo quod hoc in loco ait Eſaias. Super vindemiam tuam, & ſuper meſſem tuam vox calcãtium ir- F
ruit, dixit Ieremias capite quinquageſimo octauo: Super meſſem tuam, & vindemiam tuam prædo irruit. Pro voce calcantium poſuit prædonem, vnde videtur vox calcantium ad hoſtes potius Moabitarum, quàm ad ipſos Moabitas eſſe referenda.

4 His, qui lætantur ſuper muros cocti lateris, loquimini plagas ſuas.] Totum hoc poteſt in hunc modum verti ex Hebræo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui ſolùm euaſiſtis. Vt ſit ſenſus: vos inermes obſcurique homines, qui tantum ex prælio remanſiſtis, eritis vehementer ſoliciti, & in communibus miſeriis præ interitu principum veſtrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorumque luctuoſum occaſum animum & cogitationem conuertetis. Vbi videre poteris principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi baſim appellarunt, βασιλεὺς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur à βάσι, quod eſt baſis, & λαὸς populus, quòd populi fundamentum, cuius pondus tanquam firma baſis ſuſtineat, qui vt Pſeuſippus philoſophus definit eſt, homo imperans iuxta leges, illis ſubiectus, iuſtus, publicique ordinis inſtitutor.

A D

Argumentum capitis XVII.

1 Minatur Damaſco excidium & vaſtitatem, & etiam decem tribubus cum Damaſco fœderatis ob earum oblinionem, & in Deum incredibilem impietatem. 2 Poſtremò Aſſyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, ſed in acerbiſſimas afflictiones inciderunt, æqualémque ærumnarum ſortem experti ſunt.

CAPVT XVII.

ONus [a] Damaſci. Ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas, & erit ſicut aceruus lapidum in ruina. [b] Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt: & requieſcent ibi, & non erit qui exterreat. [c] Et ceſſabit adiutorium ab Ephraim, & [d] regnum à Damaſco: & [e] reliquiæ Syriæ ſicut gloria filiorum Iſraël erunt, dicit Dominus exercituum. [f] Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarceſcent. [g] Et erit ſicut congregans in meſſe quod reſtiterit, & brachium eius ſpicas leget, & erit ſicut quærens ſpicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo ſicut racemus, & ſicut excuſſio oleæ duarum vel trium oliuarum in ſummitate rami, ſiue quatuor aut quinque in cacuminibus eius, fructus eius, dicit Dominus Deus Iſrael. [h] In [i] die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & [i] oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient, & non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius: & quæ operati ſunt digiti eius non reſpicient lucos &

B delubra.

E

EXPLANATIO.

a *Onus Damaſci. Ecce Damaſcus deſinet eſſe ciuitas.*] Damaſcus ciuitas eſt Syriæ, &, vt ex cap. 7. huius Prophetæ conſtat, caput & metropolis totius regni. Hæc ſolebat decem tribubus contra Iudã auxilium ferre, vt diuinæ literæ in libris Regum & Paralipomenon

4. Reg. 16. 2. Par. 28. cõteſtantur. Fuit hæc vrbs ab Aſſyriis capta & euerſa, ſed ſub Ptolemæo rege rurſus ædificata. Prædicit igitur ſanctus vates euertendam eſſe hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodũ in ruina ædificiorum eſſe ſolet, vt priſtinæ dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, eâtque opibus & potentia florentiſſima, ſolùm veſtigia in ruinarum magnitudine demonſtrarentur.

b *Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt.*] Tanta erit vaſtitas, vt vbi nunc ciuitates ſunt ſitæ, nulli futuri ſint habitatores. Sed requieſcent ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit ſolitudo, vt ne inſidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit Diuus

C Hieronymus in libro de locis Hebraicis, eſt oppidũ Moabitarum, quod ſitum eſt ſuper ripam torrentis Arnon. Eſt etiam quædam regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

c *Et ceſſabit adiutorium ab Ephraim.*] Euerſis Damaſcenis ceſſabit præſidium, quod ab ipſis decem tribubus implorare ſolebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & pleríque reges Iſraelis fuerint de tribu Ephraim.

d *Et regnũ à Damaſco.*] Subaudi ceſſabit. Quaſi dicat Amittetur regnum Syriæ, cuius Damaſcus eſt caput.

e *Et reliquiæ Syriæ ſicut gloria filiorum Iſrael erunt.*] Senſus eſt: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miſeram captiuitatẽ abductæ, omnis earũ gloria verſa eſt in ignominiam: ſic Syri illi qui ſuperſtites euaſerint, nulla erunt gloria celebrati, ſed in tenebris & caligine iacebunt. Fortaſſe ipſas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiá & dedecus incurrerant. Cùm enim in Deum nõ reſpexiſſent, nulláque præſidia in ope cœleſti diuinæque virtutis imitatione, ſed in humanis rebus collocaſſent, amiſerunt regnum, & pulſæ patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominioſè relegatæ. His comparat Damaſcenos, quibus prædicit omnes ſuas diuitias eſſe amittendas, omnémque ſuá gloriam obſcurandam. Nos verò eam gloriam, eáſque opes comparare ſtudeamus, quas nec caſus poſſit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Eſt hoc loco aduertendum, fuiſſe Damaſcum euerſam nõ ſolùm propter eius ſuperbiam, ſed etiam quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorem auxilium tulerat. Eos euertit Deus qui impiorum contra pios cauſam ſuſcipiunt, qui iniuſtis hominibus fauent aduerſus iuſtos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occaſionem.

f *Et erit in die illa.*] Senſus eſt: Capta Damaſco & funditus euerſa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decẽ tribus cũ erant in diſcrimen adductæ & in periculis & calamitatibus verſatæ, ad Damaſcenos confugere, ab eiſque auxilium implorare, ſed illis euerſis obſcurabitur gloria decem tribuũ, quæ hîc per Iacob ſignificatur, corúmque fortitudo debilitabitur & langueſcet. Capi pinguedinem pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebræo in caput decimum. Vel in die illa, hoc eſt, in euerſione & vaſtitate Samariæ. Prædixerat euerſionem Damaſci, nunc Samariæ vaſtitatem prædicit.

g *Et erit ſicut cõgregans in meſſe.*] Id eſt. Tam pauci remanebunt in Samaria poſt eius euerſionẽ, vt comparétur paucis ſpicis remanẽtibus poſt ſegetẽ meſſam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quæ diligentiá excutientium & colligentium in paucis arboribus euaſerint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleá pro arbore, poſteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrũque ſignificat fructũ & arborem. Hebræi hoc diſtingunt. Meſſores ſunt Aſſyrij, qui ſpicas hoc eſt, Iſraelitas ad Aſſyriam adduxerunt. Spicę remanentes ſunt Hebręi illi, qui euaſerunt: ille, qui has paucas ſpicas collegit, eſt rex Ezechias, vt in libro ſecundo Paralipomenon cap. trigeſimo, & trigeſimo primo literæ diuinæ teſtantur. F

h *In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum.*] Hoc eſt, Vaſtatis decem tribubus & in Aſſyriam abductis nonnulli Iſraelitæ eorum, qui euaſerint, ad Deum conuertentur, & repudiata ſuperſtitione venient ad templum Hieroſolymæ, vtrumque Dei cultum amplectentur. Lege librum ſecundum Paralipomenon, vbi hanc inuenies hiſtoriam. Aſpicis hîc calamitatis & afflictionis commodum. Iſraelitæ, cùm rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus vterentur, erant à Deo auerſi: cùm verò in acerbas ærumnas inciderẽt, ad Deum conuerſi ſunt.

i *Oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient.*] Sanctus

A Iſraelis eſt Dei periphraſis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Iſraelem ſanctificauit, & ſuam erga Iſraelem ſanctitatem oſtendit. Eſt igitur ſenſus. Oculi peccatorum humi defixi ad Deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram ſolùm intueri, & tunc duntaxat Deum reſpicere, quando peccata relinquunt, quod fieri non poteſt niſi Deus eos oculis ſuæ miſericordiæ intueatur. (*Sim la.*) Vt enim in ſpeculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, nõ poteſt eos à terra ſurſum erigere, vt in eam faciem, cuius eſt imago, intendat, niſi facies quæ eſt illius exemplar, oculos ſuos prius in illam iniecerit, ſic peccatoris ſpiritus, qui iuxta vocem Pſalmiſticam oculos ſuos ſtatuit declinare in terram, non poteſt oculos ſuos nempe intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipſe eſt, intendere niſi Deus oculis ſuæ miſericordiæ illum prius reſpiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatum ſuum agnoſcat, & affectum inflammans, vt ſcelera deteſtetur. (*Pſal. 61.*) Ex quo colligitur neminem poſſe ad Chriſtum conuerti, niſi eum cœleſtis pater reſpiciat. (*Ioan. 6.*) Vnde Chriſtus apud Ioannem, *Nemo*, inquit, *venit ad me, niſi pater meus traxerit* (*Ioan 15.* *Cant 1.*) *eum*, & alibi, *Sine me nihil poteſtis facere*. Hoc intelligens (D) ſponſa dicebat in Canticis: *Trahe me poſt te*, & Dauid: (*Pſal. 85.*) *Deduc me Domine in via tua*. Et Ezechiel: (*Ezech 2.*) *Ingreſſus eſt in me Spiritus, poſtquam locutus eſt mihi, & ſtatuit me ſupra pedes meos*. (*Thren. 5.*) Et Ieremias: *Conuerte nos Domine, & conuertemur*. (*Oſee. 12*) Et Oſeas: *Perditio tua Iſrael, tantummodò in me auxilium tuum*. (*2 Cor 15.* *1. Cor. 1.*) Vnde Apoſtolus, *Gratia Dei*, inquit, *ſum id quod ſum*. Quî enim fieri poteſt vt aliquis poſſit eſſe ſapiens ſine ſapientia, iuſtus ſine iuſtitia, ſanctus ſine ſanctificatione, redemptus ſine redemptione? Chriſtus enim, vt verbis vtar Apoſtoli, *factus eſt pro nobis ſapientia, & iuſtitia, & ſanctificatio, & redemptio*. Reſpexit igitur Deus Iſraelitas illos, qui euerſa Samaria euaſerunt, & ſtatim conuerſi ſunt, & ſanctum Iſraelis reſpexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in Pſalmo: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*, (*Pſal. 120.*) quorum montium nomine ſignificantur cœli, de quibus dicitur in alio Pſalmo: *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis.* (*Pſal. 124.*) Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt eum poſteà in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

B

Annotationes ex Hæbreo in

CAPVT XVII.

s In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum.] *In Hebræo pro* inclinabitur eſt ישעה *à verbo* שעה *xaah, quod ſignificat inclinare, aſpicere, ſperare, fidere, timere, niti, delectari, narrare, quieſcere. Vnde poteſt verti*: In tempore illo aſpiciet homo ad creatorem ſuum, *vel ſperabit in creatore ſuo, vel fidet creatori ſuo, vel timebit creatorem ſuum, vel innitetur in creatore ſuo, vel requieſcet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem ſuum. R. Abraham exponit ſperabit aut fidet. R. Selomoh*, reſpiciet: *Thargum*, innitetur. *Atq; aliter explanãt. Quarto cap. Geneſis accipitur pro reſpicere*: Reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non reſpexit. *vbi poterat verti*: Delectatus eſt Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiúſque muneribus non fuit delectatus. *In Pſalmo centeſimo decimo octauo, vbi verſio noſtra habet*: Nam & teſtimonia tua deliciæ meæ ſunt, *vel, vt habet verſio Diui Hieronymi*, ſed & teſtimonia tua voluntas mea. *Et in eodem Pſalmo*, Niſi quòd lex tua meditatio mea eſt, *pro meditatione vertit Diuus Hieronymus delectationem*, & pro in iuſtificationibus tuis meditabor, *vertit*, in iuſtitiis tuis delectabor. *Et hanc interpretationem ſequitur R. Abraham, quamuis dicat poſſe etiam verti*, Præcepta tua narrabo. *Verbum enim xaah omnia hæc ſignificat. Pagninus vertit*: In die illa aſpiciet homo ad factorem ſuum. *Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc* ישעה *iixeh pro* יכנה *iiphneh, quod ſignificat conuertere, quòd calamitas in cauſa ſit, vt homo ſe ad Deum conuertat.* (E)

In [a] die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, ſicut aratra, & ſegetes, quæ derelictæ ſunt à facie filiorum Iſrael, & eris deſerta. [b] Qui oblita es Dei ſaluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. [c] Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen (F)
C alienum ſeminabis. In die plantationis tuæ labruſca, & manè ſemen tuum florebit: ablata eſt meſſis in die hæreditatis, & dolebit grauiter. [d] Væ multitudo populorum multorum; vt multitudo maris ſonantis, & tumultus turbarum ſicut ſonitus aquarum multarum. Sonabunt populi ſicut ſonitus aquarum inundantium, [e] & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur ſicut puluis montium à facie venti, & ſicut turbo coram tempeſtate. [f] In tempore veſpere & ecce turbatio: in matutino & non ſubſiſtet. [g] Hæc eſt pars eorum qui vaſtauerunt nos, & ſors diripientium nos.

a *In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ ſicut aratra, &c.*] Quando filij Iſraelis venientes ex Ægypto ingreſſi ſunt terram promiſſionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculſæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, ſalutem pedibus quærentes. Habes hanc hiſtoriam Ioſue capite ſexto & ſeptimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Aſſyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc eſt fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & ſegetes in ingreſſu filiorum Iſraelis. Quod intelligentes lxx. verterunt: *Erunt ciuitates tuæ derelictæ, ſicut dereliquerunt Amorrhæi & Æuæi à facie filiorum Iſrael.*

b *Quia oblita es Dei ſaluatoris tui.*] Aſpice ingratitudinis fructum. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

c *Propterea plantabis plantationem infidelem.*] Tu ô Samaria, ô popule Iſraelitice plantabis vites, quæ etiamſi bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent. *Et germen alienum ſeminabis*, hoc eſt ea ſeminabis quæ non colliges: tu ſeminabis, & Aſſyrij colligent ſegetem tuam. *In die, qua plantaueris, erit labruſca*, hoc eſt, plantabis vites quarum fructus erit tibi acerbus: *Manè ſemen tuum florebit*, videbis manè ſegetes florentes, ſed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hoſtibus tuis in die hæreditatis: Id eſt, eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc eſt, quod inquit: & dolebit grauiter, nimirum qui ſeminauerit. Nonnulli codices habẽt: Pro-

A pterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum ſeminabis. Quæ verba hunc habent ſenſum: Plantabis vites optimas, & germen alienum, hoc eſt, vites exquiſitas allatas ex regionibus alienis longéque diſtantibus, ſed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Poteſt ſenſus eſſe: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœliciſſimum ſtatum, ſed poſteà tamen miſerè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi ſuccedentibus, tamen auferetur à te meſſis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in ſumma calamitate tandem verſaberis. Poteris hæc ita intelligere, Quaſi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuiſti à Domino pulcherrimè plantata, ſed tu plantaſti plantationem infidelem, & filios ſceleratos, qui cùm germen meum, filiique mei eſſe deberent, me dereliquerunt, & facti ſunt germen alienum, & filij inobedientes & flagitioſi. Hoc eſt ſemen illud, hi ſunt illi filij, quorum ingratitudinem & ſcelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: *Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, ſemini nequam, filiis ſceleratis, dereliquerũt Dominum, blaſphemauerunt ſanctum Iſraelis, abalienati ſunt*
B *retrorſum.* Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc eſt, filios alienos, & in Chriſtum
Pſal. 17. non credentes, de quibus dicitur in Pſalmo: *Filij alieni mentiti ſunt mihi, filij alieni inueterati ſunt, & claudicauerunt à ſemitis ſuis.* Filij appellantur Hebræi, ſed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim ſunt Chriſto, quoniam quem venturum ſpectabant, & ſummo ſtudio ac ardentiſſimo deſiderio ſe illum amplexuros oſtendebant, cum ipſum poſteaquam venit, acerbiſſimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribúſque grauiſſimis circunfoſſum vita priuarunt. Iure igitur optimo Chriſtus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij ſui, ſed po-
Ioan. 8. tius diaboli appellandi ſunt. Ideò apud Ioannem eos alloquens, *Vos*, inquit, *ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere.* Hoc idem querebatur Chriſtus, hæc verba apud Eſaiam emittens:
Sap. 1. *Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me.* Hi filij ſe animi præſtantia & amplitudine nudauerunt, ſuámque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis ſe vndique implicarunt. Ex eo effectum eſt, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuoſiſſimas inciderent, in quibus adhuc verſantur: quoniam nulla eſt in mundo natio Iudæis
C abiectior & calamitoſior. Illud eſt hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegiſſe dolorem, quoniam in mundi voluptate ſeminauerunt. Qui enim ſeruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio ſeminent, metunt tamen in dolore: at qui ſeruiunt Chriſto, etſi ſeminent in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Chriſti fide, pro vera religione & charitate, miſeram hanc, fluxámque vitam in ſummum diſcrimen adducunt, eam, quæ eſt beata, & immortalis ſine dubio conſequuntur, vbi ſummis atque ſempiternis gaudiis oblectantur, iux-
Pſal. 125. ta id quod dicitur in Pſalmo: *Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent.* D

d *Væ multitudo populorum multorum.*] Calamitatem Aſſyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damaſcenos & Iſraelitas eſſe ab Aſſyriis euertendos, nunc de ipſorum Aſſyriorum euerſione vaticinatur. Aſpice mundi varietatem & inconſtantiam. Senſus eſt: Væ vniuerſis gentibus, quæ venturæ ſunt cum Sennacheribo Aſſyriorum rege ad oppugnandam Hieroſolymam, quæ præ multitudine, ſtrepitu, & clamore poſſunt magno ac ſonanti mari comparari.

e *Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur ſicut puluis montium, &c.*] Senſus eſt: Deus coërcebit Sennacheribum regem Aſſyriæ, qui ſe in fugam coniiciet occiſo exercitu ſuo, & veluti puluis flante atque raptante vento diſpergetur, & erit veluti turbo coram tempeſtate, vel ſicut ſtipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in loco ſignificat coërcere & compeſcere, quemadmodum Pſalmo centeſimo quinto: *Increpauit mare Rubrum, & exſiccatum eſt*, & apud Lucam capite octauo: *Increpauit ventum, & tempeſtatem aquæ, & ceſſauit, & facta eſt tranquillitas.* Vt autem apertè videas quid ſit eſſe Sennacheribum à Domino increpatum, lege caput decimumnonum libri quarti Regum, vbi Deus explicans E
quid ſit increpare Sennacheribum, ita inquit, *Ponam circulum in naribus tuis, & camũ in labiis tuis, & reducam te in viam per quam veniſti.* Quæ verba inuenies etiam apud Eſaiam capite trigeſimoſeptimo. Illud eſt hoc in loco conſiderandum, comparari ſuperbiſſimum regem pulueri à vento agitato, id quod etiam ſuperiore capite videre poteris. Tales enim ſunt peccatores, quemadmodum dicitur in Pſalmo: *Non ſic impij,* Pſal. 1.
non ſic, ſed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ. Puluis aſcendit ſurſum, ſed fauore venti: ſic impius Simile.
ad dignitates aliquando euehitur, ſed per medium vanitatis. Puluis eſt terra in aëre, ſic peccator terra eſt elata in vano aëre conſtituta. Puluis aſcendẽs obcæcat oculos, ſic impius lædit iuſtos. Puluis coinquinat, ſic nefarius homo ſermonibus ſuis impuris, moribúſque deprauatis alios contaminat, illíſque tetram maculam atque labem inurit.

f *In tempore veſpero, & ecce turbatio, in matutino, & non ſubſiſtit.*] Senſus eſt, Veſperi erit Hieroſolymæ turbatio, & timor propter obſidionem & oppugnationem ciuitatis ab Aſſyriis: manè verò ſequentis diei non ſubſiſtit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit conſumptus, ab Angelo Dei occiſus. F
Habes hanc hiſtoriam quarti libri Regum capite decimonono.

g *Hæc eſt pars eorum, qui vaſtauerunt nos.*] Hoc quidem eſt quod veluti pro ſorte & hæreditatis portione eueniet Aſſyriis nos ad vaſtitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac ſi diceret, ita percutiuntur qui bellum inferunt quieſcentibus, qui in populum Dei perniciem machinantur.

ANNOTATIO.

1 Plantabis plantationem infidelem.] *Pro infideli eſt in Hebraico* נעמנים *naamanim. Quidam putant eſſe nomen ſubſtantiuum in plurali, & vertunt hoc modo:* Plantabis plantationem pulchritudinum. *Quidam verò exiſtimant adiectiuum eſſe, & vertunt:* Plantabis plantationem pulchrarum, *nempe plantarum. Eſt enim nomen hoc toar à verbo* נעם *naam, quod ſignificat pulchrum fieri, pulchrum eſſe, placere, eſſe dulce, ſuaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet* Frater mi Ionatha decore nimis, *poterat verti:* Dulcis fuiſti nimis, *vel*, Placuiſti mihi nimis. *Et capite primo Ruth, vbi nos habemus:* Ne vocetis me Noemi, *id eſt, pulchram, poteſt verti:* Ne vocetis me dulcem. *Quia ſequitur:* Sed vocate me mara, *id eſt, amaram. In hoc autem noſtro loco pro* נעמנים *naamanim vertit Diuus Hieronymus*, fidelem. *Vnde nonnulli correcti codices habent*

A *beni ad marginem,* fidelem, *quamuis in textu habeant,* infidelem. *Exiſtima hoc fuiſſe à Septuaginta interpretibus deſumptum: ita enim habent*: Plantabis plantationem infidelem, *magis ſenſum quàm nominis ſignificationem ſequentes. Quod quem habeat ſenſum, in explanatione exponemus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt* pulchram, *Symmachus* bonam, *Pagninus* pulchras. *Ego, vt meam etiam ſententiam in apertum proferam, eam ſemper doctioribus ſubijciens, exiſtimo poſſe rectè verti*: Plantabis plantas dulces, *quia ſequitur*: In die plantationis tuæ labruſca. *Vt ſit ſenſus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras. Labruſcæ ſunt vuæ amaræ, erraticæ, & agreſtes in labris, hoc eſt ſepibus marginibuſque naſcentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortaſſe eam non omnino contemnendam eſſe iudicabis.*

a Rapietur ſicut puluis montium à facie venti.] *Pro* ſicut puluis, *eſt in Hebræo* כמץ *kemots. Nomen hoc non ſolùm puluerem, ſed glumam etiam & quiſquilias ſignificat. Ideò poterat verti*: Rapietur ſicut gluma, *& ita tranſtulit Pagninus. Eſt autem gluma folliculus grani frumentarij, habens ariſtam quandam. Hæ autem ariſtæ ſunt tela & aculei ſpicæ: Nam fruges ſtructæ ordine ſpicæ contra auium minorum morſus, vt Ciceronis in Senectute vtar verbis, muniuntur vallo ariſtarum. Hoc nomen* מץ *mots, quod hic ponitur, inuenies apud Oſeam capite 13. Vbi noſtra verſio puluerem habet, dicens*: Sicut puluis turbine raptus ex area. *Et in primo Pſalmo*. Non ſic impij, non ſic, ſed tanquam puluis quem proiicit ventus. *In quibus locis poterit pro puluere gluma verti: quemadmodum in alio Pſalmo*: Fiant tanquam puluis ante faciem venti. *Aſſimilantur igitur maleuolos impioſque homines ariſtis minutiſſimiſque paleis comparat. Vnde ſanctificatus ille Baptiſta aiebat apud Matthæum capite tertio de Deo verba faciens*: Permundabit aream ſuam, & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili. *Per triticum iuſti ſignificantur, per paleas verò glumas & quiſquilias iniqui & flagitioſi. Et quemadmodum ariſta, triticique tegumenta granum opprimunt, & vndique conſtringunt, ſic impius virum iuſtum & pium vexat, & vndique affligit. Sed vt quò arctius ariſtæ granum cingunt & comprimunt, eò maiori cuſtodia illud ab auium morſu tuentur, ſic quantò acerbiores calamitates infert viris virtute inſignibus, ſapientiáque præſtantibus, tantò eos clariores reddit, & ad importunas aues, hoc eſt, ad malas cogitationes arcendas munitiores. Vbi vides iniquos homines eſſe iuſtis adiumenta. Nam enim Deus homines crearet, quos impios futuros eſſe præſciſſet, niſi pariter noſſet, eos viros optimos affligendo, eſſe in eos vtilitatem collaturos. Nihil eſt enim ad laudem illuſtrius, quam calamitas ipſa: hæc namque ſolet virorum iuſtorum nomen ad immortalem memoriam propagare. Atque ita, vt diuus ait Auguſtinus libro vndecimo de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibuſdam antithetis honeſtauit. Eſt autem antitheton contrapoſitum. Ita appellatur figura ea, quæ contraria contrariis opponuntur, vt apud Ouidium*: Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis. *Xenophon ille, cuius voce quaſi muſas locutas ferunt, qui teſte Volaterrano dictus eſt muſa Attica ob eloquentiæ dulcedinem & ſuauitatem, in ſuo Oeconomico inter opes & diuitias connumerat inimicos homines ſceleratos, & ait eos eſſe nobis adiumento, ſi illis vti ſciuerimus. Et Plutarchus librum edidit de vtilitate, quam quis pateſt ex inimicis comparare.*

Gluma quid.

B

Pſal. 1.

Similitudo

D

E

Argumentum capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noſter vates exitium Damaſco, quòd decem tribus relicto vero Deo, ſpreto cœleſti præſidio, in illa omnem ſuam ſpem & fiduciam collocauerint. Nunc minatur Ægyptiis eorum vaſtitatem, quòd duæ tribus illis fiderent, ad eóſque ſummo Deo contempto confugerent, diuinúmque auxilium non implorauerint. Quemadmodũ enim Damaſceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Iſraelitis, ita Ægyptij Iudæis. Quam ob cauſam fuerunt euerſi, & Hebræi in eorum præſidio ſpem omnem figentes grauiſſimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis conſtituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi obtemperemus. Vt enim eſt cœli proprium moueri in orbem, & terræ in ima ſede veluti mundi centro conglobari, ita eſt in hominis natura inſitum, cùm ſe viderit in diſcrimen adductum, & periculorum procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiúſque præſidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Ægyptiorum euerſione, vaticinatur de illorum Iudæorum conuerſione, qui, relicta ſynagoga, ad Eccleſiam conuenerunt.

CAPVT XVIII.

C VÆ [a] terræ [t] cymbalo alarum, [b] quæ eſt trans flumen Æthiopiæ, [c] quæ mittit in mare legatos, & in vaſis papyri ſuper aquas. [d] Ite angeli veloces ad Gentẽ conuulſam & dilaceratam: ad populum terribilẽ, poſt quẽ non eſt alius: [e] ad Gentẽ expectantem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius: [e] ad mõtem nominis Domini exercituum, montem Sion. [f] Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit ſignum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit Dominus ad me. [g] Ego quieſcam & conſiderabo in loco meo, ſicut meridiana lux clara eſt, & ſicut nubes roris in die meſſis. F

[h] Ante meſſem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramuſculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abſcindentur & excutientur. [i] Et relinquentur ſimul auibus montium & beſtiis terræ: [k] & æſtate perpetua erunt ſuper eum volucres, & omnes beſtiæ terræ ſuper illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuulſo & dilacerato: à populo terribili, poſt quem non fuit alius, à Gente expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.

EXPLANATIO.

a *Væ terræ cymbalo alarum.*] Hoc eſt, Væ Ægypto, habenti alas, hoc eſt, exercitus, inſtar cymbali ſonantes. Eſt igitur terra cymbalum alarum periphraſis Ægypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias ſignificationes ſignificat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra ſiniſtráque tanquam alæ in auium

A corporibus loquantur. Poſſumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poetæ, *Velorum pandimus alas*:& tūc erit ſenſus, Veſtram perniciem annuncio ô Ægyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum ſonant. Quidam per cymbalum alatum intelligunt ſonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altiſſimis montibus, tanto impetu, vt ea gens quę illum locum accolit, vt Cicero in ſexto libro de republica ſcriptum reliquit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi careat. Et Herodotus libro ſecundo ait, Ægyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verùm hæc videtur longè petita periphraſis. Prima videtur melior, nam etiam capite octauo hic idem Propheta alas poſuit pro copiis & exercitibus Aſſyriorum, vt ibi annotauimus, locum illum explanantes. *Et erit extenſio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.*

b *Quæ eſt trans flumina Aethiopiæ.*] Id eſt, trans riuos Nili, fluuius enim Nilus de Æthiopia in Ægyptum fluit, vt aſſerit Solinus capite quadrageſimoquinto, & Plinius capite nono. Diodorus verò Siculus libro primo de ortu Nili ſic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Æthio-
B piæ finibus. Et paulò poſt: Eius decurſus ab Æthiopię montibus. Hoc videmus in orbis deſcriptione quæ mappa mundi appellatur. Et noſtri Luſitani, qui totum fere orbem peragrarunt, narrant ſe in Æthiopia Nili ortum inueniſſe.

c *Quæ mittit in mare legatos.*] Quæ nempe terra Ægypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Ægypti mittit per mare nuntios duabus tribubus in vaſis papyri, hoc eſt, in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plinius libri tertiidecimi capite primo nauigia conſtrui ex papyro. Eſt papyrus arbor quædam in Ægypti paluſtribus locis naſcēs, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem faſtigiata, ex qua arbore fiebāt chartæ quædam, in quibus veteres ſcribere ſolebant. Vnde id, in quo modò ſcribimus, papyrus appellatur. Et ob eam cauſam fortaſſe per vaſa papyri intelligit epiſtolas, quas populus Ægypti mittebat ad Iudæos, quibus illis ſuum pollicebantur auxilium, quem ſenſum reddiderūt lxx. quorū verſio ſic habet: *Qui mittit in mari obſides, & epiſtolas biblinas ſuper aquam.* Nomine maris poſſumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarū congregationē mare appellant. Priori expoſitioni, vt per vaſa papyri naues intelligantur, fauet verſio Pagnini ſic habens: *Et in naui iuncea ſuper faciem aquarum.*

Papyrus arbor.

C d *Ite angeli veloces.*] Ægypti verba ſunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Eſt igitur ſenſus: Ite velociter vos nuntij ad Iudæorum Gentem afflictam, & Aſſyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam terribilem, qui Dei vtebātur imperio, qui cum nullus alius fuit vnquam comparandus, ad Gentem quæ ſolebat Dei ſpectare præſidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc eſt, Aſſyrij vaſtauerunt. Capite etiam octauo regem Aſſyriæ, eiúſque exercitū aquis fluminis comparauit: ita enim ait: *Ecce Dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas*: regem Aſſyriorum, & omnem gloriam eius. Vbi noſtra editio habet: *Ad Gentem ſpectantem & conculcatam*, habent nonnulli codices ad marginem, *ſpectantem*, vt legatur: *Ad Gentem exſpectantem, exſpectantem & conculcatam.* Quæ verba poſſunt hunc habere ſenſum: Ite ad Gentem quæ noſtrum auxilium auidè ſpectat, quoniam ab Aſſyriis oppugnatur.

e *Ad montem nominis Domini exercituum montem Siō.*] Totum hoc non eſt in Hebraicis exemplaribus, neque in Græcis, nec in verſione diui Hieronymi. Et in

D Bibliis correctis eſt notatum obelo.

f *Omnes habitatores orbis.*] Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirum Ægyptum. Signum appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Senſus eſt: Cùm Aſſyrij vexillum erexerint, & Ægypto bellum intulerint, & bellica tuba ſonuerint, & milites ad prælium incitauerit, tunc videbitis & audietis, & apertè cognoſcetis, quid Dominus aduerſus Ægyptum cogitauerit.

g *Ego quieſcam.*] Irruentibus Aſſyriis in Ægyptios ego, ait Dominus, quieſcam, nullum auxilium feram Ægyptiis, ſed in loco meo, hoc eſt, in cœlo prælium conſiderabo, & ero veluti lux meridiana, nubéſque rorida in die meſſis. Hoc eſt, ero placidus & quietus nullam opem Ægyptiis ferens.

h *Ante meſſem.*] Senſus eſt: Quemadmodum ſegetes erumpentes ante maturitatem citò pereūt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, ſic Ægyptij populi euertentur, & quaſi rami inutiles reſecabuntur. Et Ægyptij, qui poſt Ægypti vaſtitatem remanſerint, etiam occidentur. Ideò comparat Ægyptios ſegetibus ante tempus erumpentibus, ſed poſteà præciſis, vt oſtendat eos in medio rerum ſucceſſu, in ſtatu fœlici conſtitutos, eſſe gladiis Aſſyriorum occidendos, & finem non eſſe fauſto principio reſponſurum. E

i *Et relinquentur auibus montium, & beſtiis terræ.*] Per ramos exciſos intelligit Ægyptios interfectos, quos dicit eſſe in campo relinquendos, vt eſſent auium & beſtiarum cibus.

k *Et æſtate perpetua erunt ſuper eum volucres.*] Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Ægyptiis euaderet, qui cadauera ſepeliret. Aut per auium & beſtiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Ægyptiis bellum & exitium intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & belluis comparauit. Lege caput vigeſimumnonum Ezechielis, vbi hanc eandē vaticinationē literis mādauit.

l *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.*] Euerſa Ægypto reuertentur ad ſe Iudæi, & nequaquam hominibus fident, ſed omnem ſuam ſpē in Deo vero collocabunt, eum inuocabunt, cuius ſolum auxilium firmiſſimum credent, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & ſacrificia offerentes. Videntes Iudæi ſe eſſe humano refugio deſtitutos, & calamitatibus oppreſſos, ad verum Dei præſidiū confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominē conferat calamitas ipſa. Conducit quidem ad Deum F quærendum, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illuſtrandam. Sed hoc intelligitur, ſi Deus afflictum animum incendat igne cœleſtis cuiuſdam deſiderij. Vt enim ex duro informíque ferro nullū elegans opus efficitur, in quo artifex ſuum exprimat artificiū, quanquam illud malleo percutiat, niſi ferrum ipſum ignitum ſit: nam ſecus erit id quod dicitur in Prouerbio, ferrum frigidū contundere, & operā perdere, ſic frigidus & induratus animus nequaquā poterit perpoliri & excoli, licet ſit afflictionibus percuſſus, niſi igne diuini auxilij fuerit incenſus. quidam dicunt hanc Iudæorum ad Deum conuerſionem fuiſſe ſub Ezechia, alij ſub Zorobabele, & Eſdra, & Nehemia. Quod etſi veritatem contineat, ego tamen exiſtimo, diuinum vatem ad tempus Meſſiæ hæc retuliſſe, quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur. Eſt igitur meo iudicio huius loci ſenſus: Victo per Chriſtum mundo, qui nomine Ægypti intelligitur, euerſa idololatria vanáque ſuperſtitione, multi ex Iudæis inſtructi & Chriſti & Apoſtolorum doctrina, veram fidē recipient, in Chriſtum credent, eique in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc eſt, in Eccleſia catholica, munera

Simile.

A munera offerẽt, vbi diuinum præſidium implorabũt. Hæc ſunt munera & ſacrificia illa iuſtitiæ, de quibus
Pſal. 50. Sacrificia iuſtitiæ. regius vates dicebat in Pſalmo *Tunc acceptabis ſacrificiũ iuſtitiæ, oblationes & holocauſta.* Sacrificia iuſtitiæ appellat ea, quæ fiunt animo ſcelere expiato, & iuſtitia prędito, quæ ſunt Deo accepriſſima, quæ ipſe præuiderat eſſe à Chriſtianis facienda. Iudæos appellat hîc Eſaias populũ diuulſum, dilaceratũ, ſperãtẽ humanũ auxiliũ, & direptũ, quoniã erãt à fide ſeparati. Tales enim ſunt omnes infideles, & ij etiã, qui quamuis habeant fidẽ, ſunt tamen omnibus flagitiis cõtaminati, & ſceleribus
Iacob. 2. Simile. imbuti, quorum fides mortua eſt, vt ait diuus Iacobus in epiſtola ſua, quoniã eſt ſine operibus, nec eſt charitate formata. Vt enim qui loca deſerta, ſed à latronibus habitata, nocte penetrant, non valent hoſtiles inſidias effugere: ſic qui per huius mundi deſerta nocte ſuorum ſine lumine diuinæ gratiæ iter faciunt, non poſſunt quandiu à Deo ſunt ſeuocati, bonorum direptionem, malorúmque omnium impetum declinare. Talis fuit ille, qui, vt eſt apud Lucam capite decimo, deſcendens à Hieroſolyma in Iericho incidit in latrones, qui eum ſpoliarunt, & plagis vulneratum ſemiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœleſti medico cu- D *Luc. 15.*
ratus, & in diuerſoriũ, hoc eſt, in Eccleſiam catholicã adductus. Qui eſt Hieroſolymæ colonus, qui requieſcit in viſione ſpiritualis pacis, non exiſtimet ſe eſſe omnino ſecurũ, poteſt enim deſcendere in Iericho & qui deſcẽdit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, nõ adhibeat ſuis ſceleribus deſperationẽ, poteſt enim Hieroſolymã aſcẽdere. Id fuit nobis in illa ſcala demõſtratũ, quã vidit in ſomnis Iacob ſtãtẽ ſuper terrã, *Gen. 28.*
& cacumen illius tangebat cœlum, per quam aſcendebant. Qui in imo iacent, poſſunt aſcendere: qui verò ſummitatem tenent, poſſunt pręcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erant virtutum opibus locupletes, iuſtitiam & pietatem colentes: at irruentes in eos diabolus, mundus, & caro, hominum hoſtes, eos omnibus virtutum ornamentis ſpoliauerunt, atque peſtilentibus vlceribus ſaucios deformarunt. Sed adueniente Chriſto Deo noſtro multi receperunt fidem, & fuerunt ęternam beatitudinem conſecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates dicens, eſſe illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commiſſi.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

B
CAPVT XVIII.

1 Væ terræ cymbalo alarum.] *Pro cymbalo alarum eſt in Hebraica* צלצל כנפים *tſilſal cenaphaim. Prima dictio eſt à verbo* צלל *tſalal, quod præter alia ſignificat tinnire, vt quarto libro Regum capite vigeſimo primo:* Vt quicunq; audierit, tinniãt ambæ aures eius. *Vnde tſiltſalim cymbala ſignificat, vt in Pſalmo centeſimoquinquageſimo:* Lau-
Pſal. 150. date eum in cymbalis beneſonantibus. *Et hanc ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Sed quoniã verbum hoc tſalal ſignificat etiam adumbrare, vertit Pagninus:* Væ terrę vmbræ alarum. *Poteſt verti:* Væ terræ alis vmbranti. *Quidam Hebræus ita exponit:* Væ terræ vmbrã vniuerſo orbi ob alarum ſuarum magnitudinẽ multitudinẽq; faciẽti: *Quibus verbis vult tranſlatitiè ſignificare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiúſque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbræ alarum vela nauium intelligit: quam opinionem nos in explanatione attigimus. Huic expoſitioni fauet Thargum Ionathæ ita habens:* Væ terræ, ad quã veniunt cum nauibus è terra longinqua, & vela ſua extendunt vt aquila volans alis ſuis. *Hanc interpretationem ſecuti Septuaginta ita tranſtulerunt:* Vę terrę nauium alarum. *Quam etiam aquila fortaſſe ſecutus, pro cymbalo*
C *vmbram poſuit. Et quamuis hæc interpretatio ſit ſatis conueniens, magniſque autoribus confirmata: ego tamen exiſtimo per vmbram alarum intelligi præſidium, vt ſit ſenſus: Væ tibi Aegypte, quæ aliis auxilium promittis, atque in vmbra alarum tuarum præſidium polliceris. Hic ſenſus conuenit argumẽta capitis, multiſque ſcripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præſidio accipitur. In Pſalmo ſextodecimo:* ſub vmbra alarũ tuarũ protege me, *quis non videt alarũ vmbram pro præſidio poni? Eodem modo accipitur Pſalmo quinquageſimo ſexto, cuius hæc ſunt verba:* In vmbra alarũ tuarum protege me, donec tranſeat iniquitas. *Hoc eſt, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & ſcelus finiantur. Vel capitur*
Infrà 16. *iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc noſtrum prophetam capite ſextodecimo, aliiſque in locis vmbram pro auxilio & defenſione inuenies. In Pſalmo nonageſimo, vbi cõmunis editio habet:* Qui habitat in adiutorio altiſſimi, in E
protectione Dei cœli commorabitur, *habet verſio diui Hieronymi ex Hebræo:* In vmbra omnipotẽtis commorabitur. *Et non ſolùm vmbra, ſed etiam ala pro auxilio ponitur, vt capite ſecundo Ruth, & ſæpe in diuinis literis. Cùm igitur dictio hæc:* צלצל *tſiltſal vmbram ſignificet, & vmbra alarum Hebraiſmus ſit, & auxilium protectionẽmque ſignificet, apertè exiſtimo eſſe concluſum veram rectámque eſſe hanc noſtram interpretationem, minimeque contemnendam, quanquam alias etiam libenter amplector.*

2 Ad Gentem expẽctantẽ.] *In Hebraica eſt:* Ad Gentem kau-kau, *id eſt, expectantem, expectantem. Pro quo poteris vertere, aoidè* expectãtẽ. *Sed quoniã hæc dictio* קו *ſignificat etiã lineam, vertit Pagninus,* Ad Gentẽ lineatim. *Et in ſuo theſauro exponit Gentẽ lineatim operantẽ, ſumpta translatione à cæmentariis. Vt enim illi extenſa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & ſuper illũ iterũ extẽdunt, vt faciant ordinẽ alterum, & poſteà alium, donec parietẽ perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, ſiue lineatim dicitur efficere. Et quoniã in textu eſt:* Ad Gentẽ expectantem & conculcatam, *poteſt verti:* Ad Gentẽ paulatim cõculcatam. *Et quia nomen hoc* קו *kau, quod hic ponitur, ſignificat etiam regulam, normam, directorium, & perpendiculum, poteſt verti:* Ad Gentem rectè, *ſiue* iuſtè, *ſiue* meritò, conculcatam. *In Pſalmo decimo octauo, vbi nos habemus.* F
In omnem terram exiuit ſonus eorum: *pro ſono eſt in Hebraico hoc noſtrum nomen* kau. *Quapropter poteſt rectè conuerti ex Hebræo:* In omnem terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directorium, *vel* per pendiculum, *vel* ædificatio, *vel* architectonia eorum. *Omnia enim hæc, quæ hoc nomen ſignificat, Apoſtolorum prędicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo apoſtolo in epiſtola ad Ro- Rom. 10.*
manos cõſtat, eſſe locum illum Dauidis de Apoſtolorum prædicatione intelligendũ. Nitatur Chriſtianus concionator, qui Chriſti Apoſtolos imitari deſiderat, vt ſit eius concio regula, vitaque Chriſtiana perpendiculum, atque ædificandi ars & ſtructura. Tunc enim concionator ædificabit, cum eius vita verbis reſponderit. Et vt regula, vt rẽ dirigat, recta eſſe debet, *Simil[itudo]*
ſit concionator, qui alios ad virtutem hortatur, ſumma ſpe[cie] nitidè decet, vt ſit virtutis rectitudine conſpicuus.

Argumentum capitis XIX.

Solent diuini vates, cùm mandant literis aliqua obſcura, & explicatu difficilia, ſubnectere verba apertiora, quibus ſeipſos interpretantur. Et quoniam Eſaias prædixerat capite præcedenti Aegypti euerſionem verbis inuſitatis, obſcuris, propéque inexplicabilibus, nunc ſe latiùs atque fuſius explicat, prænuntians eſſe Aegyptios ob Aſſyrios ad ferrum & flammam vocandos, penitúſque euertendos. Sed eos poſteà verè monet eſſe ad verum religionem & Chriſti fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac vna medicina ſanare, afflictis & ægrotis mederi, eóſque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare Rubrum obruendi, ſed ad aquas baptiſmatis viuificandi.

A

CAPVT XIX.

ONus [a] Ægypti [b] Ecce Dominus aſcendet ſuper nubē leuem, & ingredietur Ægyptum. [c] Et commouebuntur ſimulachra Ægypti à facie eius, & [d] cor Ægypti tabeſcet in medio eius. Et concurrere faciā Ægyptios aduerſus Ægyptios: & pugnabit vir contra fratrem ſuum, & vir cōtra amicū ſuum, ciuitas aduerſus ciuitatē, regnū aduerſus regnū. [e] Et dirumpetur ſpiritus Ægypti in viſceribus eius, [f] & conſilium eius præcipitabo. Et interrogabunt ſimulachra ſua, & diuinos ſuos, & pythones, & ariolos [g] Et tradam Ægyptum in manu dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. [h] Et areſcet aqua de mari, & fluuius deſolabitur, atque ſiccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & ſiccabuntur riui aggerum.

[i] Calamus & iuncus marceſcet, [k] nudabitur alueus riui à fōte ſuo & [l] omnis ſemētis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit. [m] Et mœrebunt piſcatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamū, & expēdentes rete ſuper faciē aquarū marceſcent. Cōfundentur [n] qui operātur linū, plectētes & texentes ſubtilia. [o] Et erunt irrigua eius flaccētia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces [p] Stulti principes Taneos, ſapiētes cōſiliarij Pharaonis dederūt conſiliū inſipiēs. [q] Quomodo dicetis Pharaoni: Filius ſapiētiū ego, filius regū antiquorū? Vbi nunc ſunt ſapientes tui? Annuntient tibi, & indicēt quid cogitauerit Dominus exercituū ſuper Ægyptū. Stulti facti ſunt principes. Taneos, emarcuerūt principes Mēpheos, [r] deceperūt Aegyptū [r] angulū populorū eius. [s] Dominus miſcuit in medio eius ſpiritū vertiginis,
B & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut erat ebrius & vomens. [t] Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam incuruantem & refrenantem. E

EXPLANATIO.

a *Onus Aegypti.*] Hoc eſt, Sequitur vaticiniū venturę calamitatis Ægyptiorū. Eſt explanatio eius quod dixerat in principio capitis pręcedentis: *Væ terra cymbalo alarum*, quæ eſt trans flumen Æthiopiæ. Hanc Ægyptiorum cladem & afflictionem ſcribit Ieremias capite quadrageſimoſexto, & Ezechiel cap. 30.

b *Ecce Dominus aſcendet ſuper nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.*] Euerſa & vaſtata Samaria, & decem tribubus in miſeram captiuitatem adductis cōſpirauerunt Aegyptij & Æthiopes cōtra Aſſyrios. Sed perniciem, quā alijs moliebātur, in ſuū caput redundauit. Nā Aſſyrij mouerūt exercitū aduerſus hoſtes, eiſque bellū crudeliſſimū intulerūt, & Ægyptū penitus vaſtarūt. Hūc Aſſyriorū exercitum appellat Propheta *nubē leuē*. Nubē appellat, vt oſtēdat horribilē tēpeſtatē, & vaſtationē, quā impendētem videbat Ægyptiis. Quemadmodū enim ex nube oritur aliquādo turbulenta ac repētina procella, ſic ex Aſſyriorum exercitu (*Simila.*) prouentura erat ſubita & luctuoſa pernicies. Et hoc
C fortaſſe voluit ſignificare Ezechiel capite trigeſimo, vbi tempos huius excidij Ægytiorum diem nubis appellat. Leuē vocat, vt ſignificet Aſſyriorū velocitatem & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, támque vehementi & concitato impetu ad bellum mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Eſt igitur ſenſus: Ecce Dominus inſpirabit Aſſyriis, vt Aegyptiis bellū inferant, & aſcendens ipſe ſuper exercitum, vt eam vaſtet, & repentino prælio euertat. Erunt Aſſyrij inſtrumentum, quo Deus ad exitium Ægyptiorū, ob eorum flagitia vtetur. Chryſoſtomus in Matthæū capite ſecundo explanans hæc verba: *Ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum*: de illo ſeceſſu & ingreſſu Chriſti in Ægyptū hāc Eſaiæ vaticinationē intelligit. Et per nubē leuem Chriſti corpus ſacratiſſimū ſine vllo peccatorū pōdere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed exiſtimo germanum huius loci ſenſum eſſe eum, quem modò de Aſſyriorum exercitu explanaui.

c *Et mouebuntur ſimulachra Aegypti.*] Id eſt, Deiiciēt Aſſyrij idola Aegyptiorum de locis & altaribus ſuis, & ea conculcabunt. Acſi dicat: Non ſolū idola nō eripient cultores ſuos, ſed nec ſeipſa poterunt ſeruare. Vide quibus in rebus ſtulti ſpem ſuam figebant. Ezechiel capite trigeſimo hoc iis verbis ſcribit. *Hæc dicit Dominus Deus: Diſperdam ſimulachra, & ceſſare faciam idola de Memphis.* Eſt aūt Memphis ciuitas magna Ægypti. Poſſumus hoc in ſpirituali ſenſu ita intelligere: Ingreſſo filio Dei in Aegyptū. hoc eſt, in mundum, in nube leui, hoc eſt, in vtero ſacratiſſimo puriſſimę virginis nullo virili ſemine grauato, ceciderūt idola, cōtremuerūt dæmones, Chriſti præſentiā ferre non valentes. Commoti ſunt à facie eius, hoc eſt coram eo. Phraſis eſt in diuinis literis frequens. Fuit Ægyptus victa: hoc eſt mundi idololatria & impietas ablata.

d *Cor Aegypti tabeſcet in medio eius.*] Subaudi metu Aſſyriorū. Per cor intellige regē, q cor populi debet eſſe, in medio omniū. à quo oēs veluti mēbra à corde vitā quodāmodo accipiāt. Vel per cor intellige pręſulē aut ſacerdotē. Nā vt cor primò recipit vitā ab anima, & transfundit in corpus: quaſi mediō inter animā & corpus, ita ſacerdos debet eſſe mediū inter Deū & populū. Qua de re poteris videre ea, quæ c. 1. annotauim⁹. Fortaſſe huius loci ſenſus hic eſt: Metu Aſſyriorū frāgētur Aegyptiorū corda, langueſcēt & deficiēt. (*Simile.*) Sic c. 7. Ioſue ſcriptū eſt, pertimuiſſe cor populi, hoc eſt totum Iſraelē animo cecidiſſe, & audi noſtrū Prophetam. *Excæca cor populi huius*, id eſt, totum populum. (F *Sap. c. 6.*)

e *Et concurrere faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios.*] Permittam vt Ægyptij in Aegyptios irruāt, & nulla inter ſe concordia coniungantur. Quaſi dicat Deus: Ego euertā Aegyptios, & ſignū euerſionis erit diſcordia inter eos. Diuidentur & nullo amicitiæ & beneuolētiæ vinculo cōtinebūtur, & ita delebitur eorū regnū. Vbi vides nullā eſſe regnis peſtilētiorē perniciē, quàm diſcordiā. Fieri enim nō poteſt, cùm populi nauis in alto fluitat. odij atq; ſeditionū tempeſtatibus agitata: quin in medijs fluctibus miſerè obruatur. Id eſt, quod dicebat Chriſtus Deus noſter: *Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur. Concordia res paruæ creſcunt, diſcordia verò maximæ dilabuntur. Concordia*, vt dicitur in Prouerbio, *fulciuntur opes*, etiam exiguæ. Si linguarū diuiſio in turre Babylonis ædificiū labefactauit, quātò magis volūtatū diuiſio & diſcordia? Diuide fluuiū, amittet vim, diuide ignem, extinguet. Ad generationem rerū naturaliū neceſſe eſt elementa inter ſe diſcrepantia & cōtraria conuenire, & ſedata diſcordia inter ſe amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali concordia naſcitur lapis precioſus, cæteræque res naturales quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur, (*Matt. 12. Luc. 11.* — *Gen. 11.* — *Similia.*)

Quid

A Quid docet medicina niſi amorem & concordiam
quatuor humorum in corporibus humanis? Ex humo
rum temperata concordia redundat pulchra atqoe
recta valetudo, & ex eorum intemperata diſcrepantia
& concitatione naſcuntur variæ ægritudines. Quid
aliud docet muſica quàm vocum inter ſe diſſidétium
amicitiam & concordiam, ex qua ſuauis harmonia,
admirabiliſque concentus oriatur? Hoc conſiderans
Orpheus dicebat amorem habere claues omnium re-
rum, quibus earum aperit conceptum, & in lucem
prodit. Vnde Empedocles Pythagoreus mundum di-
cebat conſtare concordia, diſcordia autem diſſipari.
Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo oſtende-
re, qui in aquam coniectus, ſi eſt integer, quamuis
magnus innatat, diuiſus verò & comminutus mergi-
tur: ſic nos integri atque concordes ſuſtinemur, di-
uiſi verò & diſcordes peſſum imus. Eam ob cauſam
comparat Gregorius Nazianzenus homines concor-
des cum arca Noe in diluuio ſeruata, quia ibi omnes
concordia quadam cõnectebantur. Da mihi concor-
diam, dabo tibi rempublicam permanentem, & in
omni diluuio, & afflictionum procellis conſeruatam.
Cùm in mundi principio Deus crearet multa animá-
tia, noluit multos homines ſimul creare, creauit
B vnum, de quo multitudo propagaretur, vt hac admo-
nitione, huius rei memoria, etiam in multis concor-
dem vnitatem ſeruaremus, vt intelligeremus, eſſe nos
omnes vnius hominis filios, & videremus, quàm eſſet
Deus vnitate delectatus. Hæc eſt cauſa, vt ait Diuus
Auguſtinus, quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab
ipſo creato originem duceremus. Et eam ob cauſam
cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia denti-
bus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, ſolum
hominem armis deſtituit, nudum et pæne inermem
formauit, tanquam ad amorem pacémque conſer-
uandam creatum, vt ipſa coporis compoſitio eum
doceret, ad quid eſſet editus in lucem, & in mundo
conſtitutus. Vnuſquiſque exercitus habet vexillum
& ſignum militare, quo cognoſcatur: & vnaquæque
nobilis familia habet ſtemmata, arma & inſignia, qui-
bus omnes ex illo genere ab aliis diſcernuntur. Signũ
Chriſtianorum eſt amor & concordia. Hæc ſunt eo-
rum ſtemmata & inſignia, his armis cognoſcuntur &
ab aliis ſeparantur. Hoc eſt quod Chriſtus ſuis diſci-
pulis dicebat, vt eſt apud Ioannem capite tertiode-
cimo: *In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi di-
lectionem habueritis ad inuicem.* Sed heu quàm pauci
hoc ſigno muniuntur! Nam pro amore & charitate
C inſurrexerunt diſſenſiones, ſeditiones, odia, inſidiæ,
fraudes, & bella, & cæteræ peſtes, quæ ex iis dimana-
runt. Quæ quidem opera ſunt dæmonis, cuius officiũ
eſt diſpergere, & diſcordiam induocre, cùm Dei offi-
cium ſit colligere, & congregare. Vnde apud Mat-
Matt. 23. thæum dicebat Chriſtus: *Quoties volui congregare vos,
quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alis, & no-
luiſtis?* Triplex eſt vnitas & congregatio, ptima qua
homo ſecum debet eſſe vnitus, de qua dicitur in Pſal-
mo: *Dominus autem aſſumpſit me*, pro quo verſio Diui
Hieronymi ex Hebraico habet: *Dominus autem colle-
git me*, hoc eſt, congregauit & vniuit. Et in Pſalmo
octoageſimoquinto, vbi noſtra verſio habet, *Lætetur
cor meum, vt timeat nomẽ tuum*, poteſt verti ex Hebrai-
co, *vni*, vel *vnitum fac cor meum*, pro quo Diuus Hie-
ronymus vertit: *Vnicum fac cor meum.* Altera vnitas,
eſt qua omnes inter nos debemus eſſe concordes, quã
Ephes. 4. docet Apoſtolus Paulus ad Epheſios ſcribens, vt ſi-
Act. 4. mus ſoliciti ſeruare: de qua dicitur in Actis Apoſto-
lorum: *Multitudinis autem credentium erat cor vnum, &
anima vna.* Hanc præcepit Chriſtus inquiens: *Hoc
eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem ſicut dilexi vos.*
Ioan. 15. Tertia vnitas eſt, qua viri iuſti & pij ſunt Deo con-
iuncti, de qua ait Apoſtolus: *Qui adhæret Deo, vnus ſpi-* D
ritus eſt. Hæc eſt vnitas quam Maria Magdalena am-
plectebatur. Hoc eſt illud vnum, de quo Chriſtus di- Luc. 10.
cebat, *Porrò vnum eſt neceſſarium. Maria optimam par-
tem elegit.* Erat enim Deo vnita: & vnus ſpiritus cum
eo. Hanc vnionem & cõcordiam nobis tribuit Chri- Ephe. 2.
ſtus, quapropter eum Apoſtolus ad Epheſios pacem
noſtram appellat. Et in epiſtola ad Romanos, *Iuſtificati*, Rom. 5.
ti, inquit, *ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum
noſtrum Ieſum Chriſtum.* Huius triplicis vnitatis & con-
cordiæ author eſt Deus. Sed nos de ea nunc potiſſi-
mum loquimur, quam ſecundam diximus, quæ eſt
hominum inter homines, quorum vnitus animus in-
ter ſe eos conſeruat, diſiunctus verò corrumpit &
euertit. Vnde dicebat Oſeas, *Diuiſum eſt cor eorum,
nunc interibũt.* Ex quo colligitur excidij caput eſſe diſ-
cordiam. Quod etiam gentiles lumine gratię priuati,
ſola naturali luce illuſtrati intellexerũt, & literis mã-
darunt. Marcus Tullius in libro quinto de Finibus
hæc verba ſcribit: Neque ciuitas in ſeditione beata
eſſe poteſt, neque in diſcordia dominorum domus,
multò minus animus à ſe ipſo diſſidens, ſecúmq; diſ-
cordans, guſtare partem vllam liquidæ voluptatis &
liberæ poteſt. Et Plato in qointo dialogo de Republi- E
ca, nihil, inquit, pernicioſius eſſe ciuitati quàm di-
ſcordiam, nihil vtilius quàm vnionem & amicitiam.
Amplectamur igitur concordiam, eam colamus, &
veneremur, & omnem memoriam diſcordiarum
obliuione ſempiterna deleamus. Qua de re poteris
videre ea, quæ capite vndecimo annotauimus, vbi
probauimus, Dei officium eſſe congregare, diaboli
verò ſeiungere & diuidere.

e *Et dirumpetur ſpiritus Aegypti in viſceribus eius.*] Sæ-
uiente ſeditione in Ægypto, aliis volentibus ſe tra-
dere Aſſyrio, aliis nolentibus, ſcindetur Ægyptiorum
voluntas, inter ſe diſcrepabunt, & in varias ſenten-
tias diſtrahentur. Vel capitur ſpiritus pro intelligen-
tia: vt ſit ſenſus, Vſque eo erunt perturbati, vt pa-
rùm abſint ab inſania. Euacuabitur Ægyptiorum ſa-
pientia ex animis eorum. Vel ſic: Tam acerbo dolore
prementur, vt eorum animus in medio viſcerum
rumpi videatur.

f *Et conſilium eius præcipitabo.*] Id eſt, Ad nihilum re-
digam. Non ſortietur effectum. Vel ſic: *Præcipitabo
eorum conſilium*, hoc eſt, efficiam vt ſit repentinum,
acceleratum, temerarium, ſine maturitate & iudicio.
Vbi vides celerem ac feſtinam conſilij temeritatem
eſſe Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum conſi-
lium præcipitando. Debet enim conſilium eſſe per- F
ſpectum & deliberatum, præſerrim in rebus difficili-
bus, in quibus ſolet animus diſtrahi, & afferre anci-
pitẽ curam cogitandi. Oportet enim tunc rem alia
mente conſiderare, ne repentino impetu quaſi vento
animus concitatus perniciẽ ſibi ipſi machinetur. Bias
ille Prienenſis, vt eſt apud Laertium, dicebat duo ma-
ximè eſſe cõtraria conſilio: iram & feſtinationem. Sic
velim tamen exiſtimes non me tarditatem & moram
laudare, ſed maturitatem, oportet enim feſtinare, ſed
cum prudentia & limato iudicio. Id quidem eſt, quod
dicitur in veteri Prouerbio, Feſtina lentè. Hanc ſen-
tentiam continent antiqua Titi Veſpaſiani nummiſ-
mata, præferentia ex vna parte anchoram, cuius
medium ſeu temonem delphin obuolutus comple-
ctitur. Per anchoram tarditas oſtenditur, per delphi-
nem verò omniũ piſcium, vt ait Plinius, velociſſimũ,
feſtinatio ſignificatur. Aſpicis igitur hoc ſymbolum
nihil aliud ſibi velle, quã id quod eſt in veteri Prouer-
bio, Feſtina lentè. Vnde quidã ſapiẽs dicebat: Delibe-
rare vtilia, mora tutiſſima eſt. Sed eſt hæc mora cũ fe-
ſtinatione coniungenda, vt alterum altero temperere-
tur. Voluit Deus Ægyptios euertere, ideò eorum

conſilium permiſit eſſe præceps & temerarium.

g *Et tandem Aegyptum in manu dominorum crudelium*] Hoc eſt, Aſſyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipſas feras ſuperarunt.

h *Et areſcet aqua de mari.*] Senſus eſt: Tam immanis erit Aſſyriorum Rex in Ægyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Ægyptij in tam miſeras & acerbas calamitates, acſi Nilus eſſet illis exſiccatus, à quo omnem ſuam habent vtilitatem. Non poterat Propheta maiores ærumnas illis minari, quàm eas quæ Nili ariditati compararentur. Quoniam tota Ægyptus rigatur Nilo, & eius inundatione fœcũdatur, & nutritur, ob pluuiæ perpetuum defectum. Nunquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus ſemel in Thebis pluiſſe quaſdam guttas. Et ſub allegoria ſiccitatis Nili inducit Propheta piſcatores, textores retium, lacunas, & viuaria. Elegans abſque dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirum quaſi poëticum artificium. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more ſcripturę, quæ aquarum congregationẽ ſolet mare appellare. Sunt qui per aquam maris hoc in loco intelligant partem illam maris mediterranei, in quam ſeptem oſtiis ingreditur Nilus. Hanc ſiccandam prædicit, & aquis deſtituendam, vt
B per mare Ægyptia cum annona apportari non poſſit: & per fluuium, Nilum intelligunt. Alij per mare intelligendum putant lacum Mareotidem, qui erat Ægyptiis vtiliſſimus, nõ ſolùm propter piſcium multitudinem, ſed etiam propter gemmas & margaritas, quæ ibi producebantur. Nec mirum eſt, ſi Ægyptiis deſit aqua maris, fluminum, & fontium, & areſcant plantæ, & fugiant ſeu moriantur piſces, & rerum abundantiæ ſuccedat admirabilis inopia, & tandem omnibus bonis ſpoliati relinquantur, quoniam ipſi Deum dereliquerunt.

i *Calamus & iuncus marceſcet.*] Arefactis fluuiis cæteriſque aquis, areſcent omnia, quæ aquis nutriuntur. Quidam per mare intelligunt regnum, per fluuium regem, per riuos, nobiles & magnates, per calamum & iuncum vilem plebem. Poteris per Ægypti fluuios huius mundi opes, vitam, gloriam, potentiam, & cæteras huiuſmodi res intelligere, quæ inſtar fluminum fluentes modò inundantes, modò decreſcentes, nullam habentes conſtantiam & firmitudinem, in mari mortis tandem finiuntur. Naſcuntur iuxta hæc flumina, iuncus fragilis nullum fructum proferens, & calamus foris viridis, intus vacuus. Spes mundi iuncus eſt virore pulcher, ſed fragilis & inutilis, nulli vſui niſi vt pedibus conteratur. Contere igitur falla-
C cem mundi ſpem, conculca pedibus iuncum Ægypti. Ne reſpicias eius florentem viriditatem, ſed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mundi ſpes, ſuiſq; illecebris trahat ad interitum, ſed conſidera nullam te inde eſſe veram vtilitatem percepturum. Nam altè perpendere ſi voles, videbis apertiſſimè eos omnes qui ſpei mundi crediderunt, fuiſſe deceptos, & in ſummas ærumnas incidiſſe. Id voluit diuinus vates ſignificare dicens iuncum fluuiorum Ægypti marceſcere. quãquam enim ſpes mundi magna promittat, marceſcit tamen: & illi, qui erant in ſublimi dignitatis gradu conſtituti præcipitantur, miſeram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec ſolùm iunco, ſed etiam calamo, hoc eſt, arundini virenti Eſaias ſpem mundi comparauit. Quemadmodum enim arundo vento mouetur & rapitur, ſic mundi ſpes eſt vento expoſita. nullam habẽs certitudinem, & quemadmodum arundo pulchritudinem præ ſe fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos ſpectantium fallit, ſed intus vacua eſt, nihil habens ſoliditatis: ſic huius mundi ſpes humanarum rerum ſpeciem repræ-

ſentat, qua homines ſeducit, & ad ſe illecebris delinitos adducit, cum ſit fallax & inanis, nullámq; contineat eminẽtem effigiem veritatis, ſed adumbratam D
quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob cauſam mundus hîc cum arundineto comparatur. Ait enim ſcriptura in libro Sapientiæ: *Fulgebunt iuſti, & tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent.* Sap. 3.
Scintillis ſplẽdidis & rutilantibus comparat viros iuſtos, igne charitatis incenſos, vita ac exemplo tanquam lucidiſſimis radiis micantes, mundum verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis eſt, par leuibus ventis nihil expreſſi repræſentans, ſed fallacem quandam pulchritudinem inſipientium oculis obuerſantem. Hæc temporis puncto euaneſcit & extinguitur. Præclarè igitur Pſal. 36.
illuſtriſſimus ille ac regius vates canebat, *Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſuper cedros Libani. Tranſiui, & ecce non erat: quæſiui, & non eſt inuentus locus eius.* Et in alio Pſalmo eum beatum appellat qui non in Pſal. 39.
mundo, ſed in Deo ponit ſpem rerum ſuarum, *Beatus,* inquiens, *vir, cuius eſt nomen Domini ſpes eius, & non reſpexit in vanitates & inſanias falſas.* Vide quid mundi gloriam & opes appellet, vanitates & inſanias falſas. E
Et in alio Pſalmo, *Tu es,* inquit, *Domine ſpes mea.* Hæc Pſal. 70.
eſt ſpes illa, de qua in libro Sapientiæ ſcriptum legi- Sap. 3
mus: *Spes illorum immortalitate plena eſt.* At ſceleratorum ſpes marceſcit, & tandem extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis, *Spes impiorum peribit:* quam Prou. 10.
hoc in loco Eſaias calamo & iunco cõparatam marceſcere confirmauit: Nos verò, vt verbis vtar Diui Pauli in epiſtola ad Hebræos ſcripta: *aſperſi corda à* Heb. 10.
conſcientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem.

k *Nudabitur alueus.*] Nempe ab herbis virentibus, & riui nudabuntur à fonte ſuo, hoc eſt. areſcent omnino. Arefacto enim fonte neceſſe eſt riuum areſcere. Vel alueus riui, hoc eſt littus fluminis Nili areſcet omnino, fonte ſuo arefacto.

l *Et omnis ſementis irrigua ſiccabitur.*] Sementis ſignificat ſeminationem, & aliquando ſegetem, pro qua hîc accipitur.

m *Et mærebunt piſcatores.*] Subaudi, Propter fluminũ ſiccitatem. Myſticè verò, Omnes illi qui in mundi mare retia mittunt, mundi opes & potentiam piſcantes, dolore cruciantur, cùm eis deſunt ea, quæ quærunt. At diuini piſcatores animas quærunt, non diuitias. Hi ſunt, quibus Chriſtus dixit. *Faciam vos fieri* Matt 4.
piſcatores hominum. Non dicit piſcatores diuitiarum, F
non dignitatum, non nominis, non opum, *ſed hominum.* Debent concionatores animas quærere, non autem ad humanas inanéſque opes aſpirare.

n *Qui operabantur linum.*] Hoc eſt, qui faciebant retia ex lino.

o *Et erunt irrigua eius.*] Hoc eſt, fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguum ſumitur pro re, quæ irrigatur, vel irrigari poteſt, hoc tamẽ loco accipitur in actiua ſignificatione, quemadmodum apud Virgilium libro Georgicorum quarto: *Irriguúmque bibant violaria fontem.*

p *Stulti principes Taneos.*] Tanis ciuitas eſt Ægypti, vbi Moyſes multa ſigna fecit, ait enim Pſalmiſta, *Poſuit in Aegypto ſigna ſua, & prodigia ſua in campo Taneos.* Memphis quoq; ciuitas eſt Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana ſapientia. At in Ægypti euerſione nihil proferũt ſapiẽtiũ conſilia, quin potius illi, qui alios anteire ſapiẽtia exiſtimabãtur, in errores incredibiles inciderũt, & ignorãtię caligine inuoluti, ſuam ſtultitiam indicarunt. *Apprehẽdit,* inquit Iob, *ſa-* Iob. 5.
pientes in aſtutia eorum, & cõſilium prauorũ diſſipat. Salomõ in Prouerbiis: *Nõ eſt* inquit, *ſapientia, non eſt pruden-* Pro. 21.
tia,

A *tia, non eſt conſilium contra Dominum.* Et Ieremias ait: *Stultus factus eſt omnis homo à ſcientia.* Cæterum de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput tertium decimum Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanim verterunt.

Iere.10.

q *Quomodo dicetis Pharaoni.*] Verba ſunt Prophetæ ſapientes Ægyptios alloquentis, & ſubſannantis. Vos Ægyptij conſiliarij, qui vobis ſapientiam ſumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos conſilio, ſapientia, & authoritate, eſſéque ex ſapientum ac priſcorum regum ſtirpe genitos, cùm ſit perſpicuum eſſe vos inſipientes, nullúmque illi ſalutare conſilium tribuiſſe? Et ſtatim dirigit ſermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi ſunt ſapientes tui, ô rex Aegypti? Vbi ſunt tui vates, qui ſapientum & antiquorum regum familia gloriantur? Indicent tibi, quid Deus contra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in ſuis ſapientibus habebat.

r *Angulum populorum.*] Hoc eſt, Memphim ciuitatem munitiſſimam, & fortiſſimam. Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in Pſalmo: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli.* hoc eſt, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrunque parieté continens & coniungens. Vel per angulum ipſum regnũ ſignificatur, in quo multi velut parietes in angulo copolantur. Fuit autem Memphis condita à Mineo

Pſal.117.

B multò ante Abrahamum. Author eſt Ioſephus capite 6. libri octaui de Antiquitatibus.

s *Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis.*] Hoc eſt inconſtantiæ & varietatis. Nulla res eſt quæ capitaliorẽ perniciẽ afferat hominibus, quàm incõſtãtia, quę eos perturbat, vt in nulla ſententia ſint permanẽtes, ſed inſtabiles & vacillantes. Ideò à Deo petebat diuinus Pſaltes, vt hoſtes ſuos homines impios in nullo propoſito firmos eſſe permitteret, *Deus meus*, inquiens, *pone illos vt rotam, hoc eſt*, fac eos inſtar rotæ in orbẽ volutari, fac eos nullã in ſuis conſiliis & cogitationibus habere cõſtantiã, nullã perpetuitatẽ. *Stultus*, ait ſcriptura, *ſicut luna mutatur*, & de ſapiẽte ait: *Homo ſenſatus in ſapientia manet ſicut Sol.* Eſt quidẽ homo inſipiẽs ſimilis lacui illi qui eſt apud Troglodytas, quẽ referũt ſexies in die naturali mutari, & modò eſſe dulcẽ, modò amarũ, ſic nõnulli nũc ſũt lenes, nũc truculenti, nũc diligũt, mox odio proſequuntur, modò aiũt, modò negãt, nunquã deniq; in eodem propoſito perſeuerãt. Poteris per ſpiritũ vertiginis vẽtum turbinis intelligere, vt ſit ſenſus: Dominus euertit Ægyptum, quemadmodum ſtipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: *Spiritũ peruerſitatũ.* Fortaſſe per ſpiritũ vertiginis intelligit errorem. Nã qui mouẽtur in orbẽ veluti vertigine agitari, nõ ſunt apud ſe, & tãquã inſani cadunt in terrã, ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomenti cõparat, qui vino correptus, iacet ſine iudicio proſtratus. Vertigo eſt turbo, quem Salluſtius turbinum motum appellat. Quanquã dicant nõnulli vertiginem ſolùm capitis dolorem & ægritudinem ſignificare. Diuus Hieronymus ſpiritum vertiginis ſpiritum erroris ſiue errorum interpretatur.

Pſal.82. D *Eccl.27. ibidem. ſimile.*

t *Et non erit in Aegypto.*] Hoc eſt, quid facient Aegyptij, cùm omnes in errore verſentur? cùm ſapientes errare fecerint, caput & caudã, incuruãtẽ & refrenãtem, hoc eſt, nobiles & obſcuros, ſenes & pueros? Nomine capitis intelligit viros illuſtri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruãtis ſenem, nomine refrenantis adoleſcentem, qui ſeipſum refrenare debet. Diuus Hieronymus in commentariis dicit pro refrenãte poſſe eſſe laſciuiẽtem, & ita erit apertior interpretatio, vt per laſciuiẽtem, adoleſcentẽ intelligamus. De iis nominibus locuti ſumus ca. nono in Hebraicis annotationibus. Poterit hic eſſe ſenſus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod poſſit occidenti reipublicæ prodeſſe. E

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XIX.

s Deceperunt Aegyptum angulum populorum] *Pro angulo eſt in Hebræo* פנת *Pennath in ſingulari. Pagninus tamen poſuit in plurali, ita vertens:* Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. *Et tunc eſt ſenſus: Sapientes, qui ſunt anguli, quorum conſilio populi coniungũtur & copulantur, Ægyptum fefellerunt. Vbi aſpicis officium eſſe ſapientum & conſiliatorum ciues coniungere, eoſque inter ſeſe amicitia beneuolentiaq; conſeruare. Poteſt verti.* Deceperunt angulũ populorum Ægypti. *Vt ſit ſenſus: Ægyptij ſapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti. Volens diuinus vates oſtendere Aegypti miſeriam & exitium, ſatis eſſe duxit indicare, eſſe regem à ſuis conſiliariis ſeductum atque deceptum.*

In die [a] illa erit Aegyptus quaſi mulieres, & ſtupebunt & timebunt [b] à facie cõmotionis manus Domini exercituũ, quã ipſe mouebit ſuper eam. [c] Et erit terra Iuda Aegypto in feſti- F
C uitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie conſilij Domini exercituũ, quod ipſe cogitauit ſuper eam. [d] In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquẽtes lingua Chanaã, & iurantes per Dominũ exercituũ. [e] Ciuitas [*] Solis vocabitur vna. [f] In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, [g] & titulus Domini iuxta terminum eius: & erit in ſignũ & in teſtimoniũ Domino exercituũ in terra Ægypti. [h] Clamabunt enim ad Dominũ à facie tribulantis, & mittet eis ſaluatorẽ & propugnatorẽ, qui liberet eos. Et cognoſcetur Dominus ab Aegypto, & cognoſcẽt Ægyptij Dominũ in illa die, & colẽt eum in hoſtiis & in muneribus: & vota vouebũt Domino, & ſoluẽt. [i] Et percutiet Dominus Aegyptũ plaga, & ſanabit eã, & reuertentur ad Dominum, & placabitur eis, & ſanabit eos. [k] In die illa erit via de Ægypto in Aſſyrios, & intrabit Aſſyrius Ægyptum, & Ægyptius Aſſyrios, & ſeruient Ægyptij Aſſur [l]. In die illa erit Iſrael tertius Ægyptio & Aſſyrio: Benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum dicens: [m] Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Aſſyrio, hæreditas autem mea Iſrael.

a *In die illa erit Aegyptus quaſi mulieres.*] qui quondam fortitudine pollebant, erant imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait capite 51. *Ceſſauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præſidiis, deuoratum eſt robur eorum, & facti ſunt quaſi mulieres.* Æquum fuit vt Ægyptij, qui pueros Hebręorum ſuffocabant, & fœminas relinquebant, eſſent veluti mulieres effœminati & imbecilli. *Exod.1.*

A b *A facie commotionis manus Domini exercituum.*] Hoc eſt, A ſupplicio vltionis commotæ à Deo per Aſſyrios Mouere manum, extēdere manum, ponere manum, ſignificant punire. De iis Hebraiſmis locuti ſumus capite primo, & quinto.

c *Et erit terra Iuda Aegypto in feſtiuitatem.*] Hoc eſt, calamitas Iudæorum conſolabitur Agyptios, ſolet enim aliorum miſeria offerre aliquod gaudium ęrumnoſis, eóſque dolore aliquo modo leuare. Pro feſtiuitate habent nõnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrunque ſignificat, feſtiuitatem & pauorem, eſt enim in Hebraico לחגא lechagga, à verbo חגג quod ſignificat diem feſtum agere, celebrare, & feſtiuare. Leuitici vicesimotertio, *Celebrabitis ferias Domini ſeptem diebus.* Vnde nomen chagga ſignificat feſtiuitatem: & quoniam in feſtis diebus tenemur Deum maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et Diuus Hieronymus in primis commentariis ait debere potius hîc verti *in timorem* quam *in feſtiuitatem.* Et Thargum *pauorem* interpretatur: quem etiam ſecutus Aquila vertit, *γύρωσιν* cum aliquis pauidus & tremēs circunfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Et ita erit ſenſus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulum Iudæ eis ingerat pauorem, quoniam ob exilium quod ei præbuerũt animo
B iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel ſic: Veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non poſſint ſine timore audire nomē Iuda, in qua ego hęc vaticinatus ſum. Vel ideò Æegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladē Aſſyriorum apud Hieroſolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

d *In die illa erunt quinque ciuitates.*] Diuus Hieronymus aſſerit ſua etiam ætate fuiſſe aliquas ciuitates in Ægypto lingua Chanaanitide loquentes. Putant nonnulli fuiſſe Syros à Nabuchodonoſore rege Babyloniorum in Aegyptum tranſlatos, qui Syri etiam Chananitica lingua loquebantur. Diuerſa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt conſtat ex capite trigeſimoſexto huius Prophetæ, ſed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sēnacheribum habuiſſe in exercitu ſuo multos Aegyptios, quos vicerat & ſecum duxerat ad oppugnandam Hieroſolymam, ſed percuſſo exercitu Aſſyriorũ euaſerunt Aegyptij, quos Ezechias dimiſit ſuperſtites, vt Dei gloriam, & admirabilem Aſſyriorum cladem in Aegypto prædicarent:
C & erectis aris verum Deum colerent, & ſacrificiis venerarentur. Et hos aiunt eſſe quinque ciuitatum, quarum Eſaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hieroſolymæ didicerant, Propheta prędicit eſſe locuturos, & per Deum verum, non per idola iuraturos. Alij dicũt hæc verba Eſaiæ nihil aliud ſignificare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis ſe in Aegyptum contuliſſe poſt Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluiſſe. Fortaſſe cùm diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ reſpexit. Tunc enim fideles ex Gentibus & Iudæis fuerunt communicatione cõiuncti. Aegyptus mundus eſt, quém Deus vicit, vt homines ſaluos faceret. Quid aliud nobis vult ſignificare Propheta per eos, qui ad Deum fuerunt conuerſi, quàm conuertendas eſſe Gentes ad fidem Chriſti, & lingua ſancta locuturas? Lingua mundi, lingua eſt Ægyptiaca, lingua verò verorum Chriſtianorum ſancta eſt. Pij homines lingua Hieroſolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominem cognoſcere cuius ſit nationis, audi eum loquentem: ſermo enim eum manifeſtum facit. *Ex abundantia cordis*, vt Chri-
ſtus ait, *os loquitur.* Omnis homo aut habitator eſt D
Hieroſolymæ, aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut viſionis pacis colonus, cognoſcitur autem in verbis. Nam, vt dicebat Themiſtocles, ſermo eſt ſimilis ſtragulis picturatis: vt enim illæ dum extenduntur, imagines oſtendunt, dum contrahuntur celant eaſdem: ſic oratio prolata animum demonſtrat, & aperit, quæ abſcondita eum abſconditum tenebat, & occulta occultabat. Vnde quidam ſapiens dicebat: *Qualis eſt homo, talis eſt eius ſermo.* *Matt. 12.* *Simile.*

e *Ciuitas ſolis.*] Hæc erat pulcherrima quędã & florentiſſima ciuitas, cuius Propheta meminit ob eius præſtantiam & excellentiam.

f *In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.*] Hæc non ſolùm noſtri, ſed etiam Iudæi de Chriſti aduentu intelligunt. Et eſt ſenſus: Cùm Chriſtus venerit, & homines docuerit, atque ſua morte ipſam mortē occiderit, erit in medio Aegypti, hoc eſt in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna Eccleſia, vnum baptiſma, vna fides.

g *Et titulus Domini iuxta terminum eius.*] Senſus eſt: In terminis Aegypti erit titulus in ſignum & memoriã Dominicæ paſſionis, hoc eſt in vniuerſo mundo coletur memoria redemptionis humanæ. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum geſtarum memoria, quemadmodum capite vigeſimooctauo Geneſis, vbi memoriæ proditum eſt, erexiſſe Iacob E
lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius ſcalæ, quam ibi viderat: & promiſſionis, quam à Domino acceperat. Vel ſic: In altari erit titulus, hoc eſt, ſtatua aut figura, in quam ſignificationem accipitur ſextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: *Non facietis vobis idolum, & ſculptile, nec titulos erigetis.* In libro ſecundo Regum capite decimooctauo ita ſcriptum eſt: *Porrò Abſalom erexerat ſibi cum adhuc viueret, titulum*, hoc eſt, ſtatuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego exiſtimo per altare Aegypti eccleſiam intelligi, & per titulum honorem Chriſto exhibendum, aut memoriam noſtræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli aſſerunt hanc Eſaiæ vaticinationem fuiſſe tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini cõfregit, quo eſt in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea ſi hoc Iudæi interpretantur de tempore Meſſiæ, quî fieri poteſt, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in le- *Deut. 16.* *Deut. 12.*
ge ſit prohibitum fieri altare extra Hieroſolymam, & F
Eſaias prædixerit in Aegypto rectè faciendum, indicat legem abrogandam & antiquandam eſſe. *Tranſlato enim ſacerdotio*, vt verbis Paulinis vtar, *neceſſe eſt, vt & legis tranſlatio fiat.* *Hebr. 7.*

h *Clamabunt enim ad Dominum.*] Verſantes Aegyptij in ærumnis clamabunt ad Dominum, & ipſe eos exaudiet, mittétque eis ſaluatorem, hoc eſt Chriſtum, qui appellatur Ieſus, hoc eſt ſaluator, qui eos ab animorum hoſtibus eripiat. Et cognoſcetur Chriſtus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: *Omnes cognoſcent me*, ait Dominus, *à minimo eorum vſque ad maximum.* *Iere. 31.*

i *Et percutiet Dominus Aegyptum.*] Poſt magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & ſimul medetur. Dum aliud agere videtur, agnitionem ſui affert hominibus. Punit vt miſereatur: quem enim diligit Dominus corripit, vt ait apoſtolus ad Hebræos ſcribens, & *caſtigat omnē filium, quem recipit*, & Iob, *Ipſe*, inquit, *vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius ſanabunt.* *Heb 6. & 7.* *Iob 5.*

A k *In die illa erit via de Ægypto in Aſſyrios.*] Significat concordiam & commercium,& ſpiritualem ac Euãgelicam pacem inter Gentes, quæ erant in Chriſtum credituræ,de qua pace vide ea,quæ ſupra annotauimus ca. ſecundo.

l *In die illa erit Iſrael tertius Ægyptio & Aſſyrio.*] Hoc eſt,Erunt Iſtaelitæ ſicut Aegyptij & Aſſyrij, Omnes credentes erunt in vnaEccleſia,*fiet enim vnum ouile,& vnus paſtor.*Et erit benedictio in medio terræ:non ſolùm benedicentur Iſraelitę,ſed etiã Gentes perChri- Ioan. 10.
ſtum.Prædicit,fore,vt Gentes eſſent æquales Iudæis. D

m *Benedictus populus.*]Populus Ægyptiacus anteà maledictus,erit benedictione cumulatus,& Aſſyrius erit opus manuũ mearum:nã ego eum conuertã,in eiúſq; conuerſione clementiam meam magnopere demonſtrabo.Et Iſrael erit hæreditas mea,quia in Iudęa naſcar & patiar.Fortaſſe ideò hæ tres regiones ſingulariter nominantur,&benedicendæ prædicuntur,quia in his creuit magnopere Chriſti religio,& fuit admirabilis quædam ſanctorũ monachorum abundantia.

ANNOTATIO.

1 Ciuitas Solis vocabitur vna.] *Hic variant Hebræa exemplaria: Nam in nonnullis pro Sole eſt* החרס *ha chereſi,in aliis verò* ההרס *ha heres. Prior dictio ſignificat Solẽ,vt Iob capite nono:* Qui præcepit ſoli,& non oritur,*poſterior verò cõtritionem,euerſionem,& vaſtationem. Diuus Hieronymus legit cheres* חרס, *Pagninus* הר *heres. Cum igitur in Hebraicis codicibus ſit varietas,quid mirum eſt in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphraſtes habet:* ciuitas Solis,*quemadmodum eſt in editione vulgata cum Diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto ſita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author eſt Herodotus libro ſecundo,quam Diodorus Siculus Thebas eſſe ait. Et Ioſephus capite ſeptimo libri ſecundi Antiquitatũ, & capite quarto libri tertijdecimi eam in Aegypto ſitam eſ-* B *ſe aſſerit. Quod à diuinis literis non diſcrepat. Eſt autem perſpicuum* ἡλιόπολιν *Latinè ſonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Geneſis cap. quadrageſimoprimo, vbi ſcriptum eſt Putipharem Ægypti fuiſſe ſacerdotem Heliopoleos. Cum verſione communi,& Chaldæa paraphraſi,& Diuo Hieronymo,concordat Symmachi verſio. Quare ea eſt meo iudicio tenenda: Non enim ſolum magnorum ſcriptorum authoritate fulcitur;ſed etiam admirabilem in ſpirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantã fore conuerſionem;vt relictis idolis,& Aegyptio ſermone,vnam Deum colerent,linguáque Chananitica loquerentur. Fieri non poteſt,vt ciuitas Aegypti, hoc eſt anima tenebris circunfuſa,atque errorum ſcelerumq; caligine cooperta, ad Deũ conuertatur, niſi fuerit diuini Solis radio illuſtrata Soliſque ciuitas appelletur. Sed ſi hoc nomen ſcribatur litera ſine potius aſpiratione hac* ה*,deriuatur à verbo* הרס *haras, quod ſignificat deſtruere & conterere, vt apud noſtrum Prophetam cap. quartodecimo:* Vrbes eius deſtruxit. *Et in Pſal. quinquageſimooctauo:* Deus côteret dẽtes eorũ. *Ideò poteſt verti:* Ciuitas cõtritionis ſiue euerſionis,*neque ſine myſterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incẽdioque flagrare, vt noua oriatur, ſic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. Ait enim Apoſtolus in epiſtola ſua ſecunda ad Corinthios:* Licet is, qui foris eſt,noſter homo corrumpatur,tamen is,qui intus eſt, renouatur de die in diem. *Et ad Romanos ſcribens ait:* Nolite conformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus veſtri. *Et ad Coloſſenſes:* Mortificate ergo mẽbra veſtra,quæ ſunt ſuper terram, *& paulò poſt:* Expoliãtes vos veterem hominem cum actibus ſuis, & induẽtes nouum eum,qui renouatur in agnitione Dei,ſecundum imaginem eius,qui creauit eum. *Et in prima ad Corinthios:* Expurgate vetus fermentum vt ſitis noua conſperſio. *Et ad Epheſios:* Deponite vos ſecũdum priſtinam conuerſationem veterem hominem, qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis veſtræ,& induite nouũ hominem,qui ſecundum Deum creatus eſt,in iuſtitia & ſanctitate veritatis. *Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, ſic homo, vt Deo obtemperet,ſanctáque religione veneretur, debet ſeipſum conterere,daréque operã,vt ratio conculcet & retineat appetitꝰ, ne modum trãſeuntes,& obedientiam abijcientes,animũ perturbent,eiuſque conſtantiam à ſua ſede & ſtatu deijciant.*

ſimilitudo — Rom. 12. — Coloſ. 3. — E — 1. Cor. 5. — Ephe. 4.

Argumentum capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas Idem eſt argumentum huius capitis & duorum præcedentium eſt enim hoc caput quaſi actuarium illorum.

CAPVT XX.

C IN [a] anno quo ingreſſus eſt Thartan in Azotum,cùm miſiſſet eũ Sargõ rex Aſſyriorum,& pugnaſſet contra Azotum,& cepiſſet eam:in tempore illo [1] locutus eſt Dominus in manu Eſaiæ filij Amos,dicens: Vade, [b] & ſolue ſaccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et [c] fecit ſic vadens nudus, & diſcalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit ſeruus meus Eſaias nudus & diſcalceatus, [d] triũ annorũ ſignum & portentum erit ſuper Aegyptum,& ſuper Aethiopiam: ſic minabit rex Aſſyriorũ captiuitatem Ægypti,& tranſmigrationem Aethiopię, iuuenem & ſenem, [e] nudam diſcalceatam,diſcoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. [f] Et timebunt & [2] confundentur ab Aethiopia,ſpe ſua,& ab Aegypto gloria ſua. Ei dicet [g] habitatio inſulæ huius in die illa: [h] Hæccine erat ſpes noſtra,ad quos confugimus in auxilium, vt liberarent nos à facie regis Aſſyriorum?& quomodo effugere poterimus nos? F

EXPLANATIO.

a *In anno quo ingreſſus eſt Thartan in Azotum.*] Azotus, vt refert Ioſephus Hebræus,vrbs fuit Palæſtinæ, quã expugnauit Thartan dux Sennacheribi Aſſyriorum regis,qui hîc Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus,vt annotauit Diuus Hieronymus,multa nomina. Huius Tharranis meminit ſcriptura libro quarto Regũ capite decimooctauo. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Eſaiæ,vt depone-

A ret tunicam ſacceam,qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus ſuis,quod Eſaias fecit in ſignũ nuditatis futuræ Ægypti & Aethiopiæ,quæ regiones fuerunt tribus annis ab Aſſyriis euerſæ. Et Aegyptij ac Aethiopes,qui ex prælio euaſerunt,fuerunt capti, & ab Aſſyriis in Aſſyriam adducti,vbi nudi, veſtibus & calceamentis ſpoliati,in ſumma ignominia verſabantur.Hoc vaticinatus fuit Eſaias,vt viderent Iudæi vaſtandos eſſe Aegyptios,in quibus ſpem ſuam collocauerant:& ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

b *Solue ſaccum de lumbis tuis.*]Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

c *Et fecit ſic vadens nudus, & diſcalceatus.* Aſpice Prophetæ obedientiam. Erat Eſaias illuſtri loco natus,vir nobilitate & authoritate præſtanti,& non erubuit nudus incedere : nihil enim honeſtius & illuſtrius iudicauit,quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui exiſtiment hæc in viſione imaginaria geſta fuiſſe. Diuus tamen Hieronymus realiter inquit contigiſſe quemadmodum litera ſonare videtur.Exiſtimo tamẽ eum ita fuiſſe nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

d *Trium annorum ſignum.*] Hoc eſt, Hæc nuditas Prophetæ erit ſignum euerſionis Aegyptiorum, & Aethiopum ipſis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis,quibus Aegyptus & Aethiopia
B vaſtabuntur. Vel indicat illam euerſionem venturam eſſe tranſactis tribus annis.Fortaſſe ter nudus inceſſit vates.

e *Nudam & diſcalceatam.*] In ipſa tranſmigratione ibunt Aegyptij & Aethiopes veſtibus & calceamentis nudati,tam iuuenes quàm ſenes.Perpende: Aegyptij,hoc eſt tenebris circunfuſi Pharaoni,hoc eſt dæmoni ſeruientes,captiui ducuntur ab Aſſyriis,hoc eſt à peccatis.Eſt enim peccatum vilis quædam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi ſunt, veræ dignitatis veſtibus & ornamentis priuati. At qui charitate ſunt præditi, ſoli ſunt veſte nobiliſſima induti. Hæc eſt veſtis illa de qua Chriſtus apud Mat-
Matt.22. thæum,*Amice,* inquit, *quomodo huc intraſti non habens veſtem nuptialem*?Et Apoſtolus Petrus,*Charitas,*inquit,
1.Petr 4. *operit multitudinem peccatorum.* Et Dauid in Pſalmo:
Pſal.31. *Beati,*inquit,*quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata.*Charitas enim operit & tegit: vnde qui ſine ea ſunt,meritò nudi dicuntur, quod ſignifi-
Apoc.3. cans Diuus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypſi:
Gen.3. *Neſcis quia tu es miſer, & miſerabilis, & pauper, & cæcus,*
C *& nudus.*Ideò ait ſcriptura primos noſtros parentes, cùm in peccatum inciderunt,cognouiſſe ſe eſſe nudos.Quamuis enim ante peccatum nudi eſſent, habebant tamen pro veſtimento diuinam quandam dignitatem,quam,ſi in illo fœlici ſtatu permanſiſſent, non amiſiſſent,quin potius fuiſſent ſemper admirabili quadam gloria cumulati.At cùm Dei præceptum tranſgreſſi ſunt,erubuerunt,& fuerunt hac veſte nudati,& ſenſerunt anxios timores, inanes ſolicitudines,aliáſque perturbationes,quæ in eos tãquam procellæ & tempeſtates irruerunt.Eſt igitur charitas diuina quædam veſtis.Hæc eſt veſtis illa,qua Elias operuit Eliſæum,quem inuenit arantem. Hac enim in-
3.Reg.19 dutus Eliſæus combuſſit aratra,in quorum igne coxit duos boues,quos occidit, & ſtatim ſecutus eſt E-
Figura. liam,qui ſuper eum pallium proiecerat.Quid per Eliſæum terram colentem intelligitur, niſi peccator terrenis operibus implicatus?Quid per Eliam igneo curru cœlum aſcendẽtem,niſi Chriſtus charitate inflammatus,in cœlum aſſumptus? Cùm Chriſtus peccatorẽ cooperit pallio diuinæ gratiæ, ſtatim homo

terrena ac turbulenta negotia,& impia commercia D relinquit:& iuga boum,hoc eſt mundi vincula,& nefarios labores,contemnit, comburit aratra, hoc eſt inſtrumenta peccandi:& boues,qui iuga mundi portabant,occidit,& coquit aratrorum igne,hoc eſt,appetitus interfecit,& ſeipſum occidit igne contritionis peccatorum,ita vt iã ipſe qui anteà erat nõ viuat, ſed ſit Deo immolatus. Non viuat homo carnalis,ſed ſpiritualis,non homo terrenus,ſed cœleſtis,quemadmodum de ſeipſo Diuus Paulus dicebat: *Viuo autem* Gal.2.
iam non ego, viuit in me Chriſtus. Ille Paulus qui anteà viuebat,erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipſe dicebat:*Mihi abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu* Gal.6.
Chriſti,per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. Aſpicis itaque quid profuerit Eliſæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus,per quod charitas ſignificatur, ſine qua Aegyptij nudi & diſcalceati dicuntur. Hi,qui paſcha Domini celebrabant,calceati erant,vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum moni- Exod.12.
menta:at Aegyptij ſcelerum vinculis aſtricti,erãt pedibus nudi,quoniam verum paſcha dignè non comedebant.*Paſcha enim noſtrum,*vt ait Apoſtolus, *immola-*
*tus eſt Chriſtus,quem ipſi non ſequebantur,*per quos nefa- 1.Cor.5.
rij omnes mortiferis ſceleribus vulnerati intelliguntur Cæterùm litera poterit ita ordinari: Sic minabit rex Aſſyriorum captiuitatem, & tranſmigrationem nudam & diſcalceatã,hoc eſt, Aegyptios, & Aethiopes nudos & diſcalceatos.

f *Et timebunt, & confundentur.*]Senſus eſt:Cadent Iu- E dæi animo,& pudore afficientur, videntes captiuos, afflictos,& ærumnoſos Aegyptios, quibus ipſi fidebant,& quorum auxilio gloriabantur.

g *Habitator inſulæ huius.*] Inſulam appellat Hieroſolymam, quia erat fluctibus Aſſyriorum concuſſa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per inſulam totam Iudææ terram intelligunt,quòd mari alluatur: nam ab occaſu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ.Fortaſſe inſula appellatur Hieroſolyma,reſpectu Babylonis,quam in ſequenti capite Propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

h *Hæc erat ſpes noſtra.*]Verba ſunt Iudæorum Aegyptios vaſtatos ignominiáque affectos videntium. Videte vbi ſpem noſtram ponebamus, in hominibus qui ſeipſos liberare non potuerunt. Damaſcus in qua Iſrael ſpem poſuerat fuit euerſa. Iudæa fidit Ægypto,fuit Aegyptus vaſtata. Aegyptij confugiebant ad Aethiopes,at Aethiopes fuerunt ab Aſſyriis ſuperati. Aſſyrij victoriis ac triumphis elati,viribus ſuis gloriã ſuam tribuentes,victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & inſolentia gloriantes,& Iudæos in F miſera & acerba captiuitate retinentes,fuerũt à Medis & Perſis grauiter oppreſſi,& ampliſſimis opibus ſpoliati,& ita miſeri ex alto apparentes, ſed falſæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Perſæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti. Alexander verò ſuperbia elatus periit veneno, eiúſque regnum fuit diuiſum & ſeiũctum. Vide Dei iudicia, humanarúmque rerum mutationes. Quod fretum tot habet viciſſitudines?Qui menſis Martius tot habet florum ac colorum varietates?Quę rota facilius mouetur quàm mundus?Vt enim ſæpenumerò contingit,in magna aëris tranquillitate oriri repentè ſæuam & horribi- Simile.
lem tempeſtatem,ſic in ſtatu fœlici rerúmque geſtarum gloria florenti,ſucceſſibus proſpero flatu & ad voluntatem fluentibus,incidunt ſæpiſſime acerbiſſimæ rerum perturbationes,luctuoſiſſimę calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ.Quare non debemus mundo fidere, nec eius proſperitatem firmam & ſtabilem putare.

ANNO-

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XX.

1 Locutus eſt Dominus in manu Eſaiæ.] *Pro in manu eſt in Hebræo* בְּיַד *beiad: quod ſignificat in manu, quemadmodum vertit interpres noſter. Poteſt etiam verti.* Per manũ Eſaiæ, *quemadmodum habet verſio Pagnini. Et quoniam dictio iad, quæ hoc in loco eſt, ſignificat Prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti:* Locutus eſt Dominus per Prophetiam Eſaiæ, *hoc eſt, per Eſaiam Prophetam. Eodem modo illud Malachiæ capite primo, vbi editio vulgata habet:* Onus verbi Domini ad Iſrael in manu Malachiæ: *poterat etiam verti:* per Prophetiam Malachiæ. *Quaſi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Iſraelẽ, quã Deus locut⁹ eſt per Prophetã Malachiã.*

2 Confundentur ab Aethiopia ſpe ſua.] *Hoc eſt, in qua ſpem ſuam poſuerant. Pagninus vertit:* Pudore afficiẽtur ab Aethiopia aſpectu ſuo *Id eſt, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Poteſt verti:* Suffundẽtur ab Aetiopibus, in quos reſpiciunt. *Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos conijcere, à quibus opem expectamus: vnde aſpectus pro ſpe & confidentia ponitur.*

Argumentum capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam eſſe Babylonem à Perſis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Aſſyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimũ & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vaſtatio prænunciata. Vaticinatur toties Eſaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab eis erant Iudæi vaſtandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

B ONus [a] deſerti maris. [b] Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deſerto venit, de ter- E
ra horribili. [c] Viſio dura, nunciata eſt mihi: [d] qui [1] incredulus eſt, infideliter agit: &
qui depopulator eſt, vaſtat. [e] Aſcende Elam, obſide Mede, omnem gemitum eius
Abac. 2. a ceſſare feci. [f] Propterea repleti ſunt lumbi mei dolore, anguſtia poſſedit me, ſicut
Iona. 3. d. anguſtia parturientis: corrui cùm audirem: conturbatus ſum, cùm viderem. Emarcuit cor
meum, tenebræ ſtupefecerunt me: [g] Babylon [2] dilecta mea poſita eſt mihi in miraculum.
[h] Pone menſam, contemplare in ſpecula: comedentes & bibentes, ſurgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi Dominus: [k] Vade & pone ſpeculatorem: & quodcunq; viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum, aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli: & contemplatus eſt diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: ſuper ſpeculam Domini ego ſum, ſtans iugiter per diem: & ſuper cuſtodiam meam ego ſum, ſtãs totis noctibus.
[l] Ecce, iſte venit aſcenſor vir bigæ equitum, & reſpondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon,
Abac. 2. d & omnia ſculptilia deorum eius contrita ſunt in terram. Tritura mea, & filia areę meæ quæ
Iere. 51. a audiui à Domino exercituum Deo Iſrael, annunciaui vobis.
Apoc. 14. b

EXPLANATIO.

a *Onus deſerti maris.*] Solent Prophetæ ea, quę verbis obſcuris, & explicatu difficilibus ſcripſerunt, poſteà apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Eſaias. C Eſſet enim non parua difficultas in expoſitione principij huius capitis, niſi ipſe vates poſteà explicaret, hoc mare deſertum, cuius onus viderat, eſſe Babylonem, cùm ait: *Cecidit cecidit Babylon.* Ex quo perſpicuum eſt per mare deſertum Babylonem ſine dubio ſignificari. Et cùm onus ſignificet Prophetiam, in qua prædicitur dolor & afflictio, ſenſus horum verborum hic eſt: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænunciatur. Diuus Hieronymus exiſtimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortaſſe ideò ſcriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in ſe flumina recipit, ſic Babylon multa regna. Deſertum appellatur ab officio, quod alia regna deſerta faceret. Vel quia erat in ſolitudinem redigenda Sic apud Ieremiam capite quinquageſimoprimo, vbi hæc Babylonis euerſio prænunciatur, ait Deus: *Deſertum faciam mare eius, & ſiccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, ſtupor & ſibilus, eò quòd non ſit habitator.* Poteſt fortaſſe appellari mare, quòd mare ſit inquietum, ſæuum, & tempeſtuoſum: perſpicuum eſt enim fuiſſe Babylonios ſuperbos, immanes, & procellas ac tempeſtates in alias nationes mouentes & excitantes. Ita dictum eſt in Pſalmo: *Sonuerunt & turbatæ ſunt aquæ eorum.* Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduerſus fideles mari proceloſo, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. Pſal. 45. F

b *Sicut turbines ab Aphrico veniunt.*] Verba ſunt Babylonis, quam Eſaias facit loquentem, & calamitatem ſuam explicantem, ac ſi diceret: *Venit mihi hæc calamitas & vaſtitas de deſerto, & terra horribili*, hoc eſt, de Perſia & Media, quemadmodum veniũt turbines & procellæ flante vento Aphrico. Significat Propheta eſſe Babylonem vaſtandam ſubitò & vehementi cum tumultu, à Cyro & Dario regibus. Poſſunt eſſe verba ipſius Prophetæ. Eſt autem Aphricus ventus flans à parte Meridionali inter Auſtrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: *Luctantem Icariis fluctibus Aphricum.* Cæterum poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à Meridie, hoc enim nomen נֶגֶב, quod hic ponitur, Meridiem etiam ſignificat, vt Geneſis capite vigeſimooctauo *Dilataberis ad Orientem, & Occidentem, & Septentrionem, & Meridiem:* & quoniam ventus Auſter flat à Meridie, ponitur etiam pro Auſtro, vt Ioſue cap. decimoſeptimo: *Ephraim fit ab Auſtro*, & Eſaiæ cap. tri-

A geſimo: *Oiumennus torum Auſtri.* Sed quoniam ventus Aphricus parum diſtat ab Auſtro,&,vt diximus, inſtar à Meridie, verrit noſter interpres: *Sicut turbines ab Aphrico*, pro quo Pagninus tranſtulit *Auſtrum.*

c *Viſio dura nuntiata eſt mihi.*] Id eſt, Prophetia de Babylonis euerſione, quam ego mentis oculis aſpexi.

d *Qui incredulus eſt, infideliter agit: & qui depopulator eſt, vaſtat.*] Medos & Perſas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc eſt immaniter & impiè Babylonem vaſtaturos. Fortaſſe ideò dicit, *Infideliter agit*, quia cùm Cyrus amicus eſſet regis Babylonis, fidem fregit, eíque bellum crudeliſſimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxiſſe cum rege Babylonis, & ſic eum dolo & fraude interfeciſſe, cùm eſſet ab eo ad conuiuium inuitatus. Capite quinto Danielis ſcriptum eſt, Baltaſarem regem Babylonis feciſſe magnum conuiuium, & eadem nocte fuiſſe interfectum, ſucceſſiſſéque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quòd iunior eſſet auunculo ſuo Dario Medo, Artaxerxis filio. Sed in eodem capite ſcriptum eſt vaticinatum fuiſſe Danielem regnum Babylonicum dandum eſſe Medis & Perſis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Perſa, qui poſteà imperauit.

e *Aſcende Elam, obſide Mede.*] Verba ſunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Elamitas & Medos inſpirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent. Senſus

B eſt: Parate bellum, & Babylonem obſidete vos ô Elamitæ & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem: nam omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, ceſſare faciam, iam amplius neminem affliget, quoniam à vobis funditus euertetur. Elam ciuitas eſt Perſidis, ſed prò tota Perſide accipitur. Appellantur etiam Perſarum principes Elamitæ, ab Elam filio Sem, vt ait Ioſephus. Id quod dicit: *Omnem gemitum eius ceſſare feci*: poteſt etiam habere hunc ſenſum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitum quidem audeat liberè proferre.

f *Propterea repleti ſunt lumbi mei dolore.* Verba ſunt Prophetæ, qui pietate motus perniciem Babyloniorum dolebat. Sunt qui dicant verba eſſe Baltaſaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balthaſaris regis Babylonis. Cæterùm lumbos impleri dolore, ſignificat imbecillitatem & fragilitatem, ſicut contrà lumbos ſuccingere ſtrenuitatem & fortitudinem ſignificat.

g *Babylon dilecta mea poſita eſt mihi in miraculum.*] Hoc eſt, in admirationem. Si verba ſunt Balthaſaris, apertus eſt ſenſus: ſi autem ſunt Prophetæ, dicendum

C eſt, Babylonios eſſe ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, deteſtabatur ſanctus vates, non eorum naturam oderat, ſed malitiam. Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: *iniquos odio habui, & legem tuam dilexi*: D

& alio in loco: *Odiui Eccleſiam malignantium, & cũ impiis non ſedebo*, & alibi: *Nonne qui oderunt te Domine oderã: & ſuper inimicos tuos tabeſcebã? perfecto odio oderã illos, & inimici facti ſunt mihi.* Aſpicis igitur ſanctum regem, qui omnes homines amore proſequebatur, iniquos, qua ratione tales erãt, odio habuiſſe, eorũque ſcelera fuiſſe deteſtatum. Pſal. 118. Pſal. 25. Pſal. 138.

h *Pone menſam.*] Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus eſt.

i *Contemplare in ſpecula.* Cùm paratum eſſet conuiuium, miſſus eſt ſpeculator, qui videret ex ſpecula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatẽ, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans vt ſurgerent, & arma arriperent. Poteſt hoc ita explanari: Inſtrue menſam tu ô Babylon, & contemplare in ſpecula, hoc eſt, in ſcriptura manus ſcribentis, quæ mirabiliter in pariete apparuit, vt eſt apud Danielem quinto capite. Et vos ô Medi & Perſę, qui cum rege Babylonis accumbitis, ſurgite ad occidendum regem.

k *Vade & pone ſpeculatorem.*] Verba ſunt Dei Prophetam alloquentis: Vade tu ô Eſaia, & pone te ſpeculatorem. Et quęcunque hic ſpeculator viderit annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Eſaias. Et hic ſpeculator, hoc eſt, ego ipſe, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum aſinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus Rex Perſarũ, & Darius Rex Medorum, duo animalia, quæ currũ trahebant, erant E

duo exercitus, nempe Medorum & Perſarum. Per aſinum intelliguntur Perſæ, qui ante Cyrum neglecti, in obſcuritate iacebant, per camelum Medi, qui sẽper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate conſtituti. Et ſpeculator ille, qui mentis oculis hæc aſpexerat, clamauit vt leo. Quis autem eſſet hic ſpeculator explicat, eſſe ſeipſum, dicens: *Super ſpeculam Domini ego ſum ſtans iugiter per diem, & ſuper cuſtodiam meam ego ſum ſtans totis noctibus:* Quibus verbis indicat Propheta, ſe poſitum eſſe veluti in ſpecula, ex qua videret ſpiritu prophetali ea, quæ erãt vẽtura, Deíq; imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quę Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea diuinos vates eſſe ſpeculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus: *Fili hominis ſpeculatorem dedi te.* Id autem quod dicitur: *Exclamauit vt leo*, poteſt habere hunc ſenſum: Exclamauit ſpeculator dicens: Venit Cyrus vt leo.

l *Ecce iſte venit aſcenſor.*] Hæc ſunt quæ clamabat ſpeculator, nimirum ipſe Propheta Eſaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quæ eſt vaſtanda, & omnia F

eius idola conterenda. Meminit idolorum, vt perpẽderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæſiuiſſent, nempe idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XI.

1 Qui incredulus eſt, infideliter agit: & qui depopulator eſt, vaſtat.] *In Hebraico eſt in hunc modum:* שדור רהשורח בוגר הכוגו *baboghed loghed ve-haxodbedh. Duo tantum ſunt verba bis poſita: vnum eſt baghad, quod ſignificat infideliter agere, ſiue præuaricari, vt Ieremiæ capite duodecimo*: Bene eſt omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt: *alterum eſt xadbad, quod ſignificat vaſtare, vt Ezechielis trigeſimo ſecundo*: Et vaſtabunt ſuperbiam Ægypti. *Ideò poteſt verti*: Qui infideliter agit, infideliter agit: & qui vaſtat, vaſtat: *vt ſit ſenſus, Cyrus, qui in alios infidelis eſt, etiam Babylonis fidem violabit: & qui alias regiones vaſtat, etiam Babylonem vaſtabit. Cyrum fœdifragum & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis inſidijs interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat fidem etiam ſeruare. Septuaginta verterunt*: Præuaricator pręuaricatur, & iniquus iniquè agit. *Poteſt ita verti*: Irruit ſceleratus in ſceleratum, vaſtatórque in vaſtatorem, *hoc eſt, Cyrus in Balthaſarem Babyloniorum regẽ.*

Baby-

A a Babylon dilecta mea poſita eſt mihi in miraculũ] *Pro Babylone eſt in Hebræco* נשף *nexeph, quæ dictio ſignificat caliginem, rem caligine circunfuſam, noctis initium, & ipſam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, monſque obſcurus & caliginoſus, vt capite tertio decimo oſtendimus, vbi pro caliginoſa eſt in Hebræo* נשפה *nixpah, ideo diuus Hieronymus rectè pro caligine hoc in loco vertit Babylonem. Poteſt verti:* Nox à me deſiderata verſa eſt mihi in horrore. *Vel ita:* Caligo deſiderij mei facta eſt mihi in pauorem. *Idem enim nomen miraculum, pauorem, & horrorem ſignificat. Solet hebraiſmus rem dilectam appellare rem deſiderij. Paguinus vertit:* Noctem amabilem mihi poſuit in pauorem. *Et ita ſunt verba Baltaſaris, ſeu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthaſaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum iucundumque conuiuium fecerat, vidit digitos ſcribentes in pariete verba ſuam perniciem ſignificantia, vt eſt apud Danielem quinto ca. Ait igitur:* Nox illa, *quæ ſtatueram animum remittere, deliciiſque affluere, verſa eſt mihi in mœrorem & calamitatem. Tales ſunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia geſtiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes ſecum gaudio perfunderentur, fuit regno ſpoliatus, immaniterque occiſus. O falſam ſpem, ô volucrem variámque viciſsitudinem, o cæcam cupiditatem, ô præpoſteram gratulationem, quàm ſubitò ea, in quibus ſolent mortales ſpem ſuam vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas conuertuntur.* D

Tritura [a] mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Iſrael annuntiaui vobis. [b] Onus [1] Dumah. [c] Ad me clamat ex Seir. Cuſtos quid de nocte? cuſtos quid de nocte? [d] Dixit cuſtos: Venit manè & nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. [e] Onus in Arabia. [f] In [2] ſaltu ad veſperam dormietis in ſemitis Dodanim. Occurrentes ſitienti ferte aquam: qui habitatis terram Auſtri cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij: quoniam E

B hæc dicit Dominus ad me: [g] Adhuc in vno anno quaſi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. [h] Et reliquiæ numeri ſagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Iſrael locutus eſt.

a *Tritura mea & filia areæ meæ.*] Apoſtrophe eſt ad Hieroſolymã, quã appellat trituram, quòd eſſet multis afflictionibus triturata, & oppreſſa, qua ratione eam etiã appellat filiã areæ: eſt enim area, vbi frumẽta areſcunt & terũtur, de qua ait Virgilius primo Georgicorum libro: Area cum primùm ingenti eſt æquãda cylindro. Vel quia templũ Salomonis ædificatũ eſt in area Ornæ, vt eſt in libro ſecundo Paralipomenon mãdatũ memoriæ, & libro primo c. vigeſimo primo, & 2. Regum cap. vltimo, ideò voluit Hieroſolymam filiam areæ appellare. Eſt igitur ſenſus: Crede ô Hieroſolyma iis, quæ de coerſione Babylonis vaticinatus ſum, nam Deus eſt qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel ſunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram eſſe trituram & aream, hoc eſt conquaſſandam & conculcandam eſſe ab hoſtibus, ſicut frumentũ in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio eſt diui Hieronymi. Tu verò perpende Hieroſolymam ciuitatem ſanctam, homines in viſione pacis, in Sione, hoc eſt,

C in alta contemplationis ſpecula collocatos, trituram

Simile. appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod eſt in horreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipſum purũ remaneat: ſic viri in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multiſque inuidiæ telis expoſiti, atq; infinitis calamitatib⁹ oppreſſi à bobus, hoc eſt, à ſceleratis, veráq; ſapientia carentibus conculcantur, vt ſic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus, in horrea Chriſti, hoc eſt, in cœleſtes manſiones reconditi, diuina viſione in æternum fruantur. Aſpicis igitur eſſe hunc mundum afflictionum aream, cœlum autem iuſtorum cellarium.

b *Onus Duma.*] Duma regio eſt Idumææ, iuxta quam ſunt montes Seir, hoc eſt piloſi & hiſpidi hominis, qui fuit Eſau. Seir enim piloſum ſignificat. Pro Duma vertunt lxx. Idumæã. perſpicuum eſt enim, Idumæam eſſe regionem Eſau, quæ quòd ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. Diuus Hieronymus exiſtimat hanc Idumææ captiuitatem factam fuiſſe ab Aſſyriis, aut à Nabuchodonoſore. Quæ autem fuerit huius vaſtationis cauſa, aperit Amos Propheta capite primo ita dicens: *Super tribus ſceleribus Edom, & ſuper quatuor non conuertam eum, eò quòd perſecutus ſit in gladio fratrem ſuum, & violauerit miſericordiam eius, & tenuerit vltra furorem ſuum, & indignationem ſuam ſeruauerit vſque in finem.* Vbi vides ideò Idumæos fuiſſe afflictos & vaſtatos, quia cum Iudæos amore proſequi deberent, hoſtili odio perſecuti ſunt. Eam ob cauſam dicebat diuinus Pialtes: *Memor eſto Domine filiorum Edom in die Ieruſalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite vſque ad fundamentum in ea.* Quibus verbis Propheta precatur mala Idumæis, Babylonios aduerſus Hieroſolymam excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiam capite quadrageſimonono, Ezechielem capite vigeſimoquinto, & Abdiam capite primo, vt hanc vaticinationem plenius intelligas. Pſal. 137.

c *Ad me clamat ex Seir.*] Quoniam qui clamat patitur, ſignificat his verbis diuinus vates Idumæorum afflictionẽ. Figura eſt metalepſis ſatis in diuinis literis frequens, quãdo vnum ex alio ſignificatur. Hæc verba ſunt Dei quaſi dicẽtis, Habitatores montium Seir calamitatibus oppreſſi ad me clamant dicentes: Cuſtos quid de nocte? Cuſtos quid de nocte? Hoc eſt, Tu F

ô Deus qui eos qui ad te confugiunt cuſtodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatũ nocte?

d *Dixit cuſtos: Venit manè & nox.*] Clamantibus Idumæis reſpondet Deus: Aliquando vobis luxit mane proſperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autẽ manè, dum res vobis ad volũtatem fluunt, eſtis mei immemores, nocte autẽ caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur ſi quæritis quærite. Si meũ auxilium imploratis in ærumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, conuertimini ad me toto veſtro animo, & ad me properate. Non ore, ſed animo etiam meipſum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus verſamini, liberabo. Vbi aſpicis ideò nos non eſſe aliquando à Domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deũ toto animo non inuocamus. Ait enim ſcriptura Deuteronomij capite quarto: *Cum quæſieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, ſi tamen toto corde quæſieris, & tota tribulatione animæ tuæ.* Intuere quàm vtilis ſit afflictio. Vt enim in machina quam noſtri Bõbardam vocant, ignis proiicit longiſſimè pilam vehemẽti impetu cõcitatam, ſic afflictio eleuat feruentem orationem vſque ad interiora cœli. Ideò dicit: *Venit manè & nox,* Simile.

i

A Quaſi dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela lib. 1. cap. 8. eſſe in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruentem, meridie verò frigidiſſimum, qui ſolis fons appellatur. *Simile.* Tales nos abſque dubio ſumus: nam meridie proſperitatis tepeſcimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

e *Onus in Arabia.*] Arabia eſt regio Aſiæ maioris, inter Iudæam & Ægyptum, & eſt in tres partes diſtributa, in Arabiam Fœlicem, Petræam, & Deſertam. Et quamuis Arabia cõplectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Iſmaelitas, hoc in loco ſolùm agitur de ea, in qua habitant Iſmaelitæ, qui ſunt Cedareni progeniem ab Iſmaele ducentes, qui falſo nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam cauſam victi & vaſtati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus oſtenderunt.

f *In ſaltu ad veſperam dormietis in ſemitis Dodanim.*) Verba ſunt quibus vates Iudæos profugos, & Hieroſolymam ob Babyloniorum obſidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudæi fugietis in Arabiam, vbi in ſaltu & ſolitudine requieſcetis ad veſperam, in itioeribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et D ſtatim cõuertit ſermonẽ ad Iſmaelitas dicẽs: *Occurrentes ſitienti ferte aquam, &c.* Quaſi dicat: Ne ſitis feri & immanes aduerſus Iudæorum gentẽ, veſtrũ quærentẽ præſidiũ. Ferte aquam populo præ nimio ſolis feruore ſitienti, porrigite illi panem, ne fame deficiat.

g *Adhuc in vno anno quaſi in anno mercenarij.*] Annus mercenarij appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur, qua de re locuti ſumus capit. ſexto decimo. Eſt igitur ſenſus: In vno anno certo & conſtituto euertetur regio Cedareorum, & omnis eorum gloria obſcurabitur.

h *Et reliquiæ numeri ſagittariorum.*] Alludit ad Iſmaelem, qui fuit ſagittarius, vt diuinæ literæ Geneſis capite vigeſimo primo teſtantur. Fortaſſe Iſmaelitæ artem patris ſequebantur. Hanc Agarenorum vaſtitatem & cladem ferunt fuiſſe ab Aſſyriis illatam. Sunt qui dicant fuiſſe à Babyloniis. Fortaſſe fuerunt Iſmaelitæ euerſi prius ab Aſſyriis, & poſteà à Babyloniis: & ita illa verba, *Adhuc in anno vno, &c.* intelliguntur de prima euerſione: illa autem verba, *Et reliquiæ numeri*, de ſecunda.

B E

ANNOTATIO.

s Onus Duma.] *Pro Duma eſt in Hebraico* דומה *Dumah à verbo* דום *dum, quod ſignificat tacere. Vnde dumah ſignificat infernum, vt Pſalmo nonageſimo tertio:* Paulominus habitaſſet in inferno anima mea. *Fortaſſe ita appellatur, quia ibi iacent damnatorum animæ nullos inter ſe lutos ſermones conferentes. Quod ſignificans poeta Latinus ait libro ſexto:* Dij quibus imperium eſt animarum, vmbræque ſilentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte ſilentia latè. *Poterat verti Pſalmus ille:* Paulo minus habitaſſet in ſilentio anima mea *vt per ſilentium infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod ſignificat infernum, ſilentium etiam ſignificat, vt ait diuus Hieronymus. Quam ob cauſam in hoc Eſaiæ loco Aquila pro dumah ſilentium poſuit: ac ſe diceret Propheta: Video graue pondus ſuper eos, qui ſilent, quando ea occurrunt, quæ non oportet ſilentio præterire: graue enim crimen eſt aliquando tacere & veritatem abſcondere. Præterea omnes impij ſilent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quo-* C *niam animo non clamant.* Quoniam tacui, *ait David,* *Pſal. 31.* inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die. *Vbi vides eum ſilere dum clamabat. Contrà verò iuſti etiam ſilentes clamant. Vnde Dominus dicebat Moyſi:* *Exod. 14.* Quid clamas ad me. *cùm tamen ipſe taceret. Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces ardentiáque ſuſpiria cœlum tranſcendentia effundebat. Qui igitur Deum ore tantum inuocat, ab eo animum habens ſeuocatum, ne loquitur quidem. Hoc intelligens diuinus vates canebat:* *Pſal. 118.* Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iuſtificationes tuas requiram. *Et alibi:* Tibi dixit *Pſal. 26.* cor meum, exquiſiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. *Ergo ſuper tacentes, ſuper eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt: neque clamant, ſed mortiferis labiis inquinati maleficio & ſcelere paſcuntur, videbat diuinus vates onus grauiſſimum imminere. Quid enim oneroſius & grauius quam iniquitatum multitudo? Hoc eſt pondus, de quo aiebat vates,* Quoniam iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meum, & ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me. *Pſal. 37.* *Poterit etiam per ſilentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Salluſtius inſignis hiſtoriographus: Omnes homines qui ſeſe ſtudent præſtare cæteris animantibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant. Hi vitam ſilentio tranſire dicuntur, qui nihil agunt, quod poſt eorum mortem eos vixiſſe teſtetur. Hoc intelligens Heſiodus aſſerebat otium opprobrium eſſe, negotium verò minimè. Quam ſententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & ſilentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantum aliquid efficere exiſtimat, qui in honeſtatis ſtudia incumbunt, eos verò otio* F *ſilentióque ætatem tranſigere, qui cæcam cupiditatem, temeritatem, bonarumque cogitationum expultricem ſequuntur. Omnis enim eorum memoria aut ſtatim extinguetur, aut ſenſim obſcuratur & euaneſcit. At illi in ſilentio non ſunt, qui quamuis ſileant, tamen de eorum vita haud quaquam ſiletur: cum ea efficiant, quæ non ſolum ſtatim non obruuntur, ſed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterum pro* דומה *dumah Septuaginta interpretes* Idumæam *tranſtulerunt.*

2 In ſaltu ad veſperam dormietis.] *Pro ad veſperam eſt in Hebraico* בערב *baarau, quæ dictio ſignificat veſperam atque Arabiam. Ex quo effectum eſt, vt alij hoc in loco veſperam, alij Arabiam tranſtulerint.*

Argumentum capitis XXII.

Deſcribit diuinus vates luctuoſum excidium Hieroſolymæ à Babyloniis inferendum, eiúſque crudelem vaſtationem, acerbámque captiuitatem ſcelere eius & impietate conflatam deplorat. Prædicit hominem impium daturum eſſe pœnas ſuorum fraudum, qui contra Dominum ſuum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, eſſéque in eius locum Eliachimum ſubſtituendum. Inde ſumpta occaſione aperit myſterium redemptionis humanæ per crucẽ, quam Chriſtus glorioſam reddidit. Ea enim, quæ erat antea infame extremúmque ſupplicium, fuit corpore Chriſti ſacrata & illuſtris: atque poſt eius mortem manſit in monte Caluariæ erecta, tanquam illuſtre trophæum, atque diuinæ victoriæ clariſſimum monumentum. Ea gloriamur & munimur, intelligentes eſſe illam excellentiſſimum noſtræ dignitatis ornamentum & decus, noſtræque ſalutis certiſſimum præſidium.

A

CAPVT XXII.

D

ONus [a] vallis viſionis. [b] Quidnam quoq; tibi eſt, quia aſcédiſti & tu omnis in tecta? [c] clamoris plena, vrbs frequés, ciuitas exultãs, [d] interfecti tui nõ interfecti gladio, nec mortui tui mortui bello. Cũcti principes tui fugerũt ſimul, duréque ligati sũt: omnes qui inuenti ſunt, vincti ſunt pariter, [e] procul fugerũt. Propterea dixi: [f] recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt cõſolemini me ſuper vaſtitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum in valle viſionis, [g] ſcrutans murum, & magnificus ſuper montem. Et [h] Elam ſumpſit pharetram, currum hominis equitis, & [i] parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ vallés tuæ plenæ quadrigarum, & [k] equites ponent ſedes ſuas in porta. Et reuelabitur [l] operimentum Iudæ, & videbitis in die illa [m] armamentarium domus ſaltus, & ſciſſuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ ſunt.

EXPLANATIO.

a *Onus vallis viſionis.*] Vaticiniũ annuntians afflictionẽ, onus, vt eſt à nobis aliis in locis explicatũ, appellatur: Vallẽ viſionis appellat diuus vates Hieroſolymá, quòd eſſet prophetarũ domiciliũ: prophetia enim, vt primo capite fusè oſtẽdimus, vocatur viſio, quaſi res certiſſima, & mentis oculis perſpecta. Eſt igitur horũ verborũ ſenſus: ſequitur vaticiniũ prænuntians calamitatem Hieroſolymæ, quam coluerunt diuini vates
B futura videntes. Sed cùm hæc vrbs ſita ſit in monte Sione ad aquilonarem partem, iuxta id quod eſt ſcriptũ in Pſalmo: *Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis*
Pſal. 47. *magni*, non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & nõ potius mons appelletur. Ad quod reſpondẽdum exiſtimo, ideò vallẽ appellari, quia adeò erat conculcanda, & delenda, vt nõ mons ſublimis, ſed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hoſtibus ferro flãmæque expoſita, funditúſque deuaſtata. Vel quia ſancti illi, quibus Deus viſiones oſtendit, & ſplendore diuinorum myſteriorum illuſtrat, non ſunt in monte ſuperbiæ locati, ſed in humilitatis valle conſtituti.

b *Quidnam quoque tibi eſt, quia aſcendiſti & tu omnis in*
Supr. 15. *tecta?*] Solebant Palæſtini habere ſuper domos plana tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis capite quinto decimo diximus. Ad hæc tecta, ingredientibus hoſtibus vrbẽ cõfugiebãt Iudæi, vt in illis locis ſublimibus ſe defenderẽt, & inde lapides, tela, aliáque arma miſſilia in inimicos proiicerent.

c *Plena clamoris.*] Hoc eſt, Tu, quæ olim, reportatis de Gẽtibus victoriis, triumphare ſolebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem. Fortaſſe ideò Hieroſolymam plenam clamoris appellat, quia cùm eſſet populoſa, non poterat eſſe abſque magno hominum ſtrepitu & clamore.

C

d *Interfecti tui non interfecti gladio.*] Hoc ideò ait, quia obſidionis tempore amiſit Hieroſolyma magnã hominum multitudinem non gladio, ſed fame pereuntium. Et qui ſe in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à ſagittariis comprehenſi, vinculíſque ligati. Habes hanc hiſtoriam capite vltimo quarti libri Regum. Et Ieremias in Threnis, *Melius*, inquit, *fuit occiſis gladio, quàm interfectis fame.*
Thren. 4.

e *Procul fugerunt.*] Principes Hieroſolymę videntes Babyloniorum obſidionẽ, exiſtimantéſq; ſe non poſſe eorum impetum ſuſtinere, quadam nocte perforato muro ſe fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in campis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonoſori. Lege Ieremiam capit. trigeſimonono, & quartum librum Regum capite vltimo,

f *Recedite à me, amarè flebo.*] Vide quo dolore Propheta vaſtitatẽ Hieroſolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantíſq; lamentis plangebat, vt ne cõſolationẽ quidẽ admittere vellet. Videbat vaſtandam eſſe patriã ſuã, & funditus delendã, antiquas poſſeſſiones hoſtiũ direptioni cõmittendas, tẽplum diuino cultui dedicatũ flammis comburendum, ideo acerbiſſimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis eſſet tam incultus & immanis, qui nõ funderet fluuios lachrymarũ, videns funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclarã, ſanctorũ vatum receptaculũ, vbi quondã fides viguerat, ciuitatẽ inſignẽ, diuitiarũ copia affluentẽ, rerũ geſtarũ gloria florentem, omníq; nobilitate & ſapiẽtia præſtãtem? Et volẽs Propheta reddere rationẽ ſuarũ lachrymarum, hanc vaſtationem inquit quã mentis oculis intuebatur, eſſe in valle viſionis; ac E
ſi diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vaſtaretur, eſſet quidẽ tolerabile: ſed qui fieri poteſt vt nõ doleã, ſummíſq; cruciatibus premar, cùm videã incẽdio flagrare mõtẽ illũ Sionẽ, vbi fides quieſcere ſolebat, vbi Deus viris iuſtis & pietate præſtantibus loquebatur, & diuinas viſiones oſtẽdebat, montẽ illũ celebrẽ, ab hoſtibus adeò conculcatũ, vt non mõs, ſed vallis poſſit meritiſſimò appellari? Hinc orta etiam ſunt lamenta illa mœſtiſſima intimis gemitibus ſociata, & cũ amariſſimis ſuſpiriis cõiuncta, quæ Deo dicata, pius ille atque ſanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego exiſtimo hos diuinos vates, cũ hęc deplorabãt, etiam animo intueri miſerabilẽ illã euerſionẽ & cladẽ à Romanis inferendã, de qua ita ait Ioſephus, oculatus teſtis: Captiuorum quidem omniũ, qui toto bello comprehenſi ſunt, nonaginta & ſeptem millium cõprehenſus eſt numerus. Mortuorũ verò per omne tẽpus obſidionis vndecies cẽtũ millia. Hæc ille c. decimoſeptimo libri ſeptimi de bello Iudaico. Sed ſancti vates nõ tam Iudæorũ cladẽ, quã ſcelera & impietates, ob quas illi in luctuoſiſſimas illas ærũnas inciderũt, deplorabãt. Ita Luc. 19.
quando Chriſtus ſeruator noſter vidẽs ciuitatẽ fleuit ſuper illã, vt diuus Lucas ait, potius ob Iudæorũ ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorum ruinam & vaſtitatem lachrymas fundebat. F

g *Scrutãs murũ.*] Adeſſe video diẽ, in quo hoſtis murũ ſcrutabitur & rumpet, qui quidẽ dies erit magnificus & iucũdus hoſtibus noſtris ſuper montẽ Sionem aſcendentibus. Quidam ita interpretantur: *Clamor vſque ad montem eleuabitur.* Vel ſic: *Hoſtis irruens in murum hortabitur milites, vt aſcendant ad Sionem.*

h *Elam ſumpſit pharetram.*] Elamitæ coniuncti ſunt cum Babyloniis ad euertendam Hieroſolymam, & ſumptis pharetris, quoniam erant ſagittarij, inſtruxerunt equitatum, & currus bellicos.

i *Parietem nudauit clypeus.*] Afferent Elamitæ clypeos, qui in parietibus ædium ſuarũ pendebãt, & ita manebit paries nudat'. Vel ſic: Clypei hoſtiũ parietes Hieroſolymæ nudabũt, hoc eſt, hoſtes clypeati nõ ſolùm muros vrbis, ſed etiã domeſticos parietes euertent.

k *Et equites ponent ſedes ſuas in porta.*] Deſcribit expugnationem Hieroſolymæ, quæ facta eſt anno Sedechiæ vndecimo, de qua Ieremias ſic ait: *Vndecimo anno Sedechiæ menſe quarto quinta menſis aperta eſt ciuitas,* Iere. 39.
& ingreſſi ſunt omnes principes regis Babylonis, & ſederunt in porta media, &c. Sedebant autem in porta ne Iudæi fugientes euadere poſſent.

l *Operimentum Iudæ.*] Dicunt nonnulli eſſe templum,

A vbi Iudæi exiſtimabãt ſe eſſe operiendos,¦& ab omni hoſtiũ oppugnatione liberandos. Et eam ob cauſam Ieremiæ, aliiſque vatibus diem necis deſtinauerunt, quia ſunt ruinam templi vaticinati. Vel loquitur de operimento & velamine, quo ſancta operta erãt. Septuaginta habent: *Reuelabunt portas Iudæ.* Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

m *Armamentarium domus ſaltus.*] Domus erat à Salomone condita inſtrumentis bellicis plena & inſtructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus ſaltus ſiue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Eſt igitur ſenſus: In die illa tota veſtra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei veſtri ad domum armorum reſpicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit ſpes omnis veſtra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum capite ſeptimo. D

1.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXII.

1 Onus vallis viſionis.] *Septuaginta habent: Verbum vallis Sion. Quibus verbis oſtẽdunt vallem viſionis Hieroſolymã appellari, quæ eſt ſita in mõte Sionis. Quibus verbis oſtẽdunt vallẽ viſionis Hieroſolymã appellari, quæ eſt ſita in mõte Sionis. Præter rationem, quã in explanatione attulimus, cur Hieroſolyma vallis viſionis appelletur, poteſt etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus viſus eſt, iuxta id quod ait Baruch Propheta: In terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. Hic eſt mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Geneſis literæ diuinæ teſtantur: Tolle filium tuum, quem diligis Iſaac, & vade in terram viſionis, atque ibi offeres eum ſuper vnum montium, quem monſtrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ ſuprà annotauimus capite ſextodecimo in annotationibus ex Hebræo.*

2 Et parietẽ nudauit clypeus.] *Pro nudare in Hebraico eſt verbũ* ערר *arad, quod ſignificat nudare & adhærere. Vnde poteſt verti: Et parieti adhæſit clypeus, nempe ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæſerunt clypei.*

Et [a] congregaſtis aquas piſcinę inferioris, & domos Ieruſalẽ numeraſtis, & deſtruxiſtis do-
mos ad muniendũ murũ. Et lacum feciſtis inter duos muros, & aquã piſcinæ veteris, & non
ſuſpexiſtis ad eũ, qui fecerat eã, & operatorẽ eius de longè nõ vidiſtis. [b] Et vocauit Dominus E
B Deus exercituũ in die illa ad fletũ & ad planctũ, ad caluitium & ad cingulum ſacci. Et ecce
gaudiũ & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinũ. Co-
medamus & bibamus, cras enim moriemur. [c] Et reuelata eſt in auribus meis vox Domini *Sup. 2. b.*
exercituũ: Si dimittetur iniquitas hæc vobis [1] donec moriamini: dicit Dominus Deus exer- *1. Cor. 15*
cituum. [d] Hæc dicit Dñs Deus exercituum: Vade: ingredere ad eum, qui habitat in taber- *Inf. 26. d.*
naculo, [e] ad Sobnam prępoſitum tẽpli, & dices ad eũ: Quid tu hîc? aut quaſi quis hîc, quia ex-
cidiſti tibi hîc ſepulchrum, excidiſti in excelſo memoriale diligẽter, in petra tabernaculum
tibi? Ecce Dominus aſportari te faciet ſicut aſportatur gallus gallinaceus, & quaſi amictum
ſic ſubleuabit te. [f] Coronans coronabit te tribulatione, [g] quaſi pilam mitte te in terrã latam
& ſpatioſam: ibi morieris, & [h] ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et
[i] expellã te de ſtatione tua, & de miniſterio tuo deponã te. Et erit in die illa: vocabo [k] ſeruũ
meum Eliachim filium Helcię, & [l] induam illum tunica tua, & cingulo tuo cõfortabo eum,
& poteſtatem tuam dabo in manu eius: & [m] erit quaſi pater habitantibus Hieruſalem, &
domui Iuda. [n] Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerũ eius: & aperiet, & non erit qui *Iob 12. c.*
claudat: & claudet, & non erit qui aperiat. [o] Et figam illum paxillum in loco fideli, [p] & erit *Apoc. 3. 6.*
in ſolium glorię domui patris ſui. Et ſuſpendent ſuper eum omnem gloriã domus patris ſui,
vaſorum diuerſa genera, omne vas paruulum à vaſis craterarum vſq; ad omne vas muſicorũ.
In die illa dicit Dominus exercituum. [q] Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: &
frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia Dominus locutus eſt.

C a *Congregaſtis aquas.*) Obiicit Iudæis dediſſe operam ad parãdã ciuitatẽ obſidioni, nulla poſita in Deo ſpe nec fiducia. Congregarunt aquas piſcinæ ſeu ciſternę inferioris ad bibẽdũ, & ad diluẽdã terrã ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent quæ in obſidione non poſſent ſuſtentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt, vt ſe ab hoſtibus protegerent: Dominum autem non inuocauerunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

b *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletũ & ad planctum.*) Quis vnquã ex catholicis doctoribus talia ſcripſit? irridẽt inſani homines fletũ, & plãctũ, &
Ioel. 2. ciliciũ, cũ hîc habeamus apertiſſimũ locũ, vbi nos Deus ad hęc inuitat & vocat. Et apud Ioelẽ, *Conuertimini*, inquit, *ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu, & ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra.*
Pſal. 6. Hoc intelligens Dauid dicebat in Pſalm. *Laboraui in gemitu meo, lauabo per ſingulas noctes lectum meum, & lachrymis meis ſtratũ meũ rigabo.* Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus ſuſtinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob ſcelus admiſſum, diuinam
Pſal. 101. legem violatam. Et alio in Pſalmo oſtendens corpus ſuum eſſe aſſiduis lachrymis & mœroribus conſumptum dicebat: *Percuſſus ſum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum.* Et paulò poſt: *Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miſcebam.* Plus eſt hoc, quàm terrores conſcientiæ, quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam ſcripturam, inuenies paſſim requiri ad pœnitentiam fletum, ieiunium, cilicium, & cætera huiuſmodi, quæ hæretici deteſtantur. Lege veteres illos patres ſanctiſſimos, Ambroſium, Hieronymum, Cyprianum, Auguſtinum & reliquos, quorum ſalutarem & excellentem doctrinam Eccleſia catholica amplectitur, & videbis apertiſſime omnes eos in hac ſententia cõcorditer permanere. Hæc diuus Ambroſius, & multa alia huiuſmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator eſt, & quem propria conſcientia mordet, cilicio pœnitẽtiæ accingatur, & plangat tam ſua delicta, quàm populi: atque iterum ingrediatur Eccleſiam, de qua egreſſus fuerat: & cubet in ſacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ auſteritate compenſet. Hæc diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatarem orationem, quàm fortaſſe par eſt, vide F

Sanctum

A Sanctum Cyprianũ ſermone quinto de lapſis, & glorioſum Auguſtinum de vera pœnitentia, alióſque catholicos doctores, vbi de pœnitentia diſſerunt, & intelliges quàm falſa, impia, & deteſtabilis ſit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria ſcripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis, & quàm repugnans ipſi veritati. Eſt ptæterea hoc in loco animaduertenda Dei miſericordia, qui eos vocabat ad pœnitentiam, quos eum non audituros eſſe ſciebat. Vt enim fons perennis aquas fundit, etſi nemo bibat ex illo, ſic Deus eos vocabat, quàmquam ipſi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: ſed quemadmodum non dulceſcit mare dulcibus fluminibus in illud quotidie introeuntibus, ſic Iudęorũ populus nolebat dulceſcere vocibus Prophetarum, qui eum ab errorum atque ſcelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis pleniſſimæ ſuauitatem adducere. At Iudæi illi inſipiẽtes ab omni non modò honeſtate, ſed etiam ſimulatione honeſtatis relicti, ſuæ duritiæ & impietatis pœnas meritiſſimas dederunt, quemadmodum
B omnibus euenit, qui diuinas voces contemnunt. Sic enim air Deus in Prouerbiis Salomonis: *vocaui, & renuiſtis: extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret. Deſpexiſtis omne conſilium meum, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas, & interitus quaſi tempeſtas ingruerit, quando venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia.* Hæc ibi. Tu verò noli mi exiſtimes ſolos Iudæos verba Dei contempſiſſe: nos enim Chriſtiani, nos ſumus illi, quos Deus quotidie vocat, quique eorum voces & clamores deſpicimus, & pro nihilo putamus. Clamat adeò Chriſtus non ceſſans clamare, vt dicat in Pſalmo: *Raucæ factæ ſunt fauces meæ.* Et apud Matthæum: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis.* Vocat nos per Prophetas, per Apoſtolos, per Euangelium ſuum, per concionatores, per aſpirationes, per afflictiones, per proſperitates: at nos veluti aſpides ſurdæ, aures obturamus. Id plorabat Dauid dicens in Pſalmo: *Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, locuti ſunt falſa: furor illis ſecundum ſimilitudinem ſerpentis, ſicut aſpidis ſurdæ obturantis aures ſuas, quæ non exaudit vocem incantantium, & venefici incantantis ſapienter.* Vo-
C cabat Deus Samuelem, & ille, vt 1. libro Regum ſcriptura teſtatur, reſpondebat Eli, qui eum hortabatur, vt dormiret. Vocat nos Deus, & reſpondemus mundo, nobis ſuadenti, vt in peccatis dormiamus nec vnquam mentis oculos aperiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo obtemperantes, in ſomno obliuionis permanemus. O deſidiam noſtram, & intolerabilem amentiam! Reſpondeamus Chriſto nos ad pœnitentiam vocanti: ſurgamus, ne falſa mũdi ſuaſione decepti in perpetua ignominia & ſcelere voluemur. Si volumus euadere, ſi cõcupiſcimus Babylonis miſeram captiuitatem fugere, ſi appetimus in æterna Hieroſolyma, in beatiſſimis illis ſedibus permanere, pœnitẽtiam hic agamus, Deíque vocibus obtẽperemus. Deus vocat nos ad lacbrymas, mundus verò ad voluptates. At hæ lachrymæ ſemina ſunt gloriæ, iuxta illud Dauidis in Pſalmo: *Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent:* iuxta id quod ipſa Veritas ait: *Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur.* Voluptates verò pœnas æternas pariunt, iuxta illud: *Væ vobis diuitibus, qui habetis hic conſolationem veſtram.* Particula enim, Væ, æternam damnationem minatur. Et paulò poſt: *Væ vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.*

Salom. Prouerb. cap. 1.

c *Et reuelata eſt in auribus meis.*] Senſus eſt: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini. Id eſt, Non vobis hæc iniquitas dimittetur. Poteſt eſſe apposiopeſis, quam Marcus Tullius appellat reticentiam, figura eſt iratis non infrequens. Eſt igitur ſenſus: Si hæc iniquitas vobis dimiſſa fuerit, ne mihi amplius credatis, aut quid ſimile. Intelligitur enim id, quod non dicitur, vt eſt apud Vergilium. *Quos ego*, ſubaudi, puniam, vel aliquid tale. Quidam vertit, Non expietur vobis hæc iniquitas, donec moriamini, hoc eſt nunquam. D

d *Vade, ingredere ad eum.*] Quæ à principio capitis vſque ad hunc locum dicta ſunt, referuntur ad euerſionem Hieroſolymæ per Nabucbodonoſorem. Ea verò, quæ ſequuntur vſque ad finem capitis, pertinẽt ab obſidionẽ per Sennacheribũ, in qua affuit Eſaias.

e *Ad Sobnam præpoſitum templi.*] Hic Sobna fuit Sacerdos & Pontifex, homo ſuperbus & elatus. Tradũt nõnulli fuiſſe eum alienigenam, & perſuaſiſſe Iudæis ne crederẽt Prophetis, & cum Sennacheribo aduerſum Ezechiam coniuraſſe. Contra hunc iubetur Propheta vaticinari, eique dicere. Quid tu agis hic in tẽplo Dei, cùm ſis ſceleribus addictus? Quid tibi rei eſt cum templo noſtro, cùm ſis extraneus? Quis es tu, vt excideris hic magnificum ſepulchrum more princi- E pum & clarorum virorum? Tu exiſtimas eſſe te hîc perpetuò manſurum, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet, & demigrare faciet, & tam facilè in miſeram captiuitatem adduceris, quàm facilè aſportatur gallus gallinaceus ligatus, & ſine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero ſuo pallium ſuum aſportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat ſui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem ſuam ornandam monimẽto, & magnifico ſepulchro putabat, cuius vitam ſpoliatam virtutum omnium ornamentis aſpiciebat. Heroſtratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum eſt, tẽplum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario ſcelere, nomen ſuum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium ſeculorum. Tam latè enim patet immortalis famę deſideriũ, vt etiam homines obſcuros & impios nulla ſapientia excultos, nullo virtutum præſidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quot Heroſtratos habet ſeculum noſtrum: qui cùm non poſſint virtute celebritatem conſequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

f *Coronans coronabit te tribulatione.*] Habebis coronam non laminarum aurearum, ſed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæſiſti, incides in miſeriam & afflictionem. F

g *Quaſi pilam mittet te in terram latam & ſpatioſam.*] Quemadmodum rota ſiue globus currit per locũ decliuem, ita tu ad terram latiſſimam, hoc eſt ad Babylonis campos, aſportaberis, vbi miſerè morietis. Cõparat diuinus vates hominem improbum & inconſtantẽ pilæ ſiue rotæ, quæ facilè mutatur & circũuoluitur. Cũ enim omnis eius ſpes & cogitatio pendeat ex mundo, ſit autem mundus inconſtantiſſimus, neceſſe eſt, eum nullam habere conſtantiam. At vir verè ſapiens & pius fiſus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum ſeptus, nec frangitur neq; expugnatur Quando Deus vult impiorum ſcelera vlciſci, permittit ſæpe, vt nullam habeant conſtantiam. Id intelligens Dauid dicebat in Pſalmo: *Deus meus pone illos vt rotam.* Id eſt, inſtabiles & agitatos inſtar rotæ. Et in Eccleſiaſtico ſcriptum legimus: *Præcordia fatui quaſi rota carri.* Ex peccatis prouenit inſtabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, *Peccauit*, inquit, *Hieruſalem, propterea inſtabilis facta eſt.* In capite quinto Geneſis vbi noſtra verſio habet, *Egreſſus Cain à facie*

A *Domini, habitauit profugus in terra, &c.* pro profugo in Hebraico eſt, *Vod*, quod propriè ſignificat inſtabilē & inconſtantem. Tales enim ſunt, qui ſe à Domino ſeparant & ſeiungunt. Illud eſt præterea aduertēdum, eum mori qui in terra lata & in via ſpatioſa verſatur: dicit enim: *Quaſi pilam mittet in terram latam & ſpatio-*
Matth.7. *ſam, ibi morieris*, ait enim Chriſtus apud Matthæum: *Lata porta & ſpatioſa via eſt, quæ ducit ad perditionem.*

h *Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.*] Hoc eſt, Currus quibus vtebaris ad gloriam ac pompam, cùm eras Hieroſolymæ, tibi in infamiā vertentur. Qui in luce hominū ac celebritate verſabaris, in tenebris atq; obſcuritate iacebis, quia domū Domini tui perdere voluiſti. Dum falſam dignitatē quæretes, veræ dignitatis ornamenta amiſiſti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus conuertere, iux-
Oſea 4. ta id quod ipſe ait per Oſeam Prophetam: *Gloriam eorum in ignominiam commutabo.* Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quam fueras Hieroſolymæ conſecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babylonij te hominem ſceleratiſſimum fuiſſe in eo ſacerdotē. Aſpicis hoc loco improbos ſacerdotes eſſe dedecori Eccleſiæ. Eſt quidem illa ſancta & pulchra, ſed ipſi
B quantum in ſe eſt eam maculant & deformant.

i *Expellam te de ſtatione tua.*] Verba Dei ſunt aduerſus Sobnam. Ego, inquit Deus, te de ſtatu tuo deiiciam.

k *Seruum meum Eliacim.*] Hic functus eſt officio Sobnæ, vt habetur quarti Regum capite decimo ſeptimo, & decimooctauo, & Eſaiæ cap. 36. & 37.

l *Et induam illum tunica tua.*] Id eſt, omnia ornamenta tua tradam illi, têque de pontificatu proiiciam. Induere aliquē nobili tunica, eſt efficere, vt de illo honorificè ſentiant, eúmque illuſtri laude celebrent. Si-
Eccl. 15. milis phraſis eſt in Eccleſiaſtico, *Stola gloriæ veſtiet illum.* Volunt nonnulli per Sobnæ pontificatum Iudæorum ſacerdotium ſignificari, per Eliacim verò, ſucceſſionem cultus Euangelici. Eliacim ſignificat Deum ſurgentem. *Translato enim ſacerdotio*, vt ait Apo-
Hebr. 7. ſtolus ad Hebræos, *neceſſe eſt, vt legis translatio fiat*, & Euangelium ſuccedat: Sobna autem, vt ait Diuus Hieronymus, interpretatur conuertere nunc. Hæc eſt ſynagoga, cui dicitur, conuertatur.

m *Et erit quaſi pater habitantibus Hieruſalem.*] Qui præeſt, pater ſubditorum debet eſſe. Hinc præſul dicitur abbas, ab abba, quod eſt pater. Reges Palæſtinæ omnes appellabantur Abimelech, quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim ſcriptura cap. 26. Geneſis ait: *Abiit Iſaac ad Abimelech re-*
C *gem Palæſtinorum*, non perſonæ nomen ſignificat, ſed regiæ dignitatis nomēclaturā. Quod Diuus Auguſtinus annotauit. Omnis enim rex ſiue præſul debet eſſe Abimelech, hoc eſt, pater & rex. qui verè rex eſt, pater eſt. Vnde omnis lex à rege aut præſule lata & conſtituta, debet amore paterno & igni charitatis cōflari. Alioquin nec ſubditi eam æquo animo ſeruabunt,
Deut. 33. nec ipſa diutius permanebit. In Deuteronomio ita ſcriptū legimus: *Apparuit Dominus de monte Pharam, & cum eo ſanctorum millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos*, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflāmata, niſi amor? Hic eſt ignis ille, quē Deus in terram miſit, quo hominū animos incendit vt æterni-
Luc. 12. tatis deſiderio flagrarēt, de quo ipſe apud Lucā, *Ignē*, inquit, *veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur?* Aſpicis igitur debere præſulem eſſe patrem, & amore paterno gubernatorem. *Dabo vobis paſtores*, ait
Ierem. 3. Deus per Ieremiam, *iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Non dicit: Dominabuntur veſtri, ſed paſcent vos non odio, inuidia, iracundia, elatione, ſed *ſcientia & doctrina.* Vbi per ſcientiam intelligitur ſcripturarum cognitio, & ſecundum eas exhortatio,

D per doctrinam verò operum exhibitio. Ex quo colliges oportere præſulem eſſe & ſapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ eſt inter aurum & reliqua metalla, debet eſſe inter præſulem & ſubditos. Vnde Socrates ille Philoſophorum gentium ſapientiſſimus, ciuitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem, omnibúſque numeris abſolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines diſtribuit, nempe aureum, argenteum, & ferreum. Per aurum intelligit principē, & præſulem, per argentum nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaq; vt princeps præſtet cæteris ſapiētia, virtute, charitate, æſtimatione, quæ omnia per aurum ſignificantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argenteam, & ferream, quas antiqui ſapiētes fictis fabulis memoriæ prodiderūt. Sed ſic velim exiſtimes me ita amorem & pietatem præſulum laudare, vt eorum iuſtitiam & in flagitioſos & improbos punitionē non adimā. Oportet enim præſulem bonis fauere, & præmia conſtituere, nefarios verò coercere, & pœnis efficere. Id ſignificant diuinę
literæ aſſerentes in Exodo, præcepiſſe Deum, vt ſum- Exod. 29.
mus ſacerdos vngeretur oleo & ſanguine. quid per oleum niſi benignitas: quid per ſanguinem niſi auſte-
ritas ſignificatur? Ezechiel ait vidiſſe in templo ſibi à Ezech. 41
Domino demonſtrato cherubim & palmas. *Erat*, in- E
quit, *palma inter cherub & cherub: duáſque facies habebat cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte.* Cherubim, præſules ſunt. Sonat enim cherub quaſi magiſtrum: præſules autem magiſtri eſſe debent, iuxta id quod ait
Paulus in epiſtola ad Epheſios: *Ipſe dedit quoſdam qui-* Ephe. 4.
dem Apoſtolos: quoſdam autem prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores. Vbi vides eos qui paſtores ſunt magiſtros eſſe & doctores. quid per faciem hominis lenē & placatam, niſi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis niſi iuſtitiæ ſeueritas ſignificatur? Sed ſiue præſul meritis præmiis bonos afficiat, ſiue iuſtis pœnis impios opprimat, ſemper oculos ad palmam debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, nō odiū, nec particularem amorem intueri, ſed ad cœlū reſpicere, palmámque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur, cōtēplari, omniáque ſua opera ad Deū dirigere, eiúſque amore gubernare. Hoc eſt patris officium, quod optimo præſuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Eſaiam: *Et erit quaſi pater habitantibus Hieruſalem.*

n *Dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius.*] Da-
bo, ait pater cœleſtis, ſuper humerum Eliacim ſerui F
mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat ima-
ginem Chriſti veri ſacerdotis, de quo dicitur in Pſal- Pſal. 109.
mo: *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech.* Super eius humerum poſuit pater clauem domus Dauid, hoc eſt, crucē illam ſacratiſſimā, quæ Dei tēplū, & æternā domū aperuit, & aditū ad cœleſtē illā ac beatiſſimam gloriam reſerauit. Hanc baiulauit Chriſtus Deus noſter ſuper humerum ſuum, brachiis eam amplectens, vt oſtēderet quāto eam amore proſequeretur. In ea erecta in Caluariæ loco pependit Deus noſter, vt mortē noſtram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorū faucibus eriperet, & veræ dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalem æternámque vitam tandem adduceret. Et quoniam in cruce noſtra ſcelera expiauit, & antiquam maculam ſanguine ſuo deleuit, & oſtium paradiſi aperuit, vocat eam clauē domus Dauid. Erat enim anteà paradiſus clauſus, & nemo illuc introierat: at mortuo Chriſto in cruce, apertum eſt cœlum, & illo die fuit latro cum Chriſto in paradiſo. Hæc clauis, quam Chriſtus ſuper hume-

A humerum bainlauit, appellatur ab hoc Propheta capite nono principatus, vbi dicitur: *Et factus eſt principatus eius ſuper humerum eius*. Ceterùm ſi ſenſum illum reſpiciamus, qnem litera ex ſe præbet, poſſumus húc locum ita explanare, vt per clauē domus Dauid, poteſtatem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Eſt igitur ſenſus: *Ego*, inquit Deus, dabo ſeruo meo Eliachim ſacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem, & curā paſtoralem, quæ claui meritò comparatur, quoniam ſuo modo aperit ſubditis oſtium cœli, quando præſul vita, doctrina, & exemplo inſtruit ſuos: claudit autem cùm eis ſua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occaſionem. Claudit præterea & aperit, quia illi ſubditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidē videtur, cur Deus dicat daturum ſeruo ſuo clauem hanc ſuper humerum, cùm clauis non in humero, ſed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente ſoleat portari. Quæ eſt hæc clauis tam grauis? Quod eſt hoc tantum pondus, vt non in manu, ſed in humeris baiuletur? At ſi volueris animo celeriter circumſpicere, videbis planè non ſolùm hanc clauem humeris quibuſcunque indigere, ſed validiſſimis & integerrimis. Quid eſt enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideò enim hęc clauis non in manu prælatorum ferēda dicitur, ſed in humeris, vt animaduertas, ſummáq; conſideratione perpendas, quanti pōderis ſit animarum B prælatio & cura. Præſul ille, quem Deus conſtituit & elegit, clauem in humero baiulat: ille autem D qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, non in humeris ſed in manu, & ad collū velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magiſtratus & præfecturæ curans, nec laborem, ſed ſolùm dominationem, honorem, & dignitatē. De talibus paſtoribus ait Deus per Oſeam: *Ipſi regnauerūt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui*. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodò mala non præcipiāt, non ſolùm bonis & modeſtis, ſed iuxta beati Petri ſententiam, etiam dyſcolis. Oſee 8.

o *Et figam illum paxillum in loco fideli.*] Hæc figurata locutio hunc habet ſenſum: Eliacim poſſidebit ſolidum dignitatis gradū, quo omnes poſteri ſui gloriabuntur, Erit enim veluti clauus ſiue lignum affixum parieti, in loco firmiſſimo, in quo omnia vaſa ſuſpenduntur, tam parua quàm magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vaſa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis ſalus, illique eius poſteritas acceptum referet ſuum ſplendorem, & nominis claritatem. 1. Pet. 2.

p *Et erit in ſolium gloriæ domus patris ſui.*] Hoc eſt, genus ſuum & familiam illuſtrabit.

q *Auferetur paxillus.*] Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatē & Amplitudinē Babylonica captiuitas ſubuertit. Et qui ex eo pendebāt corruerunt. Docet nos hic locus non eſſe fidē hominibus, relicto Deo, ſed fiduciam noſtram eſſe in Deo locandam, in quo ſolùm niti debemus. E

ANNOTATIO.

1 Donec moriamini.] *Thargum habet*: Donec moriamini morte ſecunda. *Ac ſi diceret: Non dimittetur vobis, nec hic nec in inferno, per mortem enim ſecundam intelligit æternam damnationem.*

Argumentum capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonoſore inferendam, luctuoſámque vaſtitatem & euerſionem. At poſt ſeptuaginta annos promittit eam eſſe reparandam, atq; repudiato idolorum cultu ad veram Chriſti fidem venturam.

CAPVT XXIII.

ONus [a] Tyri. [b] Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt domus vnde venire conſueuerant [c] de terra Cethim reuelatū eſt eis. [d] Tacete qui habitatis in inſula: negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. [e] In aquis multis ſemen Nili, meſſis fluminis fruges eius: & facta eſt negotiatio Gentium. [f] Erubeſce Sidon, ait enim mare fortitudo maris, dicens, Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. [g] Cùm auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint F
C de Tyrō. [h] Tranſite [i] maria, vlulate qui habitatis in inſula. [l] Nunquid nō veſtra hæc eſt, quę gloriabatur à diebus priſtinis in antiquitate ſua. [k] Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

a *Onus Tyri.*] Tyrus ciuitas eſt Phœniciæ, vt ait Pomponius Mela. Phœnicia autem eſt in Syria contermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentiſſima, & regia dignitate ornata: fuit Sidoniorum colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuerſi. Et cùm eſſet inſula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro Magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta eſt, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonoſor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum ſanguine tinguntur veſtes purpureæ, ideò eædem veſtes Tyriæ dicuntur. Beroſus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuiſſe conditam anno poſt diluuium 189. Ioſephus anno 240. ante templum Salomonis Iuſtinus lib. 18. à Sidoniis conditam refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exuſta, à Dominico Veneto capta, ſed à Soldano anno Domini 1290. tandem incenſa. Huius ciuitatis meminit ſcriptura libri ſecundi Regum capite 5. & capite 26. Ezechielis, qui hanc euerſionem prædicit, eiúſque cauſam ait fuiſſe Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis inſultarunt, eorúmque miſeria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim eſt, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

b *Vlulate naues maris.*] Per naues maris intelligit ip-

A ſos nauigantes. Eſt igitur ſenſus: Vos negotiatores, qui per mare Mediterraneũ importatis merces, plorate Tyrum, quoniã euerſa eſt. Hæc enim erat domus vnde venire ſolebatis.

c *De terra Cethim reuelatum eſt eis.*] Non vos eſtis, quibus primo reuelatum eſt, eſſe Tyrum delatam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethin, hoc ſciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Eſt enim Cyprus inſula quædam in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac inſula vrbs quędam nomine Citium patria Zenonis philoſophi, vt ait Laertius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore diui Hieronymi extabat, & ideo nomen retinebat, vt idem Hieronymus aſſerit, à qua vrbe totam inſulam coniectant nonnulli appellatam eſſe Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrum incitarunt. Et tenuerit ſenſus: De terra Cethim reuelatum eſt eis, hoc eſt, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euerſionem. Alij per Cethim intelligunt inſulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuiſſe Tyrum deletã, & vaſtatam, ne illuc merces ſuas conferrent.

d *Tacete qui habitatis in inſula.*] Tyrum inſulam vocat. Senſus eſt: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negociatores eam ſuis mercibus implebant.

B e *In aquis multis ſemen Nili.*] Periphraſis eſt frumenti Ægypti. Nilus enim inundatione & irrigatione ſua campos Ægypti frugiferos reddit. Ægyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumentum ad Tyrios, & legumina Ægypti erant fruges Tyriorum.

f *Erubeſce Sidon, ait enim mare fortitudo maris, &c.*] Tyrus erat, vt diximus colonia Sidoniorum, quapropter D ad eos pertinebat, eam defendere. Conuertit igitur Propheta ſermonem ad Sidonem, quæ coloniam ſuã dereliquerit. Erubeſce Sidon, quæ cùm Tyrũ genueris, nullum ei auxilium præbuiſti, non enim ſperare deberes nauigantes ei opem laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc eſt, negotiatores & nauigantes Sidoniorum intererat Tyrios defendere: nam nos nõ nos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hoſtibus ſuis bellum inferre. Vel ſic: *Erubeſce Sidõ, ait enim mare & fortitudo maris*, id eſt, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego non parturiui, nec peperi, facta ſum quaſi mulier ſine filiis, quoniam nemo mihi auxilium tulit. Idem eſt non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dediſſet: nulla tamen fuit quæ illi auxilium ferret. Nã Carthago, Leptis, Vtica, Gades, colonię fuerunt Tyri. Lege Plinium libri quinti capite decimonono.

g *Cum auditum fuerit.*] Ægyptij cùm audierint vrbem vicinam & florentiſſimam obſidione deletam, dolore afficientur, exiſtimantes idem ſibi eſſe euenturum.

h *Tranſite maria.*] Alloquitur ipſos Tyrios in obſidione poſitos. Vos ô Tyrij tranſite maria, diſcedite ab vrbe veſtra, fugite inimicos, quoniam nulla alia ſpes eſt euadendi. Ideò plorate habitatores inſulæ, hoc eſt, Tyri. E

i *Nunquid non hæc veſtra eſt.*] Irridet Tyriorum iactationem, qui Deo contempto maiorum antiquitate & nobilitate gloriabantur.

k *Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.*] Hoc dicit propter eos qui in vrbe manſerunt, & capti à Nabuchodonoſore ducti fuerunt in Chaldæam.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXIII.

1 Tranſite maria.] *In Hebræo eſt* כעחת רשיש *interpretatur navem. Sed quoniam Tharſis ſignificat mare, & eſt etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noſter* Tranſite maria. *Pagninus verò vertit,* Tranſite in Tharſis. *pro quo Septuaginta habent* Ite Carthaginem. *Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plinius li. quinto, & Poeta:* Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Charthago, &c. *Ideò credibile eſt Tyrios ad Carthaginenſes confugiſſe. Et in principio huius capitis vbi noſtra editio habet:* Vlulate naues maris, *habent Septuaginta,* Vlulate naues Carthaginis. Et ita etiam habet paraphraſtes Chaldæus.

[a] Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam, [b] cuius negotiatores principes, inſtitores eius inclyti terræ? [c] Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ: [d] Tranſi terram tuam
C quaſi flumen filia maris, [2] non eſt cingulum vltra tibi. [e] Manum ſuam extendit ſuper mare, conturbauit regna: Dominus mandauit aduerſus Chanaã, vt contereret fortes eius, & [f] dixit, non adiicies vltra vt glorieris, calumniam ſuſtinens virgo filia Sidonis, [2] in Cethim conſurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. [g] Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit. [3] Aſſur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robuſtos eius: ſuffoderunt domos eius, poſuerunt eam in ruinam. [h] Vlulate naues maris, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra. Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre [i] ſeptuaginta annis ſicut dies regis vnius: [k] poſt ſeptuaginta autem annos erit Tyro quaſi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circumi ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui ſit. [l] Et erit, poſt ſeptuaginta annos viſitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces ſuas, rurſus fornicabitur cum vniuerſis regnis terræ ſuper faciem terræ. [m] Et erunt negotiationes eius & merces ſanctificatæ Domino: non condentur, neque reponentur: [n] quia his, qui habitauerint coram Domino, erit negotiatio eius, vt manducent in ſaturitatem, & veſtiantur vſque ad vetuſtatem.

a *Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam.*) Coronatam eam vocat, quia inſignis erat, & regia florebat dignitate. Eſt igitur ſenſus: Quis vnquam cogitauit ampliſſimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominãtem, auro & gemmis fulgentem, ſic eſſe deiiciendam, vt ſuis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

b *Cuius negotiatores principes.*) Tanta erat Tyri di-

uitiarum

A tiatum abundantia, vt eius mercatores poſſent eſſe aliarum ciuitatum principes, eiúſque inſtitores eſſent celebres & illuſtres. Inſtitores ſunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd inſtent negotiis gerendis.

c *Dominus exercituum cogitauit hoc.*] Hoc Dixerat paulò antè: *Quis cogitauit hoc, &c.* Nunc reſpondet: Deus eſt qui hoc cogitauit, qui ſuperborum ſtatū euertit, eorúmque cogitationibus reſiſtit. Docet hic locus neminem debere exiſtimare ſe eſſe tutum, licet ſit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quando in ærumnis ſuis Dei potentiam diſcat, cuius clementiā in proſperitate noluit cognoſcere. Detrahit enim Deus gloriam ſuperborum, & permittit vt eorum honor & amplitudo in dedecus & ignominiam cōuertantur. Tu verò conſidera quàm fluxa ſit & incerta mundi gloria.

d *Tranſi terram tuam quaſi flumen.*] Hortatur Tyrum ad fugam, ac ſi diceret: Tu ô Tyre tranſi terram tuam ita facilè, vt riuulum tranſires. Vel, Tranſi quaſi flumen, celeriter imitare fluminis impetum & velocitatem, ne te occupet inimicus: non enim illi poteris reſiſtere, quia non eſt cingulum vltrà tibi. Id eſt, nō habes fortitudinem, vt poſſis te ab hoſtibus defendere.
B Lumbos cingulo cingere, eſt fortitudine pollere: carere verò cingulo, & imbecillitate laborare.

e *Manum ſuam extendit ſuper mare.*] Hoc eſt, ſuper Tyrum, vt ait Diuus Hieronymus. Ac ſi dicat: Percuſſit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobiliſſimā, qua percuſſione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euerſionem fieri vnquam poſſe. Et timuerunt ne quid tale ſibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod ſequitur: *Dominus mandauit aduerſus Chanaan.* Nam Tyrus eſt in terra Chanaan, vt conſtat ex Euangelio Matthæi capite quintodecimo, vbi Chananæa ſcribitur egreſſa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem ſit manum extendere, eſt à nobis explanatum capite primo illud explicantibus: *Et conuertam manum meam ad te.* Et capite quinto, vbi illud expoſuimus: *Extendit manum ſuam ſuper eum.*

f *Et dixit, non adiicies vltrà, vt glorieris.*] Hoc dixit Deus. Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc eſt, tu ô Tyre Sidoniorum colonia, nam euerteris omnino. Ideò aſſumptis nauibus fuge in Cyprum. Sed nec ibi poteris requieſcere. Vel ſic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, ſimili calamitati obnoxia es. Idem eſt Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.
C

g *Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.*] Tyri habitatores fracti obſidione, fuerunt in duas partes diſtracti, alij ſe in fugā coniecerunt, quibus Propheta dixerat: *In Cethim conſurgens transfreta.* Alij verò manſerunt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldæam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentiſſima. His loquitur modò vates ita dicens: *Ecce terra Chaldæorum,* ad quam ducemini, populus eſt inſignis, ab Aſſyrio fundatus. Eò ducent Chaldæi non ſolùm Tyrios imbecillos, ſed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

h *Vlulate naues maris, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra.*] Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ ſunt & belli & rei domeſticæ robur & fortitudo.

i *Septuaginta annis, &c.*] Septuaginta annis fuit Tyrus oppreſſa: nam tot fuit templum Dei vaſtatum. Aequū enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos ſeptuaginta annos dies vnius regis, D quia communiter qui longum tempus habet regnādi, ſeptuaginta annos non tranſeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro ſecundo Regum capite quinto, ſcriptū legimus: Alij Nabuchodonoſorem eiúſque filios vnū regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

k *Poſt ſeptuaginta autem annos.*] Ab hoc loco vſque ad finem capitis proſpera Tyro annuntiantur. Senſus eſt: Quemadmodū meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis ſe miſcet, deſiderat ad ſe trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta, ſic tu ô Tyre, quia Chaldæis adhæſiſti, qui te captiuam duxerunt, fuiſti à negotiatoribus, qui te prius amore proſequebantur, contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, cāticis & illecebris priſtinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulſa tu, quæ etas obliuioni tradita. Da operam vt veluti meretrix cātionibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigaris. Hoc ideò dicit, quia ſolent meretrices cantibus vanos adoleſcentes ad ſe trahere.

l *Et erit, poſt ſeptuaginta annos viſitabit Dominus Tyrum.*] E Hæc ad literam impleta fuiſſe hiſtoriæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam Diuus Hieronymus teſtatur. Fuit enim Tyrus poſt annos ſeptuaginta ad priſtinum ſtatum reſtituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus: fuit enim poſteà celebre emporium, quò ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hîc propheta fornicationes vocat. Verſio Septuaginta habet in hunc modum: *Poſt ſeptuaginta annos viſitationem faciet Dominus Tyri, & iterum reſtituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum ſuper faciem terræ.* Quæ verbá ſatis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

m *Et erunt negotiationes eius, & merces eius ſanctificatæ Domino.*] Vaticinatur de conuerſione Tyri ad Chriſtum, quæ poſt multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidem, vt videre licet apud Lucam Actorum c. vigeſimoprimo. Eſt igitur ſenſus: Tyrij negotiationes terrenas in ſpirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatæ & ſanctificatæ. Non condentur neque reponentur, hoc eſt, non facient theſauros in terris, ſed diuitias inter *Matt. 6.* pauperes diſtribuent, & iuxta Chriſti ſententiam in cœlo theſaurizabunt. F

n *Quia his qui habitauerint coram Domino.*] Senſus eſt: Qui Deo ſeruierint, hoc ſolùm vellent ex temporali negotiatione, nempe habere victum, quo ſaturentur: & honeſtum indumentum, quo veſtiantur. Capitur autem hîc ſaturitas non pro redundantia & ſuperfluitate, ſed pro decenti & honeſta refectione, quam ſolam deſiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus *1. Tim. 6.* ad Timotheum: *Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia.* Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid poſſumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti ſimus. Docet hic locus Eſaiæ fideles ac pios homines negotiatores eſſe non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, ſed eos, qui quærētes bonas margaritas, inuenta vna precioſa, vendunt omnia ſua, & emunt eā, quæ quidē Chriſtus eſt. Hi ſunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis dixit, *Negotiamini dum venio,* vt eſt apud Lucam ca. 19. qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorum meminit etiam Matthæus capite 25. Hi ſunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleſte, de quo dicebat Chriſtus in Apocalypſi Diui Ioan-

A nis Apoſtoli: *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias.* O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes! Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo precio æternam gloriam comparemus. Sed quoniam diabolus eſt etiam mercator, qui breues ac peſtilentes voluptates, aliáſque mortiferas merces precio animarum vendit, aut ſaltem promittit, vt nos ad æterna ſupplicia deducat, eſt ſumma diligentia & conſideratione aduertendum, ne cum tali negotiatore commercia exerceamus. Oſtendit dapes in ſuperficie ſuaues & appetendas, ſed intus funeſtas & latenti veneno contaminatas. Non eſt aurum id, quod apparet, ſed ſcoria: non mel, ſed fel: non vita, ſed mors: non fama, ſed ignominia: non bonum, ſed malum. Vt enim ſtultus cenſetur, qui equum *ſimile.* empturus non ipſum inſpicit, & faſtidiosè perpendit, ſed ſolùm eius fræuum, ſtratum, & exteriora ornamẽta intuetur: ſic inſanus iudicandus eſt, qui mercium diaboli ſpeciem ſolùm aſpicit, interiora verò minimè contemplatur. Non eſt cryſtallus omne id, D quod cryſtallus apparet, vitrum enim cryſtallum imitatur, res fragilis & vilis rem ſolidam & precioſam. Imò venenum habet aliquando ſpeciem medicamẽ- *Simile]* ti. Tres mercatores ſunt peſtilentes & pernicioſi, qui perniciem nobis voluptatis ſpecie & ſimulatione tegentes vendunt, & ad ſuas officinas alliciunt, & vocant, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitum & exitium machinantur. Eos fugiamus, eorum voluptates contẽnamus, & peſtiferas merces deteſtemur. quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum cõgeriem appellarunt: cuius vitem & naturam Plotinus Platonicus quaſi magicam eſſe affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falſúmque pro vero ſimulantis. Cæterùm reſpice & conſidera Eſaiæ artificium, quemadmodum ex hiſtoria ſe contulit ad Spiritum, & ad tempus Meſſiæ, de quo eſt ſuum præcipuum propoſitum tractare.

ANNOTATIO.

1 Non eſt cingulum vltra tibi] *Pro* cingulo *in Hebraico eſt* מזח *mezach, quod nomen ſignificat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur eſt, & fortitudo,* B *à verbo mazach, quod ſignificat roborare, Thargum habet tekoph, quod nomen propriè fortitudinem ſignificat. Ideò Pagninus vertit:* Non eſt fortitudo vltrà. *Septuaginta habent:* manus tua nequaquam præualet. *Symmachus:* Nõ poteris vltrà reſiſtere, interpretãs ſenſum potius quàm verba.

2 In Cethim conſurgens transfreta.] *Pro* Cethim *autem eſt in Hebraico Cittim, & bis eſt in hoc capite ita ſcriptum hoc nomen. Eſt etiam eodem modo ſcriptum Numerorum capite vigeſimoquarto, vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam, ita dicens:* Venient in trieribus de Italia, ſuperabunt Aſſyrios, vaſtabúntque Hebræos. *Quibus verbis Balaam vaticinatus eſt Romanos tempore Meſſiæ eſſe Iudæam vaſtaturos. Id quod perſpicuum eſt ſub Tito Veſpaſiano euenisse. Et quoniam tunc Hieroſolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorum infidelitatem, impietatem, & ingratitudinem euerſa, perſpicuum eſt, tempus Meſſiæ aduenisse. Intelligi autem vaticinationem illam de tempore Meſſiæ, indicant verba Balaam ita in eodem capite literis mandata:* Dabo tibi conſilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. *Planum eſt enim tempus extremum ſiue nouiſſimum in diuinis literis tempus Meſſiæ appellari, vt in explanatione ſecundi capitis Eſaiæ explicuimus.* C *Et volens Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Meſſiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait:* Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget virga de Iſrael. *Pro quo Thargũ Onkeli, hoc eſt paraphraſis Chaldæa Onkeli ita habet:* Cùm ſurrexerit rex ex Iacob, natúſque fuerit Meſſias ex Iſrael: *Vbi vides per ſtellam & virgam Chriſtum ſignificari. Hæc eſt virga illa, de qua dixit capite vndecimo Eſaias:* Egredietur virga de radice Ieſſe. *Et paulo poſt ait Balaam:* Venient in trieribus de Italia, ſuperabunt Aſſyrios vaſtabúntque Hebræos. *Neque poſſunt Iudæi negare dictionem hanc Cittim illic poſitam Italiam ſignificare: nã Chaldæus Paraphraſtes, quem modo citaui, qui eſt apud eos ſummæ authoritatis, ita illum locum tranſtulit:* Et naues venient à Romanis. *Septuaginta etiã interpretes pro Cittim Italiã vertunt. In qua ſententia eſt Thargum Hieroſolymitanum, cuius ad literã hæc ſunt verba:* Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ vnà cùm multis legionibus Romanorum. *Sed quoniam poſtquam hic ait ſcriptura:* Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget virga de Iſrael, *ſequitur ſtatim:* Et percutiet duces Moab, vaſtabitque omnes filios Seth, *negant Iudæi vaticinium hoc Chriſto noſtro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percuſſiſſe, nec filios Seth vaſtaſſe: ſeu, vt habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuiſſe dominatum. At non* E *intelligunt cæci & ſtulti homines, hæc non carnaliter ſed ſpiritualiter eſſe intellegenda. Duces Moab ſunt dæmones, quos* *Phil. 5.* *Diuus Paulus in epiſtola ad Philippenſes appellat principes & poteſtates, harúmque tenebrarum rectores. Hos percuſſit Chriſtus ſaluator noſter, & de illis diuinã victoriam reportauit. Per filios Seth intelligũtur impij peccatores, quos Chriſtus euertit, non quo ad perſonas, ſed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, ſed idololatriam: non ſalutem, ſed impietatem. Perierunt igitur quatenus peccatores, hoc eſt, periit eorum impietas & deprauata cæcitas. Id prædixerat diuinus Pſaltes ita Meſſiam alloquens:* Increpaſti gentes, & *Pſal. 9.* periit impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. *Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati ſe Chriſto ſubiecerunt, ideo vbi communis editio habet:* Vaſtabit omnes filios Seth, *vertit Chaldæus paraphraſtes:* Dominabitur omnibus filiis hominum. *Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noe omnes originem ducimus, Noe autem à Seth, qui in locum Abelis occiſi ſucceſſit, cum Cain proles fuerit diluuio extincta. Hic Meſſias, quem hic omnium hominum dominatorem ſcriptura iuxta Onkelum appellat, eſt ille, de quo aiebat Eſaias:* Emitte agnum Domine dominatorem terræ, *Sapien. 16.* F de petra deſerti ad montem filiæ Sion. *Cum autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam ſignificet, credibile eſt hoc in loco Eſaiæ eandem etiam ſignificare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam capite ſecundo, & apud Ezechielem capite vigeſimoſeptimo, vbi noſter interpres Italiam vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ obtinuit, qui à ſanguinis fuit etiam Italus vocatus. Author eſt Beroſus Chaldæus libro quinto Antiquitatum, qui floruit ante Alexandri monarchiam. A Cittim autem Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e ſcribi, quemadmodum bis in hoc capite, & ſemel in capite decimo Geneſeos eam ſcriptam inuenies. Cethim autem, quæ ſcribitur per e, eſt ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in primo capite libri primi Machabæorum inſcriptum legimus:* Poſtquam percuſſit Alexãder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egreſſus de terra Cethim, Darium regẽ Perſarum & Medorum, &c.

3 Aſſur fundauit eam.) *Pro* aſſur *eſt in Hebraico* אשור *Axur, quemadmodum Geneſeos capite decimo, vbi ſcriptum*

legimus

A *legimus egreſſum fuiſſe Aſſur de terra Senaar, ædificaſſéque Niniuem ciuitatem magnam, in terra autem Senaar regnaſſe Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldæorum nõ fuiſſe ab Aſſur, ſed à Nemrod fundatum: & ob eam cauſam hic exiſtimant per eam intelligi Tyrum, non autem Chaldæã: cum tamen prophanæ hiſtoriæ dicant Tyrum coloniam fuiſſe Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euerſionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniam etſi Aſſur non fuerit Babylonis conſtructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiuſque populum fundauit. Si fusè ſcire volueris, quis fuerit hic Aſſur ſiue Aſſyrius, à quo Aſſyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquiuocis capite primo, vbi aſſerit hunc appellatum eſſe Ninum, Herculẽ, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.* D

Argumentum capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Eſaias de euerſione Hieroſolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationũ in particulari: nunc autem generalem totius terræ interitum & vaſtitatẽ, eiúſque habitatorum in extremo iudicio confuſionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

ECce [a] Dominus diſſipabit terrã, [b] & nudabit eam, & affliget faciem eius, & diſperget habitatores eius. [c] Et erit ſicut populus ſic ſacerdos, & ſicut ſeruus ſic dominus eius, & ſicut ancilla ſic domina eius, ſicut emens ſic ille qui vendit, ſicut fœnerator ſic is qui mutuum accipit, ſicut qui repetit ſic qui debet. Diſſipatione diſſipabitur terrá, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus eſt verbum hoc. [d] Luxit & defluxit terra, & infirmata eſt: defluxit orbis, & [e] infirmata eſt altitudo populi terræ. Et [f] terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis, [g] quia tranſgreſſi ſunt leges, [h] mutauerunt ius, [i] diſſipauerunt fœdus ſempiternum. [k] Propter hoc maledictio vorabit terram, [l] & peccabunt habitatores eius, ideóque [m] inſanient cultores eius, [n] & relinquentur homines pauci. [o] Luxit vindemia, infirmata eſt vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. [p] Ceſſauit gaudium tympanorum, quieuit ſonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. [q] Attrita eſt ciuitas vanitatis, clauſa eſt omnis domus nullo introeunte. [r] Clamor erit ſuper vino in plateis: deſerta eſt omnis lætitia, trãſlatum eſt gaudiũ terræ. Relicta eſt in vrbe ſolitudo, & calamitas opprimet portas. [ſ] Quia hæc erunt in medio terræ in medio populorum, [t] quomodo ſi paucæ oliuæ quæ remanſerũt, excutiantur ex olea, & racemi cùm fuerit finita vindemia. [u] Hi leuabunt vocem ſuã, atque laudabunt: cùm glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari. [x] Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in inſulis maris nomen Domini Dei Iſrael. [y] A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iuſti. Et dixi: ſecretum meum mihi, ſecretum meum mihi. [z] Væ mihi: Præuaricantes præuaricati ſunt, & præuaricationes trãſgreſſorum præuaricati ſunt. [aa] Formido, & fouea, & laqueus ſuper te, qui habitator es terræ. Iere.48.

EXPLANATIO.

a *Ecce Dominus diſsipabit terram.*] Hoc eſt, Deus, in fine mundi vniuerſam terram vaſtabit. Eſſe terram in fine mundi tranſituram, aſſerit Chriſtus apud Matthæum iis verbis: *Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cælum & terra tranſibunt, &c.* Quamuis enim dicat Eccleſiaſtes, *Terra autem in æternum ſtat,* hoc intelligitur per eſſentiam, ſed præteribit & mutabitur ab eo ſtatu, in quo nunc eſt, & figuram ſuam amittet. Id dicunt nonnulli voluiſſe ſignificare Diuum Paulum cùm dixit in epiſtola prima ad Corinthios: *Præterit figura huius mundi.* Non dixit Præterit mundi ſubſtantia, ſed *figura.* Et ad Hebræos hæc verba Pſalmiſtæ citat: *Et tu in principio Domine terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cæli. Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt veſtimentum veteraſcent: Et velut amictum mutabis eos, & mutabuntur.* Poteſt etiam locus ille Salomonis ita explanari: *Terra immobilis manet ad longum tempus permanſura.* In æternum enim capitur aliquando pro longi temporis ſpatio, vt Exodi capite vigeſimoprimo: *Et ſeruient in æternum.* Id eſt, ad iubilæum. Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes capite vigeſimoquinto Leuitici. Illud certum eſt terram tranſituram eſſe, & terram nouam futuram, ait enim Angelus Ioanni Euangeliſtæ in Apocalypſi: *Vidi cælum nouum & terram nouam.* Primum enim cælum & prima terra abiit. Nõ quòd alia terra & aliud cælum condendum ſit, ſed ait renouanda eſſe ea ipſa, quæ nunc ſunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiosè tractat Diuus Petrus capite tertio epiſtolæ ſuæ ſecundæ.

Matt.24. Eccl.1. Heb.1. Pſal.101. Apoc.21.

b *Et nudabit eam.*] Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deſerta. *Et affliget faciem eius,* hoc eſt, dabit ei aliam faciem & figurã. *Et diſperget habitatores eius,* hoc eſt, iuſtos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorum ſupplicia.

c *Et erit ſicut populus.*] In illa die nulla erit hac in re differentia inter nobiles & obſcuros, ſacerdotes & laicos, ſed omnes apparebunt ante Chriſti tribunal reddituri de vita ſua rationem. Non reſpiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obſcuritatem, ſed virtutes & vitia, vt vnus quiſq; iuxta opera ſua aut præmio afficiatur, aut ſupplicio. *Non enim eſt acceptio perſonarũ apud Deum.*

d *Luxit & defluxit terra.*] Vtitur Propheta præteritis pro futuris more Prophetico. Senſus eſt: Cùm terra defluxerit, lugebũt & plãgent in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terræ ſignificantur. Ait enim Chriſtus apud Matthæum: *Sol obſcurabitur, & luna nõ dabit lumen ſuũ, & ſtellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur: & tunc parebit ſignũ filij hominis in cælo, & tunc plangent omnes tribus terræ.* Matt.24.

A e *Et infirmata eſt altitudo populi terræ.*] Id eſt, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magiſtratus. Nam, vt ait Salomon in Prou. 11. Prouerbiis, *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iuſtitia autem liberabit à morte.* Dicent enim impij in inferno, Sapien. 5. vt in libro Sapientiæ ſcriptum legimus. *Quid nobis profuit ſuperbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens.* Primi aduerſus quos Propheta hoc in loco vaticinatur, ſunt diuites & potentes.

f *Terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis.*] Imminente iudicio terra reddetur ſterilis propter iniquos habitatores. Vbi vides ideo terram non ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

g *Quia tranſgreſſi ſunt leges.*] Loquitur de legibus ciuilibus. Poteſt etiam hic locus intelligi de omnibus legibus, naturali, & ſcripta data per Moyſem, & de Euangelio Chriſti. Primam tamen expoſitionem magis amplector propter ea quę ſequuntur. Sed quę ſit mea propria huius loci expoſitio & ſententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

h *Mutauerunt ius.*] Id eſt, Pro libito ſuo ſententias tulerunt, non conſiderata iuſtitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cùm à ſententiis iuſtitiam ſeiungunt.

i *Diſsipauerunt fœdus ſempiternum.*] Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conſer-
B uare. Vide quanti æſtimanda eſt amicitia. Vel loquitur aduerſus Iudæos, qui fœdus ſempiternum, & pactum quod de ſeruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide, ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege: vt apud Virgilium: *Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas ſciret dare iuſſus habenas*, exiſtimo hoc in loco poſſe ipſam diuinam legem ſignificari. Sic Deus apud
Oſe. 8. Oſeam *Tranſgreſſi ſunt*, inquit, *fœdus meum.* Et explicans quid eſſet tranſgredi fœdus, ſubiungit: *Et legem meam præuaricati ſunt.* Sed tunc quædam inſurgit dubitatio, quî fieri poteſt vt lex appelletur ſempiterna, cùm ceſſauerit? Sed huic quæſtioni facilè reſpondetur, ſi legē ipſam loquentem audierimus, quæ
Gen. 17. æternum & ſempiternum appellat id, quod vſque ad tempus Meſſiæ, & ad promulgationem Euangelij erat duraturum. Et ita Deus promiſit ſemini Abrahæ terram Chanaam in poſſeſſionem æternam, quam Iudæi poſt Chriſti mortem, & ſufficientem Euangelij promulgationem amiſerunt. Poſſunt etiam omnia legalia dici ſempiterna ratione ſui ſignificati, erant
C enim figuræ earum rerum, que ſemper duraturæ ſunt. Paulò antè dixerat: *Trāſgreſſi ſunt leges.* Et ſtatim: *Mutauerunt ius.* Et confeſtim ſubiungit: *Diſsipauerunt fœdus ſempiternum.* Et quoniam ſolet Eſaias ſępenumero multa vnum atque idem diuerſis verbis ſignificātia congerere, fortaſſe hoc in loco per leges, ius & fœdus idem voluit intelligere, vt ſit congeries rhetorica.

k *Propter hoc maledictio vorabit terram.*] In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: ſed quoniam homines impij & ſcelerati ſuum dereliquerunt creatorem, ſéque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, eruntque à Deo maledicti. Vel ſic: Hominum maledictio & flagitium terram conſumet, & velut beſtia deuorabit.

l *Peccabunt habitatores terræ.*] Illi ſe flagitiis implicant, qui ſunt terræ ciues, quibus in Apocalypſi Ioannis dicitur: *Væ habitantibus in terra.* Viri enim iuſti & pij non in terra habitant, ſed in cœlo, de quibus ait
Apoc. 8. Paulus Apoſtolus: *Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt.*
Phil. 3. Vnde Cain terrenam ciuitatem condidit. Abel autē
Gen. 4. non item, vt, & non ſine myſterio, literæ diuinæ teſtantur. Vtuntur viri iuſti terra hac, tanquam pere- D
grini, non habentes hîc ciuitatem manentem, ſed futuram inquirentes. Ideò mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coërcent, timores, & inanes ſolicitudines pellunt, & neque rerum aduerſarum ictibus franguntur, neque vlla temporū varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cœleſtia aſpirantes diuini numinis amore rapiuntur.

m *Inſanient cultores eius.*] Aſpicis hic apertiſſimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli, ſed terræ cultores appellantur, inſanos eſſe, eorúmq; inſaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: *Peccabunt habitatores terræ:* ideóque inſanient cultores eius. Omnes qui ſe vitiis contaminant, & in illis perſeuerant, iudicio abſque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, *Impius ignorat ſcientiam.* In Pſal. Pſal. 29.
vbi noſtra editio habet: *Dixi iniquis, nolite iniquè agere,* Pſal. 74.
habet verſio Fœlicis: *Dixi inſipientibus, nolite inſanire.* Idem enim vocabulum & iniquum & inſipientem ſignificat: omnis enim iniquus eſt inſipiens. Id quod etiam gentium Philoſophi aſſeruerunt. Ariſtoteles enim planè inquit omnē hominem flagitioſum ignorantem eſſe. Qua de re poteris ex videre, quæ fuſius ſcripſimus cap. 5. illa verba explanantes: *Propterea ductus eſt captiuus populus meus, quia non habuit ſcientiam.*

n *Et relinquentur homines pauci.*] In fine mundi priuſquam iudicij tempus adueniat, pauci homines repe- E
rientur. Præcedent enim bella & peſtilentiæ. Et erit,
vt eſt apud Lucam, in terris preſſura gentiū præ con- Luc. 21.
fuſione ſonitus maris & fluctuum, areſcentibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi. Vel homines, eos tantùm appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiendique cauſa, Deus eos creauit, eíſque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominē, & ſui ſanctiſſimi numinis ſimilem fecit, vt peſtiferas voluptates contemneret, ipſum Deum ſummè coleret, eiúſque amore ardētiſſimè flagraret, & in beatiſſimis ſedibus ac cœleſtibus manſionibus æuo ſempiterno frueretur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuuntur, & in erroribus & vanitatibus verſantur, immemores æternitatis, ſummam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni ſint, qui homines appellentur. Græci appellant hominem ἄνθρωπον quaſi ſurſum vergentem, & cō-
templantem. Nam reliqua animantia terræ prona F
ſunt, ventrique obtemperantia, ſolus homo eſt erectus, & ad cœlum, eiuſque conſiderationem & contemplationem quaſi ad propriam patriam eleuatus. Vnde apertè concluditur eos nomine hominum priuari, qui non in ſublime feruntur, ſed terrena tātùm intuentur. Socrates apud Platonem in Cratylo, exiſtimat dici ἄνθρωπον, quaſi es, quæ aſpicit, contemplantem: cùm cætera animalia altitudine & excellētia cōtemplationis careant, quæ etiam ratio conuenit huic noſtræ interpretationi. Prior tamen nominis deriuatio eſt Lactantij Firmiani capite primo libri ſecundi diuinarum inſtitutionum.

o *Luxit vindemia, infirmata eſt vitis.*] Hoc eſt, deficiet vinum, nullam habebunt iniqui conſolationē, & omnis impiorum lætitia in luctum conuertetur.

p *Ceſſauit gaudium tympanorum.*] Deſcribit mœrorem, quo afficientur iniqui.

q *Attritus eſt ciuitas vanitatis.*] Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphraſis. Quaſi dicat: Nemo exiſtimet eſſe hunc terrarum orbem perpetuò duraturum, Eſt enim vana quædam oſtentatio, quæ citò peribit. Fortaſſe per ciuitatem vanitatis eas vrbes intelligit, quæ

A idololatriæ, ſuperſtitionibus, cæteriſque vanitatibus deditæ ſunt.

r *Clamor erit ſuper vino.*] Plorabunt ſe fuiſſe vino deditos. Vel lugebont vini defectum.

s *Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.*] Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarom.

t *Quomodo ſi paucæ oliuæ.*] Comparat hoc in loco Propheta viros iuſtos, qui appropinquâte ſeculi conſummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarum, quæ poſt excuſſionem remanſeront in ramorum cacumine: & paucis racemis, qui poſt vindemiam fueruut in vitibus relicti. quanquam enim

Mat 10. multi ſunt vocati, pauci tamen ſunt electi.

v *Hi leuabunt vocem ſuam, atque laudabunt.*] Iuſti, qui manſerint in terra, vocibus ſuis in ſublime leuatis Dominum laudabunt. Et veniente Chriſto, in maieſtate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius ſeculi lætabuotur. Quidam vertiti

Sopr 21. *Exultabunt ab Occidente*, vt ſit ſenſus: Illi qui in finibus terræ in Occidentali plaga fuerint, afficientur gaudio, Chriſti gloriam aſpicientes. Prima tamen expoſitio eſt communior & melior. Orbem terræ vocat

B mare quemadmodum capite vigeſimprimo, Babylonem ipſam mare etiam appellauit. *Onus*, inquiens, *deſerti maris.* Tu verò conſidera Dei noſtri clementiam, eámqoe alta mente perpende, qui cùm in hoc capite minetur peccatorib. horribiles timores extremi iudicij, iuſtos tameo conſolatur. Chriſte ſancte quam immenſa eſt tuæ pietatis magnitudo, qui inter præconia tuæ iuſtitiæ, non es oblitus tuæ miſericor-

Luc. 21. diæ! Eodem modo apud Lucam poſt minas & terrores ſubiungit: *His autem fieri incipientibus, ſuſpicite & leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra.* Non eſt redemptio, niſi vbi præceſſit captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iuſtorum redemptio, apertè concluditur hunc mondum eſſe eorum carcerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dice-

Pſal. 125. bat in Pſalmo: *Conuerte Domine captiuitatem noſtram ſicut torrens in auſtro.* Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent ſeipſos illi, qui hîc abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficientur. Quando igitur appropinquauerit tempus illud formidoloſum, quo omnes vocabimur in iudicium, omnium noſtrarum actionum rationem reddituri, improbi & flagitioſi prementur, eorúmque dominabuntur iuſti & pij, qui nuoc ab illis acerbiſſimè vexantur.

x *Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.*) Vos qui in doctrinis, hoc eſt, qui beneficio ſcripturarum D cognoſcitis tanta vobis gaudia reſeruari, laudate Dominum. Et non ſolùm vos viri iuſti, qoi in terra ſtabili eſtis, hoc eſt qui in animi tranquillitate & ſecuritate viuitis, qui vos ab hominum frequentia in ſolitariam quietem recepiſtis, ſed vobis qui in inſulis habitatis, hoc eſt, qui tentationum fluctibus continuis, qoi negotiis implicati impetum maris mundi huius ſentitis, laodate & glorificate nomen Domini Dei Iſraelis. Docet nòs hic locus vitam cootemplatiuam terræ firmæ & ſtabili comparari, actiuam verò inſulæ maris fluctibus concuſſæ ſimilem eſſe. Vtrunque tamen, & eom qui contemplationi, & qui actioni deditus eſt, Deum laudare debere. Poſſumus hunc locum ita explanare: *Laudate Dominum* non ſolum vos qui habitatis in medio terræ, ſed vos etiam qui in inſulis & locis remotiſſimis vitam degitis.

y *A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iuſti.*) Dixerat verſu ſuperiore habitantibus in inſulis vt dominum laudarent: tunc prædicit hoc ita futurum eſſe. Senſus eſt: Nos qui Spiritu Prophetico inſpirati ſumus, audiuimus à Domino dandam eſſe gloriam iu- E ſto, hoc eſt Chriſto, à finibus terræ, hoc eſt, ab illis etiam, qui colunt ioſulas remotiſſimas. Et cùm Propheta hæc dixiſſet, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidiſſe Spiritu gloriam iuſtorum, & impiorū ſupplicia, eo modo quo Deus illi hæc voluit oſtendere, & audiuiſſe arcana, quæ, vt ait diuus Paulus, *non licet homini loqui*. Ideo in- 2. Cor 12.
quit: *Secretum meum mihi, ſecretum meum mihi.* Acſi diceret: Non poſſum ea, quæ vidi explicare. Bis poſuit ſecretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorum ſupplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: *Dixit Propheta: Secretum mercedis iuſti conſpectum eſt mihi, ſecretum vltionum impiorum reuelatum eſt mihi.* Quæ verba huic noſtræ explanationi apertiſſimè fauent.

z *Væ mihi, præuaricantes præuaricati ſunt.*) Cùm vidiſſet Propheta impiorum & ſceleratorum multitudinem, in hæc verba prorupit. Acſi diceret: Non poſſum non plorare tot hominum interitum & ſupplicium.

aa *Formido, & fouea, & laqueus, ſuper te qui habitatores terræ.*) Appropinquante tempore iudicij, in timore, & dolore, & periculis verſabuntur homines iniqui, F quos non cœli ſed terræ habitatores appellat, de quibus dixerat paulò ante: *Peccabunt habitatores terræ.*

C

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXIIII.

1 Ecce Dominus diſſipabit terram.) *In Hebræo pro diſſipare eſt* בוקק *bokek, quod ſignificat diſſipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2.* Quia vaſtatores diſſipauerunt. *Quod etiam poterat verti:* Euacuatores euacuerunt, *vel,* Populatores populati ſunt. *Vnde illud Oſeæ cap.* 10. Vitis froudoſa Iſrael, *poterat etiam verti:* Vitis vacua eſt Iſrael. *Vertit tamen interpres noſter* frondoſa, *quoniam eæ vites quæ ſilueſcunt, & frondibus creſcunt, nec amputantur, inutiles ſunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit:* Vitis materialis, *hoc eſt non amputata, ſed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob cauſam vertit Pagninus hoc in loco:* Ecce Dominos euacuat terram, *hoc eſt, in ſolitudinem rediget. Quod non multùm diſtat à communi verſione. Quod autem ſequitur:* Et nudabit eam, *ita conuertit Pagninus:* Et deſolare faciet eam. *In Hebræo eſt* ובולקה *vuolekah à verbo* בלק *balak, quod ſignificat nudare, deſolare, & aperire. Eſt igitur terram nudare, eam deſertam facere abſque vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc ſignificat aperire, poteſt rectiſſimè locus hic ita ex Hebræo reddi in Latinum ſermonem:* Ecce Dominus diſſipabit terram eámque aperiet: *Vt ſignificet in die iudicij aperiendam eſſe terram, vt mortui egrediantur, & reſurgant. Qui dicunt intelligi totum hoc cap. de euerſione Hieroſolymæ per Titum, dicent Prophetam hîc vaticinari aperiendam eſſe vrbem exercitui Romano.*

2 Luxit & defluxit terra.) *Pro* luxit *vertit Pagninus,* deſtrota eſt. *Verbum Hebraicum eſt* אבל *abal, quod ſignificat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum, Exodi* 33. Audiens populus ſermoorm hunc peſſimum luxit, *Threnorum* 1. Viæ Sion lugent. *Oſeæ* 10. Quia luxit ſuper eum populos eios. *& multis alijs in locis, quæ breuitati ſtudens omitto. Ideò exiſtimo editionē vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis alijs, magis eſſe ſecundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini verſionem. Septuaginta etiam verterunt,* luxit terra.

A 3 Terra infecta eſt] In multis codicibus Latinis eſt, Terra interfecta eſt, ſed legendum eſt infecta eſt, vt nonnulli codices correcti habent. Eſt enim in Hebraico · & terra חנפה chanephach, à verbo חנף quod ſignificat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiam 23. Propheta nanque & ſacerdos polluti ſunt. Vbi Translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorum. Hoc eſt, mente legis abuſi ſunt. Tunc enim homines ſe inficiunt & polluunt, cum Dei legem transgrediuntur, eámque ad ſuam voluntatem detorquent. Eſt igitur huius loci ſenſus: Habitatores terræ eam ſuis ſceleribus ita polluerunt, & ſterilem reddiderunt, vt nullos lætos fructus produceret. Pagninus hunc locum ita Latinum reddidit: Terra impiè egit propter habitatores ſuos: Verbum enim חנף quod eſt in Hebraico, ſignificat etiam iniquè agere, & perſonam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modò citauimus, poteſt ita verti, Propheta nanque & ſacerdos impiè egerunt, vel, acceptatores perſonarum fuerunt. Poteſt igitur hic locus ſic explanari: Terra impiè egit, hoc eſt, pœnas luit, ac ſi impietatem & ſcelus admiſiſſet. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vaſtatur, & in ſterilem ſolitudinem redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locum interpretatur. Thar-
B gum vertit, peccauit, pro eo quod noſtra verſio habet infecta eſt quam interpretationem ſecutus eſt Pagninus, cui fauet verſio Septuaginta, quæ ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores ſuos.

4 Diſſipauerunt fœdus ſempiternum.] Septuaginta pro fœdere ſempiterno verterunt teſtamentum æter-
Hebr. 13. num, quod ego abſque dubio exiſtimo eſſe Euangelium, quod etiam diuus Paulus Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicens: Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſan-
Exod. 24. guine Teſtamenti æterni, Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Quemadmodum enim Moyſes legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat ſanguis pe-
tudum, vt in Exodo ſcriptum legimus: ſic Chriſtus nouam D
legem confirmaturus, talicem oſtendit, in quo ſunt propriis eius ſanguis, pro ſalute hominum fundendus. Ideò Apoſtolus ait, In ſanguine Teſtamenti æterni. Et in conſecratione vini vtitur Eccleſia hac forma: Hic eſt calix ſanguinis mei noui & æterni Teſtamenti, &c. Hoc eſt Teſtamentum illud quod Deus per Ieremiam pro-
miſit dicens: Ecce dies venient, dicit Dominus, & Iere. 31.
conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda Teſtamentum nouum, non ſecundum Teſtamentum, quod feci patribus eorum. Quem locum diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos ca. 8. de Chriſti euangelio interpretatur. Et quoniam vetus lex fuit abrogata, noua autem ſemper eſt duratura, appellatur hic ab Eſaia fœdus ſempiternum, aut vt volunt Septuaginta, Teſtamentum æternum. Dixerat modò, Trangreſſi ſunt leges, mutauerunt ius: & confeſtim ſubdit, Diſſipauerunt fœdus ſempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuaricati ſunt legem, mutauerunt præcepta, Teſtamentum æternum. Tria ſunt ob quorum præuaricationem Deus mundi ruinam & vaſtitatem minatur, lex, præcepta & æternum Teſtamentum. Ego exiſtimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta legem ſcri-
ptam, per Teſtamentum æternum, legem gratiæ & Chriſti E
Euangelium.

5 Inſanient cultores eius.] Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui ſunt inſani, omnes autem inſani pauperes, quia ſpirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico eſt חרו charu, à verbo חרר charar, quod ſignificat inſanire, æſtuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit Combuſti ſunt habitatores eius. Æſtuant, inſaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlum ſed terram colunt, & inueniuntur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœleſtia nequaquam aſpirant.

Et erit [a] qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui ſe explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: [b] quia cataractæ de excelſis apertæ ſunt, & concutientur fundamenta terræ. [c] Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra: agitatione agitabitur terra, ſicut ebrius, & auferetur [d] quaſi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eam iniquitas ſua, & corruet: & non adiiciet, vt reſurgat. Et
7 erit: In die illa [e] viſitabit Dominus ſuper militiam cœli in excelſo: & ſuper reges terræ, qui ſunt ſuper terram. [f] Et congregabuntur in congregatione vnius faſcis in lacum, & clauden-
C tur ibi in carcere: & poſt multos dies viſitabuntur. [g] Et erubeſcet luna, & confundetur ſol, F
cùm regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ieruſalem, & in conſpectu ſenum ſuorum fuerit glorificatus.

a Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.] Deſcribit calamitates improborum aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

b Quia cataractæ.] Dixerat nullum peccatorem eſſe à formidine, fouea, & laqueis euaſurum: nunc reddēs huius rei cauſam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur feneſtræ cœli, & videbit Dominus vniuerſa hominum peccata, quæ anteà,
Pſal. 113. quia ea non puniebat, videbatur non videre. Quibus viſis concutientur præ timore fundamēta terræ. Ita dicitur in Pſalmo: Qui reſpicit terram, & facit eam tremere. Deſcribit Propheta admirabilem Dei potentiam qui facit totam terram vel ſolo aſpectu cōcuti, tremoréque labefactari. Fortaſſe in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod eſt ſcriptum in Pſalmo decimo: Pluet ſuper peccatores laqueos. Hoc eſt, improbos acerrimè puniet, eis laqueos inſtar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Septuaginta hunc Eſaiæ locum ita verterunt: Feneſtræ cœli apertæ ſunt.

c Confractione confringetur terra. Quaſi volens abſorbere peccatores.

d Quaſi tabernaculum vnius noctis.] Id eſt, quaſi tentorium ſiue tuguriolum, quod paſtor ſingulis noctibus de loco ad locum tranſmutat.

e Viſitabit Dominus ſuper militiam cœli.] Id eſt, ſuper ſidera. Vbi noſtra editio c. quarto Deuteronomij habet: Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia aſtra cœli, & errore deceptus adores ea, habet verſio Pagnini pro aſtris cœli militiam cœli. Nec eſt infrequens in literis diuinis aſtra, militiam, & exercitus, & virtutes cœli appellari. Hunc ſenſum habent verba illa libri quarti Regum capite vigeſimo primo: Et adorauit omnem militiam cœli. Ac ſi diceret: Non erat in cœlo ſtella, quam impius Manaſſes ſuperſtitioni idololatriæque deditus non coleret. Eſt igitur huius loci Eſaiæ ſenſus: In tempore extremi iudicij conturbabit Dominus omnia ſidera. Nam
ſol obſcurabitur, vt ait Chriſtus apud Matthæum, Mat. 24.
& luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cœlo. Sunt qui per cœlum hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos diuus Pau-

lus

A lus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expoſitio mihi magis placet, quoniam non ſolet ſcriptura dæmones cœli militiam vocare.

f *Et congregabuntur.*] Senſus eſt: Reges terræ cum primùm exceſſerint è vita, in inferno congregabuntur. Sed poſt multos dies, nempe in die iudicij viſitabuntur, quando ab illis exigetur ſuæ vitæ ratio. Sed audita ſententia iterum in inferos in æternum relegabuntur. Eſt enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Chriſtus cap. vigeſimoquinto, & diuus Ioannes apocalypſi cap. 14. Neque eſt dubitandum ſit necne liber Apocalypſis à diuo Ioanne Euangeliſta conſcriptus, cùm id teneat Eccleſia, ſítque ab antiquiſſimis ſcriptoribus aſſertum & comprobatum. Euſebius in hiſtoria Eccleſiaſtica libro quarto cap. decimooctauo ait Iuſtinum martyrē illud affirmaſſe, & libro ſexto capite decimonono ait hanc eſſe firmam Origenis ſententiam. Cæterùm id, quod hîc Eſaias dicit aduerſus reges, non eſt de omnibus intelligendum, cùm multi ſint ſapientia cōſpicui, iuſtitiaque præcellentes, ſed de impiis & flagitioſis.

g *Et erubeſcet luna.*] Explicat id quod dixerat: *Viſitabit Dominus ſuper militiam cœli.* Vel per ſolem intelligit B principes Eccleſiaſticos, per lunam verò ſeculares, qui ſe in vita vitiis implicarunt, & in violanda iuſtitia impia ſcelera admiſerunt. Tunc enim in illo terribili iudicio, viſa Chriſti maieſtate, quē illi contempſerāt, turbabuntur, & confundentur. Quoniam cùm deberent, dum viuebant, alios illuminare, non ſolùm non illuminarunt, ſed etiā obſcurauerunt. Qui enim fieri poterat, vt alios ſuorum radiorum ſplēdore illuſtrarent, cùm ipſi eclipſim paterētur, eſsēntque tenebris & caligine circūfuſi? Vt enim eclipſis lunæ eſt interpoſitio terræ inter ſolem & lunam, ſic quando terra, hoc eſt, mundi opes & voluptates interponuntur inter mundi principes, qui lunæ nomine ſignificantur, & ſolem illum iuſtitiæ Chriſtum Deum noſtrum, efficitur vt lumine careant principes, defectúmque patiātur, in vmbra terræ exiſtentes. Tūc enim fit eclipſis, cùm luna in terræ vmbra cōſiſtit. Quid aliud ſunt mundi magiſtratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in infernū detruſi æternis cruciatibus torquentur, in hunc modum ſcriptura in libro Sapientiæ facit loquentes: *Quid nobis profuit ſuperbia? Et diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra.* Et in Eccleſiaſtico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quærunt & appetunt, illis comparantur, qui ſequuntur C ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad

Simile. *Sapien. 5.* *Eccle. 34.*

Lunæ eclipſim. Sol verò tunc obſcuratur, cùm interponitur luna inter ipſum & homines. Quis eſt hic D ſol niſi præſul, cui cū debeat omnes illuminare, ob eā cauſam deficit, nulliſque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc eſt humana potentia? Eam ob cauſam antiſtites, Eccleſiæque paſtores tenebris offundūtur quia non Dei obſequium & honorē, ſed humanas dignitates & voluptates intuentur. Nō loquor de illis, qui rectè gubernāt. Sunt enim multi, qui oues ſuas ſaluberrimè paſcunt, qui illas tantùm opes quærūt, quæ animū amplificant, diuitémque faciūt, ex quibus vera dignitas redundat & effloreſcit. Sed de illis loquor, qui curę paſtoralis obliti, virtutiſque ornamētis nudati in ſūma ignominia verſantur.

Totum hoc caput expoſuimus de mundi interitu, vltimíque iudicij tempore. Et hæc diui Hieronymi ſententia, quam poſteà ſecuti ſunt multi, quorum explanationem amplectimur. Sunt tamē nonnulli, qui omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referāt, quæ omnes diſpergendæ prædicantur in varias regiones abſque vlla perſonarum differētia, quòd fuerint diuinam legem præuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamēta iuſtitiæ, impiiſque ſceleribus paſcerentur, veróq; Deo relicto falſa idola colerent, æquū E fuit, vt omnes pariter punirentur. Sed tunc neſcio quemadmodum poſſit cum hac ſententia conuenire id, quod hîc dicitur: *Et erit in die illa, viſitabit Dominus ſuper militiam cœli.* Non enim legimus talia in illa captiuitate eueniſſe: niſi per militiam cœli intelligant exercitum Iſraelis. Præterea ſunt nónulla alia in hoc capite, quæ non videntur huic interpretationi congruere. Ideò alij de euerſione duarum tribuum ob Chriſtum non receptum, quando Hieroſolyma fuit à Tito funditus euerſa, illud interpretātur: quæ opinio non videtur habere tot impedimēta. Nam Ioſephus Hebræus, inſignis hiſtoriographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico inter prodigia & præſagia excidium Hieroſolymæ pręcedentia narrat, ſydus ſimile gladio ſupra ciuitatem ſtetiſſe, tantúmque circa templum lumen noctù effulſiſſe, vt clariſſimus dies putaretur. Sed quoniam Eſaias præcedēte capite locutus fuerat de Tyri euerſione, non deeſt qui totum hoc caput exiſtimet eſſe non ad Hebræorum, ſed ad Tyriorum euerſionem calamitatémque referendum, quoniam ſolet Eſaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in ſequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationib. eam exponendam ſumpſimus, quæ nobis viſa fuit communior, literęque accōmodatior, liberum vnicuique iudicium ſuum relinquentes. F

ANNOTATIO.

1 Viſitabit Dominus ſuper militiam cœli.] *in aliquibus codicibus eſt* malitia *pro* militia. *In Hebraico eſt* צבא *tſeua, quod ſignificat exercitum, militiam, virtutem, & tempus ſtatutum. Vnde id quod dicitur cap. 7. Iob,* Militia eſt vita hominis ſuper terram, *poteſt verti:* Tempus determinatum eſt vita hominis ſuper terram: *ſcit enim Deus quanto tempore vnuſquiſque victurus eſt.*

Argumentum capitis XXV.

Agit propheta gratias Deo pro vaſtatione ſynagogæ, & inſigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Aſſerit ſeruandos eſſe fideles per Chriſtum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abſterſit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœleſtem, nullis vnquam ſeculis interituram conſequeremur. Sunt qui aſſerant intelligi hoc caput de ſupplicio damnatorum, & de præmio iuſtorum poſt mundi conſummationem, quas ob cauſas propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

DOmine [a] Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia poſuiſti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, [b] domum alienorum: vt non ſit ciuitas, & [c] in ſempiternum non ædificetur. [d] Super [1] hoc laudabit te populus fortis: ciuitas Gentium robuſtarum timebit te. [e] Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in

A tribulatione ſua, ſpes à turbine, vmbraculum ab æſtu. [f] Spiritus enim robuſtorum quaſi turbo impellens parietem. [g] Sicut æſtus in ſiti, tumultum alienorum humiliabis, [h] & [a] quaſi calore ſub nube torrente propaginem fortium marceſcere facies. [i] Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ. D

EXPLANATIO.

a *Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo.*] Laudibus te efferã Domine Deus meus, & nomen tuũ celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es. Omnia enim tua conſilia ore prophetarum prædicta firmabuntur, & ſuos effectus obtinebunt. Es enim Hieroſolymã ciuitatem ingratã & infidelẽ euerſurus, quia non ſolùm te verum Meſſiam non recepit, ſed iactis in te acerbiſſimis contumelis, te ad mortẽ crudeliſſimam adduxit, & aduerſus diſcipulos tuos odium vſque ad ſanguinem excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia poſuiſti ciuitatẽ in tumultum, hoc eſt, quia funditus delebis per Titum Veſpaſianum Hieroſolymã. Pro tumulo habent nonnulli codices *tumultum*, ſed B verſio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, habet tumultum: & ita habent Septuaginta, & dictio Hebræa idẽ ſignificat. Quare legẽdum eſt *in tumulũ*, non autẽ in tumultum. Tu verò aduerte morem prophetarum. Superiore capite plorauerat Eſaias peccatorum flagitium, interitum, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eique debitum honorẽ reſeruat. Æquum eſt vt dolore afficiamur ob hominum ſcelera, propter quæ æterna ſupplicia merentur. At laudaturi ſumus Deum qui iuſtitiam ſuam oſtendit in ſceleratorum punitione, & miſericordiam ſuam in præmio iuſtorum.

b *Domum alienorum.*] Efficies vt Hieroſolyma ſit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia nõ erant de populo Dei, ſed alieni à fide: ſolet enim ſcriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem Prophetam: *Regionem veſtram corã vobis alieni deuorãt.* Ita Paulus in epiſtola ad Epheſios eos alienatos appellat à via Dei. Qui enim impius eſt, non ſuus, ſed alienus eſt exiſtimandus: tot enim Dominis ſeruit, quot vitiis traditus eſt. Cùm autem ad ſe redit, & Pſal. 57. ſpiritui obtẽperat, ſuus efficitur, qui anteà alienatus erat iuxta illud: *Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero.* C Acſi diceret, non eſſe mirandum homines ſceleratos tot fraudes & facinora admittere, cũ ab ipſis incunabulis ſe à Deo alienauerint, & à ſeipſis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterũ quoniam etiam ipſi Iudæi in literis diuinis alieni appellãtur, vt in Pſalmo: Pſal. 17. *Quoniam alieni inſurrexerunt aduerſum me*, hoc eſt, Hebręi nefarij, qui virtutem & religionem contempſerunt, & in alio Pſalmo: *Filij alieni mentiti ſunt mihi, filij alieni inueterati ſunt.* Ideò poteſt hic locus ita explanari: *Poſuiſti ciuitatem in tumulum*, quæ quidem eſt domus alienorum, hoc eſt quod Septuaginta pro alienis verterunt impios.

c *Et in ſempiternum non ædificetur.*] Poſt euerſionem Hieroſolymæ per Titum nunquam fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non eſt vbi anteà fuit, ſed fuerunt fundamenta mœniorum iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mundi conſummatione, non de Hieroſolyma duntaxat hoc intelligunt, ſed de omnibus ciuitatibus quæ poſt diem iudicij non reædificabuntur in æternum.

d *Super hoc laudabit te populus fortis.*] Hoc eſt, populus Chriſtianorum videns ingratam Hiereſolymam euerſam, & ſynagogã vaſtatã, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbẽ diſperſos, te Domine laudibus efferet, ſtudiiſque proſequetur. *Et ciuitas gẽtium robuſtarum timebit te*, hoc eſt Eccleſia ex Gentibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obſeruabit. Chriſtianos vocat fortes & robuſtos, quoniã debent aduerſus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelſo & inuicto in fide, & virtutis conſtantia permanere. Vt enim dura & ro- Simile. buſta quercus ventorum ac procellarum ictibus reſiſtit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus incluſa perſeuerat, ſic verus Chriſtianus vbi tentationum & calamitatum exagitatus, immobilis conſiſtit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æſtimationem perdiderit, animi tamen virtus & chari- E tas intus vigent, quas nec caſus eripit, nec tempus labefactat, neque vetuſtas vlla conſumit. Poteſt quidem vir iuſtus & pius à mundi opibus & dignitatibus ſeiungi: at à charitate Chriſti quis eum vnquam poterit ſeparare? Id intelligens diuus Paulus, *Quis* Rom. 8. *nos*, inquit, *ſeparabit à charitate Chriſti? Tribulatio, an anguſtia, an fames, an nuditas, an periculum, an perſecutio, an gladius?* Et ſubiungit, nihil eſſe, quod eum poſſet à tali charitate diuidere. Hæc eſt vera fortitudo, inuicta, & glorioſa, & ampliſſimis laudibus decoranda. Hîc habes locum contra hæreticos, qui nec viris iuſtis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robuſtos.

e *Quia factus es fortitudo pauperi.*] Hoc eſt, illi qui ſuam agnoſcens miſeriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æſtu calamitatum & tentationum.

f *Spiritus enim robuſtorum.*] Senſus eſt: Vehemens tentatio ſiue à dæmone, ſiue à mundo, ſiue à carne, ſimilis eſt turbini parietem impellenti. Vt enim vehe- Simile. mens turbo corpora exagitat, ſecúmque rapit, niſi ſint ſolidiſſima, & fortitudine quadam roborata: ſic tentatio animum percutit, & vincit, niſi ſit fortis, & F conſtantia quadam confirmatus.

g *Sicut æſtus in ſiti.*] Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc eſt impiorum, quo in viros iuſtos irruũt, quàm ardentiſſimus ęſtus ſuperueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vaſta ſolitudine deprehenſos, vbi nullum eſt omnino refrigerium.

h *Et quaſi calore ſub nube torrente.*] Quemadmodum propago vitis vrente æſtu flacceſſit, ſic tuo fauore & potentia langueſcet & debilitabitur impiorũ tyrannis aduerſus pios & humiles. Vel ſic: Tu Domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iuſtos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æſtu affligi permittebas, ſed ita vt illis eſſet æſtus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iuſtos percutiunt, vt interna conſolatione interim recreentur & reficiantur: præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipſiſque delectentur: imò pro te ſanguinem fundere ardenter appetãt: quoniam intelligunt loco huius miſeræ fluxæque vitæ pro te in diſcrimen adductæ, eam quæ eſt beata, & immortalis, ſe eſſe conſecuturos.

i *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.*] Per hunc montem intel-

lige

A lige Sionem, & per conuiuium Euangelium, quod
cœpit Hieroſolymæ prædicari Vel per Sioně intelli-
ge Eccleſiam, quemadmodű multis aliis in locis diui-
narum literarum, vbi Christi Euangelio animæ refi-
ciuntur. Eſt enim verbű Dei animi alimentum omni-
bus dapibus dulcius & præſtãtius: Non enim imme-
ritò ait Propheta: *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua*
ſuper mel ori meo. Et volěs Eſaias ſignificare huius cõ-
uiuij excellentiam, illud appellat vindemiæ, & pin-
guium medullarorű, & vindemiæ defæcatæ, hoc eſt,
pulchrum & excellens, in quo ſint fercula pinguia,
opima, & iucunda, & vinea defæcata & optima. Ne
intelligas has exquiſitiſſimas & delicatiſſimas dapes
corporeas eſſe, ſed ſpirituales: voluit enim propheta
hac trãſlatione ſignificare, eſſe Christi Euangeliű ani-
marum cibű, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant cõ-
parari: Sed heu quot ſunt, qui nolint ad hoc diuinű
conuiuiű accedere, & hoc ſuauiſſimo pabulo tanquã
Simile. nectare & ambroſio animum alere & reficere? Vt
enim illum rectè valere dicimus, qui corporis cibum
ſuo tempore appetit: eum verò langueſcere & ægri-
tudine laborare, qui faſtidit epulas, ſenſúſq; ſtupore
earű ſuauitatě non ſentit: ita eum animű rectè valere
B dicemus, qui verbum Dei auidè audit & arripit, eum
verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo
Dei nõ delectatur, qui Euangelicas cõciones ſpernit,
qui harum diuinarum epularum ſuauitatě nõ ſentit,
ex quibus efflorescit pietas, & charitas, cæteræque
virtutes, quibus hominű mẽtes ſuſtentãtur, & amore
æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuiű de quo hic agit
Eſaias eſt prandium illud, de quo ait Christus apud
Matt. 22. Matthæum: *Iterum miſit alios ſeruos, dicěs: Dicite inuita-*
tis: Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occiſa
ſunt, & omnia parata, venite ad nuptias. Eſt enim pran-
dium hoc, vt ibi ait Chryſoſtomus, doctrina iuſtitiæ,
& verba cœleſtium myſteriorű, quibus ſe homo refi-
ciens vitã immortalě, veréq; beatam cõſequetur. Hęc
eſt cœna illa magna, quã fecit Deus, de qua loquitur
Luc. 14. Christus apud Lucã, ad quã inuitati accedere nolue-
runt. Nos verò accedamus ad hanc cœnã, has diuinas
epulas auidè ſumamus, & in mentis ſtomacho con-
ſeruemus. Vt enim non prodeſt, ſi eum ſtatim euomi-
Simile. mus, & foras reiicimus, ſic paruã nobis vtilitatem af-
feret verbum auditum, ſi ſtatim illius obliuiſcimur,
eiúſque memoriã obliuione delemus. Et quemadmo-
Simile. dum cibus abſque naturali calore non digeritur, in-
digeſtus verò, onus eſt non cibus, & non ſolùm non D
nutrit, ſed corrũpit quam ob cauſam videmus redũ-
dare varias ægrotationes, ſic verű Dei auditű, in fri-
gidum animum receptum: nõ digeritur ſine igne di-
uini amoris; crudus verò & mentis ſtomacho inna-
tans, pondere premit: & non ſolùm nõ alit animű ad
æternitatě, ſed eo ipſo animus inflatur, & in peſtilě-
tiorě ſuperbiam incidit, vitio non cibi, ſed animi fri-
gidi & cõtaminati, qui ob malitiã ſuam diuinum pa-
bulű in venenum conuertit. Ait enim diuus Paulus in 1. Cor. 8.
epiſtola prima ad Corinthios: *Scientia inflat, charitas*
verò ædificat. Cæterùm qui totű hoc caput volunt de
mundi conſummatione intelligi, poterunt conuiuiű
hoc interpretari de cœleſti gloria, & de viſione diui-
na, qua beati in Sione, hoc eſt, in cœleſti patria, in illa
æterna Ieruſalě, ſempiterno æuo fruuntur. Ibi enim
ſancti diuinis epulis ſatiantur. Hoc intelligěs diuinus Pſal. 16.
quidã vates dicebat: *Satiabor cùm apparuerit gloria tua.*
Acſi diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis
tanquam ex carcere ad ſedes tuas beatiſſimas euola-
uerit, tunc æternis dapibus ſatiabor, omnibúſq; gau-
diis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum ſum-
mum & immenſum intuebor. Ad hoc cœleſte conui- E
uium nos inuitat angelus in Apocalypſi Ioannis,
dicens: *Venite & congregamini ad cœnam magnã Dei.* Et Luc. 22.
apud Lucã Christus. *Ego*, inquit, *diſpono vobis, ſicut diſ-*
poſuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis ſuper
menſam meam in regno meo. Hoc eſt conuiuium, ad quod
ipſe Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iuſti &
pietate præſtãtes accedunt, de quibus dicitur in Pſal- Pſal. 35.
mo: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente vo-*
luptatis tuæ potabis eos. Hæ dapes, hoc nectar, hæc am-
broſia, hæc pabula mẽtis ſunt, non corporis alimẽta.
Et hoc eſt conuiuium de quo hîc loquitur Eſaias in
cœleſti Sione parato, vbi ſancti in ęternum ſatiantur.
O glorioſum conuiuium! O ſedes illas cœleſtes, æter-
náque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis
oblectationibus cumulatæ æterniſque ornamentis
& cœleſtium honorum copia redundantes, æternis
dapibus abundãt, & immortali pulchritudine deco-
rantur. Salue ciuitas florentiſſima cœleſtis Hieroſo-
lyma, ſanctorum patria, vbi ipſi glorioſi immarceſſi-
bilibus gaudiis triumphant. Ad te ſuſpiro, te arden-
ter appeto, te laudibus efferre cupio: ſed non poſſum
rem tam eximiam ob ingenij mei tenuitatem pro di-
gnitate explicare.
F

C

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXV.

1 Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gen-
tium robuſtarum laudabit te.] *Septuaginta habent:*
Propterea benedicit tibi populus pauperum, & ciui-
tas hominum iniquitatem ſuſtinentium benedicent
tibi. *Christianos, qui iuxta communem verſionem fortes di-*
cuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Chri-
Mat 5. *ſtus:* Beati pauperes ſpiritu, quoniam ipſorum eſt re-
Matt. 11. gnum cœlorű. *Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur,*
vt ipſe Christus aſſerit, illudque non niſi à viris fortibus ca-
piatur, loquor de adultis, ſit autem regnum cœlorum ipſorum
pauperum, apertè concluditur: ipſos pauperes fortes eſſe, qui
regnum cœlorum conſequuntur. Pręterea eos, quos communis
verſio appellat robuſtos, appellant Septuaginta ſuſtinentes ini-
quitatem. Illi ſunt verè robuſti & fortitudine præſtantes, qui
propter Chriſtum calamitates & afflictiones toleranter fe-
Prou. 16. *runt. Vnde ait Salomon in prouerbijs:* Melior eſt patiens
viro forti: & qui dominatur animo ſuo, oppugnatore
vrbium. *Et quidam poeta canit:* Fortior eſt qui ſe, quam
qui fortiſſima vincit Oppida, *&c. Glorioſior fuit victo-* 1. Reg. 24. & 26.
ria, quam obtinuit Dauid parcens Sauli hoſti ſuo immaniſſi- 1. Reg. 17.
mo, cum eum poſſet occidere, quàm cum Goliam fortiſſimum
gigantem interfecit. Cum enim Dauid eſſet ipſo gigante forti-
tudine animi, amplitudine & magnitudine præſtantior,
quoniam ipſum gigantem iugulauit, illuſtrior fuit illa victo-
ria in qua ſe ipſum vicit, & potuit appetitum coercere, atque
rationi ſubmittere, quã ea in qua in oblato ac cõſtituto certa-
mine ſuperbum gigantem truci vultu barbaram immanita-
tem præ ſe ferentem ſuperauit. Hic vicit gigantem, illic verò
ſeipſum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputa-
uit, illic verò diaboli caput interfecit, eſt enim caput diaboli
cogitatio ad ſcelus perpetrandum, quam Dauid amputauit.
Hæc fuit illuſtriſſima victoria. Hic fuit clariſſimus triũ-
phus, ampliſſimis laudibus decorandus. Ergo veri Chriſtia-
ni, viri iuſti & pij ſunt fortes, & robuſti, & pauperes Spi-
ritu, & aduerſitates, atque acerbos variòſque caſus æquo ani-
mo tolerantes.
2 Quaſi calore ſub nube torrente propaginem for-
tiű marceſcere facies.] *Propagine eſt in Hebræo* זמיר *ze-*
mir, à verbo zamar, quod ſignificat canere, & vitem pu-
tare, vnde זמיר *zamir ſignificat cantum & putationem.*

ANNOTATIO.

Cant. 2. *Ideò id quod eſt in Canticis:* Tempus putationis aduenit, *poteſt verti:* Tempus cãtus ſiue cantionis aduenit. *Hoc autem nomen zamir ſignificat etiam cantum, & fremitum & ſurculum, & propaginem, & amputationem ſeu exciſionem, quæ omnia huic loco rectiſſimè conueniunt. Poteſt igitur eſſe huius loci ſenſus: In tempore illo contereтur & deficiet cantus & lætitia tyrannorum, & hominum potentium, ſicut aufertur æſtus torrens adueniente frigida & denſa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum poſteritas, & propago, vel eorum exciſio, hoc eſt, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferentur inſtar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis aufertur. Quidam vir doctus ita hunc locum interpretatur: Quemadmodum vmbra nubis grauidæ & denſæ diſpellit æſtum feruentem, ita exciſio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerantis, ſolis calorem repellit. Huic interpretationi fauet verſio Pagnini, quæ ita habet:* Sic æſtus in vmbra nubis, exciſio fortium humiliabit eos. *Nonnulli codices habent* exciſionem fortium: *ſed exiſtimo legendum eſſe,* exciſio fortium. *Poteſt huius loci hic eſſe ſenſus: Vt feruentiſſimus æſtus tollit vmbram nubis, nubem ipſam conſumendo & ſiccando, ſic afflictio vehementiſſima auferet & conſumet impiorum refrigerium. Id enim quo impij proſequuntur & delectantur, vmbra eſt, non rei ſolidæ, ſed nubis, quæ in aere verſans citò labefactatur, diſpergitur, & conſumitur: & mors eos conteret & abſorbebit.*

Et[a] præcipitabit [1] in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos, [b] & telam, quam orditus eſt ſuper omnes nationes. [c] Præcipitabit mortem in ſempiternum. [d] Et E
auferet Dominus Deus lachrymam ab omni face, & opprobrium populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia Dominus locutus eſt. Et dicet in die illa: Ecce Deus noſter iſte, expectauimus eum, & ſaluabit nos: iſte Dominus, & ſuſtinuimus eum, & exultabimus, & lætabimur in ſalutari eius. [f] Quia requieſcet manus Domini in monte iſto, & triturabitur Moab ſub eo, ſicut teruntur paleæ in plauſtro. [h] Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum alliſione manuum eius. [i] Et munimenta ſublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vſque ad puluerem.

B — Apoc. 7. & 21.

a *Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati.*] Hoc eſt, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Chriſtus in mõte Sione ſua morte acerbiſſima noſtra ſcelera deleuit, quando ſe pro nobis ſalutarem hoſtiã deuouit, atque conſtituit. Et vt oſtenderet propheta Chriſtum ſuo puriſſimo ſanguine, quantum in ſe eſt, nos ab omnibus animorum maculis abluiſſe, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, ſed faciẽ vinculi colligati, vt oſtẽderet ita euertẽdum eſſe peccatum, vt ne facies eius appareret. Appellatur autẽ peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines eſſe alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè diſſeruimus capite quinto, verba illa explanantes: *Propterea ductus eſt captiuus populus* Sup. 5. *meus, quia non habuit ſcientiam.* Poterimus etiam per faciem vinculi colligati intelligere obligationem, qua C Iudæi tenebantur legi Moyſi, quã obligationẽ Chriſtus abſtulit ſuo Euangelio, & deleuit eã ſuo ſanguine, & ſua morte præcipitauit. Hæc obligatio eſt chirographum illud, de quo ait diuus Paulus: *Delens quod* Coloſ. 2. *aduerſus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci.* Quamuis enim chirographũ illud decreti ſit ipſum, quo ſe per eſum ligni vetiti, omnẽſq; poſteros Adamus æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei Gen. decretum dicentis: *Quacumque hora comederitis, moriemini,* vt multi interpretãtur, Chryſoſtomus tamen il- Exod. 24. lud de obligatione Iudæorũ legi Moyſi etiam exponit: Dixerunt enim, vt in Exodo literæ diuinæ teſtantur: *Quæcunque dixit Deus faciemus, & audiemus.* Et hæc eſt etiam Diui Hieronymi interpretatio illum locum Apoſtoli explanãtis, quamuis hîc in commentariis in Eſaiam huius expoſitionis non meminerit.

b *Et telam quam orditus eſt ſuper omnes nationes.*] Delebit, inquit, Chriſtus ſuo Euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus eſt mundus, vt repudiatis ſuperſtitionibus & vanitatibus, cæteríſque erroribus ſublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum Filius Dei, vt hominum genus à cæcis tenebris in clarum ſplendorem vindicaret, è ſcelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illuſtratum reſtitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quã Diabolus voluit ordiri, ne homines æterni ſolis claritatem intuentes, ad cœleſtia aſpirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, ſcidit Chriſtus, & ſua doctrina caliginem omnem diſpulit, hominúmque mentes ſol ille iuſtitiæ ſuis radiis illuſtrauit.

c *Præcipitabit mortem in ſempiternum.*] Hoc eſt, Chri- F ſtus morte ſua mortem euertet, & vitã reſurrectione reparabit. Hãc vaticinationem impletam eſſe & nos credimus, & diuinę literę conteſtãtur. Surrexit Chriſtus caput noſtrũ, ergo & nos reſurgemus. Quid eſt autẽ mortuorum reſurrectio, niſi mortis deſtructio? *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem,* vt verbis 1. Cor. diui Pauli vtar, *tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt: Abſorpta eſt mors in victoria. Vbi eſt mors victoria tua? Vbi eſt mors* Oſeæ 13. *ſtimulus tuus?* Hic locus eſt Oſeæ Prophetæ, quẽ Apoſtolus aliis verbis, ſed in idem incidẽtibus citat. Verba enim Prophetæ hæc ſunt: *De manu mortis liberabo eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morſus tuus ô inferne.* Hanc de morte victoriam reportauit Chriſtus ſua morte, & reditu ad vitam, ſed in mundi conſummatione, cùm corpora reſurrexerint, videbimus apertiſſimè mortem ipſius mortis: de qua ait Apo- 1. Cor. 15 ſtolus: *Nouiſſimè autẽ inimica deſtruetur mors,* quam tamen iam Chriſtus ſua morte & reſurrectione occiderat. Poſitus fuit Chriſtus mortuus in ſepulchro, & exiit viuus. Si in clauſum ſepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Chriſtus mortuus in clauſo ſepulchro conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus ſurrexit. O miram Dei potentiam! Hîc mutatus eſt mundi ordo, & fuit curſus naturalis in admirabilem modum cõuerſus. In

A mortuorũ ſepulchro fuit ſepulta ipſa vita, ipſe enim
Ioa.14. de ſe ait: *Ego ſum via, veritas & vita.* Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis nõ corrupit mortuũ. Id quod diuinus ille vates & illuſtriſſimus Rex Dauid Pſalmo decimo quinto multò anteà
Capi 15. iis verbis in perſona Chriſti præcinerat: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem.* In Epiro, inquit Solinus, fontem eſſe admirabilem, in quem immerſæ faces ardẽtes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi ſi facem mortuam proiicias, exit viua: ſi autem viua immergatur, mortua exit. Eſt quidem fons hic ſtupẽdus, & in admirationem homines traduxit, ſi ita eſt, vt Solinus commemorat. Sed in ſepulchro idem factum fuiſſe firmiter credimus, & aſſeueranter affirmamus. Ex eo namque, ex quo viuus exiuit mortuus, mortuus ſurrexit viuus. Ita enim dixit Angelus mu-
Marc cap. 16. lieribus, vt eſt apud Marcum: *Ieſum quæritis Nazarenum crucifixum, ſurrexit, non eſt hic. Ecce locus vbi poſuerunt eum.* Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem manſit mortua & ſepulta. Quod intuens Propheta dixit: *Præcipitabit mortem in æternum.*

d *Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.*] Significat his verbis, eos qui ſe Chriſto dedicãt, eúmque ardentiſſimè amant, incredibili gaudio, & maxi-
B mis beneficiis ab illo affici: neque id ſolùm in altera illa vita, quæ beata eſt & immortalis, ſed etiam in hac miſera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando premuntur, tamen voluptate perfundũtur, quia propter Chriſtum cruciantur. Et amore diuino inflammari, vitámque cœleſtem in corporibus humanis imitantes, tantam ſentiunt dulcedinem, tótque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo
Phil.3. quodammodo habitare exiſtimentur. Ex quibus quidam dicebat: *Noſtra enim conuerſatio in cælis eſt.* Qui totum hoc caput intelligunt de mundi conſummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ viſionis, qua ſancti in patria fruentur. Id quod Diuus Ioannes iis verbis in Apocalypſi teſtatur: *Abſterget*
Apoc.21. *Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltrà non erit, neque clamor, nec dolor erit vltrà, quæ prima abierunt. Et dixit qui ſedebat in throno: Ecce noua facio omnia.* Qui locus de mundi conſummatione intelligitur. Cùm autem eadem hîc dicat Eſaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi: & quia eſt veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi conſummatione interpretantur. His rationibus ego adductus hanc expoſitionem etiam amplector, quamuis exiſtimo poſſe totum hoc caput de primo Chriſti aduentu, de eius Euangelio, de Iudæorum euerſione, & de fidelium lætitia & ſalute, explicari,
C quod & nos facimus. Et etiam locum hunc Apocalypſis, quem modò citaui, exiſtimo poſſe etiam referri ad ſpiritualem voluptatem, qua viri iuſti & pij etiam in hac vita afficiuntur.

e *Ecce Deus noſter iſte.*] Verba ſunt populi Chriſtiani, qui recepto Euangelio illuminatus fide Chriſtũ confitebatur verum eſſe Deum, ac ſeruatorem noſtrum.

f *Quia requieſcet manus Domini in monte iſto.*] Hoc eſt, quia in Sione, in Eccleſia Chriſti ceſſabit manus Dei, nõ puniet æterno ſupplicio fideles, qui in gratia ex- D
ceſſerint ex vita. Quemadmodũ extendere manũ ſuper aliquẽ eſt eum punire, vt in capite quinto expoſuimus, ita ceſſare manum aut quieſcere, eſt non punire. Hæc poſſunt aptiſſimè referri ad cœleſtem patriam poſt extremum iudicium. In illa enim ciuitate nullus punitur: ſed inexplicabili gaudio lætatur, qui hac in vita afflicti fuerunt. In templo illo Salomonis, quod gerebat Eccleſiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec ſecuris, nec vllum ferramentũ audiebatur, vt in libro tertio regum diuinæ literæ commemorant. Ædificabatur templum illud magnificentiſſimum, & celeberrimum, & nullus ictus in eo ſonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templum, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebãtur ferramentorum percuſſiones. Mundus hic lapidicina eſt in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo ſuperno, in illa beata & immortali vita, nulla eſt afflictio, ſed requies admirabilis, & gaudium ſempiternum. Hîc angimur aduerſitatibus, variiſq; calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis diſponamur, & malleis afflictionum ceſſantibus, amoris glutino E
copulemur. Pro eo quod noſtra verſio habet: *requieſcet manus Domini*, habet Pagninus: *Requieſcet percuſſio Domini.* Quę verba noſtrã explicant interpretationẽ.

g *Triturabitur Moab.*] Gaudentibus iuſtis impij, qui per Moab ſignificantur, in inferno æterno ſupplicio cruciabuntur. Figura eſt ſinecdoche frequens in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mũdo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento conteruntur, ſic impij tundentur. Id autem quod dicitur, *ſub eo*, intelligitur ſub Dei potentia. Vel ſic: *Triturabitur Moab ſub eo*, hoc eſt, in ſemetipſo conteretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac ſi diceret: acerbiſſimè torquebitur & cruciabitur. figura.

h *Et extendit manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum.*] Senſus eſt: Chriſtus cædet Moab, hoc eſt impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodũ qui peritus eſt natãdi vtramque manum ſecundum aquam extendit. Et humiliabit gloriam eius cum alliſione manuũ eius. Quaſi dicat: Expandet Chriſtus brachia ſua vt natator, & cũ alliſione manuũ ſuarum, hoc eſt, cubitis ſuis, quibus F
maximè natatores aquam allidunt & ſecant, eos tanget & puniet, eorúmque gloriam confringet, atque penitus obſcurabit.

i *Et monumenta ſublimium murorum tuorum concident & humiliabuntur.*] Verba ſunt ipſius Prophetæ ad Moab, hoc eſt ad impios directa, quaſi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab, ô Chriſti aduerſarie tuentur, nullum erit pręſidium murorum tuorum, ſed omnia, quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aſpicis hîc omnes mundi opes, imperia, & magiſtratus in quibus homines impij collocant fiduciam ſuam, cõſumi tempore, eſſéque res fluxas infirmas, & fugaces, virtutem verò eſſe immortalem, quæ viget memoria omnium ſeculorum: quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuebitur.

ANNOTATIO.

1 Præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes populos.] *Pro vinculo colligato eſt in Hebræo* הלוט הלוט *ballot ballot, à verbo* לוט *lut, quod ſignificat inuoluere, operire, occultare, prius eſt nomen, alterum verò participium paſſiuum. Pagninus vertit:* Perdet in monte hoc faciem operimenti operti ſuper omnes populos. *Quæ poſſunt de peccato & errore ac ſuperſtitione intelligi, quibus mundus ante Chriſti aduentum coopertus erat: Ideò noſter interpres vertit*, faciem vinculi colligati, *& rectè quidem: eſt enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit:* faciem dominatoris, qui dominatur ſuper omnes po-

A pulos. *Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit. Poteſt intelligi de morte, de qua ait Apoſtolus:* Regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſem, &c. *Poteſt etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit, vertens:* Faciem tenebrarum ſuper omnes populos. *Perſpicuum eſt enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphraſtes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere. habet enim:* Pręcipitabit faciem principis, cuius principatus eſt ſuper omnes populos. *Pro præcipitare in Hebraico eſt verbum* בלע *bala, quod ſignificat abſorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi ſeptimo:* Deuorauit virga Aaron virgas eorum. *Et Eſaiæ quadrageſimonono:* Longè fugabuntur, qui abſorbebāt te. *Vnde Diuus Paulus,* Abſorpta eſt, *in-*

quit, mors in victoria. *Ideò verti poterat:* Abſorbebit in monte hoc faciem, &c. D *Significat etiam præcipitare: vt ſecundi Regum vigeſimo:* Quare præcipitas hæreditatē Domini? Reſpondénſque Ioab ait: Abſit hoc à me, nō præcipito. *Vbi poterat verti:* Quare abſorbes, &c. *Et in Pſalmo quinquageſimo primo:* Dilexiſti omnia verba pręcipitationis lingua doloſa, *habet verſio Diui Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam:* Dilexiſti omnia verba ad deuorandum linguam doloſam. *Verba ſunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem ſceleratum & impium, ac ſi diceret: Amas ea verba, quæ poſſunt bonorum vitam & famam abſorbere, eiſque perniciem moliri. Amas itaque linguam doloſam, & ſermones quibus hominum gloria infringitur, eorumque nominis ſplendor maculatur.*

Argumentum capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam poſteritatis Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Chriſtus erat de peccato, dæmone, & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc & ſcribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu Synagogæ & Eccleſiæ conſtitutione gratias acturi. Deſcribitur in hoc cantico ipſa Eccleſia, & iuſtorum ſplendor, ac impiorum cæcitas & infelicitas, 2 reditus mortuorum ad vitam, & 3 exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas Etſi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica ſunt in cæleſti patria, quæ hic B cantare non poſſumus. Quomodo enim cantica, cæleſtis Hieroſolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic ſuſpendimus organa lætitiæ in ſalicibus amaris, vbi ſedentes & deſiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus. E

CAPVT XXVI.

IN [a] die illa cantabitur canticum iſtud in terra Iuda: [b] Vrbs fortitudinis noſtræ
Sion, ſaluator ponetur in ea murus & antemurale. [c] Aperite portas, & egrediatur
gens iuſta, cuſtodiens veritatem. [d] Vetus [1] error abiit, ſeruabis pacem, pacem, quia
in te ſperauimus. [e] Speraſtis in Domino in ſeculis æternis, in Domino Deo forti in
perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelſo, [f] ciuitatem ſublimem humiliabit:
humiliabit eam vſque ad terram, detrahet eam vſque ad puluerem. Conculcabit
eam pes, pes pauperis, greſſus egenorum. [g] Semita [2] iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum.
[h] Et in ſemita iudiciorum tuorum Domine ſuſtinuimus te: nomen tuum &
memoriale tuum in deſiderio animæ. [i] Anima mea deſiderauit te in nocte, [k] ſed ſpiritu
meo in præcordiis meis de manè vigilabo ad te: [l] cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam
dicent habitatores orbis. [m] Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam facere, [n] in terra
ſanctorum iniqua geſſit: & non videbit gloriam Domini. [o] Domine exaltatur manus tua,
vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hoſtes tuos deuoret. Domine
[p] dabis pacem nobis, omnia enim opera noſtra operatus es nobis. [q] Domine Deus noſter
poſſederunt nos domini abſque te, tantum in te recordemur nominis tui. [r] Morientes
C non viuant, gigantes non reſurgant: propterea viſitaſti, & contriuiſti eos, & perdidiſti omnem F
memoriam eorum. [s] Indulſiſti Genti Domine, indulſiſti Genti: nunquid glorificatus
es? elongaſti omnes terminos terræ. [t] Domine in anguſtia requiſierunt te: [v] in [3] tribulatione
murmuris doctrina tua eis. [x] Sicut quæ concepit cùm appropinquauerit ad partum, dolens
clamat in doloribus ſuis: ſic facti ſumus [y] à facie tua Domine. [z] Concepimus, & quaſi
parturiuimus, & peperimus ſpiritum ſalutis: [aa] iuſtitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt
habitatores terræ. [bb] Viuent mortui tui, interfecti mei reſurgent: [cc] expergiſcimini,
& laudate qui habitatis in puluere: [dd] quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes
in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude oſtia tua ſuper te, abſcondere
modicùm ad momentum, donec pertranſeat indignatio. [ff] Ecce enim Dominus egredietur
de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra
ſanguinem ſuum, & non operiet vltrà interfectos ſuos.

EXPLANATIO.

a *In die illa cantabitur.*] Senſus eſt: In tempore gratiæ mortua ſynagoga, & Chriſti Eccleſia plantata & conſtituta, veráque religione toto orbe terrarū propagata, gratias agent fideles Deo cuius miſericordia repudiauerint ſuperſtitionem, & ſanctiſſimæ religioni veritatis ac pietatis pleniſſimæ adhæſerint. Canent Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc eſt, in terra confeſſionis. Iuda enim confeſſionem ſignificat. Hæc eſt Eccleſia, vbi eſt veræ fidei confeſſio, & vbi peccata noſtra ſacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructū percipimus. Id quod Michæas Propheta dixit: *Et tu Bethlehem Ephrata,* vertit diuus Matthæus: *Et tu Bethlehem terra Iuda.* Mat. 5. Ephrata ſignificat terram frugiferam. Volens autem Euangeliſta docere in quo eſſet hic fructus, pro Ephrata poſuit Iudā, quod vocabulum ſignificat confeſſionem. Mirabilem enim fructum ex confeſſione percipimus. Capitur etiam confeſſio pro laudatione, quemadmodum paſ-

ſim

A ſim in diuinis literis confiteri pro laudare.
b *Vrbs fortitudinis noſtra Sion.*] Hoc eſt canticum,
quod durat ad finem vſque capitis. Vrbs hæc eſt
Chriſti Eccleſia, quam diuinus vates appellat Sio-
nem, hoc eſt, ſpeculam, ex qua cœleſtia contem-
plamur. Huius meminit Propheta ita inquiens:
Pſal. 9. *Pſallite Domino, qui habitat in Sione.* Et alibi, *Mons*
Pſal. 75. *Sion in quo habitas in finem.* Quæ non tam de Sione,
& Hieroſolyma illa terrena, quàm de Eccleſia mili-
tante intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco
Eſaias ponendum eſſe Chriſtum, tanquam murum
& antemurale, vt eam muniret, & ab hoſtium im
petu protegeret. Chriſtum appellat ſaluatorem. Ie-
ſus enim idem eſt quod ſaluator. Ita enim dixit An-
Matth. 1. gelus Ioſeph: *Pariet autem filium, & vocabis nomen*
eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à pec-
catis eorum. Hunc prædixit Eſaias fore murum Ec-
cleſiæ, quod ipſe Chriſtus iis verbis dixerat per
Zacha. 2. Zachariam: *Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in cir-*
cuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Chri-
ſtum eſſe noſtrum murum, & antemurale, & no-
ſtram gloriam. O Eccleſia ſancta, ciuitas magni-
ficentiſſima, vrbs fortitudinis noſtræ, extra quam
B nulla eſt in mundo vera fortitudo, vrbs florentiſſi-
ma, quæ Deo munitis & decoratis. *Quàm glorioſa di-*
Pſal. 86. *cta ſunt de te ciuitas Dei.* Tu es illa contra quam, vt ait
Matt. 16. Matthæus, ipſa Veritas, *portæ inferi non præualebunt.*
Sunt autem portæ inferi perſecutiones quibus Ec-
cleſia oppugnatur, ſed non vincitur, ſunt hæreti-
corum doctrinæ, ipſam Eccleſiam vaſtare conan-
tium, ſed ſuum effectum non conſequentium. Eſt
namque Eccleſia inexpugnabilis, quæ Deum habet
pro muro & protectione. Cæterùm hæc dictio Sion
non eſt in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus
Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs Eccleſia
Catholica eſt.
c *Aperite portas, & ingrediatur gens iuſta, cuſtodiens ve-*
ritatem.] Verba ſunt Dei angelos alloquentis, vel
ipſos Apoſtolos, vt portas Eccleſiæ militantis ape-
riant, quò gens ſancta Eccleſiam ipſam introeat, quæ
cuſtodiat veritatem. Vbi aſpicis non ſatis eſſe veri-
tatem colere & cuſtodire, ſed oportere Chriſtianos
iuſtos eſſe, non ſatis eſſe fidem habere, ſed neceſſe
eſſe ſecundum eam operari. Ea nanque fides apud
Gal. 5. Deum valet, quæ vt ait Apoſtolus, *per charitatem ope-*
Iac. 2. *ratur. Fides nanque ſine operibus*, vt inquit Iacobus Apo-
C ſtolus, *mortua eſt. Et ex operibus iuſtificatur homo, & non*
ex fide tantùm, vt ipſe Apoſtolus teſtatur. Præterea ve-
ritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores,
& ad ipſa rectè facta etiam pertinet. Scriptum eſt
enim quarto libro Regum: *Memento quomodo ambula-*
4. Reg. 20 *uerim coram te in veritate.* Ambulare in veritate iuxta
idioma Hebrææ linguæ eſt rationem vitæ ad verita-
tem doctrinæ ſanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ
Exod. 28. erant in rationali ſacerdotis, *doctrina & veritas*, ſigni-
ficabant, in præſule debere eſſe doctrinam, & ad eam,
vitam & mores dirigere.
d *Vetus error abiit: ſeruabis pacem pacem.*] Verba ſunt
fidelium, qui relictis idolis, & recepto Euangelio, has
2. Cor. 5. voces emittunt. *Vetera enim tranſierunt*, vt ait Diuus
Paulus in ſecunda epiſtola ad Corinthios, *ecce facta*
ſunt omnia noua. Et tu Domine ſeruabis nobis pacem,
de qua dixiſti: *Pacem relinquo vobis*, quia in te ſperaui-
mus. Aduerte bis nominatam eſſe hoc in loco à Pro-
Ioan. 14. pheta pacem, & bis ſimili modo à Chriſto apud Io-
annem dicente: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vo-*
bis, vt intelligas eſſe pacem gratiæ in hac vita, & pa-
cem gloriæ in altera. Vel vtraque refertur ad pacem
gratiæ, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc Euangeli-
ca pax, eſt vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo,

quæ in bonis externis conſiſtit, non eſt vera nec ſoli- D
da. Fieri enim poteſt, vt ſceleratus & impius pace ex-
terna huius mundi gaudeat. At hæc non eſt vera pax.
Ait enim Eſaias alio in loco: *Non eſt pax impiis.* Con- Infrà 48.
trà verò pius ac iuſtus homo in medio externarum
perſecutionum in pace conſiſtit, iuxta id quod ait
apud Ioannem ipſa Veritas: *Hæc locutus ſum vobis, vt* Ioan. 16.
in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habebitis, &c.
Vbi vides iuſtos & pios inter labores & calamitates
in pace quieſcere, animíque tranquillitatem non
amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ ſecundo
capite annotauimus.
e *Speraſtis in Domino.*] Verba ſunt Prophetæ ſermo-
nem cum ſanctis conferentis, qui in Deo ſpem ſem-
per collocarunt. Appellat autem Dominum fortem,
quòd ſuperbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt
pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus
aliquando ſuperbos & potentes ex alto dignitatis
gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat priſtini
honoris veſtigium. Et quamuis ſuperbus magnus o-
pes, potentiam, honorem in vita poſſideat, in morte
tamen omnia amittit, & ipſe in terra ſepultus pedi-
bus conculcatur. Vt enim nubes magna exhalationi- E
bus intus plena totum cœlum cooperit, & mundum Simile.
horrore, tonitribus, fulminibus perterret, quæ ſtatim
in aquam reſoluta cadit in terram, ex qua lutum effi-
citur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes
nubes plenæ fumis terræ in aere verſantes, & ſuper-
bia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, ſed
cadentes in terram, ipſa ſepulchra attingentes, con-
uertũtur in terram & lutum, & pedibus eorum, quo-
rum anteà dominabantur, conteruntur. Quid igitur
ſuperbiunt vani homines, ſuæ fragilitatis obliti? Ait
enim Eccleſiaſticus: *Subſtantia impiorum ſicut fluuius* Eccle. 40.
ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia perſona-
bunt.
f *Ciuitatem ſublimem humiliabit.*] Hoc eſt, Hieroſoly-
mam, quam propter Chriſti cædem, & Iudæorum
impietatem Deus per Titum euertit & vaſtauit. Po-
teſt etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate,
ſuperba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti.
Quod autem dicit: *Conculcabit eam pes, pes pauperis, greſ-*
ſus egenorum, ſignificat elatos & potentes homines eſ-
ſe ab Apoſtolis, hominibus pauperibus & contempti-
bilibus ſuperatos. Id quidem eſt, quod ait diuus Pau- 1. Cor. 1.
lus in epiſtola prima ad Corinthios: *Infirma mundi*
elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & con- F
temptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt
deſtrueret.
g *Semita iuſti recta eſt.*] Dixerat ſuprà, ſuperbos &
elatos eſſe deiiciendos, & incuruandos, ambulant
enim in via perditionis: nunc verò iuſtorum viam
rectam eſſe aſſerit, æquabilem & planam. Quaſi di-
cat: Iuſtus inuenit viam facilem, & erroribus non im- Pſal. 118.
plicatur. Ita Dauid in Pſalmo: *Pax multa diligentibus*
legem tuam, & non eſt illis ſcandalum. Quod diuus Pau- Rom. 8.
lus iis verbis affirmat: *Scimus quoniam diligentibus*
Deum omnia cooperantur in bonum. Ideò ſcandala omnia
deuitat, quoniam *iuſtum*, vt in libro Sapientiæ ſcrip- Sap. 10.
tum legimus, *Deduxit Dominus per vias rectas, & oſten-*
dit illi regnum Dei.
h *Et in ſemita iudiciorum tuorum Domine ſuſtinui-*
mus te.] Verba ſunt fidelium iuſtorum, quorum eſt
ſenſus: Quando ſuper nos Domine tuo iuſto iudi-
cio calamitates & afflictiones venire permittis, tan-
tum abeſt vt à te recedamus, vt potius in te ſpere-
mus, téque ſuſtineamus, & memoria tenentes dele-
ctemur.
i *Anima mea deſiderauit te in nocte.*] In afflictione
mea te deſidero, ad te vehemẽter aſpirat anima mea.

A Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aſpice afflictionis vtilitatem. Poteſt etiam accipi nox non pro afflictione, ſed pro ipſa nocte, vt ſit ſenſus: Finitis & tranſactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad ſolitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipſum contemplor, animíque deſiderio ardenter appeto. Hoc deſiderio tenebatur regius vates, cùm in Pſalmo has voces amore flagantes emittebat: *Quemadmodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei?* Pſal. 41.

k *Sed & ſpiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.*] Senſus eſt: Quamdiu ſpiritus meus rexerit præcordia mea, hoc eſt, quamdiu vixero, ſemper ad mane ad te vigilabo. Vel ſic: Non ſolùm nocte te deſiderat anima mea, ſed etiam ſpiritus meus ad te de ſummo manè vigilat. Cum primùm luceſcit, te ipſum côtemplor, & hoc eſt quod primò ago. Deſcribit Eſaias virum pium & iuſtum, & declarat iis verbis, quod deſirio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de ſe-

B ipſo dicebat iis verbis Dauid: *Deus Deus meus ad te de luce vigilo.* Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi poſſe dicebamus aduerſitatem, poſſumus per manè proſperitatem intelligere. Pſal. 62.

l *Cùm feceris iudicia tua in terra, iuſtitiam diſcent habitatores orbis.*] Senſus eſt: Non ſolùm iuſti te in afflictionibus quærunt & deſiderant, ſed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iuſtitiæ & pœnitentiæ ſtudentes.

m *Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam facere.*] Senſus eſt: Si beneficiis affecerimus impium, non corrigetur. Verba ſunt Dei. Vbi aſpicis impios beneficiis fieri deteriores.

n *In terra ſanctorum inique geſſit.*] Exaggerat ſcelus impij, dicens eſſe inter viros ſanctos admiſſum. Vbi hac ratione vides deteſtabilius eſſe delictum religioſi in monaſterio, quàm laici in mundo. Poteris per terram ſanctorum, eorum corpora intelligere, vt ſit ſenſus: Impius viros pios & ſanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo læditur niſi à ſe-

Ier. m 11 ipſo. Primam tamen expoſitionem potius amplector, cui fauet id, quod ait Deus per Ieremiam: *Quid*

C *eſt quòd dilectus meus in domo mea fecit ſcelera multa? Pro in terra ſanctorum iniquè geſſit,* vertit Pagninus: *In terra, vbi debet rectè facere, iniquè aget.*

o *Domine exaltetur manus tua, & non videant.*] Senſus eſt: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videant infœlicitatem ſuam, & confundatur eorum zelus. Extendere manum ſuper aliquem, vt capite quinto diximus, eſt eum punire. Exaltare manum eſt grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius lædant. Vel capitur manus pro effectu, vt ſit ſenſus: Domine effice opera magnifica, & illuſtria, ſed ea Iudæi non videbunt mentis oculis nec te recipient, quin potius teipſum videntes zelo ſuarum ceremoniarum à malitia & contumacia orto, te in ſummum capitis diſcrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia verſabuntur. Vbi aſpicis zelum non ſatis eſſe, nec excuſare, cùm proficiſcitur à malitia, & verbo Dei contrariatur. Iudæi enim zeli ſtimulis incitati, Chri-

Ioan. 16. ſti Apoſtolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Chriſtus illis prædixerat: *Venit hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.* at talis zelus erat impius & peſtilens. *Ha-*

Rom. 10. *bent Iudæi,* vt inquit diuus Paulus, *æmulationem, ſed non ſecundum ſcientiam.* D

p *Domine dabis pacem nobis.*] Senſus eſt, Tu Domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuiſti, nunc poſt tot bella & victorias dabis nobis pacem æternam, omnem ſenſum exuberãtem. Vel ſic: Tu Domine dabis nobis pacem Euangelicam, quam niſi tu eam dederis, habere non poſſumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus: omnia enim bona, quæ nos operamur, à te procedũt, & tu ea operaris, ſine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus Deum operari bona opera in nobis. *Deus enim eſt,* vt ait Apoſtolus Paulus in epiſtola ad Philippenſes, *qui operatur in nobis velle & perficere.* Phil. 2.

Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiæ. Vnde Apoſtolus ad Corinthios, *Non ego,* inquit, *ſed gratia Dei mecum.* Sic Deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiam ea operemur. Vt cùm nauis expanſo velo proſpero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, quanquam aliquid agat, quoniam ipſum velum flatibus expanſum tenet, quòd ſi contraxerit, non agitur nauis, ſic homo qui agitur ſpiritu atque gratia Dei noſtri, quamuis parum agere exiſtimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus ſancti flatui velum bonæ voluntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona noſtra operari, vt nos nihil operemur, eſt velle totam ſacram ſcripturam euertere & conculcare. Nónne Deus eſt pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam ſuam, vt eſt apud Matthæum cap. 20. Ille eſt qui quibuſdam dixit: *Quid hîc ſtatis tota die ocioſi? Ite vos in vineam meam.* Et apud Ioannem, *Operamini,* inquit, *non cibum, qui perit, &c.* Diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios, *opus enim,* inquit, *operatur.* Et paulò poſt: *Vt ſubditi ſitis omni cooperanti & laboranti.* Sumus igitur Dei cooperatores. Ideo ait diuus Ioannes in vltima epiſtola ſua, *Cooperatores ſumus veritatis.* 1. Cor. 15. Simile. E Ioan. 6. 3. Ioan.

q *Domine Deus noſter poſſederunt nos domini abſque te.*] Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorum premebantur. Te Domine Deus noſter deſideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc ſinunt. Et quoniam tu Domine hoc permittis, hoc ſaltem nobis concede, vt nunquam ex animo noſtro diſcedat memoria tui. Poteris per hos Dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animæ inimicos, diabolum, mundum, & carnem. Hi enim ſunt immaniſſimi tyranni. F

r *Morientes non viuant, gigantes non reſurgant.*] Omnes quidem mortales tam iuſti quàm iniuſti reſurrecturi ſunt, cùm Chriſtus venerit è cœlo ad iudicium vniuerſale exercendum. At ſcelerati & impij non dicuntur reſurgere, quia eorum reſurrectio non erit ad vitam æternam, ſed ad iuſtam ſuam damnationem audiendam. Id vult Eſaias hoc loco ſignificare. *Morientes,* inquit, *qui ad inferos deſcenderunt, non viuant cum iuſtis,* nec ad veram ac beatam vitam reſurgant: ſed damnati ſecluſique à cœtu & concilio beatorum in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Pſalmo: *Ideò non reſurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iuſtorum.* Poteſt tamen pro verbo reſurgendi verti verbum ſtandi aut conſiſtendi. Quaſi dicat: Non poterunt improbi & flagitioſi homines in iudicio illo extremo conſiſtere. Non ſtabunt, ſed cauſa cadent, cùm Chriſtus verus iudex ab eis vitæ rationem exquiſierit. Per gigantes intellige principes elatos, omnes potentia præſtantes, & tyrannidem exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari: A te Domine poſtulamus, ne iterum viuant tyranni, qui è vita exceſſerunt. Non quòd Propheta exi-

A ta exiſtimaret eſſe impios ad vitam hanc reuocandos, vt hîc iterum viuerent: & pios homines vexarent, ſed voluit ſignificare tot calamitatibus eſſe pios ab impiis agitatos & affectos, vt quaſi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

s *Indulſiſti Genti Domine, indulſiſti Genti: nunquid glorificatus es?*] Senſus eſt: Tu Domine huic Genti, nempe tyrannis, cæteríſque hominibus impiis ac potentibus, ſæpe in hac vita indulſiſti, multa eis bona terræ tribuiſti, eorúmque terminos terræ elongaſti. Dediſti eis poſſeſſiones & imperia. At illi tantorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerũt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem, imò à te longè receſſerunt, ſecuritas enim contemptum peperit. Videtur hîc Propheta reddere rationem, quare Deus debeat ſceleratos ac tyrannos homines Eccle. 30. coërcere, & punire, quoniam indulgentia fiunt deteriores Prou. 1. Sic ait Eccleſiaſticus: *Equus indomitus euadet durus, & filius remiſſus euadet præceps.* Similе. Et in Prouerbiis dicitur: *Proſperitas ſtultorũ perdet eos.* Qui vult equum domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, ſic Deus nos freno moderatur, & à nobis ſuperuacanea reſecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & ſylueſcentes fructum virtutis B amittamus, ſed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebúſque ſuperfluis expediti & amputati, ad Deum ipſum toto animo aſpiremus.

t *Domine in anguſtia requiſierunt te.*] Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærendum inducit. Oſee. 6. Sic Deus per Oſeam prophetam: *In tribulatione*, inquit, *ſua manè conſurgent ad me: & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos.* Pſal. 28. Et in Pſalmo ſcriptum eſt: *Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine.* Pſal. 31. Et in alio Pſalmo. Pſal. 119. *Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina.* 1. Cor. 4. Et in alio, *Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me.* Vnde Diuus Paulus *tribulamur*, inquit, *ſed non anguſtiamur; perſecutionem patimur, ſed non dereliquimur.*

v *In tribulatione murmuris doctrina tua eis.*] In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, ſed muſſitare, & ſubmiſſa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem. Nam ex ea admirabilis quædam exardeſcit in Deum amoris magnitudo. Vſque adeò eſt ſalutaris afflictio, vt caro quæ ſuapte natura repugnat ſpiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum ſpiritu ſe C coniungat, ſimúlque cum eo Deum exquirat. Id exPſal. 26. pertus regius vates dicebat in Pſalmo: *Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quàm multipliciter tibi caro mea.* Agebat enim tunc temporis Dauid vitam in vaſta ac deſerta ſolitudine, pulſus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

x *Sicut quæ concepit.*] Vt mulier partui proxima dolore concuſſa exclamat: ſic nos in calamitatibus & ærumnis verſati, ad te vocem tollimus, téque ipſum requirimus. Probat à ſimili commodum afflictionis.

y *A facie tua*] Id eſt, Coram te: Vel à facie indignationis tuæ, cùm nobis iraſceris.

z *Concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum ſalutis.*] Concipimus quando teipſum timemus: parturimus cùm afflicti dolore ad te ipſum clamamus: & tandem parimus, cùm fructum afflictionis & patientiæ noſtræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta ſpiritum ſalutis fructum ſalutarem, quo ſpirituales efficimur, & animæ ſalutem conſequimur. Vel ſpiritum ſalutis, hoc eſt, Chriſti, qui eſt ſalus noPſal. 26. ſtra. Sic dicitur in Pſalmo: *Dominus illuminatio mea, &* Pſal. 34. *ſalus mea, quem timebo?* & in alio: *Dic animæ meæ: Salus* Luc. 1. *tua ego ſum.* Id apud Lucam ait Zacharias: *Et erexit cornu ſalutis nobis, in domo Dauid pueri ſui.* D Cornu ſalutis eſt ſpirituale regnum Ieſu Chriſti, qui eſt ſalus noſtra, ortus ex ſemine Dauid. Et rurſus in eodem cantico. *Et tu puer propheta Altiſsimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius.* Id eſt, ad dandam Chriſti ſcientiam, qui eſt plebis ſuæ diuina ſalus. Cæterùm in textu diui Hieronymi non eſt hæc vox, *ſalutis*, nec in codicibus Hebraicis. Fortaſſe fuit ſumpta ex verſione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modum. *Et peperimus ſpiritum: ſalutes non fecimus in terra.* Sed idem eſt ſenſus, per ſpiritum enim fructum patientiæ intelligimus, quem Chriſtus ſuis largitur.

aa *Iuſtitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ.*] Verba ſunt fidelium. Ideò tyranni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iuſtitia, quanta æquũ eſt, præditi ſumus, & oportet, vt veluti lapides tunſionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitioſis hominibus exerceamur. Hæc videtur eſſe cauſa cur Deus non omnino ſuſtulerit Iebuſæos barbaros & immanes à terra promiſſionis, vt haberent Iudæi E cum quibus ſe exercerent, & pugnarent. Et hanc ob cauſam diuo Paulo ſtimulum carnis ſuæ non auferebat, vt ipſe in epiſtola ſecunda ad Corinthios aſſerit: cùm tamen Apoſtolus ille eſſet ſanctiſſimus, ſed ſufficiebat illi gratia. *Nam virtus in infirmitate perficitur.* Vult itaque Deus, vt ſui dilecti affligantur, & in calamitatibus verſentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar diui Bernardi, aſperior carduus pannũ efficit leniorem, ſic durior conuerſatio conſcientiam Simile. molliorem & tranquilliorem. Id ſentiebat, licet alia ratione, Scipio Naſica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuiſſe Carthaginem penitus euerſam, quòd non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerentur. Nos verò, nos ipſi poſſumus hoc dicere. Quia iuſtitiam non fecimus in terra, ideò ſcelerati & flagitioſi infideles viuunt, ideo tam multi hæretici nos turbant. Ideò deteſtabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tempeſtas pacis, tot errores ſeminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Chriſtianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim noſtris ſceleribus, F quàm ſuis armis pugnant & vincunt.

bb *Viuent mortui tui, interfecti mei reſurgent.*] Alloquitur Eccleſia Deum, aſſerens mortuorum reſurrectionem, de qua Chriſtus diſſeruit apud Ioannem c. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: *Reſurgent mortui, & reſurgent de ſepulchris.*

cc *Expergiſcimini, & laudate qui habitatis in puluere.*] Apoſtrophe eſt ad defunctos.

dd *Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.*] Senſus eſt: Tu Domine mortuos ſuſcitabis. Et quemadmodum herbæ langueſcentes rore matutino pullulant, & excitantur, ſic virtute tua mortui redibunt ad vitam in mundi conſummatione, quando tu Domine gigantes, hoc eſt fortes & potentes, ac ſuperbos homines perdes, & eorum corpora ſimul cum anima in æterna ſupplicia relegabis. Vides hîc apertum locum de reſurrectione corporum. Per terram gigantum corpora ſceleratorum præſertim potentium intelliguntur.

ee *Vade populus meus, intra in cubicula tua.*] Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Chriſti nomine in afflictionibus & calamitatibus verſabantur, quaſi dicens: Toleranter & æquo animo ſuſtinete mundi afflictiones, fideles mei. Video equidem Imperatores Gentiles alióſque ty-

Argumentum capitis XXVII.

Conſolatur Deus fideles ſuos, promittens euertendos eſſe impios homines, qui in hac vita diuitiis circumfluentes, inflati imperio & principatu in magnis erroribus verſabantur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm ſe deberent virtutum præſidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectéque gubernarent, ipſi tamen elati ſibique præfidentes, ſcelere & maleficio paſcebantur, non veram gloriam, ſed inanem ac falſam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Chriſti aduentus, eiúſque Sancti Euangelij per totum orbem prædicatio, Gentiúmque fides & conuerſio.

CAPVT XXVII.

IN [a] die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, & grãdi, & forti [a] ſuper Leuiathã ſerpẽtem vectem, & ſuper leuiatham ſerpentem tortuoſum, & occidet cetum qui in mari eſt. [b] In die illa vinea meri cantabit ei: Ego Dominus qui ſeruo eam, [c] repentè propinabo ei: [d] ne fortè viſitetur contra eam, nocte & die ſeruo eam. Indignatio non eſt mihi. [e] Quis dabit me ſpinam & veprem in prælio: gradiar ſuper eam, ſuccendam eam pariter. [f] An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? [g] Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Iſrael, & implebunt faciem orbis ſemine. [h] Nunquid iuxta plagam percutientis ſe percuſſit eum: [i] aut ſicut occidit interfectos eius, ſic occiſus eſt? In menſura contra menſuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus eſt in Spiritu ſuo duro per diem æſtus. E

B

EXPLANATIO.

a *In die illa viſitabit Dominus.*] In extremo iudicio puniet Deus ſua potentia, quę ſumma eſt, & cum gladio duro magno & forti comparatur, leuiathan ſerpentem vectem, hoc eſt, tyrannos impios & potentes. Leuiathan ſignificat draconem cetum maris, vt colligitur ex libro Iob c. 40. vbi hæc ſunt verba: *An extrahere poteris leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per leuiathan igitur cetum & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrãnidem exercentes. Appellantur ſerpentes ob venenũ & calliditatem, & vectes ob regnorum ac terrarum poſſeſſiones, quoniã inſtar vectis in terrarũ dominio extẽduntur & propagantur. Vel appellãtur vectes ſiue claudentes, quia multos claudant, ſuæq; poteſtati ſubiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiem & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam ſerpentes tortuoſi, quia non rectè incedunt, ſed omnia iura torquent & corrumpunt: modò ſe extendunt, modò ſe contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed C delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehenſis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut ſperant, aut quorum fortaſſe induſtria & ſuffragio dignitates & magiſtratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos ſe eſſe exiſtimant, damnant, & cruciant: & quod peius eſt, viros pios & innocentes, atque nobilitate præſtantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vaſtitatem vocant. Id quod iis verbis iam ſuo tempore Salomon deplorabat: *Vidi calumnias, quæ ſub ſole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem conſolatorem.* (*Eccle. 4.* / *diſſimile.*) Contrà verò nefarios ac flagitioſos homines ex omnium ſcelerum colluuione natos laudãt, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili proſequuntur. Hi ſunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Non enim debet eſſe princeps piſcatoris arundo, quæ magnis piſcibus torquetur, paruis autem recta conſiſtit, de vero autem principe & iudice dicitur in Pſalmo: *Virga directionis virga regni tui*: vel, vt vertit diuus Hieronymus, *Virga æquitatis.* (*Pſal. 71.*) Talis debet eſſe principum virga. Hæc nanque eſt, quę floret & germinat vberéſque virtutum fructus producit: quod de Aaronis virga ſcriptura com- (*Num. 17.*) memorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus ſacerdotio & magiſtratu. Olim qui inter Gentiles ſapientes habebantur, pingebant iuſtitiam iuxta Ioue, ſignificantes neceſſariam eſſe omnino principibus, ſine qua nec ipſe Iupiter imperare rectè poſſet. Non eſt tamen miſericordia à iuſtitia ſeparanda. Id voluerũt diuinæ literæ in Exodo explicare. Aiũt enim præcepiſſe Deũ, vt ſacerdos oleo vngeretur: & paulò poſt ſanguine vngendum eſſe ſignificarunt. (*Exod. 39.*) quid per ſanguinem niſi iuſtitia, quid per oleum niſi miſericordia intelligitur? Oportet enim principes & præſules ſanguinis rigorem cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet eſſe miſericordia, vt iuſtitia relinquatur. Cùm quondam Iſraelitæ in terra promiſſionis eſſent Dei ſui obliti, & in magnis erroribus verſati, in manus iniquorum principum Dei iudicio tradebantur. (*Iudic. 3.*) At miſertus eorum Deus ſuſcitauit illis ſaluatorem vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar ſcripturæ, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illũ ſiue præſulem rectè munere ſuo fungi, eſſéque à Deo ſuſcitatum & conſtitutum, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. F Nam qui ſola vna manu dexter eſt, qui in quibuſdam iuſtitiam exercet, in quibuſdam verò minimè, qui nullam æqualitatem ſeruat, ille poteſtate intemperanter abutitur. De huiuſmodi principibus ait Deus per Oſeam Prophetam: *Ipſi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui.* (*Oſea 8.*) Eos dicitur Deus non cognoſcere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Eſaias ſerpentes tortuoſos, hoc eſt nefarios & iniuſtos: qui etſi habeant prudentiam ſerpentis, carent tamen columbæ ſimplicitate: etſi prædití ſint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iuſtitiam ſeruandam. Princeps verò non ſolùm iudicio indiget, ſed iuſtitia. Ideò dicitur in Pſalmo: *Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis*: (*Pſal. 71.*) rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione eſt aduertendum, iudicium & iuſtitiam eſſe à Deo petendam: non enim petitur iudiciũ mundi, ſed Dei, non iuſtitia vltionis & immanitatis Deo inimica, ſed cum miſericordia & lenitate coniuncta, quæ ſit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non

A eſt à Deo, vertitur in malitiam, & iuſtitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta Naturæ, qui nec iudicium neque iuſtitiam volunt à Domino poſtulare, qui cùm ſeipſos non gubernent, qui fieri poteſt, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixiſſe Solonem Salaminiũ: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum eſt, inquit, vt imperare quis velit, cùm ſibi ipſi imperare non poſſit. Ille autem ſibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniuſtus eſt, quem Propheta ſerpentem vectem & tortuoſum vocat. Perpēde diuini vatis elegantem ſimilitudinem. Hominē cum ſerpente comparat, cui eſt maxima aſtutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis eſt tractus, ſed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum ſub leni cōtactu. Sed mirādum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet ſerpentem lenem, tortuoſum & flexibilem, cùm eum anteà ſerpentem vectem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Eſaias oſtendere iniqui regis inæqualitatē, qui aduerſus nonnullos impiam & inflexibilem tyrannidem

B exercet, erga verò alios mitis eſt, in quos deberet durius animaduertere. Illud eſt præterea aduertendum, deprauatum & iniuſtum principem & præſulem vocari leuiathan, hoc eſt cetum & piſcem magnum. Vt

Simile. enim in mari magni piſces paruos interficiunt & deuorant, ſic tyranni & potētes homines in humiles atque quieſcentes viros irruunt, eóſque ſpoliant & ad interitum ducunt, vt eorũ diuitias in profundiſſimũ lacum libidinum ſuarũ profundant. Tales ergo principes hîc à Propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan ſerpentem vectem & tortuoſum intelligant diabo-

Apoc. 12. lum, qui à diuo Ioanne in Apocalypſi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob ſuperbiam & poteſtatem. Ipſe quidem eſt rex om-

Iob. 41. nium ſuperborum, &, vt ait Iob, *Non eſt ſuper terram poteſtas, quæ comparetur ei.* Huius poteſtatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apoſtolus ad

1. Cor. 15 Corinthios: *Deinde finis: cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit omnē principatum & poteſtatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius. Nouiſſimè autem inimica deſtruetur mors.* Hæc diuus Paulus. Quæ verba indicant Chriſtum traditurum eſſe Deo patri Eccleſiam ſuo

C ſanguine redemptam, & ab inſultibus ac inſidiis dæmonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuerſalis reſurrectio, rapietur Eccleſia in Deum, & nullos inſultus dæmonum ſentiet. Sic tamen eam tradet, vt nō ſibi adimat, ſed ipſe vnus Deus cum patre & Spiritu ſancto regnabit. Tunc autem euacuabit Chriſtus & penitus eneruabit omnem dæmonis poteſtatem & tyrānidem, & ſic nouiſſime deſtruetur mors, hoc eſt, diabolus, qui à diuo Ioanne in

Apoc. 6. Apocalypſi mors appellatur, quòd mortis ſit author. Et hoc eſt quod hîc dicit Propheta. *In die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro, & grandi, & forti ſuper leuiathan ſerpentem vectem & ſuper leuiathan ſerpentem tortuoſum.* Poteſt etiam hoc de primo Chriſti aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Eſt enim nobis ſatis perſpectum & cognitum, fuiſſe varias errorum ſectas Euangelij prædicatione diſſipatas, diabolum fugatum & victum, eiúſque potentiam labefactatam. Appellari diabolũ draconem non eſt infrequens in literis diuinis. Apellatur hoc in loco ab Eſaia vectis, quòd ſit oblongus, magnámque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, quia ponit ſe peſſulum inter Deum & homines volēs eos claudere, & à cœlo ſecludere. Sunt qui per hunc leuiathan ſerpentem vectem & tortuoſum intelligāt D Nabuchodonoſorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta ſerpentes appellat, quemadmodum ſi quis appellet Lutherum, cæteróſque hæreticos noſtri temporis peſtem ac perniciem Germaniæ. Fortaſſe appellatur vectis ob fortitudinem, ac ſi diceret Vates: Fortiſſimus quiſque tyrannus euertetur. Nam ca. quintodecimo vectem poſuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro ſerpente vecte poſuit *ſerpentem robuſtum.* Sup. 15.

b *In die illa vinea meri cantabit ei.*] Vinea hæc Eccleſia Sup. 5. eſt, quæ appellatur meri, quòd vinum bonum proferat: nam ſynagoga, vt cap. quinto dixit Propheta, *fecit labruſcas*, & pro dulcibus vuis protulit inſuaues racemos. At vinea hæc rigata Chriſti ſanguine cantabit in primo Chriſti aduentu, ait Propheta, videns ſe eſſe propagatam, & in ſecundo, cùm infideles & impij plorauerint. Pro *vinea meri* vertit Pagninus: *Vinea vinum faciens rubeum*, pro quo in Hebræo eſt: *vinea ruboris*, quòd vinum rubeum ſit laudabile & optimum.

c *Repentè propinabo ei.*] Verba ſunt Chriſti quaſi dicentis: Ego vineam meam, hoc eſt Eccleſiam, ſangui- E ne meo repentè rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea ſanguinem meum fundam.

d *Ne fortè viſitetur contra eam.*] Subaudi ab hoſtibus. Ideò eam ſeruo die ac nocte, hoc eſt, omni tempore, vel tam in proſperitate, quàm in aduerſitate.

e *Quis dabit me ſpinam & veprem in prælio?*] Quaſi dicat, nemo. Senſus eſt: Ego nullam aduerſus Eccleſiam meam habeo indignationem. Non eſt aliquis qui me poſſit contra electos meos exaſperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt ſimilis ſpinis & vepribus aculeos habentibus, Eccleſiam euertam, & gradiar ſuper eam, illámque igni ſuccendam.

f *An potius tenebo fortitudinem meam.*] Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quaſi dicat: Ero quidem fortis in cuſtodienda Eccleſia, & nemo efficiet, vt eam non cuſtodiam, & ipſa faciet mihi pacem, Euangelium meum ſeruabit, mihi parebit, eritque ſubiecta & pacifica. Poteris etiam hæc verba, *faciet pacem mihi*, ità intelligere, vt ſint Dei patris dicentis: Chriſtus mihi homines reconciliabit. Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur. F

g *Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.*] Qui euangelium recepturi ſunt, & ingreſſuri vehementi deſiderio in Eccleſiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ ſparſi fideles per vniuerſas mundi regiones fructus mirificos ferent. Nam Iſrael, hoc eſt, vnuſquiſque fidelis & iuſtus florebit, & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginem: *Qui egrediuntur impetu à Iacob*: Hi ſunt Apoſtoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet verſio diui Hieronymi.

h *Nunquid iuxta plagam percutientis ſe percuſſit eum?*] Verba ſunt Prophetæ dicentis, Deum non percuſſurum eſſe Eccleſiam ſuam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem ſeruabit. Vel ſic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipſo percuſſus eſt.

i *Aut ſicut occidit interfectos eius, ſic occiſus eſt?*] Hoc eſt, Non ita occidetur populus iniquus quemadmodum ipſe populus occidit fideles Chriſti. Nam ſancti mortui ſunt ſolùm in corpore, impij verò corpore & anima.

k *In menſura contra menſuram cùm abiecta fuerit iudicabit*

A *cabit eam.*] Hoc eſt, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam menſura. Sed non iuxta eam menſuram, qua punies eos, qui ipſos electos tuos afflixerunt, ſed multò molliori brachio.

1 *Meditatus eſt in Spiritu ſuo duro per diem æſtus.*] Senſus eſt: Deus in die æſtus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos ſuos: mittet Spiritū ſuū durum, hoc eſt, ventum vehemētem, qui fructibus noceat, puniet eos in fructibus terræ, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Eſt enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur inſolētes & elati. Vt enim auibus pennas alarum reſecamus, ne longius auolent, quàm par eſt, ſic Deus quibuſdam diuitias aliquando excidit, ne ſuperbia extollantur. Hoc intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo neceſſaria, ne fortè ſatiatus illiciar ad negandum te.* Vnde diuus Paulus dicebat: *Habentes autem alimenta, & quibus tegamur: his contenti ſimus.* Ceterùm pro *meditatus eſt*, poteſt verti ex Hebræo, *Abſtulit*, nempe fructus vento aſpero. Verbum enim נשא hag. h auferre etiam ſignificat, vt Prouerb. 25. *Aufer rubiginem de argento.* D

Simile.

Prou 30.

1 Tim 6.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXVII.

1 In die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro &c.] *Septuaginta habent:* In die illa inducet Deus gladium ſanctum, &c. *In explanatione per gladium hunc*
B *durum diuinam potentiam & vltionem expoſuimus. Sed quoniam hic gladius, ſanctus à Septuaginta appellatur, exiſtimo poſſe hoc de Euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum ſerpentem oppreſſit, & Gentes*
Ephe. 6. *ad fidem vocauit. Eſt enim verbum Dei gladius iuxta id*
Heb. 4. *quod ait diuus Paulus in epiſtola ad Epheſios:* Aſſumite gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei, *Et ad Hebræos:* Viuus eſt ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. *Hic eſt gladius vtraque parte acutus, quem ait Ioannes in Apocalypſi de Chriſti ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta ſanctum, & communis verſio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad ſanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit, & ad veritatem vocauit, eique viam oſtendit ad gloriam immortalem conſequendam.*

2 Supet leuiathan ſerpentem vectem.] *In Hebraico pro vecte eſt* בריח *Bariach, à verbo* ברח *quod ſignificat claudere, contignare, inſtar vectis penetrare, & pertranſire, & fugere. Hinc affluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit* ſerpentem claudentem *ſiue concludentem: quòd multos ſuos claudat imperio. Septuaginta* fugientem, *oſtendentes Chriſti aduerſus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus eſt foras, iuxta id quod ait Chriſtus apud Ioannem,* Princeps huius mundi eicietur foras. *Pagninus vertit:* Serpentem tranſeuntem mare inſtar vectis ab extremo ad extremum. *Quibus verbis oſtendit dæmonis principatum ante aduentum Chriſti, qui totum mare, hoc eſt, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitaſſe, quia in illis habet domicilium, qui animos habent inquietos, inſtabiles, & inſtar maris fluctuantes. Fortaſſe reſpexit Pagninus* E
ad vectem, de quo ait ſcriptura Exodi cap. 36. Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vſque ad angulum perueniret. *Poteris vertere ex Hebræo:* ſerpentem penetratorem & tranſeuntem, & ſerpentem vectem, *vt tranſtulit hoc in loco noſter interpres, quemadmodum apud Iobum triceſimooctauo:* Et poſui vectem.

3 Repentè propinabo ei.] *In Hebraico eſt* אשקנה לרגעים *lirgaim axkannah. Quæ verba poſſunt ita Latinè verti:* Per momenta irrigabo eam. *Verbum* שקה *xakan, quod hic ponitur, irrigare ſignificat, vt Ioelis cap. 3.* Et irrigabit torrentem ſpinarum. *Loquitur Deus de Eccleſia, quam vineam appellat, quam promittit ſe quotidie ſingulíſque momentis rigaturum, ne vnquam areſcat, & ſterilis fiat. Solet enim Eccleſia in diuinis literis appellari vinea Domini, ſponſa, amica, columba, Sion, Ieruſalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur ſcriptura ſynonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan ſerpentem, vectem, tortuoſum, cetum maris, qui alias appellatur dæmon, leo, draco, & tentator, homicida, & aliis huiuſmodi nominibus.*

F

C

Idcirco [a] ſuper hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iſte omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, [b] cùm poſuerit omnes lapides altaris, ſicut lapides cineris alliſos, non ſtabunt luci & delubra. [c] Ciuitas enim munita deſolata erit, ſpecioſa relinquetur, & dimittetur quaſi deſertum: ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit, & conſumet ſummitates eius. [d] In ſiccitate meſſis illius conteretur, [e] mulieres venientes & docentes eam: [f] non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit, [g] in die illa percutiet Dominus ab alueo fluminis vſque ad torrentem Ægypti, [h] & vos congregabimini vnus & vnus filij Iſrael. [i] Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Aſſyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte ſancto in Ieruſalem.

a *Idcircò ſuper hoc dimittetur iniquitas domus Iacob.*] Quia Deus puniet electos ſuos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuerſi ad Dominum diuinum ſentient auxilium.

b *Cum poſuerit omnes lapides altaris.*] Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorum, & eorum lapides contriuerint, & inſtar cineris comminuerint. Et tunc non erit lucus, in quo ſacrificetur diis: & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuerſionem ad fidem, idolorúmque repudiationem.

c *Ciuitas enim munita deſolata erit.*] Cùm ſe gen-

A ſes ad Eccleſiam conuerterint, tunc Hieroſolyma mœnibus munita deſolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra eſt & ampla, ita relinquetur, vt videatur eſſe deſertum quoddam. Ibi paſcentur pecora, quæ ſummitates eius conſument ad loca altiora aſcendentia. Pro ſummitatibus vertunt nonnulli ex Hebręo *palmites*. Deſcribit Propheta futuram Hieroſolymæ ſolitudinem.

d *In ſiccitate meſſis illius conterentur.*) Deſcribit agrorum ſterilitatem, ob pluuiæ defectum.

e *Mulieres venientes & docentes eam.*] Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen exiſtimes hoc non eſſe de omnibus mulieribus intelligēdum. Sunt enim multæ nō ſolū domi claræ, ſed foris etiam admirādæ.

f *Non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius qui fecit eum.*] Aduerte Deum non miſertum fuiſſe Iudæorum, quia fuerunt inſipientes. De ea loquitur inſipientia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Chriſtum verum Deum occiderunt. Talis ignorantia non excuſat. *Imo ignorans*, vt ait Apoſtolus, *ignorabitur*. Et in Prouerbiis ait Salo- 1.Cor.14.
Prou.5. mon: *Impius morietur, quia non habuit diſciplinam, & in multitudine ſtultitia ſua decipietur.* B

g *In die illa percutiet Dominus*) Tempore gratiæ, quando Hieroſolyma fuerit à Romanis euerſa, & populus Iudæorum non habuerit intellectum, percutiet Dominus terram ab alueo Euphratis vſque ad torrētem Ægypti, hoc eſt, vſque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocoluram fluuium paruum diuidentem terram Ægypti à terra promiſſionis. Ac ſi diceret, Euertet Deus totam regionem Iudææ ab vno termino vſq; ad alterum. Terminatur enim Iudęa ab Aquilone ad Euphratē, & à parte auſtri ad Rinocoluram. Aſpicis hoc in loco fuiſſe totam Iudæam deſolatam, quia non habuit ſcientiam. Apud Iudæos enim non eſt vera doctrina, nec ſolida ſcripturarum interpretatio. Et eam ob cauſam ait Apoſtolus in epiſtola prima ſcripta ad Timotheum, eos conuerſos eſſe in vaniloquium, volentes eſſe legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur,
Tim. 1. nec de quibus affirmant. Et ad Titum, *Sunt*, inquit, *multi inobedientes, vaniloqui, & ſeductores, maximè qui de circunciſione ſunt.*

h *Et vos congregabimini vnus & vnus filij Iſrael.* Manentibus infidelibus Iudæis in ſua pertinacia diſperſis & ſegregatis, vos ô filij Iſraelis ſecūdum Spiritum,
C qui ex Iudæis Chriſti fidem receperitis, in vnam Eccleſiam congregabimini. Dicens, vnus & vnus oſtendit paucos ex circunciſione eſſe ad Chriſtum conuertendos. Hoc appellauit Propheta cap. 1. *ſemen.* & cap. 10. *reliquias.* D

i *Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.*) Prædicit Euangelij prædicationem, & Gentium conuerſionem ad fidem. Eſt igitur ſenſus: In tempore gratiæ ſonabit tuba magna, hoc eſt, Euangelica, prædicabitur Euangelium per totum orbem terrarum, & Chriſti fides annuntiabitur. Hæc eſt tuba illa, de qua ait Infrà 40.
Eſaias: *Super montem excelſum aſcende qui Euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, tu qui Euangelizas Ieruſalem.* Et alibi: *Quaſi tuba exalta vocem tuam.* Et hic Infrà 58.
eſt ſonus de quo dicitur in Pſalm. 18. *In omnem terram exiuit ſonus eorum.* Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Aſſyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, venient, & Chriſtum in Eccleſia adorabunt. Per Aſſyriam & per Ægyptum intellige per ſynecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus conuertendas eſſe Gentes ad Chriſtum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erant diſperſi: nam etſi diſperſi erant infideles & idolorum cultores, propter prædeſtinationem tamen filij Dei appellantur. Quoniam Chriſtus pro eis moriendo, eiſque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem diſperſi non ſolùm per diuerſas regiones, ſed per diuerſas ſectas & voluntates, & varios cultus E
& errores. Hos congregauit Chriſtus, non in vnum locum corporeum, ſed in vnam Eccleſiam, de qua ait Apoſtolus: *Vnum corpus, vnus ſpiritus, vna fides.* De Ephe 4.
hac congregatione dicitur in Pſalmo: *Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo.* Et in alio, *Diſperſiones Iſrael congregabit.* Et Eſaias: *Profugos Iſrael congregabit.* Et per Ieremiam Dominus, *Ego*, Inquit, *congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris.* De hac Pſal.105. Pſal.146. Sap.11. Ierem.23.
congregatione lege totum caput trigeſimum ſeptimum Ezechielis, vbi infideles vocat oſſa arida in campo, hoc eſt in mundo iacentia. Quid enim aliud ſunt peccatores, quàm oſſa mortuorum in terra proſtrata? Hæc oſſa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hieroſolymam adduxit, eiſq; vnum regem & paſtorem conſtituit. Hæc Hieroſolyma eſt ſancta mater Eccleſia, hic paſtor & rex Chriſtus eſt, qui nos gubernat & paſcit, qui eos, qui diſperſi erant congregauit, de quibus ipſe apud Ioannem dicit: *Alias oues habeo, illas oportet me adducere.* Poſſunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius ſono omnes mortui ad vniuerſale iudicium vocabuntur, de qua ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios, *In momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba. Canet enim tuba, & mortui reſurgent incorrupti.* Et in prima ad Theſſalonicenſes etiam huius tubæ meminit cap. 4. Et diuus Matthæus cap. 24. F 1.Cor.15 1.The.4. Matt.24.

ANNOTATIO.

1 Et qui eiecti erant de terra Ægypti.) *Pro de terra eſt in Hebræo* בארצ *be arats, quod poteſt verti in terram, vt ſit ſenſus: Tempore Meſſiæ venient ad Eccleſiam, qui in terram Ægypti, hoc eſt, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens:* Qui expulſi erant in terram Ægypti. *Verum Septuaginta verterunt: Et qui perierant in Ægypto. Hi quidem ſignificantur per ouem illam errantem, quæ perierat, quam Chriſtus quæſiuit, & ſuis humeris reportauit, vt eſt apud Lucam capite quintodecimo. Hi perierant in Ægypto, hoc eſt in errorum ac vitiorum tenebris. Ægyptus enim caliginem ſignificat, qua peccatores circunfunduntur. Nam vt corpus occidente ſole tenebris offuſum manet, ſic animus gratiæ ſplendore deſtitutus in medio cæcarum tenebrarum verſatur.* Simile.

Argumentum capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam ſuis ſceleribus, quòd eſſent ſuperbi, dediti deliciis & voluptatibus, & ſanctorum vatum contemptores. Prædicit Euangelij prædicationem, fortéque Chriſtum credentibus ſalutem.

A

CAPVT XXVIII.

VÆ [a] coronæ ſuperbiæ, ebriis Ephraim, [b] & flori decidẽti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ: [2] errãtes à vino: [c] Ecce validus & fortis Dominus ſicut impetus grandinis turbo conſurgens, ſicut impetus aquarum multarũ inundantium, & emiſſarum ſuper terram ſpatioſam. [d] Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui eſt ſuper verticem vallis pinguium, quaſi temporaneum ante maturitatem autumni. Quod cùm aſpexerit videns, ſtatim vt manu tenuerit, deuorabit illud. [e] In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & ſertum exultationis reſiduo populi ſui: & ſpiritus iudicij [f] ſedenti ſuper iudicium & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. [g] Verùm hi quoque præ vino neſcierunt, & præ ebrietate errauerunt: abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate, [h] neſcierunt videntem, ignorauerunt iudicium, [i] Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu ſordiúmque, ita vt non eſſet locus vltrà. [k] Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet auditum? [l] Ablactos à lacte, auulſos ab vberibus, [m] quia [3] manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicùm ibi. In loquela enim labij
1.Cor. 14 & lingua altera loquebatur ad populum iſtum, cui dixit: Hęc eſt requies mea, reficite laſſum: & hoc eſt refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorſum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. E

B

EXPLANATIO.

a *Væ coronæ ſuperbiæ, ebriis Ephraim.*] Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiam inciderũt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deũ derelinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt, patriam ſuam penitus euerterunt, fuerúntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & ſcelera deplorat hoc loco Eſaias, minitans illis perniciem & interitum. Erant hi homines ſuperbi & elati, & ob eam cauſam eos vocat Propheta coronam ſuperbiæ, hoc eſt, regnum ſuperbum, quoniam ſe à Iuda ſeparatunt, & iniquè per ſe regnum conſtituerunt, ad quod ſcelus fuerunt ſuperbia incitati. Et poſteà cum ſe ſublimiores duabus tribubus, quæ Iuda appellabantur, & numero & robore conſpicerent, ſe
C magis extulerunt, & ad id amentiæ & ſceleris adducti ſunt, vt nullum eſſet facinus immane quod non admitterent: nullum ſanctum ius, quod non violarent. Nec ſolùm eos vocat Propheta ſuperbos, ſed etiam ebrios, hoc eſt, alienos à iudicio. Ex ſuperbia enim naſcitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à ſua ſede ac ſtatu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd eſſent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quaſi dicat: Væ regno Iſraelitico inflato ſuperbia & tradito voluptatibus.

b *Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.*] Senſus eſt: Væ flori, qui decidit à gloria exultationis Iſraelitarum habitantium Samariæ, quæ ciuitas eſt in verticе vallis fertiliſſimæ. Eſt enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in monte ſita, ad cuius pedem erat vallis quædam feraciſſima. Vel per verticem vallis pinguiſſimæ intelligit Propheta locum, vbi Iſraelitæ idola colebant. Appellat Iſraelem florem, ſed decidentem, quoniam gloriam ſuam Iſraelitæ obſcurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in templo Deum colebant, erant conſtituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ, interpretari poſſis: *In quorum vertice erat vallis pinguiſſima*, ſignificans eorum capita eſſe vnguentorum copia madida, intelligens per verticem caput, per vallem verò pinguiſſimam vnguentorum abundantiam. Ita quidam Iudęorum Rabbinus hunc locum exponit.

c *Ecce validus & fortis Dominus, ſicut impetus grandinis, &c.*] Quoniam decem tribus Deum dereliquerunt, ſeq; ventri & vino dediderunt, pœnas ſuorum ſcelerum dabunt. Nam Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia ſolet confringere, & impetus aquarum inundantium omnia quæ inuenit, ſecum rapere. Textus diui Hieronymi habet: *Ecce validus & fortis Domini*. Per quem intelligitur rex Aſſyriorum, quo Deus tanquam miniſtro vtebatur ad Iſraelem euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: *Ecce fortis & durus furor Domini.*

d *Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim.*] Hoc eſt, decem tribus erunt ab Aſſyriis captæ, euerſæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui ſe ſuperbia efferunt in ſublime, pedibus inimicorum conculcantur. Corona ſolet ferri ſuper caput: at hic pedibus hoſtium conculcanda prædicitur. Non poterat diuinus vates apertiùs & elegantius perniciem ſuperborum explicare. Tu qui regnas, caue ne ſuperbia inflеris, ſolet enim Deus deponere potentes de ſede, & humiles efferre, ad verámque amplitudinem perducere. F

e *Quaſi temporaneum ante maturitatem.*] Comparat gloriam decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam matureſcat. Ac ſi diceret: Vt illi qui auidi ſunt fructuum præcocium, eos colligunt, & ſub ipſa arbore ſtatim comedunt, ſic Aſſyrij cum magno deſiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneum, vertit apud Ieremiam cap. 24. *ficus primi temporis*, & Michææ capit. 7. *præcoquas ficus*, & Oſeæ 9. *prima poma*. Septuaginta habent hîc *præmaturа ficus.*

e *In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.*] Euerſa Samaria, conculcata Aſſyriorum pedibus corona ſuperbiæ decem tribuum, erit Deus gloria decoris reliquiis populi ſui, hoc eſt, tribuum Iuda & Beniamin proteget, & gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

f *Sedentis ſuper iudicium.*) Periphraſis eſt regis, qui

A ſuper iudicium dicitur ſedere, quia eius eſt omnia regere & iudicare. Eſt igitur ſenſus: Dabit Deus regi Ezechiæ gratiam, vt æquiſſimè iudicet, & fortitudinem iis, qui hoſtes ſuos ad fugam compulerint, eóſque vſque ad portas vrbium ſuarum fuerint perſecuti. Aſpicis hîc æquum iuſtum iudicem ſpiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus verſentur, quot ſcelera admittant illi, nō ſpiritu Dei, ſed ſpiritu vindictæ furoris, odij, inuidiæ, iudicauerint. Aſpicis præterea Deum eſſe illum, qui fidelibus ſuis aduerſus hoſtes robur ac fortitudinem præſtat: ex quo colligitur neceſſarium eſſe iudici, vt petat à Deo ſpiritum iudicij: & militi, vt ab ipſo Deo fortitudinem poſtulet. Id quod hîc dicitur: *Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam*, poteſt ita explanari: Dabit Deus fortitudinem iis, qui aduertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipſorum hoſtium. Vel qui vaſtatis hoſtibus de prælio reuerſi fuerint ad ciuitatem, vbi ſe clauſerint. Vel ſic, Erit Deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta ſuæ ciuitatis, eam ab hoſtibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regem, milites, & plebem, quas omnes Propheta complectitur: regi prædicit dandum à Deo ſpiritum iudicij, militibus dandam fortitudinem & vi-B ctoriam, plebi pacem & ſecuritatem.

g *Verum hi quoque præ vino neſcierunt.*) Duæ etiam tribus Iuda & Beniamin fuerunt deditæ vino, & iudicium amiſerunt, quemadmodum aliæ decem.

h *Neſcierunt videntem.*) Hoc eſt, Deum, qui omnia videt, non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia ſcelera. Poteris per videntem Prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidiſſe. Appellari autem Prophetam videntem diximus capite primo. Erant in Iudæa diuini vates viri ſancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum ſceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebant, nefarióſque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, ſic Iudæi nullis Prophetarum monitis & exemplis accendebantur, ſed frigidi ad virtutem, in ſuis flagitiis perſeuerabant, non credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

i *Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu.*) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel ſignificat eorum idololatriam, qui in locis nemoroſis, & in montium C verticibus idolis ſacrificabant, ibíque ſplendidè comedebant.

k *Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet auditum?*) Cùm Iudæi in erroribus verſentur, & verum Deum dereliquerint, quis erit, quem propheta doceat ſcientiam Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ ſuggerente ſpiritu à Deo audiunt, quam alio in loco viſionem appellat, quoniam diuini vates veotura ſpiritu intuentur. Vult hoc in loco propheta ſignificare paucos eſſe qui legem Dei vellent audire & intelligere, id quod alibi iis verbis ſignificauit: *Quis credidit auditui noſtro? &c.*

Simile. Infrà 15. l *Ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus.*) Eos propheta & verus doctor inſtruet in lege Dei & prophetia, qui ſunt ablactati à lacte, & auulſi ab vberibus, hoc eſt, qui ſunt pueri, adhuc non aſſueti vitiis, quos oportebit paulatim rudi modo docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulſos ab vberibus eos intelligere, qui iam non indigent lacte, ſed ſolido cibo. Ait enim Diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios: *Lac vobis potum dedi, non eſcam. Nondum enim poteratis, ſed nec quidem poteſtis, adhuc enim carnales eſtis.* Hoc eſt, ſimplicem doctrinam vobis tribui, D non altam & arcanam. Et in epiſtola ad Hebræos ita ait: *Facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo.* Et paulò poſt: *Perfectorum autem eſt ſolidus cibus, eorum qui pro conſuetudine exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali.* Ex quibus locis apertè colligitur, non eſſe quoslibet paſſim ad arcana myſteria ſacrarum literarum admittendos. Vnde facilè conuincuntur ij, qui temerè aſſerunt omnes diuinæ ſcripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit ampliſſimus ſenatus theologiæ Pariſienſis ne ſacra ſcriptura in vernaculam linguam verteretur. quod etiam in noſtra Luſitania ſeruatur.

m *Quia manda remanda.*) Dixit Iudæos in erroribus verſari, & diuinos vates dereliquiſſe: modò deſcribit, quemadmodum Iudæi prophetas ſanctos irridebant. Cùm Propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illíſque diuinam vltionem annunciabat, reſpondebant ipſi: *Manda remanda, expecta reexpecta.* Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba Prophetarum, ſed cum ſubſannatione & contemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcepit hoc: & quamuis hoc quod dico, non ſtatim veniant, expecta E tamen, quia veniet, & non tardabit. Et ſtatim infert Eſaias: *In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum iſtum, &c.* acſi diceret: Hactenus locutus eſt Deus per Prophetas ſuos ad populum Iudæorum verba dulcia, quemadmodum illa quę dixit per quendam vatem: *Hæc eſt requies mea, reficite laſſum, & hoc eſt refrigerium meum.* Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, ſed dicebat illis, vt opera miſericordię exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hæc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc eſt, verba dura & comminatoria. Et hæc verba, quæ Iudæi irridentes Prophetas proferebant, nempe *manda remanda, expecta reexpecta, &c.* ducent ipſos Iudæos in perniciem. Erit eis hæc ſubſannatio occaſio cadendi retrorſum. Conterentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, poſteà à Romano, & ſemper à diabolo. Eſt hoc loco aduertendum, infideles Iudæos cecidiſſe retrorſum. Non enim dicit: vt vadant, & cadant in faciem: ſed dicit, *Vt vadant, & cadant retrorſum.* Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & poteſt ſe facilè erigere & manibus adiuuare, ſed qui cadit retrorſum, nec videt locum ruinæ, nec poteſt ſe ita facilè ſubleuare. In Actis Apoſtolorum ſcribit diuus Lucas Saulum cecidiſſe, ſed nō dicit retrorſum. Et Ezechiel inquit: *Vidi, & cecidi in faciem meam.* At de Chriſti perſecutoribus inquit diuus Ioannes: *Abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.* Vides igitur electos in faciem cadere, reprobos autem retrorſum. Cæterùm hæc verba quæ hîc habentur nempe, *In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum iſtum*, citat Paulus apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios, ſic dicens: *In lege enim ſcriptum eſt: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec ſic exaudiet me, dicit Dominus.* Et ſtatim infert: *Itaque linguæ in ſignum ſunt non fidelibus, ſed infidelibus, Prophetiæ autem non infidelibus, ſed fidelibus.* Hæc diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Eſaiæ explanari ab Apoſtolo de diuerſis linguis, quibus Apoſtoli loquebantur. Vult enim oſtendere prophetiam eſſe præſtantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, oſtendens linguas eſſe ſignum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluiſſe credere Apoſtolis, qui variis linguis loquebantur: Et ſi attentius aſpexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Eſaiæ locū de Apoſtolis interpretari. Illud eſt etiā aduertendū dixiſſe diuum

Act. 9.

Ezec. 3. F

Ioan. 18.

A uum Paulum: *Et nec ſic exaudient me*, pro eo quod Eſaias ait, *& noluerunt audire.* Vbi aſpicis id quod in Prophetis dicitur de præterito, eſſe aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Eſt igitur huius loci ſenſus, acſi dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas & ſapientes, qui veſtra lingua vos erudirent, & ad veritatem D reuocarent, quos vos audire noluiſtis. Veniet tempus quando vobis dabo magiſtros, nimirum Apoſtolos meos qui variis linguis loquantur, ſed nec eos exaudietis. Locutos fuiſſe Apoſtolos variis linguis aſſerit diuus Lucas Actorum ſecundo.

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XXVIII.

1 Væ coronæ ſuperbiæ.] *Septuaginta habent:* Væ coronæ iniuriæ.] *Sunt enim ſuperbi propenſi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica ſuperbos vocat, Septuaginta in alios iniurioſos appellant.*

2 Errantes à vino.] *Septuaginta verterunt:* Qui ebrij eſtis abſque vino. *Vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes eſſe. Vt enim vinum iudicium corrumpit, ſic malitia intellectum deprauat, & animi præſtantiam turpi dedecore maculat & deformat.*

3 Quia manda remanda, manda remanda, expecta
B reexpecta, expecta reexpecta.] *In Hebræo eſt in hunc modum:* כי צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו, *Primum verbum eſt* צוה, *quod ſignificat præcipere, mandare, imperare, vt Deuteronomij capite 33.* Legem præcepit nobis
Pſal. 30. Moyſes, *& aliis in locis. Alterum verbum eſt* קוה *quod ſignificat expectare, vt in Pſalmo:* Expectaui Dominum. *Et Eſaiæ capite quinto:* Expectauit vt faceret vuas. *Vnde conſtat noſtrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuiſſe, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum tranſtulit ex Hebræo:* Nam vt mos eſt pueris, datur eis præceptum poſt præceptum, præceptum poſt præceptum, linea poſt lineam, linea poſt lineam. *Huius interpretationis hic eſt ſenſus: Iudæi ſunt inſtruendi more puerorum, quibus non ſtatim omnia dicuntur, ſed datur illis vnum præceptum, & poſteà alterum: nunc vna regula, deinde altera: & ita paulatim inſtruuntur, quoniam ſunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc ſenſum ſecutus quidam ita tranſtulit:* Quia præceptum poſt præceptum, mandatum poſt mandatum, regula poſt regulam, inſtructio poſt inſtructionem. *Dictio* קו, *pro qua Pagninus interpretatus eſt lineam, & alius regulam, & inſtructionem, ſignificat etiam directorium, amuſſim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Luſitani appellant* oliuel. *Vnde quando Hebræi volunt ſignificare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Vt enim cæmentarius qui parietem conſtruit, extenſa linea vna facit vnum ordinem, &* ſimile.
ſuper illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, ſic qui ſenſim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, ſumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dictio קו *eſt in Pſal-* E
mo decimooctauo, pro qua nos habemus ſonum. In om- Rom. 10.
nem terram exiuit ſonus eorum. *Quod Diuus Paulus de Apoſtolorum prædicatione interpretatur. Pro quo poteſt ex Hebræo verti:* In omnem terram exiuit norma eorum, *vel amuſſis, vel perpendiculum, vel directorium vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet eſſe norma & regula vitæ noſtræ & ſecundum eam debemus actiones noſtras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animæ noſtræ ad rectam amuſſim rationis conſtituere. Fuit etiam Apoſtolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuerſum.*

Propter[a] hoc audite verbum Domini viri illuſores, qui dominamini ſuper populum meum, qui eſt in Hieruſalem. Dixiſtis enim: [b] Percuſſimus fœdus cum morte, & cum in-
Pſ. 117. d ferno fecimus pactum: Flagellum inundans cùm tranſierit, non veniet ſuper nos, quia [c] poſuimus mendacium ſpem noſtram, & mendacio protecti ſumus. [d] Idcirco hoc dicit Domi-
C nus Deus: [1] Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, precioſum in fundamento fundatum. [e] Qui [2] crediderit non feſtinet. [f] Et ponam in pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura. [g] Et ſubuertet grando ſpem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus veſtrum cum morte, & pactum veſtrum cum F
inferno non ſtabit. Flagellum inundans cum tranſierit, eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertranſierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertranſibit in die & in nocte, & tantummodo [h] ſola vexatio intellectum dabit auditui. [i] Coanguſtatum eſt enim ſtratum, ita vt alter decidat; & pallium breue vtrunque operire non poteſt. [k] Sicut enim in monte diuiſionum ſtabit Dominus, ſic in valle, quæ eſt in Gabaon, iraſcetur. Vt faciat opus ſuum alienum opus eius, [l] vt operetur opus ſuum, peregrinum eſt opus eius ab eo. [m] Et nunc nolite illudere, ne fortè conſtringantur vincula veſtra. [n] Conſummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum ſuper vniuerſam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. [o] Nunquid tota die arabit arans vt ſerat, proſcindet, & ſarriet humum ſuam? Nónne cùm adæquauerit faciem eius, ſeret gith, & cyminum ſparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus ſuis? Et erudiet illum in iudicio, Deus ſuus docebit illum. [p] Non enim in ſerris triturabitur gith, neque rota plauſtri ſuper cyminum circumibit: ſed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verùm

A non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, neque vngu- D
lis ſuis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret conſilium, & magnificaret iuſtitiam.

a *Propter hoc audite verbum Domini viri illuſores.*] Oſtẽdit hic locus Iudæos irriſoriè proferre verba prophetarum, quod paulò ante dicebamus.

b *Percuſſimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.*] Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernum, quoniam fecimus cum illis pactum, ne nos vnquam abſorberent. Victuri ſumus acſi non eſſet mors nec infernus, ideò minis veſtris nõ terremur. Vide ſceleratorum hominum ſtultitiam, rerúmque nouiſſimarum incredibilem obliuionem.

c *Poſuimus mendacium ſpem noſtram.*] Vide quam re iniqui homines ſpem ſuam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortaſſè per mendacium intelligitur idolum. Veſit ſenſus: Non timemus mortem, nec infernum, quoniam idolum noſtrum, quod vos Prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

d *Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.*] O admirabilem Dei noſtri miſericordiam, & immenſam pietatem! Oſtendebat modò Iudæorum tetra ſcelera, & incredibilem
B amentiam & obliuionem, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis oſtendat, & ad veram dignitatis amplitudinem adducat, & ſic Eccleſiæ probatum, & precioſum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos ſcelerum miniſtros præbuiſtis & Dei hominúmque iura violaſtis, quoniam ita viuitis, acſi nec eſſet mors nec loc⁹ æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam, & mittam lupos, qui vos dilanient & abſumant. Et vide quid dicat: Quoniam mei eſtis immemores, & ſcelere ac flagitio paſcimini, ego mittam mundi ſaluatorem, veſtrum Meſſiam, vnicum filium meum, non quid peccata veſtra mereantur conſiderans, ſed quid mea exigat miſericordia. Vide concluſionem pietatis pleniſſimam. Habes multa loca in diuinis literis huic ſimilia, vt Oſeæ ſecundo: *Ibat poſt amatores ſuos, & mei obliuiſcebatur, dicit Dominus. Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius.* Animaduerte quemadmodum Deus Hieroſolymæ ſceleribus iratus, non iuxta ſcelerum menſuram, ſed ſecundũ multitudinem ſuæ miſericordiæ loquatur. Sic hoc in lo-
1.Cor.3. co. Vocatur hic Chriſtus fundamentum Sionis, hoc
C eſt, Eccleſiæ, de quo ait Diuus Paulus: *Fundamentum aliud nemo poteſt ponere præter id, quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus.* Si lapis hic eſſet terrenus, & mons hic Sionis etiam terrenus, quî fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorſum hoc tam ſine vlla vtilitate? Significat igitur Sion Eccleſiam Catholicam, cuius caput & fundamentum Chriſtus eſt, & lapis angularis, probatus & precioſus, de quo
Pſal.117. dixerat alius Propheta: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli.* Et volens oſtendere eſſe hanc vaticinationem de Chriſto intelligendam, ſubdit: *O Domine ſaluum me fac: O Domine bene proſperare, benedictus qui venit in nomine Domini.* Et
Matt.21. Chriſtus de ſeipſo eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Eſaias dicit hunc lapidem eſſe Deo probatum. Dauid autem ait eſſe reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ, & prauitatis venerũt homines, vt reprobent id, quod Deus approbat. Eſſe
Simile. autem Ieſum Chriſtum lapidem oſtendimus fusè capite octauo. Solent qui magnificum aliquod ædificiũ conſtruunt, in lapide quodam angulari arma ſua & ſtemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vſque adeò magnificum & excellens, vt ne noſter quidem intellectus poſſit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Eſt autem hoc templum Eccleſia Catholica, ędificium nobiliſſimũ, ad quod cœleſtis pater miſit lapidem admirabilem, hoc eſt, filium ſuum, qui non ſolùm eſſet huius ædificij fundamentum, ſed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco conſtitutus, & eſt hic lapis ſcutum quoddam, de quo dicitur in libro ſecundo Regum: *Deus Dominus fortis meus, ſperabo in eum, ſcutum meum, & cornu ſalutis meæ.* Arma & ſtemmata huius lapidis, huíus cœleſtis ſcuta, ſunt quinque ſtellæ aureæ in campo ſanguineo, hoc eſt, quinque illa ſacratiſſima Chriſti vulnera, arma glorioſa & diuina, trophæa & inſignia noſtrarum victoriarum. Tu verò conſidera verborum Prophetæ amplitudinem. Poterat dicere: Mittam vobis Meſſiam, ſed voluit tã inſigne beneficium verbis inſignibus & metaphoricis explicare. Eſt autem tranſlatio ſumpta ab ædificã-
tibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magni- E
ficentiam & maieſtatem. Appellatur Chriſtus lapis angularis, quia vtrumque populum & Iudæorum & Gentium in vna Eccleſia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc eſt ſolidiſſimum fundamentum.

e *Qui crediderit non feſtinet.*] Hoc eſt, qui crediderit, inquit Eſaias, non exiſtimet Chriſtum non eſſe venturum, ſi ſtatim non venerit. Non feſtinet. Chri-
ſtus enim veniet. Nam, iuxta Habacuc, nemo deſpe- Habac.2.
ret, quia veniens veniet, & promiſſa ſua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod Pater cœleſtis filij ſui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Eſaias, quia videbat difficile eſſe fragiles homines de promiſſionibus Dei aliquando non dubitare. Cum ſæpenumerò videamus eum permittere, priuſquam promiſſa perſoluat, res multò aliter euenire, quàm exiſtimabamus. Id quod ex locis è media ſcrip-
tura depromptis perſpicuum faciam. Dauidem in a- 1.Reg.16
doleſcentia regem deſignauit Deus, eúmq; à Samuele voluit vngi. Sed poſteà tot tantiſque calamitatibus eum opprimi permiſit, tam variis caſibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priuſquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eíque regni poſſeſſionem tra-
deret, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi fa- F
ctutum ſe eſſe prædixerat. Ioſeph dixit Hebræis in
Ægypto: *Poſt mortem meam Deus viſitabit vos, & aſcen-* Gen.vlt.
dere vos faciet de terra iſta, ad terram, quam iurauit Abraham, Iſaac, & Iacob. At poſtquam ille è vita migrauit, vexati ſunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promiſſam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promiſſionibus interdum diffidant. Quare debet hoc ſalutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque conſtantiam. Quocirca non ſolùm id quod vult non conſequitur, ſed etiam grauiſſimas diffidentię pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta ſpe non deſiſtit, is obtinet promiſſa, & adipiſcitur æternam beatitudinem, quòd Deo adhæſerit, & animo fidente, firmo, & erecto perſeuerarit. Hanc ſententiam inuenies apud diuum
Paulum in epiſtola, quam ad Hebræos ſcripſit, vbi ita Heb.10.
ait: *Nolite* itaque amittere confidentiam veſtram, quę magnam

A magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes reporteris promiſſionem. Adhuc enim modicum aliquantulúmque qui venturus eſt, veniet, & non tardabit, iuſtus autem meus ex fide viuit. Quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animę meæ.

f *Et ponam in pondere iudicium & iuſtitiam in menſura.*] Verba ſunt Patris cœleſtis hunc ſenſum habentia: Tempore gratiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectiſſimam iuſtitiam, & æquiſſimum iudicium. Aduerte iudicium debere eſſe æquo pondere, & iuſtitiam æqua in menſura. Debet enim iudex æquo pondere, & mẽſura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: Ponam iudicium in ponderibus, ſed *in pondere*, nempe vno, & in menſura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis. *Pondus & pondus, menſura & menſura, vtrunque abominabile eſt apud Deum.* Hoc eſt diuerſis ponderibus & menſuris ponderare & metiri, quod eſt iniquè, & inæquabiliter iuſtitiam exercere aliis vno pondere, aliis verò altero. Vt enim mercator, qui duas habet menſuras ambas falſas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem: alteram, qua vendit, alterã autem, qua emit, nunquam rectè metitur: ſic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes Quo fit, vt rempublicam euertat.

Prou. 20.

ſimile.

B

g *Et ſubuertet grando ſpem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt.*] Hoc eſt, Impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando ſpem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundãs omnem protectionem rapiet. Per mendacium poteſt intelligi idolum. Vel appellat ſpem mendacij, hoc eſt, ſpem mendacem. Talis eſt enim mundi ſpes, mendax & fallax. Promittit ſed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, ſed tactu vlcerat, ſic mundus mulcet ſpe, ſed vulnerat operibus.

ſimile.

h *Sola vexatio intellectum dabit auditui.*] Id eſt, cùm fueritis afflicti, intelligetis Prophetas meos vera prędixiſſe. Vel ſic: Afflictio veſtra dabit intellectum eis, qui eam audierint. Quaſi dicat: fama veſtrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aſpicis afflictionis vtilitatem. Non enim ſolùm prodeſt afflictis, ſed etiam aliis, qui aliorum afflictione perterriti, ſe à vitiis abſtrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ exhalationibus in aere inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi ſolùm ferit & vrit, ſed omnes illi' regionis incolas perterret, ſic vnius hominis calamitas eum ſolum affligit, ſed multis aliis terrorem incutit, eóſque exuſcitat, vt à vitiis auocentur.

C

i *Coangustatum eſt enim ſtratum.*] Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus ſit, qui in ſuo lecto alterum poſſit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo ſe in eo voluere non valeant: támque anguſtum erit pallium, vt non poſſit duos cooperire. Fortaſſe vtitur Propheta metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non poteſt, & breue pallium vitum & adulterum tegere non valet. Vir eſt Deus adulter diabolus, vxor impudica Hieroſolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud alios etiam Prophetas. Quaſi dicat Deus: Tu ô Hieroſolyma ſi vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem eſt quod dicebat Chriſtus apud Matthæum: *Nemo poteſt duobus dominis ſeruire.* Et paulò poſt: *Non poteſtis ſeruire Deo & mammonæ.* Arca fœderis in templo Dagonis eſſe non potuit, quin idolum caderet & confringeretur. Aut colenda erat arca, aut idoli imago.

Ezec. 16.

Matt. 6.

Aut colendus eſt Deus in anima noſtra, aut diabolus. D Cùm Moyſes peteret à Pharaone, vt Hebræorum 3. Reg. 5. populum dimitteret, vt Deo in deſerto ſacrificaret, reſpondit Pharao, vt Deo in Aegypto immolarent: cui reſpondit Moyſes, Non poſſe ita fieri: non enim Deus erat ſimul cum diabolo colendus. Id eſt quod Exod. 8. diuus Paulus ad Corinthios ſcribit: *Non poteris calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum: non poteſtis* 1. Cor. 10. *menſæ Domini eſſe participes & menſæ dæmoniorum.* Et alibi: *Quæ participatio iuſtitiæ cum iniquitate? Quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ conuentio Chriſti ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui conſenſus templo Dei cum idolis?*

k *Sicut enim in monte diuiſionum.*] Senſus eſt: ſtabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum ſtetit in monte diuiſionum aduerſus Allophylos regnãte Dauide. Et quemadmodum in valle Gabaon ſub principe Ioſue multi ex hoſtibus perierunt, ſic aduerſus Iudæos infideles Chriſtum lapidem probatum reprobantes iraſcetur Deus. Habes hiſtoriam hanc de mõte diuiſionum libri ſecundi Regum capite quinto, & de monte Gabaon Ioſue decimo.

l *Vt faciat opus ſuum, alienum opus eius, &c.*] Puniet Deus homines ſceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, ſed vt conuertantur, aut alij Deum timeant. Punit igitur vt ſaluos faciat. Punire non eſt proprium Dei opus, ſed miſereri & parcere, quemadmodum canit Eccleſia: *Deus cui proprium eſt miſereri ſemper & parcere.* Ideò Deus non punit ex animo, ſed quia ita E exigunt ſcelera noſtra. Ait enim Ieremias in lamen- Thre. 3. tis loquens de Deo: *Quia ſi abiecit, & miſerabitur ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum.* Non enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Eſaias opus Dei miſereri, opus autem alienum ab eo iraſci & punire. Ex quo colliges eos Deum imitari, qui ſunt ad miſericordiã propenſi. Ideò dicebat Chriſtus Deus noſter: *Eſtote miſericordes ſicut & pater veſter miſericors eſt.* Venit Filius Luca. 6. Dei ad reſtituendum in nobis imaginem & ſimilitudinem Dei, quam ob noſtra impia facinora habebãmus deformatam, ideò ad eius miſericordiam imitãdum nos excitat. Acſi diceret, eum reſpicite, eius miſericordiam imitamini, qui veſter pater eſt, ad cuius imaginem creati eſtis. De miſericordia Dei poteris ea videre, quæ fusè ſuprà annotauimus capite primo illa verba explanantes: *Heu conſolabor, &c.*

m *Et nunc nolite illudere.*] Ne vates meos irrideatis, ſi vultis, ne vos ſeuerius puniam. Quantò vincula magis conſtringuntur, tãtò arctius premunt. Poteſt hoc F intelligi de vinculis peccati, de quibus diſſeruimus c. quinto.

n *Conſummationem enim & abbreuiationem.*] Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iram pœnitentia præueniatis. Hucuſquè diſtulit Deus ſupplicia, ſed ille conſummabit & explebit ea, quę vobis per Prophetas ſuos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis ſuæ. Per vniuerſam terram intellige Iudæam de qua loquebatur.

o *Nunquid tota die arabit arans.*] Hoc ſimili oſtenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorum tanquam agrum, ad ſuſcipiendum diuinum ſemen. Aſpice Dei pietatem, nunc aratoris vice fungitur, nunc frangẽtis glebas, & faciem terræ adęquantis, modò verò triturantis. Atq; hęc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Iſraelitas miraculis per Moyſem, ſeminauit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed non ſemper arandum eſt. Eſt enim tempus fructus colligendi.

p *Non enim in ſerris triturabitur gith.*] Senſus eſt: Non omnes æqualiter affliguntur, ſed alij duriùs, alij

EXPLANATIO.

a *Væ Ariel.*] Ariel idem eſt quod leo Dei, per quem intelligitur Hieroſolyma, ciuitas quondam florentiſſima & fortiſſima, quæ ob fortitudinem & veri Dei religionem leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid quando cepit arcem Sionis, quæ poſteà fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon capite vndecimo. Hæc ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur
Prou 30. leo de quo dicitur in Prouerbiis: *Leo fortiſſimus beſtiarum ad nullius pauebit occurſum.* Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatum obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quemadmodum leo in-
Thre. 2. ter animalia: & de ea dicitur in Lamentis Ieremiæ: *Facta eſt quaſi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta eſt ſub tributo.* Vel appellabatur leo, quia manè & veſpere in templo animalia occidebantur: ſolent enim leones & manè & ſerò animalia trucidare & glutire. Et ita meliùs capitur pro templo quàm pro ciuitate. Sunt qui per Ariel intelligant altare tépli, quibus fauet verſio Chaldaica, ita enim habet Thargum: *Væ altari altari, quod ædificatum eſt in ciuitate, in qua habitauit Dauid.* Et apud Ezechielem capite 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autem hîc mentio
B Dauidis, quia illi fuerat oſtenſus locus, in quo templum erat ædificandum. Fortaſſe dicitur leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna ſunt, Dei appel-
Gen. 1. lantur, vt eſt illud Geneſis, *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas,* hoc eſt ventus magnus. Sic dicimus, Montes Dei, cedros Dei, ea enim quæ Dei ſunt, magna ſunt. Et quamuis Ariel capiatur pro altari, hîc verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto paſſim reperitur. Dicit enim litera, *Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.*

b *Additus eſt annus ad annum, ſolennitates euolutæ ſunt.*] Hoc eſt, poſt aliquos annos euoluentur & peribunt ſolennitates. Nam euerſo templo & capta ciuitate omnis Iudæorum feſtiuitas periit, & ſacrificia ceſſarunt. Vbi nos habemus: *Solemnitates euolutæ ſunt,* vertunt quidam ex Hebraico: *Dies feſti euertuntur,* quod noſtræ fauet expoſitioni.

c *Circumuallabo Ariel.*] Verba ſunt Dei dicentis ſe per Babylonios & poſteà per Romanos eſſe Hieroſolymam oppugnaturum.

d *Et erit mihi quaſi Ariel.*] Hoc eſt: Vt cùm victimæ offeruntur, plurima animalium corpora iacent circũ altare, ſic in obſidione & expugnatione Hieroſoly-
C mæ proſtrata erunt innumerabilia Iudæorum cadauera. Quaſi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarum, plenum ſanguine & animalibus interfectis.

e *Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo.*] Hoc eſt, figam cõtra te caſtra vndequaque. Hoc impletum eſt tempore Titi & Veſpaſiani. Quemadmodum Chri-
Luc 19. ſtus Ieſus apud Lucam alloquens Hieroſolymam iis verbis prædixit: *Venient dies ſuper te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.*

f *De terra loqueris.*] Iacens in terra demiſſa & abiecta emittes vocem tuã ſubmiſſam inſtar Pythonis. Quaſi dicat: Eris grauiter afflicta & abiecta.

g *Et erit ſicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.*] Id eſt: Erunt hoſtes tui ô Hieroſolyma, innumerabiles. Sed non multùm durabunt: ipſi enim quoq; peribũt: erúntque ſimiles fauillis pertranſeuntibus, paleis & quiſquiliis. Vide quàm fragilibus rebus comparet diuinus vates tyrannos & potentes mundi, puluerį & fauillæ.

h *Eritque repentè confeſtim.*] Significat fore hoc celeriter: Nam verborũ geminatio velocitatẽ ſignificat.

i *Et erit ſicut ſomnium.*] Potentia mundi cum ſomnio comparatur, quod fallit, & ſtatim tranſit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parùm duraturam. Aſpice aptas & elegantes ſimilitudines. Et ſtatim cõparat victorum gloriam voluptati eſurientium, & ſitientium, quando ſomniant ſe comedere & bibere. Quæ voluptas fallax eſt & inanis: excitantur enim & inueniunt ſe fame ac ſiti laborare. Huiuſmodi ſunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hîc ſomnia appellantur. De his ait Eccleſiaſticus Eccl. 34.
in hunc modum: *Somnia extollunt imprudentes. Quaſi qui apprehendit vmbram, & perſequitur ventum, ſic qui attẽdit ad viſa mendacia.* Hoc ſecundum hoc viſio ſomniorum. Aduerte obſecro & alta mente conſidera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia viſa ac manifeſta, & ſomnia. Id autem quod ait: *Hoc ſecundum hoc viſio ſomniorum,* hunc habet ſenſum: Mundi potentia & gloria, quæ eſt viſio ſomniorum, non eſt res ſolida & vera, ſed eſt hoc ſecundum hoc. Id eſt, ſpectrũ ad imaginem alterius rei non eſt ſubſtantia, ſed imago & figura. Id voluit ſcriptura ſignificare in viſione Nabuchodonoſoris, qui mundi gloriam vidit, ſed in Dan. 2.
ſomniis. Quapropter dicitur in Pſalmo: *Velut ſomniũ* Pſal. 72. E
ſurgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges. Ac ſi diceret Pſalmiſta: Tu Domine in gloria tua euertes imaginem rerum, quas mortales opinione decepti res ſolidas eſſe exiſtimant. Oſtendes mundi potentiam & opes nihil eſſe, præter ſomnium ſurgentium, & imaginem inanem. Et Eſaias capite quinquageſimo ſexto mundi amatores appellat dormientes, ſomnia amãtes. Nos igitur relinquamus ſomnia, & veritatem diligamus.

k *Obſtupeſcite & admiramini.*] Alloquitur propheta Iudæos, vt ſecum cum magna admiratione cogitent quæ ſit cauſa acerbæ afflictionis, quam illis comminatur, & intelligant eſſe ſuam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Poſſunt omnia hęc verba per futurum verti, vt ſit ſenſus: Obſtupeſcetis & admirabimini prę magnitudine & acerbitate veſtrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

l *Quoniam miſcuit vobis Dominus ſpiritum ſoporis.*] Hoc eſt, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, ſed propter hominum impia ſcelera non dat illis gratiam, nec ſpirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora F
peccata, & abyſſus abyſſum inuocet. Et ita nullo vir- ſimile.
tutum ſplẽdore mouentur. Vt enim qui viſu omnino carent, nec auri colore, nec vllius fulgentiſſimi lapidis ſplendore, nec ipſa ſolis ſplendidiſſima luce mouentur, ſic illi, qui animi cęcitate laborant, nec virtutis ornamẽtum excellentémque pulchritudinem intuentur, nec ipſius ſolis iuſtitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantiſſimos radios contemplantur. Imò obcæcati, fiunt in dies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem ſpiritum ſoporis, eiuſque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora ſcelera concipit & admittit. Non intelligas Deum eſſe cauſam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipſe Deus ait in Pſalmo: *Dimiſit eos ſecundum deſideria cordis eo-* Pſal. 80.
rum, ibunt in adinuentionibus ſuis. Vbi vides peccata eſſe hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod Exod. 10.
dicit ſcriptura: *Indurauit Deus cor Pharaonis,* & quod ait Apoſtolus in epiſtola ad Romanos, qui poſtquam Rom. 1.

A tum in manu fingit vt vult, & poteſt fictile vas perdere, & ex eodem luto alterum conficere, ſic Deus, in cuius manu eſtis, vos poterit facilè perdere & mutare.

ſ *Nonne adhuc in modico & in breui.*] Prædicit cognitionem Dei verámque religionem conuertendam eſſe à Iudæis ad Gentes. Libanus ſonat dealbationem per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptiſmi ablutus. Hic conuerſus eſt in Charmel, hoc eſt, in populum Dei, ſonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, ſignificatur, hoc eſt, Iudaicus, qui conuerſus eſt non in pomarium, ſed in ſaltum, in arbores ſteriles, quæ non laudant cum lignis fructiferis Deum noſtrum.

t *Et audient in die illa.*] Hoc eſt, tempore gratiæ ſurdi, id eſt Gentes, quæ anteà verbum Dei non audiebant, illud audient. Et qui anteà animi cæcitate
Matt. 5. laborabant, oculos aperient, & veritatem aſpicient. Tunc lætabuntur mites audientes: *Beati mites, quoniam ipſi poßidebunt terram:* & exultabunt pauperes audientes illud: *Beati pauperes Spiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.*

v *Quoniam defecit qui præualebat.*] Hoc eſt, diabolus, de quo Chriſtus, qui eum vicit, ſic ait apud Lu-
Luc. 11. B cam: *Cum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea quæ poßidet. Si autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet.* Chriſtus eſt qui arma diaboli abſtulit, eiúſque ſpolia diſtribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Eſaias illuſorem, quoniam dolis homines illudit & fallit.

x *Et ſucciſi ſunt omnes qui vigilabant ſuper iniquitatem.*] Hoc eſt dæmones. Poteſt intelligi de hominibus nefariis, qui moribus peſtilentibus alios incitant ad vitia ſectanda. D

y *Et arguentem in porta ſupplantabant.*] Hoc eſt, Iudicem decipiebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitates deliquentes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt fruſtrà à iuſto, hoc eſt, & iudicem fecerunt ſine cauſa à iuſtitia declinare. Vel ſic, & meliùs meo quidem iudicio: Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis, qui ſcelera publicè reprehendunt. Supplantare arguentem in porta eſt concionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui viros Dei concionatores lacerant & vexant, eóſque volunt à iuſtitia & veritate ſeparare. De iis ait ita Amos, cap. 5. *Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati ſunt.* Corripere autem in porta eſt publicè reprehendere.

z *Qui redemit Abraham.*] Qui nempe Dominus Abrahamum eripuit à Chaldæis, & cæteris hominibus flagitioſis.

aa *Non modò confundetur Iacob.*] Tempore, ait Deus, quo Eſaias hanc Prophetiam ſcribet, non confundetur Iudæorum populus, ſed confundetur poſteà, cùm filium meum mundi ſeruatorem non receperit, cùm ſanctos Apoſtolos, qui erunt opera manuum mearum E viderit oculis ſuis nomen meum ſanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim Gentes, quæ anteà errabant ſpiritu, intelligent veritatem, & muſſitatores & ſuſurrones dicent Euangelium, & vitia ac falſos deos repudiabunt.

bb *Sanctificabunt ſanctum Iacob.*] Iacob eſt genitiui caſus. Hoc eſt, eum qui dedit ſanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem, verúmque Dei cultum, ſanctum eſſe oſtendent & laudibus efferent.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXIX.

1 Fluctuate & vacillate.] *In Hebræo eſt in hunc modum* השתעשעו ושעו *hixtaaxu vaxoau, à verbo* שעע *Vnde poteſt verti:* Excæcabuntur, & alios excæcabunt. *Verbum enim hoc præter alias ſignificationes, obcæcare ſigni-* C *ficat. Quod Iudæorum infidelibus magiſtris dicitur, quos in præſenti Eſaias alloquitur. Non enim ſolum ipſi in erroribus verſantur, ſed alios etiam decipiunt, & ad eoſdem errores adducunt.*

2 Laſſus adhuc ſitit & anima eius vacua eſt.] *Pro vacua eſt, eſt in Hebraico* שוקקה *xokekah, à verbo* שוק *quod præter alia ſignificat concupiſcere, & feruere. Vnde Pagninus vertit:* Et anima eius appetit. *Pro quo poteris transferre.* Et deſiderium eius adhuc feruet. *Ex quibus colliges animam res mundi concupiſcentem, earúmque de-* F *ſiderio æſtuantem vacuam eſſe, & inanem. Et ſic quanto anima eſt concupiſcentijs plenior, tantò eſt inanior. Solus Deus animam noſtram implet, qui eam ſatiare poteſt.*

Argumentum capitis XXX.

Minatur diuinus vates, interitum æternum Iudæis, qui euerſa Hieroſolyma ad Ægyptùm confugerunt, cæteriſque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana ſolùm quærunt præſidia, qui fallacis ſpei ſpecie decepti in perpetua ignominia & ſcelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerunt poſſe veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & deſcribit infernum.

CAPVT XXX.

VÆ [a] filij deſertores, dicit Dominus, vt faceretis conſilium, & non ex me; [b] ordiremini telam & non per ſpiritum meum, vt adderetis peccatum ſuper peccatum, [c] qui ambulatis vt deſcendatis in Ægyptum, [d] & os meum non interrogaſtis, ſperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confuſionem, & fiducia vmbræ Ægypti in ignominiam. Ierant enim [f] in Taphnis principes tui, & nuntij tui vſque ad Hanes peruene-

A tunt. Omnes confuſi ſunt ſuper populo, qui eis prodeſſe non potuit. Non fuerunt in auxi- D lium,& in aliquam vtilitatem, ſed in confuſionem & in opprobrium. [g] Onus iumentorum auſtri. [h] In terra tribulationis & anguſtiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes ſuper humeros iumentorum diuitias ſuas, & ſuper gibbum camelorum theſauros ſuos, ad populum qui eis prodeſſe non poterit. Ægyptus enim fruſtrà & vanè auxiliabitur. Ideò clamaui ſuper hoc: ſuperbia tantùm eſt, quieſce. [k] Nunc ingreſſus ſcribe ei ſuper buxum,& in libro diligenter exara illud, & erit in die nouiſſimo in teſtimonium vſque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans eſt,& filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. [l] Qui dicunt videntibus, nolite videri, & aſpicientibus, nolite aſpicere nobis ea, quæ recta ſunt. [m] Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me ſemitam, ceſſet à facie noſtra ſanctus Iſrael. Propterea hæc dicit ſanctus Iſrael: Pro eo quòd reprobaſtis verbum hoc & ſperaſtis in calumnia & in tumultu, & innixi eſtis ſuper eo, [o] propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio cadens & requiſita in muro excelſo.

EXPLANATIO.

a *Væ filii deſertores.*] Filios deſertores appellat Deus B eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt. Aſpicis hic quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis, & neceſſitatibus Deum non conſulunt, nec ad ipſum confugiunt, ſed in hominibus totam ſpem ſuam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipſo ſpei noſtræ ancoram conſtanter figamus.

b *Ordiremini telam & non per ſpiritum meum.*) Humanum conſilium Dei voluntati repugnans appellat Deus telam, quam homines ordiuntur, quę quoniam ſolùm humano ingenio nititur, quamuis multo tempore conficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & ſcinditur. Ordiris quandam telam, vnum filum figis in India, alterum in Luſitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cùm autem exiſtimas rem magnam confeciſſe, venit mors, & ſcindit omnia tuæ ſpei fila, & totam telam breui temporis ſpatio rumpit & perdit. Et priuſquam mors veniat, mundus ipſe omnia euertit & labefactat. Vt qui falſorum honorum humanarúmque diuitiarum telam orſus fueras, in perpetua ignominia verſatis, nec deſinas miſeram illam commutationem tam celerem, & tam variam deplorare. Eam ob cauſam ſapientiſſimus ille Propheta & illu- C ſtriſſimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparabat, quæ in aere pendet, & facilè ſcinditur, & in terram proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: *Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur.* Ac ſi diceret: Nos in annis noſtris meditamur & exercemur veluti Pſal. 89. aranea telam ſuam conficiens. Quibus verbis ſignificat, pleroſque mortales incredibili labore & ſolicitudine vitam tranſigere, qui vt opus ſuum perficiant, ſe euiſcerant & cruciant, cùm opus ſit fragiliſſimum. Comparat itaque hoc in loco Eſaias ſpem & cõſilium iniqui hominis cum tela, quemadmodum ait c. quin- Iob. 8. quageſimonono: *Telas araneæ texuerunt.* Et Iob de iniquo homine ait: *Aranearum tela fiducia eius.*

c *Qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum.*) Piſces & aues produxit Deus ex aquis, vt literæ diuinæ te- Gen. 1. ſtantur. At in hoſtibus ſuis fugiendis piſces deſcendunt ad imas profunditates, aues verò aſcendunt ad Simile. aeris altitudinem. Vide diuerſitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam deſcendunt, quædam verò in altum feruntur, ſic homines ex eadem terra formati alij ad afflictiones declinandas confugiunt ad mundi pręſidium, humana cõquirentes, alij alta petunt, mundique auxilium non curantes, in Deo vero ſpem omnem ſuam conſti- Pſal. 90. tuunt. Quorum quidam dicebat: *Quoniam tu es Domine ſpes mea, altiſſimum poſuiſti refugium tuum.* Itaque quidam deſcendunt vt piſces piſcatorem fugientes; E quidam verò altiori animo præditi aſcẽdunt vt aues, aucupis inſidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi præſidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam piſces vitiorum voragines appetunt, vnde ad imas & profundiſſimas inferorum tenebras deſcendunt, pij autem viri auibus comparati ſe à terra eleuant, ne capiantur viſco, & aliorum animalium fiant præda, & in ſublime volant, vnde ad ſuperas ac ſempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram ſolùm intuentur, & in hominum adiumentis ſolùm ſpem omnem ponunt rerum ſuarum, alloquitur in præſenti noſter vates dicens: *Qui ambulatis vt deſcendatis in Aegyptum* Cæterùm hoc in loco prædicit Eſaias hiſtoriam, quam poſteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Eſaiam multi anni interfluxerunt. Eſt igitur hiſtoria hæc: Euerſa Hieroſolyma à Babyloniis præpoſitus eſt iis, qui in Iudæa remanſerant, Godolias. Quo doloſè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: quibus Ieremias reſpondit, vt quieſcerent, & in terra manerent. Nam ſi in Ægyptum deſcenderent, ſcirent ſe eſſe interficiendos. At Iudæi timentes ne Chaldæi venirent eóſque occiderẽt, aut in Chaldæam transferrent, noluerunt F credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis Dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingreſſi ſunt Ægyptum, vbi perierunt. Habes hanc hiſtoriam capite quadrageſimo primo Ieremiæ, & quadrageſimoſecundo, & quadrageſimotertio. Eam ob cauſam hîc ab Eſaia appellantur filij deſertores, & præuaricatores, qui derelicto diuino conſilio, quod acceperant à Ieremia, ſuum appetitum ſecuti ſunt, & orſi ſunt telam non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis ſonabat, ſed ſuis antiquis ſceleribus hanc inobedientiam & contemptionem addiderunt, vt in Ægyptum deſcenderent. Sunt qui hanc vaticinationem contra decem tribus in Samaria ſcriptam eſſe exiſtiment, quæ ab Ægyptiis auxilia poſtulantes captæ ſunt ab Aſſyriis. Cæterùm illud eſt hoc in loco aduertendum, non dixiſſe Eſaiam. Vt eatis in Ægyptum, ſed *vt deſcendatis.* Ægyptus enim mundus eſt, ad quem ire eſt deſcendere, & a quo fugere eſt in ſublime efferri. Ideò commemorant diuinæ literæ prohibuiſſe Deum Iſaac ne Gen. 26. deſcenderet in Ægyptum.

d *Et os meum non interrogaſtis.*] Hoc eſt, me non conſuluiſtis. Septuaginta habent: *Et me non interrogaſtis.* Eam ob cauſam Iudæi grauiter errauerunt, quia non

poſtu-

A poſtularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, ſed proprio iudicio innixi in Ægyptum deſcenderent. In libro Ioſue capite nono refert ſcriptura Hæbræos fuiſſe deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogaſſe. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo conſilium non poſtularunt. Qui præſulem electuri ſunt, interrogent os Domini, eúmque conſtituant, quem Deus eos docuerit, iuxta id quod dicitur in Deuteronomio: *eum conſtitues, quem*
Deut. 7. *Dominus Deus tuus elegerit.* Vnde Sancti Apoſtoli volentes eligere vnum loco Iudæ, Deum orauerunt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda noſti omnium, oſtende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Lucas. Vel ſic: *Os meum*, hoc eſt
Act. 1. Prophetam, *non interrogaſtis.* Propheta enim os Domini appellatur, iuxta id quod Propheta dicit in Pſalmo:
Pſal. 44. *Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis*, hoc eſt, Dei qui loquitur per os meum. Et noſter Eſaias capite trigeſimoquarto. *Quod ex ore meo procedit*, inquit, *ille mandauit*, nimirum Deus. Si hoc quod in præſenti Propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis eſt interpretatio. Sed ſi de duabus tribubus Hieroſolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæſtio non facilis.
B Quomodo enim cohærebunt vaticinia Eſaiæ & Ieremiæ, cùm Eſaias dicat Hebræos non quæſiuiſſe à Deo conſilium, nec os eius interrogaſſe: Ieremias autem aſſerat, eos ab ipſo Ieremia conſilium poſtulaſſe, Deúmque, qui in Ieremia loquebatur, conſuluiſſe? Huic dubitationi poſſumus reſpondere, idem eſſe non petere conſilium ac datum contemnere. Nolebant Iudæi inſtrui Ieremiæ conſilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim ſe in Ægyptum cõferre, ſed eum interrogarunt, vt poſſent, quid ipſe ſentiret, explorare.

c *Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.*] Aſpicis quantùm noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terræ, & in fauore humano contempto diuino. Aduerte, hominum fauores, opes, & potẽtiam vmbram Ægypti appellari. Vt enim nihil eſt fugacius vmbra,
Simile. nihil inconſtantius: ſic res humanæ nihil habent ſoliditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiſcis res mobiliſſimas, meras vmbras, quę tibi pariant confuſionem & ignominiam? Si quidam homo ardenti ſiti æſtuaret, & re-
Simile. licto pulchro fonte emittenti fiſtulis aureis abundan-
C tiam gelidarum & excellentium aquarum, ad fontis & aquarum vmbram ſe conuerteret, eámque amplecteretur, vt ex ea biberet, & ſitim ſedaret, nónne amens & ſtolidus cenſeretur? Quis dubitat? Quemadmodum ſi fame laborans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorúmque fallacem vmbram confugeret. quantò igitur amentior & inſanior iudicandus eſt ille, qui relicto vero Deo, qui eſt ſumma illa ac ſempiterna ſubſtantia, quæ ſola ſatiare poteſt, inquirit mundi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras nullã animi famem nec ſitim extinguentes, in illiſque totam mentem, curam & cogitationem figit & collocat? Quæramus igitur Deum toto animo, humanóque auxilio nequaquam fida-
Ierem 17. mus. *Maledictus enim vir*, vt ait Ieremias, *qui confidit*
Pſal. 145. *in homine, & ponit carnem brachium ſuum.* Id intelligens Dauid dicebat in Pſalmo: *Nolite confidere in principibus, & in filiis hominum, in quibus non eſt ſalus.* Id experti ſunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonoſor in Iudæam, cùm audiuit mortuum eſſe Godoliam, deſcenditque in Ægyptum, quam expugnauit, & Iudæos, qui ibi erant, interfecit, & ita eos fefellit ſpes ſua. Nam vbi vitam & ſecuritatem inuenire putabant, ibi acerbiſſimam mortem, & turbulentiſſimam tempe- D
ſtatem inuenerunt. Tales ſunt omnes, qui relicta terra promiſſionis, relicta religione, ad Ægyptum & Pharaonem, hoc eſt ad mundum, & diabolum confugiunt, & neglecto ſpiritu carni obtemperant.

f *In Taphnis.*] Taphnis & Hanis ſunt duæ ciuitates celebres in Ægypto. Sunt tamen qui dicant, Hanem eſſe vltra Ægyptum.

g *Onus iumentorum auſtri.*] Id eſt, dura Prophetia aduerſus Iudæos, qui in auſtrali parte ſiti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Ægyptum deſcenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in Pſalmo: *Homo cum in honore eſſet, non intellexit,* Pſal. 48.
comparatus eſt iumentis inſipientibus, & ſimilis factus eſt illis, Poteſt hoc ſic explanari: Sequitur Prophetia, quæ loquitur de beſtiis, quæ vagantur in auſtrali parte, hoc eſt, in eremo, & itinere, quo ex Iudæa itur ad Ægyptum, in quas incident Iudæi ad Ægyptum deſcendentes.

h *In terra tribulationis & anguſtiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.*] In vaſta illa ſolitudine, qua Iudæi ibant ad Ægyptum, erant immanes beluæ, leones & leænæ, & ex illis locis egrediebantur vipera, & regulus volans, hoc eſt, ſerpens ignitus, qui ſaltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias ſuas ſuper E
humeros iumentorum, quando ſe in Ægyptum conferebant. Hæ ſunt beſtiæ de quibus dixerat: *Onus iumentorum auſtri.* Sunt qui per leonem & leænam intelligant ipſos Iudæos, quos appellauerat Propheta paulò antè *iumenta auſtri.* Eſt igitur ſenſus: In eremo illius regionis auſtralis erunt Iudæi euntes in Ægyptum, ex quibus Iudæis generati ſunt illi, quibus poſteà Ioannes Baptiſta dicebat: *Progenies viperarum quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?* Nec eſt nouum Matt. 3. b
populum Iudæorum leonem & leænam appellari, cùm in libro Numerorum ita dicat Balaam: *Ecce po-* Num. 23.
pulus vt leæna conſurget, & quaſi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem cap. 19. & Sophoniam tertio.

i *Ideò clamaui ſuper hoc, ſuperbia tantum eſt, quieſce.*] Cùm ego mente aſpiciam Ægyptum non poſſe populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quieſcat, ne ad Ægyptum deſcendat. Nam Ægyptus ſuperbia mera eſt, inflatur enim non habens vires.

k *Nunc ingreſſus ſcribe eis ſuper buxum.*) Verba ſunt Dei. Tu ô Eſaia ingredere ad Iudæos, & ſcribe illis in tabulis buxi ligni ſolidi & durabilis ſui excidij vaticinationem, vt ſit in perpetuum teſtimonium. Eſt au- F
tem buxus arbor perpetuą coma virens, habens fol a inſtar myrti, & lignum firmum, longóque tempore permanens.

l *Qui dicunt videntibus, nolite videre.*) Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum cap. 9. & 2. Paralipomenon 16. qua de re alibi diſſeruimus. Dicebant Iudæi Prophetis, ne illis recta, ſed iocunda vaticinarentur: ideò ſubdit ea, quæ ſequuntur.

n *Loquimini nobis placentia.*) Loquimini ea, quæ nobis placere ſenſeritis, & vaticinamini nobis falſa. Aſpice perditiſſimorum hominum corruptelam & cæcitatem. Talis erat Achab, qui interroganti Ioſaphat vtrum eſſet aliquis propheta Domini, qui veritatem prædiceret, hæc verba reſpondit: *Remanſit vir vnus, per* 3. Reg. 22
quem poſſumus interrogare Dominum, ſed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, ſed malum. Et paulò pòſt refert ſcriptura eundem regem iratum vaticinio Prophetæ eum in carcerem conieciſſe, vbi pane afflictionis, & aqua anguſtiæ ſuſtentaretur. Et Aſa alium Pro- 2. Par. 16.
phetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo eſſet qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc eſſe tempus illud, de quo

A dicebat diuus Paulus in epiſtola ad Timotheum: *Erit enim tempus, cum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.* Hi concionatores ſunt ſimiles vexillo in ſummitate mali nauis conſtituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem ſequuntur, præſertim principum, & eò tendunt, quò principes propenſi ſunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum ſole, ſic illi cũ principũ voluntate. D

Simile.

Simile.

n *Auferte à me viam.*) Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à ſemita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis ſanctum Iſraelis.

o *Propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio cadens:*) Id eſt, Vt pars muri minans ruinam repente cadit, & ſecum magnam muri partem trahit, ſic iniquitas veſtra & fiducia, quam in hominibus ponitis, erit in cauſa, vt vos breui ruatis.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXIX.

r Et ordiremini telam.] *In Hebræo eſt,* ולוסכ מסכה *ve-linſoc maſſecah. Prima dictio eſt verbum* נסכ *naſac, quod præter alia ſignificat abſcondere, ideo poteſt hic locus ita verti:* Et abſconderent ſecretum, *vel* vt ſe abſconderent: ſub alio præſidio, *vt ſit ſenſus: Væ illis qui volunt ſub Aegypti tutela abſcondi potius quàm ad meipſum confugere, Sed quoniam verbum hoc* נסכ *naſac, ſignificat conſtituere, poteſt hic ad principis electionem referri, vt in ſecundo Pſalmo,* Ego autem conſtitutus ſum rex. *Hinc quidam Hebræus ſic hunc locum interpretatur,* Væ filij deſertores, dicit Dominus, vt ponerent ſuper ſe principes non ſecundum voluntatem meam. *Vbi vides regem & præſulem eligere iniuſtum & ineptum, eſſe ordiri telam aduerſus Deum. Huiuſmodi præſulis principatum appellat poſteà Eſaias frenum erroris.*

B E

Quoniam [a] ſubitò dum non ſperatur veniet contritio eius, & comminuetur, ſicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & non inuenietur de fragmentis eius teſta, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit Dominus Deus Iſrael. [b] Si reuertamini & quieſcatis, ſalui eritis. [c] In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra. Et noluiſtis, & dixiſtis: Nequaquam, ſed ad equos fugiemus. Ideò fugietis. [d] Et ſuper veloces aſcendemus. Ideò velociores erunt, qui perſequentur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque fugietis, [e] donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis, & quaſi ſignum ſuper collem. [f] Propterea expectat Dominus, vt miſereatur veſtri, & ideò exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectant eum. [g] Populus enim Sion habitabit in Hieruſalem. Plorans nequaquam plorabis, miſerans miſerebitur tui. Ad vocem clamoris tui ſtatim vt audierit, reſpondebit tibi. [h] Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum poſt tergum monentis. Hæc eſt via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad ſiniſtram. [i] Et contaminabis laminas ſculptilium argenti tui, & veſtimentum conflatilis auri tui, & diſperges ea, ſicut immunditiam menſtruatæ. Egredere dices ei.
C Et dabitur pluuia ſemini tuo, vbicunque ſeminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. Paſcetur in poſſeſſione tua in die illo agnus ſpatioſè, & tauri tui, & pulli aſinorum, qui operantur terram [k] commiſtum migma comedent, ſicut in area ventilatum eſt. Et erunt [l] ſuper omnem montem excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. [m] Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis, & lux ſolis erit ſeptempliciter ſicut lux ſeptem dierum, [n] in die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui, & percuſſuram plagæ eius ſanauerit. [o] Ecce [r] nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius quaſi ignis deuorans. [p] Spiritus eius velut torrens inundans vſque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & [q] frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. [r] Canticum erit vobis, [ſ] ſicut vox ſanctificatæ ſolennitatis, & lætitia cordis ſicut qui pergit cum tibia, [t] vt intret in montem Domini ad fortem Iſrael. [v] Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ, & terrorem brachij ſui oſtendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Aſſur virga percuſſus, & [x] erit tranſitus virgæ fundatus, quam requieſcere faciet Dominus ſuper eum, & tympanis & citharis [y] in bellis præcipuis expugnabit eos. [z] Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini ſicut torrens ſulphuris ſuccendens eam. F

EXPLA-

EXPLANATIO.

a *Quoniam ſubitò dum non ſperatur.*] Deſcribit pœnam contemnentium verbum Dei, & ſperantium in humano auxilio. Senſus eſt: Ita conteremini, ſicut hydria figuli, quando in minuta fruſta comminuitur.

b *Si reuertamini.*] Nempe à voluntate veſtra, & quieſcatis in terra promiſſionis, non peribitis.

c *In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra.*] Vide in quo ſit iuſtorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo exanima puritate & charitate perfecta. In Pſalmo 36. vbi communis verſio habet: *Subditus eſto Domino, & ora eum,* habent alij: *Sile Domino, & expecta eum.* Ita enim poteſt verti ex Hebraico. Acſi diceret: Eſto animo tranquillo, Deóque obedienti, & pone totam tuam ſpem in Domino, & ſaluus eris.

d *Et ſuper veloces aſcendemus.*] Nos, dicebant Iudæi, aſcendemus ſuper equos celeres, vt poſſimus in Ægyptum fugere. Quibus Deus ait hoc illis non eſſe profuturum: imò eam ob cauſam fore Babylonios velociores.

e *Donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis.*] Quando nauis aliqua frangitur in mari, & ad
B rupem in alto abſconditam alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaſerunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui poſteà ea parte nauigauerint, intelligant eſſe illic rupem in mari abſconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Ægypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut ſignum nauis fractæ, hoc eſt, populi euerſi, vt deinceps cæteri homines tale ſignum aſpicientes, declinent veſtram ſuperbiam & inobedientiam, in Deóque fidant, nec velint in ſolo humano præſidio ſpem ſuam collocare.

f *Propterea expectat Dominus vt miſereatur veſtri.*] Fuerunt Iudæi captiui: ſed non ſtatim perdidit eos Deus, ſed expectauit, vt eorum miſereretur. Nam poſteà tempore Cyri reuerſi ſunt à Babylone in terram ſuam.

g *Populus enim Sion habitabit in Hieruſalem.*] Iudæi poſt Babylonis captiuitatem reuertentur Hieroſolymam, vbi habitabunt. Et tu popule Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus, quando non plorabis.

h *Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.*] Dabit
C tibi Deus id, quod tu petieris. Non petes autem rerum ſuperabundantiam & vanitates, ſed neceſſarium & honeſtum alimentum.

i *Et contaminabis laminas ſculptilium, &c.*] Comminues idola tua argentea & aurea, & vſque adeò ea immunda iudicabis, vt cum menſtruo mulieris immundæ ea compares. Et dices idolo tuo. *Egredere de templo.* Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

k *Et commiſtum migma comedent, ſicut in area ventilatum eſt.*] Tanta erit frugum copia, vt iumenta comedant migma ſine paleis, repurgatum & purum, ſicut in area mundatum eſt, quod migma anteà ſolebant miſtum cum palea comedere. Migma eſt pabulum iumentorum, quod nonnulli auenam vocant, alij farraginem. Cæterùm totum hoc ab illo loco: *Populus Sion habitabit in Hieruſalem*, vſque ad finem capitis, poteſt referri ad Chriſti aduentum. Tunc enim liberatus eſt populus, qui per peccatum fuerat captiuus, & habitauit Hieroſolymæ, Hoc eſt, in eccleſia, quæ eſt viſio pacis, quam Chriſtus ſuis reliquit. Et id quod dicitur, *plorans nequaquam plorabis*, hunc habet ſenſum: quamuis affligaris ô Chriſtiane, & pro Chriſto crucieris, piáſque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu ſenties diuinam quandam coſolationem, & pro lachrymis vitam æternam conſequeris, iuxta illam Chriſti ſententiam: *Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur.* Et ita plorans foris, intus non plorabis. Matt 5.
Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides non promittere Deum daturum ſuis dilectis mundi voluptates: ſed lachrymas & afflictiones. Ideò ſequitur: *Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem*, quia ſuis dilectis tribuit Deus paupertatem: qua cœleſtes diuitias conſequantur. *Beati* enim ſunt *pauperes Spiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.* Matt 5. Et id quod Chriſtus promittit daturum ſe in aduentu ſuo frugum abundantiam, intelligitur de ſpirituali alimento quod Chriſtus ſuis tribuit abundanter. Cætera, quæ in hoc capite continentur, ſpiritualem habent intellectum.

l *Et erunt ſuper omnem montem excelſum.*] Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam, quando Iudæi fuerunt in Iudæam reuerſi. Et per diem interfectionis cùm ceciderint turres, intelligunt euerſionem Babylonis per Cyrum. Alij exiſtimant hoc referendum eſſe ad victoriam, quam Iudæi E
de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quæ fuit in exercitu Aſſyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, cæteróſque principes & magnates. Et tunc erit ſenſus: Cùm tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montium vertices, qui ſolent eſſe aridi & infrugiferi, ſint præ copia pluuiæ feraces. Poteſt totum hoc, vt dixi, ad Chriſti aduentũ referri: & tunc per aquas intelligitur gratia, & dona Spiritus ſancti, quorum vt abundantiam ſignificaret dixit non ſolùm aquam eſſe in vallibus, ſed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euerſio Hieroſolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Chriſtianorum vigebat.

m *Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis.*] Hoc eſt, magna erit illo tempore lætitia. Tunc enim Iſraelitis lux ſplendidiſſima fulgebit. Vſque adeò erit admirabile gaudium, vt cœleſtia corpora gaudere & gratulari videantur.

n *In die qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui.*) Cùm Chriſtus hominum vulnera curauit. Ille enim eſt Luc. 10.
Samaritanus ille, qui hominem ſaucium, qui à Hie- F
ruſalem deſcẽderat in Iericho, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœleſtem Hieroſolymam, vbi nullus erit dolor, & illud de claritate ſolis & lunæ, dicunt futurum eſſe poſt finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis, aut à Sennacheribo.

o *Ecce nomen Domini venit de longinquo.*) Hoc eſt, de Perſia & Media. Inde enim venerunt Darius & Cyrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem priſtinam reuocarunt. Vel ſic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi. Id eſt, mittet angelum ſuum, qui exercitum euertat. Poteſt hoc ita explanari: Ecce Dominus Deus veniet poſt multum temporis: Aſſumet humanam carnem, & euertet ſceleratos: Eius aduentu peribunt peccatores, hoc eſt, deſinent eſſe peccatores, & iuſtificabuntur. Peribunt non quatenus homines, ſed quatenus peccatores. Ita intelligitur id quod dicitur in Pſal. 9.
Pſalmo: *Increpaſti Gentes, & periit impius.* Acſi dicat, Tu Domine per te, & per Apoſtolos tuos increpaſti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita vt iam non appellentur idololatræ, ſed Chriſtiani. Quod volens Propheta explicare ſubiungit:

Et nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. Poteſt hic Eſaiæ locus exponi de aduentu Chriſti ad iudicium.

p *Et ſpiritus eius velut torrens inundans vſque ad medium colli.*) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per ſpiritum Dei intelligere angelum, quem Deus miſit, vt Aſſyrios perderet.

q *Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.*) Perdet Deus dominium & principatum tyrãnorum, non quo ipſi regunt, ſed quo ſubiectos attrahunt ad perniciem. Huiuſmodi ſunt principes & prçſules, qui blanditiis aut minis contendunt, vt ſibi in rebus iniuſtis diuinæque legi repugnantibus obediant ſubditi. Talis principatus appellatur hîc frenum erroris. Non enim debet ſubditus in iis rebus obedire, quæ diuinæ voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus, vt dicebant Apoſtoli Actorum quinto. Vel ſic: Princeps frenum habet, quo ſubditos regere & moderari debet, & habenas in manu, quas aliquando laxare conuenit, aliquando reſtringere & contrahere. Eos qui ſeſe vitiis dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum ſequentes, viam excidij & vaſtitatis percur- B rant: illis verò qui recta faciunt, & rationem ducem ſequuntur, habenas laxare debet, illis fauere, ne à virtutum curſu deſiſtant. At quando princeps ſiue præſul improbis fauet, eiſque laxat habenas, iuſtos verò opprimit & affligit, eiſque virtutis actiones prohibet, grauiter errat, & tale regimen frenum erroris nuncupatur. Comparatur præſul equiti, qui habenis equum moderatur & domat, equus eſt populus, ſiue ipſa dignitas. Et ita interpretatur Diuus Gregorius pſalmum illum: *Dormitauerunt qui aſcenderunt equos.* Pſal. 75. Et id quod ait Salomon in Eccleſiaſte: *Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes quaſi ſeruos ſuper terram:* Eccle. 10. Deplorat iis verbis Salomon mundi iniuſtitiam & cęcitatem, qui ſceleratos homines ad dignitates euehit, iuſtos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populum, aut dignitatem & principatum intelligit, per principes, iuſtos, qui ſeipſos regunt, & ſuper appetitum ſuum principatum tenent, per ſeruos verò, Ioan. 8. peccatores, iuxta illud: *Qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati.*

r *Canticum erit vobis.*) Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in feſtis & ſolennitatibus.

s *Sicut vox ſanctificatæ ſolennitatis.*) Fortaſſe ſcribendum C eſt, *ſicut nox*, & ita habent nonnulli codices. Ex Hebræo ſic poſſunt hæc verba transferri: *Canticum erit vobis noctis præparandi eſcam.* Quæ verba hunc habent ſenſum: Cantabitis tunc, quemadmodum ſolent cantare ea nocte, qua præparatur hoſtia, quæ eſt orta luce immolanda: ſolebant enim Hebræi immolare hoſtias manè, & eam noctem præcedentem cantionibus tranſigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuiſſe nocte Paſchæ occiſum. Id quod fauet eorum interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: *Sicut in nocte, &c.*

t *Vt intret in montem Domini.*) Id eſt, in templum D quod ſitum eſt in monte Sione.

v *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ſuæ.*) Per hanc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præceſſit cladem exercitus Sennacheribi: & per flammam ignis deuorãtis ignem, quo combuſtus eſt exercitus. Et dicunt fuiſſe nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus iram ſuam oſtendere, & Sennacheribum terrere. Ideò ſequitur: *A voce enim Domini pauebit Aſſur percuſſus virga,* hoc eſt, diuina iuſtitia punitus.

x *Et erit tranſitus virgæ fundatus.*] Percutietur Sennacheribus grauiter, non leui ictu & flagello, ſed duro, & fundato vapulabit. Et hanc virgam requieſcere faciet Dominus ſuper Sennacheribum, hoc eſt, non ſtatim eum deſinet, ſed in percuſſione permanebit. Et erit hæc clades Aſſyriorum in tympanis & citharis, hoc eſt, in die Paſchæ, quando iis inſtrumentis vti ſolent. Vel per hæc muſica inſtrumenta intelligitur lætitia, qua omnes afficiebantur interitu Aſſyriorum, ob eorum ſuperbiam & immanitatem.

y *In bellis præcipuis expugnabit eos.* Quamuis Aſſyrij in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati ſunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ E Dei virtute geruntur.

z *Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata.*) Deſcribit Propheta infernum damnatorum, & dicit illuc deiiciendos eſſe Aſſyrios. Vbi aſpicis impios eſſe æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus propè Hieroſolymam in valle filiorum Ennon, quò cadauera & alia immunda proiiciebantur. Sed hîc non de eo loco agit Eſaias, quoniam non in eo ſepultus eſt Sennacheribus, vt literæ apertè indicant, & nos alibi oſtendimus. Prçterea hæc quæ hîc de Tophet dicuntur, loco illi, qui eſt prope Hieroſolymam, conuenire non poſſunt, ſed inferno pro quo hîc accipitur, & de quo Eſaias in præſenti loquitur. Ait igitur Propheta hunc locum eſſe præparatum à rege, hoc eſt, à Deo, *ab heri*, hoc eſt, ab initio mundi, & eſſe Suprà. 5. profundum, & capaciſſimum, iuxta id quod ſuprà dixerat. *Dilatauit infernus animam ſuam.* Præterea dicit eſſe igneum, ſignificans damnatorum cruciatus, & æternum, quia Deus accẽdit flatu ſuo pyrã, quemadmodum ignis ſulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm totum hoc poteſt referri ad diem vltimi iudicij, quando Chriſtus venturus eſt iudicatum viuos, & mortuos. Et finito iudicio pij ac iuſti cantabunt, & F æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis, & fortaſſe approbabis maximè hanc ſententiam. Id quod hîc dicitur: *Ardens furor eius, &c.* fuerat iam à Dauide prædictum in Pſalmo: *Deus manifeſtè veniet, Deus noſter & non ſilebit. Ignis in conſpectu eius ardebit, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Pſal. 49. Quæ quidem de ſecundo Chriſti aduentu dicuntur, quanquam poſſint ad primum etiam referri. Per Aſſur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui ſunt in æternum cruciandi.

ANNOTATIO.

1 Ecce nomen Domini venit de longinquo.] *Septuaginta habent:* Ecce nomen Domini venit poſt tempus multum. *Quod de Chriſto intelligitur. Thargum habet ita:* Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati ſunt Prophetæ, qui fuerunt ab initio. *Ac ſi Eſaias oſtenderet Chriſtum, & diceret: Ecce Chriſtum: Hic eſt ille, quem diuini vates multò antè venturum eſſe prædixerant.* Pro de longinquo in *Hebraico eſt* ממרחק *mimmerchak, quod ad verbum poteſt verti de longinquitate.*

2 Tophet à rege præparata.] *Pagninus habet,* Tophet etiam ipſi regi præparata eſt. *Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum. Ego exiſtimo eſſe diabolum, de quo ait Chriſtus apud Matt. 25.* Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & angelis eius. *Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Chriſtus apud Ioann. 12. principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit.*

ARGV-

Argumentum capitis XXXI.

Deplorat Eſaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Aegypti præſidium confugiebant. Deſcribit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandam exhortatur. Eſt idem ferè argumentum cum ſuperiore.

CAPVT XXXI.

VÆ ª qui deſcendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis ſperantes, ᵇ & habentes fiduciam ſuper quadrigis, quia multæ ſunt: & ſuper equitibus, quia præualidi nimis, & non ſunt confiſi ſuper ſanctum Iſrael, ᶜ & Dominum non requiſierunt. Ipſe autem ſapiens adduxit malum, ᵈ & verba ſua non abſtulit. Et conſurget contra domum peſſimorum, & contra auxilium operantium iniquitatē. Ægyptus homo & non Deus, & equi eorum caro & non ſpiritus. Et Dominus inclinabit manum ſuam, & corruet auxiliator & cadet, cui præſtatur auxilium, ſimúlque omnes conſumentur, quia hæc dicit Dominus ad me: ᵉ Quomodo ſi rugiat leo, & catulus leonis ſuper prædam ſuam, cùm corruerit ei multitudo paſtorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum nō pauebit, ſic deſcendet Dominus exercituum, vt prælietur ſuper montem Sion, & ſuper collem eius. Sicut aues volantes, ſic proteget Dominus exercitum Iſrael, protegens & liberans, tranſiēs & ſaluans. ᶠ Conuertimini ſicut in profundum receſſeratis filij Iſrael. ᵍ In die enim illa abiiciet vir idola argenti ſui, & idola auri ſui, quæ fecerunt vobis manus veſtræ in peccatum. Et cadet Aſſur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & ʰ fugiet non à facie gladij, ⁱ & iuuenes ² eius vectigales erunt, ᵏ & fortitudo eius à terrore tranſibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis eſt in Sion, & caminus eius in
B Hieruſalem. E

EXPLANATIO.

a *Væ qui deſcendunt in Aegyptum.*] Capite præcedenti hortatus fuit Propheta Iudæos, ne deſcenderēt in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos deſcenſuros eſſe, plangit eorum excidium & vaſtitatem.

b *Habentes fiduciam ſuper quadrigis.*] Deberent Iudæi ad memoriam reuocare, quàm parum hæc omnia Ægyptijs profuiſſent, quando ipſos Iudæos perſequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter ſubmerſi. Deberéntque dicere cum Dauide: *Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini ſperabimus.*

Exod.14. c *Et Dominum non requiſierunt.*] Animo, nam verbis oſtendebant ſe velle diuinum conſilium ſectari.

Pſal.19. d *Et verba ſua non abſtulit.*] Id eſt, Deus, qui omnia ſcit, Iudæos afflixit, & id quod dixerat eſſe illis facturum, non reuocauit, ſed compleuit ea, quæ per Prophetas fuerat comminatus.

C e *Quomodo ſi rugiat leo.*] Senſus eſt: Vt leo eſuriens & prædam lacerās non terretur à paſtoribus, ſic Deus intrepidè præliabitur ſuper mōtem Sion pro populo ſuo. Et vt aues, vt pullos ſuos protegant, volitāt ſuper nidos ſuos, & roſtro ac vnguibus contra alias aues
ſimile. fortiter pugnant, ſic Deus defendet Hieroſolymam aduerſus inimicos ſuos. Alludit ad cladem Aſſyriorū prope Hieroſolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum ſuum interfecit. Comparat Propheta Deū leoni propter fortitudinem, & regium principatum ſuper alia animalia. Ita eum Diuus Ioannes appellat in Apocalypſi, dicens: *Vicit leo de tribu Iuda.* Comparat eū quoq;
Apoc.5. aui propter velocitatem. Et ipſe Chriſtus apud Matthæum ait: *Quoties volui congregare filios tuos, ſicut gallina*
Matt.23. *na congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti?* in Deutero-
Deut.32. nomio dicitur de Deo: *Expandit alas ſuas, & aſſumpſit eum, atque portauit in humeris ſuis.* Apud hunc eundem
Supra.10. Prophetam capite decimo minatus fuerat rex Aſſyriorum perditurum ſe eſſe nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defenſurum ſe, eſſe eundem nidum, ipſum autem regem perditurum.

f *Conuertimini filij Iſrael.*] Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorum exeant, & ad Deum conuertantur.

g *In die enim illa abiiciet vir idola argenti ſui.*] Euerſo Sennacheribo poſt admirabilem illam victoriam, quam de eo Iudæi non humano, ſed diuino præſidio adepti ſunt, repudiarunt idola, ſéque ad veram Dei religionem reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus poſt reditum à Babylonica captiuitate.

h *Et fugiet non à facie gladij.*] Nimirum humani, ſed à facie angeli exercitum ſuum occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, ſéque contulit in terram ſuam, vbi fuit à filiis ſuis interfectus.

i *Et iuuenes eius vectigales erunt.*] Famuli Sennacheribi erunt ſubditi Perſis & Medis, illíſque vectigal & tributum ſoluent.

k *Et fortitudo eius à terrore tranſibit.*] Sennacheribi F
fortitudo deficiet ob terrorem angeli ſtragem inferētis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebūtur. Tradunt Hebræi decem ſolùm cum rege ſe in fugam conieciſſe omnibus aliis interfectis.

l *Cuius ignis eſt in Sion, & caminus eius in Ieruſalem.*] Per ignem hunc intellige eum qui erat Hieroſolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem Dominus in Leuitico præcipiebat, vt ſemper in altari ſuo arderet. Poterit hoc ſic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos ſuos conſu- Leuit.6.
mendos. Vel per ignem Sionis Hieroſolymæ intellige amorem & charitatem in Eccleſia quę, vt alibi oſtendimus, & Sion & Hieroſolyma nuncupatur. Hię eſt ignis ille, de quo Deus dicebat in Leuitico: *Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de ſpicis adhuc virētibus, torrebis igne.* Spicę ſunt actiones, pa- Leuit.6.
leæ autem ſolū verba. Nō loquitur hîc Deus de obla- figura.
tione palearum, ſed ſpicarum: non enim ſolum verba quærit à nobis Deus, ſed opera: ea autem debent eſſe igne charitatis incenſa Non vult hîc ſpicas virentes, ſed torridas, abſque mūdi quiſquiliis. Actiones enim abſque amore & charitate ad vitam æternam nō pro-

A ſunt,iuxta id quod ait diuus Paulus: *Si linguis hominum loquar & angelorum,charitatem autem non habeam,*
1.Cor.13. *factus ſum velut æs ſonans,aut cymbalum tinniens.* Et ſtatim ſubiungit multa, oſtendens nulla opera ab eo, qui eſt ſine charitate,confecta, ad cœleſtem beatitudinem prodeſſe.
ſimilitudo. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad templum & Eccleſiam vocat, ipſum autem illuc non egreditur,ſic ille,qui de virtute diſſerit,ea autem caret,qui præclarè loquitur,ſed malè agit,alios ad excellentes virtutis actiones hortatur,vbi eſt veræ laudis domicilium, illuc autem ipſe non vult introire, ſed omnibus veræ dignitatis ornamentis nudatus in ſumma ignominia verſatur. Vt igitur actiones ſint meritoriæ,oportet eas eſſe cum amore coniunctas,& igne charitatis inflammatas.Hic eſt ignis ille, quem Dominus in altari ſuo,hoc eſt, in anima noſtra ſemper ardere præcipiebat:de quo ipſe ait apud Lucam:
Luc.12. *Ignem veni mittere in terram,& quid volo,niſi vt accendatur?* Si Deum interroges quid attulit in mundum,reſpondebit tibi,amorem.Hoc enim eſt quod ait:*Ignem veni mittere in terram.* Si ab eo quæras quæ res eum
Ioan.3. attulit in mundum, reſpondebit fuiſſe amorem. Ait enim diuus Ioannes: *Sic Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret.* Si ab eo petas quid prædicauit,reſpondebit amorem. Ait enim,
Luc 13. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, &c.& proximum tuum ſicut te ipſum.* Si ab eo ſcire velis quid in ſuo Teſtamento commendauit, reſpondebit,amorem,ita enim dicit:
B *Hæc mando vobis vt diligatis inuicem.* Quid multa? ſi eum interroges, qui eſt,reſpondebit eſſe amorem: Ita enim ait eius Apoſtolus:
Ioan.15. *Deus charitas eſt:& qui manet in charitate, in Deo manet,*
1 Ioan.4. *& Deus in eo,* ſine igne charitatis, ei qui eſt ipſa charitas,nemo gratus eſt. Cur Lutherani cæterique hæretici ſacram ſcripturam tam falsò,tam impiè & deprauatè interpretantur,niſi quia carent hoc igne,in quo deberent puriſſimum aurum diuinarum literarum fundere & conflare? Ingredere aurificum officinas,videbis eos ex eodẽ auro pulchra ac diuerſa monilia efficere, quoniam ita vult dominus auri. Sancti ac catholici doctores ſunt aurifices, diuina ſcriptura eſt aurum,imò ipſo auro multò precioſior. D
Simile. Psal.118. Prov.16.
Lex oris tui,inquit Dauid loquens cum Deo,*ſuper millia auri & argenti.* Et filius eius Salomon in Prouerbiis: *Poßide ſapientiam, quia auro melior eſt.* Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro ſanctæ ſcripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina ſacraria & reliquiaria. Auguſtinus connectit catenam auream ſubtiliſſimam. Chryſoſtomus conflat aureos illos & precioſos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & ſententiarum copia & amplitudo copioſiſſimè fluunt.Et eodem modo de cęteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquàm enim vna atque eadem eſt ſacra ſcriptura,quanquam locus vnus à multis expoſitus ſit idem,vult tamen Deus,vult Dominus ſcripturæ, vt varij doctores diuerſi aurifices ex eodem auro diuerſa aliquando, ſed pia, & vera & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed vt in nullam aurificis officinam introibis, in qua non inuenias ignis fornacem,vbi aurum fundatur & conflетur:nam aliter erit frigidum ferrum contundere,vt dicitur in Prouerbio, ſic in animis ſanctorum doctorum eſt quædam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflant & ſeipſos, & ſuam doctrinam, ſententias, & interpretationes. Vtinam diuinus ſpiritus animum meum afflet,in eóque hanc charitatis flammam incendat,in qua meas cogitationes,verba,& opera,& denique totum me ipſum conflet & fundat. E
Exod.3. Hic eſt ignis ille admirabilis rubi, ad quem Deus accedere iuſſit Moyſem,qui erat ſacram ac diuinam legem ſcripturus,& quem modò Deus per Eſaiam ait eſſe Hieroſolymæ & in Sione, hoc eſt in ſancta ſua catholica & Apoſtolica Eccleſia, cuius vniuerſalis paſtor eſt, ſummus pontifex Romanus epiſcopus Chriſti vicarius,& ſucceſſor diui Petri Apoſtolorum principis,ſuper quem Chriſtus Eccleſiam ſuam ædificauit.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XXXI.

C 1 Væ qui deſcendunt in Ægyptum.] *Pro væ,eſt in Hebraico* הוי: *quæ dictio poteſt verti,* Væ,*vt ſit interiectio cõminãtis,quam rationem ſecutus eſt noſter interpres: vel* heu, *vt ſit interiectio dolentis,& plorantis.Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.*

2 Et iuuenes eius vectigales erunt.]*In Hebraico eſt:* Et iuuenes eius למס lamas, erunt. *Pagninus vertit:* Tributarij erunt. *Quod cum verſione noſtra in idem coincidit. Poteſt verti.* In liquefactionem erunt. *Ac ſi diceret:Cadent animis & terrore deficient, Huic interpretationi fauet Thargum ita habens:* Fortes eius in confractione erunt.*Septuaginta tranſtulerunt:* Superabuntur. *Illi enim qui in bello animo deſtituuntur & euaneſcunt,facilè ſuperantur. Verbum eſt* מסס *quod ſignificat euaneſcere,diſſolutum eſſe,fugere, & interire: quam ſignificationem ſequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Ioſue 7. Vbi noſtra verſio habet:* Pertimuítque cor populi, *poterat verti:* diſſolutum eſt cor populi, *aut* liquefactum,eſt, *idem enim verbum eſt in hoc & in illo loco. Poteſt etiam eſſe à dictione* מס, *quæ ſignificat tributum, angariam, & cenſum, vt Threnorum primo:* Princeps prouinciarum facta eſt ſub tributo. *Ad hanc ſignificationem attendit noſter interpres, quem ſecutus eſt. Pagninus cum aliis. Ab hac dictione, venit per adiectionem aſpirationis Hebraicæ in fine* מסה *miſſah, quæ dictio ſignificat ſacrificium, & oblationem factam domino* F *ſuperiori propter debitum munus perſonale, vt in Deuteronomio capite decimoſexto:* Oblationem ſpontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. *Hoc nomen noſtro ſacrificio impoſitum retinemus nos Chriſtiani,& ita appellatur à nobis miſſa, quod nomen nec Latinum eſt,neq; Græcum,ſed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem aſſerentium miſſam non eſſe ſacrificium, nec ita debere appellari, cum etiam hoc nomen miſſa ab eccleſia receptum & retentum,& ita à principio ſemper vſque adhuc appellatum, ſacrificium & oblationem ſignificet. Sed poſt Lutherum alij multò eo teriores exiſtunt, qui non ſolum aiunt miſſam non eſſe ſacrificium, ſed, quod deteſtabilius eſt,ipſam miſſam, quæ eſt in Eccleſia ab Apoſtolorum tempore, quam ſancti & antiqui patres celebrarunt, quæ ſemper fuit apud Chriſtianos in ſumma veneratione, penitus negant,& irrident,idololatriámque vocant. O impietatem nefariam! O cæcitatem intolerabilem! ô obſtinationem dignam gemitu,omnique lachrymarum abundantia.*

ARGV-

A D

Argumentum capitis XXXII.

Deſcribit Eſaias regnum Ezechiæ iuſti ac pij regis, & ex conſequenti qualitate regni bene inſtituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente Chriſti regnum, de quo præcipuè loquebatur. Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorum in Chriſtum nefariam impietatem, & incredibilem ingratitudinem, ipſiúſque Chriſti regni Euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

ECce [a] in iuſtitia regnabit rex, [b] & principes in iudicio præerunt. [c] Et erit [a] vir ſicut qui abſconditur à vento, & celat ſe à tempeſtate, ſicut riui aquarum in ſiti, & vmbra petræ prominentis in terra deſerta. [d] Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auſcultabunt, & cor ſtultorum intelliget ſcientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. [e] Non vocabitur vltrà is qui inſipiens eſt princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. [f] Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat ſimulationem, [g] & loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam eſurientis, & potum ſitienti auferat, [h] fraudulenti vaſa peſſima sũt. Ipſe enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in ſermone mendacij, [i] cùm loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quæ digna ſunt principe cogitabit, & ipſe ſuper duces ſtabit. [i] Mulieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum. [k] Poſt dies & annos vos conturbabimini confidentes. Conſummata eſt enim vindemia, collectio vltrà non veniet. [l] Obſtupeſcite opulentæ, conturbamini confidentes, exuite vos & confundimini, accingite lumbos veſtros. Super vbera plă-
B gite, ſuper regione deſiderabili, ſuper vinea fertili. [m] Super humum populi mei ſpinæ & ve- E
ptes aſcendent, quantò magis ſuper omnes domos gaudij ciuitatis exultantis? [n] Domus enim dimiſſa eſt, multitudo vrbis relicta eſt, [o] tenebrę & palpatio factæ ſunt ſuper ſpeluncas
Sup. 28 f. vſque in æternum. Gaudium onagrorum paſcua gregum, [p] donec effundatur ſuper nos ſpiritus de excelſo. [q] Et erit deſertum in Charmel, & Charmel in ſaltum reputabitur, [s] & habitabit in ſolitudine iudicium, & iuſtitia in Charmel ſedebit. [r] Et erit opus iuſtitiæ pax, [t] & cultus iuſtitiæ ſilentium, ſecuritas vſque in ſempiternum. Et ſedebit populus meus [u] in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. [x] Grando autem in deſceſione ſaltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. [y] Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas, immittentes pedem bouis & aſini.

EXPLANATIO.

a *Ecce in iuſtitia regnabit rex.*] Conſolatur Propheta Iudæos, qui exiſtimabant Ezechiam amiſſurum eſſe regnum, eſſéque à Sennacheribo ſuperandum. Non ita erit, inquit, ſed regnabit exercens iuſtitiam, eiuſque regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex,
C quem diuinus vates animo contemplabatur, Chriſtus eſt, eiúſque regno, potius quàm Ezechiæ ea conueniunt, quæ hîc dicit Eſaias. Eſt igitur Chriſtus rex ille, qui in ſumma ac diuina iuſtitia regnat. Non enim eſt acceptor perſonarum, vt dicitur in libro ſecundo Paralipomenon, & diuus Paulus in Epiſtola ad Romanos 2. ſcripta teſtatur. Hic eſt rex ille, quem diuini vates prędixerunt Hieroſolymæ & in Sione, hoc eſt, in Eccleſia Catholica eſſe regnaturum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentem:
Pſal. 2. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius.* Quæ verba Dauidi congruere nequaquam poſſunt: ſequitur enim ſtatim: *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuã, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* quæ verba fieri
Act. 13. non poteſt vt conueniant Dauidi, ſed Chriſto, de quo
Heb. 1. Paulus in actis Apoſtolorum, & in epiſtola ad He-
Pſal. 73. bręos ea interpretatur. Hic eſt rex ille, de quo dicitur
Infrà 11. in Pſalmo: *Rex noſter ante ſecula operatus eſt ſalutem in me-*
Soph. 3. *dio terræ.* Et Eſaias: *Dominus iudex noſter, Dominus legiſer*
Matt. 2. *noſter, Dominus rex noſter: ipſe ſaluabit nos.* Et Sophonias: *Lætare & exulta in omni corde filia Ieruſalem, abſtulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Iſrael in medio tui.* Hunc regem quærebant Magi dicentes: *Vbi eſt: qui natus eſt rex Iudæorum?* Hic eſt ille, qui ſuper crucem hunc titulum ſcriptum literis Latinis, Græcis & Hebraicis habuit: *Ieſus Nazarenus rex Iudæorum.* Hanc *Ioan. 19.*
inſcriptionem Pilatus non ſine myſterio iuſſit cruci F
affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Diſpoſuit enim Deus, vt Pilatus, qui Iudæis in morte Chriſti aſſenſus eſt, eiſdem in delendo titulo nequaquam aſſentiretur, vt eſſet vniuerſo orbi cognitum & perſpectum, eſſe Ieſum Chriſtum Iudæorum regẽ, illis per ſanctos vates ſępenumerò promiſſum. Ideò tribus linguis fuit titulus inſcriptus, vt poſſet ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim linguę erant cęteris alijs communiores in mundo. Et quoniam Chriſtus rex eſt, non Iudęorum ſecundum carnem tantùm, ſed verè Iudęorum, hoc eſt confitentium & credentium, qui ſecundum ſpiritum Iudæi ſunt, ſiue ſint Iudæi ſecundum carnem, ſiue Gręci, ſiue Latini: Ideò non vna tantum lingua, ſed tribus fuit titulus inſcriptus. De regno verò Chriſti ea poteris videre, quæ ſuprà annotauimus capite nono.

b *Et principes præerunt in iudicio.*] In regno bene conſtituto principes pręſunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt cauſas quibuſuis committant, ipſi autem ſolum delitijs atque voluptati-

A bus ſe dedant. Debent enim non ſolùm reſidere, ſed præſidere. Docet locus hic, & apertè oſtendit, in quo errore verſentur ij, qui reges & præſules poſſe à ſuis ouibus perpetuò abeſſe temerè affirmant: cùm hic dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non ſolùm populo adeſſe, ſed præeſſe. Luna etſi ſit minor ſtellis, plus tamen mouet hæc inferiora, quam quæuis illarum, non quòd ex ſe efficaciorem habeat virtutem & influentiam, ſed quia ad nos propiùs accedit: eſt enim in infimo orbe, vbi citima terris radiis ſolis accenſa conuertitur. (*ſimile.*) Vbi vides quantùm habeat momenti ad mouendum propinquitas. Eodem modo præſul debet præſentia ſua oues ſuas regere, & rex à ſuo regno non diſcedere, vt poſſint ſubditos ſuos ad virtutem mouere, & rectè gubernare.

c *Et erit vir ſicut qui abſconditur à vento.*] Senſus eſt: Quicunque ſub vmbraculo huius iuſti regis fuerit, ſic erit tutus in afflictionibus huiúſque mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempeſtatem fugiés, ſe in loco tutiſſimo abſconderit. Et erit veluti ille qui laborans ſiti, puriſſimos fontes viuarum aquarum inuenerit in deſerto, & qui in vehementi æſtu, ardore cuncta torrente, in placidiſſima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aſpicis hîc multò potius & meliùs hæc de Chriſto intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & beni-
B gnitatem, qui eos ad ſe ipſum confugientes protegit, & reficit, & in ſuis periculis & calamitatibus tuetur & conſolatur. At qui in ærumnis ſuis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præſidium & remedium inuenire exiſtimant, ibi reperiunt maiora pericula, & ſubeunt vehementiores tempeſtates. Poteſt hic locus ita verti: *Et erit vir ille vice latibuli à vento, & abſconſio à nimbo.* Vt ſit ſenſus: Rex hic iuſtus erit omnium afflictorum refugium. Quod eandem habet ſententiam cum priori expoſitione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

d *Non caligabunt oculi videntium.*] Regnante Chriſto oculi eorum, qui anteà cæci fuerant, iam videbunt: & qui ſurdi fuerãt, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Chriſti & corporaliter impleta, & ſpiritualiter.

e *Non vocabitur vltrà is qui inſipiens eſt princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus.*] Nullus inſipiens conſtituetur princeps, & nullus homo fallax & doloſus efferetur ad dignitatem. Aſpicis hîc in regno bene conſtituto nec ignorantem nec fallacem ad (*Leuit. 2.*)
C honorem & principatum promoueri. In libro Leuitici præcepit Deus ne animal ſibi oblatum eſſet cæcum. Qua in re ſignificauit debere præſulem eſſe ſapientem. (*3 Reg. 7. 1. Pa. 22.*) Animal ſine oculis eſt præſul ſine ſciẽtia. In templo Salomonia erant baſes, in quibus erant ſculpti leones & boues & cherubim. Dauid ſanguinarius tẽplum illud, quod Eccleſiæ Catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, ſed Salomon rex pacificus. Quoniam venturus erat rex pacis Chriſtus Deus noſter, qui non alieno ſanguine fuſo, ſed ſuo proprio ædificaret Eccleſiam, *omnia* vt ait Apoſtolus, ad Coloſſenſes, *ſuo ſanguine pacificans ſiue quæ in terris ſiue quæ in cælis ſunt.* (*Coloſſ. 1. Esa. 9.*) Quam ob cauſam eum Eſaias principem pacis appellauit. Quid igitur ſunt baſes in illo templo, niſi præſules in Eccleſia? Quid per leones in baſibus ſculptos, niſi præſulum fortitudo ſignificatur? Quid per boues niſi labores? quid per cherubim niſi ſcientiæ plenitudo? Significat enim cherubim ſcientiam multiplicatam, vel ſcientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo baſes illæ non erant ſine cherubim, ſic non debent eſſe præſules ſine ſcien-
D tia. Hoc intelligens diuus Paulus ita ait in epiſtola ad Epheſios: *Ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores.* (*Ephe. 4.*) Vbi vides eum, qui paſtor eſt, doctorem eſſe debere. Non enim dicit: Alios paſtores, alios verò magiſtros, ſed, *Alios autem paſtores & magiſtros.* Et in epiſtola ad Timotheum ita ait: *Oportet Epiſcopum eſſe ſobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hoſpitalem, & doctorem.* (*1. Tim. 3.*) Inter qualitates paſtoris numerat ſcientiam & doctrinam. Cæterùm hæc verba Eſaiæ poterunt habere hunc ſenſum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, ſed veritati: nun enim laudabitur inſipiés nec fraudulentus.

f *Stultus enim fatua loquetur.*] Explicat quis ſit ſtultus. Lege qualitates ſtulti quas hîc numerat Eſaias, & videbis ſceleratum omnem ſtultum eſſe.

g *Et loquatur ad Dominum fraudulenter.*] Particula, ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominum fraudulẽter eſt, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non propouat implere.

h *Fraudulenti vaſa peſſima ſunt.*] Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitioſi vaſa, ſiue arma, quibus ſimplices decipit & occidit. Vel per vaſa intelligit menſuras falſas. Vel vult homines ſeparare à familiaritate & conſuetudine hominum fallacium. Quaſi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fraudulento, ne comedas cum eo, nam etiam vaſa eius peſſima ſunt.

i *Mulieres opulentæ ſurgite.*] Hactenus locutus eſt de regni Chriſti fœlicitate, nunc prædicit calamitatem E eorum, qui non erant Chriſtum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitátq; vt ſurgant, & audiant ſuarum calamitatum vaticinium. Poſſunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & caſtella.

x *Poſt dies & annos.*] Senſus eſt, Poſt Chriſti aduentum vos qui Chriſtum contempſeritis, poſt multum ab hinc tempus conturbabimini, & euertemini. Cõſummabitur vindemia, & relinquemini, vt vmbraculum in vinea, & nullum poſteà fructum feretis. Prædicit euerſionem Hieroſolymæ per Titum, aliarúmq; ciuitatum, quæ Chriſtum recipere noluerunt.

l *Obſtupeſcite opulentæ.*] O ciuitates Iudææ nobiles diuitiíſque affluentes admiratione terremini: nã poſt vindemiam, poſt veſtram euerſionem & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps cólligantur. Conturbamini, quæ in humano præſidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, veſtras precioſas veſtes deponentes. Induite vos ſaccis ſuper renes. Plangite ſuper vbera, hoc eſt, pectora veſtra lachrymis implete. Deplorate regionem deſiderabi- F lem, & vineam feracem & amœnam, quæ propter infidelitatem conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: *Conſummata eſt enim vindemia, collectio vltrà non erit:* oſtendunt hoc nõ de Babylonica, ſed de Romana captiuitate intelligi. Eſt enim perſpicuum poſt Babylonicam captiuitatẽ fuiſſe Iudæos in Iudæa collectos, & fructum religionis & pietatis attuliſſe.

m *Super humum populi mei.*) Si ſpinæ & vepres repleturę ſunt Hieroſolymam, quantò magis alia oppida Iudæę dedita mundi voluptatibus, vbi non eſt tẽplum nec tanta erga Deum religio? Vel ſic: Si templum Hieroſolymæ eſt comburendum, quantò magis domus ciuitatis? Si domus orationis eſt euertenda, quantò magis domus voluptatum?

n *Domus enim dimiſſa eſt.*) Id etiam Iudæis prædixit Chriſtus: *Ecce*, inquiens, *relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* (*Luc 13.*)

o *Tene-*

A o *Tenebræ & palpatio factæ ſunt ſuper ſpeluncam.*] In ruinis & ſpeluncis vbi fuerunt domus, erunt obſcuritates,& tam denſæ tenebræ,vt poſſint palpari,& vſque adeò erunt loca illa deſerta,vt habitent ibi onagri & greges.Vbi modò ſunt ciuitates,erunt poſteà cauernæ,& latibula ferarum.

p *Donec effundatur ſuper nos ſpiritus de excelſo.* Verſabuntur Iudæi in iis ærumnis & miſeriis, donec in Chriſtum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt Euangelium,ſuper quos effuſus eſt ſpiritus ex alto,& veram fœlicitatem conſecuti ſunt.

q *Et erit deſertum in Charmel.*] Id eſt, Solitudo Gentiũ vertetur in diuitias Iſraelis,& Iſrael reputabitur inter Gentes.Prædicit conuerſionem Gentium, & cæcitatem Iudæorum.

r *Et habitabit in ſolitudine iudicium.*] In Eccleſia ex Gentibus congregata,quæ anteà erat ſterile deſertũ ſine virtutum fructibus, erit iudicium,& iuſtitia erit recta,& præclara gubernandi ratio.

s *Et erit opus iuſtitiæ pax.*] Et iuſtitiam ſequetur pax.
Pſal.71. Sic dicitur in Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* Vbi vides iuſtitiam eſſe radicem, & velut fundamentum pacis,nec poſſe eſſe pacem abſ-
Pſal.48. que iuſtitia Ideò dicitur in Pſalmo, *Iuſtitia & Pax oſculatæ ſunt.* Quibus verbis voluit diuinus vates iuſtitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut præſul, qui voluerit ſubditos in pace gubernare, ſit
B iuſtus,& æqualis,& in medio conſtitutus. Nam Chriſtus Deus noſter dicens diſcipulis ſuis: *Pax vobis:* ſte-
Ioan.10. tit in medio,vt diuus Ioannes teſtatur. Si præſul ſteterit in medio,ſi ſeruauerit æqualitatem, in qua iuſtitia conſiſtit,ſi non odium,aut amorem,cæteróſque affectus iudicium corrumpentes, ſed rectam rationẽ fuerit ſecutus,præclarè adminiſtrabit, & florebit in diebus eius abundantia pacis. Ex quo colliges ridiculum eſſe præſulem,qui cùm ipſe nõ ſit in medio, cùm affectus ſequatur,cùm denique ſit iniuſtus,ad pacem ſubditos hortatur. Eſt enim hoc id, quod ait Ieremias,
Iere 6. dicens: *pax pax,& non erat pax.* Sit præſul in medio, tribuat vnicuiq; quod ſuum eſt,& tunc dicat: *pax vo-*
Simile. *bis.* Si enim in medio fuerit,nec erit motus, nec à cõſtantia deiectus. Cur terra ſola immobilis eſt ex omnibus elementis, niſi quia eſt in medio mundi veluti centrum conſtituta? Ima ſede ſemper hæret.complexa medium mundi locum,& in eam feruntur omnia ſuo motu pondera. Ideò quieta manet,cùm omnia alia elementa moueantur. Si præſul quietem voluerit obtinere,ſit veluti terra producens fructus, humilis, non ſuperbus,omnes recipiat,ſitque in medio collocatus,& tunc dicat: *Pax vobis*, & imitetur Chriſtum,
C quem Eſaias alio loco principem pacis appellat. Sunt
Suprà 9. multi præſules,qui in fine ſuæ gubernationis gloriantur ſe ſuis relinquere pecunias & poſſeſſiones, cùm potius deberent gloriari ſe pacem reliquiſſe. Non enim Chriſtus ſummus ille & excellentiſſimus paſtor inquit, Diuitias & poſſeſſiones relinquo vobis. Sed quid ait? *Pacem meam do vobis,pacem relinquo vobis.* Vide quid relinquat ſuis ſubditis,pacem non mũdi copias, non aurum,non argentum,non diſſenſiones,non diſcordias,ſed pacem, quæ ſine iuſtitia eſſe non poteſt. Aſpicis hîc effectum ac fructum iuſtitiæ eſſe pacem. Vnde argumento à contrario ſenſu effectus ac fruct⁹ iniuſtitiæ eſt bellum & diſcordia. Iuſtitia parit pacem, D
iniuſtitia diſſenſionem. Poteſt enim hic locus Eſaiæ intelligi de iuſtitia,qua homines iuſtificantur: quaſi dicat: Iuſtitia, quę eſt per fidem formatam, pariet animi pacẽ & trãquillitatem. Etſi enim vir iuſtus in bellis & periculis verſetur,etſi tormentis opprimatur, animi tamen pacem nõ amittit Imò appetit pro Chriſto vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatẽ conſequatur Et de hac iuſtitia poteſt intelligi id, quod dicitur in Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* Quia vbi eſt gratia, ibi eſt pax. Et ob eam cauſam diuus Paulus in exordio ſuarũ epiſtolarum imprecatur gratiã & pacem. Sine gratia enim vera pax eſſe non poteſt. Ex quo colliges impio non eſſe pacem,quemadmodum ait Eſaias cap. quadrageſimooctauo & quinquageſimoſeptimo.

t *Et cultus iuſtitiæ ſilentium.*] Exercebitur iuſtitia in ſilentio ſine iudicum tumultu & clamore. Non inſultabunt iudices eis,quos damnauerint,ſed compatiẽtur,& eorum miſerebuntur. Vel ſic: Nullus erit clamor oppreſſorum,quia nemo opprimetur.

v *In pulchritudine pacis.*] Pacem appellat pulchram. Si bellicoſi homines faciem pacis oculis ſuis aſpicerent,non poſſent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles ſui ipſius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamen cęci homines E
bello,potius quàm pace delectantur. Non ſunt hi hęredes Chriſti,quoniam pacem,quam ipſe in teſtamẽto ſuo reliquit,nolunt accipere.

x *Grando autem in deſcenſione ſaltus.*] Senſus eſt. In ſyluam infrugiferam irruet grando, quæ eam vaſtet & perdat: hoc eſt, in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Eccleſia fidelium efferetur ſuperbia & elatione.

y *Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas immittentes pedem bouis & aſini.*] Fœlices vos qui ſeminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit ſegetum abundantia,vt neceſſarium ſit mittere iumenta, vt illis paſcantur,ne ſyluеſcant,& pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iuſtis bona, per quæ ſpiritualium donorum copia ſignificatur. Ager fertilis eſt in Eccleſia aquarum fontibus abundans: fontes autem ſunt ſalutaria præcepta,& diuina conſilia, & canales illi pulcherrimi Chriſti doctrinarũ, quæ quidem aquæ hodie permanent,& ſemper in Eccleſia inexhauſtæ permanebunt. Sed in hoc eſt magna differentia. Nam etſi aqua ſit eadem, etſi doctrina ſit vna: tamen in Eccleſiæ principio fluebat per canales il- F
los aureos & excellentiſſimos Chriſti, eiúſque diſcipulorum: nunc verò plerũque manat per canales terreos & luteos: ſunt enim multi concionatores peccatorum ſpurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat eſſe in Eccleſia multos concionatores doctos, omnibuſque virtutum ornamentis excultos, quorũ multos ego cognoſco,quos idcircò non nomino hoc loco,ne mea oratio,ſi aliquem omiſero,ingrata: ſi de omnibus verba fecero,infinita eſſe videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum ſapientiam & charitatem veneror & ſuſpicio,ſed de me meiq; ſimilibus ſolùm tracto.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XXXII.

a Ecce in iuſtitia regnabit rex.] *In Hebræo eſt* מלך לצדקימלך הן *henle ſedhaac iimloc melac.* *Quæ verba poſſent ita verti, ſi verbum verbo reddere volueris:* Ecce ad iuſtificandum regnabit rex: *verbum enim hoc* צדק *ſignificat iuſtificare, Vt Prouerb. 17.* Et qui iuſtificat impium. *Et in Pſalmo 50.* Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis. *Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Ecce attende & conſidera admirabilem vaticina-*

A tionem. *In temporis plenitudine veniet in mundum Meſſias, qui regnabit ad iuſtificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo ad-* Ioan.3. *uentu, ſed* ad iuſtificandum. *Idipſum ait Chriſtus apud Ioannem:* Non miſit Deus filium ſuum in mundum, Luca.6. ut iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ip- Gal.2. ſum. *Et apud Lucam.* Filius, *inquit,* hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare. *Venit Chriſtus iuſtificaturus: quoniam, vt ait diuus Paulus*, Non iuſtificabitur homo ex operibus legis, *niſi per fidem Ieſu Chriſti. Sed fides noſtra debet eſſe charitate formata, quæ, vt ait Diuus Paulus,* Gal.5. per charitatem operetur. *Nam quemadmodum gladius debet eſſe in manu, & non in arca, vt valeas de inimicis conſequi victoriam, ſic fides non ſat eſt, vt ſit in anima, ſed debet eſſe in manu vt eius operibus in charitate fun-* Simile. *datis vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter triumphes.* Iaco.2. Fides enim ſine operibus, *vt ait diuus Iacobus Apoſtolus,* mortua eſt. *Poſſunt etiam hæc verba Eſaiæ ſic transferri:* Ecce ad iuſtitiam faciendam regnabit rex. *Et ita eam in Latinum reddidit Paguinus. Et tunc poſſunt de quolibet iuſto rege explanari, vt ſit Eſaiæ ſenſus: Rex iuſtus non regnabit ad ſuperbiam & faſtum: non vt ſe voluptatibus dedat, & ventri atque ſomno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, ſed ad faciendam iuſtitiam. Eſt autem iuſtitia habitus animi conſtans & perpetuus tribuendi vnicuique quod ſuum eſt. Vnde debet rex, & quicunque* Simile. *præſul flagitioſos punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in manu rudis & inepti pulſatoris* B *malè ſonantem, non citharæ ſonoræ, ſed inertis citharœdo culpam tribuis. Chriſtiana religio eſt quædam excellentiſ-* 1.Reg.17. *ſima cithara ſuauiſſimè & præclariſſimè ſonans. Hæc eſt cithara illa, quæ manu Dauidis pulſata ſpiritum malum fugabat à Saul: citharœdus eſt præſul, qui eam manibus tenens temperat, & ſuauem concentum efficit. Sed vt malus ſonus non bonæ citharæ, ſed malo citharœdo tribuitur, ſic vocum diſcordia, morúmque corruptio & diſſona vi-* D *tæ deprauatio, non religioni, quæ ſancta eſt, ſed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pythagoras* Simile. *harmoniam quandam vocat virtutem, & rectè quidem. Vt enim ſuauis lyræ ſonus interuallis coniunctus imparibus, ſed ſecundum rectam portionem diſtinctis ex impulſu & motu ipſarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, ſic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, ſed pro rata parte diuiſis, efficitur quidam concentus, qui temperãs in ſe virtutes, efficit quandam dulciſſimam harmoniam, quæ abſoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus abſoluta iuxta Platonem. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram neſcit, non debet eam pulſare: ſic qui rempublicam gubernare neſcit, non debet eius adminiſtrationem ſuſcipere. Et vt bonus citharœdus fides nimis acutas laxat, nimis autem laxas & graues eleuat, vt omnia temperet: ſic ſapiens princeps & præſul elatos, qui ſe vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur ſapienter, non tantum laxans hunc, vt ſonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, ſed vt omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hęc eſt iuſtitia, tribuere vnicuique quod ſuum eſt, ad quam exercendam, vt hîc ait Eſaias, debet regnare Chriſtianus princeps & pręſul.*

2 Et erit vir ſicut qui abſconditur à vento.] *In Hebræo eſt: Et erit vir* כמח בא רוח *ce machaue ruach. Id* E *eſt, ſicut abſconſio venti. Ac ſi dicat: Erit rex locus tutus, vbi ſe quis abſcondit à vento. Vbi vides officium regis eſſe afflictos ac pios homines tueri, & cuſtodire. Non ſolum enim dominus eſt, ſed etiam pater.*

4 Cùm loqueretur pauper iudiciũ.] *Poteſt verti.* Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum capitis XXXIII.

Prædicit diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hoſtis perniciem, qui cùm nullis laceſſitus iniuriis Hieroſolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab Angelo Dei mirabiliter interfectus. *Prædicat* Dei potentiam Vaticinatur de Chriſti regno, quem Iudæi non cognouerunt. Quam ob cauſam ſuam priſtinam dignitatem & præſtantiam turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Chriſtum, quia malitia obcæcati eum cognoſcere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

VÆ [a] qui prædaris, nónne & ipſe prædaberis? Et qui ſpernis, nónne & ipſe ſperneris? Cùm conſummaueris deprædationem deprædaberis, cùm fatigatus deſieris contemnere, cõtemneris. [b] Domine miſerere noſtri, te enim expectauimus, [c] eſto brachium noſtrum in manè, & ſalus noſtra in tempore tribulationis. [d] A voce an- C geli fugerunt populi, & ab exaltatione tua diſperſæ ſunt gentes. [e] Et congregabuntur ſpo- F lia veſtra, ſicut colligitur brucus, velut cùm foſſæ plenæ fuerint de eo. [f] Magnificus eſt Dominus, quoniam habitauit in excelſo, impleuit Sion iudicio & iuſtitia, & erit fides in temporibus ſuis. Diuitiæ ſalutis ſapientia & ſcientia, timor Domini, ipſe eſt theſaurus eius. [g] Ecce videntes clamabunt foris, [h] angeli pacis amarè flebunt: Diſſipatæ ſunt viæ, ceſſauit tranſiens per ſemitam, irritum factum eſt pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, [h] confuſus eſt Libanus, & obſurduit. Et factus eſt Saron ſicut deſertum, & concuſſa eſt Beſan & Charmelus. [i] Nunc conſurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor: & nunc ſublimabor. [k] Concipietis ardorem, & parietis ſtipulam, ſpiritus veſter vt ignis vorabit vos, & [l] erunt populi, quaſi de incendio ignis, ſpinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

a *Væ qui prædaris.*] Sennacheribum intelligit, cui interitum minatur.

b *Domine miſerere noſtri, te enim expectauimus.*] Verba ſunt Iudæorum Hieroſolymæ habitantium, qui obſeſſi à Sennacheribo petebãt à Deo auxilium, ad portum eius miſericordiæ confugientes, eiúſque præſidium expectantes.

c *Eſto brachium noſtrum in manè.*] Id eſt, Eſto forti-

tudo

A tudo noſtra manè. Quaſi dicat: ſtatim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per manè intellige tempus proſperitatis, nam ſequitur ſtatim: Et ſalus noſtra in tempore tribulationis. Quaſi dicat: Protege nos & in tempore proſperitatis, & in tempore afflictionis.

d *A voce angeli fugerunt populi.*] Deſcribit cladem exercitus Aſſyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiens, volebant ſe in fugam conuertere, & diſpergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

e *Et congregabuntur ſpolia veſtra ſicut colligitur brucus.*] Cùm vos ô Aſſyrij fueritis exciſi, & in fugam coniecti, tunc congregabunt Iudæi ſpolia veſtra, quemadmodum ſolent congregari locuſtæ in foſſis. Brucus eſt ſpecies quædam volucris, à locuſta non diſſimilis.

f *Magnificus eſt Dominus.*] Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hie-
B roſolyma erit plena iudicio & iuſtitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et non recedet ab ea fides in diebus illis. Et abundabit diuitiis ſalutis, & bonorum ſucceſſuum, cum ſapientia & ſcientia & timore Domini, qui eſt eius theſaurus. Vocat ſapientiam & ſcientiam diuitias ſalutares, timorem autem Domini caſtum & filialem appellat theſaurum, quia in eo tamquam in arcula diuitię virtutum ſeruantur. Quamquam omnia à principio capitis vſque ad hunc locum intelliguntur de vaſtatione Aſſyriorum, & de victoria & proſperitate Hieroſolymæ, tamen in ea ratione interpretandi, quam myſticam appellant, intelliguntur de ea victoria, quam Eccleſia de dæmonibus per Christum reportauit. Hæc eſt enim Hieroſolyma illa, vbi eſt vera fides, iuſtitia, & iudicium, & timor Domini.

g *Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt.*] Senſus eſt: Iudæi cùm fuerint obſeſſi à Sennacheribo, mittent ed eum legatos cauſa pacis componendæ. At videntes hi legati ſe nihil profeciſſe, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt, & lugebunt in ipſo itinere, priuſquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat pro-
C pheta angelos pacis, hoc eſt, nuntios miſſos ad fœ-
Angelus. dus faciendum cum Aſſyriis. Angelus enim nuntium ſignificat. Et ſtatim ſubiungit propheta verba, quæ legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Aſſyriorum deſperatione debilitati. Diſſipatæ ſunt viæ, neque eſt aliquis ex noſtris qui audeat tranſire ſemitam ob hoſtium timorem: irritum factum eſt pactum, quod Deus nobiſcum inierat de protectione noſtra, iam nos deſerit, contemnit noſtras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iu- D
dæa luget ob noſtram calamitatem & imminentem euerſionem.

h *Confuſus eſt Libanus.*] Proſequitur Propheta verba legatorum. Erubeſcit Libanus, quoniam ſcinditur ab hoſtibus noſtris, ſuiſque cedris ſpoliatur. Saron ferax agri planities eſt veluti deſertum, concutitur, ac fructibus nudatur Baſan & Charmelus. Libanus eſt ad Septentrionem Iudææ. Charmelus ad Meridiem. Baſan ad Orientem. Saron ad Occidentem. Voluit propheta oſtendere totius Iudææ vaſtitatem, quæ ob eius infidelitatem & teterrima ſcelera erat tempore Titi & Veſpaſiani futura.

i *Nunc conſurgam dicit Dominus.*] Scripſit Propheta obſidionem Hieroſolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & ſuperbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam, quam Iudæi de hoſtibus ſuis obtinuerunt: Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Aſſyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu veſtra Iudæos afflictos, declarabo. Ita dicitur in Pſalmo: *Propter miſeriam* Pſal. 11.
inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Do- E
minus.

k *Concipietis ardorem, & parietis ſtipulam.*] Conſilium & deliberationem Aſſyriorum de capienda & comburenda Hieroſolyma appellat Deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vaſtitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus eſt: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos exiſtimabitis euerſuros vos eſſe Hieroſolymam, at cogitationes veſtræ vertentur in ſtipulam & quiſquilias, quoniam nihil efficietis. *Erit ſpes veſtra vana, & conatus veſtri fruſtra ſuſcepti. Et ſpiritus veſter vt ignis deuorabit vos.* hoc eſt: Eadem veſtra cogitatio vos interficiet, veſtrum conſilium erit cauſa veſtræ calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudæis moliebamini, in veſtrum caput redundabit. Et ita fuit. Euenit Aſſyriorum exercitui id, quod dicitur in Pſalmo: *Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in* Pſal. 7.
foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Chri- Mat. 7.
ſtus Deus noſter: *In qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis.*

l *Et erunt populi quaſi de incendio cinis.*] Hoc eſt, Vertentur Aſſyrij in cinerem alicuius magni incendij: F
& ſic flagrabunt veluti ſpinæ in igne coniectæ. Verti poteſt: *Et erunt populi quaſi de incendio calcis.* Hoc eſt, ſimiles lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel ſic: *Erunt Iudæi erepti quaſi de incendio cineris.* Quaſi dicat Deus: Ego eripiam populum meum de manu hoſtium ſuorum, ipſos autem hoſtes interficiam.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXIII.

1 Væ qui prædaris, nónne & ipſe prædaberis?] *In Hebraico eſt in hunc modum.* שחדד ואתח לאשדוד ווי *Hoi xodedh ve-ath lo xadudh. Verbum* שדד *ſignificat vaſtare, Ezechiæ trigeſimo ſecundo*: Et vaſtabunt ſuperbiam Ægyptiorum. *pro quo noſter interpres in præſenti vertit* prædati, *& rectè quidem. Intelligi autem hæc de Aſſyriis diximus in explanatione. Verùm ſi volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices*: Væ deuaſtanti, & tu non deuaſtatus, & contemnenti, & tu non contemptus: *Acſi diceret, Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non eſt contemptus. Vult Propheta oſtendere neminem lædi niſi à ſeipſo. Vis lædere aliquem? lædis teipſum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc verſum in hunc modum tranſtulerunt*: Væ qui vos miſeros faciunt. *Vos enim nemo facit miſeros, & qui reprobant vos, non reprobant. Eſt hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem: Qui te in corpore immeritò affligit, non tibi, ſed ſibi ipſi nocet: floret enim animus calamitate, & illuſtratur viri iuſti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis ſcelerati, ipſe verò ſceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipſum non lædit, imò*

A *ſeipſum occidit, quia animam ſuam occidit, tuam autem occidere non poteſt. Ideò dicebat Chriſtus apud Matthæum* Mat. 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem nō poſſunt occidere. *Diogenes Laertius refert dixiſſe Anaxarchum, cùm occideretur à quodam tyranno: Tunde Anaxarchi vaſculum, nam Anaxarchum nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me poſſunt, lædere autem non poſſunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit niſi volentem: tunc læſus eris cum te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac ſapientia excultus non exiſtimat ſe calamitate & iniuria lædi, ſed eius calamitatem deplorat, qui exiſtimabat eum* Simile. *lædere, cum ipſe à ſe ipſo lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, prius ipſe crematur; ſic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin priùs tuipſe incendio flagres. Accenditur candela, vt rem aliquam concremet, priùs ipſa candela exuritur & conſumitur, quàm* D *res alia incendatur, imò flamma candelæ alios illuminat, & ſeipſam conſumit: ſic iniuria priùs eum, à quo eſt iacta & immiſſa lacerat & occidit, & poſteà ad innocentem non peruenit, imò eum reddit illuſtriorem. Ex quo colliges veram eſſe illam præclaram ſententiam, quam Chryſoſtomus in homilia quadam multis comprobat rationibus: Nemo læditur niſi à ſeipſo, quam hoc in loco Septuaginta complectuntur.*

2 Angeli pacis amarè flebunt.] *In Hebraico eſt* מלאכי *malachei, pro quo noſter interpres dixit:* Angeli. *Poteſt verti:* Nuntij pacis amarè flebunt, *& ita vertit Pagninus.* Vel legati pacis, &c. *Quod in idem recidit. Non igitur intelligas Angelos Dei fleuiſſe, ſed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Aſſyrijs miſſi fuerant.*

Audite [a] qui longè eſtis, quæ fecerim, & cognoſcite vicini fortitudinem meam. [b] Conterriti ſunt in Sion peccatores, poſſedit timor hypocritas. [d] Quis poterit habitare de vo- E
Pſal. 14. B bis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus ſempiternis? Qui ambulat in iuſtitiis, & loquitur veritatem, [e] qui proijcit auaritiam ex calumnia, & [f] excutit manus ſuas ab omni munere. [g] Qui obturat aures ſuas, ne audiat ſanguinem: & claudit oculos ſuos, ne videat malum. [h] Iſte in excelſis habitabit, munimenta ſaxorum ſu-
1. Cor. 16. blimitas eius: Panis eius datus eſt, [i] aquæ eius fideles ſunt. [k] Regem in decore videbunt oculi eius, cernent terram de longè, [l] cor tuum meditabitur timorem: [m] Vbi eſt literatus? vbi legis verba ponderans? vbi eſt doctor paruulorum? [n] Populum imprudentem non videbis, populum alti ſermonis, ita vt non poſſis intelligere diſertitudinem linguæ eius, in quo nulla eſt ſapientia. [o] Reſpice Sion ciuitatem ſolemnitatis noſtræ. Oculi tui videbunt Ieruſalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in ſempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia ſolummodò ibi magnificus eſt Dominus noſter. Locus fluuiorum riui altiſſimi & patentes, non tranſibit ſuper eum nauis remigum, neque trieris magna tranſgredietur eum. Dominus enim iudex noſter, Dominus legifer noſter, Dominus rex noſter, ipſe ſaluabit nos. [p] Laxati ſunt funiculi tui, ſed non præualebunt: Sic erit malus tuus, vt dilatare ſignum non queas. [q] Tunc diuidentur ſpolia prædarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elangui. [r] Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

C

a *Audite qui longè eſtis quæ fecerim.*) Verba ſunt Dei, quibus oſtendit ſe velle, vt omnes ſuam omnipotentiam perſpiciant & cognoſcant. Vos, inquit, ô Aſſyrij qui longe eſtis à me, qui nec fidem habetis, nec meipſum cognoſcitis: & vos vicini, vos Iſraelitæ qui ad me acceditis per fidem formatam, audite & agnoſcite, quid hac in re facturus ſum intelligant omnes, quomodo potentes & ſuperbos Aſſyrios ſum euerſurus, & afflictos Iudæos de eorũ manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti conſiderationem. Nos igitur conſideremus opera Dei, eaque memoria ſæpenumerò repetamus. Aſpicis hîc homines iniuſtos & impios longè eſſe à Deo, pios autem & iuſtos
Ephe. 2. propè. Nam quemadmodum ſcelera alienant à Deo, ſic charitas coniũgit. Vnde ait diuus Paulus ad Epheſios ſcribens: *Vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti.*

b *Conterriti ſunt in Sion peccatores.*) Narrat Propheta Iudæorum in obſidione pauorem & calamitatem.

Rom. 8. c *Poſſedit timor hypocritas.*) Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo ſpem ſuam collocauerant,
Pſal. 26. ideò non timebant. *Si Deus enim pro nobis*, vt ait Apoſtolus, *quis contra nos?* Id intelligens Dauid dicebat in Pſalmo: *Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

d *Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante?*) F Verba ſunt quibus ſuperbi ac potentes Aſſyrij ſuis viribus fidentes Iudæos obſeſſos alloquebantur. Ac ſi dicerent: Quis ex vobis euadet impetum Aſſyriorum? Nemo eſt qui poſſit à manu noſtra liberari. Ignem deuorantem, & ardores ſempiternos vocabant Aſſyrij exercitum ſuum, qui Hieroſolymæ deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combuſſerant, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba poſſunt eſſe ipſius Prophetæ Aſſyrios alloquentis, eiſque Dei iram & vltionem minantis. Eſt enim Deus ignis comburens impios, iuxta id Deut. 4.
quod in Deuteronomio ſcriptum legimus: *Dominus Deus tuus ignis conſumens eſt.* Et in epiſtola ad Hebræos: *Etenim Deus noſter ignis conſumens eſt.* Deus eſt Heb. 12.
ignis, vt hîc aſpicis: homo autem fœnum, iuxta id Infrà 40.
quod ait alio loco Eſaias: *Omnis caro fœnum.* Si igitur peccator es fœnum, Deus autem ignis deuorans & conſumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagraberis? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & inſipientiam intolerabilem! Vis more gigantum, quorum impium facinus antiquis fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Deo ipſi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & ſociare? Reuertere ad teipſum,

A ipſum, & conſidera tuam miſeriam & fragilitatem,
Dei autem omnipotentiam, & immenſam magnitu-
diuem.
e *Qui proiicis auaritiam ex calumnia.*) Hoc eſt, qui non
vult opes calumuia exquiſitas.
f *Qui excutit manus ſuas ab omni munere.*) Id eſt, qui
à nemine vult muuus accipere, vt veritatem abſ-
Simile. condat. Sunt enim nonnulli, qui veritatem lo-
quuntur, ſed accepto munere ſtatim ſilent. Hi
ſunt ſimiles cani Cerbero, quem finxerunt poe-
tæ, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium
corrumpit quàm munus. Ideò dicebat Deus, vt
Exod.23. in Exodo ſcriptura commemorat: *Nec etiam acci-
pies munera, quæ etiam excæcant prudentes, & ſubuer-
tunt verba iuſtorum.* Poteſt hoc referri ad iudi-
ces, qui ob munus acceptum fauent nocentibus,
& amittunt libertatem rectè iudicandi, & ſen-
tentiam ferendi. Hos redarguit etiam Eſaias ca-
pite primo, & capite quinto: vt ibi annotaui-
mus.
g *Qui obturat aures ſuas ne audiat ſanguinem.*] Id eſt,
ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato
accipitur, vt in Pſalmo: *Libera me de ſanguinibus*
Pſal.50. *Deus Deus ſalutis mea.* Et in alio. *Ne perdas cum im-*
Pſal.25. *pijs Deus animam meam, & cum viris ſanguinum vi-
tam meam.* Et explicans Eſaias qui ſit hoc in loco
B ſanguis, ait: *Et claudit oculos ſuos, ne videat malum.*
Id quod ſanguinem appellauerat, modò malum
appellat. Fœlix conſcientia, quæ malum nec au-
dire, nec videre vult. *Auerte*, ait Propheta, *ocu-*
Pſal.118. *los meos, ne videant vanitatem.* Nam Ieremias ait:
Thre.3. *Oculus meus deprædatus eſt animam meam.* Poteſt hoc
in loco ſanguis accipi pro concilio eorum, qui
innocentibus interitum ac perniciem moliun-
tur.
h *Iſte in excelſis habitat, munimenta ſaxorum ſublimi-
tas eius.*] Habitat in locis altis & munitis, & in aſy-
lo & petrarum propugnaculis. Senſus eſt: Qui iuſtus
eſt, ſic erit tutus, acſi eſſet in arce fortiſſima, in ſu-
blimi rupe ſita penitus inexpugnabili. Deſcripſit di-
uinus vates virum ſapientem & virtutibus ſeptum,
nunc oſtendit quomodo eum Deus cuſtodiat & ſer-
uet.
i *Aquæ eius fideles ſunt.*) Id eſt, perennes, nunquam
illi deficientes. Acſi dicat: ſemper Deus virum iu-
ſtum nutriet & ſuſtentabit. Poteris per has aquas
virtutes intelligere, quæ ſunt animi pabulum & nu-
trimentum, quæ viris iuſtis nunquam deſunt, ideò
C aquæ fideles & perennes appellantur. At ſunt non-
nulli, qui vt ſe iuſtos oſtendant, virtutis actiones
exercent, quæ cùm ſint fictæ, parum durant: nihil
Simile. enim fictum poteſt eſſe diuturnum. Vt torrentes ex
pluuia, & aliqua parua terræ humiditate producti
ſolùm hyemali tempore fluunt, veniente autem fer-
uore ſolis ſiccantur: ſic hypocritarum & fragilium
hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem
fluenti, apparent, veniente autem afflictionis æſtu
penitus areſcunt.
k *Regem in decore videbunt.*) Eſaias in hoc capite deſ-
cribit obſidionē Iudæorum, & victoriam, quam per
Dei angelum de Aſſyriis mirabiliter reportarunt. Et
occaſione ſumpta deſcribit viros iuſtos & pios ad
eos alludens, qui tempore obſidionis ſpem ſuam in
Deo collocauerant, & ab vrbe ſancta non receſſerāt.
Hos dicit modò euaſuros eſſe ab obſidione, & regem
Ezechiā quē anteà ſacco indutū viderant, in decore
ſuo & maieſtate viſuros eſſe. Et qui in obſidione po-
ſiti terram extra muros non videbant, eam de longè
eſſe adſpecturos, & longinquas regiones intrepidè
peragraturos. Poteſt per hunc regem intelligi Chri- D
ſtus, quem, qui in hac vita iuſtitiam coluerint & pie-
tatem, in æterna beatitudine pulcherrimū videbunt.
Qui modò à lōgè terram noſtram, veram illam pro-
miſſionis patriam, cœleſtémque beatitudinem aſpi-
ciunt. Id quod teſte Apoſtolo faciebant illuſtres illi
ac ſancti patriarchæ, de quibus dicitur in epiſtola ad Hebr.11.
Hebræos: *Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti non accep-
tis repromiſſionibus, ſed à longè eas aſpicientes, & ſalutan-
tes, & confitentes, quia peregrini ſunt & hoſpites ſuper
terram.* Vbi vides viros illos fideles, omni ſapientia &
charitate præſtantes, terrā hanc illis promiſſam tan-
quam alienam coluiſſe: veram autē terram promiſ-
ſionis delongè, intuitos eſſe, ad eamque incredibili
deſiderio aſpiraſſe. Illi quibus Deus terram promiſe-
rat, cœlum aſpiciebant, nos verò, quibus cœlum pro-
mittit, terram ſolùm intuemur. O amentiā noſtram!
l *Cor tuum meditabitur timorem.*) Poſtquam ereptus
fueris ab obſidione, cogitabis & memoria repetes ti-
morem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hoſti-
bus oppugnata, vt contemplans à quo periculo te Simile.
Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt enim qui ex alto
in portum adducti vim tempeſtatis, ac magnam ia- E
ctationem euaſerunt, ex terra mare intuentes gra-
tias Deo agunt, pictiſque tabulis in templis ad ho-
norem diuorum ſuſpenſis, ſeſe tanti beneficij memo-
res, in Deúmque gratos oſtendunt, ſic facere debent
ij, qui fuerint ab hoſtibus & animi & corporis erepti,
& è fluctibus atque procellis tentationum liberati,
vt aliquo pio monimento ſe diuino numini gratiam
habere teſtificentur.
m *Vbi eſt literatus? vbi legis verba ponderans?*) Dixerat
ſuprà, nuntios pacis componendæ fleuiſſe, quoniam
in Deo ſpem ſuam non habebant collocatam: po-
ſteà deſcribit iuſtos Deóque fidentes. Et quoniam
qui miſſi fuerant ad fœdus faciendum cum Aſſyriis,
erant legis doctores, qui Hieroſolymæ euerſionem
plorabant, ait Propheta: Vbi ſunt doctores illi, qui
Deo non fidentes, ſed de eius potentia & miſericor-
dia deſperati, aſſerebant delendam eſſe à Sennache-
ribo ciuitatem ſanctam? Diuus Paulus in epiſtola 1.Cor.1.
prima ad Corinthios ita ait: *Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi
inquiſitor huius ſeculi? Nónne ſtultam fecit Deus ſapientiam
huius mundi?* Quæ verba hunc habent ſenſum. Non
literati homines, non mundi ſapientes mundo Euan-
gelium annuntiarunt, ſed ſimplices, & humiles, & F
rudes piſcatores. Fortaſſe ad hunc Eſaiæ locum allu-
dit, vbi non literati & docti, ſed iuſti & pij Deo fide-
bant, eiúſque miſericordiam & potentiam prædica-
bant. Quidam ſic hunc locum interpretatur: Cùm
fueris in obſidione, cor tuum ſemper meditabitur ti-
morem: exiſtimabis ſemper adeſſe publicanum, &
exactorem, quia à te tributa exigat. Semper habebis
in ore: *Vbi eſt ſcriba*, &c. At Deus te eripiet, & hoſtes
tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit Propheta, quia
Iudæi tyrannidem Sennacheribi magnopere time-
bant. Literatum vocat eum, qui ſcribebat nomina
eorum, qui tributa ſoluebant, ſimiliter & ſcribam.
Per legis verbi ponderatorem, eum intelligit, qui
ponderabat pecuniam, éamque ad pondus numerare
ſolebat. Per doctorem paruulorum eum exiſtimat
intelligēdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exi-
genda tributa. Ego tamen priorem expoſitionem
amplector, quia eſt planior, & literæ conuenientior,
& non recedit à verſione communi, & eſt ea, ad
quam Apoſtolus alludere videtur.
n *Populum imprudentem non videbis, populum alti ſer-
monis.*) Non videbis regnare in ciuitate ſancta Aſſy-
rios, populum barbarum, & ſermonis obſuri & ab-

A ſtruſi, quem tu intelligis. Conſolatur viros iuſtos & pios.

o *Reſpice Sion ciuitatem ſolemnitatis noſtræ.*] Poſtquam fueris è periculo ereptus vir iuſte & pie, contemplare ciuitatem ſanctam, quam Aſſyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim eſt velut tabernaculum Moyſi, quod poterat aliò transferri. Sed eſt permanens & firmum tabernaculum, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam Deus eſt circa hanc ciuitatem loco fluuij altiſſimi, quem ipſo protegente nulla nauis neque parua neque magna poteſt traiicere, quæ poſſit ciuitatem expugnare. Quis non videt Eſaiam diuino ſpiritu afflatum hæc non de Hieroſolyma illa terrena dixiſſe, ſed de Eccleſia, cuius illa imaginem gerebat: quæ ab hoſtibus oppugnata vinci nequaquam poteſt, quia Deus eam protegit & ſeruat?

p *Laxati ſunt funiculi tui.*] Locutus fuerat cum Iu- D dæis, modò dirigit ſermonem ad Aſſyriorum populum quem comparat naui deſtitutæ malo, rudentibus & velis, quæ arbitrio ventorum in mari iactatur, & tandem procellis obruitur. Eſt igitur ſenſus: Funiculi tui, hoc eſt, rudentes nauis laxati ſunt, & à nautis relicti, quemadmodum fit, quando iam nulla eſt ſpes vitæ. Sic erit malus tuus, vt ne velum quidem poſſit expandi, ita, vt naufragium vitare non valeas. eſt lignum in medio nauis eleuatum.

q *Tunc diuidentur ſpolia.*] Exciſis Aſſyriis & ab Angelo interfectis, diuidentur eorum ſpolia. Nullus erit in ciuitate non ſolùm agilis & velox, ſed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

r *Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.*] Hoc eſt ad Eccleſiam referendum, vbi ſunt ſacramenta, quibus peccata remittuntur.

E

ANNOTATIO.

1 Vt dilatare ſignum non queas.] *Pro ſigno eſt in Hebræo* נס *nes, quæ dictio ſignificat ſignum & vexillum, &* B *quicquid eleuatur, à verbo* נסס *naſas, quod ſignificat extollere, efferre & eleuare. Ideò poteſt verti: Vt dilatare velum non poſſis: fracto enim malo nauis, velum erigi & extendi non poteſt.*

Argumentum capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit Propheta Aſſyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annunciat, Idumæorum præſertim, qui ſcelere & maleficio paſcebantur. Vaticinatur de euerſione Hieroſolymæ per Titum, & de infidelium Iudæorum pernicie & vaſtitate.

CAPVT XXXIIII.

ACcedite [a] gentes & audite, & populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & [b] omne germen eius, [c] quia indignatio Domini ſuper omnes gentes, & furor [c] ſuper omnem militiam eorum. [d] Interficiet eos, & dedit eos in occiſionem. Interfecti eorum, proiicientur, & de cadaueribus eorum aſcendet fœtor. Tabeſ-
C cent montes à ſanguine eorum, & [e] tabeſcet omnis militia cœlorum, & complicabuntur F
ſicut liber cœli, [f] & omnis militia eorum defluet, ſicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam [g] inebriatus eſt in cœlo gladius meus. Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe de ſanguine [h] agnorum & hircorum, & de ſanguine medullatorum arietum. [i] Victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom. [k] Et deſcendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum ſanguine,
Inf. 62.a & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini, [l] annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in ſulphur.

EXPLANATIO.

a *Accedite Gentes & audite.*] Non vnam Gentem & vnum populum, ſed omnes Gentes, & populos, & vniuerſam denique terram vocat diuinus vates, imò per eum Deus ipſe, vt accedant, & audiant, & vltionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantùm populum, ſed omnium gentium & nationum peccatores ait eſſe ſuorum ſcelerum pœnas daturos. Sed aduerte. Non dicit: Audite gentes, ſed, *Accedite gentes & audite.* Vocat nos Dominus Deus, vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere poſſimus. Si propè eſſemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat autem vt accedamus, quoniam procul ab eo ſumus. Peccata enim noſtra nos à Deo ſepararunt, & vt alio in loco ait Eſaias, *diuiſerunt inter nos & Deum noſtrum.* Et (Inf. 59.) cùm nos ſimus procul ab eo, ipſe etiam procul eſt à nobis. *Longè enim*, vt ait Dauid, *à peccatoribus ſalus*, hoc eſt, Chriſtus, quem etiam Eſaias ſub perſona cœleſtis patris ſalutem vocat, ita dicens: *Dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* (Pſal. 118. Infr. 49.) Eſt igitur Chriſtus ea ſalus, quæ longè eſt à peccatori-

A catoribus ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipſa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam niſi acceſſerimus peribimus. Ait enim diuinus vates: *Qui elongant ſe Domine à te, peribunt.* Psal.73. Et in alio Pſalmo ſcriptum legimus: *Accedamus*, Psal.33. Hebr.10 inquit, *cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audite, & populi attendite.* Audiat terra. Nos terra & puluis audiamus, quibus Ierem.22. etiam per Ieremiam ait, *Terra terra terra audi verbum Dei.* Sed audire non poſſumus, niſi priùs accedamus. Sed dices: quî fieri poteſt vt ego longè exiſtens à Deo, ſceleribus contaminatus, poſſim accedere ad ſanctiſſimum numen, ad tam admirabilem maiſtatem, & infinitam potentiam? Reſpondebo, Chriſtus Deus noſter, qui te vocat ipſe te quærit, adiuuat, ac manum tribuit. Et ſi volueris Simile. ei adhærere, & vniri, te ſecum ad æternam patriam, & glorioſum ſalutis portum perducet. Scapha remis & velo deſtituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non B valet. Sed ſi ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentem, tendit ſecurè cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longiùs euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempeſtatum ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non reſiſtentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At ſi peccator in mediis tentationum fluctibus Chriſtum ardenter inuocauerit, ad eum acceſſerit, & cum ipſius fauore ſe ad eum alligauerit & vinxerit, ſic vinctus, & cum Chriſto coniunctus tranſibit tutus omnia mundi pericula, donec ad ſplendidiſſimas illas oras, beatiſſimúmque cœleſtis patriæ portum tandem perducatur.

b *Et omne germen eius.*] Thargum Ionathæ habet, *Et omnes qui habitant in eo.*

Simile. c *Quia indignatio Domini ſuper omnes Gentes.*] Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem coniicere, non illum terret minis, ſed occultè quærit. Quando autem illi publicè carcerem minatur, non vult eum punire, imò tacitè eum minis illis iuſtitiæ hortatur vt caueat, & à ma- C leficio deſiſtat. Sic Deus minatur impiis ſuppli- Ezech 18 cium & interitum, non vt eos perdat, ſed vt ad pœnitentiam vocet. *Non enim vult mortem peccatoris*, vt eſt apud Ezechielem, *ſed vt viuat & conuertatur.* Conſidera Dei noſtri pietatem. Minatus eſt hîc ſuam indignationem Gentibus, vt eas ſaluas faceret.

d *Interfecit eos.*] Præteritum pro futuro, vt mos eſt Prophetarum, vt alibi oſtendimus.

e *Et tabeſcet omnis militia cœlorum.*] Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum anguſtia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam ſtellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen ſuum abſcondere. Per militiam cœlorum intelligit ſyderum multitudinem. Vult Propheta ſignificare acerbiſſimas ac luctuoſiſſimas ſceleratorum hominum futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoſo omnia triſtia videntur, etiam ipſum ſplendidum cœlum obſcurum apparet. Ideò ſubiungit: *Et complicabuntur ſicut liber cœli.* Acſi diceret: Cœli, qui aperti & expanſi ſunt, & ſplendidi, videbuntur illis eſſe complicati veluti liber obſignatus, nullam claritatem oſtendentes.

f *Et omnis militia cœlorum decidet.*] Id eſt, omnes ſtellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent ſplendorem. Nonnulli hoc intelligunt de cometis. D Moraliter per ſtellas intelliguntur religioſi, qui à terra ſeparati cœlo adhærent, qui debent dicere cum Paulo: *Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt.* Philip.3 Hi ſeuocantes animum ab omni turbulento negotio, & terra ſe longiſſimè efferunt & ad cœleſtium contemplationem rapiuntur: ideò ſtellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At tunc ſtellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nonnulli relinquunt religionem, & ad ſeculum reuertuntur. Et quando in ipſa religione manentes, orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac ſolitariam quietem contemnunt, & ſe diſtrahunt, humaníſque negotiis implicant, per ciuitates inquietè vagantes, ſuíſque deprauatis moribus ſanctæ religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi ſunt ſtellæ illæ, quas hîc Eſaias ait, vt folia decidere, de quibus Chriſtus ait apud Matthæum: *& ſtellæ cadent de cœlo.* Mat.24. Perpende obſecro, & alta mente conſidera, ex quàm alto loco cadit religioſus, qui ſe ſceleribus contaminat, ex cœlo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanent in religione & obſeruantia, qui quieti, erecti, & eleuati in cœlo verſantur, Deum laudantes, & negotia humana contemnentes, qui doctrina & vita alios erudiunt, & ad virtutem cohortantur. E De his ait Propheta Daniel: *Qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Dan.12. Horum cognoſco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conſpicui, ſapientia præcellentes, cœleſtiſque immortalitatis amore flagrantes.

g *Inebriatus eſt in cœlo gladius meus.*] Id eſt, conſtitui in cœlo me interfecturum eſſe impios, præſertim Idumæos. Hic gladius, quem hîc dicit eſſe ſanguine inebriatum, apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus deſcenſurum eſſe ſuper Idumæam. Ait enim: *Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfectionis meæ ad iudicium.* Id eſt, ſuper populum, quem ſum interfecturus ad iudicium faciendum, & iuſtitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa ſonat terrenam, exiſtimo velle Prophetam ſignificare venturam eſſe hanc perniciem hominibus ſolam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de quibus ait Diuus Ioannes in Apocalypſi: *Væ væ væ habitantibus in terra.* Apoc.8.

F h *Agnorum & hircorum & de ſanguine medullatorum arietum*] Per hæc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges potentes & dominos terræ.

i *Victima enim magna in Boſra.*] Id eſt, Magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ, quæ dicitur Boſra. Victima & ſacrificium pro cæde ponuntur.

k *Et deſcendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.*) Subaudi ad ſepulchrum. Quaſi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas ſic vertit: *Et interficientur fortiſſimi cum eis, & potentes cum ſatrapis.*

l *Annus retributionis Iudicij Sion.*) Non ſolùm euertet Deus Gentium ciuitates, ſed etiam Hieroſolymam per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sion, hoc eſt, Hieroſolymæ retribuet, id quod ea iuxta rectum iudicium meretur. Et tunc conuertentur torrentes eius in picem. Hoc eſt: Tempore Romanæ obſidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, ſulphure, & flammis ardentibus. Succendetur Hieroſolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur veluti ſi fluuij non eſſent aquæ, ſed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXIIII.

1 Super vniuerſam malitiam eorum.] *Pro malitia eorum eſt in Hrbraico* צבאם *tſeuaam. Dictio eſt* צבא *tſeua, quæ non malitiam, ſed malitiam ſignificat. Ideò exiſtimo vitium eſſe librariorum, qui pro militia malitiam ſcripſerunt. Et nonnulli codices habent militiam, & rectiùs quidem. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Poteſt verti: Super vniuerſum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus ſtatutum, ſeu terminum deſtinatum. Vnde in Pſalmo centeſimoſecundo: Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in Pſalmo viceſimotertio: Dominus virtutum ipſe eſt rex gloriæ. Virtutes autem in his duobus locis pro Angelorum exercitibus ſumuntur.*

Et erit [a] terra eius in picem ardentem nocte & die, non extinguetur in ſempiternum. Aſcendet fumus eius à generatione in generationem, deſolabitur in ſecula ſeculorum. Non erit tranſiens per eam, [b] & poſſidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea. [c] Et extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem. [d] Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius ſpinæ, & vrticæ, [e] paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconum, & paſcua ſtruthionum, & occurrent dęmonia onocentauris, & piloſus clamabit alter ad alterum. Ibi cubabit lamia, & inuenit ſibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circunfodit & fouit in vmbra eius. Illic congregati ſunt milui, alter ad alterum. [f] Requirite diligenter in libro Domini, & legite, vnum ex eis non defuit, alter alterum non quæſiuit, quia [g] quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & [h] ſpiritus eius ipſe congregauit ea, & ipſe miſit eis ſortem, & manus eius diuiſit eam illis in menſuram. Vſque in æternum poſſidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

a *Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.*) Deſcribit euerſionem & vaſtitatem Hieroſolymæ. Et quoniam pix eſt magnum ignis nutrimentum, dixit terram vertendam eſſe in picem inextinguibilem, vt ſignificaret Hieroſolymam euertendam eſſe in æternum: vt nunquam ibi poſteà eſſet ſacrificiorum templum, nec Iudæorum ſynagoga. Quod hodie impletum videmus. Poſtquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euerſa propter Iudæorum infidelitatem, & Chriſti cædem, nunquam poſteà fuit eodem loco & ſitu reædificata, neque ibi Iudæi templum habent nec ſacrificia. Ex quo perſpicuum eſt legem veterem cum ſuis cerimoniis & ſacrificiis ceſſauiſſe, & antiquatam eſſe.

b *Poßidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea.*] Deſcribit ſolitudinem Hieroſolymæ poſt eius euerſionem. Solent enim hæc animalia in locis deſertis habitare. Onocrotalus auis eſt quæ cùm collum mergat in aquam ruditum aſini edit: onos Græcè ſignificat aſinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & ſonoram. Hericius eſt animal ſetis horrens, de quo alibi diſſeruimus. Ibis eſt auis Ægypti, quæ duplex eſt, altera tota nigra, altera verò ciconiæ non diſſimilis. Coruus auis eſt per ſe nota.

c *Et extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem.*] Senſus eſt, fruſtra conabuntur Iudæi Hieroſolymam & templum inſtaurare. Architecti vtuntur funiculo ſiue linea & menſura, atque etiam perpēdiculo & amuſſi in conſtruendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim ſolùm ciuitas non ędificabitur, ſed etiam in nihilum redigetur, & perpendiculum vertetur in euerſionem.

d *Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.*) Senſus eſt: Quando Hieroſolyma fuerit per Romanos euerſa, non erunt ibi nobiles illius ciuitatis, nempe Apoſtoli Chriſti, & viri Apoſtolici, ne ſimul cū impiis pereāt, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Chriſtum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Phariſæi delebunt, ſuorúmque ſcelerum & aduerſus Chriſtum impietatis pœnas acerbiſſimas luent.

e *Paliurus in munitionibus.*) Paliurus eſt herba aſpera & ſpinoſa, quæ à noſtris appellatur cardo. Struthio eſt auis magna & vorax quæ ferrum digerit, appellatur Luſitanè ema. Onocentaurum dicunt eſſe animal monſtroſum repræſentans quandam hominis imaginem à parte ſuperiori, aſini verò ab inferiori. Piloſus eſt dæmon in figura hirci. Sunt qui dicāt capi hîc pro ſimia. Lamiam dicunt eſſe animal prętendens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli eſſe auem inuiſam & inauſpicatam: Significat etiam mulierem, quæ inſtar ſtrigum, ſanguinem infantiū ſugit. Per hæc omnia voluit Propheta vrbis vaſtitatem & ſolitudinem ſignificare. Ego exiſtimo per hæc animalia & portenta intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt ſit ſenſus. Expulſo Iudæorum populo, habitabunt in ea regione gentes immanes, barbaræ, & ſuperſtitioſæ, deditæ peſtilentibus ſectis, & dæmonibus ſeruientes.

f *Requirite diligenter in libro Domini.*) Vos qui tunc temporis in obſidione Hieroſolymæ fueritis, & poſt vrbis euerſionem euaſeritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum, quem iuſſu Domini ſcribo, & inuenietis omnia hæc vera & impleta eſſe.

g *Quod ex ore meo procedit, ille mandauit.*) Nēpe Deus.

h *Spiritus eius ipſe congregauit ea.*] Nempe animalia & portenta, quæ habitent Hieroſolymæ Et ipſe Dominus miſit eis ſortem, hoc eſt, diſtribuet eis terram veluti in ſortem & hęreditatē. Et ipſa animalia vſque in æternum poſſidebūt eam. Quaſi dicat: Templum Iudæorum nunquam in æternum erit ciuitas Iudæorū.

ANNOTATIO.

1 Onocrotalus.] *In Hebraico eſt kaath, quæ dictio eſt in Leuitico cap. 11. pro qua interpres noſter onocrotalum vertit, quemadmodum hic & Sophoniæ 2. quanquam in Pſalmo 101. pro eo nos habeamus* pelicanum, *vbi verſio Diui Hieronymi ex Hebraico habet:* Aſſimilatus ſum pelicano deſerti. *Hac ratione ductus tranſtulit hic Pagninus* pelicanum. *Alij dicunt eſſe monedulam. Vtcunque ſit ea eſt auis immunda ſolita habitare in deſerto.*

Argumentum capitis XXXV.

Deſcribit diuinus vates gaudium gentium quæ erant ad Chriſti fidem conuertendæ. Prædicit Chriſti aduentum, eiuſque miracula & ſigna, eſſeque illum viam ad cœleſtem patrem, qua tendunt omnes, qui viam immortalem conſequuntur.

CAPVT XXXV.

LÆtabitur [a] deſerta & inuia, & exultabit ſolitudo, & florebit quaſi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. [b] Gloria Libani data eſt ei, decor Charmeli & Saron. [c] Ipſi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei noſtri. [d] Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate. [e] Dicite puſillanimes confortamini, & nolite timere. [f] Ecce Deus noſter vltionem adducet retributionis, E
Deus ipſe veniet, & ſaluabit nos. [g] Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum pa-
B tebunt. Tunc ſaliet ſicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, [h] quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ, & torrentes in ſolitudine, & quæ erat arida in ſtagnum, & ſitiens in fontes aquarum. [i] In cubilibus in quibus priùs dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, [k] & erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur. [l] Non tranſibit per eam pollutus: [m] & hæc erit vobis directa via, ita vt ſtulti non errent per eam: [n] Non erit ibi leo, & mala beſtia non aſcendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redēpti à Domino, conuertentur, [o] & venient in Sion cum laude, & lætitia ſempiterna ſuper caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

a *Lætabitur deſerta & inuia.*] Dixerat Propheta capite ſuperiore euertendam eſſe Hieroſolymam ob Iudęorum perfidiam & nefariam aduerſus Chriſtum impietatem & ingratitudinem. Nunc pręclicit vocationem Gentium, promittitque credentibus in Chriſtum lætitiam & conſolationem. Eſt ergo ſenſus: Gentilitas, quæ eſt quoddam deſertum abſque ſolidarum virtutum fructu, ſine via quæ ducat ad veram gloriam, lætabitur & fructum proferet vberrimum. Veniet tempus illud, quando Deus mittet filium ſuũ, vt errantibus viam veritatis oſtendat, & tunc con-
C uertentur Gentes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi, qui anteà erant aridi nullis veræ doctrinæ aquis irrigati, ſicut liliũ mirabiliter florebũt. Hanc vaticinationem ſcimus eſſe impletam, & Gentes anteà charitate deſtitutas & deſerta Apoſtolorum prædicatione eſſe conuerſas ad Chriſtum. Idem vaticinatur infrà noſtra Propheta capite quiquageſimo quarto, vbi has voces emittit: *Lauda ſterilis quæ non paris, decanta laudem & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habebat virum.* Quem locum Apoſtolus Paulus in epiſtola ad
Gal. 4. Galatas de Eccleſia interpretatur, quæ anteà erat
Pſal. 28. quoddam deſertum. De hoc deſerto ait propheta in Pſalmo: *Vox Domini cõcutientis deſertum.* Vox hæc Domini eſt Apoſtolorum prædicatio, quæ Gentium populum percuſſit, vt ſalubriter ad pœnitentiam con-
Ierem. 23 uerteretur. Eſt enim vox Domini quaſi malleus conterens petram, vt aſſerit Ieremias. Hac voce concuſſum deſertum aridum floruit quaſi lilium. Veros Chriſtianos comparat liliis, de quib. dicitur in Can-
Cant. 6. ticis: *Dilectus meus mihi, qui paſcitur inter lilia.* Vt enim nihil ſpecioſius lilio, ſic nihil pulchrius Chriſtiana nobilitate. Titulus pſalmi quadrageſimiquarti, vbi communis verſio habet: *Pro his qui commutabuntur,* poteſt verti ex Hebraico: *Pro liliis.* Quod idem eſt: Gentes enim ad Chriſtum conuerſæ lilia appellantur.

b *Gloria Libani data eſt ei.*] Nihil erit pulchrius, feracius, & glorioſius Eccleſia Chriſti, quæ anteà erat inuium & ſterile deſertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per F
Libanum intelligitur templum Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite 17. vt ibi ſtatim Propheta exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudæorum populus, vt cap. 33. explanauimus. Voluit ergo Eſaias ſignificare omnem candorem, & Dei cultum, & ſcripturarum ſcientiam & cognitionem, & fructuum ſpiritualium fertilitatem & abundantiam, & omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas eſſe à ſynagoga, & dandas
Eccleſiæ. Id ſignificauit Chriſtus Iudæis dicens: *Auferetur à vobis regnum, & dabitur Genti facienti fructus eius.* Mat. 21.

c *Ipſi videbunt gloriam Domini.*] Hoc eſt, Chriſtiani videbunt filium Dei inter eos habitãtem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, ſuúmque diuinum numen ſignificantem. Hoc ita impletum eſſe oſtendit iis verbiis Diuus Ioannes: *Verbum caro factum eſt, & habitabit in nobis, & vidimus gloriam eius, &c.* Ioan. 1.
Veri fideles charitate illuminati Chriſtum videbant non ſolùm oculis corporis, ſed oculis fidei charitate formatæ. Infideles verò quamuis oculis corporis Chriſtum aſpicerent, eũ tamen animo non intuebantur: ideò eũ nõ vidiſſe dicuntur. Eã ob cauſam dicebat Chriſtus diſcipulis ſuis: *Beati oculi qui vident, quę vos videtis.* Infideles omnes cæci ſunt, & non ſolum

A infideles, ſed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui ſceleribus contaminati, in tenebris
Mat. 13. verſantur: qui quamuis habent lumen fidei, tamen quoniam hæc fides eſt mortua, nec habent ignem charitatis, inter cæcos numerantur. Anima noſtra eſt lampas, oleum eſt amor Dei, aqua eſt fides. Et vt lampas ſine oleo extinguitur, quamuis aquam
Simile. contineat, & extincta lampade tota domus obſcura manet, tenebríſque circūfuſa, ſic anima charitate destituta, quamuis habeat fidem, amittit ignem & claritatem, atque ita manens homo cæcus iacet in obſcuritate & caligine.

d *Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate.*] Senſus eſt: Qui antea opera Dei non faciebatis, quòd manus haberetis languidas & remiſſas, erigite eas, & roborate, atque ad virtutis actiones extendite. Et qui erroribus & ſuperſtitionibus claudicabatis, eſtote fortes, via recta incedite, & ad veram Dei gloriam tendite. Qui in via veritatis errant, claudi dicuntur: de quibus dicitur in Pſalmo:
Pſal. 17. *Claudicauerunt à ſemitis ſuis.* Videtur Propheta alludere ad certandi rationem, fit enim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem langueſcant & genua ipſa deblitantur.
B Hortatur igitur eos ad recipiendum animum, vt intrepidi imitentur ſtrenuos milites, vt brauium conſequantur. Ita Apoſtolus Hebræis, *Remiſſas manus,*
Heb. 12. inquit, *& ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus veſtris.*

e *Dicite puſillanimis, Confortamini.*] Poſtquam confortaueritis manus veſtras diſſolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite puſillanimis, vt conforrentur, & ad virtutem accingantur. Perpende. Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: ſed *ſurgite à vitiis, & incumbite fortiter in virtutes,* & ſic concionamini, & alios ad eaſdem virtutes ſectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè ſuperes, quid tibi prodeſt ad beatitudinem conſequendam, ſi nolueris à ſceleribus ſeiungi, & à vitiis ſeparari? Hæc eſt cauſa cur multi concionatores non perſuadeant, cùm dicant apertè ad perſuadendum, quia ſunt ab omni charitate virtutíſque actionibus deſtituti. Vt enim ni-
Similitudo hil prodeſt militibus oppugnare vrbem multo puluere ſulphureo, ſi machinæ, quas noſtri archabuzes & bombardas vocant non habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundant & euertant,
C & hoſtes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm conſumere puluerem fruſtra, & aërem ſonitu implere. Sic concionatores nec muros ſuperbiæ auditorum, nec prunas vanitatis eorum euertunt, nec animi hoſtes vulnerant, nec denique aliquid perſuadent, quia ſunt à virtute nudati. Concionari ſine bonis operibus, eſt vrbem oppugnare ſine pilis, eſt conſumere verba, replere aërem tonitruis, & clamoribus: & tandem nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum, mores dicentis eſſe qui perſuadeant, non verba. Quanquam Plutarchus dicat rhetoricam, etiam ſi non ſuadendi ſit opifex, eſſe tamen adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hîc Eſaias, vt virtutem amplectamur, & ſic alios ad eandem cohortemur.

f *Ecce Deus noſter vltionem adducet retributionis, Deus ipſe veniet, & ſaluabit nos.*] Veniet Chriſtus verus Deus, & adducet vltionem & ſalutem: iis, qui eum receperint, ſalutem: illis autem, qui in ſua infidelitate manere voluerint, vltionem. Huc pertinent verba eiuſdem Prophetæ, quæ ſuprà explanauimus D
capite octauo: Erit vobis in ſactificationem: in lapidem autem offenſionis, & petram ſcandali duabus domibus Iſrael.

g *Tunc aperientur oculi cæcorum.*] Cùm Chriſtus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem non videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ ſequuntur, fecit Chriſtus Deus noſter. Et ſubindicauit hoc caput de ſeipſo intelligi, cum interrogatus à diſcipulis Ioannis Baptiſtæ vtrum eſſet Meſſias in lege promiſſus, reſpondit, vt eſt apud Matthæum: *Euntes renunciate Ioanni, quæ audiſtis & vidiſtis: Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, &c.* Mat. 11.
Acſi diceret: Ego ſum ille, quem dixit Eſaias Propheta hæc ſigna facturum eſſe. Voluit Chriſtus non verbis, ſed operibus probare ſe eſſe Meſſiam. In dialectica Ariſtotelis ſunt multa loca à definitione, à diuiſis, à coniunctis, à repugnantibus & multa alia. In dialectica Chriſti vnicus eſt locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta ſunt tunc corporaliter, ſed quotidie ſpiritualiter adimplentur, cùm qui priùs cæcum habebant intelle- E
ctum, ſplendore veritatis illuminentur, & ipſam veritatem aſpiciant, de quibus ait Diuus Paulus: *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Ephſ.
Et qui ad verbum Dei ſurdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, vt brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis ſuis confiteantur. Et cùm Chriſtus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam ſignificare hæc ſpiritualia, quæ per illa innuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt oſtenderet hoc facto fore, vt inſipientium cæcarúmque Gentium, quæ Deum neſciebant, animos illuminaret luce ſapientiæ, & ad cœleſtia contemplanda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cœleſtem ſplendorem non conſiderantes, tenebris ignorantiæ circunfuſi, deos falſos & commentitios colebant, & verò Deo contempto ad res creatas conuertebantur.

h *Quia ſciſſæ ſunt in deſerto aquæ.*] Hoc eſt, quia in Exod. 17.
Eccleſia, quæ quondam deſertum fuerat, erum- Num. 20.
pent aquæ ſalutaris baptiſmi, & torrentes ac flu- Pſal 77
uij gratiæ, & Euangelicæ doctrinæ. Alludit Propheta ad aquas illas, quæ in deſerto de petra virga Moyſi percuſſa fluxerunt. Quæ omnia gerebant figuram eorum, quæ poſteà futura erant, & quæ com- F
pleta eſſe nos aſſeuerantes affirmamus, & firmiſſi-
mè credimus. Diuus enim Paulus inquit omnia il- 1. Cor. 10.
la in figura contigiſſe, & petram illam eſſe Chriſtum, ex cuius latere lancea percuſſo fluxerunt aquæ quibus ablueremur. Ait igitur Eſaias fore, vt Eccleſia, quæ olim fuerat aridum deſertum, abundaret aquis, de quibus ſupra dixerat capite duodecimo: *Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris.* Vbi poteris videre ea, quæ ibi hac de re fusè annotauimus.

i *In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.*] Hoc eſt, in animis hominum, vbi anteà habitabant ſcelera, errores, ſuperſtitiones, cæteræque peſtes, quæ veluti feræ immanes, homines inuaſerant, habitabunt fides, ſpes, charitas, prudentia, temperantia, cæteræque virtutes. Anima, quæ priùs fuerat indomitorum appetituum & ſcelerum diuerſorium, erit ſanctarum cogitationum & virtutum domicilium atque receptaculum. Per dracones autem vitia, per virorem iunci & calami vir-

A virtutes intellige. Diuus Gregotius in Ezechielem homilia 13. pet calamum pulchrum & ſouorum intelligit Euangelicos concionatores, pet iuncum verò auditores Euangelij: Vt ſit ſenſus: Gentilitas, quæ ante Ieſu Chriſti aduentum erat veluti quædam ſuperſtitionum mercatura, recepta fide erit ſchola quædam adinirabilis & pulchra Euangelicæ veritatis.

k *Et erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur.*] In Ec-
Ioan. 14 cleſia erit Chriſtus, qui dicit de ſe ipſo: *Ego ſum via,*
Ioan. 14. *veritas, & vita. Nemo venit ad Patrem niſi per me.* Acſi
Eph. 5. diceret: Si volueritis ad patrem cœleſtem ire, ego
Coloſ. 1. vos ducam. Chriſtus non ſolùm eſt via, per quam ambulare debemus, vt ad patriam aſcendamus, ſed etiam ipſe iuit ad Pattem, & ſecum omnes eum ſequentes ad illum perducit. Ait enim: *Vado ad eum, qui miſit me.* Cùm Chriſtus ſit caput noſtrum, vt Apoſtolus aſſerit, quæ proportio eſt Chriſtum aſcendere ad cœlū, nos verò ad infernum deſcendere? quò teodit caput, eò tendere debent omnia membra. Eamus cum capite noſtro, aſcendamus cum Chriſto,
B qui ait: *Vado ad Patrem.* Et eamus pet eum, qui eſt via, quæ eſt in Eccleſia, & ſancta vocatut. Vnus ex erroribus in quibus homines verſantur, eſt exiſtimare eſſe in mundo tes firmas & ſtabiles. Si nihil in mundo ſtat, ſi nihil conſiſtit, ſi omnia continuò currunt, quî fieri poteſt, vt ſit ſtatus, id quod nunquam ſtat? *Homo*, inquit Iob capite quattodecimo, *fugit velut vmbra, & nunquam in eodem ſtatu permanet.* Perpende obſecto. Non dicit: Homo mouetur, ſed *fugit*, vt eius motus velocitatem ſignificet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod ſolidum: ſed *vt vmbra*, qua nihil eſt inconſtantius, nihil leuius, nihil fugacius.
Pſal. 38. Et Dauid, *In imagine*, inquit, *pertranſit homo.* Non dicit traoſit, ſed *pertranſit*, nec dicit in ſubſtantia, ſed *in*
1. Cor. 7. *imagine.* Et Apoſtolus, *Præterit*, inquit, *figura huius mundi.* Non ait ſubſtantiam, ſed mundi figutam, vmbram
Pſal. 101. & imaginem præterite. Et Dauid: *Dies mei ſicut vmbra declinauerunt.* Neminem vnquam interroges quot annos habeat, ſed quot annos deſinat habere. Diuus Auguſtinus hęc verba ſcripta reliquit: Res cum creſcunt, & tenduut eſſe, quò magis celeriter creſcunt vt ſiot, eò magis feſtinaot vt non ſint. Et diuus Gregotius, Viuere, inquit, eſt à vita tranſire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, cottuit cum tempo-
C re, nihil firmum & ſtabile. Cùm igitut vita noſtra ſit quidam tranſitus & curſus, nónne meliùs ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem, quàm per deſertum & ſolitudinem, & per lucos ad ioſernum tendentes? Chriſtus eſt via duceus ad gloriam
Ioan. 14. immortalem. Hoc non poſſumus oegare. Ipſe, qui eſt veritas, hanc veritatem affirmat. *Ego*, inquit ille, *ſum via.* Cur hanc viam relinquimus, & in deſertis, hoc eſt, in peccatis & flagitiis aberrantes ver-
Pſal. 106. ſamur? *Errauerunt in ſolitudine & inaquoſo*, ait diuinus vates, *& viam ciuitatis non inuenerunt.* Non eam inueoerunt, quia eam quærere non curatunt. *Quæ-*
Mat. 7. *rite*, ait Chriſtus, *& inuenietis.* Quæramus igitur hanc viam, & ambulemos per eam, quoniam hæc
Bethſames eſt via, quæ ducit ad Bethſames, de qua loquuntur literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittentes Philiſtini arcam Domini in locum ſuum, quā ob Iudæorum peccata ceperant, poſuerunt eam in plauſtro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autem domi concluſerunt: & ait ita ſcriptura: *Ibant autem in directum vaccæ per viam, quæ ducit Bethſames: & itinere vno gradiebantur pergentes &*
mugientes, & nun declinabant nec *ad dexteram nec ad* D
ſiniſtram. Bethſames ſignificat domum ſolis. Hæc eſt cœleſtis illa gloria, domus illius ſolis ſempiterni, qui homines illuminat, qui luce ſua ſanctorum aoimas io oris illis beatiſſimis & immottalibus diuinitus illuſtrat, & inflammat. Quæ ſunt hæ vaccæ, quæ non recedunt à via ad glotiam ducente, quæ arcam, vbi erat diuina lex, ſecum portant, niſi illi qui ſanctum Euangelium ſecom pottantes, & ſecuodum illud viuentes, nullis eſutieotium filiorum mugitibus à Dei obſequio reuocantur, nullis humanis negotiis impediuntur, ſed per Chriſtum veram viam ad cœleſtem Pattem feſtinaotes currunt? Fœlices animæ quæ nec ad dexteram declinant, neque ad ſiniſtram, ſed ad cœleſtem domum rectè & celetitet tendunt ad comptehendendum præmium illud: ad quod Di-
uus Paulus feſtinabat ita inquiens: *Quæ quidem retrò* Philip. 3.
ſunt obliuiſcens, ad ea verò, quæ ſunt priora, extēdens me ipſum, ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu. Vide ardens deſidetium, quo Apoſtolus currebat ad glotiam cooſequendam, qui adhuc nou accedens, iam ſeipſum extendebat eorum more qui ad rem ipſam dilectam nondum pedibus accedentes, tanto eius amore ſtagrant, vt ad
eam præ feruenti deſiderio brachia ac manus exten- E
dant. Via hæc, qua Apoſtolus currebat, & qua nos currere debemus, Chriſtus eſt Deus noſtet. Et hæc eſt via ſancta, quam hoc in loco Eſaias in Eccleſia eſſe aſſeueranter affirmat.

l *Non pertranſibit per eam pollutus.*] Sic in Apocalypſi
diui Ioannis: *Non intrabit in eam aliquid coinquina-* Apoc. 21.
tum. Quanquam illa particula, eam, poteſt ibi referri ad Eccleſiam triumphantem.

m *Et hæc erit directa via vobis.*] Nempe Chriſtianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui ſunt ſceleribus aſtri-
cti, quorum multi in inferno cruciati dicebant, *Er-* Sap. 5.
rauimus à via veritatis, vt literæ diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt.

n *Non erit ibi leo.*] Hac via, quæ eſt Chriſtus, non ambulauit diabolus, nec eius miniſtri: ſed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à pecca-
tis, & per Chriſtum redempti. Per leonem ioiellige
diabolum, de quo ait diuus Petrus, *Aduerſarius ve-* 1. Pet. 5.
ſter diabolus tanquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret. Per malas beſtias infideles, cæteróſque homines impios & flagitioſos diaboli ſatellites & miniſtros.

o *Et venient in Sion cum laude.*) Id eſt, ad Eccle- Hebr. 12.
ſiam, de qua ait diuus Paulus io epiſtola ad Hebræos:
Acceſſiſtis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuentis F
Ieruſalem cœleſtem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aſpicientes, & errores ac ſcelera à quibus liberati ſint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium ſempiternum, quia iocipiens hîc per gratiam, in cœleſti patria perficitur per gloriam, vbi ſine fine manet. Vel per Sioo iotellige Eccleſiam triumphantem, vbi beati Deo fruuotur, & æterno gaudio teplentur. De iis locutus eſt ſuprà Eſaias capite vigeſimo quinto, & diuus Ioannes in Apocalypſi capite vigeſimo. Iudæi noſtri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum exiſtimant, & hîc ſexcentas nugas & nęnias, vt ſolent cęci homines, in medium proferunt.

A

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXV.

1 Et erit tibi ſemita, & via ſancta vocabitur.) *Pro ubi, ſcribendum eſt, ibi. Et ita habent nonnulli codices. Nam in Hebraico eſt* שם *xam, quæ dictio aduerbium eſt, & non pronomen. Pro ſemita in Hebraico eſt* מסליל *maſlul, quod vocabulum ſignificat viam arctam. Hæc eſt illa, de qua ait* Mat. 7. *Chriſtus:* Arcta via eſt quæ ducit ad vitam. *Eam prædicit Eſaias vocandam eſſe ſanctam. Fortaſſe per viam intelliget præceptorum cuſtodiam, de qua ait Dauid:* Viam Pſal. 118. mandatorum tuorum cucurri. *Per ſemitam verò conſiliorum obſeruationem, de qua ait idem Propheta:* Dirige Pſal. 26. me in ſemita recta propter inimicos meos. *Et paulò poſt in hoc eodem noſtro capite, vbi noſtra verſio, quam vulgatam appellamus, habet:* Et hæc erit vobis directa via: *poteſt verti ex Hebræo:* Et ipſe cum eis ambulabit in via. *Verbum enim* הלב *halac, quod hic ponitur, ſignificat ambulare, vt Pſalmo 118.* Beati immaculati in via, Exod. 21. qui ambulant in lege Domini. *Eſt igitur ſenſus: Chriſtus non ſolum eſt via, ſed ductor ad patriam. Ille eſt columna illa, quæ Hebræos ad promiſſionis terram ducebat. Sed neceſſarium eſt vt abnegemus noſmetipſos, & cruces noſtras tollentes ſequamur noſtrum ducem, vt eo in æterna patria fruamur. Ipſe enim ait:* Qui vult venire poſt me, Matt. 16. abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me.

Argumentum capitis XXXVI.

Obſeſſa ab Aſſyriis Hieroſolyma miſit Sennacheribus ad regẽ Ezechiam Rapſacem hominem ſuperbum & impium, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triſte excidium minaretur, niſi ſe & ciuitatem traderent, & ad Sennacheribum ſupplices accederent. Narrat Eſaias hanc hiſtoriam, quoniam huius obſidionis, & Iudæorum liberationis ſæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuiſſe ea, quæ literis mandauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

E

B

CAPVT XXXVI.

ET factum eſt: in quartodecimo anno regis Ezechiæ, aſcendit Sennacherib rex Aſſyriorum ſuper omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et miſit rex Aſſyriorum [a] Rapſacem de Lachis in Ieruſalem regem Ezechiam [b] in manu graui, & ſtetit
4 Re 18. a Eſa 32. a [c] in aquæ ductu piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis. [d] Et egreſſus eſt ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba & [t] Ioahe filius Aſaph [e] à commentariis. Et dixit ad eos Rapſaces, [f] Hæc dicit rex magnus, rex Aſſyriorum: [a] Quæ eſt iſta fiducia qua confidis, aut quo conſilio vel fortitudine rebellare diſponis? Super quem habes fiduciam, quia receſſiſti à me? [g] Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum, ſuper Ægyptum, cui ſi innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod ſi reſponderis mihi, in Domino Deo noſtro cõfidimus. [h] Nónne ipſe eſt cuius abſtulit Ezechias excelſa & altaria, & dicit Iudæ & Ieruſalem, [i] Coram altari iſto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Aſſyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, [k] nec poteris ex te præbere aſcenſores eorum. [l] Et quomodo ſuſtinebis faciem iudicis vnius loci ex ſeruis Domini mei minoribus? Quòd ſi confidis in Ægypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid ſine Domino aſcendi ad terram iſtam, vt diſperderem eam? [l] Dominus dixit ad me: Aſcende ſuper terram iſtam, & diſperde eam. Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioahe ad Rapſacem: [m] Loquere ad ſeruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus F
C populi, qui eſt ſuper murum. Et dixit ad eos Rapſaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te miſit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba iſta, & non potius ad viros qui ſedent in muro, [n] vt comedant ſtercora ſua, & bibant vrinam pedum ſuorum vobiſcum? Et ſtetit Rapſaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Aſſyriorum. Hæc dicit rex: [o] Non vos ſeducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias ſuper Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas iſta in manu regis Aſſyriorum. [p] Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, & vnuſquiſque ficum ſuam, & bibite vnuſquiſque aquam ciſternæ ſuæ, donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ eſt vt terra veſtra, terram frumenti & vini, [q] terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnuſquiſque terram ſuam de manu regis Aſſyriorum? Vbi eſt Deus Emath & arphat? Vbi eſt Deus Sapharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis eſt ex omnibus diis terrarum iſtarum, qui eruerit terram ſuam de manu mea, vt eruat Dominus Ieruſalem de manu mea? Et ſiluerunt, & non reſponderunt ei verbum. [r] Mandauerat enim rex dicens: Ne reſpondeatis ei. Et ingreſſus eſt Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba, & Ioahe filius Aſaph à commentariis, ad Ezechiam ſciſſis veſtibus, & nuntiauerunt ei verba Rapſacis.

EXPLANA-

EXPLANATIO.

Hæc hiſtoria narratur libro quarto Regum, & ſecundo Paralipomenon, vbi eam poteris pleniſſimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad ſuum exitium & deformitatem abuſus à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatiſſimis moribus & opinionibus omnem vitæ rationē peruertit. Et quāquam talis eſſet pater, fuit tamē filius pius & rectus, non ſolùm domi præclarus, ſed etiam foris admirandus, virtutúmque maximarum gloria præſtātiſſimus, Cùm autem Sennacheribus Aſſyriorum Rex cædem immaniſſimam Iudæis, corúmque nomini obſcuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudæ, excepta Hieroſolyma, quæ vnica ſtabilis & inuicta permanſit. Et ex quadam ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, miſit ducem Rapſacem cū magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hieroſolymæ principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus, Iudæ ſolam Hieroſolymam, quæ eſt
B vera Chriſti Eccleſia, vincere non potuit. Quamuis enim Eccleſia ſit oppugnata, oppugnari tamen nullatenus, poteſt quoniam regnat in ea ſanctiſſimus rex ille verus Ezechias Chriſtus Deus noſter, qui eam ab
Mat. 28. hoſtibus defendit, qui eam non deſerit, qui ait: *Ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſeculi*. Hæc autem oppugnatio fuit typus tentationum, quibus exercentur Chriſtiani. Hoſtes, qui nos conturbant, ſunt diabolus, mundus, & caro. Qui verò Eccleſiam magnopere euertere conantur ſunt hæretici, qui eam fruſtra ad vaſtitatem vocant. Stat enim
1 Tim. 3. Eccleſia firma & conſtans, quam Paulus Apoſtolus domum Dei appellat, columnam & firmamētum veritatis. Hæc eſt inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præſidem eius Spiritū ſan-
M. 11. 8. ctum, cuius numine gubernatur. Hæc eſt nauicula illa, de qua loquitur Euangelium, quæ licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam ſubmerſa, quoniam erat in ea Chriſtus, qui eam gubernabat.
Gen. 7. Hęc eſt arca illa Noë, quæ aquis diluuij obrui nō poteſt, imò quantò aquæ magis creſcebant, tantò ipſa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quēadmodum ſoli illi, qui erant in arca, ſalui fuerunt, ſic victis omnibus ſoli illi qui erant Hieroſolymæ cum
Matt. 16. Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam conſecuti. Hæc eſt denique illa ciuitas, aduerſus quam ait Chriſtus
C fore, vt inferorum portæ, hoc eſt, hæreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant.

a *Rapſacem de Lachis.*] Hunc Rapſacem dicunt nonnulli fuiſſe filium Eſaiæ prophetæ, aut ſaltē Iudæum, ſed quià Iudæis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuiſſe Samaritanum. Diuus Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in ſpiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hieroſolyma. Cauſa autem cur Sennacheribus miſit Rapſacem Hieroſolymā, ipſe autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus eſt in Aegyptum oppugnatum Peluſium, vt Ioſephus ſcriptum reliquit.

b *In manu graui.*] Id eſt, cum magnis copiis, vt Iudæos terreret.

c *In aquæductu piſcinæ ſuperioris.*] De hac piſcina locuti ſumus cap. 7.

d *Et egreſſus eſt ad eum Eliachim.*] Hic eſt ille Eliachim, cuius in viſione vallis Sion ſupra Eſaias meminit. Hic verò Sobna non videtur eſſe ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nam ille erat prępoſitus templi, hic verò ſcriba, hoc eſt legis peritus, aut qui operā dabat ſacris ſcribēdis, & interpretādis.

e *A commentariis.*] Id eſt, qui iuſſu regis commentaria rerum geſtarum ſcribebat.

f *Dicite Ezechiæ.*] Non dicit: Dicite regi, ſed *Ezechiæ*. Vide ſuperbi hominis inſolentiam. Etiam modo loquendi regem contemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

g *Ecce confidis ſuper baculum arundineum.*] Falſum & commentitium eſt. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pietate præſtanti, & nunquam in Aegypto ſpem ac fiduciam ſuam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapſacis nonnullam depromimus vtilitatem. Comparauit enim hominum auxilium baculo arundineo confracto, cui ſi innixus fueris vulneraberis. Talis eſt Ægyptus, talis eſt mundus, talis Pharao, hoc eſt diabolus: qui enim mundo fidit, diabolo ſeruit. *Maledictus homo*, ait Ieremias c. vigeſimoſeptimo *qui confidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum, & à Domino recedit cor eius.* Omnis noſtra ſpes & fiducia eſt in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodem loco idem Propheta, *Benedictus vir qui confidit in Domino, &* E *erit Dominus fiducia eius.* Aſpicis hîc quemadmodum ex malis quæ ſacra ſcriptura commemorat, poſſimus bonum percipere. Vt enim in aurificis officina etiam Simile. ſordes & ſcrobes proſunt, ſic in ſacra ſcriptura etiam ex peccatorum erratis poſſumus vtilitatem aliquam colligere. Tota hæc Rapſacis oratio eò tendit vt Iſraelitico populo perſuadeat fore illi vtile, ſi ſe Sēnacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Ægypto fiduciam, perfidiam, à Deóque defectionem, obſeſſorum famem, ſui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiæ ſpeciem adumbrauit, ſed mendaciis & impietatibus innixus.

h *Nónne ipſe eſt cuius abſtulit Ezechias excelſa & altaria.*] Conſidera impudentis & ſcelerati hominis calumniam, vertit vitio regi ſancto id, propter quod ipſe veram laudem fuerat conſecutus. Sāctè quidem & iuxta Dei legem abſtulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore ſublato, deleta ſuperſtitione & idololatria coleretur verus Deus in tēplo ſancto ſuo. Hinc colliges quanta cæcitate laborēt impij quantíſq; tenebris obſcuratum habeant intellectum, ij præſertim qui te odio proſequuntur, qui non ſolùm falſis F criminibus te ad inuidiam vocant, ſed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falſis vitiorum nominibus appellant: & quantò maior eſt tuæ integritatis opinio, tantò acriùs eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam con- Simile. iectus ſtatim reſtinguitur & refrigeratur, ſic falſum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euaneſcit & extinguitur.

i *Coram altari iſto adorabitis.*] Id eſt, in templo Salomonis.

k *Non poteris ex te præbere.*] Vult Hebræos terrere, oſtēdens eorum paucitatem, quaſi dicat: Cùm tā paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidē milia equitū habeas, quo pacto exiſtimas poſſe regi potētiſſimo reſiſtere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quàm impiorum vires & copias.

l *Dominus dixit ad me.*] O impudentiam inauditam! Non veretur impius aſſerere eſſe ſe miſſum à Deo ad ciuitatem ſanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

m *Loquere ad ſeruos tuos Syra lingua.*) Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapſacis caderet animo, & falſis terroribus commotus ſe illi traderet. Ideò volebant vt ipſe loqueretur lingua Syriaca, quam populus non intelligebat.

A n *Vt comedant ſtercora ſua*] Vrgente fame in obſidione.

o *Non ſeducat vos Ezechias.*] Ezechias ſuos hortabatur vt Deo fiderent: impius autem Rapſaces illis perſuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non poſſet. Vide blaſphemiam hominis ſcelerati. Ezechiæ virtutem dolum appellat, cùm id quod ipſe Rapſaces diceret, merus dolus eſſet. (Exod. 5.) Eodem modo Pharao cùm Moyſes iuſſu Domini vellet liberare Hebræos à ſeruitute Ægyptiaca, in hæc verba prorupit: *Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquieſcant verbis mendacibus.* Verba ſancti Moyſi vocabat mendacia.

p *Facite mecum benedictionem.*] Pro quo legitur in quarto libro Regum: *Facite mecum quod vobis eſt vtile*, hoc eſt, quod vobis proſit, & ſit in benedictionem veſtram, & egrediemini ad me. Diuus Cyrillus citans hunc locum in libro de adoratione & cultu in ſpiritu legit in hunc modum, *Si vultis benedici, egredimini ad me.* Ergo facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, idem eſt acſi diceret: Si vultis eſſe fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad B me. Vide impuri hominis dolos. Promitebat Hebræis benedictionem & fœlicitatem, ſi ſe illi traderent, & ſanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Iſraelitas ſanctam ciuitatem colentes ſub præſidio Ezechiæ intellige pios Chriſtianos in Eccleſia Chriſti commorantes, veróque regi Chriſto Ieſu adhærentes. Per Rapſacem intellige diabolum, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliáque mundi bona aut potius ludibria promittit, dummodò illi inſignem ciuitatem, hoc eſt, animam noſtram tradamus, ad eum accedamus, & ſummum regem Chriſtum ſaluatorem noſtrum aſpernemus. At nos ipſos cùm in poteſtate habet ſeducit & fallit. Eodem modo Pharao rex Ægypti promiſit multa bona Hebræis, ſi ad Ægyptum deſcenderent, ſed poſtquam illuc deſcenderunt, detinebantur captiui ab Ægyptiis, & acerbiſſimè opprimebantur. (Exod. 1.) *Surrexit enim*, vt ait ſcriptura, *rex nouus ſuper Ægyptum, qui ignorabat Ioſephum.* Vbi aſpicis quàm mobiles & inconſtantes ſint mundi fauores & proſperitates. Diuitiæ, quas Ægyptij promiſerant Hebræis, eos excitauerunt, vt ad Ægyptum deſcenderent, vbi poſteà fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis verſati. C Allicit nos diabolus illecebris, quæ nos vndique (Similitudo) circundent, vt tandem occidant. Vt enim hedera arbores complectitur, & poſteà eas ipſo complexu arctat & necat, ſic falſa mundi proſperitas blanditur, ſed ipſis blandimentis & illecebris ſtangulat, & perdit. Ea mundi bona quæ Rapſaces promittebat Hebræis, ſunt hederæ, quibus diabolus nos vult in primis complecti, & blandè delinire, vt opprimat, & aridos reddet, vt ad ignem æternorum cruciatuum tandem perducat. Erattentè conſidera. Rapſaces obſedit Hieroſolymam, & circundedit eam ne per aliquam portam in vrbem victus intrarent. Portæ huius ciuitatis ſunt ſenſus noſtri, anima eſt ipſa ciuitas, quam ita obſidet & oppugnat diabolus, vt in eam per ſenſus nullus ſpiritualis victus (Luc. 11. Mat. 12.) introeat. Hoc moraliter voluit Euangelium ſignificare in eis, quos dæmon cæcos, ſurdos, & mutos faciebar, vt nec per oculos, neque per os, neque per aures aliquid ad obſeſſam animam ſpiritualis alimenti ingrederetur.

q *Terram panum & vinearum.*] In quarto lib. Regum D præter ea bona quæ hîc narrantur, ait ſcriptura dixiſſe Rapſacem: *Et viuetis, & non moriemini.* Promittit nobis diabolus vitam, ſi Chriſtum relinquamus, cùm Chriſtus ſit vita, diabolus autem mors & homicida. De ſe ipſo ait Chriſtus: *Ego ſum vita*, de diabolo autem: *Ille homicida erat ab initio.* (Ioan. 14. Ioan. 8.) Et diuus Ioannes ait in Apocalypſi: *Ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum nomen illi mors, & infernus ſequebatur eum.* (Apoc. 6.) Mortem appellat ipſum diabolum. Quî igitur fieri poteſt vt ſeparatus à Chriſto inuenias vitam? Si Chriſtus vita eſt, quomodo reperies vitam ſeparatus à vita? Quomodo viues, ſi vitam relinquas, & mortem ſequatis? Diabolus eſt mors & homicida, & tu fugiens vitam, vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus requieſcere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obſeruet diuinam legem, reſpondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem inſipientem! ô reſponſionem intolerabilem! Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexatis. Vt enim ille, qui rem in aquilonari parte exiſtentem it quæſitum ad meridiem, quantò velociùs currit, vt eam inueniat, tantò longiùs fugit ab ea: ſic quantò ardentius vitam quæris, tantò longiùs ab ea ſepararis. Quære quod quæris, ſed non ibi, vbi quæris. Quære vitam, ſed in E eo qui eſt vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam conſequendam, tantò diſtantiùs te à vita ſeiunges. quære Chriſtum & inuenies vitam. Sic dicitur in Pſalmo 68. *Quærite Dominum & viuet anima veſtra.* Si vita eſt eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eúmque in æterna gloria ſemper aſpicere & contemplari?

r *Mandauerat enim eis dicens: Ne reſpondeatis ei.*] Eam ob cauſam præcipiebat Ezechias, ne Iudæi reſponderent blaſphemanti, vt eum ad maiores blaſphemias non prouocarent. (Simile.) Conſidera iuſti regis pietatem & ſanctum propoſitum. Nam vt aqua frigida in feruentem ollam coniecta eam deprimit, feruoremque refrigerat, ſic ſilentium aduerſatij iram mitigat & placat. Vnde ſcriptum eſt in Eccleſiaſtico 8. *Non incendas carbones peccatorum.* Et in Pſalmo 38. dicitur: *Cũ conſiſteret aduerſum me peccator, obmutui, & humiliatus ſum, & ſilui à bonis.* Et in alio Pſalmo 140. *Pone Domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circunſtantiæ labiis meis.* Et in Prouerbiis vigeſimo ſexto: *Ne reſpondeas ſtulto, ne efficiaris ei ſimilis.* Et Paulus in epiſtola ad Romanos F duodecimo: *Non vos metipſos*, inquit, *defendentes chariſſimi, ſed date locum iræ: ſcriptum eſt enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.* Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te maledicit, ne excuſes quæ dicantur, ſed reſponde: Ignorat ille & alia quæ mihi adſunt mala, alioquin non ſola hæc diceret. Hæc ille. At multi ſunt qui vno verbo læſi ſexcenta conuicia ingerunt. (Simile.) Vt enim porticus Olympiæ artificio quodam vocem emiſſam ſepties reddebat, quam ob cauſam heptaphonon appellabatur, quòd non ſemel vt echo, ſed ſepties acceptam vocem referret, ſic multi vno verbo laceſſiti maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non ſic Ezechias rex illuſtriſſimus, ſed iniuriis & blaſphemiis Rapſacis laceſſitus, toleranter eas & patienter tulit, & non ſolùm non reſpondit, ſed etiam ne alij reſponderent præcepit.

ANNO-

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXVI.

1 Ioahæ filius Aſaph à commentariis.) *Pro à commentarijs in Hebræo eſt* הַמַּזְכִּיר *hacmazchir in genitiuo, hoc eſt, commentarienſis. Quidam exiſtimant à commentariis & commentarienſem idem eſſe. Eſt autem commentarienſis præfectus carceris, ideò dictus commentarienſis, quia vinctos in commentarium refert. Et titulus Codice de iis, quos tenet carcer incluſos, vbi hæc verba habentur: Ante trigeſimum diem ſemper commentarienſis ingerat numerum perſonarum, varietatem delictorum, clauſorum ordinem, ætatémque vinctorum. Meminit Vlpianus Digeſtis de pœnis. Quidam commentarienſem ſiue à commentariis eum eſſe putant, qui delinquentium commentarios ſcribit, vt in iudicio criminum ſubſeruiat. Ego exiſtimo hoc in loco* à commentariis *eum eſſe, qui commentaria & annales ſcribit, ne memorabilium rerum ſcitúque digniſſimarum memoria ſenſim obſcuretur & conſumatur. Verbum enim* זָכַר *Zachar, à quo hæc dictio deriuatur, ſignificat in memoriam redigere, & recordari, vt Ionæ ſecundo:* Domini recordatus ſum. *Vnde*
B
Zecharon ſignificat hiſtoriam & memoriam. Nam hiſtoria, vt ait Cicero, eſt vita memoriæ: ſignificat etiam annales & commentaria, quæ ſunt hiſtoriæ ſuccinctæ & breues, vt commentaria Cæſaris. Hinc per adiectionem מ *in principio fit hoc nomen* מַזְכִּיר *quod ſignificat eum, qui ſcribit annales & commẽtaria rerum geſtarum & factorum inſignium, eáque mandat literis, vt vigeant memoria omnium ſeculorum.*

2 Quæ eſt iſta fiducia qua confidis? aut quo conſilio vel fortitudine rebellare diſponis?) *Poteſt etiam ita verti ex Hebræo:* Quæ eſt fiducia hæc cui fidiſti? Dixi, certe in verbo labiorum: ſed conſilio & fortitudine opus eſt ad prælium. *Vt ſit ſenſus: Tu, inquit Rapſaces, tu Ezechia cui rei fidis? ſine dubio precationibus tuis: ſed falleris, nam ad bellum gerendum conſilio & fortitudine opus eſt, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iuſti ad Deum fundunt, quæ multò plus valent quàm omne iniquorum conſilium & robur.*

3 Et quomodo ſuſtinere poteris faciem iudicis vnius loci.) *Pro iudice poteris vertere ex Hebræo* ducem. *Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico eſt* פַּחַת *pachah, quod nomen principem & ducem ſignificat. Aggæi primo,* Filium Salathiel ducem Iuda, &c.
E

Argumentum capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Eſaiam Prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Aſſyriis obſeſſæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, cúmque per Eſaiam conſolatur. Interfecit Dei Angelus Aſſyriorum exercitum, ipſe autem Sennacheribus à propriis ſuis filiis morte multatur. Quæ in hoc capite continentur, perſpicua ſunt: ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

4. Reg. 19 a.

ET [a] factum eſt, cùm audiſſet rex Ezechias, ſcidit veſtimenta ſua, & [b] obuolutus eſt ſacco, & intrauit in domum domini. Et miſit Eliachim, qui erat ſuper domum & Sobnam ſcribã & ſeniores de ſacerdotibus opertos ſaccis, [c] ad Eſaiam [1] filiũ Amos Prophetæ, & dixerunt ad eum: Hæc dicit Ezechias: [d] Dies tribulationis & correptionis, & blaſphemię dies [e] hęc: quia venerunt filij vſque ad partum, & virtus non eſt pariẽdi. Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba Rapſacis, quem miſit rex Aſſyriorum Dominus ſuus ad blaſphemãdum Dñm Deum viuentem, & exprobrandum ſermonibus quos audiuit Dominus Deus tuus. [f] Leua ergo orationẽ pro reliquiis, quæ repertæ ſunt. Et venerunt ſerui regis Ezechiæ ad Eſaiam, & dixit ad eos Eſaias, Hæc dicetis domino veſtro: Hæc dicit Dominus, Ne timeas à facie verborum, quæ audiſti, quibus blaſphemauerunt pueri re- F
C gis Aſſyriorum me. [g] Ecce ego dabo ei ſpiritum, & audiet nuntium, & reuertetur ad terram ſuam, & corruere eum faciam gladio in terra ſua. [h] Reuerſus eſt autem Rapſaces, & inuenit regem Aſſyriorum præliantem aduerſus Lobna. Audierat enim quia profectus eſſet de Lachis, & audiuit de Taracha rege Æthiopię dicentes: Egreſſus eſt vt pugnet contra te. Quod cùm audiſſet miſit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens, Non dabitur Ieruſalem in manu regis Aſſyriorum. Ecce tu audiſti omnia, quæ fecerunt reges Aſſyriorum omnibus terris, quas ſubuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos ſubuerterunt patres mei, [i] Gozã & Aran, & Reſeph & filios Eden, qui erãt in Thalaſſar? Vbi eſt rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharuaim, Ana, & Aua? [2] Et tulit Ezechias [k] libros de manu nuntiorum, & legit eos, & [l] aſcendit in domum Domini, [m] & expandit eos coram Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Iſrael qui ſedes ſuper cherubim, tu es Deus ſolus omnium regnorum terræ, tu feciſti cœlum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & audi omnia verba Sennacherib, quæ miſit ad blaſpemandum Deum viuentem. Verè enim Domine deſertas fecerunt reges Aſſyriorum terras & regiones earum: & dederunt deos earum igni: non enim erant dij, ſed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noſter ſalua nos de manu eius, [n] & cognoſcant omnia regna terræ, quia tu es Dominus ſolus.

EXPLANATIO.

a *Et factum eſt cùm audiſſet rex Ezechias, ſcidit veſtimenta ſua.*] Solebant Iudæi audita blaſphemia veſtes ſcindere. Apud Matthæum inuenies principem ſacerdotum veſtes ſcidiſſe aſſerentem Chriſtum blaſphemaſſe, cùm Chriſtus veritatē diceret: ipſe autem Iudæus in blaſphemiam prorumperet. Habes hiſtoriam hanc, quæ in hoc cap. narratur, 4. libro Reg. cap. 19. *Matth. 26*

b *Obuolutus eſt ſacco.*] Conſidera pij regis religionem & humilitatem: auditis blaſphemiis quas impius Rapſaces in Deum iacerat, operuit ſe veſte viliſſima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad miſericordiam moueret. Et ſtatim in iis mœroribus verſatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hoſtes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum aſcendit, & conſtituta in imis alta pulſat. *Oratio humiliantis ſe nubes penetrat*, vt dicitur in Eccleſiaſtico.
B Magna eſt vis orationis, cui nulla locorum interualla ſunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominus Moyſi: *Quid clamas ad me?* cùm ipſe tacitus ſolo animo oraret. Hoc intelligens Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentiſſimum remedium. Et ſeipſum indignum exiſtimās qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem miſſis ei ſuum periculum ſignificauit, ab eo petens vt pro afflicto populo oppugnatiſque Iſraelis reliquiis Deum vehementer oraret, quòd apud eum magni ſint momenti iuſtorum precationes, non quæſiuit humanum auxilium neglecto diuino, ſed in primis à Deo opem petiit. Intelligebat enim rex ſanctus omne mundi præſidium abſque Deo inutile eſſe & inane. Eodem modo Ioſaphat in ærumnis verſatus has voces emiſit: *Cum ignoremus quid agere debeamus, hoc ſolum habemus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te.* Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur ſacco, quod non ſolùm Ezechiam, ſed etiam regem Niniue feciſſe diuinæ literæ conteſtantur. Cùm enim ad illum perueniſſet verbum de euerſione ciuitatis, ſurrexit de ſolio ſuo, abiecit veſtimentum ſuum à ſe, indutus eſt ſacco, & ſedit in cinere. Ergo & nos deponamus precioſas veſtes, abiiciamus faſtum, confugiamus ad Chriſtum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, viriſque iuſtis noſipſos commendantes. Ipſe nanque ait in Pſalmo: *Inuoca me in die tribulationis, & eruam te.* *Exod. 14.* *2. Par. 20.* *Ione 3.* C *Pſal. 49.*

c *Ad Eſaiam filium Amos prophetæ.*] Libro quarto Regum vbi hæc narratur hiſtoria, ſcriptum eſt: *Ad Eſaiam prophetam filium Amos.* Hîc verò quoniam ipſe propheta de ſeipſo loquitur, nō ſe vocat prophetam, ſed filium prophetæ. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit ſcriptor illorum librorum: quanquam non deſit, qui eos velit Eſaiæ tribuere. *4. Reg. 19*

d *Dies tribulationis, & correptionis, & blaſphemiæ.*] Id eſt, hoc eſt tempus calamitatis, quia nobis Aſſyrij vaſtitatem minantur, & tempus correptionis, quoniam nos corripiunt & increpant: & tempus blaſphemiæ, quoniam in Deum opprobria & conuicia iactant.

e *Quoniam venerunt filii vſque ad partum.*] Senſus eſt: Quemadmodum mulieres cùm fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem naſci non poteſt, maximè torquentur, & ſummis doloribus premuntur, ſic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta ſignificare hac tranſlatione, ſummum periculum, & lethalem calamitatem Hieroſolymæ imminere.

f *Leua ergo orationem pro reliquis.*] Ora pro iis paucis, qui relicti ſunt. Nam magna populi pars exceſſit è vita. Hoc dixit vt Eſaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet. E

g *Ego dabo ei ſpiritum.*] Id eſt, dabo ei voluntatem relinquendi Hieroſolymam audito rumore aduentus regis Æthiopiæ contra Aſſyriam, & redeundi in regionem ſuam. quod ita effectum eſt. Poſteà tamen rediit Sennacheribus obſeſſum Hieroſolymam, ſed potuerunt Iudæi interea ſibi neceſſaria prouidere.

h *Reuerſus igitur Rapſaces.*] Soluta obſidione vertit Sennacheribus exercitum contra regem Æthiopiæ, quo victo rurſus Hieroſolymam obſedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus eſſet in Syriam, miſit nuntios cùm literis ad Ezechiam, vt eum ſaltem verbis terreret.

i *Gozan.*] Goza eſt in Medorum regione, vt habes lib. 4. Regum c. 17. Aran & Reſeph ſunt quædam ciuitates. Filij Edem ſunt homines regionem Orientalem colentes.

k *Libros de manu nuntiorum.*] Id eſt, epiſtolas de manu tabellariorum.

l *Aſcendit in domum Domini.*] Ad aſſueta arma confugit rex bonus.

m *Expandit eos coram Domino.*] Id eſt, ante arcam teſtamenti. Ideò ait: *Domine exercituum Deus Iſrael qui ſedes ſuper cherubim.*] Nam propitiatorium, quod erat veluti ſedes Dei, ex quo Deus dabat reſponſa, erat ſuper alas cherubim. Oſtendit igitur epiſtolam coram Deo, quaſi oſtendens illi Sennacheribi blaſphemias. *Exod. 25.* F

n *Et cognoſcant omnia regna terræ.*] Conſidera regis religionem. Ideò à Deo victoriam aduerſus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebāt. Sic dicitur in Pſalmo: *Non nobis Domine non nobis, ſed nomini tuo da gloriam.* Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iudith capite nono. *Pſal. 113.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXIX.

1 Ad Eſaiam filium Amos prophetæ.) *In nonnullis codicibus eſt:* Ad Eſaiam filium Amos prophetam. *Sed articulus Hebraicus oſtendit eſſe in genitiuo. Eſt enim in Hebræo* ה נביא *ha naui à verbo* נבא, *quod ſignificat vaticinari, Ioelis 2.* Et prophetabunt filij veſtri. *Correctiores igitur ſunt hoc in loco codices, qui habent,* filios Amos prophetæ. *Patrem ſuum vocauit prophetam, ſe autem ipſum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certe hoc nomen aſſumere, & ſuo iure vendicare, ſed voluit diuinus vates illud ob humilitatem ſuam relinquere, quemadmodum rex Ezechias ſtatim in ſequenti verſu non ſe regem, ſed Ezechiam ſolum nominauit. Ait enim textus:*

Hæc

A Hæc dicit Ezechias. *Sunt tamen nonnulli codices ſic habentes:* Hæc dicit rex Ezechias, *ſed verbum hoc,* rex, *non eſt in Hebraico, nec in verſione diui Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias.* Sed, hæc dicit Ezechias. *Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim non in titulis & inſcriptionibus, ſed in virtute & vita honeſtè acta eſſe veram mundi gloriam conſtituendam. Miſeram illam nobilitatem qua ſe ſolum titulis, & maiorum opinione defendit. Chriſtus ſaluator noſter cum ſit, vt ait Apoſtolus,* ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius, *cum ſit verus Deus, mundi conditor & reſtaurator, cuius nomini, cæleſtium corporum incitata conuerſio, & immutabiles ſyderum curſus obediunt, cuius imperio omnia ſupera, media & infera continentur, ſæpiſſimè his titulis ſupreſſi, ſe filium hominis vocabat, vt Euangelia ſacra teſtantur. Filius hominis ſignificat verum hominem, ſubiectum fami, ſiti, afflictionibus, aliiſque laboribus, quibus eſt hominum genus ſubiectum. Vide Chriſti Dei noſtri ſummam humilitatem. Vide quem titulum ſibi aſſumat. Conſidera quemadmodum falſam gloriam contempſerit, quemadmodum in humana forma delitescens non vanos titulos & inſcriptiones in hominum aſpectum lucémque protulerit, ſed ea ornamenta, è quibus verum decus & immortalis honor effloreſcit. Voluit nos cæleſtis magiſter docere* D *contemnendam eſſe ſuperbiam & arrogantiam, nec eſſe gloriam in titulis collocandam, ſed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipſa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.*

Heb 1.

2 Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.] *Pro libris eſt in Hebraico* הספרים *haſephar im, à verbo* ספר *ſaphar, quod ſignificat numerare, & narrare. Inde id, quod narratur & ſcribitur, dicitur* ספר *Ex quo efficitur vt hoc nomen ſignificet librum, vt Ieremiæ 32.* Et ſcripſit in libro, *& paulò poſt,* Et dedi librum poſſeſſionis *&c. Eam ob cauſam Latinus interpres vertit hoc in loco Eſaiæ:* Et tulit Ezechias libros. *Sed quoniam hoc nomen ſignificat etiam epiſtolam, poterat etiam verti:* Et tulit Ezechias literas. *Ita enim hoc idem nomen redditum eſt Latinè Eſter capite tertio, vbi communis editio habet:* Et literæ ſignatæ ipſius annulo miſſæ ſunt per curſores. *Exiſtima enim libros in hoc Eſaiæ capite ſignificare literas, quas Sennacheribus miſit ad Ezechiam. Et id quod ſcriptum legimus Geneſis quinto capite:* Hic eſt liber generationis Adam, *exiſtimo poſſe rectiſſimè verti: Hæc eſt enumeratio generationis Adam, vel deſcriptio, vel enarratio. Verbum enim* ספר *ſignificat enumerare, narrare, & deſcribere.*

B E

[a] Et miſit Eſaias filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus Deus Iſrael: Pro
quibus rogaſti me de Sennacherib rege Aſſyriorum, hoc eſt verbum, quod locutus eſt Do-
minus ſuper eum [b] Deſpexit te & ſubſannauit te virgo filia Sion. Poſt te caput mouet filia
Hieruſalem. Cui exprobraſti, & quem blaſphemaſti, & ſuper quem exaltaſti vocem tuam,
& [c] leuaſti altitudinem oculorum tuorum ad ſanctum Iſrael. In manu ſeruorum tuorum
exprobraſti Domino, & dixiſti: In multitudine quadrigarum mearum [d] ego aſcendi altitu-
dinem montium, iuga Libani, & ſuccindam excelſa cedrorum eius, & electas abietes illius,
& [e] introibo altitudinem ſummitatis eius, ſaltum Charmeli eius ego fodi, & [f] bibi aquam, &
ſiccaui veſtigio pedis mei [i] omnes riuos aggerum. [g] Nunquid non audiſti quæ olim fecerim
ei? Ex diebus antiquis ego plaſmaui illud, & nunc adduxi, & factum eſt in eradicationem
collium compugnantium, ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu con-
tremuerunt, & confuſi ſunt, facti ſunt ſicut fœnum agri, & gramen paſcuæ, & herba tecto-
rum, quæ exaruit antequam matureſceret. Habitationem tuam, & greſſum tuum, & in-
troitum tuum ego cognoui, & inſaniam tuam contra me. Cùm fureres aduerſum me, [h] ſu-
perbia tua aſcendit in aures meas. [i] Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis
tuis, & reducam te in via, per quam veniſti. [k] Tibi autem hoc erit ſignum: Comede hoc
anno quæ ſponte naſcentur, & in anno ſecundo pomis veſcere. In anno autem tertio ſemi-
nate & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. [l] Et mittet id, quod ſalua-
tum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum eſt, radicē deorſum, & faciet fructum ſurſum,
quia de Hieruſalem exibunt reliquiæ, & ſaluatio de monte Sion. Zelus Domini exerci- F
C tuum faciet iſtud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Aſſyriorum: Non intrabit ciuita-
tem hanc, & non iaciet ibi ſagittam, & non occupabit eam clypeus, & non mittet in circui-
tu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingreditur, di-
cit Dominus. Et protegam ciuitatem iſtam, vt ſaluem eam, propter me [m] & propter Dauid
ſeruum meum. [n] Egreſſus eſt autem angelus Domini, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum cen- 4.Re. 19.
tum octoginta quinque millia. [o] Et ſurrexerunt manè, & ecce omnes cadauera mortuo- g.
rum. Et egreſſus eſt, & abiit. Et reuerſus eſt Sennacherib rex Aſſyriorum, & habitauit in Tob. 1. d. Eccl. 48.
Niniue. Et factum eſt, cùm adoraret in templo Neſroch Deum ſuum, Adramelech & Sara- d.
ſar, filij eius percuſſerunt eum gladio, fugerúntque in terram Ararath, & regnauit Aſarha- 1 Mac. 7. f.
don filius eius pro eo. 2 Mach. 8

a *Et miſit Eſaias.*] Conſolatur Propheta bonum regem nuntians ei victoriam.

b *Deſpexit te.*] Verba ſunt Dei alloquentis Sennacheribum. Quaſi dicat. De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas ſancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem eſt atq; Sion, & filia Hieroſolymæ atque Hieroſolyma: qua de re alia in loco diſſeruimus. Appellatur autē virgo, quia colentibus cæteris ciuitatibus falſos deos, ſola ea caſtitatem, hoc eſt, veram religionem & cultum ſeruauerat. Vel quia à nemine tunc fuerat expugnata. Mouere caput eſt ſubſannare & irridere.

c *Et leuaſti altitudinem oculorum tuorum ad ſanctum Iſrael.*] Hoc eſt, extuliſti faſtum & ſuperbiam oculorum tuorum aduerſus Deum, qui eſt ſanctus Iſraelis, quem ſanctè colit Iſrael, & cuius nomen in Iſraele ſanctificatur.

d *Ego aſcendi altitudinem montium, iuga Libani.*] Ver-

A ba ſunt ſuperbi Sennacheribi dicentis:Ego expugnabo arces & loca munita arte vel natura, quæ ſunt ſita in montibus. Aſcendi pro Aſcendam.Significat ſe capturum eſſe totam terram Iſraelis, præſertim eam, quæ erat circa Hieroſolymam, quæ eſt montoſa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hieroſolymæ.

e *Introibo altitudinem ſummitatis eius.*) Hoc eſt, Hieroſolymam in Sione monte alto & feraci ſitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudææ vrbibus exiſtimabat eſſe vltimo loco expugnandam.

f *Et bibi aquam, & exſiccaui, &c.*) Tanta eſt militum meorum copia, vt foderint puteos, & eos ſtatim epotauerint & ſiccauerint, vt neceſſe eſſet alios puteos effodere. Per veſtigium pedis ſui milites intelligit.

g *Nunquid non audiſti quæ olim fecerim ei?*] Verba ſunt Dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic eſt ſenſus: Nónne audiſti ô Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc conſtitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempe vt eradicentur colles, hoc eſt, principes & magnates, & euertantur vrbes munitæ, & in acer-

B uos redigãtur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipſi vendicare, ſiquidem hæc omnia me permittente facta ſunt. Nam habitatores vrbium quas cepiſti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc eſt, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc eſt, facti ſunt animo remiſſo & eneruato, & languerunt acſi manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et inſtar herbæ fragilis facti ſunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbæ tectorum, quæ ſtatim aret, priuſquam

Pſal. 128. ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in Pſalmo: *Fiant ſicut fœnum tectorum, quod priuſquam euellatur exaruit.*

h *Superbia aſcendit in aures meas.*) Hoc eſt creuit & adaucta eſt. Simili modo loquendi vtitur ſcriptura Ionæ primo capite: *Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia aſcendit malitia eius coram me.* Et quarto capite Geneſis dixit Dominus Caino: *Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Et capite decimooctauo dicitur *clamor Sodomorum ad Dominum perueniſſe.* Debemus igitur omnes

C contremiſcere, cùm audiamus hominum ſcelera aſcendere ad Deum, clamare in cœlum, & creſcere quotidie.

i *Ponam ergo circulum in naribus tuis.*] Id eſt, ego te reducam veluti homo, téque effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo ſupplicium & calamitatem, vt ſe à ſceleribus euerteret. Sed hæ minæ nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Vt enim illi qui eum locum accolunt, vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ob ſonitus magnitudinem nihil audiunt, ſic homines vitiis imbuti, monitis ac minis concionatorum vſque adeò obſurduerunt, vt ſenſu audiendi omnino carere videantur. Et quemadmodum qui apud fabros ærarios habitant, malleorum ſonitum propter eius frequentiam non ſentiunt, ſic multi crebris concionibus præſentes nihil penitus mouentur. Sunt ſimiles auibus, quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quæ in ſegetibus & arboribus poma ad maturitatem producentibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, ſed ſtatim ea corpore contemnunt. Sic multi, quamuis in principio metuant, poſtea tamen timorem amittunt, & Euangelicas

Simile.

Simile.

Simile.

D conciones, ſalutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem perditi homines contemnunt, acſi eſſent res inanes, cùm ſint maximæ & grauiſſimæ, & quibus illi deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis aſſueti flagitiiſque contaminati, neque primis minis, neque ſecundis, nec vllis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ ſenſus ſtupore iam ferrum chirurgi nequaquam ſentiunt. Talis fuit Sennacheribus, qui ſceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit. Et ita miserè periit, pœnas ſuæ ſuperbiæ acerbas illas quidem, ſed iuſtas & debitas perſoluens.

Simile.

k *Tibi autem hoc erit ſignum.*} Conuertit ſermonem ad regem Ezechiam. Et eſt ſenſus: His duobus annis nihil populus audebit ſeminare ob metum obſidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex ſe frugum abundantiam, quanquam illi nulla ſemina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis ſuſtententur. Tertio autem anno mortuo iam Sennacheribo ſeminabitis, & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis. E

l *Et mittet id quod ſaluatum fuerit.*] Senſus eſt: Id quod in agris vel in ſeminibus relictum fuerit, copioſum fructum proferet, veluti plantæ quæ quantò profundiores radices mittunt, tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaſerint, tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plantatis, quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Eſaias de Iudæis illis, qui euaſerant, regémque Ezechiam ſecuti non ſolùm adepti ſunt vitam & victoriam, ſed etiam hoc aliis annuntiauerunt. At per eos quos hîc reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Chriſto adhærentes Iudæorum perfidiam declinarũt, & de Sennacheribo, hoc eſt, diabolo victoriam reportarunt, quam vniuerſo orbi prædicauerunt. Hi fuerunt Apoſtoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi ſemen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco ſtatim ſubdit: *Quia de Hieruſalem exibunt reliquiæ, & ſaluatio de monte Sion.* De illa nanque ciuitate exierunt Apoſtoli prædicatum Euangelium cunctis Gentibus. Et de Sione exiuit ſalus. Ibi enim Deus Euangelium docuit, quod Euangelium ſalutis à diuo paulo in epiſtola ad Epheſios appellatur. Et idem Apoſtolus illud in epiſtola ad Hebræos ſalutem vocat. Et de Sione exit, & fuit per totum orbem terrarum nuntiatum. Id fuit ab Eſaia noſtro capite ſecundo prædictum, vbi ita inquit: *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hieruſalem.* Ephe. 1. Hebr. 2. F

m *Et propter Dauid ſeruum meum.*] Aſpicis hîc defunctorum merita viuis prodeſſe. Cur igitur diuos non inuocabimus, Deo in æterna beatitudine fruentes, cum Deus dicat ſe propter eos eſſe in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio eſt ab antiquis patribus Hieronymo, Ambroſio, Auguſtino, Gregorio, Chryſoſtomo aliíſque infinitis viris ſanctiſſimis & doctiſſimis aſſerta, atque ſemper ab Eccleſia confirmata. Hanc ſanctam doctrinam & conſuetudinem ab Eccleſiæ initio vſque ad nos propagatam irrident hæretici noſtri temporis, quoniam aiunt non eſſe literis diuinis conſcriptam. Gloriantur enim ſe ſolos eſſe veros ſcripturæ interpretes & ſectatores, cùm nihil minus quàm ipſam ſcripturam intelligant & ſectentur. Apertè hîc ait Deus per Eſaiam propter ſeruum ſuum Dauidem ſe ab hoſtibus Hieroſolymam ſeruaturum. Et per Ieremiam, *Si ſteterint,* inquit, *Moyſes & Samuel coram me, non eſt anima mea ad populum iſtum.* Et ſecundo Machabæorum Iudas dux

Ierem 15. 2. Machabæor. 15.

A dux populi vidit Ieremiam, qui multis retro annis exceſſerat è vita pro populo ſanctáque ciuitate Hieroſolyma orantem. Qui loci adeò ſunt aperti, vt nullis poſſint argumentis labefactari. At hæretici cùm nihil ipſis ſit magis in optatis quàm Eccleſiam euertere, & Satanicam ſynagogam conſtituere, non deſinunt has aliáſque perſpicuas diuinarum literarũ authoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem ſole clariorem, quàm à ſua pertinacia deſiſtere.

n *Egreſſus eſt autem angelus.*] Euaſit Sennacheribus ex hac Aſſyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam anteà contempſerat. Sed quoniam noluit à ſuis flagitiis deſiſtere, fuit in terra ſua in templo falſi numinis à ſuis filiis ignominioſè interfectus. Cõſidera terribile ſpectaculum. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno, ſed in ſuo, non ab extraneis, ſed propriis filiis, non ab hoſtibus, ſed à ſuis viſceribus, à ſanguine ſuo. Horribile exẽplum profectò, magnúmque Dei in blaſpemos iudiciũ. Eodem modo Pharao Ægypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt poſteà in mari Rubro miſerè corrueret, vt ex aquis ad ignem deſcenderet, vbi æternis cruciatibus torqueretur. D Exod. 14.

o *Et ſurrexerunt manè.*] Nempe Iudæi, vt Aſſyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel ſurrexerunt nonnulli ex Aſſyriis, qui euaſerunt, ſéque cum Sennacheribo fugæ mandarunt.

ANNOTATIO.

1 Omnes riuos aggerum.] *Poteſt transferri*: Omnes riuos munitionis, *vel*: Omnes riuos qui pro munitione ſunt: *Quæ omnia in idem recidunt. Dictio enim Hebraica* מצור *matſor ſignificat aggerem, & arcem & locum munitum, & refugium, & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam ſunt bona munitionis pars. Magna enim munitio eſt ciuitatibus fontibus abundare. In quarto libro Regum,* 4. Reg. 19 B *vbi ſcripta eſt hæc hiſtoria, ſunt hæc verba*: Et ſiccaui veſtigiis pedum meorum omnes aquas clauſas, *vbi litera Hebraica habet*, fluuios oppugnationis, *hoc eſt, vrbium oppugnatarum & obſeſſarum. Solent enim vrbes obſeſſæ aquas claudere, & ſeruare, ne ſiti poſtea laborent. Et idem poteſt hoc in loco ſignificare riuus aggerum, hoc eſt aquas aggeribus clauſas, & in locis muro ſeptis reſeruatas.* E

Argumentum capitis XXXVIII.

Narrat diuinus vates, ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cæleſti in horologio Achaz, quam ob cauſam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

4 Reg 20 2. Pa. 32. f.

IN [a] diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & [1] introiuit ad eum Eſaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Diſpone domui tuæ, [b] quia morieris tu, & non viues. [c] Et conuertit Ezechias faciem ſuam ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obſecro Domine, [d] memento quæſo quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum eſt in oculis tuis fecerim. [e] Et fleuit Ezechias fletu magno. [f] Et factum eſt verbum Domini ad Eſaiam dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam ſuper dies tuos quindecim annos, & de manu regis Aſſyriorum eruam te, & ciuitatem iſtam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit ſignum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus eſt. [g] Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas deſcenderat in horologio Achaz, in ſole retrorſum, decem lineis. Et reuerſus eſt ſol decem lineis per gradus quos deſcenderat. [h] Scriptura Ezechiæ regis
C Iuda cùm ægrotaſſet, & conualuiſſet de infirmitate ſua: [i] Ego dixi in dimidio dierum F
meorum, Vadam ad portas inferi, [k] quæſiui [2] reſiduum annorum meorum. [l] Dixi: [3] non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aſpiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis. [m] Generatio [4] mea ablata eſt, & conuoluta eſt à me quaſi tabernaculum paſtorum.

EXPLANATIO.

a *In diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & intrauit ad eum Eſaias.*] Ereptus Ezechias ab Aſſyriis incidit in lethalem ægritudinem. Nec mirum eſt regem ſanctum ægrotaſſe, quoniam vt eſt in Prouerbiis Prouer. 3. ſcriptum: *Quem diligit Dominus corripit.* Et Diuus Hebr. 12. Paulus in epiſtola ad Hebræos, *Quem*, inquit, *diligit Dominus caſtigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit.* Ioan. 11. Ægrotabat Lazarus, & miſerunt ſorores eius ad Ieſum dicentes: *Ecce quem amas, infirmatur.* Ille quẽ ſalus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Eſt enim Chriſtus ſalus & vita. At affligit ſuos, eóſque variis & acerbis caſibus ſæpe numerò exercet, vt cùm doloribus premantur, ſummam, & immortalem beatitudinem ardenter deſiderent, & ex periculis erepti in gratiarum actiones prorumpant. Ex quibus facilè colliges, quàm falſa ſit eorum opinio, qui corporis ęgritudinẽ tanquam ſummum malum execrãtur, in viribus autem & corporis ſanitate beatitudinem conſtituunt. Quid eſſe poteſt amentius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem conſtituit, & vſque adeò excelſum & excellentem procreauit, vt ad cœlites animi præſtantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo ſi voluerit perpendere, videbit ſe eſſe multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino viſitatur, vt ad Deũ pias lachrymas & precationes fun-

deret, & ab ægritudine liberatus Deum laudaret, tantíque beneficij authorem recognoſceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egiſſe Deo debitas gratias pro victoria de Aſſyriis reportata, imò fuiſſe elatum, & ideo in hanc lethalem ægritudinem incidiſſe.

b *Quia morieris tu, & non viues.*] Nuntiauit Eſaias mortem Ezechiæ, & tamen liberatus eſt à morbo illo. Audiuit enim Deus eius preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cùm eis Ionas Propheta excidium & vaſtitatem prædixiſſet, ad Dñm conuerſi fuerunt miſericordiam cōſecuti. Neque ideò dicendum eſt hos diuinos vates Ionam & Eſaiam falſum prædixiſſe, & ita Prophetiæ ſubeſſe falſum. Nam diuina præſcientia reſpicit futura, & in ſuis cauſis inferioribus, videns ordinem cauſarum ad effectus. Et quāuis hęc duplex cognitio ſemper ſit in diuino intellectu, non tamen ſemper eſt in reuelatione Prophetica. Et qñ reuelatio prophetica eſt quædam impreſſa ſimilitudo diuinæ præſcientiæ, prout reſpicit futura contingentia in ſeipſis, tunc ea quę prędicuntur, ſemper eueniunt. Quando verò Prophetica reuelatio eſt quædam impreſſa ſimilitudo diuinæ pręſciētię, prout cognoſcit ordinem cauſarum ad effectus, tum aliquando non euenit id, quod prædicitur: vt in commi-
B natoriis vaticiniis. Nec tamen Propheta falſum vaticinatus eſt. Nam ſenſus Prophetiæ eſt, talem eſſe diſpoſitionem cauſarum, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Eſaias Ezechiæ: *Diſpone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.* Acſi diceret: Tua ægritudo eſt lethalis & incurabilis, diſpoſitio enim corporis tui ordinatur ad mortem. Et re vera morieris, niſi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur ſine dubio, niſi ad Dominum mentis oculos leuaret, ab eoque ardētiſſimè ſanitatem peteret. Eodem modo eſt de vaticinatione Ionę dicendum. Erat enim ciuitas illa digna quæ euerteretur, & hoc ſcelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, niſi Niniuitæ diuinam opem peterent, pœnitentiam agerent, & ad diuinam miſericordiam confugerent. Et quamuis Deus videatur mutare ſententiam, non tamen mutat conſilium. Similis locus eſt apud Ieremiam, vbi ita dicit Dominus: *Repente loquar aduerſum Gentem, & aduerſum regnum, vt eradicem, & deſtruam, & diſperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo ſuo, quod locutus ſum aduerſus eam, agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui, vt facerem ei.* Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiam agere tranſlatitiè, quòd ad modum pœnitentis vult aliquando non euenire ea, quæ fuerat mi-
C natus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit quindecim annos vitæ, cùm ei per Eſaiam dixiſſet: *Diſpone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.* Vtinam hodie tales monitores & conſiliarios haberent principes Chriſtiani, qui illis ſuaderent, vt ſe ad mortem præpararent, eſſéque mortales in memoriam redigerent. Nos etiam omnes diſponamus domui conſcientiæ noſtræ, quoniam neſcimus quando ex hac vita migrabimus. Quis enim eſt tam inſipiens, quamuis adoleſcentiæ viribus & pulchritudine floreat, cui ſit perſpectum & cognitum ſe ad veſperum eſſe victurum? Præparemus igitur noſmetipſos, & audiamus vocem Chriſti dicentis, *Vigilate itaque, quia neſcitis diem nec horam.*

c *Et conuertit Ezechias faciem ſuam ad parietem.*] Hoc ideò fecit vt ſeipſum colligeret ad obſecrādum Deū, vt oraret ſecretiùs, & poſſet plorare liberiùs & expeditiùs, ne ſi hoc faceret coram hominibus, lachrymas ſuas videretur aſtantibus oſtentare. Vel fortaſſe ideò ſe ad parietem conuertit, quia erat ad eam partem templum ſitum, ad quod ille in periculis confugere ſolitus erat. Moraliter ita hoc poſſumus intelligere. Paries peccatum eſt, ſiue congeries peccato-
D rum. Hic eſt paries, qui nos ſeparat à Deo, de quo ait Eſaias: *Peccata veſtra diuiſerunt inter vos & Deum veſtrum.* Hic eſt paries, quem Deus deſtruxit ſanguine ſuo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendum eſt ne cadens nos opprimat, quemadmodum ſuper filios Iob parietem cecidiſſe legimus, & eos omnes interfeciſſe. Hunc parietem apud Ezechielem perfodere iubemur, vt videamus & cognoſcamus ſcelera intra hunc parietem exiſtentia, magnámque iram Dei prouocantia. Eſt igitur ſenſus: Conuertit Ezechias intellectum ad peccata, quæ admiſerat, fixit in illis oculos mentis, & ideò præ dolore lachrymas continere non potuit. Nos ergo hunc parietem intueamur, & cor noſtrum dolorem flagitiorum inſtillet, & in feruentes ac pias lachrymas conuertat. Exeat ex oculis noſtris mare Rubrum lachrymarum, in quo Pharao cæteríque Ægyptij, hoc eſt omnia noſtra crimina obruantur. Verùm illud non eſt ſilentio prætereundum, ideò Ezechiam tam vehementer ad Deum confugiſſe, quia ei dixerat Eſaias, vt ſe præpararet, quoniam erat ex vita diſceſſurus: Ex quo colliges quàm vtile ſit ſuadere ægrotis vt mortem impendentem conſiderent, & ad eam ſe
E pręparent, vt mortem ipſam immortalitas conſequatur. Nemo debet ægrotos fallere ſpe longioris vitæ, cuius ne benevalentes quidem certitudinem habent. Moriendum enim ſine dubio eſt, & id incertum, an ea ipſa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipſa.

d *Memento quaſo quomodo ambulauerim coram te in veritate.*] Non in ſimulatione & hypocriſi. Vel capitur hîc veritas pro bonis operibus, quemadmodū Exodi 28. *Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem.* Non enim ſatis eſt vt ſacerdos ſit ſcientia excultus, niſi ſecundum ſcientiam operetur. Ambulare igitur coram Deo in veritate eſt Dei præcepta cuſtodire. Et ita intelligitur id, quod promiſit Deus regi Dauid: *Si cuſtodierint filij tui vias meas, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde ſuo, & in omni anima ſua, non auferetur tibi vir de ſolio Iſrael.* Quæ verba literæ diuinæ in tertio libro Regum memoriæ prodiderunt. Hoc quod hic dicit Ezechias, non ideò dicit vt ſe arroganter laudet, ſed vt ſpem ſuam confirmet. Pater eius Achaz Dei cultum abſtulerat, & idola adorauerat, ipſe autem Ezechias idola contriuit, templum Baal euertit, 4.Reg.16
& diuinum cultum in ſtatum priſtinum reuocauit. 4.Reg.18

e *Et fleuit Ezechias fletu magno.*] Credibile eſt cogitaſſe Ezechiam fore, vt morte ſua hoſtes ſui lætarentur, & dicerent ob eam cauſam illum à vita deceſſiſſe, quia abſtuliſſet de medio idolorum aras, F
& eius mortem pœnam ſacrilegij falsò interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offenderentur multi ex fidelibus, & omnes infideles ſuperbia elati in peſtilentiores errores inciderent. Videbat præterea ſe migrare è vita ſine filiis, & tenebat memoria promiſſionem Dei factam Dauidi, quam, ſi tunc moreretur, exiſtimabat non eſſe fortaſſe implendam. Expectauerat hactenus rex Ezechias ex poſteritate ſua Chriſtum dominum carnem ſumpturum, quoniam eſſet ex ſemine Dauidis, cui dixerat Deus: *De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam.* Et tanto mœrore Pſal.131.
ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarum profunderet. Eo nanque tempore filium non habebat. Nam Manaſſes eius filius erat duodecim annorum cùm regnare cœpiſſet. Ex quo conſtat poſtea eſſe natum eundum Manaſſem anno tertio ab hac ægritudine Ezechiæ.

f *Et factum eſt verbum Domini ad Eſaiam dicens, Vade.*] In quarto libro Regum ita ſcriptum eſt: *Fleuit Ezechias fletu magno: & priuſquam egrederetur Eſaias mediam partem atrij, factus eſt ſermo Do-*

A *mini ad eum dicens : Reuertere , & dic Ezechiæ duci populi mei : Hæc dicis Dominus Deus patris tui : Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce ſanaui , &c.* Hîc vides quantùm valeat apud Deum oratio cum lachrymis coniuncta. Conceſſit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille non poſtulauerat: & promiſit liberaturum eum de manu Aſſyriorum, quod ille non petierat. Vbi aſpicis plus Deum nobis tribuere quàm
Matt. 9. petamus. Narrat diuus Matthæus oblatum fuiſſe Chriſto paralyticum iacentem in lecto, cui Chriſtus dixit: *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Et paulò poſt: *Surge, tolle lectum tuum , & vade in domum tuam.* Paralyticus ſolùm corporis ſanitatem petebat , at Deus & corporis & animi illi ſanitatem tribuit. Mú-
Num. 17 dus promittit multum , & dat parum : contra verò Deus plura dónat, quàm promittat. Promiſit Deus ſe daturum flores virgæ eius, qui dignus eſſet ſacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & non quoſcunque fructus viles & abiectos, ſed amygdala excellentia. Quid eſt hoc Domine, nónne promiſeras flores ? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, niſi vt ſummam bonitatem tuam, immenſámque magnificentiam & amplitudinem hominibus oſtendas? Deus promittit flores, & tribuit etiam vberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit niſi flores inſtar geniſtæ, quæ aureos flores & amœnos oſtendit, nullum autem vilem
B fructum producit.

g *Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.*] Reuerſus
[illegible] eſt ſol decem gradus in horologium ſolis in lapide quodam cum lineis ſignatis , quibus intelligebatur quota hora erat, quando ſol radiabat. Nonnulli per hos gradus ſiue lineas intelligũt horas, inter quos eſt Ionathas Chaldæus : & aiunt vno temporis puncto ſolem conuerſum eſſe retrorſum decem horas. In ortu ſuo attingebat ſol primam lineam, & paulatim deſcendebat vſque ad vltimam. Sed tunc à decima reuerſus eſt vſque ad primam. Nonnulli exiſtimant hũc diem creuiſſe decem horas, quoniam exiſtimant ſolem in curſu ſuo has decem horas in inſtanti retro rediſſe, & poſteà à prima hora incœpiſſe , & paulatim fuiſſe progreſſum. Alij arbitrantur creuiſſe vigenti horas, & ita duraſſe ſolem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuiſſe prolixiorem aliis, nec ſolẽ mutaſſe curſum, ſed ſolùm hoc miraculum apparuiſſe in horologio Achaz. Non enim credũt fuiſſe hoc miraculum publicũ, ſed priuatum, ideo dixiſſe ſcripturã fuiſſe factum in horologio Achaz, vt inſinuaret in aliis factum non fuiſſe. Quæ ſententia eſt ſatis probabilis. Sed quoniam in ſecundo libro Paralipomenon
C ſcriptum legimus, miſſos tunc fuiſſe legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portẽto, quod acciderat ſuper terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum, de quo agimus, exiſtimo ſolem nõ ſolùm in horologio Achaz, ſed etiam in cœlo retroceſſiſſe, & fuiſſe viſum in Chaldæa, vnde legati Hieroſolymam venerunt. Per regem Ezechiam ægrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At miſertus illius ſol ille ſummus & ſempiternus Chriſtus Deus noſter retrorſum reuerſus eſt. Cùm enim Filius Dei eſſet verus Deus, æqualis patri, factus eſt homo, & vt diui Pauli vtar verbis, *ſemetipſum exinaniuit , for-*
Philip. 3. *mam ſerui accipiens in ſimilitudinem hominum factus , & habitu inuentus vt homo.* Hoc enim eſt ſolem reuerti retrorſum , nempe filium Dei humanam naturam ſumpſiſſe, quoniam quatenus homo, minor eſt patre, quemadmodum ipſe ait : *Pater maior me eſt.* Venit igitur Filius Dei, vt Ezechias, hoc eſt , hominum genus, à morte liberaretur. Ipſe enim de ſe ait: *Ego veni,*

vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideò Chri- D
ſtus dicitur ſalutare, iuxta illud : *Et videbit omnis caro* Ioan. 14
ſalutare Dei, & id quod dicebat iuſtus Simeon : *Quia* Ioan. 10.
viderunt oculi mei ſalutare tuum, hoc eſt, eum qui ſalutem , & vitam hominibus ægritudine laborantibus Luc 3.
attulit. Ideò ſeipſum abiecit hominis naturam aſſumens. Quod volens idem Apoſtolus amplificare ait: Luca. 2.
Humiliauit ſemetipſum factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. Et ſecundum hoc minuit eum pa- Philip. 2.
ter æternus paulò minus ab Angelis, iuxta id quod dicitur in Pſalmo : *Minuiſti eum paulò minus ab Angelis.* Pſal. 8.
quem locum Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos de Chriſto apertiſſimè interpretatur. Itaque per nouem lineas , per quas Sol reuerſus eſt retrorſum , nouem choros Angelorum intellige, à quibus Deus pater filium ſuum paulò minus minuit , & per decimam lineam, in qua Sol ipſe ſe poſuit, intellige glorioſam illam virginem Mariam , in cuius vtero ſacratiſſimo clauſus eſt Chriſtus Deus noſter, & ex qua carnem aſſumpſit. Nuſquam enim Angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, ſed ſemen Abrahæ, hoc eſt, non naturã angelicam ſumpſit, ſed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hîc dicitur: *Reuerti faciam vmbram linearum.* Quoniam hanc lineam excellentiſſimam obumbrauit Spiritus ſanctus : iuxta id quod illi dixit Gabriel Angelus apud Lucã : *Virtus Altiſſimi obumbrabit tibi.* E

h *Scriptura Ezechiæ.*] Pro tam admirabili ſanitate à Deo accepta, & pro tam inſigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo commemorat afflictiones, quibus premebatur audiens eſſe ſe à vita diſceſſurum, cùm eſſet in ætate florenti, & veluti in dimidio dierum ſuorum, & ſine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticum in myſtico ſenſu accommodari generi humano per Chriſtum ſanato , vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & triſtem ſtatum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamẽ illud in ſenſu , quem literalem appellant , interpretabor.

i *Ego dixi : In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.*] Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminẽtis nuntium audirem, tunc dixi ea, quæ ſequuntur: In ætate mea florenti, in meridie video occidiſſe ſolem ætatis meæ, in medio vitæ morior, & eo ad portas inferi, hoc eſt, ad loca mortuorum : ſecundum corpus ad ſepulchrum, ſecundum verò animam ad limbum locum ſanctorum patrum. Poteſt hoc ita coniungi: *Ego dixi in dimidio dierum meorum* : & tunc fiat colon, & ſequatur, *Vadam ad portas inferi.* Quidam pro dimidio vertunt præciſionem. Et tunc eſt ſenſus , Ego au- F
diens præciſos eſſe dies meos dixi : Vadam ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quòd adhuc iuuenis à vita migraret. Nam vt poma cruda & acerba vi ex arboribus euelluntur, matura verò & veluti ad ſenectutem prouecta, ſuapte ſponte cadunt, ſic iuuenes duriter, & veluti vi quadam ſeparantur à vita, ſenes autem leuius & placidius. Sed mirum videtur cur rex ſanctus tam grauiter angeretur morte , cùm viri ſancti eam libenter amplectantur, & Chriſti martyres ad locum ſupplicij alacri animo & erecto accedant vnde nunquam ſe redituros eſſe arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & moleſta nauigatione ad portum proximè accedunt , gaudio perfunduntur : ſic qui morti appropinquant, quaſi ex magna iactatione erepti, terram optatam & cœleſtem patriam aſpicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat quia moriebatur, ſed quia ſine filio decedebat, ex quo credebat Meſſiam carnem ſumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite ſuprà reddidimus. Et præterea ſciebat ſe deſcenſurum ad

A locum aliorum Patrum. At Chriſti martyres finita vita ſtatim ad cœlum aſcendunt, & ipſa morte immortalitatem conſequuntur. Omnes in fide, ſpe, & charitate à vita migrantes, aut illico ad cœlum aduolant, aut purgatorium, vnde purgatione confecta ad æternam beatitudinem proficiſcuntur.

K *Quæſiui reſiduum annorum meorum.*] Hoc eſt, petij à Deo, vt adiiceret mihi reſiduũ ætatis meæ. Obſecraui eum, vt mihi vitam concederet.

l *Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.*] Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hieroſolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua ſolùm erat verus Dei cultus. Hi ſolùm viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et ſtatim ſubdit: *non aſpiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis.* Hoc eſt, Decedens modò è vita, nullum hominem vltra in hoc mundo videbo, nec aſpiciam populum meum habitatorem quietis, qui de uicto Sennacheribo in pace D & ſecuritate quieſcit. Vel per terram viuentium intelligit patriam cœleſtem, de qua dicitur Pſalmo. *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Et in alio: *Placebo Domino in regione viuorum.* De qua ait Chri- Pſal.26.
ſtus apud Matthæum, *Beati mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram.* Ideò dicebat, non ſtatim ſe viſurum Deũ in gloria, quia deſcenſurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Chriſtus ſuo ſanguine aperiret. Pſal. 11. Mat. 5.

m *Generatio mea ablata eſt, & conuoluta eſt à me, quaſi tabernacula paſtorum.*] Senſus eſt: Ecce morior, & filium non relinquo, qui poſſit mihi in regno ſuccedere, de cuius ſemine Chriſtus oriatur In me finitur generatio mea: Et quemadmodum tabernaculum tentorium paſtorum conuoluitur & complicatur, cùm paſtores migrant è loco in locum, ſic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur, ne amplius extendatur & propagetur.

ANNOTATIONES

B ex Hebræo in

CAPVT XXXVIII.

1 Et introiuit ad eum Eſaias filius Amos Propheta.] *Poteſt verti ex Hebraico:* Filius Amos prophetæ. *Et ita tranſtulit Pagninus. Eſt enim in Hebraico* הנביא *hannabi. Qua de re diſſeruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.*

2 Quæſiui reſiduum annorum meorum.] *In Hebraico eſt* פקדתי יתר שנותי *puccadhti iether ſenothai. Verbum eſt* פקד, *& eſt hic pual paſſiuum in preterito, Significat hoc verbum præter alia viſitare, vt Geneſis vigeſimo primo:* Viſitauit autem Dominus Saram. *Ideò poteſt verti:* Viſitatus ſum in reſiduo annorum meorum. *Quaſi dicat: Puniuit me Deus auferens à me reſiduum annorum meorum. Significat etiam deeſſe, vt primi Regum vigeſimoquinto,* Nec aliquando defuit quicquam eis. *Vnde poteſt verti:* Defuit reſiduum annorum meorum. *Et quoniam verbum hoc requiro ſignificat, non inuenire, & deeſſe, vt cum dicimus, requiro hominum noſtrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo, ſignificans antiquos in illa re eſſe* C *prudentia deſtitutos, ideò fortaſſe poſuit noſter interpres,* Quæſiui reſiduum annorum meorum, *pro priuatus ſum reſiduo annorum meorum. Poteris reddere Latinè:* Deſtitutus ſum reſiduo annorum meorum. *Pagninus vertit:* Carebo reſiduo annorum meorum. *Septuaginta:* Relinquam annos reſiduos. *Quæ omnia in idẽ ferè coincidunt.*

3 Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.] *Septuaginta habent:* Dixi, nequaquam vltrà videbo ſalutare Dei in terra viuentium. *Satis eſt perſpectum & exploratum dantibus operam literis diuinis, Chriſtum ſeruatorem noſtrum eſſe ſalutare Dei, de quo vaticinatus eſt Eſaias dicens:* Et videbit omnis caro ſalutare Dei. *De hoc prædixerat Iacob:* Salutare tuum expectabo Domine. *Et illud Dauid ardenter deſiderabat dicens:* Oſtende nobis Domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis. *Hoc diuinum ſalutare amplectens Simeon ille religione ac pieta-*
Infrà. 52. *te præſtans, voce ignea & charitate ardente cecinit:*
Gen. 49. Nunc dimittis ſeruuum tuum Domine, ſecundum
Pſal. 39.
verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei ſalutare tuum. *Cum igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex ſemine ſuo eſſe carnem ſumpturum, & videret ſe abſque filiis è vita migrare, ait, ſi filium non re-* E *linqueret non viſurum Chriſtum in æterna beatitudine, quoniam illuc aſcendere non poterat, niſi Chriſtus eius ianuam ſanguine ſuo aperiret. Eſt enim Chriſti ſanguis, vt verbis Diui Hieronymi vtar, clauis paradiſi. Et volens Ezechias ſignificare ſe loqui de Chriſto, ſubiunxit:* Non aſpiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. *Acſi diceret: Si ita deceſſero è vita, non videbo Deum factum hominem, qui eſt habitator quietis, & æternę beatitudinis. Eum quem Deum vocaueras, & iuxta Septuaginta ſalutare Dei, nunc hominem appellat, quoniam Chriſtus eſt verus Deus, & verus homo, & ipſe eſt glorię & quietis vera habitator. Nam in hoc mundo nulla eſt vera gloria, nulla vera quies.*

4 Generatio mea ablata eſt, &c.) *Pro hoc in Hebraico eſt in hunc modum.* באסי נירור, *dori niſſach. Verbum* Gen. 47.
דור *dur ſignificat habitare, peregrinari, durare. Vnde no-* Pſal. 38.
men דור *ſignificat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis noſtra ætas & duratio & vita eſt quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc ſapientior erat, nemo pietate præſtantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus eſſet, reſpondit:* Dies peregrinationis vitæ F meæ centum triginta annorum ſunt. *Vnde dicebat regius vates:* Aduena ſum ego apud te, & peregrinus ſicut omnes patres mei. *Ex quo efficitur, vt viri iuſti ex hac vita decedant tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuerſorium nobis Deum dediſſe, non habitandi: eſſe autem veram patriam & habitationem noſtram in cœlo. Non enim præſtantes viri tot labores ſuſcepiſſent, niſi certiſſimè crederent, non iiſdem finibus eſſe gloriam terminandam, quibus & vitam. Poteſt igitur verti:* Peregrinatio mea ablata eſt, *pro quo Pagninus tranſtulit:* Habitatio mea receſſit. *Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur, contrà verò Dauid gemuit ob incolatus ſui dilationem: dicens,* Hei mei quia incolatus meus prolongatus eſt. *Idem di-* Pſal. 119.
uerſo medio deſiderabant. Deſiderabat Ezechias Chriſtum videre, ideò morte angebatur, quia ſine filio decedebat, ex quo Chriſtus carnem ſumeret. Contrà vero Dauid mortem optabat, vt Chriſtum citiùs videret. Vt enim duo volucres accipitres auem altius volantem, ſéque in ſublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, ſed

vnuſquiſque

A *Vnuſquiſque diuerſa via dirigit ſuum curſum & volatum, efficiens diuerſos anfractus, ſed ad idem tendentes, ſic bi duo illuſtriſſimi reges idem, ed diuerſa ratione quære- D bant.*

ᵃ Præciſa eſt velut à texente vita mea, dum adhuc ordiret ſuccidit me, de manè vſque ad veſperam finies me. Sperabam vſque ad manè, quaſi leo ſic contriuit oſſa mea. ᵇ De manè vſque ad veſperam finies me: ſicut pullus hirundinis ſic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati ſunt oculi mei, ſuſpiciẽtes in excelſum. ᶜ Domine vim patior, reſpõde pro me. ᵈ Quid dicam? aut quid reſpondebit mihi, cùm ipſe fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine animæ meæ. ᵉ Domine ſi ſic viuitur, & in talibus vita ſpiritus mei corripies me, & viuificabis me; ecce in pace amaritudo mea amariſſima. Tu autem eruiſti animam meã, vt non periret: proieciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea. ᶠ Quia nõ infernus confitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabunt qui deſcendũt in lacum, veritatem tuam. ᵍ Viuens viuens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine ſaluum me fac, & Pſalmos noſtros cantabimus cunctis diebus vitæ noſtræ in domo Domini. ʰ Et iuſſit Eſaias vt tollerent maſſam de ficis & cataplaſmarent ſuper vulnus & ſanaretur. Et dixit Ezechias: ⁱ quod erit ſignum, quia aſcendam in domum Domini?

a *Præciſa eſt velut à texente vita mea.*] Elegans & apta ſimilitudo. Comparat vitam humanam cum tela, quę etiam in exordio facile ſcinditur.

b *De manè vſque ad veſperam finies me.*] Senſus eſt: Tã
B intolerabilis erat dolor, tam graui ægritudine cruciabar, vt manè exiſtimarem non eſſe me victurum vſq; ad noctem. Et iterum veſpere putabam non poſſe me ad diem ſequentem vitam traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum oſſibus mihi conſumeret, inſtar leonis pecus aliquod diſcerpentis.

c *Domine vim patior.*] Hoc eſt acerbiſſimè crucior: reſponde pro me, hoc eſt, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & ſanitatem.

d *Quid dicam? aut quid reſpondebit mihi, cum ipſe fecerit?*] Senſus eſt: Non poſſum conſequi verbis tam admirabile Dei beneficium. Si Deum interrogauero quis fuerit meæ ſanitatis reſtaurator, quid reſpõdebit mihi, niſi eum hoc feciſſe? verti poteſt: *Quid loquar? vt promiſit mihi, ſic ipſe fecit.* Quaſi dicat, Quid faciam? quibus verbis agam gratias Deo pro tam inſigni beneficio? Non aliud agere poſſum, quàm recogitare tibi ô Domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ, hoc eſt, Perpetuò ero memor afflictionum, à quibus me mirabiliter eripuiſti. Nunquam mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficio-
C rum. Et vt cognoſcam magnitudinem beneficij, cogitabo magnitudinem calamitatis. Nonnulli codices habent: *Cum ipſe fecerim.* Et tunc poteſt eſſe ſenſus, Quid dicam? aut quid poſſum pro me aduerſus Dominum proferre? Nam ipſe mihi reſpondebit, me hoc feciſſe, me ipſum fuiſſe cauſam meæ ægritudinis, quòd illi debitas gratias non egerim pro victoria de hoſtibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Domine miſerearis mei, ponam ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meæ in afflictionibus & doloribus tranſactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate verſatus ſum. Pauci reperientur, qui hoc ipſum dicere non poſſint. Quis eſt qui nõ naſcatur plorans, qui à pueritia non ſtatim mœroribus & angoribus prematur? Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montem deſcendens
ſimile. ſemper ſonitum efficit, & ſtatim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, donec ad pedem montis ingreditur mare, ſic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & ſic ploratus & gemitus fundẽs, vitam ſine quiete & ſecuritate traducit, donec decurſo ſpatio mare mortis ingreditur, quò tãdem omnes fluuij tam magni quàm parui ingrediuntur. Quod E
ſentiens Iob ca. 14. dicebat: *Homo natus de muliere, breui viuens tempore repletur multis miſeriis.*

e *Domine ſi ſic viuitur.*] Senſus huius verſus eſt: Hæc ego in ægritudine dicebam: Hæccine Domine eſt vita hominis? Sic ne viuitur tam breuiter? In talibus eſt vita qua ſpiro: ſicne in tam parua duratione conſiſtit? Dilata mihi dies, ſiquidem illud poteris facilè efficere. Nam tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & ſalutem reſtituere. Adeptus ſum victoriam, triumphaui de Sennacheribo, incipiebam requieſcere & gaudere adepta pace, & quando venit tempus illud, in quo exiſtimabam quietem & tranquillitatem inueniſſe, ecce nunc incidi in grauiſſimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amariſſima. Vel ſic: *Cum amaritudine ſumma cruciarer*, ecce amaritudo hæc verſa eſt in pacem. Nam ſequitur ſtatim: Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret, proieciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Id eſt, nõ amplius meorum peccatorum recordatus es. *Pſal. 6.*

f *Quia non infernus confitebitur tibi.*] Id eſt, illi qui in *Pſal. 113.*
inferno cruciantur. Ita dicitur in Pſalmo: *Quoniam nõ eſt in morte qui memor ſit tui. In inferno autem quis confitebitur tibi?* Et in alio Pſalmo: *Non mortui laudabunt te* F
Domine, nec omnes qui deſcendunt in infernum. Per mortem, & infernum idem intelligit. Eſt enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis verſantur, mortui dicuntur. Appellatur etiam infernus lacus, quò ſcelerati deſcendunt, vbi nullam à Deo expectant beatitudinem, quoniam in inferno nulla eſt redemptio.

g *Viuens viuens ipſe confitebitur tibi.*] Mortuus te Domine in hac vita non laudat, ſed ille qui viuit, te laudibus effert, & ſi illi filios dederis, ipſe eos inſtruet, docens eos legem tuam, vt eam obſeruent, & te ſingulari amore proſequantur.

h *Et iuſſit Eſaias.*) Hoc prius fuit quàm canticum quod modò explanauimus. Nonnulli exiſtimãt morbum regis fuiſſe apoſtema quoddam, quod ficis ſiccis, quos caricas appellamus, curatum eſt. Nam iuxta artem medicorum huiuſmodi morbis ſunt caricæ ſalutares. Ex quo colliges non eſſe medicinã contemnendam. Alij arbitrantur hos ficus non fuiſſe ſiccos, neque naturaliter prodeſſe vulneribus, imò no-

A cere,ſed voluiſſe Deum rebus noxiis & aduerſis vlceri regis mederi,vt euidentius potentiam ſuam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere, vt eius potentia 4.Reg. 2. emineat,& clarius illuceſcat.Sic per Eliſæum aquas amaras Iericho,ſale dulces reddidit, & quæ noxiæ erant,ſalubres factæ ſunt:cùm contra miſſo ſale amariores fieri deberent. Exod 15. Aquæ Marach in deſertò cùm eſſent amaræ,ligno in eas cóiecto dulces redditæ fuerunt,cùm lignum illud eſſet amarum,vt nonnulli referunt. Num 21. Eodem modo læſi Hebræi à ſerpentibus viſo ſerpente æneo,quem Deus erectum eſſe iuſſit, ſanitatem recuperabant.Et aiunt nonnulli noxium eſſe D videre æs iis quos ſerpentes momorderint.Sic Chriſtus cæcum curauit luto,vt humana ratio confunderetur,& Chriſtus ſuum numen oſtenderet. Ioan.9

i *Quod erit ſignum.)* Hoc interrogauit Ezechias priuſquam Domino pro reddita ſanitate gratias ageret. Quod autem ſignum datum ſit,iam explicuimus. Vel eſt quædã admiratio viſi miraculi. Quaſi dicat:quàm admirabile eſt Domine hoc ſignum tuum. Vt intelligas hanc hiſtoriam pleniſſimè,lege quartum librum Regum & ſecundum Paralipomenon.

ANNOTATIO.

1 Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret:] *Pro eruere in Hebraico , eſt verbum* חשק *chaxac,quod ſignificat præter alia amare,deſiderare,coniungere,& cingere. Hinc fluxit interpretum varietas.Septuaginta tranſtulerũt:* Liberaſti animam meam,vt non periret. *Pagninus:* Deſideraſti eruere animam meam à fouea conſumptionis. *Poteſt verti:* Dilexiſti animam meam. *Vel :* coniunxiſti tibi animam meam,ne periret. *Qui in charitate eſt, coniunctus eſt Chriſto. Vnde dicebat Paulus :* quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? *Et alibi:* qui adhæ- Rom. 8. ret Deo,vnus Spiritus eſt. 1.Cor.6. *Et alibi ſe vinctum vocat:quia Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Poteſt præterea verti:* Tu autem cinxiſti,aut operuiſti animam meam. Ephes.3. & 4. *Hoc eſt,me veſte charitatis induiſti. Eſt enim charitas veſtis,quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus Apoſtolorum princeps:* 1.Petr.4. *Hac veſte nudati eiiciuntur à conuiuio cœleſtium nuptiarum. At ea induti poſſumus mentis opulis abundare,& cum vitæ ſtatum adipiſci,qui in altiſſimarum rerum contemplatione conſiſtit. Hæc enim eſt veſtis illa , de qua ait Chriſtus apud Matthæum c.22.* Quomodo huc intraſti,non habens veſtem nuptialem?

B

Argumentum capitis XXXIX.

Mittit Rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam quem Eſaias reprehendit,quòd illis theſauros ſuos oſtendiſſet prædicens eſſe illos theſauros à Babyloniis rapiendos, & in Chaldæam aſportandos. E

CAPVT XXXIX.

4.Reg.20. IN a tempore illo i miſit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam. Audierat enim quòd ægrotaſſet & conualuiſſet. b Lætatus eſt autem ſuper eis Ezechias,& oſtendit eis cellam aromatum,& argenti,& auri,& odoramentorum,& vnguenti optimi, & omnes apothecas ſupellectilis ſuæ, & vniuerſa quæ inuenta ſunt in theſauris ſuis. c Non fuit verbum, quod non oſtenderet eis Ezechias in domo ſua,& in omni poteſtate ſua. Introiuit autem Eſaias propheta ad Ezechiã regem,& dixit ei: Quid dixerunt viri iſti,& vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: d De terra longinqua venerunt ad me,de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea ſunt viderunt, Non fuit res quam non oſtenderem eis in theſauris meis. Et dixit Eſaias ad Ezechiam: Audi verbum Domini exercituum: Ecce dies venient,& e auferentur omnia,quæ in domo tua ſunt,& quę theſaurizauerunt patres tui vſque ad diem hanc,in Babylonem. Non derelinquetur quicquam,dicit Dominus. f Et de filiis tuis qui exibunt de te,quos genueris,tollent,& erũt eunuchi in palatio regis Babylonis. C Et dixit Ezechias ad Eſaiam: g Bonum verbum Domini quod locutus eſt. Et dixit: Fiat tantùm pax & veritas in diebus meis. F

EXPLANATIO.

a *In tempore illo miſit Merodach Baladan,&c.*] Mortuo Sennacheribo obtinuit regnum Aſarhadõ filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum , de quo c.ſuperiore diſſeruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter cõualuit,& in eius ſanitatis ſignum Sol reuerſus eſt retrorſum,& vagata eſt ſtatim fama fuiſſe eum huius miraculi cauſam,miſit rex Babylonis legatos ad illum cum literis & muneribus,qui interrogarent de portento,quod acciderat,vt verba 2.Paralip. c.32. teſtantur. Et quoniam hic rex Babylonis non erat filius Sennacheribi,ſed Baladani,perſpicuũ eſt,aliud fuiſſe tunc regnum Babyloniorum,aliud Aſſyriorum. Aſſyrij ceperunt Samariam,Babylonij verò Iudã & Hieroſolymam. Exiſtimo tamen regem Sennacheribum, qui tũc monarchiã imperij tenebat, fuiſſe Dominum Babylonis. Habebat Babylon regem , ſed ſubditum atque Sennacheribo tributarium. Et ob eã cauſam reges Aſſyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metaſthenes chronographus Perſa in libro de iudicio temporum,ait Phul Beloochum & Sennacheribũ fuiſſe Babylonis reges,cùm eos ſacra ſcriptura Aſſyriorum reges appellet. Erat enim Babylon ſubiecta tunc Aſſyriis , donec Nabuchodonoſor Babylonis principatum obtinuit. Hic vicit Aſſyrios,& Babylonem amplis victoriarum ornamẽtis decorauit,& fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum eſt , vt ipſi Aſſyrij Babyloniorum nomen aſſumpſerint,vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonicos ſeptuaginta annos,donec Cyrus & Darius eos ſuperarũt, & vrbem funditus euerterunt.

b *Lætatus eſt autem ſuper eis Ezechias.*] In libro ſecundo Paralipomenon ita ſcriptum eſt : *In diebus illis*

A *illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & orauit Dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei ſignum. Sed non iuxta beneficia, quę acceperat retribuit, quia eleuatum eſt cor eius. Et facta eſt contra eum ira, & contra Iudam & Ieruſalem. Humiliatúſque eſt poſteà, eò quòd exaltatum fuiſſet cor eius, tam ipſe quàm habitatores Ieruſalem, & idcirco non venit ſuper eos ira Domini in diebus Ezechiæ.* Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis ſit afflictio, & quàm periculoſa proſperitas. In afflictione confugiebat ad Deum, totúmque ſeipſum illi lachrymis & precibus tribuebat, in proſperitate verò elatus eſt, Deóque pro acceptis beneficiis debitas gratias non egit. Imò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias ſuas oſtentare. Quod non fuit ſine culpa iactantiæ.

c *Non fuit verbum quod non oſtenderet eis Ezechias.*] Paulò poſt ait Ezechias: *Non fuit res, quam non oſtenderem eis in theſauris meis.* Quod anteà appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo conſtat, verbum, hoc in loco pro re accipi.

d *De terra longinqua venerunt ad me.*] Videtur eſſe iactantia. Quantò longius Babylon diſtabat à Iudæa, B tantò maiorem honorem ſibi delatum eſſe exiſtimabat Ezechias ob legatos Babyloniorum. Prętereà nō deberet dicere, *venerunt ad me*, ſed, venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad ſe, ſed ad Dei gloriam referret.

e *Auferentur omnia quæ in domo tua ſunt.*] Ideò Babylonij rapuerunt diuitias Ezechiæ, quia ipſe eas illis oſtendit. In aperto orationis argumento hæc omnia ſunt facilia, ideò ad eum ſenſum, quem moralem appellant, interpretationem conuertamus. Per diuitias & theſauros intelliguntur bona opera. Quæ enim ſunt veræ opes, niſi quæ animum ditant, & præcellentibus ac ſplendidiſſimis ornamentis decorant, & admiranda quadam inſignique gloria cumulant? Cùm autem hæ ſint virtutes, & opera præclara, & ipſius virtutis actiones, apertè colligitur, eas eſſe illas excellentes diuitias, cum quibus nulli huius mundi theſauri comparantur. Vnde conſtat veram eſſe illam Socratis ſententiam à Cicerone multis verbis amplificatam, eos ſolos diuites eſſe, qui ſint virtute præditi & ornati. Has diuitias amittes, ſi eas Babylo- C niis oſtenderis, hoc eſt, ſi eas in lucem protuleris, & inani gloria ductus hominibus oſtentaueris. Ait enim ſanctiſſimus ille doctor Chriſtus Deus noſter apud Matthæum capite ſexto: *Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Et paulò poſt: *Cum ieiunatis nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes.* Vult Deus vt opera bona noſtra ſignemus ſigillo intentionis in ipſum, ne ea amittamus. Vult nobis merces noſtras ſecuras reddere, ne poſt longam nauigationem in ipſa mercatura ſpoliemur: ſpoliabimur autem, ſi bona opera non propter Deum, ſed ad humanam & inanem gloriam captandam faciamus. In moralibus finis, vt aiunt Philoſophi, habet eandem vim mouendi, quam habet principium in naturalibus. Cum autem charitas ſit finis, vt ait Paulus primæ ad Timotheum, capite primo, ea nos debet mouere: cùm autem charitas nos mouerit, dirigentur opera noſtra in Deum, & tunc poterunt perfecta appellari. Perfectio bonorum operum in duabus rebus præcipue conſiſtit, in directione ad vnum finem, qui realiter ſit bonus, & in electione mediorum illi accommodatorum & conuenientium. Et tunc ille finis eſt realiter bonus, quando eſt etiam principium. Vis cognoſcere ſitne bonum opus perfectum, conſidera eius finem, ad quem dirigitur: ſi ille fuerit etiam talis operis principium, & prima cauſa, poteris quieſcere, & tale opus bonum exiſtimare. D Ob eam cauſam aſſerunt Mathematici circulum eſſe perfectam figuram, quia principium & finis idem eſt in illo. Cùm autem Deus ſit principium & prima cauſa, apertè concluditur, tunc opera noſtra eſſe perfecta, ſi eorum finis ſit Deus, & ad illum fuerint directa illique dedicata, ſi Deum quæſierimus mediis opportunis & conuenientibus, ſi denique ſit finis ille, qui eſt etiam principium. Eſſe autem Deum principium & rerum omnium primam cauſam aſſerit ipſe, qui apud Ioannem capite octauo, de ſeipſo loquens, *Ego*, inquit, *principium, qui loquor vobis.* Et idem Ioannes c.1. de Deo loquens, ita ait: *Omnia per ipſum facta ſunt.* Et diuus Paulus in epiſtola ad Romanos: *Ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia.* *Rom. 11.* Nec ſolùm Theologi, ſed etiam Philoſophi Gentium radio naturali illuminati, Deum eſſe principium primámque cauſam apertiſſimè teſtantur. Ideò viri iuſti opera ſua in Deum dirigunt, eáque propter illum efficiunt. Pugnantes Hebræi cum Amalec, quandiu Moyſes manus leuabat, victoriam conſequebantur: cùm autem eas remiſiſſet, victoriam amittebant. Ita literæ diuinæ in Exodo c.17. aſſeueranter affirmant. Quid per manus niſi opera intelligimus? quæ cùm leuamus, & E ad Deum dirigimus, vincimus, & de hoſtibus noſtris, diabolo, mundo, & carne, victoriam reportamus? Si autem ea deprimimus in terram laudem humanam captantes, & inanis glorię deſiderio flagrantes, ipſam laudem & gloriam amittimus, & ab inimicis ſuperamur. Nulla re clarius gloriā conſequimur, quàm gloriæ contemptu. Nam qui appetitu inanis glorię ducuntur, & hominum rumuſculos intuentur, clariſſimis ſignis oſtendunt, ad Deum opera ſua non dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinem contemplari. Quādo Chriſtus in ſuis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos inſtruere volebat, vt in noſtris actionibus intentionem leuaremus in Deum, ad illúmque mentis aciem intenderemus. Quid enim per oculum niſi intentio ſignificatur? Ita intelligitur id, quod Chriſtus dicebat apud Matthæum, capite ſexto, *Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit.* Hinc effectum eſt, vt quando dicimus oculum dextrum, bonam intentionem ſignificemus: quando verò ſiniſtrum, malum. *Simile.* Et vt qui ſagittam emittit, vt ſcopum F attingat, claudit oculum ſiniſtrum, aperit dextrum, ſic nos in actionibus noſtris, ſi volumus verum ſcopū attingere, debemus intentionem ſiniſtram claudere, dextram verò aperire, debemus inanem gloriam & falſam nominis claritatem paruipendere. Dei autem gloriam noſtris actionibus quærere, eáſque ipſi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quātum nobis proſit bona intentio, ſumma diligētia conatur eā à nobis auferre. Id ſignificat ſcriptura libr. 1. Regum 21. dicens conatum fuiſſe Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas ſerpentem ſignificat. Quid per Naam niſi diabolum ſerpentē antiquū, & quid per oculos dextros niſi intentionem ad Chriſtū directam intelligimus? *Figura.* Eſt igitur ſumma ope nitendum vt in noſtris actionibus inanem gloriam euitemus inſtar illius, de quo dicitur Neemiæ 4. *Vna manu ſua faciebat opus, & altera tenebat gladium.* Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiúmque ad populi rumuſculos reſecandos manu teneamus. Magnus Baſilius ad hoc propoſitum hac eleganti ſimilitudine vtebatur. Faber ferrarius, quando opus aliquod conflat & cudit, *Apta ſimilitudo.* debet memoria tenere eum, à quo inſtrumentum illud ex pacto accepit, præſcriptámque ſibi ab illo formam & magnitudinem in animo verſare, vt rectè

A opus efficiat & iuxta eius volūtatem, qui illud effici iuſſit, manum dirigere, alioqui ſi eius memoriam ex animo patiatur excidere aut aliud quippiam omnino, aut longè diſſimile efficietab eo, quod facere deberet. Eodem modo Chriſtianus dum virtutem exercet, debet ita Deum ante oculos mētis habere, vt nulla eius memoriam deleat obliuio: debet omnes ſuas actiones ad Deum dirigere, & iuxta eius voluntatem, qui eum rectè operari iubet, manum mouere: debet ipſius in mente inſidere Dei voluntas, vt illā intuens, in eáque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, ſit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, aſſiduámque illius memoriam conſeruat, à quo id iuſſus eſt facere, veréque illud Dauidicum dicere poterit: *Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper, quoniam à dextris eſt mihi, ne commouear.* (Pſal.15.) Hæc diuus ille Baſilius, qui ab antiquis ob inſignem ſanctitatem, ſingularem eloquentiam, & admirabilem doctrinam, fuit meritò Magnus appellatus. Hanc doctrinam voluit nobis Deus in Exodo ſignificare, (Exod.32.) quādo Moyſi præcepit vt duo cherubin eſſent in propiciatorio, vnde Deus ipſe loquebatur, vtrunque latus propiciatorij alis expāſis tegentes. Deus ſummè benefactor eſt, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, ſed nolle ab hominibus videri & gloriā aucupari. Ita locum illum explanat Hieronymus ab Oleaſtro vir hac noſtra tempeſtate doctiſſimus & optimus in eruditiſſimis ſuis commentariis in Exodum. B Oportet igitur non ſolam Dei gloriā in noſtris actionibus quærere, & quemadmodū Abram volucres ſuper carnes immolatas deſcendentes abigebat, (Gen.15.) ſic nos inanem laudem fugere, eámq; à noſtris operibus abigentes penitus aſpernari. Sectemur doctrinam diui Pauli dicētis in epiſtola prima ad Corinthios: *Siue mā-*

ducatis, ſiue bibitis, ſiue quid aliud facitis, omnia in gloriā Dei facite. D Nam ſi opes & theſauros actionum noſtrarum oſtentauerimus, amittemus eos, ſpoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animique calamitati committemur. Ex quo efficietur, vt gloriā quęrentes ſimus omni gloria nudati & deſtituti, cum ob culpā noſtrā opes Hieroſolymæ ſint Babylonē tranſlatæ. Opes Ægyptias ad terrā promiſſionis aſportari permiſſum erat, Hebræorúmque gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ teſtantur, & ſimiliter Babylonias, vt ex primo (Exod.11.) capite Eſdræ perſpicuum apparet. At nō poterāt abſque eorum ignominia opes Hieroſolymæ Babylonē transferri. Oratorum gētilium eloquentiā, & ſalutaria philoſophorum pręcepta, quæ ſunt mundi diuitię & theſauri, poſſumus ad religionem pietatis pleniſſimam adducere, at ipſius religionis excellētes diuitias amittere, eáſque in confuſionē conuertere nō poterimus, quin ſimus magno dedecore & infamia notati.

f *Et de filiis tuis.*] Hoc eſt, de poſteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuiſſe Danielem, Ananiam, Miſaelem, & Azariam.

g *Bonum verbum Domini.*] Senſus eſt: Deus eſt ęquus & ſermo eius bonus & rectus. Ego peccaui & pœna hac dignus ſum. At Deum pium patrem precor vt in diebus meis in Iudæa ſit tranquillitas, pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia ſciebat eo tempore, quo theſauri Hieroſolymæ diripęrentur, & Iudæi ad Babylonem adducerentur, nullam fore pacem nec veritatem, nullam quietem nec in promiſſis conſtantiam, E ſed omnia futura eſſe plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortaſſe hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Eſaias hanc tranſmigrationem in Chaldæam nō futuram eſſe in diebus ſuis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, acſi diceret: *Bonus eſt ſermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXIX.

1 Miſit Merodach Baladam filius Baladæa rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.] *Pro* libris *in Hebraico eſt* ספרים *ſepharim, pro quo poſſis vertere literas, & rectè quidem. Significat enim hoc nomen præter alia epiſtolam ſiue literas. Quare poteris ea videre, quæ ſuprà annotauimus ca.37.*

C 2 Non fuit verbum quod non oſtenderet eis Ezechias.] *Pro* verbo *in Hebraico eſt* דבר *dauar, quod nomen ſignificat verbum, vt Heſter ſeptimo:* Necdum verbū de ore regis exierat, *& multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt quarto Regum capite quinto:* Et ſi rem grandē dixiſſet tibi propheta. *Et quamuis noſter interpres vertat,* verbū, *tamen ſæpe capitur pro re, vt hoc in loco, & Deuteronomij octauo capite:* Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. *Quem locum citat Chriſtus apud Matthæum capite quarto: Non ſolum homo ſuſtentatur pane, ſed poteſt etiam ſuſtentari quacunque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur,* F *quę, breuitatis gratia, omitto.*

Argumentum capitis XL.

Conſolatur Deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium & peccatorum remiſſionem. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptiſtam Chriſti Dei noſtri præcurſorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum non ſurrexit vnquam ſublimior, nemo vaticinatione præſtantior. Oſtendit propheta hominum eorúmque gloriam miſeriam, fragilitatem, & inconſtantiam, Deique noſtri ſummam fortitudinem, infinitam potentiam, & immenſam ſapientiam, & bonitatem, vt nobis ipſis diffidentes, & opes, magiſtratus, inanem gloriam, cæteraque mundi ludibria, caduca & inconſtantia contemnentes, ea ſola ornamēnta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipſum Deum ardenter aſpiremus, à quo eſt verum decus, & omnis dignitatis præſtantia.

CAPVT XL.

Mar.1.a. Matt.3.a. Luc.3.a. Ioan.1.c.

Conſolamini [a] cōſolamini popule meus, dicit Deus veſter, [b] loquimini ad cor Ieruſalem, & aduocate eam, [c] quoniam [1] cōpleta eſt malitia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius. [d] Suſcepit [3] de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis. [e] Vox clamantis in deſerto: [f] Parate viam Domini, [g] rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri [h] Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & [i] erunt praua in directa,

A directa,& aſpera in vias planas:& [k] reuelabitur gloria Domini, [l] & videbit omnis caro pariter D
quod os Domini locutum eſt. [m] Vox dicentis:Clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœ- *Eccl.14.*
num,& omnis gloria eius quaſi flos agri. Excicatum eſt fœnum,& cecidit flos,quia Spiritus *Iaco.1.b.*
Domini ſufflauit in eo. Verè fœnum eſt populus. Exiccatum eſt fœnum,& cecidit flos,verbum *1.Pet.1.d.*
autem Domini manet in æternum. [n] Super montem excelſum aſcende tu, qui euangelizas
Sion,exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ieruſalem. Exalta, noli timere. [o] Dic
ciuitatibus Iudæ: [p] Ecce Deus veſter. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet,& brachium
eius dominabitur. [q] Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. [r] Sicut paſtor gregem *Ioan.10.b.*
ſuum paſcet, in brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit: *Ezec.34.*
[s] quis menſus eſt pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? quis appendit tribus digitis mo- *f & 37.f.*
lem terræ,& librauit in pondere montes,& colles in ſtatera? [t] Quis adiuuit Spiritum Domi- *Ro.11.d.*
1.Cor.2. ni,aut quis conſiliarius eius fuit,& oſtendit illi? Cum quo iniit conſilium,& inſtruxit eum, &
Sap.9.c. docuit eum ſemitam iuſtitiæ, & erudiuit eum ſcientia, & viam prudentiæ oſtendit illi? Ecce gentes quaſi ſtilla ſitulæ, & quaſi momentum ſtateræ reputatæ ſunt. [u] Ecce inſulæ quaſi puluis exiguus,& [x] Libanus non ſufficiet ad ſuccendendum: & animalia eius non ſufficient ad holocauſtum. Omnes gentes quaſi non ſint,ſic ſunt coram eo, & quaſi nihilum & inane reputatæ ſunt ei. [y] Cui ergo ſimilem feciſtis Deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid ſculptile conflabit faber,aut aurifex auro figurabit illud,& laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex ſapiens,quærit quomodo ſtatuat ſimulachrum,quod non moueatur. [z] Nunquid non ſcietis? Nunquid non audiſtis? Nunquid non annunciatum eſt vobis ab
B initio? [aa] Nunquid non intellexiſtis fundamenta terræ? [bb] Qui ſedet ſuper gyrum terræ,& ha- E
bitatores eius ſunt quaſi locuſtæ. [cc] Qui extendit velut nihil cœlos,& expandit eos ſicut tabernaculum ad inhabitandum. [dd] Qui dat ſecretorum ſcrutatores, quaſi non ſint, iudices terræ velut inanes fecit. [ee] Et quidem nec plantato, neque ſato, neque radicato in terra trunco eorum. Repente fleuit in eos,& aruerunt, [ff] vt turbo quaſi ſtipulam auferet eos. Et cui aſſimilaſtis me & adæquaſtis dicit Dominus? [gg] Leuate in excelſum oculos veſtros, & videte quis creauit hæc. [hh] Qui educit in numero militiam eorum,& omnes ex nomine vocat. [ii] Præ multitudine fortitudinis & roboris virtutiſque eius: neque vnum reliquum fuit. [kk] Quare dicis Iacob,& loqueris Iſrael: Abſcondita eſt via à Domino, & à Deo meo iudicium meum tranſibit? Nunquid neſcis, aut non audiſti? Deus ſempiternus Dominus, qui creauit terminos terrę, [ll] & non deficiet,neque laborabit, [mm] neque eſt inueſtigatio ſapientiæ eius. Qui dat laſſo virtutem,& his qui non ſunt,fortitudinem & robur multiplicat. [nn] Deficient pueri,& laborabunt,& iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem ſperant in Domino, mutabunt fortitudinem, [oo] aſſument pennas ſicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

EXPLANATIO.

C F

a *Conſolamini, conſolamini popule meus.*) Prædixerat Eſaias capite ſuperiore omnes diuitias regis Iuda auferendas eſſe, & à Babyloniis in Chaldæam aſportandas, & Iudæos capiendos, & nihil denique Hieroſolymæ relinquendum. Sed ne Hebræi videntes ſe inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & miſera captiuitate oppreſſos, peccatis ſuis deſperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, conſolatur eos Deus, præcipitque diuinis vatibus, vt eorum mœrorem verbis conſolatoriis deliniant, promittentes illis venturum eſſe Meſſiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remiſſionem peccatorum recepturi.

b *Loquimini ad cor Ieruſalem.*) Vos domini vates conſolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraiſmus eſt. Qui mœſtum conſolatur, eique blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus ſignificare per Oſeam dicens: *Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius.* Hoc eſt, alloquar eam verbis blandis, illique iucundis. Trigeſimoquarto capite Geneſis, vbi noſtra verſio habet: *Triſtemque deliniuit blanditiis*, ait *litera* Hebraica: *Locutus eſt ad cor puellæ.* Vbi Chaldæus paraphraſtes ait: *Locutus eſt conſolationes ad cor eius.* Aeſi diceret: Sichem Dinam verbis demulcebat, vt eam ad ſe alliceret.

c *Quoniam completa eſt malitia eius.*) Scribendum eſt, militia eius, & ita habēt nonnulli codices correctiores. Appellatur autem militia tempus vitæ noſtræ. Nam quid aliud facimus toto vitæ ſpatio quàm militare? Ita enim ait Iob, *Militia eſt vita hominis ſuper terram.* Et alibi: *Cunctis diebus quibus nunc milito.* Vnde Apoſtolus ad Corinthios ſcribens, *Arma*, inquit *militiæ noſtræ non carnalia ſunt.* Eſt igitur ſenſus: Vos ô prophetæ mei conſolamini populum meum, quoniam complebitur & finietur tempus ſuorum laborum. Et veniet tempus illud, quando perfundantur gaudio, & in Chriſtum credentes remiſſionem peccatorũ conſequãtur. Capitur igitur militia pro tempore captiuitatis Babylonicæ, per quam animi captiuitas & peccatorum vincula ſignificantur. Vel ſumitur militia pro lucta, quæ erat ſub iugo veteris legis, quæ tēpore Chriſti finem accepit, de qua ait in Actis *Act.15.*

Iob 7. *Iob 14.* *2.Cor.10.*

A diuus Petrus: *Quid tentatis Deum imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque nos, neque patres noſtri portare potuimus?* Sed perpende cauſam conſolationis diuinæ nec eſſe diuitias, nec voluptates, ſed remiſſionem peccatorum. Non enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, ſed bonis animi, quę verè bona ſunt. Non ſolùm verè Christiani, ſed etiam gentium philoſophi lumine & naturæ & ſcientiæ illuminati mundi pecunias, ſumptuoſa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempſerunt, tantùm abeſt, vt eas in bonis connumerandas ducerent. Quippe cùm apertè conſpicerent homines harum rerum copia abundantes, ea tamen appetere maximè, quibus circumfluunt. Psal. 76. Quoniam nunquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò in dies earum ſitis augetur, & animum totquet, non ſolùm appetitu eas amplificandi, ſed etiam timore amittendi. Harum rerum contem- Psal. 50. platione ductus regius vates dicebat: *Redde mihi lætitiam ſalutaris tui.* Et alibi: *Renuit conſolari anima mea.* Vbi vides eum petere lætitiam, non mundi, ſed Christi, quem Dei ſalutare appellat: mundi autem lætitiam & inanem conſolationem contemnere, & pro nihilo putare.

d *Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis.*) Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. B Senſus eſt: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Meſſiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in Christum crediderint, magnam miſericordiam conſequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. *Duplicia*, hoc eſt, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis ſuis, hoc eſt, non obſtantibus omnibus peccatis ſuis, quoniam ab ipſis redimetur. Vel *duplicia*, id eſt, magnifica dona. Sed quoniam dixerat: *Completa eſt malitia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius*, exiſtimo per duplicia hæc duo intelligi, nempe impletionem malitiæ, & peccatorum remiſſionem. Et hæc interpretatio eſt clara, & ſatis literæ conueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origenes homilia quinta in Matthęum per duplicia duas punitiones intelligit, non gratiam & gloriam, quem in præſenti ſecutus diuus Hieronymus hoc dicit eſſe intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, ſemel à Babyloniis, & iterum à Romanis. Et hæc expoſitio eſt ſatis plana, & probabilis, & munita authoritate grauiſſimorum doctorum. Luteri ignorantia. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigeſimoſexto, ad probandum non dari gratiam niſi pro peccatis, quod Eſaias non dicit. Nam ex ſententia veterum interpretum loquitur ad literam de duplici punitione, non de duplici gratia. C Et quamuis hîc duplicia poſſint accipi pro gratia & gloria, non ſequitur: Datur hîc duplex beneficium gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur niſi pro peccatis. Quæ concluſio eſt hæc? O dialecticum ridiculum! Sed quid aìs Luthere? Nónne legiſti in Actis Apoſtolorum Cornelium hominem gentilem eleemoſynis & precationibus ſe ad gratiam præparaſſe, eiúſque preces & eleemoſynas aſcendiſſe in memoriam in conſpectu Dei? Si verum eſt quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera eſſe peccata mortalia, quoniam in eodem articulo aſſeris, liberum arbitrium hominis exiſtẽtis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in ſe eſt, vbi aſſeris hominem peccare mortaliter, etiam quãdo facit quod in ſe eſt, vt ſe præparet ad gratiam. O horribilem hæreſim! Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Nun quidẽ, aliàs non eſſet iuſtus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitat ad præparationem ad gratiam, ſi talis præparatio eſt D peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apoſtolos, lege Euangelia, lege vetus & nouum Teſtamentum, & totum ipſum inuenies plenum diuinis monitis, quibus miſericors ille Deus ac cœleſtis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Eſaiam capite primo Sup. 1. poſtquã ſceleratorum hominum flagitia arguit, *Lauamini*, inquit, *mundi eſtote, auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis, quieſcite agere peruerſè, diſcite bene agere. Quærite iudicium.* Et paulò pòſt: *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis.* Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat deteſtatus, eoſque ad virtutem cohortatur. Et vt liberum arbitrium oſtẽdat, ait: *Si volueritis, &c.* Vbi vides in manu peccatoris eſſe ſe ad gratiam præparare. Quî fieri poſſet, vt Deus hæc diceret, ſi conatus peccatoris ad bonum eſſet peccatum mortale? Et alibi apud eundem prophetam: *Conuertimini ſicut in profundum receſſeratis filij Iſrael.* Et alio in loco: *Redite præuaricatores ad cor.* Sup. 31. Inf. 46. Per Ieremiam cap. 3. *Reuertere auerſatrix Iſrael, & non auertam faciem meam à vobis.* Per Ezechielem 18. *Conuertimini & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus veſtris.* Per Ioelem 2. *Conuertimini ad me in toto corde veſtro.* Hoc eſt, efficite toto conatu quantùm in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: *Conuertimini ad me dicit Dominus exercituum, & ego conuertar ad vos.* E Quomodo fieri poteſt vt conatus ad gratiam ſit peccatum, ſi cùm peccator conuertitur ad Deum, confeſtim Deus ad ipſum conuertatur? Quorſum Christus omnes peccatores vocaret dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos?* Matt. 11. Præterea ſi eleemoſynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimum Actorum, & videbis Angelum dicentem: *Orationes tuæ & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt in memoriam in conſpectu Dei.* Deus auertit oculos ſuos à ſceleribus, nec illi vnquam placuerunt. Dies me deficeret, ſi vellem omnes rationes, & ſcripturarum loca afferre, quibus poſſem hoc peſtilens Lutheri dogma refutare. Non enim ait hoc in loco Eſaias ideò populum Iudaicum duplicia recipere, quia peccauit, ſed tantum eſſe Christi miſericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum ſe conuerterunt, & vſque ad finem perſeuerarunt. Aſpicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

e *Vox clamantis in deſerto.*) Hebraiſmos eſt. Idem eſt vox clamantis, ac vox clamans, quemadmodum F terra promiſſionis & terra promiſſa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus, & multa huiuſmodi, quæ paſſim in diuinis literis reperiuntur. Eſt igitur ſenſus: Audietur vox, quæ clamabit in deſerto: Parate viam domini. Dixerat venturum eſſe Christum, nunc dicit priùs venturum eſſe eius præcurſorem Ioannem Baptiſtam. Fuiſſe autem diuum Ioannem hanc vocem ipſe de ſe aſſerit apud Ioannem Euangeliſtam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quiſnam eſſet, Luc 3. Ioan. 1. reſpondit, *Ego vox clamantis in deſerto, parate viam* Mar. 1. *Domini, ſicut dixit Eſaias Propheta.* Et diuus etiam Lucas & diuus Marcus hunc locum de diuino Ioanne Baptiſta interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex ſe nihil dicebat, ſed quæ audierat à Deo. Secundò, quia ſicut vox præcedit verbum, ſic Ioannes Christum. *Præibis*, inquit Zacharias, *ante faciem Domini, parare vias eius.* Tertiò, quia vt vox verbum declarat, ſic Ioannes, *Ecce*, inquit, *Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Luc. 1. Ioan. 1. Quartò, dicitur Ioannes vox ad ſignificandum, officium ſuum eſſe non mandare

literis

A literis ſuas conciones & vaticinia more aliorum prophetarum,ſed voce, ad hoc enim miſſus erat, vt viua voce concionaretur,&Chriſtum oſtenderet Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & ſanctitatem prædicabat. Oculi,manus,veſtis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O ſingularem concionatorem, ô admirabilem doctorem vitæ,& inſignem vitam doctoris! Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, ſed non ſunt vox: quia etſi verbis prædicent, non tamen factis: ſimiles aurificibus crucem efficientibus, ſed eam non contemplantibus: & vaſa ad continendum *Simile.* ſalem, cùm ipſi ſint omni ſale deſtituti. Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vaſa, cùm ipſe ſit luto & ſpurcitia repletus. Itaque habent vocem, vox autem nequaquam ſunt. At magnus ille præcurſor in ventre matris ſuæ ſanctificatus totus erat vox, & non quæcunque, ſed clamans: non ſolùm loquens, ſed vociferans. Tanta enim Iudæorum ſurditas, tantus ſenſuum ſtupor; tam arctus eorum & profundus ſomnus, magno clamore indigebant. Clamabat igitur diuus Ioannes, & publicè concidnabatur. Hunc imitari debent hi, quibus eſt demandata cura docendi. B quid ad hoc reſpondebunt illi, qui conciones ſpernunt? qui cùm ad Eccleſiaſticas dignitates aſcenderint, nihil niſi otium, delicias, voluptates, & pecunias quærunt. Qui claues theſauri ferunt in brachio, claues autem animarum tradunt quibuſdam clericis improbis & indoctis. Qui non ſolùm populum non docent, ſed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Eſaiam non *Infr. 56.* paſtores, ſed canes, & non quoſcunque, ſed canes mutos non valentes latrare, cùm eorum officium ſit enunriare Euangelium, populi ſcelera reprehendere, & denique ſubditos ſuos docere. Legant hi an*1.Tim. 3.*tiſtites diuum Paulum ad Timotheum & ad Titum *Tit. 1.* ſcribentem, & ibi inter qualitates antiſtitum inue*Mat. vlt.*nient debere eſſe concionatores & doctores. quid *Mar. vlt.* plura? Ipſe cœleſtis doctor diuinus ille concionator Chriſtus Deus noſter eis, quos præſules conſtituit, præcepit, vt Euangelium prædicarent. Nec ſat eſt ſummiſſa voce prædicare, ſed oportet aliquando clamare inſtar diui Ioannis, quem hîc Eſaias vocem eſſe clamantem affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam ſignificabat eſſe Euangelij prædicationem longè audiendam, latéque dilatandam, iuxta id quod alius propheta prædixerat: C *In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* *Pſal. 18.* Illud eſt præterea aduertendum, hanc vocem in deſerto clamaſſe, quia re vera erat Ioannes in deſerto. Semper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præſtantes deſerta loca dilexerunt. Eſt enim deſertum veluti quædam ſchola paradiſi. Ideò dicebat Deus per Oſeam prophetam, cap. 2. *Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius.* Ex quo effectum eſt, vt Antonius, Hilarion, Hieronymus, & innumerabiles alij, qui præſtantibus ingeniis in vita humana diuina ſtudia coluerunt, vrbibus relictis ſolitudinem colerent, vbi charitate ardentes, & deſiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aſpirabant: & ob eam cauſam à cœtu hominum atque familiaritate ſeiuncti tanquam in portum ſe in deſertum recipiebant. Poteris hoc in loco per deſertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, ſed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus eſt, ſed fera. Hoc ſentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce diei plateam perambulans cum lucerna quadam in manu interrogatus quid quæreret, reſpondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines eſſe iudicabat.

f *Parate viam domini, &c.*) Hoc quidem eſt quod D vox in deſerto clamabat. Acſi diceret: Expiate animos veſtros, vt veniat ad vos Chriſtus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteráque impedimenta, hoc eſt, diſcedite à peccatis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit, parate vias veſtras, ſed *viam Domini.* Viæ noſtræ ſunt peccata, viæ Domini, virtutes. Ideò ait Deus per Eſaiam: *Non ſunt viæ veſtræ viæ meæ.* Via Domi- *Infr. 55.* ni eſt quæ ducit ad Bethſames; hoc eſt ad domum *1. Reg. 6.* ſolis, per quam eunt vaccæ legem Dei ſecum ferentes. De illa dicunt damnati, vt in libro ſapientiæ ſcriptura commemorat: *Errauimus à via veritatis.* Hominum autem via eſt ea, quæ ducit à Hieroſoly- *Sap. 5.* ma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: *Laſſati ſumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles.* Hæc eſt ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis cap. 4. *Via impiorum tenebroſa, neſciunt vbi corruant.* Et in Eccleſiaſtico cap. 21. ita ſcriptum legimus: *Via peccantium complantata eſt lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ.* Relinquamus igitur vias noſtras, nos ad æternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eúmque ad nos venientem recipiamus. In li- E bro Geneſis cap. 41. eſt memoriæ proditum clamaſſe præconem, vt omnes coram Ioſeph genu flecterent, eúmque terræ gubernatorem eſſe cognoſceret. Quis eſt hic Ioſeph, qui quærens fratres ſuos, fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, niſi Chriſtus Deus noſter, mundi ſeruator & rector? Quis eſt hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoſcerent, & reciperent, niſi Ioannes ille Baptiſta, ille glorio- *Figura.* ſus & admirandus præcurſor & præco, illa magna vox, quæ clamabat, vt viam Chriſto pararent, eúmq; verum Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, eſſéque mundi creatorem & reſtauratorem nequaquam dubitarent.

g *Rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri.*) Solitudinem exiſtimo appellari animam ſterilem, & incultam, nullóſque charitatis fructus producentem.

h *Omnis vallis exaltabitur.*) Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur iuxta illud, *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humi-* *Luc. 1.* *les.* Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus: per montem verò elatio & ſuperbia. quaſi dicat: Tempore gratiæ auferetur puſillanimi- F tas & ſuperbia. Si ſuperbus vult vt Deus ad ipſum veniat, auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat ſancta ſecuritate & fiducia in Chriſto vallem timoris & puſillanimitatis.

i *Erunt praua in directa, & aſpera in vias planas.*) Hoc eſt, qui anteà dabant operam iniuſtitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iuſtitiæ peruertebant, erunt iuſti, & actiones ſuas ad rectam rationis normam dirigentes. Iniuſtitiam appellat viam obliquam & tortuoſam, quemadmodum alio in loco principem iniuſtum ſerpentem tortuoſum appellauit. Sed ait tempore Chriſti iniuſtitiam ver- *Sup. 17.* tendam eſſe in æquitatē, & aſpera in vias planas, hoc eſt, homines inſolētes, agreſtes, elatos, fore modeſtos, mites, & lenes. Sunt quidam homines qui in te conferunt beneficia, ſed tam elati, vt priùs te aſperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, ſimiles arboribus ſpinoſis, quæ priùs te pungunt, quàm ab illis fru- *Simile.* ctum euellas. At diuina gratia intractabiles fiunt lenes & ſuaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut eſt propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter aſperitatem. Omnia hæc impedimenta

A dicit auferenda eſſe, & omnes has difficultates & de-
formitates corrigendas. Voluit diuinus vates & elo-
quentiſſimus orator hac metaphora ſignificare fore,
vt tempore Chriſti tolleretur ſuperbia & nimia tre-
pidatio atque animi imbecillitas, & iniuſtitia, ac mo-
rum aſperitas & inſolentia, & omnia denique impe-
dimenta tollerentur. Chryſoſtomus ait hac metapho-
ra declarari difficultatem veteris legis eſſe in fidei fa-
cilitatem conuertendam.

k *Et reuelabitur gloria Domini.*] Hoc eſt, apparebit
filius Dei aſſumpta humanitate, & ſe mundo viſibi-
lem præbebit.

l *Et videbit omnis caro pariter, quòd os Domini locutum
eſt.*] Hoc eſt, Et videbunt homines Chriſtum loquen-
tem, & cum hominibus conuerſantem. Anteà loque-
batur Deus per prophetas, ſed tunc loquetur ore
ſuo. Os ipſius Chriſti Domini noſtri hominibus lo-
quetur. Pro eo quod Eſaias ait: *Et videbit omnis caro
pariter, quod os Domini locutum eſt*, vertit diuus Lucas:
Luc. 3. *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.* Per Dominum ore
ſuo loquentem intelligit Chriſtum, quem appellat ſa-
lutare Dei, quod diuinam attulerit ſalutem. Ægrota-
uerat homo propter peccatum, venit ſalutare Dei
Chriſtus Ieſus, vt mundi morbis mederetur, & ægris
B ſalutem tribueret. Mundi ægritudines explicat Oſeas
cap. 4. dicens: *Non eſt veritas, non eſt miſericordia, non
eſt ſcientia Dei in terra. Maledictum, mendacium, homi-
cidium, furtum, & adulterium, inundauerunt, & ſanguis
ſanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur
omnis qui habitat in ea.* Vbi vides inter ægritudines
ignorantiam connumerari, & Dei ſcientiæ defectum.
Hæc eſt magna phreneſis, periculoſa paralyſis. Ideò
venit diuinus medicus, ad dandam ſcientiam ſalutis
Luc. 1. plebi eius, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum ge-
Sup. 1. nus humanum, de quo ait Eſaias. *A planta pedis vſ-
que ad caput non eſt in eo ſanitas*, hoc eſt, à plebeio vſque
ad principem omnes in erroribus & prauitatibus
verſantur. Hæc generis hominum ægritudo fuit in
Ezechia ægroto ſignificata, quando vt ſanitatem re-
cuperaret, Sol reuerſus eſt retrorſum, qui imaginem
Chriſti gerebat, qui vt genus hominum curaret, aſ-
ſumpſit humanitatem, & ſeipſum exinaniuit, vt ad-
uentu ſuo nos à contractis ſceleribus expiaret, om-
niúmque virtutum ornamentis decoraret, & in di-
gnitatem ac ſalutem amiſſam ſuo ſanguine reſtitue-
ret. Qua de re poteris ea videre, quæ ſuprà explana-
uimus capite trigeſimooctauo.

m *Vox dicentis: Clama.*] Nonnulli totum hoc refe-
C runt ad diuum Ioannem Baptiſtam, dicentes eum eſſe
vocem clamanté, & dicentem: *Omnis caro fœnum*, &c.
Prædicauit enim diuus Ioannes mundi contemptum,
vt homines ad amorem cœleſtiũ excitaret. Poteſt ad
Eſaiam referri, vt ſit ſenſus: Ego Eſaias audiui Dei vo-
cem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem in-
terrogarem quid eſſem clamaturus, reſpondit mihi
diuina illa vox: Clamabis hoc, nẽpe: *Omnis caro fœnum*,
&c. quæ ſequuntur. Dixerat propheta populum Dei
recepturum eſſe duplicia dona: ſed ne aliquis exiſti-
maret ſe hanc præſtitam gratiam ſimpliciter mereri,
dixit omnem hominem & omnem eius gloriam fœ-
num eſſe, vt omnes intelligerent ſeipſos parũ valere,
eſſéque à Dei benignitate & miſericordia profectam
gratiam, quam ipſi ſunt conſecuti. Nam actiones no-
ſtræ quatenus noſtræ ſunt, & à noſtra voluntate pro-
fectæ ſeparatæ à gratia fœnum ſunt, paruíque valoris.
Extenuat homines, vt Dei miſericordia eos curantis
illuſtrius appareat. Vt enim peritus & ingenioſus pi-
Simile. ctor, quando vult, vt aliquis color emineat & reſplen-
deat, atque inſignior appareat, opponit iuxta illum
contrarium colorem, nam vt ait philoſophus: Poſita
iuxta ſe oppoſita magis illuceſcunt, ſic diuinus vates

vt Dei miſericordiam ſplẽdidiſſimam eſſe cognoſce- D
remus, oppoſuit iuxta illam hominum miſeriam. Ideò
hanc vocem literis mandauit illi dicentem: *Omnis caro
fœnum, & omnis gloria eius quaſi flos agri.* O verba glo-
rioſa & inſignia, digna quæ ſemper ſint in noſtra me-
moria impreſſa, ex qua nulla vnquam obliuione de-
leantur. Ea nobis veritatem aperiunt, noſtram miſe-
riam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid
denique ſimus apertiſſimè oſtẽdunt. Vide aptiſſimam
ſimilitudinem: hominem cum fœno comparat, &
eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid
agri flore fragilius, qui frigore areſcit, calore mar-
ceſcit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculca-
tur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem oſtẽ-
dat, in puncto temporis conſumitur & perit? Ideò di-
cebat Iob c. 13. *Homo quaſi flos egreditur & conteritur,
& fugit velut vmbra.* Et rurſus: *Contra folium quod vento
rapitur, oſtendis potentiam tuam, & ſtipulam ſiccam perſe-
queris.* Vbi vides appellari hominem, folium vento ra-
ptum, & aridã ſtipulã. Et Eccleſiaſticus, *Omnis* inquit, Eccle. 14.
*caro ſicut fœnum veteraſcet, & ſicut folium fructificans in
arbore viridi.* Et diuus Iacobus, *Quæ eſt*, inquit, *vita* Iaco. 4.
*noſtra? Vapor eſt ad modicum parens, & deinceps extermi-
nabitur.* Et Dauid: *Dies mei ſicut vmbra declinauerunt &* Pſal. 101.
ego ſicut fœnum arui. Vnde dicitur in Prouerbio: *Homo* E
bulla: Eſt quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur
in aquis ſubitò naſcens, & ſtatim euaneſcens. Quo
Prouerbio monemur nihil eſſe fugacius humana vi-
ta. Homerus comparat hominis vitam caducis arbo-
rum foliis. Euripides ait huius vitę fœlicitatem dura-
re vnum diem, & eodem gloriam in ignominiã com-
mutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo,
quòd non vnum diem, ſed vnum temporis inſtans di-
cere debuerit. Pindarus hominem vmbræ ſomnium
vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil ſit, ali-
quid eſſe videtur, tamen aliquid inuenit, quòd vi-
detur inanius, nimirum ſomnium vmbræ. Æſchylus
apud Stobæum vmbræ fumi humanam vitam cõpa-
rauit: non ſolùm fumo, ſed etiam vmbræ fumi. Quid
igitur ſuperbis homo, quo nihil eſt fragilius, nihil va-
nius? Illud eſt præterea hoc loco aduertendum, Eſa-
iam miſſum eſſe concionatum, & tamen à Deo quæ-
ſiſſe, quid eſſet dicturus. Ex quibus colliges, Chri-
ſtianum concionatorem non debere in ſuggeſtum
aſcendere, niſi mittatur, niſi exiſtimauerit hanc
eſſe Dei voluntatem. Vnde ait apoſtolus: *Quomo-
do prædicabunt, niſi mittantur?* Et alibi: *Nec quiſquam*,
inquit, *ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo.* Col-
liges etiam Chriſtianum concionatorem debere F
à Deo poſtulare id, quod eſt populo ſuaſurus, nec
dicere niſi id, quod crediderit Deo placere. Placet
autem Deo, vt auditores excitet ad mundi contem-
ptum, & humanæ fragilitatis & miſeriæ contempla-
tionem, vt intuentes eſſe hominem fœnum, & om-
nem gloriam eius quaſi florem agri, inanem mundi
ſplendorem, falsámque hominis claritatem contem-
nant, & ad immortalem gloriam aſpirent. Tunc
enim concionatores munere ſuo rectè funguntur,
cùm auditoribus perſuadent, vt conſiderata humanę
naturæ fragilitate, & miſera atque caduca vitæ con-
ditione, & mundi glorię inconſtantia, omnia humana
deſpiciant, hominum opes, & rerum geſtarum gloria
florentium triſtes caſus, & miſerabiles ac ſubitas rui-
nas, in memoriam reuocantes, abnegent ſemetipſos,
& cruces ſuas tollentes, Chriſtum ducem noſtrum
ſequantur.

n *Super montem excelſum aſcende tu, qui Euangelizas
Sion.*] Nonnulli codices habent: *Tu quæ Euangelizas
Sion*, vt Sion ſit vocandi caſus, & ad Eccleſiam refe-
ratur. Et ita vertunt nonnulli ex Hebræo. Et tunc
eſt ſenſus: Tu ô Sion, ô Chriſti eccleſia diuini verbi

annun-

A annunciatrix, quoniam es bonum muntium prædicatura, & de magnis rebus dictura, aſcende in montem excelſum, eleuáque fortiter vocem tuam. Faciens mentionem Euangelij diuinus vates non ſat eſſe exiſtimauit Eccleſiam ad vocem efferẽdam monere, ſed etiam ad aſcendendum in excelſi montis cacumen exhortari, vbi magno inuictóque animo concionaretur. Sin autem legas: *Tu qui Euangelizas Sion*, vt habent Septuaginta, tunc hic eſt ſenſus: Tu fidelis concionator & Apoſtolorum chore qui apud Sionem concionaris, aſcende in montem ſublimem, & ex eius cacumine annuntia Meſſiam. Vbi vides oportere Euangelicum concionatorem ad eleuatum virtutis montem aſcendere. Eſt enim virtus mons altiſſimus, quáquam à nobis ob eius magnam diſtantiam paruus abiectúſque exiſtimetur. Vt enim apenninus mons altiſſimus à Genua nobili Liguriæ emporio incipiens paruus apparet mediterraneum mare procul nauigantibus, illúmque magno interiectio ſpatio aſpicientibus, ſic virtus, cùm ſit adeò ſublimis, vt nubes tranſcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallum inter nos & ipſam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longiſſimè abſumus, ob eámque cauſam aut eam non aſpicimus, aut ſaltem paruam
B abiectámque iudicamus. At ſi ad eam accederemus, non poſſemus abſque dubio eius incredibilem celſitudinem non admirari. Poteris per hunc montem Chriſtum intelligere, de quo ſuprà noſter vates ſecundo capite vaticinatus eſt. Oportet euangelicos concionatores eſſe ſuper Chriſtum firmiſſimum fundamentum ædificatos, quoniam ſunt ciuitas illa ſu-
Matt. 5. pra montem ſita, de qua ait Chriſtus apud Matthæū: *Non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita.* Quibus verbis eos excitat ad veritatem forti erectóque animo prædicandam, quod hîc fecerat per Eſaiam. Ideò ſequitur: *Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ieruſalem, exalta, noli timere.* Quamuis hæ expoſitiones ſint rectæ, ego tamen exiſtimo Eſaiam loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Chriſti, quos hortatur, vt annuntient Meſſiam venturum eſſe Deum & hominem, propter hæc quæ ſequuntur.

o *Dic ciuitatibus Iudæ.*] Hoc eſt Iudæorum ſynagogæ.

p *Ecce Deus veſter. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*] Senſus eſt: Tu qui Hebrǽis annuntias Meſſiã venturum, declara illis eum eſſe verũ Deũ & non purum hominem. Dic illis: *Ecce Deus veſter ipſe veniet*, qui humanitate aſſumpta euidétiſſima miracula efficiet, hominum genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo
C potenter eripiet. Etſi quatenus homo eſt ſubiturus labores, infirmitatibúſque ſubiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis eſt patri, fortis, omnipotens, & ſempiternus. Hoc dicebat Eſaias Iudæorum concionatoribus ante Chriſti aduentum. Indicat apertè hic locus Chriſtum ſaluatorem noſtrum, quem nos veniſſe credimus, eſſe verum Deum. Et quoniã Hebræi noſtri temporis negant Meſſiam fore Deum, aientes fieri non poſſe vt finitum ſit infinitum, corruptibile ſit æternum, mortale ſit immortale, oſtendẽs illis hoc in loco ex Lege, Pſalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Meſſiam eſſe Deum, vt nos firmiter aſſerimus. Negant enim illi hoc in ſacra ſcriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnantib. diuinis literis hoc affirmemus, magnáſq; in Chriſtum Deum noſtrum blaſpemias, quas ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi noſtri ordinis negotia gerebam, cum illis diſputarem. Capite vigeſimoſexto Leuitici alloquens Deus Hebræorum populum, has voces emiſit: *Ego Dominus Deus veſter. Non facietis vobis idolum & ſculptile.* Et paulò pòſt: *Ambulabo inter vos, & ero Deus veſter.* Nemo eſt qui ambigat hæc verba Dei eſſe. Deus eſt qui loquitur, qui promittit ſe inter D
homines ambulaturum. Qui fieri poterat vt Deus qui ſpiritus eſt, greſſibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis conuerſaretur, niſi humanam carnem aſſumeret, in qua ſe viſibilem demonſtraret? Hunc locum explanans R. Moyſes Gerundienſis apertè indicat eſſe de rege Meſſia intelligendum: aſſerit enim fore vt Meſſias ſit Deus & homo inter homines viſibilis apparens: quod probat ex capite vigeſimoquinto Eſaiæ dicentis: *Et dicent in illa die: Ecce Deus noſter iſte, ſpectauimus eum, & ſaluabit nos.* Et hæc eſt multorum antiquorum Rabbinorum ſententia in libro, qui inſcribitur Torath choani. Hinc intelliges quantò meliùs veteres illi Rabbini ſanctam ſcripturam expoſuerint, quàm Hebraicæ noſtri temporis. In hac ſentẽtia eſt Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: *Reſpiciam vos, & creſcere faciam*: quibus in eodem capite ipſe Deus promittit ſe magnũ in Iſraelitas beneficiũ eſſe collaturum, vertit in hunc modum: *Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & creſcere faciam vos.* Et paulò pòſt, vbi communis editio habet: *Et non abiiciet vos anima mea:* habet ipſe: *Nec abominabitur vos verbum meum.* Vbi vides Deum ſuum verbum hominibus promittere, vt E
ſuam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ eſt illud, per quod omnia facta ſunt, quod ſignificauit Moyſes, quando ita ſcripſit: *Dixit Deus, fiat lux, & facta eſt lux. Fiat firmamentum*, & cætera quæ ſequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbum ſuum. Hoc eſt verbum illud, de quo cecinit regius vates: *Verbo Domini cœli firmati ſunt:* De quo ait Sapientia: *Qui feciſti omnia verbo tuo.* Hoc Dei verbũ eſt ipſe Dei
filius verus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes Euãgeliſta: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt.* Hoc verbum promiſit Deus ſe in mundum miſſurum, vt ſumpta noſtra humanitate pro nobis moreretur. Nec eſt ô Hebræe quòd magnos aduerſus nos & queribundos clamores extollas, nóſque conuiciis atque maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, aſſerentes eſſe illud cum infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre eſt communis, nullum detrimentum omnipotentiæ ſubiit, neque Dei formam ſerui forma violauit. Duas habet naturas Meſſias noſter, diuinam & humanam, & in vtraque idem eſt Dei filius, vna perſona, vnum ſuppoſitum, noſtra ſuſcipiens, & ſua non amittens. Nec exiſtimes has duas naturas confuſas eſſe, neque eò Chriſtum appellandum eſſe duos, quòd duas habeat naturas: vnus eſt F
enim non confuſione ſubſtantiæ, ſed vnitate perſonę. Qui ideò noſtram humanitatem aſſumpſit, cùm eſſet immortalis, vt pro nobis factus homo mortem ſubiret, quo ſuam diuinam imméſámque bonitatem, ſingularémque erga nos amoris abundantiam oſtenderet. Sed quoniam ô Hebræe, his nequaquam moueris, ea relinquam, tuíſque ſcripturis tecum agam. In Pſalmo quadrageſimoquarto ſunt hæc verba literis conſignata: *Sedes tua Deus in ſeculum ſeculi, virga directionis virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* Intelligi hunc Pſalmum de Meſſia indicat eius inſcriptio, vbi poſt alia hæc ſunt verba: *Canticum pro dilecto.* Appellari autem in diuinis literis Chriſtum dilectum, quinto capite oſtendimus. Præterea in hoc Pſalmo, vbi noſtra editio habet: *Speciosus forma præ filiis hominum*, habet paraphraſtes Chaldæus: *pulchritudo tua ô Meſſia excedit filios hominum.* Hunc Pſalmum interpretatur de Chriſto diuus
Paulus in epiſtola ad Hebræos. Sed ipſius Pſalmi verba ponderemus. *Iam* vides ô Iudæe ſanctum regem Hebr. 1.

Ioan. 1.

A Dauidem hoc in loco Meſſiam Deum appellare. Ita enim ait: *Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi.* Et paulò pòſt: *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ.* Hoc eſt, tu ô Deus, cuius thronus eſt in ſeculum ſeculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi ſolent, *ſed oleo lætitiæ præ participibus tuis.* quid poteſt eſſe clarius & lucidius? Vocauerat Meſſiam Deum dicens, *Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi,* & ſtatim eum iterum Deum appellat dicens: *Vnxit te Deus Deus tuus.* Nam illa dictio, *Deus,* eſt in caſu vocandi, Deus autem tuus in caſu nominandi. Meſſias idem eſt quod vnctus apud Hebræos, quemadmodum Chriſtus apud Græcos. Et volens propheta ſignificare ſe loqui de Meſſia quem Deum vocat ait: *Vnxit te ô Deus Deus tuus.* Qui eſſent homines tam obtuſi, tantáque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes de hac veritate dubitarent, niſi eſſent impia perfidia
Pſal.49. obſtinati? In alio Pſalmo ait propheta: *Deus manifeſtè*
Pſal.24. *veniet, Deus noſter, & non ſilebit.* Et in alio: *Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus.*
Pſal.86. Et in alio. *Nunquid Sion dicet homo, & homo natus eſt in ea, & ipſe fundauit eam Altiſſimus?* Vide quàm clarè vtranque Chriſti generationem ſignificauit diuinus vates, æternam & temporalem. Et volens rurſus oſtendere hunc Altiſſimum Deum, qui Sionem fun-
B dauerat, ibi ſe hominibus ſumpta humanitate viſibi-
Pſal.83. lem oſtenſurum, ait: *Videbitur Deus Deorum in Sion.* Quid ad tam aperta loca reſpódere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum teſtamentum, quoniam illud non recipis, ſed tuum vatem, tuas ſcripturas, quibus te animi cæcitate coopertum, tenebriſque vndique circunfuſum conuinco. Ieremias capite vigeſimotertio & trigeſimotertio, vbi de Meſſiæ aduentu loquitur, ita inquit: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & ſuſcitabo Dauid germen iuſtum, & regnabit rex, & ſapiens erit, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra. In diebus eius ſaluabitur Iuda, & Iſrael habitabit confidenter. Et hoc eſt nomen quod vocabunt eum Dominus iuſtus noſter.* Hæc Ieremias dicit, hoc de Dauid, qui multis retro annis exceſſerat è vita, eſt merum commentum & pura inſania. Sed quoniam Meſſias futurus erat ex ſemine, &
Pſal.131. progenie Dauidis iuxta illud: *De fructu ventris tui po-*
Pſal.88. *nam ſuper ſedem tuam:* & illud: *Iuraui Dauid ſeruo meo vſque in æternum præparabo ſemen tuum.* Ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligi hoc de Meſſia indicat paraphraſis Chaldaica: nam vbi nos habemus: *Suſcitabo Dauid germen iuſtum,* habet illa: *Statuam iuſtum Meſſiam.* Volens autem propheta oſtēdere Meſſiam eſſe Deum, ait eum eſſe vocandum Dominum
C iuſtum noſtrum. Et pro Domino eſt in Hebraico יהוה Iedouah, nomen Dei tetragrāmaton aliis Dei nominibus illuſtrius & præſtantius, ſoli Deo tributū quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iedouah, indicat eius diuinitatem: dicens verò eſſe ex ſemine Dauidis ſuſcitādum, eius humanitatem. Hæc eſt clara, diſtincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volūt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, ſed Ionathā Chaldaicus & Septuaginta eorum falſitatem oſtendunt. Ita enim habent quē admodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto ſuarum viſionum volens hanc veritatem oſtēdere, hæc verba literis mandauit, vt eſſent perpetuis monimentis conteſtata: *Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſrael, & egreſſus eius ab initio à diebus æternitatis.* Pro, *Ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſrael,* habet Thargum Chaldaicum, *Ex te Meſſias egredietur.* Quid voluit propheta ſignificare dicens egreſſum Meſſiæ eſſe ab initio à diebus æternitatis, niſi eum, qui in Bethleemitico diuerſorio natus eſt, quem mentis oculis humanitatem ſumpturum aſpiciebat, eſſe verū Deum

D cœleſti patri coæternū? Nónne vides hîc duas Chriſti natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alteram verò ab æterno? *Et egreſſus,* inquit, *eius ab initio à* Pſal.71.
diebus æternitatis. Id cecinerat alius vates ita dicens: *Ante ſolem permanet nomen eius.* Noſter Eſaias nónne capite nono & duodecimo & vigeſimoquinto, & quadrageſimoquinto & quinquageſimotertio oſtendit Meſſiam eſſe Deum? Lege ſi volueris noſtra in hæc loca commentaria, & erit tibi hæc veritas perſpecta & explorata. Cum omnibus his locis cohæret id, quod hîc ait Eſaias: *Ecce Deus veſter: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*

q *Ecce merces eius cum eo.*] Id eſt, ipſe merces, quam ſuis dilectis tribuit, præbet enim ſeipſum diligentibus eum. Et opus illius coram illo: Id eſt, videt omnia creata. Quicquid eſt creatum opus Dei eſt, ſempérque coram illo eſt. quaſi dicat: Chriſtus cùm venerit, præbebit ſeipſum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

r *Sicut paſtor gregem ſuum paſcet.*] Chriſtum vocat paſtorem, qui apud Ioannem de ſeipſo ait: *Ego ſum* Ioan. 10.
Paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic eſt de quo Deus pater ait per Zacha. cap. decimotertio: *Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues;* quem locum E
Chriſtus de ſeipſo apud Matthæum capit. vigeſimoſexto interpretatur. Et apud Ezechielem: *Suſcitabo,* inquit, *ſuper ea paſtorem vnum, qui paſcet ea, ſeruum meum Dauid, ipſe paſcet ea, & ipſe erit eis in paſtorem.* Quæ non de Dauide, qui à vita migrauerat, ſed de Chriſto dicuntur, cuius multis in reb. rex Dauid imaginem gerebat. Ideo apoſtolus de Chriſto diſſerens in epiſtola ad Hebræos eum paſtorem magnum appellat, & diuus Petrus eum in epiſtola ſua prima principem paſtorum vocat. Hic eſt paſtor ille, qui ouem, quæ errauerat, ſuis humeris reportauit, vt eſt apud Lucam. Id quod iam Eſaias dixerat, hoc in loco iis verbis: *In brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit.* Contemplare hanc Dei noſtri pietatem & manſuetudinem. Intueantur præſules paſtorem hunc, eúmque imitari conentur. Non diſpergit oues, & errare facit, ſed congregat & adunat, eáſque errantes ad gregem ducit, in ſinu ſuo leuat, & humeris aſportat. O diuinum paſtorem, ô cœleſtem pontificem. Ideò ſe non ſolùm paſtorem vocat, ſed paſtorem bonum, qui oues ſuas vſque adeò amauit, vt pro illis ſanguinem fuderit. Perpēde. Non ſe vocat hîc iudicem, quia non venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit, qui, vt F
nos patri reconciliaret, ſe ſalutarem hoſtiam deuouit atque conſtituit, vt inimicitias inter homines & Deū depelleret, genúſque humanum à mortis faucibus ſua morte liberaret. Non ſe hîc vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atque honorem potentiámque ſignificare: Ipſe enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipſe ait, *non veni miniſtrari, ſed miniſtrare.* Ipſe nos docuit Chriſtianam philoſophiam in humilitate conſiſtere. Vocat ſe paſtorem, rem abiectam, vult vilem ac contemptum titulum ſibi vendicare, non qui nos terreat, ſed qui nos conſoletur: non quo nos ducat in obliuionem, ſed quo nobis in memoriam redigat labores, quos tulit pro nobis, noſtram vult vtilitatem & ſalutem. Cùm eſſet Deus, indutus eſt veſte lanea ex ouibus ſumpta, ſumpſit naturam noſtram, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. *In ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo,* vt de Chriſto ait ad Philippenſes ſanctus Apoſtolus. O immenſum amorem! O admirabilem pietatem huius diuini paſtoris, & infinitam charitatis abundantiam! Quis non deſiderabit ſe eſſe ouem talis paſtoris? Nam qui veræ oues

A ſunt, oe timeant, ipſe enim eſt qui paſcit, & tuetur. Ideò dicebat Dauid in 22. Pſalmo illo pleno fiducia Dei: *Dominus regit me*, aut, vt litera Hebraica habet, *Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcua ibi me collocauit, ſuper aquas refectionis educauit me.* Nec mirum eſt, ſi ipſe modò nos paſcat, oam oos ſuo ſanguine emit. Et quooiam ille pro nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbiſſimos, & indigniſſimas contumelias, ideò non eſt mirandum ſi nos congregat ſuis brachiis, & leuat in ſinu, & in humeris, cùm tam carè nos emerit. *Empti enim eſtis precio magno*, ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios. Ideò nos cuſtodit & paſcit, lupos verò deterret. At hodie multi paſtores erga oues ſunt leooes, erga lupos agni. Lupos outriunt, oues iotetficiuot. Optimus nauis guberoator proïcit aliquãdo opes ad mare, vt homioes ſalui fiant, at nunc multi præſules proiiciunt homines ad mare, vt opes acquirant, & retineant. O ſcelus inauditum, & incredibilem impietatem! Scio tamen multos eſſe paſtores virtutum magnarum gloria præſtantes, & vitæ conſilia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes. Sed non loquor niſi de illis, qui actiones ſuas non ad ouium ſalutem, ſed ad ſuam referunt vtilitatem. Quamuis oon poſſit rectè appellari vtilitas ea, quæ eſt ab honeſtate ſeiuncta. Illud eſt prætesea hoc in loco aduertendum, ob eam cauſam Deum nobis nomen ouium impoſuiſſe, vt in-
B firmitatis & imbecillitatis noſtræ oos admoneret. Oues enim nec ſe ſciunt defendere, nec in fugam coniicere, & niſi ſit paſtoris præſidium, facilè à lupis rapiuntur, & trucidantur. Sic nos oiſi à Deo protegamur, facilè à dæmonio interficimur. Eſt præterea ouis animal mite, ſubiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte, & carne. Et tales debent eſſe Chriſtiani. Oues ſint noo hirci, non vulpes, non tauri, non vrſi, non leones. Sed vide qoemadmodum diuinæ literæ, ſint inter ſe cooſonæ & cohærentes. Id quod hîc Eſaias prædixit Chriſtum portare agnos, & oues ſuas in ſinu leuare, eſt in euangelio ſcriptum in illa hiſtoria & parabola de oue perdita, quam paſtor quæſiuit, & ſuper humeros impoſuit. Et fuerat multò antè in libro Exodi figuratum. Eſt enim ibi memoriæ proditum ſacerdotem ex iuſſu Dei portauiſſe in humeris ſuper pectus ſuum oomina filiorum Iſraelis ſcripta in lapidibus precioſis. Quibus verbis voluit ſcriptura ſignificare fore, vt ſummus ille ſacerdos & pontifex animarum paſtor Chriſtus Deus noſter factus homo ſubditos ſuos in humeris ſuper pectus ſuum portaret, & ooem vehe-
C ret ad gregem, qoæ anteà perierat. Erant hæc nomina ſcripta non atramento, quod poſſet deleri, ſed ſtylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici paſtores & præſules, debere ſe in animo ſubditos ſuos portare, nullámque eſſe rem, quæ tantam vim habeat, vt poſſit ſubditorum memoriam ex eorum animo delere. In lapidibus precioſis intelligant, quàm charas Chriſtus habeat oues ſuas, & quaoto amore ipſi præſules debeant ſuos ſubditos proſequi, pro quibus debeant, ſi opus fuerit, ſanguinem ſuum fundere. Ideò ſummus ſacerdos hos precioſos lapides non in dorſo, ſed io pectore, & in corde geſtabat, vt poſſet eos ſemper aſpicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc diſcant paſtores non debere ab ouibus abeſſe, ſed eas videre, viſitare, & cognoſcere, & earum oeceſſitatibus conſulere, eáſque & verbo & exemplo docere. Id exiſtimo fuiſſe ſignificatum in literis illis, quas Deus præcipiebat vt ſacerdos haberet in rationali iudicij, nempe *Doctrina & veritas.* Tunc dicitur doctrina & veritas, quando ea, quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale D
iudicij, quia continebat iudicium Deique ſenteotiam. Illa verba, ſi fuerint ex Hebraico reddita in Latinum ſermonem, poſſunt ita verti: *Illuminationes & perfectiones.* Sed in idem coincidunt. Nam per illuminationes ſignificatur doctrina, per perfectiones morum integritas & ſanctitas. Nam doctrina ſine exemplo, parum prodeſt. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur, ſed in eam non incumbunt, ſimiles illis ſunt, qui præmunguot lucernam, ſed oleum nequaquam infunduot. Et quemadmodum qui theriacam venduot, eam priùs in ſe experiuntur, alioquin nemo eam vult emere, ſic qui virtutem docent, eam in ſe debent experiri, & id, quod aliis dicunt, efficere, ſi volunt vt alij ad virtutem moueantur. Niſi theriacæ venditor in ſe periculum faceret, oihil proficeret. Vis perſuadere virtutem? eſto præditus illa. Tuoc enim alios incendes, cùm, tu ipſe flagraueris. Sint igitur paſtores ouium ſuarum charitate inflammati, eáſque non diſpergant, nec occidant, ſed paſcant, & brachiis congregent, in ſinu leoent, atque in humeris imponant: doceant eas, & quod verbis docuerint, factis exerceant.

s *Quis menſus eſt pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit?*] His verbis & multis ſequentibus vult homines in fide confirmare, illiſque Dei omnipoteo- E
tiam ac benignitatem oſtendere. Dixerat venturum eſſe Chriſtum, & vi eius auferenda eſſe impedimenta, & homines viſuros eſſe Chriſtum, qui quaſi paſtor in brachio ſoo congregaret agnos, & ſaluos faceret fideles, tam ex Iudæis qoàm ex Gentibus congregatos. Et ne aliquis exiſtimaret hoc fieri non poſſe, deſcribit Dei magnitudinem, potentiam, & ſapientiam, vt intelligant omoes nihil Deo eſſe impoſſibile. Eſt igitur ſenſus: *Quis quaſi pugillo menſurauit aquas?* Nemo certè niſi Deus, qui earum copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum, oiſi Deus qoi omnia poteſt? qui tali menſura montibus locum aſſignauit, vt in ſua ſede conſiſterent, & totam terræ molem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo, & digitis, vt Dei potentiam per verba noſtra diſcamus.

s *Quis adiuuit ſpiritum Domini?*] Nemo Deum docuit: eſt enim eius ſapientia ſumma & ſempiterna, nec iodiget alicuius hominis conſilio & adiumento. Imò omnes gentes cum eo comparatæ ſunt gutta F
ſitulæ, & momentum ſrateræ. Situla eſt vas accommodum ad haurieodam aquam, ex qoo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiam momento ſrateræ, quoniam leuiſſimo poodere io alteram partem inclinatur, quidam enim paruus puluis facit bilãcem io alteram partem pendere.

v *Ecce inſulæ.*] Omnes ioſulæ cum Deo comparatæ nihil ſunt. Extenuat homines, vt Dei omnipotẽtiam oſtendat.

x *Et Libanus non ſufficit.*) Id eſt, Si quis vellet Deo pro dignitate ſacrificare, omnes arbores nemoroſi Libani nõ poſſeot ad holocauſti ignem ſufficere, oec omnia animalia ad ipſum holocauſtum.

y *Cui ergo ſimilem feciſtis Deum?*) Cùm infinita ſit Dei maieſtas & potentia, quomodo audet homo Dei titulum dare ligno? Cùm Deus ſit ſpiritus omoia implẽs, quomodo eum ſculperis? quam imaginẽ illi tribuetis? Irridet eos, qui idola conflabant, & ipſa ligna adorabant, atque Deos eſſe cenſebant.

z *Nunquid non ſcietis?*) Correctiores codices habent:

A *Nunquid non ſcitis?* Id eſt, Nunquid non cognoſcitis hæc ita eſſe, vt dixi, nempe Deum eſſe infinitum & idola eſſe ligna & lapides? Cur igitur colitis tot ſimulachra? cognitione naturali, & audita lectione ſcripturarum, & antiquorum hominum traditione, poteſtis errorem veſtrum intelligere.

aa *Nunquid non intellexiſtis fundamenta terræ?* Hoc eſt, ipſa elementa. Acſi diceret: Elementa & ipſæ creaturæ vos deberent ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

bb *Qui ſedet ſuper gyrum terræ.*] Id eſt, Qui inſtar regis ſedet ſuper globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maieſtatem, hominiſque fragilitatem & miſeriam ſignificare. Septuaginta habent: *Qui tenet gyrum terræ.* quibus verbis ſignificant Deum totum mundum manu tenere. Colliges hinc terrã eſſe globoſam & rotundam.

cc *Qui extendit velut nihil cœlos.*] Id eſt, qui tam facilè cœlos expandit, acſi nihil eſſent. Pro, Velut nihil, vertere poteris: Velut telam tenuiſſimam.

dd *Qui dat ſecretorum ſcrutatores quaſi non ſint.*] Per ſecretorum ſcrutatores intelligit Philoſophos, vel principes, quorũm officium eſt, hominum vitã ſcrutari, vt vnicuique iuxta opera ſua tribuãt. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus ſecretorũ ſcrutatores.

B ee *Et quidem neque plantatos.*] Senſus eſt, Tam facilè diſſipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuiſſe plantatos, nec ſatos, neque radicatos. Comparat homines arboribus, quæ vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Pſalmo. *Vidi impium ſuperexaltatũ, & eleuatum ſicut cedros Libani. Tranſiui, & ecce non erat:*
Pſal. 36. *quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius.*

ff *Vt turbo quaſi ſtipulam.*] Comparat homines potentes cum leuiſſimis ſtipulis, quæ à vento rapiuntur.

gg *Leuate in excelſum oculos veſtros.*] Hoc eſt, Si non creditis meis verbis, certè credite oculis veſtris. Ex cœlo, terra, & aliis elementis, & ex omni deniq; creatura creatoris magnitudinem cogitate.

hh *Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.*] Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in quarto libro Regum Manaſſem impium regem dicit ſcriptura adoraſſe omnem militiam cœli, id eſt, ſtellas more Gentium, quæ eas Saturnum & Iouem, & innumerabiles alios Deos, quos fingebant, eſſe putabant. Has ſtellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clariſſimè cognoſcit. Vocare ſtellas ex nomine eſt earum naturam, ac proprietates, & qualitates, perſpectas & cognitas habe-
C re. Ita intelligitur id, quod dicitur in Pſalmo: *Qui nu-*
Pſal. 146. *merat multitudinem ſtellarum, & omnes eas nomine vocat.*
Poteris per militiam cœli Angelos interpretari, & omnes cœlitum exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iuſtis, qui in Eccleſia ſunt veluti lumina noſtram no-
Philip. 2. ctem illuſtrantia, de quibus ait Apoſtolus: *Inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo.* Hæ ſunt ſtellæ illæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipſe dicebat: *Gaudete quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlo.* Moyſi
Luc 6. dixit Deus: *Teipſum noui ex nomine.* Contrà verò de re-
Exod. 33. probis dicit: *Non noui vos, diſcedite à me omnes qui ope-*
Matt. 7. *ramini iniquitatem.* Et virginibus fatuis: *Amen dico vo-*
Mat. 25. *bis, neſcio vos.* Apud Diuum Lucam narrat Chriſtus
Luca 16. hiſtoriam de epulone & Lazaro mendico viro iuſto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine ſuo, pium autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniuſtos & reprobatos non habere nomina ſua ſcripta in libro vitæ, iuſtos verò & electos eſſe in eo ſcriptos & numeratos, eóſque eſſe ſtellas, quas hîc ait Eſaias eſſe à Deo ſuo nomine vo- D
catas.

ii *Præ multitudine.*] Senſus eſt, Tanta eſt Dei ſapientia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem ſtella ſit, quam non cognoſcat, & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: *Neque vnum reliquum fuit*, verti poteſt: *Nulla deeſt illi.* Et ſic eſt ſenſus: Cùm Deus ſtellas accerſit, nulla deeſt, omnes illi obediunt. Vel: Vt ne vnum quidem deeſſet. Id eſt, nullum nomen deeſt. Nulla eſt ſtella, quam Deus nomine proprio non vocet.

kk *Quare dicis Iacob.*] Per Iacob intelligit duas tribus, per Iſraelem alias decem. Et eſt ſenſus: Si Deus ſingulas ſtellas cognoſcit, eáſque ſuis nominibus vocat, cur tu ô popule eius dicis te eſſe ab ipſo Deo abſconditum, & iudicium tuum ab eo tranſire? hoc eſt, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoſcere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? quî fieri poteſt vt te non cognoſcat ille, qui omnia ſidera cognoſcit?

ll *Et non deficiet neque laborabit.*] Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem ſubibit, quoniam eſt eius potentia infinita.

mm *Neque eſt inueſtigatio ſapientiæ eius.*] Id eſt, Dei ſapientia non inueſtigat & ratiocinatur vt ſapien- Rom. 11.
tia humana, ſed omnia illi ſunt aperta & præſentia. Vel ſic: Nemo eſt qui eius ſapientiam poſſit perueſtigare & cognoſcere. Vnde ait Apoſtolus: *Quàm in-* E
comprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Non igitur deficit Deus, imò ipſe dat laſſo virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè ſuppeditat.

nn *Deficient pueri & laborabunt.*] Fatigantur adoleſcentes, & cadunt iuuenes. At qui ſperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem eſt nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

oo *Aſſument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.*] Qui in Deo ponunt fiduciam ſuam, nouas pẽnas aſſument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, poſtquam ita ſenectute grauatur, vt nec altè volare poſſit, nec ſolis radium Simile.
intueri, quærit fontem, in quem ter mergẽs ſeipſam exuitur veteribus plumis, & poſteà induitur nouis, quæ illi naſcuntur, & ita renouatur, & in priſtinum vigorem reſtituitur. Huic ſententiæ videtur fauere diuus Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ Prophetę. Nos igitur cùm nos ita grauatos ſenſerimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtuſam aciem in ſolis iuſtitiæ F
ſplendorem dirigere, eiuſque radiorum claritatem micantibus oculis aſpicere, renouemus noſipſos in fonte lachrymarum, à vetuſtate peccati noſipſos nudantes, ſpiritúſque nouitatem induentes. Et, vt verbis diui Pauli vtar, *Expoliantes veterem hominem cum actibus ſuis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei ſecundum imaginem eius, qui creauit eum.* Hæc ait in epiſtola ad Coloſſenſes c. 3. Et ad Epheſios cap. 4. *Deponite vos, inquit, ſecundum priſtinam conuerſationem veterem hominem, qui corrumpitur ſecundũ deſideria erroris. Renouamini autẽ ſpiritu mentis veſtræ, & induite nouum hominem, qui ſecundum Deum creatus eſt in iuſtitia, & ſanctitate veritatis.* Et in epiſtola ad Romanos c. ſexto ait, *Vt in nouitate vitæ ambulemus.* Hæc eſt ea aquilæ renouatio, de qua hîc loquitur Eſaias, & de qua dicitur in Pſalmo 102. *Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.* Scio tamen alios hos duos locos Eſaiæ & Dauidis aliter interpretari, ſed hanc explanationem exiſtimo eſſe veram, piã, & à litera non diſcrepantem, & eam ob cauſam illam amplectendam eſſe cenſeo.

ANNOTATIONES

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLI.

1 Conſolamini cònſolamini popule meus.] *In Hebraico eſt* נחמו נחמו עמי *nachamu nachamu ammi, Quod poterat etiam ita verti:* Conſolamini conſolamini populum meum. *Et ita tranſtulerunt Septuaginta interpretes, quos ſecutus eſt Pagninus. Chaldæus paraphraſtes exiſtimat hæc verba eſſe ad Prophetas directa: ita enim habet:* Prophetæ prædicite populo meo conſolationes.

2 Quia completa eſt malitia eius.] *In Hebraico eſt* צבאה *tſcuaah, hoc eſt, militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorum mutatum fuit i, in, a. Quidam verò codices habent* militiam, *& rectè quidem.*

3 Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis.] *Septuaginta ita tranſtulerunt:* quia recepit de manu Domini duplicia peccata ſua. *Et tunc eſt ſenſus: Vos ô Prophetæ mei conſolamini populum meum, ſunt enim illius peccata dimiſſa, qui iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Geneſ.* Nónne ſi bene ege-
B ris recipies: ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit? *id eſt, ſtatim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi perſoluerunt, calamitas à Babyloniis illata & poſteà ab Antiocho. Vide quantum diſtet hæc interpretatio & verſiò à Lutheri expoſitione, de qua in explanatione diſſeruimus.*

4 Quis adiuuit ſpiritum Domini?] *Pro* adiuuit, *eſt in Hebraico* תכן *thiccen, quod ſignificat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noſter interpres, dicens:* Et cœlos palmo ponderauit. *Significat etiam parare & dirigere, vt in Pſal. ſexageſimoquarto:* Paraſti cibũ illorum, quoniam ita eſt præparatio eius. *Et confirmare, vt in Pſalmo ſeptuageſimoquarto:* Ego confirmaui columnas eius. *Et habet etiam alias ſignificationes. Ex quo effectum eſt, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit,* adiuuit, *Pagninus,* direxit. *Septuaginta habent:* Quis cognouit mentem Domini? *Vult diuinus vates his verbis ſignificare infinitam eſſe Dei ſapientiam, & incomprehenſibilia eius iudicia. Ad hunc locum exiſtimo alludere Apoſtolum in epiſtola ad Romanos cap. 9. ita dicentem:* O altitudo diuitiarum ſapiẽtiæ & ſcientiæ Dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius! Quis enim cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit? *Et in epiſtola prima ad Corinthios,* Ipſe, *inquit,* à nemine iudicatur, ſicut ſcriptum eſt: Quis enim cognouit ſenſum Domini, aut quis inſtruxit eum? *Vbi vides Diuum Paulum citare hunc locum in eo ſenſu, in quo illum Septuaginta interpretati ſunt.* cap. 2. E

Argumentum capitis XLI.

Diſceptat Deus cum populis & gentibus de potentia & miſericordia ſua, tanquam coram iudice cauſam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferendas. Irridet idolorum vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

TAceant [a] ad me inſulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquãtur, ſimul ad iudicium propinquemus. [b] Quis ſuſcitauit ab Oriente iuſtum, vocauit eum vt ſequeretur ſe? [c] Dabit in conſpectu eius gẽtes, & reges obtinebit, [d] Dabit quaſi puluerem gladio eius, ſicut ſtipulam vẽto raptam arcui eius. [e] Perſequetur eos, tranſibit in pace, ſemita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus eſt & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus [f] primus & nouiſſimus, ego ſum. [g] Viderunt inſulæ & timuerunt, extrema terræ obſtupuerunt, appropinquauerunt & acceſſe-
Infrà. 44. & 48. b. runt. Vnuſquiſque proximo ſuo auxiliatur, & fratri ſuo dicet, Confortare. [h] Confortauit
Apoc. 1. b. faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis dicens glutino, bonũ eſt,
& 22. c. C & confortauit eum clauis, vt non moueatur. [i] Et tu Iſrael ſerue meus, Iacob quem elegi, F
ſemen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à lõginquis eius vocaui te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. [k] Ne timeas, quia ego tecum ſum: ne declines, quia ego [l] Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus ſum tibi, [m] & ſuſcepit 2
te dextera iuſti mei. Ecce confundentur & erubeſcent omnes, qui pugnant aduerſum te. Erunt quaſi non ſint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quaſi non ſint, & veluti conſumptio hominis bellantis aduerſum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicenſque tibi: Ne timeas, ego adiuui te. [n] Noli timere vermis Iacob, [2] quia mortui eſtis ex Iſrael. Ego auxiliator ſum tui, dicit Dominus, & redemptor tuus ſanctus Iſrael. [o] Ego poſui te quaſi plauſtrum triturans nouum, habens roſtra ſerrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quaſi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo diſperget eos, & tu exultabis in Domino, in ſancto Iſrael lætaberis.

EXPLANATIO.

a *Taceant ad me inſulæ, & gentes mutent fortitudinem.*] Omnes inſularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeãt fortiores, muniant ſe reſponſionibus, accedant ad iudicium, vt mecum diſputent & congrediantur. Ego enim ſimul volo adeſſe iudicio, & cum illis diſ-

A ceptare. Vide ſummam Dei clementiam & charitatem. Vult rationibus oſtendere errorem, in quo homines verſabantur, qui eo ipſo relicto idola colebāt. Et hoc vult omnibus eſſe notum tam inſularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent ſe non eſſe paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt ſe parent, & fortitudinem mutent. Eſt autem mutare fortitudinem Hebraiſmus pro nouas vires recipere, vt capite ſuperiore explanauimus. Fortaſſe per inſulas intelligit Gentes, & id quod ſequitur, *Et gentes mutent fortitudinem*, eſt explicatio ſuperioris. Appellantur autem gentes inſulæ, quoniam amaris falſiſque maris huius mundi agitationibus tunduntur. Nam in ſequenti capite, vbi vulgata editio habet: *Et legem eius inſulæ expectabunt*, habet verſio Septuaginta *Et in nomine eius gentes ſperabunt*. Quos litera Hebræa appellat inſulas, illi gentes appellant. Et hāc Septuagita interpretum verſionem ſecutus eſt diuus Matthæus capite duodecimo, vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco: *Tacete, & attendite mihi inſulares.*

h *Quis ſuſcitauit ab Oriente iuſtum, vocauit eum vt ſequeretur ſe?*] Hoc eſt, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram ſuam, quæ erat ad Orientalem plagam, & ſequeretur eum, niſi ego? Ego ſum qui eum vocaui, vt me ipſum ſequeretur. Per iuſtum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iuſtitiam & ſanctitatem diuinæ literæ multis in locis conteſtan-
B tur. Vult Deus iis verbis ſuam potentiam & pietatem ſignificare, ac ſi dicat: Cùm Abraham, vt Chaldæorum inter idolorum cultores verſaretur, nulla erat illuſtri laude celebratus. At poſtquàm vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione ſua iuit, quò ego eum miſi, conſecutus eſt nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, nobilem reddidi. Cùm igitur ego talis ſim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contempto ad falſos & commentitios Deos confugitis? Quidam per hunc iuſtum intelligunt Cyrum, quem Deus ab Oriente, hoc eſt, à Perſide ſuſcitauit, vt Babylonem euerteret, Iudæóſque in ſuam patriam reduceret. Ego verò exiſtimo hunc iuſtum eſſe Chriſtum, qui patrem ſecutus eſt, qui loquitur in Pſalmo 39. *In capite libri ſcriptum eſt de me, vt facerem voluntatem tuam.* Quem
Heb.10. locum diuus Paulus de Chriſto interpretatur. Hic eſt iuſtus ille, qui vt à nobis peſtem auerteret, in humana forma delituit, & omnes ſceleratorum impetus ſuo corpore excepit. Hic eſt de quo dicebāt Iudæi, vt eſt in libro Sapientiæ proditum: *Circumueniamus iuſtum, quia contrarius eſt operibus noſtris.* Alias in-
Sap.2. C terpretationes non improbo, ſed hanc libentius amplector.

c *Dabit in conſpectu eius Gentes, & reges obtinebit.*) Hæc, & ea quæ ſequuntur, poſſunt conuenire Abrahamo, qui, vt diuinæ literæ aſſerunt, de Gentibus &
Gen.14. regibus triumphauit. Poſſunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen exiſtimo eſſe ad Chriſtum referenda, de quo dicitur in Pſalmo 2. *Poſtula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* Hic eſt qui vicit mundum, & Gentes idolorum cultrices, earúmque ſuperbiſſimos reges ſubiecit, vt falſa ſuperſtitione repudiata, Euangelio parerent, & ipſum Chriſtum regem ac Dominum recognoſcerent.

d *Dabit quaſi puluerem gladio eius.*) Hoc eſt, Quis niſi ego dedit tantam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges eſſent velut puluis ante gladium ſuum, & quaſi ſtipula leois atque vento rapta coram arcu ſuo? Cur igitur me non colitis, ſed in idolis fiduciam collocatis? Poſſunt hæc Chriſto aptiſſimè conuenire, D qui gladio & ſagittis, hoc eſt poteſtate ſua dæmones debellauit, ac ſi coram eo eſſent parua ſtipula, & puluis vento agitatus.

e *Perſequetur eos.*) Ipſe Abraham perſecutus eſt reges, euaſit ſuperior, pacificus, & incolumis, & ſemita in pedibus eius non apparuit, hoc eſt, *non ambulauit per ſemitas velut timidus*, non quæſiuit diuerticula, ſed ſtrata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis non videt hæc multò clarius & rectius ad Chriſtum referri? Hic eſt qui contrarias poteſtates vicit, & perſecutus eſt. Hic eſt qui tranſiuit in pace: aſcendens ad patrem, & ideò ait Propheta: *Semita in pedibus eius non apparebit*, quia non per terram, ſed per aerem iuit. Ita enim ait diuus Lucas: *Eleuatus eſt, & nubes ſuſcepit eum ab oculis* Act.1. *eorum. Cùmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce duo viri aſtiterunt iuxta illos in veſtibus albis, qui eis dixerunt: Viri Galilæi quid ſtatis aſpicientes in cælum? Hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cælum, ſic veniet, quemadmodum vidiſtis eum euntem in cælum.* Hæc diuus Lucas. De hac Chriſti aſcenſione dicitur in Pſalmo cap. 46. *Aſcendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ.* Et alibi: Pſal.67. *Qui aſcendit ſuper cælum cæli ad Orientem.* Hæc eſt via cuius nulla veſtigia remanſerunt, de qua in præſenti Propheta noſter loquitur. Aſcendit enim glorioſus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præſtantius, *vt in nomine Ieſu omne genu flectatur*, & illius virtutem & E amplitudinem ſentiant cæleſtes, tereſtres, & inferi, atque fateantur omnes eſſe Dominum Ieſum in ſempiterni patris gloria cōſtitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult ſuam potentiam, clementiam, & bonitatem ſignificare, alloquitur homines, ſe eſſe eum, qui miſit filium ſuum, vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cælos glorioſus aſcenderet: Acſi diceret: Cùm ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impoſſibilia, cur me relinquitis, & idola adoratis?

f *Primus & nouiſſimus.*) Id eſt, ſempiternus, qui Apoc.22. ſum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata ſunt. In Apocalypſi Diui Ioannis ait Deus: *Ego ſum α & ω, primus & nouiſſimus.* Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

g *Viderunt inſulæ, & timuerunt.*) Senſus eſt, Gentes etiam in remotiſſimis inſulis habitantes videntes & audientes Chriſti, & Apoſtolorum miracula & doctrinam, timuerunt. Et acceſſerunt ad veritatem & F fidem, qui antè ab ea erant alieni & ſeparati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in veſtra infidelitate pertinaciáque perſeueratis.

h *Confortauit faber ærarius.*) Id eſt, omnes ſe inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas ſuper incudē deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur & frangeretur, & ſic operam perderet.

i *Et tu Iſrael ſerue meus.*) Conſolatur Deus fideles ſuos & iuſtos, monétque vt aduerſa toleranter ferāt, quoniam ipſe non derelinquet eos. Duplex eſt Iſrael, alter ſecundum carnem, alter ſecundum ſpiritum. De Iſraele ſecundum carnem ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios cap. 10. *Videte Iſrael ſecundum carnem.* Ex quo colliges alterum eſſe ſecundum ſpiritum. Et in epiſtola ad Romanos cap. 9. ita

inquit

inquit: *Non enim omnes, qui ex Iſrael, hi ſunt Iſraelitæ: neque qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen. Id eſt, non qui filij carnis, hi filij Dei: ſed qui filij ſunt promißionis, æſtimantur in ſemine.* Hæc diuus Paulus. Cùm autem hoc in loco Deus vocet Iſraelem ſeruum ſuum & electum, ad eum hæc dirigit, qui eſt Iſrael ſecundum ſpiritum. Et huiuſmodi Iſraelitæ ſunt omnes fideles, iuſtitiam & pietatem colentes.

k *Ne timeas, quia ego tecum ſum.*] Ille, quo cum Deus
Pſal. 26. eſt, non debet timere. Ideò dicebat Dauid: *Dominus*
Luca. 1. *illuminatio mea & ſalus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Mariæ: *Ne timeas Maria: inueniſti enim gratiam apud Deum.* Explicans cauſam non timendi eſſe gratiam. Debent ergo illi timere, qui ſceleribus aſtringuntur. Væ illis, qui cùm ſint flagitiis contaminati, tam ſecuri viuunt, acſi nunquam Deum of-
ſimilia fendiſſent, qui gladium ancipitem ſuper caput ſuum tenui filo pendentem non conſiderant. Vt enim miles in bello amiſſis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo, in magno metu verſatur, ſic homo ſine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus abſorbeatur, ex quibus in profundas tenebras relegetur.

l *Quia ego Deus tuus.*] Senſus eſt, Cùm ego ſim Deus tuus, quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudi-
B ne ad res humanas conſequendas, cùm ego tuus ſim.

m *Suſcepit te dextera iuſti mei.*] Hoc eſt, Chriſti. Poteſt verti, dextera iuſtitiæ meæ. Et tunc erit ſenſus: Ego te iuui dextera, qua cultores meos iuuare ſoleo.

n *Noli timere vermis Iacob, quia mortui eſtis ex Iſrael.*) Per Iacob & Iſrael intelligit Chorum Apoſtolorum, aliorúmque fidelium, quos appellat vermes, quia erant in mundo abiecti & contempti, magi-
ſtrum ſuum imitantes, qui de ſe ipſo dicit in Pſal- D
mo vigeſimo primo: *Ego ſum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis*: quem Pſal-
mum intelligi de Chriſto Euangeliſtæ teſtantur. Ap- Coloſ. 3.
pellat etiam fideles mortuos, quibus ait Apoſtolus: *Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.* Et ipſe Apoſtolus mortuus erat mundo, & non quacunque morte ſed morte crucis. Ita enim ait
ad Galatas ſcribens: *Mihi autem abſit gloriari niſi in cru-* Gal. 6.
ce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus cru-
cifixus eſt, & ego mundo. Et in epiſtola prima ad Co- 1. Cor. 15.
rinthios, *Quotidie*, inquit, *morior.* Et ad Galatas capite ſecundo: *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Chriſtus.* In vnoquoque noſtrum eſt duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo ſpiritualis. Sunt autem veri Chriſtiani mortui quo ad hominem veterem, *qui carnem ſuam*, vt verbis vtar Pauli, *crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis*, ſed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Chriſtus, *& eorum vita eſt abſcondita cum Chriſto in Deo.* Itaque in me eſt duplex ego, alter ſecundum carnem, alter ſecundum ſpiritum. Vtinam ego mortuus eſſem ſecundum carnem, & viuerem ſecundum ſpiritum! Vt viuerem iam non ego, ſed viueret in me Chriſtus.

o *Ego poſui te quaſi plauſtrum triturans nouum.*) Allo- E
quitur Deus Apoſtolorum chorum, & eccleſiam primitiuam, quam fecit plauſtrum nouum & dentatum ad triturandam mundi ſuperbiam, & elatos ac potentes homines ſuperandos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autem illa primitiua Eccleſia plauſtrum nouum, & nō vetus, quia non in vetuſtate literæ, ſed in ſpiritus nouitate, peccatorum corda duriſſima contriuit, purgatúmque triticum à comminutis paleis ſeparauit, & montes ac colles, hoc eſt, hæreticos in puluerem redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui poſt captiuitatem præſertim tempore Machabæorum, multos ex hoſtibus ſuis fortiter contriuerunt.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XLI.

1 Et ſuſcepit te dextera iuſti mei.) *In Hebraico eſt:* אהטם כחיר בימיר צוק *aph temachticha beiminiſidki. Quæ poſſunt ita Latinè reddi*: Atque ſuſtentaui te dextera iuſtitiæ meæ. *Hebraiſmus eſt hunc habens ſen-*
C *ſum: Et mea iuſta manu dextera te ſuſtentaui. Vnde Septuaginta interpretes verterũt*: Et corroboraui te dextera iuſta mea. *Appellatur autem dextera iuſta, quę vnicuique tribuit iuxta opera ſua. Verbum.* תמר *non ſolùm ſuſcipere ſignificat, ſed etiam ſuſtentare, vt Exodi 17.* Suſtentabant manus eius ex vtraque parte.

2 Qui mortui eſtis ex Iſrael.) *In Hebraico eſt dictio*
מחר *methe, quæ & viros ſignificat, & eos, qui ex vita* F
exceſſerunt. Ideò poteſt verti: Viri Iſrael, *Aiunt Hebræi ita eſſe hunc locum vertendum: nam quando hæc dictio ſcribitur cum xeua, quemadmodum hic, potius viros quàm mortuos ſignificat: quando verò cum tſere, potius mortuos.*

a Egeni & pauperes quærunt aquas, & non ſunt, lingua eorum ſiti aruit: Ego Dominus exaudiam eos, Deus Iſrael non derelinquam eos. Aperiam [1] in ſupinis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam deſertum in ſtagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. [b] Dabo in ſolitudinem [2] cedrum, & ſpinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deſerto abietem, vlmum, & buxum ſimul, vt videant, & ſciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & ſanctus Iſrael creauit illud. [c] Prope facite iudicium veſtrum, dicit Dominus, [3] afferte ſi quid forte habetis, dixit rex Iacob. [d] Accedant & nuncient vobis, quęcunque ventura ſunt. [e] Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus cor noſtrum, & ſciemus nouiſſima eorum, & quæ ventura ſunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura ſunt in futurum, & ſciemus quia dij eſtis vos. Bene quoque aut malè ſi poteſtis facite, & loquamur & videamus ſimul. Ecce vos eſtis ex nihilo, [f] & opus veſtrum ex eo quod non eſt. Abominatio eſt qui elegit vos. Suſcitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu ſolis. Vocauit nomen meum, & adducet magiſtratus quaſi lutum, & velut plaſtes conculcans hu-

A mum. [g] Quis annuntiauit ab exordio, vt ſciamus, & à principio vt diſcamus, Iuſtus es? Non D eſt annuntians neque prædicens, neque audiens ſermones veſtros. [h] Primus ad Sion dicet, ecce adſum, [i] & Iſraelem Euangeliſtam dabo. [k] Et vidi, & non erat ex iſtis quiſquam, qui iniret conſilium, & interrogatus reſponderet verbum. Ecce omnes iniuſti & vana opera corũ, ventus & inane ſimulachra eorum.

a *Egeni & pauperes.*] Senſus eſt: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniunt, ſed ſiti laborant, etſi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, ſed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiam in montibus & campis, & in terra inuia & deſerta. Per hanc ſitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentum *Pſal.18.* Chriſti. At vbi ipſe venit, totum orbem terrarum impleuit concionatoribus, vt in omnem terram exiret ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & ſtagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Chriſti doctrina, quam ipſe, eiúſque Apoſtoli, & viri Apoſtolici prædicarũt: Hę aquæ manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur, *Me* *Iere.2.* *dereliquerunt fontem aquæ viuæ.* Hunc fontem appellat *Pſal.35.* Dauid fontem vitæ, & Zacharias fontem patentem *Zach.13.* in ablutionem peccatorum: *& Eſaias fontem ſaluatoris.* *Sap.12.* Vnde ipſe ſaluator dicebat: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* Mundus fon- *Ioan.4.* tem habet, ſed qui non ſolùm ſitim non extinguit, ſed etiam bibentes necat. Vt enim nemo quamuis ſiti B laboret, bibit ex fonte in cuius fundo videt lutum, *Simile.* vermes venenoſos, & alias peſtiferas ſpurcitias, ſic nemo bibit ex mundi fonte, niſi qui eius opum & voluptatum, cæterarúmque rerum humanarum fundũ non aſpicit. Si enim mortales fundum aſpicerent, ſi rerum finem contemplarentur, fugerent abſque dubio à fonte mundi, ex quo non aqua, ſed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Chriſti aquas, quas ipſe nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquam, eámque aperturum in mõtibus, & campis, & deſertis, ſignificauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam, nec agreſtem & incultam, vbi non prędicanda eſſet & docenda Chriſtiana veritas & doctrina. Ante Dei noſtri aduentum quærebant Gentes per diuerſos magiſtros, & varia philoſophorum dogmata, aquas ſalutares, ſed nõ inueniebant. At non eſt paſſus Deus hominem lucem ſapientiæ diutius requirentem, in errore verſari. Aperuit oculos eius aliquando, & errantem ac vagum veritatem docuit, & aquas ſalutares, atque viam adipiſcendę æternitatis oſtendit. Hoc fuerat multò antè in Agar adumbratum, quæ, vt ſcriptura diuina com- C memorat, errabat in ſolitudine cum filio ſuo, & aquę vtrem portabat. Sed conſumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabant ſiti mater & filius, eránque in magno vitæ periculo & diſcrimine conſtituti. At miſertus eorum Deus aperuit oculos Agar, & oſtendit ei aquam, ex qua biberent, & ſitim ſatiarent, & creuit puer, & fecit eum Deus in gentẽ magnam. Quid per Agar niſi Gentilitas ſignificatur, quæ infinitis ſceleribus implicata in deſerto extra viam veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus verſabatur? Errabat Agar cum filio ſuo, errabat etiam Gentilitas cũ ſobole ſua, & aqua vtris, quæ aruit, ſuſtentabatur. Habet mundus aquam, ſed quæ ęſtuat & conſumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magiſtratus pereunt & euaneſcunt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æſtu conſumitur, & tãdem extinguitur. At Deus ille ſummus & ſempiternus non tulit, vt Gẽtilitas cum ſobole ſua ſiti periret, aperuit illi aquam ſalutiferæ & Euangelicæ doctrinæ, qua ſuſtentata veram vitam conſequeretur, & Gentilitatis progenies his aquis refecta multiplicaretur, quo tandem ad ciuitatem illam cœleſtem & triumphãtem perueniret, vbi ſeipſam aquarum diuinarum ſuauitate & abundantia ſatiaret.

b *Dabo in ſolitudine cedrum & ſpinam.*] Per has arbo- *Simile.* rum varietates intellige gratiarum diuerſitatem, aut viros ſapientia, virtute, & nobilitate præſtantes, in quorum vmbra poſſent feſſi viatores aliquo modo requieſcere. Vt enim viam facientes magno ęſtu & ardore combuſti, amœna & opportuna alicuius opacæ arboris vmbra recreãtur, ſic afflicti homines & in ærumnis verſati ope & conſolatione virorum iuſtorum & ſapientium delectantur. Homines igitur iuſtitiam & pietatem colentes comparantur magnis & fructuoſis arboribus, iniqui autem & ſcelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, niſi parua & vilia confugiunt.

c *Propè facite iudicium veſtrum, dicit Dominus. Afferte ſi quid forte habetis.*) In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo diſputarent. Volebat enim rationibus illis oſtendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc o- E ſtendit quantam fortitudinem dederat iuſtis, qui cõtemptis idolis ipſum ſolum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iuſti eſſent in hac vita vexati, non tamen erant ab ipſo Deo derelicti. Ex quo ſumpſit occaſionem loquendi de Apoſtolis, qui etſi erant pauperes & pauci, tamen multos & magnos principes ſuperarunt, & ad Eccleſiam eum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciant iudicium ſuum, hoc eſt, vt adſint cauſæ ſuæ, & afferant rationem, ſi eam habuerint, & præcipua argumenta.

d *Accedant, & nuntient vobis.*] Nempe, idola veſtra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

e *Priora quæ fuerunt nuntiate.*] Apoſtrophe eſt ad idola.

f *Ecce vos eſtis ex nihilo.*] Id eſt, vos idola nihil valetis, non eſtis dij, imò nihil eſtis. *Idolum nihil eſt*, ait Apoſtolus ad Corinthios 1. cap. 8. ſcribens.

g *Et opus veſtrum.*] Id eſt, reſponſiones veſtræ. Poſt quàm Deus oſtendit vana eſſe idola, nihilque valere neque poſſe, oſtendit ipſius potentiam, vt idolorum F cultores confundat. Ideò inquit. *Suſcitaui ab aquilone, & veniet ab ortu ſolis.* Acſi diceret: Ego ſum ille, qui ſuſcitaturus ſum Cyrum regem Perſarum, vt bellum inferat Babyloniis, eóſque ſuperet, vt Iudæus auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriam reducat. Perſis erat ad partem aquilonarem reſpectu Iudæę.

h *Quis annuntiauit ab exordio, vt ſciamus?*) Senſus eſt: Dicite mihi ô idolorum cultores, quis ex diis veſtris annuntiauit hæc à principio, vt ſciamus eum eſſe verum Deum.

i *Primus ad Sion dicet, ecce adſum.*) Hieronymus in commentariis legit: *Ecce adſunt.* Et ita habent nonnulli codices. Et eſt ſenſus: Idola nihil poſſunt verè nuntiare, Deus eſt qui primus dicit Sioni, Ecce adſunt ea, quæ ab ipſo promiſſa ſunt.

k *Et Hieruſalem Euangeliſtam dabo.*) Id eſt, Ego Dominus dabo Hieroſolymæ Euangeliſtas, qui ei læta pronuncient.

l *Et vidi, & non erat.*) Verba ſunt Dei in hunc modum dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad diſ-

ceptandum

A ceptandum mecum in iudicio, ſed vidi nullum eſſe ex illis, qui inſtructus eſſet conſilio, qui pro ſe rationem reddere poſſet. Imò omnes ſunt iniuſti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola vetus & vanitas. A

ANNOTATIO.

1 In ſupinis collibus.) *Quidam codices habent*: In ſupremis collibus. *Pagninus vertit* in excelſis.

2 Cedrum & ſpinam.) *Hic variant etiam Latini codices: quidam habent* ſpinam, *quidam verò* pinum. *Neque eſt mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionem ſententias diſtrahuntur. Ex noſtris nonnulli exiſtimant per ſpinas prunos intelligi, iuxta illud poetæ quarto Georgicorum*: Eduſámque pyrum, & ſpinas iam pruna ferentes. *Alij per ſpinas arbores ſpinoſas intelligunt, qualis eſt malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborem eſſe Spinam Aegyptiam, cuius ligna etiam in aquis incorrupta perſeuerant. In Hebraico eſt* שטה *xittah, cuius pluralis eſt* שטים *xittim, quod nomē ſcriptum inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noſter interpres vertit ſethim, vt Exod. c.27.* Facies & tabulas ſtantes tabernaculi de lignis ſethim, *&* *paulò poſt*: Facies & vectes de lignis ſethim. *Ex Iudæis nonnulli exiſtimant eſſe buxum, alij piceam, alij cedrum. R.* B *Kimhi aſſerit eſſe ſpeciem quandam optimæ cedri, cui aſſentitur noſter Pagninus, qui hoc Eſaiæ loco pro* שטה *vertit, xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuiſſe ab Hebræis ex Aegypto in deſertum aſportata, vt ex illis tabernaculum fœderiſque arcam conſtituerent. Exiſtimo tamen probabiliorem eſſe Aben Ezræ ſententiam exiſtimantis has precioſas cedros circa montem Sinai creuiſſe. Cui adſtipulatur author Hizcuni, qui ait fuiſſe in deſerto ſyluas, vbi hæ arbores oriebantur, iuxta illud Nu.25.* Morabatur autem eo tempore Iſrael in Sethim: *vbi eſt hoc idem nomen. Ioſephus libro Antiquitatum tertio, c.6. ait ligna tabernaculi fuiſſe adeò duribilia, vt nequaquam potuiſſent putredine violari, & cap. octauo eiuſdem libri ita ait*: Facta eſt autem arca Deo ex lignis natura fortiſſimis, & quæ nequaquam putredinem ſuſtinerent. *Huic ſententiæ fauet Septuaginta interpretum verſio, qui pro lignis Sethim tranſtulerunt* ξύλα ἄσηπτα *hoc eſt ligna imputribilia ſiue incorrupta. Ex quo videtur vera eſſe eorum ſententia, qui per ſethim optimas cedros interpretantur. Conſtat enim inter omnes eſſe ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de hiſtoria naturali ſextodecimo fuiſſe ſuo tempore Viticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetuſtatis, vt inter earum collocationem & ipſius Plinij ætatem mille centum & octoginta anni interfluxiſſent.*

3 Afferte ſi quid forte habetis.] *Pro* ſi quid forte habetis, *eſt in Hebraico vnica dictio* עצמותיכם *atſumotbethæm, quæ eſt in numero multitudinis deriuata à verbo* עצם E *atſam, quod ſignificat præualere, fortem eſſe, & roborare. Vnde poteſt verti*: Afferte firmamenta veſtra, *hoc eſt, ea argumenta, quæ exiſtimaueritis fore contra me fortiſſima. Illa igitur dictio*, forte, *non eſt aduerbium, ſed nomen. Pagninus vertit*: fortes veſtros: *vt ad falſos commentitioſque Deos referatur. Quaſi dicat: Afferte in medium ex veſtris Dijs eos, quos fortiores eſſe creditis, & videamus poſſintne futura prędicere.*

Argumentum capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filium ſuum hominibus nuntiantem. Prędicit eſſe Chriſti aduentum in ruinam & reſurrectionem multorum, eius denique Chriſti lenitatem, manſuetudinem & magnificentiam ſignificat, Infideles Iudæos arguit, eorúmque cęcitatem pręnuntiat.

CAPVT XLII.

ECce [a] ſeruus meus, ſuſcipiā eum, electus meus, [b] complacuit ſibi in illo anima mea.
[c] Dedi ſpiritum meum ſuper eum, [d] iudicium Gentibus proferet. [e] Non clamabit, Mat.12.d.
[f] neque 2 accipiet perſonam, [g] nec audietur vox eius foris. [h] Calamum quaſſatū non
conteret, & linum fumigans non extinguet. [i] In veritate educet iudicium, [k] nō erit F
C triſtis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, [l] & legem eius inſulæ expectabunt.
[m] Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos & extendens eos, firmans terram, & quæ germināt
Infr.49.b. ex ea, [n] dans flatum populo, qui eſt ſuper terram, & ſpiritum calcantibus eam. [o] Ego Dominus
vocaui te in iuſtitia, & [p] apprehendi manum tuam, & ſeruaui te. [q] Et dedi te in fœdus populi,
in lucem gētium, [r] vt aperires oculos cæcorum [s], & educeres de concluſione vinctum, de do-
Infr.48. mo carceris ſedentes in tenebris. [t] Ego Dominus, Hoc eſt nomen meum. Gloriam meam alte-
ri non dabo, & laudem meam ſculptilibus. [u] Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoq;
ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. [x] Cantate Domino canticum nouum,
laus eius ab extremis terræ. Qui deſcenditis in mare, & plenitudo eius, inſulæ & habitatores
Pſal.149. earū. Leuetur deſertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate [y] habitatores
petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in inſulis
nuntiabunt. [z] Dominus ſicut fortis egredietur, ſicut vir præliator ſuſcitabit cœlum. Vocifera-
bitur & clamabit, ſuper inimicos ſuos confortabitur. [aa] Tacui, ſemper ſilui, patiens fui, ſicut
parturiens loquar. [bb] Diſſipabo & abſorbebo ſimul, deſertos faciam montes & colles & omne
germen eorum exſiccabo. [cc] Ponam flumina in inſulas, & ſtagna arefaciam. [dd] Et educam cæ-
cos in viam, quam neſciunt, & in ſemitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam te-
nebras coram eis in lucem, & praua in recta. [ee] Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. [ff] Con-
uerſi ſunt retrorſum. Confundantur confuſione, qui confidunt in ſculptili, qui dicunt confla-
tili, vos dij noſtri: [gg] Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus niſi ſeruus
meus, & ſurdus niſi ad quem nuntios meos miſi? [hh] quis cæcus niſi qui venundatus eſt, & qui

cęcus niſi ſeruus Domini? [ii] Qui vides multa nónne cuſtodies? Qui apertas habes aures, D
A nónne audies? Et Dominus voluit vt ſanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipſe autem populus direptus & vaſtatus. [kk] Laqueus iuuenum omnes, & [ll] in domibus carcerum abſconditi ſunt. Facti ſunt in rapinam, neque eſt qui eruat in direptionem, neque eſt qui dicat, redde. [mm] Quis eſt in vobis qui audiat hoc, attendant & auſcultent futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Iſrael vaſtantibus? nónne Dominus ipſe cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum. Et combuſſit eum in circuitu, & non cognouit & ſuccendit eum, & non intellexit.

EXPLANATIO.

a *Ecce ſeruus tuus.*) Dixerat Deus cap. ſuperiore prope finem, ſe ſuſcitaturum eſſe liberatorem, qui principes Babylonis ſuperaret, & fideles in patriam reſtitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam ſolent diuini vates quando de aliquo liberatore & ſeruatore terreno loquuntur, eleuari ſpiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorem & ſeruatorem dirigere, eiúſque alta myſteria intueri, transferunt ſermonem à terreno ad cœleſtem, & de Chriſto Deo noſtro vaticinantur, qui venit in mun- B dum, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœleſtem Hieroſolymam perduceret. Id facit modò Eſaias, qui de Cyro transfert ſermonem ad Chriſtum, de quo in hoc cap. apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Chriſto apertiſſimè teſtatur diuus Matth. ca. 12. ſui Euangelij. Sed quid mirum Catholicos interpretari hæc de Chriſto, cùm etiam ex Iudæis multi in hac ſententia permaneant? Sed differimus in hoc, quòd illi dicunt Chriſtum eſſe venturum, nos autem veniſſe affirmamus. Loquitur igitur in hoc cap. Deus pater, ita inquiens: *Ecce ſeruus meus, ſuſcipiam eum, &c.* Appellat autem Chriſtum ſeruum ſecundum naturam humanam, propter miniſterium illud, quod nobis exhibuit, miſſus à patre, ſed nunquam ſeparatus ab eo, non enim venit miniſtrari, vt ipſe ait, ſed miniſtrare. Et, vt verbis vtar Pauli, *Semetipſum exinaniuit, formam* Matt. 20. *ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habi-* Philip. 2. *tu inuentus vt homo.* Non negat Chriſtum eſſe hominem, de quo dixerat in epiſtola ad Timotheum: *Vnus* 1. Tim. 2. *enim Deus, Vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus.* Et ad Corinthios ſcribens, *Primus homo*, in- C quit, *de terra terrenus, ſecundus homo de cœlo cœleſtis.* Nam non valet hæc concluſio: Fuit Chriſtus in ſimilitudinem hominum factus, igitur non eſt homo. quemadmodum nec valet hæc, Inuictiſſimus Ioannes tertius in ſimilitudinem cæterorum Luſitaniæ regum creatus eſt: ergo non eſt rex. Imò de rege dicitur: Incedit in ſimilitudinem regis, aut tanquam rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Chriſto D. Ioannes, c. 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à patre.* Vbi nō negat eum eſſe vnigenitum, ſed ait talem gloriam habere, qualem decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apoſtolus Chriſtum eſſe in ſimilitudinem hominum factum: non tamen negat eſſe hominem. Sed quoniam Chriſtus eſt verus Deus, & diuinitas ipſa eſt vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab Apoſtolo, ſed in ſimilitudinem hominum factus. Vbi vides Chriſtum ſeruum appellari, & verum hominem eſſe. Nec mirum eſt, cum voluerit pro nobis vendi, vt nos ſuo ſanguine emeret. Id autem quod hîc dicit Eſaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in Pſalm. 64. *Beatus quem elegiſti & aſſumpſiſti.*

b *Complacuit ſibi in illo anima mea.*) Hoc ipſum teſtata eſt vox illa patris, quæ in transfiguratione audita eſt, vt ait diuus Matthæus, c. 17. dicens: *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*, quam refert Petrus Apoſtolus in epiſtola ſecunda, c. 1. Et eadem vox audita fuit etiam in baptiſmo Chriſti, vt refert idem euangeliſta. Eſt igitur ſenſus: *Ecce ſeruus meus, qui eſt mihi chariſſimus.* Matt. 3.

c *Dedi ſpiritum meum ſuper eum.*) Idem dixerat ſuprà Eſaias: *Et requieſcit ſuper eum ſpiritus Domini.* Et infrà: E *ſpiritus Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me.* Hinc Ioannes Baptiſta apud Ioannem Euangeliſtam, c. 1. *Vidi*, inquit, *ſpiritum deſcendentem quaſi columbam de cœlo, & manſit ſuper eum.* Non intelligendum eſt Chriſtum tunc primùm accepiſſe Spiritum ſanctum, fuit enim eo plenus ab inſtanti conceptionis. Sed declarauit ſpiritus ſanctus tunc præſentiam ſuam ſigno exteriore, & in Chriſto manſit in teſtimonium veræ eius diuinitatis. Infr. 61.

d *Iudicium gentibus proferet.*) Id eſt, Euangelium, quod iudicium Dei continet. Multis enim in locis Euangelij indicauit Chriſtus bonós eſſe adepturos gloriam, malos autem eſſe ſuorum ſcelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit ſeipſum venturum eſſe ad iudicium. Quid ſignificet iudicium, & quo modo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè c. 2. Aſpicis hîc Meſſiam non ſolum Iudæis, ſed etiam Gentibus fuiſſe Euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & Gentibus.

e *Non clamabit.*) Nempe clamore contentionis. Non clamoribus rem aget, ſed admirabili quadam modeſtia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Pſalmo 71. iis verbis ſignificare: *Deſcendet ſicut pluuia in vellus, & ſicut ſtillicidia ſtillantia ſuper terram.* F

f *Nec accipiet perſonam.*) Id eſt, erit rectus & æqualis, & non perſonarum acceptor. Hoc idem ait Apoſtolus in epiſtola ad Romanos, c. 2. & eſt multis in locis diuinarum literarum ſcriptum. Iudex, qui Chriſtum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, ſi iuſtitiam in qua virtutis ſplendor eſt maximus, & vitæ quaſi communitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter ſic ab angulo ad angulum medium quadrangulum diuidit, vt vtrinque ſpatium relinquat æquale, ſic iudex debet æqualitatem colere, & perſonarum acceptionem fugere, ne ius humanæ ſocietatis violet, & iuſtitiam peruertat. Caueat iudex ne ſit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniuſtè faueat, à quo maiore munere afficitur. Simil.

g *Non audietur vox eius foris.*) Diuus Matthæus vertit: *Nec audiet aliquis in plateis vocem eius.* Hoc eſt, erit pacificus & mitiſſimus. Id paulò antè ſignificauit, dicens: *Non clamabit.* Et alibi: *Non aperiet*, inquit, *os ſuum, ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet.* Vnde dicebat Apoſtolus: Omnis Infrà 53. Ephe. 4.

A *clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.*

h *Calamum cęſſatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.*) Senſus eſt, Chriſtus cum venerit neminem contemnet, quamuis ſit imbecillus & fragilis, ſed omnes ad ſe allicere conabitur. Nomine arundinis caſſatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, quibus tamẽ relucet aliquid bonę ſpei. Diuus Hieronymus in libro quæſtionum ad Algaſiam per calamum caſſatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà ſonorus laudes Deo concinebat, at poſteà fractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum Gentium, qui extincto legis naturalis ardore fumi amariſſimi oculos lędentis inuoluebatur erroribus. Hunc non ſolùm Chriſtus non extinxit, & in cinerem redegit, ſed potius inſufflauit, & de parua ſcintilla magnum charitatis incendium ereait, atque homines admirabili amoris igne, quem venit in terram miſſum, incendit, ſtudióque immortalitatis inflammauit.

i *In veritate educet iudicium.*) Hoc eſt, verè iudicabit, neminem timens. Abſque metu Euangelium nunciabit.

k *Non erit triſtis neque turbulens, donec ponat in terra iu-*
B *dicium*) Hoc eſt, Durabit hæc manſuetudo eius vſque ad mortem: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis noſtris. Vel donec annuntient Euangelium. Acſi dicat. Erit vſque ad mortem manſuetus & mitis. Nam vſque ad mortem Euãgelium nuntiauit. Vide obſecro, & alto animo intuere huius pręſulis modeſtiam, lenitatem, benignitatem, tolerantiam, & mãſuetudinem. Diſcant ab eo Chriſtiani principes & præſules, nec
Simile. velint nimia aſperitate ſubditos perdere. Vt enim qui vaſa vitrea maculis contaminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dum volunt ſordes abſtergere, vaſa conterant & infringant: ſic præſules, qui volunt coinquinatos ſubditos corrigere, ſumma ope niti decet, vt id efficiant moderatè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad puritatem animíque pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodum inter chirurgos ille eſt laudabilior, qui leniùs tangit vulne-
Simile. ra, quàm qui aſperè manus imponit: ſic ille præſul eſt prudentior cenſendus, qui potius lenitate & moderatione, quam nimia ſeueritate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem ſimili verſer,
Simile. ſecturus membra corrupta & labefactata, non imple-
C tur ira, quin potius tunc maiorem tranquillitatem oſtendit, ne perturbatio impediat artem, ſic præſul in reprehenſionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ira turbatus modum tranſeat. Nihil enim eſt præſtantius, nihil magno & illuſtri præſule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, vt adhibeatur etiam ſeueritas, abſque qua adminiſtrari rectè reſpublica nequaquam poteſt. Sed omnis animaduerſio & caſtigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Chri-
Matt. 22. ſtus Deus noſter, qui eum, quem reiecit ex nuptiis, quòd non haberet veſtem nuptialem, amicum vocauit. Cuius manſuetudinem Eſaias in hoc capite multis verbis oſtendit.

l *Et legem eius inſulæ expectabunt.*) Septuaginta habent: *Et in nomine eius gentes ſperabunt.* Et ita citat etiam hunc locum diuus Matth. c. 2. Vbi vides per inſulas intelligi gentes, quod cap. ſuperiore annotauimus. Ita intelligitur id, quod eſt cap. ſexageſimo ſcriptum: *Me enim inſulæ expectant.* Id quod Iacob multò anteà iis verbis prædixerat: *Ipſe erit expectatio Gentium.*

m *Hæc dicit Dominus Deus.*) In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit eſſe Deum, qui de filio ſuo vnigenito loquitur.

n *Dans flatum populo.*) Hoc eſt, dans hominibus ſpiritum vitæ. Id quod ſtatim ſubiungit: *Et ſpiritum calcantibus eam*, eſt repetitio ſuperioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per ſpiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare ſpiritum calcantibus terram, hoc eſt, opes, & delicias, cæteráſque huiuſmodi res humanas contemnentibus. Aſpicis hoc in loco viros iuſtos Matt. 6.
Deóque gratos conculcare terram, at iniuſti à ſuis pedibus conculcantur. Vbi enim eſt eorum theſaurus, ibi eſt eorum anima, quoniam anima plus eſt vbi amat, quam vbi animat. Cum aũt auarorum, ambitioſorum, iniuſtorúmque omnium theſaurus ſit in terra, ibi eſt eorum anima. Ex quo concluditur animã ſcelerati hominis in terra eſſe. Ideò quidam dicebat: Pſal. 118.
Adhæſit pauimento anima mea. Cum autẽ ibi homo eſſe dicendus ſit vbi eius anima eſt, apertè oſtenditur ſceleratum hominem eſſe in terra, & à ſuis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: *Fili hominis ſta ſupra pedes* Ezech. 2.
tuos. Nõ enim iniquus & terrena quærẽs ſtat ſupra pedes, ſed ſub pedibus. At vir pius & rectus terrã cõculcat, quoniã ea, quæ præſtãna mũdi amatorib' videtur, parua ducit, eáque ratione ſtabili firmáque negligit, E
& ad cæleſtia ſemper aſpirat. Ex quibus colliges, cor viri iuſti eſſe ignem ad cœlum tendentem, terreni verò & iniuſti eſſe arboris truncum terræ affixum, & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuerſas habet radices, ſed omnes intra terram ad di- Simile.
uerſa tendentes, ſic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, ſed omnes terram ſpectantes, ſuas voluptates, dignitates & diuitias quærentes. Sed hi viuunt abſque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus ſpiritum & gratiam.

o *Ego Dominus vocaui te in iuſtitia.*) Id eſt, vt iuſtitiam doceas, & per te homines iuſti reddantur.

p *Apprehendi manum tuam.*) Significat Deus pater amorem ſuum erga filium ſuum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea, quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidem eſt quod ait Chriſtus apud Ioannem: c. 14. *Pater in me manens ipſe facit opera.*

q *Et dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium.*) Aſpicis hîc Chriſtum eſſe noſtrum fœdus, & noſtram lucem. Sine eo non eſſemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire poſſemus. Ille eſt mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: *Ego ſum lux mundi*, de qua dixerat Simeon: *Lumen ad reuelationem Gentium.* Era- Ioan. 8. Luc. 2.
mus filij iræ: & erant inimicitiæ inter Deum & homi- F
nem, quas homo ipſe per ſe diluere non poterat. Venit fœdus noſtrum, Filius Dei, vt eſſet author noſtræ reconciliationis. Ideò Eſaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: *Pactum meum fuit cum eo* Sup. 9.
vitæ & pacis. Et D. Paulus, *Ipſe*, inquit, *eſt pax noſtra, qui* Malach. 2.
fecit vtraque vnum. Et alibi: *Et vos*, inquit, *cùm eſſetis alie-* Ephe. 2.
nati, & inimici ſenſu in operibus malis, nunc autem recon- Coloſſ. 1.
ciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem. Huc pertinet quod ait D. Ioannes in epiſtola ſua: *ipſe eſt propitiatio*
pro peccatis noſtris. Non pro noſtris tantùm, ſed etiam Ioan. 2.
totius mundi. Huius rei gerebat imaginem propitiatorium, quod erat Chriſti figura. Erat enim ex auro Figura. Exod. 25.
puriſſimo ſuper arcam, & tegebatur à duobus ſeraphim mutuò ſe reſpicientibus. Arca illa Eccleſiam adumbrabat, ſuper eam erat propitiatorium ſignificans Chriſtum, quod eſt propitiatio noſtra, recturum & protecturum Eccleſiam ſuam. Duo ſeraphim erãt duo teſtamenta, quæ ſumma ac mutua conſonantia reſpondent, docentia eſſe Chriſtum propitiatorem & reconciliatorem. Docet hic locus Meſſiam non ſolùm Iudæos, ſed Gentes etiam fuiſſe illuminaturum. Ephe. 5.

r *Vt aperires oculos cæcorum.*] Non enim anteà Deum

videbant: quoniam non ſolùm erant tenebris circunfuſi, ſed ipſæ tenebræ. *Eratis aliquando tenebræ*, ait diuus Paulus, *nūc autem lux in Domino.* Aſpicis hîc peccatores eſſe cæcos, de quibus ait Chriſtus: *Cæci ſunt & duces cæcorum*: Claudit diabolus eorum oculos, tenebriſque cooperit, ne ſuam perniciem intueantur. Vt enim fur nocturnus domum ſpoliaturus ſtatim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obſcuro & aere nebulis & caligine cooperto irruit in gregem, & in aquam inuolutam & turbulentam piſcator mittit retia, quoniam tunc ea piſces non vident, ſic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne ſuum exitium conſiderātes caueant, & diabolicas ac peſtilentes inſidias declinent. Hoc intelligebat qui ait: *Collocauit me in obſcuris ſicut mortuos ſeculi*: Acſi diceret: Meum intellectum dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris poſuit, vbi iacent omnes flagitioſi ſeculum amantes, quos ego mortuos ſeculi appello. Væ illis, qui non ſolùm ſunt cæci, ſed etiam alios obcæcant. Contrà verò illi ſunt fœlices, qui non ſolùm ſunt illuminati, ſed etiam alios illuminant, Chriſtum imitantes, qui de ſeipſo ait: *Ego ſum lux mundi.* De quo ait Zacharias, *Viſitauit nos Oriens ex alto, illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis ſedent, ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.*

Matt. 15. — Simile. — Pſal 142. — Ioan. 8. — Luc. 1.

B

s *Et educeres de concluſione vinctum.*] Docet hic locus peccatores eſſe ſcelerum vinculis ligatos, in carcere concluſos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit ſummus ille generis humani conditor & conſeruator nos liberatum, vt nos in amiſſam dignitatem multis ornamentis amplificatam reſtitueret. Aſpicis hîc Chriſti officium eſſe illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos ſoluere, & ipſum carcerem aperire. Ita enim eum ſanctus vates Zach. c. 9. alloquitur, *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos de lacu.* Intelligi aūt caput illud Zachariæ de Chriſto Euangeliſtæ teſtantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligunt de terrena liberatione, ſperantes Meſſiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi, ſed corporis, nec vident miſeri ac cæci homines redemptionem per Chriſtum non terrenam eſſe, ſed ſpiritualem. Ait enim Propheta: *Ipſe redimet Iſrael ex omnibus iniquitatibus eius.* Dicens *Ex omnibus iniquitatibus eius*, aperte voluit oſtendere Chriſtum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi ſunt vincula, quibus peccatores ſub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit Ierem. c. 31. ſic C Meſſiam loquentem introducens: *Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.* Et paulò pòſt: *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Quem locum D. Paulus de Chriſto interpretatur. Et apud Eſaiam ait Chriſtus: *Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quaſi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te.* Vide qualem vaticinatus eſt fore Chriſti redemptionem. Et ob eam cauſam hic idem Propheta gladium huius regis & redemptoris ſpiritualem eſſe dicit, nimirum ſacrum Dei verbum, de quo ait: *Percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.* Et alibi: *Poſui*, inquit, *os meum vt gladium acutum.* Hunc exiſtimo eſſe eum, de quo ait Dauid: *Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſſime.* Eſt aūt Euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic eſt gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypſi: *De ore eius*, nempe Chriſti, *gladius vtraque parte acutus exibat.* De quo ait Paulus: *Galeam ſalutis aſſumite, & gladium ſalutis, quod eſt verbum Dei.* Hæc volui dicere, vt errorem Iudæorum oſtenderem Meſſiam expectantium, qui eos redimat à terrena captiuitate, de ſpirituali autem minimè curantium. Cùm ipſorum ſcripturę conteſtentur, Chriſtum redemptorem eſſe animarum, non, vt ipſi expectant, bellatorem, non diuitiis affluentem, non aſcendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos ſatellites, ſed eius apparatum eſſe ſpiritualem, cœleſtique regi congruentem. Ait enim Zach. c. 9. *Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem. Ecce rex tuus veniet tibi iuſtus & ſaluator, ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ.* Quem locum Euangeliſtæ de Chriſto exponunt, & ipſe Zachariæ textus apertè conteſtatur. Venit Chriſtus non cum humana pompa & ſuperbo apparatu, ſed in humilitate & manſuetudine quemadmodum ipſe de ſe ait: *Diſcite à me, quia mitis ſum, & humilis corde.* Nónne aſpicis Hebræ Meſſiam non venturum fuiſſe ad humanas opes vobis tribuendas? Quî fieri poterat vt diuini patriarchæ ſanctique vates omni ſapientia & virtute præſtantes, eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? quas diuitias allaturus erat ille, quem Zach. c. 9. pauperem, & Eſaias c. 52. inglorium appellat, niſi cœleſtes & immortales? Hoc intelligens Dauid, *Redimet*, inquit, *Dominus animas ſeruorum ſuorum.* Et Eſaias, *Iſraël*, inquit, *ſaluatus eſt in Domino ſalute æterna.* Non loquuntur de ſalute externa & temporali, ſed interna & immarceſſibili: & peccatorum carceris apertione, de qua hîc ait noſter vates: *Et educes de concluſione vinctum.*

Matt. 11. — Ioan. 12. — Pſal 129. — Hebr. 10. — Infr. 44. — Sup 11. — Infr. 49. — Pſal 44. — Apoc. 1. — Ephes. 6.

D — Matt. 21. — Ioan. 12. — Matt. 11. — Pſal. 48. — Infrà 59. — E

t *Ego Dominus.*) Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: *Hoc eſt nomen meum*, ita eſt intelligendum: Nomen meum eſt Dominus. Ita dicitur in Pſalmo 67. *Dominus nomen illi.*

v *Quæ prima fuerunt.*) Id eſt, ea, quæ prædixi, completa ſunt, nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura ſunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

x *Cantate Domino canticum nouum.*) Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Meſſiæ, & humani generis reſtauratione. Et vult vt ſit canticum non in vetuſtate literæ, ſed in ſpiritus nouitate. Quibus verbis ſignificat in aduentu Chriſti eius Euangelio fulgente abrogandam eſſe veterem legem. Euangelium autem ad omnes gentes propagandum, etiam ad inſulas, & ad deſerta loca colentes.

y *Habitatores petræ.*) Id eſt, qui in rupibus habitatis, & in arcibus ſitis in petris locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram eſſe ciuitatem quandam Palæſtinæ.

F

z *Dominus ſicut fortis egredietur, ſicut vir præliator ſuſcitauit cœlum, vociferabitur & clamabit.*) Deſcripſit hactenus primum Chriſti aduentum in humilitate & manſuetudine: nunc deſcribit ſecundum in maieſtate & potentia, quando venturus eſt iudicatum vniuerſos. Poſſunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Chriſti, quem comparat viro fortiſſimo contra hoſtes pugnaturo. Sed quî fieri poteſt vt de Chriſto dicatur: *Vociferabitur & clamabit*, cum in hoc eodem cap. de eo ſit dictum: *Non clamabit, neque audietur vox eius in plateis.* Hanc difficultatem facilè abſoluemus, dicentes priùs voluiſſe Prophetam Chriſti manſuetudinem, humilitatem, & patientiam oſtendere, qui ſuas iniurias toleranter ferens inimicis ſuis litem non intendebat, ſed ſicut agnus ad occiſionem ductus ſilentio vtebatur: Nunc verò facit eum clamantem, & mundi ſcelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in ſe iactas æquo animo tolerare, mundi verò ſcelera queribunda voce arguere, non vt ſuam, ſed Dei gloriam quærere videatur.

aa *Tacui, ſemper ſilui, patiens fui: ſicut parturiens loquar.*) Verba ſunt Dei dicentis: Hactenus continui iram

D

A iram meam, nunc clamabo, & inſtar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus. Aſpicis hic Deum non ſtatim hoſtes ſuos ſternere, ſed aliquando tacere atque diſſimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præſules doceat declinandam eſſe iram, impatientiam, & præcipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ eſt auerſa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & deteſtabilis eſt omni contentione, velis, vt ita dicam, remiſque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otioſam degentes videntur mites & moderati, ſed ad dignitatem & principatum euecti, ita, temeritate malitia, feſtinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur.

Simile. Vt enim dolium, aut quodcũque vas ligneum & magnum quandiu eſt vacuum, ſciſſuras ſuas non oſtendit, ſed eo pleno omnes apparent, quoniam hac atque illac fluit, ſic nonnulli à negotiis publicis ſeparati, in nullâque dignitate conſtituti tegunt ſuam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, ſed rempublicam capeſſentes ſtatim animi ægritudines & corruptiones oſtendunt, hâc fluit ira, illac inuidia, hîc oſtenditur temeritas, illic prauitas.

B Nulla adeſt tranquillitas, nulla ſecuritas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil diſſimulent, neque vllo ſilentio vtantur, ſed omnia velint ſtatim temerario impetu caſtigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus Philoſophus, principatum virum declarare. Diſcant rempublicam adminiſtrantes à Chriſto Deo noſtro, qui ait: *Tacui ſemper, ſilui, patiens fui, vt ſciant vti tempore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & conſilio gubernare.*

bb *Diſſipabo.*) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & inſulas, & ſtagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait ſe pœnas ſumpturum.

cc *Ponam flumina in inſulas.*) Id eſt, ſubuertam inſulas aquarum abundantia.

dd *Et educam cæcos in viam.*) Idolorum cultores cæcos vocat. Quaſi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autem ſeruabo, eiſque viam veritatis oſtendam. Alijs ero in ruinam, aliis in reſurrectionem, qua de re alibi diſſeruimos.

C ee *Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.*) Hoc eſt, Id quod dico, nẽpe eſſe Gentes ad veritatem ducturum, faciam abſque dubio, non enim eas derelinquam.

ff *Conuerſi ſunt retrorſum.*) Senſus eſt: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficientur. Et confundentur in inferno, qui in ſimulachris & idolis ſuis fiduciam ponunt.

gg *Surdi audite.*) Conuertit Deus ſermonem ad Iudæos infideles, qui in ſua pertinacia perſeuerant. Hos ſurdos cæcóſque vocat.

hh *Quis cæcus niſi qui venundatus eſt?*) Id eſt, niſi populus Iudaicus, qui ſeipſum dæmoni vendidit? Qui mortiferum peccatum admittit, ſeipſum diabolo vendit, illíque chirographum tradit. Et quoniam ante aduentum Chriſti venundati eramus, crucifixus eſt Chriſtus, vt ſuo ſanguine nos emeret. Ait enim Paulus: *Empti enim eſtis pretio magno.* Et diuus Petrus in prima epiſtola ſua: *Scientes*, inquit, *quòd non corruptibilibus auro vel argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis, ſed precioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati.* Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venundati, deleuit Chriſtus, teſte Paulo dicentes: *Delens quod aduerſum nos erat chirographum decreti*, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio affigens illud cruci. 1 Cor 6. & 7. 1.Petr.1. Coloſ.2.

E

ii *Qui vides multa nónne cuſtodies?*) Tu ô Iſrael, qui vides oracula meorum vatum, cur non cuſtodis ea, quæ tibi præcipio?

kk *Laqueus iuuenum omnes.*) Notat Phariſæos & Scribas, quorum conſilio iuuenes decepti & vincti Chriſtum recipere noluerunt.

ll *In domibus carcerum abſconditi ſunt.*) Hoc eſt, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabuntur. In tantam incident calamitatem, vt nec ſit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

mm *Quis eſt in vobis.*) Vult Propheta perſuadere Iudæis, vt audiant, & futura cognoſcant, mentéque percipiant peccata ſua eſſe cauſam ſuarum calamitatum, quoniam Chriſtum occiderunt. Et concludit propheta aſſerens miſeros & infideles Iudæos comburendos eſſe à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob ſuam infidelitatem & impietatem incidiſſe.

F

ANNOTATIO:

2 Et non accipiet perſonã] *In Hebraico eſt*, ולא ישא *ve-loiſſa, à verbo* נשא *naſa, quod ſignificat ſumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit*, Et non eleuabit, *ſubaudi vnum, deprimendo alium, pro quo noſter interpres vertit*: Non accipiet perſonam. *Aduertant hoc, qui non æquabilitate, ſed effectu ducuntur. Vt enim falſa & inæqualis ſtatera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter conſiſtit, ſed alterum deprimit, alterum eleuat, ſic nonnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorùmque ſplendorem maculantes. Poteſt verti*: Non efferet, *ſubaudi vocem. Vel*, Non vociferabitur. *Pro quo Septuaginta verterunt*: Neque dimittet, *ſubaudi populum ſuum.*

Argumentum capitis XLIII.

Conſolatur Deus Eccleſiam ſuam, promittens ſe eam eſſe protecturum: & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

ET [a] nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Iſrael. [b] Noli timere quia redemi te, [c] & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. [d] Cùm tranſieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. [e] Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus ſanctus Iſrael ſaluator tuus. [f] Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo hono-

A rabilis factus es in oculis meis & glorioſus, ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & popu- D
los pro anima tua. Noli timere, quia ego tecum ſum. g Ab Oriente adducam ſemen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam aquiloni, da: & auſtro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum. h Educ foras populum cæcum & oculos habentem, ſurdum & aures ei ſunt. i Omnes Gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus. k Quis in vobis annuntiet iſtud, & quæ prima ſunt audire vos faciet? l Dent teſtes eorum, & iuſtificentur, & audiant & dicant: m Verè vos teſtes mei dicit Dominus: & ſeruus meus quem elegi, vt ſciatis, & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipſe ſum. n Ante me non eſt formatus Deus, & poſt me non erit. Ego ſum, ego ſum Dominus, & non eſt abſque me ſaluator. o Ego annunciaui & ſaluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos teſtes mei dicit Dominus, & ego Deus. Et ab initio ego ipſe, & non eſt qui de manu
Oſee 13. b. mea eruat. Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor veſter ſanctus Iſrael p Propter vos emiſi Babylonem & detraxi vectes vniuerſos, & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes.

EXPLANATIO.

a *Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Iſrael.*] Duplicem eſſe Iacob & Iſraelem, alterum ſecundum carnem, alterum ſecundum ſpiritum, ſatis à nobis explicatum arbitror capite quadrageſimo
B primo. Eorum multitudo & congregatio qui Euangelium receperunt, & Chriſto ſe dedicarunt, Iſrael ſpiritualis dicitur, eorum verò qui in ſua infidelitate & contumacia permanſerunt, carnalis Iſrael appellatur. De hoc dictum eſt ſuperiore c. 42. Ipſe autem populus direptus & vaſtatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò poſt: *Et noluerunt in vijs eius*, nimirum Chriſti, *ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum*, & cætera, quæ ſequuntur. Vbi propheta aduerſus pertinaces Iudæos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Iſraelitas conuertit ſermonem, præſertim ad Apoſtolos, & primitiuam Eccleſiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquando ſcriptura nomine Iacob & Iſrael Chriſtianos intelligere.

b *Noli timere, quia redemi te.*) Verba ſunt Chriſti Eccleſiam ſuam alloquentis, acſi diceret: Ego qui te tāto precio emi, qui pro te ſanguinem fudi, nunquam te derelinquam, ideò ne timeas, ſed in me ſpem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus ſeruabo.

c *Vocaui te nomine tuo.*) Hoc eſt, te dilexi, & ſigna dilectionis oſtendi. Tunc rex charum ſibi eſſe famulum ſignificat, cùm eum nomine proprio vocat. In
C libro Exodi c. 33. ſcriptum reperimus dixiſſe Dominum Moyſi, *Teipſum noui ex nomine.* Contrà verò de
Matt. 7. reprobis dictum eſt: *Non noui vos, diſcedite à me opera-*
Luc. 13. *rij iniquitatis.* Ideò narrans Chriſtus hiſtoriam de La-
Luc. 16. zaro & de diuite epulone nomen Lazari explicuit, epulonis autem ſuppreſſit.

d *Cùm tranſieris per aquas, tecum ero.*) Senſus eſt: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Et ſi viri ſancti propter Chriſtum & Euangelicam veritatem torquerentur, & in ſummum capitis periculum vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tanta enim erant fide ac conſtantia muniti, tanta charitate inflammati, vt multò præſtantiùs & illuſtriùs exiſtimarent pro Chriſto occumbere, ſeque hoſtium telis obiicere, quàm Chriſtum ſaluatorem noſtrum relinquere & negare. Neque dicendum eſt eos à Chriſto derelinqui, cùm torquerentur & occumberent, quoniam etſi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormentis Eccleſia ſubuerſa eſt. Licet enim nauicula, cuius Chriſtus nauclerus eſt, fluctibus agitetur, nunquam tamen peribit.

e *Cùm ambulaueris in igne non combureris.*) Aſpicis hîc iuſtum in medio afflictionum nō comburi, quoniam Deus cum illo eſt. Vt enim rubus Moyſi oſtenſus ardebat, ſed non conſumebatur, quia in eo erat Deus, ſic vir verè Chriſtianus & optimus in calamitatibus verſatus igne afflictionum incenſus, ſpinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida E
tranquillitate conſiſtit, quoniam Deum ſecum habet. Non eſt miſer nec ærumnoſus, qui pro Chriſto affligitur, ſed qui eum affligit, qui tantò eſt miſerior, quantò ſibi videtur beatior. Quî enim fieri poteſt, vt non ſit miſerrimus ille, qui viros pios & iuſtos vexat illíſque perniciem machinatur, cum illius motus turbulenti iactationéſque incitatæ, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquilitatis animi relinquant? contrà verò fieri nullo pacto poteſt, vt miſer ſit ille, qui pro Chriſto cruciatur, in cuius animo nulla eſt ægritudo peſtilens, nulla tetra & pernicioſa labes, ſed Chriſti gratia, & ſecuritas placidiſſima. Hic eſt vir ille, qui ædificauit domum ſuam ſupra petram, & de quo loquitur Chriſtus Matt 7.
apud Matthæum, *& deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat ſuper petram.* Hic eſt ille, de quo ait Deus per prophetam: *Cum ipſo ſum in tribu-* Pſal. 90.
latione, eripiam eum, & glorificabo eum. Viri enim iuſti & charitate præſtantes afflictionibus exercentur, vt poſteà diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid: Pſal. 65.
Tranſiuimus per ignem & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium. Vbi vides ignem & aquam, hoc eſt, mundi afflictiones, eſſe viam ad æternas voluptates. Sic ta- F
men velim exiſtimes me non ita laudare afflictiones, Simile.
quin intelligam multos in illis corruere. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerunt erepti, Ægyptij verò obruti & ſubmerſi: ſic in afflictione, quæ eſt veluti mare Rubrum, quidam liberantur, quidam verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam: aliis aperuit iter ad terram promiſſionis, aliis verò in mediis fluctibus vitam eripuit. Et ita miſeri perierunt ſuorum ſcelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contemplare & intentè conſidera vim afflictionis, & inuenies eam eſſe cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Eſaiam ſe eſſe ſuos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictionem.

f *Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Saba pro te.*] Quando Hieroſolyma fuit ſeruata, & à Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hîc numerat Propheta. Ideò ait Deus: Ego vt te ſeruarem, volui vt hæ Gentes punirentur. Similis locus eſt in Prouerbiis c. 11. vbi ita ſcriptum eſt: *Iuſtus de anguſtia liberatus eſt, & tradetur impius pro eo.* Vel ſic: Ego ô Eccleſia mea in propitiationem tuam,

vt tibi

A vt tibi ſim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Ægyptum, Aethiopiam, & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te confluent & conuenient. Septuaginta habent: *Feci commutationem tuam Aegyptum.* Et eſt ſenſus: Ego ô popule Iudaice infidelis, dedi pro te Eccleſiæ meæ Ægyptios, Æthiopes, & Sabæos. Eſt enim monumentis mandatum, has nationes ſtatim poſt Chriſti paſſionem Matthæi & Marci prædicatione fuiſſe ad fidem conuerſas.

g *Ab Oriente adducam ſemen tuum, & ab Occidente, &c.*) Hunc locum afferunt Iudæi ad probandũ Chriſtum ſaluatorem noſtrum non eſſe Meſſiam, quoniã eoſdem per mundum diſperſos in promiſſionis terrã non congregauit. Aiunt enim Meſſiam Hebręos omnes per vniuerſum orbem terrarum diuiſos eſſe Hieroſolymam reducturum, quos hîc ſemen ſuum & filios appellat. Nec vident cæci homines ex hoc capite ſuum errorem & pertinaciam conuinci, cùm apertè de Gentibus, quæ erant ad Chriſtum conuertendæ loquatur, non ſolùm autem de Iudæis, vt ipſi exiſtimant. Nam ſtatim ait Deus: *Et omnem qui inuocat nomen meum:* qui *omnem* dicit, neminem excludit. Et paulòpòſt: *Omnes,* inquit, *Gentes congregatæ ſunt ſimul.* Nónne vides planè ô Hebręe tuam cæcitatem? Perſpicuè indicat Deus ſe in hoc capite de fidelium omnium multitudine tractare, ſiue ſint Gentes, ſiue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos ſuo ſanguine generauit,
B de qua generatione ait alio in loco Eſaias: *Genera-*
Infrà. 53. *tionem eius quis enarrabit?* Et paulò pòſt: *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuũ.* Ideò ait diuus noſter Ioannes: *Quotquot autem eum receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius.* Congregauit autem Chriſtus omnes fideles non localiter in vna prouincia, ſed in vnitate fidei. Ideò ipſe aiebat apud Matthæum cap. 8. *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob, in regno cælorum.* Hos D
vocat filios, quos ait de longinquo, hoc eſt, de peccato, quo homines longè à Deo diſtant, eſſe ad gratiam ducendos.

h *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.*) Foras, hoc eſt extra errorem. Omnes infideles cęcos vocat & ſurdos. Particula, *Educ,* refertur ad Chriſtum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: *Eduxi,* vt ſit vox ipſius Dei.

i *Omnes Gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus.*) Ex Gentibus & Iudæis fuit Chriſti Eccleſia congregata. Et cùm dicit, omnes Gentes, diſtributio eſt pro generibus ſingulorum non pro ſingulis generum.

k *Quis in vobis annuntiet iſtud?*) Nullus eſt inter vos ô Gentes, qui hoc poſſit enuntiare, & vobis priora dicere.

l *Dent teſtes eorum & iuſtificentur.*) Id eſt, Afferant Gẽtes teſtimonia, videamus vtrum idola ſua illis ventura prędixerint: & ſi hoc probauerint, iuſtificentur. At hoc oſtendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera eſſe, quæ ego dico.

m *Verè vos teſtes mei, dicit Dominus.*) Alloquitur Deus Prophetas & Apoſtolos. *Et ſeruus meus quem elegi*, id eſt, Eſaias.

n *Ante me non eſt formatus Deus.*) Oſtendit in Deo nec
eſſe principium nec finem. E

o *Ego annuntiaui.*) Subaudi futura. Et ſaluaui. Id eſt, vos ab hoſtibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

p *Propter vos emiſi Babylonem.*) Id eſt, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriam veſtram reducat. Et detraham vectes vniuerſos, hoc eſt, aperiam ciuitatẽ, & detractis vectibus à portis ingredientur Perſæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos, qui nauibus ſuis gloriari ſolebant.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XLIII.

1 Detraxi vectes vniuerſos.) *Pro vectibus in Hebraico eſt,* ברירים *à verbo* בחח *barach, quod ſignificat claudere. Vnde* כריח*, quod eſt noſtrum nomen ſignificat vectem, quo oſtium clauditur. Quid autem ſit detrahere vectes vniuerſos, diximus in explanatione. Sed quoniam verbum hoc* ברח *barach ſignificat etiam fugere, verterunt Septuaginta:* Et ſuſ-
C citabo fugientes vniuerſos. *Et pro eo quod nos habemus,* & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes, *habent illi,* & Chaldæi in nauibus vincientur. *Vt ſit ſenſus: Ego propter vos ô Iudæi mittam Cyrum Babylonem, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant, Chaldæique erunt in ſuis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gentes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretum tranſlatione videtur cohærere verſio Pagnini, quæ habet:* Et deſcendere faciam fugitiuos vniuerſos. *Alij vertunt:* Deſcendere faciam in nauibus omnes ipſos. *Et deriuant nomen hoc à verbo*
רוח *rauach, quod ſignificat reſpirare: dicunt enim naues ap-* F
pellari בריסיה*, quòd vento ducantur. Ab hoc enim verbo deriuatur* ררח*, quod ſignificat ventum, & ſpiritum.*

Ego Dominus ſanctus veſter creans Iſrael Deus veſter. [a] Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus ſemitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robuſtum. Simul obdormierunt nec reſurgent, contriti ſunt quaſi lignum, & extincti ſunt.
1. Cor. 5. d Apoc. 21. b [b] Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nũc orientur, vtique cognoſcetis ea. Ponã in deſerto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me beſtia agri: dracones & ſtruthiones, quia dedi in deſerto aquas, & flumina in inuio, vt darem potum populo meo electo meo, [c] Populum iſtum formaui mihi, laudem meam narrabit. [d] Non me inuocaſti Iacob, nec laboraſti in me Iſrael. Non obtuliſti mihi arietem holocauſti tui, in victimis tuis non glorificaſti me. [e] Non te ſeruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emiſti mihi argento calamum, & [1] & adipe victimarum tuarum nõ inebriaſti me. [f] Veruntamẽ ſeruire me feciſti in peccatis tuis, præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis. [g] Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. [h] Reduc me in memoriam, & iudicemur ſimul, narra ſi quid habes vt iuſtificeris. [i] Pater tuus primus peccauit, & [2] interpretes tui præuaricati ſunt in me. [k] Et contaminaui [3] principes ſanctos, [l] dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam.

A a *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.*]Quaſi dicat: Ne exiſtimeris Deum hæc facere non poſſe. Nam Exod. 14. Ioſue 3. ipſe, qui hæc dixit, ille eſt, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, vt vos liberaret in exitu ab Ægypto, & in ingreſſu terræ promiſſionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demerſit in mare, vbi Ægyptij fuerunt obruti, & nunquàm ad æternam vitam reſurgent. Ne intelligas Aegyptios non eſſe reſurrecturos ad extremum iudicium. Nam, vt ait Apoſtolus, *Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes* 1. Cor. 15. *immutabimur.* Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam conſequentur vitam æternam, quæ eſt vera vita, ideò damnati non dicuntur reſurgere. Et ita poteſt intelligi id, quod dicitur in Pſalmo: *ideò non reſurgent impij in iudicio.* Vera enim reſurrectio eſt à morte ad vitam.

b *Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini: Ecce ego facio noua.*] Senſus eſt: Etſi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamen multò maiora ſum pro vobis facturus, quorum reſpectu ea, quæ præterita ſunt, non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deſerto mundi viam, hoc eſt, Chriſtum. Et erunt gratiæ flumina, quæ, non corpora, vt anteà in deſerto, ſed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: nam beſtiæ agri, dracones & ſtruthiones, hoc eſt, variæ gentes, diuerſis ritibus deditæ, quæ in deſerto Gentilitatis habitabant, idolis ac ſu-

B perſtitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid ſit ſtruthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de miſericordia diuina deſperare quamuis inſtar belluæ vitam degat, quoniam poteſt eum Deus à feritate & ſcelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Poſſunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione ſacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de inſtitutione ſacramentorum legis gratiæ. Et hæc eſt vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè eſſe hoc

Ierem. 31. multis locis prædictum. Ierem. ita ait: *Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Iſrael & domui Iuda fœdus nouum: Non ſecundum pactum, quod pepigi cum patribus veſtris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti.* Et paulò poſt: *Hoc*, inquit, *erit pactum, quod feriam cum domo Iſrael. Poſt dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.* Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui Teſtamenti inſtitutionem. Ita hunc locum interpretatur Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos. Et quamuis illum Apoſtolus

Hebr. 9. C non interpretatur, tamē ipſe ſeipſum declarat. Et infert Apoſtolus: *Dicendo autem nouum*, ſubaudi Teſtamentum, *veterauit prius:* Et reuera hęc eſt Teſtamentorum lex, vt nouum deſtruat vetus. Hanc promiſſio-

Baruch. 2. nem confirmauit Deus per Baruch Prophetam ita dicens: *Et ſtatuam illis teſtamentum alterum ſempiternum, vt ſim illis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.* Et quoniam noua lex nouum populum conſtituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: *Ecce ego facio noua.* Et capite ſecundo, & quinquageſimoquinto, & ſexageſimoquinto, & aliis in locis, hanc noui Teſtamenti inſtitutionem prædicit: Qua de re vide ea, quæ in ſequentibus annotabimus.

c *Populum iſtum formaui mihi.*]Habes hic apertum & perſpicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat ſacrificia.

d *Non me inuocaſti Iacob.*) Acſi diceret: Dracones, ſtruthiones, & ceteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô popule Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticeſcis, ceteris me inuocantibus, tu taces. D

e *Non te ſeruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.*] Senſus eſt: Nunquam te coegi, vt mihi offerres ſacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thymiama incenderes. Non exegi à te vt argenti mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur ſacrificium ſine fide & charitate. Nam ſacrificia veteris legis per ſe Deo non placebant, vt ipſe ait in Pſalmo 39. cum patre ita loquens: *Sacrificium & oblationem noluiſti, aures autem perfeciſti mihi. Holocauſtum & pro peccato non poſtulaſti, tunc dixi, ecce venio.* Quem locum diuus Paulus de Chriſto aper- Heb. 10. tè aſſerit eſſe intelligendum. Eſt enim Chriſtus vera hoſtia, quæ delet noſtra crimina. Et quoniam ſacrificia legis peccata non delebant, venit Chriſtus vt noſtra ſcelera expiaret, & inueteratam maculam ſanguine ſuo deleret. Nemo eſt in literis diuinis vel mediocriter verſatus, qui non videat prædixiſſe Deum per diuinos ſuos vates eſſe legis ſacrificia abroganda. Nam per Amos c. 5. ita ait: *Si obtuleritis mihi holocauſtomata, & munera veſtra non ſuſcipiam.* Et per Oſeam cap. 6. *Miſericordiam volo, & non ſacrificium.* Et per Danielem: *In dimidio hebdomadis deficiet hoſtia & ſacrificium.* Lege totum illud caput, & videbis Danielem cap. 9. vaticinantem de morte Chriſti, & de ceſſatione legalium. Per Malach. c. 1. E iis verbis Deus Iudæos alloquitur: *Non eſt mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu veſtra. Ab ortu enim ſolis vſque ad occaſum magnum eſt nomen meum in Gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda.* Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, ſed munda hoſtia & puriſſimum ſacrificium, quod eſt Chriſtus Deus noſter, qui vt ait Eſaias, *oblatus eſt quia ipſe voluit, vt in ara crucis crimina noſtra deleret*, in cuius memoriam quotidie in Eccleſia conſecratur. Cùm Chriſto autem mortuo mortua fue- Infrà 53. runt legis veteris ſacrificia & ceremoniæ & iudicia. Quibus mortuis perſpicuum eſt nouam illam legem ſuccedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quæ eſt Chriſti legiſlatoris noſtri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat: *Conſtitue Domine legiſlatorem ſuper* Pſal. 9. *eos, vt ſciant gentes quoniam homines ſunt.* Et in alio Pſal. 83. Pſalmo: *Etenim benedictionem dabit legiſlator.* Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. capite literis mandauimus.

f *Veruntamen ſeruire me feciſti in peccatis tuis.*] Senſus eſt: Sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in cauſa fuerunt, vt ego formam ſerui acciperem, ingentes labo- F res ſubirem, & meipſum immolarem.

g *Ego ſum, ego ſum ipſe qui deleo iniquitates tuas propter me.*] Senſus eſt: Tu me ſeruire feciſti, & ego propter me, quia miſericors ſum, deleo peccata tua. Ideò diu. Ioannes dicebat de Chriſto: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

h *Reduc me in memoriam, & iudicemur ſimul.*) Sis me- Ioan. 1. mor mei, & vide habeáſne aliquid contra me, & affer illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos diſceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: *Popule meus quid feci tibi, aut* Mich. 6. *quid moleſtus fui tibi? Reſponde mihi.* Qua de re diſſeruimus capite quinto.

i *Pater tuus primus.*) Nempe Adam, peccauit, cùm funeſtum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyſes & Aaron. Quaſi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum ſanctitatem obiicere, cùm etiam ipſi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

k *Et contaminaui principes ſanctos.*) Hoc eſt, contaminatos oſtendi,

A oſtendi, vel contaminari permiſi Moyſem & Aarōnē. l *Dedi ad internecionem Iacob.* Id eſt, Occidi Hebręos in deſerto ob eorum crimina, permiſique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blaſphemias iacerēt. D Vel ſic, *Dimiſi eos*, vt in peccata mortifera & blaſphemias inciderent.

ANNOTATIO.

1 Adipe victimarum tuarum non inebriaſti me] *Septuaginta habent:* Nec adipē hoſtiarū tuarum cōcupiui.
2 Interpretes tui.] *In Hebraico eſt* מליציך *meli tſeiba. Pro quo Septuaginta verterunt:* Principes tui. *Quos ſecutus eſt poſteà Pagninus. Poteſt verti:* Dulces tui. *Debent enim principes & præſules diuinam legem ſubditis interpretari; & dulcidinem quandam ac lenitatem cum caſtigatione miſcere. Ob eam cauſam idem vocabulum & dulces & principes ſignificat.*
3 Et contaminaui principes ſanctos.) *In Hebræo eſt,* קדש *kodex, quod etiam ſignificat ſanctuarium. Ideò poteſt verti:* & contaminaui principes ſanctuarij. *Acſi dicat: Ego ô Iudæi abieci veſtros ſacerdotes, veſtras ceremonias & oblationes. Pagninus pro* contaminaui *vertit*, occidam, *& rectè quidem. Poteſt etiam rectè transferri:* & ceſſare faciam magiſtros ſanctuarij. *Nomen enim* שר *ſare, quod hic eſt, magiſtrum ſignificat, vt Geneſis c.41.* Magiſter pincernarum. *Habes in hoc capite multa loca aduerſus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent:* Cōtaminauerunt principes ſancta mea. *Et vide quid ſequatur:* Dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam. *Nam cum principes & præſules contaminant religionem, & in diuina lege violanda terræ fraudes concipiūt, quid ſequitur, niſi populi pernicies, & certiſsima euerſio atque confuſio? Vt enim ex eclipſi & defectu ſolis magna mortalibus gignitur pernicies, ſic ex principis & præſulis deprauatione magnum in ſubditis oritur excidium.* Simili

Argumentum capitis XLIIII.

Facit Propheta Chriſtum ſeruatorem noſtrum loquentem, & Eccleſiam ſuam conſolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

B ET [a] nunc audi Iacob ſerue meus, & Iſrael quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens E
Iere.13. & 46.g. & [b] formans te, ab vtero auxiliator tuus. Noli timere ſerue meus Iacob, [c] & rectiſſime quem elegi. Effundam enim aquas ſuper ſitientem, & flucta ſuper aridam. [d] Effundam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum, & benedictionem meam ſuper ſtirpem
tuā, & germinabunt inter herbas, [e] quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas. [f] Iſte dicet, Do-
Sup.41.b. mini ego ſum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic ſcribet manu ſua Domino, & in nomi-
Infrà.49. *Apoc.1.d.* ne Iſrael aſſimilabitur. [g] Hæc dicit Dominus Deus Iſrael, & redemptor eius Dominus exer-
& 22.c. cituum. Ego primus & ego nouiſſimus, & abſq; me non eſt Deus. Quis ſimilis mei? [h] Vocet
& annunciet, & ordinem exponat mihi: Ex quo conſtitui mihi populum antiquum. Ventura & quæ futura ſunt annunciet eis. [i] Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire te feci, & annunciaui. Vos eſtis teſtes mei. Nunquid eſt Deus abſque me, & formator quem ego non nouerim? [k] Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt, & amantiſſima eorum nō proderūt eis. Ip-
Sap.14.a. ſi ſunt teſtes eorum, quia non vident neque intelligunt, vt confundantur. [l] Quis formauit Deum, & ſculptile conflauit ad nihil vtile: Ecce omnes participes eius cōfundentur, fabri enim ſunt ex hominibus. [m] Cōuenient omnes, ſtabunt & pauebunt, & cōfundētur ſimul. [n] Faber ferrarius lima operatus eſt, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus eſt in brachio fortitudinis ſuæ. Eſuriet & deficiet, non bibet aquam & laſſeſcet. Artifex lignarius extēdit normā, [o] formauit [p] illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginē viri, quaſi ſpecioſum hominē habitantē in domo. Succidit cedros, tu-
C lit ilicem & quercum, quæ ſteterat inter ligna ſaltus. Plantauit pinum, quā pluuia nutriuit,
& facta eſt hominibus in focū. Sumpſit ex eis, & calefactus eſt, & ſuccēdit, & coxit panes, de F
reliquo autem operatus eſt Deum, & adorauit, fecit ſculptile, & curuatus eſt ante illud.

EXPLANATIO.

a *Et nunc audi Iacob ſerue meus: & Iſrael quem elegi.*) Vide quanta verborum lenitudine Deus Eccleſiam ſuā alloquatur. Acſi dicat: O Iacob ſecūdū ſpiritum, ô Iſrael electe mi, hoc eſt, ô Eccleſia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatiſque amplitudinem *Mala.1.* euexi. Si tibi hoſtis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego ſim Deus, qui in te ſumma cōtuli beneficia, debes me attētis auribus audire.
b *Formans te ab vtero.*] Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, *Dilexi Iacob, Eſau autem odio habui.* Qua de re diuus Paulus in epiſtola ad Romanos c.9. ita ait: *Cum nondum nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent aut mali, vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret non ex operibus, ſed ex vocante dictum eſt ei: Quia maior ſeruiet minori, ſicut ſcriptum eſt: Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.*
c *Rectiſsime quem elegi.*] Rectiſſimam appellat Eccleſiā, quòd ſit, vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.
d *Effundam enim aquas ſuper ſitientem.*) Eos appellat Deus ſitientes & aridos, quos ipſe vocauit ad fidem, qui anteà erant ſine gratia, & ſine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & ſpiritualium donorum promittit.
e *Quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas.*) Comparat viros iuſtos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eāque in ſua viriditate conſeruat, ſic vir iuſtus ſatus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerúmque diuinarū meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nulláque *Similitudo* aeris ſiccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit; Eam ob cauſam in Pſalmo 1. vbi vir

A rectus & pius deſcribitur, ſic ſcriptum eſt: *Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum.* Contrà verò impius pulueri arido à vento proiecto in eodem Pſalmo comparatur.

f *Iſte dicet.*] Senſus eſt: Vbique erunt fideles, qui Chriſtiano nomine glorientur, & Iſraelitas ſe eſſe dicent, etſi ex Gētibus nati ſint. Eſt enim Chriſti Eccleſia Iſrael ſecundum ſpiritum. Quidam dicet ſe eſſe Chriſtianum, alter fatebitur ſe eſſe de Eccleſia. Hic ſcribet manu ſua Domino. Id eſt, profitebitur ſe eſſe Chriſtianum, & in nomine Iſrael aſſimilabitur, hoc eſt, cognominabit ſe Iſraelitam ſecundum ſpiritum, id eſt, in Chriſtum credentem.

g *Hæc dicit Dominus Deus Iſrael.*) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, ſuámque ipſius potentiam oſtendit.

h *Vocet & annuntiet.*) Si aliquod idolum Deus eſt clara voce dicat, & annuntiēt ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo conſtitui mihi populum antiquum, hoc eſt Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

i *Nolite timere.*) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego ſum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos teſtes eſtis, & ſcitis me ea prædixiſſe.

k *Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt.*) Id eſt, fictores & formatores idolorum vani ſunt, & nihil valent. Et amantiſſima eorum, hoc eſt, ſimulachra, quæ vnicè diligūt, D non proderunt eis.

B

l *Quis formauit Deum?*) Subaudi niſi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animúmque deuotionem & pietatem excitandum: ſed eas imagines adorare: illis latrię cultum tribuere, eáſque ad hunc finem efficere, eſt in diuinis literis prohibitum.

m *Conuenient omnes, ſtabūt & pauebunt, & cōfundētur ſimul.*) Omnes idolorū fictores & artifices in vltimo iudicio erunt cōgregati, & timētes ſuā dānationē erunt cōfuſi. Vel loquitur de aduentu Chriſti, & tēpore Euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores ſuam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

n *Faber ferrarius.*) Ad confuſionem idololatrarū proſequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum oſtendat vanitatem, eorúmque artificum vtilitatem, ait eos ipſos Deos, quos efficit faber ęrarius, nō poſſe reficere eum, nec dare ei potum, licet faber indigeat, eſuriat, ſitiat, & præ fame atque ſiti laſſeſcat.

o *Formauit illud in runcina.*) Runcina eſt fabrile inſtrumentum ad leuiganda ligna. Apud Plinium eſt magna ſerra, qua arborū moles ſecatur. Pro angularibus quidā vertit, *ſecuribus*. Circinus eſt inſtrumentum quo circuli vertendo deſignantur. Appellatur à Luſitanis *compaſſo*. Vel capitur hic pro torno.

E

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLIIII.

1 Rectiſſime quem elegi.) *Septuaginta habēt:* Dilecte quem Iſrael elegi. *In Hebraico eſt* ישרון *Iexurum, à verbo* ישר *iaxar, quod ſignificat rectum eſſe. Sed Septuaginta intelligentes eos eſſe à Deo dilectos, qui recti ſunt; & ad rectam rationis normam actiones ſuas dirigunt, pro rectiſſimo dilectum poſuerunt. Ille autem eſt Deo odibilis qui ſpiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid ſpiritum rectum in viſceribus ſuis innouari à Deo vehementer petebat. Ille ſpiritus dicitur curuus, qui peccatorum pondere effrenatiśque appetitus tractu ac conſenſu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè indicet. Vt enim qui per ſcalam cochleæ aſcendit, licet ſit rectus, tamē quoniam per circuitum ambulat, videtur eſſe circunflexilis: ſic quicquid intellectum contortum & regyratum ingreditur, licet ſit rectum, iudicatur retortū. Eſt enim ſpiritus ſcelerati & malitioſi hominis cochlea, quà nihil rectè poteſt aſcendere. At vir rectus rectè indicat & incedit, eſtque Deo dilectus. Vnde verbum hoc* ישר *iaxar, quod ſignificat rectum eſſe, ſignificat etiam placere. Ita capitur primi Regum capite* 18. Placuit ſermo in oculis Dauid: *His rationibus adducti Septuaginta pro rectiſſimo dilectum verterunt.*

2 Formauit illud in runcina.) *Pro runcina eſt in Hebræo* שרד *ſerad, quod nomen teſte Reuchlino ſignificat etiam cretam, hoc eſt, terram tenacem, qua veſtes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt:* Deſignat illud rubrica, *hoc eſt filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit:* Formauit illud filo Phœniceo, *hoc eſt, purpurei coloris, quo fabri lignarij ſignant ligna incidenda.*

Medium [a] illius combuſſit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & ſaturatus eſt, & calefactus eſt, & dixit: Vah calefactus ſum, vidi focū. Reliquū autē eius Deū fe-
C cit, & ſculptile ſibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obſecrat, dicens: Libera me quia F
Deus meus es tu. Neſcierunt neque intellexerunt. [b] Obliti enim ſunt, ne videant oculi eorū, & ne intelligant corde ſuo. Non recogitant in mente ſua, neque cognoſcunt, neque ſentiūt vt dicant: Medietatem eius combuſſi igni, & coxi ſuper carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciā. Ante truncū ligni procidā. [1] Pars eius cinis eſt. Cor inſipiens adorabit illud, & non liberabit animā ſuā, [c] nec dicet: fortè mēdacium eſt in dextera mea. Memento horum Iacob & Iſrael, quoniam ſeruus meus es tu. Formaui te, ſeruus meus es tu Iſrael, [d] nō obliuiſcaris mei. Deleui vt nubē iniquitates tuas, & quaſi nebulā peccata tua. [e] Reuertere ad me, quoniā redemi te. [f] Laudate cœli, quoniam miſericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Reſonate montes laudationem, ſaltus & omne lignū eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Iſrael gloriabitur. Hæc dicit Dominus redēptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego ſum Dominus faciēs omnia, [g] extendens cœlos ſolus, ſtabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens ſigna diuinorum, & ariolos in furorē vertens, [h] conuertens ſapientes retrorſum, & ſcientiam eorum ſtultam faciens, [i] ſuſcitans verbum ſerui ſui, & conſilium nuntiorum ſuorum complens. [k] Qui dico Ieruſalē, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deſerta eius ſuſcitabo. [l] Qui dico profundo, deſolare, & flumina tua arefaciam. [2] Qui dico Cyro, paſtor meus es, & omnem volūtatem meam complebis. Qui dico Ieruſalem, ædificaberis, & templo fundaberis.

A a *Medium illius combuſſit.*] Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

b *Oblitι ſunt.*] Non à verbo obliuiſcor, ſed à verbo oblino. Quaſi dicat, Sunt eorum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circunfuſum.

c *Neque dicet, fortè mendacium eſt in dextera mea).* Tam cæcus eſt idoli artifex, vt non cogitet, nec ſecum dicat, id quod efficit eſſe idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

d *Non obliuiſcaris mei.*] Exigit à nobis Deus, vt eum in animo teneamus, ne ſuorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo noſtro eius memoria, qui nos non obliuiſcitur? Quia ait per hunc eundem Prophetam: *Nunquid obliuiſci poteſt mulier infantem ſuum, vt non miſereatur filij vteri ſui? Et ſi illa oblita fuerat, ego tamen non obliuiſcar tui, ecce in manibus meis deſcripſi te.* Id intelligens (Infrà. 49.) Dauid dicebat in Pſalmo 118. *In æternum non obliuiſcar iuſtificationes tuas.* Omnes qui Deum obliuiſcuntur, in (Pſal. 9.) æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in Pſalmo: *Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiſcuntur Deum.* Sed quoniam multi Deum obliuiſcũtur, ait Deus per Ieremiam, capite ſecundo: *Populus meus oblitus eſt mei diebus innumeris.* Vult Deus vt eius (Simile.) myſteria cogitemus, & memoria ſæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum ſalutarem cõparemus. Vt enim medicæ potiones tum ſanitatem B conferunt, cùm in ſtomacho calore naturali digeruntur: ſic diuina myſteria tum maximè medẽtur noſtris animis, cum in ipſis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

e *Reuertere ad me, quoniam redemi te.*) Quoniam ego ſum Deus delens iniquitates tuas, & teipſum redimens, reuertere ad me, falſoſque deos derelinque, quoniam vnus eſt tantùm Deus. Summa totius huius capitis eſt oſtendere vnicum eſſe Deum. Sunt quæ- (Simile.) dam ſpecula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repreſentent. Talis erat Gentilium opinio & ſecta, qui cùm vnus tantùm ſit Deus, multos ac varios Deos eſſe dicebant: noſtra autem fides eſt verum ac fidele ſpeculum, quę proprium Deum vnicum & verum oſtendit, trinum in perſonis, vnum in eſſentia. Si Gentium Philoſophi & Poëtæ hoc ſpeculum haberent, nunquam multos eſſe (1. Cor. 13.) Deos affirmarent. *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate*, ait Apoſtolus, *tunc autem facie ad faciem.* Ait igitur Chriſtus: Cur ô homo me dereliquiſti? cur à me animum alienaſti? Si vis viuere, ego ſum vita: ſi comedere, ego ſum cibus: ſi bonum, ego ſum ſummum bonum. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, C quoniam te ſummo precio comparaui, quoniam pro te alapas, flagella, acerbiſſimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam ſudi, & me in ara crucis hoſtiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Chriſti Dei noſtri immenſam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hic locus docet apertiſſimè falſum eſſe ſemper in homine eſſe & manere peccatum etiam poſt baptiſmum, cum hîc Deus dicat: *Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quaſi nebulam peccata tua.*

f *Laudate cœli.*] Meminit Propheta redemptionis D humanæ per Chriſtum, nunc ob tam inſigne & admirabile beneficium inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

g *Extendens cœlos ſolus.*] Ex hoc loco colligunt nonnulli, Angelos non fuiſſe creatos antequam cœlum & terra crearentur. Sed ego non video quonam modo colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & diuus Hieronymus aſſerunt Angelos fuiſſe creatos ante mundi creationem, quam Moyſes literis mandauit. Alij aliter ſentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum ſit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

h *Conuertens ſapientes retrorſum, & ſcientiam eorum ſtultam faciens.*] Facio vt ſapientes mundi ſuis conſilijs fruſtrentur, eorúmque ſcientia in ſtultitiam vertatur. Oſtendit Deus potentiam ſuam, & nullam eſſe ſine eo veram ſapientiam. Id quod diuus Paulus apertè aſſerit in epiſtola prima ad Corinth. c. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quę ſuprà annotauimus cap. 5. & cap. 4.

i *Suſcitans verbum ſerui ſui.*] Bona quæ Propheta, & quilibet ſeruus Dei loquitur, Deus ea inſpirat. Quaſi dicat: Deus ſapientiam mundi ſtultam facit, & ſuos ſeruos veram ſapientiam docet. Et conſilia atque vaticinia ſuorum nuntiorum, hoc eſt, ſuorum prophetarum complet & perficit.

k *Qui dico, Ieruſalem habitaberis.*] Quando Eſaias E hæc literis mandauit, nondum Hieroſolyma erat euerſa à Babylonijs. Et iam prædicebat eam eſſe reædificandam, quoniam præſciebat eam eſſe euertendam.

l *Qui dico profundo, deſolare, & flumina tua areſaciam.*] Senſus eſt: Ego ſum ille, qui dico mari vt areſcat, & qui ſum eius flumina ſiccaturus. Nomine profundi ſiue maris intelligitur Babylõ, quæ ita dicta eſt, quòd abundaret aquis, & in valle ſita eſſet, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ ſignificantur, quæ inſtar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem ſtatu permanent, donec in mari mortis finiãtur. Nos autem iuxta hæc flumina non geſtiamus lætitia & falſo gaudio, ſed recordatione cæleſtis Sionis vim lachrymarũ fundamus. His verbis prędicit Propheta euerſionem Babylonis per Cyrum, eiúſque o- (1. Eſdra.) pum & imperij naufragium. Ideò ſubdit: *Qui dico Cyro: paſtor meus es, & omnem voluntatem meam complebis.* Acſi dicat: Ego ſum Deus qui inſpiro Cyro regi Perſarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriam F ſuam liberos mittat. Hęc omnia impleta eſſe liber Eſdræ teſtatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iuſtinus, & alij antiqui hiſtoriographi. Eũ vocat hoc in loco Deus paſtorem ſuum, quoniam Iſraelitas congregauit, & in patriam ſuam honorificè reduxit. Ille namque poteſt paſtor appellari, non qui ſubditos diſpergit, ſed qui eos congregat, & in patriam ſuam, cœleſtem Hieroſolymam ducit: qui eos non Babylonis, ſed Sionis facit eſſe cultores, non in ima confuſione, ſed in alta ſpecula habitantes.

ANNOTATIO.

1 Pars eius cinis eſt.) *Poteſt etiam verti*: Paſcit cinerem. *Et ita vertit Pagninus. Acſi diceret, Qui conflat idolum, fruſtra laborat. Illi cinerem paſcunt, qui rem inanem & inutilem moliuntur, in eámque ſtudium & operam conferũt. A quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt vetuſtate Prouerbium, Arenæ ſemina mandant.*

2 Qui dico Cyro: paſtor meus eſt.) *In Hebraico eſt, Qui dico Cyro* רעי *roi, à verbo* רעה *raah, quod ſignificat paſcere, vt Eſaiæ quinto*: Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum. *Vnde in Pſalmo vigeſimoſecundo*: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, *poteſt rectiſſimè verti*: Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit. In loco paſcuæ

A ibi me collocauit. *Diuus Hieronymus tranſtulit*: Dominus paſtor meus, &c. *Cum autem hoc ſit perſpicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco paſcendi nec paſtoris mentionem fecerint. Ita enim habent*: Qui dico Cyro vt ſapiat. *Sed exiſtimo eos hoc ex induſtria & nõ ſine myſterio feciſſe. Quoniam qui paſtor eſt, ſapiens eſſe debet. Ideò Deus per Oſeam Prophetam c. 4. ita ait*: Quia tu ſcientiã repuliſti, repellam te, ne ſacerdotio fungaris mihi. *Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam ſacerdotum & paſtorum. Hæc eſt* D *magna & periculoſa phrenesis, & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus proſtratus? Qui fieri poteſt vt alios illuminet, qui eſt cæcũ tenebris circunfuſus? Quomodo erunt riui puri, ſi fons eſt tetra ſpurcitia & peſtilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus quoniam ſatis explanatum eſſe à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm ſit paſtoribus neceſſaria ſcientia, & diuinarum literarum cognitio.*

Argumentum capitis XLV.

Prædicit Eſaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Perſarum. Et aſſumpta occaſione aperit myſterium liberationis hominũ à peccato per Chriſtum Deum noſtrum.

CAPVT XLV.

HÆc [a] dicit Dominus [1] Chriſto meo Cyro, [b] cuius apprehendi dexterã, vt ſubiiciã
ante faciem eius Gentes, & dorſa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, &
portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & glorioſos terrę humiliabo. Portas æreas
conteram, & vectes ferreos confringam. [c] Et dabo tibi theſauros abſcõditos, & ar-
cana ſecretorum, vt ſcias quia ego Dominus, [d] qui voco nomen tuum Deus Iſrael,
propter ſeruum meum Iacob, & Iſrael electum meum. [e] Et vocaui te nomine tuo, [2] aſſimilaui
te, & non cognouiſti me, Ego Dominus, & non eſt amplius. Extra me non eſt Deus. [f] Accinxi
te, & non cognouiſti me, [g] vt ſciant hi qui ab ortu ſolis, & qui ab occidente, quoniã abſque me
non eſt Deus. Ego Dominus, & non eſt alter, [h] formans lucem & creans tenebras, faciens pa-
cem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc, [i] Rorate cœli deſuper, & nubes pluãt
B iuſtum, aperiatur terra & germinet ſaluatorẽ. [k] Et iuſtitia oriatur ſimul. Ego [l] Dominus crea- E
Rom. 9. d ui eum. [m] Væ qui contradicit factori ſuo, [n] teſta [3] de Samiis terræ. Nunquid dicit lutum figu-
Iere. 18 a. lo ſuo, quid facis? & opus tuum abſque manibus eſt. [o] Væ qui dicit patri, quid generas? & mu-
lieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus ſanctus Iſrael, plaſtes eius. [p] Ventura interrogate me
ſuper filios meos, & ſuper opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominẽ
ſuper eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cœlos, [q] & omni [4] militię eorum mandaui.
[r] Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipſe ædificabit ciuitatem meam,
& captiuitatem meam dimittet non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exer-
cituum.

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus Chriſto meo Cyro.*) Volens Deus Babyloniam euertere ob eius ſuperbiam, intemperãtiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in priſtinam dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiã dignitatem, vt eo miniſtro compleret ſuum conſiliũ, quo Hieroſolyma eſſet reſtaurata, & templum ad priſtinum ſtatum reſtitutum. Et quoniam ſolebant Iudæi reges ſuos vngere, & hæc vnctio erat apud eos inſigne regiæ dignitatis, quemadmodum apud nos C ſceptrum, & diadema ſeu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Chriſtum, hoc eſt, vnctũ, & appellat eum ſuum, quoniam ipſe eũ extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

b *Cuius apprehendi dexteram.*) Pręteritum pro futuro. Nam inter hanc Eſaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Eſt igitur ſenſus. Ego eũ adiuuabo, vt vincat Gentes & reges. Lege hiſtorias Græcorum & Latinorum, & inuenies impletam fuiſſe hanc vaticinationem.

c *Dabo tibi theſauros abſconditos.*) Faciam vt potiaris theſauris in vrbibus, quas tuo imperio ſubieceris, abſconditis. Et arcana ſecretorum, hoc eſt, ea, quæ in ſecretis locis abſtruſa ſunt. Hoc refertur ad eos theſauros, quos victi fugientes abſcondebant, ne à Cyro inuenirentur. Teſtantur hiſtoriæ Cyrum potitum fuiſſe theſauris Crœſi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortaſſe hæc referuntur. Lege Herodotum lib. 1. ſuæ hiſtoriæ.

d *Qui voco nomen tuum.*) Subaudi, priuſquam naſcaris. Narrat Ioſephus lib. 11. Antiquitatum legiſſe Cyrum prophetiam hanc, vbi ſuum nomen multis annis antequàm naſceretur, à Propheta prædictum vidit, & eam ob cauſam Iudæos quaſi Dei familiares amore proſecutum fuiſſe.

e *Vocaui te nomine tuo.*) Oſtendit velle me tibi fauere. Aſſimilaui te nonnullis ſeruis meis, quos priuſquam naſcerentur nominaui. Vel aſſimilaui te, hoc eſt, cognominaui te. Non ſolùm te vocaui Cyrum, ſed etiã regem, antequam eſſes editus in lucem. Tu autem non cognouiſti me: quin potius, idola coluiſti. F

f *Accinxi te.*) Id eſt, dedi tibi fortitudinem, vt magna & excelſa tibi proponeres.

g *Vt ſciant hi qui.*) In Eſdræ volumine ſcriptum legimus ſcripſiſſe Cyrum ad regna ſua, Deũ Iſraelis eſſe Deum cœli. Et ob reſtaurationem Hebræorum fuit Deus multis Gentibus notus. 1. Eſdr. 1.

h *Formans lucem.*] Senſus eſt: Ego, ait Deus, ſum ille, qui facio diem & noctem, pacem & bellum: Poteris per diem proſperitatem intelligere, per noctem verò aduerſitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciẽs pacẽ & creãs bellum, *ſed faciens pacem & creans malu*. Bellũ appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malum culpę efficiat. Dicitur tamen facere malũ pœnæ, quòd puniat delinquẽtes. Sic intelligitur id, quod ait Amos propheta, *Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit?* Ait igitur Deus: Ego, qui Iudæos afflixi; eos recreabo, & ad antiquum decus reſtituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppreſſi ſunt bello, nũc delectabuntur pace. Amos 3.

A i *Rorate cœli.*) Prædicebat diuinus vates venturum
eſſe Cyrum, qui Babylonios propter eorum ſcelera, &
in omni vitiorum genere effrenatam immanitatem
& ſuperbiá euerteret, & oppreſſos ab illis Iſraelitas,
atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, at-
que ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulſi &
egreſſi magnis tempeſtatibus iactati, & à Babyloniis
in miſeram ſeruitutem adducti, propter eorum de-
prauatos mores & neglectam pietatem. Cùm enim
Deum, qui in eos ſumma & innumerabilia beneficia
contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus
humanis ſpem poſuerunt rerum ſuarum, ſuámque ip-
ſorum dignitatem, & nominis amplitudinem & ſplē-
dorem maculare voluerūt. At miſertus eorum Deus
voluit eos per Cyrum regem Perſarum ad priſtinam
dignitatem reuocare. Cùm autem diuinus vates lo-
queretur de Cyro liberatore, eleuatus eſt ſpiritu, &
vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multò il-
luſtrior & excellentior venturus erat, cuius vmbram
in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo va-
ticinabatur, ſe transfert ad cœleſtem, ad filium Dei
vnigenitum, qui ſumpta humana carne ex ſacratiſſi-
mo admirandæ virginis vtero naſceretur, & genus
B humanum propter peccatum à cœleſti Hieroſolyma
pulſum, & in regione Babylonica, hoc eſt in mundi
huius confuſione conſtitutum eriperet, eiúſque res
afflictas & iacentes erigeret, illúdque ad æternam
Hieroſolymam veram promiſſionis patriá reuocaret.
Cùm igitur Propheta hęc animo conſpiceret, has vo-
ces emiſit: *Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum,
aperiatur terra, & germinet ſaluatorem.* Acſi diceret: Ar-
denter deſidero huius diuini ſeruatoris aduentum.
Ideò emittite vos ô cœli rorem illum qui terram præ
nimia ſiccitate ſterilem humectet, & frugiferam red-
dat. Veniat iam Chriſtus, qui terram infœcundam,
qui peccatores ſine virtute nullum fructum pietatis
ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iu-
ſtum, nimirum illum, qui homines iuſtificet: Hic eſt
iuſtus ille, de quo alio in loco per hunc eundem Pro-
Infrà 53. phetam ait Deus: *In ſcientia ſua iuſtificabit ipſe iuſtus ſer-
uos meos multos, & iniquitates eorum ipſe portabit.* De quo
1. Cor. 1. ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios: *Factus
eſt nobis ſapientia, & iuſtitia, & ſanctificatio, & redemptio.
Pluant igitur nubes iuſtum, & aperiatur terra, & germinet
ſaluatorem.* Terra illa ſanctiſſima Maria ſemper virgo
aperiatur aratro Spiritus ſancti. Conſentiat & dicat
Gabrieli angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum
C verbum tuum*, & ſic germinet & pariat ſaluatorem
Chriſtum verum Deum & verum hominem. Oſten-
dunt hæc verba quanto deſiderio aduentus Chriſti
flagraret Eſaias. Lege diuinas literas, & videbis quàm
ardentibus ſuſpiriis ab imo pectore eductis petebant
antiqui patres aduentum Chriſti ſaluatoris noſtri, in
quo omnis eorum ſpes erat conſtituta. Apud hunc
eundem prophetam dicebāt: *Vtinam dirumperes cœlos,
Infrà 64. & deſcenderes.* Et Dauid, *Oſtende*, inquit, *nobis Domine
miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis.* Et eius fi-
Pſal. 84. lius Salomon in Canticis facit congregationem fide-
Cant. 1. lium loquentem, & iis verbis Chriſti aduentum deſi-
derantem: *Oſculetur me oſculo oris ſui.* Id quidem eſt,
Luc. 10. quod dicebat Chriſtus diſcipulis ſuis: *Dico enim vobis
quod multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos vi-
detis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non au-
dierunt.* Erat priùs ventura illuſtriſſima illa virgo ſum-
mis laudibus efferenda, quæ vniuerſi creatorem &
conſeruatorem mundum pugillo continentem mi-
rabiliter conciperet, & pareret, ſuiſque brachiis
amplecteretur. Vnicornis eſt animal admirabile, quod
cornu ſuo aquas veneno contaminatas attingens ſa-
lubres reddit, & valet ad diuerſa morborum genera
depellenda. Narrántque authores congregari multos
venatores ad vnicornem capiendum, qui eum clamo- D
ribus obtundunt: at non poſſe capi niſi quædam pul-
chra virgo ſedeat in campo, ad quā vnicornis veniat,
in cuius ſinu quieſcat, & ita capiatur. Chriſtus eſt cœ-
leſtis vnicornis, iuxta id quod dicitur in Pſalmo. *Et di-
lectus quemadmodum filius vnicornis.* quem locum diuus Pſal. 28.
Auguſtinus de Chriſto interpretatur. Et Origenes in
commētariis in librum Numerorum per vnicornem
Chriſtum intelligit, quemadmodum etiam per leo-
nem, agnum, & ouem, ſignificatur. Eſt igitur Chriſtus
ille diuinus vnicornis, qui cornu ſuæ potentiæ vene-
num depellit, qui morbis animi medetur, in quo ha-
bemus promptum & ſalutare remedium ad ægritudi-
nes omnes curandas. Venatores fuerunt viri illi illu-
ſtres veteris Teſtamenti, qui ad eum clamabant vt
veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Eſaias. At
non ſat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflamma-
to pectore ardentes voces emittere, ſed ventura erat
pulchra illa virgo ſanctiſſima Maria hominum gene-
ris reparatrix, in cuius vtero filius Dei ſummus ille
vnicornis reclinaretur. Hæc eſt terra illa ſacratiſſima
de qua dicitur in Pſalm. *Et terra noſtra dabit fructum* Pſal. 84.
ſuum. Et de qua hoc in loco ait Eſaias: *Aperiatur terra,
& germinet ſaluatorem.* E
k *Et iuſtitia oriatur.*) Senſus eſt: Oriatur iuſtus, & ſta-
tim pariter oriatur hominum iuſtificatio. Natus
Chriſtus cœpit ſtatim homines iuſtificare. Et confe-
ſtim adduxit paſtores ad præſepium, & magos ab O-
riente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.
l *Ego Dominus.*) Oſtendit Deus his verbis Chriſtum
concipiendum de Spiritu ſancto abſque opera viri.
Ponitur præteritum pro futuro more prophetico.
Quaſi dicat cœleſtis pater: Ego Dominus creaturus
ſum mundi ſeruatorem. Loquitur de Chriſto ſecun-
dum humanitatem. Nam ſecundum diuinitatem fi-
lius à patre eſt, non factus nec creatus, ſed genitus.
Et quanquam ſit minor patre ſecundum humanita-
tem, eſt tamen æqualis illi ſecundum diuinitatem.
Hic igitur qui conceptus eſt de Spiritu ſancto, & na-
tus de Maria ſemper virgine, fuit in illo lapide adum-
bratus, qui, vt eſt apud Danielem, abſciſſus eſt de Dan. 2.
monte ſine manibus, de quo hîc ait Deus: *Ego Dominus
creaui eum.*
m *Væ qui contradicit factori ſuo.*) Poſtquam Propheta
clamauit, & ardens deſiderium aperuit, quo aduen-
tus Chriſti tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offen-
duntur, & cum eo contendunt, diuinam prouiden-
tiam calumniantes, eiſque æternam damnationem F
minatur.
n *Teſta de Samiis terræ.*) Alludit ad vaſa Samia à Sa-
mo inſula dicta. Nonius inquit Samium eſſe teſtam.
Aſpicis quàm fragilis & imbecillus ſit homo, qui te-
ſtæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: *Ecce ſicut* Ierem. 18.
lutum in manu figuli, ſic vos domus Iſrael in manu mea. Et Pſal. 2.
Dauid: *Tanquam vas figuli confringes eos.* Et Apoſtolus 2. Cor. 4.
ſcribens ad Corinthios: *Habemus theſaurum iſtum in
vaſis fictilibus.* Ait ergo Propheta: *Nunquid dicit lutum
figulo ſuo: Quid facis?* Quaſi dicat, non. *Et opus tuum
abſque manibus eſt*, hoc eſt non dicit opus eſſe abſque
manibus factum, nec inſurgit in artificem. Cur tu
igitur homo contendis cum Deo, qui te fecit, illíque
contradicis?
o *Væ qui dicit patri.*) Si filius non debet dicere patri
aut matri, Cur me genuiſti, multò minus vilis creatu-
ra ſummo creatori.
p *Ventura interrogate me ſuper filios meos.*) Quærite à
Prophetis meis ea, quæ ventura ſunt Iſraelitis filiis
meis. *Et ſuper opus manuum mearum mandate mihi*, hoc
eſt, præcipite Prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego
feci, annuntient. Cùm igitur ego per viros ſanctos
vobis dicam ea, quæ præterierunt, & ea, quæ futura

A ſunt, quod idola facere non poſſunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquieſcitis?

q *Et omni militiæ eorum mandaui.*) Ego ſum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel ſydera, vt ſit ſenſus: Ego ſum ſyderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes ſuos, circulóſque conficiant celeritate mirabili, & ſuos certos & æquales motus immutabili conſtantia conſeruent. Vel ſic: Ego ſum ille, qui ſtellas omnes feci, iuſſi enim, & factæ ſunt. Qui igitur cœlos feci, & ſtellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel ſic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo exiſtimet impoſſibile me mittere filium meum, qui mundi confuſionem euertat, & homines ad cœleſtem Hieroſolymam reducat.

r *Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, & omnes vias eius dirigam.*) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc ſignificat. Ait igitur Deus. *Ego ſuſcitaui eum*, nimirum Cyrum ad iuſtitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi
B Hieroſolymam, & populum meum captiuum in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, ſed quia ego hoc illi inſpirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrum poſſunt referri, multò meliùs & clariùs ad Chriſtum referuntur, qui captiuos celerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hieroſolymam militantem, hoc eſt Eccleſiam ſuper firmam petram conſtruxit: qui Babylonem eiúſque tyrannum, hoc eſt, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphauit. Hæc intuebatur Propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intendebat. Nam ſi attentiùs volueris conſiderare, videbis hæc non Cyro, ſed Chriſto apertiſſimè conuenire. Quonam modo enim fieri poteſt vt Cyrus ſit iuſtus ille, de quo hic vaticinatur Eſaias, quando dicit ex perſona Dei: *Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, & omnes vias eius dirigam*, cùm ipſe non fuerit iuſtus, nec omnes eius viæ directæ?

Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, ob quæ non ſolùm in diuinis literis commendatur, ſed in humanis à Gentilibus, à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt: tamen ad extremum vertit omnia. quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniurioſus, incidens in imperiotum inaníſq; gloriæ cupiditaté. Et eã ob cauſam fuit miſerè in bello quod iniuſtè parauerat, extinctus, cui quidem ad ſummam ſed inanem & falſam mundi gloriam floreſcenti ferro erepta vita eſt. Eſt ad maiorem eius ignominiam non fuit occiſus ab aliquo viro fortitudine præſtante, ſed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur Et ferunt fuiſſe eius caput in vtrem plenum humano ſanguine proiectum, eiq; reginam dixiſſe: Implere ſanguine ſitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hancTomyridem Scytharum reginã dicunt fuiſſe. At Herodotus Maſſagetarum reginam eam appellat, ait tamen eſſe nonnullos aſſerentes Maſſagetas eſſe quandam Scythicam nationem. Hîc aſpicis quàm malè mundus reſpondeat hominũ ſpei & deſiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim conſtruere, hoc eſt, mundi gloriam comparare, *Simile.* cámque in ſublime efferre: ſed confuſæ ſunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit E illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium contra cœlum erectum & conſtructum. Tales ſunt omnes, qui honores & dignitates iniuſtè quærunt. Nam ea, quæ hoc modo conſequuntur, poſteà ignominioſè amittunt. Sunt enim mundi ſtatus veluti puerorum ludus. Vt enim pueri conſtituunt regem, cui obediunt, ſed finito ludo eum irridént, & alapis petunt, ſic mundus multos eleuat ad *Simile.* honores & dignitates, ſed ſublatis illis eos miſerè deprimit, nullum illis veſtigiũ priſtinæ gloriæ relinquẽs. Et ita obſcuratur mundi gloria, & in ignominiam cõuertitur. quod Cyro accidit ob eius ſuperbiã & immanitaté. Ex quo apparet hæc non de eo, ſed de Chriſto Deo noſtro intelligi, quæ hoc in loco Eſaias noſter literis mandauit, vt paulò pòſt clarius innoteſcet. D

ANNOTATIONES ex Hebræo in
CAPVT XLV.

C

1 Chriſto meo Cyro.) *In Hebræo eſt* למשיחו לכורש *limxicho le-Corex. Et poteſt verti, Meſſiæ ſuo Cyro. Verbum* משח *ſignificat vngere, vt Eſaiæ 61.* Spiritus Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me. *Vnde* משוח *ſignificat vnctum, quem Græci appellant Chriſtum χρίσις enim vnctionem ſignificat. Igitur Chriſtus, Meſſias, vnctus,* Infrà 61. 1. Reg. 6. 1. Reg. 24 *Idem ſunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam vngi ſolebant, vt capite ſexto libri primi Regum, & aliis in locis oſtenditur. Ideò Saul Chriſtus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.*

2 Aſſimilaui te.) *In Hebræo eſt* אכנך *achanneca, à verbo* כנה *chanah, quod ſignificat etiam nominate. Ob eam cauſam verti Pagninus:* Et cognominaui te. F

3 Teſta de Samiis terræ.) *Pro teſta & Samiis in Hebræo eſt vnum atque idem vocabulum nempe* חרש *cheres. Ideò poteſt hoc ita verti:* Teſta cum teſtis terræ, *vt ſit ſenſus: Qui teſta eſt, vt aliæ teſtæ terræ, audet cum opifice ſuo diſceptare.*

4 Omni militiæ eorum mãdaui.) *Militia aliquando pro cœlorum ſideribus accipitur, vt alibi oſtendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt:* Omnibus ſtellis mãdaui.

Hæc dicit [a] Dominus: Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri ſublimes ad te tranſibunt, & tui erunt. Poſt te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. [b] Tantùm in te eſt Deus, & non eſt Deus abſque te. Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael ſaluator. [c] Confuſi ſunt & erubuerunt omnes ſimul, abierunt in confuſione [1] fabricatores errorum. Iſrael ſaluatus eſt in Domino ſalute æterna. Non confundemini, & non erubeſcetis vſque in ſeculum ſeculi quia hæc dicit Dominus creans cœlos. Ipſe Deus formas terram & faciens eam, ipſe plaſtes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non eſt alius. [d] Non in abſcõdito locutus ſum, in loco terræ tenebroſo. [e] Non dixi ſemini Iacob fruſtra, quærite me. Ego Dominus loquens iuſtitiam, annuntians recta. [f] Congregamini & venite, & accedite ſimul, qui ſaluati eſtis ex Gentibus.

A Gentibus.ᵍ Neſcierunt qui leuant lignum ſculpturæ ſuæ, & rogant Deum non ſaluantem. A
Annuntiate & venite, & conciliamini ſimul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non eſt vltrà Deus abſque me. Deus iuſtus & ſaluãs non eſt præter me. ʰ Conuertimini ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ, quia Ego Deus, & non eſt alius ⁱ In memetipſum iuraui: Egredietur de ore meo iuſtitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. ᵏ Ergo in Domino dicet: Meæ
Rom. 14. Philip. 2. ſunt iuſtitiæ & imperium. ˡ Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. ᵐ In Domino iuſtificabitur, & laudabitur omne ſemen Iſrael.

a *Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.*) Promittit Deus his verbis Cyro imperium Ægyptiorum, Æthiopum & Sabaimorum. Eſt autẽ Sabaim trans Æthiopiam. Sed hoc ad Chriſtum potius refertur, qui cœleſtis pater promittit has regiones, & per eas intelligit alias omnes, Euãgelium ſuſcepturas, eiúſq; imperio ſubiiciendas. Id etiam dicit in Pſalmo
Pſal. 2. *Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidem dicere: Ægyptus & Athiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: *Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ ad te tranſibunt.* Acſi dicat: Qui Ægypti laboribus fatigantur, & Æthiopiæ negotiationes exercent, ad te tranſibunt. Vt oſtendat
B graue eſſe iugum diaboli, & eos, qui ſub eo militãt, labore & negociatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & ſceleribus ac ſuperſtitionibus relictis, labor peccatorum cõuertitur in illam requiem, de qua
Matt. 11. Chriſtus ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum ſuper vos & inuenietis requiem animabus veſtris, iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.* Et negotiatio Æthiop. in negotiationẽ Hieroſolymæ conuertitur, hoc eſt, mundi, humanarúmq; rerũ negotiatores ad animorũ, rerúmque cœleſtium negotiationẽ ſe transferunt. Eſt enim omnis bonus Chriſtianus negotiator, de quo Chri-
Matt. 13. ſtus ait apud Matthæum: *Simile eſt regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, inuenta autem vna precioſa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit,*
Luc. 19. *& emit eam.* Et apud Lucam: *Negotiamini dum venio.* Nõ igitur Chriſtus à peccatoribus aufert officiũ, ſed mutat materiam. qui erant ſub iugo diaboli, ſunt ſub Chriſti iugo. Qui negotiabantur, non deſinunt officium, ſed mutant negotiationem. Mathęus negotiator erat rerum corporearum, at fecit eum Deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat piſcator piſcium, ſed fuit factus hominum piſcator: non ei Chriſtus abſtulit officium, ſed materiam mutauit.
C Magdalena non amiſit officium amandi, ſed amorem humanum in diuinum conuertit.

b *Tantùm in te eſt Deus, & non eſt Deus abſque te. Verè tu es Deus abſconditus.*) Hîc aſpicis apertiſſimè Prophetam à Cyro liberatore terreno ſe tranſtuliſſe ad Chriſtum liberatorem diuinum, quod anteà dixeramus. Perſpicuum eſt enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, ſed de Chriſto. Ille eſt enim Deus, & abſque eo non eſt Deus, & Deus eſt in eo. Ipſe enim ait apud Ioannem: *Non credis quia ego in patre, & pater*
Ioan. 14. *in me eſt? Verba, quæ ego loquor, à me ipſo non loquor, pater autem in me manens ipſe facit opera.* Et alio in loco, *Ego,* inquit, *& pater vnum ſumus.* Sed vide quàm planè,
Ioan. 10. quàm apertè Eſaias hoc in loco affirmet Chriſtũ eſſe Deũ. *Verè,* inquit, *tu es Deus abſconditus.* Poterat quidẽ dicere: Tu es Deus abſconditus. Sed appoſuit particulam affirmantem, *Verè,* vt dilucidè, firmiter & aſſeueranter Chriſti numen oſtenderet. Appellatur autem Chriſtus Deus abſcõditus propter aſſumpti corporis ſacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delireſcere & abſcondi, vt corpore ſuo impetus ſceleratorum hominum ferret, & morte ſua nos è mortis vinculis liberaret. Hic eſt illa ſapientia, de qua ait Apoſtolus: *Loquitur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt.* Hic eſt ille Dei Filius, de quo ait diuinus
1. Cor. 2. pſaltes in 9. Pſalmi inſcriptione: *Pro occultis filij.* Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic eſt theſaurus ille abſcõditus, de quo ipſe ait apud Matthæum: *Simile eſt regnum cœlorum theſauro abſcondito in agro.* Et de quo ait Abacuc Propheta: *Ibi,* omnirũ in cruce, *abſcon-*
Abac. 3. *dita eſt fortitudo eius.* Et quoniã bonũ eſt cõmunicabile, vt ait Dionyſius, ſui ipſius diffuſiuum, voluit ſummum bonum ſummè ſe hominibus communicare. Sumpſit noſtram naturã, verſatus eſt inter homines, mortuus eſt pro illis, & ſeipſum in admirabili Euchariſtiæ ſacramento nobis reliquit, vt ſemper nobiſcum eſſet, & ſummè ſeipſum nobiſcum communicaret. In illa hoſtia conſecrata verè eſt Deus abſconditus. Quæ
E poterat maior excogitari cõmunicatio? quod maius beneficium? quæ maior amoris abundãtia? Quod munus aut magnitudine admirabilius aut fructu ſalutarius, aut amplitudine magnificentius? Adoro te hoſtia conſecrata, adoro te Chriſte Fili Dei viui, qui te pro ſalute noſtra hoſtiam ſalutarem deuouiſti, & vt tuam erga nos immenſam charitatem demõſtrares, corpus tuum ſanctiſſimum in cibum, & ſanguinem tuũ precioſiſſimum in potũ, ſub ſpecie panis & vini ſumendũ nobis reliquiſti, & ſub modici panis ſpecie tu Chriſte ſancte verus Deus & verus homo cõtineris. Ideo ego dico cũ Propheta: *Verè tu es Deus abſconditus.* Tu es ſub accidentibus abſcõditus, & inuiſibilis viſibiliter à nobis ſumeris aliena ſpecie occultatus. Et ita ſumptus peccata deles, animam expias, gratiã tribuis, virtutes auges, & ſumentes admirabilibus gratiarũ ornamẽtis decoras, & ad verã dignitatis amplitudinẽ perducis. *At qui manducat & bibit indignè,* vt verbis Paulinis
1. Cor. 11. Similitudo. vtar, *iudicium ſibi manducat & bibit.* Vt enim incenſus ignis in ſtagnum gelidarum aquarum coniectus non inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, ſic qui ignem illum excellẽtiſſimum ſummi amoris Chriſti, qui in illo admirabili ſacramento realiter continetur, coniicit in frigida &
F regelata viſcera animæ ſuæ, non ſe ipſum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem charitatis accẽdunt, quin potius ſcelerum frigiditas ignem extinguit, hoc eſt quantum in ſe eſt, impedit effectũ ſacramenti, quod eſt animas diuino amore incendere, ſtudióque immortalitatis inflammare, atque vitam æternam tribuere. Ipſe enim Chriſtus apud Ioannem capite ſexto ita ait: *Ego ſum panis viuus, qui de cœlo deſcendi: ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita.* Ne exiſtimes Chriſtum contaminari quando ab iniquis impuríſque hominibus ſumitur. Nã, vt Diui Athanaſij vtar ſimilitudine, quemadmodum Sol etſi immunda loca attingat, nequaquã tamẽ immundus manet, ſic Chriſtus etſi ab impiis mãducetur, tamẽ in ſe nequaquam cõtaminatur. Et quoniam Deus eſt in hoc ſacramento occultatus: ait diuinus noſter vates hoc in loco: *Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael Saluator.* Hic eſt Dei & hominum mediator: & vt diui Cypriani verbis vtar, hic eſt virtus Dei, hic ratio, hic ſapientia eius & gloria, & ideò eũ dignè æſtimamus, dum ineſtimabilem dicimus. Hũc Eſaias appellat ſaluatorem, quoniã venit in mundum vt homines ſaluos faceret, quod eſt eius nomine ſignificatum. Nã Ieſus ſaluatorem ſi-

A gnificat. Ita enim dixit Angelus iuſto Ioſeph: *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.* Matt. 1.

c *Confuſi ſunt, & erubuerunt omnes ſimul.*) Senſus eſt: Omnes qui te ô bone Ieſu non receperint, confundentur & pudefiēt, & fabricatores errorū, hoc eſt, idolorū opifices & cultores cum obſtinatis Iudæis erunt à te alienati. Iſrael autem æternam ſalutem conſequetur. Sæpe diximus nomine Iſraelis fideles ſignificari ſiue ex Iudæis ſiue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata excedunt è vita, qui ſunt verè Iſraelitæ, proficiſcuntur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiuſq; inenarrabilibus bonis in æternum ſatiantur. Eóque ſi non ſtatim, aliquando tamen deueniunt.

d *Non in abſcondito.*) Dæmones reſpondent in locis occultis & obſcuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Chriſto, qui de ſeipſo ait apud Ioannem: *Ego palam loquutus ſum mundo. Ego ſemper docui in ſynagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus ſum nihil.* Ioan. 18.

e *Non dixi ſemini Iacob, fruſtra quærite me.*) Dixi quidem vt me quærerent, ſed non fruſtra, imò propoſito præmio. Lege diuinas literas, & paſſim inuenies propoſi-

B tum præmium quærentibus Deum. Per Amos Prophetam ait ipſe Deus: *Quærite me, & viuetis.* Dauid ait in quodam Pſalmo: *Quærite Dominum, & viuet anima veſtra.* Et in alio: *Lætentur in te omnes, qui quærunt nomen tuum.* Et in alio: *Quærite Dominum, & confortamini.* Amos 5. Pſal. 68. Pſal. 69. Pſal. 104.

f *Congregamini, & venite.*) Diſperſi enim & diſcordia ſegregati, ad Deum ire non poſſumus. Charitas congregat & vnit, odium diſpergit & diſſoluit. Qua de re latè diſſeruimus cap. vndecimo, & decimonono.

g *Neſcierunt qui leuāt lignum ſculpturæ ſuæ.*) Id eſt, ſtulti ſunt, qui ligneum idolum extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt ad Deum falſum & cōmentitium, qui neminem poteſt ſalſum facere. Cùm Deus hæc verba dixiſſet inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducant, quæ exiſtimauerint eſſe aduerſus ipſum Deum. Acſi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Contendite mecum, inite pariter conſilium, & rationes veſtras in lucem proferte. Nónne videtis idola vana eſſe, & nihil vobis prædixiſſe? Ego ſum qui ventura prænuntio, qui ſolus ſum Deus.

h *Conuertimini ad me, & ſalui eritis.*) Salus noſtra eſt D in auerſione à mundo & conuerſione ad Deum, & pernicies noſtra prouenit ex auerſione à Deo & conuerſione ad mundum.

i *In memetipſo iuraui.*) Senſus eſt: Iuramento aſſero, & id quod dico, ita ſine dubio erit, quia verbū, quod de ore meo exit, eſt iuſtum, & non vertetur retro, nec erit irritum & fruſtraneum. Id autem quod iuro eſt, omnes in die extremi iudicij eſſe coram me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddam vnicuique iuxta opera ſua. Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos citans hunc locum ita ait: *Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. Scriptum eſt enim: Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet Deo.* Hæc diuus Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Eſaias ait: *Et iurabit omnis lingua,* ait Apoſtolus: *Et omnis lingua confitebitur Deo.* Acſi dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Chriſtum eſſe Deum. Aſpicis apertiſſimè Apoſtolum de Chriſto hæc verba intelligere quæ Eſaias dicit eſſe Dei, & ex conſequenti confiteri Apoſtolum, E Chriſtum eſſe Deum. Rom. 14

k *Ergo in domino dicet: Meæ ſunt iuſtitiæ & imperium.*) Sēſus eſt. Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua faſſura ſit me eſſe Deū, dicet etiā meas eſſe iuſtitias, & meū eſſe imperiū, fatebitur me eſſe iuſtū regē.

l *Ad eum venient.*) Nimirum ad Chriſtum, qui ſunt æternam vitam conſecuturi. Contrà verò flagitioſi Deo ipſi repugnantes in æternum confundentur.

m *In Domino iuſtificabitur & laudabitur omne ſemen Iſrael.*] Per ſemen ſiue filios Iſraelis intellige fideles qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noſter capite primo: *Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus.* Sup. 1.

ANNOTATIO.

1 *Fabricatores errorum.*) Pagninus vertit: *Fabricatores ſculptilium.* Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ ſunt vanitas, nihil, dolor, mēdacium, error, & ſimilia.

Argumentum capitis XLVI.

C F

Prædixerat Propheta capite ſuperiore euertendam eſſe à Cyro Babylonem. Nunc proſequitur idem argumentum, & in eadem euerſione prędicit confringenda eſſe cum impiis idola & ſimulachra ſua. Quibus verbis voluit diuinus vates ſignificare, fore, vt mundus à Chriſto vinceretur, qui de ſeipſo ait: Ego vici mundum. Quo victo ceſſaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falſis diis ad veram Chriſti religionem conuerterentur. Ioan. 16.

CAPVT XLVI.

Confractus [a] eſt Bel, contritus eſt Nabo: [b] facta [1] ſunt ſimulachra eorum beſtiis & iumentis. [c] Onera veſtra graui pondere vſque ad laſſitudinē contabuerunt, & contrita ſunt ſimul. Non potuerunt ſaluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne reſiduum domus Iſrael. [d] Qui [2] portamini à meo vtero, qui geſtamini à mea vulua. Vſque ad ſenectam ego ipſe, & vſque ad canos ego portabo & ſaluabo. Cui aſſimilaſtis me & adæquaſtis, & comparaſtis me, & feciſtis ſimilem? [e] Qui confertis aurum de ſacculo, & argentū ſtatera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris geſtantes, & ponentes in loco ſuo. Et ſtabit, ac de loco ſuo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non ſaluabit eos. Mementote iſtud, & [f] fundamini: [g] redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris ſeculi, quoniam ego ſum Deus, & non eſt vltrà Deus, nec eſt ſimilis mei annuntians ab exordio nouiſſimum, & ab initio quæ nondum facta ſunt, dicens, Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas mea fiet. [h] Vocans ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus ſum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. [i] Audite [4] me duro corde, [k] qui longe eſtis à iuſtitia. Prope feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, & in Iſrael gloriam meam. Baruc. 6.

EXPLA-

EXPLANATIO.

a *Confractus eſt Bel.*) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, ſecundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel eſſe eum, quem Gręci Belum appellabant, hoc eſt Saturnum, cui gentes non ſolùm quoſcunque homines, ſed proprios etiam filios immolabant.

b *Facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis & iumentis.*) Subaudi ſimilia. Ad tantam enim inſaniam deuenerunt, vt ſimulachra colerent belluarum. Poſſunt hæc verba ita explanari, vt ſubintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta ſunt ſimulachra Babyloniorum onus beſtiis & iumentis, quoniam ad Perſidem transferentur. Perſę enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam ſuam transferrent. Ideo ſequitur:

c *Onera veſtra.*] Proſopopœia eſt. Alloquitur enim ſtatuas mutas, & idola inſenſibilia. Quaſi dicat: Iumenta veſtra ô idola veſtro pondere fatigabuntur. Onuſtæ enim beſtiæ, quæ vos portauerint, laſſabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non

B valentes. Miſeri dij ac infœlices, qui eas beſtias, quæ ipſos portauerint, ſeruare non poterunt, & miſeri atque ærumnoſi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipſis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Perſis capientur, & in Perſidem captiui portabuntur. Ea verba, *Anima eorum in captiuitatem ibit*, poſſunt referri ad idola, quaſi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea ſimulachra animam habere putatis. Idolorum anima aſportabitur in Perſidem captiua. Irridet gentes ſimulachra prædita eſſe animo exiſtimantes.

d *Qui portamini ab vtero meo, qui geſtamini à mea vulua.*) Id eſt, quos foueo & protego, acſi in meo vtero velut mater eos portaſſem, & ipſe eos concepiſſem. Vide Dei noſtri ſummam erga homines clementiam.

e *Qui confertis aurum de ſacculo.*] Id eſt, qui coniungitis aurum, quod de theſauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola veſtra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in ſimulachris fabricandis con-

Hab. 11. ſumunt.

f *Fundamini.*) Nimirum in fide. Eſt enim fides fundamentum. Nam, vt ait diuus Paulus, *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo.* Credere enim oportet accedentem ad Deum quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator

C ſit. Gentiles credunt multos eſſe Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullam habent fidem. Fides enim eſt, vt credamus vnum ſolum Deum. Et quoniam ſine fide nemo fundatus eſſe dicitur, vocat diuinus noſter vates omnes ad fidem, dicens: *Mementote iſtud, & fundamini.* Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia ſunt, imbecilla, varia, incerta, caduca, falſa, inconſtantia, poſita non in noſtris conſiliis, ſed in mundi temeritate. Sola vera virtus eſt vna altiſſimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli poteſt, nec labefactari.

Luc. 15.

g *Redite præuaricatores ad cor.*) Reuertimini ad vos ipſos, à quibus vos alienaſtis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hic vides homines ſceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra ſe eſſe, & in mundo vagari. Ideò in Euangelio filius prodigus dicitur in ſe reuerſus, ſuam cognouiſſe infœlicitatem, & ita ad patrem rediiſſe. In ſe reuertitur, qui à ſe fuerat alienatus. Exierat extra ſe, & ſeipſum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuerſus ad ſe inuenit ſeipſum, qui perditus erat. Non enim poterat ad ſe redire, niſi qui à ſeipſo abierat. Et in ſe reuerſus excitat ſeipſum memoria præteritæ fœlicitatis, & in ſpem veniæ erigitur. Et tunc cognouit non fuiſſe ſecum, cùm in ſe eſſe videretur. Qui extra ſe eſt, dicitur eſſe extra cor: ideò peccatores corde carere, & ſinecorde eſſe dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus: *Audi me popule qui non habes cor.* Et in hoc noſtro capi- Ierem. 5.
te paulò pòſt, vbi noſtra verſio habet, *Audite me duro corde*, habent Septuaginta: *Audite me qui perdidiſtis* Pſal. 39.
cor. Et Dauid ait: *Et cor meum dereliquit me.* Et alibi: Pſal. 48.
Super ſanctos ſuos, inquit, *& in eos, qui conuertuntur ad* Eccl. 21.
cor. Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor Eccl. 30.
vagabantur. Et Eccleſiaſticus, *Qui*, inquit, *timet Dominum, conuertetur ad cor ſuum.* Et alibi: *Collige & congrega cor tuum.* Et hic Deus per Eſaiam: *Redite præuaricatores ad cor.* Iubet Deus vt ad nos ipſos eamus. Idem Matt. 10.
apud Matthæum voluit Chriſtus ſignificare, cùm nos ad vineam ire iubeat. Cùm enim nos ſimus ipſa vinea, ad nos ipſos nos mittit. Mulier illa, apud Lu- Luc. 15.
E cam, quæ inuenit drachmam, quam perdiderat, eſt Eccleſia. Drachma ſumus nos. Cùm autem nos ipſi ſimus Eccleſia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipſos, qui perditi eramus. Sed fieri non poteſt, vt quæramus nos ipſos, niſi nos eſſe perditos intelligamus. Primus quidem gradus ſalutis eſt cognoſcere nos ipſos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc ſententiam. Cognoſce te ipſum, non humanam eſſe, ſed diuinam, nec eſſe mortali alicui, ſed Deo ipſi tribuendam. Vis redire ad cor, cognoſce te ipſum. Cogita, & tecum ipſe reuolue, & interroga hæc omnia teipſum. Ego vbi ſum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid ſpero? Quid deſidero? Quid erit ſi ſic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum ſcelerum perſoluam? Ex huius conſiderationis defectu naſcitur humanorum flagitiorum colluuio. At nos vt alios cognoſcamus, nos ipſos cognoſcere negligimus. Vt enim ſar- Simile.
tor occupatus aliorum veſtibus ſarciendis, ſuas habet ſciſſas, ſic multi impediti in aliorum vita cognoſcenda, ſuam ignorant: Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & conſilia diuinare, ſe ipſos autem derelinquunt, & à corde ſuo peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem pro- Ezech. 4.
F phetam. *Fili hominis ſume tibi laterem, & pones eum coram te, & deſcribes in eo ciuitatem Hieruſalem.* Quis eſt hic later, quæ eſt hæc terra tam dura & cocta, niſi cor noſtrum? Hoc nobis pręcipit Deus vt ſumamus & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus, & in eo ciuitatem æternam cœleſtem Hieroſolymam deſcribamus, vt in ea ſit noſtra cogitatio collocata & conſtituta. Et vt qui ab arce ſibi à rege tradita egreditur Simile.
eámque hoſtibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, ſic qui à corde à Deo ſibi tradito exit, illúdque in manu tyrannici appetitus, cæterarúmque indomitarum cogitationum relinquit, præuaricator appellatur. Ideò ait Deus: *Præuaricatores redite ad cor.*

h *Vocans ab Oriente auem.*) Hoc eſt, Cyrum à Perſide, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

i *Audite me duro corde.*) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant ſe liberandos eſſe à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc ſecutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircunciſos vocauit. Vſque Act. 7.

A adeò fuerunt indurati, vt in Chriſti morte, vbi lapi- Matt. 27. des ſe ſciderunt & fregerunt, ipſi in ſua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat E- Ezech. 4. zechiel laterem, terram duram & coctam.

k Qui longè eſtis à iuſtitia.) Hoc eſt, à Chriſto, cum 1. Cor. 1. enim diuus Paulus iuſtitiam appellat. Eam promittit pater facturum propè, neque eſſe elongandam. Ille propè accedit, & nos quotidie vocat. Nos ſumus qui eum fugimus, & quantò longiùs ab eo ſeparamur, tantò propiùs accedimus ad infernũ, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obſtinati eſt auerſio à Chriſto, propinquitas D inferni mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etſi ad literam de Cyro intelligatur, quem Deus promiſit miſſurum, vt Iudæos in priſtinam libertatem reuocaret, ad Chriſtum tamen multò meliùs referuntur. Eum promiſit pater venturum fuiſſe hominum genus liberatum, illúdque ad cœleſtem patriam perductum. Ideò ait: Dabo in Sion ſalutem, & in Iſrael gloriam meam. Nam vera animæ ſalus & gloria, quæ in hac vita poteſt eſſe, ſolùm in Sione & Iſrael, hoc eſt in Eccleſia reperitur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLVI.

1 Facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis.) Nonnulli codices habent: Fracta ſunt. Vt ſit ſenſus, fracta fuiſſe ſimulachra, quando ſuper iumenta ponebantur, & funibus aſtringebantur. Non enim Perſæ curabant imaginum formam, ſed materiam, hoc eſt, aurum & argentum. In Hebraico eſt, היו B haiu, à verbo היה haiah, quod ſignificat eſſe, & eſt verbum ſubſtantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera poteſt defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorum in beſtiis impoſita. Vt idola ac deos irrideat, qui ſe eripere non potuerint, niſi ſe in fugam coniecerent.

2 Qui portamini à meo vtero, qui geſtamini à mea vulua.) Poteſt totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. Aeſi dicat: Qui à principio, à veſtra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua ſignificant ab inſtanti natiuitatis. Pſal. 57. Quemadmodum in Pſalmo: Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, hoc eſt, ab eo puncto, quo nati ſunt.

3 Et fundamini.) In Hebraico eſt והתאששו vehithoxxaxu à verbo אשש quod ſignificat fortem & firmum eſſe: vnde אשישי axixe fundamenta. Et capitur pro viris fortitudine præſtantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quòd hi ſint regni fundamentum. Poteſt eſſe ex ſignificatione איש ix, quæ dictio virum ſignificat: Quaſi dicat: Eſtote viri. Ideò poteſt verti: Præſtate vos viros, Aeſi diceret: Oſtendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioſeph deducit ab אש ex, quod nomen ignem C ſignificat: Vt ſit ſenſus: Eſtote rubei velut ignis, erubeſcite & confundamini, veſtras inſanias & vanitates & ſcelera aſpicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini poſuerunt confundamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio eſt recta & propoſito Prophetæ ſatis conueniens. Septuaginta habent in hunc modum: Ingemiſcite, agite pœnitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confundamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus vtilem eſſe & ſalutarem peccatoribus pœnitentiam, vt ad charitatem perueniant: Cõtra Lutherum. & pœnitentiam non eſſe nouam vitam, ſed ingemiſcere & peccata deplorare. Non enim ſolùm hic ait Eſaias, Agite pœnitentiam, ſed Ingemiſcite, agite pœnitentiam. Oſtendit hic locus falſum eſſe id, quod ait Lutherus, nempe contritionem ante charitatem eſſe execrabilem, & non ſolùm non eſſe vtilem, ſed pernicioſam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per diſcuſſionem & deteſtationem peccatorum. O hæreticum deteſtabilem! Quid poteſt eſſe hoc tuo dogmate peſtilentius? Quid pernicioſius? Quid veritati repugnantius? Luc. 3. Si gemitus & pœnitentia nihil proſunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam eos ipſos peccatores ſceleratos & impios alloquens hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorſum ſanctificatus ille Baptiſta has voces emitteret: Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fru- Matt. 12. ctus dignos pœnitentiæ, iam enim ſecuris ad radicem arboris poſita eſt. Quorſum verus ille ac cœleſtis doctor Chriſtus Deus noſter laudaret pœnitentiam Niniuitarum? Quorſum toties gehennam, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, ſi talis pœnitentia & contritio eſſent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, pernicioſæ: Sapientiſſimus ille Pſal. 17. Dauid quo nullus alius fuit ſuo tempore illuſtrior, nullus charitate ardentior, nullus iuſtitia præſtantior, nobis pœniten- E tiæ perſpicuam formam deſcripſit. Circundederunt, inquit, Pſal. 6. me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circundederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi, Laboraui, inquit, in gemitu meo, lauabo per ſingulas noctes lectũ meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo. Aſpicis regem peccatis aſtrictum pœnitentiam egiſſe, Dominum inuocaſſe, vim lachrymarum profudiſſe, & fuiſſe gratiam conſecutum. Ait enim paulò poſt: Diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aſpicis fuiſſe gemitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inſcriptione huius Pſalmi meminit octauæ. Erat enim octaua inſtrumentum octo fidibus ornatum, quo canere ſolebant carmina triumphalia, vt colli- 1. Par. 15. gitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid, quam de peccato reportauit, ideo Pſalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et ſi quæras arma, quibus hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipſe explicat eſſe gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim ſunt arma quibus de peccato conſequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphum. Eam ob cauſam ait hoc in loco diuinus noſter vates iuxta Septuaginta translationem. F Ingemiſcite, agite pœnitentiam, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordent cum tuo articulo, in quo aſſeris pœnitentiam nihil aliud eſſe quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & deteſtaris.

4 Audite me duro corde.) Septuaginta habent: Audite me qui perdidiſtis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò antea dixerat: Redite præuaricatores ad cor.

5 Et vocans ab Oriente auem.) Nonnulli codices habent: Et vocans ab Oriente iuſtum. Sed correctiores habent auem. Sup. 18. Et ita eſt in verſione cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita eſt etiam in Hebræo. Dictio enim עיט ait, quæ eſt in Hebræo, autem ſignificat, vt apud Eſaiam: Et relinquentur ſimul auibus montium. Sed quoniam vir iuſtus alta petit, & ab imis eleuatur, ideo nomine auis ſignificatur. Id voluit ſcriptura quintodecimo capite Geneſis ſignificare, quando inquit, Gen. 15. ſumpſiſſe Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuiſiſſe animalia terrena, aues autem non diuiſiſſe. Per terrena animalia ſignificantur homines appetitu ducti, à Deo & à ſe ipſis diuiſi: per aues vero ſpirituales homines ſecum & cum Deo vniti, quorum Rom. 8. vnus dicebat: quis nos ſeparabit à charitate Chriſti?

Argu-

A

Argumentum capitis XLVII.

D

Vaticinatur Eſaias de ſuperbę Babylonis per ineptos aſtrologos ſeductæ excidio & euerſione.

CAPVT XLVII.

DEſcēde,[a] ſede in puluere virgo filia Babylon, ſede in terra, non eſt ſolium filiæ Chal-
dæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. [b] Tolle [1] molam, & mole farinā,
Nahu. 3 b [c] denuda [2] turpitudinem tuam, diſcooperi humerum, reuela crura, tranſi flumina.
Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, [d] vltionem capiam, &
non reſiſtet mihi homo, [e] Redemptor noſter, Dominus exercituum nomen illius, ſanctus Iſ-
rael. [f] Sede [3] tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà domina
regnorum. Iratus ſum ſuper populum meum, [g] contaminaui hęreditatem meam, & dedi eos
in manu tua, [h] non poſuiſti eis miſericordias, ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde. [i] Et
Apoc. 18. b dixiſti: In ſempiternum ero domina, non poſuiſti hæc ſuper cor tuum, [k] neque recordata es
infrà 51. f. nouiſſimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego
ſum, & non eſt præter me amplius: [l] non ſedebo vidua, & ignorabo ſterilitatem. Venient tibi
duo hæc ſubitò in die vna ſterilitas & viduitas. Vniuerſa veniunt ſuper te, propter multitudi-
nem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum vehementem. [m] Et fi-
duciam habuiſti in malitia tua, & dixiſti: Non eſt qui videat me. [n] Sapientia tua & ſcientia tua
hæc decepit te. Et dixiſti in corde tuo: Ego ſum, & pręter me non eſt altera. Veniet ſuper te
malum, & [o] neſcies ortum eius: & irruet ſuper te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet
ſuper te repente miſeria, quam neſcies. [p] Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine ma-
leficiorum tuorum, [q] in quibus laboraſti ab adoleſcentia tua, ſi fortè quid proſit tibi, aut ſi poſ-
B ſis fieri fortior. Defeciſti in multitudine conſiliorum tuorum: ſtent & ſaluent te [r] augures cœ-
li, qui contemplabantur ſydera, & ſupputabant menſes, vt ex eis annuntiarent vētura tibi. Ec- E
ce facti ſunt quaſi ſtipula, ignis combuſſit eos, non liberabunt animam ſuam de manu flammę,
[s] non ſunt prunę quibus calefiant, nec focus vt ſedeant ad eum. Sic facta ſunt tibi, in quibuſ-
cunque laboraueras: [t] negotiatores tui ab adoleſcentia tua vnuſquiſque in viam ſuam errauerunt, non eſt qui ſaluet te.

EXPLANATIO.

a *Deſcende, ſede in puluere virgo filia Babylon.*] Tribuit Babyloni perſonam ſuperbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem deſcribit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuiſſet euerſa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur Propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Hac ſi diceret: Deſcēdes ab altitudine tua Babylon regina potentiſſima. Amittes gloriam tuam, ſedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miſeriam, vt non in ſolio & throno regio, ſed in terra ſedeas abiecta, captiua, & afflicta. Nō iam verſaberis in deliciis & voluptatibus, ſed duram captiuitatem ſuſtinebis. Voca- C tur Babylon filia Chaldæorum: quia erat ſita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi teſtantur. Et ex ſacris literis apertè colligitur.

b *Tolle molam, & mole farinam.*] Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ ſeruitutis indicium.

c *Denuda turpitudinem tuam.*] Duceris captiua, & flumina pedibus tranſibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tu ipſa nuda tranſibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda diſcooperias.

d *Vltionem capiam.*] Quoniā tu ô Babylon populum meum afflixiſti, affligam ego teipſam. Lues pœnas tuę immanitatis, nec erit quod mihi poſſit reſiſtere.

e *Redemptor noſter.*] Subaudi, hæc dicit.

f *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorū.*] Tu quę anteà gloriari ſolebas, tacebis nō audēs loqui, & ob confuſionem & ignominiam tuam quæres loca abſcondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

g *Contaminaui hæreditatem meam.*] Id eſt, permiſi contaminari Hebræos.

h *Non poſuiſti eis miſericordias.*] Quoniam poterāt fortaſſe Deo obijcere Babylonij: Si tu iratus populo tuo ob eius ſcelera eum à nobis capi, & in ærūnas incidere permiſiſti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderāt, vexauerimus? Reſpondet Deus huic tacitæ obiectioni, ſe fuiſſe iratū populo ſuo, nihilominus tamen deliquiſſe Babylonios, quòd in Iudęos fuiſſent immanes, eóſq; vulneribus lacerarent, & iniuſtè opprimerēt. Non diſtat ab hoc id, quod dicitur in Pſalmo. *Fiat habitatio eorū deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet, quoniā quē tu percuſſiſti, perſecuti ſunt, & ſuper dolorem vulnerum meorum addiderunt.* (Pſal. 68.) Aſpicis hic non excuſari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerāt, quos Deus ob aliquam cauſam permittit vulnerari. Voluit cœleſtis Pater vt filius ſuus vnigenitus ſe in crucis ara pro nobis hoſtiam cōſtitueret, & ſanguine F fuſo hominū genus expiaret, nihilominus tamē peccauerunt Iudæi Chriſtum ad cædem vocantes, cúmque peſtilenti atque effrenato impetu cruci affigentes. Illud eſt etiam aduertendum, ideò Babylonios in miſeras calamitates incidiſſe, quia nulla erga Hebręos miſericordia vſi fuerant, præcipuè erga ſenes. Vbi aſpicis quàm grata ſit Deo humanitas & miſericordia etiam erga inimicos, præſertim erga ſenes. Ideò ait hoc in loco Deus: *Non poſuiſti eis miſericordias, ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde.* Et in Leuitico: *Coram cano capite*, inquit, *conſurge, & honora perſonam ſenis.* (Leui. 19.) Et in Threnis plorans Ieremias. *Facies*, inquit, *ſacerdotum nō erubuerunt, neque ſenum miſerti ſunt:* (Thren. 4.) Et in epiſtola prima ad Timotheum ait: Apoſtolus: *Senem ne increpaueris.* (1. Tim. 5.) Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam eſſe debere reuerentiam iuuenum erga ſenes, quæ eſt filiorum erga parentes. Et ob eam cauſam Sparta cēſebatur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes ſuſpiciebant ſenes, & magno honore ac veneratione proſequebantur.

i *Et dixiſti, In ſempiternum ero domina.*] Illa pars vitæ

A eſt periculoſior, quæ ob nimiam ſecuritatem videtur eſſe tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaſerunt, & in magnis procellis & tempeſtatibus tam conſtantem vitæ curſum tenuerunt, vt nunquam exciderint, ſed aduerſo vento ſæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes ſe virtute & conſilio, in Deo ſpem omnem collocabant. At poſteà obtinentes res proſperas & ad voluntatem fluentes, exiſtimantes ſe eſſe ſecuros dediderunt ſe otio & inertiæ: ex quo effectum eſt, vt miſerè perirent, & in grauiſſimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in proſperitate meminerimus aduerſitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Eccleſiaſticus. *In die bonorum ne immemor ſis malorum.* Hoc ſignificare volens Apoſtolus dicebat Corinthiis: *Qui gaudent tanquam non gaudentes.* Videns Ieſus Hieroſolymam quiete & diuitiarum affluētia vtentem, & venturas illi miſerias ignorantem, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur nō ita gaudeamus, vt tutos nos eſſe exiſtimemus: quin potius cogitemus fieri poſſe, vt ex lætitia excidentes ſubitò in lachrymis & mœrore verſemur, & à potentia ad miſeriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem & propagationem, ſibi ipſis pollicentes in captiuitatē, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Eccl. 11. 1 Cor. 7. Luc. 19.

B x *Neque recordata es nouiſſimi tui.*) Septuaginta habent: *Neque recordata es nouiſſimorum.* Acſi dicat: Ideò capieris, & in ęrumnas incredibiles incides, quia nouiſſimorum tuorum non meminiſti. Aſpicis hîc quā vtile ſit finem rerum memoria tenere, earúmq; imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Eccleſiaſticus, *Memorare*, inquit, *nouiſſima tua, & in æternum non peccabis.* Et Moyſes, vt in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, *Gens*, inquit, *abſque conſilio & ſine prudentia, vtinam ſaperent & intelligerent, ac nouiſſima prouiderent.* Ieremias propheta in ſuis Lamētis, vbi euerſæ Hieroſolymæ & peccatricis animę miſeriam & captiuitatem deplorat, has voces emittit: *Sordes eius in pedibus eius, nec recordata eſt finis ſui.* Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur ſordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ ſunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præſcribit, ſed effrenatus appetitus cęco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eique ſolùm opes, & mundi voluptates proponens, ſine vlla mortis & finis contēplatione.

Eccl. 7. Deut. 32. Threni 1.

C Hoc ſentiens Ieremias & ſordes pedum animæ, & finis obliuionem lamentabatur. Ideò Chriſtus Deus noſter cùm ei diſcipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius ſumptuoſi ædificij pulchritudinem admirantes, reſpondit, vt diuus Lucas teſtatur: *Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.* Illi de re illa magna ante oculos poſita loquebantur: Chriſtus verò eis illius rei finem & vaſtitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœleſtis magiſter, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam inſignem & amplam, oportere eius finem in animo verſare, & memoria repetere. Nihil nobis eſt ſalutari⁹ ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidóſque motus acerrimè propulſandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, ſic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, proſperitas honorum & magiſtratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiuſmodi, ad quæ pleríque mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per ſe intemperantèr ſumpta ſunt vinum, purum illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At ſi omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & conſideratione inconſtantiæ & imbecillitatis, ita poſſunt ſumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipſorum affluētia poteris in tranquillitate viuere cupiditatum ardore ſedato. Eſt enim mortis memoria aqua ſalutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non ſinit, vt effrenati ac concitati motus auerſi à ratione animum perturbent, & è ſua ſede & ſtatu deiiciant. Venit tibi in mentem res quædam, qua nimium oblectaris, ſed quæ te ſuis illecebris poteſt à Deo abducere & ſeparare, cogita ſtatim quàm cito res illa finietur, quæ etſi aliquandiu durauerit, euaneſcet tamen, & penitus tandem extinguetur. Et conſidera quàm ſtultum erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere ſummam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri ſancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, ſummo illo ac ſempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, ſed in fine, hoc eſt in puppi ſedet, ex quo loco totam nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ità ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuam ita gubernare, vt ſalutis portum conſequaris? Non quieſcas in mediis ſolùm conſiderandis, ſed reſpice finem.

Luc. 21. ſimilitudo. D ſimilitudo

E Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita tranſibis mundi mare gubernans ac moderans vitæ nauem clauo rationis, donec ad portum beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquieſcas. In libro Leuitici ſcriptum legimus, pręcepiſſe Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocauſtum offerebantur, proiicerētur in locum, in quē cineres effundi ſolebant, ad Orientalem plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ ſunt Chriſtiani, qui non in quodcunque ſacrificium, ſed in holocauſtū, quod eſt totum incenſum, ſe debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipſas in ſublime efferentes ſunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, ſuperbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locū cineris proiiciamus: eſt autem cinis id, in quod verſum eſt id, quod anteà fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura ſignificare? Quid voluit nobis præcipere, niſi vt rerum humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandē vertuntur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanæ potentiæ & amplitudinis cum cinere miſceamus, vt cū nobis mundus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hæc obtinenda tetra flagitia & nefaria ſcelera ſuggeſſerit, & ante oculos poſuerit, ſtatim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectamur? Et quoniam finis omnium noſtrarum actionum debet eſſe Deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad Occidentem, ſed ad Orientem reſpiciamus. Non enim ſine myſterio dicitur proiiciendas eſſe plumas prope altare ad Orientalem plagam. Occidens eſt mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obſcuratur. Ergo in contemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, ſed gloriā Dei reſpiciamus ad Orientem, dirigamus omnia facta noſtra ad Chriſtum, ad ſummum illum Orientem, de quo apud Lucam ait Zacharias: *Viſitauit nos Oriēs ex alto.* De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: *Adducam ſeruum meum Orientem.* Et alibi. *Ecce vir Oriens nomen eius.* Aſpicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat

Leuit. 1. figura. F Luc. 1. Zach. 3. Zach. 6. Gen. 25. figura.

A futat etiam adumbratum in Iacob,qui, vt diuinæ literæ commemorant,Eſau fratris ſui vterini plantam pedis manu arripuit. Eſau qui quadam ſignificatione idem eſt quod vanus,qui vocatus eſt Edom, hoc eſt terrenus,humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis ſignificatur. Vnde Hebraicè idem nomen עקב ſignificat plantam pedis & rerum finem,quòd planta ſit vltimum corporis. Ille qui eſt verè Iacob,qui eſt verè ſupplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc eſt, rerum humanarum finem & interitum comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legem diuinam adimplendam. Et id fortaſſe voluit ſignificare diuinus vates ac illuſtriſſimus rex, cùm dicebat in Pſalmo:
Pſal. 118. *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum* עקב, pro quo noſter interpres vertit: *propter retributionem*. Et rectè quidem: hęc enim vox retributionem ſignificat, & plantam & finem. quam ob cauſam poteſt hic verſus ita rectè conuerti: *Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem.* Acſi diceret: Ego rerum finem animo contemplans, mundi gloriam contempſi, quam vidi fugacem eſſe, & caducam, & tandem conſumi, atque penitus interire, & te ſolum Deum quæſiui, atque ad legem tuam cōplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerum alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni:
B *Neque recordata es nouiſſimi tui.*

l *Non ſedebo vidua, & ignorabo ſterilitatem.*) Id eſt, nón priuabor gloria mea. Habebo ſemper regem, & populos ſubiectos.

m *Et fiduciam habuiſti in malitia tua.*] Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixiſti. Vt enim domus (Simile.) in arena ſita quanquam ventis non ſit agitata, ipſa tamen per ſe ruit, ſic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipſa per ſe dilabitur & euaneſcit.

n *Sapientia tua & ſcientia tua hæc deceperunt te.*) Stulta eſt illa ſapientia, quæ non ſolùm veritatem non docet, ſed etiam fallit. Loquitur de mundi ſapientia, quam diuus Paulus dicit eſſe ſtultitiam apud Deū. (1. Cor. 3.)

Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia ſcit, te autem Domine neſcit. D

o *Et neſcies ortum eius.*) Prę ſubita & repentina celeritate. Vel ponitur ortu: pro cauſa. Acſi dicat: Malum tuum eſt incurabile, quoniam nec cauſam eius intelligis.

p *Sta cum incantatoribus tuis.*) Abundaſſe Babylonios incantatoribus & auguribus quos reges conſulebant, liber Danielis Prophetæ apertè oſtendit. (Dan. 2.)

q *In quibus laboraſti ab adoleſcentia tua.*) Id eſt, quorum concilio à regni tui conſtitutione cuncta gubernas.

r *Augures cœli.*) Septuaginta habent, *Aſtrologi cœli.* Quidam vertunt Aſtrologos, ita enim augures cœli appellantur. Irridet Propheta aſtrologos, non eos, qui ſcientia præditi conſiderant cœli conuerſionem, ortum, occaſum, motum & curſum aſtrorum ſuſpiciunt, polos, hemiſphæria, climita, dierum ac temporum rationem contemplantes. Eſt enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit, qui aſſerunt omnia humana gubernari ſyderibus, qui omnia futura ſcire gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipſi falluntur, & alios fallunt. Et videntes ſe id nec arte neque ſcientia conſequi poſſe, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet Propheta, qui aſtrologia vtūtur, ſed quia ea abutuntur.

s *Non ſunt prunæ.*) Augures tui & aſtrologi incendio terribili flagrabunt. Nō enim erunt temperatæ prunæ, ad quas accedunt, qui volunt ſe calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem ſolent ſedere frigore laborantes, ſed erit ingens flāma omnia conſumens. (E) Vel ſic: Ita aſtrologi tui comburentur, vt nullæ ex illis remaneant prunæ, quibus ſe homines poſſint calefacere, ſed ſubitò in fauillas conuertentur. Hunc finē habebunt ea, in quæ incubuiſti, & quibus operam nauaſti: hoc eſt, aſtrologi & aſtrologia.

t *Negotiatores tui.*) qui negotiari apud te conſueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpiſti, fugient. Et tam ſubita erit fuga, vt vnuſquiſque percurrat ſuam partem, errans, & à recta vita diſcedens. Nec erit qui eis opem ferat, illóſque à Perſis eripiat.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLVII.

1 Tolle molam, & mole farinam.) *Pro molere eſt in Hebræo verbum* טחן *tachan, quod ſignificat tundere. Et quo-* C *niam hoc in loco ſequitur ſtatim.* Denuda turpitudinem tuam, *exiſtimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem ſignificare. Huic expoſitioni fauet Scriptura trigeſimoprimo c. Iob. Nam vbi vulgata verſio habet:* Scortum alterius ſit vxor mea, & ſuper illam incuruentur alij: *Habet litera Hebræa:* Molat alteri vxor mea, & ſubigant illam alij. *Eſt enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Eſaiam, & illic apud Iob.*

2 Denuda turpitudinem tuam,) *In Hebraico eſt* Denuda צמתך tſammathec. *Hæc dictio* צמה *ſignificat faſciā, in qua capilli innectuntur. Significat etiam ipſos capillos. Vnde Pagninus vertit:* Denuda cincinos tuos: *Septuaginta habent,* Reuela operimentum tuum. *Acſi diceret Eſaias: Aperi ligamen capillorum. Nam ſtatim ſequitur in eorum verſione:* Denuda canos, *pro quo noſtra editio habet diſcooperi humerum.*

3 Sede tacens.) *In Hebraico eſt:* Sede דומם dumā. *Poteſt eſſe à verbo* דום *quod ſignificat tacere: quā ſignificationē ſecutus eſt noſter interpres. Et poteſt eſſe à verbo* דמם *damam, quod ſignificat deficere, & compungi. Quam ſignificationem ſecuti Septuaginta verterunt:* Sede compuncta. *Poteſt verti:* Sede deficiēs. *Et quoniam verbum hoc ſignificat ſubiici, poteſt Latinè reddi:* Sede ſubiecta. *Ita in Pſalmo ſexageſimotertio:* Veruntamen Deo ſubiecta eſto animo mea. (F) *Pro quo Diuus Hieronymus vertit:* Verumtamen Deo tace anima mea. *Verbum enim hoc etiam tacere ſignificat, & quieſcere, & expectare. Qui verè ſubditus eſt tacet & quieſcit, nullamque ſuis calamitatibus adhibet deſperationem. Et quando loquitur, ſtatim verbis oſtendit ſe non eſſe fractum, ſed integrum. Vt enim vaſa ſonitu ex percuſſione effecto oſtendunt ſintne integra an rupta, ſic verbis in afflictione probatis oſtendunt homines ſintne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoſcere vas? tangatur manu. Vis cognoſcere hominem? percutiatur afflictione. Eſt enim afflictio excellentiſſima probatio.* (Simile.)

Argumentum capitis XLVIII.

1 Inuehitur Propheta in Iudęos, qui virtutis ſimulatione tetra flagitia tegentes, nomine Iſraelis gloriabantur, cùm verè

A Iſraelitæ non eſſent, quòd innumeris ſceleribus implicati & conſtricti nec Iſraelem imitarentur, qui fuit religione & pietate D integerrimus, & virtutum maximarum gloria præſtantiſſimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. 2 Aperit myſterium ſanctiſſimæ trinitatis. 3 Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & 4 hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XLVIII.

AVdite[a] hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Iſrael, [b] & de aquis Iuda exiſtis, [c] qui iuratis in nomine Domini, & Dei Iſrael recordamini non in veritate neque in iuſtitia. [d] De ciuitate enim ſancta vocati ſunt, & ſuper Deum Iſrael conſtabiliti ſunt. Dominus exercituum nomen eius. [e] Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repente operatus ſum, & venerunt. [f] Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. [g] Prædixi tibi ex tunc antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerũt hæc ſculptilia mea, & conflatilia mandauerunt iſta. quæ audiſti, vide omnia. [h] Vos autem nõ annuntiaſtis? [i] Audita feci tibi noua ex tunc, & conſeruata ſunt quæ neſcis, nunc creata ſunt, & non ex tunc, & ante diem: & non audiſti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audiſti neque cognouiſti, neque ex tunc aperta eſt auris tua. Scio enim quia præuaricans præuaricaberis, & tranſgreſſorem ex vtero vocaui te, k Propter [k] nomen meum longè faciam furorem meum, l & [l] laude mea infrenabo te, ne intereas. [m] Ecce [5] excoxi te, ſed non quaſi argentum, elegi te in camino paupertatis. (Supr.41.b) Propter me faciam, vt non blaſphemer, & gloriam meam alteri non dabo.

B

EXPLANATIO.

a *Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Iſrael.*] Iſrael ſonat principem cum Deo, vel præualentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deum. Textus Geneſis cap.32. innuit Iacob ſonare fortem contra Deũ. (Gen.32.) Nam cùm Angelus luctaretur cum eo, & non poſſet eum ſuperare, *Nequaquam*, inquit, *Iacob appellabitur nomen tuum, ſed Iſrael: quoniam ſi contra Deum fortis fuiſti, quantò magis contra homines præualebis?* Hoc tam illuſtri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam ſuæ nobilitatis ex ſcripturarum vetuſtate eruentes, eamque in ſplendore nominis, non in virtute collocantes. At ſapientium eſt non niti opinione maiorum, ſed omnẽ amplitudinem & dignitatem in virtute, atq; in propriis rebus geſtis poſitã exiſtimare. Eſt igitur ſenſus: Audiſtis ô Iudæi qui ſolo nomine, non autem re appellamini Iſraelitæ, ea, quæ aduerſus Babylonios prędixi, nunc autem tribuite mihi ſilentium, & ea, quæ de vobis dicturus ſum, attentis auribus audite.

b *Et de aquis Iuda exiſtis.*] Hoc eſt, qui egreſſi eſtis ex ſemine Iudæ. Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: *De cognatione Iuda.* Luſitani volentes ſignificare C aliquem eſſe ſimilem patri ſuo, aiunt, habere quaſdã aquas ſui patris. Et à contrario ſenſu exire ab aquis Iudæ, ſeu nihil aquarum Iudæ habere, eſt ab eo penitus diſcrepare, nullámque cum eo habere ſimilitudinem. Ait igitur Propheta: Vos ô Iudæi gloriamini ex Iuda, ſed eum imitari non vultis. Ego verò exiſtimo, Exire ex aquis Iudæ, eſſe ex eo tanquam ex fonte e- (Pſal.67.) manare, ita vt aquæ non capiãtur pro ſemine, ſed pro eo, ex quo familia aut genus ſumit exordium. Hac exornatione vſus eſt Dauid dicens in Pſalmo: *Benedicite Deo Domino de fontibus Iſrael.* Acſi diceret: Vos Iudæi qui ab Iſraele tanquam à fonte dimanaſtis, benedicite Chriſto in Eccleſia, qui eſt Dominus Deus. Vbi pro, *De fontibus Iſrael*, poteſt verti, *Vos qui eſtis de vena Iſraelis*: hoc eſt de fonte, ſiue de aquis. Ergo totũ hoc, *Vos qui exiſtis de aquis Iuda*, eſt periphraſis Iudæorum, quemadmodum hoc: *Vos qui ex Iſraele tanquam ex fonte dimanaſtis.*

c *Qui iuratis in nomine Domini.*] Id eſt, qui Deum habetis in ore per ipſum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Non vt eum veneremini, per eum iuratis, ſed vt eius cultores vos eſſe ſimuletis, eúmque veſtrorum mendaciorum teſtem faciatis.

d *De ciuitate enim ſancta vocati ſunt.*] Vocantur filij Hieroſolymę, vbi eſt templum Dei, & verus Dei cultus Sunt eorum fundamẽta iacta non in idolis, ſed in E vero Deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad ſuã vtilitatem, & virtutis ſplendorem, abutuntur ad ſuã deformitatem & perniciem.

e *Priora ex tunc annuntiaui.*] Ego prædixi ea, quæ euenerunt. Ex ore meo egreſſæ ſunt Prophetiæ. Decreui me ea facturum eſſe, & protinus feci.

f *Sciui enim quod durus es tu.*] Arguit Iudæorum duritiem. de qua loquitur ſcriptura Exodi trigeſimoſecundo, & Deuteronomij trigeſimoprimo, & Actorũ ſeptimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreum, hoc eſt, inflexibilem, quòd eſſent duri & obſtinati: & eorum frontem æneam hoc eſt, impudentem, quòd nullam haberent verecũdiam: Qui enim pudore non mouentur, frontem æneam habere dicuntur.

g *Prædixi tibi.*] Volebat Deus multa Iudęis ventura prędicere, ne hoc ſuis idolis tribuerent.

h *Vos autem non annuntiaſtis?*] Quaſi dicat, non. Senſus eſt: Ego ſum qui futura annuntio, vos autem non. Poteſt etiam ita explanari. Vos non eſtis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod eſt veſtræ ingratitudinis apertiſſimum ſi- F gnum. Vbi aſpicis velle Deum necei[*] beneficia & mirabilia ſilentio prætereamus, ſed ea prędicantes, nos ipſius memores ac gratos demonſtremus.

i *Audita feci tibi.*] Senſus eſt: Nonnulla prędixi tibi, priuſquam euenirent, vt meam videres potentiam & ſapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te omnia ſcire, & incideres in ſuperbiam, non mihi, ſed tibi ſcientiam rerum futurarũ tribuendo. Scio enim te eſſe præuaricatorem, & à principio inditum eſt tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animum. Vbi noſtra verſio habet, *conſeruata*, verti poteſt *abſtruſa*. Quaſi dicat: Tu audiſti à me aliquas nouas res, quæ venturę erant, ſed apud me abſtruſæ & abſconditę ſunt aliquæ, quas tibi nolui reſerare, quę nunc creatę, hoc eſt, in effectum productę ſunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas ſciuiſſe. Vide Dei miſericordiam, omnia quę illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos eſſe præuaricatores à principio & ingratos, ſed nec ideò ceſſabat in eos magna conferre beneficia.

A neficia Eodem modo qui voluerint Deum imitari, in benefacta, & virtutis actiones incumbant, vtantur benignitate, beneficentia, & miſericordia, nec ob aliorum ingratitudinem & nefaria ſcelera ab incœpto deſiſtant. Simile. Vt enim ferri acies & duricies tarandi cutem mollem, lenem, & flexibilem ſecare nõ poteſt: eſt enim impenetrabilis ferro, ſic dura ſceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia non debent officioſi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, ſed debet talis animus impenetrabilis exiſtere, & in virtute atque incœpta beneficentia perſeuerare. Simile. Vt enim ſol non deſinit terras ſuis calidis & fulgentibus radiis illuſtrare, quamuis illius lutum obdureſcat, ſic vir pius & rectus non debet à rectè factis & beneficiis deſiſtere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in ſua ingratitudine pertinacior in dies reddatur.

k *Propter nomen meum longe faciam furorem meum.*] Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te ſtatim delebo, ſed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc diſcant principes & præſules in caſtigandis ſubditis non duci ira, & furore, & impetu. Simile. Vacandum eſt enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum moderationem, tum etiam dignitatem. In regione aeris altiore, vbi aer ipſe eſt purior & excellentior, nulla eſt nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus ca-
B liginoſus & nebuloſus vapor, ſed tota illa regione niteſcit, & ſplendidiſſimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempeſtates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelſam & ſuperam partem obtinet, debet in ſedatione & animi tranquillitate cõſiſtere, contrahere iram, continere furorem, ſéque moderatione & placabilitate munire, & in ſtatione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in ſubditis & obſcuris hominibus perturbationes. At in principibus ſunt omnino intolerabiles. Nemiui licet nec honore inſigni, nec obſcuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu pręcipitari: ſed qui ſunt in dignitate conſtituti, quantò ſublimiorem locum obtinent, tantò pernicioſius offundunt. Cùm enim ſint in vrbis oculis aut regni, in eóſque ſe omnes cõuertant, illóſque intueantur & imitentur, ſunt eorum ſcelera cum aliorum pernicie coniuncta. D Nec ſolùm obſunt, quòd ipſi corrumpuntur, ſed etiam Simile. quòd alios corrumpũt: neque minus exemplo quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior eſt in facie, quàm in aliis corporis partibus quòd facies ſit magis conſpicua, in quam oculi intuentium ſtatim coniiciantur, ſic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: quemadmodum tetra macula in panno candido & precioſo inſigniorem deformitatem oſtendit, quàm in pullo & vili. Simile. Comprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deum hoc in loco dicentem. *Longe faciam furorem meum.*

l *Et laude mea infrænabo te ne.*) Vt lauder ob populum ſeruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt penitus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrum ducit, ſic nos Deus afflictionis fræno comprimit, ne cõcitatis & pernicioſis appetitibus ducamur. Aſpicis hîc afflictionem eſſe frænum ad peſtilentes cogitationes, turpes voluptates, & falſas mundi vanitates coercendas.

m *Ecce excoxi te.*) Non te ſtatim interficiam, ſed affligam te, & in fornacẽ calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Non omnino purificaberis vt argentum in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem E omninò: ſed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibíque excidium compares. Et hoc faciã, ne nomen meum blaſphemetur inter gentes, me ipſo contempto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meam alteri tribuere. Vide Dei clemẽtiam, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt mundemur. Et ne penitus conſumamur, non tractat nos duriter, ſed leniter affligit. Docet hic locus pręſules & iudices, vt cum iuſtitia lenitatem coniungant, & afflictionem eſſe fornacem, cuius igne exercemur. Simile. Hæc eſt illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iuſti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem ſi nulla ſint tolerantia muniti, incendio flagrãt. Docet præterea hic locus quãti Deus faciat gloriam, quam alteri tribuere non vult.

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XLVIII.

C

1 Propter nomen meum longè faciam furorem meũ, & laude mea infrænabo te, ne intereas.] *Septuaginta habent:* Propter nomen meum oſtendam tibi furorem meum, & glorioſa mea inferam ſuper te, vt non te interficiam. *Vbi aſpicis Deum gloriam ſuam oſtendere in ſceleratorum caſtigatione: & ideò nos caſtigare, ne nos interficiat. Conſidera quàm vtile nobis & ſalutare ſit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt ſaluos faciat. Qua de re alibi diſſeruimus. Cæterum pro eo quod Septuaginta dixerunt.* Oſtendam tibi, *in Hebraico eſt* אאריך *aarich, à verbo* ארך*, quod ſignificat prolongare, vt Deuteronomij ſexto:* vt prolongentur dies tui. *Vnde* ארך *ſignificat longum & longanimem, pro quo noſter interpres vertit* Pſal. 102. miſericordem, *vt in Pſalmo:* Miſericors & miſerator Dominus. *Vnde apparet meliorem eſſe hoc in loco verſionem communem, quàm Septuaginta interpretationem: ſignificat enim hoc verbum prolongare, & longe facere, & dimittere. Sed quoniam qui rem prolongat, eam extendit: & quò magis eam extendit eò magis eam oſtendit, verterunt Septuaginta,* Oſtendam tibi, *& rectè quidem. Pro quo Pagninus vertit:* Propter nomen meum elongabo furorem meum. *Quod poteſt habere vtrumque ſenſum & verſionis communis, & Septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer oſtendit, & qui furorem à ſe elongat & dimittit.*

F

a Et laude mea infrænabo te, ne intereas.] *Pro infrænare eſt in Hebraico verbum* חטם *ehatam. Ita enim ſcriptum eſt* אחטם לך *echetam lach. Quod poteſt rectiſſime ita verti:* Ob laudem meam infrænabo tibi iram meam, ne intereas. *Pro quo quidam vertunt:* Propter laudem meam frænum iniiciam mihi tui cauſa, ne te omnino exſcindam, *Verbum hoc refertur ad irã & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis ſcribit Vergilius 3. Georg.* Collectúmque premens voluit ſub naribus ignem. *Vno enim vocabulo Hebrai & nares & furoris fremitum ſignificant, nempe* אף *aph, Et eam ob cauſam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt:* Et ob laudem meam obturabo nares tibi, ſeu cauſa tui. *Quaſi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.*

3 Ecce excoxi te.] *In Hebraico eſt,* חבהצרפתיך *binneth tſeraphticha, à verbo* צרף *tſaraph, quod ſignificat coquere, fundere aurum ad purificandum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos igne afflictionis purget a ſcoriis, & nitidos efficiat. Vt as* Simile.

A *quando funditur non perditur, quoniam ex eo elegans ſtatua efficitur, quæ, niſi æs fundatur, conflari non poteſt, ſic quando nos Deus igne calamitatum fundit, non nos perdit, ſed vult ex nobis, ex rudi, miſto, impuro metallo precioſam ſtatuam conflare, ad quod oportet, vt in vna fornace fundamur & purificemur. Illud Pſalmi:* Eloquia Domini igne D examinata, *poterat etiam verti:* Eloquia Domini igne Pſal. 17. concocta & purificata. *Deducitur enim ab hoc noſtro verbo, cuius deriuata ſignificant etiam probationem & ſoliditatem.*

---

[a] Audi me Iacob, & Iſrael quem ego voco. [i] Ego ipſe ego primus & ego nouiſſimus. Ma-
Sup. 41. b & 44. a. b nus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mẽſa eſt cœlos. [b] Ego vocabo eos, & ſtabunt ſimul. [c] Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annuntiauit hæc? [d] Dominus dilexit eum, faciet voluntatem ſuam in Babylone, & brachium ſuum in Chaldæis. Ego ego locutus ſum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa eſt via eius. Accedite ad me, & audite hoc: [e] non à principio in abſcondito locutus ſum, [f] ex tempore antequam fieret, ibi eram, [g] & nunc Dominus Deus miſit me, ſpiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redẽptor tuus ſanctus Iſrael. Ego Dominus Deus tuus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas. Vtinam attendiſſes mandata mea, [h] facta fuiſſet ſicut flumen pax tua, & iuſtitia tua ſicut gurgites maris, & fuiſſet quaſi arena ſemen tuum, & ſtirps vteri tui vt lapilli eius: nõ interiſſet, & [i] non fuiſſet attritum nomen eius à facie mea. [k] Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vſque
Exo. 17. b ad extrema terræ. [l] Dicite: Redemit Dominus ſeruum ſuum Iacob. [m] nõ ſitierunt in deſer-
Num. 21. to, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & ſcidit petrã, & fluxerunt aquæ. [n] Non
Infr. 57. d eſt pax impiis dicit Dominus.

a *Audi me Iacob & Iſrael, quem ego voco.*) Voco vos ad pœnitentiam, voco vos vt ad me accedatis, voco B vos ad beatitudinem, ideò me audite. Circunſpice celeriter animo Dei erga homines immenſam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & tranſgreſſores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt ſe diſponant ad gratiam. Si diſponere ſe ad gratiam eſſet peccatum mortale, vt Lutherus aſſerit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea, quæ ſuprà annotauimus capite quadrageſimo. Colliges hinc neminem debere deſperare de beatitudine, quamuis ſit infinitis ſceleribus implicatus, cùm habeat Deum, qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm ſurdi ſumus ad voces diuinas. Verſæ ſunt aures noſtræ in du-
Infrà 50. riciem & ſurditatem. Ideo queritur Deus per Eſa-
Iere. 11. iam dicens: *Vocaui, & non erat qui audiret.* Et per Ieremiam: *Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem ſuam, ſed abierunt vnuſquiſque in prauitatem cordis ſui mali.*

b *Ego vocabo eos, & ſtabunt ſimul.*) Cæli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico ſtabũt, & mihi parebũt. Intuere quæſo hominis duriciem. Cæli inſenſibiles, animæ & intellectus expertes Deo parent, homo ve-C rò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipſi Deo non ſolùm non obtemperat, ſed reſiſtit. Non ſydera clariſſima, non ſolem reliquorum luminum facilè principem, omniáque ſua luce complentem, non cœlos ipſos admirabili conuerſione & celeritate concitatos, & excellentibus aſtris diſtinctos, ſed ſolam hominem ſcimus fuiſſe ad Dei imaginem & ſimilitudinem procreatum. Et tamen ſolus ille Deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille reſiſtit. Vocat Deus cœlos, obediunt: vocat hominem, & obedi-
Ioſue 10. re non vult. Tempore Ioſue ſtetit Sol iuſſu Dei, di-
Matt. 8. miſſo curſu ſuo: at peccator à Deo vocatus nec vult
Luc 5. ſtate neque quieſcere. Venti & mare obediunt Chriſto, nos verò eius verba contemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furioſiores, omni maris mobilitate incõſtantiores O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam! Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, ſolus homo reſiſtit.

c *Congregamini omnes vos, & audite.*) Nam qui diſcordes ſunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quemadmodum nos Deus ad concordiam vocet. Eſt enim eius officium congregare, vt a- E libi fusè oſtendimus.

d *Dominus dilexit eum.*) Subaudi Cyrum, qui Deo morem geſſit, euertens Babylonem, exercens brachium ſuum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Et Deus locutus eſt, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Chriſtum tamen mundi ſaluatorem cõuenientiùs referuntur, quem Eſaias, cùm ea literis mandaret, cõtemplabatur. Porrò Ieſus Chriſtus eſt ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Ipſe Matt. 3.
eſt, qui fecit patris voluntatem, qui de ſeipſo ait in 2. Petr. 1.
Pſalmo: *In capite libri ſcriptum eſt de me, vt facerem vo-* Pſal. 39.
luntatem tuam. Quem locum Paulus Apoſtolus in Heb. 10.
epiſtola ad Hebræos de eodem Chriſto explanauit. Hic eſt qui Babylonem, hoc eſt mundi confuſionem ſubuertit, brachiúmque ſuum, hoc eſt, potentiam ſuã in dæmones Chaldæorum nomine ſignificatos oſtẽ-
dit. De eo ait in Apocalypſi Diuus Ioannes: *Vicit leo* Apoc. 5.
de tribu Iuda. Hęc igitur Chriſto conueniunt, ad cúmque cum his, quæ ſtatim ſequuntur ſunt abſque dubio referenda.

e *Non à principio in abſcondito locutus ſum.*] Hoc eſt, F ego à meæ prædicationis exordio palàm docui. Ver- Ioan. 18.
ba ſunt Chriſti, qui apud Ioannem. *Ego,* inquit, *palàm locutus ſum mundo. Ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus ſum nihil.* Poteſt hoc referri ad legis lationem in monte Sinai. Et hæc eſt meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locum exponunt antiqui Hebræorum Rabbini in commentariis in decimumnonum caput Exodi, illa verba interpretantes. *Venerunt in ſolitudinem Sinai.* Quorum ad literam hæc ſunt verba: *Data eſt lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat,* & ideò Deus ſanctus & benedictus ait per Eſaiam quadrageſimooctauo: *Nõ à principio in abſcondito locutus ſum.* Hæc illi. Ex hoc loco probatur falſum eſſe & commentitium id, quod Iudæi dicunt de Cabala. Aiunt enim Deum in monte Sinai præter legem ſcriptam alia dediſſe Moyſi verba tantùm, quàm Moyſes ſucceſſori ſuo reuelaret, & ille poſteris ſuis, vt ita per aliquos ſucceſſores de manu in manũ ſeruaretur. Huius figmenti au-

A ti auctor fuit quidã Idumæus magus nomine Mair, quem Iudæi poſt templi incendium Hieroſolymæque per Titum Veſpaſianum euerſionem & vaſtitatẽ in ſuam ſocietatem receperunt, eum Meſſiam eſſe affirmãtes. Hic cùm videret Iudæos veteris Teſtamenti authoritatibus à Chriſtianis conuinci, cùm eſſet aſtutus & vafer, hanc malitiã inuenit, vt hac lege ſecunda ſe aduerſus Chriſtianos defenderet, aſſerens Deum multa in ea docuiſſe, quæ ex diametro legi ſcriptoræ repugnarẽt. Hanc legem appellãt Hebræi cabalã, hoc eſt traditionẽ, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec ſolum hîc quieuit eorum inſania, ſed etiam fuit longius dilata. Nam ſurrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legi ſcriptæ ſenſum negarent, aſſerentes eius verum intellectum ex literarum nominúmque combinatione depromi, atque in ingenij ſubtilitate conſiſtere. Et hi cabaliſtæ nominantur. cuius ſectæ & vanitatis autorem Simonem quendam eſſe tradiderunt. Hanc falſam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Eſaiam dicens: *Non à principio in abſcondito locutus ſum.* Acſi dicat: Ne dicatis me legem aliquam in abſcondito tuliſſe: omnia enim,
B quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyſe ad vos relata, publiciſque mandata monimentis. Ita enim capite vigeſimo quarto Exodi ſcriptum legimus: *Venit ergo Moyſes, & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Reſponditque cunctus populus vna voce: Omnia verba Domini, quæ locutus eſt faciemus. Scripſit autem Moyſes vniuerſos ſermones Domini.* Hæc ibi. Aſpicis igitur nullam aliam legem Deum Moyſi dediſſe, niſi eam, quam ſcriptam habemus, à Moyſe quinque ſuis libris mandatam, & ex conſequenti falſam eſſe impiam cabaliſtarum opinionem, & merum figmentum.

f *Et tempore antequam fieret, ibi eram.*] Id eſt, à principio quando Pater meus dedit vobis legẽ in mõte Sinai, ibi eram ego cum Patre, dãs vobis legem ipſam.

g *Et nunc Dominus Deus miſit me & ſpiritus eius.*] connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego, ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto in monte Sinai: planè locutus ſum, & ibi erã cum Patre & Spiritu ſancto in legiſlatione. Sed quoniam legis cerimoniæ, ſacrificia, & iudicia, non erant niſi vſque ad Euãgelium duratura, ideò nũc miſit me Pater & Spiritus ſanctus, vt vos Euangelium doceã,
C à peccatis tenebriſque ad gratiam claritatémque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hoſtiam denoueam atque conſtituã. Hęc eſt perſpicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corrumpo literam, ſed vt iacet, & verè ſonat, atque eſt, eam interpretor. Dicebat paulò antè
Apoc. 1. & 22. Deus: *Ego primus & ego nouiſſimus, manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea menſa eſt cælos.* Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire poſſunt. Ipſe enim eſt α & ω, principium & finis, totius vniuerſi creator & rector. Et continuans ſermonem ſuum ait poſt pauca verba: *Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abſcondito locutus ſum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc dominus Deus miſit me, & Spiritus eius.* Et volens diuinus vates clariùs oſtendere Deum eſſe hunc, qui loquitur, ſubdit ſtatim: *Hęc dicit Dominus Deus redemptor tuus ſanctus Iſrael.* Aſpicis planè Deũ eſſe qui ait, ſe eſſe à Patre & Spiritu ſancto miſſum. Diſtinctè hic loquitur Propheta nulla vtens implicatione, nulla obſcuritate. Hic, qui loquitur, eſt miſſus à Deo, atq; hic, qui loquitur, eſt Deus, ergo Deus eſt miſſus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius eſt Meſſiam Deum eſſe, poſterius verò Deum, qui eſt in eſſentia vnus, eſſe in perſonis trinum. Prius ita oſtendo. Qui mittendus erat à Deo in

hominum generis redemptionem, eſt Meſſias, atqui D
ille, qui hic loquitur, fuit à Deo miſſus ad humanam redemptionem, eſt igitur Meſſias. Tum ſic: Hic eſt Deus, & hic eſt Meſſias, ergo Meſſias eſt Deus. Quis non videt eſſe validiſſimas has ratiocinationes? Sed quoniam capite quadrageſimo multis verbis Chriſti diuinum numen oſtendimus, ad ſecundum propoſitum nos conferamus. Hebræi noſtræ memoriæ non poſſunt ferre Trinitatis myſteriũ. Aiunt enim Deum eſſe vnum, in quo nulla pluralitas, nulla perſonarum diſtinctio reperitur: nec poſſe probari ex veteri Teſtamento eſſe in Deo aliquam diſtinctionem. Eam ob cauſam operæprecium eſſe duxi, myſterium Trinitatis illis hoc loco oſtendere, orationémque longiùs, quàm fortaſſe par erat, dilatare. Moyſes in Ge- Gen. 1.
neſis exordio ita inquit: *In principio creauit Deus cælum & terram*, & pro Deo poſuit אלהים Elochim, quod eſt nomen pluralis numeri à ſingulari ראלי, quanquam non deſint qui aſſerunt, eius ſingulare eſſe אל el, inter quos eſt R. Abenhezra in ſua huius loci expoſitione. Quare Moyſes voluit hîc Deum numero multitudinis appellare, niſi vt in diuinis perſonarum pluralitatem oſtenderet? Et quare dixit, *creauit*, in ſin- E
gulari, niſi vt eſſentiæ vnitatem demonſtraret? Voluit ſanctiſſimus vates ſapientiſſimúſque diuinæ legis ſcriptor ſtatim in eius frontiſpicio ſanctiſſimæ Trinitatis admirabile ſacramentum ſignificare. Et paulò poſt: *Dixit Deus*, inquit, *Fiat lux.* Quibus verbis innuit verbum Dei, per quod omnia facta ſunt: quod verbum nos dicimus eſſe filium: quem etiam oſtendit, Gen. 1.
dicens: *In principio creauit Deus cælum & terram*: Eſt enim filius principium, per quod omnia facta ſunt. Et paulò poſt ait: *Et ſpiritus Domini ferebatur ſuper aquas.* Vbi vides trium perſonarum diſtinctionem. Per Deum intelligit Patrem, per principium & verbum Filium, per Spiritum Dei Spiritum ſanctum. Intelligi autem per Spiritum Dei Spiritum ſanctum indicat Thargum Hieroſolymitanum ita vertens: *Spiritus miſericordiarum fine gratiæ flabat ſuper faciẽ aquarum.* Vt ſit ſenſus: Spiritus ſanctus illam molem fouebat, illique incubabat, vt gallina ſuis ouis, quò ea calore ſuo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Baſilius interpretatur. Has duas perſonas alloquitur Pater, dicens paulò poſt in eodem capite: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram.* In verbo, *faciamus*, innuitur perſonarum pluralitas: in verbo *imaginem*, eſſentiæ vnitas capite deci- F
mo octauo eiuſdem Geneſos ſunt hæc verba ad literam: *Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambre ſedenti in oſtio tabernaculi ſui ipſo feruore diei. Cúmque eleuaſſet oculos, apparuerunt ei tres viri ſtantes prope eum. Quos cùm vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum de oſtio tabernaculi ſui, & adorauit in terra, & dixit: Domine ſi inueni gratiam in oculis tuis, ne tranſeas ſeruum tuum, & cætera.* Vbi nos habemus, *Dominus*, eſt in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton, quod ſoli Deo conuenit. Ideò poterat rectiſſimè verti: *Apparuit autem ei Deus.* Et paulò poſt in eodem capite vbi nos habemus: *Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare riſit Sara vxor tua?* Pro Domino eſt etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac viſione eſſentiæ diuinæ vnitatem, trinámque perſonarum diſtinctionem, altè ſpectare ſi voles, mentis oculis perſpicies. Quid enim voluit ſcriptura ſignificare dicens, Abrahamum tres vidiſſe, & vnum adoraſſe, niſi vnum eſſe atque ſimpliciſſimam deitatem, tres verò perſonas diſtinctas? Id in principio capitis oſtenditur, apparuiſſe Abrahamo Deum, & ſtatim, tres viros. Si Abrahamus in illis tribus perſonis vnicam eſſentiam non cognouiſſet, non dixiſſet quidem, *Domine ſi inueni gratiam in oculis tuis*, ſed, *Domini ſi inue-*

A *ni gratiam in oculis veſtris.* In Deuteronomio ſunt hæc verba capite ſexto mandata: *Audi Iſrael: Dominus Deus noſter, Dominus vnus eſt.* quæ verba ita poſſunt verti ex Hebraico: *Audi Iſrael: Deus Deus noſter Deus vnus eſt*, nam pro Domino in vtroque loco eſt in Hebraico Iehouah. Nominans ſcriptura Deum ter, indicat eſſe trinum, & volens vnam eius eſſentiam ſignificare ait eſſe vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, ſed tantùm qui ſecundo loco eſt, additur, *noſter*: quia nec pater, qui prima perſona eſt in Trinitate, neque Spiritus ſanctus, qui tertia eſt, ſed ſolus filius, qui eſt ſecunda eiuſdẽ Trinitatis perſona, per noſtræ humanitatis aſſumptionem & participationem noſter futurus erat. Hunc locum explanans Rabbi Simeon Hebræus, fatetur nobiſcum ex eo probari Trinitatis ſacramentum. Cum hoc loco maxime cohæret id, quod dicitur Iſa. 66. in Pſalmo: *Benedicat nos Deus Deus noſter, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.* Non ait: *metuant* eos, ſed *eum*, vt eius vnitatem oſtenderet, cuius Trinitatem ſignificarat. Hanc veritatem voluit oſtendere idem vates, dicens in Pſalmo: *Verbo Domini cœli firmati ſunt, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum.* (Pſal. 32.)

B Per Dominum Pater, per verbum Filius, per Spiritum oris eius, Spiritus ſanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos dicitur, quod multa ſignificat, nam & verbum eſt, & ratio, & ſupputatio, & cauſa vniuſcuiuſque rei per quam ſunt ſingula, quæ ſubſiſtunt. Probatur ex hoc Pſalmo, totam Trinitatem mundum creauiſſe, quoniam Trinitatis opera ad extra ſunt indiuiſa. Hoc verbum eſt Sapientia illa increata, quam Salomon in prouerbiis ita facit loquentem (Prou. 8.): *Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis antequam terra fieret. Nondum erant abyſſi, & ego iam concepta eram.* Et paulò poſt: *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens.* Hoc Trinitatis myſterium ſignificauit Eſaias capite ſexto, dicens: *Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus Sabaoth.* Cui ſimile eſt teſtimonium hoc, quod aſſerit in præſenti, ita Chriſtum loquentem inducens: *Et nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus eius.* Vbi etiam vides filium fuiſſe à patre & ab Spiritu ſancto miſſum, quod alibi annotauimus. Hæ tres perſonæ operatæ ſunt incarnationis myſterium, ſed ſolus filius ſumpſit humanam carnem. Tres virgines efficiunt quandam veſtem, ſola vna eam induit in die ſuarum nuptiarum. Ita in nuptiis Chriſti cum humana natura (Simile.), in magno atque admirabili ſa-

C cramento inter Chriſtum & Eccleſiam tota trinitas operata eſt incarnationem, ſed ſolus filius hanc veſtem noſtræ mortalitatis induit, vt maculas noſtras abſtergeret, viámque æternæ beatitudinis conſequendæ aperiret. (Mat. vlt.) Ille nobis hoc trinitatis ſacramentum oſtendit, dicens: *Euntes ergo docete omnes Gentes, Baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti. In nomine vtique ait*, non in nominibus, vt cum Trinitate perſonarum vnitas eſſentiæ oſtendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod, nequaquam admittit, ſed vt videas quemadmodum vtriuſque Teſtamenti teſtimonia ſint ſibi conſona & cohærentia. Nec ſolùm diuinæ literæ, ſed etiam Gentiles philoſophi perſonarum diſtinctionem in diuinis ſuo modo cognouerunt. Plato in epiſtola quadam ad Dionyſium hæc verba ſcripta reliquit: Omnia ſunt apud regem mundi, & propter eum eſt quicquid eſt creatũ, qui eſt omnium bonorum cauſa. Et mox poſt hunc regem eſt totum in ſecundo, & poſt illum in tertio, Plotinus ita ait in libro trium ſubſtantiarum: Si quæſieris quis genuerit exemplar & ſapientiam, huiúſque mundi opificem, dico fuiſſe illum ſimplicem, qui in cauſſa eſt vt hic genitus ſit talis tantáque magnitudine præditus. Et

D paulò poſt comparat filium reſpectu cœleſtis patris cum ſplendore reſpectu Solis. Æmilius loquens de filio Dei, ait hoc eſſe verbum, per quod omnia facta ſunt, vt Heraclitus aſſerebat. Philo Platonicus in libro de bonis irriſis à malis appellat Dei filium eius imaginem & verbum ſacratiſſimum, à quo ait fuiſſe mundum formatum. Aſpicis Hebræe non ſolùm literas diuinas, ſed etiam humanas diſtinctionem in diuinis, quam tu tantopere refugis & deteſtatis, affirmare. Nos verò credimus in ſanctam Trinitatem, id eſt Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum vnum Deum omnipotentem, vnius eſſentiæ, vnius poteſtatis, creatorem omnium creaturarum: à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique eſt, totus vbique præſens, non per partes diuiſus, ſed totus in omnibus locis, non localiter, ſed potentialiter, qui abſque ſui mutatione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc loco. *Et nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus eius.*

h *Facta fuiſſet quaſi flumen.*) Id eſt, abundans & perpetua. E

i *Et non fuiſſet attritum nomen eius à facie mea.*) Hoc eſt, non fuiſſet nomen Iſraelis vile coram me.

k *Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.*] Vaticinatur Propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræóſque ad egreſſionem & fugam à Chaldæa exhortantem, Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa ſita intelliguntur, exiſtimo tamen Eſaiam reſpexiſſe præcipuè ad communem Babylonem, hoc eſt, ad confuſionem mundi, ad quam fugiendam Chriſtus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt ſeruent mandata, abſque quorum obſeruatione nemo poteſt ſibi vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiúntque à Chaldæis, qui cõtemptis peſtiferis voluptatibus, tebriſque turbulentis negotiis, ſedebunt. Chriſtianæ philoſophiæ, quæ animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates ſedat, aut longius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos, qui in confuſione & perturbatione hactenus vixiſtis. Habetis animum excelſum & altum, contemnite infima, fragilia, & caduca, & aſpirate ad ſublimia, cœleſtia, & immortalia. Relinquite mundum, fugite à Chaldæis, fugite ab animæ hoſtibus, fugite à falſis appetitibus, reuocate mẽtem à ſenſibus, cogitationem à deprauata conſuetudine abducite: fugite à vobiſipſis: nam hac in re egredi eſt vincere, fugere eſt triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt conſequamur victoriam, & non ſolùm de hoſtibus extraneis, ſed etiam nobiſipſis honorificè triumphemus. David ille regum illuſtriſſimus in tertio Pſalmo Deum in hunc modum alloquitur: *Quoniam tu percuſſiſti omnes aduerſantes mihi ſine cauſa, dentes peccatorum contriuiſti.* (Reg. 16.) Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hoſtibus ſuis reportauit. Et in principio Pſalmi hæc verba literis mandauit: *Pſalmus David, cùm fugeret à facie Abſolom filij ſui.* Hæc eſt Pſalmi deſcriptio: Parauit Abſolom bellum aduerſus patrem ſuum regem omni virtute ac laude præſtantem, voluit per ſummum ſcelus ius diuinum & humanum violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: quoniam ad principatum, & ad falſæ inaniſque mundi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat, cùm autem David intelligeret filium ſuum contra eum ſurrexiſſe & coniuraſſe, aufugit, & hunc Pſalmum literis mandauit. Quid eſt hoc rex illuſtriſſime? Canis victoriam tuam & in principio, ſtatim in frontiſpicio Pſalmi ais te fugiſſe. Non hæc videntur inter ſeſe cohærere,

F

nempe

A nempe fugere & ſuperare. Si Pſalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingreſſus es Hieroſolymam pro victoria, quam de Goliath fortiſſimo Philiſtinorum mirabiliter reportaſti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica ſuarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis conſignare. At cùm dicas Pſalmum hunc compoſuiſſe, cùm fugeres à facie Abſalom filij tui, videris à teipſo diſſentire. Hæc ſunt quæ prima fronte ſe offerunt. Sed ſi ea voluerimus altè perpendere, & attentiùs intueri, videbimus apertè nullam hîc eſſe repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant, venio ad moralem. Per hunc Abſalom filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo gerebatur. Quid eſt fugere Dauidem à filio ſuo, qui contra eum inſurgebat, eique bellum parabat, niſi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confuſione, à peccandi occaſione, & à mundi vanitate? Hæc eſt illuſtriſſima victoria, excellentiſſimus triumphus, præſtantiſſimum monumentum, & ampliſſimum rerum geſtarum tropbæum. Quę poteſt eſſe glorioſior victoria, quàm vincere ſeipſum? atqui in hoc bello à ſe ipſo fugere, eſt ſeipſum
B vincere, & carnem, dæmonem, & mundum ſuperare. Vincere aliòs eſt humanum, at vincere hominem ſeipſum eſt diuinum. Hæc inquam, hæc eſt victoria illa, quæ gloriam illam conſequitur, quæ viget memoria omnium ſeculorum, quam poſteritas alit, quã
Ioſue 8. omnes intuentur & admirantur. In libro Ioſue ſcriptum legimus, fugiſſe Iſraelitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriam reportaſſe. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & ſe in ſolitudinem recipiebant, & erat Ioſue cum fugientibus. Hai idem eſt quod chaos, ſiue confuſio. Vis vincere tuorum appetituum confuſionem? fuge ab illis, fuge à teipſo & vinces teipſum: fuge à mundi confuſione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecum Ioſue, hoc eſt, Ieſus, cuius ille Ioſue imaginem gerebat. Quid igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtem-
Luc. 9. peramus? Audiamus Chriſtum dicentem: *Egredimini*
2. Petr. 1. *de Babylone, fugite à Chaldæis.* Et in Euangelio, *Si quis vult*, inquit, *venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me.* Et Apoſtolorum princeps, *Per hoc*, inquit, *efficiemini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo eſt, concupiſcentiæ corruptionem.* Et Ioannes in Apocalypſi: *Facta eſt*, inquit, *Ba-*
Apoc. 18. *bylon habitatio dæmoniorum.* Et paulò pòſt: *Et audi-*
C *ui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus.*

l *Dicite: redemit Dominus ſeruum ſuum Iacob.*) Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, ſed meliùs ad redemptionem generis humani per Chriſtum referuntur, ad quam Propheta cùm hæc ſcriberet, reſpiciebat.

m *Non ſitierunt in deſerto, cùm educeret eos, aquam de petra produxit eis.*) In hoc capite vaticinatur Eſaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iu- D
dæorum reditu ad patriam ſuam ſub Eſdra & Zorobabele: & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam inſignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quæ hoc loco continentur. Sed ſi præteriti temporis memoriam reſpiciamus, & ſacrorum librorum hiſtorias replicemus, non inueniemus hæc in reditu è Babylonica captiuitate contigiſſe. Sed dici poſſunt inſtar prioris fœlicitatis, quando ab Ægyptiaca ſeruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Chriſtum redemptio ſignificetur, exiſtimo abſque dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retuliſſe. Liberans enim Chriſtus à mundi confuſione homines in tenebris vagantes, nõ permiſit vt in deſerto ſiti perirent. Dedit illis gratis aquas gratiæ & doctrinæ, quarum hauſtu atque potu conceptam viſceribus ſitim ſedarent, ardoremque reſtinguerent. Sciſſa fuit petra, & fluxerũt aquę: *Petra autem erat Chriſtus*, vt vas electionis ad Corin- *1. Cor. 10.*
thios ſcribens apertiſſimè teſtatur. Fuit igitur hæc *Ioan. 19.*
petra aperta in latere virga Moyſi, hoc eſt, militis lancea, à cuius vulnere exiuit ſanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit.

n *Non eſt pax impiis, dicit Dominus.*) Dixerat liberandos eſſe Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hie- E
roſolymam reuerſuros. Sed quoniam ſciebat multos manſuros eſſe in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: *Non eſt pax impiis.* Sed potius exiſtimo Prophetam ad eos reſpicere, qui poſt Chriſti mortem nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem, hoc eſt, mundi perturbationem relinquere, nec in ſpirituali pace, & tranquilla animi ſecuritate viuere: ſed in priſtino errore permanentes Hieroſolymam, hoc eſt, viſionem pacis contempſerunt. Ob eam cauſam ait: *Non eſt pax impiis, dicit Dominus.* In animo enim impiorum nulla eſt pax, nulla quies, Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & cõcitati animorum motus auerſi à ratione, inimici pacis vitæque tranquillę, qui animum inflammant bello inteſtino, & quodam furore à pace & temperantia plurimùm diſſidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiam ſine pace viuant, contrà verò iuſti & pij in medio belli pace oblectentur. Xenophon dicebat pacem videre eſſe maximum hominibus bonum, bellum maximum malum. Hæc animi
pax eſt illa εὐθυμία, hoc eſt animi tranquillitas, quam F
Democritus dixit eſſe ſummam mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris verſabantur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœleſtis pax eſt ea, quam Chriſtus attulit mundo, de qua ipſe ait apud Ioannem: *Pacem meam do vobis: pacem relinquo vo-* *Ioan. 14.*
bis. De eo regius vates multò anteà fuerat iis verbis *Pſal. 45.*
vaticinatus. *Venite & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram, auferens bella vſque ad finem terræ.* Qua de re capite ſecundo, & nono, & vigeſimoſexto, & aliis in locis latè diſſeruimus.

ANNOTATIO.

a Ego primus & ego nouiſſimus.] *Septuaginta habent,* Ego ſum primus, & ego in ſempiternum.

Argumentum capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Chriſtum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Iſraelis, & abiectis contumacibus Iudæis in ſua perfidia manentibus, tranſit ad Gentium vocationem. Prædicit Chriſtianos edocandos eſſe animorum pabulo, & aquis gratiæ doctrinæque reficiendos. Oſtendit Deum non eſſe oblitum ſuorum, nec eos derelinquere etiam cùm maximè derelicti, & periculis vndique vincti videntur. Promittit Chriſtus ſpolia à dæmone ablaturum, & Iſraeli libertatem donaturum.

A D

CAPVT XLIX.

AVdite [a] inſulæ, & attendite populi de longè: [b] Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei. [c] Et poſuit os meum quaſi gladium acutum, [d] in vmbra manus ſuæ protexit me, & [e] poſuit me ſicut ſagittam electam, pharetra ſua abſcondit me. Et dixit mihi: [f] Seruus meus es tu Iſrael, [g] quia in te glo-

Infrà 51. riabor. [h] Et ego dixi, in vacuum laboraui, ſine cauſa & vanè fortitudinem meam conſumpſi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero ſeruum ſibi, vt reducam Iacob ad eum [i] & Iſrael ad eum congregabitur, & glorificatus ſum in oculis Domini, & Deus meus factus eſt fortitudo mea. Et dixit:

Sup 42. b Act. 13. g Parum eſt vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, & fæces Iſrael conuertendas. [k] Dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Iſrael ſanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam Gentem, ad ſeruum dominorum: Reges videbunt & conſurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis eſt, & ſanctum Iſrael qui elegit te. Hæc dicit Dominus. [l] In tempore placito exaudiui

2. Corint. 5. 6 a te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tibi: & [m] ſeruaui te, & [n] dedi te in fœdus populi, vt [o] ſuſcitares terram, & poſſideres hæreditates diſſipatas, [p] vt diceres his qui vincti ſunt: Exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

EXPLANATIO.

E

B

a *Audite inſulæ & attendite populi de longe.*) Nomine inſularum Gentes intelligit. Nam explicans quæ ſint hæ inſulæ, dicit ſtatim: *Et attendite populi de longe*: Hoc eſt, qui procul abeſtis: aut, *Attendite Gentes*, vt ſeptuaginta verterunt. In hoc eodem capite prope finem, vbi noſtra verſio habet: *Ad populos exaltabo ſignum meum*: habent Septuaginta: *Super inſulas leuabo ſignum meum.* Vbi vides per inſulas populos ſignificari. appellantur Gentes inſulæ, quia priuſquam Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per inſulas intelligit inſulares, Acſi dicat: audite me etiam vos Gentes remotiſſimæ, quæ in abſtruſis inſulis longéque diſtantibus habitatis. Non ſolum alloquor Iudæos, ſed Gentes etiam remotiſſimas.

b *Dominus ab vtero vocauit me.*] Verba ſunt Chriſti, quem Deus pater ab vtero matris ſuæ ordinauit, & ad hoc deſtinauit, vt eſſet redemptor noſter. Indicant hæc verba Chriſtum eſſe verum hominem, cuius nominis recordatus eſt Deus. Sic enim dixit angelus Io-

Mat. 1. ſeph. *Vocabis nomen eius Ieſum, ipſe enim ſaluum faciet po-*

Luc. 1. *pulum ſuum à peccatis eorum.* Et ſanctiſſimæ virgini Ma-

C riæ: *Ecce concipies in vtero, & paries filium, vocabis nomen eius Ieſum.*

c *Et poſuit os meum quaſi gladium acutum.*] Vt ſpiritu

Ephes 6. oris mei interficiam impium. Hic gladius eſt verbum Dei, de quo ait Apoſtolus: *Et gladius ſpiritus, quod eſt*

Apoc. 1. *verbum Dei.* Et Ioannes in Apocalypſi: *De ore eius gladius vtraque parte acutus.* Huius gladij meminit multis aliis in locis ſcriptura.

d *In vmbra manus ſuæ protexit me.*) Septuaginta habent: *Sub protectione manus ſuæ abſcondit me.* Vbi aſpicis nomine vmbræ protectionem ſignificari. Ita in Pſal. 56. *In vmbra alarum tuarum ſperabo, donec tranſeat iniquitas.* Et in Pſal. 90. vbi vulgata editio habet: *Qui habitat in adiutorio Altiſſimi, in protectione Dei cæli commorabitur*: vertunt quidam: *Qui habitat in latibulo Altiſſimi, in vmbra omnipotentis commorabitur.* Vbi noſtra verſio ſic habet: *Protexit me*, quoniam Deus iuſtos abſcondit, quemadmodum dicitur in Pſal. 30. *Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ à conturbatione hominum.*

e *Et poſuit me ſicut ſagittam electam.*) Omnes ſancti concionatores dicuntur ſagittæ per orbem diſcurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Pſalmo 44. *Sagittæ acutæ, populi ſub te cadent.* Non ſolùm os concionatoris dicitur ſagitta, ſed totus ipſe ſagitta eſt, ſi verè concionator eſt: tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non ſolùm verbis, ſed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tantùm vulnerat, & ſolùm auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ eſt ſagitta, quæ non ſolùm præſentes, ſed etiam abſentes tranſigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apoſtoli, martyres, cæterique ſancti, qui fide ornati, ſpe & charitate ſepti, cæteríſque virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Chriſtum prædicauerunt. Similit. At inter omnes ſagittas vna eſt electa, omnium abſque vlla comparatione excellentiſſima: quæ nunc ait: *Et poſuit me ſicut ſagittam electam. Filius Dei vnigenitus Chriſtus Deus noſter eſt qui hoc de ſe ipſo aſſerit, qui veritatem docuit, qui ſe ipſum propoſuit exemplum, qui mortem pro veritate ſuſtinuit à perfidis Iudæis illatam,* F quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte ſua tyrannidem antiqui hoſtis extinxit, & hominum genus ſanguine ſuo expiauit. Hac ſagitta vulnerata ſponſa, hoc eſt, anima Deo deuota, dicebat in Canticis: *Percuſſerunt me & vulnerauerunt me.* Hac ſagitta vulneratus Petrus fleuit amarè. Hac percuſſa Cant. 5. Mat. 7. Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant enim eius lachrymæ ſanguis cordis vulnerati, Cant. 5. Luc. 7. qui per oculos fluebat. Quàm beatum eſt hac ſagitta transfigi! Vtinam Domine Ieſu animam meam hac ſagitta percuteres, vt tui amore transfixa diceret cum ſponſa, *Adiuro vos filiæ Ieruſalem, ſi inueneritis dilectum meum, vt nuncietis ei, quia amore langueo.* Fuit hæc ſagitta diuina abſcondita in carne humana, quæ eſt pharetra, de qua hoc in loco dicit: *In pharetra ſua abſcondit me.* Appellat ſe Chriſtus ſagittam, & ſuprà os ſuum cum gladio acuto comparauit, quoniam eius ſermo cum ab eo proferebatur ſolùm à præſentibus audiebatur, ſed erat ipſe ſagitta, quę per vniuerſum terrarum orbem diſcurrens etiam Gentes à terra ſancta longè remotiſſimas charitate vulnerauit.

f *Seruus*

A f *Seruus meus es tu.*) Appellat Deus pater Chriſtum ſeruum ſuum, quod ad humanitatem. Et de eo Apo-
Philip.2. ſtolus, *Semetipſum*, inquit, *exinaniuit formā ſerui accipiēs.*
g *Quia in te glorialor.*) In Pſalmo 56. alloquens pater filium ſuum, *Exurge*, inquit, *gloria mea, exurge Pſalterium & cithara*, hoc eſt, omnium virtutum harmonia. Poteſt ita explanari: *In te glorioſus apparebo.* Vel, *tu gloriam meam quæris.*

h *Ego dixi, in vacuum laboraui.*) Pater me miſit, vt ego homines vocarem, & ad ipſum adducerem. Et dixit mihi: *Seruus meus es tu Iſrael, quia in te glorificabor.* Et tamen magnam partem hominum ad ipſum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus ſum pro mundi ſalute, ſed illi noluerunt à ſua infidelitate diſcedere. Hæc oſtendunt libertatem arbitrij. Nam ſi neceſſariò damnandi erant, quorſum eos vocabat Chriſtus, & pro eis laborabat, vt eos ad ſe traheret? Vocauit eos Chriſtus & non venerunt, quia noluerunt: habebant enim liberum arbitrium. Si facerent quod in ſe erat, Deus qui eos vocabat, illis gratiam tribueret. Sed voluerunt potius creaturam quàm creatorem diligere: & ſe ad gratiam non diſpoſuerunt. Et quoniam Chriſtus omnia fecit, quæ pro eis facere debuit, ait: *Ergo iudicium meum cum Domino, & opus cum Deo meo.*

B i *Et Iſrael ad eum congregabitur.*) In Hebraico eſt: *Et Iſrael ad eum non congregabitur.* Et ita habet verſio cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et codices Latini correcti vulgatæ editionis ad marginem particulam, *num.* Pagninus vertit: *Iſrael non congregabit ſe.* Chriſtus diſperſos ac errantes Iudæos congregare volebat, ſed illi noluerunt congregari. Oſtendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis Chriſti miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, ſed in ſua duricie permanſerunt.

k *Dedi te in lucem Gentium.*) Hebræi noſtri temporis aiunt ſe ſpectare Meſſiam illis promiſſum, qui eos à captiuitate, in qua detinentur, liberet, externorúmque affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in ſuis contineri ſcripturis eſſe Meſſiam pro eis tātùm venturum, non autem pro Gentibus, quas cæcas eſſe exiſtimant, ſemperque in tenebris eſſe permanſuras. At eorum ſcripturæ locis propè infinitis illis contrarium oſtendunt. Non vident cæci homines, Deum hîc per Eſaiam ita Meſſiæ dicentem: *Parum eſt: vt ſis*
C *mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, & fæces Iſrael conuertendas. Dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* Duo hîc ait diuinus vates, alterum eſt, paucos ex Iudæis fuiſſe conuertendos: alterum verò infinitas Gentes à principio ad finem vſque terræ fuiſſe per Chriſtum illuminandas. Id quod ipſis oculis aſpicimus: manentibus enim pleriſque Hebræorum cæcis, denſáque caligine circunfuſis,
Sup.45. fuerunt Gentiles per Chriſtum animi lucem, verámque ſalutem, & immortalitatem conſecuti. Ipſe Meſſias apud hūc noſtrum vatem capite 45. *Conuertimini,* inquit, *ad me, & ſalui eritis omnes fines terræ.* Nō ait: Et D
ſalua eris tu ô Iudæa, ſed *omnes fines terræ* dixit eſſe ſalutem conſecuturos ſi ſe à vitiis abducerent, verúmque Chriſtum hominem generis ſaluatorem reciperent. Id intuens regius vates præcinebat: *Notum fecit* Pſal.97.
Dominus ſalutare ſuum, in conſpectu Gentium reuelauit Infr.53.
iuſtitiam ſuam. Et paulò pòſt: *Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri.* Hanc veritatem prædixit Eſaias capite quadrageſimoquinto in hæc verba prorumpens. *Ecce Gentem, quam neſciebas, vocabis, & Gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum.* Zacharias capite 2. *Applicabuntur*, inquit, *Gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum.* Oſeas capite 2. *Et dicam non populo meo: populus meus es tu.* Quem locum diuus Paulus ad hoc propoſitum citat in epiſtola ad Rom. 9. & diuus Petrus in ſua prima epiſtola canonica. Eſſe autem ex He- 1.Petr.2.
bræis paucos conuertendos oſtendit Eſaias capite Suprà 1.
primo & decimo, vbi eos ſemen & reliquias vocat, & 10.
& capite decimoſeptimo & ſexageſimoquinto tam Sup 17.
paucos dixit eſſe Meſſiam recepturos, vt paucis race- & 65.
mis poſt vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti compararentur. Et hic ait Iſraelem non fuiſſe ad Meſſiam congregandam, à quo Gentes erāt illuminandæ. Et paulò poſt vocat Hebræos populum contemptibilem, abominatum, ſeruum dominorum, quem prædicit in ſua infidelitate permāſurum, reges autem & principes Gentiles animiviſum recepturos & à ſomno peccati excitatos Chriſtum adoraturos.

l *In tempore placito exaudiui te.*] Verba ſunt Dei Chri- E
ſtum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictum refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epiſtola ſecunda ad Corinth. 6. *Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait* 1.Cor.6.
enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis. Et in epiſtola ad Hebræos de Chriſto loquens: *Qui in die-* Heb.6.
bus, inquit, *carnis ſuæ preces ſupplicationéſque ad eum, qui poſſit illum ſaluum facere à morte cum clamore valido, & lacbrymis offerens, exauditus eſt pro ſua reuerentia.* Vbi vides fuiſſe Chriſtum tempore placito exauditū, quod hoc in loco Eſaias prædixerat, & eos in errore verſari qui totum hoc non ad tempus aduentus Chriſti referunt, ſed ad tempus Eſaiæ.

m *Seruaui.*] Morte ſuperata te à mortuis ſuſcitaui.

n *Dedi te in fœdus populi.*) Aſpicis Chriſtum eſſe noſtrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. diſſeruimus, & aliis in locis.

o *Vt ſuſcitares terram.*) Hoc eſt, vt à ſomno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet ſcrip- F
tura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

p *Et diceres his qui vincti ſunt.*) Nempe funibus ac vinculis peccatorum. *Exite*, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aſpicis hîc peccata ſuis vinculis Apoc.7.
ligare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLIX.

1 Auditæ inſule, & attendite populi de longè, Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei.) *Septuaginta habent*: Audite me inſulæ & attendite Gentes. Poſt multum temporis ſtabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. *Aſpicis hic hanc prophetiam non referri ad tempus illud, quo eam Eſaias literis mandauit, ſed ad Chriſti aduentum. Verùm pro inſulis vertit Pagninus* inſulares. *Dictio tamen Hebraica* איים *inſulas ſignificat, vt apud Ezechielem: 21.* Et turbabuntur inſulæ in mari.

1 Ad contemptibilem animam.) *In Hebraico eſt* נפש בוה *liuzob nephex. Verbum eſt* בזה *bazah, quod ſignificat contemnere: & vt ait R. David poteſt eſſe macor. Et tunc poteſt verti: ei qui paratus eſt contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Chriſtum. Cui expoſitioni fauet Tranſlatio Theodotionis habens in hunc modum:* Ei qui deſpicit animam, qui abominationi eſt Genti, qui ſeruus eſt principum. *Quæ omnia Chriſto apertiſſime conueniunt. Ipſe enim vitam pro ouibus poſuit, vt ipſe apud Ioannem 10. teſtatur. Ipſum gens Iudæorum execratur, ipſe ſtetit tanquam ſeruus coram principibus, Anna*

A *& Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam verſio Septuaginta, quæ ita habet:* Sanctificare eum, qui deſpicit animam ſuam, qui abominationi eſt Gentium, qui ſeruus eſt principum. *Poſſunt igitur hæc verba eſſe Patris ad filium: Sequitur enim:* Reges videbunt: & conſurgent principes, &c. *Quaſi dicat: Iudæi te contemnent & crucifigent: at reges Gentium tibi ſeruient, téque repudiatis idolis adorabunt.* D

---

[a] Super vias paſcentur, & in omnibus planis paſcua eorum. Non eſurient nec ſitient, & non percutiet eos æſtus & ſol, quia miſerator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. [b] Et ponam eos montes meos in viam, & ſemitæ meæ exaltabuntur. [c] Ecce iſti de longe venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & iſti de terra auſtrali. Laudate cœli, & exultet terra, iubilate montes laudem, [d] quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum, [e] & pauperum ſuorum miſerebitur [f] Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus eſt mei. Nunquid obliuiſci poteſt mulier infantem ſuum, vt non miſereatur filiò vteri ſui? Etſi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiſcar tui. [g] Ecce [i] in manibus meis deſcripſi te, *Inf. 60 a* [h] muri tui coram oculis meis ſemper. [i] Venerunt ſtructores tui: deſtruentes te, & diſſipantes à te exibunt. [k] Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi. Viuo ego dicit Dominus, [l] quia omnibus his velut ornamento veſtieris, & circundabis tibi eos quaſi ſponſa. Quia deſerta tua, & ſolitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc anguſta erunt præ habitatoribus, & longe fugabuntur qui abſorbebant te. [m] Adhuc dicent in auribus tuis filij ſterilitatis tuæ: [n] Anguſtus eſt mihi locus, fac ſpatium mihi vt habitem. B Et dicis in corde tuo: Quis genuit mihi iſtos? [o] Ego ſterilis, & non pariens, tranſmigrata & captiua: & iſtos quis enutriuit? Ego deſtituta & deſolata: & iſti vbi hîc erant? Hæc dicit Dominus Deus: [p] Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos exaltabo ſignum meũ. E [q] Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas ſuper humeros portabunt. [r] Et erunt reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ vultu in terra demiſſo adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et ſcies quia ego Dominus, [s] ſuper quo non confundentur, qui expectant eum. [t] Nunquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robuſto, ſaluum eſſe poterit: Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robuſto, ſaluabitur. [x] Eos verò qui iudicauerunt te ego iudicabo, & filios tuos ego ſaluabo. [y] Et cibabo hoſtes tuos carnibus ſuis, & quaſi muſto, ſanguine ſuo inebriabuntur: & ſciet omnis caro, quia ego Dominus ſaluans te, [z] & redemptor tuus fortis Iacob.

a *Super vias paſcentur.*) Qui receperint Euangelium, & fuerint Chriſtum ſecuti, non extra viam errabunt, ſed in viis veritatis & ſalutis paſcentur. Erat ante aduentum Chriſti genus humanum ouis, quę errauerat in dumis perdita, & lupis expoſita. Sed quæſiuit eam Chriſtus, & ſuper humeros ſuos aſportauit, & ad Eccleſiæ gregem adduxit, eámque in loco paſcuæ, non in rupibus & aſperis montibus, ſed in plano campo C collocauit. Et quoniam Chriſtus ſuis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, ſubdit: *Non eſurient nec ſitient.* Totum hoc fatetur Eccleſia fidelium, quam Dauid in Pſalmo in hunc modum facit loquentem: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me ſuper ſemitas iuſtitiæ propter nomen ſuum.*

b *Et ponam omnes montes meos in viam.*) Id eſt, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes poſſint ambulare, & ad cœleſtem gloriam venire. Et ſemitæ meæ exaltabuntur, hoc eſt, erunt pulchræ, ſtratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in ſtratas planas, & ſemitas muniam & complanabo.

c *Ecce iſti de longe venient.*) Multi venient ad Eccleſiam de remotiſſimis regionibus, quidam à longè hoc eſt, ab Oriente: quidam à mari, hoc eſt, ab Occidente: alij ab Aquilone, hoc eſt, à Septentrione: alij ab Auſtro, hoc eſt, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuiſſe homines ad Eccleſiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis ſunt implicati & conſtricti, longè à Deo eſſe dicuntur: & ob eam cauſam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id volebat Chriſtus ſignificare dicens apud Lucam, filium prodigum profectum eſſe in regionem longinquã, quæ, vt ait diuus Auguſtinus, eſt Dei obliuio. Quid prodeſt adeſſe corpore, & animo diſtare? Qui turrim Babylonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim ſcriptura eos profectos fuiſſe de Oriente. *Gen. 11.* Reliquerunt Orientem, hoc eſt, Chriſtum, diſceſſerunt longè, & turrim Babylonis conſtruxerunt. Qui ſe à Chriſto ſeparant & ſeiungunt, ſunt exules à patria, & mundi ciues, conſtruentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quam Deus deſtruit, quoniam non eſt ad eius normam & amuſſim conſtructa. F Et cum ſint longè à Deo, eſt etiam Deus longè ab illis, *Pſal. 118.* Quemadmodum dicitur in Pſalmo: *Longè à peccatoribus ſalus.* *Prou. 15* Et in Prouerbiis: *Longe eſt Dominus ab impiis.* Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iuſti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc eſt, Chriſti, de qua *Cant. 2.* in Canticis ait ſponſa: *Sub vmbra illius, quem deſideraueram ſedi.* In vmbra mortis, in regione longinqua ſedebat ante Dei aduẽtum humanum genus, ſed Chriſtus illud ad ſe congregauit. *Ephe. 2.* Quod intelligens diuus Paulus dicebat ad Epheſios ſcribens. *Vos qui eratis longè, facti eſtis prope in ſanguine Chriſti.* Verùm cum mortiferis flagitiis contaminamur, nos à Chriſto longè ſeparamus. Vnde dicebat in libro ſeptimo confeſſionum Auguſtinus: Inueni longè me eſſe à te Domine in regione diſſimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionem diſſimilitudinis, quoniam ob admiſſa ſcelera deturpatur in nobis Dei ſimilitudo. Et non ſolùm peccatores longè ſunt à Deo, ſed etiam à ſeipſis maximè diſtant. quid longius, ait diuus Ambroſius, quàm à ſe recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique ſunt præterquàm ſecum,

A ſecum. Cùm igitur deprauati homines ſint procul & à Deo & à ſeipſis, & tales eſſent Gentiles, qui ſe humanis vitiis contaminauerant, ſéque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Eſaias: *Ecce iſti de longe venient*, hoc eſt, à ſceleribus ſuis ſeparabuntur, & ad Chriſtum conuertentur.

d *Quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum.*) Pro *conſolabitur*. Præteritum pro futuro more Prophetico. Quæ maior poteſt eſſe hominibus conſolatio, quàm ſcire filium Dei vnigenitum ſumpſiſſe noſtram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

e *Pauperum ſuorum miſerebitur.*) Peccatores appellat pauperes, vtpote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non ſunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis ſe ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in Pſalmo: *Edent pauperes & ſaturabuntur.* Explicans autem ſcriptura qui ſint hi pauperes, ſubdit: *Reminiſcentur & conuertentur ad Dominum vniuerſæ fines terræ*: vbi Gentium ſalus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles eſſe pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute præditi ſunt, ſoli ſunt diuites. Non eſt autem perfecta virtus ea, quæ eſt à fide ſeiuncta.

Pſal.21.

B

f *Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus eſt mei.*) Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis ſpecula ſunt conſtituti. Hi cū in lachrymis ſæpe verſentur, variiſque calamitatibus opprimantur, poſſunt cogitare, & ſecum dicere eſſe Deum oblitum eorum. Quibus reſpondet Deus tantùm abeſſe, vt eorum obliuiſcatur, vt etiam eos in manibus ſuis habeat deſcriptos coram oculis ſuis. Connectuntur autem ſic hęc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos eſſe ad fidem Gentiles, qui falſos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem conſequerentur. Hos dixit Deus ſe eſſe conſolaturum. Sed quoniam intuebatur eos eſſe non ſolùm ab infidelibus tyrannis torquendos, ſed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum paſſuros, vt poſſet humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum obruta vacillare, & exiſtimare ſe eſſe à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingraueſcente rerum aduerſarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac conſtantia frangatur. Et aſſerit ſe nunquam eos eſſe derelicturum. Vult Deus his verbis piorum hominum animos afflictos & propè labentes erigere & conſolari, & vtitur hac naturali ſimilitudine: Vt mater non eſt immemor filij ſui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachiis ſuis geſtauit, (non enim poteſt partum ſuorum viſcerum obliuiſci) ſic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etſi ab illa memoriam filij vlla vnquā deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiſcar. Perpende quæſo, & altè conſidera immenſam Dei miſericordiam: & admirare diuini numinis ſummam ac infinitam erga homines pietatem. Aſpicis hîc viros iuſtos & pios, qui ſe diuinæ miſericordiæ committunt, nunquam à Deo derelinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille miſericordiæ parens ſuorum ſalutem tutiſſima cuſtodia regit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere congregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum Gētiles ad fidem, & ne Iudæi exiſtimarent ſe eſſe penitus derelictos, eos iis verbis conſolatur.

C

g *Ecce in manibus meis deſcripſi te.*) Qui domini alicuius perſonæ, quam diligit, habet in tabula imaginem pictam, memor eſt eius, quandiu eam videt: ſed cùm diſcedit à loco, vbi eſt imago, fieri poteſt, vt eius, cuius eſt imago, obliuiſcatur. At ſi eam habeat in manibus deſcriptam, nunquam illi excidet eius memoria. Hac ſimilitudine vtitur Deus, oſtendens ſe nunquam eſſe oblitum ſuorum, cùm eos habeat in manibus ſuis ſculptos, & non blandis penicillis, ſed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Deſcripſit eos non atramento noſtro, ſed ſanguine ſuo. Ideò Dominus poſt reſurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: apparens enim diſcipulis dixit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas. Dixerat enim: *Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.* D

Ioan.20.

h *Muri tui coram oculis meis ſemper.*] Id eſt, in perpetuum muros tuos conſeruabo. Oſtendit Deus apertè non loqui de Sion & terrena illa Hieroſolyma, ſed de ſpirituali, hoc eſt, de Eccleſia militante. Quî enim poteſt fieri vt muri illius Hieroſolymæ, quam Chriſtus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non ſolùm Prophetas, ſed Dominum prophetarum occidit, ſint ſemper ante oculos Dei, & tam chari, vt ſemper eos cuſtodiat, ſi ſcimus eos eſſe euerſos, & totam ciuitatem fuiſſe vaſtatam, & funditus deletam: Fieri non poteſt vt de portis Sionis, quas ſcimus fuiſſe incendio conſumptas, & in fauillas conuerſas, illud intelligatur, quod dicitur in Pſalm. 86. *Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob.* Hæc Sion eſt Eccleſia ſua, tam à Iudæis quàm à Gentibus congregata, quam Deus diligit ſuper omnia tabernacula Iacob.

Luc.19.

E

i *Venerunt ſtructores tui: deſtruentes te & diſſipantes à te exibunt.*] Alloquitur Eccleſiam, cuius ſtructores venerunt ad eam, & in ea permanſerunt, deſtructores autem & diſſipatores ab ea exierunt. Conſtructores ſunt Apoſtoli & viri Apoſtolici: euerſores autem hęretici, qui omnes extra Eccleſiam ſunt. Vt enim mare non ſuſtinet cadauer, ſed illud proiicit in littus, ſic Eccleſia hæreticos in ſe non continet, ſed tanquam corpora mortua, & corrupta, & peſtilentia execratur. Appellat propheta hæreticos deſtructores & diſſipatores, quoniam in Eccleſia nutriti eam poſtea ſuis hæreſibus euertere conātur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in panno gignitur, & eum abrodit, & teredo in ligno naſcitur, & illud terit & conſumit, ſic Lutherus in Germania natus eam ſuis erroribus & peſtilentibus dogmatibus deprauauit.

Simile.

F

Simile.

k *Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi.*] Hoc eſt, Vide circunquaque ô Eccleſia Gentium multitudinem ad te ipſam venientium. Prędixit conuertendam eſſe ad fidem magnam infidelium multitudinem.

l *Omnibus his velut ornamento veſtieris.*] Venient ad te multi ô Eccleſia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt ſponſa ſolet annulis & monilibus adornari. Aſpicis hîc viros iuſtos & ſanctos eſſe ornamenta, annulos & monilia, quibus Eccleſia decoratur. Nec eſt mirum quoniam ipſe Deus apud Ieremiam 22. *Si fuerit*, inquit, *Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum.* Vbi vides virum ſanctum & rectum non ſolùm eſſe annulum in Eccleſia, ſed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, ſi ſceleribus implicatur. Quàm precioſum monile eſt quidam ſanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis

A decoratum, quantis miraculis admirandum. Imitemur ſanctorum virtutes,& admiremur eorum miracula. Vt in menſa principis apponuntur precioſa vaſa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ ſplendidę & ſuaues, vaſa vt admireris, dapes vt eas ſumas, ſic in vita ſanctorum proponuntur miracula ad admirationem, virtutes verò ad exemplum: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes vt eas imiteris. *Simile.*

m *Adhuc dicent in auribus tuis.*) Id eſt, filij tui, quæ anteà ſterilis eras. Alloquitur Eccleſiam primitiuam, eique congratulatur de multitudine eorum, qui ad eam conuertebantur.

n *Anguſtus eſt mihi locus.*) Oſtendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non poſſet.

o *Ego ſterilis.*) Senſus eſt: Tu gaudio perfuſa videns fideliũ multitudinem dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam eram ſterilis, exul, & captiua, & deſtituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus Gentilitatem fuiſſe ſterilem, ſed poſt conuerſionem ad fidem multos filios habuiſſe, de qua dicitur in Pſalmo 112. *Qui habitare facit ſterilem in domo matrem filiorum lætantem.*

B p *Ecce leuabo ad Gentes manum meam.*) Id eſt, Ecce ego voco Gentes ad fidem. Solemus enim, quando aliquem à longè vocamus, manum extendere, & ſignũ facere. Eccleſiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit, cùm ego ſim ſterilis & captiua? Reſpondet Deus dicens: *Ne mireris*: Nam ego ſum, qui voco Gentes ad fidem. *Et ad populos exaltabo ſignum meum.* Hoc dicit, quia ſolent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Poteſt hic ſignum pro cruce accipi quam Chriſtus extollit, vt contra mundum, carnem, & dęmonem ſub illa militemus. Hoc eſt glorioſum vexillum à Chriſto duce noſtro erectum, præclarum ſignum noſtrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Eſaias.

q *Et afferent filios tuos in vlnis.*) Nempe Apoſtoli mei. Vnde dicebat quidam ex illis ad Theſſalonicenſes ſcribens: *Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, ita deſiderantes vos cupide, volebamus tradere vobis non ſolum Euangelium Dei, ſed etiam animas noſtras, quoniam chariſſimi nobis facti eſtis.* *1. Theſ. 2*

r *Et erunt reges nutritij tui.*) Reges alent electos tuos.

C Id quod fecit Conſtantinus & multi alij principes Chriſtiani. Et nunc noſtro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Luſitaniæ inuictiſſimus, qui pius religionum pater modò non ſine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

s *Super quo non confundentur.*) Aſpicis hîc non confundi eos, qui omnem ſpem ſuam in Deo habent fixam & conſtitutam: Vis eſſe Dominus mundi, colloca in Deo omnem ſpem tuam. Eſt nauis in mari: ſi anchora ſit fixa in terra, tenet nauem: ſi eſt in aqua mare eam exagitat, & nauis eam fert ſecum. Nauis in medio mari eſt mundus, anchora eſt ſpes: ſi anchora eſt iacta in terram ſtabilem, id eſt, in gloriam cœleſtem, ſi eſt in Chriſto collocata & conſtituta, tenes totum mundum. Vnde diuus Paulus, qui non in rebus humanis ſpem poſuerunt rerum ſuarum, ſed in Chriſto eam totam firmiter collocarunt, *Omnia*, inquit, *veſtra ſunt, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia ſiue futura.* Sin autem ſpem tuam non in terræ firmitudine ponas, ſed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procurſu, hoc eſt, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & ſecum ducet. Itaque ſi ſpem poſueris in mundo, mundus te tenebit: ſi eam eleuaueris, & à mundo ſeiunxeris, tu tenebis mundum. Hoc ſentiens diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos has voces emittit; *Confugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis.* Vbi per interiora velaminis cœlum voluit ſignificare. Nos igitur in Chriſto Deo noſtro totam noſtrã ſpem ac fiduciam collocemus, quoniam, vt hoc in loco ait Propheta, *non confundentur qui expectant eum.* *Simile.* *1. Cor. 3.* D *Hebr. 6.*

t *Nunquid tolletur à forti præda?*) Eſt quædam obiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta eſt diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc eſt, homines ab eo captos eripere? Cui reſpondet Deus ſe eſſe eum, qui erat eos à dæmonis poteſtate liberaturus. Docet hic locus ſceleratos homines eſſe prædam diaboli, & ab eo captos & vinctos. O infœlicem captiuitatem, miſeram & ærumnoſam hominum conditionem! Docet præterea fortem eſſe diabolum, ſed fortiorem eſſe Chriſtum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Chriſtus apud Euangeliſtas ſignificauit. Sed dices: Si diabolus eſt alligatus, cur nos lædit? Ad quod poteſt hac ſimilitudine reſponderi. Vt canis ligatus te mordere non poteſt, ſed ſi acceſſeris ad ipſum, in te irruet, téque rabidis dentibus lacerabit, ſic diabolus niſi ad illum acceſſeris, te lædere non poteſt: ſed ſi incautè vixeris, ſi te illi commiſeris, eris lethaliter vulneratus. Chriſtus venit vt diabolum alligaret. Eam ob cauſam vidit beatus Ioannes in Apocalypſi 20. angelum deſcendentem de cœlo, habentem clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua, qui apprehendit draconem ſerpentem antiquum, qui eſt diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc eſt, eius poteſtatem ab eis ſeducendis ac poſſidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos poſuit pro toto tempore, finitum pro infinito. Ita illum locum diuus Auguſtinus explanat. E *Mar. 3.* *Luc. 11.* *Simile.*

v *Et captiuitas à forti tolletur.*) Ideò ait Apoſtolus: *Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem*, Quod iam multò anteà prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non ſolùm refertur ad ſanctos patres, qui in limbo detinebantur, ſed communiter ad vniuerſum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines quotidie oppugnat. *Epheſ. 4.* *Pſal. 27.* F

x *Eos verò qui iudicauerint te.*) Senſus eſt: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppreſſerint, ego opprimam, & filios tuos ſeruabo.

y *Et cibabo hoſtes tuos carnibus ſuis.*) Non ſolùm liberabo te Eccleſia mea, ait Deus, ſed tantam in aduerſarios tuos famem ac ſitim emittam, vt carnem propriam comedant, & ſanguinem ſuum bibant. Vult Deus his verbis ſignificare hoſtes Eccleſiæ eſſe ſuorum ſcelerum pœnas daturos.

z *Et redemptor tuus fortis Iacob.*] Iacob eſt nominandi caſus.

ANNOTATIO.

1 Ecce in manibus meis deſcripſi te.) *Pro* in manibus *eſt in Hebræo* אלכפים *alcapaim. nomen eſt* בת *quod ſignificat manum, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Significat etiam nubem. Ideò poteſt etiam verti*: Ecce ſupra nubes ordinaui te. *Et ita hunc locum explanant R. Ioſeph filius Kimhi, & R. Sadias.* *Thren. 3.*

Iona-

A *Ionathas tamen cum verſione noſtra Vulgata conſentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod noſtra verſio habet*: Leuemus corda noſtra cum manibus: *poteſt verti*: Leuemus corda noſtra verſus nubes. *Quaſi dicat: Erigamus ad cœlos corda noſtra, non terrena quærentes, ſed ad cœleſtia aſpirantes.* D

Argumentum capitis L.

Inducit Propheta Chriſtum dicentem Iudæos eſſe ſuam ob culpam reiectos, quòd ipſi ſe ab eo ſeparauerint, & ipſum Chriſtum non receperint. Fecit Chriſtus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cum autem videret eos nequaquam velle à ſua perfidia deſiſtere, eos abiecit, in calamitoſúmque exilium diſſipauit.

CAPVT L.

HÆc [a] dicit Dominus: Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ, quo dimiſi eam? Aut quis eſt creditor meus, cui vendidi vos? Ecce [b] enim in iniquitatibus veſtris venditi eſtis, & [c] in ſceleribus veſtris dimiſi matrem veſtram. [d] Quia veni, & non erat vir: [e] vocaui, & non erat qui audiret. [f] Nunquid abbreuiata & paruula facta eſt manus mea, vt non poſſim redimere? Aut non eſt in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea deſertum faciam mare, ponam flumina in ſiccum, computreſcent piſces ſine aqua, & morientur in ſiti. Induam cœlos tenebris, & ſaccum ponam operimentum eorum. [g] Dominus dedit mihi linguam eruditam, [i] vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt, verbo. [h] Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quaſi magiſtrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorſum non abij.

Infr. 59. a (margin) · B (margin) · E (margin)

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ?*) Intuebatur mentis oculis Propheta eſſe Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non eſſent Chriſtum recepturi, ideò poſtquam capite ſuperiore prædixit Gentium vocationem, nunc facit Chriſtum dicentem ipſam ſynagogam ſe vendidiſſe, & ab eo ſeipſam ſeparaſſe. Ait igitur: Quis eſt ô Iudæi libellus repudij, quo matrem veſtram ſynagogam dimiſi? Quaſi dicat: Ne dicatis me duricie & auſteritate repudiaſſe ſynagogam, illa enim ſe à me abſtraxit, & ſceleribus ſuis à me receſſit. Hoc dicit quia ſolebant Iudæi vxores dimittere, eiſque libellum repudij dare: vt videre licet
C Deuteronomij 24. & Matth. 19.

b *Ecce enim in iniquitatibus veſtris venditi eſtis.*) Docet hic locus hominem, cùm mortifero peccato aſtringitur, ſeipſum vendere dæmoni, & à Deo alienari. Seipſum vendit, quem Deus magno precio emit, non argento & auro, ſed vita & ſanguine. *Empti enim eſtis precio magno*, ait Apoſtolus. Et ſequenti capite, *Precio*, inquit, *empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum*. Ioannes in Apocalypſi, c. 14. *Nemo*, inquit, *poterat dicere canticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra.* 2. Pet. 1. Apoſtolorum princeps in epiſtola ſua, *Scientes*, inquit, *quòd non corruptibilibus auro & argento redempti eſtis de vana veſtra conuerſatione paternæ traditionis, ſed precioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti.* Quæ igitur amentia eſt cùm ſimus ſerui Dei, cui ſeruire regnare eſt, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? *An neſcitis*, inquit Paulus, *quoniam cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obeditis?* Si igitur ſeruis Chriſto, ſeruus es Chriſti: ſi mundo, ſeruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego ſeruiam Chriſto & mundo. Cui reſpondet Chriſtus fieri non poſſe, quoniam nemo poteſt duobus Dominis ſeruire. Stultum eſt velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem: ſeruire mundo, qui neminem vnquam remunerauit: & non ſeruire Deo, qui nunquam deſinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis comparata poſſunt vno die numerari, at moleſtias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta eſt hominum inſania, vt velint mundo potius, quàm Deo ſeruire. Cum oporteat ſeruire, cui potius ſeruiemus, quàm ei qui ſe pro nobis ſeruum fecit? de quo ait Apoſtolus: *Exinaniuit ſemetipſum formam ſerui accipiens.* Cur igitur ſeruimus mundo? Conſideremus quis eſt Deus, à quo deficimus: & quis eſt mundus, cui obtemperamus. quid facimus? quem ſequimur: quid ſeparamus? Cur non videmus nos cœlo contempto ad infernum properare, ſpreta vita mortem amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiam intolerabilem, ô ſummam abiectionem & incredibilem cæcitatem! Quid eſt mundus, cui ſeruimus, niſi ſepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præſentium, obliuio præteritorum, rerúmque præclarè geſtarum ſplendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mundo, Chriſto ſeruiamus, & ad cœleſtia aſpiremus. F

c *In ſceleribus veſtris dimiſi matrem veſtram.*) Nempe ſynagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo diſcedimus, & noſtras inuentiones & effrenatas cupiditates ſequentes, ſceleribus implicamus. Ideò ait ipſe in Pſalmo 80. *Dimiſit eos ſecundum deſideria cordis ſui, ibunt in adinuentionibus ſuis.* Tunc nos Deus magno ſupplicio afficit, cùm nos ſinit noſtris deprauatis deſideriis obtemperare, nóſque in manu noſtrorum appetituum relinquit.

d *Quia veni, & non erat vir.*] Verba ſunt Chriſti, quaſi dicat: Vt videatis dimiſſionem & abiectionem ſynagogæ debere eius ſceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mundum, natus ſum in Iudæa, ſe-

Margin notes: 1. Cor 6. · 1. Cor 7. · Apoc. 14. · Rom. 6. · Mat. 6. · Philip 2.

A ci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me recipe-ret, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Non inueni virum in ſynagoga. Multi ibi erant, ſed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos eſſe, ſed feras: ea enim ſcelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, ſtoliditate, & maleficio ſuperent. Phariſæos appellauit Ioannes Baptiſta progeniem viperarum. (Mat. 3. Mat. 23. Luc. 13.) Quibus Chriſtus dixit: *Serpentes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ?* Herodem propter malitiam appellauit Chriſtus vulpem. *Ite*, inquit, *& dicite vulpi illi*. Libidini deditos appellat Ierem. c. 5. equos amatores. Voluptuoſi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Chriſtus: (Mat. 7.) *Nolite dare ſanctum canibus, nec mittatis margaritas veſtras ante porcos.* Venit igitur Chiſtus ad homines, & non inuenit hominem. Inuenit feras, quæ eum innocentem agnum lacerarunt. (Ioan. 1.) *In propria venit*, vt ait diuus Ioannes, *& ſui eum non receperunt.* Venit enim, vt hîc ait per Eſaiam, *& non erat vir*. Non immeritò Diogenes philoſophus lucerna quadam meridie plateam perluſtrans interrogatus quid quæreret, reſpondit hominem: quoniam quos videbat, non homines eſſe iudicabat. Quot ciuitates plenæ ſunt hominibus, qui homines dici nequaquam merentur? Pro re magna ait diuus Lucas eſſe Hieroſolymæ quendam hominem. (Luc. 2.) D ita enim ait: *Homo erat in Ieruſalem, cui nomen Simeon.*

e *Vocaui, & non erat qui audiret.*] Clamabat Chriſtus dicens: (Mat. 11.) *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos. & non erat qui audiret.* In Pſalmo (Pſal. 68.) eum inducit propheta in hunc modum loquentem: *Laboraui clamans, raucæ factæ ſunt fauces meæ.* Qua de re alibi diſſeruimus.

f *Nunquid abbreuiata & paruula facta eſt manus mea?*] Ne exiſtimetis me non poſſe miracula efficere: poſſum enim iterum diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Iſraelis de Ægypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere piſces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Ægypto.

g *Dominus dedit mihi linguam eruditam.*] Hæc dicit Chriſtus iuxta diſpenſationem corporis aſſumpti: quemadmodum multa alia. Apud diuum Ioannem ita ait Chriſtus: *Qui miſit me pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar.* Et paulò poſt: *Quæ ergo ego loquor, ſicut dixit mihi pater, ſic loquor.*

h *Erigit manè, manè erigit.*) Id eſt, ſemper & aſſiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quaſi magiſtrum audiam.

E

B

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT L.

1 Vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt verbo.] *Id eſt, vt verbo ſciam reficere eum, qui eſt fatigatus & afflictus. Vbi vides donum eſſe Dei ſcire mœſtos conſolari, & iacentes erigere. In Hebraico vt eſt: Vt ſciam* עלות את יעת דבר *lauthet biaeph dauar. Quæ verba ſi, vt iacent, in Latina conuertas, ita dies:* Vt ſciam in tempore laſſum verbo: *Subaudi reficere, vel ſuſtentare. Vel vt ſciam in tempore laſſo verbum: ſubaudi dicere. Pro laſſo poteris etiam vertere ſitibundum, hoc eſt eum, qui verbum Dei ardenter ſitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidem. Ita etiam hunc locum R. Dau id interpretatur. Magnum eſt enim ſcire tempore opportuno concionari & verbum Dei ſitientibus illud diſtribuere. Si enim diuina myſteria hominibus impiis illaque faſtidientibus reſecare volueris, nulla habita temporis ratione, non ſolum fortaſſe nullam afferes commodum, ſed afferes detrimentum. Vt ſi quis in altum puteum cœno plenum* (Simile.) *aquam puram, nitidam, & excellentem effuderit, nihil aliud efficiet, quàm cœnum turbare, & aquam amittere, ſic qui apud impios & flagitioſos homines orationem de diuinis arcanis habuerit, in eoſque clariſſimam & puriſſimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis proſit, quin potius impuriores reddantur. Eam ob cauſam dicebat Chriſtus:* (Mat. 7.) Nolite ſanctum dare canibus, nec mittatis margaritas veſtras ante porcos. *Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagoræ ſententiam, nempe Dei imaginem non eſſe in annulo ferendam, ait eam ſignificare, non eſſe omnibus diuina myſteria referenda.*

Corpus [a] meum dedi percutientibus, [b] & genas [1] meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conſpuentibus in me. (Mat. 26.) Dominus Deus auxiliator meus, ideò non ſum confuſus: ideò poſui faciem meam vt petram duriſſimam, & ſcio quoniam non confundar. Iuxtà eſt qui iuſtificat me, quis contradicet mihi? [c] Stemus ſimul. Quis eſt aduer-
C ſarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxiliator meus: quis eſt qui condemnet me? Ecce omnes quaſi veſtimentum conterentur, [d] tinea comedet eos. [e] Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem ſerui ſui, quis ambulauit in tenebris, & non eſt lumen ei? F
Speret in nomine Domini, & innitatur ſuper Deum ſuum. [f] Ecce vos omnes accedentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis, quas ſuccendiſtis: de manu mea factum eſt hoc vobis, in doloribus dormietis.

a *Corpus meum dedi percutientibus.*) Chriſtus eſt qui loquitur, qui fuit percuſſus, flagellatus, alapis cæſus, vulneratus, & tandem occiſus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelica conteſtantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia!

b *Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conſpuentibus in me.*) Hoc eſt, paraui barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciem meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & ſputis ſuis meum vultum contaminabant. Fuit Chriſtus Deus noſter poſitus direptioni. (Simile.) Vt enim caſtellum à militibus & hoſtibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla eſt in militibus pietas, nulla miſericordia, ſed hic deiicit, ille ſubleuat, & quidam frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam ſecum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent: ſic lata à Pilato horribili illa, immaniſſima ac iniuſtiſſima ſententia, vt Chriſtus crucifigeretur, & Iudæorum voluntati traderetur, omnes in eum irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terram, alij eum conculcabant pedibus, quidam ſputis precioſiſſimam ac pulcherrimam eius faciem deformabant, alij eius barbas euellebant, & in manibus eas aſportabant, & omnes denique vociferabantur, ſuam impiam immanitatem exercentes, & innocentiſſimum agnum ad crudeliſſimam &,

acer-

A acerbiſſimam mortem vocantes. Quid plura? fuit Deus noſter commiſſus direptioni, & voluntati ſuorum hoſtium traditus, & in medio luporum mitiſſimus agnus conſtitutus. Quid vnquam ſit ſole factũ fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam hiſtoriam,& videbis indigniſſimas contumelias, acerbiſſimos cruciatus, quibus homines ſceleratiſſimi Chriſtum ſanctiſſimum affecerunt. Verùm id quod hic ſcribitur, nempe, *Genas meas dedi vellentibus*, non memini legiſſe in Euangeliis: ſed credendum eſt factum fuiſſe, quoniam fuit hoc in loco à Propheta ſancto prædictum. Multa enim perpeſſus eſt Chriſtus, quę Euangeliſtæ particulariter non expreſſerunt. Satis fuit dixiſſe diuum Lu- Luc.23.
cam, Pilatum tradidiſſe Ieſum voluntati eorum: cogita igitur quot & quàm immania ſupplicia iis verbis comprehenduntur. Si Ieſus crudeliſſimorum hoſtium ſuorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebāt, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis, eum afficerent, & quam impiè & immaniter eum ad ſuppliciũ raperēt.

B c *Stemus ſimul: Quis eſt aduerſarius meus? accedat ad me.*) Si aliquis habet aduerſum me aliquid, oſtendat illud, intendat mihi litem, & diſceptemus ſimul. Idē apud Ioannem his verbis dicebat: *Quis ex vobis arguet* Ioan.8.
me de peccato? Oſtendit Chriſtus ſuam innocentiam, & Iudæorum malitiam.

d *Tinea comedet eos.*) Comparat ſceleratorum conſcientiam tineæ eorum corda rodenti. Et ſequenti Infrà 51.
capite *ſicut veſtimentum*, inquit, *ſic comedet eos vermis: & ſicut lanam, ſic deuorabit eos tinea.* Id quod naſcitur Simile.
intra cor impij, ipſum rodit & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corroſis lateribus exeunt cum matris interitu, ſic homines impij eas cogitationes & ſcelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur. D

e *Quis ex vobis timens Dominum.*] Senſus eſt: Nullus ex vobis eſt, qui timeat Dominum & audiat vocem Chriſti, qui formam ſerui accepit, ambulet in tenebris, ſitque lumine priuatus. Qui igitur Deũ timet, & audit, innitatur in eo, non autem in ſpe mundi, quæ eſt fragilis, & fracta arundo, & baculus imbecillus. Id fortaſſe voluit Chriſtus ſignificare quando, vt eſt apud Matth.10. dixit diſcipulis ſuis, ne velle neque virgam portare. Deus enim eſt ille, in quo niti debemus tanquam in validiſſimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Pſaltes: *Dominus firmamentum meum &* Pſal.17.
refugium meum. Et alibi: *Firmamentum eſt Dominus ti-* Pſal.24.
mentibus eum. Et hoc in loco Eſaias: *Innitatur ſuper Deum ſuum.*

f *Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis, ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis.*] Senſus eſt: Ego veni, & me non recepiſtis, ſed falſis criminibus ad capitis periculum vocaſtis, & in perfidia veſtra permanetis, ſcelera in dies ſceleribus addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorúmque flagitiorum, quibus rebus accenditis ignem, in quo eſtis in æternum comburendi, ite in ignem veſtrum, in flammas æternas, quas vobis ſuccendiſtis, nolen- E
tes vocem meam audire, neque meis monitis acquieſcere. Hic eſt ignis, quem Chriſtus apud Matthæum 24. appellat æternum, & apud Marcum 9. inextinguibilem. Quo etiam nomine eum diuus Ioannes Baptiſta appellauit. Aſpicis hoc in loco pecca- Matt.3.
tores ſibi ipſis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem ſibi infernalem accendere.

ANNOTATIO.

1 Genas meas vellentibus.] *Septuaginta habent:* Genas meas ad alapas. *Fuit enim Chriſtus indigniſſimis alapis percuſſus. Sed in Hebraico pro vellentibus eſt in hunc modum* למכבים *lemoretim. à verbo* מכם *quod ſignificat decaluare*
C *& pilos euellere. Ideò exiſtimo meliorem eſſe hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Eſdram cap.9. vbi etiam vertit Latinus interpres:* Et euulſi capillos capitis mei. *Sed quoniam hoc verbum ſignificat etiam polire, & qui vaſa area poliunt, ea percutiunt, poteſt etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortaſſe ducti Septuaginta verterunt:* Et genas meas ad alapas *ſiue* ad percuſſores. *Venit Chriſtus in mundum, docuit veritatem, oſtendit viam æternæ ſalutis conſequendæ, præbuit ſe vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omiſit quod eſſet ad noſtram beatitudinem neceſſarium, & ob hæc omnia eius barbas euulſerunt, cùmque ad crudeliſſimum excidium impij homines vocarunt.*

F

Argumentum capitis LI.

Promittit Deus ſe refecturum & recreaturum Sionem, & Euangelium daturum. Hortetur fideles ne hominum iniuriis terreantur, ſed in ſua conſtantia permaneant, quoniam omnes ſcelerati pereunt, virtus verò viget memoria omnium ſeculorum, quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum eſſe Iudæos è Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

AVdite[a] me, qui ſequimini quod iuſtum eſt, & quæritis Dominum. [b] Attendite [1] ad petram, vnde excisi eſtis: & ad cauernam laci, de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraham patrem veſtrum, & ad Saram, quę peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. [c] Conſolabitur ergo Dominus Sion, & cõſolabitur omnes ruinas eius, & ponet deſertum eius quaſi delicias, & ſolitudinem eius quaſi hortum Domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarũ actio, & vox laudis. Attēdite ad me [d] popule meus, [2] & tribus mea me audite, [e] quia lex à me exiet, & iudicium meũ in lucem populorum requieſcet. [f] Propè eſt iuſtus meus, [g] egreſſus eſt ſaluator meus, [h] & [3] brachia mea populos iudicabunt, [i] me inſulæ expectabunt, & brachium meum ſuſtinebunt. Leuate in cœlum oculos veſtros, & videte ſub terra deorſum, quia [k] cæli ſicut fumus liqueſcent, & terra ſicut veſtimentum atteretur, & habitatores eius ſicut hæc interibunt: ſalus autem mea in ſempiternum erit, & iuſtitia mea non deficiet. [l] Audite me qui ſcitis

A iuſtum, populus meus [m] lex mea in corde eorum, [n] nolite timere opprobrium hominum, D & blaſphemias eorum ne metuatis. Sicut enim veſtimẽtum, ſic comedet eos vermis, & ſicut lanam, ſic deuorabit eos tinea: ſalus autem mea in ſempiternum erit, & iuſtitia mea in generationes generationum. [o] Conſurge conſurge, induere fortitudinem brachium Domini: conſurge ſicut in diebus antiquis in generationibus ſeculorum. [p] Nunquid non tu Exod 14.c percuſſiſti ſuperbum, vulneraſti draconem? [q] Nunquid non tu ſiccaſti mare, aquam abyſſi vehementis? qui poſuiſti profundum maris viam, vt tranſirent liberati? Et nunc qui redempti ſunt à Domino, reuertentur, [r] & venient in Sion laudantes, & lætitia ſempiterna ſuper capita eorum, gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. [s] Ego ego ipſe conſolabor vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis, qui quaſi fœnum ita areſcet?

EXPLANATIO.

a *Audite me, qui ſequimini quod iuſtum eſt.*) Poſtquam in fine ſuperioris capitis minatus eſt Deus impiis æternos cruciatus: nunc conſolatur fideles ereptos à Babylonica captiuitate, ne cadant animis, ſed in fide, rerúmque aduerſarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eúmque dicentem attendant.

b *Attendite ad petram, vnde excisi eſtis: & ad cauernam laci, de qua præciſi eſtis.*) Hoc eſt, Conſiderate & ante B oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti eſtis. Ne frangatur ſpes veſtra ob paucitatem veſtram. Senex erat Abrahamus, & ſterilis Sara, & tamen ex eorum ſemine geniti ſunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immenſum. Ego exiſtimo Eſaiam cùm hæc di- 1.Cor.4.f ceret, Apoſtolorum cõgregationem intueri. Hi enim cùm eſſent pauci, innumerabiles filios in toto orbe terrarum ſpiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: *Per Euangelium ego vos genui.* Et alibi, *Obſecro,* inquit, *te pro filio meo, quem genui in vinculis Oneſimo.* Eum quem, cùm eſſet incluſus in carcere, ad fidem conuerterat, eſſe à ſe genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & conſtantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eam cauſam vocat Saram cauernam laci, hoc eſt, ſterilem, & ſpe gignendi deſtitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cùm antea eius vterus eſſet clauſus, Deus eum aperuit. Honeſta quidem allegoria. Et quoniã videbatur difficile per pe- C tram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit ſe ipſum Propheta explicare ſubdens ſtatim: *Attendite ad Abraham patrem veſtrum, ad Saram, quæ peperit vos.* Hanc exiſtimo eſſe veram huius loci interpretationem. Puto tamen poſſe verè & rectè per hanc petram intelligi Chriſtum, & per cauer- Exod 17 nam laci, ex qua geniti ſumus, vulnus eius ſacratiſſi- Num. 10. mi lateris. Alludit Propheta ad hiſtoriam, quæ ſcripta eſt in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percuſſa 1 Cor. 10 fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus eſt po- Ioan.19. pulus. Quæ petra, vt Apoſtolus ait, Chriſti imaginem gerebat. Ex Chriſto enim in latere percuſſo exiuit ſanguis & aqua ad generis humani redemptionẽ & ablutionem. Eſt igitur ſenſus: Et ſi numero eſtis pauci vos ò Apoſtoli, qui ſequimini iuſtum illum ex cœlis miſſum, & quæritis Deum, tamen ne diffidatis, ſed reſpicite ad Chriſtum, qui vos genuit ſanguine ſuo, & ad latus eius percuſſum, vnde fluxerunt ſacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo ſeni, & Saræ ſterili dedit prolem, quæ innumerabili ſua multitudine impleuit orbem, ipſe propagauit filios, quos per Euangelium generabitis, & Eccleſiam ſuam per totum mundum dilatabit. Ideò enim mortuus eſt Chriſtus, vt multos generaret. Eam ob cauſam dicebat alio loco Eſaias de Chriſto loquens: *Si poſuerit peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.* Infrà 53 Id voluit Chriſtus ſignificare, quando dixit: *Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſo-* Ioan. 12. *lum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Id fuerat in Ioſeph figuratum. Vt enim mortuo Io- Figura. Exod.1. ſeph creuerunt filij Iſraelis, vt literæ diuinæ teſtantur, ſic mortuo Chriſto creuerunt fideles, qui fuerunt ipſius Chriſti ſanguine generati.

c *Conſolabitur ergo Dominus Sion.*] Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: promiſit enim Deus tunc poſt Babylonicam captiuitatem inſtauraturum E ſe eſſe Sionem, templúmque ædificaturum, vt ibi eſſet gaudium, & lætitia, & gratiarum actio. At per Sionem Eccleſia Chriſti intelligitur. Sunt igitur in primis hæc dicta à Propheta ſancto de ædificatione Eccleſiæ, & regno Chriſti, quarum rerum vmbræ erant ea, quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, ſignificabat ſe hominum genus à crudeliſſima dæmonum tyrannide, & à ſcelerum vinculis, quibus erat aſtrictum, liberaturum. Inſtauratio verò Hieroſolymæ & templi figura erat conſtitutionis Eccleſiæ, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta Gentium ſuperſtitione, colendus.

d *Popule meus & tribus mea.*] Poteris per populum Gentes, per tribum verò Iudæos intelligere.

e *Quia lex à me exiet.*) Promittit Deus daturum ſe legem. Hoc non intelligitur de lege Moyſi, quia iam Sup.2.3 lata erat in monte Sinai, ſed de lege Euangelica, quam Chriſtus dedit: de qua dixerat ſecundo capite: F *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem.* Vide quam apertè Deus hic promiſerit nouum Teſtamentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hæc eſt enim teſtamentorum proprietas vt ſecundum deſtruat primum. Intelligi autem hoc de Chriſti Euangelio indicat id, quod ſequitur: *Et iudicium meum in luce populorum requieſcet.* Eſt enim perſpicuum legem Moyſi vni populo latam fuiſſe, ab eóque tantùm fuiſſe quo ad cerimonias, iudicia, & ſacrificia, acceptam & obſeruatam. At Chriſti Euangelium in populorum luce requieuit, quoniam per vniuerſum orbem terrarum fuit prædicatum & in hominum cordibus ſcriptum. Quod intuens animo regius vates præci- Pſal 18. nebat: *In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines or-* Pſal.147. *bis terræ verba eorum.* De lege autem veteri aiebat: *Non fecit taliter omni nationi, & iudicia ſua non manifeſtauit eis.*

f *Propè eſt iuſtus meus.*] Dixit Deus daturum ſe eſſe Euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne exiſtimaret aliquis, id quod promiſit futurum eſſe poſt longum tempus, addit: *Prope eſt iuſtus meus.* Acſi dicat: breui mittam filium meum, qui non ſolùm iuſtus eſt, ſed etiam mundum iuſtificabit. Et ipſe dabit legem

A legem Euangelicam. Quid ſperatis cæci Iudæi? cur hunc locum non aſpicitis? Si hoc in loco promittit Deus miſſurum breui Meſſiam, & iam propè eſſe, quomodo poſt duo millia annorum eum expectatis? ab hac Eſaiæ Prophetia ad hoc noſtrum tempus longiſſima tempora interfluxerunt. Non eſſet Chriſti aduentus propinquus, ſi eſſet poſt duo millia annorum expectandus. At Eſaias ait iam ſua ętate eſſe propinquum.

g *Egreſſus eſt ſaluator meus.*) Ieſus idem eſt quod ſaluator, qui apud Ioannem c.16. de ſe ait: *Exiui à patre, & veni in mundum.* Ideò hîc ait pater: *Egreſſus eſt ſaluator meus.*

h *Et brachia mea populos iudicabunt.*) Hoc eſt, mea fortitudine iudicabuntur populi. Nomine brachij fortitudo ſignificatur. Fortaſſe per brachia Apoſtolos intelligit, quibus dixit apud Matt. c. 19. *Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael.*

i *Me inſulæ expectabunt.*] Per inſulas Gentes intelligit, vt alibi expoſuimus. Aſpicis Chriſtum eſſe Gentium expectationem. Id quod prædixerat Iacob c.46. *Et ipſe*, inquiens, *erit expectatio Gentium.*

B k *Cœli ſicut fumus liqueſcent, & terra ſicut veſtimentum atteretur.*) Matt.24. Ita ait Chriſtus: *Cœlum & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt.* Magni doctores aiunt in fine mundi cœlum & terram tranſituram eſſe quo ad figuram, non quo ad ſubſtantiam. Quod videtur ſignificare Dauid dicens in Pſalm. c.101. *Opera manuum tuarum ſunt cœli, ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes ſicut veſtimentum veteraſcent, & ſicut opertorium mutabis eos & mutabuntur.* Explicans enim Propheta quis eſſet cœlorum interitus. *Sicut opertorium*, inquit, *mutabis eos, & mutabuntur.* Vbi innuit cœlorum tranſitum eſſe mutationem figuræ, non ſimplicem interitum. Id quod ait diuus Petrus 2. c.3. in epiſtola ſua ſecunda, cœlos in tempore extremi iudicij magno impetu tranſituros, interpretatur diuus Auguſtinus 20. libro de Ciuitate Dei de aëre, qui in diuinis literis ſæpe cœlum appellatur, non de corporibus cœleſtibus: ſed quamuis de corporibus cœleſtibus intelligatur, referri poteſt ad motum, non ad ſubſtantiam. Poteſt hic locus Eſaiæ ita explanari: Priùs cœlum & terra vaſtabuntur, quàm vt ego non præbeam mundo ſalutem, & promiſſa mea non adimpleam.

l *Audite me qui ſcitis iuſtum.*) Alloquitur Deus naſ-
C centem Eccleſiam, ſuóſque fideles præparat ad tolerandas hominum contumelias, cæteráſque res aduerſas, quibus ſciebat eſſe iactandos.

Pſal.118. m *Lex mea in corde eorum.*) Non ſatis eſt habere diuinam legem in ore, ſed in corde. Ideò dicebat regius vates: *In corde meo abſcondi eloquia tua, vt non peccem tibi.* Et in alio Pſalmo 36. *Lex Dei eius*, inquit, *in corde ipſius, & non ſupplantabuntur greſſus eius.* Loquitur Eſaias in hoc capite de noua lege per Chriſtum data, quæ non in tabulis lapideis, ſed in hominum cordibus erat ſcribenda. Ideò ait: *Lex mea in corde eorum.* Id prædictum fuit iis verbis per Ierem. c.31. *Poſt dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, & ero ipſis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.* Hoc eſt Chriſti Euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum ſalutarium, de quibus dixerat Eſaias c.12. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus ſaluatoris.* Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus eſt.

n *Nolite timere opprobrium hominum.*) Ita Chriſtus apud Matthæum: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animas autem non poſſunt occidere* c.5. Et alibi apud eundem: *Beati eſtis cùm maledixerint vobis homines, & perſecuti vos fuerint.* D Vnde *Apoſtoli ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni eſſent qui pro nomine Ieſu contumeliam paterentur.* Act.5. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epiſtola: Gratias ago Deo meo, quia dignus ſum, quem mundus oderit. Videre honores & dignitates, ob quas vir ſanctus Deo gratias agit, ob iniurias in ſe iactas. Non lædit, qui vult tuam gloriam obſcurare, & virtutis florem infringere, ſed ſeipſum. Simile. Vt enim pyrauſta volens extinguere lucernam, ſeipſam comburit, manente integro candelæ lumine & ſplendore, ſic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo tetram maculam inurere, & tuæ gloriæ ſplendorem penitus extinguere, ipſe odij ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis ſplendore ac ornamentis deſtitutus in ſcelere & ignominia verſatur. Et tantùm abeſt, vt tuam amplitudinem ſcelerati hominis iniuria obſcuret, vt eam potius mirabiliter illuſtret. Sed quoniam Chriſtus ſciebat diſcipulos ſuos eſſe impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos anteà præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fœlicitatem, rerúmque humanarum proſperitatem expectabat. Illis maximè eſt grauis afflictio, quibus eſt repentina & inopinata. Quam ſen- E
tentiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo ſcriptam portauiſſe.

o *Conſurge conſurge, induere fortitudinem brachium Domini.*] Hortatus fuit Deus ſuos fideles præcedentibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniam ipſi tyranni & impij erant mortales, ſalus autem, quam ipſi fideles erant conſecuturi, erat ſempiterna. Et quoniam hæc ſalus danda erat per Chriſtum, ideò inducit hîc Propheta populum hanc ſalutem poſtulantem, precantémque vt brachium Dei, hoc eſt, Chriſtus adueniat, ad oſtendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis conſequendæ. Ait igitur: Chriſte ſancte conſurge, veníque, vt nobis ſalutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis ſplendorem adducas, & à miſera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondam populum tuum ab Ægyptiaca ſeruitute mirabiliter liberaſti. Quidam hoc referunt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detentos, & reditum ad patriam poſtulantes. Quam interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à propheta in primis eſſe dicta dę generis humani per Chriſtum redemptione. F

p *Nunquid non tu percuſſiſti ſuperbum, vulneraſti draconem?*) Intelligit Pharaonem regem Ægypti, quem Ezech. c.29. appellat draconem magnum. Et Dauid in Pſalmo in quo interitum Pharaonis deſcribit, *Tu*, Pſal.73. inquit, *confregiſti capita draconis.*

q *Nunquid non tu ſiccaſti mare?*] Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Ægypto tranſirent ad deſertum, fugit mare: vt autem à deſerto tranſirent ad terram promiſſionis, Iordanis conuerſus eſt retrorſum. Ita dicitur in Pſalmo 113. *Quid eſt tibi mare, quòd fugiſti, & tu Iordanis quia conuerſus es retrorſum?* Magnum quidem ſpectaculum, & omni admiratione digniſſimum, fugere mare & Iordanem retrorſum conuerti. Vis videre mare fugiens, tranſi ab Ægypto ad deſertum, tranſi à mundo ad te ipſum. Cùm ad te ipſum tranſieris, eris eremi cultor, & penetrans ſecretiora cordis intelliges te eſſe deſertum, & locum horroris & vaſtæ ſolitudinis diuerſis ferarum generibus repletum. Relinque mundum, & redi ad te ipſum, & fu- Ioan.14.
giet mare. quid eſt mare niſi perturbatio? Penetra te ipſum, & audies Chriſtum dicentem: Non turbetur cor veſtrum, nec formidet: Et id quòd modò

A per Eſaiam dicebat: *Nolite timere opprobrium hominum, &c.* Dicces cum Prophera: *In pace in idipſum dormiam & requieſcam.* Auſugiet mare, aufugiet iracundia, & turbulentus motus, ita vt dicas cum Paulo: *Maledicimur & benedicimus, perſecutionem patimur & ſuſtinemus, blaſphemamur & obſecramus.* Redi igitur ad teipſum, audi Deum per Eſaiam dicentem: *Redite præuaricatores ad cor, tranſi ad cor tuum*, penetra deſertum tui ipſius, & dic cum propheta: *Elongaui fugiens, & manſi in ſolitudine:* & ita videbis ſuperbiam, inuidiam, cupiditatem, cæteráſque ſalſas maris aquas fugientes. Et hic eſt primus tranſitus. Sed progredere vlteriùs & à deſerto tranſi ad terram promiſſam. Ne maneas in deſerto, ne quieſcas & moreris in teipſo, quia morieris, & miſerè in deſerto peribis. Perge, quære ſummum bonum, da operam ne animi præſtantiam turpi dedecore contamines. Tranſi à deſerto, ne feræ conſurgant, & in te irruentes omnibus virtutum ornamentis te ſpolient, grauiſſimiſque vulneribus ſaucium & deformatum relinquant. Transi ergo ad Deum, qui ait: *Tranſite ad me omnes, qui concupiſcitis me.* Et hic eſt ſecundus & glorioſus tranſitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorſum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Chriſtum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulciſſimum Chriſtum mirabiliter concupiſces, & ſuauiſſimè amplexaberis. Hæc eſt allegoria illius diuiſionis maris Rubri in eam Iſraelis de Ægypto, cuius in præſenti meminit Eſaias. Inducit itaque pios homines in hunc modum loquentes: Libera nos à mundo Chriſte ſancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo ſeruientes liberas, & ab Ægypto ad ſe ipſos reuocas, ſiccatis amaris ac turbulentis aquis ſcelerum animos perturbantium, vt à ſeipſis ad teipſum conuertantur, & repudiatis omnibus voluntatibus, tu ſis tota eorum dulcedo, te ſolum quærant, tuo ſuauiſſimo amore ducti & ardentiſſima charitate inflammati. D

Pſal. 4. — 1 Cor. 4. — Sap. 46. — Pſal. 54. — Eccl. 24. — B

ɛ *Et venient in Sion laudantes, & lætitia ſempiterna ſuper capita eorum.*) Deſcribit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad Eccleſiam, ea qua profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia ſempiterna hîc incipit, ſed in cœlo realiter & perfectè poſſidetur. Vtitur propheta metaphora ſumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in præliis hoſtes ſuperant coronantur, ſic qui in ſpirituali certamine inimicos animæ vincunt, finita hac mortali vita accipiunt in gloria coronam lætitiæ ſempiternæ. Id voluit diuinus vates his verbis ſignificare: *& lætitia ſempiterna ſuper capita eorum:* Quaſi diceret: Coronabuntur iuſti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marceſcunt, & vetuſtate conſumuntur, ſed gaudio immarceſſibili & ſempiterno. Id appellat diuus Paulus coronam iuſtitiæ, *In reliquo*, inquiens, *repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ.* Hanc appellat Iacobus Apoſtolus coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe. Et Petrus Apoſtolorum princeps immarceſſibilem gloriæ coronam. E 2.Tim. 4. Iacob. 1. 1.Pet. 5.

a *Ego ego ipſe conſolabor vos.*) Orantibus Deum vt conſurgeret, eóſque conſolaretur, reſpondet ipſe Deus hæc verba. Vide eius clementiam.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LI.

1 Attendite ad petram, vnde exciſi eſtis, & ad cauernam laci de qua præciſi eſtis.) *Totum hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt:* Attendite in robuſtam petram, quam excidiſtis, & in foueam laci, quam fodiſtis. *Quæ verba indicant Eſaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, ſed de Chriſto, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Poſteà tamen Iudæos mittit ad Abrahami conſiderationem. Pro*, Et ad C cauernam laci, *eſt in Hebræo* ואל מקבת בור *veel makkauath bor. Quod poteſt rectiſſimè verti:* Et ad perforationem putei. *Fuit enim pectus Chriſti puteus altiſſimus aquarum viuentium gratiæ & ſpiritualium donorum, quo perforato exiuit ſanguis & aqua, vt Euangeliſta teſtatur. Verbum enim* נקב *nakau perforare ſignificat, vnde nomen* מקבת *makkauath ſignificat perforationem & aperturam.* בור *bor autem ſignificat puteum & ciſternam.* Ioan. 19.

2 Tribus mea me attendite.) *Pro tribus mea eſt in Hebræo* ולאומי *leummi. Septuaginta pro tribu verterunt* reges: *Theodotio* genus: *Symmachus* Gentem. *Quem ſecutus Pagninus vertit:* Et gens mea me audite. *Dixerat anteà:* Attendite ad me populus meus, *& ſtatim ait:* & tribus mea me audite. *Fortaſſe per populum ſuum intelligit Iudaicum, & per tribum ſuam tribum Iuda, ex qua carnem ſumpſit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes*, reges, *& Theodotio* genus, *quoniam ex ea tribu natus eſt Chriſtus, & Symmachus Gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò exiſtimo populum Chriſtianum eſſe eum, quem Deus hoc in loco & populum ſuum & gentem ſuam appellat. Quem alloquens diuus Petrus*, Vos autem, *inquit*, genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquiſitionis. *Vbi vides Chriſtianos eſſe genus electum, quod conuenit cum verſione Theodotionis: & eſſe reges, quod cohæret cum verſione Septuaginta: & eſſe Gentem ſanctam, quod non diſcrepat à Symmachi atque Pagnini tranſlatione.* 1.Pet. 2. F

3 Brachia mea populos iudicabunt.) *Septuaginta habent.* In brachio meo Gentes ſperabunt. *Quod de Chriſto intelligitur, qui in literis diuinis brachium Dei appellatur. Ipſe enim eſt expectatio Gentium, vt prædixerat Iacob:* Ipſe, *inquiens*, erit expectatio Gentium. *Qua de re alibi diſſeruimus.* Gen. 49.

ᵃ Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: & formidaſti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad prædandum. Vbi nunc eſt furor tribulantis? ᵇ Citò ¹ veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vſque ad internecionem, nec deficiet panis eius. ᶜ Ego autem ſum dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumeſcunt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meum. Poſui ᵈ verba mea in ore tuo, ² & in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram, & dicas

ad

A ad Sion: Populus meus es tu. [f] Eleuare, eleuare, conſurge Ieruſalē, quæ bibiſti de manu Domini calicem iræ eius, [g] vſque ad fundum calicis ſoporis bibiſti, & potaſti vſque ad fæces. D

Supr. 47. Non eſt qui ſuſtentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non eſt qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo ſunt quæ occurrerunt tibi, quis contriſtabitur ſuper te? vaſtitas & contritio, [g] & fames & gladius. [h] Quis conſolabitur te? [i] Filij tui proiecti ſunt, dormierunt in capite omnium viarum, [k] ſicut beſtia illaqueata: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. Idcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo ſuo: Ecce tuli de manu tua calicem ſoporis, fundum calicis indignationis meæ: non adiicies vt bibas illum vltrà. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare vt tranſeamus: Et poſuiſti vt terram corpus tuum, & quaſi viam tranſeuntibus.

a *Et oblitus es Domini factoris tui.*) Senſus eſt: Si me habes Deum & conſolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum conſumitur, & Deum obliuiſceris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & poteſt ab omnibus inimicis tuis te facilè eripere?

b *Citò veniet gradiens ad aperiendum.*] Id eſt, filius meus vnigenitus non tardabit, ſed citò veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. B Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, ſed vt ſaluos faciat. Vult enim, vt ait diuus Paulus, *omnes homines ſaluos fieri.* Et ipſe Chriſtus apud Ioannem: cap. 12. *Non veni*, inquit, *vt iudicem mundum, ſed vt ſaluificem mundum.* Venit igitur vt vitam daret, non vt occideret. Non enim vult, vt eſt apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc eſt, eius doctrina, quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut ſuauiſſimo pabulo ſuſtentatur. Hic eſt panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* De quo Dauid, *Aruit*, inquit, *cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum.* Poteſt totum hoc ita explanari, vt dicat Chriſtus fidelibus ſuis: Vbi eſt nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet citò ad aperiendum vobis oſtium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vóſque nutriet & ſuſtentabit. Poteſt hoc referri ad Cyrum, vt ſit ſenſus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate conſtituti: nam citò veniet Cyrus, qui vobis oſtium aperiet, & ad patriam mittet. Exiſtimo tamen referendum eſſe in primis ad Chriſtum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cœlum ſuo ſanguine reſerauit. Eſt enim Chriſti ſanguis clauis aperiens ſcelerum C carcerem, vt inde exeamus: & cœlum, vt illud penetremus.

1. Thi. 2. Ezech. 8. Pſal. 101.

c *Ego autem ſum Dominus Deus tuus.*) Alloquitur pater filium iuxta carnis aſſumptæ diſpenſationem.

d *Poſui verba mea in ore tuo.*] Verba quæ loquitur Chriſtus patris ſunt. Ipſe enim apud Ioan. 14. *Sermo*, inquit, *quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me patris.*

e *Vt plantes cœlos & fundes terram.*] Chriſtus conſtituit alterum mundum. Apoſtoli, viri Apoſtolici, cæteríque viri illuſtres, qui in terra fuerunt vitam cœleſtem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

f *Eleuare, eleuare, conſurge Ieruſalem.*) Verba ſunt prophetæ conſolantis Eccleſiam, eámque ad tolerantiam rerum aduerſarum cohortantis. Eleuare, inquit, ô Eccleſia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibiſtis calicem iræ eius vſque ad fundum, hoc eſt, qui in varias afflictiones diuina permiſſione incidiſtis, & in ſummis acerbitatibus verſamini. Chriſtus Deus noſter afflictionum calicem bibit, & illum ſuis electis porrigit & propinat. Hic eſt calix, ille de quo ipſe dicebat filiis Zebedæi: *Poteſtis bibere calicem quem ego bibiturus ſum?* Et paulò pòſt: *Calicem quidem meum bibetis:* Et alibi, *Calicem*, inquit, *quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum?* Solent magni ac nobiles viri, quando ſuam erga familiares & amicos beneuolentiam oſtendere volunt, illis calicem ſuum tradere, vt ex eo bibant. Sic Chriſtus Deus noſter viris piis E dilectis ſuis calicem ſuarum afflictionũm propinat, vt ſuam erga eos charitatem oſtendat. Sed conſidera Dei pietatem. Permittit vt ſui calamitatibus premantur, ſed in medio illarum eos conſolatur, ne timore debilitentur, & corruant, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aſpirent, ipſúmque Deum contemplentur. Illud eſt aduertendum duos eſſe calices, alterum Chriſti, alterum mundi. Calix Chriſti eſt guſtui amarus, ſed animæ ſaluberrimus. Contrà verò calix mundi eſt guſtui ſuauis, ſed magnam animæ affert perniciem. Eſt foris aureus, ſed intus habet peſtiferum venenum. Qui ex eo bibunt pereunt, & ruunt in interitum voluntarium. Sed tanta eſt hominum inſania, vt non deſinant hoc venenum obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, conceptam mortem in anima continere. Si adeſſes conuiuio, & hauſto poculo moreretur ille, qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud eſſe venenum? iudicares equidem, & ex eo nihil ſumeres, niſi penitus iudicio careres. Nunc quanta eſt amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod ſemper detrimentum attulerit: & exiſtimare fore, vt ipſe non pereas, cùm alios perire videas? Hic eſt calix, de quo Ioannes in Apocalypſi, F c. 14. *Cecidit*, inquit, *cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes Gentes.* Fugiamus calicem Babylonis, deteſtemur calicem mundi, & Chriſti calicem amplectamur. Chriſtus eum bibit, priuſquam nobis illum propinaret. Cæterùm hæc verba Eſaiæ: *Eleuare eleuare, conſurge Ieruſalem, quæ bibiſti de manu Domini calicem iræ eius*, poſſunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate conſtitutum: quem Deus excitat, vt videat ſe eſſe ob ſua ſcelera meritò punitum.

Matt. 19. Ioan. 18. Simile. Simile. Apoc. 14.

g *Fames & gladius.*) Explicatio eſt præcedentium. Dixerat duo eſſe, in quæ inciderat, nempe vaſtitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait eſſe famem & gladium.

h *Quis conſolabitur te?*) Quaſi dicat, nemo. Videtur eſſe explicatio eius, quod modò dixerat: *Quis contriſtabitur ſuper te?* Magnum eſt enim ſolatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas ſentiant & plorent. Contrà verò ſumma eſt calamitas, non habere in ærumnis, qui tuam vicem doleat, & carere omni conſolatore. Id lugebat Ieremias dicens in Threnis: cap. 1. *Non eſt qui conſoletur eam ex omnibus charis eius.*

A Et Salomon in Eccleſiaſte, cap. 4. *Vide, inquit, lachrymas innocentium, & neminem conſolatorem.* Et Dauid in Pſalmo 68. in perſona Chriſti, *Suſtinui*, inquit, *qui ſimul contriſtaretur, & non fuit: & qui conſolaretur, & non inueni.*

i *Filij tui proiecti ſunt.*) Pergit oſtendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

K *Sicut beſtia illaqueata.*) In quam ſæuiunt & irruunt venatores.

l *Idcirco audi hæc paupercula.*) Id eſt, Eam ob cauſam audi hæc Iudæorum ſynagoga, quæ in Chaldæa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à D vino, ſed à te ipſa alienata, & ob ſcelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. *Ego*, inquit *Dominus, auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo.* Eruam te ex Babyloniis, & illos euertam, & Cyro captiuos ſubiiciam. qui dicebant tibi: Incuruare vt tranſeamus, qui te acſi terra eſſes & lutum, pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos conſolabatur, acſi à Babyloniis captiui detinerentur.

ANNOTATIO.

1 Citò veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vſque ad internecionem.) *Symmachus ita vertit ex Hebraico:* Citò infernus aperietur: & non morietur in corruptione. *Subauditur Chriſtus, qui ait in Pſalm. 15.* Non derelinques animam meam in inB ferno, neque dabis ſanctum tuum videre corruptionem.

2 Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram.) *Septuaginta habent:* Et in vmbra manus tuæ protegam te, in qua ſtatui cœlum, & fundaui terram. *Vide quam aperte indicent myſterium redemptionis per Chriſtum. Quis enim non videt hæc palam ad Chriſtum referri? Per ipſum enim cœlum fuit conſtitutum, & terra fundata. De eo ait diuus Ioannes: cap. 1.* Omnia per ipſum facta ſunt. *Et diuus Paulus in epiſtola ad Romanos: cap. 11.* Ex ipſo, *inquit*, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. *Et ad Coloſſenſes: cap. 1.* In ipſo condita ſunt vniuerſa in cœlis & in terra, viſibilia & inuiſibilia. *Hic eſt abſque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum ſtatuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixiſſe,* protegam te, *in futuro, cum in verſione noſtra ſit* protexi te, *in præterito. Mutant aliquando Septuaginta aliqua de Hebraico, ſed non ſine diuino conſilio & myſterio, vt ego credo. Eſt enim admirabilis eorum interpretatio, & tantæ authoritatis, vt eam ſæpe Apoſtoli citauerint, vt aliis in locis oſtendimus.*

3 Vſque ad fundum calicis ſoporis bibiſti.) *Pro ſopore in Hebraico* תרעלה *tarelah. Quod nomen ſignificat ſoporem, tremorem, ſtuporem, compunctionem, & crapuC lam. In Pſalmo 59. vbi verſio noſtra habet:* Potaſti nos vino compunctionis: *habet verſio diui Hieronymi,* vino conſopiente.) *Eſt enim ibi hoc noſtrum nomen. Quod poterat etiam verti:* Potaſti nos vino tremoris. *Et illud Zachariæ cap. 12.* Ecce ego ponam Hieruſalem ſuper liminare crapulæ: *poterat verti:* Ecce ego ponam Hieroſolymæ calicem ſoporiferum, vel calicem tremoris, vel ſtuporis, vel compunctionis. *Nomen enim* ספּ *ſaphaph, quod ibi ſcriptum eſt, limen ſignificat, & liminare,* E *ſed proprie calicem & poculum. Vnde in Exodo cap. 12. vbi ſcriptum legimus:* Faſciculúmque hyſſopi tingite in ſanguine, qui eſt in limine, *poterat recte transferri:* Faſciculúmque hyſſopi tingite in ſanguine, qui eſt in calice, vel in pelui, aut phiala. *Omnia enim hæc ſignificat nomen* ספּ *ſaphaph. Hic calix tremoris & compunctionis eſt afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus ſuos exercet. Et hic eſt calix, quem Chriſtus bibit moriens in cruce, atrociſſimis iniuriis, indigniſſimis doloribus, acerbiſſimis cruciatibus affectus. Hic eſt calix ille, quem Ioſeph in ſacculo Beniamin ſui chariſſimi fratris iuſſit abſcondi. Gen. c. 44. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix Ioſeph, niſi in paruulis, hoc eſt in humilibus, in iis, quos Deus diligit? eos enim permittit, in afflictionibus verſari. Ioſeph qui quærens fratres ſuos venditus eſt, qui ſeruauit Aegyptum, & mundi ſaluator appellatus eſt, vt in Geneſi cap. 41 diuinæ literæ teſtantur, fuit Chriſti figura, cuius anguſtiarum calix in ſacculo Beniamin reperitur, de quo ait Ioſeph:* Ipſe ſit ſeruus meus, & in illum maiora contulit beneficia, *Ille qui eſt ſeruus Chriſti, quem Chriſtus plùs amat, qui maiora munera largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic eſt calix ille, de quo illuſtriſſimus Propheta,* Calicem, *inquit*, ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. *Pſal. 115.* F

Argumentum capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos, eóſque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et ſumpta inde occaſione vaticinatur de primo Chriſti aduentu in mundum, & de Apoſtolorum prædicatione.

CAPVT LII.

COnſurge [a] conſurge, induere fortitudine tua Sion. Inducere veſtimentis gloriæ tuæ.
Hieruſalem ciuitas ſancti, [b] quia non adiiciet vltrà, vt pertranſeat per te incircun-
ciſus & immundus. [c] Excutere de puluere, conſurge, ſede Hieruſalem: Solue vin-
Gen 49. cula colli tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: [d] Gratis venundati
eſtis, & ſine argento redimemini. Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum deſcendit
populus meus in principio, vt colonus eſſet ibi. [e] Aſſur abſque vlla cauſa calumniatus eſt
Rom. 2. d. eum. [f] Et nunc quid mihi eſt hic, dicit Dominus: quoniam ablatus eſt populus meus gratis?
Iere. 36. d. [g] Dominatores [1] eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum bla-
ſphematur. [h] Propter hoc ſciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipſe qui
loquebar,

A loquebar, ecce adſum.i Quàm pulchri ſuper montes pedes annuntiantis & prædicantis pa- D
Rom 16. c. cem, annuntiantis bonum, prædicantis ſalutem, dicenti Sion: k Regnabit Deus tuus.
Nahu. 1. d.

EXPLANATIO.

a *Conſurge conſurge.*] Loquitur Propheta Iudæis, qoi in Chaldæa captiui detinebantur, eóſque bortatur vt forti atque erecto animo ſint, lugubres veſtes deponant, & decoras atque precioſas induant, quoniam erunt liberati, & in ſuum priſtinum ſtatum reſtituti. Sed per hæc promittit eſſe genus humanum à peccati captiuitate liberandum, ipſóſque peccatores exhortatur, vt exoant veterem hominem, & induant nouum; vt veſtibus nuptialibus induti poſſint ſecurè diuino conuiuio intereſſe. Hoc enim veſtimentum gloriæ eſt illud, de quo apud Matth. 12. *Amice quomodo huc intraſti non habens veſtem nuptialem?*

b *Quia non adiciet vltrà.*) Hoc eſt, Non iterum Babylonius dominabitur tui. Poteſt boc ad animam ſpiritualiter referri. Hæc enim ſe debet erigere, & ad
B cœlum aſpirare, vt gratia induta, & fortitudine munita non aperiat oſtium turpibus cogitationibus, non tranſeat per eam conſenſus incircunciſus & immun-
Simile. dus. Poteris per incircunciſum & immundum quamcunque malam cogitationem intelligere, quæ non ita debet pertranſire animam, vt anima illi aſſentiatur. Cogitationes malæ ſunt velut hirundines, penetrant domum, contaminant eam, inquinant & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatem relinquentes. Et quemadmodum non eſt in poteſtate noſtra cohibere hirundines, ne ſuper domum noſtram tranſeant volitantes, poſſumus tamen illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum conſtituant, ſic non eſt in manu noſtra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, ſed in manu noſtra eſt in illis cum Dei gratia reſiſtere, eaſque abducere & fugare, ne in corde noſtro domicilium conſtruant & nidum efficiant. Id exiſtimo voluiſſe ſignificare Pythagoram, quando dixit, ſub eodem tecto hirundines non eſſe habendas. Quam ſententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, vt multi alij.

c *Excutere de puluere, conſurge, ſede Hieruſalem.*) Non ad parietes, ſed ad Iudæos Hieroſolymæ babitantes hæc referenda ſunt. Hos in terra iacentes, puluere peccatorum pollutos, ſcelerum vinculis ligatos bor-
C tatur Propheta vt puluerem excutiant, conſurgant à peccatis, ſoluant vincula colli ſui, & ſedeant in loco honeſto. Ait enim: *Conſurge: ſede*: quaſi dicat: Relinqoe peccata, age pœnitentiam, & ſede in virtutibus. Per ſeſſionem intelligit firmitudinem & conſtantiam. Non enim ſat eſt, virtutum ſemel amplecti ſi eam ſtatim relinquas, ſed neceſſe eſt in ea ſtabiliri & firmiter inhærere. Aſpicis quanta ſit ſceleratorum miſeria, iacent in terra, humana amplectentes, vt de ſe quidam dicebat: *Adhæſit pauimento anima mea.* Sunt puluere conſperſi, polluti, & obcæcati, vt de Babyloniorum republica dicebat Ierem. 50. *Confuſa eſt mater veſtra nimis, & adæquata puluere.* Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: *Dirupiſti vincula mea.* Et Apoſtolus in epiſtola 2. ad Timotheum c. 2. *Reſipiſcant*, inquit, *à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipſius voluntatem.*

d *Gratis venundati eſtis.*] Id eſt, immeritò & iniuria capti eſtis. Nullum enim facinus, nullum flagitium in Babylonios nec in Ægyptios admiſeratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrum dimiſiſſe Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed hic occultatur in litera myſterium. Sine cauſa homo ſe vendit dæmoni, & Chriſtus eum gratis redemit, hoc eſt, nullo auro & argento, ſed ſuo puriſſimo ſanguine. Qua de re capite 50. diſſeruimus.

e *Et Aſſur abſque vlla cauſa.*) Hoc eſt, Et poſteà Aſſyrius nulla à Iudęis iniuria laceſſitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Aſſyrius eſt Nabuchodonoſor, qui quoniam non ſolùm Babyloniorum, ſed etiam Aſſyriorum monarchiam obtinuit, Aſſyrius appellatur. Vel per Aſſur non Nabuchodonoſor, ſed ipſorum Aſſyriorum rex intelligitur, qui cum Babylonis aduerſus Iudæos pugnauit.

f *Et nunc quid mihi eſt hic dicit Dominus, quoniam ablatus eſt populus meus gratis.*] Cur manebo Hieroſolymę, quid faciam ibi, ſi populus Iudaicus tranſlatus eſt in Babylonem? Quanquam Deus eſt vbique, dicebatur tamen eſſe ſpecialiter Hieroſolymæ, quoniam ibi à Iudæis colebatur, & ibi reſponſa dabat, & ſola Iu- E
dæa erat receptaculum fidei, cùm Gentes omnes idola colerent, & in erroribus verſarentur. Poſſunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Chriſtus: Quid facio Hieroſolymæ, ſi populus Iudaicus me contemnit, ſéque gratis diabolo tradit? Diſcedam hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Chriſtus diſcipulis ſuis: Ioan. 14. *Surgite eamus hinc.* Et volens Propheta ſignificare hunc, qui loquitur, eſſe Chriſtum, ſubdit: *Quia ego ipſe qui loquebar, ecce adſum.* quaſi dicat: Ego, qui in Prophetis loquebar, veni in mundum, ſumpſi humanam naturam, & ecce adſum factus homo.

g *Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blaſphematur.*) Per dominatores populi Iudaici intellige ſcribas, & Phariſæos, & principes Sacerdotum. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm peſtilens ſit principum flagitium, quoniam illis attribuit blaſphemias populi.

h *Propter hoc ſciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipſe qui loquebar, ecce adſum.*) Hoc eſt, Ideò in die illa, in tempore quo ſum liberaturus populum Iudaicum à Babyloniis, ipſe populus ſciet me eſſe Dominum Deum exercituum, quia ego ipſe qui mo- F
dò hæc promitto, tunc adero promiſſionem hanc adimplens. Id eſt quod ſonat litera. Sed quis non videt eſſet in ea Chriſti aduentum in mundum velatum? Chriſtus eſt qui hic loquitur. Quaſi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quando ſum iturus in mundum, & cum hominibus conuerſaturus, eóſque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus ſciet nomen meum: ſciet me eſſe Ieſum, hoc eſt, hominum ſaluatorem. Ieſus enim idem eſt quod ſaluator. Ego enim qui antea per viros ſanctos loquebar, tunc adero factus homo. Id quidem ait iis verbis Baruch: 3. *In terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt.* Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi ſcriptura apertiſſimè oſtendit. Id explicuit Apoſtolus dicens in epiſtola ad Hebr. 1. *Multifariam multiſque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouiſſime diebus iſtis locutus eſt nobis in filio, quem conſtituit hæredem vniuerſorum, per quem fecit & ſecula.* Id quod ait Chriſtus, *ſciet populus meus nomen meum in illa die*, fortaſſe intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc eſt, quatuor literarum, quod eſt יהוה Iehouah, de quo dicebat Deus Moyſi: *Ego Dominus, qui apparui*

A *Abraham, Iſaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & no-*
Exod. 6. *men meum Adonai non indicaui eis.* Nam in litera Hebraica non eſt Adonai, ſed יהוה: ſed quoniam nomen Iehouah eſt ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah poſuit noſter interpres Adonai. Hoc nomen incognitum Iudæis manifeſtauit Chriſtus, qui apud Ioan. 17. alloquens patrem, *Manifeſtaui*, inquit, *nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi.* Sed quæres quomodo illud manifeſtauit. Dicam: Docuit Deum eſſe tri-
Mat. 28. num & vnum. Dicens enim: *Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij, & Spiritus ſancti,* oſtendit trinitatem perſonarum. Apud Marcum 12. dicens: *Dominus Deus tuus, Deus vnus eſt*, oſtendit vnitatem eſſentiæ, quemadmodum apud Ioan. 17. *Pater ſancte*, inquit, *ſerua eos, vt ſint vnum, ſicut & nos.* Et in alio capite: *Ego & pater vnum ſumus.* Vnde diuus Ioan. 10. c. à Chriſto doctus, *Tres*, inquit, *ſunt qui teſtimonium dant in cœlo, pater, verbum, & ſpiritus ſanctus, & hi tres vnum ſunt.* Docuit præterea
Ioan. 10. Chriſtus ſe eſſe Deum & hominem, Deum; quando
Ioan. 14. dixit: Ioan. 14. *Ego & pater vnum ſumus:* hominem, quando dixit: *Pater maior me eſt.* Et omnia hæc ſunt incluſa in hoc admirabili nomine יהוה, quod ex quatuor literis conſtituitur, quarum prima eſt, י Iod,
B quæ ſignificat principium, per quam ſignificatur pater qui eſt principium ſine principio. Secunda litera huius nominis eſt, he, quæ ſonat eſſe, per quam ſignificatur filius, quoniam per ipſum omnia facta
Rom. 11. ſunt, & habent eſſe, de quo ait diuus Paulus: *Ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia.* Tertia litera eſt ו vau, quæ ſignificat charitatem & amorem, & eſt coniunctio copulatiua, per quam ſignificatur Spiritus ſanctus, qui eſt amor, & charitas, & nexus. Qui, vt verbis vtar Auguſtini, nec patris tantùm, nec filij tantùm, ſed ſimul patris & filij ſpiritus dicitur, & charitas ſiue ſanctitas amborum eſſe agnoſcitur. Vltima litera eſt, ה he, quæ eſt etiam ſecunda, per quam diximus filium ſignificari. Sed quoniam Filius Dei vnigenitus ſumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, vt ſignificet in Chriſto duas naturas diuinam & humanam, ſed ſemper eſt vna litera, quia Chriſtus eſt vna perſona: ſunt enim duæ naturæ in vno ſuppoſito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam ſignificatur humanitas, quoniam in fine in no-
Sup. 2. uiſſimis diebus filius Dei humanam naturam ſibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim ſcriptura tempus gratiæ nouiſſimos dies appellare, & tempo-
C ris plenitudinem, vt ſecundo capite oſtendimus. Hinc intelliges cur Deus Abrahamo literam vnam addens, non aliam quàm, ה, quæ eſt ea quæ in fine admirabilis nominis יהוה ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur אברם, vocatus fuit à Deo אברהם, addita ſola litera ה. Voluit enim Deus occulto illo myſterio ſignificare filium ſuum vnigenitum eſſe ex ſemine Abrahami carnem ſumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abrahamo, & eam per quam Chriſtus ſignificatur, vt oſtenderet filium Dei fore filium Abrahami ſecundum humanitatem. De eo enim ait Diuus Matthæus: *Liber gene-*
Ioan. 8. *rationis Ieſu Chriſti filij Dauid, filij Abraham.* Qui cùm ſecundum humanitatem ſit filius Abrahami, ſecundum diuinitatem tamen, *Antequam*, inquit, *Abraham fieret, ego ſum.* Et ob eam cauſam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita ſcribitur אברהם eſſet litera, ם, quæ regni Chriſti æternitatem ſigni-
Sup. 9. ficat, vt capite nono explicauimus, Aſpicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatem & celſitudinem nominare non audent, in ſe altiſſima myſteria ipſis Iudæis infidelibus incognita continere. Et hoc eſt nomen, quod Chriſtus ſuis fidelibus indicauit, quod Chriſtianus populus cogno-

uit, de quo hoc in loco ipſe Chriſtus ait per Eſaiam: D Pſal. 8.
Propter hoc ſciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipſe qui loquebar, ecce adſum. Hoc eſt nomen illud admirabile, de quo ait Dauid: *Domine Dominus noſter quàm admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra.* Et ali- Pſal. 53.
bi: *Deus in nomine tuo ſaluum me fac, & in virtute tua iudica me.* Et alibi inducit idem diuinus vates Chriſtum
ita Deum patrem alloquentem: *Narrabo nomen tuum* Pſal. 21. Heb. 2.
fratribus meis, in medio Eccleſiæ laudabo te. Quem locum diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos de Chriſto interpretatur.

i *Quàm pulchri ſunt ſuper montes.*] Dixerat Chriſtus venturum ſe eſſe in mundum, & ſuum nomen manifeſtaturum. Et quoniam miſſurus erat Euangeliſtas, & Apoſtolos, qui pacem & ſalutem mundo nunciarent, qui prædicarent Euangelium, ideò Propheta eos laudat & admiratur dicens, ſpecioſos eſſe ſuper montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apoſtolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbem. Et aduerte: Non dixit Apoſtolos ſolùm priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, ſed eſſe aſcenſuros in montes, vt poſſent ab omnibus audiri. Voluit Propheta iis verbis ſignificare E
Apoſtolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quàm obſcuro loco natis, & nuntiaturos eſſe vniuerſo mundo pacem, & ſalutem cæteráque bona, quæ Chriſtus in homines contulit. Ideò ait Propheta: Prędicantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis ſalutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hæc ſub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium ſignificat. quod Chriſtus ſignificans ait diſcipulis ſuis, vt eſt apud Marcum 16. *Euntes in mundum vniuerſum prædicate Euangelium omni creaturæ.* Hunc locum Eſaiæ citauit diuus Paulus in epiſtola ad Rom. 10. cùm de Apoſtolica prædicatione loqueretur. Ex quo apertè colligitur, Eſaiam in hoc capite locutum fuiſſe de Chriſto, eiúſque Apoſtolis, & ex conſequenti eos in errore verſari, qui cùm nomine Chriſtiano glorientur, Iudæorum expoſitioni adhærentes, caput hoc de ſola Babylonicæ captiuitatis liberatione ſub Cyro interpretentur, cùm diuini vatis præcipuum propoſitum ſit, de humani generis redemptione per Chriſtum, déque eius Apoſtolorum prædicatione vaticinari. Poteris hîc per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Chriſti concionatores aſcendere. Illud eſt præterea aduertendum, ante aduentum F
Chriſti raram fuiſſe in mundo pacem. Si enim fuiſſet, non Apoſtoli eam tanquam rem nouam & inſolitam nuntiarent. Pax enim ſine charitate eſſe non
poteſt. Ita ait alio loco Eſaias: *Non eſt pax impiis dicit* Sup. 48.
Dominus. Quod de vera & ſpirituali pace eſt intelligendum. At de tempore Chriſti dicitur in Pſalm. 71. *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* Qua de re alibi diſſeruimus. Nec eſt ſilentio tranſeundum, prædixiſſe hoc loco Eſaiam, Apoſtolos annuntiaturos bonum, vt ſignificaret antea bonum eiuſmodi ignotum fuiſſe. Diſſerebant Philoſophi de bono, ſed non inueniebant, quoniam illud non in ſummo, ſed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus verſabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum eſt, annuntiauerunt Apoſtoli, quod anteà ignorabatur à mundo, licet eſſent nonnulli viri ſancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur.

k *Regnabit Deus tuus.*) Quaſi dicat: Non amplius regnabit Moyſes cum cerimoniis ſuis, ſed Chriſtus in Eccleſia ſua in æternum regnabit. Vel ſic: Si Chriſtum receperis, eiúſque dicta obſeruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, ſed ipſe Chriſtus per gratiam.

A gratiam. Hanc gratiam, hoc Chriſti regnum petimus cùm dicimus: *Adueniat regnum tuum.* Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando paremus concupiſcentiis fomitis peccati. Ideò ait Apoſtolus in epiſtola ad Rom. 6. *Non regnet peccatum in corpore veſtro mortali, vt obediatis concupiſcentiis eius.* Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd ſit peccatum, priuſquam voluntas conſentiat, ſed quòd incitet ad peccandum. D

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LII.

1 Dominatores eius iniquè agunt.] *Pro iniquè agunt, eſt in Hebræo* יהלילו *hehelilu à verbo* ילל *ialal, quod propriè ſignificat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciunt eum. Et ita vertit Pagninus. Quaſi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eum clamare, & in blaſphemias prorumpere. Nam ſtatim ſubdit: Et iugiter tota die nomen meum blaſphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acſi diceret: Adeo ſæuiunt in populum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noſter interpres Latinè reddit, & rectè quidē, iniquè agunt.*

[a] Vox ſpeculatorum tuorum, leuauerunt vocem, [b] ſimul laudabunt: [c] quia oculo ad ocu-
lum videbunt, [1] cùm conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate ſimul deſerta Ieruſa-
Pſal. 97 a lem, quia conſolatus eſt Dominus populum ſuum, redemit Ieruſalem, [d] Parauit [2] Dominus
1. Cor. 6 a brachium ſanctum ſuum in oculis omnium Gentium. [e] Et videbunt omnes fines terræ ſalu-
tare Dei noſtri. [f] Recedite, recedite, exite inde. [g] Pollutum nolite tangere, exite de medio e-
ius, [h] Mundamini [3] qui fertis vaſa Domini. [i] Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fu- E
B ga properabitis, præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Iſrael. [k] Ecce [4] in-
telligit ſeruus meus, [l] exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde. [m] Sicut obſtupuerunt
ſuper te multi, ſic inglorius erit inter viros aſpectus eius, & forma eius inter filios hominum.
Rom. 15. [n] Iſte aſperget Gentes multas, [o] ſuper ipſum continebunt reges os ſuum. Quia quibus nō
eſt narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati ſunt.

a *Vox ſpeculatorum tuorum.*) Subaudi audietur. Quaſi dicat: Præſules tui, quorum officium eſt ſpeculari, annuntiabunt Euangelium. Præſules vocat ſpeculatores. Sic Deus Ezechieli 3. & 33. *Fili hominis*, inquit, *ſpeculatorem dedi te domui Iſrael.* Et alio in loco, *Ille quidem*, inquit, *in iniquitate ſua captus eſt, ſanguinem autem eius de manu ſpeculatoris requiram.* Vbi aſpicis præſulum intereſſe concionari, ſpeculari, ſubditis conſulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & ſomno non ſubditos curāt, ſed ſeipſos. Septuaginta habent: *Vox cuſtodientium te exaltata eſt.*

b *Simul laudabunt.*) Subaudi Chriſtum ob redēptio-
C nem, & peccatorum remiſſionem, cęteráque beneficia in homines collata.

c *Quia oculo ad oculum videbunt.*) Hoc eſt, quia ipſi proprius oculis Chriſtum aſpicient in carne, cùm cōuerterit Sionem, hoc eſt, cùm redemerit mundum, & multos ad ſeipſum conuerterit. Vide quomodo Propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis ſe transferat ad mundi liberationem.

d *Parauit Dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium gentium.*) Præteritum pro futuro more Prophetico, hoc eſt, mittet pater filium ſuum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinā fortitudinem, vel quia *omnia per ipſum*, vt inquit diuus Ioānes c. 1. *facta ſunt.* Appellari Chriſtum brachium Domini, indicat ſcriptura multis in locis. Capite ſuperiore ait Eſaias: *Conſurge conſurge, induere fortitudinem*
Sup. 51. *brachium Domini.* Vbi per brachium Chriſtus intelligitur, vt ibi annotauimus. Et in Pſalmo 97. *Saluauit ſibi dextera eius, & brachium ſanctum eius.*

e *Et videbunt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri.*] Appellari Chriſtum ſalutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hic in futuro prædicit Eſaias, tanquam iam præteritum cecinit his verbis Dauid. Pſa. 79. *Notum fecit Dominus ſalutare ſuum, in cōſpectu Gentium reuelauit iuſtitiam ſuam. Recordatus eſt miſericordiæ ſuæ & veritatis ſuæ domus Iſrael. Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri.*

f *Recedite recedite, exite inde.*] Alloquitur eos qui, erant in Babylonica captiuitate, dicens, vt exeāt inde, quoniam Deus eſt eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedāt ab ea, & exeant à Babylone, hoc eſt, à cōfuſione mundi, & nolint ſe tactu rerum immundarum contaminare. Sic ſup. c. 48. *Egredimini*, inquit, *à Babylone, fugite à Chaldæis.* Et apud Ierem. 10. *Recedite de medio Babylonis, de* F
terra Chaldæorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illum maledictis & opprobriis inſequuntur, ſed eū non vulnerant, quia ſe ab illo non abducunt, neq; ſeparant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere, quibus aliquem feriat, opus eſt vt ſe ab eo ſeiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniūctus nihil efficiet, ſic qui voluerit dictis aut ſcriptis mundum ferire, recedat ab eo, nam amplectens funda ſuorum ſermonum vulnerare non valebit: Si Dauid eſſet cum Goliath vnitus, cum funda ſua occidere nequaquam poſſet. Ideò diuus Hieronymus, & di- 1. Reg. 17.
uus Franciſcus cæterique viri charitate ardētes, omnique virtute pręſtantes, mundi confuſionem vulnerarunt, quia ab ea longè receſſerunt.

g *Pollutum nolite tangere.*] Vt enim *qui tangit picem, inquinatur ab ea*, ſic qui familiaritate ſceleratorum vtitur, facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quātò magis eam bibere? Diſcendamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, ſi volumus non perire. Quamuis enim in principio claræ ac dulces videantur, tamen ſi earum finem reſpexerimus, videbimus eas conta-

A minatas, & veneno infectas. Apud Scythas eſt flu-
Simile. uius nomine Hypanis, qui in principio purus ac dulcis apparet, ſed poſteà inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciem parat. Talis eſt mundus, prima ſpecie clarus & ſuauis, ſed poſteà turbulentus, pollutus, & venenoſus. Fallit in principio ſpe magnarum rerum, quas promittit: videtur purus & ſuauis, ſed poſteà ſuam amaritudinem & immundiciam oſtendit. Deteſtemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: *Pollutum nolite tangere.*

h *Mundamini qui fertis vaſa Domini.*) Exhortans Propheta omnes, qui in Babylonica captiuitate detinebantur ad exitum & egreſſum ab illa, & ad animi puritatem, inter omnes, eorum præſertim meminit, qui vaſa Domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonoſor vaſa Domini templo Hieroſolymæ ad cultum diuinum dedicata, & Babylonem aſportauerat: quæ Iudæi poſteà Hieroſolymam retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus ſacris, diuinóque cultui addicti, quibus erat cura vaſa Domini portandi, vt puri ſint, nullis immundiciis contaminati, ne manibus pollutis vaſa Domini coinquinent. Vaſa Domini ſunt Chriſtiani Deo dedica-
Act.9. ti, quorum vnus qui vas electionis appellatur, ita in epiſtola ſecunda ad Timotheum cap. 2. ſcriptum reliquit. *Si quis emundauerit ſe ab iſtis, erit vas in honorem ſanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonum para-*
B *tum.* Qui portant vaſa Domini ſunt præſules, qui ſevitiis dedunt, & iura peruertunt non ſolùm ſeipſos polluunt, ſed alios ſuo exemplo contaminant. Vn-
Exod.28. de Deus dicebat Moyſi, vt eſt in Exod. cap. 28. literis mandatum: *Facies laminam de auro puriſſimo, in qua ſculpes opere cælatoris, ſanctum Domini, ligabiſque eam vitta hyacinthina: & erit ſuper tiaram imminens fronti pontificis.* Conſidera hoc. Talis debet eſſe præſul, vt eum
figura. videntes ſtatim cognoſcant eum eſſe ſanctum Domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum quæ ſunt ſilentio prætereunda.

i *Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.*) Subaudi quemadmodum in exitu de Ægypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriam, & in priſtinum ſtatum reſtituet.

k *Ecce intelliget ſeruus meus.*) Dixerat Iudæos reuerſuros eſſe in patriam ſuam in pace & tranquillitate, & Chriſtum eos præceſſurum & congregaturum. Nunc ait Deus pater: Ecce filius meus, quem ſecun-
C dum humanam carnem aſſumptam ſeruum meum appello, ſapienter geret hanc rem. Ipſe enim intelligit quemadmodum eſt vos liberaturus. Vide quomodo Propheta tranſeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Chriſtum.

l *Exaltabitur & eleuabitur.*] Hoc eſt, Morietur cruci affixus. Chriſti mortem appellat exaltationem. Et ipſe Chriſtus apud Ioannem 12. ita ait: *Si exaltatus fue-* D
ro à terra, omnia traham ad me ipſum. Id quod Iudæi putabant eſſe ignominiam, appellat Chriſtus gloriam. Et alibi, Ioan. 3. & 12. *Sicut Moyſes,* inquit, *exaltauit ſerpentem, ita exaltari oportet filium hominis.* Et alibi: *Venit hora vt clarificetur filius hominis.* Et in Cant. 7. *Aſcendam,* inquit, *ad palmam.* Fuit igitur Chriſti mors exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria ſublimis: hæc eſt enim humilitatis natura. Eodem modo arca Dei in templo Da- 1.Reg.5.
gonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & glorioſa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo ſequitur, eos qui Chriſtum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere, cùm magis abiecti eſſe videntur. Vocatur etiam mors Chriſti exaltatio, quia pro nobis moriendo ſuam bonitatem, charitatem & iuſtitiam oſtendit.

m *Sicut obſtupuerunt ſuper te multi, ſic inglorius erit inter viros aſpectus eius, & forma eius inter filios hominum.*) Id eſt, ſicut multi Chriſti doctrinam & miracula admirabuntur, ſic multi obtupeſcent videntes eius faciem vulneratam, alapis percuſſam, ſputis comaculatam, & ſanguine conſperſam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuiſſe autem multos E
Chriſti miraculis & doctrina aſſerit multis in locis Euangelica hiſtoria. Quem enim non teneret ſtupidum & admirãtem Chriſti virtus, eiúſque diuina potentia? Et ſi impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incenſi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant inſanabiles ægritudines curantem, mortuos ad vitam reuocantem, & dæmones expellentem.

n *Iſte aſperget Gentes multas.*) Hoc eſt, multi diſpergentur per orbem vniuerſum ad prædicandam Chriſti glorioſam mortem, & eius ſacratiſſima myſteria. Vel aſperget multas Gentes ſanguine ſuo. Quaſi dicat: Patietur quidem Chriſtus, & ſuo ſanguine pro genere hominum fuſo & ſparſo peccatorum maculas mundabit. Poteſt verti ex Hebraico: *Cum admiratione loqui faciet Gentes multas.* Acſi dicat. Tanta patietur, vt Gentes admirantes de eo loquantur.

o *Super ipſum continebunt.*) Hoc eſt, tanta afficientur admiratione audita Chriſti morte, & viſis Apoſtolo- F
rum miraculis eius nomine effectis, vt non poſſint pro dignitate laudare eius conſilium, miſericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificentiam exprimere, & oratione conſequi nõ valentes. Et non ſolùm Iudæi, qui Meſſiam expectabant, ſed Gentes quibus non fuerat narratum nec prædictum eſſe Chriſtum venturum, videbunt eius nomine multa effici miracula, & myſteria illis inaudita contemplabuntur.

ANNOTATIO.

1 Cùm conuerterit Dominus Sion.) *Pro conuertere in Hebraico eſt verbum* חוש *xuu, quod etiam ſignificat reſidere, & quieſcere. Ideo poteſt verti:* Cùm Dominus reſidere vel quieſcere fecerit Sionem. *Cum enim aliquis ad ſe conuertitur, quieſcit, & in ſe reſidet, & ſecum adeſt. Nam antea nulla erat quies, & extra ſe vagabatur.*

2 Parauit Dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium Gentium.) *Pro* parauit *eſt in Hebraico* חשף *chaſaph, quod verbum ſignificat diſcooperire, vt Eſaiæ 47.* Diſcooperi humerum tuum. *Et quoniam qui rem detegit, eam notam facit, ſumitur pro manifeſtare. Ideò po erat rectiſſime verti:* Manifeſtauit Dominus brachium ſuum in oculis omnium Gentium. *Quaſi dicat: Manifeſtauit Dominus mundo filium ſuum. Id quod aliis verbis ita cecinit regius vates:* Notum fecit Dominus ſalutare ſuum, in conſpectu Gentium Pſal.97.
reuelauit iuſtitiam ſuam. *Poteſt etiam hoc in loco brachium*

A *thium accipi pro fortitudine, vt ſit ſenſus: Oſtendit Deus fortitudinem ſuam coram Gentibus euertens ſuperbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expoſitioni fauet verſio Pagnini: qui pro, parare brachium, tranſtulit:* Nundauit Dominus brachium ſanctum ſuum, *ſumpta metaphora ab iis, qui volentes aliquid fortiter agere, vireſque ſuas oſtendere brachium nudant. Septuaginta habent:* Reuelabit Dominus brachium ſanctum ſuum in conſpectu cunctarum Gentium. *Quæ interpretatio quamuis huic ſecundæ expoſitioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam*
Infrà 53. *in ſequenti capite quod apertè ab Euangeliſtis de Chriſto exponitur, dicit Propheta:* Et brachium Domini cui reuelatum eſt: *Significans Chriſtum in principio Eccleſiæ eſſe notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus.*

3 Mundamini qui fertis vaſa Domini.] *Septuaginta habent pro* mundamini, ſeparamini. *Illi enim animam mundant, qui ſe à mundo ſeparant, & in ſolitudinem recipiunt. Vnde Deus per alium prophetam,* Ducam, *inquit,*
Oſee 2 eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. *Hæc ſolitudo eſt ſeuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & ſapientia præſtantes mentem à ſenſibus abducentes, & cogitationem à rebus viſibilibus ſeparantes, à terra ſe longiſſimè efferunt, & ad cœleſtium contemplationem rapiuntur. Et hæc eſt meditatio mortis, quam Socrates vitam philoſophorum eſſe exiſtimabat.* B *Quid enim aliud tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quam diſcere mori? Et igitur animi à corpore ſeparatio eſt altiſſima ſapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Eſaias,* Separamini, *inquit,* qui fertis vaſa Domini.

4 Ecce intelliget ſeruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde.] *Pro intelligit eſt in Hebraico* ישכיל *iaſcil, quod verbum ſignificat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti:* Ecce prudenter aget ſeruus meus. *Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quam ad intellectum refertur, vt in Pſalm. 40.* Beatus qui intelligit ſuper egenum & pauperem. *Appellat Deus pater hoc in loco* D *Meſsiam ſeruum ſuum ob verbi miniſterium docendique munus: & quia quamuis ſecundum diuinitatem æqualis ſit Patri, eſt tamen minor eo ſecundum humanitatem. Ideò propter naturam aſſumptam ſeruus appellatur. Ita enim Zacharias cap. 3. propheta Patrem inducit loquentem:* Ecce egò adducam ſeruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. *Vbi pro Oriente in Hebraico eſt* צמח *tſemach, quod nomen germen etiam ſignificat. Hoc nomine vocatur Meſsias apud Ieremiam cap. 33. & apud Eſaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zachariæ de Chriſto indicat Chaldæus paraphraſtes ita vertens:* Ecce ego adduco ſeruum meum Meſſiam, & reuelabitur, &c. *Idem Deus pater à noſtro hoc vate capite quadrageſimoſecundo ita loquens inducitur:* Ecce ſeruus meus, ſuſcipiam eum: electus meus, complacuit ſibi in illo anima mea. *Eſt igitur* Sapt. 41 *perſpicuum in hoc noſtro capite loqui prophetam de Meſsia, quem hìc hominem appellat, cum eum ſeruum vocat. Phil. cap. 2.* Exinaniuit enim ſemetipſum, *vt Paulinis vtar verbis,* formam ſerui accipiens. *Sed ne aliquis exiſtimaret Meſsiam eſſe purum hominem, ſubdidit propheta:* Exaltabitur, & eleuabitur, & ſublimis erit valde. *Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit:* Ecce proſperabitur ſeruus meus Meſſias, *exaltabitur pluſquam Abraham, eleuabitur pluſquam Moyſes, & ſublimis erit valde pluſquam angeli ſuperiores. Hæc ille. Si Meſsias ſublimiorem habet ſubſtantiam ipſis ſuperioribus angelis in ſua natura abſque vlla contagione conſiſtentibus, aperte oſtenditur, diuinam habere naturam, ſecundum quam Deus eſt ex ſubſtantia Patris ante ſecula genitus, eique æqualis.* E *Vnde ait Paulus Apoſtolus:* Qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt, eſſe ſe æqualem Deo. *Nec diuinæ* Philip. 2. *maieſtati corporea Chriſti natiuitas aliquid abſtulit, quia incommutabilis ſubſtantia minui nequaquam poteſt. Quòd enim* verbum caro factum eſt, *vt ait diuus Ioannes, cap. 1. non ſignificat fuiſſe naturam diuinam in carnem mutatam, ſed fuiſſe à verbo in vnitatem perſonæ carnem ſuſceptam.* Ioan. 1. *Probatur ex hoc loco Chriſtum eſſe verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fusè oſtendimus.*

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Chriſti morte, eiuſque acerbiſſimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates noſtras ſe voluit in crucis ara pro nobis ſalutarem hoſtiam deuouere ac conſtituere.

CAPVT LIII.

C F
Ioan. 12. f Rom. 10. d QVis [a] credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt? [b] Et aſcendet ſicut virgultum coram eo, & [1] ſicut radix de terra ſitienti: [c] non eſt ſpecies ei,
Mar. 9. b. Mat. 8. c neque decor: & vidimus eum, & non erat aſpectus, [d] & deſiderauimus eum. Deſpectum & nouiſſimum virorum, [e] virum dolorum [f] & ſcientem infirmitatem, [g] &
Math. 8. c. quaſi abſconditus vultus eius & deſpectus, vnde nec reputauimus eum. [h] Verè languores
1 Pet. 2 d noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit: & [i] nos putauimus eum quaſi leproſum,
1. Iac. 15 & [2] percuſſum à Deo, & humiliatum. [k] Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates no-
Mat. 26. f ſtros, attritus eſt propter ſcelera noſtra: [l] Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum, [m] & liuore e-
Act. 8. f. ius ſanati ſumus. [n] Omnes nos quaſi oues errauimus, vnuſquiſque in viam ſuam declinauit: & poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum. [o] Oblatus eſt quia ipſe voluit, & non aperuit os ſuum, ſicut ouis ad occiſionem ducetur, [p] & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, non aperiet os ſuum.

EXPLANATIO.

a *Quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt.)* Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodum multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinē oſtendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apoſtolorum prædicationem: Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euange-

A lium reciperent, & Chriſtum cognoſcerent, eorum reſpectu qui erant in ſua infidelitate permanſuri, inducit Apoſtolorum chorum in hunc modum cum Deo loquentem: *Quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt?* Quaſi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euangelium omnibus hominibus: at quis credet verbis noſtris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini, hoc eſt, Chriſtus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligent Chriſtum eſſe verum Deum & verum hominem, ſummum generis humani conditorem & ſaluatorē, qui vt nos ex inextricabilibus erroribus, cæciſque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinem ſempiternam tandem adduceret, mortuus eſt in cruce, indigniſſimis contumeliis affectus, & immaniſſimè vulneratus. Quomodo igitur, illi, qui ſolùm iudicio humano nituntur, credent eum eſſe Deū, qui fuit inter homines deſpectus, cæſus, flagellatus & in crucem tandem occiſus, niſi illis fuerit per Spiritum ſanctum fides infuſa? Superiore capite oſtendimus Chriſtum appellari brachium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipſum facta ſunt. Nunc verò alias rationes afferimus. Primò, appella-
Ioan.1. tur brachium Domini ad eleuandum debiles, eóſque congregandum. Ita de eo Eſaias, *In brachio*, inquit, *ſuo congregabit agnos.* Secundò, ad conterendos eius inimicos, quemadmodum de eo dictū eſt in Pſal-
Sup.40. B mo. 88. *In brachio virtutis tuę diſperſiſti inimicos tuos.* Tertiò, ad protegendum viros pios & iuſtos. Ideò eſt libro Sapientiæ mandatum: *Dextera ſua teget eos, & in brachio ſancto ſuo defendet illos.* Et vltimò ad amplexandam animam ſibi deuotam, quæ dicit in canticis:
Sap.5. *Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* Vnde quidam, quem Chriſtus amplexatum tenebat, *Quis nos*, inquit, *ſeparabit à charitate Chriſti?* Ideò in cru-
Cant.2. ce brachiis expanſis emiſit ſpiritum, vt omnes ad ſe venientes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatum, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec
Rom.8. omnibus reuelabatur. Tūc enim dicitur reuelari alicui, cùm in illum credit. Diuus Ioannes cap. 12. de Chriſto loquens citat hunc locum ita dicens: *Cum tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum, vt ſermo Eſaiæ impleretur, quem dixit, Domine quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt?* Et diuus Paulus in epiſtola ad Romanos, cap. 10. *Non omnes*, inquit, *obediunt Euangelio. Eſaias enim dicit: Domine quis credidit auditui noſtro?* Vbi vides apertiſſimè Apoſtolos hunc locum de Chriſto, & Apoſtolorum prædicatione interpretari. Et cùm Eſaias dicat: *Quis credidit auditui noſtro*, addunt illi verbum, *Domine*, ſignifi-
C cantes prophetam induxiſſe Apoſtolos Deum ipſum alloquentes.

b *Et aſcendet ſicut virgultum coram eo.*) Hoc eſt, Et hoc brachium Domini erit coram eo, hoc eſt coram Domino, ſicut virgultum aſcendens, & ſicut radix producta de terra arida & inaquoſa. Comparat Chriſtum in paſſione virgulto & radici aſcendenti ex ſitiente terra. Virgultum in hyeme eſt floribus ac frōdibus nudatum, ſed habet intus virtutem, quam oſtendit in vere, tunc enim frondeſcit, & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum apparet. Sic Chriſtus in paſſione fuit contemptus, ſqualidus, & incultus, ſed adueniente vere, hoc eſt, in reſurrectione ſua florentiſſimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiam cum radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & ſuſtentatur, & ex ea procedunt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullam habet pulchritudinem, ſed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor eſt Eccleſia, radix eſt Chriſtus in paſſione ſua deſpectus, acerbiſſimis iniuriis & doloribus affectus & in medio duorum latronum conſtitutus. Sed ille ſuſtentat D
arborem, ille nutrit Eccleſiam, éſtque eius radix, & validiſſimum fundamentum. Huic arbori poteſt accommodari id, quod eſt apud Danielem c. 4. ſcriptū: *Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum, aſpectus illius erat vſque ad terminos vniuerſæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & eſca vniuerſorum in ea: Subter ea habitabant animalia & beſtiæ, & in ramis eius conuerſabantur volucres cœli, & ex ea veſcebatur omnis caro.* Dixerant in principio: *Quis credet auditui noſtro?* Nunc reddunt eius quod dixerant rationem. Acſi dicat: Quis credet eum eſſe Deum cui nec eſt ſpecies nec decor?

c *Non eſt ſpecies ei neque decor, & vidimus eum, & non erat aſpectus.*) Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in Pſalmo 44. *Specioſus forma præ filiis hominum, diffuſa eſt gratia in labijs tuis.* De quo in Canticis ſpōſa: *Dilectus*, inquit, *meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percuſſus, flagellatus, vulneratus & conſputus, & vſque adeò deformatus, vt non haberet ſpeciem neque decorem.* Voluit ſummus ille Deus, qui Cant.5.
naturam vniuerſam immenſa virtute ſua coercet & continet, vt à nobis perniciem auerteret, indigniſſimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudeliſſimis flagellis percuti, duriſſimis clauis E
cruci affigi, ſpinea corona coronari, & in ligno tandem ſuſpendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominioſum. Et cùm ſpinea corona totum eius caput vndique transfigeret, currebat ſanguis per eius faciem, quæ cùm eſſet alapis cæſa, & ſputis coinquinata, & tota cruentata & percuſſa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hæc triſtia ac flebilia verba prorupit: *Non eſt ſpecies ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aſpectus.* Acſi diceret: Ego mentis oculis vidi Chriſtum in cruce pendentem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipſum Chriſtum in Pſalm. 21. ita loquentem: *Sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Paulò ante duxerat Chriſtus tres è diſcipulis ſuis in montem excelſum, & transfiguratus eſt ante eos, *& reſplenduit facies eius ſicut Sol*, & modò in cruce pendens non habet ſpeciem nec aſpectum. Facies illa ſacratiſſima, quam angeli aſpicere deſiderāt, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & ſplendidiſſima, modò denigrata eſt, a- F
lapis & liuore ſaucia ſputo, puluere, lachrymis, ac ſanguine conſperſa. Chriſte ſancte quàm diſſimilis eſt hæc tua transfiguratio ab illa, quæ fuit in monte, quem dicunt eſſe Thabor. Illa fuit in monte herbis & arboribus conſito, hæc in monte Caluariæ oſſibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus diſcipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuiſti in medio duorum illuſtrium virorum collocatus, Moyſe & Elia, hîc inter duos latrones conſtitutus. Ibi in monte eleuatus, hic cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tangis tuos diſcipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras ſplendidis veſtibus indutus, hîc nudus, illiſque immaniter ſpoliatus. Ibi audiſti ſuauiſſimam Patris vocem te filium dilectum vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorum hominum cateruam te inauditis blaſphemiis afficiētem. O rem dignam perpetuo gemitu, & perennium lachrymarum abundantia! Vtinam oculi mei vertantur in fontes. Vtinam exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis diluuium

A uium lachrymarum ? deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinam ſint mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborarem in gemitu, & lauarem per ſingulas noctes lectum meum, & poſſem lachrymis meis ſtratum meum iugiter rigare? Deſine plorare Ieremia propheta ſancte euerſionem Hieroſolymæ, ploremus Chriſti mortem, vimque lachrymarum fundamus. Vos omnes obſecro & obteſtor Chriſtiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit ſuum ſanguinem, vt totos nos illi dedamus, qui ſe totum pro nobis dedit. Lamentemur dicẽtes cum Ieremia: *Defecit gaudium cordis noſtri, verſus eſt in luctum chorus noſter: cecidit corona capitis noſtri. Væ nobis,* Threni. 5. *quia peccauimus.* Paſſus eſt Deus noſter acerbiſſimos cruciatus, & mortuus eſt ſuſpenſus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertam? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater cœleſtis filium tuum ſanctiſſimum tot tantiſque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permiſiſti? Et tu virgo glorioſa ſancta Dei genitrix aduocata peccatorum, quæ peccatoribus ſubuenis, cur filium tuum ſanctiſſimum tantis vulneribus confoſſum ſinis ita mori, omnes malorum impetus ſuo corpore ſuſcipientem, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones ſpirantem? Sed neſcio quid dicam. Ignoſce mihi Domine, ignoſce mihi ſacratiſſima virgo Maria: Sit mihi erranti medicina confeſſio. Quid enim fuit illu-
B ſtrius quàm pati Chriſtum pro nobis? Quæ res vnquam fuit in mundo geſta maior? quæ glorioſior? quę commẽdatior hominum memoriæ ſempiternæ? Voluiſti Domine tuam erga nos immenſam charitatem oſtendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam eſſe ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ jactura comparari. Voluiſti ſanguine tuo maculas noſtras delere, & vulneribus tuis vulnera noſtra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Ieſu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium ſeculorum memoria tale cognoui. Qui erunt homines tam inculti & inhumani, qui te Domine non cognoſcant ſalutis authorem? Quæ erit tam immemor poſteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ paſſionis ac mortis memoriam non immortalibus laudibus proſequantur? Voluiſti enim tua morte nobis vitam tribuere. Hîc enim in monte Caluariæ eſt arbor vitæ plantata. Hîc eſt myſtica illa atque glorio-
Gen. 28. ſa ſcala Iacob conſtituta. Hic finitus eſt tuus labor, & incœpit noſtra requies. Hic te vidit ſpiritu Eſaias, quando dixit: *Vidimus eum, & non erat aſpectus,* vt nos te in cœlo pulcherrimum videremus.

C d *Et deſiderauimus.*] Etſi nulla erat illi ſpecies, tamẽ deſiderauimus eum, quoniam ſciebamus in eius vulneribus eſſe remedium animarũ noſtrarum. Vel ſic: Videntes eum vulneratum deſiderauimus videre eũ in ſua pulchritudine, vt anteà videbamus. Quidam ita vertunt: *Et vidimus eum, & non erat aſpectus; vt deſideraremus eum.*

e *Virum dolorum.*) Oſtendunt hæc Chriſtum eſſe
Matt. 26. verum hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipſe enim de ſeipſo ait: *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem.* Non enim in corpore ſolùm, ſed in anima etiam dolores ferebat, & non ſolùm ſuos, ſed matris eius. Erat triſtis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij diſperſa, tot erant in anima matris coniuncta, ita vt doloris gladius eius animam pertranſiret, quemadmodum illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius
Luc. 2. qui carnes occideret viſus eſt ſæpe, ſed qui animam cruentaret & transfigeret, ſolus hic vſus eſt. Lancea, quæ latus filij aperuit, animam matris percuſſit, & omnes ſanguinis fluuij, qui ex venis filij exibant, viſcera matris penetrabant. Et quoniam Chriſtus vtranque anguſtiam & ſuam & matris ſentiebat, vir D dolorum meritò appellatur. Sed illud eſt intelligendum, Chriſtum Deum noſtrum non ſolùm dolere vulnera, quibus erat ſuum corpus confoſſum, ſed etiam vlcera, quibus erat ſaucia anima peccatorum, non enim tantùm ſuos dolores, ſed etiam noſtros portabat. Et peccando ſcelerati homines illi dolores augebant: quemadmodum ipſe dicit in Pſalmo 68. *Et ſuper dolorem vulnerum meorum addiderunt.* Lege totam ſcripturam, neminem inuenies, quantùm memini, qui pręter Chriſtum vir dolorum appelletur. Solus Chriſtus vir dolorum appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Iſaac ab Iſmaële, Iacob ab Eſau, Ioſeph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Elias à Iezabele, & fuerunt multi alij magnis doloribus preſſi, & in acerbiſſimis calamitatibus verſati. Sed inter omnes ſolus Chriſtus vir dolorum appellatur, quoniam illi ſuos dolores ferebant, Chriſtus verò ſuos & omnium.

f *Et ſcientem infirmitatem*] Experientia. Vnde Apoſtolus ad Hebræos ſcribens, *Et quidem,* inquit, *cum eſſet* Hebr. 5. Hebr. 4. *filius Dei, didicit ex iis quæ paſſus eſt obedientiam.* Et alibi in eadem epiſtola: *Non habemus pontificem, qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris, tẽtatum autem per omnia, pro ſimilitudine abſque peccato.*

g *Et quaſi abſconditus vultus eius & deſpectus.*] quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis af- E ficitur. Vel *abſconditus vultus eius,* hoc eſt, incognitus Ioan. 8. ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioannem: *Nec me, inquit, ſcitis, nec patrem meum.* Diuinitas erat ſub humanitate abſcondita, ſicut alio in loco dixit Eſaias: *Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael ſaluator.* Et Supr. 45. Habacuc ca. 3. *Ibi,* ſubaudi in cruce, *abſcondita eſt fortitudo eius.*

h *Verè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit.*) Senſus eſt: Nullam culpam admiſerat Chriſtus Deus noſter, ob quam ſupplicium mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam peſtem arceret. *Languores noſtros,* non ſuos, hoc eſt, peccata noſtra ipſe tulit, *& dolores noſtros,* id eſt, ſupplicia, quæ pro ſceleribus noſtris merebamur, *ipſe portauit.* Et hoc non fictè, non imaginariè, ſed verè. Pro eo quod hic ait Eſaias: *Languores noſtros ipſe tulit,* ait diuus Petrus in prima ſua epiſtola: *Peccata noſtra ipſe* 1. Pet. *pertulit in corpore ſuo ſuper lignum.* Vbi vides peccata eſſe animi languores & infirmitates, quas Chriſtus pro nobis tulit. Infirmus eſt in cruce, & defuerunt ei infirmorum ſolatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro ceruicali coronam ſpineam, pro dapibus fel & acetum, pro muſica blaſ- F phemias. Sitiuit in cruce, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater poſſet illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis ſatiaret, quibus illa ſuum dolorem inſtillabat. Cogita igitur Chriſtiane Chriſtum Deum tuum langores tuos ferẽtem, doloréſque tuos portantem. Caput habet inclinatum ad te oſculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extenſa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expoſitum ad te liberandum: vt ſic eum figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hic loquitur Eſaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim diuus Matth. cap. 8. Euangeliſta hunc locum interpretatur. Hinc colliges apertiſſimè vnum eundémque locum ſacrę ſcripturę duos ſenſus literales habere, loquitur enim Eſaias de peccatis noſtris, vt litera ipſa demonſtrat, & eam diuus Petrus 1. Pet. 2. interpretatur. Et tamen loquitur etiam de corporis morbis, de quibus Euangeliſta eum literaliter exponit.

A i *Et nos putauimus eum quaſi leproſum.*]Hoc dicit ob Chriſti vulnerum multitudinem. Et quia Chriſtus paſſus eſt extra ciuitatem. Solebant enim leproſi extra ciuitatem proiici, vt in Leuitico cap. 13. ſcriptura commemorat. Sed Chriſtus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniam animal cuius ſanguis pro peccato in ſancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Chriſti, extra caſtra ſecundum legem cremabatur, vt liber Leu c. 16. apertiſſimè oſtendit. Quod intuens diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos cap. 14. has voces ſcripſit: *Propter quod & Ieſus vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt. Exeamus igitur ad eum extra caſtra improperium eius portantes.*

k *Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras.*] Id multis in locis eſt in diuinis literis ſcriptum. Vnde Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinth. c. 15. *Chriſtus,* inquit, *mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas.*

l *Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum.*) Accipitur diſciplina pro flagello ſeu caſtigatione. Quaſi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipſe tulit propter pacem

Ephe. noſtram. Luit pœnas noſtrorum ſcelerum, vt nos pa-

Coloſſ. tri reconciliaret. Nam vt ait diuus Paulus, *Ipſe eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.* Et alibi, *Quia in ipſo,* inquit, *placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipſum, pacificans per ſanguinem cru-*

B *cis eius.* Hunc locum Eſaiæ in hunc modum tranſtulit ex Hebraico Pagninus: *Caſtigatio pro pace noſtra ſuper eum.* Quæ verſio noſtram indicat explanationem. Poteſt ita etiam verti: *Caſtigatio correctionis noſtræ fuit ei impoſita.*

m *Liuore eius ſanati ſumus.*) Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus

Simile. morbo, & Chriſtus pro nobis vulneratur. Scinditur vena noſtræ ſalutis, vt duritiès noſtri ſcindatur. Percutitur Chriſti latus, vt cor noſtrum nidus vbi infinitæ vanitates & nefariæ cogitationes colliguntur, cuſpide diuinæ charitatis vulneretur.

n *Omnes nos quaſi oues errauimus, vnuſquiſque in viam ſuam declinauit, & poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum.*) Aſpicis hîc Chriſtum eſſe eum paſtorem, qui oues errantes ſuper humeros adduxit, de quo ipſe Chriſtus loquitur apud Lucam, cap. 15. *qui omnia noſtra peccata ſuper ſe portauit.* Vnde ipſe in Pſalmo 118. *Supra dorſum meum, inquit, fabricauerunt peccatores.* Cùm igitur homines eſſent veluti oues errantes lupis expoſitæ, declinauerunt non in viam Dei,

C ſed vnuſquiſque in viam ſuam. At venit Chriſtus, qui eſt vera via, vt eos ad cælum perduceret. Vnde diuus Petrus in prima ſua 2. epiſtola, *Eratis,* inquit, *ſicut oues errantes, ſed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem, & epiſcopum animarum veſtrarum.*

o *Oblatus eſt quia ipſe voluit.*) Ideò dicebat Chriſtus apud Ioannem: ca. 10. *Nemo tollit animam meam à me, ſed ego ponam eam à me ipſo, poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam.* Id voluit Ha-

Habac. 3. bacuc propheta ſignificare, quando de Chriſti cruce

Exod. 14. loquens dicebat: *Et cornua in manibus eius.* Quaſi diceret: Non cornua crucis manus eius tenebant, ſed manus eius tenebant crucem, & ipſe Chriſtus ſuis manibus cornua crucis ſuſtentabat. Ipſe enim voluit ſeipſum in crucis ara hoſtiam conſtituere. Oſtendit hoc loco Eſaias fuiſſe Chriſti mortem voluntariam.

p *Et quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum.*) Chriſtus in paſſione ſua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum tolerantiam. Hic eſt agnus, cuius ſanguine

Hierem. 11. Hebræi in Ægypto fuerunt ſeruati. Et qui occidebatur immolabatúrque in paſcate: de quo ait Apo- D
ſtolus ad 1. Corinthios cap. 5. ſcribens: *Etenim paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus.* Hic eſt qui ait per Gen. 22.
Ieremiam cap. 11. *Ego quaſi agnus manſuetus, qui portatur ad victimam.* Hic eſt aries loco Iſaac in monte occiſus & immolatus. Hic eſt agnus ille, de quo aiebat Ioannes Baptiſta: ca. 1. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* De eo ita Ioannes Euangeliſta in Apocalyſi cap. 13. ſcriptum reliquit: *Quorum non ſunt* Gen. 3.
ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt ab origine mundi. Ideò ait Chriſtum occiſum fuiſſe ab origi- Gen. 4.
ne mundi, quia cùm Adam & Eua in peccatum inciderunt, promiſit Deus eſſe caput diaboli à Chriſto conterendum, quod erat morte eius futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occiſus Chriſtum figurauit. Vide quot in locis veteris teſtamenti fuerit Chriſti mors ſub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni manſuetudinem & tolerantiam patiendique voluntatem oſtenderet diuinus noſter vates, ait: *Oblatus eſt quia ipſe voluit, & non aperuit os ſuum, ſicut ouis ad occiſionem ducetur & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum.* O miram cæleſtis agni manſuetudinem & admirabilem erga homines charitatem! Hanc Chriſti patientiam & voluntariam paſſionem oſtendit ipſe, ita apud Pſalmiſtam cap. 37. dicens: *Quoniam ego in flagella* E
paratus ſum, & dolor meus in conſpectu meo ſemper. Apud hunc noſtrum vatem capite quinquageſimo: *Ego autem non contradico: retrorſum non abij, corpus meum dedi percutientibus me.* Attende. Non ſolùm non reſtitit, ſed ſe obtulit: corpúſque ſuum dedit illud vulnerantibus & conſpuentibus. Aſpice quàm aperte indicet cruciatus ſuos voluntariè ſuſtinuiſſe. Id iis verbis prædixerat in ſuis Lamentis Ieremias:
Dabit percutienti ſe maxillam, ſaturabitur opprobriis. Mi- Thren. 3.
chæas, In virga, inquit, *percutient maxillam iudicis Iſ-* Mich. 5. Pſal. 37.
rael. Dauid in hunc modum facit Chriſtum loquentem: *Factus ſum ſicut homo non audiens, & non habens in ore ſuo redargutionem.* Hanc Chriſti manſuetudinem prædixerunt Sibyllæ, quarum quædam dixit. Dabit autem ad verba omnino innocens dorſum: Et paulò pòſt. Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hieroſolymam alloquens ait: Stulta Deum tuum non cognouiſti medentem mortalium mentibus, ſed & ſpinis coronaſti corona. Hanc veritatem in veteri teſtamento prædictam ſcimus ex Euangeliſtis fuiſſe in Chriſto completam. Niſi enim eius paſſio & mors fuiſſet voluntaria, non dixiſſet Petro:
Conuerte gladium tuum in locum ſuum: omnes enim, qui F
acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non poſſum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò pluſquàm duodecim legiones angelorum? Quomodo er- Mat. 26.
go implebuntur ſcripturæ? Quia ſic oportet fieri. Et diuus Matthæus, capite vigeſimo ſeptimo. *Cum accuſaretur,* inquit, *à principibus ſacerdotum & ſenioribus, nihil reſpondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia? & non reſpondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur præſes vehementer.* Vide vtriuſque teſtamenti cohærentiam & concordantiam. Perpende quemadmodum vtrumque, Chriſtum Deum noſtrum voluntariè mortem Deu. 28.
ſubiiſſe oſtendat. Ipſam autem Chriſti mortem ſignificauit Moyſes, quando in hunc modum fuit Hebræos allocutus: *Erit vita tua quaſi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ.* Paraphraſis Chaldaica habet: *Et erit vita tua ſuſpenſa ante te.* Quæ eſt hæc vita niſi Chriſtus? Huius vitæ crucifixæ geſſit Num. 21.
imaginem ſerpens ille æneus in ligno ſuſpenſus, ad quem Hebræi in deſerto percuſſi aſpiciebant, vt ſalutem conſequerentur: Quem de ſeipſo apud Ioannem

A nem c.3. Chriſtus interpretatur. Eum enim impij
Iudæi falſis criminibus ad crucis ſupplicium voca-
runt iuxta id, quod diuinus Pſaltes 92. præcinerat:
*Captabunt in animam iuſti, & ſanguinem innocentes con-
demnabunt.* Et apud Ieremiam c. 12. ipſe Chriſtus,
Reliqui, inquit, *domum meam, dimiſi hæreditatem
meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum
eius. Facta eſt mihi hæreditas mea quaſi leo in ſylua. De-
dit contra me vocem, ideò odiui eam.* Apud Pſalmiſtam
21. *Quoniam circundederunt me canes multi, conſilium
malignantium obſedit me. Foderunt manus meas & pedes
meos, dinumerarunt omnia oſſa mea.* Apud Zach. c. 13.
*Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? Et dicet,
His plagatus ſum in domo eorum, qui diligebant me.* Da-
niel c.9. propheta, *Poſt hebdomadas*, inquit, *ſeptuagin-
ta duas occidetur Chriſtus, & non erit eius populus, qui
eum negaturus eſt.* In libro Sapientiæ, c. 2. quem teſte
Euſebio Irenæus Egeſippus omniſque antiquorum
chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij
Iudæi in hunc modum loquentes: *Si eſt verus filius
Dei, ſuſcipiet illum, & liberabit illum de manibus contra-
riorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt
ſciamus reuerentiam eius & probemus patientiam illius.
Morte turpiſſima condemnemus eum. Erit enim ei reſpe-*
B *ctus ex ſermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errane-
runt: excæcauit enim illos malitia eorum, & neſcierunt
ſacramenta Dei.* Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Si-
bylla Chriſtum ſubiturum trium dierum ſomno ſuſ-
cepto. Cuius teſtimonium cum aliis aliarum Sibyl-
larum citat Lactantius libro quarto diuinarum in-
ſtitutionum, & Diuus Auguſtinus libro decimoocta-
uo de ciuitate Dei. Nec ſolùm Chriſtiani, ſed etiam
nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis aſſerunt
fuiſſe Meſſiam mortem ſubiturum: inter quos eſt R.
Iuda filius Amon in commentariis in pſalmos, vbi
peccatum Adami ait Chriſto cauſam mortis præ-
buiſſe. Et R. Abba in Bereſith raba capite decimo
nono ait fuiſſe ſibi reuelatum Meſſiam fuiſſe grauiſ- D
ſimis cruciatibus opprimendum, & veluti igno-
tum morte mulctandum. Oportebat vt Chriſtus no-
ſtra impia facinora ſuo ſanguine expiaret, quod fue-
rat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum Exod 24.
fuit ſanguine aſperſum, &, vt verbis Paulinis vtar, Hebr. 9.
*omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur, &
ſine ſanguinis effuſione non fit remiſsio.* Pontifex ille, qui Heb. 9.
ſolus ſemel in anno cum ſanguine pro ignorantia
ablato in ſecundum tabernaculum introibat, Chri-
ſti Dei noſtri imaginem gerebat; qui aſſiſtens pon-
tifex futurorum bonorum per amplius & perfectius
tabernaculum, non manu factum, vt verba Apo-
ſtoli ſcribam, id eſt, non huius creationis, nec per Leui. 16.
ſanguinem hircorum aut vitulorum, ſed per ſan- Num. 16
guinem introiuit ſemel in ſancta, æterna redemp-
tione inuenta. Et quoniam animalia, quorum ſan-
guis in ſancta per pontificem inferebatur pro pecca-
to, extra caſtra cremabantur, paſſus eſt Chriſtus ex-
tra ciuitatem. Quod intuens Apoſtolus ad Hebræos Heb. 13.
ſcribens, hæc verba literis mandauit: *Propter quod
& Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, ex-
tra portam paſſus eſt. Exeamus igitur ad eum extra caſtra
improperium eius portantes.* Hæc diuus Paulus. Aliam
etiam reddit rationem diuus Ioannes Chryſoſto-
mus in ſermone de paſſione, ita dicens: Voluit Do-
minus pati non ſub tecto, nec in templo Iudaico, ne
Iudæi ſubtraherent ſacrificium ſalutare: ne puta-
rent pro illo tantùm populo oblatum: ideò fuit ex- E
tra ciuitatem, extra muros, vt ſcias ſacrificium eſſe
commune pro mundo oblatum, communémque eſ-
ſe purificationem. Et quoniam Chriſtus mortem pro
nobis acerbiſſimam voluntariè tulit, ait hoc in lo-
co noſter Eſaias: *Et quaſi agnus coram tondente ſe obmu-
teſcet.*

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LIII.

1 Sicut radix de terra ſitienti.] *Pro ſitienti eſt in
Hebraico* ציה *tſiiah, quæ dictio ſignificat rem ſitientem, de-*
C *ſertam & inuiam. Pagninus vertit:* Sicut radix de ter-
ra deſerti. *Aquila:* Sicut radix de terra inuia. *Ad-
mirabilis profectò interpretatio: nam quæ eſt hæc terra abſ-
que via, per quam nemo vnquam ingreſſus eſt, ex qua hæc
diuina radix exiuit, niſi virgo illa glorioſa Dei genitrix, ex
qua natus eſt Chriſtus Deus noſter? Hanc appellat etiam a-
lius propheta terram, dicens in pſalmo quadrageſimoquar-
to:* Benedixiſti Domine terram tuam. *Et paulò poſt:*
Veritas de terra orta eſt. *Et in alio pſalmo ſexageſi-
moſexto:* Confiteantur tibi populi Deus, confitean-
tur tibi populi omnes, terra dedit fructum ſuum.
*De hac terra intelligitur id, quod ſuprà capite quarto dixit
Eſaias:* In die illa erit germen Domini in magnifi-
centia & gloria, & fructus terræ ſublimis. *Et alibi:*
Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, ape-
riatur terra, & germinet ſaluatorem. *Dixerat quar-
to capite futurum eſſe ſublimem fructum terræ, & volens
modò eum fructum explicare, ait, eum eſſe ſaluatorem. Vi-*
Supr. 45. *de qualem fructum hæc inuia & glorioſa terra produxit,
mundi ſaluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tem-
pora. Vna & eadem mater & ſemper virgo: ipſa & geni-
trix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vn-
quam audiuit talia? Quis vnquam talia cogitauit? Intacta
genuit, & pariens virgo permanſit. Et quem peperit? Eum
qui eſt Deus & homo. O admirabilis compago, ô ſublime my-
ſterium! Creator naſcitur ex creatura, Deus factus eſt ho-
mo, incorporeus carne veſtitur, inuiſibilis videtur, immor-
talis occiditur, incomprehenſibilis comprehenditur. Quis
non admirabitur tam altum ſacramentum, huiuſque vir-
ginis inauditum partum? Et volens Eſaias eius virginita-
tem ſignificare dixit, Meſſiam ex ea exiturum eſſe inſtar* F
*virgulti de terra ſitienti abſque alterius arboris inſertio-
ne pullulantis. Quid ad hæc reſpondebit blaſphemus ille
Heluidius, qui ſpiritu diabolico ductus voluit virginita-
tis ſacratiſſimæ Dei genetricis ſplendorem maculare? Vt* Similitudo
*enim Heroſtratus homo ſcelerum maculis notatiſſimus fla-
grans famæ cupiditate nocte quadam templum celeberri-
mum Dianæ à Gentibus idolorum cultricibus dedicatum
incendio combuſſit, vt nominis claritatem, cuius cupi-
ditate incredibiliter ardebat, ſibi compararet, vt Vale-
rius Maximus, Theopompus, & alij memoriæ prodide-
runt, ſic nefarius Heluidius, quoniam neque virtute ne-
que rerum geſtarum gloria famam, cuius deſiderio tene-
batur, conſequi valebat, voluit quantùm in ſe fuit non
templum falſæ Dianæ, ſed templum illud ſacratiſſimum di-
uinæ Virginis Mariæ incendio ſuæ maledictæ hæreſis com-
burere, eiuſque virginitatem verbis peſtilentibus macu-
lare.*

1 Percuſſum à Deo.] *In Hebraico eſt:* מכה אלהים: *mucc-
ceh elohim. Quæ verba, ſi Latina reddas, ita transferas:*
percuſſum Deum. *Inter* מכה *mucceh, quæ dictio percuſ-
ſum ſignificat, &* אלהים *elohim, quæ ſignificat Deum, nul-
la eſt præpoſitio. Voluit diuinus noſter vates oſtendere Chri-
ſtum eſſe verum Deum & verum hominem. Dicens cum*

A *ſuiſſe percuſſum eius humanitatem oſtendit: dicens autem eſſe Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate recondita. Id intuens Habacuc c. 3. aiebat:* Ibi abſcondita
Similitudo eſt fortitudo eius. *& quemadmodum ſol, vt Diui Gregorij Nazianzeni vtar ſimilitudine, cùm in nube tegitur, abſconditur, non tamen amittitur, luménque illud, quod toto orbe diffuſum claro ſplendore cuncta illuſtrat, paruo nubis obſtaculo includitur, non tamen aufertur, ſic Chriſti deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abſcondita, non tamen à corpore neque ab anima ſeparata. Habes in loco apertiſſimum abſque dubio teſtimonium deitatis Chriſti, ſi volueris verba ipſa Hebraica, vt iacent, interpretari. Eſt admirabilis hic locus, in quo oſtendit Eſaias Deum eſſe illum, qui in cruce percuſſus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percuſſus: eſt enim impaſſibilis & ſempiternus. Sed cùm Chriſtus ſit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percuſſus & mortuus, dicitur etiam Deus percuſſus & mortuus, quoniam Chriſtus vna eſt perſona, vnum ſuppoſitum.*

Ideò verè dicimus manus Dei fuiſſe in cruce duris clauis D
transfixas, quoniam duæ in Chriſto naturæ ſunt in vno & eodem ſuppoſito, quod quidem eſt Chriſtus, qui eſt verus Deus & verus homo, quem Eſaias hoc in loco percuſſum Similitudo
Deum appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proieceris, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit quoniam aquæ in ignem agere poſſunt, in lapidem verò nequaquam. Sic conſtitutus Chriſtus in medio afflictionum, Pſal. 68.
quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vſque ad animam meam, *paſſus eſt quo ad humanitatem, in aquam afflictionum aquæ, hominúmque ſcelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impaſſibilis permanſit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vnius que perſona ſingulariter paßibilem, & impaſſibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate noſtra, eundemque ſemper viuentem in virtute ſua.*

---

1. Pet. 2. d De [a] anguſtia & de iudicio ſublatus eſt: [b] generationem eius quis enarrabit? [c] Quia
1. Ioan. 3. d abſciſſus eſt de terra viuentium: [d] Propter ſcelus populi mei percuſſi eum. [e] Et dabit
B impios pro ſepultura: [f] & diuitem pro morte ſua, eò quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate: [g] Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, & [h] voluntas Domini in E
manu eius dirigetur. [i] Pro eo quòd laborauit anima eius, videbit & ſaturabitur: [a] in ſcien-
Mat. 15. e tia ſua iuſtificauit ipſe iuſtus ſeruos meos multos, & iniquitates eorum ipſe portabit. Ideò
Luc. 12. d diſpertiam ei plurimos, [m] & fortium diuidet ſpolia, pro eo quòd tradidit in mortem animam ſuam, [n] & cùm ſceleratis reputatus eſt, & ipſe peccata multorum tulit, [o] & pro trangreſſoribus rogauit.

Mal. vlt. a *De anguſtia & de iudicio ſublatus eſt.*) Hoc eſt, liberatus eſt ex afflictione, & ſceleratorum iniuſto iudicio, quoniam reſurrexit, & victor atque glorioſus ad patrem aſcendit. Ipſe enim poſt reſurrectionem
Ioh. 36. ſuam diſcipulis ſuis apparens, & loquens, *Data eſt*, inquit, *mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra.* Æquum eſt vt mundum iuſtè iudicet, qui à mundo iniuſtè iu-
Pſal. 109. dicatus eſt, ſicut ſcriptum eſt: *Cauſa tua quaſi impij iudicata eſt, cauſam iudiciumque recipies.* Hanc Eſaiæ vaticinationem prædixerat iis verbis Dauid: *de torrente in via bibit, propterea exaltauit caput.* Acſi diceret: Fuit Chriſtus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob cauſam Deus extulit illum, quoniam reſurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho aſcendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis diuus Paulus in epiſtola ad Philippenſes c. 2. *Humiliauit ſemetipſum factus obediens vſque ad mortem, mortem autem cru-*
C *cis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cœleſtium, terreſtrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.* Id voluit Eſaias his paucis verbis ſignificare dicens: *De anguſtia & de iudicio ſublatus eſt.*

b *Generationem eius quis enarrabit.*) Senſus eſt: Cùm Chriſtus ſit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum eſſe à patre æternaliter genitum, & ex conſequenti verum Deum? Quaſi dicat: Quis poterit tam altum & ineffabile myſterium verbis explicare? Vel ſic: Quis poterit narrare Chriſti generationem non ſolùm æternam de patre ſine matre: ſed etiam humanam de matre ſine patre? Hunc locum enians Diuus Leo papa in hæc verba prorumpit: In domino noſtro Ieſu Chriſto filio Dei non ſolùm ad diuinam, ſed ad humanam ſpectat naturam: *Generationem eius quis enarrabit?* Vtramque ſubſtantiam in vnam conueniſſe perſonam niſi fides credat, ſermo non explicat: modus incarnationis eſt ineffabilis. Hanc ſententiam ſequitur in tertia parte diuus Thomas, qui cùm fuerit omni ſapientia & ſanctitate præſtanti, voluit ſemper ſanctorum ſententias ſequi. Eſt quidem vtraque Chriſti generatio inenarrabilis. Etſi diuus Matthæus c. 1. ita ſuum Euangelium incœperit: *Liber generationis Ieſu Chriſti*, non tamen explicat modum incarnationis. Sed quoniam dixerat: *De anguſtia & iudicio ſublatus eſt.* (quibus verbis Chriſti reſurrectionem prædixerat.) fortaſſe per generationem reditus ad vitam ſignificatur. Vt ſit ſenſus: Reſurget quidem Chriſtus, ſed erit inenarrabile myſterium reſurrectionis. Non poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate ex- F
planari. Accipi verò generationem pro reſurrectione, indicat Pſalmus ſecundus. Vbi cœleſtis pater filium ſuum alloquens, *Ego*, inquit, *hodie genui te.* Quem locum diuus Paulus in Actis Apoſtolorum c. 13. de Chriſti reſurrectione apertè interpretatur. Et Chriſtus Deus noſter apud diuum Ioannem c. 16. loquens diſcipulis ſuis de reſurrectione ſua, *Mulier*, inquit, *cum parit, triſtitiam habet, quia venit hora eius: cum autem pepererit puerum, iam non meminit preſſuræ propter gaudium, quia natus eſt homo in mundum.* Vbi comparat diſcipulorum dolorem in Chriſti morte dolori mulieris parturientis: gaudium autem reſurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipſam autem reſurrectionem Chriſti comparat cum pueri natiuitate & generationem. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione conſequi, & ſermone explicare, quam peruerſa ſit illa Iudæorum generatio, qui Chriſtum falſis criminibus ad mortem & vaſtitatem vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, ſiue pro ſeculo illo. Loquebatur de Chriſti morte & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem, inuehitur in eos, dicens: *Generationem* illam Iudaicam *quis enarrabit?* Quis eius prauitatem inaudi-

A auditam poterit exprimere? Vnde quidam vertunt: *Seculum eius quis enarrabit?* Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam exiſtimo reiiciendam eſſe. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Chriſtiana, quam Chriſtus ſuo ſanguine genuit, vt ſit ſenſus: Quis poterit complecti ſermone eorum multitudinem, quos Chriſtus ſuo ſanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quaſi dicat: Hic, qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixus ſanguinem ſuum fundens, acerrimos cruciatus tulit, non ſua, ſed noſtra ſcelera luit, vt in vita ſpirituali nos ſuo ſanguine gignat, & quoniam in ſpiritu video innumerabiles eſſe ita gignendos, has voces emitto: *Generationem eius quis enarrabit?* De hac
Ioan. 1. generatione ait diuus Ioannes: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt.* Et in
1. Ioan. 5. prima ſua epiſtola: *Scimus*, inquit, *quia omnis qui natus eſt ex Deo, non peccat: ſed generatio Dei conſeruat eum.*
Iaco. 1. Et Iacobus Apoſtolus in epiſtola ſua de Chriſto loquens, *Voluntariè*, inquit, *genuit nos.* Et volens *Eſaias*
Figura. Exod. 1. aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò
Ioan. 12. pòſt: *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen*
B *longæuum.* Quaſi dicat: Si quidem Chriſtus paſſurus eſt mortem pro hominum peccato, videbit ſemen lōgæuum, hoc eſt, generationem ſuam maximè propagatam & æternam. Nunquam enim eccleſia peribit. Vt enim mortuo Ioſeph creuerunt filij Iſraelis, ita mortuo Chriſto creuerunt Chriſtiani, qui niſi Chriſtus moreretur, nequaquam creſcerent. Id voluit Chriſtus apud Ioannem iis verbis ſignificare: *Niſi*
Figura. *granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum manet, ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Et quemadmodum Chriſtus morte ſua fideles genuit,
Iudic. 16. ita hoſtes ſuos interfecit. Vt enim Samſon captus à Philiſtæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem proſequebatur, multò plures ex hoſtibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicum ſcriptura teſtatur, ſic Chriſtus amans gentilitatem, pro eáque captus plures hoſtes occidit morte ſua, quàm viuens priuſquàm moreretur. Ideò mortuus eſt vt mortem occideret, filióſque generaret. Ariſtoteles in libris ortus & interitus inquit generationem vnius eſſe corruptionem alterius: quam ſententiam omnes po-
C ſteà phyſici ſecuti ſunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur eccleſia, Chriſtus mortuus eſt. Deſtruitur vnum vt ædificetur alterum: ſecatur arbor, vt fiat ſcapha, moritur Chriſtus, vt eccleſiæ nauicula conſtruatur: ad ædificationem domus Dei fuit Chriſtus deſtructus, hoc eſt vulneratus & mortuus. Ita ſcriptum reliquit in Pſalmo 10. diuinus vates: *Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt, iuſtus autem quid fecit?* Quem locum diuus Hieronymus de Chriſto interpretatur. Hæc Chriſti proles, hæc Chriſtianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc noſtro vate capite no-
Sup. 6. no, imperij Chriſti multiplicatio. Ita enim ait: *Et vocabitur nomen eius, admirabilis, conſiliarius, Deus, fortis, pater futuri ſeculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium,* poteſt verti ex Hebræo: *Ad multiplicandum eius imperium,* vel *multiplicatio principatus eius.* Vbi Eſaias pro multiplicatione poſuit, le-marbeh cum litera, m, clauſa, quæ nunquam niſi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates ſignificare hanc generationem & principatus propagationem eſſe morte Chriſti futuram, quando litera illa magna, clauſa, abſque fine, retrogrederetur: quando ille, qui eſt immortalis, moreretur, & qui eſt impaſſibilis, ſummos cruciatus pro nobis toleranter ferret: quando ille, qui eſt ſine fine Deus, pro nobis factus homo, nos ſuo ſanguine generaret. Quam generationem admiratus Eſaias has voces emiſit: Generationem eius quis enarrabit? D

c *Quia abſciſſus eſt de terra viuentium.*) Hoc eſt, de hominum familiaritate, de hac vita. Eodem modo Ierem. 11.
apud Ieremiam aiunt Iudæi: *Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium.* Acſi dicat: Mittamus crucem, vt hunc, qui panem cœleſtem ſe eſſe aſſerit, in ea figamus, eúmque vita priuemus. Reddit rationem quare Chriſtus nos erat ſuo ſanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis ſubiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, poſſunt per terram viuentium cœleſtem gloriam intelligere, vt ſit ſenſus: Quis poterit conſequi oratione generationem Meſſiæ, cùm ipſe ſit Deus genitus à Patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc eſt, de cœlo deſcenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium indicat Pſalmiſta c. 26. ita dicens: *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Qua de re alibi diſſeruimus.

d *Propter ſcelus populi mei percuſſi eum.*) Verba ſunt Dei Patris, qui dicitur percuſſiſſe filium, quoniam eum percuti permiſit. Ita intelligitur id, quod dicitur E
in Pſal. 68. *Quoniam quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt.* Quem Pſalmum Apoſtoli multis in locis de Chriſto interpretantur. Et id, quod eſt apud Zachariam c. 13. *Percute paſtorem, & diſpergentur oues:* aut, *Percutiam paſtorem.* Ita enim diuus Matthæus hunc locum citat capite vigeſimo ſexto, vbi eum Chriſtus de ſeipſo interpretatur. Aſpicis hoc in loco fuiſſe Deum percuſſum, vt ſcelera noſtra deleret, & antiqui hoſtis tyrannidem extingueret. Offenderant homines Deum, erant illi debitores, non poterant per ſe ſoluere: venit Chriſtus vt ſolueret pro illis, volens in redemptione noſtra iuſtitiam ſuam oſtendere. Id iudicauit Paulus Apoſtolus ita ad Romanos capite tertio ſcribens: *Iuſtificati gratis per gratiam ipſius per redemptionem, quæ eſt in Chriſto Ieſu, quem propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſſionem præcedentium delictorum, in ſuſtentatione Dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore.* Hæc Apoſtolus. Vbi vides voluiſſe Dei filium mortē pro nobis ſubire, vt nos redimendo ſuam iuſtitiam demonſtraret. Niſi eſſet Deus, remedium non afferret, niſi eſſet homo, pro nobis non pateretur. Sed ita ſe ad humanitatis noſtræ ſuſceptionem inclinauit, F
vt manens quod erat, aſſumens quod non erat, formam ſerui Dei formæ vniret, tantóque fœdere vtramque conſereret naturam, vt nec inferiorem conſumeret glorificatio, neque ſuperiorem minueret aſſumptio. Eramus mortui, mortuus eſt Chriſtus, Figura.
vt nos viueremus. Hoc fuerat in Eliſæo mortuo figuratum, Eſt enim in quarto libro Regum ſcriptum, quoſdam ſepelientes quendam mortuum vidiſſe venientes latrones, quorum metu proiicientes cadauer in ſepulchrum Eliſæi, ſe in fugam coniecerunt. Cùm autem homo mortuus oſſa viri ſancti tetigiſſet, reuixit ſtatim, & ſtetit ſuper pedes ſuos. Quis eſt hic mortuus, niſi homo in peccato viuens? Quod cadauer eſt hoc, niſi hominum genus vitiis contaminatum? Qui ſunt hi, qui illud ſepeliunt, niſi deprauati appetitus, falſæ voluptates, & nefariæ cogitationes? Hæ hominem non ſolùm omnibus virtutum ornamentis ſpoliant, grauiſſimíſque vulneribus ſaucium occidunt, ſed etiam in ipſis peccatis ſpoliant, latronibus, hoc eſt, mūdo, carni & diabolo expoſitum re-

A linquunt. At cœleſtis ille Eliſæus Chriſtus Deus noſter morte ſua eum exſuſcitat, mortuus vitam tribuit, & ſepultus reſurrectionem operatur. Omnes mortui eſſemus, niſi tu Chriſte ſancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipſa glorioſè triumphates. Ita enim per Oſeam c. 13. prophetam tuum ais: *Ero mors tua ô mors, morſus tuus ero ô inferne.* Nos verò qui Chriſtiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Chriſtum pro nobis acerbiſſimos cruciatus ferentem: reſpiciamus ad caput noſtrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciiſque affluere. Quæ proportio eſt, quæ congruentia, vt percuſſo capite, transfixo, & ſpinis coronato, membra lætitia geſtiant? Tollamus igitur crucem noſtram, Chriſtúmque ducem noſtrum ſequamur, ſi volumus ſpirituali gaudio perfundi. Non enim poſſunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo ſimul cohærere. Nam, vt diuus ait Bernardus, errat omnino, qui cæleſtem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balſamum huic veneno miſceri poſſe
B arbitratur.

e *Et dabit impios pro ſepultura.*) Dixerat Deus pater: *Propter ſcelus populi mei percuſſi eum*: nunc explicat propheta non ſolùm in vita, ſed etiam poſt mortem fuiſſe Chriſtum, à patre percuſſum. Nam pro *ſepultura*, inquit, *dabit et impios*, hoc eſt impiorum locum. Quaſi dicat: Morietur Chriſtus in monte Caluariæ, ibíque prope crucem ſepelietur, vbi impij ſolent ſuorum ſcelerum pœnas luere. Erat enim locus ille ſuppliciis damnatorum deſtinatus. Non deſunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita noſtra pependit, propter caput Adami ibi ſepulti. At diuus Thomas potius inquit Caluariam vocari propter damnatorum capita, quæ ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio eſt ſatis conſona rationi. Erat enim conueniens vt ibi eſſet defixa crux illa glorioſa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non ſolùm Adami peccato, ſed etiam totius mundi ſceleribus remedium attuliſſe.

f *Et diuitem pro morte ſua.*) Hoc eſt, Dabit Deus pater filio ſuo Ioſephum ab Arimathæa, hominem di-
Matt. 27. uitem & honoratum, qui eum mortuum inuoluat in
Mar. 15. ſindone munda, honorificéque in monumento ſuo
Luc. 23. ſepeliat. Huic expoſitioni fauet Pagnini verſio ita
Ioan. 19. habens: *Et dedit cum impiis ſepulturam eius, & cum diui-*
C *te inter mortuos ſuos.* Poſſunt hæc verba ita verti: *Poſuit apud impios ſepulchrum eius, & cum diuite in morte ſua.* Fuiſſe hæc omnia impleta Euangelica hiſtoria teſtatur.

g *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.*] Hoc eſt, ſiquidem ſubiturus eſt mortẽ, vt mundi peccata deleat, videbit infinitam prolis propagationem: videbit filios ſuos, quos ſanguine ſuo genuerit, in immenſum multiplicare. Accipitur hîc anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Chriſtianorum oſtendere poſt Chriſti mor-
Gen. 22. tem. Vt enim poſt Iſaac immolationem fuit à Deo
Figura. promiſſa Abrahamo generis multiplicatio inſtar ſtel-
Gal. 3. larum cœli & maris arenæ, & vt in eius ſemine omnes gentes benedicerentur, per quod ſemen diuus Paulus intelligit Chriſtum, ſic poſt Chriſti mortem fuerunt Chriſtiani multiplicati, & populi multi in eccleſia ſpiritualiter geniti. In Pſal. 86. vbi communis editio habet: *Ecce alienigenæ, & Tyrus, populus Æthiopum, hi fuerunt illic*, Pro *hi fuerunt illic*, habet verſio diui Hieronymi ex Hebræo: *Iſte natus eſt ibi.* Quaſi dicat: Populus harum gentium fuit in eccleſia per ſpiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in loco citato paulò antè Eſaias: *Generationem eius*
quis enarrabit? Volens autem modò huius generatio- D
nis propagationem oſtendere ait: Quoniam ſe Chriſtus eſt hoſtiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit ſemen longæuum.

h *Voluntas Domini in manu eius dirigetur.*) Hoc eſt, voluntas Patris, quæ eſt vt genus humanum redimatur, in manu Chriſti ordinabitur, eiúſque morte implebitur.

i *Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.*) Subaudi ſemen longæuum. *Et ſaturabitur*, ſubaudi eo cibo, de quo ipſe ait apud Ioannem c. 4. *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me, vt perficiam opus eius.*

k *In ſcientia ſua iuſtificauit ipſe iuſtus ſeruos meos multos.*) Pro *iuſtificauit* habent nonnulli codices ad marginem, *iuſtificabit*, & alij etiam in textu. Et pro *ſeruos meos*, habent, *ſeruus meus.* Et rectè quidem, nam in Hebraico eſt עַבְדִּי áudhi in ſingulari: ſed vitio typographorum exiſtimo effectum fuiſſe, vt pro ſeruus meus, ſeruos meos ſcriberetur. Eſt igitur ſenſus: Ipſe iuſtus, qui eſt Chriſtus, quem ego pater ſeruum meum ratione humanitatis aſſumptæ appello, in ſcientia ſua iuſtificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concionator in ſcientia ſua acquiret reditus, dignitates, epiſcopatus: ſed *iuſtificabit multos.* Euangelicus concionator non debet ſcientia ſua mundi diuitias E
quærere, ſed animas.

l *Ideò diſpertiam ei plurimos.*) Hoc eſt porpterea dabo illi partem in multis. Verba ſunt Dei patris aientis in Pſalm. 2. *Poſtula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* Septuaginta habent: *Propterea ipſe poſſidebit multos*, nimirum Chriſtus.

m *Et fortium diuidet ſpolia.*) Homines, qui erant dæmonis ſpolia, liberabit, eóſque diuidet: nam alios faciet Apoſtolos, alios Euangeliſtas, alios martyres, alios confeſſores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præſules, alios ſubditos. Et ita varij munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obrueretur abſque dubio Vt enim opus eſt vt hic ſedeat in puppi gubernaculum tenens, ille ſtet in prora longè perſpiciens, quidam remis incumbant, quidam ad mali ſummitatem aſcendant, alij velum teneant, alij ſentinam exhauriãt, alij alia munera exerceant: ſic in Eccleſia diuerſa ſunt munera, pro diuerſis hominum qualitatibus gerenda: nec debent omnes in idem ſtudium incumbere, nec ad eãdem actionem properare. Si rex voluerit tota die contempla-
ri, neque audiens ſubditos, nec illis conſulens, & ne- F
ceſſaria prouidens, male quidem aget. Etſi enim contemplatio & mentis actio excellentiſſima, qua nulla eſt ſuauior, præſtantior, & permanentior, non tamen conuenit regi, ita ſe illi dedere, vt regni ſibi traditi gubernationem relinquat. Deſinat his perpetuam contemplationem, qui ſe ab humanis negotiis ſepararunt, animúmque à ſenſibus reuocauerunt. Contrà verò qui ſe totos Deo dedicarunt, nolint ſe mũdi negotiis implicare, quin potius in diuinarum contemplationem toto pectore incumbant, atque in ſolitaria tranquillitate, animíque quiete, ad quam ſe tanquam ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnuſquiſque ſuum honeſtum officium exerceat. Illud eſt præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Chriſtus abſtulit ſpolia, quæ, vt hîc Eſaias prædixit, diuiſit. Id ſignificauit Chriſtus apud Lucam capite vndecimo, ita dicens: *Cùm fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quæ poſſidet: ſi autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet.*

A n *Et cum ſceleratis reputatus eſt.*] Id eſt, inter duos latrones crucifixus. Hunc loeum ipſemet Chtiſtus apud Lucam cap. 22. de ſeiplo interpretatur. Diuus Marcus c. 15. etiam ita inquit: *Et cum eo crucifixerunt duos latrones, vnum à dextris, & alium à ſiniſtris. Et impleta eſt ſcriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus eſt.* Suot prætetea in hoc capite multa loca, quæ Apoſtoli de Chriſto intetptetantur.

o *Et pro tranſgreſſoribus rogauit.*) Dixit enim in cru-
Luc. 23. ce. *Pater dimitte illis, non enim ſciunt quid faciunt.* Vide vltionem & iuſtitiam, quam poſtulat. Docuerat diſcipulos vt orarent pro perſequentibus & calumniantibus eos, vt eſt apud Matthęum capite quioto: nunc oſtendit exemplo id, quod verbis docuerat. Docet Chriſtus præſules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios eaborta-ti. Sunt qui exiſtiment ſat eſſe, alios in viam dirigere, cùm ipſi nolint ab inuio vitiorum nemore eaire, quam eorum opinionem magni errores cònſecuti
B ſunt. Vide quàm apertè Chtiſti ſaluatoris noſtri paſſionem prædixerit hoc capite Eſaias. Eſt ne hoc vaticinium an Euangeliũ? Quid ad hæc Iudæi poterant reſpondete? Totam ſummam paſſionis Chtiſti hoc capite diuinus ooſter vates breuiter deſcripſit. Vt e-
Similitudo nim qui vult otbem vniuetſum in parua tabula deſcribere, ſatis eſſe exiſtimat præcipuas mundi partes delineare, ſub quibus multæ particulares regiones continenrur: ſic ſanctus vates volens omnes Chriſti cruciatus deſcribere, ſat eſſe duxit, in hoc capite tanquam in quadam tabella delineare ſummam quandam, ſub qua multa comptehenderentur, quæ Euan-
Mat 27. geliſtæ particularitet explicarunt. Sed aduerte obſecro. In domo Præſidis interrogatus Chriſtus tacet, & in cruce noo requiſirus loquitur, atque pro tranſ-
C greſſoribus orat. Quid eſt hoc Domine Ieſu? Ductus ad crucem obmuteſcis, vt modò aiebat Eſaias: *Sicut ouis ad occiſionem ductus, & quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet*: & cotam Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua ſiles, in cruce verò, vbi agitur de ſalute noſtra, etiam non interrogatus voces emittis. Quid eſt hoc, niſi demonſtrare tuam erga nos immenſam charitatem, amoriſque illius admirabilis in hominũ genus quo ſummè flagrabas, celſitudinem & abundantiam? Pluris noſtram ſalutem quàm vitam tuam faciebas, ideò pro trãſgreſſoribus eaorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis non admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si enim, qui ſe pro patria telis hoſtium obiecit, cines ſummè diligere tenentur: quantò ardentius tenemur nos te amare Domine Ieſu, quàm incredibili ſingularique erga te amoris amplitudine exardeſcere, qui oon pro vna patria tantùm, ſed pro vniuerſo mundo te ſalutatem hoſtiam deuouiſti, crucíſq; morti acerbiſſimæ obtuliſti, vbi externa propè verba ad veniam ſalutémque à Patre petendam pro iniquis & tranſgreſſoribus reſeruaſti? Diſcamus oos hinc, chariſſimi mei, pro hoſtibus & calumniantibus precatiooes ad Dominum fundere. Imitemur Chriſtum cœleſtem doctorem, qui ooo vltionem à patre hoſtium ſuorum, ſed veniam poſtulauit. Hinc colliges quantum illis D
deſit Chriſtianæ charitatis, qui ad exitum vitæ vocati dimittere iniurias oolnot, qnin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionem ſe deſiderare ſignificant.

Totum hoc caput exponit de Meſſia R. Moyſes Gerundienſis explicans id, quod eſt capite vigeſimoquarto Geneſeos ſeriptum: *Et introduxit eam Iſaac.* Et R. Ieſue Galilæus, & alij nonoulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à nobis diſtant, quòd illi Meſſiam venturum expectant, oos verò eum veniſſe firmiter teſtamur. Sed quoniam ex illis nonnulli libros noſtros legentes, hiſtoriáſque veteres cum illis conferentes, vident planè hæc omnia, quæ Eſaias huic capiti mandauit, & de Meſſia prædixit, Chriſto noſtro conuenire, aiunt prophetam hoc in loco non de Meſſiæ, ſed de populi Iudaici afflictione fuiſſe vaticinatum. Vt nobis poſſent reſpondere, in ſuáque pertinacia perſeuerare, hanc inuenerunt euaſionem, ſtultam illam quidem, fragilem, falſam nulliúſque momenti. Huius opinionis inueototes fuerunt R. Salomon & R. Andreas fiogentes hanc Eſaię vaticinationem eſſe de Iudæorum miſeriis & calamitatibus, de quibus propbeta, acſi vous homo eſſet in miſera ca- E
ptiuitate conſtitutus, vaticinatur. Hanc falſam opinionem conuincit ooo ſolùm antiqootum Hebræorum ſententia, ſed etiam paraphtaſis Chaldaica, tantæ autboritatis apud eos, vt nullus eam vnquam oeganerit. Præterea quomodo poteſt Iudæorum populo conuenire id, quod hîc ait propheta: *Generationem eius quis enarrabit? cum eius generatio in lege Moyſi apertè demonſtretur?* Item quî fieri poteſt, vt de illo hæc verba dicantur: *Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter ſcelera noſtra,* cum cooſtet non ſolùm ex veterum prophetarum oracolis, ſed etiam ea ipſorum hiſtoriographo Ioſepho, recẽtiúmque annalium memoria, eos ob ſua incredibilia ſcelera fuiſſe patria pulſos, euerſos, captiuos, atque in omoi dedecore ignominiáque verſatos? Deinde quomodo illis id poterit ceouenite: *Oblatus eſt quia ipſe voluit: ſicut ouis ad occiſionem ducetur?* Et illud. *Et pro tranſgreſſoribus exorauit,* cùm ipſi inuiti fuerint capti & afflicti, & in ſuis ſynagogis cotidie in Chriſtiaoos coorumelias & maledicta iaciant? Poſtremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non poſſe ad Hebræorum F
populum referri id, qood hîc ait diuinus vates: *Eò quòd iniquitatem non fecerit, nec dolus fuerit in ore eius,* cùm non ſolùm Iudæi, ſed etiam Chriſtiani ſæpe oumerò incidant in peccata? Quid dicam de iniuſto, cùm de iuſto dicat in Prouerbiis c. 24. Salomon: *Septies in die cadit iuſtus? Si dixerimus*, inquit diuus Ioannes, *quòd peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt.* Cùm igitur hæc noo poſſint Iudæorũ populo accommodari, imò Chriſto, ad quem ea Apoſtoli retuleruot, apertiſſimè conueniant, neceſſariò concluditur falſam eſſe & commentitiam 1 Ioan 1.
hanc Iudæorum opinionem, contra verò veram eſſe & perſpicuam Chriſtianorum in huius capitis explanatiooe ſeutentiam.

ANNOTATIO.

1 De anguſtia & de iudicio ſublatus eſt.) *Pro de anguſtia eſt in Hebraico* מעצר *meotſar, quod nomen retentionem & carcerem ſignificat. Ideò poterat hic locus ita verti:* A carcere & à ſententia ſublatus eſt de medio: *vt ſit ſenſus: Statim poſt vincula & pilatı ſententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Chriſti cæde celeritatem: quæ fuerat etiam in feſtinatione illa figurata, qua Hebræi agnum paſcalem comedebant: Ita enim ait ſcriptura Deum illis dixiſſe:* Comedetis feſtinantes. *Fuiſſe autem agnum illum Chriſti figuram, indicat apertè diuus Ioannes capite decimonono ſui Euangelij.* Exod. 12.

A D

Argumentum capitis LIV.

Vaticinatus fuit Eſaias capite ſuperiore de Chriſti morte Et quoniam eum mortis oculis intuebatur ſuo ſanguine pro nobis fuſo eſſe multos filios geniturum, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis quàm ex Hebræis eſſe fidem recepturos Et quamuis gentilitas eſſet ſterilis abſque fide, ſpe, & charitate, eam tamen conſolatur quòd breui plures filios habitura ſit, quàm Hebræorum ſynagoga Prædicit Dei miſericordiam nunquam eſſe ab eccleſia ſeparandam, neque fœdus pacis Dei cum eccleſia initum vnquam infringendum.

CAPVT LIV.

LAuda [a] ſterilis, quæ non paris: decanta laudem, [b] & hinni, quæ non pariebas: [c] quo-
niam multi filij deſertæ magis quã eius, quæ habebat virum: dicit Dominus. [d] Dila-
Luc.23.d Gal.4.d ta locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne pereas: longos
fac funiculos tuos, & clauos tuos conſolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis:
[e] & ſemen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates deſertas inhabitabit. Noli timere, quia
non confunderis, nec erubeſces, non enim te pudebit, quia confuſionis adoleſcentiæ tuæ
obliuiſceris, & [f] opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui
qui fecit te, Dominus exercituum nomen eius, & redemptor tuus ſanctus Iſrael, Deus om-
nis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam & mœrentem ſpiritu vocabit te Domi-
nus, & vxorẽ ab adoleſcentia abiectam, dixit Deus tuus. [h] Ad punctũ in modico dereliqui
te, [i] & in miſerationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abſcondi fa-
Sup 18. ciem meam parumper à te, & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui, dixit redemptor E
B tuus Dominus. Sicut in diebus Noë iſtud mihi eſt, cui iuraui, ne inducerem aquas vltrà ſu-
Gen.9.b per terram, [k] ſic iuraui, vt non iraſcar tibi, & non increpem te. [l] Montes enim commoue-
buntur, & colles contremiſcent: miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis
meæ non mouebitur, dixit miſerator tuus Dominus, [m] Paupercula tempeſtate conuulſa,
abſque vlla conſolatione [n] Ecce ego ſternam per ordinem lapides tuos, & fũdabo te in ſa-
phiris, & ponã iaſpidẽ propugnacula tua: & portas tuas in lapides ſculptos, & omnes termi-
Ioan.6.c nos tuos in lapides deſiderabiles. [o] Vniuerſos filios tuos doctos à Domino, & multitudi-
nem pacis filiis tuis. Et in iuſtitia fundaberis: [p] recede procul à calumnia, quia non timebis:
& à pauore, quia non appropinquabit tibi. [q] Ecce, accola veniet, qui non erat mecum, ad-
uena quondam tuus adiungetur tibi. [r] Ecce, ego creaui fabrum ſufflantem in igne prunas,
& proferentem vas in opus ſuum, & ego creaui interfectorem ad diſperdẽdum. Omne vas
quod fictum eſt contra te, non dirigetur, & omnem linguam reſiſtentem tibi [s] in iudicio, iu-
dicabis. [t] Hæc eſt hæreditas ſeruorum Domini, & iuſtitia eorum apud me, dicit dominus.

EXPLANATIO.

a *Lauda ſterilis.*) Primitiuam eccleſiam ex Gentibus & aliquibus Iudæis congregatam comparat propheta mulieri ſterili, quoniam reſpectu ſynagogæ paucos habebat filios. Poteſt hoc referri ad ipſam Gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Eſaias conſolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura eſſet,
C qui Chriſtum reciperent. Quibus Chriſtus *dedit poteſtatem filios Dei fieri*, vt Diuus Ioannes c.1. teſtatur.

b *Hinni.*) Hoc eſt, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire eſt propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, ſed ad homines etiam metaphoricè refertur.

c *Quoniam multi filij deſertæ magis quàm eius quæ habebat virum.*) Alludit ad Saram ſterilem, & Agar fœcun-
Gen.21. dam. Nam Sara peperit Iſaac, qui fuit per repromiſſionem, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar ſecundum carnem natus eſt, qui erat filius ancillæ, Sara autem libera erat. Sed hæc ſunt duo teſtamenta, vt ait in epiſt ad Galatas c.4. Diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur ſynagoga, & vetus teſtamentum, per Saram verò liberam & ſterilem, quæ peperit per diuinam repromiſſionem, & infinitam propè multitudinem genuit, intelligitur teſtamentum nouum, & Chriſti eccleſia, quæ cùm prius eſſet ſterilis Gentilitas, multò plures filios peperit, quàm ſynagoga. Et quoniam ſynagoga erat ob eius ſcelera reiicienda, voluit Deus vt Agar cum filio ſuo reiiceretur, Sara autem cum filio ſuo domi maneret, figura earum rerum, quæ poſteà erant venturæ. Ideò D. Paul. in Epiſt. ad Gal. hunc Eſaiæ locum ſub nomine Saræ de eccleſia, ſub nomine verò Agar de ſynagoga interpretatur. De Eccleſia dixerat ſuprà Eſaias: *Lætabitur deſerta & inuia, exultabit ſolitudo.* De ſynagoga verò ait Ieremias c.15. *Infirmata eſt quæ peperit ſeptem, defecit anima eius, occidit ei ſol, cum adhuc eſſet dies.* Per ſeptem intelliguntur multi: ponitur enim numerus finitus pro infinito. Quemadmodum lib.1. Regum ait Anna: *Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata eſt.* vbi pro plurimis litera Hebraica habet ſeptem. Hæc igitur ſterilis eſt Eccleſia, de qua dicitur in Pſalmo 112. *Qui habitare facit ſterilem in domo, matrem filiorum lætantem.* F

d *Dilata locum tentorij tui.*) Id eſt, Extende ô eccleſia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris anguſtiã, ſed dilata cortinas & pelles tabernaculorum tuorum. Oſtendit iis verbis multitudinem fidelium, & eccleſiæ per totum orbem terrarum propagationem. Sed animaduerte. Non tribuitur eccleſiæ domus, ſed tentorium, in quo non eſt firma & perpetua permanſio. Non enim habemus hîc, vt verbis vtar Diui Pauli, *manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.* Hebr.13. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, ſed ad vlteriora feſtinant. Ita de Chriſtianis dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion.* Pſal.83.

A e *Semen tuum gentes hæreditabit.*] Hoc eſt filij tui poſſidebũt nationes remotiſſimas, eáſque ad fidem conuertent. Id vidimus & noſtra & patrum noſtrorũ memoria apertiſſimè impletum. Iuſſu enim Emanuelis Luſitanorum regis inuictiſſimi, eiúſque filij clariſſimi Ioannis, qui non ſolùm regni, ſed etiam pietatis patris, eiúſque religionis, & animi præſtantię & magnitudinis, fuit hæres, luſtrarunt Luſitani terras anteà ignotas, & abſtruſas, alióſque terrarũ orbes, quos Alexander magnus non poſſe conſequi ęgrè ferebat, penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles ſuperarunt, & ad fidem Chriſti conuerterunt. Has gentes poſſident modò Chriſtianiſſimi Luſitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditiſſimam Indiam, & ſuis & maximorum regum præſidiis, opibúſque munitã, vicerunt, & in ſuam poteſtatem redegerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenſo ſpatio à Luſitanis diſtantibus, è potentiſſimorum hoſtium faucibus ereptis, collocarunt. Hi Chriſtianiſſimi principes & alij huiuſmodi ſunt ſemen atque filii Eccleſiæ, de quibus ait hoc in loco Eſaias alloquens ipſam Eccleſiam: *Semen tuum gentes hæreditabit.*

f *Et opprobrij viduitatis tuæ.*) Gentilitas Deum dereli-
B querat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm Euangelium recepit, & Chriſto adhæſit, non vidua, ſed ſponſa Chriſti appellatur. Synagoga verò eſt vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & ſepulta. Hos duos populos Gentium & Iudæorum ſignificauit Deus apud Zachariam ca. 11. per duas virgas, quarum vnam appellat Deus decorem, alteram funiculum.

g *Quia vt mulierem derelictam & mœrentem ſpiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adoleſcentia abiectam.*) Fuiſti quondam veluti vxor Deo adhærens, & legem naturalem adimplens, ſed ob delicta tua fuiſti à Deo derelicta, & in adoleſcentia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quaſi dolentem ſpiritu ob tuum repudium & abiectionem.

h *Ad punctum in modico dereliqui te.*) Dereliquit Deus gentilitatem, ſed poſteà miſertus eius eam in aduentu ſuo ad ſe vocauit, & adduxit. Et totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione ęternitatis punctum eſſe, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates ſignificare dicens in Pſalmo 38. *Et ſubſtantia mea tanquam nihilum ante te.* Subſtantia enim hoc in loco accipitur pro ſubſiſten-
C tia ſeu vita. quod intelligens diuus Hieronymus vertit: *Et vita mea quaſi non ſit in conſpectu tuo.* Id apertè ſenſit Seneca, qui in epiſtola quadrageſima nona ad Lucilium, Punctum, inquit, eſt quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quęſtione Tuſculana, vbi etiam afferens ex Ariſtotele naſci quaſdam beſtiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tantùm viuant, inquit, hominum ætatem etiam longiſſimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his beſtiolis breuitatem habere. Cõtemnamus igitur mũdi vanitates & ineptias, totámque vim bene viuendi in animi magnitudine & rerum humanarum deſpicientia & tolerantia, & Chriſtiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poterit hoc ad animam referre, quã Deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere preſſa ad Chriſtum ſuauiſſimum ſponſum conuertatur. Vide immenſam Dei pietatem. Calamitas, qua fideles premit, eſt breuis, at gloria, quam illis tribuit, eſt ſempiterna. Id intelligens Apoſtolus in epiſtola ſecunda ad Corinthios cap. 4. *Id enim*, inquit, *quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ põdus operatur in nobis.*

i *Et in miſerationibus magnis congregabo te.*) Homo abſque Dei gratia eſt diſperſus, ea verò eſt vnitus & congregatus. Aqua cadens ex alto ſi vnitur & con- D
gregatur, aſcendit per fiſtulam aut canalem vſque ad altitudinem loci, ex quo deſcendit. (*Simile.*) Sed ſi fons ille clauſus, in quo aqua colligitur, habeat infrà aliquod foramen, non aſcendit aqua, ſed tota diffunditur, aſpergitur, & amittitur: ſic anima ſi in ſe vnitur & cõgregatur, aſcendit vſque ad cœlum dicens cum Paulo: *Noſtra conuerſatio in cœlis eſt*, (*Phil. 3.*) ſi autem fuerit veluti in fundo perforata, ſi ſe in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam aſcendet, ſed tota diſpergetur, & diſſipabitur. Ideò diabolus conatur animam noſtram diſpergere & diffundere. At officium Dei eſt eam in miſerationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite vndecimo & decimonono diſſeruimus.

k *Sic iuraui, vt non iraſcar.*) Id eſt, Vt iuraui Noe, non me inducturum eſſe iterum diluuium, ſic tibi ô Eccleſia mea iuro, me nunquam te eſſe derelicturum. Aſpice Dei noſtri admirabilem clementiam.

l *Montes enim commouebuntur.*) Verba ſunt; quibus Deus Eccleſiam alloquitur, quorum ſenſus eſt: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te eſſe derelicturum, eſt abſque dubio veriſſimum. Nam prius montes commouebuntur, & aliò ſe transferent, & colles
E contremiſcent, quàm ego te deſeram. Nunquam enim miſericordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aſpicis quàm apertè Deus promittat Eccleſiæ ſuæ nunquam eam eſſe derelicturum: Ait enim: *Montes commouebuntur, & colles contremiſcent, miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur.* Hæc non dicuntur ſynagogæ, quam videmus eſſe à Deo derelictam, ſed Eccleſiæ, de qua diuus Paulus hoc caput in epiſtola ad Galatas c. 4. interpretatur. Et ipſe Chriſtus Deus noſter ex hoc capite deprompſit id, quod apud Ioannem c. 6. ait: *Et ſcriptum eſt in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei.* Quibus verbis oſtendit ſe eſſe Deum, qui venit, vt homines doceret, & Eccleſiam conſtitueret. Cùm igitur Deus hoc in loco manifeſtè promittat, nunquam miſericordiam ſuam eſſe ab Eccleſia ſeparandam, nec fœdus eius cum ea vnquam eſſe rumpendum, quî fieri poteſt, vt verum ſit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuiſſe in Eccleſia fidem, & ipſum modò veniſſe, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus anteà Eccleſia erat deſtituta? (*Heb. 11.*)
F Si in Eccleſia non erat fides, nec vera doctrina, cùm *ſine fide*, vt ait Paulus, *impoſſibile ſit placere Deo*, profectò Eccleſia erat à Deo derelicta, & miſericordia Dei ab ea ſeparata, & ruptum pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum Eccleſia ſua. Erit ita falſum eſt id quod hoc in loco Deus Eccleſiæ ſuæ promittit. O miſerum Lutherum! ô hominem ſubuerſum & furioſum! Quis non videt tam peſtiferam blaſphemiam? Vis Luthere vt omnes te veracem exiſtiment, & tu facis Deum mendacem? Dicis Eccleſiam fuiſſe à Deo mille annos & amplius derelictam, cùm Deus hîc iuret eam nunquam eſſe ab eo derelinquendam. Ais nulla ſacramenta conferre gratiam, ſummum Pontificem non eſſe Catholicæ Eccleſiæ paſtorem, nec caput, omnéſque Eccleſiæ doctores vitæ ſanctimonia & ſapientia præſtantes nihil dixiſſe ſolidi, nihil veritatis, omnes erraſſe in fide, & Eccleſiam hactenus fuiſſe in tenebris & erroribus verſatam. Nam cùm Eccleſia ſemper tenuerit, ſacramenta conferre gratiam, & ſummum pontificem eſſe Chriſti vicarium, Eccleſiæ (*Matt. 16.*) paſtorem & caput, & petram illam ſuper quam Chriſtus ædificauit Eccleſiam, & ita aſſeueranter affirment omnes patres, & ſancti doctores, & ſit ita in vniuerſalibus conciliis aſſertum & decretum, & literis ac perpetuis monimentis conſignatum,

A & tu modò dicas omnia hæc & multa alia, quæ Eccleſia firmiter tenet, & apertè confitetur, eſſe meras nugas, mera figmenta, & hæreſes intolerabiles, apertè dicis Eccleſiam fuiſſe à Deo deſtitutam, & à veritate alienatam. Illam Chriſti Eccleſiam, pro qua illa acerbiſſimos cruciatus tulit, & ſanguinem fudit, obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis, quam 1.Thi.3. diuus Paulus appellat columnam & firmamentum veritatis, appellas tu ſcholam mēdaciorum, errorum, et hæreſum. Illam dicis verſari in erroribus, quæ habet Spiritum ſanctum perpetuum magiſtrum et in- Matt.28. ſtructorem. Et Chriſtum ab Eccleſia tollere moliris, cùm ipſe planè teſtatus ſit: *Ecce ego vobiſcum ſum omni-* Luc.22. Ioan.14. *bus diebus vſque ad conſummationem ſeculi.* Et Petro Apoſtolorum principi, *Ego*, inquit, *rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.* Et Apoſtolos, qui tunc erant Eccleſia, alloquens, *Ego*, inquit, *rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum, ſpiritum veritatis.* Aſpicis hic Luthere Chriſtum dicētem ſemper cum Eccleſia eſſe, et fidem Petri, quæ eſt Eccleſiæ fides, nunquam defecturam, et Spiritum ſanctum, qui eſt conſolator, & ſpiritus veritatis, nunquam diſcedere ab Eccleſia, ſed ſemper eam conſolari & docere. Si Chriſtus ſemper eſt cum Eccleſia ſua, ſi fides Eccleſiæ nunquam defuit, nec deficiet, ſi Eccleſia B habet Spiritum ſanctum perpetuum doctorem, & magiſtrum, & conſolatorem, quomodo audes tu tam impudenter aſſerere Eccleſiam eſſe à Deo deſtitutam, & nec eſſe in ea fidem, nec Spiritum ſanctū, ſed ſuperſtitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreſes peſtilentes? Si Deus ſynagogam minus dilectam ſeptuaginta dūtaxat annos in Babylonica corporeáque captiuitate reliquit, quî fieri poterat, vt Eccleſiam ſuam dilectiſſimam ſponſam mille & ducentos annos in Babylonica ſpiritualíque captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipſa Eccleſia exieris & apoſtataueris, eam vis conuiciis vulnerare. Contemnis ſanctos eius patres, irrides vniuerſalia concilia ritè congregata, totius Eccleſiæ tot retro ſeculis confirmatam conſuetudinem pro nihilo ducis, truncas diuinas ſcripturas, quarum alias penitus negas, alias deprauas & contorques: & ad id ſuperbię & amentiæ veniſti, vt ipſam Dei Eccleſiam maculare contendas, aſſerens eam eſſe obſcuram Deóque inimicam vſque adhuc, & ſine fide, & veritate, cùm illi dicat in Canticis ca. 2. Chriſtus: *Surge, pròpera amica mea, columba mea, formoſa mea.* Ad hanc miſit Chriſtus ſponſus eius Spiritum ſanctum, qui eam omnem ve- C ritatem doceret, & apud eā maneret in æternum, vt fœdus Dei cum illa ſemper duraret, quod hoc in loco ipſe Deus per Eſaiam promitit. Quid poteris reſpondere Luthere ad tam aperta loca ſacrarum ſcripturarum, quæ contra te pugnant, imò te ipſum expugnant, & hæreſes tuas penitus euertunt? Sed cùm iam ſubuerſus ſis, & tuo proprio iudicio condemnatus, quod diuus Paulus in epiſtola ad Titum c. 3. de omni hæretico tibi ſimili affirmat, poſt ſecūdam correptionem in ſua hæreſi permanente, non miror te non reſipiſcere. Sed miror, doleo, & ægrè fero eſſe tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas peſtilentiſſimas hæreſes amplectantur. O cæci, ſtupidi, ac inſenſibiles Lutherani, qui tam craſſas & palpabiles tenebras non ſentitis! Nónne videtis veſtrum Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam Eccleſiam ſuam derelicturum in æternum, & ipſe aſſerit eam fuiſſe mille & tot annos à Deo derelictam, ſine fide, ſine veritate. Poteſtne aliquid dici abſurdius? Quod fuit vnquam figmentum tam falſum, tam ineptum, tam ab omni, non ſolùm ratione, ſed etiam rationis ſimulatione abhorrens, & penitus alienatum? O cęcitatem & craſſitiem admirabilem, & inſaniam deplorandam! Chriſte ſan- D cte qui pro hominum genere ſanguinem tuum precioſum in crucis ara immolatus fudiſti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquando, vt ſuos errores videant & plorent, & ad Eccleſiam tuam redeant, atque ad te ipſum conuertantur.

m *Paupercula tempeſtate conuulſa.*] Alloquitur nunc Deus Eccleſiam ſuam, priuſquam crederet, tunc enim cùm eſſet gentilitas, ſine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempeſtate conuulſa, hoc eſt: inſtabilis, ſine fundamento, inter varios idolorum errores fluctuans & verſans, & ab omni diuina conſolatione deſtituta. Septuaginta pro *tempeſtate conuulſa* verterunt *inſtabilem*.

n *Ecce ego ſternam per ordinem lapides tuos.*) Ego te Eccleſia ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus precioſis, fundatam in ſapphiris. Propugnacula tua erūt ex iaſpide, & portæ tuę ex lapidibus ſculptis, & fines tui ex lapidibus expetibilibus & excellentibus. Quaſi dicat: Reddam te ſimilem precioſiſſimo, excellentiſſimo, & pulcherrimo ædificio. Deſcribit propheta magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem Eccleſiæ. Lapides huius ciuitatis ſunt viri fideles ſapientia ornati, & virtutibus muniti. Fundamē- E tum verò primarium eſt Chriſtus, vt aſſerit diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinth. ca. 3. Sed cùm Beatus Petrus ſit Chriſti vicarius, eúmque ipſe Chriſtus Petrum appellauerit, cùm anteà Simon appellaretur, eſt ſine dubio ipſe Petrus Eccleſiæ fundamentum. Ideò enim nomen ab ipſo Chriſto deriuatum accepit. Chriſtus enim, vt diuus Paulus aſſerit, petra 1.Cor.10. eſt. Æquum enim fuit, vt Chriſti nomen acciperet Ioan.21. ille, cui Chriſtus vices ſuas commiſit, & cui dixit, vt Mat.16. agnos ſuos ac oues ſuas paſceret, quem denique Apoſtolorum principem conſtituit. Hic eſt ille, cui Chriſtus dixit: *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam.* Vbi vides eſſe Eccleſiam ſuper Petrum ædificatam. Ita hunc locum explanat diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et diuus Auguſtinus libro contra epiſtolam Donati, & inter ſermones de tempore ſermone xvj. & de ſanctis ſermone xxvj. Et diuus Ambroſius ſermone xlvij. de fide Petri. Et diuus Gregorius libro ſexto Epiſtola 37. ad Eulogium. Et diuus Ioannes Chryſoſtomus Homilia 55. in Matthæum. Et diuus Baſilius aduerſus Eunomium. Et omnes denique patres tam Latini, quàm Græci ſuper Petrum eſſe Eccleſiam F Chriſti ædificatam aſſeueranter conteſtantur. Quanquam Lutherus id neget articulo vigeſimoquinto ſuarum hæreſūm. Sed dicat ipſe quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & ſanctos doctores, concilia, pontificum decreta, Eccleſiæ antiquiſſimam conſuetudinem, & ipſas ſacras ſcripturas eum confundentes, & ſuas peſtilentes hæreſes apertiſſimè damnantes. Illud eſt aduertendum nō dixiſſe Deum: Ego ſternam lapides tuos: ſed, *Ego ſternam per ordinem lapides tuos*: vt intelligas in Eccleſia omnia eſſe ordinata.

o *Vniuerſos filios tuos doctos à Domino.*) Chriſtus Deus noſter apud Ioannem c.6. *Scriptum eſt*, inquit, in Prophetis: *Erūt omnes docibiles Dei.* Vbi ex hoc loco Eſaiæ, & aliis, oſtendit ſe eſſe Deum, qui docet veritatem in Eccleſia ſua. Vbi hūc locum de Eccleſia interpretatur. Quod paulò antè dicebam.

q *Recede procul à calumnia, quia non timebis.*) Id eſt, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel ſic: Si vis hoſtes non timere, recede ab iniquitate.

q *Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.*] Id eſt, Ad te ô Eccleſia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prędixit etiam Deus his verbis per Oſeam c. 2. prophetam: *Et dicam non populo*

A *meus, populus meus es tu: & ipſe dicet: Deus meus es tu.* Ita
Rom.9 illum locum diuus Paulus in epiſtola ad Rom.c.9.in-
1.Pet.2. terpretatur. Et diuus Petrus in 1. ſua epiſtola ad hunc locum alludit.

r *Ecce ego creaui fabrum.*) Per fabrum prunas incendentem, & inſtrumenta aduerſus Eccleſiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Inſtrumenta bellica, quibus Eccleſia oppugnatur, ſunt hæreſes. Alloquitur igitur Deus Eccleſiam ſuã in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduerſus te arma conflet, ſic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica confringant, & hæreticos confundant & euertant. Hi hæreticorum interfectores ſunt doctores Catholici, pro fide Chriſti pugnantes quemadmodum noſtris temporibus præter multos alios fuit ſanctus ille ſapienſque Ioannes Roffenſis decus Angliæ, noſtræque memoriæ clariſſimum lumen, qui non ſolùm aduerſùs hæreticos libros eruditiſſimos ſcripſit, ſed pro fide Chriſti ſe immaniſſimi tyranni telis obiecit, atque erecto inuictóque animo mortem acerbiſſimam tulit. D

s *In iudicio iudicabis.*] Hoc eſt, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis. Habes hîc euidentem locum in quo Deus aſſerit Eccleſiam habere poteſtatem iudicandi hæreticos, eóſque ſuo iudicio condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani ſitis ab Eccleſia iudicati & damnati, cur non reſipiſcitis, & miſericordiam petitis? Si enim ab hæreſibus deſtiteritis, ipſa Eccleſia pia mater vos recipiet, & cum Catholicis coniunget.

t *Hæc eſt hæreditas ſeruorum Domini, & iuſtitiam eorum apud me.*) Senſus eſt, Hæc Eccleſia Catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla eſt fides, nulla iuſtitia. Iuſtitia autem ſeruorum Domini eſt apud ipſum Dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iuſtis gloriam tribuat immortalem.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

B

CAPVT LIIII.

1 Lauda ſterilis.) *In Hebraico eſt* רני *roni, à verbo* רן *quod ſignificat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt:* Lætare ſterilis. *Et ita diuus Paulus hunc locum citat in epiſtola ad Galatas. ca. 4. Hanc rationem ſecuti quidam vertunt* Exulta ſterilis.

2 Et in miſerationibus magnis congregabo te.] *Pro* congregabo te, *eſt in Hebr[illegible] verbum* קבץ *kauats, quod ſignificat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt:* Et in miſerationibus magnis miſerebor tui. *Cùm verbum hoc talem ſignificationem non habeat. Sed quoniam eius miſeretur Deus; quem congregat, ideò pro congregare, miſereri poſuerunt. Intellexerunt enim in idem ferè coincidere miſereri & congregare. Hac ratione etiam illud Pſalmi 30. Vbi litera Hebraica habet:* Dominus autem congregauit me, *verterunt ipſi;* Dominus autem aſſumpſit me. *Ille qui eſt diſperſus, & in diuerſas mundi curas diffuſus & diſtractus, eſt à Deo demiſſus; iuxta id quod ille dicit in Pſalmo:* Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus ſuis. *At cùm Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum aſſumit, eiúſque miſeretur.* E

Argumentum capitis LV.

Exhortatur Propheta, & inuitat ad animæ ſalutem eos, qui eius deſiderio tenentur. Hanc autem animæ ſalutem appellat aquas, per quas intelligitur Euangelium, & gratia, & omnis animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles ſtudium & operam conferunt. Indicat Chriſtum eſſe noſtrum ducem & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad ſcelera omnia derelinquenda. Et tandem prædicit infidelium ad fidem conuerſionem.

F

CAPVT LV.

OMnes [a] ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, [b] properate, [c] emite & comedite: venite, emite abſque argento, & abſque vlla commutatione [d] vinũ &
C lac. [e] Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem veſtrum non in ſa-
Eccl.51.d turitatem? [f] Audite audientes me, [g] & comedite bonum, & delectabitur in craſſitudine anima veſtra. Inclinate aurem veſtram, & venite ad me: [h] audite, & viuet anima veſtra, [i] & feriam [i] vobiſcum pactum ſempiternum, miſericordias Dauid fideles. [k] Ecce te-
Act.13. ſtem populis dedi eum, [l] ducem ac præceptorem gentibus. [m] Ecce gentem quam neſciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & ſanctum Iſrael: quia glorificabit te. [n] Quærite Dominum dum inueniri poteſt, inuocate eum dum propè eſt. [o] Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquus cogitationes ſuas & reuertatur ad Dominum, & miſerebitur eius, & ad Deum noſtrum, [p] quoniam multus eſt ad ignoſcendum.

EXPLANATIO.

a *Omnes ſitientes venite ad aquas.*] Vaticinatus fuerat propheta capite ſuperiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat verbi Dei prędicatione, ideò nunc ad eam audiendam omnes deſiderantes inuitat & exhortatur. Acſi dicat: Venite omnes ſitientes ad Euangelium, ad diuina verba au-

A dienda, ad eas pleniſſimas & ſaluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum hauſtu & potu conceptam viſceribus ſitim extinguatis, & ardorem ſedetis. Mundi aquæ ſunt turbidæ & amaræ, non ſolùm ſitim non ſedantes, ſed etiam augentes: at aquæ diuinę ſunt claræ atque dulces, quæ ſumptæ expleot, & ſitim reſtinguunt. De hac aqua ait apud Ioannem c. 4. Chriſtus: *qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum: ſed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et alibi. *Si quis*, inquit, *ſitit, veniat ad* Ioan. 7. *me, & bibat.* Tunc impleta fuit hæc Eſaiæ prophetia. Sed aduerte. Non dicit, Venite omnes ad aquas: ſed, Omnes ſcientes venite ad aquas. Vbi aſpicis promitti gratiam ſitientibus, & venientibus ad Chriſtum. Non dicit: Aquæ ibunt ad vos: ſed, vos venite ad aquas: Hoc eſt, Diſponite vos ipſos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiam vos ipſos præparantibus, eam non negabo. Harum aquarum meminit propheta Ioel ca. 3. ita dicens: *Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem ſpinarum.* Riui Iuda ſunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrens autem ſpinarum B eſt caro, in quam ſe etiam extendit gratiæ operatio, eam ſpiritui ſubiiciens. Has aquas vidit in ſpiritu regius vates dicens in Pſalm. 24. *Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit.* Et Eccleſiaſtic. c. 15. *Et aqua*, inquit, *Sapientiæ ſalutaris potabit illum.* Nos verò qui hactenus ſedimos ſuper flumina Babylonis, ſurgamos, & properemus ad aquas Hieroſo- Pſal. 41. lymæ, ad aquas vitæ. Sitiamus cum Propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus.

b *Properate.*] Sunt multi qui proponunt interdum mundum contemnere, & Chriſto ſe totos tradere. Simile. Sed differunt hoc propoſitum, & ſenectutem expectant, & ita priuſquam impleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, & in obſcuras æternáſque tenebras miſeri relegantur. Hi ſunt veluti naues pictæ velis expaſſis, quæ ſoluunt, & iam ex littore egrediuntur, ſed cùm ſint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina ſcriptura in Eccleſiaſtico: cap. 5. *Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem, ſubitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ diſperdet te.* Et Apoſtolus, *Feſtinemus*, Hebr. 4. Exod. 16. inquit, *ingredi in illam requiem.* Non igitur ſenectutem expectemus, non veſperum, ſed ſtatim manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non veſperi, ſic nos ſtatim panem illum cœleſtem C Chriſtum Deum noſtrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vſque ad noctem, quando operari non poſſimus, dilatemus. Sed animaduerte. Non dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abundatis, ſed: *Qui non habetis argentum properate.* Vult Deus iis verbis ſignificare, eos non bene currere, qui ſunt argenti pondere onerati. In Geneſi, ca. 13. vbi noſtra verſio habet: *Erat autem Abraham diues valde in poſſeſſione auri & argenti*, habet litera Hebraica: *Erat autem grauis valde ſiue vehementer.* Et ita habet verſio Græca diui Hieronymi, *βαρὺς σφόδρα*, hoc eſt grauis vehementer. Abraham enim Ægypti opum pondere grauabatur. Nam etſi diuitiæ videantur, tamen quia Ægyptiæ ſunt, viro ſancto graues ſunt. Eam ob cauſam dicebant Apoſtoli: *Ecce* Matt. 19. *nos reliquimus omnia.* Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt.

c *Emite & comedite.*] Duæ hic dubitationes occurrunt: quarum hæc eſt prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potandas: ſi modò dixit: *Qui non habetis argentum properate*, quomodo ait modò, *emite*? Ita enim ait: *Qui non habetis argentum properate, emite, & comedite.* Et paulò poſt: *Emite abſque argento, & abſque vlla commutatione.* Si hæ aquę gratis dantur, quare dicuntur emi, & non potius donari? Altera dubitatio eſt hæc: Si ſunt aquæ, quomodo manducātur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: *Emite, & bibite*, ſed *emite, & comedite.* Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primam quæſtionem, & poſteà reſpondebimus ad ſecundam. Ad emendas mundi poſſeſſiones opus eſt auro & argento, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus eſt. Matthæus cap. 5. *Beati enim pauperes ſpiritu*, ait Chriſtus, Luc cap. 10 & Act. ca. 3. *quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.* Imò diſcipulis ſuis, vt cœlum compararent, dicebat, ne vellent ſacculum portare nec peram. Et hæc admirabilis Apoſtolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemoſynam reſpondit diuus Petrus: *Argentum & aurum non eſt mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula.* Et ſanus factus eſt ſtatim: & ſtupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apoſtolorum ſacra hiſtoria teſtatur. Emerunt quidem Chriſti diſcipuli has aquas nullo auro & argento, ſed precio propriæ voluntatis. Simoni autem eas auro emere E volenti reſpondit Petrus, vt Lucas in Actis capite octauo commemorat: *Pecunia tua tecum ſit in perditionem, quoniam donum Dei exiſtimaſti pecunia poſſideri.* Nos igitur ſumus precium, quo hæ ſalutares aquæ emuntur. Diſponamus nos ipſos ad eas, tribuamus nos ipſos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, ſolent eſſe potius diuitiarum, quàm ſui, & potius ipſi poſſidentur à diuitiis, quàm ab ipſis diuitiæ, ideò conſultum eſt ad perfectionem aſpirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis ſui ſint, & liberi remaneant. Cùm autem ſui atque liberi extiterint, opus eſt ſeipſos dare pro Chriſto. Non enim eum poſſidebimus, niſi nos ipſos pro eo dederimus: non autem nos ipſos dare poterimus, niſi noſtri ſimus: noſtri autem non erimus, ſi nos diuitiæ poſſideant, quoniam plerunque quandiu illis abundamus, magis ſui quàm noſtri ſumus. Igitur non ſumus prorſus liberi, niſi impedimenta omnia pro noſtra liberatione relinquamus. Relictis autem rebus noſtris, pro earum F precio nos ipſos accipimus, qui talibus implicati noſtri omnino nō eramus, vt rurſus nos ipſos pro Chriſto demus, non quòd tanti valeamus, ſed quòd plus dare non poſſimus. Et hoc eſt precium, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Eſt enim Chriſtus theſaurus abſconditus, pro quo homo debet vendere vniuerſa, quæ habet, de quo loquitur Chriſtus apud Matthæum, capite 13. Vendere autem omnia eſt pro Chriſto omnia relinquere, vt nos ipſos illi tradamus. Non enim ſat eſt omnia relinquere, ſed opus eſt nos ipſos illi tradere, eum ipſum ſequendo. Ideò dicebat Petrus: Matth. cap. 19. *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te.* Acſi diceret: Omnia dimiſimus, vt noſtri maneremus, vt cùm noſtri eſſemus, tibi nos ipſos traderemus, teipſum ſequentes, tuíſque conſiliis obtemperantes. Bonum eſt eleemoſynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: ſed niſi nos ipſos Deo tradiderimus, non ſumus perfectionem aſſecuti: nos enim ſumus precium, quod Deus exigit à nobis, quo ſumus has ſalutares aquas, de quibus hic agit Eſaias, conſecuturi. Et ita manet, ni fallor, abſoluta quæſtio prima: nunc breuiter veniamus ad ſecundam. Hæ aquæ non ſolùm ſedant ſitim, ſed etiam famem, intelligitur enim per eas gratia, quæ eſt animæ pabulum, & panis ille ſaluberrimus, quem petimus dicentes: *Panem noſtrum quotidianum*

da

A *da nobis hodie.* Et quoniam in ſpirituali animæ refectione comedere & bibere non differunt, quoniam gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait Deus, vt hâc aquam comedamus, cùm dicat apud Ioannem ca.7. vt eam bibamus. *Si quis ſitit*, inquiens, *veniat ad me, & bibat.* Dicens autèm vt aquam comedamus, vult oſtendere, non de terrenis aquis loqui, ſed cœleſtibus. Nihil autem aliud eſt has aquas comedere & bibere, quàm ſpiritum Dei eiúſque gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui ſitiunt, & cœleſtis beatitudinis deſiderio tenentur.

d *Vinum & lac.*) Gratia Chriſti non ſolùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, ſitim extinguenti, & refrigeranti, ſed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob ſuauitatem, & candorem.

e *Quare appenditis argentum non in panibus.*) Id eſt, quare conſumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc eſt, in rebus neceſſariis? Sequitur: *Et laborem veſtrum non in ſaturitate?* Id eſt, Quare conſumitis laborem in rebus inanibus, quę vobis nullam poſſunt afferre ſaturitatem? Inuehitur propheta in eos,
B qui contempta vera doctrina, quæ ſatiare animam poteſt, dant operam artibus inanibus & ſuperuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam ſaturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptíſque rebus diuinis dant operam humanis.

f *Audite audientes me.*] Id eſt, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

g *Et comedite bonum.*) Id quod paulò ante vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: *Et delectabitur in craſſitudine anima veſtra.* Aduerte: Non dicit, *Delectabitur in craſſitudine corpus veſtrum*, ſed *anima veſtra.* De pabulo enim loquitur non corporis, ſed animæ. Hæc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & ſuſtentatur. Vt enim anima eſt vita corporis, ſic gratia eſt animæ vita.

h *Audite, & viuet anima veſtra.*) Vitam animæ noſtræ quærit, quæ in Chriſti verbis habetur. Ait enim: *Audite, & viuet anima veſtra.* Ipſe Chriſtus apud Ioannem ca.6. *Verba*, inquit, *quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus & vita ſunt.* Et diuus Petrus, *Domine*, inquit, *ad quē ibimus? verba vitæ æternæ habes.* Ideò dicebat Chriſtus: *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.* Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit non ſolùm auribus, ſed mente, & ita audit, vt obſeruet.

i *Et feriam vobiſcum pactum ſempiternum.*] Id dixerat
C capite ſuperiori his verbis: *Miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur.* Alloquitur Deus Eccleſiám ſuam. Et explicans hoc pactum ſempiternum, ait: *Miſericordias Dauid fideles*, hoc eſt, immobiles & infallibiles. Acſi diceret: Nunquam recedent à vobis miſericordiæ certiſſimæ Ieſu Chriſti, qui nomine Dauidis ſignificatur. Significari autem Chriſtum per Dauidem indicat locus Ezechielis, c. 34. apud quem Deus pater, *Suſcitabo*, inquit, *ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid. Ipſe paſcet eas, & ipſe erit eis in paſtorem.* Qui locus de illo paſtore intelligitur, qui apud Ioannem, *Ego*, inquit, *ſum paſtor bonus.* Nam de Dauid nequaquam poteſt intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat.
Pſal.131 Vel ſic: Quemadmodum promiſi Dauidi, vt ſemen ſuum maneret, & ex eo naſceretur Chriſtus, dicens illi: *De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam*, qui quidem Chriſtus eſſet in Eccleſia in æternum regnaturus, ita illud ô Eccleſia complebo.

k *Ecce teſtem populis dedi eum.*] Verba ſunt Dei patris, qui ita mundum dilexit, vt filium ſuum vnigenitum daret illi in teſtificationem ſuæ erga homines charitatis. Quod poterat eſſe maius amoris ſignum, quàm dare nobis filium ſuum vnigenitum? Ita ait D
ipſe Dei filius apud Ioannem c.3. *Sic Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Et
Paulus Apoſtolus, *Qui etiam*, inquit, *proprio filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum*, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Chriſti præſentia quædam Epiſtola, quoddam Chirographum, quo Deus ſuum erga homines amorem teſtificatur. Rom.8.

l *Ducem ac præceptorem Gentibus.*] Si Chriſtus eſt noſter dux, cur eius vexillum non ſequimur? cur ſub eius cruce non militamus? Si noſter præceptor eſt, cur eius doctrinam relinquimus? Hic eſt dux ille, de quo loquitur propheta Michæas, c.5. cuius verba diuus Matthæus c.2. à Principibus ſacerdotum & Scribis probata in hunc modum ſcribit: *Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Iſrael.* Et hic eſt præceptor ille, quem nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita eſt enim in Chriſti transfiguratione vox patris cæleſtis dicentis: *Hic eſt filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipſum audite:* vt ſcribit diuus Matthæus, ca.17. & beatus Petrus qui eam audiuit, in epiſtola ſua 2. ca. 1. apertè conteſtatur. Eum appellat Ioel ca.2. doctorem iuſtitiæ, & Baruch cap. E
3. eum adinueniſſe omnem viam diſciplinæ affirmat.

m *Ecce gentem, quam neſciebas, vocabis.*) Hoc eſt, idolorum cultores, quorum actiones non approbabas, vocabis ad fidem, qui venient, & ſeruient tibi. Id voluit Deus in Pſal.17. ſignificare dicens; *Populus quem non cognoui, ſeruiuit mihi; in auditu auris obediuit mihi.*

n *Quærite Dominum, dum inueniri poteſt.*) Hoc eſt, dum eſtis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum non loco, quia vbique eſt, ſed mente toto corde, ſi eum vultis inuenire. In libro ſapientiæ c.1. ita ait ſcriptura: *In ſimplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tentant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum.* Et libro ſecundo Paralipomenon, ca.15. *Si quæſieritis*, inquit, *eum inuenietis: ſi autem dereliqueritis eum, derelinquet vos.* Et in Pſalm. 68. *Quærite Dominum, & viuet anima veſtra.* Eſt autem Deus toto animo quærendus, quemadmodum ipſe ait apud Ieremiam: ca. 29. *Cùm quæſieritis me in toto corde veſtro, inueniar à vobis.* Hinc colligitur ideò F
nos Deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Chriſtus apud Ioannem cap.7. *Quæretis me, & non inuenietis.*

o *Derelinquat impius viam ſuam.*) Dixerat: *Quærite Dominum dum inueniri poteſt*, nunc docet quomodo quærendus eſt Deus. Fieri enim non poteſt, vt quis viam Dei percurrat, niſi viam ſuam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex eſt via, altera iuſtorum, altera verò impiorum. Via iuſtorum eſt Chriſtus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus vt tanquam ducentem ad ęternam damnationem derelinquamus, & vanas atque peſtilentes cogitationes declinemus. Ait enim: *Derelinquat impius viam ſuā, & vir iniquus cogitationes ſuas, & reuertatur ad Dominum, & miſerebitur eius.* Quaſi dicat. Relinquite mundum, & conuertimini ad me, & ego miſerebor veſtri. O cæcitatem noſtram deplorandam, qui Deum pium & miſericordem relinquimus, & mundum impium & crudelem ſectamur, amplectimur malum, & relinquimus ſummum bonum. Mũdus eſt Iahel, quæ
Siſaram hoſpicio accepit, eúmque blanditiis deliniuit, & lacte refecit, ſed dormientem immaniter occidit. Quid ſperas à mundo, qui non dicam Siſaram, Iudic.4.

A ſed Dominum ſuum Chriſtum Deum noſtrum tam crudeliter tractauit? Sed dices: Si mundum reliquero, fortaſſe amittam ſubſtantiam: imò eam conſequeris. Habebis Deum, qui eſt ſummum bonum, infinita atque ſempiterna ſubſtantia. Pro humanis diuitiis cœleſtes conſequeris. Ioſeph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu dominæ cum ad crimen nefarium inuitantis, & fugit, & egreſſus eſt foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius eſt enim pallium amittere quàm Deum. Habebas annulum precioſiſſima gemma adornatum, amiſiſti gemmam, nónne dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus eſt vita, D gemma verò precioſiſſima Chriſtus. Amiſiſti Chriſtum, da pro eo non ſolùm ſubſtantiam, ſed vitam, da annulum vilem, pro excellentiſſima gemma. Et ſi annulum amittas, tamen diues manebis, ſi gemmam retinueris. Derelinque igitur mundum, & ad Dominum conuertere, & miſericordiam conſequeris.

Gen. 39. Simile.

p *Quoniam multus eſt ad ignoſcendum.*) Ita Ioel propheta, *Conuertimini*, inquit, *ad Deum veſtrum, quia benignus, & miſericors eſt, patiens, & multæ miſericordiæ.*

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LV.

1 Et feriam vobiſcum pactum ſempiternum.) *Pro* pacto *eſt in Hebraico* ברית *berith, pro quo Septuaginta habent* Teſtamentum. *Ita enim verterunt*: Conſtituam vo-B bis teſtamentum æternum. *Quod quidem exiſtimo eſſe de nouo teſtamento intelligendum. Et illa verba, quæ ſunt apud Ieremiam ca. 31.* Ecce dies veniẽt, dicit Dominus, & feriam domui Iſrael & domui Iuda Fœdus nouũm, non ſecundum pactum, quod pepigi cum patribus veſtris: *Vertit in hunc modum diuus Paulus in Epiſtola ad Hebræos ca. 8.* Ecce dies veniet, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda, Teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorum. *Vbi vides per fœdus & pactum intelligi teſtamentum. Explicans autem propheta quod ſit hoc teſtamentum, indicat eſſe legem Dei in cordibus & viſceribus ſcriptam, quam diuus Paulus in eadem epiſtola dicit eſſe Chriſti Euangelium. Hoc nouum Teſtamentum appellat hoc in loco Eſaias ſempiternum, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autem Teſtamentum eſt ſemper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit ſanguis pecudum mortuorum fuſus: at Chriſtus Deus viuus nouam legem confirmaturus, calicem oſtendit, in quo fuit proprius eius ſanguis, pro hominum ſalute fundendus. Ideò in verbis conſecrationis Teſtamentum Chriſti nouum & æternum appellatur. Eſt* E *igitur hoc pactum ſempiternum Euangelium Chriſti ſuo ſanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco* ברית *quod nomen ſignificat fœdus, pactum, legem, & Teſtamentum.*

Non enim a cogitationes meæ, cogitationes veſtræ, nec viæ veſtræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia ſicut exaltatur cœli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à viis veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris. b Et quomodo deſcendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, ſed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat ſemen ſerenti, & panem comedenti: ſic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, ſed faciet quæcunque volui, & proſperabitur in his ad quæ miſi illud. c Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. d Pro ſaliuncula 1 aſcendet abies, & pro vrtica creſcet myrtus. e Et erit Dominus nominatus in ſignum æternum, quod non auferetur. F

C

a *Non enim cogitationes meæ.*) Derelinquite veſtras cogitationes & vias, quia à meis longiſſimè diſtant. Vel ſic: Exhortatus fuit impios, vt prauas conſuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipſe eos piè reciperet. Et ne mirarentur quomodo Deus ſtatim eos reciperet, qui ab eo receſſerant, eúmque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non eſſe mirandum inquit, cùm cogitationes ſuæ longè differant ab hominum cogitationibus.

b *Et quomodo deſcendit imber.*) Senſus eſt: Nulla vos teneat dubitatio, audientes eſſe gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum eſt veluti imber & nix Quemadmodum enim pluuia deſcendit de aëre, & nõ reuertitur inanis, ſed irregat terram, & germinare facit, ſic prædicatio Euangelica non erit inanis, ſed terrã, hoc eſt, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hæ ſunt Apoſtoli, & apoſtolici concionatores, quos alio in loco Eſaias nubibus volantibus comparauit. In Deuteronomio cap. 32. ait Moyſes, imò per ipſum Moyſem Deus noſter: *Audiat terra verba oris mei. Creſcat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum.* Et Eccleſiaſticus, cap. 39. *Et ipſe*, inquit, *tanquam imbres mittet eloquia ſapientiæ ſuæ.*

Infr. 60.

c *Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram.*) Nempe de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: & in ſpirituali pace ad Chriſtum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt montes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

d *Pro ſaliuncula aſcendet abies, & pro vrtica creſcet myrtus.*) Infructuoſæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iuſti: pro iniquitate erit iuſtitia, pro temeritate fortitudo, pro ſtultitia prudentia, pro libidine temperantia, pro idolorum cultu vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apoſtolus & Euangeliſta. Magdalena ex peccatrice fiet ſanctiſſima, & amorem mundi in Chriſti amorem conuertet. Paulus ex Chriſtianorum hoſte & perſecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Chriſtum conuertentur. Saliuncula arbor eſt inutilis & ſterilis. Vrtica herba eſt pungens

ſatis

A ſatis nota. Abies eſt arbor longiſſima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis ſuſtinendum aptiſſima. Myrtus planta eſt medicinalis, ſalutares baccas producens, ſemper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis ſuo tempore pubeſcens.

e *Et erit Dominus nominatus in ſignum æternum, quod non auferetur.*] Hoc eſt, Ob eam cauſam Deus magnis laudibus efferetur. Nominabunt eum homines appellantes eum Deum miſericordem, quòd ex impiis effecerit iuſtos, eúmque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt. D

ANNOTATIO.

s Pro ſaliuncula aſcendet abies.) *In Hebraico eſt* תחת הנעצוץ יעלה ברוש *tachath hannaatſuts iaaleh berox. Nomen hoc* נעצוץ*, pro quo diuus Hieronymus vertit ſaliunculam, quam dicit eſſe plantam vilem, amaram, odoriſque peſſimi, ſignificat etiam ſpinam quandam naſcentem in deſerto, vt ait R. D. Pagninus vertit* ſpinam albam. *Nomen* ברוש*, pro quo diuus Hieronymus vertit abietem, ſignificat etiam cupreſſum. Ionathas in translatione Chaldaica non verba, ſed ſenſum interpretans ita vertit*: Pro iniquitate erigetur iuſtitia. *Eum ſecutus R. Salomon dicit*: Poteſtas auferetur ab impiis, & dabitur iuſtis. *Verus autem ſenſus eſt hic: Ex infidelibus & iniuſtis multi ad Chriſtum conuertentur, quos Deus fideles ac iuſtos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacent. Obcæcati enim obſtinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque ſcripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorſum in aduentu Meſſiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Eſaias de arboribus loquitur, ſed de hominibus cum illis comparatis.*

Argumentum capitis LVI.

B Prædicit Chriſtum citò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iuſtitiam, & legis obſeruationem, quæ erat vſque ad Chriſtum duratura. Indicat apud Deum non eſſe perſonarum acceptionem, cùm omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eóſque in fide & charitate è vita migrantes ad cœleſtem patriam perducat. Inuehitur in paſtores iniquos, qui falſi honoris ſpecie decepti, in ignominia & ſcelere volutantur. E

CAPVT LVI.

HÆc[a] dicit Dominus Deus: Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam: quia iuxta eſt ſalus mea, vt veniat, & iuſtitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet iſtud: [b] cuſtodiens ſabbatum, ne polluat illud, cuſtodiẽs manus ſuas, ne faciat omne malum. Et non dicat filius aduenæ qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo ſuo. [c] Et non dicat eunuchus: [d] Ecce ego lignum aridum. Quia dicit Dominus eunuchis: Qui cuſtodierint ſabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: [1] dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, [e] & nomen melius à filiis & filiabus: [f] nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit. Et in filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eum, & diligant nomen eius, vt ſint ei in ſeruos: omnem cuſtodientem ſabbatum ne polluat illud, & tenentẽ fœdus meum, [g] adducam eos in montem ſanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: [h] holocauſta eorum & victimæ eorum placebunt mihi ſuper altari meo, [i] quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, [k] qui congregat diſperſos Iſrael. [l] Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.

Gap. 11. n. (Matt. 21. b. Marc. 11. c. Luc. 19. g.)

C F

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Cuſtodite iudicium.*) Dixerat Propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Chriſti aduentu pro ſaliuncula aſcenderet abies, & pro vrtica creſceret myrtus, hoc eſt eſſe infideles & impios conuertendos ad finem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduentu Chriſti. Nunc alloquitur homines ſui temporis, vt ſperent Chriſtum venturum, & interea cuſtodiant iudicium, & faciant iuſtitiam. Tunc iudicium cuſtodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iuſtitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel cuſtodire iudicium eſt rem deliberare, facere autem iuſtitiam eſt honeſtum atque rectum eligere & exercere. Non enim ſat eſt deliberare, nam ſæpe pugnare videntur inter ſeſe virtus & vitium, & cùm vitium apparentem vtilitatem & voluptatem præ ſe ferat, vult hominem ad ſe rapere: contrà verò virtus ſua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honeſtatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt diſtrahatur in deliberando animus, afferátque ancipitem curá cogitandi. Et tũc neceſſarium eſt vt ratio eligat, voluntas rationi aſſentiatur, homo honeſtaté amplectatur, & in virtutis actiones ſtudium conferat, & operetur. Itaque non ſat eſt deliberare & iudicare quid ſit melius & honeſtius, ſed neceſſarium eſt illud melius & honeſtius eligere, & exercere. Id intelligens Dauid dicebat in Pſal. 71. *Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis.* Non ſolùm à Deo iudicium ad deliberandum petit, ſed iuſtitiam ad iuſta exercendum.

b *Cuſtodiens ſabbatum.*) Exhortatur ad legis obſeruantiam, quandiu eſſet duratura. Per ſabbati obſeruationem intellige non ſolùm illius diei quietem, ſed etiam diuinum cultum & religionem. Hæc autem ſabbati ſanctificatio moralis eſt, quantùm attinet ad ceſſationem laborum, & cultum diuinum, ſed erat cerimonialis quantùm ad tẽporis determinationem. Iudæis fuit cõſtitutus dies ſeptimus ob opus creationis, quoniam in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præceſſerat. Nos autem obſeruamus diem octauum ob reſurrectionis myſterium. Creauit Deus mundum in principio, & ſeptima die requieuit ab Geneſ. 2.

a

A vniuerſo opere, quod patrauerat: compleuit enim die ſeptimo opus, quod fecerat, & præcepit, vt hic dies ſeptimus ſanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus eſt pro peccatoribus, genuit nos ſuos ſanguine, & octaua die requieuit, & reſurrexit, & compleuit opus ſuum, & ideò hic dies meritò obſeruatur. Vt enim obſeruabatur in lege veteri dies, in quo Deus compleuit creationem, ſic in noua lege obſeruatur dies in quo ipſe Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Eccleſia Spiritu ſancto gubernata præceptum de ſabbati obſeruatione, quatenus erat ceremoniale: ſed quatenus eſt morale, integrum reliquit.

c *Et non dicat filius aduenæ.*) Conſolatur iis verbis Propheta eos, qui ex Gentibus ad Iudæos veniebant, qui proſelyti dicuntur, ne timore debilitati diffiderent, quòd non eſſent ex ſemine Abrahami, ſe eſſe ſalutem conſecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perſeuerauerit vſque ad finem, ſaluus erit. Vt enim verbis vtar diui Pauli in epiſtola ad Romanos c. 10. *Non eſt diſtinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum.* Eodem modo conſolatur eunuchos exiſtimantes, ſe eſſe

B maledicto legis obnoxios dicentis in Deuteronomio c. 7. *Non erit apud te ſterilis vtriusque ſexus.* Oſtēdit Propheta tam poſſe beatitudinem conſequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Candacis, cuius meminit Lucas in Actis c. 8. vir eo in loco appellatur. Qui cùm in via otioſus non eſſet, & legens Eſaiam eum non intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & oſtendit Chriſtum, qui in litera clauſus occultabatur.

d *Ecce lignum aridum.*) Id eſt, impotens ad generandum.

e *Et nomen melius à filijs & filiabus.*) Hoc eſt, Dabo eis melius nomen quàm id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam non cuſtodientes, & Abrahami opera non ſectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Chriſtum receperunt, *dedit eis poteſtatem*, vt ait diuus Ioannes cap. 1. *filios Dei fieri.* Et in prima Epiſtola ſua ait idem Ioannes c. tertio: *videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & ſimus.* Hoc eſt nomen de quo Deus hìc loquitur. Et vide quemadmodum diuinus Propheta à lege ſe transferat ad Euangelium, & à proſelytis ad eos, quos ſpiritu videbat eſſe Chriſtum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt

C eſſe multò illuſtrius & præſtantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari,

f *Nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit.*] Hoc eſt, appellabo eos Chriſtianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla poſteritatis obliuione obſcurabitur. Vel capitur hìc nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate conſtituto, de quo in Prouerbiis c. 22. Salomon, *Melius*, inquit, *eſt nomen bonum quàm diuitiæ multæ.* De illuſtrium & iuſtorum nomine ait Eccleſiaſticus c. 41. *Bonum nomen permanebit in æuum.* De impiorum contrà, *nomen*, inquit, *impiorum delebitur.* Et in Prouerbiis c. 10. ait Salomon: *Nomen impiorum putreſcet.* Promittit hìc Deus ſuis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticeſcat, cui nulla hominum obliuio ſit finem allatura. Eſt enim in gloriæ promiſſione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen exiſtimes, me non de illa gloria loqui, quæ eſt falſa & inanis, & in populi temeritate conſtituta, ſed de ea, quæ in virtute conſiſtit, eſtque ipſius virtutis ornamentum & decus, qua viri pietate præſtantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiúſque laudes cœleſti quadam harmonia decantandas. Ex

D quo colligitur eos in errore verſari qui gloriam damnant, inanis, atque furioſæ, & falſæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim ſi quis tenens manu ligneam ſphæram, eius fragilitatem colligens, & in veram ac cœleſtem ſphæram conferens, vellet oſtendere cœlos eſſe ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus conſtanter ſeruantes, grauiter erraret, ſic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis, laudémque populi vanè appetentis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, aſſerens eam eſſe leuem, inanem, turbulentam, ambicioſam, & vitiorum laudatricem in errore grauiſſimo verſaretur. Inanis enim & falſa gloria tantùm abeſt à gloria, quàm ſphæra quædam lignea ab ſphæra cœleſti, & ſidera picta ab illis admirabilibus ſtellis, quæ excellenti pulchritudine ornatæ, immutabili conſtantia celeritatéque mirabili circulos ſuos orbéſque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re grauiter & eleganter diſſeruit in ſuis dialogis de gloria Oſorius ille Luſitanus, alter Xenophon inter Græcos, cuius voce Muſas quaſi locutas ferunt, alter Cicero inter Latinos, qui non ſolùm eloquentes ſuæ ætatis, ſed antiquitatis etiam memoriam eloquentia E ſuperauit.

g *Adducam eos in montem ſanctum meum.*] Id eſt, in Sionem. *Et lætificabo eos in domo orationis meæ*, Id eſt, in templo Hieroſolymæ. Poteris per montem Chriſtum intelligere, quem Eſaias ſecundo capite, & Michæas quarto montem appellant. At ego exiſtimo per montem intelligi Eccleſiam, quam ſtatim domum orationis appellat. Vocatur autem Eccleſia mons ob fidei, doctrinæ, altiſſimorúmque myſteriorum celſitudinem.

h *Holocauſta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.*) Iudæi pecora Deo immolabant, Chriſtiani verò ſeipſos, vt ſpirituales hoſtias offerunt, de quibus exiſtimo eſſe in primis hunc locum intelligendum.

i *Quia domus mea.*) Hunc locum citauit Chriſtus, vt Euangeliſtæ teſtantur. Cùm enim intraſſet templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & menſas nummulariorum cathedráſque vendentium euerteret, dicit eis: *Scriptum eſt: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.* Qui locus etſi de illo templo intelligitur, tamen ad Eccleſiā Catholicā refertur, cuius templum illud imaginē gerebat. Et aduerte. Non dixit: *Domus mea* domus hircorū & vitulorum eſt, ſed *domus orationis.* Nec dixit ſolùm Iudæis, ſed cunctis populis, non in vno Hieroſolymæ loco, ſed in toto terrarum orbe collocatis. In Eccleſia Catholica ſunt veræ preces, nam extra eam ſunt hæreſes, & blaſphemiæ, non autem verę precationes. Vide quid dicat Deus: *Domus mea domus orationis vocabitur.* Oratio hæreticorum non eſt oratio dicenda. Comparat Dionyſius orationē catenæ aureæ de cœlo vſque ad terram demiſſæ, quam ſi quis apprehendat, vt aſcendat per illam, is videtur catenam ad ſe trahere, ſed ipſa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad cœlum nullo modo vehantur, ſed ad imas ac cæcas tenebras præcipitentur, clariſſimè colligitur eos eſſe non ſolùm fide & gratia, ſed etiam vera ratione deſtitutos. Et perpende quanta modeſtia & obſeruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit eos latrones appellans. De Simeone ſcribit ita diuus Lucas cap. 2. *Reſponſum acceperat ab Spiritu ſancto non viſurum ſe mortem, niſi priùs videret Chriſtum Domini. Et venit in ſpiritu in templum.* Si in ſpiritu iremus ad templum, eſſemus veluti Simeon diuina conſolatione refecti. Cùm igitur templum fuerimus ingreſſi, omnes mundi curas

Matt. 21. Mar. 11. Luc. 19.

F

Simile.

A curas & cogitationes ante oſtium relinquamus, nè nos Deus à templo reiiciet. Conſidera obiecto. Si illa puritas requirebatur in templo, vbi hirci & arietes immolabantur, quid tibi videtur debere eſſe in templo, vbi ipſe Chriſtus verus Deus eſt hoſtia & ſacrificium, & in ſacramento euchariſtiæ realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes, & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent!

k *Qui congregat diſperſos Iſrael.*) Officium Dei eſt congregare, vt aliàs annotauimus.

l *Adhuc congregabo ad eum.*) Hoc eſt, Non ſolùm congregabo Iſraelem, ſed etiam ad eum, id eſt, præter eum, congregabo gentes, quæ ſunt cum eo coniungendæ. Quaſi dicat: Erit Eccleſia mea non ſolùm ex Iudæis, ſed etiam ex Gentibus congregata.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVI.

i Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.) *Poteſt etiam verti:* Dabo eis in domo mea & in arcibus meis conſilium ſiue virtutem. *Eccleſiam Catholicam appellat domum & arcem ſuam, aduerſus quam portæ inferi nullis vnquam hæreſum machinis poterunt præualere. Pro loco eſt in Hebraico* יד *iadh, quod nomen locum ſignificat, & conſilium, & virtutem, ſeu potentiam. Soli illi, qui in Eccleſia continentur, habent conſilium, & virtutem, & ex conſequenti omnes hæretici ſunt his rebus deſtituti.* Non eſt enim conſilium contra Dominum, *vt ait in Prouerbiis Salomon.* Nec eſt virtus iis, qui ſe libenter & ignauè hoſtibus tradunt. *Significat etiam hoc nomen propriè manum: ideò poteſt hic locus ita verti.* Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manum. *Hac ratione adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18.* Et appellatur manus Abſalom vſque ad hanc diem. *Quod poteſt rectiſſimè verti:* Et appellatur locus Abſalom vſque ad hanc diem, יד *iadh, enim locum ſignificat.*

Matt. 33.

B E

[a] Omnes beſtiæ agri venite ad deuorandum, vniuerſæ beſtiæ ſaltus: [b] Speculatores eius cæci omnes, neſcierunt vniuerſi: [c] canes muti non valentes latrare, [d] videntes vana, dormiē-
Iere. 6. c. tes & amantes ſomnia. Et [a] canes impudentiſſimi [e] neſcierunt ſaturitatem: [a] ipſi paſtores
ignorauerunt intelligentiam. [f] Omnes in viam ſuam declinauerunt [g] vnuſquiſque ad auaritiam ſuam à ſummo vſque ad nouiſſimum. Venite [h] ſumamus vinum, & impleamur ebrie-
Sap. 2. b. tate: & erit ſicut hodie, ſic & cras, & multò amplius.

a *Omnes beſtiæ agri venite ad deuorandum.*) Dixerat multos ex Gentibus & Iudæis eſſe in Eccleſia congregandos. Sed quoniam ſpiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præſulum, qui futuri erant, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & ſaltuum ad eos deuorandos. Vide ſanctam iram Prophetæ, non ab odio, ſed à charitate productam. Non in homines excandeſcit, quatenus homines, ſed quatenus ſunt ſcelerati, & non ſolùm corrupti, ſed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præſulum deprauatione proueniant. Fortaſſe iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vaſtitate per Romanos infideles, quos beſtiarum nomine intelligit. Et ſi hoc ita eſt, tunc ea verba præcedentia: *Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.* poſ-
C ſunt habere hunc ſenſum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hieroſolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vſque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliti videantur.

b *Speculatores eius cæci omnes, neſcierunt vniuerſi.*) Inuehitur in præſules ignorantes & cæcos, quorum eſt videre, & tanquam ex ſpecula longè proſpicere, & prouidere, ideò ſpeculatores multis in locis appellantur. Sed ſi ſpeculator ſit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confuſionem? Sed hac de re aliis in locis ſatis diſſeruimus.

c *Canes muti non valentes latrare.*) Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obſecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud
Ezech. 3 Ezechielem in hunc modum loquentem. *Fili hominis ſpeculatorem dedi te domui Iſrael, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium: Morte morieris: non annunciaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via ſua impia, & viuat, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram.* Videant hæc paſtores, & contremiſcant. Debent quidem plura ora habere quàm ea, quæ fingunt habuiſſe hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundaſſe fictis fabulis prodiderunt. Euſebius in libro de præparatione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem Solem fuiſſe ab Ægyptiis vocatum Oſirim, hoc eſt, multos oculos habentem, cui princeps ſiue præſul comparatur.

d *Videntes vana, dormientes, & amantes ſomnia.*) Per ſomnia rerum humanarum gloriam inanem, & ſomnio ſimilem intelligit. Reprehendit præſules vanitati F
deditos, qui ſuas dignitates non ad populi vtilitatem referunt, ſed ad ſuam vanitatem & arrogantiam. Væ illis, væ illis, quoniam dignitates ad ſuam propriam perniciem quæſierunt. Vt enim vermiculus ſericarius admirabili labore & induſtria conficit ſericum, Simile.
& neſciens conſtruit caſulam, in qua conſtructa commoritur, & ſuum proprium ſepulchrum condit, ſic qui dominandi cupiditate & ambitione inflāmati falſos honores, & inanem mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad eandem viam ad eas dignitates tetra ſcelera moliuntur, ſibi ipſis neſcientes infamem æternámque perniciē machinantur.

e *Neſcierunt ſaturitatem.*) Hoc eſt, ob inexplebilem voracitatem nunquam ſaturantur.

f *Omnes in viam ſuam declinauerunt.*) Non Dei viam quæſierunt, ſed ſuam.

g *Vnuſquiſque ad auaritiam ſuam à ſummo vſque ad nouiſſimum.*) Ita Ieremias, *A minore quippe*, inquit, *vſque ad maiorem omnes auaritiæ ſtudent.* Parui & anguſti Ierem. 6.
animi eſt amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamē videbis multos pecuniæ ſeruos. Nihil nominant niſi pecuniam, ſuper ore pecuniam habentes. Sunt ſi- Simile.
miles piſci illi habenti ſtateram in ore, quem diuus

Petrus aſſumpſit. De quo loquitur diuus Matthæus cap. 17. Vtinam veniat aliquis diuus Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat.

h *Sumamus vinum & impleamur ebrietate.*] Verba ſunt malorum præſulum, quorum Deus venter eſt: qui præſentibus voluptatibus non ſatiati parant futuras, multò maiores præſentibus. Hi populum ad compotationes, non ad conciones inuitant.

ANNOTATIO.

1 Canes impudentiſſimi neſcietunt ſaturitatem.) *Septuaginta habent:* Animæ ignorauerunt ſaturitatem. *Acſi dicerent: Quærunt corporis voluptates, quibus ſatient voluntatem ſuam, animæ verò refectionem & ſaturitatem non curant.*

2 Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam.] *In Hebraico eſt in hunc modum* יעיסלא רדעו תכיו והמה *vehemmah roim lo iadhen hauin. Poteſt totum hoc ita verti:* Et ipſi paſcunt, nempe ſeipſos, & neſciunt intelligentiam, *Acſi dicat Propheta: Ipſi illecebris & blanditiis ſeipſos deliniunt, ſuum corpus accuratè & ſplendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt.* Et ſunt mali neſcientes intelligentiam. *Vbi noſtra verſio habet:* Ipſi paſtores, habent illi: Et ſunt mali. *Dictio enim Hebraica* רעים *roim, quæ quatuor literis ſcribitur, poteſt eſſe à verbo* רוע *roaa, quod ſignificat malum eſſe; quam rationem Septuaginta fuerunt ſecuti, & poteſt eſſe à verbo* רעה *raah, quod ſignificat paſcere. Et hanc ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres.*

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tantam eſſe hominum obliuionem, vt ea, quæ ante oculos habent, non conſiderent. Reprehendit eos, qui
B viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorúmque nomen & decus ab excellenti virtutis pręſtantia productum maculare E
conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falſos atque commentitios deos coluerunt, séque turpiſſimis ſuperſtitionibus contaminarunt. Oſtendit Dei pietatem erga homines, & hominum ergà Deum impietatem.

CAPVT LVII.

IVſtus[a] perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo: [b] & viri miſericordiæ colliguntur, quia non eſt qui intelligat, [c] à facie [1] enim malitiæ collectus eſt iuſtus. [d] Veniat pax, requieſcat in cubili ſuo, qui ambulauit in directione ſua. [e] Vos autē accedite huc filij auguratricis, [f] ſemen adulteri & fornicariæ. [g] Super quem luſiſtis? ſuper quem dilataſtis os, & eieciſtis linguam? [h] Nunquid non vos filij ſceleſti, [i] ſemen mendax? [k] Qui conſolamini in diis ſubter omne lignum frondoſum, [l] immolantes paruulos in torrentibus ſubter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua hæc eſt ſors tua, & ipſis effudiſti libamen, obtuliſti ſacrificium. Nunquid ſuper his non indignabor? Super montem excelſum & ſublimem poſuiſti cubile tuum, & illuc aſcendiſti, vt immolares hoſtias. [m] Et poſt [2] oſtium & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum, quia iuxta me diſcooperuiſti, & ſuſcepiſti adulterum: [n] dilataſti cubile tuum, & pepigiſti cum eis fœdus, dilexiſti ſtratum eorum manu aperta. Et ornaſti te regio vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua. [o] Miſiſti legatos tuos procul, & humiliata es vſque ad inferos. [p] In multitudine viæ tuæ laboraſti: [s] non dixiſti: Quieſcam, [q] vitam manus tuæ inueniſti, propterea non rogaſti. [r] Pro quo ſolicita timuiſti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitaſti in corde tuo, quia ego tacens, & quaſi non videns, & mei oblita es. F

C

EXPLANATIO.

a *Iuſtus perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo.*) Hoc eſt, Moriuntur viri iuſti, & nemo eſt qui conſideret, quare moriantur boni, manentibus malis. Tolluntur è medio viri & miſericordia & pietate præſtantes, & tanta eſt hominum cæcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo verſet. Quæritur Propheta quare regnantibus impiis, quos in fine ſuperioris capitis ſpeculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & ſomno appellauit, & decedentibus è vita viris piis & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei cauſam inquirat.

b *Viri miſericordiæ colliguntur.*) Hoc eſt, viri miſericordes moriuntur. Mortui enim ad patres defunctos congregantur. Exiſtimant nonnulli Eſaiam hoc dixiſſe ob multos viros inſigni pietate & iuſtitia, quos rex Manaſſes impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic noſtrum Eſaiam ſerra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebræos c. 11. ſanctorum tormenta ſcribentis: *Secti ſunt*, pro quo quidam vertunt: *Serrati ſunt.* Accipi autem *colligi* pro mori eſt in diuinis literis vſitatiſſimum.

c *A facie malitiæ collectus eſt iuſtus.*] Reddit cauſam, quare moriatur iuſtus manentibus impiis, quippe ne videat futuram vltionem: moritur enim & diſcedit à facie malitiæ, hoc eſt, à præſentia ſupplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum, aut ciuitatem, tollit priùs è medio iuſtos, quorum precibus & virtutibus terra illa ſuſtentabatur. Ex Sodoma ſegregauit Lot, vt Sodomitas incendio conſumeret: Noë ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Ægypto, vt Ægyptios in mari ſubuerteret. Ex quo colliges eſſe Deum iratum regno, à quo aufert viros ſapientes, iuſtitia excultos, omniúmque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hieroſoly-

A ſolymam ob Iudæorum ſcelera, priùs voluit vt Ioſias pius & iuſtus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ commemorant: *Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad ſepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus ſum ſuper locum iſtum.* Fuit mora Ioſiæ ſignum vltionis, quam Deus de Iuda voluit ſumere. Qui enim fieri poſſet, vt ædificium permaneret, ſi eius columna auferebatur? Erat quippe iuſtus rex columna, cui regnum innixum ſeipſum ſuſtentabat. Vt igitur Deus puniat mundum, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutúmque diuitiis abundantes, *quibus*, vt ait Apoſtolus, *dignus non eſt mundus.* Aſpice obſecro quanto honore habendus & ſuſpiciendus ſit vir bonus. Naaman Syrus aſportauit ſecum ex Samaria terram, in qua ſanctus Eliſæus habitabat. Exiſtimauit enim etiam vtilem eſſe & dignam honore terram, vbi vir ſanctus pedes figebat. At mundus iuſtos, quorum beneficio ſuſtentatur, affligit, & odio proſequitur, & è ſua familiaritate longiùs pellit. Ideò Chriſtus Deus noſter dicebat Apoſtolis ſuis: *Abſque ſynagogis facient vos: ſed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe*

4. Reg. 22.

Hebr. 16.

4. Reg. 5.

Ioan. 16.

B *præſtare Deo.* O mundi cæcitatem & malitiam. Poteſt etiam hoc ita intelligi. Colligitur iuſtus à facie malitiæ, hoc eſt, ne videat iniquorum ſcelera, eáque imitans pereat cum illis. Ita enim de iuſto in libro Sapientiæ cap. 4. ſcriptum legimus: *Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, tranſlatus eſt, raptus eſt, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* Vbi aſpicis iuſtorum mortem eſſe Dei beneficium in illos collatum.

d *Veniat pax, requieſcat in cubili ſuo, qui ambulauit in directione ſua.*] Hoc eſt, veniat mors, vt iuſtus requieſcat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iuſtorum vocat pacem, quoniam à mundi pugna liberati cœleſtem pacem conſequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri ſancti ex hac turba & colluuione deſcendunt, & ad illas beatiſſimas cœlitum ſedes proficiſcuntur, ſempiternam gloriam conſecuturi.

e *Vos autem accedite huc filij auguratricis.*) Iudæos appellat filios auguratricis, hoc eſt, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. Suprà c. 2. de Iudæis loquens dixerat: *Augures habuerunt vt Philiſthiim.*

C f *Semen adulteri & fornicariæ.*) Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudæorum, qui tunc exiſtebant, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hieroſolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicens primo capite: *Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis?*

g *Super quem luſiſtis?*) Id eſt, Quare prophetas irriſiſtis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum ſcelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabant. Ideò ſequitur: *Super quem dilataſtis os, & erexiſtis linguam?* Omnia hæc à principio capitis vſque ad hunc locum poſſunt referri ad Chriſti mortem. Ille enim eſt iuſtus ille, qui pro nobis mortuus eſt, de quo dixit in principio: *Iuſtus perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo.* Nolunt enim Iudæi conſiderare & intelligere, ſe ob Chriſti cædem eſſe afflictos & ærumnoſos, per totum mundum diſperſos. Hi ſunt qui eundem Chriſtum irriſerunt & blaſphemarũt. Quam ob cauſam Eſaias ait: *Super quem luſiſtis, ſuper quem dilataſtis os, & erexiſtis linguam?*

h *Nunquid non vos filij ſceleſti?*] Cùm ſitis ſcelerum maculis notati, cur viros ſanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus eſt dicere.

D i *Semen mendax.*) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, ſed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat ſemen mendax, hoc eſt, degeneres, ſui progenitoris veſtigia nequaquam ſequentes.

k *Qui conſolamini in diis ſubter omne lignum frondoſum.*) Id eſt, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

l *Immolantes paruulos in torrentibus ſubter eminentes petras.*) In tantam cæcitatem inciderũt Iudæi vt Deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem ſuos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus conſtitutos, & ad pedes lapidum filios ſuos immolabant. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege capita 16. 17. libri quarti Regum, & caput 28. libri ſecundi Paralipomenon, & Pſalmum 105. cuius hæc ſunt verba: *Immolauerunt filios ſuos & filias ſuas dæmoniis, & effuderunt ſanguinem innocentem.*

m *Et poſt oſtium & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum.*) Ponebant Iudæi idolum ſuum poſt fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud ſalutarent, & memoria tenerent: ſimulachrum dæmonis appellabant memoriale ſuum.

E n *Dilataſti cubile tuum.*) Hoc eſt, multa idola coluiſti.

o *Miſiſti legatos tuos procul.*) Nempe ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugiſti, & te illis ſubieciſti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitaſti. Illud, *humiliata es vſque ad inferos*, poteſt habere hunc ſenſum: Quoniam Deum dereliquiſti, & ad Gentes ſuperſtitionibus deditas obedientiam miſiſti, ad ima tartara & æternos cruciatus deſcendes.

p *In multitudine viæ tuæ laboraſti. Non dixiſti: Quieſcam.*] Iuiſti ad regem Aſſyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, ſed tanto deſiderio tenebaris accedendi ad regẽ, vt nolles in via requieſcere. Non enim dixiſti: Quieſcam. Vel ſic: *In multitudine viæ tuæ*, hoc eſt, in varietate & multitudine tuorum ſcelerum laboraſti, ſed à tuis deprauatis moribus noluiſti deſiſtere. Nihil moleſtius quàm admittere peccata. Ideò ſcriptura in libro Sapientiæ c. 5. facit impios in hunc modum loquentes: *Laſſati ſumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles.* Et Ieremias c. 9. *Vt iniquè*, inquit, *agerent, laborauerunt.*

F q *Vitam manus tuæ inueniſti, propterea non rogaſti.*) Id eſt inueniſti vitam, quam deſiderabas, ideò nullas ad me preces fudiſti. Inueniſti vitam ita tuæ voluntati aptam, acſi tu eam tibi tuis manibus feciſſes. Et eam ob cauſam ad me ſupplex accedere noluiſti. Aſpicis quantùm nobis noceat proſperitatis, cùm nos Dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerum aduerſarum acerbitate has voces emiſit, *Miſericordias Domini in æternum cantabo.*

Pſal. 88.

r *Pro quo ſolicita timuiſti?*) quaſi dicat: neminem. Vel ſic: Túne ſolicita timuiſti me? Quaſi dicat: non quidem. Et reddens huius rei cauſam, ait: *Quia mentita es*, hoc eſt, quoniam à me defeciſti: & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acſi ſcelera tua non vidiſſem, diſſimulabam. Vide flagitioſorum hominum deprauationem. Deus non eos ſtatim puniebat, ſed ob miſericordiam ſuam eorum vitia diſſimulabat: at illi hac diuina miſericordia abutentes Deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens ſalutari potione, conuertit eam in perniciem: ſic impij diuinam miſericordiam contemnentes, ſpem impunitatis in illecebram gra-

A uius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & longanimitate vtitur ergà peccatores, ſi nonnulli ex illis inde ſumunt occaſionem teteriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitētiam adducat, & multi gratiam & gloriam conſequuntur. Sinautem nonnulli inde volunt ſui excidij ſumere occaſionem, nulla eſt Deo culpa tribuenda, qui vtitur miſericordia, vt omnes vitam conſequantur. Si Simile. tu in quodam periculoſo fluuio validum & excellen- D tem pontem conſtrueres, quos omnes poſſent ſecurè tranſire, quis tibi vitio tribueret, ſi nonnulli ſe ex illo præcipitarent? Sic diuina miſericordia pons eſt firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam tranſimus, nec eſt in Deum culpa vlla reiicienda, ſi nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epiſtola ad Romanos c. 2. his verbis diuus Paulus: *Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor tuum, theſaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iuſti iudicij Dei.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LVII.

1 A facie enim malitiæ collectus eſt iuſtus.) *Pagninus magis ſenſum quàm verba vertens tranſtulit.* Propter malum mundo venturum congregatur iuſtus ad patres B ſuos. *Quæ verſio ſenſum, quem in explanatione ſecuti ſumus, illucidat.*

2 Et poſt oſtium, & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum.) *Pro memoriali tuo eſt in Hebraico* זכרונך *zichronec, quod nomen memoriale ſiue monumentum ſignificat, vt Exodi trigeſimonono capite.* In monumentum filiorum Iſrael. *Eſt enim à verbo* זכר *zachar, quod ſignificat meminiſſe & recordari. Sed quoniam ſignificat etiam ſuffimigare, & odorificare, poteſt verti:* Et poſt oſtium & retro poſtem poſuiſti ſuffimentum tuum. *Solebant enim Gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. Vnde illud Eſaiæ cap. 66.* Qui recordatur thuris, *poteſt verti:* Qui odorificat thus. *Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit:* Et poſt oſtium & poſtem poſuiſti ſuffitum tuum.

3 Nec dixiſti, quieſcam.) *Pro* quieſcam *in Hebraico eſt* נואש *noax. Et poteſt verti:* Deſperatum eſt. *Vt ſit ſenſus: Et ſi longa erat via, nunquam tamen diffidiſti, nec intra te dixiſti, nullam eſſe ſpem. Septuaginta tamen coincidunt cum noſtra verſione vulgata. Ita enim habent:* Et non dixiſti, deſinam. E

Ego [a] annuntiabo iuſtitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. [b] Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, [c] & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, [d] hæreditabit terram, & [e] poſſidebit montem ſanctum meum. [f] Et dicam: Viam facite, præbete iter, declinate de ſemita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelſus, & ſublimis habitans æternitatem, & ſanctum nomen [g] eius in excelſo, & in ſancto habitans, & cum contrito & humili ſpiritu: vt viuificet ſpiritū humilium & viuificet cor contritorum. [h] Non enim in ſempiternum litigabo, nec vſque ad finem iraſcar, [i] quia ſpiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. [k] Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus ſum, & percuſſi eum, [l] abſcondi à te faciem meam, & indignatus ſum: [m] & abiit vagus in via cordis ſui. Vias eius vidi, & ſanaui eum, & reduxi eum, & reddidi conſolationes ipſi, & lugentibus eius. [n] Creaui fructum labiorum pacem, [o] pacem ei qui longè eſt, & qui propè, dixit Dominus, & ſanaui eum. [p] Impij autem quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. [q] Non eſt pax impiis, dixit Dominus C Deus.

a *Ego annuntiabo iuſtitiam tuam.*) Scelera ſynagogæ Sap. 48. iuſtitiam appellat ironicè.

b *Cùm clamaueris liberent te congregati tui.*) Hoc eſt, milites, quos ex Gentibus congregaſti. Quaſi dicat: quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, ipſi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non ſum liberaturus. Ita per Ieremiam capite ſecundo. *Vbi ſunt*, inquit Deus, *dij tui, quos feciſti tibi? Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.*

c *Et omnes eos auferet ventus, tollet aura.*) Hi in quibus ſpem tuæ ſalutis collocas non ſolùm te, ſed nec ipſos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad ſeipſum, non ad homines confugiant.

d *Hæreditabit terram.*) Nempe, promiſſionis.

e *Poſſidebit montem ſanctum meum.*] Hoc eſt, Sionem. Poteris per terram & mōtem Dei cœlum intelligere.

f *Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.*) Hoc eſt, honorificè & amantiſſimè eos ad patriam ſuam reducam.

g *In excelſo & in ſancto habitans.*) Hoc eſt, cum contrito & humili ſpiritu. Explicans enim quis ſit excelſus & ſanctus ſubdit: *Et cum contrito & humili ſpiritu.* F Aſpicis hîc virum humilem & abiectū eſſe magnum & excelſum. Ille magnus eſt qui ſe paruum facit: contrà verò qui ſe eleuat, infimus eſt & abiectiſſimus. Vera celſitudo inanis celſitudinis contemptu & iactura cōputatur, inaniſq; celſitudinis auiditate amittitur. Ille namq; eſt magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aſpirat, & ideò ſe parui facit, quia ſe cum magnis, quæ ſuſpicit, confert, magnum enim & paruum ſine comparatione intelligi non poſſunt. At ſuperbus ſe ideò magni facit, quia ſe cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur ſuperbum eſſe puſillanimum, quoniam in paruis ſemper verſatur, humilem verò magnanimum, qui ſibi res magnas & arduas ſemper proponit. Quî enim fieri poteſt, vt magnanimus non ſit ille, qui cœleſtem illam ac glorioſam ciuitatem intuetur, in eáque in terra adhuc poſitus iam verſatur? Ita enim quidam humilis dicebat: *Conuerſatio noſtra in cœlis eſt.* Imò ipſe humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Eſaiam: *Cœlum mihi ſedes eſt.* Et paulò pòſt explicans quid eſſet hoc cœlum, *Ad quem autem*, inquit, *reſpiciam niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos?*

Non

A h *Non enim in ſempiternum litigabo, nec vſque ad finem iraſcar.*) Senſus eſt: Ego, inquit Deus, iraſcor, & hominibus ſuccéſeo, non quòd ſit meum proprium opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines ſtudeant auaritiæ, & meipſum contemnant, iraſcor illis, vt relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuerſis & verum iter ſequẽtibus non iraſcor, nec litem intendo.

i *Quia ſpiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciã.*] Id eſt, Quia à me creantur ſpiritus & animæ, & ego eas facio. Vel ſic: Non ſemper iraſcar populo meo: nam à me exibit fauor, & ego eos proſperè faciam nauigare. Et ita ſpiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora ſumpta à nauigãtibus, qui flantem ventum ſemper appetunt. Quaſi dicat: Etſi populus meus aliquando reflantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo proſperum ventum, vt expanſis velis, omnibúſque ad voluntatem fluẽtibus, ad portum fœliciter vehatur.

k *Propter iniquitatem auaritię eius iratus ſum.*) Vide Dei miſericordiam, ideò nobis iraſcitur, vt ſeruet. In media ita vtitur miſericordia. Ita ait ipſe in Pſalmo 88. *Viſitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eo.* Et in alio Pſalmo 98. ait Dauid: *Deus tu propitius fuiſti eis, & vlciſcens in omnes adinuentiones eorum.* Vbi vides Deum tunc nobis eſſe propitium, cùm
B de noſtris inuentionibus contra eum admiſſis vltionem ſumit. Punit igitur nos, vt noſtri miſereatur, eſt enim miſericordia opus ſuum. Vnde id quod dicitur in Pſalmo 89. *Reſpice in ſeruos tuos, & in opera tua,* poteſt verti ex Hebræo, *Appareat apud ſeruos tuos opus tuum.* Quaſi dicat, Miſerere ſeruorum tuorum, Opus enim Dei eſt eius miſericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo diuus Hieronymus. Eſſe autem miſericordiam proprium Dei opus, latè explicuimus ca-
Pſal. 79. pite 28.

l *Aſcendi à te faciem meam.*) Nempe, vt me deſideràres, & diceres. *O ſtende faciem tuam; & ſalui erimus.*

m *Et abiit vagus in via cordis ſui.*] Hoc eſt in via ſui appetitus. Quaſi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & errans vitam ſuæ voluntatis elegit, meam autem dereliquit. Caino dixit Deus: *Vagus &*
Gen. 4. *profugus eris ſuper terram.* Ex peccato procedit vagatio & inconſtantia. Ideò Ieremias in Threnis cap. 1. *Peccatum,* inquit, *peccauit Hieruſalem, propterea inſtabilis facta eſt.* Quandiu anima eſt cum Deo coniuncta, eſt firma & conſtans, quoniam Deus cui adhæret, nõ mutatur. Ait enim: *Ego Deus, & non mutor.* Si vis firmus D
eſſe & immobilis, adhære Deo. Sed ſi ab eo receſſeris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinẽ, nullam conſtantiam.

n *Creaui fructum labiorum pacem.*) Pro creabo, more prophetico. Senſus eſt: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore ſemper fert bellum & diſcordiam. Promittit his verbis miſſurum filium ſuum, qui, vt ait Apoſtolus, Epheſ. c. 2. *eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.*

o *Pacem ei qui longè eſt, & qui propè.*) Hoc eſt, Gentibus & Iudæis. Gentes erant à Deo remotiſſimæ, Iudæi verò viciniores. At Gentibus ait diuus Paulus: Epheſ. c. 2. *Vos qui aliquando eratis longè: facti eſtis propè in ſanguine Chriſti*: Et paulò poſt: *Et veniens,* nempe Chriſtus, *Euangelizauit pacem vobis, qui longè fuiſtis: & pacem his, qui propè.*

p *Impij autem quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt.*) Pij in tranquillitate viuunt, impij verò ſimiles ſunt feruenti & inquieto mari. Vide aptiſſimam Prophetæ ſimilitudinem. Quid commodatius & ſimilius mari, quàm vir impius? Ille enim eſt amarus contentionibus, tumidus ſuperbia, liuidus inuidia, ſpumidus libidine, mutabilis inconſtantia, creſcens & decreſcens Luna, ſequens humanarum rerum varietatem & inconſtantiam, turbulentus, fluctuoſus, aliatúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limũ, ſpumas, & alias ſpurcitias, & vt ſe purget, littus coinquinat: ſic impius vt ſe laudet, alios E
vituperat, vt ſe defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorúmque ſplendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & fremitu ſuo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutum conuerſi pedibus tranſeuntium cõculcantur, ſic tyranni & impij principes ſua ſuperbia & potentia mundum perterrent: cùm autem ſepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc eſt, quod voluit iis verbis Eſaias ſignificare: *Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum.* Et aduerte: Non dixit. Impij autem quaſi mare: eſt enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, ſed, *impij autem quaſi mare feruens.* Quemadmodũ eſt Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit, & refluit, & ſurſum deorſúmque iactatur, cui Socrates & Epicharmus Pythagoricus libidinoſum animũ compararunt.

q *Non eſt pax impijs, dicit Dominus Deus.*] Hunc verſum inuenies apud eundem Eſaiam capite 48. vbi eũ explicuimus.

F

C

ANNOTATIO.

i Vitam manus tuæ inueniſti.] *In Hebraico eſt ita:* חית יור כצאת *chaiath iadhee matſah. Nomen* חית *ſignificat vitam, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Significat etiam victum & quietem:* יד *verò manum ſignificat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur; vt præter communem verſionem poßit hic locus ita verti:* Victum manus tuę inueniſti, *hoc eſt, reperiſti alimenta manu tua quæſita. Vel ſic:* Requiem tuarum uirium inueniſti, *hoc eſt, non inueniſti tuas vires fatigatas. Vel ſic:* Vitam viriũ tuarũ inueniſti, *hoc eſt, inueniſti vires tuas viuas & integras.*

Argumentum capitis LVIII.

Pręcipit Deus Eſaię concionatori illius temporis vt clamet conſtanter, & populi ſcelera redarguat. Deſcribit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutum incubuerint pollicetur ea bona daturum, quę animum amplificent, & illuſtrent, eóſque ad eas beatiſſimas ſedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificentiſſimè decorati, cœleſti gloria, honorumque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

C[1]Lama, [a] ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo ſcelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. [b] Me etenim de die in diem quærũt, & ſcire vias meas volunt, quaſi gens quæ iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei ſui non dereliquerit: rogant me iudicia iuſtitiæ, & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aſpexiſti? [c] humiliauimus animas noſtras, & neſciſti? [d] Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra, [e] & omnes [a] debitores veſtros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. [f] Nolite ieiunare ſicut vſque ad hanc diem, [g] vt audiatur in excelſo clamor veſter. Nunquid tale eſt ieiunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam ſuam? [h] Nunquid contorquere quaſi circulum caput ſuum, & ſaccum & cinerem ſternere? Nunquid iſtud vocaui ieiunium, & diem acceptabilem Domino? Nónne hoc eſt magis ieiunium, quod elegi? [i] Diſſolue colligationes impietatis, ſolue faſciculos deprimentes, [k] dimitte eos qui confracti ſunt liberos, & omne onus dirumpe. [l] Frange eſurienti panem tuum, [m] egenos vagóſque induc in domum tuam. [n] Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne deſpexeris. [o] Tunc erumpet quaſi manè lumen tuum, & ſanitas tua citiùs orietur, [p] & anteibit faciem tuam iuſtitia tua, & gloria Domini colliget te.

Zach.7.b Eze.18.b. Mat.15.b

EXPLANATIO.

a *Clama ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam, & annunтia populo meo ſcelera eorum.*) Dixerat in fine ſuperioris B capitis impios inſtar feruentis maris æſtuare, nulláque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Eſaiæ concionatori illius temporis, vt eos increpet nullis minis perterritus, ſed clamet ſemper, & populi ſcelera redarguat. Hinc diſcant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Eſt tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quàm proſit. Vt enim perdix eſt optimus cibus, Simile. ſed non comeditur cruda, nullus eſt enim ſtomachus, qui eam poſſit digerere, ſic veritas eſt excellentiſſimum pabulum, ſed non eſt proponenda cruda, ſed aſſa aut cocta, & ſale prudentiæ temperata. Nullus eſt ſtomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda eſt veritas docet diuus Paulus ad Timotheum ita ſcribens: *Prædica verbum, inſta opportunè importunè, argue, obſecra, increpa, in omni patientia & doctrina.* Aſpicis diuum Paulum docentem eſſe cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, ſed *clama*, acſi dicat: Non ſatis eſt veritatem dicere, ſed neceſſe eſt vocem eleuare. Ad tantam peccatorum ſur- C ditatem, ad tam profundum & arctum ſomnum, opus eſt magnis clamorib⁹. Nec dicit: Clama, & ſtatim ceſſa, ſed *clama, ne ceſſes.* Nam vt qui pinum vult ſecare, Simile. etſi nec primo ictu, nec ſecũdo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à ſectione deſiſtit: ſic etſi concionator nec primo ſermone, nec ſecundo, nec tertio, moueat & perſuadeat, non debet tamen à concionibus deſiſtere. Ita ait Deus apud Eſaiam alio in loco: *Super muros tuos Ieruſalem conſtitui cuſtodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt.* Perpende etiam. Non ſolùm dixit: *Clama, ne ceſſes*, ſed addidit: *Quaſi tuba exalta vocem tuam.* Ita Oſeæ dicebat Deus: *In gutture tuo ſit* Oſee.8. *tuba.* Vbi vides veram prædicationem cum tuba cõparari. Vt enim in fine mundi ad ſonitum tubæ, vt ait in epiſtola prima ad Corinthios c. 15. Apoſtolus, & apud Matthæum ipſa Veritas, mortui audita concio- Mat.24. ne reſurgunt. Et comparans Deus Eſaiæ concionem tubæ ſonanti, voluit ſignificare Iudæos eſſe mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus concionem cum tuba, quoniam, vt tuba ad bellum vocat & excitat, ſic concio ſuadet ad fortiter cum mundo, carne & diabolo E pugnandum. Præterea ſolet tuba in ſolennitatibus tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur in Pſalmo 80. *Buccinate in neomenia tuba, in inſigni die ſolennitatis veſtræ:* ſic concionator debet excitare ad laborem in præſenti, & ad gaudium in futuro. Hîc eſt locus vincendi, ibi triumphandi: hîc breuis laboris, illic ſempiternæ quietis: hîc pœnæ tranſeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis exiſtimo concionem tubæ comparari. Nam & alio loco apud hũc Sup.40. noſtrum prophetam dixit Deus: *In montem excelſum aſcende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ieruſalem: exalta, noli timere.* Hoc autem in loco poſtquam dixit: *Quaſi tuba exalta vocem tuam.* addidit: *Annuntia populo meo ſcelera eorum.* Vbi vides concionatoris officium eſſe ſcelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannem ca. 16. Chriſtus, ita Apoſtolis dicens: *Cum venerit Spiritus ſanctus, ille arguet mundum de peccato, &c.* Quaſi diceret: Vos pleni Spiritu ſancto mundum arguetis, eiúſque ſcelera nũtiabitis, & timore depulſo reprehendendi habebitis libertatem. Nullum eſt mare, in quo poſſit libertas F boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. Diuus Hieronymus tuba illa diuina ita in quodam loco ait: Licet hydra ſibilet, victórque Simon incendia iactet, nunquam meum adiuuante Chriſto ſilebit eloquium: etiam præciſa lingua balbutiet. Hæc glorioſus ille Eccl.12. Hieronymus. In Eccleſiaſte ita ſcriptum legimus: *Verba ſapientium quaſi ſtimuli, & quaſi claui in altum defixi.* Non enim debent palpare, ſed pungere. Nónne verba diui Ioannis erant ſtimuli & claui, cùm re- Matt.3. gem Herodem audacter argueret, & Phariſæos geni- Act.7. mina viperarum appellaret? Lege concionem diui Stephani ad Iudæos, & videbis ſtimulos & clauos pungentes, ipſóſque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifeſta ſcelera ſilentio tranſire, quod Deus per Eſaiam alio in loco his verbis ſignificauit: *His qui latamini ſuper muros coctis lateris loquimini plagas ſuas.* Et hîc *Annuntia populo meo ſcelera eorum.* Sed quoniam omni vitio debet carere, qui in alterũ paratus eſt dicare, debet concionator operibus bonis concionem

ſuam

A ſuam ſuſtentare. Vt tuba dum ſonitum emittit, mani-
Similitudo bus tenetus, ſic concio manibus, hoc eſt, concionato-
ris operibus ſuſtentatur. Voces enim & actiones ſi-
mul iunctæ harmoniam & concentum excellentem
efficiunt. Opus eſt, vt & tuba ſonet, & manus ſint ad
eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis ſcriptu-
ra in lib. Iudicum c. 7. ſignificare, vbi ait, eos qui erant
cum Gedeone aduerſus Madianitas pugnaturi in ma-
Figura. nibus lampades cum igne, & tubas ſonantes portare.
Tubæ ſonantes ſunt verba, lampades verò in mani-
bus ſunt præclaræ virtutum actiones & exẽpla, iux-
Luc. 12. ta id quod ait Chriſtus: *Sint lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus veſtris.*

b *Me etenim de die in diem quærunt.*] Ita nunc multi
Simile de die in diem proponunt ſe à vitiis ad Deum cõuer-
ſuros, at nunquam conuertuntur, ſimiles nautis in
portu qui cotidie proponunt egredi, & dare vela vẽ-
tis, & nunquam ſoluunt, donec præterito nauigandi
tempore, nauis in portu putreſcat & cõſumatur. Præ-
tereunt quadrageſimæ & quadrageſimæ, & nũquam
à vitiis abducũtur, quotidie ſe ab illis abducere pro-
ponentes O ignauiam deplorandam! Eleuate ancho-
ras: præcidite earum funes, quia amittitis tempus, &
Mat. 7. æſtum, & ventum proſperè atque mirabiliter flan-
tem. Iudæi de die in diem Deum quærebant; ſed eũ
non inueniebant, quia ſe à vitiis non ſeparabant. Si
verè eum quærerent inuenirent: ait enim Chriſtus:
Nu. 18. a. *Qui quærit inuenit.* Sed ſunt multi, qui Deum corpore
B quærere videntur, cùm animo ab eo longiùs fugiant.
Filij Iſrael in deſerto pergebant corpore ad terram
promiſſionis, animo autem in Ægyptum reuertebã-
tur, eius allia, porros, & cucumeres deſiderantes. ideò
ad terram promiſſionis non acceſſerunt. Sic multi
Deum non inueniunt, quia interiùs non quærunt,
quem exteriùs quærere videntur: Poteſt hoc ita in-
telligi: A me quotidie veritatem quærunt. Nam ſe-
quitur ſtatim: Et ſcire vias meas volunt, quaſi gẽs, quæ
iuſtitiam fecerit.

c *Humiliauimus animas noſtras, & neſciſti.*] Hoc eſt, nõ
approbaſti. Vel ſic: ieiunauimus, & abiecimus nos ip-
ſos, & non reſpexiſti nos.

d *Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra.*]
Verba ſunt Dei reſpondentis hominibus iniquis, in-
terrogantibus cur Deus ad eorum ieiunia non ad-
uerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam
voluntatem facitis, ſed veſtram. Aſpicis quid ſecum
nobis afferat incommodi voluptas noſtra. Oportet
igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedien-
tem præbere, ſi volumus, vt Deus ad noſtra ieiunia,
& alia bona opera reſpiciat. Potius enim Deus ad
C volũtatem noſtram reſpicit, quàm ad opus. Et ita ait
ſcriptura: *Reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius.*
Gen. 4. Priùs dicitur ad ipſum, quàm ad eius munera reſpe-
xiſſe. Et quoniam Iudæi ſcelere & maleficio paſce-
bantur, quamuis ſe à cibis abſtinerent, non approba-
bat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodeſt eſſe
Matt. 1. ſtomachum ab eſcis vacuum, ſi anima plena eſt ſcele-
ribus. Bonum eſt ieiunium, nec Deus illud reprobat,
imò maximè approbat, ipſe enim quadraginta dies &
quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiuniũ
ob malum finem, ab illis factum, qui mortiferis ſce-
leribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs diſſeruí-
mus.

e *Et omnes debitores veſtros requiritis.*) Nempe ad
eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum a-
uaritiam, & in pauperes debitores ſuos immanitatẽ:
exigebant enim ab illis debitum abſque vlla miſeri-
cordia.

f *Nolite ieiunare ſicut vſque ad hanc diem.*) Non dam-
nat ieiunium quod maximè approbat, ſed docet non
eſſe in mortiferis peccatis faciendum, nec ad oſtenta- D
tionem.

g *Vt audiatur in excelſo clamor veſter.*] Sẽſus eſt: Si vul-
tis, vt ego audiam clamorem & preces veſtras in cœ-
lo, ieiunate multò aliter, quàm hucuſque ieiunaſtis.
Vel ſic: Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelſo lau-
des, quibus vos ipſos ob ieiunia veſtra effertis. Non
ieiunetis ad gloriam inanem captãdam. Vel loquitur
de clamore oppreſſorum.

h *Nũquid contorquere quaſi circulum caput ſuum.*) Hoc
ideò dicit, quia ſolebant vani Iudæi ad mundi gloriã
comparandam caput curuare, & ambulare gibboſe
inſtar circuli, & ſacco indui, & cinere aſpergi, vt fictã
ſanctimoniam oſtenderent. Tales ſunt hypocritæ, qui
volunt potius orichalcum, quia ſplendidi auri colorẽ
habet, quàm, purificatum argentum, quia talem non
habet ſplendorem. Fortaſſe circundabant Iudæi ca-
put ſuum in modum circuli, vt hoc ſigno, pœniten-
tiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus
tales fictiones non vult. Salutare eſt ieiunium & ne-
ceſſarium, ſimiliter & pœnitentia, ſed debent interio-
ra exterioribus reſpondere.

i *Diſſolue colligationes impietatis.*) Hoc eſt, codices, in
quibus debitores nomina faciunt, & fœneratores ex-
penſum ferunt. Quaſi dicat: Reſcinde chirographa,
quibus impiè obligas debitores tuos ad vſuras tibi
ſoluendas. Solebant enim Iudæi miſeris pauperibus
pecunias ad vſuram accommodare & ſtatuto ſolu-
tionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chi- E
rographa appellat ſtatim faſciculos deprimentes, hoc
eſt, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hũc
locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc mo-
dum vertentes. *Diſſolue obligationes violentarum cautio-
num. Dimitte fractos in remiſſionem, & omnem ſcriptu-
ram iniquam conſcinde.* Non prohibet Deus iuſtum debi-
tum exigere, ſed iniuſtum, & extra tempus & abſque
miſericordia.

k *Dimitte eos, qui confracti ſunt, liberos.*] Dimitte libe-
ros eos, qui oppreſſi ſunt paupertate, qui tibi ſoluere
nullo modo valent.

l *Frange eſurienti panem tuum.*) Id quod tribuis
pauperi, Deo tribuis, ille enim ait: Matth. ca. 25. *Quod
vni ex his minimis feciſtis, mihi feciſtis.* Si Deo non tri-
buis buccellã panis, quo animo petis ab eo regnum?
Petit à te pauper eleemoſynam, non eam petit gra-
tis, ſed maiori precio, quàm quod poſſit in mundo
excogitari, nempe amore Dei. Audis amorem Dei,
audis tam incomparabile precium, & adhuc non
moueris? O duriciem inſignem! Si amas diuitias, cu-
ſtodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore re- F
ſeruatas. Pauperes enim eas tibi ſecurè in cœlum aſ-
portabunt. Ait enim Salomon in Prouerbiis cap. 19.
& 21. *Fœneratur Domino, qui miſeretur pauperis, & vi-
ciſſitudinem ſuam reddet ei.* Et alibi: *Facere miſericor-
diam & iudicium magis placet Deo, quàm victima:* Et
paulò poſt: *Qui obturat aurem ſuam ad clamorem pau-
peris: ipſe clamabit, & non audietur.* Et Iacobus Apo- Iacob. 2.
ſtolus in 2. Epiſtola ſua. *Iudicium enim,* inquit, *ſine mi-
ſericordia illi, qui non facit miſericordiam.* Contrà ve-
rò de eleemoſyna ait Tobias cap. 4. *Eleemoſyna ab om-
ni peccato & à morte liberat, & non patietur animam i-
re in tenebras.* Ideò ait Eccleſiaſticus cap. 29. *Pone the-
ſaurum tuum in præceptis Altiſſimi, & proderit tibi, ma-
gis quam aurum.* Et alibi Eccleſiaſtic. capite 3. *Ignem
ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit pecca-
tis.*

m *Et egenos vagoſque induc in domum tuam.*) Vnde
diuus Paulus ad Hebræos cap. 13. ſcribens, *Nolite,*
inquit, *hoſpitalitatem obliuiſci, per hanc enim placuerunt
quidam angelis hoſpitio receptis.* Hoc enim de Abra-

A haſno & Lot ſcriptura commemorat. Vt enim piſcatores, iactis in mare retibus ad piſces attrahẽdos, ar- *Geneſ. 18.* *Geneſ. 19.* *Hebræos.* trahunt aliquãdo precioſas margaritas, ſic hi captãtes homines piſcati ſunt angelos. Imò qui peregrinos propter Chriſtum recipiunt, ipſum Chriſtum recipiunt. Ita aſſerit idem Deus apud Matthæum 10. & *Math. 10.* *Luc. 10.* Lucam 10. etiam dicens: *Qui recipit vos, me recipit: & qui recipit me, recipit eum qui me miſit.*

n *Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne deſpexeris.*) Hoc commemorat ſcriptura multis in locis. Sed heu quàm male hoc obſeruatur! Videmus multos precioſis ac ſuperuacaneis veſtibus abundare, & ad eorũ ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eóſque picturatis & ſpectabilibus pannis obtendunt, Chriſti autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: *Et carnem tuam ne deſpexeris*, hunc habet ſenſum: Ne cõtemnas pauperes, quoniam eiuſdem tecum naturæ ſunt. Vel refertur ad conſanguineos. Sunt enim nonnulli qui cũ D diuitiis affluant, conſanguineos pauperes deſpiciunt. Huic interpretationi fauet verſio Septuaginta ita habens: *Et domeſticos ſeminis tui ne deſpexeris.*

o *Tunc erumpet quaſi manè lumen tuum.*] Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus, & veluti manè oritur Sol præcedentibus tenebris, ſic te Sol iuſtitiæ illuſtrabit. Vel ſic: Tunc eris felix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro proſperitate.

p *Et anteibit faciem tuam iuſtitia tua.*) Si feceris hoc, iuſtitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus ſanctis congregaberis.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVIII.

1 Clama, ne ceſſes.] *In Hebraico eſt,* קראבגרון אל-תחשך *kra vegaron al-tachxoc. Quæ verba ita poſſunt verti:* Clama in gutture, ne retineas. *Dictio enim garon guttur ſignificat, quæ in Hebraico ſcribitur, & fuit ab interprete noſtro prætermiſſa. Pagninus vertit:* Clama in gutture, ne B prohibeas clamorem. *Sed in Hebraico non eſt dictio, clamor, quam Pagninus addidit. Voluit Deus iis verbis ſignificare verba concionatorum mundi ſcelera debitè increpantia non eſſe concionatorum, ſed Dei. Ideò, inquit,* Clama, ne prohibeas clamorem. *Quaſi dicat: Clamor, quo hominum flagitia redarguũtur, non eſt tuus. Deus eſt qui loquitur, & mundum arguit, ideò noli talem clamorem prohibere. Eam ob cauſam dicebat Chriſtus apud Ioannem ca. 16. concionatores ſuos alloquens:* Cùm venerit Spiritus ſanctus, ille arguet mundum de peccato. *Concionatores loquebantur, ſed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique ſcelera reprehendebat.*

a Et omnes debitores veſtros repetitis.) *In Hebraico pro debitoribus veſtris eſt* עצביכם *atſuchem. Nomen eſt* עצב E *etſeb, quod ſignificat præter alia ſubſtantiam, ſiue diuitias, & idolum. Ideò poteſt verti.* Et omnes pecunias veſtras repetitis. *Vel,* Et omnia idola veſtra exigitis. *Ephes. 5.* *Diuitiæ enim idola ſunt. Vnde diuus Paulus auaritiam idolorum appellat ſeruitutem.*

Tunc [a] inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adſum. [b] Si abſtuleris 9
de medio tui catenam, [c] & deſieris extendere digitum, & loqui quod non prodeſt. [d] Cùm
effuderis eſurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, [e] orietur in tenebris lux
tua, & tenebræ tuæ erunt ſicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus ſemper, &
[f] implebit splendoribus animam tuam, [g] & oſſa tua liberabit: & eris quaſi hortus irriguus,
& ſicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. [h] Et ædificabuntur in te deſerta ſeculorum
[i] fundamenta generationis & generationis ſuſcitabis: & vocaberis ædificator ſepium,
auertens ſemitas in quietem. [k] Si auerteris à ſabbato pedem tuum, facere voluntatem
tuam in die ſancto meo, [l] & vocaueris ſabbatum delicatum, & ſanctum Domini glorioſum,
& glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, 14
vt loquaris ſermonem. Tunc delectaberis ſuper Domino, [m] & ſuſtollam te ſuper al-
C titudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui: os enim Domini locu- F
tum eſt.

a *Tũc inuocabis.*) Si hæc feceris, audiet Dominus preces tuas.

b *Si abſtuleris de medio tui catenam.*] Nomine catenæ intelligitur omnis vſuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

c *Et deſieris extendere digitum.*) Hoc eſt, aliis pœnas minari, & ſuperbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia & amarulenta dicere, acſi & digitis & verbis velint aliorum oculos auferre. Vel, ſi deſieris extẽdere digitum ad rem alienam. Vel, ſi deſieris eligere indignum magiſtratum. Solebant enim veteres digitis dare ſuffragia. Septuaginta habent: *Si abſtuleris à te colligationem & ordinationem.* Fortaſſe per ordinationẽ intelligunt magiſtratuum creationem. Pagninus vertit: *Vt non mittas digitum in rem alienam.*

d *Cum effuderis eſurienti animam tuam.*) Hoc eſt, cùm pauperum ita miſertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videaris. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ ſalute proximorum fundere debemus.

e *Tunc orietur in tenebris.*) Hoc eſt, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel ſic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

f *Implebit ſplendoribus animam tuam.*) Vt impij anima eſt tenebris & caligine peccatorum obuoluta, ſic iuſti anima eſt gratię ſplendore illuſtrata. Id voluit ſacra ſcriptura in Exodo ca. 10. ſignificare, vbi ait, Ægyptus tenebris circunfuſus, Hebræos in luce fuiſſe verſatos.

g *Et oſſa tua liberabit.*) Id eſt, non ſolùm animam à malis interioribus, ſed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per oſſa maiores animę partes intelligant.

A h *Aedificabuntur in te deſerta ſeculorum.*] Hoc eſt, mundi vaſtitatem reſtaurabis, & vrbes euerſas tua virtute reſtitues. Quaſi dicat: Virtutes quæ quondam viguerunt, & poſteà ruerunt, ſuſcitabis. Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioſeph, manſuetudo Dauidis, aliorúmque ſanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

i *Fundamenta generationis & generationis ſuſcitabis.*] Hoc eſt, reparabis fundaméta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator ſepium, hoc eſt, ruinarum reſtitutor, atque laboris ſemitas in vias quietis ſpiritualis conuertes. Acſi dicat: Dabis operam vt homines in vera pace, animíque tranquillitate vitam degant.

k *Si auerteris à ſabbato pedem tuum.*) Id eſt, Si non ambulaueris in die ſabbati Loquitur de Sabbati obſeruatione. Sequitur: *Facere voluntatem tuam in die ſancto meo*, ſubaudi ſi auerteris. Quaſi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die ſabbati, ſed meam. Si ratio teneat & coerceat appetitus, ne modum tranſeuntes, & obedientiam abiicientes, animũ perturbent, eiúſque conſtantiam à ſua ſede & ſtatu deiiciant.

l *Et vocaueris ſabbatum delicatum, & ſanctum domini gloriosum.*) Hoc eſt, Si vocaueris ſabbatum delicias tuas, & diem ſanctificatum Domino. Si ita diem feſtum ſuſpexeris & obſeruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obſiſtas, & ne verbum quidem, quod pias aures offédat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam noſtram volũtatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem conſtituere: pereunt enim omnes, qui ſuam propriam, non Dei voluntatem ducem ſequũtur. Irruunt in eos hoſtes animæ, & quaſi procella iactatos, fractos animo, ſuam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Chriſtus Deus noſter: *Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me.* Quid eſt negare ſeipſum, niſi propriam voluntatem reiicere, deprauatúmque appetitũ à te penitus alienare? D Mat. 16.

m *Et ſuſtollam te ſuper altitudines terræ.*) Hoc eſt, faciam te celebrem & glorioſum, atque laudem illuſtriſſimam conſequeris. Vel ſic: Ducam te ad cœleſtem beatitudinem, quæ eſt hæreditas illa & vera promiſſionis patria, quam promiſi patriarchæ Iacob.

B *ANNOTATIO.* E

1 Si abſtuleris de medio tui catenam.) *Pro catena eſt in Hebraico* מוטה *motah, quod ſignificat etiam iugum, impietatem, declinationem. R. D. exponit:* Si remoueris è medio tui opera mala. *Thargum* declinationem. *Quaſi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via eſt catenam conſtruere, qua nos ipſos ligamus, & in dæmonis carcerem conijcimus: & eſt ipſius dæmonis iugũ ſuſcipere.*

2 Et implebit ſplendoribus animam tuam.) *Poteſt verti:* Implebit in ſiccitatibus animam tuam. *Quaſi dicat: Pereuntibus alijs ſiccitate & inopia, te implebit Deus, & ſaturabit: Et ita vertit Pagninus:* Et ſaturare faciet in ſiccitatibus animam tuam. *Nam in Hebraico eſt* בצחצחות *betſachtſachoth, quæ dictio & ſplendores & ſiccitates ſignificare poteſt.*

3 Vt loquaris ſermonem.) *Septuaginta habent.* Neque loquetis verbum in ira de ore tuo.

Argumentum capitis LIX.

Oſtendit propheta flagitia noſtra nos à Deo ſeparare Et conumeratis Iudæorum ſceleribus queritur apud eos pacem, iudicium, & iuſtitiam, veritatem, & æquitatem corruiſſe, & eſſe veluti in exilium pulſas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ caſum, quoniam quantò quis eſt aut innocentia, aut probitate præſtantior, tantò acerbius ab impijs aliquando affligitur, ſed oſtendit Deum eſſe ſuorum acerrimum defenſorem.

CAPVT LIX.

C ECce [a] non eſt abbreuiata manus Domini, vt ſaluare nequeat, neque aggrauata eſt F
No. 11. d. auris eius, vt non exaudiat. Sed iniquitates veſtræ diuiſerũt inter vos & Deum ve-
Sup. 50. a ſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. [b] Manus
enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri iniquitate: labia veſtra locuta
Supr. 2. d ſunt, mendaciũ & lingua veſtra iniquitatem fatur. [c] Non eſt qui inuocet iuſtitiã, [d] neque eſt
qui iudicet verè: [e] ſed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. [f] Conceperũt [1] laborem,
& pepererunt iniquitatem. [g] Oua aſpidum ruperunt, [h] & telas araneæ texuerũt: qui come-
Iob. 15. b. derit de ouis eorum morietur, & quod confotum eſt erumpet in regulum. Telæ eorum non
erunt in veſtimentum, neque operientur operibus ſuis: opera eorum opera inutilia, & opus
iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malũ currunt, & feſtinant vt effundant ſan-
guinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vaſtitas & contritio in vijs
eorum. Viam pacis neſcierũt, & non eſt iudicium in greſſibus eorum, [i] ſemitæ eorum incur- Prou. 1. b.
uatæ ſunt eis, [k] omnis qui calcat in eis, ignorat pacem. [l] Propter hoc elongatum eſt iudiciũ Rom. 3. c.
à vobis, & non apprehendet vos iuſtitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ: ſplendorem,
& in tenebris ambulauimus. Palpauimus ſicut cæci parietem, & quaſi abſque oculis attrectauimus, impegimus meridie quaſi in tenebris, [m] in caliginoſis quaſi mortui. [n] Rugiemus quaſi vrſi omnes, & quaſi columba meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non eſt: ſalutem, & elongata eſt à nobis.

A D

EXPLANATIO.

a *Ecce non eſt abbreuiata manus Domini.*] Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum ſe viris iuſtis magna bona, ſed quia poterat aliquis dicere: Si Deus eſt omnipotens, cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miſerè verſamur? reſpondet Propheta huic tacitæ obiectioni, id eſſe non ob Dei imbecillitatem, ſed ob eorum ſcelera. *Non eſt enim*, inquit, *abbreuiata manus Domini*, hoc eſt, non eſt nunc minor potentia diuina, quàm olim, quando vos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit. Eſt omnino Deus ſemper omnipotens, qui vniuerſam naturam immenſa virtute coercet & continet. Neque ęgritudine aliqua aurium laborat, vt vos nequeat exaudire. Sed impia veſtra facinora vos à Deo ſegregarunt, eúmque à vobis auerterunt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Simile. Aſpicis hoc in loco peccatum eſſe murum nos à Deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferum peccatum nos à Deo diuidit, ſic charitas nos cum eo coniungit & conſolidat. Vt enim diuiſa æra igne ſolidantur, ſic opus eſt igne charitatis, vt poſſimus eſſe cum Deo coniuncti. Nec ſolùm à Deo, ſed nos etiam B à nobiſipſis peccatum diuidit, éſtque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Conſidera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem noſtras preces impedientem, & Eſaias hoc in loco murum nos à Deo ſeparantem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite primo explanauimus. Thren. 3.

b *Manus enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine.*] Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorũ illuſtrium, quos ipſi falſis criminibus ad excidiũ vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obſecro, & altè conſidera Dei erga viros iuſtos charitatem. Dereliquerant Iudæi Deum ſuum, & idola Gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in ſeipſum iactam, ſed cædem virorum ſanctorum. Vbi vides quanti Deus ipſos faciat & æſtimet. Fuiſſe autem Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis diuus Stephanus in oratione illa vehementi quam apud eos habuit, quam diuus Lucas inter Act. 7. Apoſtolorum acta literis mandauit. *Quem prophetarum non ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos, qui prænun-* C *tiabant de aduentu iuſti, cuius vos nunc proditores, & homicidæ fuiſtis.* Hic iuſtus Chriſtus eſt, de cuius aduentu Prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipſe Chriſtus Deus noſter apud Matthæum hoc ipſum capite vigeſimo tertio multis verbis oſtẽdit. Vbi in fine capitis, *Ieruſalem*, inquit, *Ieruſalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te miſſi ſunt, &c.* Et quamuis hæc expoſitio ſit apta & perſpicua, ego tamen exiſtimo hunc ſanguinem eſſe eum, quem Iudæi ſuper ſe acceperunt, dicentes, *ſanguis eius ſuper nos,* Matt. 27. *& ſuper filios noſtros.* Petierunt ſanguinem Chriſti, eúmq; in cruce pro nobis immolatum immaniſſimè occiderunt.

c *Non eſt qui inuocet iuſtitiam.*) Hoc eſt, qui iuſta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum tranſtulerunt. 1. Cor. 1. Vel, *non eſt qui clamet debere fieri iuſtitiam*. Vel, *non eſt qui inuocet Chriſtum.* Ipſe enim, vt ait diuus Paulus, *factus eſt nobis ſapientia & iuſtitia.* De qua iuſtitia poteſt intelligi id, quod ipſe Chriſtus ait: *Quærite primũ* Matth. 6. *regnum Dei & iuſtitiam eius.*

d *Nec eſt qui iudicet verè.*) Poteſt hoc huic noſtro tempori rectè accommodari. Eſt enim nunc iuſtitia Simile. veluti ſtatera, quæ illi parti inclinatur, cui maius põdus apponitur, illi fauet nõ qui iuſtum exigit, ſed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos eſſe iudices iuſtitia præſtantes. Sed ego de iniuſtis tãtùm loquor.

e *Sed confidunt in nihili.*] Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, *Aſpexi*, inquit, *terram, & ecce vacua erat nihil.*

f *Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.*] Hoc eſt decreuerunt peccare, & quæſierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentóque modo tetrum facinus commiſerũt. Propoſitum peccandi appellat dolorem. Nemo eſt enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem, & rationis præſtantiam non iudicet eſſe magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando dolore quodam afficiatur. Vel conceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & poſteà ſe ſcelerum miniſtros præbuerunt, & fratres ſuos immaniter vexarunt.

g *Oua aſpidum ruperunt.*] Hoc eſt, iniqui aperuerunt E cogitationes ſuas malas, eas in effectum producẽtes, & qui fuerit earum particeps, & tam tetra & peſtilentia conſilia fuerit ſecutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & conſiliis nihil niſi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & conſilia ouis aſpidum quæ tunc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbant, & ſequuntur. Id quod in illis confouetur, & ex illis naſcitur, eſt regulus peſtilens animal, quod etiam baſiliſcus appellatur: idem enim eſt βασιλεὺς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Ap- Similia. pellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album inſtar diadematis. Intuere elegantem Prophetæ ſimilitudinem. Oua aſpidum foris ſunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: ſic flagitioſorum hominum conſilia licet prima ſpecie appareant vtilia, ſunt tamen pernicioſa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine peſtilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum qui aſpidum oua frangunt, ſeipſos occidunt, quoniam ex ipſis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, ſic qui flagitioſas cogitationes & tetra conſilia in effectum producunt, ſibi ipſis perniciem machi- F nantur. Aſpis eſt paruus ſerpens veneno occidens, ſomniculoſus appellatus, quod ſomnum letiferũ percuſſus emittat.

h *Et telas araneæ texuerunt.*) Admirabili artificio & ſubtilitate conficit aranea telam ſuam, ſed in aere. Ex quo efficitur vt ipſa tela ſimul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic ſceleratorum hominum cogitationes & conſilia licet ingenioſa & ſubtilia videantur, vana tamen ſunt, & in aere conſtituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipſi irretiti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque cõſilia comparet. Cor humanum eſt textrina, vbi hæ telæ ſtruuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eam ſcindit, & fila tenuiſſima lon- Simile. giſſimè extenſa facillimè reſecat. Vanum eſt cor hominis ſuperbi & impij, & omnia eius conſilia euaneſcunt, & omnis mundi potentia, opes, & diuitiæ, quas concipit & appetit, vanæ ſunt, & inutiles, ſimulque cum ipſo corde, vbi ſunt ſculptæ & deſcriptæ, labefactantur, & penitus conſumuntur, anima autem in

imle

A imis tenebris ſuarum vanitatum pœnas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuerſum denique orbem terrarum deſcriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum cum tota mundi deſcriptione corrumpit, & penitus abſumit, & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & attramentum: papyrus rumpitur, & attramentum deletur. Quid eſt ſuperbi ac vani hominis cor, niſi quædam mappa mundi, quædam orbis deſcriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euaneſcunt, & inſtar fragilis papyri abſumuntur. Id voluit fortaſſe ſignificare Orontius inſignis Mathematicus, qui orbis deſcriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò non pictas opes & diuitias quæramus, nec animum, in quo eſt veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, ſed illas quæramus opes, ex quibus intellexerimus poſſe veram dignitatem efflorеſcere & redundare, quas nec caſus poſſit eripere, nec inuidia labefactare, neq; vetuſtas vltra cõſumere. Ne nobis dicatur id quod ait hoc in loco Eſaias: *Et telas araneæ texuerunt*. Et paulò poſt: *Cogitationes*
B *nes eorum cogitationes inutiles, vaſtitas & contritio in viis eorum*. Quaſi dicat: non ſolùm ſunt vani, ſed impij. Nã ad hoc tendunt viæ ſuæ, vt alios vaſtent & conterãt, vt aliis depreſſis, ipſi eleuentur, & falſos honores, in quibus beatitudinem conſtituunt, conſequantur.
Pſal. 39. Sed *beatus vir*, inquit Propheta, *cuius eſt Dominus ſpes eius, & non reſpexit in vanitates & inſanias falſas*.

i *Semitæ eorum incuruatæ ſunt eis*.) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

k *Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem*.) Id eſt, Omnis D qui iniquorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores ſequitur, eſt omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ ſunt pacis. Aſpicis hîc inæqualitatem matrem eſſe diſcordiæ, quod alio in loco annotauimus.

l *Propter hoc elongatum eſt iudicium à nobis*.) Aſpicis hîc peccata eſſe cauſam alienationis iudicij. Poteſt hoc de iudicio fori intelligi, vt ſit ſenſus: Ob veſtra ſcelera permittit Deus, vt opprimamini, & non ſit iudicium nec iuſtitia, quæ iniurias in vos iactas vlciſcatur. Annumerat ſe ſanctus Propheta cum populo ſcelerato, cùm nullis mortiferis peccatis eſſet aſtrictus. Quidam codices habent: *Propter hoc elongatum eſt iudicium à vobis*.

m *In caliginoſis quaſi mortui*.) Verſamur in locis obſcuris, ac ſi eſſemus mortui, & in ſepulchris iaceremus. Quaſi dicat: premimur ſummis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnoſi homines etſi in vrbibus florentiſſimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamẽ in tenebris ob ærumnarum anguſtias, quibus premuntur, eſſe videntur. Poteſt hoc referri ad obſcuritatem intellectus peccatorum à ſceleribus productam, qui etiam in luce E meridiana adeò ſunt tenebris circunfuſi, vt dies vertatur illis in noctem, quemadmodum iuſtis contra nox vertitur in diem. iuxta id, quod quidam dicebat: *Nox illuminatio mea in deliciis meis, quia tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur*. Pſal. 138.

n *Rugiemus quaſi vrſi omnes*.) Clamabimus, noſtram miſeriam deplorentes.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in

CAPVT LIX.

1 Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem] *Pro iniquitate eſt in Hebræo* און *auen. Quo nomine vſus eſt Eſaias capite trigeſimoſecundo, vbi etiam noſter interpres vertit iniquitatem, dicens*: Et cor eius faciet iniquitatem. *Pro quo Septuaginta tranſtulerunt*: Vana intelliget. *Significat etiam* און *vanitatem, & luctum. Omnis enim iniquitas eſt vanitas & luctus. Quid poteſt eſſe vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas: Quid inſipientibus quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, precioſa & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro*
C *corpore, vitam pro morte, Deum pro mundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficiſci, ea emunt, quæ in ſuo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt, magni æſtimantur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea ble emimus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Violamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerunque laudatricem, ad acquirendas opes, & peſtiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil profunt, res ſummas & precioſiſſimas commutamus. Vnde rectiſſimè iniquitas noſtra vanitas appellatur. Et illud Pſal. 74. vbi nos habemus*: Dixi iniquis, Nolite iniquè agere, *vertit Fœlix*: Dixi inſipientibus, nolite inſanire. *Eſſe autem iniquitatem luctum apertè indicat vermis conſcientiæ. Vnde illud Pſal. 138.* Et vide ſi via iniquitatis in me eſt, F *vertit Fœlix*: Et vide ſi via afflictionis in me eſt. *Diuus Hieronymus vertit* viam doli. *Omnis enim iniquitas affligit ſpiritum, & eſt dolus & fallacia. Cum enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nos ipſos decipimus.*

Multiplicatæ [a] ſunt enim iniquitates noſtræ coram te, [b] & peccata [1] noſtra reſponderunt nobis, quia ſcelera noſtra nobiſcum, & iniquitates noſtras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, [c] & auerſi ſumus ne iremus poſt tergum Dei noſtri: vt loqueremur calumniam & tranſgreſſionem: concepimus & locuti ſumus de corde verba mendacij. [d] Et conuerſum eſt retrorſum iudicium, & iuſtitia longè ſtetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta eſt veritas in obliuionem: [f] & qui receſſit à malo
Epheſ. 6. a
1. Theſ. 5. b prædæ patuit: & vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non eſt iudicium, [g] & vidit Deus quia non eſt vir: [2] & aporiatus eſt, [h] quia non eſt qui occurrat: & ſaluabit ſibi brachium ſuum, & iuſtitia eius ipſa confirmauit eum: k Indutus eſt iuſtitia vt lorica, & galea ſalutis in capite eius. Indutus eſt veſtimentis vltionis, & opertus eſt quaſi pallio zeli. Sicut ad vindictam quaſi ad retributionem indignationi hoſtibus ſuis, & viciſſitudinem inimicis ſuis [l] Inſulis vicem reddet. Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, & qui
Rom. 15. d ab ortu ſolis, gloriam eius, [m] cum [3] venerit quaſi fluuius violentus quem Spiritus Domini cogit, [n] & venerit [4] Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus, Hoc fœdus meum cum eis dicit Dominus: [o] Spiritus meus qui eſt in te, & verba mea

A quæ poſui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore ſeminis tui, & de ore ſeminis ſeminis tui, dicit Dominus, à modò & vſque in ſempiternum. D

a *Multiplicata ſunt enim iniquitates noſtræ coram te.*) Ideò dicit *coram te*, quia multi coram Deo ſunt nefariis ſceleribus contaminati, qui ab hominibus iuſti cenſentur. Contrà verò multi ab hominibus ſcelerati iudicantur, qui coram Deo iuſti ſunt.

b *Peccata noſtra reſponderunt nobis.*) Id eſt, nos ipſos condemnauerunt. Noſtra ſcelera aduerſus nos ipſos tulerunt ſententiam.

c *Auerſi ſumus, ne iremus poſt tergum Dei noſtri.*] Hoc eſt, Receſſimus à Deo.

d *Conuerſum eſt retrorſum iudicium, & iuſtitia de longe ſtetit.*] Ob noſtra nefaria facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen ſit ordo iudicij, nec qui iuſtitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem ſumat. Hoc ideò dicit Eſaias, quia ſuo tempore regnante Manaſſe impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Poteſt hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Eſt enim perſpicuũ ob ſcelera deprauari iudicium, iuxta
B id quod in libro Sapientiæ c. 2. ſcriptum legimus: *Excæcauit eos malitia eorum.*

e *Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.*] Ideò non eſt iudicium neque iuſtitia, quia non eſt veritas nec æquitas. Ex quo colliges ſine veritate & æquitate iuſtitiam non poſſe conſiſtere. Et animaduerte quemadmodum propheta exaggeret veritatis caſum & ruinam. Si conſideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non eſſet ita mirandum, ſed *corruit*, inquit, *in platea*, vbi fuit ab hominibus conculcata: cecidit in hominum cœtu & frequentia, & videns ſe iniuriis affectam aufugit. Æquitas autem videns veritatem oppreſſam non potuit ingredi. Hoc deplorabat his verbis Oſeas c. 4. *Non eſt veritas, & non eſt miſericordia, & non eſt ſcientia Dei in terra.* Heſiodus dicebat iuſtitiam hominum flagitiis offenſam mundum deſeruiſſe, & in cœlum euolaſſe. Saltem id videmus nunc impletum, quod ait Apoſtolus ad 2. Timot. c. 4. ſcribens: *Erit enim tempus, cum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

f *Et qui receſſit, à malo prædæ patuit.*) Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem ſtu-
C det virtuti, & iuſtitiam colit, direptioni committitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eum ſpoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbiſſimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio ſuſtentantur. Mundus eos, quos ſuos non eſſe cognoſcit, grauiter affligit. Ita enim ait Chriſtus diſcipulis ſuis apud Ioannem capite 15. *Quia de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.* Et in libro Sapientiæ capite ſecundo dicunt impij: *Circumueniamus iuſtum, quoniam contrarius eſt operibus*
Exod. 34. *noſtris.* Poſtquam Moyſes locutus eſt cum Deo in monte Sinai, poſuit velamen ſuper faciem ſuam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mundus eum videre non poteſt, qui in altitudine virtutum collocatus cum Deo communicat, & ad
Simile. illum ardenter aſpirat, ſed illum odit, & contendit pellere, falſiſque criminibus in inuidiam vocare. Camelus priuſquam bibat, fontem obturbat, vt aiunt, ne in aqua clara & lucida ſuam aſpiciat deformitatem, tollit atque claritatem, quia eſt ſuæ fœditatis ſpeculum. Sic homines ſcelerati viros virtutum claritate conſpicuos ſtudent è medio tollere, ne in illis ſuam deformitatem videant. Eſt enim vir clarus & iuſtus ſpeculum, in quo flagitioſi ſuas notas & tetras maculas intuentur: cõferentes enim ſe cum iuſtis vident ſua ſcelera virtutibus aliorum oppoſita clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non
poſſunt. *Qui enim*, vt verbis vtar Pauli, *piè volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patiuntur.* Quid plura? Vide quomodo iniqui Chriſtum tractauerunt. 2. Tim. 3
Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: *Durus eſt hic ſermo.* Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipſis veritatis reprehenderet. Ioan. 6.
Faciebat miracula, & dicebant: *In principe Beelzebub dæmonia eiicit.* Calumniabatur hominum malitia opera ipſius Dei, donec eum falſis criminibus ad cædem vocauit, & acerbiſſimis cruciatibus ſaucium immaniſſimè occidit. Si mundus Chriſti verba, opera, & vitam, calumniatus eſt, quid exiſtimas eum ipſius Dei amicis eſſe facturum? certè qui recedit à malo, & Chriſtum ſequitur, prædæ patet, vt hic ait Eſaias. Matt. 12. Luc. 11.

g *Et vidit Deus quia non eſt vir.*) In magna ciuitate, in hominum cœtu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo E
comparatur iumentis inſipientibus, *& ſimilis*, vt dicitur in Pſalmo, *factus eſt illis.* Eodem modo dicet at ſuprà Eſaias c. 50 *Veni, & non erat vir.*

h *Quia non eſt qui occurrat.*) Nempe viro iuſto, cùm affligitur. Vel non erat vir iuſtus qui occurreret Deo irato, ſéque ipſi opponeret, eum deprecans, & pro hominum ſalute intercedens. Vbi vides quanti ponderis ſint apud Deum iuſti viri preces. Oranti Moy- Exod. 32.
ſi pro duro populo reſpondit Deus: *Dimitte me, vt iraſcatur furor meus contra eos.* Vbi aſpicis preces viri iuſti Deo ſe opponere, & eum quaſi tenere. Aliàs non diceret Deus: *Dimitte me.*

i *Et ſaluabit ſibi brachium ſuum.*) Hoc eſt: Videns Deus virum iuſtum afflictum, nec habentem defenſorem, ipſe eum eripuit brachio ſuo. Poterat hoc ita clarius verti: *Et ſaluauit eum brachio ſuo.* Vel: *Et ſalutem præſtitit ei brachium eius.*

k *Indutus eſt iuſtitia vt lorica, & galea ſalutis in capite eius.*) His armis dicitur Deus armatus ad iuſtos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nos ipſos munire, vt poſſimus tentationibus reſiſtere & de animæ noſtræ hoſtibus victoriam reportare. Ita enim ait Apoſtolus in epiſtola ad Epheſios capite
ſexto: *Accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare, ſtate ergo ſuccincti lumbos veſtros veritate, & induti loricam iuſtitiæ, &c.* Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant ſuperbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas ſcriptura diuina pericula inferni appellat. In Pſalmo 14. vbi communis editio habet: *Pericula inferni inuenerũt me*: habet verſio diui Hieronymi pro periculis inferni *munitiones inferni.* Quid enim ſunt tentationes, niſi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per ſatellites ſuos diabolum, mundum, & carnem oppugnat? Ideò ne inermes reperiamur, *induamur armatura Dei*, Quoniam ipſe Deus ea ad ſuorum defenſionem dicitur indutus, nõ ſolùm hîc ab Eſaia, ſed etiam in libro Sapientiæ. F

l *Inſulis vicem reddet.*) Hoc eſt, vlciſcetur inimicos ſuos etiam inſulares, & longè remotiſſimos. Vel per inſulares Iudæos Hieroſolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite 20. per habitatorem inſulæ Iudæos ſignificauit. Appellat autem Hieroſolymam inſulam, quoniam erat à Babylonijs & poſtea à Ro-

A manis veluti fluctibus cingenda & exagitanda. Videtur Deus his verbis Hieroſolymæ euerſionem prædicere.

m *Cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.*) Id eſt, cùm Deus venerit euerſum Iodæos iratus & omnia vaſtans, veluti magnus fluuius, vehemens & violentus, procelloſo vento ingentíque tempeſtate coactus. Accipitur ſpiritus pro vento: & ad oſtendendum eſſe magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna ſunt, Dei appellantur, vt mõtes Dei, hoc eſt alti & excelſi. Vnde illud Geneſis c. 6. *Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas*, de vento magno expouit Hieroωymus ab Oleaſtro vir eruditiſſimus. Septuaginta huoc Eſaiæ locum ita vetterunt: *Veniet enim quaſi fluuius violentus ira Dei, veniet cum furore.* Quæ verba noſtram expoſitionem dilucidant. D

n *Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.*) Poterunt hæc verba diſtinctios ita collocari. Et cùm mundi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis ſuperſtitionibus idolorũ ſe ad eccleſiam contulerint. Quibus verbis Chriſti in mundum aduentus, & generis humani redemp tio ſignificatur.

o *Spiritus meus qui eſt in te.*] Docet hic locus in eccleſia eſſe Spiritum ſanctum, & verba quæ & Chriſtus, & eius Apoſtoli docuerunt, nunquam eſſe ab eccleſia ſeparanda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuerſalis eccleſia, & quod ſemper tenuit, fuit, & ab Spiritu ſancto inſpiratum. Vnde qui ab ea recedit, eſt planè hæreticus & Spiritu ſancto aduerſarius.

ANNOTATIO.

1 Et peccata noſtra reſponderunt nobis.] *Septuaginta habent: Et peccata noſtra reſtiterunt nobis.*

B 2 Et aporiatus eſt, quia non erat qui occulta.) *Pro & aporiatus eſt, eſt in Hebraeo,* וישתומם *vaixtomem, à verbo* שמם *xamam, quod ſignificat præter alia obſtupeſcere, vt Ieremiæ capite ſecundo:* Obſtupeſcite cœli ſuper hoc. *Vnde Pagninus vertit:* & admiratus eſt quia non erat, qui oraret. *Nempe pro afflictis. Septuaginta habent:* Et conſiderauit, & non erat, qui defenderet. *Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuerſis interpretibus ſumuntur. Aſpicis hoc in loco velle Deum, vt eum pro afflictis oremus. Cæterum dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum eſſe, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere poſſimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fuſas exaudit, ſi vult vt viui pro proximis afflictis eum obſecrent, vt iis optata concedat, quantò magis ſanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negant hæretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere precationes: cum dicat Baruch capite 3. Propheta:* Domine omnipotens Deus Iſrael audi nunc orationem mortuorum Iſrael. *Et apud Zachariam capite primo orat Angelus pro populo Iudaico. Sed hæc de re aliàs diſſeruimus.*

C 3 Cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.) *Hoc de ira Dei in explanatione interpretati ſumus, ſequentes & literæ contextum, & verſionem Septuaginta, vt ibi oſtendimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoſte virum pium oppugnante. Ita enim vertunt:* Cùm venerit veluti fluuius hoſtis: *Et pro eo quod nos habemus,* quem Spiritus Domini cogit, *vertit Pagninus:* Spiritus Domini fugabit eum. *Vt ſit ſenſus* E *Deus proteget ſuos fideles ab hoſtibus eorũ, ipſoſque hoſtes lõgiꝰ fugabit. In Hebraico ita eſt:* כי יבא כנהר צר רוח יהוה נססה בו *ci iaбo channahar tſar ruach iehauoh noſaſoh bo. Pro cogere eſt in Hebraico, vt vides, verbũ* נסס, *quod ſignificat eleuare, ideò poterat verti:* Qoem Spiritus Domini leuauit. *Sed quoniã quãdo exercitus & obſidio leuatur, diſcedunt ipſi hoſtes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationem ſecutus eſt Pagninus. Theodotion vertit:* Signatus eſt in eo. *Aquila,* Signaculum eius. *Pateſt vetti,* inſtigauit. *Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorum, quem Spiritus Dei inſtigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totamque Hieroſolymam ad vaſtitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione ſum ſecutus, quæ eſt etiam authoritate Septuaginta corroborata.*

4 Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) *Septuaginta habent:* Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. *Quod apertè de Chriſto intelligitur, qui de cœleſti Sione venit in mundum, vt homines expiaret, eorumque ſcelera ſanguine ſuo deleret. At non omnes conſecuti ſunt ſalutem, quia* F *eam noluerunt, ſed ſolum Iacob, hoc eſt, ſoli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem conſecuti.*

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Chriſti aduentu, & de eius Eccleſiæ gloria & dignitate, in qua ſola aſſerit eſſe & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris verſentur. Prædicit Gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Eccleſia militante transfert ſermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam ſempiternam; quam viri omnes charitate præſtantes, conſequuntur.

CAPVT LX.

S[1] Vrge [a] illuminare Ieruſalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper
te orta eſt. [b] Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem
orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. [c] Et ambulabunt gentes in lumine
tuo, & reges in ſplendore ortus tui. [d] Leua in circuitu oculos tuos, & vide: [e] omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi. [f] Filij tui de longè venient, [g] & filiæ tuæ de latere
ſurgent. [h] Tunc [a] videbis, & afflues, [i] & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuer-
Sup 48. ſa fuerit ad te [k] multitudo maris, [l] fortitudo Gentium venerit tibi. [m] Inundatio camelo-
rum operiet te, dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, [3] & laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arie-
tes Nabaioth miniſtrabunt tibi: offerentur ſuper placabili altari meo, & domum maieſtatis
meæ glorificabo. [n] Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant, & quaſi columbæ ad feneſtras ſuas?

A ᵒMe enim inſulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, ᵖ & ſancto Iſrael, quia glorificauit te. ᑫ Et ædificabunt filij peregrinorũ muros tuos, & reges eorum miniſtrabunt tibi: ʳ in indignatione enim mea percuſſi te, & in recõciliatione mea miſertus ſum tui. D

EXPLANATIO.

a *Surge illuminare Ieruſalem.*) Alloquitur Propheta primitiuam Eccleſiam ex Iudæis & Gentilibus congregatam, qui priuſquam in Chriſtum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfuſi, ideò eos hortatur, vt à peccatis ſurgant, & fide atque gratia illuſtrentur. Non quòd quis per ſe poſſit à peccato ſurgere, & gratiæ ſplendore illuminari, ſed quòd *facienti quod in ſe eſt Deus non denegat gratiam.* Ipſe enim per Zachariam, *c.1. Conuertimini*, inquit, *ad me, & ego conuertar ad vos.* Et per Ieremiam: *cap.15. Si conuerteris conuertam te, & ante faciem meam ſtabis.* Et per Malach. c.1. *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos.* Eſt igitur ſenſus: Tu ô Hieroſolyma da operam, vt ſurgas, & illumineris, diſpone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Hoc lumen Chriſtus B eſt, quem Sanctus Simeon *lumen ad reuelationem gentium* appellat. Qui de ſeipſo ait: *Ego ſum lux mundi.* Qui venit, vt ait Zacharias, *illuminatum eos qui in tenebris & in vmbra mortis ſedebant, directum pedes noſtros in viam pacis.* Poteris per lumen Euangelium intelligere. Gloria Domini eſt ipſe Chriſtus, qui in Iudæa ortus eſt.

b *Quia ecce tenebræ operient terrã, & caligo populos, ſuper te autem orietur Dominus.*) Hoc eſt, mundi nationibus in tenebris verſantibus tu ſola ô Eccleſia eris illuminata, quia ſuper te orietur Chriſtus ſol iuſtitiæ. Vbi aſpicis in ſola Eccleſia eſſe fidei, & gratiæ ſplendorem. Væ illis, qui Eccleſia Catholica relicta ſe votifragi Lutheri ſynagogæ tradiderunt.

c *Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.*) Gentes relicto idolorum cultu ad te venient, & Euangelij lumine illuſtrabuntur. Prædicit diuinus vates Euangelij prædicationem eſſe etiam ad Gentes propagandam, & ex conſequenti abrogandam eſſe legem Moyſi, quæ ſolùm erat vſque ad Euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè diſſerui.

C d *Leua in circuitu oculos tuos, & vide.*) Hoc eſt, Reſpice ô Eccleſia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem Gentium multitudinem.

e *Omnes iſti congregati ſunt.*) Non vno loco, ſed vna fide.

f *Filij tui de longè venient.*) Hoc eſt, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotiſſimis. Vel à longè, hoc eſt, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longè ſeparat.

g *Et filiæ tuæ de latere ſurgent.*) Hoc eſt, à regionibus propinquis, quæ ſunt à latere Hieroſolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quæ relicta & repudiata mundi familiaritate Chriſto adhæſerunt, & ſurgentes à lateribus parentum ſuorum Deum ſequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in Pſalm. 44. *Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populum tuum, & domum patris tui.* Septuaginta habent: *Et filiæ tuæ ſuper humeros portabuntur.* Pagninus: *Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur.*

h *Tunc videbis.*) Nimirum ad te venientium multitudinem. Et afflues, nempe lætitia & oblectatione.

i *Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.*) Nempe præ ingenti gaudio. Vt enim dolor arctat & conſtringit, ſic lætitia illud amplificat & dilatat: Vnde dilatare cor eſt gaudio afficere, quemadmodũ in Pſal. 4. *Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iuſtitiæ meæ, in tribulatione dilataſti mihi,* ſubaudi cor. Acſi diceret: Cùm eſſem in afflictione conſtitutus, ad te Domine voces preceſque fudi, tu me exaudiſti, animúmque meum ſpirituali voluptate oblectaſti.

k *Multitudo.*) Id eſt, oppida maritima, & nautæ. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

l *Fortitudo Gentium.*) Hoc eſt, Gentes fortitudine præſtantes.

m *Inundatio camelorum operiet.*) Id eſt, Tanta erit tũc camelorum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiãt. E Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Chriſti fidem conuertebantur, facultates ſuas ad Eccleſiam adiuuandam, & pauperes refocillandos ſecum aſportabant. Et tunc aſſignat aliquas regiones, nempe Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad Eccleſiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onuſtos, ex Saba aurum & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones Gentium barbararum, totius orbis terrarum ad fidem conuerſio ſignificatur. Dromedarius eſt animal velox à currendi celeritate dictum; Etenim Latinè dicitur curſus. Aiunt idem eſſe dromedarium & camelum, ſed ſolùm illum camelum dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuiſſe hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in Pſal. 71. *Reges Tharſis & inſulæ munera offerẽt, reges Arabum & Saba dona adducent.* Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt Hieroſolymam cum muneribus, quæ Chriſto obtulerunt, procidentes, cúmque verum Deum firmiter adorantes.

n *Qui ſunt iſti qui vt nubes volant?*] Hoc eſt, qui ſunt hi ô Eccleſia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt nubibus volantibus comparentur? Oſtendit deſiderium & velocitatem eorum, qui erant ad Eccleſiam confluxuri, eóſque non immeritò cum nubibus conferri, quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddũt. Comparat eos etiam columbis ob curſus celeritatem, præſertim cùm feneſtras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos ſuos amorem. Qua F in re charitas fidelium ſignificatur. Sunt qui per nubes & columbas ſolùm Apoſtolos intelligant: ſed meliùs videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iuſtos fideles extendatur. Cui expoſitioni fauet verſio Pagnini, quæ habet: *Quæ ſunt congregationes iſtæ, quæ vt nubes volant?*

o *Me enim inſulæ expectabunt.*] Significat Deus iis verbis adducturum ſe eſſe ad Eccleſiam homines ex remotiſſimis inſulis, & naues maris in principio, hoc eſt, & nautas in principio, ſubaudi Eccleſiæ primitiuæ.

p *Et ſancto Iſrael.*] Hoc eſt, Deo, qui ſanctimoniam tribuit Iſraeli.

q *Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos.*) Hoc eſt, Gentes te ô Eccleſia virtutibus & ſapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nónne Hieronymus, Auguſtinus, cæterique viri ſancti, & ſapientia exculti, originem à Gẽtilibus ducentes virtutis & ſapientiæ

A pientiæ muros ædificarunt? Gentiles ante fidem receptá appellat peregrinos, quos iam fideles factos diuus Apoſtolus in hũc modũ alloquitur: *Iam nõ eſtis hoſpites & aduenæ, ſed eſtis ciues ſanctorũ, & domeſtici Dei.*

r *In indignatione mea percuſsi te.*) Permiſi vt in principio eſſes à tyrannis afflicta, ſed in hoc etiam tui miſerebar, quoniam te per varias calamitates ad meipſum trahebam. Non nego poſſe hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permiſit capi, & Babylonem adduci, & poſtea eum ad patriam reduxit, & in priſtinam dignitatem reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et ſunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hieroſolymæ, ſed Eccleſiæ Chriſti conueniunt. D

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LX.

1 Surge, illuminare Ieruſalem.) *In Hebraico non eſt Ieruſalem, ſed exiſtimo fuiſſe hanc dictionem ſumptam ex Septuaginta interpretum tranſlatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In Hebraico eſt in hunc modum:* קומי אורי *kumi ori.* Surge illuminare. *Verbum enim* אור *ſignificat lucere & illuminare, Vnde nomen* אור
B *or, quod ponitur in eodem verſu, lumen & lucem ſignificat. Hinc* אור *vr ignem ſignificat, & luſtrationem ignis, quam Chaldæi ſuis idolis offerebant. Luſtrare enim illuminare eſt, vt apud Virgilium:* Poſtera Phœbea luſtrabat lampade terra. *Ab hoc idolorum cultu, & Chaldæorum idololatria præſeruauit Deus Abrahamum. Et id eſt, quod ſcriptura in*
Gen.15. *Geneſi voluit ſignificare, vbi ait Deus.* Ego Dominus qui
Gen.11. eduxi te de Vr Chaldæorum. *Sed veriſimilius eſt Vr eſſe oppidum in Chaldæa, hoc nomine vocatum, de quo ita ſcriptum legimus:* Et mortuus eſt Aran ante Tharah patrem ſuum in terra natiuitatis ſuæ in Vr Chaldæorum.

2 Tunc videbis & afflues.) *Pro* & afflues *eſt in Hebraico* ונהרת *venehart à verbo* נהר *nahar, quod ſignificat affluere, confluere, & illuminare. In Pſalmo 33. vbi noſtra verſio habet:* Accedite ad eum, & illuminamini, *habet diuus Hieronymus:* Reſpicite ad eum, & confluite: *Acſi diceret: Conſiderate Dei bonitatem, & ſtatim ad eum ſimul currite. Ideò poteſt hic locus Eſaiæ ita rectiſsimè verti:* Tunc videbis, & illuminaberis. *Quaſi dicat:* Nunc ô *gentilitas cæcitate laboras, ſed cum fueris ad Chriſtum conuerſa, aperies mentis oculos, & diuino ſplendore illuſtraberis. Poteſt etiam verti:* Tunc videbis, & eris ſplendida, *hoc eſt, alacri vultu. Vt enim mœſti dicuntur obſcuri, ita læti ſplendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta:* Tunc videbis & gaudebis. E

3 Et laudem Domino annuntiantes.] *In Hebraico eſt* ותהלות *vthehilloth, Pro quo rectè interpres noſter vertit:* Et laudem. *At Septuaginta intelligentes hoc eſſe ad Chriſti tempus referendum verterunt:* Et ſalutare Domini annuntiabunt. *Eſt enim perſpicuum Chriſtum ſalutare Domini appellari, vt aliàs explicuimus.*

Apoc.21. Et [a] aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, [b] vt afferatur ad te fortitudo Gentium, & reges earum adducantur. [c] Gens enim & regnum quod non ſeruierit tibi, peribit, & Gentes ſolitudine vaſtabuntur. [d] Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus ſimul ad ornandum locum ſanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. [e] Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt veſtigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion ſancti Iſrael. Pro eo quod fuiſti derelicta & odio habita, & non erat qui per te tranſiret, [f] ponam te in ſuperbiam ſeculorum, gaudium in generationem & generationem. [g] Et ſuges lac Gentium, & mamilla regum lactaberis, & ſcies quia ego Dominus ſaluans te, & redemptor tuus [h] fortis F
C Iacob: [i] Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: [k] & ponam [l] viſitationem tuam pacem, & præpoſitos tuos iuſtitiã. Non [l] audietur vltrà iniquitas in terra vaſtitas & contritio in terminis tuis, [m] & occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius ſol ad lucendum per diem, nec ſplen-
Apoc.21. & 22.4 dor Lunæ illuminabit te: ſed erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltrà Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, [n] & complebuntur dies luctus tui. [o] Populus autem tuus omnes iuſti [p] in perpetuum hæreditabunt terram, [q] germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. [r] Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortiſſimam: [s] ego Dominus in tempore eius ſubitò faciam iſtud.

a *Et aperientur portæ tuæ iugiter.*) Quando ciuitas obſeſſa eſt, clauſæ ſunt portæ: cùm vero quieta & tranquilla, aperiũtur. Significauit iis verbis, fore vt Chriſti Eccleſia ſpirituali pace, & Euangelica ſecuritate gauderet, & per fores apertas voluit etiam oſtendere, fore vt ad Eccleſiam aditus omnibus pateret. Eam ob cauſam eam apud Lucam c.10. ſtabulo ſiue diuerſorio Chriſto comparauit, ad quam Samaritanus, eum, qui deſcenderat Hieroſolyma, in Ierícho adduxit, vt ibi plenè curaretur.

b *Vt afferatur ad te fortitudo Gentium.*] Id eſt, vt confluant ad te Gentes fortiſſimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæterique Gentiles bellicoſi, ſtrenui, & fortitudine præſtantes in Chriſtum crediderunt.

c *Gens enim & regnum quod non ſeruierit tibi, peribit.*) Aſpicis non poſſe hoc ad Hieroſolymam terrenam referri, ſed ad Eccleſiam Catholicam. Omnes enim, qui ſanctæ & vniuerſali Eccleſiæ Romanæ non parent, ſed ab ea ſunt ſeparati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

d *Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus, & pinus.*) Hoc eſt, poſt reditum à captiuitate Babylonis ad te ô Hieroſolyma afferentur ligna pulchra & magna ex omni genere arborum Libani, ad ornandum tẽplum, quod reædificabitur, & locus ſanctificationis meæ,

A Verba ſunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierbſolymæ ac templi ædificationem. Sed quis non videt eſſe hoc ad ſpiritualem Hieroſolymam, hoc eſt, ad Eccleſiam Dei referendum, ad quam dicit venturos eſſe ex omnibus mundi nationibus homines, tam nobiles quàm obſcuro loco natos, quos nomine arborum ſignificat. Simile. Vt enim multæ arbores non ſolùm ſunt fructibus vtiles, ſed etiam foliis, ſic multi fideles non ſolùm actionibus proſunt, ſed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Chriſtus Eccleſiam ſuam locum ſuæ ſanctificationis, & locum pedum ſuorum, quoniam in ea ipſe colitur, & homines ſanctificat, & ipſe eam gubernat & protegit.

e *Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te.*) Prædicit conuerſionem ad fidem Conſtantini Imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore diui Sylueſtris pontificis maximi recepit Euangelium. Tunc enim filij tyrannorum, & eorum, qui Eccleſiam vexabant, conuerſi ſunt ad Chriſtum, ad cúmque humiles ac ſupplices acceſſerunt. Nam magnus ipſe Conſtantinus illuſtriſſimus orbis imperator Templum Romæ in honorem beati Petri Apoſtolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac precioſiſſimis ornamentis muniuit, & ipſe ſuis manibus iecit fundamenta, ex quibus ſuis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorem duodecim Apoſtolorum aſportauit. Tunc quieuerunt Chriſtiani, & ceſſarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban perſecutus eſt Iacob in terram promiſſionis reuertentem, & Deum verum adorantem, ſic ſcelerati homines iuſtos ac fideles affligũt, eóſque ad cœleſtem patriam veram promiſſionis terram aſpirantes ad excidium vocant. Nec eſt mirandum, cùm etiam Eſau eius frater de eius cæde cogitaret. Diuus Paulus in Epiſtola ad Galatas c. 4. loquens de Iſaac & Iſmaele. *Quomodo*, inquit, *tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum, qui ſecundum ſpiritum*, & ita nunc. Quid voluit ſcriptura in Exodo capite primo ſignificare, quando dixit: *Oderuntque filios Iſrael Ægyptij*, niſi impios & flagitioſos odio proſequi viros pios, virtute ac geſtarum rerum gloria præſtantes?

B — Gen. 21. Figura. — Gen. 27.

C Aiunt coruũ pullos ſuos in nido exiſtẽtes in principio non cognoſcere, cũ eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & contemnere: at videns eos poſteà nigris pennis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios ſuſtentat. Simile. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conſpicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui teтris ſceleribus conteguntur. At quantò acerbiùs impij viros pios affligunt, tantò amplius illis proſunt, & ſeruiunt. Pugnantibus in vtero Rebeccæ Iacob & Eſau, dixit Deus eorum matri: *Duæ Gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi in vtero duo diuidentur, populuſque populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori.* Gen. 25. Figura. Hi duo populi ſunt boni & mali per Iacob & Eſau intellecti. Mali autem ſeruiunt bonis non obediendo, ſed vexando. Ita Auguſtinus hunc locum interpretatur, quamuis alias etiam expoſitiones aſſignet. Simile. Vt enim, vt ipſe ait, paleæ in aurificis fornace ſeruiunt auro, illud purificando, & cùm videantur ipſum comburere, illuſtrius reddunt, ipſæ autem comburuntur, ſic mali cùm videantur bonis perniciem moliri, eos ſplendidiores reddunt, ſibi autem ipſis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius ſanguine rigabatur Eccleſia, eiúſque miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iuſti famam obſcurare, eam amplius illuſtrabant, & volentes Eccleſiam extinguere, eã amplius extendebant & propagabant.

D Quemadmodum in Exodo capite primo referunt diuinæ literæ Hebræos tantò magis fuiſſe multiplicatos, quantò duriùs ab Ægyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui Eccleſiam affligebant, erántque tyrannorum filij, ad ipſam Eccleſiam poſteà ſupplices acceſſerunt. Quod intuens animo Eſaias, ipſam Eccleſiam in iis verbis alloquitur: *Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.*

f *Ponam te in ſuperbiam ſeculorum.*) Id eſt, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco ſuperbia in bonam partem, quemadmodum capite ſequenti Pagninus vertit: *Ponam te in gloriam perpetuam.*

g *Et ſugges lac gentium, & mamilla regum lactaberis.*] Hoc eſt, potieris bonis Gentium, & regum earum.

h *Fortis Iacob.*) Iacob caſus eſt genitiui. Dicitur autem Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem ſuam oſtendit, eos ex magnis periculis liberando.

i *Pro ære afferam aurum.*] Deus eſt qui Eccleſiam alloquitur, acſi dicat: Afflues ô Eccleſia diuitiis & fœlicitate. Poſt inopiam eris diues, poſt aduerſitatem fœlix.

k *Et ponam viſitationem tuam pacem.*) Hoc eſt, Conſtituam tibi viſitatores pacis ſtudioſos. E Sed quoniam fieri non poteſt vt ſit pax, vbi non eſt iuſtitia, ait: *Et præpoſitos tuos iuſtitiam.* Quaſi dicat: Efficiam vt gubernatores tui ſint præditi iuſtitia & æquitate. Aſpicis hic neceſſariam eſſe iuſtitiam ad pacis conſeruationem. *Iuſtitia enim & pax*, vt dicitur in Pſalmo 84. *oſculatæ ſunt.*

l *Non audietur vltrà iniquitas in terra tua*) Ab Eccleſia militanti ſe transfert Propheta ad triumphantem.

m *Occupabit ſonus muros tuos, & portas tuas laudatio.*] Tempore belli & obſidionis in muris ciuitatis non eſt quies, nec ſalus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, ſed hoſtium oppugnantium vox. At tu ô Eccleſia nunc militans poſtquam fueris in cœlum tranſlata, ſumma pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militans, ſed triumphans. Hanc cœleſtem Hieroſolymam & triumphantem Eccleſiam deſcribit multis verbis diuus Ioannes in Apocalypſi capite vigeſimoprimo, vbi inter alia ait eam eſſe in quadro poſitam, longitudine & latitudine æqualem, F cùm templum Salomonis, vt diuinæ literæ in libro Regum tertio teſtantur, eſſet multò longius Figura. quàm latum. Erat enim templum illud multis in rebus Eccleſiæ militantis figura, in qua quidam ſunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premuntur. Eam ob cauſam templum non erat æquale, ſed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictum propter afflictionem & calamitatis anguſtiam. At in cœleſti Hieroſolyma nulla eſt paupertas, nulla calamitas, ſed ſumma bonorũ omnium abundantia. Hic nulla eſt vera quies, nullũ verum gaudium, ſed ſtrenuè hîc pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reſeruantur. O cœleſtem ciuitatem glorioſam Hieroſolymam, in qua homines charitate præſtantes conſtituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, ſed ſummo & immortali gaudio redundantes, & admirabili ſplendore ad diuina luce micantes, magnificentiſſimè triumphant, & Deo ipſo in ſempiternum fruuntur! O beatiſſimas oras, diuina ac ſplendidiſſima domicilia, vbi nulla eſt nox, vbi Deus eſt ipſe Sol, vbi ſanctorum laus obrui non poteſt, quorum nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc eſt ciuitas illa glorioſa, de qua hic ait Eſaias. *Occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio.*

n *Complebuntur dies luctus tui.*) Hoc eſt, finientur ô Eccleſia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlum

tranſlata,

A tranſlata. Id multis verbis explicuit diuus Ioannes in Apocalypſi capite vigeſimoptimo, & idem noſter Eſaias capite vigeſimonono, trigeſimo ſecundo & 35. 45. 51. 66.

o *Populus tuus omnes iuſti.*) Ita diuus Ioannes, *Non intrabit*, inquit, *in eam aliquod coinquinatum.* Hîc in Eccleſia militanti ſunt boni ſimul & mali, ideò Chriſtus eam ſagenæ miſſæ in mare ex omni genere piſcium congreganti comparauit, eiúſque diſcretionem aſſeruit eſſe in iudicio futuram, vbi ſeparati mali de
Matt. 25. medio iuſtorum in ignem æternum mittẽtur. Et eam ob cauſam eam decem virginibus comparauit, quarum quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hîc ait Eſaias, non eſſe de Eccleſia hac catholica militante, quatenus militans eſt, intelligendum, ſed de triumphante. Eccleſia enim non eſt ſocietas ſanctorum in gratia exiſtentium, nam cùm neſciamus qui ſint in gratia, non poſſemus ſcire quæ, aut vbi eſſet Eccleſia. Eccleſia verò eſt cœ-
B tus Chriſti fidelium, ſiue boni illi ſint, ſiue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles membra ſunt Chriſti, licet peccatores, atque illi coniũcti, quia ſunt de Eccleſia, quæ eſt fidelium congregatio, & ſub Chriſto capite militat, vt fuit in concilio Conſtantienſi contra Vuiclefum explicatum. Id intelligens Apoſtolus ſcribens ad 1. Corint. c. 12. inter quos eſſe ſciebat aliquos ſcelere contaminatos, vt ex eadem
Matt. 13. Epiſtola apertè colligitur, *Vos*, inquit, *eſtis corpus Chri-*
Matt. 25. *ſti, & membra de membro.* Hîc aſpicis clariſſimè Eccleſiam non eſſe tantùm ſocietatem ſanctorum, vt hæretici noſtri temporis affirmãt. Quomodo enim eam Chriſtus ſagenæ ex omni genere piſcium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque ſunt prudentes, quinque fatuæ, ſi in ea ſolùm ſancti inuenirentur? Quomodo
Ephes. 1. diuus Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant aſtricti, membra Chriſti appellat, & totam Eccleſiam dicit eſſe corpus, cuius Chriſtus caput eſt? Si ſolùm iuſti ſunt de Eccleſia, quomodo Apoſtolus fideles Corinthios Eccleſiç membra vocat? O inſipientes Lutheranos! Sed quid mirum eſt, eos quid ſit Eccleſia ignorare, cùm ſint cæci, & ab ipſa Eccleſia ſeparati, & in ſynagoga Satanæ cõſtituti? Eſt igitur fit- D
mitet tenendum fideles omnes eſſe de Eccleſia. Et quamnis illi, qui mortifero peccato aſtringuntur, à Chriſto capite non recipiant gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides niſi ad eam ſpes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Chriſto, nec corporis eius viuum membrum efficit, nihilominus tamen ſunt peccatores membra Chriſti licet non viua ob charitatis abſentiam, quam diuus Paulus in Epiſtola ad Coloſſenſes ca. 3. vinculo perfectionis appellat, quod nos perfectè vniat cum Chriſto, eiúſque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab Eccleſia receſſerunt, neque eius membra ſunt, nec fidem, neque charitate habent.

p *In perpetuum hæreditabunt terram.*) Hoc eſt, cœleſtem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc ſumus, à nullo homine in perpetuum poſſidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

q *Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.*) Hoc eſt, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui ſunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus effeꝛent, & glorificabunt. E

r *Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortiſſimam.*) Hoc eſt, Pauci erunt fideles in principio Eccleſiæ, ſed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortiſſimum: In principio capitis locutus eſt propheta de Eccleſia militanti, poſtea conuertit ſe ad triumphãtem, cùm ſeparatis à ſagena malis piſcibus ſoli ſancti in cœleſti gloria quieſcent, modò ad militãtem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

s *Ego Dominus.*) Nempe vt multiplicentur fideles. Et hæc non ſtatim, ſed ſuo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Eſaias multò ante aduẽtum Chriſti vaticinatus eſt, fuerunt inter Eſaiam & Chriſtum ſexcentos annos interfluxiſſe. Septuaginta habent: *Ego Dominus in tempore congregabo eos.* Fuerunt enim ex variis ritibus & ſectis in vna fide & religione veritatis atque pietatis pleniſſima congregati.

C

ANNOTATIO. F

1 Ponam viſitationem tuam pacem, & præpoſitos tuos iuſtitiam.) *Septuaginta habent*: Et dabo principes tuos in pace, & epiſcopos tuos in iuſtitia. *Beata reſpublica, cui Deus dat principes & Epiſcopos pacificè & iuſtè gubernantes. Animaduerte. Non dicit*: Principes tui & Epiſcopi tui ipſi per ſe ambitu conſequentur magiſtratus: *Sed*, ego dabo eos.

Argumentum capitis LXI.

1 Inducit Propheta Chriſtum dicentem ſe eſſe cœleſtem doctorem in terram miſſum ad veritatem docendum, noſtris vulneribus medendum, nóſque è tenebris ad veram lucem vindicandum. 2. Oſtendit ſe eſſe noſtrum conſolatorem & remuneratorem. 3 Deſcribit Apoſtolicos turbulentis cupiditatibus obſiſtentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conſeruantes. Hos appellat fortes iuſtitiæ, ob eorum fortitudinem iuſtitiæ cuſtodem & propugnatricem, & mundi reſtauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem 4 Tandem ipſe prophetа conuertit ſe ad Dei miſericordiæ contemplationem, pro qua illi gratias agit, eúmque laudibus effert.

CAPVT LXI.

Spiritus [a] Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me: [b] ad annuntiandum [r] manſuetis
Luc. 4. miſit me, [c] vt mederer [2] contritis corde, [d] & prædicarem captiuis indulgentiam,
[e] & clauſis [3] apertitionem, [f] vt prædicarem annum placabilem Domino, [g] & diem
vltionis Deo noſtro: vt conſolarer omnes lugentes: [4] vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam prò cinere, oleũ gaudij pro luctu, pallium laudis prò
ſpiritu mœroris. [h] Et [5] vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ, plantatio Domini ad glorificãdum.
[i] Et ædificabunt deſerta à ſeculo, & ruinas antiquas erigent, & inſtaurabunt ciuitates deſer-

A tas, diſſipatas in generationem. [k] Et ſtabunt alieni, & paſcens pecora veſtra, & filij peregri- D norum, [l] agricolæ & vinitores veſtri erunt. [m] Vos autē ſacerdotes Domini vocabimini, miniſtri Dei noſtri, dicetur vobis. [n] Fortitudinem Gentium comedetis, [o] & in [6] gloria eorum ſuperbietis. Pro [p] confuſione veſtra duplici & rubore laudabũt partem eorum, propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt, lætitia ſempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, [q] & odio habens rapinam in holocauſtum, [r] & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. [s] Et ſcietur in Gentibus ſemen eorum, & germē eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoſcent illos, quia iſti ſunt ſemen, cui benedixit Dominu . [t] Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, [v] quia induit me veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circundedit me, [x] quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis. [y] Sicut enim terrra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuum germinat, ſic Dominus Deus germinabit iuſtitiam & laudem coram vniuerſis Gentibus.

EXPLANATIO.

a *Spiritus Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me.*) Ille, qui in fine ſuperioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius ſubitò faciam illud, proſequitur dicens: *Spi-* B *ritus Domini ſuper me, eò quòd vnxerit me.* Eſſe autem eum Chriſtum ſeruatorem noſtrum aſſerit ipſe Chriſtus apud Lucam capite quarto, vbi hunc locum de ſeipſo apertiſſimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis aſſumptæ diſpenſationem, quemadmodum id, quod dixit Eſaias capite vndecimo: *Requieſcet ſuper eum Spiritus Domini.* Fuit autem ſaluator noſter vnctus non oleo, quo Deus præcepit Moyſi, vt vngeret tabernaculum teſtimonij, & arcam Teſtamenti, menſámque cum vaſis ſuis, neque eo, quo ipſe Moyſes vnxit Dei iuſſu Aaronē, & filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: ſed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Chriſtum alloquens prædixerat in Pſalmo 44. *Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cõſortibus tuis.* Quibus verbis voluit propheta Chriſti diuinitatem & humanitatem oſtendere. Nam illa dictio, *Deus*, quæ primò ponitur, eſt vocandi caſus, ſecunda autem nominandi. Vbi vides Chriſtum eſſe à propheta Deum vocatum. Dicens autem propheta eſſe illum à Deo vnctum gratia & exultatione ſuper omnes homines eius conſortes & participes, apertè eius humanitatem ſignificat. Intelligi autem hunc Pſalmum de Chriſto Deo noſtro, aſ- C ſerit in Epiſtola ad Hebræos diuus Paulus. Conſtituerat Deus vt apud Hebræos, reges & ſacerdotes oleo ſacro vngerentur. Cùm autem Chriſtus ſit rex & ſacerdos, æquum erat, vt priſtina conſuetudine oleo ſancto atque cœleſti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant, vt in Actis refert diuus Lucas, Deum alloquentes: *Domine tu es qui feciſti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt, qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti, Quare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius. Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum* puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Iſrael. Et in Actis capite decimo in hunc modum diuus Petrus auditores alloquitur: *Vos ſcitis quòd factum eſt verbum per vniuerſam Iudæam, incipiens enim à Galilæa poſt baptiſmum quod prædicauit Ioannes, Ieſum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto & virtute.* Aſpicis itaque ſeruatorem noſtrum vnctum eſſe à Deo, non oleo humano, ſed diuino, nimirum Spiritu ſancto & virtute, quod Dauid oleum lætitiæ appellauit. Chriſtus enim idem eſt quod vnctus: Græcè dicitur χριστὸς, à verbo χρίω, quod eſt vngo, & Hebraicè משיח à verbo משח maxach, quod ſignificat vngere. Vnde tria hæc nomina, Chriſtus, Meſſias, Vnctus, idem ſignificat: & in Pſalmo 1. vbi noſtra verſio habet: *Aduerſus Chriſtum eius*, eſt in Hebrai- E co *aduerſus Meſſiam eius.* Et perpende: Poſt vnctionem Spiritus ſancti ſequitur annuntiatio. Ait enim, *Ad annuntiandum manſuetis miſit me.* Prius enim concionator debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

b *Ad annuntiandum manſuetis miſit me.*) Fuit Chriſtus miſſus non cum externa, & mundi pompa & gloria, ſed in humilitate & manſuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis oſtenderet, & Euangelium annuntiaret.

c *Vt mederer contritis corde.*) Aſpicis hic Chriſtum eſſe medicum noſtrum. Ad hoc enim venit, vt ſuis vulneribus noſtra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Chriſtus medicus noſter nos non ſolùm gratis curauerit, ſed etiam pro ſalute noſtra ſuum ſanguinem & vitam perfuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij quæ magnitudo religionis, quæ poſſit tam admirabili beneficio reſpondere? Ipſe Chriſtus fatetur apud Marcum c. 2. ſe eſſe medicum. Cùm enim Scribæ & Phariſæi de illo detraherent, quòd cùm publicanis manducaret, reſpondit: *Non neceſſe ha-* F *bent ſani medico, ſed qui malè habent: non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores: Et Eccleſiaſt. c.* 32. ait à Deo eſſe medelam omnem. Si Chriſtus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos ſumus ille ſaucius & ſpoliatus, qui deſcenderat de Ieruſalem in Iericho, quem Samarianus ille cœleſtis medicus curauit. Tranſierat ſacerdos & Leuita, ſed videntes eum, prætererunt. Venit lex Moſaica, & præteriuit, quoniam non iuſtificabat. Ita enim in Epiſtola ad Romanos cap. 8. ait Apoſtolus: *Quod impoſſibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatũ in carne, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus.* Et in Epiſtola ad Galatas, c. 3. *Quoniam*, inquit, *in lege nemo iuſtificatur apud Deum, manifeſtum eſt, quia iuſtus ex fide viuit. lex autem non ex fide: ſed qui fecerit ea, viuet in illis. Chriſtus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c.* Et paulò poſt, *Si enim*, inquit, *data eſſet lex, quæ poſſet viuificare, verè ex lege eſſet iuſtitia, ſed concluſit ſcriptura omnia ſub peccato, vt promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.* Et in eadem Epiſtola capite ſecundo, *Si enim*, inquit, *per legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.* Et paulò antè, *Scientes autem*, inquit, *quòd non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti.* Et diuus Ioannes c. 1. ait legem per Moyſem

datam

A datam eſſe, gratiam autem & veritatem per Ieſum Chriſtum factam. Fuerunt quidam in lege veteri multi viri iuſti, & gratia induti, ſed non per legem, ſed per fidem,&,vt fuit in concilio Florentino aſſertum, antiquæ legis ſacramenta non cauſabant gratiam, ſed eam ſolùm per paſſionem Chriſti dandam eſſe figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant,non cælum penetrabant, ſed in inferis vſque ad Chriſti mortem reſeruabantur. Vt enim Moyſes non potuit intromittere filios Iſraelis in terram promiſſionis, ſed neceſſarium fuit venire Ioſue, qui eos ad illam perduceret, ſic lex vetus non potuit iuſtificare, & ſuos in cœleſtem patriam adducere, ſed venit Ioſue ille cœleſtis, qui nos ad vitam æternam perduceret, ſuóque ſãguine cœlum aperiret. Hic eſt Samaritanus ille, qui nos ampliſſimis Dei beneficiis ob ſcelera noſtra ſpoliatos, ex ampla Hieroſolyma & altiſſimo dignitatis gradu præcipitatos, grauiſſimíſque vulneribus percuſſos curauit,& in diuerſorio vniuerſalis Eccleſiæ cõſtituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tãdem perduceret.Samaritanus enim idem eſt quod cuſtos, de quo dicitur in Pſal. 126. *Niſi* B *Dominus cuſtodierit ciuitatem, fruſtra vigilat, qui cuſtodit eam.*Hic eſt qui homines curauit,qui ait hoc in loco: *Ad annunciandum manſuetis miſit me, vt mederer contritis corde.*Perpende:Non dicit omnibus mederi, ſed contritis corde,quandiu enim cor eſt durum,& in ſceleribus obſtinatum, nullam habet ſalutem,ideò oportet vt corda noſtra lachrymis molliamus, nóſque ad gratiam Dei præparemus, *ipſe enim*, vt dicitur in Pſal. 146. *ſanat contritos corde, & alligat contritiones eorum.* Et vt dicitur in alio Pſal. 50. *Cor contritum & humiliatum non deſpicit.*

Deut.34. Ioſue 4. Figura.

d *Et prædicarem captiuis indulgentiam.*) Aſpicis hîc peccatores captiuos appellari. Qua de re alias nonnulla diximus.

e *Et clauſis apertionem.*)Hoc eſt,cæcis viſum. Quod de vtraque cæcitate & mentis, & corporis intelligitur. Vel clauſis,hoc eſt,in dæmonis carcerem coniectis,libertatem.Solent enim cuſtodes portas aperire illis,qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui cerimoniis Moſaicis detinebantur, quos Chriſtus vocauit ad libertatem Euangelicam,non illam quam hæretici noſtri temporis amplectuntur, qui diſſolutionem & vitæ deprauationem libertatẽ vocant. Sed eam, quam Romana & vniuerſalis Eccleſia docet,quæ eſt, vt ait Apoſtolus, *columna & fir-* C *mamentum veritatis.* Lege cap. 43.& videbis miſſum fuiſſe Chriſtum vt oculos cæcorũ aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur: *Dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de concluſione vinctum de domo carceris.* Vbi aſpicis flagitioſos cæcos eſſe,mentíſque lumine priuatos.

1. Tim.3 Sup.42.

f *Vt prædicarem annum placabilem Domino.*)Id eſt,tempus gratiæ,de quo ait Paulus:*Ecce nunc tempus acceptabile,ecce nunc dies ſalutis.* Fortaſſe annum placabilem appellat,quia Deum patrem placauit, nóſque morte ſua cum eo reconciliauit, ſéque pro nobis hoſtiam placationis conſtituit.

2. Cor.6.

g *Diem vltionis.*) Hoc eſt,diem extremi iudicij. Vel tempus euerſionis Hieroſolymæ per Titum.

h *Vt conſolarer omnes lugentes.*)Munus eſt Chriſti lugentes conſolari. Ipſe enim ait: *Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur.* Pro lachrymis debitè emiſſis tribuit Deus & hîc internam conſolationem, & in cœlo æternam beatitudinem: ſunt enim lachrymæ ſemen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in Pſal. 125. *Qui ſeminãt in lachrymis, in exultatione metẽt.*Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis,quæ ob pias iuſtáſque cauſas funduntur. Ideò ſequitur: *Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion.* Non promittit Deus conſolaturum lugentes Babylonem, ſed *Sion.* Non illi ſunt gratæ lacrymæ fuſæ ob mundi voluptates amiſſas,ſed eæ, quæ ob amiſſionem Sionis emittuntur. Plorabant filij Iſraelis,nec poterant continere lacrymas ob Hieroſolymæ ſuæ recordationem, ſedentes captiui iuxta flumina Babylonis,& dicentes:*illic ſedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion.*Nos ob cœleſtis Sionis deſiderium in hoc exilio oculos noſtros fontes viuarum aquarum faciemus. Lugere Sion eſt Eccleſiæ afflictiones deplorare, vel peccata in Sion admiſſa, vel præ deſiderio cœleſtis Sionis lacrymas profundere. Huiuſmodi lugentes Deus mirabiliter conſolatur. Narrat Ezech. c.9.dixiſſe Deum cuidam viro: *Tranſi per mediam ciuitatem in medio Ieruſalem, & ſigna tau ſuper frontes virorum gementium & dolentium ſuper cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius.* Et ſtatim iuſſit illi, vt his ſeruatis cæteros interficeret. Eos ſeruat Deus,illíſque vitam tribuit immortalem, qui mundi ſcelera deplorant,& finem rerum intuentur,atque nouiſſima contemplãtur. Litera enim tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima eſt,finem rerum ſignificat,quam debemus ſemper in memoria tenere, & ea veluti in fronte ſignari. Quemadmodum *omega* apud Græcos quod in fine ſit alphabeti finem ſignificat,ſic tau apud Hebræos. E Multi plorant mundi flagitia, ſed nolunt à mũdo ipſo diſcedere,nec finem animo intueri. At neceſſe eſt mundi peccata lugere, ſed ipſum mundum relinquere.Mortuus eſt Iacob in Ægypto,ſed noluit ibi ſepeliri,ſed in terra promiſſionis:& portantes eum mortuum filij ſui egreſſi ab Ægypto venerunt ad aream Atad, quæ ſita eſt trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt ſeptem dies, & vocatum eſt nomen loci illius:planctus Ægypti. Fortaſſe ſciebat Iacob multos eſſe cum Chriſto Hieroſolymæ reſurrecturos,ideo voluit illuc aſportari,vt eius corpus cum Chriſto reſurgeret. Ait enim Matth.c.27. multa corpora ſanctorum reſurrexiſſe. Sed ad huius hiſtoriæ ſpiritualem ſenſum veniamus. Per mortem in Ægypto peccatum ſignificatur. Malum eſt mori in Ægypto, ſed ſepeliri ibi, eſt maximè execrabile. Mortuo Iacob in Ægypto exierũt filij eius ab Ægyppto, vbi ſeptem dies plorauerunt.Ploremus mortem Ægypti,ploremus mundi impietates & tetra facinora,ploremus peccata mundi,ſed extra mundum.Relinquamus Ægyptum, & pro Ægypti ſceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tãtùm, ſed ſe- F ptem diebus,hoc eſt toto tempore vitæ noſtræ ita lugeamus,vt dicatur vita noſtra planctus Ægypti. quid ſignificabat mare illud æneum in templo Salomonis,& luteres aquarum,niſi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas noſtras lauare? Eſt enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorſum cadentes aſcendunt ſurſum, & cùm ſint aquæ, de medio ignis egrediuntur,& ignis illis ardentiùs inflammatur. Nónne cor Magdalenæ erat Ætna mons altiſſimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem.Et tamen in medio illius ardentiſſimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebant ardentes lachrymæ,& lachrymæ augebant ſanctum amorem.Si odoriferas aquas magnifacimus ex roſis,alíſque floribus diſtillatas, quia externum odorem, & paruam fragrãtiam emittunt, quanti æſtimandæ ſunt lachrymæ,quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt,conſolatur Chriſtus,vt ipſe hoc in loco apud noſtrum Eſaiam teſtatur.

Matt.5.

Gen.49. Gen.5. Figura.

Figura. 3.Reg.27

Similitudo

h *Et vocabuntur in ea.*) Id eſt, Et qui in Eccleſia fuerint fortes in iuſtitia, & conſtantes, appellabuntur plantatio Domini,hoc eſt,arbores plantatæ à Deo,ad ipſum Deum glorificandum.

A i *Et ædificabunt deſerta à ſeculo & ruinas antiquas erigent.*] Hoc eſt, Apoſtoli & viri Apoſtolici inſtituent ad fidem Gentes incultas, & à religione deſertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, reſtaurabunt.

k *Et ſtabunt, & paſcent pecora veſtra.*) Multi venient ad Eccleſiam, qui cùm anteà eſſent alieni à fide, tamẽ recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, ſed ſtabunt erecti, & erunt præſules & concionatores, non Ioan. 21. ſeipſos paſcentes, ſed gregem & populum. Non dicit: *paſcent ſeipſos*, ſed *pecora*. Nec dicit. Occident pecora, ſed *paſcent*: Ita dicebat Chriſtus diuo Petro: *Paſce oues meas, paſce agnos meos.* Et ter illum interrogauit, vtrum eũ amaret, non quòd ipſe Chriſtus hoc ignoraret, ſed vt nobis oſtenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præſule figere deberemus, nec eſſe aptum ad paſcendas oues, niſi qui Deum amet, aliiſque in amore præcellat. Ideò Chriſtus dixit: *Simon Ioannis diligis me plus his?* Oportet eſſe præſulem charitate præſtantem, alioquin non oues, ſed ſeipſum curabit. At Deus per Ezechielem, cap. 34. *Væ*, inquit, *paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos, nónne greges à paſtoribus paſcuntur?* Legant paſtores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu di- B gniſſima.

l *Agricolæ & vinitores veſtri erunt.*) Hoc eſt, colent duram cordium terram ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc eſt, Eccleſiam Chriſti ſanguine rigatam cuſtodient.

m *Vos autem ſacerdotes Domini vocabimini.*) Alloquitur Apoſtolos & ſacerdotes Chriſtianos, qui non ſacerdotes Ægypti neque idolorum, ſed Dei ſacerdotes vocantur. At Lutherus aſſerit omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes, & æqualiter poſſe abſoluere & conſecrare, deceptus verbis illis diui Petri peruersè intellectis: *Vos autem genus electum, regale ſacerdotium, gens* 1. Pet 3. *ſancta.* Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apoſtolus omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes? Aliud eſt appellare Chriſtianos ſacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Chriſtiani eſtis ſacerdotes. Etſi diceret, Vos eſtis ſacerdores, non tamen inferretur omnes ſacerdotes eſſe: non enim dicit: vos omnes vniuerſaliter, ſed vos indefinitè. Nam iuxta Ariſtotelis doctrinam indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuerſali, ſed particulari æquipollet. Præterea non ait Apoſtolus: eſtis ſacerdotes, ſed *ſacerdotium regale.* Cùm enim Chriſtus ſit rex & ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec, æquum eſt, vt qui illi vniun- C tur, regale ſacerdotiũ appellentur, ſed nõ ſacerdotes. Imò ipſe Petrus Apoſtolorum princeps, quem pro te citas, in eadem epiſtola capite vltimo ſeparat ſacerdotes à à laicis, non aliter quàm paſtores à grege. Ait enim illis: *Paſcite qui eſt in vobis gregem Dei.* Nónne vides ipſam diui Petri epiſtolam, quam pro te affers, tuam hæreſim damnare? Quæ maior poſſet eſſe confuſio, quàm omnes tam pueros quam ſenes eſſe ſacerdotes? Sed ais non omnes poſſe vti munere ſacerdotali, niſi ex conſenſu plebis, quamquam omnes ex æquo ſint veri ſacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs diuum Paulum ſacerdotem conſtituit? nónne ipſe ita ad Galat c. 1. ſcribit: *Paulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum patrem, qui ſuſcitauit eum à mortuis:* Imò ipſe Paulus Titum & Timotheum conſtituit ſacerdotes, vt ex epiſtolis ad eos ſcriptis apertiſſimè colligitur. Et Tito, c. 1. *Huius rei*, inquit, *gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitas presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi.* Multi erant in ciuitatibus illis Chriſtiani, ſed ex illis Titus eos presbyteros conſtituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes, nec omnes ſacerdotes à plebe conſtitui, & falſam eſſe vtramque tuam opinionem, & hæreſim deteſtabilem. Sunt ad- D uerſus te omnes catholici doctores tam antiqui quã recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuerſalia concilia, & Eccleſiæ conſuetudo ab ipſis Apoſtolis vſque ad noſtra tempora firmiter conſeruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta ſacrarum literarum teſtimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ ſcripturæ gloriaris, eúmque tibi ſoli ſumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes eſſe æqualiter ſacerdotes, ſed eos munere ſacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At diuus Paulus, inquit, in Epiſtola ad Hebræos: c. 5. *Nec quiſquam ſumat ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo tanquam Aaron.* Vbi legiſti Luthere Aaronem fuiſſe à plebe ſacerdotem conſtitutum? Nónne aſſerunt diuinæ literæ in veteri Teſtamento Deum illi ſacerdotium tribuiſſe, & diuus Paulus aſſeueranter affirmat eum fuiſſe à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant ſacerdotes Synagogæ, quantò magis Eccleſiæ, pro qua Chriſtus ſanguinem ſuum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Eſaiæ omnes Chriſtianos eſſe æqualiter ſacerdotes. Solum enim diuinus noſter vates Apoſtolos, E & nouæ legis ſacerdotes alloquitur, quos Domini ſacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum ſacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipſos ſacerdotes diuidit ac ſeparat à plebe dicens: *Et paſcent pecora veſtra.* Vbi vides ſacerdotes eſſe paſtores, & plebem verò & ſubditos, oues appellari.

n *Fortitudinem Gentium comedetis.*) Hoc eſt, potiemini opibus, quas Gentes ad Eccleſiam afferent. Refert diuus Lucas in actis c. 4. eos, qui ad fidem conuertebantur, opes ſuas afferre, & ad pedes Apoſtolorum proiicere. Vel per fortitudinem Gentium intelligitur Chriſtianorum fides, martyrium, & conſtantia. Et quoniam epulę ſacerdotum ſunt Chriſtianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: *Fortitudinem Gentium comedetis*, quaſi diceret: Fortitudine eorum, qui ad Chriſtum fuerint conuerſi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lętantur videntes terrę, quam coluerunt, herbeſcentem viriditatem, eámque fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubeſcere, ramóſque baccarum ac fructuum copia incuruari, ſic & multò amplius oblectantur pręſules & concionatores, intuentes populum ab illis inſtructũ, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt inſignis pictor videns imaginem quam pulcbrã depinxit, in qua voluit ſuum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, ſummo dolore premitur, nec poteſt tantum mœrorem æquo animo tolerare, ſic præſules, & pij ſacerdotes, & concionatores videntes corruptos & ſceleribus contaminatos eos, quos ſolicitè variiſque doctrinarum coloribus inſtruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Verſio tamen Pagnini fauet priori expoſitioni: Ita enim habet: *Opes Gentium comedetis.* Similitudo F Similitudo

o *Et in gloria eorum ſuperbietis.*) Capitur ſuperbire pro exultare, & gaudio efferri. Quaſi dicat: Vos præſules gloria fideliũ delectabimini. Vnde Paulus Apoſtolus Philipp. c. 4. alloquens, *Itaque*, inquit, *fratres mei chariſſimi & deſideratiſſimi, gaudium meum, & corona mea.*

p *Pro confuſione veſtra duplici & rubore.*) Hæc duplex confuſio & moleſtia eſt afflictio, qua duo populi infideles nempe Gentium & Iudæorum Apoſtolos, cæteróſque viros ſanctos vexabant. Vel ideò appellatur duplex, quia & verbis & factis viri ſancti affligebantur. Sed quò magis, qui ſe ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque ſortem ſuam laudabant. Ideò ait: *Pro confuſione*

veſtra,

A *veſtra duplici & rubore laudabunt partem eorum*, ſeu vt ex Hebraico poteſt verti, *partem ſuam*. Poteris per *partem ſuam* Deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in Pſalmo 71. *Pars mea Dominus*. Quaſi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego exiſtimo hanc particulam, *duplex*, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos eſt ſcripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in ſequenti verſu: *Propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt*. Eſt igitur ſenſus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœleſti patria conſequentur.

q *Et odio habens rapinam in holocauſtum.*) Id eſt, execrans ſacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iuſtorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquiſitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis ca. 3. *Honora Dominum de tua ſubſtantia*. Et Tobias cap. 4. *Ex ſubſtantia*, inquit, *tua fac eleemoſynam*. Et apud Matthæum cap. 5. ait Chriſtus Deus noſter: *Si ergo offers munus tuum ad altare, &c.* Semper pronomen *tuum* apponitur. Id autem quod eſt rapina comparatum, non
B eſt tuum ſed alienum.

r *Et dabo opus eorum in veritate.*) Id eſt, Et retribuam eis ixta opus eorum abſque vllo dubio.

s *Et ſcietur in Gentibus ſemen eorum.*) Hoc eſt, Cognoſcetur inter Gentes ſemen Apoſtolorum. Quaſi dicat: fideles, quos Apoſtoli verbo & exemplo genuerunt, erunt inter omnes homines cogniti. Diuus Paulus 1. ad Corinth. cap. 4. ſcribens, *Per Euangelium*, inquit, *ego vos genui*. Et in Pſalmo 21. ait Chriſtus: *Semen* D
meum ſeruiet ipſi. Hoc eſt, fideles mei ſeruient Domino. Si Chriſtus eiúſque Apoſtoli eos genuerunt quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis ſepararunt, ergo anteà non erant, dum ſceleribus implicabantur. Ex quo colliges impiorum vitam eſſe potius mortem dicendam, quàm vitam. Aſpicis præterea docere eſſe gignere, & doctores patres poſſe appellari.

t *Gaudens gaudebo in Domino.*) Verba ſunt Eccleſiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium ſuũ proferentem, & beneficia à Chriſto accepta prædicantem. Animaduerte: Non dicit: Gaudebo in mundo, ſed *in Domino*. Ita Dauid, *Redde mihi*, inquit, *lætitiam ſalutaris tui*. Et Apoſtolus Philippenſibus, *Gaudete*, inquit, *in Domino ſemper*. Poteris hoc referre ad ipſum Eſaiam, vt ipſe ſit, qui has voces emittat.

v *Quia induit me veſtimentis ſalutis.*) Hoc eſt, iuſtitia & charitate. Id quod ſequitur: *Et indumento iuſtitiæ circundedit me*, eſt idem, ſed aliis verbis.

x *Quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.*) Hoc eſt, ita me Chriſtus virtutum ornamentis induit, acſi ego eſſem ſponſus in die nuptiarum ſplendidis veſtibus coopertus, & corona decoratus: & ſponſa pulcherrimis ornamentis E
induta

y *Sicut enim terra profert germen ſuum.*) Prædicta Eccleſiæ exultatione concludit Propheta dicens, magnam fore iuſtitiam & laudem, non ſolùm coram Iudæis, ſed etiam coram cunctis gentibus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXI.

1 Ad annuntiandum manſuetis miſit me.) *In Hebraico eſt in hunc modum* לבשר ענוים שלחני *lebaſſer anauim xelachani. Dictio* ענו *anau ſignificat mitem, manſuetum, benignum, humilem. Vnde id, quod habetur Numerorum ca. 12.* Erat enim Moſes vir mitiſſimus ſuper omnes homines, *interpretatur R. Salomon* humilis & tolerans ſuper omnes homines. *Hac ratione adducti*
C *Septuaginta verterunt*: Euangelizare pauperibus miſit
Mat 5. me. *Solent enim humiles pauperes appellari. Vnde id, quod*
Luc 4. *ait Chriſtus*: Beati pauperes ſpiritu, *graues authores non de inopia, ſed de humilitate explanant. Diuus Lucas hanc autoritatem ex verſione Septuaginta capite quarto ſui Euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in ſua propria ſignificatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Chriſtum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines ſæpe volunt potius diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Chriſtus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euerſum. Regnum mundi incipit à magnatibus & potentibus, regnum verò Chriſti à pauperibus. Reges & principes mundi reſpiciunt diuites, Chriſtus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur in Pſalmo decimo*: Oculi eius in pauperem reſpiciunt. *Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre deſiderantem ſiluit, nec verba, nec miracula faciens: contrà*
Simile. *verò apud pauperes & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult otioſis, & vanè curioſis merces ſuas oſtendere, ſed iis, quos intelligit eſſe illas empturas, ſic Chriſtus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia ſigna efficiebat, quos videbat eſſe ex his vtilitatem accepturos. Et volens apud Matthæum cap. 11. diſcipulis Ioannis interrogantibus*: Es tu qui venturus es, an alium expectamus: *oſtendere ſe eſſe Chriſtum in lege promiſſum, reſpondit rerum geſtarum teſtimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis*, Dicite, *inquit*, Ioanni quæ vidiſtis & audiſtis: Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur. *Hoc eſt, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quaſi diceret: Ego ſum ille, quem Prophetæ vaticinati ſunt eſſe hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hic ait*: Euangelizare pauperibus miſit me. *Sciebat enim venturum eſſe tempus, vt pro miraculo haberetur Euangelium pauperibus gratis annuntiare.*

a Vt mederer cõtritis corde.] *In Hebraico eſt* לחבש לנשברי לב *lachabox lenixbire leb. Verbum* חבש *chabax ſignificat propriè alligare, vt apud Eſaiam ca. 30.* In die qua F
alligauerit Dominus vulnus populi ſui. *Ideo Pagninus vertit*: Vt alligarem contritos corde. *Metaphora ſumpta à chirurgis vulnera faſciolis ligantibus. Vnde noſter interpres rectè vertit*: Vt mederer. *Diuus Lucas habet*, Sanare contritos corde. *Quod eſt idem. Poteſt verti*: Vt curarem confractos animo. *Hoc eſt, animum vulneribus confoſſum & ſaucium habentes. Pro quo Theodotio vertit*: Ad alliganda vulnera peccatorum. *Sunt enim peccatorum vulnera lethalia, mortémque ipſam non multò poſteà, ſed ſtatim gignentia, iuxta id quod ait diuus Iacobus Apoſtolus ca. 1.* Peccatum, cùm conſummatum fuerit, generat mortem.

b Et clauſis apertionem.] *In Hebraico eſt* ולאסורים פקח קוח *Velaaſurim pekach koach. Nomen* אסור *aſur vinctum ſignificat, vt Geneſis 39.* Tradidit Ioſeph in carcerem, vbi vincti regis cuſtodiebantur. *Verbum Pakach ſignificat velamen remouere & aperire, vt Gen. 3.* Aperientur oculi veſtri. *Vnde nomen* פקח *apertionem & viſum ſignificat. Quapropter verterunt Septuaginta*: Et cæcis vt videant. *Quos ſecutus diuus Lucas cap. 4. tranſtulit*: Et cæcis viſum. *Poteſt verti*: Et vinctis apertionem carceris. *Ita enim tranſtulit Pagninus. Nam dictio* קוח *carcerem ſignificat iuxta ſententiam R. Ioſeph. Nonnulli tamen exiſtimant has duas dictiones* פקח קוח *eſſe vnam geminatam, & ſignificare viſum, & apertionem.*

A 4 Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere.] *Verſio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec eſt hæc dictio in tranſlatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare poteſt ita verti:* Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. *Quaſi diceret: Vt ponerem ac darem prè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel ſic,* Vt lugentibus *ante oculos ponerem cæleſtem Sionem, vt intelligerent, eſſe pro ſanctis lachrymis æternam illam gloriam conſecuturos.*

5 Et vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ.) *Pro fortibus iuſtitiæ eſt in Hebraico* אלית צדק *eleha tſedek. Si prima dictio venit ab* אל *dicendum eſt fortes, nam* אל *fortem ſignificat & Deum. Et hanc rationem ſecutus eſt noſter interpres. Si autem eſt* אלת *dicendum eſt, arbores,* אלת *enim arborem ſignificat, quam Latinus interpres Ioſue vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit,* Et vocabuntur arbores iuſtitiæ. *Apoſtoli enim, cæterique viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbo-*

B

D *res fuerunt, & palmæ fructiferæ: ſemper virentes, in Eccleſia veluti in terreno paradiſo plantatæ. Eam ob cauſam cecinit Dauid Pſal. 1. & 91.* Iuſtus vt palma florebit. *Et hæc fortaſſe eſt arbor, cui in primo Pſalmo iuſtus comparatur. Ait enim:* Et erit tanquam lignum, quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non defluet. *Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi reſiſtit, & aduerſus illud inſurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palma comparantur, clariſſimè demonſtratur.*

6 In gloria eorum ſuperbietis.) *Poteſt verti ex Hebraico:* Eorum gloria oblectabimini: *vel vt Pagninus reddidit Latinè:* In gloria eorum exultabimini. *Aquila tranſtulit:* ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσεσθε. *Hoc eſt, In gloria eorum purpura veſtiemini. Quaſi dicat: nulla inuidia ob eorum fœlicitatem cruciabimini, ſed etiam precioſis veſtibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, oſtendetis.*

Argumentum capitis LXII. E

Promittit diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus deſiſtat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu, & de Eccleſiæ proſperitate.

CAPVT LXII.

Propter [a] Sion non tacebo, & propter Hieruſalem non quieſcam, [b] donec egredia-
tur vt ſplendor iuſtus eius, [c] & ſaluator eius vt lampas accendatur. [d] Et videbunt
Gentes iuſtum tuum, & cuncti reges inclitum tuum, [e] & vocabitur tibi nomen no-
uum quod os Domini nominauit. [f] Et eris corona gloriæ in manu Domini, & dia-
dema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur am-
plius deſolata, [g] ſed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitabitur, quia compla-
cuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. [h] Habitabit enim iuuenis cum virgine, [i] &
habitabunt in te filij tui. [k] Et gaudebit ſponſus ſuper ſponſam, gaudebit ſuper te Deus tuus.
[l] Super muros tuos Hieruſalem conſtitui cuſtodes: tota die & tota nocte in perpetuum non
tacebunt. [m] Qui reminiſcimini Domini ne taceatis, & ne detis ſilentium ei, donec ſtabiliat,
& donec ponat Hieruſalem laudem in terra. Iurauit dominus in dextera ſua, & in brachio
fortitudinis ſuæ. [n] Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis, & ſi biberint filij alie-
Mat. 21. a ni vinum tuum in quo laboraſti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt F
Zach. 8. b Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis ſanctis meis. [p] Tranſite [q] tranſite per
C portas, [q] præparate viam populo. Planùm facite iter, [r] eligite lapides, [r] & eleuate ſignum
ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terræ. [s] Dicite filiæ Sion: Ecce
ſaluator tuus venit, [t] ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo [v] Et vocabunt eos
populus ſanctus, redempti à Domino. [x] Tu autem vocaberis quæſita ciuitas, & non de-
relicta.

EXPLANATIO.

a *Propter Sion non tacebo.*] Cùm Eſaias Chriſti aduentum prædiceret, & omnes ad virtutem verámq; Dei religionem amplectendam hortaretur, ab impiis cõtemnebatur, ſed tamen à concionibus ſuis non deſiſtebat. Non enim erant apud eum tanti momẽti ſceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animum frangerent & debilitarent. Nam viri iuſti & conſtantia muniti nullis rerum aduerſarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbiùs oppugnari ſe ſentiunt, eò liberiùs & erectiore animo clamant, quando opus eſt, & ratio præſcribit, nolentes veritatem neceſſariò dicendam ſilentio præterire. Scribis & principibus ſacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apoſtolis, ne Chriſtum annunciarent, reſponderunt ipſi: *Non poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui*, ita tradit Lucas in Actis Apoſtolorum capite quarto. Et ſequẽti capite tradit eos iterum reſpondiſſe: *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus*, & nec contumeliis nec flagellis cæſos voluiſſe à prædicatione deſiſtere. Et diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios, ca. 9. *Væ enim*, inquit, *mihi eſt, ſi non euangelizauero.* Et Eſaias, *Væ*, inquit, *mihi quia tacui.* Eam ob cauſam nunc ait ſe propter Sionem, hoc eſt, propter pios clamaturum eſſe, nec ab incœpto ceſſaturum. Vel propter Sionem, hoc eſt, quia ita opus eſt ciuitati Hieroſolymæ.

b *Donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius.*] Hoc eſt, donec veniat Chriſtus: Acſi diceret: Si vſque ad Chriſtũ viuerem,

A viuerem, ſemper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Chriſtum appellat iuſtum Sionis, hoc eſt, à quo omnis Sionis iuſtitia dimanat. Et Ierem. 13. *Hoc eſt*, inquit, *nomen quod vocabunt eum, Dominus iuſtus noſter*. Et Stephanus in Actis, cap. 7. *Occiderunt*, inquit, *eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti*. Vbi per iuſtum Chriſtus intelligitur.

c *Et ſaluator eius vt lampas accendatur.*) Quem iuſtum vocauit, nunc ſaluatorem appellat. Ieſus enim idem eſt quod ſaluator.

d *Et videbunt omnes gentes iuſtum tuum.*] Non ſolùm tu Hieroſolyma, ſed omnes etiam Gentes Chriſtum videbunt, licet non oculis, tamen fide. Videmus nunc, ait Apoſtolus, *per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem*. Et Dauid, *Viderunt*, inquit, *omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri*. Perſpicuum eſt Galatas c. 3. Chriſtum corporeis oculis non vidiſſe, nihilominus tamen ad eos ita Diuus Paulus ſcribit: *Quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Chriſtus proſcriptus eſt, & in vobis crucifixus?*

2. Cor. 13.

Pſal. 79.

e *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.*) Hoc eſt, appellaberis Eccleſia ſuper petram fundata, ita enim te Chriſtus appellabit Diuus Matthæus capite 16. inquit dixiſſe Chriſtum Petro: *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam.*

B

f *Et eris corona gloriæ in manu Domini.*) Si corona ſolet eſſe in capite, non autem in manu, quomodo inquit Propheta Eccleſiam eſſe coronam gloriæ in manu Domini? Ego exiſtimo eum voluiſſe oſtendere nunquam defecturam eſſe fidem Eccleſiæ, quoniam eam Deus manu ſua tenet apprehenſam. Quî fieri poteſt, vt diabolus ſpoliet fide Eccleſiam, quam Deus habet ſua manu cuſtoditam? Ideò portæ inferi aduerſus eam nunquam præualebunt, vt ipſa veritas aſſeruit apud Matthæum, c. 16. Et apud Lucam, c. 22. *Ego*, inquit, *oraui pro te, vt non deficiat fides tua*, capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Acſi diceret: Eris ô Eccleſia regnum glorioſum, non externum ſub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, ſed eris regnum in manu Domini ab ipſo numquã derelictum. Vel ſic: Eris glorioſa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc eſt, propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione orationis vtitur Diuus Paulus in epiſtola ad Philippenſes c. 4. ita dicens: *Itaque fratres mei chariſſimi & deſideratiſſimi gaudium meum & corona mea*: & Salomon in Prouerbiis c. 12. *Mulier diligens corona eſt viro ſuo.*

C

g *Sed vocaberis voluntas mea in ea.*] Solet aliquando ſcriptura nomina rebus ex euentu imponere, quemadmodum ſuprà fuit Chriſtus vocatus, *Accelera, ſpolia detrahe*, feſtina prædari à celeritate, qua dæmonem ſpoliauit, & genus humanum ab eius faucibus eripuit.

Sup. 8.

h *Habitabit enim iuuenis cum virgine.*] Hoc eſt, tanta erit pudicitia inter ſanctos Chriſti fideles, vt virgines puellæ etiam inter iuuenes habitent ſecuræ & intactæ.

i *Et habitabunt in te filij tui.*] Nullus Eccleſiæ filius extra eam eſt: at infideles ſunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur Eccleſiæ filij, ſed ſynagogæ diaboli.

k *Et gaudebit ſponſus ſuper ſponſam.*] Quis ſit hic ſponſus & hæc ſponſa, explicat ſtatim, dicens: *Et gaudebit ſuper te Deus tuus.* Vbi vides Eccleſiam eſſe dei ſponſam. Hæc eſt ea quam Salomon in Canticis c. 1. facit cum ſponſo ſuo Chriſto loquentem, de qua ait Apoſtolus: *Viri diligite vxores veſtras, ſicut Chriſtus dilexit Eccleſiam.*

Epheſ. 5.

l *Super muros tuos Hieruſalem conſtitui cuſtodes.*) Hoc eſt, Apoſtolos, præſules, & doctores, quorum interD eſt vigilare, ſpeculari, cuſtodire, & docere. Ita Diuus Paulus 2. Timoth. c. 4. dicebat, *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum imple, &c.*

m *Qui reminiſcimini Domini ne taceatis.*) Senſus eſt: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro Eccleſiæ laude, & pace, nec à precibus vnquàm deſiſtatis, quandiu eam afflictam videritis.

n *Si dedero.*) Id eſt, Non dabo. Ponitur, Si, pro non, vt in Pſalmo 94. *Ipſi verò non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam*; Id eſt, quòd non introibunt. Promittit Deus nunquàm Eccleſiam ſuam derelicturum. Poteris per triticum & vinum virtutes intelligere, quæ ſunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquam eſſe ab Eccleſia auferendas, ſed illis prodeſſe, qui in illas incumbunt.

o *In atriis ſanctis meis.*) Id eſt, in ſancta Eccleſia mea.

p *Tranſite tranſite per portas.*] Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, tranſite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam veſtram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentum, de eius liberatione vaticinans. Sed per Babylonem mundus intelligitur, eiúſque confuſio, à qua hortatur Propheta, vt omnes egrediantur.

E

q *Præparate viam populo.*) Vos magnates, ſapientes, & præſules ducite populum è mundi confuſione ad veritatem, oſtendite illi iter ad cœleſtem Hieroſolymam. Eligite ex via lapides, eóſque remouete, vt populus poſſit ſine impedimento tranſire. Doctores qui ad virtutes hortantur, ſed ſunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis oſtendunt, ſed nec eam præparant, nec lapides cæteráque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertiùs eam oſtendunt verbis, tantò pernicioſiùs eam impediunt factis. Quid eſt deprauata vita præſulis & concionatoris, niſi quiddam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præſulem eſſe doctrina excultum, & virtute præditum. Vt enim calx ſine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem ſine calce nihil penitus efficit, at calx cum arena fortiter & mirabiliter vnit & aſtringit: ſic virtus ſine doctrina aliis non multùm prodeſt, doctrina verò ſine virtute non ſolùm non coadunat, ſed etiam ſæpe diuidit & deſtruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuiſos ac diſcordes lapides aſtrictiſſimè conglutinat. Virtus eſt calx, verba ſunt arenæ, virtus verbis ornata eſt, calx cum arena aptè atque temperatè commiſta.

Simile.

Simile.

F

r *Et eleuate ſignum ad populos.*) Conuocate ad Eccleſiam omnes Gentes. Hortamini omnes ab egreſſu Babylonis, & ad Hieroſolymæ ingreſſum. Solent enim duces eleuare vexillum ad milites congregandos. Hoc vexillum eſt crux illa ſacratiſſima glorioſiſſimum ſignum noſtrarum victoriarum, ſub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem ſuam vniuerſis mundi nationibus.

ſ *Dicite filiæ Sion: Ecce ſaluator.*) Filia Sion & Sion idem eſt, capitur autem pro Eccleſia, vt aliàs oſtendimus. Eſt igitur ſenſus: Prædicate & annuntiate in Eccleſia, Chriſti Ieſu in mundum aduentum.

t *Ecce merces eius cum eo.*) Id eſt, ipſe Deus eſt merces, quam ſuis electis tribuit. Ita ipſe Dominus dixit Abrahamo: *Noli timere Abram, Ego protector tuus ſum, & merces tua magna nimis.* quaſi diceret: Non ſolùm ſum tuus protector, ſed etiam tua merces ampliſſima. Et ita poteſt intelligi id, quod dicitur in Pſalmo, c. 118. *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum propter retributionem.* Hoc eſt propter teipſum, qui es electorum tuorum merces &

Gen. 15.

A retributio. Et poteſt ita verti ex Hebraico: *Inclinaui cor meum ad facienda præcepta tua propter æternam retributionem.* Eſt igitur ſenſus: Annunciate Sioni Chriſti ſaluatoris aduentum, qui tam miſericors & benignus eſt, vt ſeipſum amicis ſuis tribuat in mercedem, non ſolùm illis ſua, ſed ſeipſum dabit. Nam ſemper coram illo eſt opus ſuum, hoc eſt, miſericordia ſua. Eſſe autem miſericordiam proprium Dei opus alibi oſtendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo eſt, eamque Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipſo Deo eſt, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret.

v *Et vocabunt eos populus ſanctus redempti à Domino.*] Fideles Dei electi & iuſti vocabuntur ſancti, à Chriſto redempti. Flagitioſi appellantur ſemen nequam, filij ſcelerati, & aliis huiuſmodi nominibus, vt primo capite oſtendimus: at viri iuſti & pij honeſtis ac glorioſis nominibus vocantur. Poteſt ita explanari: Et redempti à Domino, hoc eſt, illi, qui ſunt à dæmonis poteſtate liberati, & in gratiâ conſtituti, vocabunt bonos populum ſanctum. Nam ſcelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident ſingulare quoddam virtutis lumen elucere, iruunt, eóſq; maledictis vulnerant, & falſis criminibus ad inuidiam vocant. Eorum virtutes ſilentio prætereunt: ſin autem in eis aliquam deprehendunt culpam, licet leuem, omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, ſic deprauati homines indomitis cupiditatibus inflammati, tetríſq; ſceleribus imbuti, leues ac veniales lapſus virorum iuſtorum, ſine quibus humana vita tranſigi non poteſt, ſtatim olfaciunt, eóſque inexpiabilibus vitiis tribuunt, eorum autem virtutes nequaquam intuentur. Eſt enim ſceleratorum proprium omnes viros virtute præſtantes odio habere, eorúmque ſplendorem falſis criminibus maculare, & omnem denique virtutis florem velle confringere. D Simile.

x *Tu autem vocaberis quæſita ciuitas.*) Tu ô Eccleſia vocaberis ciuitas, quam Chriſtus quæſiuit. Si Chriſtus nos quæſiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Chriſtus quæſiuit, & ſuis humeris aſportauit. Luc. 15.

B

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LXII.

1 Tranſite tranſite.] *In Hebraico eſt* עִבְרוּ עִבְרוּ *iuru iuru. Quod poteſt verti,* Procedite ante eos, procedite ante eos. *Et id, quod habetur Geneſ. 33.* Et ipſe progrediens adorauit, *poteſt verti*: Et ipſe procedens ante eos adorauit. *Alloquitur hoc in loco Eſaias principes & præſules, quorum intereſt non ſolùm viam veritatis & virtutis aliis oſtendere, ſed etiam anteire. Vt enim teda ſiuè fax non retro manet, ſed præit, ſic principes & præſules debent alios virtute & exemplo anteire, eóſque non ſolum verbis, ſed etiam vitæ ſplendore illuminare. Ideò eos Chriſtus lucem appellat,* Vos, *inquiens*, eſtis lux mundi. E Matt. 5.

2 Eligite lapides.) *In Hebraico eſt*: סַקְּלוּ מֵאֶבֶן *ſakkelu meeuen. Quod poteſt rectiſſimè verti*: Proiicite lapides. *Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus*: Lapides remouete. *Quod eſt idem. Proiicere ex via lapides, eamque complanare, eſt tollere ſcandala & impedimenta, quibus poſſunt alij lædi, & à via virtutis retardari.*

Argumentum capitis LXIII.

Simile. 1 Vaticinatur Propheta de Chriſti in cœlum aſcenſione, quem inſtar victoris triumphantis & hoſtium ſanguine cruentati deſcribit. 2 Commemorat Dei in Iſraelem beneficia, eiúſque in Deum ingratitudinem & impietatem. 3 Poſtea inducit populum Iudaicum quęrentem ſe eſſe à Deo derelictum, & in maximis ærumnis verſatum.

CAPVT LXIII.

Q 1 Vis [a] eſt hic qui venit de Edom, tinctis veſtibus de Boſra? [b] Iſte formoſus in ſtola
ſua, 2 gradiens in multitudine fortitudinis ſuæ? [c] Ego qui loquor iuſtitiam, & pro-
pugnator ſum ad ſaluandum. Quare ergo rubrum eſt indumentum tuum, & veſti- Ap. 19. c. F
C menta tua ſicut calcantium in torculari? [d] Torcular calcaui ſolus, & de Gentibus
non eſt vir mecum: calcaui eos in furore meo, & cõculcaui eos in ira mea, & aſperſus eſt ſan-
guis eorum ſuper veſtimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. [e] Dies enim vltionis
in corde meo, annus retributionis meæ venit. [f] Circunſpexi, & nõ erat auxiliator: quæſiui, &
non fuit qui adiuuaret, [g] & ſaluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipſa auxiliata
eſt mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, 3 & de-
traxi in terram virtutẽ eorum: [h] Miſerationum Domini recordabor, laudem Domini ſuper
omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & ſuper multitudinem bonorum domui Iſrael, quæ
largitus eſt eis ſecundũ indulgentiam ſuam, & ſecundum multitudinẽ miſericordiarum ſua-
rum. [i] Et dixit: Veruntamen populus meus eſt, filij non negãtes, & factus eſt eis ſaluator. [k] In
4 omni tribulatione eorũ non eſt tribulatus, [l] & angelus faciei eius ſaluauit eos: in dilectione
ſua, & in indulgẽtia ſua ipſe redemit eos, & portauit eos, [m] & eleuauit eos cunctis diebus ſe-
culi. [n] Ipſi autẽ ad iracundiã prouocauerunt, [o] & afflixerũt Spiritũ ſancti eius, & cõuerſus eſt
eis in inimicum, & ipſe debellauit eos. [p] Et recordatus eſt dierum ſeculi Moyſi, & populi ſui.

EXPLANATIO.

a *Quis eſt iſte qui venit de Edom.*) Poſtquam Propheta vaticinatus eſt de Chriſti paſſione, & in capite præcedenti multa de eius Eccleſiæ conſtitutione prædixit, nunc de eius in cœlum aſcenſione vaticinatur.

A cinatur. Et qoemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: *Attollite portas principes veſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ*, quoniam cœlites Chriſtum in ſuperas ſedes aſcendentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Eſaias inducit cœleſtes ſpiritus interrogantes quiſnam ille eſſet quoniam animo intuebatur, eos tanto myſterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitent cuiuſnam chori ſint hi Spiritus, qui hoc interrogant, ſed Dionyſius ille admirabili ſanctimonia & ſapientia excultus capite ſeptimo cœleſtis ſuæ Hierarchiæ ait hanc quæſtionem eſſe ſupremorum angelorum à Deo immediatè illuminationes accipientium. Eſt autem ad horum verborum intelligentiam ſciendum, Edom eſſe quandam prouinciam, Boſra autem eiuſdem prouinciæ ciuitatem. Edom ſignificat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Boſra ſignificat munitam & euerſam, cuius nomine Hieroſolyma ſignificatur fortiſſimis muris munita, ſed quæ ob eius ſcelera & in Chriſtum ingratitudinem & impietatem fuit funditus euerſa. Eſt igitur ſenſus. Quis eſt hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hieroſolyma, habens veſtes tinctas, ſanguinéque rubricatas? Deſcribit diuinus noſter vates Chriſtum in cœlum B aſcendentem inſtar ducis victoris, hoſtium ſuorum ſanguine cruentati, & de illis glorioſè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortem, & peccatum. Non quòd hæc omnia ſanguinem habeant, ſed eſt hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta ſignificare fructum mortis Chriſti & glorioſam victoriam, quam de hoſtibus ſuis reportauit.

Pſal. 23.

b *Iſte formoſus in ſtola ſua gradiens in multitudine fortitudinis ſuæ?*) Verba ſunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam deſcribere Chriſtum non ſolùm triumphantem, ſed pulchrum, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in Pſalm. 44. *Speciosus forma præ filiis hominum, diffuſa eſt gratia in labiis tuis.* Et in Canticis c. 5. ait ſponſa: *Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus.* Candidus ob ſummam pulchritudinem eius, quem diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos c. 1. gloriæ ſplendorem appellat, Rubicundus ob hoſtium ſanguinem, de quibus illuſtriſſimam victoriam reportauit.

c *Ego qui loquor iuſtitiam, & propugnator ſum ad ſaluandum.*) Hæc eſt Chriſti reſponſio. Habet principium huius capitis dialogi ſpeciem. Senſus eſt: Ego ſum ille, qui homines veram iuſtitiam docui, qui, C vt eos ſaluos facerem, cum hoſtibus animarum eorum pugnaui. Huc ſpectat id, quod de Chriſto ait diuus Ioannes in Apoc. c. 19. vbi eum ita deſcribit: *Vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui ſedebat ſuper eum vocabatur fidelis & verax, & cum iuſtitia iudicat, & pugnat.* Et paulò poſt: *Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocabatur nomen eius, Verbum Dei.* Ea autem iuſtitia, de qua Eſaias loquitur hoc in loco, intelligitur de diſtributiua. Docuit enim Chriſtus dandum eſſe vnicuique quod ſuum eſt, præterea impios eſſe damnandos, iuſtos verò à Deo æternis præmiis afficiendos. Poteſt etiam de iuſtificatione intelligi, quam Chriſtus docuit, non in operibus ſine fide conſiſtere, ſed in fide charitate formata, quæ, vt ait apoſtolus, *per charitatem operatur.*

Gal. 5.

d *Torcular calcaui ſolus.*) Reſpondet Chriſtus ſe eſſe tinctum ſanguine hoſtium generis humani, quos ipſe ſolus vicit, & de quibus ſine hominum ope triumphauit. Et quoniam hanc victoriam perfecit Chriſtus in cruce, colligitur eam eſſe torcular, in quo hoſtes noſtri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aſpicimus, quid aliud facimus quàm admirabilis D victoriæ monimentum, cæcoſum lumen, & cœleſtem ſplendorem, firmiſſimum noſtræ ſalutis præſidium, & certiſſimum iter ad ſplendidiſſimas illas ac beatiſſimas oras, & ſumma ac ſempiterna gaudia intueri? Conſidera Chriſti Dei noſtri manſuetudinem, qui cùm glorioſè triumphans aſcenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœleſtis pater extulit, *cui dedit nomen, quod eſt ſuper omne*, vt ait diuus Paulus, *vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cœleſtium, terreſtrium, & infernorum.* Videant hoc ſuperbi, qui cùm ſint in aliqua dignitate conſtituti, ſuis ſubditis reſpondere, ſuarúmque rerum rationem reddere dedignantur.

Philip. 2.

e *Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.*) Nonnulli codices habent: *Annus redemptionis meæ venit.* Sed non multùm refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Chriſtus de dæmone, morte, & peccato pœnas ſumpſerit: redemptionis verò, quòd nos ſanguine ſuo redemerit. Vel vltionis, propter euerſionem Hieroſolymæ, infideliúmque Iudæorum vaſtitatem: redemptionis verò ſeu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte. Loquens de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, E vt ſuam diuinam clementiam & immenſam pietatem ſignificaret.

f *Circunſpexi, & non erat auxiliator.*) Ita in Pſal 68. *Et ſuſtinui qui ſimul contriſtaretur: & non fuit, & qui conſolaretur, & non inueni.* Omnes enim eo relicto fugerũt: Ideò dixit paolò antè: *Torcular calcaui ſolus: & de Gentibus non eſt vir mecum.* Notanter dicit, *Non eſt vir*, vt non excluderet virginem Mariam, quæ eum fuit vſque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa.

g *Et ſaluauit mihi brachium meum.*) Subaudi eos. Quaſi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi ſeruirent, eóſque ſaluos fecit: Septuaginta habent: *Et eruit eos brachium meum.* Quod idem ferè eſt. Id autem quod ſequitur: *Et indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi*, eſt ſuperioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quemadmodum brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

h *Miſerationum Domini recordabor.*) Verba ſunt Prophetæ, ſuam erga Dominum gratitudinem oſtendentis. Sequitur: *Et laudem Domino*, ſubaudi, narrabo. Quaſi dicat: Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorum memoria moriatur: imò omnis mihi erit F ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm deteſtabilis ſit ingratitudo, ob quam permiſit Deus, vt Ægyptij in mari Rubro obruerentur, & tantæ ingratitudinis perpetuã memoriam relinquerent. Cùm enim eſſent à Ioſeph mirabiliter conſeruati, eum obliti ſunt, eiúſque filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppreſſerunt. Nutriuit Dauid filium ſuum Abſalom, eúmq; extulit & amplificauit: at ille aduerſus patrem ſuum inſurrexit, eúmq; de ciuitate fugauit. Sed ob hãc ingratitudinem fuit miſerè interfectus, & tribus haſtis transfixus. quod poteſt eſſe maius ſcelus, quam eum, à quo acceperis beneficia, affligere, & in inuidiam vocare? Vt enim hedera per ſe ſtare non poteſt, ſed arboris, eiúſque ramorum adiumento alta petit, & ipſam arborem adeò amplexu aſtringit, vt areſaciat, & abſumat, ſic multi, qui in obſcuritate iacebãt, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum aſſecuti, eis, quorum præſidio aſcenderunt, fuerunt perniciem machinati. Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, ſed tranſacto & finito nimbo arborem, quæ eos protexerat, ſecant, & infringunt. quid poteſt eſſe

Exod. 14. *Exod. 1.* *2. Reg. 15.* *2. Reg. 18.* *Simile.* *Simile.*

A in tetra ingratitudine tertius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ ſocietatis peſtilentius? Cum autem tam execrandum facinus ſit hominis erga hominem ingratitudo, quid erit erga Deum illum optimum & maximum, qui nos creauit, qui noſtram humanitatem induit, qui noſtra impia facinora ſuo ſanguine luit? Nullum eſt tam affluens ingenium, nulla tam illuſtris orationis copia & facultas, quæ poſſit huius deteſtabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noſter vates, has voces emiſit: *Miſerationum Domini recordabor.* Et ea, quæ ſequuntur.

i *Et dixit.*] Subauditur Deus. Ea autem, quæ paulò poſt ſequuntur: *Et factus eſt eis ſaluator*, verba ſunt prophetæ.

k *In omni tribulatione eorum non eſt tribulatus.*) Id eſt, Cùm Hebræi ab Ægyptiis affligerentur, Deus liberauit eos. Qui amicos oppreſſos eripere non poteſt, affligitur. Non autem dicitur affligi ille, qui poteſt eos eripere, & eripit, quando vult. Et quoniam Deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait Propheta eum non fuiſſe in illorum tribulatione tribulatum.

l *Et angelus faciei eius ſaluauit eos.*) Alludit ad hiſto-
B riam, quæ eſt in Exodo cap. 12. literis mandata, de angelo, qui primogenitos Ægyptiorum occidebat, Hebræos autem ſeruabat. Vocatur autem angelus faciei eius, hoc eſt, angelus ſtans coram eo. Ait enim Chriſtus apud Matthæum c. 18. *Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis ſemper vident faciem patris mei, qui in cælis eſt.*

m *Eleuauit eos cunctis diebus ſeculi.*] Hoc eſt, euexit Hebræos ad hominem, de quo nulla vnquam ætas conticeſcet. Vult propheta ſignificare tam inſigne fuiſſe beneficium illud Dei in Hebræos, quando eos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione poſteritatis extinguatur.

n *Ipſi autem ad iracundiam prouocauerunt.*) Oſtenſa Dei bonitate & in Hebræos magnificentia, oſtendit D eorum nefariam ingratitudinem.

o *Et afflixerunt Spiritum ſancti eius.*) Id eſt, ſanctitatis *Epheſ. 4.* eius. Vel vt alij codices habent, *Spiritum ſanctum eius.* Quam ob rem ait Apoſtolus: *Nolite contriſtare Spiritum ſanctum Dei.* Fortaſſe per *Spiritum ſancti eius*, intelligit ſpiritum Moyſi, qui fuit Sanctus Dei, de quo dicitur in Pſalmo 105. *Vexatus eſt Moyſes propter eos, quia exacerbauerunt Spiritum eius.* Eſt enim proprium optimorum præſulum affligi ſpiritu, cùm ſubditorum ſcelera intuentur. *2. Cor. 11* Vnde diuus Paulus, *Quis*, inquit, *infirmatur, & ego non infirmor? Quis ſcandalizatur, & ego non vror?* Vt enim ſartago aliis præparat *Simile.* cibum, ipſa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, ſic præſules pij & charitate præſtantes alios pabulo doctrinæ & exemplo nutriunt, ipſi autem viſis aliorum flagitiis dolore premuntur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eam ob cauſam fortaſſe Deus apud Ezechielem capite quarto charitatem ferreæ ſartagini comparauit. Ita enim ait: *Et tu ſume tibi ſartaginem ferream, & pones eam in Matt. 5.* *murum ferreum inter te & inter ciuitatem.* Et hæc eſt cauſa, ob quam Chriſtus Apoſtolos ſuos ſalem vocauit. *Vos*, inquiens, *eſtis ſal terræ.* Perſpicuum eſt enim ſalem, vt collam condiat, ſeipſum exinanire & atte- E nuare. quemadmodum lucerna, quæ vt alios illumi- *Matt. 5.* net, ſe ipſam abſumit, & liquefacit. Ideò eos etiam Chriſtus cum luce comparauit, *Vos*, inquiens, *eſtis lux mundi.* Quæ autem ſit hæc lux, indicat alio in loco, cum de Ioanne Baptiſta capite quinto, loquens, *Ille*, inquit, *erat lucerna ardens & lucens.* Prius eſt ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

p *Et recordatus eſt dierum ſeculi Moyſi, & populi ſui.*] Subauditur populus Iſraeliticus. Verba ſunt Eſaiæ dicentis ſuo tempore recordatum fuiſſe populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moyſem cum populo ſuo mirabilibus ſignis ab Ægyptiorum ſeruitute liberauit.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT LXIII.

1 Quis eſt iſte, qui venit de Edom?] *Pro de Edom eſt*
C *in Hebræo* מאדום *me Edhom: quæ dictio* אדם *hoc eſt, rubedinem ſonat. Idèò poteſt hoc in loco pro Iudæorum ſynagoga accipi, quæ non ſolùm prophetarum, ſed etiam Chriſti ſanguine ſe polluit, & rubicundam atque ſanguinolentam reddidit.*

2 Gradiens in multitudine fortitudinis ſuæ.) *Pro gradiens eſt in Hebraico* צעה *tſoab, à verbo* צעה *tſaah, quod ſignificat gradiri, migrare, & diſcurrere. Vnde R. Dauid in libro radicum, ita hunc locum interpretatur:* Demigrare faciens in multitudine fortitudinis ſuæ Iſraelem ex omnibus locis captiuitatis ſuæ. *Quæ de Deo abſque dubio intelliguntur.*

3 Et detraxi in terram virtutem eorum.] *Pro virtute eorum in Hebraico eſt,* נצחם *netſcham. Nomen eſt,* נצח *netſach, quod ſignificat fortitudinem, ſanguinem, & perpetuitatem, quòd in ſanguine ſit hominis fortitudo, & quoniam id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & victorem. Vnde id, quod eſt in Ieremiæ Threnis capite tertio:* Periit finis meus, *poteſt rectè verti:* Periit victoria mea. *Hac dictio præfigitur ſæpe Pſalmis in hunc modum, Lamnatſeach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc eſt, in finem: quos ſecutus eſt Latinus interpres. Diuus Hieronymus in ſua verſione ex Hebræo transfert:* Victori Fœlix, Vincenti, vel effundenti ſanguinem, *vel* danti æternitatem. *Quæ omnia Chriſto Deo noſtro verè conueniunt: ille enim eſt finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apoſtolus in epiſtola ad Romanos capite decimo.* Finis legis Chriſtus, *Diuus Ioannes in Apocalypſi capite primo Deum in hunc modum inducit loquentem:* Ego ſum α & ω, principium & finis. F *Quid multis? Chriſtus eſt finis ille, ad quem debemus omnia noſtra opera dirigere & referre, & ſignum ad quod omnes noſtrarum cogitationum ſagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipſe ait in Canticis c. 8.* Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum. *Ipſe eſt victor, qui apud Ioan. c. 16.* Ego, *inquit*, vici mundum: *de quo idem Ioannes in Apoc. c. 5.* Vicir, *inquit*, leo de tribu Iuda. *Ipſe eſt, qui pro nobis Mat. 26.* *Apoc. 5.* *ſanguinem fudit iuxta id, quod ipſe Apoſtolis in cœna dixerat:* Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum. *Vnde Ioannes in Apocalypſi:* Quoniam, *inquit*, occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo. *Hic ſanguis pro nobis fuſus fuerat in lege in agni ſanguine aliorúmque animalium figuratus: nam vt verbis vtar Pauli Apoſtoli*, omnia *Heb. 9.* penè in ſanguine ſecundum legem mundátur, & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio. *Chriſtus eſt, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipſe ait:* Amen amen *Ioann. 6.* dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam. *Ioann. 8.* *Quod de fide charitate firmata intelligitur. Et in alibi:* Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum. *Conſidera aliaque mente intuere quemadmodum omnia hæc Chriſto accommodarentur, & quàm*

ſublimi

A *ſublimia myſteria hac dictione comprehenduntur. Ideò hunc Eſaiæ locum ita poteris vertere:* Et detraxit in terram ſanguinem eorum, *vel* fortitudinem *vel* victoriam eorum.

4 In omni tribulatione eorum non eſt tribulatus.] *In Hebræo eſt in hunc modum* בכל צרתם לא צר *bechal tſaratham lotſar. Hæc particula* לא *ſignificat non, ſed ſi ita ſcriberetur,* לו, *eſt datiuus huius pronominis* הוא, *hoc eſt, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum eſt, vt interpretum varietas hunc locum anceptem redderet. Pagninus vertit:* In omni anguſtia eorum ei fuit anguſtia. *Alij vertunt:* In omni tribulatione eorum ipſe eſt tribulatus. *Quod idem eſt, licet diuerſis verbis. Nec eſt malus hic ſenſus. Nam hoc dicitur de Chriſto, qui, vt verbis vtar noſtri Eſaiæ,* verè languores noſtros tulit, & dolores noſtros ipſe portauit. Et nos reputauimus eum quaſi leproſum & percoſſum à Deo: *aut, vt eſt in Hebraico,* Percuſſum Deum. *Vel dicit propheta Deum ſuorum afflictione eſſe afflictum, vt eius erga ſuos ſummam charitatem oſtendat. Ita R. Dauid hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur noſtra communis verſio in explanatione, oſtendimus. Diuus Hieronymus in commentariis neutram harum verſionum reprobat: imò aliam tertiam ponit. Ait enim poſſe ita verti:* In omni tribula- B
tione eorum nequaquam tribulauit eos. *Quoniam cùm affligerentur, ipſe eos afflictione leuabat. Septuaginta habent:* Non legatus, nec angelus, ſed ipſe ſaluauit eos. *Acſi diceret: Cùm genus humanum turbulentis negotiis implicatum, tetriſque flagitiis coopertum in tenebris & erroribus intolerabilibus verſaretur, venit in mundum ſummus ille Deus ſempiterni patris vnigenitus filius, vt ſcelera noſtra ſuo ſanguine lueret, omnem caliginem diſpelleret, virtutum ſplendore & ornamentis nos decoraret, & ſuis humeris aſportatos cœleſtis claritatis gloria redundantes, ad æternas ſedes immortalis gaudij pleniſſimas tandem perduceret. Noluit ſummus ille Deus ad negotium redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelum, nec curam tam admirabilis reparationis alteri demandare. Sed ipſe voluit venire, & negotium gerere, atque nobis ſuo ſanguine cœleſtis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta ſignificare tranſtulerunt:* Non legatus, nec angelus, ſed ipſe ſaluauit eos. *Verbum hoc,* צר, *quod hic ponitur, ſignificat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta ſignificat etiam ſaluos facere. Nec mirum eſt vnum & idem verbum ſignificare affligere, & corroborare: Nam vt* Similit.
palma aduerſus pondus conſurgit, & robuſtior efficitur, ſic vir iuſtus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et Simile.
quemadmodum arbores ad ſeptentrionalem partem ſitas frigidis ventis aſſuetas, dicunt eſſe validiores, ſic qui variis ærumnis concuti & agitari conſueuerunt, obdureſcunt ipſis afflictionibus, & fortiores efficiuntur. Vnde poteſt verti: In omni tribulatione eorum roborauit eum, *ſubaudi Iſraeliticum populum. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quam Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanam re-* E
demptionem per Chriſti aduentum diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelum nec per alium legatum eam perageret, ſed ipſe veniret. Vnde dicebat in Canticis ſponſa, Oſculetur me oſculo oris ſui, *nequaquam per alios, ſed* Cant. 1.
ipſe in mea carne appareat, & verbum caro fiat, vt ſit Emanuel, hoc eſt, nobiſcum Deus.

Exo. 14 c. Vbi [a] eſt qui eduxit eos de mari, [b] cum paſtoribus gregis ſui: [c] Vbi eſt qui poſuit in medio
eius Spiritum ſancti ſui? [d] Qui eduxit ad dexteram Moyſem brachio maieſtatis ſuæ, qui ſci-
dit aquas ante eos, vt facerent ſibi nomen ſempiternum. Qui eduxit eos per abyſſos, quaſi
equum in deſerto non impingentem. Quaſi animal in campo deſcendens, [e] Spiritus Domi-
Deu. 26 d ni ductor eius fuit. Sic adduxiſti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. [f] Attende de
Baruch. 2. cœlo, & vide de habitaculo ſancto tuo, & ſolio gloriæ ſuæ. [g] Vbi eſt zelus tuus, & fortitudo
tua, multitudo viſcerum tuorum, & miſerationum tuarum? Super me continuerunt ſe. Tu
enim pater noſter, [h] & Abraham neſciuit nos, & Iſrael ignorauit nos: tu Domine pater no-
ſter, redemptor noſter, à ſeculo nomen tuum. [i] Quare errare nos feciſti Domine de viis tuis,
indurasti cor noſtrum ne timeremus te: [k] Conuertere propter ſeruos tuos tribus hæreditati;
tuæ. [l] Quaſi nihilum poſſederunt populum ſanctum tuum, hoſtes noſtri [m] conculcauerunt
C ſanctificationem tuam. Facti ſumus quaſi in principio, cùm non dominareris noſtri, nec in- F
uocaretur nomen tuum ſuper nos.

a *Vbi eſt qui eduxit eos de mari?*) Nempe Rubro. Verba ſunt populi Iudæorum tempore Eſaiæ, quem populum ipſe propheta inducit loquentem, priſtinæ fœlicitatis ſuæ recordatum.

b *Cum paſtoribus gregis ſuis.*) Hoc dicit, quia multi ex Hebræis paſtores erant, vt conſtat ex capite quadrageſimoſexto Geneſis, & ex aliis multis locis. Ego tamen exiſtimo hoc intelligi de Moyſe, & Aarone, & principibus tribuum, quos paſtores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id, quod ait Deus per Ieremiam c. 3. *Introducam vos in Sion, & dabo vobis paſtores ſecundum cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Illis conſtituit Deus paſtores excellentes, qui non Babylonis, non mundi confuſionis cultores ſunt, ſed Sionis, hoc eſt, ſpeculæ, qui ſe Deo dedicarunt, rerúmque altiſſimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies, paſſim reges & principes paſtores appellari. Nec ſolùm illæ, ſed etiam libri Gentilium hoc nomen illis tribuerunt. Homerus enim antiquiſſimus author qui fuit pater bonorum ingeniorum appellatus, reges paſtores appellat. Et vt paſtor nō eſt ſuus, ſed ouium, ſic princeps totū ſe debet curæ ſubditorum dedicare. Simil.
Quam ob cauſam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum Philoſophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quàm ipſum principem, qui debet totum populi pōdus ſuſtinere. Et ob eā cauſam Græce appellatur *βασιλεὺς*, quaſi populum ſuſtentans. Quantò enim quis altiùs præponitur, tantò humilius pondere laborum grauatur. Ideo diuus Gregorius præſules baſibus domus Salomonis 3. Reg. 7.
comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipſum autem imbres omnes in ſe recipit, ſic princeps vt alios Simile.
protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmiſſima baſis & validiſſimum fundamentum totum populi ędificium ſuſtinere. Et quoniam nullum eſt munus laborioſius officio paſtorum, ideò optimo iure reges, principes, & præſules, paſtores appellantur. Sed vtinam ipſi hoc cognoſcerent, & mentis oculis intuerentur.

A c *Vbi eſt qui poſuit in medio eius ſpiritum ſancti ſui.*) Hoc eſt, in medio Moyſi. Vel in medio eius, nempe populi Iudaici. Cum hac poſteriori expoſitione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentium: *Vbi eſt, qui poſuit in eos Spiritum ſanctum?*

d *Qui eduxit ad dexteram Moyſem brachio maieſtatis ſuæ.*) Hoc eſt, qui in mari Rubro eduxit Moyſem per virgam, quam dextera tenebat. Præpoſitio, ad, poteſt verti per præpoſitionem, per. Vel ſic, & melius meo iudicio: qui Deus Moyſem ab Ægypto honorificè eduxit, ſolent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad ſummum honorem ampliſſimámque dignitatem euehere deſiderant, ad dexteram habere.

e *Spiritus Domini ductor eius fuit.*) Poteris per Spiritum Domini ſpiritum ſanctum intelligere, vel Angelum.
Heb. 1. Angeli enim Spiritus ſunt, iuxta illud Pſal. 103. *Qui facit Angelos ſuos Spiritus, & miniſtros ſuos ignem vrentem.* Et quoniam Angeli ſunt Dei miniſtri, ideò Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apoſtolus de Angelis loquens: *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſsi, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis?* Id etiam quod eſt à diuo Luca in Actis Apoſtolorum ſcriptum: *Spiritus Domini rapuit Philip-*
B *pum, & amplius non vidit eum eunuchus* poteſt rectè de Dei Angelo explanari: Angelus etiam apprehendit Habacuc prophetam, eúmque capillo capitis portauit, donec eum lacu, in quem pius Dan. ca. 14. fuerat iniuſtè coniectus, collocauit.

f *Attende de cælo.*] Precatio eſt ad Deum populi fidelis Hebræorum.

g *Vbi eſt zelus tuus.*) Hoc eſt, amor, quo nos anteà proſequebaris. Ita in Pſalmo 88. *Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine?*

h *Et Abraham neſciuit nos, & Iſrael ignorauit nos.*] Id eſt, nec Abraham neque Iacob nos ex Ægypto eripuerunt: multò enim anteà migrauerant è vita. Tu Domine ſolus tanquam optimus pater nos nutriuiſti, extuliſti, & in promiſſa terra mirabiliter collocaſti. Quare igitur eos derelinquis?

i *Quare errare nos feciſti Domine de vijs tuis, indurasti cor noſtrum, ne timeremus te?*) Hoc eſt, cur Domine permiſiſti, vt viam veritatis derelinqueremus, eſſemúſque ita duro & obſtinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permiſiſti? Hic eſt vnus ex locis ex quibus hæretici noſtri temporis probare contendunt nullum eſſe in homine liberum arbitrium. Aiunt enim hîc peccatores ſuorum flagitiorum cauſam Deo tribuere, eúmque illorum autho-
C rem facere. Quod eſt planè falſum & impium: Deus enim nec facit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorum, quando ob eorum ſcelera illis gratiam nō tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam ſe parare & diſponere ſtudent. Et ita hoc in loco, *Induraſti cor noſtrum*, idem eſt quod indurari permiſiſti. Hæc eſt phraſis ſcripturæ iuxta communem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus ſecutus ſtupidum Empedoclem negauit quandam arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis non ſolùm Theologis, ſed etiam Philoſophis irriſus. Et cùm hæc hæreſis ab omni hominum memoria penitus euulſa, fuit noſtris hac in re infœlicibus temporibus à Luthero renouata & aſſerta. Ait enim omnia de neceſſitate abſoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, ſtudebo hoc loco breuitati, ea ſolùm ſcribens, quæ altis prætermiſi Geneſeos capite quarto in hunc modum Deus inuidum Cain fuit alloquutus: *Nónne ſi bene egeris, recipies: ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit? Sed ſub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius*, Quæ verba Thargum Hieroſolymitanum ita vertit: *Nonne ſi emendaueris opera tua in hoc ſeculo,*
D *condonabitur & remittetur tibi in ſeculo futuro? Quod ſi non emendaueris opera tua in ſeculo hoc, ad diem iudicij magni peccatum tuum reſeruabitur, & ad oſtium cordis quieſcet: verumtamen in manum tuam tradidi poteſtatem concupiſcentiæ malæ, & tu dominareis ſiue ad bonum, ſiue ad malum.* Hæc Thargum. Aſpicis apertiſſimè Lutheri impietatem. Creator facit, noſtrum arbitrium liberum, ille autem in creatoris ignominiam illud ſeruum efficere conatur, in oratione, quam Iuſtus Ioſue habuit apud Hebræos vltimo capite, mandata hæc ad literam ſunt verba: *Nunc ergo timete Dominum, & ſeruite ei perfecto corde atque veriſſimo, & auferte Deos quibus ſeruierunt patres veſtri in Meſopotamia & in Aegypto, ac ſeruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, vt Domino ſeruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui ſeruire potiſſimum debeatis, &c.* Vide quàm perſpicuè ſcriptura noſtram optionem, arbitriíque libertatem oſtendat. In Eccleſiaſtico ita ait ſcriptura: *Qui potuit tranſgredi, & non eſt tranſgreſſus: & facere mala, & non fecit.* Et in libro Sapientiæ, c. 16. *Ad quod quiſque volebat, conuertebatur*, Et in Pſal. 118. *Anima mea in manibus meis ſemper.* In prima epiſtola ad Corinthios, c. 7. *Qui ſtatuit*, inquit Apoſtolus, *in corde ſuo, non habens neceſsitatem, poteſtatem habens ſuæ vo-* E
luntatis. Quid plura Chriſtus Deus noſter ita apud Marcum cap. 14. diſcipulos alloquitur: *Semper enim pauperes habebitis vobiſcum, & cùm volueritis poteſtis illis benefacere.* Chriſtus aſſerit in noſtra poteſtate eſſe pauperibus benefacere, Lutherus negat, cui credemus? Si omnia exiſtimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorſum tot libros ſcribebas, tot ad populū conciones habebas, tot concilia toties inculcabas. quis non videt eſſe omnia hæc ſuperuacanea, ſi nihil eſt in noſtra poteſtate, ſed omnia ſunt neceſſariò ventura? Tu tibi ipſi repugnas. Poſſem aduerſus te citare Gregorium Niſſenum in libro illo vbi infallibilem neceſſitatem refutat, arbitriíque libertatem & actiuitatem clariſſimè demonſtrat, ſanctum martyrem Cyprianum, libro primo epiſtola tertia. Beatum Ambroſium libro primo de Gentium vocatione, glorioſum Hieronymum, diuum Auguſtinum, innumerabiléſque alios excellentes authores, ſed cùm eos non admittas, ſatis eſſe exiſtimo te vtriuſque teſtamenti teſtimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, ſed vt iacent, in medium profero. Eſt quidem Deus prima cauſa, omnes tam naturales quàm voluntarias cauſas abſque dubio mouēs, quod non ſolùm fateor, F
ſed etiam profiteor, & à Deo eſſe omne bonum iuxta id quod ait diuus Iacobus Apoſtolus: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum de ſurſum deſcendens à patre luminum.* Et iuxta id quod ait diuus Paulus: *Quid* 1. Cor. 4.
habes quod non accepiſti? Si autem accepiſti, quid gloriaris, quaſi non acceperis? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inſpirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypſi diui Ioannis Apoſtoli: Apoc. 3.
Ecce ſto ad oſtium & pulſo, ſi quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipſe mecum. Vides quemadmodum Deus cor noſtrum pulſet, ſed non neceſſariò cogat, eſſéque electiones ipſas in nobis ſuppoſito tamen diuino auxilio: Dei eſt, nos gratia præueniente trahere, ſed huic tractioni acquieſcere, vel non acquieſcere eſt in arbitrij noſtri poteſtate conſtitutum. Non igitur Deus corda noſtra ipſe per ſe arbitrium à nobis abſtrahendo, vt tu exiſtimas, & ex hoc Eſaiæ loco probare contendis: Imò nos ipſi nos induramus: alioquin non diceret Deus: *Hodie ſi vocem eius audieritis* Pſal. 94.
nolite obdurare corda veſtra, ſicut in irritatione ſecundum diem tentationis in deſerto.

k Conuer-

A k *Conuertere propter ſeruos tuos.*) Fatemur, inquiunt, nos eſſe ſceleribus coinquinatos, nihílque boni mereri. At propter Abrahamum, Iſaac, & Iacob cæteroſque viros ſeruos tuos fide, obedientia, & charitate præſtantes conuerte ad nos faciem tuam, illóſque tuæ miſericordiæ oculos, ne velis à nobis amplius auertere. Hîc aſpicis quanti æſtimandi ſunt viri iuſti, ſiquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob animum per mulieres deprauatum dixit Deus: *Scindam regnum tuum, & dabo illud ſeruo tuo, verumtamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum.* Et apud Eſaiam, *Sic faciam*, inquit, *propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum.* Hoc voluit ſcriptura in libro Geneſeos cap. 15. ſignificare, cùm ait abegiſſe Abrahamum volucres ſuper immolata cadauera deſcendentes. Lacerаſſent & deuoraſſent volucres animalia illa mortua, niſi eas ſanctus ille pater longè eparaſſet. Quid per volucres in cadauera irruentes eáque dilaniare & vorare deſiderantes intelligitur, niſi tyrannorum, potentium populorum, cæterorúmque hominum immanium impius conatus & ſtudium irruendi in filios Iſraelis, D eóſque ad vaſtitatem vocandi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentem, niſi ſanctorum patrum merita & ſuffragia? Oſtendit diuina hiſtoria Ægyptios, Amorrheos, Babylonios, cæteróſque infideles fuiſſe Iſraelem penitus euerſuros & conſumpturos, niſi Abrahami aliorúmque ſanctorum virorum merita piæque precationes interceſſiſſent.

3. Reg. 11

l *Quaſi nihilum poſſederunt populum ſanctum tuum.*] Senſus eſt. Babylonij poſſederunt Domine Hebræorum populum, quaſi nihil poſſiderent: populum tuum penitus contempſerunt, acſi & viliſſimus eſſet, pro nihilo putarunt.

m *Conculcauerunt ſanctificationem tuam.*) Hoc eſt, templum Salomonis, vbi tuum numen ſanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nóſque in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, vbi fuimus templo ſacrificiiſque deſtituti, quemadmodum in principio priuſquam te coleremus.

ANNOTATIO.

1 Qui eduxit ad dexteram Moyſem brachio maieſtatis ſuæ.) *Septuaginta habent*: qui eduxit dextera Moyſem brachium gloriæ ſuæ. *Pagninus vertit*: Qui B ambulare fecit ad dexteram Moſeh brachium gloriæ ſuæ. *Quod idem ferè eſt. Vbi vides Moyſem fuiſſe brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus ſanctorum ſuo nomine & virtute miracula efficit, ſed ſunt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Chriſtus ſuo nomine & virtute ægritudines inſanabiles curabat, mortuos ad vitam reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, ſuámque diuinitatem ſignificantia. Vt Protogenes ex ſola vna linea cognouit Apellem, vt humani hiſtoriographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem eſſe qui tam rectam, ſubtilem & admirabilem lineam deſcriberet, præter vnum Appellem: ſic ex vno Chriſti miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, ſed non ita illuſtria, nec ſua potentia, quemadmodum ea, quæ Chriſtus faciebat. Dicebat enim Phariſæis de ſeipſo, quod paralytica peccata dimitteret malè cogitantibus. Vt autem ſciatis quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralitica,* Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. *Quod ita ſtatim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculum eſſe Dei, qui virtute ſua, & in teſtimonium ſui numinis illud effecit? Vnde ait diuus Lucas, ca. 6.* Virtus de illo exibat & ſanabat omnes. *Virtus quæ viri ſancti miracula efficiunt, non exit ex illis, vt ſua propria, ſed ex Deo. At Chriſti virtus ex illo quidem exibat, quoniam ipſe verus eſt Deus, ſancti verò eius brachia, vt hîc de Moyſe teſtatur Eſaias.* E

Argumentum capitis LXIV.

Iudæos quos diuinus vates præuidebat eſſe in Babylonicam captiuitatem ob eorum impia ſcelera conijciendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo miſero ſtatu conſtitutos, ſuam liberationem à Deo expectantes. Oſtendunt magna eſſe & explicatu difficillima ea bona, quæ Deus ſuis dilectis in ſplendidiſſimis illis ac æternis ſedibus præparauit. Fatentur ſua flagitia, & fugiunt ad portum diuinæ miſericordiæ.

CAPVT LXIV.

C
VTinam [a] dirumperes cœlos, & deſcenderes, [b] à facie tua montes defluerent, 1 e- F
xuſtio ignis rabeſceret, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimi-
cis tuis: à facie tua gentes turbatent. [c] Cùm 2 feceris mirabilia non ſuſtinebimus,
deſcendiſti, & à facie tua montes defluxerunt. [d] A ſeculo non audierũt, neque au-
ribus perceperunt: oculos non vidit, Deus abſque te, quæ præparaſti expectantibus te. [e] Oc-
curriſti lætanti, & facienti iuſtitiam, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & pec-
cauimus, in ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimur. [f] Et facti ſumus vt immundi omnes nos, &
3 quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Et [g] cecidimus quaſi folium vniuerſi,
& iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos. Non eſt qui inuocet nomen tuum, qui
conſurgat & teneat te. [h] Abſcondiſti faciem tuam à nobis, [i] & alliſiſti nos in manus ini-
quitatis noſtræ. [k] Et nunc Domine pater noſter es tu, nos verò lutum, & fictor noſter tu, &
opera manuum tuarum omnes nos. Ne iraſcaris Domine ſatis, & ne vltrà memineris iniqui-
tatis noſtræ. Ecce reſpice, populus tuus omnes nos. [l] Ciuitas ſancti tui facta eſt deſerta: Sion
deſerta facta eſt, Ieruſalem deſolata eſt. [m] Domus ſanctificationis noſtræ, gloriæ noſtræ, vbi
laudauerunt te patres noſtri, facta eſt in exuſtionem ignis, & omnia deſiderabilia noſtra ver-
ſa ſunt in ruinas. [n] Nunquid ſuper his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehe-
menter?

EXPLANATIO.

a *Vtinam dirumperes cœlos.*) Omnia hæc verba in textu Hebraico ſunt capitis ſuperioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, *Sicut exuſtio ignis.* Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, *Vtinam*: ideò nos etiam ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorum, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus deſideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & acerbiſſimis ærumnis, in quibus verſabantur, eripiendum. Sed ego exiſtimo diuinum noſtrum vatem, cùm hæc mandaret monimentis, ad Chriſti in mundum aduentum mentis oculos leuaſſe. Ideò facit fideles ſuſpirantes, & humanam redemptionem per Chriſtum inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum deſiderium oſtenderet Propheta non inquit, Vtinam iam venires, ſed, *Vtinam dirumperes cœlos, & deſcenderes.* Quaſi dicerent: Vtinam tam citò venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quæreres oſtium, ſed ſubitò cœlos rumperes, & deſcenderes. Non quòd neceſſe eſſet Deum cœlos infringere, vt veniret, ſed loquitur propheta more humano, vt
B feruorem deſiderij, quo antiqui patres aduentus Chriſti tenebantur, demonſtraret. Eodem modo Dauid, *Domine*, inquit, *inclina cœlos tuos, & deſcende.* Vide ingens illuſtriſſimi prophetæ deſiderium, Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlum inclinet & deſcendat. Quid aliud voluit hic clariſſimus rex ſignificare, quando incredibili aquæ Bethlehem deſiderio flagrans dicebat: *O ſi quis mihi daret potum aquæ de ciſterna quæ eſt in Bethlehem*, niſi Chriſtum in carne videre? Ita hunc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus: Naſciturum in Bethlehem ſitiebat. Hic eſt illa cœleſtis aqua de cœlo in terram miſſa ad terras noſtrorum ſcelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata eſt in Bethlehem, iuxta Michææ cap. 5. vaticinium. De qua ait apud Ezechielem cœleſtis pater: *effundam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris.* Et vt ſignificaret Dauid non terrenam illam aquam Bethleem, ſed eam cœleſtem, quam per illam intelligebat, deſiderare, cùm tres viri ad eum aquam de ciſterna Bethleem afferrent, noluit eam habere, vt in libro ſecundo Reg. c. 23. diuinæ literę teſtantur, non enim voluit aquam
C periculo comparatam bibere, quoniam ſitiebat fontem æternum, quem ſciebat mundum à periculis erepturum. Hoc deſiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos capite quadrageſimo quinto noſter vates in hunc modum inducit loquentes: *Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra, & germinet ſaluatorem.* Vbi poteris ea videre, quæ hac de re ibi annotauimus.

b *A facie tua montes defluerent: ſicut exuſtio ignis tabeſcerent.*] Videtur alludere ad deſcenſionem Dei in montem Sinai. Ait enim ſcriptura cœpiſſe micare fulgura, & nubem denſiſſimam operire montem, qui fumabat, quòd deſcendiſſet Deus ſuper eum in igne. Eſt igitur ſenſus: Vtinam Domine venires ad liberandum nos, quemadmodum veniſti in montem Sinai. Vtinam venires ad dandum euangelium, quemadmodum veniſti ad dandam legem. At ſi hoc volueris altè ſpectare, videbis hos montes, qui ob Chriſti aduentum fluxerunt, fuerúntque inſtar ceræ liquefactæ fuiſſe mundi reges & principes, qui cùm eſſent nimis ſuperbia elati, ſe eccleſiæ ſubiecerunt, & recepta fide ſupplices ad Chriſtum acceſſerunt, & vanos ac falſos Deos repudiarunt. Hi ſicut exuſtio ignis tabeſcebant, de quo igne dicitur in Pſalm. 96. *Ignis ante ipſum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius.* Significat ignis amorem, quo Deus eos, qui anteà erant eius inimici, incendit, & ſtudio æternitatis inflammauit.

c *Cùm feceris mirabilia, non ſuſtinebimus.*) Veni Domine nunc, nam poſteà cùm veneris, & feceris miracula, non ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorum malitia & impietas, vt tua ſigna & miracula damnent.

d *A ſeculo non audierunt.*) Dixerat. *Deſcendiſti, & à facie tua montes defluxerunt.* Acſi diceret: Veniſti in mundum, & multi ex principibus euanuerunt, te ipſum non cognoſcentes. Nunc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderunt ea, quę tu Deus in futurum ſanctis tuis præparaſti. Eſſe hunc huius loci ſenſum explicat diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios, vbi citans hunc locum ita ait:
Loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, E
quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtrã, quã nemo principum huius ſeculi cognouit: ſi enim cognouiſſent, nunquam Dominum glorię crucifixiſſent. Sicut ſcriptum eſt: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per ſpiritum ſuum. Vbi vides diuum Paulum dicere mundi principes euanuiſſe, & Chriſtum non cognouiſſe, quia abſque diuino auxilio nemo cognoſcit ipſum Deum: nec ea, quæ ſuis dilectis præparauit. Poteſt eſſe ſenſus Apoſtoli: Principes mundi non cognouerunt Chriſtum. At nos non ſolùm eum cognoſcimus, ſed ea, quæ ille præparauit diligẽtibus ſe, quę ſine ipſo Deo nemo poteſt cognoſcere: Sunt enim admirabilia, & humanum intellectũ tranſcendentia. Vnde hic poteſt eſſe huius loci Eſaiæ ſenſus: Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi eſt gloria, tam excellens gaudium, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus poſſit illud cogitatione complecti, abſque te Deus, hoc eſt, niſi tu illud demonſtraueris.

e *Occurriſti lætanti.*) Subaudi in te. Licet nobis lætari, & gaudere, ſed in Domino. Ideò canebat Dauid: *Lætamini in Domino, & exultate iuſti, & gloriamini omnes recti corde.* Et diuus Paulus: *Gaudete*, inquit, F
in Domino ſemper, iterum dico gaudete. Eſt igitur ſenſus Eſaiæ: Tu Domine liberaſti & ſeruaſti eum, qui in te lætebatur, & opera bona, iuſta & ſancta faciebat, & illis fauiſti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios ſeruabas, migrarunt ex hac vita, & manſimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò iraſceris, quia peccauimus, & in peccatis permanſimus: ſed ſolebamus liberari per viros iuſtos, qui iam è vita deceſſerũt. At mortuis illis, manemus nos peccatis imbuti. Vbi noſtra verſio habet. *Tu iratus es, & peccauimus*, habet Pagninus: *Ecce iratus es, poſtquam peccauimus.* Et id, quod nos habemus: *In ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimus*, vertit ipſe: *Propter ipſos iuſtos in ſeculum ſalui ſumus.* Quæ omnia noſtram elucidant expoſitionem.

f *Et facti ſumus vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatę vniuerſę iuſtitiæ noſtræ.*) Sẽſus eſt: Mortui ſunt

viri

A viri iuſti,& charitate præſtantes,& māſimus nos,qui facti ſumus vt coinquinati, & omnes noſtræ iuſtitiæ ſunt ſimiles panno infecto ſanguine mulieris menſtruum patientis Hæc verba ſunt Iudæorum iniuſtorum in Babylonica captiuitate commorantium. Hos enim facit Eſaias loquentes,& miſeriam ſuam ſignificantes. Lege totum caput,& videbis hæc verba non pertinere ad omues homines,ſed ſolùm ea dicebant captiui Iudæi de ſeipſis,vt ex præcedentibus & conſequentibus patet. Nam paulò anteà dicebant fuiſſe inter Hebræos viros iuſtos, quibus Deus in votis & periculis occurrebat,ſed eos deceſſiſſe,& eſſe ab iniquis ſeparatos:ſe autem eſſe iniuſtos, & ideò in duram captiuitatem cōiectos. Vnde paulò poſt has voces emittunt: *Ciuitas ſancti tui facta eſt deſerta, Sion deſerta facta eſt, Ieruſalem deſolata eſt. Domus ſanctificationis noſtræ & gloriæ noſtræ, vbi laudauerunt te patres noſtri, facta eſt in exuſtionem ignis.* Vbi vides eos,qui hæc dicebant,captiuos eſſe in Babylone,& Hieroſolymæ ruinam per Babylonios,atque templi euerſionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erant ſceleribus implicati,& vitiis contaminati & imbuti,& ſi quando aliqua faciebant moraliter bona,ea malo fine deprauabant,ideò dicunt: *Et facti ſumus vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ.* Eſt igitur veriſſimum,noſtrum prophetam inducere hoc in loco loquentes eos Iudæos,qui in captiuitate

B Babylonica erant detenti, & in prauitatibus verſati,& hoc ad flagitioſos illos ſolùm pertinere,& non ad omnes homines in vniuerſali. Et ſi aliquis erat iuſtus eo tempore,ad quod hæc referuntur, in Babylonica captiuitate,de eo non loquitur Eſaias, ſed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etſi anteà in aliquas virtutum actiones incubuiſſent,& in gratia ſtetiſſent,ceciderunt tamen,& grauia atque impia facinora admiſerunt. Quapropter Deus illis iratus eos permiſit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibúſque vexari. Hoc indicant illa verba: *Tu iratus es, & peccauimus.* Quæ poſſunt verti de Hebraico: *Tu iratus es, poſtquam peccauimus.* Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quàm Deus illis iratus eſſet,non erant talibus ſceleribus contaminati. Nam paulò pòſt dicunt: *Cecidimus quaſi folium vniuerſi, & iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos: non eſt qui inuocet nomen tuum.* Qui dicunt ſe cecidiſſe,fatentur ſe ſtetiſſe aliquando. Poſ-

1.Cor.10. ſunt enim viri iuſti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu præcipitari. Vnde ait apoſtolus: prima ad Corinthios capite decimo: *Qui ſtat, videat ne cadat.* Intelligi autem hoc de illis, & non de omnibus

C apertè oſtendit,id quod ſequitur: *Non eſt, qui inuocet nomen tuum.* Nam multi ſunt,qui nomen Domini inuocant:& literæ diuinæ conteſtantur multos nomen

Gen.13. Domini inuocaſſe. De Enos ſcriptum eſt in quarto capite Geneſis. *Iſte cœpit inuocare nomen Domini:* Et de Abrahamo: *Reuerſus eſt per iter quo venerat à meridie in Bethel, vſque ad locum, vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini:* Et Dauid in Pſalmo centeſimoquartodecimo, *Et nomen,* inquit, *Domini inuocaui.* Et Pſalmo 115. ſequenti: *Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Et Ieremias cap. 14. *Tu autem,* inquit, *in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum eſt ſuper nos.* Si igitur multi nomen domini inuocarunt & inuocant,qui fieri poteſt,vt hæc verba, *Non eſt qui inuocet nomen tuum*, de omnibus hominibus vniuerſaliter intelligantur? Conſtat igitur eos in errore intolerabili verſari,qui ex hoc loco Eſaiæ volunt colligere omnes homines quantumuis iuſtos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo trigeſimoprimo hāc propoſitionem aſſerit: In omni opere bono iuſtus peccat. Et probat eā D

ex hoc loco Eſaiæ. Et exiſtimat ſe eſſe victoriam conſecutum,& glorioſè triumphaſſe, cùm conſtet apertiſſimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de ſolis iniquis illius temporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduerſus illum,quoniam indicat fuiſſe iuſtos inter eos,quorum precibus Deus eos aliquando ſuſtentauerat,quorum iuſtitia non erat pāno menſtruatæ comparata. Citat etiam pro ſe Lutherus alia loca, ſed quæ nihil illi opitulantur, nec eſt meum ea hoc in loco refutare,eorúmque verum ſenſum oſtendere,cùm nemo ſit tam ſtupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis poteſt eſſe in diuinis literis locus,qui dicat, omnem virum iuſtum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquam enunciationem tuam falſam, tam ab omni iudicio, & ratione alienatam, tam omni ſcripturæ repugnantem? Cùm Iob cap. 1. calamitate oppreſſus multa verba feciſſet ait ſcriptura: *In omnibus his non peccauit Iob cap.17. labiis ſuis; nec ſtultum quid contra Deum locutus eſt.* Et alio in loco ait de ſe ipſe Iob: *Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* Quid ais Luthere? quid ad hoc reſpondes? Nónne vides labefactatum eſſe articulum tuum? Tu dicis omnem virum iuſtum in omni opere etiam bono peccare, at ſcriptura ſancta aſſerit Iob in hoc opere non peccauiſſe. Cui dabimus fidem,tibi,an ſcripturę

E ſanctę? Eligat lector an diuinis literis, an Luthero potius credendum putet. Cùm Chriſtus Deus noſter hominem,quem ſanauerat, in templo poſtea inueniſſet,ait illi: *Ecce ſanus factus es, iam noli peccare.* Et Ioan.5.

mulieri in adulterio deprehenſæ: *Vade,* inquit, *& iam amplius noli peccare.* Ioan.8. Si impoſſibile eſt dari opus, in quo homo non peccet, qui fieri poteſt vt Deus præciperet illis,ne peccarent? Deus enim neminem obligat ad impoſſibile, nec impoſſibilia præcipit, alioquin non eſſet iuſtus. Diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios cap.7. ita ait: *Et ſi nupſerit virgo non peccauit.* Quid poteſt contra Lutherum apertius dici? Et rurſum in eadem epiſtola. *Euigilate,* inquit, *iuſti, & nolite peccare.* 1.Cor.15.

Et diuus Petrus in Epiſtola ſua ſecunda: *Quapropter fratres,* inquit, *magis ſatagite, vt per bona opera certam veſtram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando.* Et diuus Ioannes cap.3. in epiſtola prima, *Omnis,* inquit, *qui in eo manet non peccat.* Et paulò poſt: *Omnis qui natus eſt ex Deo, peccatum non facit.* Nónne vides Luthere hanc nubem teſtium? Si omnis homo in omni opere peccat,vt tu aſſeris,ergo tu, quando hanc tuam hæreſim ſcribebas, peccabas. Si F

te peccare ſciebas,cur ſcribebas,cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum afferre poſſunt eius aſſertiones,qui in illis ſcribendis & docendis ſe peccare ſciebat? Reſpondete mihi obſecro Lutherani, Vbi legiſtis Deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nuſquam ſine dubio. Ait Chriſtus apud Matthæum cap.25. *Tunc dicet rex his, qui à dexteris eius erunt: Venite benedicti patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi: eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare, ſitiui, & dediſtis mihi bibere, hoſpes eram, & collegiſtis me, nudus, & operuiſtis me.* Et paulò poſt: *Quandiu feciſtis vni de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis.* Si omnia hæc opera ſunt peccata, quomodo pro illis Deus iuſtus iudex vitam reddit ſempiternam? Quid poteſt abſurdius excogitari? Non ſolùm bona opera facta in gratia non ſunt peccata,ſed etiam vitam æternam merentur. Quod indicauit Apoſtolus quàndo numeratis ſuis actionibus dixit: ſecunda Timoth. capite quarto. *In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex, non ſolum autem mihi, ſed & his,*

A *qui diligunt aduentum eius.* Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, ſed *quam reddet mihi.* Ita apud Matthæum ca. 20. *Voca operarios, & redde illis mercedem.* Si merces, ergo meritum. Si homo in omni opere peccat, non poteſt eſſe vnquam ſine peccato. Quomodo igitur ait Deus per Eſaiam: *Lauamini, mundi eſtote.* Et paulò poſt: *Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabuntur?* Conſcientia tetris maculis infecta non eſt inſtar niuis dealbata. Si verum eſt, quod tu dicis ô Luthere, ſequitur apertiſſimè diuum Ioannem Baptiſtam in ventre diuæ matris ſanctificatum in omnibus operibus ſuis peccauiſſe, & ipſam ſempervirginem ſacratiſſimam Dei genitricem fuiſſe infinitis peccatis maculatã. Quis talia vnquam audiuit? Quæ ſunt aures, quæ poſſint tam impiam hæreſim tolerare? In epiſtola ad Romanos cap. 8. ait diuus Paulus ipſum ſpiritum poſtulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiam peccat quando Deum orat gemitibus inenarrabilibus, at illæ preces ſunt ab ſpiritu ſancto, ille enim poſtulat pro nobis, vt ait Apoſtolus, ergo illa oratio in qua ſpiritus poſtulat pro nobis eſt mala, & cum peccato. Exhorreſcit animus talia audiens. O peſtilentiſſimam hæreſim in officina Satanæ conflatam! Væ tibi Luthere, qui tam diabolico figmento tot animas perdidiſti. Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, in illis tetris tenebris
B reſeruantur!

g *Cecidimus quaſi folium.*) Comparant ſe peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem ſuam vento rapido, aſſerentes non eſſe inter eos, qui cõſurgat, & Deũ teneat precibus & orationibus ne eos ipſos euertat. Nam ſolent viri iuſti Deum tenere, ſuiſque orationibus populum ſuſtentare. Id ſignificauit Deus, quando Moyſi pro populo deprecanti reſpondit: *Dimitte me, vt iraſcatur furor meus contra eos.*

h *Abſcondiſti faciem tuam à nobis.*) Hoc eſt, Non nobis faues. Magnum malum eſt, quando Deus à nobis faciem ſuam abſcondit. In Deuteron. ca. 31. ſcriptum legimus dixiſſe Deum Moyſi: *Iraſcetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abſcondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem.* Et in Pſalmo 79. dicitur: *Deus conuerte nos, & oſtende faciem tuam, & ſalui erimus.*

i *Et alliſiſti nos in manu iniquitatis noſtræ.*] Cùm eſſemus in manu noſtræ malitiæ, cùm nõ ratione, ſed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauem horribili ſcelerum noſtrorum procella iactatã, in ſcopulos afflictionum alliſiſti. Vexaſti nos ob impia facinora noſtra. Nam voluntas noſtra paruit per-
C uerſo appetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honeſtatis ornamenta ceciderunt.

k *Et nunc Domine pater noſter es.*] Acſi dicant, Ne reſpicias ſcelera noſtra, ſed clementiam tuam. Non poſtulamus iuſtitiam, ſed confugimus ad portum miſe- D
ricordiæ: Pater noſter es, miſerere noſtri.

l *Ciuitas ſancti tui.*] Hoc eſt Hieroſolyma vrbs tuæ ſanctitatis. Id, quod ſequitur, eſt ſuperioris repetitio.

m *Domus ſanctificationis noſtræ.*) Hoc eſt, templum Salomonis, in quo te colere, ſanctificare, & laudare ſolebamus, fuit à Babyloniis combuſtum, & incẽdio deuaſtante deletum. Sed cur Deus Iudæos, qui eum in templo ſancto ſuo colebãt, permiſit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio eſt, quia etſi Deum ore laudarent, animo tamen ſe ab eo ſeparabant. Hoc enim abiicit illis Deus alio in loco apud hunc noſtrum prophetam: *Appropinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me, cor autem eius longè eſt à me.* Erant Iudæi illi tetris deſideriis incenſi, impiis ſceleribus imbuti, & in ſumma deprauatione verſati, & vt omnium ſermone celebrarentur, deteſtanda facinora ſua fronte occultabant, fictæque virtutis ſpecie tegebant. At Deus talem extrinſecam ſpeciem non vult. Ideò præcipiebat in Leuitico c. 1. vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flagrarent. Pellis eſt exterior virtutis ſimulatio: ignis autem, quo interiora comburebantur, eſt amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait: *Fili præbe mihi cor tuum.* Ea differentia, quæ eſt inter naturam & artem, eſt inter veram & falſam virtutem. Vt enim natura in ho- E
minis generatione incipit à corde, & poſteà ad exteriora ſe cõfert, ſic vera virtus incipit ab animo, eúmque exornat & illuſtrat, & poſteà in exterioribus ſplẽdet. Contrà verò vt ars in humano quodam vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, ſed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, ſic hypocriſis, falſæque virtutes humanę laudis appetentes, ſolam externam claritatem quærunt, de animi ſplendore nequaquam cogitãtes. Et quoniam Iudæi non naturam, ſed artem ſequebantur, Deúmque labiis & cerimoniis, non autem animo, & factis colebant, permiſit meritò Deus, vt eſſent capti, & in miſeram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hæc ærumnarum acerbitatem ad Deum ſe toto animo conuerterent, ſuam ingratitudinem intelligerent, & ſeipſos tandem cognoſcerent. Eſt enim afflictio cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo deletur.

n *Nunquid ſuper his cõtinebis te Domine?*) Cùm Babylonij ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nóſque acerbiſſimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus iraſcaris? Nunquid tacebis, non reſpõdens impiis ho- F
ſtium tuorum blaſphemiis? Nunquid nos ſemper tãtis calamitatibus vexabis? Acſi dicant: ſume de Babyloniis vltionem Domine, nos autem ne ſinas in iis ærumnis amplius verſari.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXIIII.

1 Sicut exuſtio ignis tabeſcerent.) In Hebraico eſt כקדח אש המסים *cikdhoch a exhamaſim. quæ verba poſſunt ita verti*: Sicut exurit ignis liquefactionum, *hoc eſt, ignis vehemens.* המס *hamas enim liquefactionem & diſſolutionem ſignificat.*

2 Cùm feceris mirabilia, non ſuſtinebimus.] *Pro non ſuſtinebimus eſt in Hebræo* לא נקוה *lo necaueh. verbum eſt* קוה, *quod ſignificat inter alia expectare, quã ſignificationẽ ſequitur in præſenti Pagninus. Et poteſt ita Latine reddi*: Cũ feceris mirabilia, nõ te expectabimus, nullã in te ſpem ponemus. *Nec eſt mirũ: nã de Chriſto dixerat Iacob*: Ipſe erit expectatio Gẽtium. *Non dixit Iudæorum, ſed Gẽtium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa* יקהת *ikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noſter interpres rectè vertit* expectatio. *R. Salomon,* congregatio. *Alij* auſcultatio & obedientia. *Quibus fauet Chaldaica trãſlatio Onkeli, qui ita habet*: Et ei auſcultabunt populi ſiue gentes. Quæ *omnia Chriſto apertiſſimè conueniunt. Ille enim eſt in quo gentes ſpem ſuam collocarunt, & quia eas in vna Eccleſia congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt.*

3 Quaſi pannus menſtruatæ.) *Septuaginta habent*: Quaſi pannus ſedentis. *Quod idem ſignificat. Exiſtimo*

enim

A *enim eos per ſedentem intelligere mulierem patientem menſtruum. In Hebraico eſt* נפכבר עדים *veeneghedh iddim. Quod poteſt rectè verti* : Et quaſi veſtimentum centonum. Nam dictio עדים *ſignificat centones, quos Luſitani* farrapos *appellant. R. Abraham exponit* : Sicut veſtimentum prædæ ſanguine inquinatum. *Thargum*: Sicut veſtis abominabilis. *Quæ omnia in eãdem coincidunt ſententiam.* D

Argumentum capitis LXV.

1 Oſtendit Chriſtus ſe fuiſſe quæſitum & inuentum à Gentibus, quæ anteà in errorum ac ſcelerum tenebris verſabantur: aperuit enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aſpicerent. Iudęos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eũ falſis criminibus ad mortem acerbiſſimam vocauerant, manus expãdit. At illi noluerunt ab infidelitate ſua deſiſtere quin potiuſ adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. 2 Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. 3 Oſtendit Deum reddere vnicuique iuxta opera ſua. 4 Prædicit Eccleſię proſperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

Q Væſierunt [a] me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæſierunt me. Dixi: Ecce ego, [b] ecce ego, ad gentem quæ neſciebat me, & quæ non inuocabat nomen meum. [c] Expandi manus meas tota die [r] ad populum incredulum, [d] qui
Rom.10 d graditur in via non bona poſt cogitationes ſuas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam ſemper, [e] qui immolant in hortis, [f] & ſacrificant ſuper lateres, [g] qui habitant in ſepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem ſuillam, & ius prophanum in vaſis eorum, [i] qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus eſt. [k] Iſti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. [l] Ecce ſcriptum eſt coram me. Non tacebo, ſed reddam & retribuam in ſinu eorum iniquitates
B veſtras, [m] & iniquitates patrum veſtrorum, ſimul, dicit Dominus qui ſacrificauerunt ſuper E montes & ſuper colles exprobrauerunt mihi, [n] & remetiar opus eorum primùm in ſinu eorum. Hæc dicit Dominus: [o] Quomodo ſi inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne diſſipes illud; quoniam benedictio eſt, ſic faciam propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum. Et educam de Iacob ſemen, & de Iuda poſſidentem montes ſanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi. [p] Et erũt campeſtria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requiſierunt me.

EXPLANATIO.

a *Quæſierunt me.*) In principio capitis ſuperioris diximus Prophetam induxiſſe Iudęos captiuos ſuam à Deo liberationem poſtulantes, ſed eum inſpexiſſe ad peccati captiuitatem, & eius per Chriſtum redemptionem. Quod huius capitis principium oſtendit. Nam ſtatim incipit à Gentium ſalute, quæ Chriſtum quæſierunt, eiſque ſe repudiatis idolis dedicarunt. Solent enim diuini vates ſæpe à liberatione terrena ſe ad cœleſtem transferre, quam cùm de humana tractabant, mente intuebantur. Eſt igitur ſenſus: Gentes quæ anteà me non conſulebant, nec quærebant, quæ
C erant ſuperſtitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus verſatæ, me quæſierunt, & inuenerunt. Ponit pro re Gentilica Deum non interrogare & cõſulere. Debent enim Chriſtiani cogitare & inquirere quæ ſit Dei voluntas, ab ipſoque Deo petere, vt illis
Pſal.118. ſuã aperiat voluntatem, vt nihil aduerſus eam efficiant.
Pſal. 142. Vnde Dauid Deum alloquens, *Doce*, inquit, *me iuſtificationes tuas*. Et alibi: *Doce me facere voluntatem tuã.*
Ioſue 9. In libro Ioſue ſcriptum eſt, incidiſſe Hebręos in errorem. Et reddens ſcriptura huius rei rationem ait: *Et os Domini non interrogauerunt.* Vbi vides nos ideò ſæpenumerò errare, quia Deum non conſulimus, nec eius inſpirationi acquieſcimus, ſed noſtro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Eſaiæ locum de Gentium ſalute, & Iudæorum duritie & pertinacia aſſerit diuus Paulus in epiſtola ad Rom. cap. 10. Quod multo anteà fuerat iis verbis à Deo per Dauidem
Pſal. 17. prædictum: *Populus, quem non cognoui, ſeruiuit mihi, in auditu auris obediunt mihi. Filij alieni mentiti ſunt mihi, filij alieni inueterati ſunt, & claudicauerunt à ſemitis ſuis.*
Gen. 32. Iacob luctans cum Angelo manſit claudus: Iudæi aduerſus Chriſtum pugnantes claudicauerunt.

b *Ecce ego, ecce ego ad Gentem quæ neſciebat me.*) Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles receſſerũt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in Geneſ. 28.
ſcala Iacob, deſcenderunt vſque ad terram: qui verò 1. Cor. 10.
in terra iacebant, ad ſcalæ ſummitatem aſcenderunt. 1. Reg. 2.
Qui ſtat, inquit Apoſtolus, *videat ne cadat*. Inde cecinit Anna: *Arcus fortium ſuperatus eſt, & infirmi accincti ſunt robore.*

c *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.*) Eſſe hunc populum, populum Iudaicum indicat Apo- F ſtolus in epiſtolas ad Rom. c. 10. Conſidera Dei miſericordiam. Iudæi Chriſtum crucifigebãt, ille autẽ eos vocabat. In cruce manus expaſſas habebat, & brachia extẽſa, quaſi peccatores vocãs, eoſq; amplecti deſide- Prou. 1.
rans. Ideò apud Salomonẽ has voces emittit: *Vocaui, & renuiſtis, extẽdi manum meam, & non fuit qui aſpiceret.* In cruce homines vocauit, & manus extendit.

d *Qui graditur in via non bona poſt cogitationes ſuas.*] Hoc eſt, qui ſequens ſuas deprauatas cogitationes viam perambulat ad ęternum ſupplicium ducentem. Fieri non poteſt, vt qui ſeipſum, ſequitur, Chriſtum Luc. 9.
ſequatur. Ipſe enim ait: *Si quis vult poſt me venire ; abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me.* Væ illi, qui ducem ſequitur appetitum. Eſt Simile.
appetitus veluti coruus, qui ei, à quo nutritur, oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, ſuam cæcitatem Simile
& perniciem non intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incenſus accurrit ad abſconditum venatorem rugitum ceruę fugientem, ductúſque appetitu dum exiſtimat ſe ad deſideratam ceruã feſtinare, currit velociſſimè ad mortem ipſam, & ad venenatã ve-

A natoris ſagittã recipiẽdã. Sicque indomito appetitu ducuntur, quantò celeriùs ad res deſideratas contendunt, tantò pernicioſius ad mortem ipſam amplectendam accurrunt.

e *Qui immolant in hortis.*] Non in templo. Reſpuit Deus Iudæorum ſacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione exiſtimant ſua ſacrificia Deo grata eſſe? Medicus permittit febre la-
Simile. boranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitandum, ſed poſteà cùm ita opus eſſe intelligit, illi indicat eſſe à tali aqua abſtinendum. Et nolente ægroto ab aqua deſiſtere, medicus coram eo vrceum frangit. Sic Deus permiſit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non ſacrificaret, cùm eſſet Ægyptiorum ritibus videndis aſſuetus, ſacrificaret idolis. Sed veniẽte tempore cœleſtis ille medicus in cruce pendens il-
Ioan. 19. li dixit: *Conſummatum eſt.* Quibus verbis indicauit veteris legis ſacrificia ceſſaſſe. At nolente Iudaico populo à ſacrificis abſtinere, nolente ab illa aqua gelida deſiſtere, coram illo vrceum fregit, templum euertit, deſtruxit, ne amplius ſacrificarent. Erat enim templũ veluti omnium ſacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertiſſimè conſtat eſſe antiquæ legis ſacrificia a-
Simile. brogata. Vt enim lapis in ſummitate teſtudinis templi eſt clauis totius domus, & ruente eo lapide, euerſa illa claue ruit tota templi fabrica & ſtructura, ſic
B euerſo templo Hieroſolymæ, quod erat clauis totius Iudaiſmi, perſpicuè oſtenditur totam Iudæorum ſynagogam eſſe euerſam & funditus conuulſam. Sed Iudæi cæca malitia ducti hoc nunquam perpendere
Deut. 34. voluerunt. Hanc ipſorum ignorantiam indicat illis
Figura. ſcriptura cùm ait, Mortuum fuiſſe Moyſem, & in valle ſepultum, nullúmque eorum eius ſepulchrum cognouiſſe. Quid per Moyſem niſi lex vetus ſignificatur? Mortua eſt lex quo ad iudicialia & cerimonialia, & ſacrificia, & in valle ſepulta, eius autem ſepulchrũ ignoratur à Iudæis eam adhuc viuere exiſtimantibus. Fuit lex illa à Deo, ſed non erat niſi ad Chriſtum duratura. Ideò diuus Paulus in epiſtola ad Galatas, ca. 3. *Lex*, inquit, *pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur.* At vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo.

f *Et ſacrificauit ſuper lateres.*) Id eſt, ſuper altaria, lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat conſtructum, Iudæi multa ſuis idolis ædificabant.

g *Qui habitant in ſepulchris.*) Solebant perfidi Iudæi mortuos conſulere, & in eorum ſepulchris ad eos interrogandum habitare, vt ibi in ſomniis reſponſum reciperent. Vnde Septuaginta tranſtulerunt: *in ſepul-*
C *chris & in ſpecubus dormiunt propter ſomnia.*

h *Ius prophanum.*] Id eſt, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

i *Qui dicunt, recede à me.*) Notat Iudæorum hypocriſim, & arrogantiam.

K *Iſti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.*] Hoc eſt, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in Pſalmo 36. *Deficientes quemadmodum fumus deficient.*

l *Ecce ſcriptum eſt coram me.*) Hoc eſt, ſtatutum eſt, & ita fiet.

m *Et iniquitates patrum veſtrorum ſimul.*) Iuxta id, quod ait Deus Exodi vigeſimo capite: *Ego ſum Dominus Deus tuus fortis, zelotes, viſitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me.* Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali, ſed de aliqua. Non enim æquum eſt vt filius pro patris ſcelere in æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio cap. 24. ſcriptum eſt: *Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus,* D
ſed vnuſquiſque pro peccato ſuo morietur. Quod eſt etiã libro ſecundo Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, poteſt tamen ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem cap. 18. dicitur: *Anima, quæ peccauerit, ipſa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, pater non portabit iniquitatem filij.* Poteſt nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Eſaiam & in Exodo ait Deus ſe viſitare iniquitates patrum in filios, ſi filij peccata patrum admittant, & iiſdem ſceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Chriſtus apud Matthæum Scribis & Phariſæis cædes Prophetarum, quos patres ſui occiderant, obieciſſet, ait: *Ecce ego mitto ad vos Prophetas, & ſapientes, & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in ſynagogis veſtris, perſequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram, à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidiſtis inter templum & altare.* Vbi videt veniſſe ſuper Scribas & Phariſæos peccata ſuorum maiorum, quæ in morte ſanctorum cõmiſerant, quoniam ipſi Phariſæi viros ſanctos etiam occiderunt. Acſi Chriſtus illis diceret. Vos in inferno cruciabimini, quemadmodum patres veſtri, quoniam iiſdem ſceleribus eſtis contaminati. Caſtigat igitur Deus filios
pro peccatis parentum, quando eoſdem parentes in E
peccatis imitantur.

n *Et remetiar opus eorum primum in ſinu eorum.*) Hoc eſt, in primis peccatum eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora ſumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem menſuram in ſinum proiicit, ſed iuxta pecuniæ quantitatem.

o *Quomodo ſi inueniatur granum.*] Dixerat Deus ſe eſſe Iudæos puniturum, eiſque iuxta eorum peccata retributurum. Nunc ſimilitudine quadam oſtendit non eſſe omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, ſeruandi. Eſt igitur ſenſus: Vt ſi quis in botro arido aut corrupto acinum vnum ſiue granum inuenerit illæſum, dicit alteri ne diſſipet illud, quoniam diuina benedictione effectum eſt, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud ſolùm euaſerit: ſic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparentur. Et hoc faciam propter ſeruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternáſque tenebras præcipitentur. Et vt oſtendat
Iudæorum reliquias eſſe multiplicandas, & ſalutem F
conſecuturas, eas comparat ſemini, ita dicens: *Et educam de Iacob ſemen, & de Iuda poſſidentem montes ſanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi.* Acſi dicat: Seligam ex Iudæis nonnullos quibus dabo montes meos poſſidendos. Per mon-
tes intelligitur Hieroſolyma, de qua Dauid, *Funda-* Pſal. 86.
menta, inquit, *eius in montibus ſanctis.* At per Hieroſolymam Eccleſia Chriſti ſignificatur, in qua habitant omnes fideles Catholici tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus congregati. Ideo ait: *Et hæreditabunt eam electi mei, & ſerui mei habitabunt ibi.* Iudæos, qui in Chriſtum crediderunt, appellat acinum & ſemen, quemadmodum primo ca. *Niſi Dominus reliquiſſet nobis.* Eóſque capite decimo reliquias appellauit: quem imitans Apoſtolus in epiſtola ad Rom. cap. 9. & 11. eos etiam reliquias vocat. Ceterùm hic Hebraiſmus: quoniam benedictio eſt, hunc poteſt habere ſenſum: Vt manet huius populi memoria ob ſuorum maiorum benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorũ merita viuis prodeſſe.

p *Et erunt campeſtria in caulas gregum.*) Vult ſpiritua.

A tualem Eccleſiæ fertilitatem ſignificare. Caulæ ſunt ſtabula, in quibus oues reconduntur. Achor vallis eſt, vbi Ioſue capite ſeptimo iuſſit, vt Achan propter furtum lapidibus obrueretur, vt eſt in libro Ioſue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus eſt populus, appellatus eſt locus ille Achor, hoc eſt, Turbatio. Non enim ſolùm viri iuſti io campeſtrium planicie, in gaudio & quiet: verſantur, ſed etiam aliquaodo in turbatione & calamitate: vt triſtia cum lętis miſceantur, & harmoniam atque ſooorum concentum efficiant. Vt enim in muſica noo omnes voces ſunt acutæ, neque omnes graues, neque omnea circunflexæ, ſed ex vocum varietate ſuauis conſonantia efficitur: ſic temperata vitæ Chriſtianæ harmonia ex diuerſitate & miſtiooe gaudij & afflictionis componitur. D

Similitudo

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXV.

1 Ad populum incredulum.] *In Hebraico eſt*, Ad populum סורר *forer, à verbo* סור *& geminata finali litera* סורר, *quod ſignificat declinare, vt in Pſalm.* 118. Declinate à me maligni. *Significat etiam putridum eſſe, fœtidum, & corruptum. Vnde id, quod eſt apud Oſeam prophetam cap.* 4. Separatum eſt conuiuium eorum, *poteſt rectè verti*: Fœtidum factum eſt conuiuium eorum. *Significat etiam ſubuertere, vt apud Ieremiam in Thren. cap.* 3. Semitas meas ſubuertit. *Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oſeam cap.* 9. Omnes principes eius præcedentes, *pro quo Septuaginta* inobedientes *tranſtulerunt. Et alia tandem ſignificat, quæ non opus eſt recenſere. Ex quo perſpicuum apparet poſſe hunc locum ita Latinè reddi*: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, *vel* ſeparatum à Deo, *vel* ſubuerſum, *vel* inobedientem & contumacem. *Omnia enim hæc dictio, qua hic vſus eſt propheta, ſignificat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob cauſam interpres noſter meritò vertit*: Ad populum incredulum.

B E

Et [a] vos qui dereliquiſtis Dominum, qui obliti eſtis montem ſanctum meum, [b] qui [1] po-
nitis Fortunæ menſam, & [a] libatis ſuper eam: [c] numerabo vos in gladio, & omnes in cæde
Prov.1.c. Iere.7.c. corruetis. Pro eo quod [d] vocaui, & non reſpondiſtis mihi, locutus ſum, & non audiſtis, &
faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegiſtis: propter hoc hæc dicit Dominus
Deus: [e] Ecce ſerui mei comedent, & vos eſurietis: ecce ſerui mei bibent, & vos ſitietis. Ecce
ſerui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce ſerui mei lætabuntur præ exultatione
cordis, & vos clamabitis [f] præ dolore cordis, & præ contritione ſpiritus vlulabitis. [g] Et di-
mittetis nomen veſtrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, [h] &
ſeruos ſuos vocabit nomine alio. In quo [i] qui benedictus eſt ſuper terram, benedicetur in
Apo.21.a Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: [k] Quia obliuioni traditæ ſunt
anguſtiæ priores, & quia abſconditæ ſunt ab oculis noſtris. [l] Ecce enim ego creo cœlos no-
uos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non aſcendet ſuper cor. [m] Sed gau-
debitis & exultabitis vſque in ſempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce [n] ego creo Ieru-
ſalem exultationem, & populum eius gaudium. Et exultabo in Ieruſalem, & gaudebo in
populo meo, [o] & non audietur in eo vltrà vox fletus, & vox clamoris. [p] Non erit ibi amplius
infans dierum, & ſenex qui non impleat dies ſuos: [q] quoniam puer centum annorum morie-
tur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, &
plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non F
plantabunt, & alius comedet. [r] Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & [s] opera
manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt fruſtra, [t] neque generabunt in
C conturbatione, quia ſemen benedictorum Domini eſt, & nepotes eorum cum eis. Eritque
Pſal.31.b [v] antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. [x] Lupus & agnus
Sup.11.a paſcentur ſimul, & leo & bos comedent paleas & ſerpenti puluis panis eius, non nocebunt,
neque occident in omni monte ſancto meo, dicit Dominus.

a *Et vos qui reliquiſtis Dominum.*] Alloquitur Iudæos infideles, præſertim decem triboum, qui Hieroſolyma ciuitate ſancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hieroſolyma ciuitas ſancta, & mons ſanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Chriſtus Deus noſter viſibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius Gene. 49. mors, & ſepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam Gene.50. cauſam Patriarcha Iacob, eiúſque filius Ioſeph in Ægypto morientes præceperunt vt in terra illa ſancta ſepelirentur, qooniam, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebatur illic eſſe Chriſtum ſepeliendum, & à mortuis reſurrecturum, & volebant cum eo reſurgere. Ait enim diuus Matthæus vigeſimoſeptimo capite ſui Euangelij monumenta aperta fuiſſe, & multa corpora ſanctorum, quæ dormierant, reſurrexiſſe, ſanctos autem exeuntes de monumentis poſt Chriſti reſurrectionem veniſſe in ſanctam ciuitatem multiſque apparuiſſe. Verùm per hunc montem ſanctum, cuius Eſaias ait Iudæos infideles oblitos fuiſſe, poteris Chriſtum intelligere, de quo in principio capitis ſecundi diſſeroimus.

b *Qui ponitis Fortunæ menſam.*) Gentes Fortunam diuerſis nominibus atque titulis vt deam coluerunt. In id amentiæ & cæcitatis inciderunt, vt etiam Fortunam malam adorarent. Effingebāt eam habitu fœmineo, furenti ſimilem, cæcam, inconſtantem, ſuper volubili globo ſedentem: & io fine anni ei menſam dapibus plenam ponebant. Exiſtimabant cæci homines Fortunam eſſe per ſe rem quādam ſeparatam, viuam

A & exiſtentem, & ob eam cauſam eius ſimulachrum colebant. Iudæi autem vt omnium idolorum portenta venerarentur, Fortunam etiam adorarunt, eique more Gentilicio menſam dapibus repletam præpararunt, verúmque Deum reliquerunt. Quam ob cauſam hîc à Deo per Prophetam reprehenduntur. Præceperat enim Deus c. vigeſimo Exodi, vigeſimoſexto Leuitici, quarto Deuteronomij, ne quis ſculptile, ſimilitudinem, & idolum faceret ad adorandum. Ex his locis contendunt nonnulli probare vſum imaginum diuorum eſſe perniciosum, diuiniſque literis repugnantem. Inter quos eſt Caluinus multò hac in parte, quemadmodum etiam in multis aliis, Luthero non ſolùm temerarior, ſed peſtilentior. Nam Lutherus, quanuis hæreticus, non auſus eſt tamen vſum imaginum auferre: imò reprehendit Caroloſtadium imagines damnantem, cúmque obſtinatum è Saxonia proſcribi curauit. Huius Caroloſtadij hæreſim ſectatur Caluinus, eámque pro viribus defēdere conatur, aſſerens Deum in diuinis literis vſum imaginū apertè prohibuiſſe. At hoc neq; oſtēdit neq; vnquā oſtendit. Imò Deus poſtquàm c. 20. Exodi ſculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim auro productiles ex vtraque parte oraculi, vt in eodem Exodo

B c. 25. ſcriptura commemorat. De quibus ita ait Ioſephus libri tertij antiquitatum capite octauo: Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habentia figuram, quæ à nullo hominum eſt inſpecta. Hæc ille. R. Kemhi Hebræorum doctiſſimus in libro radicum ait eos habuiſſe puerorum figuram, idémque eſſe Cherubim ac quaſi pueros, & hanc eſſe antiquorū ſententiam. Aſpicis igitur Deum imagines fieri præcepiſſe. Neq; hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuiſſe videtur. Perpende verba ſcripturæ, & videbis Dei intentionem eſſe, nō prohibere diuorū imagines, ſed falſorū deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: *Non facies tibi ſculptile, nec omnem ſimilitudinem, quæ eſt in cœlo deſuper, neque in terra deorſum neque eorum, quæ ſunt in aquis ſub terra. Non adorabis ea, neque coles.* Hæc c. 20. Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quem finem Deus Hebræis ſculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Ægypto, vbi idola colebantur, erant ad idololatriam propenſi, facilè cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne ſe idolorum cultu contaminarent. At cùm nos ſanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione ſoli Deo debita adoremus, poſſu-

C mus abſque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipſam venerationem non ad lignum, neque ad lapides, neq; ad colores, ſed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: inſtruunt enim ſimplices, admonent ſcientes, afficiunt omnes. Quis non mouebitur viſa imagine Chriſti pro nobis crucifixi, vulneribus confoſſi, ſanguine aſperſi, duris ſpinis coronati? quis non excitabitur ad ardentem charitatem intuens diui Stephani vultum lapidibus percuſſi, oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inſpecta ſancti Laurentij imagine igni pro Chriſto expoſiti, flammíſque ardentibus combuſti, non concipiat in animo deſiderium quoddam pro Chriſto etiam moriendi? Quæſtio de habendis diuorum imaginibus fuit in cōciliis tractata, in quibus ex vniuerſali Eccleſiæ catholicæ cōſenſu fuit decretum, perpetuíſque monimentis conſignatum, vſum imaginum diuorum non ſolùm non repugnare literis diuinis, ſed etiam eſſe licitum, pium, & ſalutarem. Habes hoc decretum in concilio Niceno ſecundo, & in Conſtantinopolitano ſub Hirenæo, & in tribus Lateranenſibus ſub Gregorio ſecundo, & tertio, & Stephano & in Frankfordenſi. Neque exiſtimes in his

D cōciliis incœpiſſe imaginum vſum, ſed approbatum fuiſſe, quoniam iam erat: imò eum habet Eccleſia ex Apoſtolorum traditione. Ita aſſerit libro quarto Damaſcenus author antiquus ſummæ authoritatis, qui etiam ait Chriſtum Deū noſtrū miſiſſe imaginē faciei ſuæ Abagaro Edeſſenorū regi. Hoc idem refert Euſebius libro ſecundo Eccleſiaſticæ hiſtoriæ vir omni ſapientia & nobilitate præſtanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminítque Chriſti imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ hiſtoriæ lib. 6. Caſſiodorus. Et diuus Lucas, vt celebris per totam Eccleſiam fama vagatur, ſacratiſſimæ Dei genetricis Mariæ imagines depinxit, quarū nonnullas ego meis oculis vidi. Athanaſius loquens de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni ſunt libri, plenæ hominum voces, plena eſt miraculis imaginum diuorum, non ſolùm recēs memoria, ſed annalium etiam antiqua vetuſtas. Niſi Deus vſum imaginum approbaſſet, non in illis tot miracula efficeret. Non eſt hoc obſcurum, res eſt perſpicua, ipſa per ſe loquitur & lucet, multorum oculis teſtatiſſima. quid ad hæc reſpondes Caluine? E

quid pro te poteris afferre niſi præceptum de non colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verùm eſt: ſed Eccleſia id multò aliter interpretatur. Cui aſſentiemur tibi cum Caroloſtadio, & aliis huiuſmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum conſuetudini à tota Eccleſia aſſertæ & comprobatæ? Sed dices: Non curo quid Eccleſia dicat: ſatis mihi eſt poſt Dei præcepta nunquam licuiſſe imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legiſti Hebræos poſt illud præceptum imagines duorum Cherubim ex Dei iuſſu feciſſe? Nónne Salomon diuina ductus inſpiratione duodecim leunculos in ſolio fecit? Nónne ſculpſit boues in mari fuſili, leones, boues, & Cherubim in baſibus æreis? Nónne legiſti præcepiſſe Deum Moyſi vt ſerpentem æneum faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat ſcriptura cap. 21. Numerorum: *Fecit ergo Moyſes ſerpentem æneum, & poſuit eum pro ſigno, quem cùm percuſſi aſpicerent, ſanabantur.* Erant Hebræi ob eorum ſcelera à ſerpentibus vulnerati, & cùm oculos ad ſerpentem crucifixum dirigerent, ſanitatem conſequebantur. Vexillum illud, quo erat ſerpens ſuſpenſus, Chriſti crucem adumbrabat, & ſerpens ipſum Chriſtum, vt ipſe apud F

Ioannem teſtatur. Serpens, qui nos veneno ſuo infecerat, eſt hoſtis ille antiquus, cuius caput erat per Chriſtum conterendum, iuxta id quod eſt tertio capiti Geneſeos mandatum: *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius, & ipſa*, vel vt eſt in Hebraico, *& ipſum conteret caput tuum.* Pro quo Hieronym. paraphraſis habet: *Futurum eſt vt in diebus regis Meſſiæ amoueant morſum, qui factus eſt in calcaneo.* Vbi aſpicis intellexiſſe antiquos Hebræos veterem morſum eſſe per Chriſtum ſanandum. Chriſtus eſt innocens ille ſerpens crucifixus, non venenoſus, ſed æneus, qui longè latéque ſonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium reſpicias, ſerpens ille æneus in cruce leuatus, tantùm abeſt, vt ſerpentium morſui medeatur, vt etiam præſentiſſimum illis nocumentum videatur afferre. qui enim eſt à ſerpente percuſſus viſu ſerpente exhorreſcit, & grauius ægrotat. Propterea eam aiunt eſſe æris candentis naturam, vt ſi quis à ſerpente vulneratus in illo oculos defixerit, ſtatim moriatur. quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte eſſe vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, ſi redemptionis humanæ

Exod. 25.
2. Par. 9.
3. Reg. 7.
3. Reg. 6.
Ioann. 3.

A manæ myſteria fidei oculis aſpexeris. Admiraberis diuinum conſilium, ſapientiam, iuſtitiam, bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipſam crucem aſpicere non vis? Cur ô Caluine viſa crucifixi imagine exhorreſcis? Cur eam deteſtaris? Cur nec Chriſti nec eius ſanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquiſſimum Eccleſiæ conſenſum negligis & execraris? O miſerum te ſi non intelligis tuam hæreſim, miſericorem ſi eam intelligendo vis in ea perſeuerare! O inſentati Caluiniſtæ quis vos faſcinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud Euangelium? quod non eſt aliud, ſed eſt Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere Euangelium Chriſti. Quis non plorabit veſtram perniciem? quis non gemet? quis non exardeſcet dolore? quis ob interitum veſtrum vim lachrymarum non fundet?

c *Numerabo vos gladio.*) Hoc eſt, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo ad cædem.

d *Vocaui & non reſpondiſtis mihi.*) Vide Dei erga homines miſericordiam, hominum autem erga Deum impietatem. Eos vocat, qui neque ei reſpondere volunt, neque obedire.

B e *Ecce ſerui mei comedent, & vos eſurietis.*) Vide elegantem contrapoſitionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quendam poëtam: *Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis.* Conſidera quanta ſit piorum hominum fœlicitas, quanta verò impiorum miſeria. Sunt tamen hæc de ſpirituali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in Pſalm. 36. *Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis ſaturabuntur.* Et in Prou. 10. *Non affliget Dominus fame animam iuſti.*

f *Præ contritione ſpiritus.*) Non accipitur hic contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ eſt pars ſacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, ſed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

g *Et dimittetis nomen veſtrum in iuramentum electis meis.*) In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerunt, ſumant in execrationem nomen veſtrum, dicentis: Si id feci, veniant ſuper me calamitates Iudæorum infidelium. Quàm execrandum ſit Iudæorum nomen poſt Chriſti necem, nemo eſt qui ignoret. Nulla eſt hodie in mundo natio deteſtabilior & calamitoſior. Septuaginta habent: *Relinquetis nomen veſtrum in ſaturitatem electis meis*: hoc eſt, in faſtidium.

C

h *Et ſeruos ſuos vocabit nomine alio.*) Qui Chriſtum receperint, non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, ſed Chriſtiani. Pro *nomine alio* tranſtulerunt Septuaginta, *nomine nouo.* Hoc eſt nomen illud, de quo dicitur in
Apoc. 2. Apocalipſi: *Vincenti dabo manna abſconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit.* Acſi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonem vicerit, dabo cœleſtem quandam dulcedinem, & puram conſcientiam, in qua habebit ſcriptum ſe eſſe verum Chriſtianum, & moralibus coniecturis ſciet ſe eſſe in gratia conſtitutum, quanquam alij exiſtiment eum eſſe infidelem, aut ſaltem mortiferis ſceleribus contaminatum. Poteſt nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

i *Qui benedictus eſt ſuper terram, benedicetur in Domino.*] Id eſt, qui ſe in terra fœlicem ſenſerit, totam ſuam fœlicitatem acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando aſſerere voluerit, non deos falſos, ſed verum Deum citabit in teſtem.

k *Quia obliuioni traditæ ſunt anguſtiæ priores.*) Hoc eſt, peccata. Quaſi dicat Deus: In hac beatitudine & Eccleſiæ fœlicitate viuent ſerui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iam non ero memor ſuorum antiquorum ſcelerum, quoniam illis dimiſſa ſunt. Hoc enim voluit ſignificare verba illa: *Et quia abſconditæ ſunt ab oculis noſtris*, hoc eſt tectæ. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ quando ſunt à Deo dimiſſæ. Ita dicitur in Pſalmo 31. *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata.* Poſſunt hæc verba Eſaiæ non ad Deum, ſed ad eos, qui fidem receperunt, referri, vt ſit ſenſus: In Eccleſiæ fœlicitate verſabimur, quoniam obliti ſumus priores noſtras miſerias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis noſtris. Nunc autem ſpirituali gaudio perfuſi, tam rebus aduerſis quàm proſperis lætamur, & ſemper in Domino gaudemus. D

l *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.*) Hoc eſt, nouum mundum conſtituo. Prædixit Deus his verbis omnia eſſe per Chriſtum renouanda, abrogandas eſſe veteres ceremonias, & Eccleſiam conſtituendam, vt quaſi in nouo mundo verſari videremur. Noui cœli ſunt Apoſtoli, noua terra, nouus populus, qui depoſito veteri homine nouum induit, vt ſeruiat Domino in ſpiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in Pſalmis 95. *Cantate Domino canticum nouum.* E
Cæci Iudæi ſperant tempore Meſſiæ alios fore cœlos aliamque terram, non conſiderantes in diuinis literis nouum aliquid ſæpe appellari, non quòd anteà non fuerit, ſed ob acquiſitam nouam quandam poſſeſſionem, quemadmodum per Ezechielem cap. 18. ait Deus: *Facite vobis cor nouum, ſpiritum nouum.* Hoc eſt, mentis nouitate reformamini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite 43. annotauimus, illa verba explicantes: *Ne memineritis priorum*, & aliis in locis in quibus Eſaias hanc innouationem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypſi cap. 21. latè diſſeruit.

m *Sed gaudebitis & exultabitis vſque in ſempiternum.*] Gaudium veſtrum incipiet in hac vita, ſed perficietur in altera: & ira erit æternum.

n *Ego creo Ieruſalem exultationem.*) Id eſt, conſtituturus ſum Eccleſiam, quæ ſit fidelibus exultatio.

o *Et non audietur in ea vltrà vox fletus.*] Deſcribit ſpirituale gaudium fidelium, qui Chriſti amore inflammati etiam cruciatibus oblectantur.

p *Non erit ibi amplius infans dierum.*) Senſus eſt: In Eccleſia nullus eorum qui pij ſunt & iuſti, erit infans, ſed omnes erunt ſenes pleni dierum, Hoc eſt, maturi, ſapientes, & integri. Nulla enim maior ſapiẽtia, quàm F
ſcire vitam ſempiternam comparare. Ideò omnes iuſti ſenes vocãtur, contrà verò iniuſti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prou. c. 1. *Vſque quo paruuli diligitis infantiam?* Et paulò poſt: *Auerſio*, inquit, *paruulorum interficiet eos.* Acſi diceret: Homines ſcelerati, quos ob eorũ inſipientiam paruulos & infantes appello, ſe à Deo auertunt, & ſeparãt, vt quærant vitam, at hoc ipſum illis mortem adducit, quo fit, vt ſibi ipſis excidium machinentur. Et alio in loco in eiſdem Prou. cap. 9. *Relinquite*, inquit, *infantiam & viuite.* Et in Eccleſiaſte, *Væ tibi*, inquit, *terra* Eccl. 10.
cuius rex puer eſt. Vnde Deus per Eſaiam volens perni- Supr. 3.
ciem Hieroſolymæ imminentem ſignificare dicebat: *Dabo pueros principes eorum.* Et diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios, *Fratres*, inquit, *nolite pueri effici ſenſibus.* Vel ideò ait viros iuſtos longiſſimam ætatem victuros eſſe, quia acerba mors & ante tempus viro iuſto haud quaquam accidit, vita enim honeſta & bene acta etiam in adoleſcentia eſt matura, & ipſa adoleſcentia ſenectus appellatur. Nec dicendus eſt aliquis ante tempus è vita migraſſe, qui ſemper iuſtitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui ſe hu-

A manis vitiis contaminauit, totúmque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domeſticus flagitiis ſe inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etſi longiſſimam degat ætatem, adoleſcens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil fecit quod illum vixiſſe teſtetur. Imò nunquam explet tempus vitæ ſuæ, quam ipſe ſibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam ſenectutem,
Pſal. 54. tamen veriſſima eſt hæc ſententia Dauidis: *Viri ſanguinum & doloſi non dimidiabunt dies ſuos.*

q *Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.*) Hic eſt ſenſus horum verborum: Quoniam iniquus moriens natus centum annos puer eſt, & talis puer centum annorum peccator eſt & maledictus. Vel ſic: Quoniam qui ætate centum annorum fuerit puer moribus, abſque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: *Ite maledicti in*
Matt. 25. *ignem æternum.*

r *Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.*) Id eſt, Tandiu viuent, quandiu ſolet viuere arbor viuaciſſima. Quaſi dicat, degent ætatem longiſſimam. Huic arbori comparatur vir iuſtus in primo Pſalmo vbi di-
B citur: *Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum.* Et in Pſalm. 91. *Iuſtus vt palma florebit.* Non deeſt, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando Prophetæ ea, quæ ad cœleſtem beatitudinem pertinent, huiuſmodi ver-
Geneſ. 2. bis velare. Huic ſententiæ fauet tranſlatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: *Etenim ſecundum dies ligni vitæ dies populi mei.* Quod de ligno vitæ intelligitur, quod erat in paradiſo. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum æternam eſſe ſignificare.

s *Opera manuum eorum inueterabunt.*) Id eſt, diu permanebunt. Poteſt ita verti: *Opera manuum eorum durabunt electi mei.* D

t *Neque generabunt in conturbatione.*] Id eſt, filij quos per Euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, ſed in animi quiete & tranquillitate. Ita enim dicebat Apoſtolus: *Per Euangelium ego vos* 1. Cor 4.
genui. Poteſt etiam ad naturalem generationem referri. Nam viri iuſti legitimo matrimonio copulati abſque peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: *Quia ſemen benedictorum eſt.* Quaſi dicat: Quia tale ſemen eſt virorum iuſtorum, qui ſunt à Domino benedicti.

v *Antequam clament, ego exaudiam.*) Id eſt, priuſquam finem faciant clamandi. Quod ſtatim explicans propheta ait: *Adhuc illis loquentibus ego audiam.* Vide Dei noſtri clementiam & benignitatem.

x *Lupus & agnus paſcentur ſimul.*) Hoc eſt, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellantur, recepto Euangelio vſque adeò erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus ſimul in Eccleſia habitent, & eundem ſpiritualem cibum ſumentes ſe ſpiritualiter reficiant. Leo & bos comedent paleas. Hoc eſt, magnates & obſcuri in vno ſtabulo, in vna E
Eccleſia congregabuntur. Et qui ſerpentes fuerant, nemini nocebunt ore ſuo. Sed in monte ſancto meo, ait Deus, hoc eſt, in Eccleſia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis ſignificare fore, vt in Eccleſia magna eſſet inter iuſtos charitas, magna concordia, magna humilitas & manſuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud noſtrum Eſaiam capite vndecimo, vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

ANNOTATIO.

ʒ Qui ponitis fortunæ menſam.] *In Hebraico eſt ita:* הערכים לגד שלחן *haorchim lagadh xulchan, Prima dictio ſignificat ponere, præparare, ordinare. Vnde id, quod dicitur in Pſalmo 5.* Mane ſtabo tibi, & videbo, *poteſt ex Hebraico verti:* ſanè præparabo me tibi, & videbo. *Ac ſi dicat: Nocte ac tenebris meorum ſcelerum habebo intellectum caligine circunfuſum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & ſplendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aſpiciam, quæ antea*
C *ignorabam. Secunda dictio, quæ eſt* גד *ſignificat fortunam, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. R. Moyſes dicit eſſe eam ſtellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hîc in commentariis etiam ſydus quoddam eſſe ait. Tertia dictio abſque vllo dubio menſam ſignificat. Ideò poteſt verti:* Qui præparatis menſam Ioui: *Eſt hæc ſtella in ſexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt eſſe proſperum & ſalutarem. Pagninus vertit:* Qui paratis exercitui cœli menſam. *Exiſtimat enim hanc dictionem ſignificare ſtellarum multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam* גדד *gadhadh ſignificat exercitum colligere, & congregare. Cum noſtra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc eſſe rectiorem interpretationem exiſtimo, & quia ſolebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunam ſignificat, vt ex verſione Septuaginta etiam demonſtratur.*

a Et libatis ſuper eam.] *In Hebraico eſt:* והממלאים למני ממסך *vehamm malim lamni mimſac. Magna difficultas eſt in dictione* מני, *cui additur* ל *articulus. nam noſter interpres habet ſuper eam, pro quo Pagninus poſuit,* planetis. *Ita enim habet:* Impletis planetis libamen. *Septuaginta,* Impletis dæmonis poculum. *Pro eo quod Pagninus vertit,* planetas, *dixerunt illi,* dæ- F
monem. *Dictio hæc deriuatur à verbo* מנה *manah, quod ſignificat numerare, vt ſecundo Regum:* Vade numera Iſrael & Iudam. *Vnde dictio hæc numerum ſignificat. Qua ratione adductus Pagninus vertit* planetas, *quaſi numerum ſeptem ſyderum. Poteſt rectè verti:* Conſecratis ipſi numero libamen. *Forta ſſe enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipſum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui poſtea eum ſecuti ſunt, multò ſuperſtitioſius eos obſeruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam ſequitur:* Numerabo vos in gladio. *Quaſi dicat: Quoniam vos numero ſacrificatis, ego vos ad eadem numerabo.*

Argumentum capitis LXVI.

Oſtendit Deus ſe implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum ſcelera, propter quæ illis Hieroſolymæ vaſtitatem minatur. Prædicit Eccleſiæ propagationem, & Apoſtolorum prædicationem & doctrinam. Conſolatur bonos, malos autem ait eſſe ſuorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT,

CAPVT LXVI.

Act. 7.5. HÆc[a] dicit Dominus: Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum: Quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi? Quis eſt iſte locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit Dominus. [b] Ad quẽ autem reſpiciã, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, [c] & trementẽ ſermones meos. [d] Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quaſi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat: [e] qui recordatur Prou. 1. c thuris, quaſi qui benedicat idolo. [e] Hæc omnia elegerũt in viis ſuis, & in abominationibus Iere. 7. e ſuis anima eorum delectata eſt. [f] Vnde & ego [a] eligam illuſiones eorum, & quæ timebant, Sup. 65 b adducam eis: quia vocaui, & non erat qui reſponderet: locutus ſum, & non audierunt, feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. [g] Dixerunt fratres veſtri odiẽtes vos, & abiicientes propter nomẽ meũ. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia veſtra, ipſi autem confundẽtur. [h] Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis ſuis. [i] Antequam [j] parturiret peperit: antequam veniret partus eius, peperit maſculũ. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic ſimile? [k] Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gens ſimul, quia parturiuit & peperit Siõ filios ſuos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipſe nõ pariã, B dicit Dominus? Si ego qui generationẽ cæteris tribuo, ſterilis ero, ait Dominus Deus tuus? E

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Cœlum ſedes mea.*) Dixerat Deus in fine capitis ſuperioris magnam fore pacem & fœlicitatem in monte ſancto ſuo, & ne Iudæi exiſtimarent hoc eſſe intelligendum tantùm de monte Moria, vbi erat ſitum templum Salomonis, putantes Deum in templo illo ſolùm debere adorari, illóque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus ſe implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coerceri. Sed quoniam Dei magnificentia magis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipſius cœli admirabilem pulchritudinem, excellentes influxus, & actiones, & quòd ſit amplius toto orbe terrarum, illuſtrius, & præſtantius, poſitum in ſublimi, ornatum innumerabilibus aſtris, quæ globoſa & rotunda, ſplendidiſſimo candore fulgentia, circulos ſuos orbéſque conficiunt admirabili celeritate, ordine, & conſtantia, ideò cœlum appellatur Dei ſedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius ſcabellum. Vnde diuinus Pſaltes 18. *Cœli*, inquit, *enarrant gloriam Dei, & opera* C *manuum eius annuntiat firmamentum.* Eam ob cauſam in exordio diuinæ precationis dicimus: *Pater noſter* Matt. 6. *qui es in cœlis.* Hunc Eſaiæ locum citat glorioſus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam diuus Lucas literis mandauit. Act. 7. Probat ille ex hoc loco Deum vbique eſſe, neque in Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyſes in hunc modum ſuijt Hebræorum populum in Deut. cap. 4. allocutus: *Cogitato in corde tuo quòd Dominus ipſe eſt Deus in cœlo ſurſum, & in terra deorſum.* Et Dauid in Pſal. 138. *Si aſcendero in cœlum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum, ades.* Et per Ieremiam c. vigeſimotertio ipſe Deus: *Nunquid non cœlum & terram ego impleo?* Eſt enim Deus excelſior cœlo, longior terra, latior mari omni profunditate profundior, totus vbique præſens, non per partes diuiſus, ſed totus in omnibus locis, non localiter, ſed potentialiter, incomprehenſibilis, omnem creaturam excedens. Si enim quæras magnitudinem, maior eſt: ſi pulchritudinem, pulchrior: ſi ſplendorem, ſplendidior: ſi claritatem, illuſtrior & præſtantior. Ipſe ſolus eſt qui de ſe ait: *Cœlum ſedes mea eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum.* Sed cùm multi ſint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Eſaiam loquatur, an de Empyreo, an de Firmamento, an de aliquo ex ſeptem cœlis Planetarum, an de primo mobili poſt Firmamentum, quod etſi fuerit antiquis ignotum putantibus Firmamentum eſſe ipſum primum mobile, quorum opinionem ſequitur Orontius inſignis noſtræ memoriæ mathematicus, tamen experientia conſtat eſſe primum mobile aliud cœlum à Firmamento diſtinctum, vt oſtendit Petrus Nonius magiſter meus, mathematicorum doctiſſimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæſtioni reſpondendum exiſtimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, ſed pro omnibus ſimul corporibus cœleſtibus, Geneſ. 1. quemadmodum in principio Gen. c. 1. *In principio creauit Deus cœlum & terram*, iuxta diui Chryſoſtomi ſententiam. Magnus Baſilius ideò exiſtimat cœlum ſedem Dei appellari, quia cœleſtes virtutes in ſe firmiter retineant inſidentem Dei cognitionem, terram autem ſcabellum pedum eius, quòd homines in terra degentes vix poſſint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origenes & diuus Gregorius exiſtimant per cœlum hoc loco intelligi viros iuſtos & F pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animíque præſtantiam & altitudinem cum cœlo comparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra conſtituti ſe ferant in ſublime, iamque in cœlis quemadmodum habitẽt: ita enim ait Paulus Apoſtolus: *Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt.* Quemadmodum enim rota, vt diui Hilarij ſimilitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum ſteterit, eſt à terra eleuata, parua autem pars Philip. 3. in terra conſiſtit, ſic licet pars corporis ſit ambulans in terra, anima tamen iuſti, quæ maior pars eſt hominis, conuerſus in cœlis. Eſt igitur vir iuſtus ſedes Dei iuxta id quod ſcriptum eſt: *Anima iuſti ſedes ſapientiæ.* Hæc ſapientia Chriſtus eſt, quam Salomon in Prou. cap. 8. ita facit loquentem: *Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis antequam terra fieret.* Et paulò pòſt: *Et deliciæ meæ eſſe cum filiis hominum.* Per hanc ſapientiam increatam intelligitur verbum, hoc eſt, Dei filius, vt ait in libro vndecimo de præparatione Euangelica Euſebius Cæſarienſis. Solet enim ſcriptura Dei filium ſapientiam appellare: ita diuus Paulus in Epiſtola prima ad Corinthios, *Chriſtus*, inquit, *factus eſt nobis ſapientia à Deo.* Et in ſequenti

A capite: *Loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula, in gloriam noſtram.* Cùm autem ſedes Dei ſit cœlum, anima autem iuſti ſit ſedes Dei, aperte colligitur, eam eſſe cœlum, de quo hîc ipſe Deus ait: *Cœlum ſedes mea eſt.* At per terram, quam hîc appellat Deus ſcabellum pedum eius, impius peccator intelligitur, quem Deus veluti pedibus conculcat.

b *Ad quem autem reſpiciam niſi ad pauperculum?*) Dixerat Deus animam iuſti eſſe eius ſedem & templum: quod clarius explicans ſubdidit: *Quæ eſt iſta domus, quam ædificatis mihi?* Modò multò apertius oſtendit domum, in qua requieſcit, eſſe iuſti animam, quam ſedem ſuam appellauerat. Ita Paulus Apoſtolus ad Corinthios c. 3. ſcribens, *Vos*, inquit, *eſtis templum Dei viui.* Intuere animo quàm longè diſtet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cum pauperculis. Homines quærunt hoſpitia amœna & feſtiua, Deus verò animas contritas ſermones ſuos trementes. Mundus pauperculos ærumnoſos eſſe ducit, Deus verò eos beatos eſſe oſtendit. Non ſine cauſa aiebat Lactantius: Hoc vno beati eſſe in hac vita poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur. Et rectè quidem. Namquid iuxta B mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipſa veritas eam inter Euangelicas beatitudines connu- *Matt. 5.* merat, & hoc in loco, *Ad quem*, inquit, *reſpiciam niſi* *Pſal. 9.* *ad pauperculum?* Vnde ait Dauid: *Oculi Domini in pauperes reſpiciunt.* Reſpicere autem in literis diuinis fauere ſignificat, & eum, quem reſpicis, gratum atque charum tibi eſſe. Hoc voluit Moyſes in Gen. cap. 4. ſignificare, dicens: *Reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non reſpe-* *Pſal. 85.* *xit.* Et Dauid: *Reſpice in me Domine, & miſerere mei.* Vide quàm falſa ſit mundi de paupertate opinio, *Luc 9.* quam infœlicitatem vocat. Contrà verò nihil ſecu- *Luc. 7.* rius, nihil gratius & blandius ad vitæ curſum tranſi- *Matt. 13.* gendum exiſtimat cùm Deus eas ſpinas vocet: & alibi dicat: *Væ vobis diuitibus.* Et Diuus Paulus in Epiſtola prima ad Timotheum: *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & deſideria multa & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Hæc Apoſtolus. Ex quibus aſpicis quàm periculoſa ſit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mer- *ſimilitudo* cium pondere onuſta, in immenſo mari procella iactata, ventiſque periculoſis expoſita proiicit in mare merces & diuitias, ne obruatur & funditus pe- C reat, vilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata ſecurius nauigat & certius, ſic homines diuitiis circumfluentes mediiſque mundi fluctibus commiſti variarúmque tentationum exagitati debent ſe mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes diſtribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atque ad ima tartara præcipitentur. Ita namque poterunt maris curſum ſecurius tranſigere, & ad beatitudinis portum velociùs atque fœlicius accedere, ſi fuerint expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum fœlicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quam fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis reſpicit dicens hic: *Ad quem reſpiciam niſi ad pauperculum?* Sed dices non eſſe eum fœlicem qui opibus caret, quòd nullum habeat ſplen- *ſimilitudo* dorem, nullam nominis claritatem. Hæc eſt mundi opinio, ſed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna cùm longius diſtat à Sole, totum ſuum ſplendorem terris oſtendit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò Soli coniungitur, tota in ſuperiore parte illuminatur, inferius autẽ nullum lumen oſtendit. Et tunc inſipientes eam obſcuram arbitrantur, cùm in eius coniunctione cum Sole, eſt in ſuperiore parte ſplendidiſſima. Sic qui longè à Chriſto ſe- D parantur, humanam ſolùm inanémque gloriam quærunt, totum ſuum ſplendorem & nominis amplitudinem in terra defigunt, atque animi candoris & præſtantiæ obliti in humanis diuitiis, falſis voluptatibus, inanis nominis claritate beatitudinem conſtituunt. At qui ſoli illi iuſtitiæ Chriſti Deo noſtro coniunguntur, animi ſplendorem ſurſum tendentem emittunt. Et tunc à mundi amatoribus obſcuri, omníque claritate deſtituti ſtultè iudicantur, cùm illa flamma diuini amoris incenſi, ſunt ſuperiore parte, hoc eſt, animo fulgentiſſimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlum aſpirent Deum omnia prouidentem totámque vniuerſitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatem in charitate diuiníque numinis imitatione conſtituentes, & gloriam in ipſius gloriæ contemptu collocantes.

c *Et trementem ſermones meos.*) Vide quemadmodum diuinus vates in huius capitis exordio virum iuſtum deſcribit: eum appellat cœlum, Dei ſedem, templum & locum diuinæ quietis, pauperculum, contritum ſpiritu, diuinós ſermones trementem. Ampla quidẽ & illuſtria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Chriſtiani debent eſſe tot virtutum præſidio E ſepti tanta puritate muniti, vt illis omnia hæc conueniant, præcipuè tamen debent ad hanc perfectionem aſpirare, in eáque perpetuò permanere monachi & ſacerdotes, qui frequenter Chriſtum Deum noſtrum in admirabili euchariſtiæ ſacramento ſumunt, illudque diuinum manna, illum panem viuum, qui de cœlo deſcendit, manducant. Ipſe enim ait: *Ioan. 6.* *Caro mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus, qui manducat meam carnem & bibit meum ſanguinem, in me* *Matt. 26.* *manet, & ego in illo.* Et poſtea: *Hoc eſt corpus meum.* quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Chriſtus corporali præſentia à nobis ſe ſepararet, quin nobiſcum in ſacramento maneret. Ibi eſt realiter eius ſanguis, & eius diuinitas: & in qualibet parte hoſtiæ conſecratæ Chriſtus realiter continetur, & verè eſt cibus. Sciebat ipſe Chriſtus venturos eſſe hæreticos, qui dicerent, Chriſtum non eſſe in ſacramento niſi figuratiuè aut ſignificatiuè, ideò ad hunc errorem tollendum dixit: *Caro mea verè eſt cibus.* Particula, *verè*, falſos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè eſt, verè à nobis manducatur, & gratiam confert. Ita enim Chriſtus ait: *Si quis manducaueris ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego* *Ioan. 6.* *dabo caro mea eſt pro mundi vita.* Erubeſcet igitur Oeco- F lampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* *Ioan. 6.* Cùm ergo tam admirabile ſit hoc ſacramentum, oportet ſacerdotes illud miniſtrantes caſtos eſſe, & ita viuere, vt cœli, Dei ſedes & templum meritò appellentur. Eam ob cauſam ſanctè & iuſtè fuerunt illis connubia in noua lege prohibita, vt conſtat ex Conciliis, in quibus hoc fuit aſſertum, & perpetuis monimentis mandatum. In Concilio Carthaginenſi poſt hanc prohibitionem ſunt hæc verba: Vt quod Apoſtoli docuerunt, & ipſa ſeruauit antiquitas, nos quoque cuſtodiamos. Aſpicis Eccleſiam affirmare eſſe connubia ſacerdotibus prohibita ex Apoſtolorum traditione. Et ne illa Apoſtolica doctrina poſſet obliuione deleri fuit in Conciliis reiterata, & à Calixto ſummo pontificè Romano vniuerſalis Eccleſiæ paſtore ante mille & tercentos annos mandata literis, atque à cæteris pontificibus confirmata. Fuit in primitiua Eccleſia conceſſum, vt coniugatus efficeretur ſacerdos ob ſacerdotum infrequentiam, at ſacerdotem poſt ſacerdotium vxorem ducere nunquam à Chriſti morte fuit conceſſum neque auditum: niſi noſtra,

hac

A hac in re infœlici ætate, quando multi ſacerdotes, & monachi, qui ſe Deo deuouerant, perpetuúmque cœlibatum ſolenni voto profeſſi fuerant, ſe à Christi Eccleſia ſepararũt, & Lutheri ſynagogæ dediderunt.
1. Cor. 7. Hi aiunt impoſſibile eſſe perpetuam caſtitatem ſeruare, & iuxta Pauli ſententiam meliùs eſſe nubere, quàm vri. Si hi diuinum auxilium conſiderarent, illúdque implorare vellent, nunquam has voces emitterent. Sunt quidem vires noſtræ ex ſe tenues: at adiuuat nos Chriſtus, qui nos nunquam deſerit,
1. Cor. 10 ſi ad eum confugimus, illúmque toto animo inuocamus. *Fidelis eſt enim*, vt ait diuus Paulus, *qui non patietur nos tentari ſupra id, quod poſſimus, ſed faciet etiam cum*
2. Cor. 12. *tentatione prouentum, vt poſſimus ſuſtinere.* Ipſi Paulo laboranti, Chriſtúmque inuocanti reſpondit idem Chriſtus: *Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.* Non eſt igitur impoſſibile perpetuam caſtitatem ſeruare cum Dei auxilio. Quòd ſi de illo aliquis dubitauerit, cœleſtiáque arma proiecerit, ſeipſum Chriſti præſidio, de quo deſperat, indignum faciet, ſibíque ipſe perniciem machinabitur. Locus autem Apoſtoli: *melius eſt nubere, quàm vri*, quem pro ſe citant hæretici, intelligitur de laicis, non au-
B tem de ſacerdotibus, quibus, vt oſtendimus, Apoſtoli connubia prohibuerunt. Neque hoc in loco diuus Paulus nuptias niſi infirmis concedit. Ita enim
1. Cor. 7. ait: *De quibus mihi ſcripſiſtis, bonum eſt homini mulierem non tangere.* Et paulò pòſt: *Volo autem omnes vos homines eſſe ſicut meipſum.* Et paulò pòſt: *Dico autem non nuptis & viduis, bonum eſt illis, ſi ſic permanſerint ſicut & ego: quòd ſi non continent, nubant, melius eſt enim nubere quàm vri.* Aſpicis diuum Paulum hoc in loco non ſacerdotibus, ſed imperfectis hominibus connubia concedere. Perpende eius verba: *Quod ſi non continent, nubant.* Non vituperat matrimonium: eſt enim ſacramentum à Deo inſtitutum, ſed præponit illi continentiam, & cœlibatum magnopere commendat & extollit. Reddens autem cauſas ſui propoſiti, *Volo*, inquit, *vos ſine ſolicitudine eſſe: qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quæ Domini ſunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt.* Si diuus Paulus laicis cœlibatum ſuadet, quantò magis ſacerdotibus & religioſis, qui caſtitatis votum emiſerunt? Sed aiunt votum caſtitatis eſſe ineptum & improbatum. Si hoc ita eſſet, cur Apoſtolus
Matt. 19. cœlibatum & perpetuam caſtitatem ſuadet? Quomodo Chriſtus laudat eunuchos, qui ſe caſtrauerunt
C propter regnum cœlorum? Qui cœlibatum improbant, volunt Chriſtum & Paulum conculcare. Qui votum caſtitatis frangunt, contemnunt Dauidem dicentem: *Vouete, & reddite Domino veſtro, &c.* Et in
Pſal. 75. alio Pſalmo: *Tibi reddam vota mea.* Et Eccleſiaſticum
Eccl. 5. dicentem: *Si quid vouiſti Deo, ne moreris reddere, diſplicet enim ei infidelis & ſtulta promiſſio: ſed quodcunque voueris, redde.* Quod autem dicunt neminem caſtitatem ſeruare, eſt planè falſum & impiũ: ſunt enim abſque dubio multi Chriſtiani caſtiſſimi & continentiſſimi. Quid loquor de Chriſtianis, cùm ſit memoriæ proditum multos Gentiles non ſolùm caſtitatem ſeruaſſe, ſed pro ea ſeruanda ſe morti obieciſſe? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcam quandam fœminam nomine Hipponem, cùm hoſtium claſſe eſſet excepta, ſe in mare proieciſſe, ne incontinentes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiã lib. 5. ſcriptum reliquit, Democlem adoleſcentem Athenienſem in feruentis aquæ lacum ſe proieciſſe, vt caſtitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitum voluntarium ruere, quàm continentiam amittere. Quid dicam de virginibus Veſtalibus, cùm ſi aliqua in crimen incontinentiæ incidiſſet, viua in campo Scelerato ſepeliebatur, pro cuius inceſtu, vt refert Fuluius in libro de antiquitatibus, erat in vrbe D
publicus luctus? Ethnici caſtitatem ſeruãt, nos autem Chriſto dedicati: eiúſque ſanguine redempti, cœleſtíque præſidio muniti eam ſeruare non poterimus? Quis audiuit vnquam talem? Vbi igitur Chriſtiana religio? vbi carnis mortificatio? vbi crux noſtra? vbi voluptatum cõtemptus? vbi vis illa Chriſtiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violenti rapiunt? vbi pudicitiæ feruor? vbi ardentes preces ad Chriſtum fuſæ feruentibus lachrymis ſociatæ? vbi cœleſtis præſidij fiducia? Nónne videtis ô ſacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab ethnicis infidelibus ſuperari? Hæc eſt veſtra fortitudo? hæc eſt veſtra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipſos viros Euangelicos, à Deo miſſos, religionis aſſertores, Eccleſiæ vindices, mundi reformatores, ſi non ſolùm à caſtis Chriſtianis, ſed etiam à Gentibus fide, ſpe, & gratia nudatis in virtute ſuperamini? Si à Deo eſſetis miſſi, viueretis continentius, veſtrámque nouam ſectam virtutibus & miraculis confirmaretis, Abraham docuit circumciſionem, rem nouam in mundo: Moy- Gen. 17.
ſes legem ſcriptam anteà inauditam: Chriſtus eiúſ- Exod. 17. 4.
que Apoſtoli nouam legem, veteríſque abrobationem: & omnes hi res illas nouas, quas docebant, E
virtutibus & miraculis confirmarunt. Legite vtrunque teſtamentum, reuocate in memoriam tempora præterita, reuoluite tam recentium quàm antiquorum annalium hiſtorias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuiſſe miraculis confirmatas: aut ſaltem à viris ſanctis, honeſtate perſpicuis, humilitate præcellentibus, charitate præſtantibus inſtitutas & prædicatas. Erat Eccleſia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei diſſenſio, retinebántque omnes Chriſtiani antiquam Eccleſiæ ſanctæ Romanæ fidem, & inſtitutiones. At ſurrexit quidam monachus apoſtata, nomine Martinus Lutherus, votifragus, qui omnia voluit mutare, atque magnas ſtupendáſque nouitates adducere. Si hæc ſunt à Deo, vbi ſunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur ſuperbiam, pro caſtitate incontinentiam, pro votorum obſeruantia perfidiam, pro abſtinentia intemperantiam, pro exemplis ſcandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum eſt, vt in Germania leges nihil valeãt, iudicia iaceant, mos patrius perierit, nulla abſtinẽtia, nulla continentia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas. Euertit Eccleſias, magnifica monaſteria, ampláque Dei tẽpla ſolo adæquauit, fuerũt bona commiſſa direptioni, F
monachi expulſi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet ſequaces Lutherus, eius ſectæ & libertatis ferè Mahumeticæ ſectatores. O tempora, ô mores! O Deus immortalis vbinam Gentiũ ſumus? O amẽtes homines Lutheri ſequaces cur hæc non aſpicitis? cur perniciem veſtram non conſideratis? Hæc ſunt opera Euangelica? hæc eſt Eccleſiæ reſtauratio? hæc ſunt remedia quæ affertis? O cæci homines! Veniet tempus, & nõ tardabit, quãdo hæreſes veſtræ finiẽtur: at nulla erit vnquam ætas, nulla poſteritas, hominum memoria, quæ de veſtra cæcitate & amentia conticeſcat. Erunt omnia hæc omnium temporum annalibus mãdata, perpetuíſque conſignata monimentis. Si hæc mea ſcripta in manus veſtras fortaſſe deuenerint, vos oro & obteſtor, vt ea æquo animo feratis, non enim poſſunt ſilere, premor dolore, inflammor, doleo veſtrum naufragium, deploro veſtram triſtem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras licet indignas meas precationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quæ hîc ait Deus per Eſaiam, conuenirent; vt eſſetis cœlum, Dei ſedes & templum, humiles, contriti corde, Deíque ſermones trementes.

A d *Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.*] Sensus eſt: Abominabilia ſunt Iudæorum impiorum ſacrificia: nam tam deprauato animo immolant bouẽ, quàm hominem. Quo propoſito ſolent ſuis idolis homines interficere & ſacrificare, eo mihi boues immolant. Vel ſic: Pro boue, quem mihi deberent immolare, immolant idolo hominem, pro pecoribus, quæ deberent ſacrificare mihi, ſacrificant canes idolis: pro oblationibus offerunt ſanguinem ſuillum, pro thure, quod deberent in templo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tempus gratiæ poſt ſufficientem Euangelij promulgationem, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia ſacrificia, quoniam iam ſunt abrogata & mortifera: nolo legis vmbras, ſed Euangelij veritatem: tam mortiferum eſt bouem immolare, veteriſque legis ſacrificia offerre, quàm hominem occidere. Oſtendit hic locus ſoluendam fuiſſe legem Moſaycam, quod præter Prophetarum oracula fuit etiam à Sibylla Libyca iis verbis prædictum: *Ecce venient dies*, & illuminabit Dominus denſa tenebrarum: & ſoluetur nexus ſynagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripides in Lamiæ prooemio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diuinarum inſtitutio-
B num. De ceſſatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & quadrageſimotertio duobus in locis.

e *Hæc omnia.*) Nempe occidere homines, eóſque Moloch ſacrificare, canes idolis offerre, & ſanguinem ſuillum, & idolo benedicere, fecerunt Iudæi, talibúſque abominationibus fuerunt delectati.

f *Vnde & ego eligam illuſiones eorum.*) Senſus eſt: quoniam ipſi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illuſiones, nam illudentur & ſubſannabuntur. Quoniam me offenderunt, ego de illis pœnas ſumam. Verſio cui diuus Hieronymus adiecit commẽtaria habet, *illuſores*, & ait idem diuus Hieronymus, vtrunque poſſe verti ex Hebraico. Et tunc eſt ſenſus: Quoniam, ipſi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ego id permittam vt ſint, qui eos illudant & irrideant. Eſt eadem ſententia cum ſuperiore. Vel ſic: Quoniam ipſi contra me elegerunt illuſiones, hoc eſt, idolorum cultum, ego eligam eaſdem illuſiones ad ſumendum pœnas de illis. Et ita capitur illuſio pro idololatria. Nam in literis diuinis ludere aliquando eſt idolum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod eſt in Exodo c. 32. ſcriptum poſt vituli conflationem: *Sedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt ludere*, & illud Geneſis c. 21. *Vidit Sara filium*
C *Agar Aegyptiæ ludentem cum Iſaac filio ſuo*, hoc eſt, eum ad idoli cultum excitantem. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior. D

g *Dixerunt fratres veſtri odientes vos.*) Senſus eſt: Quoniam vocaui & Iudæos, noluerunt audire, ait Chriſtus, præbete vos aures mihi Apoſtoli mei, qui verba mea religioſè auditis. Fratres veſtri Iudæi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modum vos alloquentur: Vos dicitis Chriſtum eſſe verum Deum. Cur tam abiectum Deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in ſua maieſtate cum magna lætitia veſtra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

h *Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis ſuis.*) Dixerat eſſe Iudæos ob ſuam infidelitatem & malitiam confundendos. Nunc explicat Propheta eorum ærumnas & calamitates. Acſi dicat: Obſidebuntur à Romanis, & in tantã miſeriam incident, vt prę dolore & deſperatione vehementes fletus & clamores emittant. Audietur enim clamor miſeri & ærumnoſi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita ſentient Deum iratum, acſi audirent vocem eius illos punientes, & duriter increpantes, quoniam erunt à Romanis capti, & occiſi, & eius ciuitas fundi- E tus euerſa. Tunc impletum fuit id, quod illis Chriſtus prædixerat: *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Quod multò anteà Michæas Propheta in hunc modum prædixerat: *Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem quaſi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelſa ſyluarum.* Luc. 13. Mich. 3.

i *Antequam parturiret peperit.*) Reiecta ſynagoga, Eccleſia Chriſti propagabitur, & ante tempus pariendi pariet. Hoc eſt, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc ſuperabat humanum ingenium, ſubdit: *Quis audiuit vnquam tale?* Et ſtatim comparat Eccleſiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis c. 2. refert diuus Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et in alio loco ait concionatum fuiſſe diuum Petrum, & multos credidiſſe, factúmque eſſe numerum eorum quinque millia. Act. 4.

k *Nunquid ego.*) Non mirum eſt Eccleſiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij Eccleſiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non ſterilis ero. Vocat Deus viros iuſtos filios ſuos. Hoc eſt, quod ait diuus Ioan. ca. 1. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius.* De qua generatione c. quinquageſimotertio copioſè diſ- F ſeruimus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VLTIMVM.

1 Qui recordatur thuris.] *In Hebraico eſt*, מזכיר לבנה *mazcir lebonah. Prima dictio eſt à verbo* זכר *zachar, quod ſignificat recordari, vt Threnorum quinto:* Recordare Domine quid acciderit nobis. *Significat etiam fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici cap. 24.* Vt ſit panis in monumentum oblationis Domini, *poteſt verti:* Vt ſit panis in odorem oblationis Domini. *Dictio enim azcarach, quæ ibi eſt, ſignificat odorem, monumentum, & memoriam: eſt enim deriuata à verbo hoc zachar, quod & meminiſſe ſignificat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, ſiue fumigare & ſuffire. Quapropter poteſt hic locus Eſaiæ ita verti:* Qui adolet thus, vel fumigare facit. *Eſt enim adolere ſacrificare, & quaſi odorem Deo præbere. In hac ſignificatione accipitur à Vergilio dicente:* Verbenáſque adole pingueis, & maſcula thura. *Ita hunc locum R. Salomoch & R. Dauid in commentariis interpretantur: quibus aſſentitur Ionathan in tranſlatione Chaldaica, ita habens:* Qui offert thus. *Vnde id quod eſt in Cant. c. 8. ſcriptum:* Memores vberum tuorum ſuper vinum, *poteſt etiam verti:* Fragrauit amor tuos pluſquàm vinum. *Sed quoniam præcipua huius verbi ſignificatio eſt recordari: voluit noſter interpres, & rectè quidem, eam ſequi: conuenit enim cum antecedentibus & conſequentibus, & non recedit à communi ſignificato.*

Eligam

A a Eligam illuſiones eorum.] In Hebraico eſt: Eligam beſhaolulehem. Ideò poteris ita vertere: Eligam effœminatos eorum, nempe vt de illis pœnas ſumam. Nam taalul, quod eſt dictionis huius ſingulare: effœminatum ſignificat, vt ſuprà capite tertio: Et effœminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli exiſtimant dictionem hanc deriuari à verbo olel, quod ſignificat conterere, tranſtulit Thargum, afflictiones eorum: vt ſit ſenſus: Ego eos affligam.

3 Antequàm parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit maſculum.) Ionathas Chaldæus ita hunc locum transfert: Antequam veniret ei anguſtia, ſalua facta eſt, & antequam venirent ei dolores partus, Meſſias reuelatus eſt. Quorum verborum hic eſt ſenſus: Priuſquam Iudæa à Tito obſideretur, iam erat æternam ſalutem conſecuta, & antequam ab eodem Tito euerteretur, iam Meſſiam pepererat, qui eos ſaluos fecit qui eum receperunt. Comparat propheta Hieroſolymæ afflictiones doloribus, quibus parturientes mulieres premuntur. Ita hunc locum non ſolùm Ionathas, ſed etiam antiqui Iudæorum Rabbini intellexerunt, quos ſequitur R. Samuel Bernahaman. Si Meſſias erat ante Hieroſolymæ euerſionem per Romanos venturus, eſt autem ea deſtructa mille quingentos retrò annos & amplius, perſpicuum eſt veniſſe Meſſiam, falſámque eſſe ineptam, & impiam Iudæorum opinionem Meſſiam expectantium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudæis videntes Hieroſolymam euerſam aſſeruerint Meſſiam iam veniſſe, quem dixeruntque eſſe
B Barchoſſibam hominem quendam ſceleratum, qui poſteà fuit occiſus, luens ſuorum flagitiorum meritiſſimas pœnas. Ita ait R. Moyſes Ægyptius & alij. Aggeus propheta ſecundo eloquens cum Hebræis templum Hieroſolymæ poſt Babylonicam captiuitatem readificantibus templum ipſum indicans, ait: Veniet deſideratus cunctis gentibus, & implebo domum iſtam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum eſt argentum & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus iſtius nouiſſimę pluſquàm primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colliguntur, vnum eſt templum ſecundum maiorem gloriam habuiſſe quàm primum: alterum eſt nunquam Hieroſolymæ futurum eſſe Iudæorum templum, cùm illud ſecundum appelletur, hic nouiſſimum ſiue vltimum, poſt quod aliud non eſt. Vnde conuincitur eorum cæcitas, qui templum Hieroſolymæ vbi legalia offerant ſacrificia, ſe eſſe ædificaturos expectant. Sed videamus in quo conſiſtit hæc fœlicitas & gloria, qua ſecundum templum excellit primo. Non in regibus, nec in prophetis, non in auro, vaſis, pulchritudine, magnitudine & magnificentia, cùm ſit perſpicuum in omnibus his fuiſſe primum multò excellentius & præſtantius, quippe ædificatum à Salomone rege di-
C tiſſimo, tam ſumptuoſum vt omnia, quæ in illo erant, auro tegerentur, vt Scriptura commemorat. At ſecundum fuit à Iudæis ædificatum à captiuitate redeuntib. inopia laborantib. Ex quo effectum fuit, vt ſenes qui primum templum viderant, illudque memoria tenebant, videntes ſecundum ad excellentiam primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamentis aerem implerent, atque in intimo pectore ſingultus continere non poſſent. Teſtis eſt Eſdras capite quinto libri ſecundi, & Ioſephus vndecimo Iudaicarum antiquitatum. Quæ eſt igitur hæc gloria, qua ſecunda domus primam ſuperauit, niſi præſentia Meſſiæ, qui in eo futurus erat, qui illud erat ſuo ore, ſua doctrina, ſuis virtutibus, ſuis miraculis illuſtraturus? Hæc fuit gloria illa ſecundi vltimíque templi, de qua hic loquitur Aggeus, qua nulla alia poterat eſſe maior, nulla excellentior, nulla illuſtrior & præſtantior. Id indicat idem vates: Veniet deſideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Meſſias. Ac ſi diceret: Hac in re erit hæc domus glorioſior prima, quia Chriſtus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuiſſe ex Euangelica hiſtoria cognoſcimus. Si Meſſias D
erat venturus ſtante ſecundo templo, iam venit, cum templum illud ſit funditus euerſum: atqui erat tunc venturus iuxta hanc Aggei vaticinationem, ergo iam venit. Quis eſt tam cæcus qui hanc tam claram veritatem non videat? Cum hoc oraculo conuenit id, quod ait Deus per Malachiam capite tertio: Ecce ego mitto angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam. Et ſtatim veniet ad templum ſuum dominator, quem vos quæritis. Eſſe hunc dominatorem Meſſiam non ſolùm Chriſtiani, ſed etiam Hebræi aſſeueranter affirmant. Dicens Propheta Meſſiam venturum eſſe ſtatim ad templum ſuum, indicat ſe loqui de illo ſecundo templo, ad quod ſtatim Meſſias erat venturus. Cum autem nullum tale templum ſit, quid expectant miſeri Iudæi? Aut Meſſias iam venit, aut falſa eſt illa prophetia: at prophetia non eſt falſa, ergo Meſſias venit, & fruſtra à Iudæis venturus expectatur. Præterea Meſſias non Soprà.12
ſolum erat futurus ex tribu Iuda, ſed ex familia Dauid iuxta illud Pſalmi 131. De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. Et illud Eſaiæ: Egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, &c. At hodie nulla eſt tribus ab alia ſeparata, cum Hebræi per totum orbem terrarum diſperſi & peregrini vxores ducant ex quacunque tribu ſine delectu. Si nulla eſt inter eos diſtinctio & ſeparatio tribuum, quanto magis familiarum? Si ignoretur tribus, multo magis familia. Fuit hæc tribuum ſeparatio vſque ad Meſſiam, qui de tribu Iuda futurus erat: at poſt Meſſiam nulla eſt talis ſeparatio neque diſtinctio. Præterea Daniel propheta capite nono cum eſſet cum aliis Hebræis in Babylonica captiuitate ſit ipſi readificandam eſ- E
ſe Hieroſolymam, quæ tunc erat euerſa, & venturum eſſe Chriſtum, & perdendum eſſe populum qui eum negaturus erat, & deuaſtandam ciuitatem & templum à populo qui venturus erat cum duce, & ceſſatura eſſe Iudæorum ſacrificia. Et ſtatim deſcribit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades: vt volueris, dando vnicuique ſeptem dies, vel ſeptem menſes, vel ſeptem annos, & videbis impletum eſſe multis ab hinc annis tempus Meſſiæ. Præterea ſi iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Meſſias venturus quàm Iudæorum populus perderetur, & diſpergeretur, eiuſque ſacrificia ceſſarent: & ſcimus Iudæorum populum eſſe perditum, & diſperſum, & ſacrificia ceſſaſſe: nam ceſſante templo in quo ſacrificia fiebant, neceſſarium erat ceſſare ipſa ſacrificia, perſpicuum eſt veniſſe Meſſiam, & ex conſequenti vanam eſſe, falſam, & impiam Hebræorum opinionem, imò perfidiam, & pertinaciam, Meſſiam expectantium. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc noſtram veritatem abſque dubio oſtendit. Cum vir ille præclarus, quo F
nullus erat iuſtior, nullus charitate inſignior, nullus vaticinatione præſtantior, intelligeret vita ſua exitum appropinquare, vocauit filios ſuos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturum eſſe ſignificauit. Et animi oculis perſpiciens eſſe regnum ab ea auferendum, & ſtatim Meſſiam venturum, has voces emiſit: Non auferetur ſceptrum de Iuda, nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio Gentium. Geneſ 49.
Aſpice quàm aperte dicat, non fuiſſe regnum à tribu Iuda auferendum niſi tempore Meſſiæ. Cum autem ſit illi regnum ablatum à tempore Herodis Aſcalonitæ, qua ætate natus eſt Chriſtus, apertè concluditur, veniſſe Meſſiam, eſſéque ſaluatorem noſtrum Chriſtum Dei filium. Math 2.
Conſtat enim non ſolum ex Euangelica hiſtoria, ſed etiam ex Ioſepho hiſtoriographo Hebræo, & ex Rabbinorum antiquorum dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mandauit, fuiſſe Iudæam in Chriſti aduentu à Romanis poſſeſſam & à Gentilibus gubernatam, & tribum Iuda ſpoliatam potentia, omnique regia dignitate deſtitutam. At Hebræi ut à ſua contumacia deſiſtant, aiunt

A hoc non intelligi de Meſſia, ſed de Saule: nam vbi nos habemus: Donec veniat qui mittendus eſt, habet litera Hebraica: Donec veniat שילה xiloh. Et aiunt Siloh eſſe locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, vt patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt Saulem fuiſſe regem conſtitutum. Et quoniam Saul erat de tribu Beniamin, vt nono capite primi Regum ſcriptura teſtatur, aiunt tunc ablatum fuiſſe regnum à tribu Iuda, impletámque fuiſſe hanc Iacob vaticinationem. At expoſitio hæc ſtare non poteſt, nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quoniam multò anteà fuerat. Huc accedit quod locus ille non erat expectatio Gentium. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipſe erit expectatio Gentium. Nec eſt verum id, quod aiunt fuiſſe Saulem vnctum à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca Domini: nam priuſquam Saul vngeretur, iam arca erat tranſlata in Cariathiarim, vt caput ſeptimum primi Regum apertè oſtendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex, vt ex primi Regum nono capite patet: anteà enim populus per Iudices diuerſarum tribuum gubernabatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, ſi Iudas illud nunquam habuerat? Imò ſtatim poſt Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vſque ad Herodem Aſcalonitam gubernatio permanſit. Alij ex Hebræis videntes eſſe hanc expoſitionem falſam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, ſed de Ieroboam, qui cùm eſſet de tribu Ephraim, fuit ab Iſraele rex conſtitutus in Siloh, & abſtulit à Ro-
B boam, qui erat de tribu Iuda regiam dignitatem. Hæc expoſitio eſt intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate conſtitutus in Siloh, ſed in Sichem, vt patet tertij Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit ſceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam manſit rex, & poſteri eius eo mortuo in regno perſeuerarunt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonoſorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam tranſtulit: quo tempore aiunt ablatum fuiſſe à Iuda ſceptrum & omnem poteſtatem. Hæc opinio eſt falſa & friuola: nam Nabuchodonoſor non fuit ille, qui mittendus erat à Gentibus expectatus: neque tunc Hebræorum poteſtas penitus ſublata eſt. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant ſuos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & poteſtas, quæ poſt captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vſque ad Herodem permanſit. Ex quo colligitur non eſſe de Nabuchodonoſore hoc vaticinium intelligendum. Quiſnam ſit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio Gentium, indicat Thargum Chaldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit poteſtatem de domo Iehudah, & ſcriba de filiis filiorum eius vſ-
C que in ſeculum, donec veniat Meſſias, cuius eſt regnum, eique obediunt populi. Hæc Thargum. Qui facit poteſtatem iuxta Hebraiſmum idem eſt quod rex, qui per ſceptrum iuxta noſtram verſionem intelligitur. Sed vide quàm apertè hic & expreſſè nomen Meſſiæ ponatur. R. Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Chriſtum intelligunt. Conſtat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonoſore, nec pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, ſed pro Meſſia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob cauſam vertit noſter interpres: Donec veniat qui mittendus eſt. Nomen enim Siloh deriuatur à verbo שלח xalah, quod mittere D
ſignificat, vt Geneſeos cap. 45. Miſit me Deus ante vos in Ægyptum. Et Ieremiæ 14. Maiores miſerunt minores ſuos. Et aliis in locis. Galatinus tamen libr. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait שילה iuxta R. kimhi ſententiam deriuari à nomine שיליה xiliiah, quod ſignificat ſacculum illum, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluiſſe hic ſignificare ſcripturam fore, vt Meſſias ex matre abſque patre naſceretur, conciperetúrque de Spiritu ſancto abſque virili ſemine. Et quamuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quam ſequitur communis interpres, quod ſit clarior & conuenientior, non contorta neque longe petita. Nonnulli Iudæi noſtri temporis videntes hanc Iacob vaticinationem de Chriſto apertiſſimè intelligi, ne ſuum errorem faterentur, inuenerunt aliam cauillationem & euaſionem, ſed falſam, vanam, & impiam. Aiunt enim voluiſſe Iacob ſignificare aduentu Meſſiæ eſſe à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis verſatur. Nomen enim שבט xeuæt, pro quo noſter interpres vertit ſceptrum, aiunt ſignificare afflictionem, non autem regem neque regiam dignitatem. At hoc eſt merum figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Balaam: Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget vir- E
ga de Iſrael, pro virga eſt in Hebraico hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargum Onkeli vertit Chriſtum: ita enim habet: Cùm conſurget rex de Iacob, & vngetur Chriſtus de Iſrael. Nec ſolùm Onkelos, ſed kimhi, & Selomoh, & cæteri Rabbinorum locum illum de Meſſia rege interpretantur. Præterea ſi xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tempore Meſſiæ à ſola tribu Iuda erat auferenda calamitas, non autem ab aliis. Erat igitur Meſſias ſolùm pro hac tribu in mundum venturus. Quomodo igitur ait Deus per Eſaiam Meſſiam alloquens: Parum eſt vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, & fæces Iſrael conuertendas, dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ? Quomodo ait Iacob: Et ipſe erit expectatio Gentium? Si ſola tribus Iuda erat ob aduentum Meſſiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Eſaias Gentilitatem ad Meſſiam conuerſam alloquitur: Lætare ſterilis quæ non paris, &c. Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione, eſt Meſſiæ miſericordiam coarctare, omniumque antiquorum Rabbinorum ſententias contemnere. Thargum Onkeli pro xeuæt tranſtulit, quę habet poteſtatem, hoc eſt, rex: Thargum Hieroſolymitanum habet: Non deficient reges F
de domo Iehudah. Et vtrunque pro Silo Meſſiam vertit. Alij etiam antiqui in eadem ſententia concorditer permanſerunt. Vnde concluditur, voluiſſe obſtinatos noſtræ memoriæ Iudæos hunc textum ex induſtria deprauare: tam clarè enim oſtendit Meſſiam veniſſe, vt ſi etiam alium non haberemus, hic ſatis eſſet. Quare eſt obſtinatorum Hebræorum cæcitas & perfidia ſentienda, omníque lachrymarum copia deploranda, cùm eum expectent venturum, qui ante eorum calamitates, & Hieroſolymæ euerſionem venit quemadmodum hoc noſtro capite iis verbis prædixerat Eſaias: Antequàm parturiret peperit: antequàm veniret partus eius peperit maſculum.

Lætamini [a] cum Ieruſalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam: gaudete cũ ea gaudio vniuerſi, qui lugetis ſuper eam, [b] vt ſugatis, & repleamini ab hubere conſolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus: [c] Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam ſugetis, ad hubera portabimini, & ſuper genua blandientur vobis. Quomodo ſi cui mater blandiatur, ita ego conſolabor vos, & in Ieruſalem conſolabimini. Videbitis, [d] & gaudebit cor veſtrum, [e] & oſſa veſtra quaſi herba germinabũt, [f] & cognoſcetur manus Domini ſeruis

eius,

A eius,& indignabitur inimicis ſuis. Quia g ecce Dominus in igne veniet, & quaſi turbo D
quadriga eius,reddere in indignatione furorem ſuum & increpationem ſuam in flamma ignis,quia in igne Dominus diiudicabit,& in gladio ſuo ad omnem carnem,& multiplicabuntur interfecti à Domino. h Qui ſanctificabantur, i & mundos ſe putabant in hortis poſt ianuam intrinſecus:qui comedebant carnem ſuillam,& abominationem & murem,ſimul cõſumentur,dicit Dominus. k Ego autẽ opera eorũ,& cogitationes eorũ l venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis,& venient & videbunt gloriam meam.

a *Lætamini cum Ieruſalem.*]Inuitat Propheta fideles, vt Eccleſiæ congratulentur.

b *Vt ſugatis,& repleamini ab hubere conſolationis eius.*) Id eſt, vt quaſi modò geniti infantes ſugatis huber diuinæ conſolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

c *Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi torrentem inundantem gloriam Gentium.*)Alij codices habent:*Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi fluuium pacis, & quaſi torrentem inundantem gloriam Gentiũ.* Et ita eſt in Hebraico. Promiſit Deus hoc in loco Eccleſiæ tantam pacis afflue-

Simi lo tiam,quæ non riuulo,ſed fluuio comparetur, & gloriam Gentium ſe eſſe ad Eccleſiam tranſlaturum. quod impletum eſſe cognoſcimus. Nam magni principes Gentiles,& excellentes Philoſophi,aliique viri fortitudine & gloria pręſtantes,idola repudiarunt, ſéque Eccleſiæ ſubiecerunt. Et vt piſces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris ſaporem,

B ſic hi in Gentilitate,& idolorum cultu geniti & educati,à Gentium vana ſuperſtitione & idololatria longiſſimè abfuerunt. Vt enim Ioſias ſtatuas idolorum contriuit, earúmque loca oſſibus mortuorum repleuit,vt in quarto lib. Reg. diuina narrat hiſtoria, ſic hi repudiatis idolis deiectiſque ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebãt, eum ipſum animum mortis meditatione repleuerunt, illúmque veluti altare Deo dedicarunt.

d *Et gaudebit cor veſtrũm.*)Mundi conſolatio attingit

Ioan. 17. corpus,diuina autem cor penetrat. Ideò Chriſtus ſuis Apoſtolis dicebat: *Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor veſtrum.*

e *Et oſſa veſtra quaſi herba germinabunt.*)Hoc eſt, magno gaudio afficiemini Nam quemadmodum *ſpiritus triſtis exiccat oſſa,* vt dicitur Prouerb. 17. ſic ſpiritus lætus dicitur oſſa viridia & florida efficere.

f *Et cognoſcetur manus Domini ſeruis eius.*)Id eſt, Et auxilium Dei erit ſeruis ſuis perſpectum & cognitum.

g *Ecce Dominus in igne veniet.*] Nempe in die iudicij. Ita dicitur in Pſalmo 49. *Deus manifeſtè veniet, Deus noſter, & non ſilebit, ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Quadrigę autem eius, quas turbini veloci propter celeritatem comparauit, Angeli ſunt, qui venient cum Chriſto. Poteſt hoc intelligi de Iudæorum vaſtatione per Romanos, quando Hieroſolyma fuit euerſa,& templum incendio flagrauit.

h *Qui ſanctificabantur.*]Hoc eſt, qui ſibi ſanctimoniã aſſumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

i *Et mundos ſe putabant in hortis poſt ianuam intrinſecus.*)Id eſt, qui intrant in hortos, vbi poſtquam ianuam ingrediuntur,ſe abluunt,& purificatos putãt. E
Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eam ob cauſam dicebat illis Chriſtus, vt eſt apud Matthęum, cap. 23. *Væ vobis ſcribæ & Phariſæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis, intus autem pleni eſtis rapina & immunditia.*

k *Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus.*)Hoc eſt, Ego, inquit Chriſtus, veniam ad extremum iudicium, vbi cõgregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus Gentium, vt reddam vnicuiq; iuxta opera ſua.

ANNOTATIO.

l Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis. *Septuaginta habent*: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes Gentes & omnes linguas. *Quod poteſt de primo Chriſti*

C *aduentu explanari. Cum enim homines eſſent diſperſi, & variis ritibus ſeparati, venit Chriſtus, vt eos in vna fide & Eccleſia congregaret. Vnde ait Eſaias cap. 56.* Ait Dominus Deus, qui congregat diſperſos Iſrael. *Congregauit Chriſtus Gentes, & eorum idola euertit & abſumpſit. Virga Moyſi verſa in ſerpentem virgas & ſerpentes ſapientum Ægypti deuorauit. Ille ſerpens cæleſtis, cuius figura*

Num. 21 *fuit ſerpens ille, quem Moyſes extulit in eremo, ad quem cùm percuſſi aſpicerent, ſalutem conſequebantur, Ægypti hoc eſt mundi ſapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque Gentes in vno ouili, cuius ipſe paſtor eſt, congregauit. Gentes enim ſunt oues illæ, de quibus Chriſtus apud Ioannem cap. 10. dicebat:* Et alias oues habeo, F
quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. *Ideò ait*: alias oues, *quia verſabantur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Eccleſiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, ſed in ſua infidelitate & contumacia permanſerunt.*

Et ponam a in eis ſignum,& mittam ex eis qui ſaluati fuerint, ad Gẽtes in mare, in Aphricam & Lydiam, b tenentes ſagittam in Italiam & Græciam, ad inſulas longè, ad eos qui non audierunt de me, c & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, d & adducent omnes fratres veſtros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis & in lecticis,& in mulis,& in carrucis, ad montem ſanctum meum Hieruſalem, dicit Dominus: e quomodo ſi inferant filij Iſrael munus in vaſe mundo ad domum Domini. Et aſſumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia ſicut cœli noui,& terra noua, quæ ego facio ſtare coram me, dicit Dominus Deus, ſic ſtabit ſemen veſtrum,& nomẽ veſtrum. f Et erit g menſis ex mẽſe,& ſabbatum ex ſabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. g Et egredientur,& videbunt cadauera virorum, qui præua- Apoc. 21. e

A ricati ſunt in me. h Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni. D

Matt. 9.

a *Et ponam in eis ſignum.*] Locutus fuerat propheta de eccleſiæ propagatione. Sed quoniam preuiderat pleróſque Iudęorum non eſſe ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipſi condemnabũtur. Nunc redit ad Apoſtolorum prædicationem. Et introducit Deum dicentem, ſe ſignaturum nonnullos ex credẽtibus viros iuſtos, eóſque miſſurum ad enuntiandum Euangelium gentibus per totum orbem terrarum diſperſis. Nam per mare, Aphricam, Lydiam, Italiã, & Gręciam, vniuerſus orbis intelligitur. Chriſtus non ſolùm Apoſtolos deſignauit ad annuntiandum Euãgelium, ſed vt ait diuus Lucas ca. 10. deſignauit alios Septuaginta duos, & miſit illos binos ante faciem ſuam. Et quoniam Apoſtoli & alij fuerunt à Chriſto ſignati, ideo hic ait: *Et ponam in eis ſignum, & mittam ex eis, &c.* De his concionatoribus dicitur in Pſalmo 21. *Annuntiabunt cæli iuſtitiam eius, populo qui naſcetur, quem fecit Dominus.* Illi enim quos Dauid nomine cęlorum ſignificauit, Chriſti iuſtitiam anountiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus eſt ex aqua & Spiritu ſancto.

b *Tenentes ſagittam.*) Poteſt referri ad Lydos, vt ſit ſenſus: Mittam hos concionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & ſagittis, qui ſunt arte ſagit-B tandi inſtructi. Vel ad ipſos Apoſtolos præclaros ſagittarios, quoniam corda infidelium ſagittis verborum ſuorum transfixerunt, eóſque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in Pſalmo 63. *Sagittæ paruulorum factæ ſunt plagæ eorum.* Acſi diceret: Verba Apoſtolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Chriſtum vulnerarunt.

c *Et non viderunt gloriam meam.*] Hoc eſt, meipſum. Vel gloriam meam, hoc eſt, mea miracula.

d *Et adducent.*) Vaticinatur de conuerſione infidelium ad fidem & eccleſiam Chriſti. Per equos & quadrigas, cæteráſque vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad Eccleſiam, quæ per montem ſanctum Hieruſalem ſignificatur.

e *Quomodo ſi inferant filij Iſrael.*] Hoc eſt, Vt filij Iſrael offerunt in templo dona munda in vaſe puro, ſic Apoſtoli adducent ad Eccleſiam Gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles ſemper in Eccleſia tanquam nouum cœlum, & noua terra. Vult ſignificare fidem nunquam in Eccleſia defuturam.

C f *Et erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex ſabbatto.*] Hoc eſt, omnibus mẽſibus & omnibus ſabbatis. Quaſi dicat: Semper & omni tempore veniet omnis caro vt adoret coram facie mea. Hoc eſt in perpetuum me Chriſtiani adorabunt. Et vt affectum & deſiderium colendi Deum in Chriſtianis propheta oſtẽderet, ait: *Veniet omnis caro vt adoret.* Solent enim homines ad rem deſideratam frequenter ire.

g *Et egredientur.*) Nempe viri iuſti à conſideratione ſui, ad impiorum conſiderationem: & videbunt eorũ cadauera. Animaduerte, Impios appellat cadauera, & corpora abſque anima. Qui enim fieri poteſt vt viuãt

Ioan. 14. ab ipſa vita alienati? Chriſtus de ſeipſo, *Ego*, inquit, *ſum via, veritas, & vita.* Cùm autem ſceleribus implicati ſint ſeparati à Chriſto, qui eſt vita, non viui, ſed mortui meritò appellãtur. Quapropter dicebat Chriſtus cuidam ab eo petenti, vt permitteret illi ſepelire

Matt. 8. patrem ſuum: *Sequere me, & dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos.* Et diuus Paulus in epiſtola prima ad Timotheum, ca. 5. *Quæ*, inquit, *in delicijs eſt, viuens mortua eſt.* Miraremur abſque dubio ſi videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quem ſciremus mortuũ eſſe, & talis viſio nos teneret ſtupidos: & non miramur vidẽtes quotidie homines flagitioſos, impiis atque mortiferis ſceleribus inquinatos, nobiſcum loquentes, & ambulantes, cum eos Chriſtus mortuos appellet. Quid aliud eſt impius peccator quàm cadauer & phantaſma? Vt anima vita eſt corporis, ſic gratia vita eſt animæ. Vnde anima abſque gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipſe manet cadauer, in ſepulchro peccatorum iacens. Debet tamẽ ſperare, vt veniat Chriſtus, & dicat: *Lazare veni foras.* Ioan. 11.

h *Vermis eorum non morietur.*] Hoc eſt, cruciatus atque conſcientiæ morſus ſemper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebũtur. Ita apud diuum Marcum ait Chriſtus: *Bonum eſt tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: Vbi vermis eorum nõ moritur, & ignis non extinguitur.* Ex quo colliges loqui Mar. 9. hoc in loco Eſaiam de damnatorum in inferno cruciatibus, quos inquit eſſe ob ſua ſcelera viris iuſtis faſtidio. Oſtendit hic locus falſam eſſe eorum opinionem qui impiè aſſerunt animas eſſe mortales, nec eſſe poſt mortem pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos ſint in nouo Teſtamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen ſilentio præteribo, E quoniam qui in hac ſunt hæreſi, nouum Teſtamentũ haudquaquam recipiunt. Eá ob cauſam veteris legis authoritatibus Gentiliúmque philoſophorum ſentẽtiis eos conuincam. Capite 49. Geneſeos in illa oratione, quam Iacob morti propinquus ad filios ſuos habuit, vbi nos habemus: *Congregamini, vt annuntiem quæ ventura ſunt, &c.* habet Thargum Hieroſolymitanum, *Congregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abſcondita, & præmium mercedis, quod manet iuſtos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem horti Edem.* Hæc ibi. Per Hortum Edem intelligitur paradiſus, cuius fœlicitas eſt æternum præmium mercedis iuſtorum. Aſpice ſanctum patriarcham in illa vaticinatione ad ſpiritualia ęternáque bona reſpexiſſe. Dauid ille clariſſimus rex, & excellentiſſimus vates Pſalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat. *Sicut oues in inferno poſiti ſunt, mors depaſcet eos: & dominabuntur eorum iuſti in matutino. Et auxilium eorum veteraſcet in inferno, à gloria eorum expulſi ſunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me.* Mortem hanc, quæ depaſcet impios, nos autem iuſtos, perſpicuum eſt non eſſe eam ſeparationem animæ à corpore omnibus communem, quam mor- F tem appellamus, ſed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quemadmodum matutinum, in quo iuſtorum præmium atq; principatus reſeruatur, eſt reſurrectio ad vitam immortalem æternáque charitas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis cap. 14. *In malitia*, inquit, *ſua repelletur impius, ſperat autem iuſtus in morte ſua.* Cùm mors ſit terribilis & moleſta, quid poſſet in ea iuſtus ſperare, niſi eſſet poſt eam altera vita multò illuſtrior & præſtantior? Daniel capite duodecimo *In tempore*, inquit, *illo ſaluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro.* Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant ſemper. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Hæc Daniel. Verba illa: *Alij in opprobrium, vt videant ſemper*, poſſunt ita verti ex Hebræo: *Alij ad opprobria & abiectionem ęternam.* Iob, *Scio*, inquit, *quòd Redemptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum: & rurſum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, quem viſurus* Iob. 19.

ſum

A *ſum ego ipſe.* Quid clarius dici poterat? Dauid in Pſalmo 16. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua.* Et in alio: *Credo videre bona Domini in terra viuentium:* Et in

Pſal. 26. alio: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in ſecula ſeculorum laudabunt te.* Saplentiæ capite quinto

Pſal. 83. inducuntur impij in æternis pœnis cruciati ſuam miſeriam plorantes: & ſtatim ſubditur: *Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt.* Et *paulò poſt dicitur de iuſtis:* Iſti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum eſt merces eorum: *Non ſolùm diuina litera, ſed etiam gentium philoſophi hanc veritatem conteſtantur. Socrates aſſeruit duas eſſe poſt mortem vias, qua ibant iuſtorum animæ ad gloriam immortalem, alteram, qua impij deſcendebant. Nam qui ſe peſtiferis vitiis contaminaſſent, & in diuino humanoque iure violando fraudes inexpiabiles concepiſſent, iis deuium quoddam iter eſſe aiebat ſecluſum à concilio ſanctorum. Quàm admirabiliter diſſeritur de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro, in Phædone, & aliis in locis? Ipſe Plato, Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas ſequitur. Cyrus apud Xenophontem animam ait eſſe immortalem, quem citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodum in ſexto libro de Rep. & in prima quæſtione Tuſculana, & aliis in locis animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inſcriptionibus vetuſtatis ſcriptum legi fuiſſe memoria patrum noſtrorum inuentum antiquum epitaphium in ſepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba literis mandata: Hic in ſpe reſurrectionis quieſcentis locus publicè datus eſt. Nunquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Athenienſis, neque Decij Romani, cum aliis ſe pro patria telis hoſtium obieciſſent, ſi nihil longiùs quàm vitæ termini poſtulabant, de animæ immortalitate cogitaſſent. At mente perſpiciebant eſſe nobis exiguum vitæ curriculum circumſcriptum, immenſum gloriæ, eſſéque in cælo ſplendidiſſimas manſiones, vbi Beati æuo ſempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate ſententiam ſequebantur etiam gentes infideles, Indiarum Orientalium incolæ, quas Dei præſidio vicit, & ad Chriſti fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictiſſimus Luſitanorum rex, cuius facta celebrabuntur non ſolum noſtris ſed penè omnium gentium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticeſcet. Aſpicis igitur non tantum fideles, ſed gentes etiam fide nudatas reſurrectionem animæque immortalitatem cognouiſſe. Cum enim Deus ſit iuſtus, affecturus eſt præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cum iuſtos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Eſaias loquénſque hoc in loco de æternis ſceleratorum cruciatibus ait:* Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur, &c.

E

ANNOTATIO.

B

1 Et erit menſis ex menſe & ſabbatum ex ſabbato.] *Pro menſe in Hebræo, chodhax, quod ſignificat renouationem & inſtaurationem, à verbo* חדש, *quod ſignificat reſtaurare, vt Eſ. 61.* Et inſtaurabunt ciuitates deſertas. *Vnde nomen hoc* חדש *ſignificat menſem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat menſis, quando luna incipit renouari. Et quamuis totus menſis dicatur* חדש, *tamen primus dies potiſſimùm hoc nomine appellatur quem Græci neomeniam vocant, νέον nouum, μήνη Lunam ſignificat, quaſi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies menſis erat celebris apud Iudæos, & tanquam feſtum obſeruatur, ponitur ſæpe neomenia pro ipſa ſolennitate. Vnde poteſt hic locus ita verti:* Et erit neomenia & neomenia, & ſabbatum & ſabbatum. *Quaſi dicat: Erunt æterna feſtiuitates, & requies ſemper duratura. Quod poteſt de vita immortali cæleſtique beatitudine explanari. Ad quam non ſolùm Chriſtiani, ſed etiam nonnulli ex Gentibus aſpirarunt, qui tametſi neſcierunt immortalitatis viam, nec ſcire voluerunt, res tamen ipſa eos non fefellit: Solùm viri iuſti, fide & charitate præſtantes gloriam illam immortalem conſequuntur. Ibi eſt æterna ſollennitas, & requies inenarrabilis,*

C *quæ vigebit memoria ſempiterna, quam ipſa immortalitas ſemper intuebitur. Nullius eſt tantùm flumẽ ingenij, nulla dicendi aut ſcribendi tanta copia & facultas, qua poſſit illius regionis & cæleſtium ſedium ſummum gaudium oratione explicare. O æternam beatitudinem! O patriam cæleſtem! O regionem ſplendidiſſimam, & beatiſſimam, vbi ſancti Deum vident, & illa diuina viſione ſempiterno æuo fruuntur! Ad te aſpiro Chriſte ſancte, ex hoc exilio æternam patriam ſaluto, ne permittas me ab illa in æternum exulare, pro quo ſanguinem tuum profudiſti, quando te pro me in crucis ara immolaſti. Ne reſpicias flagitia mea contra teipſum ſæpe atque grauiter admiſſa, ſed iuxta tuam immenſam miſericordiam recipe meipſum, vt te in æternũ fruar. O præclarum diem, cũ viri iuſti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentiſſimè redundãtes, in cælum beatorum, in ſanctorum cœtum proficiſcũtur, vt immortali gaudio fruãtur. Precor te ſumme Deus vt ab hoc fluctuoſo mari me ducas ad illum cæleſtem portum ab hoc arcto carcere ad illam ampliſſimam & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle ad illum altiſſimum diuinæ viſionis montem, vbi viri iuſti quieſcũt ſummis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui mundum, dæmonem, & carnem vicerũt, & de illis te adiuuãte mirabiliter triumpharũt. Vóſque pij lectores obſecro & obteſtor, vt mihi ignoſcatis, fateor enim me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicaſſe. Sed ſit ægroto medicina confeſſio. Hæc habui quæ in Eſaiam ſcribe-* F *rem, quæ omnia Eccleſiæ ſanctæ Romanæ correctioni humiliter ſubmitto. Valete igitur candidi lectores, & ſtudia atque labores meos piis precationibus adiuuate, pro me in ſcripturarum campo præliantis manus cum Moyſe ad Chriſtum extollentes, vt poſſim Amalech, hoc eſt, perfidos Iudæos & hæ-* Exod. 17. *reticos ſuperare.*

LAVS DEO.

FINIS.

F. HECTORIS PINTI

LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI, IN CELEBRI CONIMBRICENSI Academia diuinarum literarum profeſſoris, in Prophetæ Ieremiæ Lamentationes Commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Eccleſiæ Catholicæ ſubiecta ſunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inſcribuntur.

ARGVMENTVM LAMENTATIONVM.

CVm Ieremias vidiſſet Hieroſolymam celebrem quondam vrbem à Babyloniis captam & euerſam & Hebręorum cædes: atque eos qui euaſerant, partim in Iudæa miſerè relictos, & in ruinis verſatos, partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœſtiſſimus condidit, quibus vrbis vaſtitatem, & Hebræorum ærumnas deplorauit. In Hebræo incipiunt à particula איכה hoc eſt, quomodo. Sed in editione noſtra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum eſt, poſtquàm in captiuitatem redactus eſt Iſrael, & Ieruſalem de-
A ſerta eſt, ſedit Ieremias Propheta flens, & planxit lamẽtatione hac ſuper Ieruſalem: & amaro animo ſuſpirans & eiulans dixit. B
Omnia hæc verba præter illa: amaro animo ſuſpirans & eiulans: inueniuntur apud ſeptuaginta interpretes loco proœmij, in quo tempus, & author, & operis materia deſcribuntur. Cæterum hæc carmina non ſolùm ſunt lamenta, ſed vaticinationes, non enim tantùm Ieremias euerſionem Hieroſolymæ per Babylonios deſcribit, ſed etiam de illa quæ futura erat per Romanos tempore Titi Veſpaſiani vaticinatur, & multa de Chriſto Deo noſtro prædicit. Sed nos totam literam continuata ſerie de exitio à Babyloniis populo Iſraelitico illato præcipuè explanabimus, ſenſum literalem dilucidantes, & ab aperto orationis argumento non recedentes.

CAPVT I.

א Aleph. [a] QVomodo ſedet ſola ciuitas plena populo? facta eſt quaſi vidua domina gentium:
princeps prouinciarum [b] facta eſt ſub tributo.
ב Beth. [c] Plorans plorauit in nocte, [d] & lachrymæ eius in maxillis eius: [e] non eſt, qui conſoletur eam ex omnibus charis eius: [f] omnes amici eius ſpreuerunt eam, & facti ſunt ei inimici.
ג Gimel. [g] Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem ſeruitutis: habitauit inter gentes nec inuenit requiem: [h] omnes perſecutores eius apprehenderunt eam inter anguſtias.
ד Daleth. [i] Viæ Sion lugent, eo quòd non ſint, qui veniant ad ſolemnitatem: [k] omnes portæ eius deſtructæ, ſacerdotes eius gementes, virgines eius ſqualidæ, & ipſa oppreſſa amaritudine.
ה He. [l] Facti ſunt hoſtes eius in capite, [m] inimici eius locupletati ſunt, [n] quia dominus locutus eſt ſuper eam propter iniquitatem eius: [o] paruuli eius ducti ſunt in captiuitatem ante fa-
C ciem tribulantis: F
ו Vau. [p] Et egreſſus eſt à filia Sion omnis decor eius: [q] facti ſunt principes eius veluti arietes non inuenientes paſcua: & abierunt abſque fortitudine ante faciem ſubſequentis:
ז Zain. [r] Recordata eſt Ieruſalem dierum afflictionis ſuæ, & præuaricationis: omnium deſiderabilium ſuorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cum caderet populus eius in manu hoſtili, & non eſſet auxiliator: [s] viderunt eam hoſtes, & deriſerunt ſabbata eius.
ח Heth. [t] Peccatum peccauit Ieruſalem, [v] propterea inſtabilis facta eſt: [x] omnes qui glorificabant eam, ſpreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipſa autem gemens, & conuerſa eſt retrorſum.

EXPLANATIO.

א Aleph. [a] *Quomodo ſedet.*) Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hieroſolymæ euerſione, & Hebręorum ſeruitute priuſquam illa eueniſſent: nũc ea poſtquam euenerunt, lamentatur. Imitatus eſt Dauidem, qui miſerabilem interitum Saulis, & Ionathæ, & Abſolonis defleuit, triſtibuſque lamentis proſecutus eſt. 1. Reg. 1.
Chriſtus etiam Deus noſter videns ingratam ciuitatem, quam ſciebat ob Iudæorum flagitia eſſe delendam, vim lachrymarum profudit, vocéſque lamentabiles emiſit. 2. Reg. 18
Verſabatur Ieremias in gemitu & Luc. 19.

A lachrymis Iudeæ: ac non ſolùm audiebat querelas, quod ipſum erat ſatis miſerabile, ſed etiam videbat clades & exitia, & euerſiones, quod intolerandum putabat. Oculi augebant dolorem, quod quæ alij poterant audire, ipſi cogebantur intueri: neque ab illis auertere cogitationem patiebatur. Sed non tam ædificiorum, quàm virtutũ deplorabat ruinam. Videbat enim Iudæos propter nefaria ſcelera in miſerias illas incidiſſe. Et quamuis ei grauiſſimas iniurias intuliſſent, in eúmq; ventos omnes excitaſſent, illorum tamen miſerebatur: quia plus ponderis apud ipſum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult oſtendere diuinus vates quanti momẽti futura ſit apud nos charitas & pietas: quandoquidem vulnerum obliti debemus eorum caſus & ærumnas dolore, qui in nos iniuſti extiterũt. Id docuit Chriſtus ſeruator noſter, cũ dixit apud Matth. capite quinto. *Diligite inimicos veſtros: benefacite his, qui oderunt vos.* Et apud Lucam capite ſexto: *Eſtote miſericordes, ſicut & pater veſter miſericors eſt*: Et diuus Paulus capite quarto epiſtolæ ad Epheſios: *Eſtote inuicem benigni, miſericordes, donantes inuicem: ſicut Deus in Chriſto donauit vobis.* Ac quia Iudæi fuerunt pietate deſtituti: immanitatem ſenſerunt Chaldæorum, & qui Deo

B noluerunt ſuauiter ſeruire, in duram Babylonicam ſeruitutem inciderunt. Oſtendit Ieremias in lamentationibus peccati grauitatem, quod tantorum malorum eſt cauſa: vt intelligant omnes illud eſſe ſummopere fugiendum, & virtutem toto pectore amplexandam. Homo enim per peccatũ incurrit in odium Dei, & apertam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat Pſalmo quinto cum Deo loquẽs: *nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebunt iniuſti ante oculos tuos: odiſti omnes, qui operantur iniquitatem.* Et Eccleſiaſticus capite duodecimo. *Altiſſimus odio habet peccatores.* Quod eſt intelligendum, non quatenus homines ſunt, & ipſius Dei creaturæ, ſed quatenus flagitioſi & nefarij. Eam ob cauſam eos punit, & debito ſupplicio conſtringit. Ideo Dauid Pſalmo 31. *Multa*, inquit, *flagella peccatoris.* Et Pſalm. 33. *Vultus autem domini ſuper facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum.* Vbi vultus accipitur pro ira. Et Pſalm. 118. *Longè à peccatoribus ſalus.* Et 128. *Dominus iuſtus concidet ceruices peccatorum.* Et Salomon capite Prouerbiorum quartodecimo: *In malitia ſua repellitur impius.* Et paulò pòſt: *Miſeros autem facit populos peccatum.* Eſaias poſtquam primo capite Iudæorum maleficia commemorat, addit: *Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ ſuccenſæ, regionem veſtram coram vobis alieni deuorant. Et deſolabitur ſicut in vaſtitate*

C *hoſtili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario.* Vbi per filiam Sion intelligitur Hieroſolyma, quòd eſſet in monte Sione ſita. Aſpicis nos in calamitates incidere propter peccata noſtra. Nec ſolùm peſtilẽs peccatum diripit externa bona, ſed interiora. Id quod Deus ait capite Prouerbiorum octauo: *Qui in me peccauerit, lædet animam ſuam*: poteſt etiam verti: *Qui in me peccauerit, ſpoliabit animam ſuam.* Verbum enim Chamas, quod eſt in Hebræo, & lædere ſignificat, & ſpoliare: per crimen enim funeſtum ſpoliatur anima bonis gratiæ, & ſpiritualis vitę, ruitque in interitum voluntarium. Capite 15. libri Sapientiæ ait ita diuina ſcriptura: *Malorum amatores digni ſunt morte.* Et ſextodecimo: *Homo per malitiam occidit animam ſuam.* Ieremias capite 31. *Vnuſquiſque*, inquit, *in peccato ſuo morietur.* Et Ezech. decimooctauo: *anima quæ peccauerit, ipſa morietur.* Et quia per peccatũ ingreditur mors, appellat illud Dauid portam mortis Pſal. nono, cùm ait: *Qui exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Hoc eſt, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hieroſolymæ, quas peccatis conſtrictus proferre non audebam. Paulus apoſtolus capite ſexto epiſtolæ ad Romanos. *An neſcitis*, inquit, *quoniam cui exhibetis vos ad obedientiam, ſerui eſtis eius, cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obeditionis ad iuſtitiam?* Et paulò pòſt: *Stipendia peccati mors.* Vt ſcorpius facie lambit & blanditur, cauda autem pungit & interficit: ſic peccatum voluptate allicit & oblectat, ſed admiſſione interitum affert, & ſtatim occidit. Ideo ait Iacobus apoſtolus capite primo canonicæ ſuæ: *Concupiſcentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum vero cùm conſummatum fuerit generat mortem.* Hoc eſt: cùm concupiſcentia voluptatem ad conſenſum vſque perduxerit, parit flagitium, quod cùm eſt per deliberatam conſentionem admiſſum generat animæ mortem, quam ob rem dicitur mortiferum. quemadmodum Scilla ſcopulus coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad ſe naues, quas ſtatim abſorbet, & demergit: ſic peſtifera voluptas allicit ad ſe homines, quibus mortem affert, & æternam perniciem in altero ſeculo, & in hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite tertio: *Dormiemus in confuſione noſtra, & operit nos ignominia noſtra: quoniam domino Deo noſtro peccauimus.* Hoc idem facit his lamentationibus, quibus Hebræorum potius ſcelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa verſabantur.

ſimilitudo (beside "Vt ſcorpius facie lambit & blanditur")

ſimilitudo (beside "quemadmodum Scilla ſcopulus")

D

E

א *Aleph.*) Hæ lamentationes carminibus Hebraicis compoſitæ quatuor ſunt, & quadruplici alphabeto diſtinctæ: in quarum fine eſt obſecratio quædam ipſius Ieremiæ. Sunt autem Hebraicæ hac ſerie ſcriptæ, vt primus verſus incipiat ab Aleph prima litera apud Hebræos, ſecundus à Beth ſecunda litera, & ita reliqui ſeruato literarum alphabeti ordine. Tertio verò capite tres primi verſus incipiunt ſinguli ab Aleph, tres verò ſequentes à tribus Beth, ſeruato ordine ternario vſque ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab iiſdem literis, adſcripſerunt Latini ſingulis verſibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodum videre licet in vulgata editione. Hũc ordinem ſeruat hymnus ille: A ſolis ortus cardine: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: ſecunda à litera b, Beatus author ſeculi: tertia à litera c, Caſtæ parentis viſcera. Et ita de cæteris ordine literarum continuato. Seruatur id in nonnullis aliis carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius diſcantur. Quare ne exiſtimes aliud in his literis contineri myſterium. Eam ob cauſam hæ lamentationes ſunt quatuor, & quadruplici alphabeto diſtinctæ, quia in illis Ieremias non ſolùm Iudæorum, ſed etiam totius

F mundi, qui eſt in quatuor præcipuas partes diuiſus, Ortum & Occaſum, Septentrionem & Meridiem, ſcelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia ſunt veluti quatuor lachrymarum flumina illis reſpondentia, quæ ex horto amœniſſimo egrediuntur: elegit Ieremias hunc numerum quaternarium, quia eſt omnium primus inter numeros pares. Nam etſi binarius eſt prior, non tamen eſt perfectè, quia medium non habet. Quaternarius autem medio munitus magna continet myſteria. Quatuor ſunt literæ nominis Dei ineffabilis: quam ob cauſam Pythagorici per numerum quaternarium iurabant: hoc eſt, per diuinum illum numerum, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erant ordines lapidum pretioſorum in rationali ſummi ſacerdotis: vt eſt capite Exodi 28. memoriæ proditum. quatuor fuerunt quadrigæ toto orbe diſcurrentes: quarum meminit Zach. capite 6. quatuor animalia admiranda vidit Ezechiel, vt ipſe primo & decimo teſtatur. Et quatuor Ioannes quarto Apocal. Et quatuor ſunt Ieſus Chriſti Euangelia, veluti quatuor elementa eccleſiam ſuſtentantia. Quin potius numerus quaternarius vir- *Geneſ. 2.*

tute

A tute decimus eſt:nam vnum duo tria quatuor efficiũt decem:& in lege decem mandatorum quatuor euangelia continentur. Huius diuinæ legis doctrina ſignificatur hac litera א Aleph: nam Hebraicè idem eſt Aleph quod doctrina: & vnaquæque litera Hebraica propriam habet ſignificationem. Quare ſi ea recto ordine coniunxeris, videbis magnam inde dimanare theologiam. Qua de re vide Hieronymum in prologo ad Euſebium, & in epiſtola ad Paulum Vrbicum, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nonnulli interpretes Latini voluerunt accommodare harum literarum ſignificationes ſenſibus verſuum ab illis incipientium: ſed frigidè,& per vim meo quidem iudicio ab antiquis,& grauibus interpretibus diſcrepantes, qui nihil huiuſmodi ſcripſerunt,& vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla eſt in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philoſophia, quàm ea, quam paulò antè explicauimus. His ita obſeruatis ad literæ explanationem accedamus.

Quomodo ſedet ſola ciuitas plena populo!)Hæc particula, quomodo, hoc loco non ignorantis nec interrogantis eſt, ſed admirantis & dolentis. Tota hæc oratio plena eſt admiratione, ſtupore,dolore,& affectu,
B Ieremias vrbem deletam & relictam, alta mœnia cum ſolo adæquata,templum Salomonium euerſum, direptioni commiſſum, & prophanis impiorum hominum pedibus conculcatum. Sacerdotes erant abducti captiui, ſenes crudeliter vexati, pueri paſſim interfecti, virgines contumeliis acerbiſſimis affectæ, & per vias lamentabilis Hieroſolymæ flumina ſanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noſter vates admiratus & quaſi ſtupidus, atque angore oppreſſus lamentatur. Ea enim vrbs quæ antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorum magnificentia,omni diuitiarum genere floruerat, & variis gentibus ac prouinciis imperauerat, tunc ſola erat,& ciuibus orbata, abiecta,euerſa direptioni cõmiſſa, & intolerandis tributis vexata. Verbum,ſedere, accipitur aliquando pro docere:vt Pſal. 1. *Et in cathedra peſtilentiæ ſedit.* Hoc eſt, non ſe peſtilentem doctorem exhibuit. Vel nomine ſedendi ſignificatur ibi amicitia & familiaritas: monet enim pſalmographus conſuetudines hominum impiorum eſſe penitus declinandas. Ita accipitur Pſalm. 25. vbi Dauid: *Non ſedi,* inquit, *cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui eccleſiam malignantium, & cum impiis non ſedebo.* Et Ierem. cap. 15. *Non ſedi in concilio luden-*
C *tium.* Significat etiam aliquando manere: vt Numer. 20. *Manſit populus Cades*: vbi pro manſit eſt in Hebræo idem verbum,pro quo nos hîc habemus ſedet.Quare poterat verti locus hic: *Quomodo manet ſola ciuitas plena populo!* Præterea nomine ſeſſionis ſignificatur abiectio & nominia:vt capite 47. Eſai. *Sede in puluere virgo filia Babylon.* Vbi filia Babylon idem eſt quod congregatio Babylonis: quam vocat virginem, quòd nondum fuiſſet expugnata:cuius dedecus & calamitatem prædicit. Ac in hanc ſignificationem exiſtimo accipi verbum ſedere hoc Ieremiæ loco,ac ſi dicat:quomodo iacet abiecta priuata habitatoribus ſuis vrbs illa, quæ fuit quondam plena ciuium multitudine, hominúmque frequentia & varietate. De illa dixerat Eſai. cap. 22. *Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans.* Eam vocat clamoris plenam, hoc eſt populo affluentem, & eam ob cauſam vocibus & ſtrepitibus abundantem. Sed vaticinans de illius vaſtitate cap. 1. *Relinquetur,*inquit,*filia Sion vt vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario.* Et poſt bellum Babylonicum Baruch cap. 4. eam inducit ita loquentem: *Ego enim derelicta ſum ſola.* Et Ieremias hoc loco:Quomodo ſedet ſola, hoc eſt deſerta, & incolis deſtituta. Pagninus transfert: Quo modo ſedit, de præterito. Sed
D quando diuina ſcriptura recolit præterita, etiã tempus præſens comprehendit aliquando: vt cap. 1. epiſtolæ ad Romanos. *Tradidit eos Deus in reprobũ ſenſum.* Nunc etiam eos tradidit,qui huiuſmodi ſunt.Et Pſal. 1. *Beatus vir qui non abiit in cõſilium impiorum.* Nec nunc etiam abit. Eodem modo hoc loco: Quomodo ſedit ſola ciuitas: & nunc etiam ſedet. Hæc ex Ambroſio in commentariis in cap. 1. epiſt. ad Romanos.

b *Facta eſt quaſi vidua domina gentium.*)Hoc eſt,ea quę in nationibus dominari, & in gentes imperium tenere ſolebat, modò mœſta & ſola facta eſt velut vidua, populo quaſi viro orbata,regni ac ſacerdotij dignitate priuata, & omni conſolatione deſtituta. Dauid & Salomon varias gentes externas ſubegerunt. Cap. 8. lib. 2. Reg. ſcriptum eſt Dauidem reportaſſe victoriam de Syris & Idumæis: & cap. 10. de Ammonitis: qui omnes ei ſeruiebant.Cap.autem nono lib. 3.Reg. proditum eſt memoriæ, Amorrhæos,Hethæos,Pherezæos, Heuæos & Iebuſæos fuiſſe Salomoni tributarios. Itaque Hieroſolyma quæ fuerat princeps prouinciarum victarum, facta eſt ſub tributo, Babyloniis vectigalis, & in eorum ditionem redacta. Sed quemadmodum Ieremias deplorauit Hieroſolymã: ſic nos, imò multò magis lamentemur animam, quæ E
cùm olim fuiſſet virtutibus plena, & imperaſſet diuerſis affectibus & cupiditatibus, fuit à Babyloniis, hoc eſt, à dæmone,mundo & carne oppugnata & victa: ac libidinum flammis ſuccenſa, angelorum ſolatio deſtituta, & in dedecore & ignominia verſata,tot ſeruit dominis, quot vitiis. Vt enim vir iuſtus, Chriſtiana pietate & religione inſignis etiamſi ſeruus ſit hominum, liber tamen in animo eſt: ſic homo ſceleribus contaminatus tametſi regnet,ſeruus tamen eſt, non vnius hominis,ſed tot dominorum,quot ſunt flagitia, quibus eſt deditus. *Iniquitates ſuæ,*inquit, cap. 5. Prouerbiorum Salomon, *capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur.* Et Ieremias noſter in hac lamentatione paulò pòſt: *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius*:conuolutę ſunt & impoſitæ collo meo. Et Dauid Pſalm. 10. *Pluet ſuper peccatores laqueos.* Ad huiuſmodi animam illud poteſt accommodari, quod eſt apud Eſaiam 49. *Ego ſterilis, & non pariens tranſmigrata & captiua.* Id docet Chriſtus Deus noſter apud Ioan. 8. Nam dicentibus Iudæis ſe liberos eſſe: *Amen amen,* inquit,*dico vobis, quia omnis qui facit peccatũ,ſeruus eſt peccati.* Et Diuus Paulus ad Rom. 6. *Cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius,* F
cui obeditis: ſiue peccati ad mortem, ſiue deditionis ad iuſtitiam. Et Diuus Petr. 2. epiſt. ſuæ ſecundæ: *A quo quis ſuperatus eſt, huius ſeruus eſt*:Hoc voluit diuina ſcriptura ſignificare cap. 47. Geneſis,cùm ait omnes Ægyptios venditos fuiſſe Pharaoni cuius ſerui facti ſunt. Homines enim mundo dediti, ſe Pharaoni,hoc eſt, dæmoni ſubiiciunt, in cuius ditionem rediguntur. Ita locum illum Origenes interpretatur. Seruitus ſpiritualis eſt abiectior corporali, deterior,ignobilior,& grauior: nam corporalis aliquando ſine culpa inducitur eius, qui in eam coniicitur. Quod enim flagitiũ admiſerat Ioſeph. Daniel,cap. 1. Ezechiel,c. 1.& multi alij viri omni ſapientia & virtute præſtantes, qui captiui extiterunt? At ſeruitus peccati ſemper culpa noſtra contrahitur. Inſuper ſeruitus humana morte tandem finitur:ſeruitus autem peccati perpetuò durat, cùm impij ad ignes inferorum æternos relegantur. Demum in corporis ſeruitutem incurrunt homines per vim, in animi autem ſeruitutem ſponte: vna eſt violenta, altera voluntaria. Aſpicis igitur impios omnes ſeruos eſſe. Quî fieri poteſt, vt liber ſit, qui non imperat cupiditatibus? Quicunque non refrenat libidines, non ſpernit voluptates, non teneţ

A iracundiam, non coercet auaritiam, non repellit cæteras animi labes, quanuis hominibus imperet, ſeruus tamen eſt, quando quidem flagitijs dominis improbiſſimis paret. An ille liber, cui cupiditas imperat, cui leges imponit, qui nihil ei recuſare audet, nihil negare? Ego huiuſmodi hominem non modò ſeruum, ſed abiectiſſimum ſeruum, etiamſi ſummo genere natus ſit, appellandum puto. Quare nos hanc animi ſeruitutem deploremus: & iuxta flumina Babylonis ſedentes, ac veram ſpiritus libertatem in memoriam reuocantes vim lachrymarum fundamus.

ב Beth.

c *Plorans plorauit.*) Subauditur Hieroſolymà. Hæc verborum geminatio phraſis eſt in diuinis literis vſitatiſſima: vt Pſal. 39. *Expectans expectabo dominum.* Et Pſal. 131. *Viduam eius benedicens benedicam.* Et cap. 6. epiſtolæ ad Hebræos: *Benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.* Et idem Ieremias c. 13. *Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam.* Fortaſſe horum verborum geminatione voluit Ieremias ſignificare lachrymarum abundantiam. Vel ponitur hic verbum plorare ad externas & interiores lachrymas ſignificandas. Non ſolùm corde plorabat Dauid, ſed externis lachrymis reſperſus has voces emittebat: (Pſal. 6.)

B *Lauabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo.* Non gemmis & margaritis, ſed lachrymis lectum ſuum adulterij fœditate commaculatum rigabat, vt earum aſſiduitate maculas ſceleris commiſſi deleret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui hominibus tribuuntur. Figura eſt proſopopœia, quando rebus inanimatis & mutis ea, quæ ſunt animatorum & loquentium, tribuimus: vt ait hoc loco Theod. Ita Pſalm. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum.* Et c. 49. Eſai. *Dixit Sion: reliquit me dominus, & dominus oblitus eſt mei.* Vel per ciuitatem eos intelligit Ieremias, qui in illa manebant vt ſit figura metonymia: quemadmodum c. 23. Eſaiæ: *Vlulate naues Carthaginis.* Et Lucæ 13. *Hieruſalem Hieruſalem quæ occidis prophetas*: Hoc eſt, ô habitatores Hieroſolymæ diuinorum vatum interfectores.

In nocte.) quia propter hoſtium timorem non audebat plorare die. Vel ideò ait Ieremias Iudæos illos plorare nocte, vt oſtenderet, tempus illud quod alij ſolent tribuere ſomno & quieti, eos in vigiliis & lachrymis conſumere. Idem faciebat Dauid, cùm Pſal. 6. dicebat: *Lauabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo.* Quibus verbis ſignificat acerbiſſimum animi cruciatum & dolorem, quo ob legem Dei à ſe violatam, & memoriam ſceleris

C commiſſi angebatur. Nox in diuinis literis accipitur pro culpa: vt Sapientiæ decimoſeptimo: *Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti.* Et capite vndecimo euangelij authore Ioanne: *Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: ſi autem ambulauerit in nocte, offendit.* Hoc eſt, qui iuſtè & piè vixerit non offendet, qui autem iniuſtè & impiè, offendet. Vbi dies pro virtute accipitur & gratia: nox verò pro culpa & impietate. Vnde Salomon Prouerbiorum capite quarto: *Via impiorum tenebroſa.* Et Dauid Pſalmo trigeſimoquarto: *Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.* Accipitur etiam pro ignorantia: vt capite tertio Michææ: *Nox vobis pro viſione erit.* Hoc eſt, loco luminis vaticinationis eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra legis Moſaicæ: vt capite tertiodecimo epiſtolæ ad Romanos: *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit.* Vbi per diem claritas euangelij ſignificatur, quemadmodum per noctem vmbra legis: quæ hyems & imber appellatur capite ſecundo Canticorum: *Iam hyems tranſiit, imber abiit & receſſit: flores apparuerunt in terra noſtra: tempus putationis aduenit.* Acſi dicat ſponſus: Iam diſcuſſæ ſunt & euanuerunt legis veteris figuræ, quia aduenit ſubſtantia: iam apparue-

runt flores euangelij, iam venit tempus, in quo exciſa D & amputata ſunt legis Moſaicæ ſacrificia. Præterea accipitur nox pro calamitate: vt capite Iob. 34. *Inducet noctem, & conterentur.* Id eſt, affliget eos Deus calamitate, & diſſipabuntur. Et Pſalmo ſextodecimo: *Probaſti cor meum, & viſitaſti nocte.* Hoc eſt, animum meum Domine ſæpe rebus aduerſis exploraſti, & morbiſſimis ærumnarum tenebris circumfudiſti. Et Pſal. 118. *Memor fui nocte nominis tui Domine.* Et Ieremias cap. 14. *Deducant oculi mei lachrymas per noctem.* Ac in hanc ſignificationem accipit noctem hoc loco, cum ait: *Plorans plorauit in nocte.* Acſi dicat: ſummis calamitatibus oppreſſa vim lachrymarum profudit.

d *Lachrymæ eius in maxillis eius.*) Id eſt, erant eius genæ continuis lachrymis reſperſæ: quia non erat, qui abſtergeret illas. Significat diuturnum ac perennem fletum: qui ſi eſt ob memoriam flagitiorum, & ob alias pias cauſas, magnam affert vtilitatem. Nam vt ait Dauid Pſal. 125. *Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, & flebant mittentes ſemina ſua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos ſuos.* Et Chriſtus Deus noſter apud Matthæum 5. *Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur.* (ſimilitudo)

E Quemadmodum numus in fundo vaſis ad certum quoddam loci interuallum conſtitutus, non videtur ſine aqua: at ſi vas impleatur illa, ſtatim videtur: ſic diuinam cõſolationem quam ob ſiccitatem noſtram non aſpicimus, in piarum lachrymarum affluentia intuemur. *Plorabitis & flebitis,* ait Chriſtus Dominus apud Ioannem ca. 16. *ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.* Vt cùm domus aliqua incendio comburitur, (ſimilitudo) confluunt multi ad aquam ad ignem reſtinguendum: ſic nos cum viderimus animam flamma vitiorum flagrare, debemus ad lachrymarum aquam confugere, vt flagitiorum ardorem reſtinguamus. Hæ ſunt piæ lachrymæ Petri poſtquam Chriſtum negauit. His lachrymis doloris & amoris Maria Magdalena pedes Domini rigauit, Acceſſit fluuius lachrymarum ad fontem miſericordiæ. (Matt. 26. Luc. 17.) Vt elephas mirum in modum (ſimilitudo) diligit aquas fluuiorum, quibus ſe mergit, & abluit: ita nos ſumus aquas lachrymarum dilecturi, quibus demerſi ſcelera noſtra abluamus. Si deploramus corpora mortua, à quibus anima ſeparatur, quantò magis debemus deplorare animas mortuas, à quibus diuina gratia ſeiungitur? Sed non ſolùm propter peccata, ſed propter aliorum ærumnas, & exilij noſtri dilationem, & cœleſtis patriæ deſiderium conficiamur (ſimilitudo)

F lachrymis igne charitatis incenſi. Quemadmodum olla feruens magno flammarum impetu concitata ſolet liquorem extollere, & effundere ſuper ſe: ita animus igne charitatis inflammatus, aſcendit ſurſum feruentes lachrymas emittens, effundens ſe ſuper ſe. Ad hoc hortatur Dauid, cum ait Pſal. 61. *Effundite coram illo corda veſtra.* Et exemplo ſui dicens Pſalm. 41. *Effundi in me animam meam.* Demus operam, vt nubes piorum mœrorum conuertatur in pluuiam dulcium lachrymarum, & cœlum animi noſtri remaneat purum atque ſerenum. *Ploremus coram Domino,* vt verbis (Pſal. 94.) vtar Dauidis: illud ad memoriam reducentes quod (Apoc 21.) ait in Apocalypſi capite ſeptimo diuus Ioannes: *Abſterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum:* vt hac ſpe ducti imitemur hac re mœſtam ciuitatem, cuius maxillæ erant, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis reſperſæ. Diuus Hieronymus in huius loci commentariis, & diuus Gregorius 13. Moralium per maxillas intelligunt concionatores euangelicos, quibus non debent lachrymæ deeſſe, qui vitam impiorum concionibus ſuis confringunt. Sed hoc eſt in ſenſu morali. Nos autem ſenſum literalem proſequentes per maxillas genas intelligimus.

e Non

A c *Non eſt qui conſoletur eam ex omnibus charis eius.*) Hoc profectò eſt intolerandum ſupplicij genus in calamitate carere conſolatore. Id euenit Hieroſolymæ, quam Ægyptij, & Syri, & alij, cum quibus illa fuerat coniuncta, & amicitia copulata, in ærumnis ſuis deſeruerunt, & amorem in odium commutarunt. Ei dixit Deus apud Ezechielem capite 23. *Ecce ego ſuſcitabo omnes amatores tuos contra te.* Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore proſequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis noſtris, illiſque gaudere, & nobis inſultare. Cap. 19. ait Iob: *Noti mei quaſi alieni receſſerunt à me: dereliquerunt me propinqui mei: & qui me nouerunt, mei obliti ſunt.* Et Dauid Pſalmo 68. *Suſtinui, qui ſimul contriſtaretur, & non fuit: & qui conſolaretur, & non inueni.* Et Eccleſiaſtes capite 4. *Vidi calumnias, quæ ſub ſole geruntur: & lachrymas innocentium, & neminem conſolatorem.* Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipſa intelligitur de euerſione Hieroſolymę per Babylonios, ſed multò rectiùs de eius euerſione per Romanos tempore Titi Veſpaſiani. Nam in priore calamitate etiamſi Iudæi fuerunt è gentibus derelicti, habuerunt tamen Ezechielem, & Danielem, & Ieremiam, & alios diuinos vates ſanctitate & ſapientia præſtantes, qui eos docebant, & conB ſolabantur. At in ſecunda fuerunt omni ſolatio deſtituti: & in ſummam miſeriam inciderunt, cùm Chriſtus Dominus eos reliquit. Id quod ille his verbis prędixerat apud Oſeam 9. *Væ eis cùm receſſero ab illis.* Sed quia pro recedere eſt in Hebraico verbum Baſar, quod ſignificat carnem ſumere: poteſt verti locus ille: *Væ eis cùm incarnauero in illis.* Loquitur de perfidis & obſtinatis Iudæis, qui Chriſtum ipſum recipere noluerunt: non de illis, qui ſanctum eius euangelium ſeruarunt. Ait enim Eſaias 8. capite. *Erit vobis in ſanctificationem: in lapidem autem offenſionis & petram ſcandali duabus domibus Iſrael.* Ac ſi dicat: Cùm Dominus Ieſus Chriſtus venerit, ſaluos faciet eos, qui eum receperint, eos autem damnabit, qui in perfidia permanſerint. Huic verſioni fauet tranſlatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, caro mea ex illis. Cùm enim Dominum Ieſum innocentem agnũ ad cædem crudeliſſimam vocarent, & in obſtinatione ſua perſiſterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in ſummam miſeriam traducti. Ac tunc nullum habuerunt conſolatorem.

f *Omnes amici eius.*) Id eſt, omnes, qui eam amicitia comprehendere videbantur. Aliis verbis extremam calamitatem ſignificantibus exaggerat id, quod proC ximè dixerat.

g *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem ſeruitutis.*) Hoc eſt, populus Iudæorum expulſus patria iuit in acerbum exilium, & ſedem rerum ſuarum in Chaldæa collocauit, oppreſſus afflictione, & magnitudine Babylonicæ ſeruitutis: & ibi nullam inuenit quietem, nullam tranquillitatem: Æquum eſt, vt qui ſuaue iugum domini deſpiciunt, aſpero ſeruitutis Babylonicæ premantur. Vel ſic. Ideò Iudaicus populus migrauit, & tali ſupplicio affectus eſt, quia multos afflixerat: & ſeruos crudeliter & acerbe tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphraſis ſic habens: Abiit Iuda in captiuitatem, eo quòd ipſa afflixit pupillos & viduas: & dure tractauit ſeruos Hebræos. Poteſt hæc oratio explanari non de Iudæis, qui abducti ſunt Babylonem: ſed de his, qui poſt euerſionem Hieroſolymæ fugerunt ad Ægyptios propter acerbam afflictionem & duram ſeruitutem, qua à Babyloniis in Iudæa premebantur. Sed in Ægypto nullum refugium inuenerunt. Lege cap. 41. & 43. & 44. Ieremiæ, & vltimum libri quarti Regum, ſi volueris intelligere.

h *Omnes perſecutores eius.*) Hoc eſt, omnes Babylonij qui Iudæorum familiam affligebant, apprehenderunt eam inter calamitates Hieroſolymæ. Vel inter vias anguſtas, quibus fugere conabantur. D

i *Viæ Sion lugent, eo quòd non ſint, qui veniant ad ſolennitatem.*) Senſus eſt: Viæ ducentes ad templum, in ד quo fiebant ſacrificia, & in diebus feſtis ſolennia in- Daleth. ſtituta celebrari ſolebant, vſque adeo lugubres exiſtunt, vt plorare videantur. Nam cùm templum ſit euerſum & flammis commiſſum, nemo venit ad ſolennia celebranda. Ex quo effectum eſt, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebant, ſint ſolæ & deſertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœſtitiam & ſolitudinem, quemadmodum cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, quia ſpectantium oculos oblectant, appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomonium fuit in monte Sione ſitum. Quidam vertunt: Viæ Sion herbeſcunt. Quia nemo per eas tranſibat. Tria erant ſolennia, quibus Iudæi ad templum ire cogebantur: Paſcha, Pentecoſtes, & ſcenophegiæ vt videre licet capite vigeſimotertio Exod. Accipiuntur etiam ſolennitates pro ſacrificiis capite Malachiæ 2. Via accipitur pro opere & negotio: vt cap. 1. Aggæi: *Ponite corda veſtra ſuper vias veſtras.* Hoc eſt diligenter perpen- E dite opera veſtra: conſiderate negotia, in quæ incumbitis. Accipitur pro lege: vt Pſalmo vigeſimoquarto: *Vias tuas domine demonſtra mihi.* Hoc eſt, doce me leges tuas, oſtende mihi rationem viuendi, quam præſcribis. Accipitur pro more, regula, & doctrina: vt cap. 4. prioris ad Corinthios: *Miſi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciet vias meas, quæ ſunt in Chriſto Ieſu.* Id eſt, quæ ſunt iuxta Ieſu Chriſti euangelium. Via pacis eſt fides, quæ, vt verbis vtar apoſtoli, per charitatem operatur: quam impij non habent, ne cognoſcunt quidem. De illis ait pſalmographus: *Viam pacis non cognouerunt.* Hoc autem Ieremiæ loco per vias ſignificantur itinera terreſtria, quæ dicuntur lugere, quemadmodum de Iudæa ait Ieremias cap. 12. *Vſque quo lugebit terra?* Et quartodecimo: *Lugebit Iudæa, & portæ eius corruerunt.* Et Eſaias trigeſimotertio. *Luxit & elanguit terra.* Et Oſeas quarto: *Lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea.* Tunc dicitur terra lugere, cum deſtituta cultoribus ſuis triſtem vaſtitatem oſtendit, & in miſerandam ſolitudinem redigitur.

k *Omnes portæ eius deſtructæ.*) Omnes portæ Hieroſolymæ fractæ ſunt & euerſæ. Sed quoniam in portis ſolebant quondam exerceri iudicia, fortaſſe per portas hoc loco iudicia intelliguntur. Ac ſi dicat: Deſiit F Hieroſolyma eſſe ciuitas, nam leges in ea nihil valent, iudicia iacent, mos patrius interiit. Id voluit ſignificare Eſaias capite tertio cùm dixit: *Mœrebunt atque lugebunt portæ eius.* Et Ieremias decimoquarto: *Portæ eius corruerunt.* Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid Pſal. 68. cùm ait: *Aduerſum me loquebantur, qui ſedebant in portis:* Id eſt, qui iudicia exercebant. Et Pſal. 126. *Non confundetur, cùm loquetur inimicis ſuis in porta.* Id eſt, non amittet litem, non cadet cauſa, cùm contenderit cum aduerſario ſuo in iudicio. Eam ob cauſam porta accipitur pro quocunque loco publico: vt capite decimonono libri ſecundi Regum: *ſurrexit rex, & ſedit in porta:* vt ſcilicet ab omnibus videretur. Et 5. Amos: *Odio habuerunt corripientem in porta,* accipitur autem porta pro ipſa ciuitate. Nam c. Geneſis 22. vbi nos habemus: *Hæreditabit ſemen tuum portas inimicorum tuorum:* pro portis habent Septuaginta, ciuitates.

l *Facti ſunt hoſtes eius in capite.*) Hoc eſt, in faſtigio, ה ac nobiliore loco: Ac ſi dicat: inimici eius dominati He. ſunt, & rerum omnium potiti. Hoc ſchemate vtuntur Hebræi, cùm volunt ſignificare aliquem eſſe ſu-

A periorem & principatum tenere: vt conſtat ex capite 28. Deuteronomij, vbi Moſes dixit populo, ſi Dei legem ſeruaret: *Conſtituet te dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: & eris ſemper ſuprà, & non ſubter.*. Et paulò pòſt: *ſi Dei legem violares: Ipſe aduena erit in caput, & tu in caudam.* Acſi dicerent: Ipſe tenebit primas, tu autem eris infimus: ipſe dominabitur, tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid Pſalmo quinquageſimonono. *Ephrain fortitudo capitis mei.* Ac ſi diceret: Tribus Ephrain eſt robur & firmamentum regni ac principatus mei. Et Oſeas primo: *Ponent ſibi caput vnum.* Vnde ponere aliquem ſuper caput alterius eſt illum ſuperiorem conſtituere, & victorem declarare: vt Pſalm. 65. *Poſuiſti tribulationes in dorſo noſtro, impoſuiſti homines ſuper capita noſtra.* Caput etiam accipitur pro principio: vt Pſal. trigeſimonono. *In cap. libri ſcriptum eſt de me.* Et quia intentio eſt principium operis, per caput hoc Ieremiæ loco poteris intelligere propoſitum ſeu intentionem. Tunc hoſtes ſunt in capite, cum dæmones intentionem corrumpunt. Corrupta autem intentione, totum opus dicitur deprauatum, quamuis ſuapte natura videretur bonum. Vnde Auguſtinus explanans locum illum Matth. 6. Si lumen quod in te eſt:
B Quod, inquit, non bona intentione fit, non tibi proderit. Et Gregorius lib. 1. dialogorum: Intentio peruerſa ſi fuerit, prauum eſt omne quod ſequitur, licet rectum videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilandum eſt, ne vel bonis operibus ſeruiens mens reproba intentione polluatur. Et Bernardus de præcepto & diſpenſatione: Bonum condemnat intentio
ſimilitudo praua. Quemadmodum ex lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurum eſt: ſic ex deprauato animo quid poteſt exire niſi deprauatum? Quemadmodum qui mœnia Hieroſolymæ conſtruebant, vna manu faciebant opus, altera tenebant gladium, vt capite quarto Nehemiæ ſcriptum legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incumbere, ſed gladium habere ad malas cogitationes & intentiones reſecandas, & penitus excidendas: eáſque non admittere, ſed longè expellere, inſtar
Geneſ. 15. Abrahami, qui volucres ſuper victimam deſcendentes abigebat.

m *Inimici eius locupletati ſunt.*) Hoc eſt Babylonij ſe ſpoliis Hieroſolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius proſperati ſunt.

n *Quia dominus locutus eſt ſuper eam.*] Id eſt, quia Deus ſententia ſua decreuit venturas eſſe has calamitates
C in ingratam ciuitatem: Loqui Deum eſt illum aliquid decernere: vt Pſal. 59. *Deus locutus eſt in ſancto ſuo: lætabor, & partibor Sichimam, & conuallem tabernaculorum metibor.* Id eſt, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimam, eſſémque totius terræ ſanctæ dominus. Partiri ac metiri terram verba ſunt, quæ apud Hebræos veram poſſeſſionem oſtendunt. Hoc dicit, quia tunc loca illa non erant ei ſubiecta. Vel in ſancto ſuo, hoc eſt, per ſanctum ſuum. Ac ſi dicat: dixit Deus per Samuelem ſanctum ſuum vatem. Nam particula in, accipitur ſæpe pro per: vt capite primo epiſtolæ ad Hebræos: *Multifariam multiſque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in filio.* Id eſt, per prophetas, & per filium: Quare locus hic Ieremiæ poteſt ita explanari. Quia Deus per diuinos ſuos vates dixit fore, vt Hieroſolyma in has ærumnas incideret. Vel locutus eſt Babyloniis in eorum corde, quibus dixit, vt Hieroſolymam ob eius crimina euerterẽt & vaſtarent. Vel locutus eſt ſuper eam, hoc eſt, contra eam: vt ſit ſenſus: afflixit illam. Ita ipſe dominus apud Ieremiam decimooctauo: *Loquar*, inquit, *aduerſus gentem, & aduerſus regnum, vt eradicem, deſtruam, & perdam illud.* Septuaginta habent: Quia dominus humiliauit eam. Eodem ferè modo Pagninus: Quia dominus dolore affecit eam. D

o *Paruuli eius ducti ſunt in captiuitatem.*) Exaggerat Babyloniorum immanitatem, qui non ſolum viros, ſed etiam pueros ſecum captiuos duxerunt. Metaphora eſt à matre deſumpta filios teneræ ætatis nutriente, quos hoſtes eripit, & in vincula coniicit. Vel per paruulos intelligit ſtultos, qui ob ſcientiæ inopiam fuerunt capti, & in exilium miſſi, iuxta id quod prædixerat Deus apud Eſai. 6. *Præterea captiuus ductus eſt populus meus, quia non habuit ſcientiam.*

p *Et egreſſus eſt à filia Sion omnis decor eius.*) Id eſt, periit omnis Hieroſolymæ pulchritudo: cum euerſa fuit, ſpeciem amiſit & dignitatem. Filiam Sion vocat Vau.
Hieroſolymam, quòd eſſet ſita in monte Sione. Filia in diuinis literis idem eſt aliquando quod congregatio: vt apud Sophoniam tertio: *Lauda filia Siõ.* Et apud Zachariam nono: *Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem.* Et hoc Ieremiæ loco: vbi filia Sion dicitur egregiam ſpeciem amiſiſſe: quem poſtea recuperauit. Eodem modo animæ noſtræ accidit aliquando. ſimilitudo
Nam vt nonnullæ pedibus conculcatæ abiiciunt ſe, ſuámque amittunt pulchritudinem: ſed veniente rore cœleſti eriguntur, & ad amiſſam antiquámque formam reuocantur: ſic anima conculcata peccatis, manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: *Egreſſus eſt à filia Sion omnis decor eius*: ſed rore diuinæ gratiæ effertur in ſublime, & ad priſtinam reuertitur pulchritudinem. Ac tunc ei illud accommodatur cap. Canticorum 7. *Quàm pulchra es, & quàm decora charisſima.* E

q *Facti ſunt principes eius velut arietes non inuenientes paſcua.*) Hoc eſt, magnates Hieroſolymæ, & qui eius gubernaculum tractabant, effecti ſunt inſipientes, timidi, ſtupidi, & fragiles: & abierunt imbecilli coram hoſtibus, omni fortitudine deſtituti. Non ſolùm abiecti homines & filij terræ, ſed etiam nobiles & principes animo ceciderunt. Fortaſſe comparat magnates arietibus non inuenientibus paſtum propter famem ciuitatibus tempore obſidionis: de qua loquitur Eſaias cap. 5. & Ieremias 4.

r *Recordata eſt Ieruſalem dierum afflictionis ſuæ, & præuaricationis.*) Id eſt, reduxit Hieroſolyma in memoriam dies calamitatis, & impietatis ſuæ. Cum memoria ærumnarum coniungit memoriã flagitiorum, propter quæ in ærumnis verſabatur. Hanc ſecum affert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionem peccati. Filij Iacob qui Ioſeph fratrem ſuum impiè vendiderant, poſtea dolore oppreſſi in Ægypto has voces emiſerunt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum. Poteſt verti hæc oratio. *Recordata eſt Ieruſalem in diebus afflictionis ſuæ præuaricationis, &c.* Sed quoniam ſequitur: omnium deſiderabilium ſuorum, quæ habuerat à diebus antiquis: poteſt verti: *Ieruſalem in diebus afflictionis ſuæ, & præuaricationis Babyloniorum recordata eſt omnium ſuorum deſiderabilium.* Vt enim eſſet acerbior Hieroſolymæ calamitas, recordabatur deſiderabilium ſuorum, hoc eſt voluptatum, deliciarum, opum, quietis, regni victoriarum, epularum, gaudiorum & proſperitatum, quibus quondam affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum præteritarum, quàm præſens mœſtitia. Illud Michææ primo: *Quia infirmata eſt in bonum, quæ habitat in amaritudinibus*: poteſt etiam verti ex Hebræo: Quia docuit propter bonum: ſubaudi, amiſſum. Acſi dicat: Quæ in gemitu & calamitate verſabatur, magis dolebat gaudium, quod quondam habuerat, quàm dolorem, quem tunc habebat. Itaque præſentes dolores & præterita gaudia venerunt

Zain. F

Hiero-

A Hieroſolymæ in mentem:cùm populus eius incide-
rer in boſtium poteſtatem omni auxilio deſtitu-
tus. Tunc poterat illud dicere Pſalmographi: *Tribulatio proxima eſt, non eſt, qui adiuuet.*

a *Viderunt eam boſtes, & deriſerunt ſabbata eius.*] Viderunt Babylonij afflictam Hieroſolymam, & feſta eius eluſerunt. Eodem modo dæmones dies noſtros feſtos irrident, quando illos in ludis prohibitis, & in prophanis feſtiuitatibus conſumimus. (Similitudo) Vt ſpicæ frumenti grana continent, & ariſtas: ſic dies feſti gaudium habent interius inſtar granorum, ſpiritualis ac ſolidę letitiæ, & ariſtas externę oblectationis. At nos cõſtituimus ſolennia in iucunditatibus externis, cùm ea deberemus in interioribus cõſtituere. Arripimus corticem, relinquimus nucleum. Quare danda opera eſt, vt dies feſtos noſtros piè & cum interiore gaudio celebremus, animos ad Deum leuemus, ad cuius gloriam ipſas externas feſtiuitates referamus. Pium eſt, & neceſſarium feſtos ab eccleſia catholica conſtitutos obſeruare, Deo cultum exhibere, & Chriſtianam religionem cuſtodire: ſed declinandæ ſunt in illis obſcœnæ voluptates, impij ludi, & cætera flagitia: ne dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis per Eſaiam primo: *Neomeniam & ſabbatum, & feſtiuitates alias, non feram: iniqui ſunt cœtus veſtri: calendas veſtras & ſolennitates*
B *veſtras odiuit anima mea.* Et per Amos quinto: Odi, & proieci feſtiuitates veſtras: & non capiam odorem cætuum veſtrorũ. Cæterùm hoc Ieremiæ loco nomine ſabbati non ſolùm dies feſtos, ſed totam religionem intelligimus: & quicquid ad diuinum pertinet cultum: tametſi proprius per ſabbatum dies ſeptimus in vetere ſignificabatur. Tũc hoſtes feſta noſtra irridẽt, cùm vitam noſtram aſpiciunt otioſam, &
ח in vitiis occupatam.

Che. c *Peccatum peccauit Ieruſalem.*) Incidit Hieroſolyma in peccata. Quidam per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem. Alij per hanc verborum geminationem intelligunt peccatorum multitudinẽ & continuationem. Illud eſt perſpicuum ex lectione librorum regum, & prophetarum multos ex Hebrȩis amiſiſſe fidem, & pro vero Deo gentium idola coluiſſe. Cùm autem fides ſit radix plantæ ſpiritualis, nullam (Similitudo) de ſe præbebant ſpem fructus. Vt enim auulſa arboris radice aufertur ſpes fructus: ſic auulſa fide ruit virtutum fundamentum, quibus homines grati ſunt Deo: nam authore diuo Paulo c. 11. ad Hebræos: *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo.* Sumi autem peccatum pro infidelitate, indicat Chriſtus apud Ioannem 16. cũ ait.
C *Spiritus ſanctus arguet mundum de peccato: quia non crediderunt in me.*

v *Propterea inſtabilis facta eſt.*) Id eſt, eam ob cauſam non ſtetit in terra ſua: ſed ex ea in Chaldæam migrauit. Oſtendit peccatum fuiſſe cauſam exilij ac miſerię Hieroſolymę. Ca. Prouerb. 14. ait ſapiens: *Miſeros facit populos peccatum.* Ridebant Babylonij diuinum cultum Iudæorum, dicentes non potuiſſe Deum illos ſeruare. ſed hoc diluit diuinus vates dicens. Iudæorum euerſionem & exilium non eueniſſe ob Dei ipſorum impotentiam, ſed ob ipſorum peccata, præſertim ob infidelitatem.

x *Omnes qui glorificabant.*) Quicunque eam antea in proſperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, poſtea in ęrumnis verſatã illam penitus contempſerunt. Qui eam tuebantur obſequio in rebus ſecundis & ad voluntatem fluentibus, poſtea illis re- (Similitudo) ſtantibus eam deſeruerunt, & pro nihilo putarũt. Vt cicadæ in æſtate apparent, & continuò canunt, hyeme autem perpetuò ſilent, imò non vidẽtur: ita muti in proſperitate nos ſequuntur, & laudibus efferũt, qui in rerum aduerſarum ictibus & calamitatũ procellis obmuteſcunt, nóſque derelinquunt, quos amore proſequi videbantur. Id intelligens Salomon dicebat capite Prouerbiorum quartodecimo: *Diuitiæ addunt amicos: pauper verò etiam ab amicis deſeritur.* Et decimonono: *Fratres hominis pauperis oderunt eum, inſuper & amici procul receſſerunt ab eo.* Et Eccl. 6. *Eſt amicus ſecundùm tempus: & non permanebit in die tribulationis.* De illo autem qui verus eſt amicus ait eodem capite: *Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit theſaurum.* D

Ipſa autem gemens, & conuerſa eſt retrorſum.) Id eſt, quin ipſa ingemuit dolore preſſa, & deiecta eſt retro. Fortaſſe particula, &, accipitur pro quia: vt ſit ſenſus: Ipſa autem gemuit, quia ſe vidit contemptam, ac ſi eſſet proiecta retrorſum. Accipi autem et, pro quia indicat locus ille Eſaiæ capite 64. *Tu iratus fuiſti, & nos peccauimus.* Ita accipitur capite primo Lucæ: *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Et ſecũdo: *Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus.* Capite quartodecimo Geneſis, vbi nos habemus: Melchiſedec rex Salem proferens panem & vinum, erat enim ſacerdos Dei altiſſimi Pro enim eſt in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphraſtes Chaldęus. Sed quoniam & accipitur pro quia, & enim rectè vertit Latinus noſter interpres: Erat enim: Ac ſi diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum, èſt, quia eius erat ſacerdos. E

ט Theth. a *Sordes eius in pedibus eius,* b *nec recordata eſt finis ſui:* c *depoſita eſt vehementer, non habens conſolatorem. Vide domine afflictionem meam,* d *quoniam erectus eſt inimicus.*

י Iod. *Manum ſuam miſit hoſtis ad omnia deſiderabilia eius: quia vidit gẽtes ingreſſas ſanctuarium ſuum, de quibus præceperat, ut intrarent in eccleſiam tuam.*

כ Caph. e *Omnis populus eius gemens, & quærens panem: dederũt pretioſa quæque pro cibo ad refocillandam animam:* f *vide domine, & conſidera, quoniam facta ſum vilis.*

ל Lamech. g *O vos omnes qui tranſitis per viam, attendite, & videte, ſi eſt dolor ſicut dolor meus:* h *quoniam vindemiauit me,* i *vt locutus eſt dominus in die iræ furoris ſui.*

מ Mem. k *De excelſo miſit ignem in oſſibus meis, & erudiuit me:* l *expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorſum:* m *poſuit me deſolatam tota die mœrore confectam.*

נ Nun. n *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius,* o *conuolutæ ſunt, & impoſita collo meo,* p *infirmata eſt virtus mea:* q *dedit me dominus in manum, de qua non potero ſurgere.*

ס Samech. *Abſtulit omnes magnificos meos dominus de medio mei, vocauit aduerſum me tempus vt contereret electos meos, torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda.* F

ט Teth. a *Sordes eius in pedibus eius.*) Deſcribit Hieroſolymam viduam pedibus nudam, & eam ob cauſam cõtaminatam. Vel per pedes intelligit affectus. Ac ſi dicat: Erant labes in affectionibus eius: habebat affectiones ſuas maculis pollutas: intelligi autem affectus nomine pedũ indicat pſalmographus, cum ait pſal. 35. *Non veniat mihi pes ſuperbiæ.* Poteſt tamen ita exponi locus ille. Non conculcet me pes ſuperbi, ſed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio eſt diui Auguſtini, quam Remigius Antiſſidorenſis, & alij viri docti ſequuntur. Et pſalm. trigeſimonono: *Statuit ſupra petram pedes meos.* Hoc eſt, firmauit affectiones meas ſuper Chriſtum, *Petra autem,* inquit Apoſtolus, *erat Chriſtus.* Vult diuinus vates ſignificare affectuum ſuorum firmitudinem, & ſolidi fundamenti ſtabilitatem. Et Zacharias apud Lucam primo. *Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.* Vt cor ambulat pedibus: ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc eſt puros & integros affectus habere. Hoc voluit Chriſtus

A dominus ſignificare, cum abluit pedes diſcipulis ſuis apud Ioann. 13. & cum dixit illis apud Matth. 10. *Excutite puluerem de pedibus veſtris.* Id fuit ſignificatum cap. 1. Leuitici, vbi Deus præcepit inteſtina ac pedes victimæ lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi ſignificantur, per inteſtina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animæ, hoc eſt in corde, quod animæ vterus appellatur. Vnde Ieremias cap. 4. *Ventrem meum*, inquit, *ventrem meum doleo.* Volens autem oſtendere per ventrem ſignificari cor, addit: Senſus cordis mei turbati ſunt in me. Sed quoniam victores in triumphis ſolebant victos ſub pedibus habere, pedes ipſi, pro victoria accipiuntur. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per pedes Hieroſolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur ſuperbia, inſolentia, & vanitate, dicitur habere ſordes in pedibus ſuis. Vnde id quod paulò ante attulimus ex Pſal. 35. *Non veniat mihi pes ſuperbiæ*: poteſt ita explanari: Non triumphet de me ſuperbia. Id quod nos hoc Ieremiæ loco habemus: Sordes eius in pedibus eius: poteſt verti ex Hebræo: Sordes eius in fimbriis eius. Et ita habet Brixianus & Pagni. Ac ita eſt ad marginem nonnullorum codicum. Et tunc poteſt eſſe ſenſus: Impudenter peccauit Hieroſolyma, ſimilis mulieri impudicæ, quæ non veretur menſtruum ſanguinis in fimbriis veſtis circumferrę. Septuaginta tamen nobiſcum pedes verterant. Sed eadem poteſt eſſe in-
B telligentia.

b *Nec recordata eſt finis ſui.*) Non tenebat memoria interitum ſuum: non cogitabat de exitu vitæ, exciderat ei penit⁹ ex animo mortis recordatio. quàm vtilis ſit memoria mortis, indicat Eccleſiaſticus cap. 7. cum ait: *Memorare nouiſſima tua, & in æternum non peccabis.* Et 14. *Memor eſto, quoniam mors non tardat.* Memoriam mortis complectebatur Iob has voces emittens cap. 30. *Scio, quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti.* Acſi dicat. Semper mors mihi ante oculos verſatur: Non mihi excidit ex animo memoria ſepulchri, quod eſt omnium hominum domicilium. Ait Albertus magnus in libro de vegetabilibus, coruum non redire ad nidum, ſi in eo poſuerint cinerem ac puluerem vitri: ſic dæmon fugit à nido noſtri cordis, ſi in eo poſita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertendum eſt vitrum, vitrum autem ſumus nos: imò vitro ipſo fragiliores. Quarè ſi à nobis dæmonem auertere voluerimus, ſit in animo noſtro eius pulueris, in quem ſumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigi-
C lamus. & obliuione dormimus. Eam ob cauſam Chriſtus Deus noſter apud Matthæum cap. 25. *Vigilate*, inquit, *quia neſcitis diem, nec horam.* Et apud Lucam 12. *Eſtote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet.* Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mundi voluptates, & creſcunt piæ animi oblectationes. quemadmodum quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu: ſic qui reſciderit inanem ac falſam mũdi lætitiam, augebit ſalutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis ſceleratorum hominum, eſt principium virorũ virtute præſtantium. Id quod nos habemus pſal. 76. *Et dixi: nunc cæpi*: poteſt verti ex Hebręo: *Et dixi: interitus meus eſt.* Eſt enim ibi verbum Chalal, quod ſignificat interire & incipere: nam viri iuſti tunc incipiunt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm naſcuntur, exeunt è ventre matrum, & ingrediuntur vterum naturę: cùm verò è vita migrant, naſcuntur: & tunc incipit vita, quę eſt vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus ſanctorum, eorum natalis dies appelletur. Sed ſiue principium, ſiue finis dicatur mors, eſt memoria repetenda. Sed eius non recordata eſt Hieroſolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas D
ait eam in acerbiſſimas calamitates incidiſſe, nimirum ſordes affectuum, & mortis obliuionem. Fortaſſe nomine finis intelligitur Chriſtus, iuxta illud apoſtoli ad Romanos 10. *Finis legis Chriſtus eſt ad iuſtitiam omni credenti.* Ille enim fuit legis conſummatio, quoniam lex nõ erat niſi vſque ad eum in ea promiſſum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerũt variis calamitatibus lacerati.

c *Depoſita eſt vehementer.*) Id eſt, deſcendit impetu vehementer: ac mirum in modum deiecta eſt. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelſo ad infimam ignominiam. Vera eſt enim illa ſanctæ Dei genitricis ſententia: *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.* Pro vehementer poteſt etiam verti: mirabiliter: hoc eſt, cum hominum admiratione: admirabantur enim tam celebrem ciuitatem in tantam miſeriá ſubitò veniſſe.

d *Vide domine afflictionem meam.*) Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt oſtendat in omnibus calamitatibus confugiẽdum eſſe ad Deũ miſericordiæ pleniſſimũ, nunquámque de eius pietate deſperandum. Vel eſt apoſtrophe ipſius Ieremiæ ad Deum eius miſericordiam & auxilium implorantis. Senſus eſt: Ne me domine omnino deſpicias, inquit diuinus vates, ſed conuerte ad me oculos tuę clementiæ. In piis Dei oculis eſt remedium noſtrum. Eodem modo paulò pòſt: *vide domine & conſidera, quoniam vilis facta ſum.* Et cap. 5. harum lamentationem: *Intuere*, inquit, *Domine, & reſpice opprobrium noſtrum.* Et Dauid pſalm. 118. *Aſpice in me, & miſerere mei.* Et pſal. 83. *Protector noſter aſpice Deus.* Vel vt verti etiam poteſt: Clypee noſter aſpice Deus. Ac ſi dicat: ô tu Deus qui es clypeus noſter intuere nos. Non me fugit, poſſe verti locum illum: Clypeum noſtrum aſpice Deus: Hoc eſt, regem noſtrum placidis oculis intuere. Bonus enim rex clypeus eſt populi. Nam ſequitur: *Et reſpice in faciem Chriſti tui.* Reges enim Chriſti, hoc eſt vncti dicebantur. Tu verò Perpende Ieremiæ verba: Non ait: *vide Domine peccatum meum, vt me perdas, ſed afflictionem meam, vt me liberes.*

e *Quoniam erectus eſt inimicus.*] Id eſt, quoniam hoſtes noſtri ſuperiores facti ſunt, & nos illis ſubiecti. Vel erecti ſunt ſuperbia elati, inſultantes nobis, victorias ſuas fortitudini ſuæ atroganter tribuentes, cùm eas deberent iuſtitiæ tuæ tribuere, qui nos propter flagitia noſtra meritò affligis. F

f *Manum ſuam miſit hoſtis ad omnia deſiderabilia eius.*)
Ponitur numerus ſingularis pro plurali more diuinæ ſcripturæ. Senſus eſt: Babylonij hoſtes noſtri rapuerunt omnia expetibilia Hieroſolymæ: nimirum theſauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commiſſa, & alta eius mœnia funditus euerſa. Id prędixerat iis verbis Eſaias ca. 64. *Omnia deſiderabilia noſtra verſa ſunt in ruinas.* Aiunt nonnulli per deſiderabilia intelligi hoc loco iudicia atque eloquia Dei in libris legis ſcripta, de quibus dicitur in pſal. 18. *Deſiderabilia ſuper aurum & lapidẽ pretioſum multum.* Nam Ammonitæ & Moabitæ accerrimi Iudæorum hoſtes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæſierunt, & cremarunt.

Iod.

g *Quia vidit gentes.*] Deplorans direptionem earum rerum quas Hebræi habebant in deliciis, præcipuè meminit theſaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hoſtibus cęca cupiditate prędę & rapinarum concitati abſtulerunt, & ſecum aſportarunt. Senſus eſt: Ideo Hieroſolyma lamentatur ô Deus ſancte, quia vidit inimicos ſuos à fide alienatos ingreſſos

in templum

A in templum ſanctum, quo gentes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi non poterant. Docet hic locus, eſſe nos potius deploraturos iniurias in Deum iactas, quam in nos ipſos. Id ſentiens Dauid pſ.118. *Exitus*, inquit, *aquarum deduxerũt oculi mei, quia non cuſtodierunt legem tuam*, nimirum peccatores. Non ait: Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, ſed quia legem tuam violarunt. Poteſt hoc ita explanari: Eam ob cauſam Hieroſolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permiſit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in templum ſanctum, cùm tu domine præcepiſſes, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quarum primam poterant ingredi gentiles, in alterã ſolùm Iudæi, in tertiam ſacerdotes. At Iudæi permiſerant, vt gentiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permiſit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illudque penitus delerent.

e *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.*] Id
כ eſt, vniuerſus populus Hieroſolymæ laborabat fame,
Caph. & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locuturus fuerat Ieremias cap.38. *Vnuſquiſque dabat pro cibo precioſa & expetibilia, quæ habebat ad vitam ſuſtentandam.* Non delicias & ſaturitatem quærebant, ſed aliquid ad vitæ ſuſtentationem. Accipitur anima pro vita, vt cap.37. Geneſis. *Non interficiamus animam eius.* Iudicum 19. *Poſuit animam ſuam in manu ſua*: Id eſt,
B expoſuit vitam ſuam periculo. Matthæi 2. *Defuncti ſunt, qui quærebant animam pueri.* Ioannis decimo: *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* Vel accipitur anima pro ipſo homine: vt ſit ſenſus: expendebant, quæcunque illis erant cordi, vt ſeipſos reficerent. Accipi autem animam pro homine indicat locus ille capitis duodecimi Geneſis: *Tulit Abram vxorem ſuam, & Loth filium fratris ſui, vniuerſámque ſubſtantiam, quam poſſederant: & animas, quas fecerant in Haran.* Id eſt, omnes homines dominatos. Pro quo Septuaginta habent: Et omnem animam quam poſſederant in Haran, hoc eſt, omnes ſeruos ſuos. Poſſunt etiam intelligi verba illa de hominib. quos Abram & vxor eius inſtruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm anteà eſſent veluti animalia rationis expertia. Nam paraphraſis
Onchel. Chaldaica habet: Et tulit ſecum omnes animas, quas ſubiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelligitur illud capitis quartidecimi Geneſis, quod dixit rex Sodom Abrahæ: *Da mihi animas: cętera tolle tibi.* Hoc eſt, da mihi homi-
C nes, ſume tibi reliqua ſpolia. Vbi Septuaginta pro animas, habent: ἄνδρας, Hoc eſt viros. Paraphraſtes
Ioan.6. autem Chaldæus animas nobiſcum legit. Nos au-
Math.6. tem quæramus primò panem, qui de cælo deſcendit: nam Exodi 17. præcipiebat Deus vt primo mane quęreretur manna, & in Euangelio ait, *Primò quærite regnum Dei.*

f *Vide Domine, & conſidera, quoniã facta ſum vilis.*] Verba ſunt vrbis, quæ quaſi audiens calamitates ſuas ex ore Ieremiæ in has lamentabiles voces prorumpit quibꝰ vult Deum ad miſericordiam prouocare. Gregorius libro Moralium 23. hunc locum explicans ait: Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorum numero creſcente in eis non ſumma & cæleſtia, ſed abiecta & terreſtria ſectatur.

ל g *O vos omnes qui tranſitis per viam.*] Facit Ieremias
Lamech Hieroſolymam loquentem, ſuas calamitates lamentãtem, quibus nullæ poſſent æquales inueniri: Inducit eam veluti mulierem lugentem iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata trãſeuntes obteſtatur, vt magnitudinem mœroris ſui perpendant, vt eam poſſint illo quodammodo leuare. Proprium eſt calamitoſorum, tantò maiorem æſtimare dolorem ſuum, quantò aliorum minus intelligere ſtuduerunt.

h *Quoniam vindemiauit me Dominus.*] Vocat ſe vineam, de qua Eſaias capite quinto: *Vinea*, inquit, *Domini exercituum domus Iſrael eſt.* Et Deus apud Ieremiam ſecundo: *Ego te plantaui vineam electam.* Hæc eſt vinea, de qua loquitur Chriſtus apud Lucam vigeſimo primo, quam Deus plantauit ſepiens illam ſege, conſtituens in illa torcular, hoc eſt templum, & excelſam turrim, hoc eſt prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurum. Ac vt Eſaias ait cap.5. *cùm expectares, vt ferret vuas, tulit labruſcas.* Vel vt vertit Aquila: fecit ſpinas: illas ſcilicet, quibus Dominum coronauit. Extra hanc vineam eiecerunt agricolæ hæredem, hoc eſt Iudæi Chriſtum Deum verum, filium vnigenam patris cœleſtis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montem, vbi eum occiderunt, & crudeliter ſauciarunt. Erat enim in vitulo illo adumbratus, qui extra caſtra pro peccato mũdi comburebatur de quo loquitur Moſes cap.16. Leuitici. Id intelligens diuus Paulus cap.13. epiſtolæ ad Hebręos: *Propter quod*, inquit, *& Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt.* Exeamus igitur ad eum extra caſtra improperium eius portantes. Extra caſtra, & extra vineam, hoc eſt, extra Hieroſolymam eiectus eſt Chriſtus pro mundi flagitiis, qui fuit ardore paſſionis in monte Caluariæ incen- E
ſus, & inſtar diuinæ phœnicis incendio diuini amoris inflammatus. Quam ob cauſam vinea illa fuit penitus diſſipata à Romanis: quę multò antè fuerat ſpoliata à Babyloniis. Ablatis Hebræis aliis morte, aliis exilio, & ſpoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hieroſolyma viris, diuitiis, & oblectationibus, ſicut vinea racemis Vindemiat Deus non ſolùm vitam hominum infimo loco natorum, ſed magnatum & principum. Id quod de illo ait Dauid Pſalm.75. *Terribili, & ei, qui aufert ſpiritum principum.* Verti etiam poteſt: *Terribili, & ei, qui vindemiat vitam principum.* Cæterùm pro vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: *Afflixit me Dominus.* Senſus eſt idẽ: ſed verbum vindemiare aptiorem importat ſimilitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideò ait paulò pòſt: *Vindemia eos, ſicut vindemiaſti me propter iniquitates meas.* Et capite ſecundo harum lamentationum: *Vide Domine, & conſidera, quem vindemiaueris:* hoc ſchemate vtitur pſalmographus intuens animo Hieroſolymæ calamitates, cùm ait: *Vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam. Exterminauit eam aper de ſylua, & ſingularis ferus depaſtus eſt eam.* Impias Pſal.79.
& immanes nationes vocat apros & feras bellum F
Hieroſolymæ inferentes, eámque crudeliter vaſtantes.

i *Vt locutus eſt Dominus.*] Nimirum per diuinos ſuos vates.

k *De excelſo miſit ignem in oſſibus meis: & erudiuit* מ
me.] Deum cum magiſtro, qui otioſum & improbum Mem.
diſcipulum grauiter caſtigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem conuertat. Senſus eſt: Deus miſit de excelſo, hoc eſt, de cælo calamitatem nomine ignis ſignificatam, vt me combureret, & ſupplicio hoc eruditet. Cap.31. ait idem Ieremias: *Caſtigaſti me domine, & eruditus ſum quaſi iuuenculus indomitus.* Eſaias etiam cap.28. *Domine*, inquit, *in anguſtia quæſierunt te.* Et paulò pòſt. *Sola vexatio intellectum dabit auditui.* Et Dauid Pſalm. 82. *Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine.* Et Pſalmo 118. *Bonum mihi, quia humiliaſti me.* Intuere calamitatis vtilitatem, ea eſt inſtructio noſtra è cælo diuinitus miſſa, quæ mirum in modum conducit ad vitam immortalem Similitudo
conſequẽdam. Peritus colonus deſiderat in Ianuario niues, frigora, & glacies, vt in æſtate multa ſit copia

A frumenti. Vita hæc eſt hyems, altera eſt æſtas: ſi in hoc Ianuario fuerint frigora calamitatum, erit in æſtate cœli abundantia gaudiorum. quantò hic fuerimus propter Deum acerbiorum ærumnarum anguſtiis afflicti, tantò illic erimus maioribus gaudiis cumulati. Nam vt Diuus ait Paulus capite 8. ad Romanos: *Heredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, ſi tamen compatimur, vt & glorificemur.* Et cap. 2. 2. ad Timothæum: *Si commortui ſumus, conuiuemus: ſi ſuſtinemus, conregnabimus.* Mœror æquo animo toleratus conuertitur in oblectationem, iuxta illud ſeruatoris

Similitudo nostri apud Ioannem ſextodecimo, *Triſtitia veſtra vertetur in gaudium.* Quemadmodum lauri baccæ & herbæ nonnullæ amaræ quidem ſunt, ſed ad ſalutem mirum in modum conducunt: ſic calamitates quamuis aſperæ ſint, ſalutares tamen ſunt. Sed hoc intelligitur, niſi apud homines obſtinatos, qui illis fiunt de-

Similitudo teriores. Vt vina excellentia infuſa in vaſa è taxo facta redduntur mortifera: ita afflictiones alioquin vtiles in hominibus teterrimis, ſcelerúmque maculis notatiſſimis, ſunt ſæpenumero peſtilentes, non earum culpa, ſed illorum. At à Deo nobis ad commodum noſtrum generaliter infliguntur. Meritò ergo ſcriptum eſt cap. 5. Iob: *Beatus homo qui corripitur à Deo,* increpationem ergo Domini ne reprobes: quia ipſe vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius ſanabunt. Ac vt ait hoc loco Ieremias: *Deus de excelſo mit-*

B *tit ignem, quo erudiat.* Significari autem calamitatem nomine ignis indicat diuina ſcriptura Pſalmo ſextodecimo: *Igne me examinaſti: & non inuenta eſt in me iniquitas.* Pſal. 65. *Tranſiuimus per ignem & aquam.* Ieremię 15. *Ignis ſuccenſus eſt in furore.* Capite Ezechielis vigeſimo: *Ecce ego incendam in te ignem,* Oſeæ octauo: *Mittam ignem in ciuitatem eius,* Amos primo: *Mittam ignem in domū Aſael.* Nahum tertio: *Comedet te ignis.* Fortaſſe hoc Ieremiæ loco per ignem de cœlo miſſum intelligitur ignis naturalis, quo Deus permiſit, vt templum, & alia munita ac fortia Hieroſolymæ mœnia, quæ erant velut oſſa corporis, flagrarent. Narrat enim Ieremias cap. 52. fuiſſe ciuitatem flammis expoſitam. Huic explanationi fauet paraphraſis Chaldaica, quæ habet: De cœlis miſit ignem in caſtella mea fortiora, & ſubegit illa. Poteris rectiſſimè per ignem intelligere irā Dei cuius grauitatem exaggerat diuinus vates, comparans illam cum emiſſione ignis de cœlo, & ſtatim cum emiſſione retis, quo Deus Hieroſolymam illaqueauit & irretiuit, propter flagitiorum vincula, in quę ſe ipſa coniecerat.

l *Expandit rete pedibus meis.*] Hoc eſt miſit in me iram

C ſuam, qua me traderet irretirā Babyloniis. Vel accipitur rete pro exercitu Babyloniorum, quo Hieroſolyma fuit illaqueata. Ita accipitur apud Ezechielem capite duodecimo: *Extendam rete meum ſuper eum, & capietur in ſagena mea.* Similiter capite decimoſeptimo, & trigeſimoſecundo. Poteſt hic locus ita explanari: Cùm ego currerem ad flagitia, ligauit me Deus laqueo calamitatis, ne lōgiùs progrederer: ſed retro reuerterer, & ad me ipſam redirem. Sequitur enim: Conuertit me retrorſum. Ac ſi dicat: Calamitas mea fuit impedimentum, ne vltrà abirem, quo Deus me à ſceleribus retraxit. Hæ ærumnæ meæ fuerunt ſpinę, quibus iter meum intercluſit. Apud Oſeam enim ait Deus c. 2. *Sepiam viam tuam ſpinis: & ſepiam eā maceria. Et ſemitas tuas non inuenies.*

m *Poſuit me deſolatam.*) Id eſt, nullum mihi præbuit ſolatium: luctum meum continuum nulla conſolatione leuauit. Apud Baruch ait illa ca. quarto: *Adduxit Deus mihi luctum magnum.*

3 n *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.*] Hoc eſt, aduenit tempus diuinæ vltionis, quam Deus diu diſtulerat. Iugum iniquitatum ſuarum appellat calamitatem & caſtigationem, quam ob peccata ſua D ſuſtinebat. Hoc debitum ſupplicium dicitur dormiſſe in manu domini, quādiu ille ſcelera ipſius Hieroſolymæ diſſimulauit, & pœnam diſtulit, & illa impunè quieſcebat. Tunc autem dicitur vigilaſſe in manu eius, cùm ipſe ingratæ atque impiæ ciuitati pœnam hanc inflixit, & ipſa illam ſenſit, & ad ſe quodammodo rediit. Seruiturem Babylonicam, pœnáſque omnes, quas tunc luebat ſcelerum ſuorum, & iram Dei, qui eas ab illa expetiuit, comparat cum aſpero iugo, quemadmodum paulò antè cum igne de cœlo comparauerat. Huiuſmodi iugum poſuerat Sénacherib decem tribubus diuina ita exigēte iuſtitia, quando Samariam euertit. Ac voluit ponere Hieroſolymæ, quæ tunc fuit à Deo mirabiliter liberata: vt libro quarto Regum capite decimonono, & capite Eſaiæ trigeſimoſeptimo diuina refert ſcriptura. Ideo ait Eſaias decimo: *computreſcet iugum à facie olei.* Hoc eſt, dura ſeruitus quam Sennacherib conabatur inferre Hieroſolymæ, diſſipabitur à facie olei, hoc eſt, à facie Ezechiæ regis, qui erat vnctus oleo. Sed multò rectiùs & altiùs per oleum illud intelligitur Chriſtus verus Deus, & verus homo, vnctus oleo gratiæ: de quo ait Dauid Pſalmo quadrageſimoquarto: *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* Quem locum Diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos cap. 1. de Chriſto interpretatur. Iugum enim diaboli ſolutum ac diſſipatum fuit per Chriſtum: de quo paraphraſtes Chaldæus locum illum Eſaiæ explanauit. Poteris hoc B Ieremiæ loco per iugum hoc intelligere ſeruitutem peccati, de qua ait Chriſtus capite 8. Euangelij Ioannis: *Qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati.* De qua ſupra locuti ſumus.

o *Conuolutæ ſunt, & impoſitæ collo meo.*) Nimirum iniquitates meæ, explanatio eſt ſuperioris. Appellauerat iniquitates ſuas iugum, nunc appellat eas catenas impoſitas collo ſuo. Quod poteſt de vtraque intelligi ſeruitute corporis ſcilicet, & animi. Fortaſſe alludit ad illorum morem, qui ſolēt ad collum latronis coniicere prędam, cùm eum in furto ipſo deprehendunt.

p *Infirmata eſt virtus mea.*) Id eſt, decidit robur meū Deo me deſerente. Accipitur virtus pro vi & fortitudine. Eodem modo pſalmo trigeſimo: *Infirmata eſt in paupertate virtus mea.* Ac ſi dicat: Debile & fragile factum eſt in calamitate mea robur meū. Pro, in paupertate, poteris etiam vertere in ſupplicio, vel in pœna. Quidam vertunt, in peccato: & rectè quidem: ſed accipitur peccatum pro pœna peccati: quam interpres noſter paupertatem appellauit. F

q *Dedit me dominus in manum*] Attribuit Hieroſolyma victoriam Babyloniorum non ipſis, ſed diuinæ iuſtitiæ. Senſus eſt: Tradidit me, Deus, ita exigentibus flagitiis meis in Babyloniorum poteſtatem. Tradi in manum alicuius, phraſis eſt in diuinis literis vſitata. Qua de re ea poteris videre, quæ diximus in explanatione in primo capite Danielis, cum verba illa exponeremus: *Tradidit dominus in manum eius Ioachim.*

r *De qua non potero ſurgere.*) Subaudi, virtute mea. Indicat magnam Chaldæorum poteſtatem. Nulla te teneat admiratio, cùm videas me hoſtes illos Hieroſolymæ aliquando Babylonios, aliquādo Chaldæos vocare: nam hęc duo nomina confunduntur. Cùm enim Babylon vrbs quondam celeberrima eſſet in Chaldæa, totius regni caput & metropolis, effectum eſt, vt omnes Chaldæi Babylonij vocarentur: vt aliis in locis copioſe indicauimus.

ſ *Abſtulit omnes magnificos meos dominus de medio mei.*) o Proſequitur miſeriā, in quā Deo ita volēte inciderat. Samech. Ac ſi dicat: Abſtulit Deus à me principes ſacerdotes,

omnes

A omnes viros dignitate,fortitudine,ſapientia , & generis claritate prestantes:eos relinquens,qui ſunt infimo loco nati,nulla illuſtri laude celebrati, nulla ſapientia,nulla fortitudine muniti , nullam nominis amplitudinem conſecuti.Id prædixerat Eſaias cap.3. his verbis:*Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ieruſalem,& à Iuda validum & fortem*;&c. Lege caput vltimum Ierem.c.52.& libri 4.Reg.25. vbi hæc inuenies literis mandata. Pro abſtulit vertunt nonnulli conculcauit:vt ſit ſenſus:permiſit Deus, vt in medio mei omnes viri magnifici Hebræi à Babyloniis conculcarentur.Cùm enim mortui iacerent in viis , eos Babylonij pedibus terebant.Perpẽde: Babylonij auferebant & conculcabant Hebræos,& Ieremias ait hoc loco Deum hoc feciſſe,quia illud volebat. Eodẽ modo *Iob ca.1.Dominus dedit, Dominus abſtulit.* Abſtulerant ei prædones boues & camelos.& ille dicebat: Dominus abſtulit. Eſt enim Deus author mali pœnæ ; ſed non mali culpæ. Diuus Ambroſius in pſalmum centeſimum decimum octauum hæc Ieremiæ verba de tempore aduentus Chriſti explanát , quando eum obſtinati Iudæi recipere noluerunt. Quare fuerunt meritò à Romanis victi,interfecti,conculcati & in calamitoſum exilium coniecti.

Vocauit aduerſum me tempus.) Nimirum aptum ad exitium meum,vt eos deſtrueret,quos ego ob eorum merita ad gloriam meam elegeram.Sed quia tempus B accipitur aliquando pro ſeculo, ſeculum autem pro hominum cœtu,poteſt eſſe ſenſus huius loci : Vocauit Deus contra me gentes, & hominum congregationem , qui me ad perniciem & vaſtitatem vocarent.

Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudę.) Hoc eſt,confecit me Deus vehemente calamitate:&ſummo ærumnarum pondere me oppreſſit. Comparat miſeriam ſuam grauiſſimo torculari, quo Deus tanquam aſpero ſupplicio illam puniuit. Apud Eſaiam D cap.63.ait Deus:*Torcular calcaui ſolus : & de gentibus non eſt vir mecum:calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea.* De illo ait Ioannes cap.19. Apocalypſis:*Ipſe calcat torcular vini furoris irę Dei omnipotentis.* Quibus in locis per torcular ſupplicium ſignificatur. Appellat ſe Hieroſolyma virginem , quia nondum fuerat ante vaſtitatem illam euerſa : vel quia vnum Deum coluerat:vel ob delicias,quibus fuerat nutrita.Virginem vocat eam Eſaias capite trigeſimo ſeptimo:Et Ieremias Threnorum ſecundo. Illa autem vocat ſe filiam Iuda,qui ab illo originem ducebat : à quo Iudæi denominabantur. Vel loquitur ad literam de puellis Hieroſolymæ in illa vrbis vaſtitate mirum in modum afflictis. Ac ita accipitur numerus ſingularis pro plurali:vt ſit ſenſus:Oppreſſit Deus torculari calamitarum virgines Hebræas,inſtar vuarum quę torculari torquentur,& conculcantur.quidam vertunt: Torcular extendit dominus aduerſus virginem filiam Iudæ. Vt ſcilicet exprimeret ſanguinem virginum Hieroſolymæ,quemadmodũ torcular exprimit ſanguinem vuarum. Vult ſignificare illa expugnatione nõ ſolùm iuuenes,ſed etiam puellas periiſſe:iuxta illud Pſalmi 77.*Iuuenes eorum comedit ignis,& virgines eorum non ſunt lamentatæ.* Hoc eſt, Iuuenes populi Iſraelitici fuerunt acerbè afflicti, & vita priuati,& virgines non deplorauerũt illos,quia E ſimul fuerunt interfectæ.Quidam vertunt locum illum:Et virgines non ſunt laudatæ.Hoc eſt, poſt earũ interitum non erat,qui eas laudaret:tanta enim erat clades,vt non remaneret,qui poſſet mortuorum laudes celebrare.Vel,virgines non fuerunt laudatę epithalamiis ſcilicet nuptialibus. Hoc eſt innuptæ perierunt. Solebant enim antiqui laudibus efferre virgines , cùm eas parentes in matrimonium collocabant.

Hain. ע [a] Idcirco ego plorans,& oculus meus deducens aquas:quia longè factus eſt à me conſolator conuertens animam meam: [b] facti ſunt filij mei perditi,quoniam inualuit inimicus.

Phe. פ [c] Expandit Sion manus ſuas,non eſt,qui conſoletur eam: [d] mandauit dominus aduerſum Iacob in circuitu eius hoſtes eius: [e] facta eſt Ieruſalem quaſi polluta menſtruis inter eos.

Tsade. צ Iuſtus eſt dominus,quia os eius ad iracundiam prouocaui. [f] Audite obſecro vniuerſi populi,& videte dolorem meum:virgines meæ,& iuuenes mei abierunt in captiuitatem.

Coph. ק [g] Vocaui amicos meos,& ipſi deceperunt me: [h] ſacerdotes mei,& ſenes mei in vrbe conſumpti ſunt,quia quæſierunt cibum ſibi,vt refocillarent animas ſuas.

Res. ר [k] Vide domine , quoniam tribulor: [l] conturbatus eſt venter meus : ſubuerſum eſt cor F meum in memetipſa,quoniã amaritudine plena ſum: [m] foris interficit gladius,&domi mors C ſimilis eſt.

Xin. ש [n] Audierunt,quia ingemiſco ego,& non eſt,qui conſoletur me: [o] omnes inimici mei audierunt malum meum,lætati ſunt,quoniam tu feciſti [p] adduxiſti diem conſolationis,& fiẽt ſimiles mei.

Tau. ת [q] Ingrediatur omne malum eorum coram te,& [r] vindemia eos,ſicut vindemiaſti me propter omnes iniquitates meas:multi enim gemitus mei,& cor meum mœrens.

ע a *Idcirco ego plorans.*] Eam ob cauſam egofleo , & oculi mei lachrymas profundunt, quia careo conſolatore, qui conuertat animum meum à mœrore ad lætitiam : qui vitam meam à præſente miſeria reſtituat in priſtinam felicitatem. Per conſolatorem qui eam dtſeruerat,regnum intelligit Aegyptiorum:Sed quia ſequitur:Conuertens animam meam : videtur per conſolatorem,qui ei deerat,ſignificare Deum,ipſe enim eſt,qui hominum animas ad ſeipſum cõuertit. Sed quia conuertere animas idem eſt aliquando quod eas placare,& quietas reddere,vt Pſalmo decimooctauo : *Lex Domini immaculata conuertens animas:* poteſt verti locus hic: Propterea ego ploro , & oculus meus lachrymas profundit : quia longè à me abeſt conſolator,qui animas agitatas & fluctuantes poteſt reddere placatas atque tranquillas. Deus vbique eſt per eſſentiam, præſentiam & potentiam: ſed abeſſe dicitur ab impiis, quia non eſt in illis per gratiam,nec per diuinam conſolationem. Ideò ait Dauid Pſalmo 118. *Longe à peccatoribus ſalus.* Et Salomon Prouerbiorum quintodecimo: *Longè eſt Dominus ab impiis.* Nec ſolùm impios,ſed viros etiam iuſtos relinquit aliquando per conſolationis abſtractionem. Id ſentiebat Dauid : cùm pſalmo nono

A aiebat: *Vt quid domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus: in tribulatione.* Id efficit Deus, cum viros pietate, religione, & ſapientia præſtantes permittit grauiter vexari ab improbis hominibus, & in acerbas calamitates venire. Sed non ideo debent cadere animo: nam id illis ad illuſtriorem meritorum coronam conducit.

b *Facti ſunt filij mei perditi.*] Habitatores ſuos filios vocat cap. 50. ait Ieremias: *Grex perditus factus eſt populus meus.*

c *Expandit Sion manus ſuas, non eſt, qui conſoletur eam.*) Hoc eſt, implorauit Hieroſolyma miſericordiam ab amicis & vicinis populis, à quibus auxilium petiuit: ſed nullus fuit, qui ei opem ferret, qui eam ab obſidione eriperet, & dolore leuaret. Extendere ſiue expandere manus eſt preces fundere, & præſidium poſtulare. Id indicat Eſaias capite primo, vbi Iudæis, impiis Deum obſecrantibus dixit ipſe Deus: *Cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos à vobis, & cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam: manus enim veſtra ſanguine plena ſunt. At cum pius Moſes leuaret manus, vincebat Iſrael.* vt capite decimoſeptimo Exodi eſt literis mandatum. Manus enim illæ, quas iuſtus vir ad cœlum extollebat, contentionem orationis ſignificabant. Extendere etiam manum ad aliquem eſt illum vocare. Vocauit Hieroſolyma amicos,
B cum quibus erat fœdere coniuncta, ſed eam audire noluerunt. Vel extendit manus ad Deum illum vocans & obteſtans, vt eam à Babyloniis liberaret: ſed id ita peccatis eius exigentibus diuinam non ſenſit conſolationem. Aequum fuit, vt quæ Deum illam vocantem, & ad eam manus extendentem neglexit audire, ipſa poſteà Deum vocans, ad illúmque manus extendens non inueniret conſolantem nec reſpondentem. Ipſe enim Deus capite Prouerbiorum primo: *Vocaui*, inquit, *& renuiſtis, extendi manum meam, & non fuit, qui aſpiceret. Deſpexiſtis omne conſilium meum, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo, cum vobis id quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas: quando venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia.* Capite quinto harum lamentationum ait Ieremias: *Ægypto dedimus manum, & Aſſyriis.* Sed ibi dare manum eſt inire fœdus & ſubiectionem promittere, hic autem expandere manum eſt vocare, & auxilium petere. Cæterùm pro expandit manus ſuas poteris etiam vertere: Fregit manibus ſuis. Ac tunc erit ſenſus: Ipſa Hieroſolyma in monte Sione ſita ſibimet fregit panem manibus ſuis, neminem
C habens qui illum frangeret ipſi. Solent enim conſolatores frangere & porrigere cibum illis, qui in luctu & lachrymis verſantur. Significat his verbis, neminem habuiſſe, qui eam conſolaretur.

d *Mandauit dominus aduerſum Iacob in circuitu eius hoſtes eius.*) Id eſt, iuſtè voluit Deus, vt venirent Chaldæi aduerſus Hebræos, qui ideo vocantur Iacob, quia ab illo originem ducũt: vt eſſent in circuitu eius: hoc eſt, vt eos obſiderent, & oppugnarent. Vel ideo dicit in circuitu eius, quia hoſtes Hieroſolymæ qui habitabant in circuitu eius, venerunt cum Chaldæis aduerſus illam.

e *Facta eſt Ieruſalem quaſi polluta menſtruis.*] Ad quam ſcilicet nemo accedit. Hoc ideò ait, quia Ægyptij amici eius noluerunt ei opem ferre, ne accedere quidem ad illam. Vel comparat ſe cum muliere mẽſtruis contaminata, quia hoſtes eius illam ſanguine, cædibus, & flagitiis polluerunt. Vel tantam ait eſſe miſeriam ſuam, vt eam hoſtes vilem, pollutam, & execrandam reputarent. Quot nominibus appellata quondam fuerit Ieruſalem, diximus in commentariis in primum caput Danielis. De eius acceptionibus D vide Origenem in Ioſue homilia 21. & in Cantica homilia 3. & in Ezechielem homilia 5. Hieronymum in Eſaiam 49. Cyrillum de adoratione Spiritus ſancti, Arnobium in pſal. 78. & 121. Rupert. 7. de diu. Offi. Georgium Venetum in Harmonia cantu primo, tomo 7. cap. 32.

Iuſtus eſt Dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui.] Sẽnſus eſt: Deus qui mihi pœnam hanc inflixit, iuſtus eſt: & ego merito hæc patior, quia eum ad iracundiam meis ſceleribus laceſſiui. Idem dicebat Dauid Pſa 118. *Iuſtus es Domine, & rectum iudicium tuum.* Et Daniel capite nono: *Iuſtus Dominus Deus noſter in omnibus operibus ſuis, quæ facit*, Idem eſt, os Domini ad iracundiam prouocaui, atque ipſum dominum ad iram laceſſiui. Os enim Dei accipitur pro ipſo Deo, vt capite Eccleſiaſtici 24. *Ego ex ore altiſſimi prodiui.* Verba ſunt filij Dei, qui ex altiſſimo Deo procedit. Vel ideo Hieroſolyma dicitur os Domini ad iracundiam prouocaſſe, quia nec eius verba voluit audire, nec eius præcepta ſeruare. Quam ob cauſam ipſe Deus apud Ieremiam cap. 35. *Populus iſte*, inquit, *non obediuit mihi: idcirco hæc dicit Dominus exercituum, Deus Iſrael*: Ecce ego adducam ſuper Iudam, & ſuper omnes habitatores Ieruſalem vniuerſam afflictionem, quam locutus ſum aduerſus illos: eo quòd locutus ſum ad illos, & non audierunt. Vnde Theodoretus E hæc verba: *os eius ad iracundiam prouocaui*, interpretatur: latas ab eo leges tranſgreſſa ſum. Poteſt tota hæc oratio ita explanari: Iurè hæc patior, quia meis flagitiis iudicem iuſtum & natura clementem compuli duram contra me ore ſuo ferre ſententiam. Sed quia os domini accipitur aliquando pro diuino vate, per quem tãquam per os Deus loquitur: vt capite nono Ioſue: *Os Domini non interrogauerunt*: Eſaię trigeſimo: *Os meum non interrogaſtis*: fortaſſe hoc loco per os Domini intelligitur Ieremias quẽ Hieroſolyma audire recuſauit. Tunc os Domini laceſſiuit, quando diuinum vatem contempſit, & grauibus contumeliis affecit. Vel per os Domini eius voluntas ſignificatur. Nam capite Geneſis vigeſimoquarto vbi nos habemus: *Vocemus puellam, & quæramus ipſius voluntatem*: eſt in Hebræo: Vocemus puellam: & interrogemus os eius. Membra humana, ſicut humani affectus tropicè Deo aſcribuntur, non propriè: nam incircunſcriptum lumen & immenſa maieſtas nullis lineamentis corporis circunſcribitur. Aſpicis quàm variè poſſit accipi os Domini hoc Ieremiæ loco, ſi hoc ad Hieroſolymæ euerſionem per Babylonios intelligatur. Sed graues authores aiunt, his lamentatio- F nibus deploraſſe Ieremiam non ſolùm præteritam vaſtitatem per Babylonios, ſed etiam futuram per Romanos. Hac ratione ductus diuus Auguſtinus in libro de eſſentia diuinitatis, per os Domini hoc loco intelligit Chriſtum Deum noſtrum, quem Iudæi crudeliſſimis iniuriis lacerarunt: quam ob cauſam exitium ſibi conflarunt, & ciuitatem ſuã funditus euerterunt.

f *Audite obſecro vniuerſi populi, & videte dolorem meum.*] Prouocat omnes ad miſericordiam ſui, inuitans illos ad audiendam & videndam ipſius calamitatem.

g *Vocaui amicos meos, & ipſi deceperunt me.*] Vocaui Aegyptios mihi fœdere coniunctos & alios, qui me vnicè diligere videbantur, vt mihi opem ferrent, & à Babyloniis liberarent: ipſi autem fefellerunt me. Permiſit ita Deus, quoniam ipſe præceperat Iudæis, ne cum gentibus infidelibus haberẽt familiaritatem, id quod illi ſeruare noluerunt. Capite Exod. 34. dicebat Deus populo Iſraelitico. *Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas amicitias.* Et Numer. 16.

Rece-

A *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere, quæ ad eos pertinent: ne inuoluamini in peccatis eorum.* Et Deuteron. cap. 12. *Cùm habitaueris in terra earum, caue, ne imiteris eas.* Subaudi gentes idolorum cultrices. Pro quo Paraphraſis Chaldaica habet: Caue tibi, ne offendas poſt eas. Poteſt etiam verti: Caue, ne illaqueeris illis. Aut vt tranſtulit Pagninus: Caue tibi, ne illaquees te poſt eas. Vbi vides eſſe iniquorum familiaritatem peſtiferum laqueum. Id quod Deus præcepit Hebræis capite 11. Leui. ne tangerent animalia contaminata: interpretatur Euſebius Cæſarienſis lib. 8. Euangelicæ præparationis, de improborum hominum familiaritate & conſuetudine. Qui autem ſint homines, qui illis animalibus ſignificentur, Iſychius Hieroſolymitanus, & Radulphus Flauiacenſis in commentariis in Leuiticum, & Clemens Alexandrinus in quinto Stromatum ſapienter explanarunt. Quemadmodum qui manibus terit atque tractat carbones extinctos, etiam ſi candidas habeat manus, eas tamen polluit & contaminat: ſic qui familiaritate complectitur homines improbos ſcelerum maculis inuſtos tametſi virtutum
B nitore antea fuerat inſignis, in labes tamen animi & impuritatem incurrit. Ait enim Eccl. c. 3. *Qui tetigerit*
Simile. *picem, in quinabitur ab ea.* Vt exiguum venenum totam potionem aliàs ſalutarem deprauat: ſic ſolus vnus homo totam rempublicam euertit. Eſt veluti peſtilens aer, qui tametſi exiguus in tota regione peſtilentiam diffundit. Ac vt verbis vtar apoſtoli in priore ad Corinthios, *modicum fermentum totam maſſam*
1. Cor. 5. *corrumpit.* Si ſtella illa, quam vocant caniculam, cùm
Similitudo eſt Soli coniuncta, illum inficit, eiuſque calorem auget: dicta canicula, quòd corpora hominum morbo afficiat, & nimio calore mordere videtur: quid miraris, ſi vnus deprauatus homo totam rempublicam perturbet? Atqui ſi vnus hoc efficit, qui facient multi? Ideo Iudæi Samaritanorum familiaritatem declinabant. Ait enim diuus Ioan. cap. 4. ſui Euangelij dixiſſe Samaritanam Chriſto: *Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Quemadmodum taxus ſola vmbra necat dormientes, vt Dioſcorides ait: ita impius familaritate & contagione inficit, & perdit incautos. Ideo ait Pſalmographus: *Cum*
Similitudo *ſancto ſanctus eris, & cum peruerſo peruerteris.* Vt hedera
C ſi arborem declinet ei nihil affert detrimenti, ſi eam amplexatur, mirum in modum ei nocet: ſic impuri & facinoroſi homines ſi à te fuerint alienati, non te lædent, ſin autem te familiaritate comprehenderint, ſenties eos noxios & peſtilentes. Nam vt Salomon ait c. Prouerbiorum 16. *Vir iniquus lactat amicum ſuum, & ducit eum per viam non bonam.* Vbi lactare idem eſt quod decipere, & blandis verbis allicere, vt eum poſſit ad vitia incitare. Quare perditorum hominum familiaritatem, & omnia, quæ nocitura videntur, fugere debemus: obſunt enim morum & ſermonum corruptelis, tetraſque labes, & animo, & no-
Similitudo mini noſtro inurunt. Præterea non ſunt amici niſi ad tempus, quorum amicitia in vtilitate propria conſiſtit. Vt locuſtæ & nonnullæ aues tempore verno & æſtiuo præſtò ſunt, frigore pulſæ recedunt: ſic falſi fictique amici tranquillo proſperitatis tempore apparent: ſed ſimulatque rerum aduerſarum hyemem vident, deuolant, & fugiunt. Nam cùm apud ipſos vtilitas amicitiam conglutinet, eam commutata diſſoluit. *Eſt amicus ſocius menſæ,* inquit Eccl. cap. 6. *& non permanebit in die neceſſitatis.* Incõſtãtes & perfidi amici ſunt, qui amicitiam commodo metiuntur, cuius ſpe adempta ſtatim ab amicitia recedunt. Huiuſmodi fuerunt, qui Hieroſolymam amore proſequi videbantur. De illis ait hoc loco: *Vocaui amicos meos: & ipſi deceperunt me.* Oſtendit hic locus ſpem noſtram non D eſſe in mundo figendam, ſed in Deo: de quo canit Dauid Pſal. 45. *Deus noſter refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis.* Mundi auxiliũ vocat Eſaias ca. 36. baculum arundineum, qui facilè frangitur, & manus vulnerat, quo niti haud quaquam debemus. Ait enim Iere. c. 17. *Maledictus homo, qui confidit in homine.*

h *Sacerdotes mei, & ſenes mei in vrbe conſumpti ſunt quia quæſierunt cibum ſibi.*) Exaggerat Hieroſolyma famem & inopiam, qua laborabat. Nam ſacerdotes quibus non deberet deeſſe victus, cùm etiam Pharao tempore famis Ægypti illis alimenta miniſtrauerit, vt in Gen. 47. lib. Geneſis ſcriptum legimus, tempore expugnationis Hieroſolymæ per Chaldæos fame perierunt. Similiter & ſenes inedia conſumpti ex vita demigrarunt. Id prædixerat his verbis Eſai. 5. *Nobiles perierunt fame.*

i *Vt refocillarent animas ſuas.*] Hoc eſt, ad ſuſtentandam vitam: ac ſi dicat: non delicias & epulas exquiſitas, ſed aliquid ad vitæ neceſſitatem quæſierunt. Fortaſſe vertit hoc vitio ſacerdotum & præſidum, quorum vnuſquiſque ſibi, non autem populo cibos quærebat. De illis ait Ezech. c. 34. *Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos. Nonne greges à paſtoribus paſcuntur?* E
Similitudo Bonus pontifex eſt pellicanus, qui proprio ſanguine filios reficit & ſuſtentat: pro quorum ſalute vitam amittit: iuxta id quod ait paſtor cœleſtis apud Ioann. 10. *Bonus paſtor animam ſuam ponit pro ouibus ſuis.* Vbi anima accipitur pro vita, quæ propter Deum eſt periculis exponenda, cum opus fuerit. quemadmodum Similitudo pluris æſtimanda eſt fulgentiſſima annuli gemma, quam annulus ipſe ſine illa: ſic pluris facienda eſt anima ad ſimilitudinem Dei creata, & immortalitate munita, quàm corpus terrenum & caducum, vbi illa continetur.

ך Res.
K *Vide domine, quoniam tribulor.*) Apoſtrophe eſt ad Deum, quem vult ad miſericordiam prouocare. Oſtendit ad illum eſſe in omni dolore & calamitate confugiendum.

l *Conturbatus eſt venter meus.*) Hoc eſt, conturbata ſunt viſcera mea. Poteris per ventrem intelligere cor: nam volens ſignificare, quid per ventrem intelligeret, addidit: *Subuerſum eſt cor meum.* In eandem ſignificationem accipitur 4. cap. Ieremiæ: *Ventrem meum, ventrem meum doleo.* Sicut enim proles in vtero concipitur, ita in corde cogitatio.

m *Foris interficit gladius, & domi mors ſimilis eſt.*) Extra F domum eſt gladius inimicos iugulans, domi autẽ eſt fames inſtar mortis interficiens. Vel ita: foris eſt hoſtis immanis, in animo autem vehemens dolor & timor. Ita diuus Paulus cap. 7. epiſt. 2. ad Cor. *Cum veniſſemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro noſtra: foris pugnæ, intus timores.*

ש Xin.
n *Audierunt, quia ingemiſco ego: & non eſt, qui conſoletur me.* Audierunt Ægyptij, & aliæ nationes mecum fœdere coniunctæ gemitus meos, & nullum mihi perfugium præbuerũt: nulla in re me mœrore leuarunt. Si verè fuiſſent amici, Deumque timuiſſent, non tam impiè Hieroſolymam derelinquerent. Nam vt Iob ait cap. 6. *Qui tollit ab amico miſericordiam, timorem Domini derelinquit.* At fidelis amicus nunquam amicum deſerit: ſed in mediis calamitatibus opitulatur illi, aut certè eum aliqua conſolatione permulcet. Ideò ait Eccleſiaſticus ſexto: *Amicus fidelis protectio fortis: qui inuenit illum, inuenit theſaurum.* Pulegium Similitudo iuxta Dioſcoridis ſententiam vtile eſt ad morſus ſerpentium venenatorum, & ad animi defectiones: & brumali tempore quando aliæ exareſcunt plantæ, floreſcit. Idem ait etiam Plinius: & temporis floreſ-

A cendi meminit Cicero in libro de diuinatione. Ita verus amicus eſt vtilis ad calamitates ab impiis illatas hominibus penitus auferendas, aut vtcunque leuandas: & medetur cordis defectionibus: & in medio hyemis procellarum & dolorum, quando alij viriditatem amittunt, ſilent & fugiunt, ipſe floreſcit, loquitur, & integer apparet. At amici Hieroſolymæ eam in gemitu & mœrore verſantem deſeruerunt.

o *Omnes inimici mei.*] Audientes hoſtes mei perniciem meam fuerunt lætitia affecti, quòd tu Domine me deſerueris. Huiuſmodi eſt illud Dauidis Pſalmi ſeptuageſimi. *Qui cuſtodiebant animam meam, conſilium fecerunt in vnum, dicentes: Deus dereliquit eum: perſequimini, & comprehendite eum, quia non eſt, qui eripiat.* Verba illa: *Qui cuſtodiebant animam meam,* idem valent atque: qui inſidiebantur vitæ meæ.

p *Adduxiſti diem conſolationis, & fient ſimiles mei.*) Ponitur præteritum pro futuro more prophetarum, qui ad certam ſuorum verborum veritatem ſignificandam verbis præteriti temporis ſæpe vtuntur. Senſus eſt: adduces tu Domine tempus conſolationis

B meæ, & exitij illorum: & tunc ſimiles mei erunt: quemadmodum ego nunc in miſeria verſor: ſic illi tunc in miſeria verſabuntur. Perpende, quàm impium ſit afflictorum pernicie lætari: quandoquidem eam ob cauſam permittit Deus, vt qui inſultant calamitoſis, in ſimiles incidant calamitates. Et ita fit, vt patientia iuſtorum coronetur: & impietas improborum puniatur. Id voluit Apoſtolus ſignificare ca. 1. epiſtolæ ſecundæ ad Teſſalonicenſes, cùm ait: *Si iuſtum eſt apud Deum retribuere retributionem his, qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem nobiſcum.* Vbi particula, ſi, accipitur pro ſiquidem: & retributio pro afflictione: nam Græci codices habent θλῖψιν, hoc eſt calamitatem, ſeu afflictionem. Poteſt hic Ieremiæ locus ita explanari: Adduxiſti Domine Babylonijs tempus conſolationis & lætitiæ: ſed veniet tempus exitij eorum, & tunc gerent mei afflicti ſtatus ſimilitudinem: nunc ob partam victoriam lætantur: ſed futurum eſt, vt vincantur, & tunc mœrore afficien-

C tur. Pro conſolationis, poteris etiam vertere, prædictionis, vt ſit ſenſus: Adduxiſti tempus, quod per diuinos tuos vates prædixeras, vt hoſtes noſtri ingrederentur templum, quemadmodum nos Iſraelitæ ingrediebamur. Harum explanationum prima videtur rectior & germanior: & verbis ſequentibus accommodatior.

ת Tau. q *Ingrediatur omne malum eorum coram te.*) Hoc eſt, introeant Domine in conſpectum tuum omnia Babyloniorum flagitia, vt eos mulctes debitis ſupplicijs. Petit à Deo non ob vltionem, ſed ob iuſtitiam, vt impios puniat, & memor eorum ſcelerum in illos animaduertat. Ita Dauid Pſalmo 108. aduerſum impium loquens: *Epiſcopatum eius,* inquit, *accipiat alter.* Et paulò pòſt: *In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conſpectu Domini, & peccatum matris eius non deleatur. Sint contra Dominum ſemper, diſpereat de terra memoria eorum.* D

Vbi particula contra, idem eſt quod coram: vt ſit ſenſus: ſint peccata illa ſemper coram Deo, ne illa vlciſci, eorumque pœnas expetere obliuiſcatur. Sed מ Mem. tam ea quæ hic ait Ieremias, quàm quæ ait pſalmo illo Dauid, vaticinationes ſunt, & non deprecationes aut execrationes. Saltem de verbis Dauidis nulla eſt dubitatio: nam diuus Petrus Apoſtolus cap. 1. Actorum Apoſtolorum ea de Iuda proditore interpretatur de quo aſſerit prædicta fuiſſe: ita enim ait: *Oportet impleri ſcripturam, quam prædixit ſpiritus ſanctus per os Dauidis Iuda.* Non igitur Dauid perniciem deprecatur alicuius, ſed de illa, quam Iudas erat perpeſſurus, vaticinabatur. Eodem modo multa alia loca diuinorum vatum intelliguntur. Qua de re vide Hieronymum in commentarijs in hunc Ieremiæ locum, Anacletum ſummum pontificem epiſtola ſecunda, Auguſtinum de ſermone Domini in monte, Euthymium in titulum pſalmi 108. Thomam Aquinatem 2. 2. qu. 83. art. 8. Simili modo Ieremias hoc loco prædicit Babyloniorum exitium, de quo etiam aliis in locis vaticinatus fuerat. Ideò ait: *Ingredietur omne malum Chaldæorum coram te, & deſtrues illos.* Vbi malum accipitur pro malo culpæ: hoc eſt, pro peccatis. Vel pro malo pœnæ, quod Chaldæi Hieroſolymæ intulerunt. Hieron. Anacle. Auguſt. Euthy. Thom.

r *Vindemia eos ſicut vindemiaſti me.*) Hoc eſt, affliges eos propter eorum ſcelera, quemadmodum me propter mea afflixiſti. Ponitur imperatiuus modus pro futuro indicatiui. Accipi vindemiare pro affligere oſtendimus ſuprà verſum illum explanantes: *Quoniam vindemiauit me Dominus.* Reddens autem hic Ieremias cauſam quare Babylonij eſſent affligendi: quia, inquit, multi gemitus mei. Hoc eſt, quia ipſi me crudeliter vexarunt, ſuntque cauſa meorum gemituum & dolorum. Ideò eorum ciuitatem euertes. Hoc accidit tempore regis Baltaſaris, vt ait Daniel capite 5. Tunc enim, cùm Babylon ſumma mundi potiretur felicitate, fuit à Perſis & Medis oppugnata & euerſa, & eius rex interfectus, & ciues laniati, & acerbiſſimis calamitatibus affecti. Vt arbores, ſi quando præter opinionem vberrimos fructus ediderint, ſolent ſtatim exareſci: ſic vita præter morem fœcunda, honoribus & diuitiis inopinatis affluens perniciem imminere ſæpenumero ſignificat. Docet hic locus, Deum in eos animaduertere, qui alios affligunt, eóſque eadem pernicie mulctare, quam ipſi aliis machinantur. Id intelligens diuinus citharœdus ait pſalm. 7. *Arcum ſuum tetendit,* nimirum Deus, *& parauit illum & in eo parauit vaſa mortis: ſagittas ſuas ardentibus effecit.* Vaſa mortis ſunt funeſtæ ſagittæ, exitia, & acerbæ calamitates, quibus Deus vulnerat ardentes, hoc eſt illos, qui odio ardent, & viris iuſtis exitium moliuntur. Quare verba illa: *Sagittas ſuas ardentibus effecit:* verti etiam poſſunt: Sagittis ſuis ardentes tranſfixit. E Suprà. Similitudo F

OBSERVATIONES ex Hebræo in

Lamentationes. I.

1 Eo quòd non ſint, qui veniant ad ſolemnitatem.) *Pro ſolemnitate eſt in Hebræo,* מועד *Moedh, à verbo* יעד *Iahadh, quod ſignificat parare, teſtificari, congregare, conſtituere tempus, ſeu conuenire ad tempus conſtitutum. Vnde Mohed ſignificat apparatum, ſolemnitatem, teſtamentum, congregationem, tempus conſtitutum, ſepulchrum, terminum, diem feſtum, & templum, vbi omnes congregantur. Capite Exod. 9. vbi nos habemus:* Conſtituitque dominus tempus, dicens: Cras faciet dominus verbum iſtud in terra. *Pro, tempus, eſt in Hebræo nomen hoc Mohedh. Pro quo Septuaginta verterunt ὅρον hoc eſt terminum. Poſuit namque Deus certum tempus conſtitutum. Capite 24. libri ſecundi Regum, vbi vulgata editio habet.* Immiſitque Dominus peſtilentiam in Iſrael de mane vſque ad tempus conſtitutum. *Pro, conſtitutum, eſt in Hebræo vocabulum hoc Mohedh. Vnde quidam*

A dam vertunt: Vſque ad tempus ſolemnitatis veſpertinæ: nam tempus illud quo fiebat ſacrificium veſpertinum, tempus conſtitutum vocabatur. Et quoniam vocabulum hoc ſignificat congregationem, & qui per ciuitatem diſperſi erant, ſolebant tempore prandij in domicilijs ſuis congregari, verterunt Septuaginta: Dedit Dominus mortem in Iſrael à mane vſque ad horam prandij. Illud Eſaiæ 14. Sedebo in monte teſtamenti: poteſt transferri: Sedebo in monte congregationis. Mohedh enim, vt diximus, & teſtamentum ſignificat, & congregationem. Ac ſi dicat: Sedebo in monte Sione, vbi eſt templum, quò omnes conueniunt ad ſacrificia facienda, & diuinas laudes celebrandas. Paginus tranſtulit: Sedebo in monte Eccleſiæ: & rectè quidem, Eccleſia enim congregatio appellatur. Sed recta eſt & excelſa lectio verſionis noſtræ vulgatæ: nam in templo illo ſeruabatur liber diuinæ legis, quæ illic docebatur, quæ dicitur teſtamentum Dei. Ac in templo illo docuit Chriſtus Deus noſter nouum teſtamentum, quod egreſſum de Sione, fuit latè longéque per diuerſas mundi oras propagatum. Et impletum fuit illud Eſaiæ capite ſecundo: De Sion exibit lex, verbum domini de Hieruſalem. Quare mons Sion vbi templum Dei erat ſitum, mons teſtamenti meritò vocatur. Poteſt etiam verti locus ille: Sedebo in monte

B ſolemnitatis. Hoc eſt, in monte templi vbi ſolemnia celebrantur. Vel in monte conſtituto. In hanc ſignificationem accipitur Mohedh capite trigeſimo Iob: Scio quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti. Sed quoniam nomen hoc ſepulchrum ſignificat, vbi congregantur mortales, poteſt verti locus ille: Scio te eſſe me tradituram morti, vbi ſepulchrum eſt domus omni viuenti. Vel & ſepulchro, vbi eſt domus omni viuenti. Vbi vides ſepulchrum eſſe omnium hominum domicilium. Et vt dicitur in Pſalmo quadrageſimooctauo. Sepulchra eorum domus eorum in æternum. Accipitur pro tempore apud Danielem duodecimo. Per tempus, & tempora, & dimidium temporis. Hoc eſt per tres annos cum dimidio: nam per tempus ſignificatur annus vnus, per tempora duo anni, per dimidium temporis annus dimidium. Hoc nomine vtitur quoque Ieremias ſecunda lamentatione, pro quo Latinus noſter interpres vertit, feſtiuitatem, dicens: Obliuioni tradidit dominus in Sion feſtiuitatem & ſabbatum. Et pſalmographus Pſalm. ſeptuageſimotertio pro quo nos habemus ſolemnitatem: Gloriati ſunt, qui oderunt te in medio ſolemnitatis tuæ: poſuerunt ſi-

C gna ſua ſigna. Quibus verbis populus Hebræus deplorat incendium templi, vaſtationem Hieroſolymæ, & Babyloniorum victorias, qui cum Deum odiſſent, gloriabantur adepta victoria in medijs ſolennis & ſacrificiis, quibus Hebræi diuinas laudes continebant. Et ponebant ſigna ſua ſigna: Hoc eſt vexilla & trophæa ſuarum victoriarum erigebant. Pro in medio ſolemnitatis tuæ, poteris vertere: In medio templi tui. Eodem modo hoc loco Ieremiæ: Viæ Sion lugent, eo quòd non ſint, qui veniant ad ſolemnitatem: pro, ſolemnitatem, poteris templum transferre: vt ſit ſenſus: Lugent viæ Sionis, quòd non ſint, qui ſe conferant ad templum, quod iam ruit, & incendio flagrauit. Deſtructo enim templo, & Iudæis partim mortuis, partim in exilium miſſis, viæ Sionis ad templum quondam ducentes plorare præ mæſtitia videbantur.

2 Inimici eius locupletati ſunt.) Pro locupletati ſunt in Hebræo eſt שלו Xalu, à verbo שלה, Xalah, quod ſignificat in pace eſſe, proſperum eſſe, quieſcere, errare, obliuiſci, abundare. Vnde Septuaginta tranſtulerunt: Inimici eius ἰσχύουσιν, hoc eſt, abundant. Et Pagninus: Inimici eius proſperati ſunt. Quidam vertunt: Feliciter habent: quod idem eſt. Verti poteſt, Hoſtes eius obliuiſcuntur, nimirum Dei: magna enim mundi proſperitas ſolet Dei obliuionem generare. Id indicant nomina duorum filiorum Ioſeph, quorum vnus vocatus eſt Ephraim, hoc eſt

Pagnin.

Gen. 4.

incrementum & abundantia, alter Manaſſes, hoc eſt obliuio. D Hæc enim duæ res ſunt plerúmque copulatæ, nempe nimia proſperitas, & Dei, ac propriæ fragilitatis obliuio. Ab hoc verbo eſt illud Pſal. 29. Ego dixi in abundantia mea: non mouebor in æternum. Pro quo alij vertunt: Ego dixi proſperitate mea. Poteſt verti: Ego dixi cùm quietus eſſem: vel cùm fœlicitatis potirer. Ac ſi dicat: cum omnia mihi proſpera cederent, & ad voluntatem fluerent, dixi apud me, nihil eſſe, quod me poſſet de illo florente rerum ſtatu deijcere. Sed ſpem illam & cogitationem meam varij caſus fefellerunt. Nam cum tu domine paulisper auertiſti à me oculos miſericordiæ tuæ, ſtatim ſenſi incredibilem rerum mearum mutationem. Poteſt verti locus ille: Ego dixi in errore meo: non mouebor in æternum. Vel in obliuione mea. Ac ſi dicat: Ego demens, mundi varietatis & viciſſitudinis oblitus exiſtimabam nihil eſſe, quod me poſſet labefactare, & de fœlicitate mea dimouere: ſed planè deceptus eram. Ab hoc etiam verbo eſt illud cap. decimoſexto Iob, pro quo nos habemus opulentus: Ego ille quondam opulentus repentè contritus ſum. Ac ſi dicat Iob: Ego qui olim locuples, quietus, diuitiis & honoribus affluens eram, repente decidi, & fui de proſperitate deiectus. Idem accidit Hieroſolymæ, quæ ad maiorem ſui mæroris cumu- E lum videbat inimicos ſuos quietos, locupletes, lætitia geſtientes, honoribus florentes, omni proſperitatis genere abundantes.

Facti ſunt principes eius veluti arietes non inuenientes paſcua.) Pagninus habet: Fuerunt principes eius Pagnin. velut cerui, qui non inuenerunt paſcua. Et ita vertunt nonnulli alij. Comparantur magnates Hieroſolymæ in illa vaſtatione ceruis timidis, qui formidine debilitantur vel ob eorum fugam è ciuitate: Narrat enim diuina ſcriptura 4. li. Reg. 25. & vlt. cap. Ieremiæ, regem & magnates in bello illo metu perterritos ſe in fugam contuliſſe. Eſt enim perſpicuum, eos qui timore perculſi fugiunt, per ceruos hieroglyphicè ſignificari. Eam ob cauſam Achilles apud Home- Homer. rum volens ignauiam Agamemnonis obiurgare, eum ait cor habere ceruinum. Hinc egregium illud Chabriæ Athenienſium ducis apophthegma, quod Philippus vſurpare ſolebat, formidabiliorem eſſe ceruorum exercitum leone duce, Plutarch. quàm leonum duce ceruo: vt refert Plutarchus. Quare non ineptè Pagninus cum nonnullis aliis pro arietibus hoc loco ceruos tranſtulerunt. Præſertim cum in Hebræo ſit nomen איל, quod & ceruum ſignificat & arietem, puncto quodam mutato. Sed Septuaginta nobiſcum arietes legunt, qui cum pabulum non inueniunt, fragiles ac ſtupidi redduntur. At iuxta aliam conſiderationem aries Chriſti imaginem gerebat, vt cap. 22. Geneſis, vbi Abraham arietem F inter vepres hærentem cornibus vidit, quem in monte illo immolauit. Simili modo ceruus, de quo ait ſponſa vltimo verſu capitis ſecundi Canticorum: Reuertere: ſimilis eſto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum ſuper montes Bether. Sponſa filium Dei vocauit, vt de cœli Cant. 1. faſtigio deſcenderet ad terram, & naturam ſumeret hu- Cant. 5. manam, cum diceret: Oſculetur me oſculo oris ſui. Et iterum: Veniat dilectus meus in hortum ſuum. Sed peracto redemptionis humanæ myſterio, illum orat, vt ad Cant. 8. cœlum vnde exierat, reuertatur. Hinc voces illæ: Fuge Cant. 2. dilecte mi. Et illa: Reuertere, ſimilis eſto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum ſuper montes Bether. Bether enim idem eſt quod diuiſio, quo nomine appellatur cœlum, quòd mortales diuidat ab immortalibus. In quibuſdam codicibus pro Bether loco illo eſt Bethel: ſed vitium eſt typographorum. Verba ſunt ſponſæ de Chriſti in cœlum aſcenſu: de quo ipſe dicebat apud Ioannem: Expedit vobis, vt ego vadam. Cum enim figurarum omnium perfectiſſima ſit circularis, voluit Chriſtus illam conficere. Deſcendit de cœlo, ſumpſit humanam naturam, natus eſt ex virgine, oſtendit viam ad vitam immortalem tendentem, immolatus in crucis ara omnia peccata noſtra ſanguine ſuo

A *puriſſimo deleuit, redijt ad vitam, & tandem aſcendit in cœlum, vnde deſcenderat, efficiens admirabilem circulum, qui ibi vnde incipit, finitur. Et ibi ſedet ad dextram patris. Ita enim ait Diuus Marcus c. 16.* Dominus Ieſus poſtquam locutus eſt eis, aſſumptus eſt in cœlum: & ſedet à dextris Dei. *Aſſumptus eſt non aliena virtute, ſed propria: ac verſus Orientem: iuxta illud diuini vatis:*

Pſal. 67. Aſcendit ſuper cœli ad Orientem. *Tunc impletum eſt illud cœleſtis citharœdi:* Aſcendit Deus in iubilo, & do-

Pſal. 46. minus in voce tubæ. *Et illud:* eleuata eſt magnificen-

Gen 11. tia tua ſuper cœlos. *Et illud Michææ: c. 2.* Aſcendit pendens iter ante eos.

3 Propterea inſtabilis facta eſt.) *Pro inſtabilis, eſt in Hebraico: Lenidbah, à verbo Nudh, quod ſignificat mouere. Quam ob cauſam Septuaginta verterunt* εἰς σάλον, *hoc eſt in commotionem, ſeu in vacillationem. Id quod rectè Latinus noſter interpres expreſſit hoc nomine inſtabilis. Ac ſi diceret, non ſtetit firma, & quieta, ſed fuit mundi fluctibus exagitata, & eius tranquillitas in perturbationem conuerſa. Vnde Nodh idem eſt quod fluctuatio, & fluctuans, & profugus. Hoc vocabulo vtitur Moſes capite quarto Geneſis, pro quo noſter vulgatus interpres vertit, profugus, ita enim habet.* Egreſſusque Cain à facie domini habita-

B uit profugus in terra. *Pro quo Septuaginta habent. Habitauit in terra* ναίδ. *Et alij: Habitauit in terra Nodh. Hoc eſt in terra fluctuante, ſeu fluctus, ſeu commotionis. Aut ipſe fluctuans habitauit in terra. Impij enim non cælorum ciues, ſed terræ habitatores nuncupantur: & non quieti & tranquilli, ſed inſtabiles & perturbati dicuntur. Cùm enim ſe à Deo ſeparent, confeſtim agitantur fluctibus ſeculi: & moti ab Oriente turrim ſcelerum aduerſus Deum, & impia dogmata conficiunt. Sed confunduntur, quia volunt inuito Deo in cœli faſtigium penetrare. Aſpicis ex peccato ortam eſſe inſtabilitatem, & ex ea confuſionem. Nam ex vno malo naſcuntur alia. Id quod nos habemus Pſalmo nono:* Inquinatæ ſunt viæ illius in omni tempore: *Poteſt etiam verti: Parient viæ eius in omni tempore. Nam ex vna procedunt aliæ: quemadmodum ex vno bono alia bona. Id quod eſt capite quinto Iob:* Nihil permanebit de bonis eius: *Poteſt transferri: Nihil parient bona eius. Sunt enim bona quæ pariunt alia bona quemadmodum opes viri iuſti, ex quibus eleemoſyna & alia pia opera dimanant, quæ ex*

C *opibus diuitiis auari haudquaquam deducuntur. Sed quia Nidhah ſignificat motionem, & qui aliquem irrident ſolent mouere caput: ideo Pagninus vertit: In deriſionem fuit. Et Brixianus: Ludibrio expoſita eſt. Sed quia verbum Nudh ſignificat migrare: poteſt rectè verti locus hic: Eam ob cauſam migrauit: vt ſit ſenſus: Quia Hieruſalem impia ſcelera admiſit, ideo migrauit in Chaldæam, eiecta in exilium.*

4 De cœlo miſit ignem, & erudiuit me.) *Pro erudiuit, eſt in Hebræo verbum Rudhah, quod ſignificat dominari, conterere, ſuſpicere, & erudire. Hanc vltimam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres: Pagninus vertit: Et dominatus eſt ipſe ignis. Brixianus: Et ſæuit in Benedictum: Et dominatus eſt eis. Poteſt verti: Et contriuit ipſum: hoc eſt, vnum quemque ex ipſis Hebræis. Ac ſi dicat: Miſit Deus ex cælo ignem calamitatis, quo Iudæos mulctauit. Sed inter omnes has lectiones illa eminet, quam vulgata verſio expreſſit.*

5 Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.) *Pagninus habet: Ligatum eſt iugum iniquitatum mearum. Alij habent, impreſſum eſt iugum præuaricatationum mearum in manu eius. Senſus eſt. Vinculum flagitiorum meorum alligatum eſt in manu Dei, vt illius recordetur. Solent enim qui rem aliquam volunt memoria tenere ponere ſignum aliquod in manu, ne illius obliuiſcantur. Volens Deus, vt populus Iſraeliticus perpetuò recordaretur Admirabilis exitus ab Ægypto, dixit illi, Exodi tertiodecimo:* Et quaſi ſignum in manu tua, & quaſi monimentum ante oculos tuos. *Et* D *apud Eſaiam quadrageſimonono.* Ecce, *inquit,* in manibus meis deſcripſi te. *Quidam hunc Ieremiæ locum ita vertunt: Punctis deſignatum eſt, &c. Quod in idem recidit.*

6 Abſtulit omnes magnificos meos Dominus.) *Pro abſtulit eſt in Hebræo verbum Salah, quod ſignificat auferre, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Significat etiam calcare & contemnere: quam ob cauſam vertit Pagninus: Calcauit omnes validos meos dominus. Septuaginta nobiſcum legunt. Vnde illud Pſalmo* 118. Spreuiſti omnes diſcedentes à iudiciis tuis: *poteſt verti Conculcaſti omnes declinantes à legibus tuis. Vel abſtuliſti, nimirum à vita gratiæ & gloriæ, omnes ab inſtitutis tuis aberrantes.*

7 Expandit manus ſuas.) *Pro expandere eſt in Hebræo Paras, quod verbum ſignificat extendere: vt hoc loco: Et Exodi nono:* Extendam palmas meas ad dominum. *Id eſt, orabo; & preces fundam ad Deum. Et pſalmo* 142. Expandam manus meas ad te: anima mea ſicut terra ſine aqua tibi. *Ac ſi dicat: Auxilium tuum Deus ſanctè imploabo: vt enim terra ſitiens pluuiam auidiſſimè expectat: ſic anima mea præſidium tuum. Significat etiam percutere, & diſcernere, vt Pſalmo ſexageſimo* E *ſeptimo.* Dum diſcernit cœleſtes reges ſuper eam niue dealbabuntur in Selmon. *Pro diſcernit vertunt nonnulli percutit; vt ſit ſenſus: Dum cœleſtis rex percuteret reges externos in terra promiſſionis, congregatio Iudæorum, quæ antea erat nigra ob mœrorem, effecta fuit candida ob lætitiam, & cum niue montis Salomon collata. Sed rectius habet verſio vulgata, cuius eſt ſenſus: Cum Deus Apoſtolos ſuos diſcernat & conſtituat reges ac principes ſuper eccleſiam, ita puri ac candidi reddentur fideles vt cum niue, quæ eſt in monte Selmon, poſſint comparari. Et quia verbum hoc ſignificat percutere, poteſt hic Ieremiæ locus ita transferri: Percuſſit manus ſuas: more ſcilicet mulieris lugentis.*

8 Mandauit dominus aduerſum Iacob in circuitu eius hoſtes eius.) *Pro hoſtes, eſt in Hebræo nomen* צר, *quod ſignificat hoſtem, & calamitatem. Pro hoſte accipitur hac prima lamentatione:* Viderunt eam hoſtes, & deriſerunt ſabbata eius. *Pro afflictione & tribulatione Pſalm. 4.* In tribulatione dilataſti mihi. *Ac ſi dicat David: Cum in acerbis doloris & ærumnarum anguſtiis verſarer, clamaui ad te Deum authorem & iudicem iuſtitiæ meæ: tu autem me à periculis liberaſti, in tuto & tranquillo collocaſti, & viam ſalutis meæ latam effeciſti. Dilatari alicui in tribulatione viam & campum, eſt illum ex anguſtiis* F *& periculis liberare. Poteſt etiam ita explanari locus ille: Tu me domine clamantem exaudiſti: non quòd mihi auferres calamitatem, ſed quod aliud præſtantius bonum in me conferres: cor enim meum mihi dilataſti, & amplum feciſti, vt poſſet ærumnas omnes toleranter ſuſtinere. Simili modo tribus* Dani. 3. *pueris non extinxit flammas fornacis, ſed ardente illa, illi diſſicultatis moleſtiam non ſenſerunt. Itaque hæc dilatio non aufert afflictionem, ſed animum amplificat, diuino ſolatio mulcet, & mirabiliter conſolatur. Deriuatur nomen hoc à verbo Tſur, quod ſignificat fingere, formare: vt Pſalmo* 138. Tu formaſti me: & poſuiſti ſuper me manum tuam. *Hoc eſt, tu Deus ſanctè me in vtero matris meæ effinxiſti & formaſti, & manu tua me totum perfeciſti. Fortaſſe ideo ait: & poſuiſti ſuper me manum tuam, vt metaphoram ſumat ab eo, qui conficit caſeum, cui manus imponit, vt illum aptè figuret & conficiat. Hac enim tranſlatione vtitur Iob decimo capite, cum ait:* Nonne ſicut lac mulſiſti me, & ſicut caſeum me coagulaſti? *Significat etiam verbum hoc affligere, vt capite Exodi vigeſimotertio.* Affligam affligentes te. *Vnde nomen Tſar ſignificat afflictionem, & hoſtem affligentem, & generaliter inimicum. Eo vtitur Pſalmographus, cum ait:* Quos redemit de manu Pſal. 106. inimici.

A inimici. *Pro quo alij transferunt: Quos redemit de manu calamitatis. Illud Pſalm. vigeſimoquarti.* Tribulationes cordis mei multiplicatæ ſunt, *poteſt verti: Inimici cor meum multiplicarunt: Vel afflictiones cor meum roborarunt: vel ſurſum ferri fecerunt. At ſi dicat: Cor meum non ſolum depreſſum non fuit calamitatum magnitudine, quin potius earum pondere inſtar palmæ ſurſum ſe extulit, & conſtantiam ſuam mirabiliter oſtendit. Cum autem nomen hoc & hoſtem ſignificet & calamitatē, poteſt verti locus hic Ieremiæ: Mandauit dominus aduerſum Iacob calamitates eius, vt illum obſiderent. Populus Iudæorum appellatur Iacob & Iſrael & circumciſio: antea appellabantur homines illi Hebræi: at poſteà Iudæi dicti ſunt ex die, qua ex Babylonica ſeruitute exierunt, vt ait libro vndecimo antiquitatum Ioſephus. Sed ſemper gloriati ſunt nomine filiorum Abrahæ, & Iſraelis. Eſt autem aduertendum Abram fuiſſe nomen naturæ, Abraham verò myſterij. Iudæi infideles ſunt filij Abræ, ſed non Abrahæ: illi ſolum ſunt filij* (Similitudo; Ioſeph.)

Abrahæ, qui ſunt fideles, ſiue ſint ex Gentibus, ſiue ex Hebræis, dummodo in Chriſtum credant: diuus enim Paulus in epiſtola ad Romanos quarto cap. eum vocat patrem omnium credentium. Et capite 9. eiuſdem epiſtolæ ait: Non omnes qui ex circūciſione ſunt Iſrael, hi ſunt Iſraelitæ: nec qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen. *Id eſt non qui filij carnis, hi filij Dei, ſed qui filij ſunt promiſſionis, æſtimantur in ſemine. Idem etiam dicit capite tertio epiſtolæ ad Galatas. Duplex eſt Iſrael, alter ſecundum carnem, alter ſecundum ſpiritum, vt colligitur ex capite decimo prioris ad Corinthios, Hebræi infideles ſunt Iudæi & Iſraelitæ & filij Abrahæ ſecundum carnem: & omnes fideles ſunt veri Iudæi, Iſraelitæ, & filij Abrahæ ſecundum ſpiritum. Id ſignificauit Deus, cum dixit Abrahæ Geneſis vigeſimoſecundo.* Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli, & ſicut arenam maris. *Filij Abrahæ ſunt ſtellæ cœli, filij verò Abræ arena maris.* D

B

Argumentum lamentationis II.

Argumentum huius ſecundi capitis eſt idem atque ſuperioris, imò omnium harum lamentationum idem eſt propoſitum, & vnicus ſcopus. Quam ob cauſam argumentis deinceps ſuperſedebo. E

CAPVT II.

א Aleph. [a] QVomodo obtexit caligine [b] in furore ſuo dominus [c] filiam Sion: proiecit de cœlo in terram inclytam Iſrael: [d] & non eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum in die furoris ſui.

ב Beth. [e] Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia ſpecioſa Iacob: [f] deſtruxit in furore ſuo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terra: [g] polluit regnum, & principes eius.

ג Gimel. [h] Confregit in ira furoris omne cornu Iſrael: [i] auertit retrorſum dexteram ſuam à facie inimici: [k] & ſuccendit in Iacob quaſi ignem flammæ deuorantis in gyro.

ד Daleth. [l] Tetendit arcum ſuum [m] quaſi inimicus, firmauit dexteram ſuam quaſi hoſtis: & [n] occidit omne, quod pulchrum erat viſu in tabernaculo filiæ Sion: effudit quaſi ignem indignationem ſuam.

ה He. [o] Factus eſt dominus velut inimicus: [p] præcipitauit Iſrael, præcipitauit omnia mœnia eius, [q] diſſipauit munitiones eius: [r] & repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.

ו Vau. [s] Et diſſipauit quaſi hortum tentorium ſuum, [t] demolitus eſt tabernaculum ſuum: [u] obliuioni tradidit dominus in Sion feſtiuitatem & ſabbatum: & in opprobrium & in indignationem furoris ſui [x] regem & ſacerdotem.

ז Zain. [y] Repulit dominus altare ſuum, [z] maledixit ſanctificationi ſuæ: tradidit in manu inimici muros turrium eius. [aa] vocem dederunt in domo domini ſicut in die ſolemni. F

ח Cheth. [bb] Cogitauit dominus diſſipare murum filiæ Sion: [cc] tetendit funiculum ſuum, & non auertit manum ſuam à perditione; luxitque antemurale, & murus pariter diſſipatus eſt.

ט Teth. [dd] Defixæ ſunt in terra portæ eius: perdidit & contriuit vectes eius: regem eius & principes eius in gentibus: [ee] non eſt lex, & prophetæ eius [ff] non inuenerunt viſionem à domino. C

EXPLANATIO.

א Aleph. a *Quomodo obtexit caligine.*) Particula, quomodo, hoc loco admirantis & dolentis eſt, vt in principio capitis ſuperioris: totáque oratio hæc exclamatio eſt admirationis doloriſque pleniſſima. Quam ob cauſam mœſtiſſimus noſter vates eandem ſententiam repetit ſæpenumero diuerſis verbis, quæ ei dolorem offerebat & adminiſtrabat. Proſequitur Hieroſolymæ calamitatem, & euerſæ vrbis ruinas. Deus qui ei legem tulerat, eamque ſummo amore fuerat proſecutus: de quo ait Dauid: *Qui annuntiat verbum ſuum Iacob, iuſtitias & iudicia ſua Iſrael: non fecit taliter omni nationi, &* (Pſal. 147.)

iudicia ſua non manifeſtauit eis. Eam in bello Babylonico obtexit caligine ignorantiæ & mœroris. Permiſit enim, vt illa eſſet tenebris dementiæ cooperta & ictibus rerum aduerſarum lacerata. Obtegere aliquem caligine eſt illum obſcurare, eique tenebras offundere. Sed caligo & tenebræ accipiuntur aliquando pro ignorantia, aliquando pro mœſtitia. Pro ignorantia, vt capite ſecundo Eccleſiaſtis. *Sapientis oculi in capite eius: ſtultus in tenebris ambulat.* Ac ſi dicat: Sapiens diligenter videt, quid agendum ſit: inſipiens verò nihil videt, ambulans errorum caligine

A circunfuſus, acſi non in capite, ſed ſub pedibus ocu-
los haberet, quibus nihil intueretur. Poteris per ca-
put Chriſtum intelligere, quem Diuus Paulus in e-
piſtola ad Epheſ. c. 1. & in epiſt. ad Coloſſenſes caput
noſtrum appellauit. Vt ſit ſenſus, oculos ſapientis in
Chriſtum reſpicere, ſtulti autem in terram: quoniam
qui vera ſapientia præditi ſunt, ad cœlum aſpirant,
ſtulti verò in tenebris verſati ſolam terram conſe-
ctantur. Vbi vides nomine tenebrarum ignorantiam
ſignificari. Eodem modo Pſal. 81. ait ita de principi-
bus & magnatibus inſanis diuinus ac regius vates:
*Neſcierunt, nec intellexerunt: in tenebris ambulant: moue-
buntur omnia fundamenta terræ.* Acſi dicat: cùm princi-
pes in erroribus verſantur, vacillat & fluctuat reſpu-
blica: nec ſolùm homines inconſtantes, ſed etiam illi
qui ita ſunt ſtabiles, vt cum fundamentis terræ aliàs
immobilibus comparentur, commouentur & conci-
tantur. Et diuus Paulus cap. 4. epiſt. ad Epheſ. *Tenebris*
inquit, *obſcuratum habentes intellectum.* Accipi autem
tenebras & caliginem pro mœrore & calamitate, in-
dicat Eſai. cap. 5. cùm ait: *Ecce tenebræ tribulationis lux
obtenebrata eſt in caligine eius.* Et Iob. 3. *Occupet eum cali-
go, & inuoluatur amaritudine.* Quemadmodum nomi-
B ne lucis ſignificatur proſperitas, ita nomine tenebra-
rum calamitas. Vnde idem Iob cap. 17. *Rurſum*, in-
quit, *poſt tenebras ſpero lucem.* Eam ob cauſam Sopho. 1.
& Ioel. 2. tempus calamitoſum appellant diem tene-
brarum & caliginis. His duobus fuit obſcurata Hie-
roſolyma ob eius ſcelera, id ita exigente diuina iuſti-
tia. Sed propriùs loquitur hic Ieremias de caligine &
tenebris mœrorum acerbitatum, quibus ærumnoſa
ciuitas angebatur. Ac quamuis illis nonnulli fortaſſe
peiores redderentur, aliquos tamen credibile eſt ſe
Similitudo ad meliorem frugem recepiſſe. Vt nerij folium quod
alij rhododendrum vocant, capris ac ouibus eſt ve-
nenum, hominibus autem eſt aduerſus venenum fe-
rarum remedium, vt ait Dioſcorides: ſic calamitas
quæ hominibus ira & inſania concitatis perniciem
affert viris tolerantia & ſapientia munitis eſt medi-
cina ſalutaris. Ait enim apoſtolus capite octauo e-
piſtolæ ad Romanos: *Scimus, quoniam diligentibus Deum
omnia cooperantur in bonum.* Hæc eſt plana & vera hu-
ius loci expoſitio. Verùm quoniam Deus fauorem
C ſuum ſolebat oſtendere nube & caligine, poteſt eſſe
ſenſus horum verborum: Quomodo fauit Deus olim
Hieroſolymæ, tegendo eam nube & caligine aduer-
ſus æſtus rerum aduerſarum: ſed poſteà euertit il-
lam. Significari autem diuinum fauorem oſtenſione
nubis & caliginis oſtendit diuina ſcriptura multis in
locis. Volens Deus indicare amorem, quo filios Iſ-
raelis complectebatur, cùm eos in terram duceret
promiſſionis, præcedebat eos per diem in columna
nubis, vt capite 13. & 14. Exod. & Pſal. 77. literæ diui-
næ memoriæ prodiderunt. Et capite 16. eiuſdem
Exodi, gloria Dei apparuit in nube, cùm Deus cum
Moſe loqueretur. Et capite 19. dixit Deus ipſi Moſi:
*Iam nunc veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me po-
pulus loquentem ad te, & credat tibi.* Volens etiam oſten-
dere placere ſibi tabernaculum, operuit illud nube:
& ait ſcriptura capite 40. Exodi. *Operuit nubes taber-
naculum teſtimonij, & gloria domini impleuit illud.* Quæ
ſententia refertur etiam Numer. nono. Id effectum
eſt etiam templo Salomonis, vt capite octauo, libro
tertio Regum & quinto, ſecundo Paralipomenon li-
cet videre. Cùm Chriſtus ſe in monte coram tribus
ex diſcipulis ſuis transfiguraret in medio Moſi &
Eliæ, nubes lucida obumbrauit eos, vt euangeli-
ſtæ teſtificantur. Et in Chriſti domini aſcenſu: *cæli
Matt.9. nubes ſuſcepit eum ab oculis diſcipulorum*, vt capite Acto-
rum primo narrat Diuus Luc. Aſpicis igitur diui-
num fauorem per nubem ſignificari. Quare cùm Ie- D
remias ait, Deum operuiſſe nube ſeu caligine Hiero-
ſolymam, vult ſignificare fuiſſe illum vrbem eam
quondam fauore proſecutum. At tunc verba hæc ita
ſunt diſponenda: *Quomodo obtexit caligine dominus fi-
liam Sion: In furore ſuo proiecit de cælo in terram inclytam
Iſrael.* Pro obtexit caligine eſt in Hebraico vnicum
verbum, quod ſignificat operire nube & caligine,
obſcurare, & obnubilare. Significat etiam extollere
ad nubes, & vſque ad nubes efferre: vt ait Rabbi Da-
uid Chimhi in libro radicum, & Sanctes Pagninus in
Theſauro. Quare poteſt rectè explanari locus hic:
Quomodo Deus extulit vſque ad nubes Hieroſoly-
mam, & poſteà in furore ſuo proiecit illam in ter-
ram: Ita hunc locum explanat Rabbi Abraham do-
ctus inter Hebræos. Dicens Ieremias fuiſſe Hieroſo-
lymam ſummè felicem, exaggerat ſummam eius in-
felicitatem. Nam in rebus aduerſis nihil eſt infeli-
cius, quàm fuiſſe felicem. Eſt igitur ſenſus: Quomo-
do extulit Deus Hieroſolymam ad honorum, opum
& dignitatum faſtigium, vt quantò altior eſſet aſcen-
ſus, tantò maior eſſet ruina: Ideo verba hæc in furore
ſuo poſſunt cum prima parte coniungi. Tunc enim
Deus furorem ſuum in flagitioſos homines oſtendit, E
cum eos permittit ad excelſum, ſed falſam mundi
gloriam euehi, vt inde ignominioſiùs præcipitentur.
Magna enim ira vtitur Deus cùm ea vti non videtur,
cùm in impios non animaduertit: quando eorum
ſcelera non caſtigat, ſed inulta dimittit: vt poſteà du-
riùs puniat: quóſque ad mundi proſperitatem eius
indignos aſcendere permittit: vt ex altiore loco di-
gnitatis in infimum ignominiæ deiiciantur. Eam ob
cauſam dicebat ipſe apud Ezechielem 16. *Zelus meus
recedet à te, & non iraſcar tibi amplius.* Et apud Oſe. 4.
*Non viſitabo ſuper filias veſtras, cum fuerint fornicatæ, &
ſuper ſponſas veſtras, cum adulterauerint.* Loquens Iob
capite 21. de impiorum proſperitate in hac vita: *Du-
cunt*, inquit, *in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſ-
cendunt.* Acſi dicat: Quid illis prodeſt mundi felicitas
breuis & fallax, cùm tandem moriantur, & ad æter-
nos inferorum ignes relegentur? Vel accipitur illic
infernum pro ſepulchro: & tunc ſenſus eſt: Hoc ac-
cedit ad eorum proſperitatem, quod poſtquam in to-
to vitæ curriculo rebus vtuntur ſecundis & ad vo-
luntatem fluentibus, & in exitu vitæ non laborant
longa & moleſta ægrotatione, ſed breui morbo af-
fecti ex vita diſcedunt. Sed quoniam particula pro
qua latinus noſter interpres vertit punctum, ſignifi- F
cat etiam quietem, poteſt verti locus ille: & in requie
ad ſepulchrum deducuntur. Ac ita habet paraphraſis
Chaldaica. Ac ſi dicat: tanta eſt nonnullorum homi-
num ſceleratorum proſperitas, vt non ſolùm in pace
viuant, ſed etiam in pace moriantur. Sed eorum feli-
citas cum flagitiis coniuncta tetra res eſt, deteſtabi-
lis, miſera, ærumnoſa, omni contentione, velis, vt ita
dicam, remiſque fugienda, quoniam ſecum affert
perniciem ſempiternam. Et plerunque ita extollun-
tur in ſublime, vt etiam in hac vita ad imum dedecus
præcipitentur. Id accidit Hieroſolymæ, quam Deus
in furore ſuo permiſit efferri ad excelſum dignitatis
gradum, vt inde caderet, & omnia eius ornamenta
per ſummum dedecus & ignominiam diriperentur.

b *In furore ſuo.*) Hoc eſt, in ſeueritate iuſtitiæ ſuæ:
in ira, ad quam ingrata ciuitas eum prouocaue-
rat flagitiis ſuis. Effectum diuinæ iuſtitiæ iram
Dei, & furorem, & vltionem appellant diuini va-
tes.

c *Filia Sion.*) Hoc eſt, congregationem montis Sio-
nis. Sic appellat Hieroſolymam, quòd in monte illo
ſita fuerit. De hoc ſchemate locuti ſumus in explana-

tione

A tione in primam lamentationem, & fuſiùs in noſtris in Danielem commentariis.

c *Proiecit de cælo in terram inclytam Iſrael.*) Hoc eſt, deiecit Deus de excelſa dignitate, & honorum vertice in ſummam miſeriam & ignominiam Hieroſolymam, quæ erat inclyta filia Iſraelis, egregia Iſraelitarum congregatio, & totius Iudęæ regia, & caput. Vel quæ erat decus, ornamentum, pulchritudo, & gloria Iſraelis. Omnia enim hæc ſignificat vocabulum Hebræum, pro quo nos inclytam habemus. Eſſe in cælo dicitur, qui authoritate, gratia, honore, potentia, cæteriſque rebus ſecundis valet: efferri in cœlum qui ſummis laudibus celebratur: detrahi de cœlo, & decidere ex aſtris, qui ex altiſſimo illuſtris gloriæ gradu præcipitatur. Omnibus his locutionibus vtitur M. Tullius, qui omnes viri eloquentes eloquentiæ palmam ſine controuerſia tribuerunt. Quare ne mireris, ſi hoc orationis ornamento noſter Ieremias vtatur.

d *Et non eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum.*) Hoc eſt, non ſe oſtendit memorem templi ſancti ſui, in quo colebatur tanquam rex in ſcabello pedum ſuorum.
B Non meminit illius, vt illud ſcilicet à Babyloniorum furore liberaret. De templo ſuo ait ipſe Deus apud Ezechielem 42. *Locus ſolii mei, & locus veſtigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Iſrael.* Itaque per ſcabellum pedum Dei intelligitur templum, vt hoc loco ait Theodor. Vel intelligitur arca fœderis, quam Deus præcepit fieri, ſuper quam ſeſſurum ſe promiſit in medio propiciatorij, vt inde loqueretur: quemadmodum Moſes cap. 25. Exodi ſcriptum reliquit. Vocari autem arcam illam ſcabellum pedum Dei, indicat ca. 28. lib. 1. Paralipomenon: vbi Dauid: *Cogitaui,* inquit, *vt ædificarem domum, in qua requieſceret arca fœderis, & ſcabellum pedum Domini Dei noſtri.* Vbi particula, &, accipitur pro id eſt. De arca illa fœderis intelligitur illud Pſalmi 98. *Exaltate Dominum Deum noſtrum, & adorate ſcabellum pedum eius.* Hoc eſt, adorate Deum ante arcam teſtamenti: in ea enim Deus præſentiam ſuam exhibebat. Adorare ſcabellum pedum eius idem eſt, quod colere ad ſcabellum vel verſus ſcabellum pedum eius. Ita illud intelligitur pſalmo 131. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi ſteterunt pedes eius.* Pro quo alij vertunt: Proſternemus nos ad ſcabellum pedum eius:
C hoc eſt, ad arcam fœderis, ſuper quam erat propicia-
Exod. 40. torium, vbi Deus ſedebat, habens pedes ſuper arcam
3. Reg. 8. fœderis, quæ priùs fuit in tabernaculo Moſis, poſtea in templo Salomonis. Dicitur Deus habere pedes & manus, & alia membra tropicè: eſt enim eius natura incorporea. Sed ſolet ſcriptura aliquando & membra & affectus hominis tribuere ſummæ ac diuinæ maieſtati, vt ſe modo noſtro loquendi accommodet.

e *Præcipitauit Dominus, nec pepercit, omnia ſpecioſa Ia-*
ב *Beth.* *cob.*) Id eſt Deus, qui olim erigere ſolebat omnia ornamenta Iſraelitarum, modò euertit atque deſtruxit omnia illa: non enim pepercit ciuitati, nec ædificiis, quamuis pulchris, & induſtria elaboratis. Omnia ſpecioſa Iacob vocat cuncta ornaměta pulchra & egregia Iudæorum, qui ſignificãtur nomine Iacob, à quo tanquam à fonte deducuntur.

f *Deſtruxit in furore ſuo munitiones virginis Iuda.*) Id eſt, mœnia & arces munitas Hieroſolymæ deleuit per Babylonios: nemo enim erat ex Iudæis, qui eis poſſet reſiſtere. De illis namque ita vaticinatus fuerat Eſaias capite primo: *Erit fortitudo veſtra vt fauilla*
Gen. 49. *ſtupæ.* Hieroſolymam appellat virginem ob rationes,
1. Par. 5. quas attulimus capite ſuperiore. Et te virginem Iuda ſeu filiam Iuda, quia Iudæi à Iuda filio quarto Iacob denominantur, tanquàm à nobiliore, quoniam ei fuit regnum promiſſum & tributum. D

g *Polluit regnum, & principes eius.*) Id eſt, permiſit Deus, vt regnum Iudaicum & principes ac magnates eius contaminarentur ab impuris Babyloniis: à quibus fuerunt aſperſi ſanguine, maculis affecti, & contumeliis lacerati. Ac in regno Iudææ vbi ſolùm Deus colebatur, colebantur Babyloniorum idola, & impurę ac profanæ gentium ſuperſtitiones obſeruabãtur. Id prædixit pſalmographus cum Deo ita loquens pſ. 88. *Auertiſti teſtamentum ſerui tui, profanaſti in terra ſanctuarium eius.* Vbi pro auertiſti poteſt ſcribi euertiſti: exiſtimo enim eſſe librariorum errorem, qui pro vno alterum poſuerunt. Senſus eſt: Tu Deus ſanctè videris euertiſſe fœdus, quod pepigeras cum ſeruo tuo Dauide de gloria regni Iudaici: permiſiſti enim, vt pollueretur in terra regnum eius: quod ideò dicitur ſanctuarium, quia tu in illo ſanctè colebaris. Pro, ſanctuarium eius, vertit Hieronymus & diadema eius, quod in idem ferè recidit: nam nomine diadematis regnum ſignificatur. Verbum hoc Hebraicum pro quo Latinus noſter interpres in lamentatione hac vertit, polluit, eſt idem, pro quo in pſalmo illo tranſtulit profanauit: pro quo ca. 43. Eſa. vertit contaminare. Ita enim habet: *Cõtaminaui principes ſanctos.* Verba ſunt Dei de peccato loquentis Moſis & Aaronis, E
quos vocat principes ſanctos. Vbi contaminaui idem eſt quod oſtendi eſſe contaminatos, nimirum apud aquas contradictionis: quam ob rem in terram ſanctam ingredi non potuerunt. Quare huius loci Ieremiæ hic poteſt eſſe germanus ſenſus: Oſtendit Deus pollutum eſſe & vitiis contaminatum regem Sedechiam & magnates eius, cùm illos tradidit Babyloniis grauiter affligendos & lacerandos. Rex enim ille qui tũc gubernaculum reipublicæ tractabat; & multi
ex nobilibus Hieroſolymæ ſe tetris flagitiis imbue- *Similitudo*
rant, & falſi honoris ſpecie decepti in dedecore volutati dignitatibus intemperanter abutebãtur. Quẽadmodum qui Perſicum malum comedunt, ſolùm pomum deuorant, duram autem nucem eius foras
proiiciunt: ſic multi ex magiſtratibus & reipublicæ *Similitudo*
muneribus accipiunt honorem & commodum tan- *Pſal. 71.*
tùm, labores autem dignitati copulatos reiiciũt. Itaque per regnum intelligitur rex, & per principes viri generis nobilitate clari. Nec mirum eos fuiſſe flagi-
tioſos, ſiquidem rex erat flagitiis contaminatus. Nam *Pſal. 91.*
quemadmodum vmbra corporis obliqui obliqua etiam eſt: ita magnates regis impietatem ſequuntur.
Contrà verò de iuſto rege ait pſalmographus: *Orietur* F
in diebus eius iuſtitia. Vel vt transferri etiam poteſt ex Hebræo: Florebit in dieb. eius iuſtus. Nam vt alio pſalmo dictum eſt: *Iuſtus vt palma florebit.* Vera eſt enim illa Eccleſiaſtici ſententia: *Qualis eſt rector ciuitatis, tales & habitantes in ea.*

h *Confregit in ira furoris omne cornu Iſrael.*) Hoc eſt, ג
Deus in ira ſua magna, in effectu iuſtitiæ ſuæ perru- *Gimel.*
pit ac confregit omne robur Iudæorum nomine Iſraelis ſignificatorum. Cornu accipitur pro robore, fortitudine, potentia, gloria, regno, protectione: pro-
pterea quòd animalia cornigera habeant cornua pro *1. Reg 16.*
viribus, armis, ornatu, & defenſione: & quòd reges olim oleo ex cornu vngebantur. Pro fortitudine accipitur pſal. 74. vbi Deus ait: *Omnia cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iuſti.* Et pſal. 43. vbi fideles robore ſepti aiunt: *In te inimicos noſtros ventilabimus cornu.* Ac ſi dicant: Freti domine auxilio tuo hoſtes noſtros fortitudine noſtra feriemus. Et cap. 48. Ieremiæ: *Abſciſſum eſt cornu Moab.* Et hac eadem lamentatione: *Exaltauit cornu hoſtium tuorum.* Pro rege accipitur 1. Reg. 2. *Sublimauit cornu Chriſti ſui.* Et Luc primo: *Erexit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui.*

A Eam ob cauſam hoc Ieremiæ loco per omne cornu quod Deus confregit, intelligunt nonnulli duo cornua, hoc eſt duo Hebræorum regna, nimirum Iudææ & Samariæ. Accipitur cornu pro re eminente & excelſa, quoniam nihil eſt in quadrupedibus altius cornibus. Ita ſumitur ab Eſaia ca. 5. *Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei.* Vinea eſt Hieroſolyma ſita in cornu hoc eſt in loco alto, & in filio olei, id eſt in terra pingui & frugifera. Nam paraphraſis Chaldaica habet: In monte excelſo, & in terra pingui. Et Pagninus: In colle, in loco pingui. Fortaſſe appellatur locus ille filius olei propter oliuarum, quibus abũdat, multitudinem & proceritatem. Vel propter reges & ſacerdotes, qui ibi oleo vngebantur. Vel quia inde exiuit euangelica doctrina, quæ longè latéque propagata vniuerſum terrarum orbem perunxit, & pinguem reddidit, qui antea aridus erat, & ob penuriam doctrinæ cœleſtis ſiccitate laborabat. Fortaſſe alludit diuinus vates ad antiquum Prouerbiũ, cornu copiæ, vberrimorum fructuum referto, vt ſit ſenſus: Sita eſt Hieroſol. in loco, ex quo tanquam ex Amalthęæ cornu omnem pinguem & fœcundam fructuum vbertatẽ depromere poſſis. Perſpecta fuit enim, & cognita terræ ſanctæ fertilitas, quæ ob eã lacte & melle fluere dicebatur. Significari autem fertilitatem cornu illo copiæ indicant numiſmata Iulij Cæſaris, Muſidij, M. Antonij, Domitiani quæ Antonius Zantanus, Æneas Vicus, & Hubert. Herbiopolita deſcripſerũt, & excudi curarũt. Inſuper accipitur cornu pro radio & ſplendore. Quã ob cauſam Moſes cornibus inſignitus depingitur, cum deberet ſplendidus depingi: cuius facies diuino lumine illuſtrata adeo fulgentibus radiis micabat, vt populus Iſraeliticus eius ſplendorem ferre minimè valeret. Ita literæ diuinæ cap. 34. Exod. memoriæ prodiderunt. Id enim voluerunt ſignificare cornibus, hoc eſt ſplendoribus, quibus Moſis facies fulgebat: de quo ibi ſcriptum eſt: *Ignorabat, quòd cornuta eſſet facies ſua.* Quæ verba præclare ſeptuaginta ita tranſtulerunt: Neſciebat Moſes glorificatum eſſe aſpectum cutis faciei ſuæ. Has & alias ſignificationes habet cornu: de quibus vide Auguſt. in Pſal. 117. & in Apoc. homilia 11. Hieronymum in Habacuc 3. & in Ezechielem 43. Arnobium in pſal. 68. & 111. Aretam in Apoc. 9. Baſilium in pſal. 21. Ricardum de ſancto Victore de vitio mutabilitatis. Sed hoc loco pro robore, ſeu regno accipitur à Ieremia.

1. Reg. 16. 4. Reg. 11. — Exod 3. Num. 12. — B

i *Auertit retrorſum dexteram ſuam à facie inimici.*] Id eſt, ſubduxit Iudæis auxilium, cùm peruentum fuit in hoſtium conſpectum. Accipi dexteram pro auxilio indicat locus ille pſal. 73. *Vt quid auertis manum tuam, & dexteram tuam, de medio ſinu tuo in finem?* Subaudi, tolle illam. Acſi dicat diuinus vates. Quare domine retrahis à me præſidium tuum? Profer ex ſinu tuo manum adiutricem, & nobis fer opem. Et pſal. 118. *Fiat manus tua, vt ſaluet me.* Vel accipitur manus pro ſupplicio: vt ſit ſenſus: Auertit Deus ſupplicium & caſtigationem à Iudæorum inimicis. Accipi autem manum pro flagello indicat Iob cap. 13. cùm ait: *Manum tuam longè fac à me.* Et cap. 19. *Manus domini tetigit me.* Et pſal. 31. *Grauata eſt ſuper me manus tua.* Et Sophoniæ 1. *Extendam manum meam ſuper Iudam.*

C

x *Et ſuccendit in Iacob quaſi ignem flammæ deuorantis in gyro.*) Id eſt, & accendit in populo Iſraelitico calamitatem inſtar ignis ardentis, qui non ex vna aut altera parte, ſed vndique omnia circumquaque conſumit.

Daleth. ד

l *Tetendit arcum ſuum.*) Arcus eſt inſtrumẽtum iaculandi, quo hoſtis ſolet in prælio pugnare. Tunc autem eum tendit, cùm ſagittas emittit. Comparat Ieremias calamitates Iudæorũ ſagittis, quibus Deus eos transfigebat. Ita pſalmographus: *Arcum ſuum tetendit, & parauit illum, & in eo parauit vaſa mortis: ſagittas ſuas ardentibus efficit.* Vaſa mortis appellat ſagittas, quas ait Deum in ardentes odio, & ira, & cæteris flagitiis emiſiſſe. Vltionem Dei impiis proximam deſcribit his verbis Dauid. D

m *Quaſi inimicus.*) Quia pœnam inferebat: cùm tamen illud ex iuſtitia, charitatéque ad animarum vtilitatem efficeret.

Firmauit dexteram ſuam quaſi hoſtis.) Firmauit & roborauit dexteram ſuam, vt inſtar hoſtis grauiter vulnerantis nos duriùs feriret. Diuinam indignationem comparauit proximè arcui à longè percutienti, nunc manui è prope flagellanti. Diximus paulò antè, manum accipi pro flagello. Vnde firmare manum ſuper aliquem, eſt illum grauiter percutere. Senſus eſt: non ſolùm manum ſuam à nobis retraxit, vt non ſtaret pro nobis, ſed etiam ſtetit ab hoſte contra nos.

n *Occidit omne quod pulchrum erat in tabernaculo filiæ Sion.*) Hoc eſt, perdidit, quicquid pulchrum erat in templo Hieroſol. Accipitur tabernaculum pro templo, vt pſal. 131. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi ſteterũt pedes eius.* Et Ieremiæ 10. Tabernaculum meum vaſtatum eſt. Vel accipitur tabernaculum pro vrbe. Et tunc idem eſt, in tabernaculo filiæ Sion, ac in ciuitate Hieroſolymæ. Accipi autem tabernaculum pro vrbe indicat c. 12. li. 3. Regum: *Vade in tabernacula tua Iſrael.* Et pſal. 86. *Diligit dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob.* Hoc eſt pluſquam omnes Iudæorum ciuitates. Vel vtitur hic Ierem. ſingulari pro plurali, & per tabernaculum intelligit domos, vt 4. Regum 8. Populus autem Iſrael fugit in tabernacula ſua. Et Iob decimooctauo: *Habitent in tabernaculo illius ſocii eius, qui non eſt.* Id eſt, habitent in domo illius ſocij eius, qui iã non extat, qui iam ex vita migrauit. Vel vt poteſt etiam verti: Habitent in domo illius ſocij eius, quia illius non eſt. Acſi dicat: Habitent alij in eius domicilio, quoniam illud ex rapinis conſtruxit. Vel accipitur ibi tabernaculum pro ſepulchro, vt ſit ſenſus: Sepeliatur ipſe, & in ſepulchro illius ſocij eius ſimul condantur. Ipſe humo iniecta in tumulo cõtegatur, & amici eius eodem loco mandentur. E

o *Factus eſt dominus velut inimicus.*) Iuxta illud Eſaiæ 63. *Ipſi ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt ſpiritum ſanctum eius: & ipſe conuerſus eſt eis in inimicum, & debellauit eos.* ה He.

p *Præcipitauit Iſrael.*) Id eſt, perdidit Deus populum Iſraeliticum. F

q *Diſſipauit munitiones eius:*) Id eſt, diruit arces munitas Hieroſolymæ.

r *Repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.*] Auxit in vrbe Hieroſolyma afflictos vtriuſque ſexus. Poteris vertere: Propagauit mœrorem & triſtitiam filiæ Iudæ. Ioannes Benedictus habet ad marginem: Multiplicauit in filia Iudæ luctum & lamentum: Iſidorus Brixianus vertit: Repleuit filiam Iuda lamentatione & luctu.

s *Et diſſipauit quaſi hortum tentorium ſuum.*) Hoc eſt, euertit Deus templum ſuum, acſi eſſet hortus fragili maceria ſeptus. Nomine tentorij templum ſignificatur. Poteris per tentorium intelligere Hieroſolymã, vt ſit ſenſus: Deſtruxit quaſi horti tugurium ciuitatem ſuam. Vel ſic: diſſipauit Hieroſolymam, quæ inſtar horti amœniſſimi iucundiſſima erat. ו Vau.

r *Demolitus eſt tabernaculum ſuum.*) Euertit ciuitatem ſuam. Eadem eſt ſententia cum ſuperiore. Diuus tamen Hieronymus per tentorium intelligit tabernaculum Moſis, per tabernaculum verò templum Salomonis.

b obli-

A y *Obliuioni tradidit dominus in Sion feſtiuitatem & ſabbatum* (Ceſſare fecit Deus in templo ſolennia legalia. Cùm enim non eſſet templum, nulla ſollennia celebrabantur. Idem dixit c. ſuperiore: *Viæ Sion lugent, eò quòd non ſint, qui veniant ad ſolennitatem.* (Sup.1)

x *Regem & ſacerdotem.*) Ad regem pertinebat ciuitatem regere, & defendere, & populum tueri. Sacerdotis autem præcipuæ partes erant, populum docere, Deo in templo miniſtrare, legem eius interpretari, & omnes iuxta illam erudire. (Similitudo) Vt natura humorē ac vim vitalem arboris poſuit in eius radice & medulla, vt inde ad ramos deduceretur: ſic Deus voluit, vt in ſacerdotibus vis eſſet ſapientiæ, vt inde tanquam ex radice in populum permaneret. (Similitudo) Et quemadmodū ſanguis eſt in hepate, ex quo tanquam ex fonte deriuatur ad venas explendas, membráque nutrienda: ſic vera ac ſalutaris doctrina debet eſſe in eo, qui fungitur ſacerdotio, ex quo in populum deriuetur, & circunfundatur. *Labia enim ſacerdotis*, vt ait Malachias capite ſecundo. *cuſtodiunt ſcientiam, & legem exquirunt de ore eius.* Idem vult ſignificare Aggæus cap. 2. cùm ait: *Interroga ſacerdotē legem.* Et Diuus Paulus ad Epheſios 4. *Ipſe dedit quoſdam quidem apoſtolos, quoſdam autem paſtores & doctores.* Non ait: alios autem paſtores: alios B verò doctores: ſed alios autem paſtores & doctores, quia qui paſtor eſt, magiſter eſſe debet. Ideo ait Deus (Simile.) apud Ieremiam 3. *Dabo vobis paſtores iuxta cor meum: & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Sacerdos ſine ſcientia eſt ſol ſine luce, nauis ſine gubernaculo. Tu autem aduerte: Non ait Malachias: c. 2. Labia ſacerdotis proferunt ſcientiam: ſed cuſtodiunt. Cuſtodire enim ſcientiam eſt non ſolùm illam habere, ſed iuxta illam viuere. Nam vt ait apoſtolus capite 4. prioris ad Corinthios: *Non in ſermone regnum Dei eſt, ſed in virtute.* Dæmones multa ſciunt, dicuntur enim à verbo dæmo, quod idem eſt Græcè, quod ſcio Latinè. Vnde Plato in Cratylo ait dæmones à peritia rerum eſſe nuncupatos: quem ſecutus eſt Lactantius & Capella, & Chalcidius in Timæum Platonis. At quid illis prodeſt ſcientia, quandoquidem ſupplicio æterno cruciantur? Habent ſcientiam à charitate diſiunctam, ideo ſunt ſuperbia elati: nam vt Diuus ait Paulus ca. 8. prioris ad Cor. *Scientia inflat.* Quod Diuus Auguſtinus libro 9. de ciuitate Dei interpretatur, quando (Similitudo) eſt à charitate ſeparata. Quemadmodum ceratium, quod alij corniculum vocant puram proiicit farinam, furfures autem retinet: ita magiſtri docti ſed impij bonam proferunt doctrinam, ſed retinent impietatem. Sunt ſcientia præditi, ſed maleficiis paſcuntur. At veri ſacerdotes debent habere ſcientiam cum virtute copulatam: præſertim ſcientiam diuinæ C legis, in qua ſunt alios inſtructuri. Nec rex debet eſſe ab hac ſcientia alienatus: nam quondam cum ei diadema regium capiti imponebant, ſupra illud diuinæ legis librum collocabant. Cap. enim 11. li. 4. Reg. ſcriptum eſt: *Produxitque, inquit, Ioiadas, filium regis, & poſuit ſuper eum diadema, & teſtimonium, feceruntque eum regem.* Vbi nomine teſtimonij diuina lex ſignificatur. Et cap. 17. Deut. præcipiebat Deus, vt rex deſcriberet ſibi legem Dei, quam ſecum haberet legerétque omnibus diebus vitæ ſuæ. Aſpicis igitur oportere non ſolùm ſacerdotes, ſed etiam principes eſſe inſtructos ſcientia, ne cæci duces cæcum populum ducentes, alios præcipitent, & omnes in foueam cadant.

y *Repulit dominus altare ſuum.*) Deſeruit Deus aram ſacrificiorum, quæ erat in templo Salomonis.

(Zain.) ז z *Maledixit ſanctificationi ſuæ.*) Id eſt aſpernatus eſt templum ſuum, vbi ipſe olim colebatur. Ita accipitur 1. Machab. cap. 4. *Viderunt ſanctificationem deſertam, altare profanatū.* Vel maledixit, hoc eſt permiſit, vt hoſtes maledicerent, templúmque ſanctum execrarentur. D

aa *Vocem dederunt in domo domini ſicut in die ſolenni.*) Id eſt Babylonij vociferati ſunt in templo, facto ſtrepitu & clamore, quemadmodum cùm olim ad illud omnes Hebræi religionis gratia conuenirent, laudéſque diuinas celebrarent.

bb *Cogitauit dominus diſſipare murum filiæ Sion.*) Decreuit Deus cogitatione æterna, quæ tempore ſtatuto proceſſit euertere murum Hieroſolymæ. (ח Cheth.) Libro decimoquinto de ciuitate Dei ca. 25. ait in hunc modum Auguſt. Cogitatio verò Dei & recogitatio mutandarum rerum eſt immutabilis ratio. Neque enim ſicut hominem, ita Deum cuiuſquam facti ſui pœnitet: cuius eſt de omnibus omnino rebus tam fixa ſententia, quàm certa præſcientia. Tu interim aduerte. Non ait: Diſſipauit dominus: ſed cogitauit diſſipare, non enim id temerè fecit: ſed de exitio hoc cogitauit. Volens Sennacheribum mulctare, ait apud Iſai. cap. 14. *Hoc eſt conſilium, quod cogitaui.* De illo ait Zach. 1. c. *Sicut cogitauit dominus exercituum facere nobis.* Id quod nos ſumus imitaturi: non enim inconſideratè & inconſultè, ſed facta ſumma cogitationum ſumus ſupplicium aliis nobis ſubiectis illaturi, & negotia noſtra E aggreſſuri. (Similitudo) Vt ſartor priùs pannum cubito & palmo metitur, & norma gypſóque deſcribit & delineat, & poſtea ſecat atque ſcindit: ita nos debemus cogitationem & conſilium prius adhibere: rémque ſapienter rationis regula dimetiri: ac poſtea abſcindere & amputare. Sed etſi in aliis negotiis adhibenda eſt deliberatio, multò magis tamen in pœnis inferendis. Cùm enim iuſtitia ad ſe rapere, miſericordia contrà reuocare ad ſe videtur, fit, vt diſtrahatur in deliberando animus affectátque ancipitem curam cogitandi. Sed debet ſe ad illam inclinare partem, vbi rationem præponderare intuetur. Itaque nihil agendum nobis eſt, quin prius de Deo & iudicio præcedat cogitatio. Cap. 3. Prouerbiorum ait Salomon: *In omnibus viis tuis cogita Deum.* Et vigeſimooctauo: *Viri mali non cogitant iudicium.*

cc *Tetendit funiculum ſuum.*) Id eſt, expandit æquitatis ſuæ menſuram ſuper improbos Iudæos, vt pœna culpæ æquaretur: iuxta illud Eſaiæ 27. *In menſura contra menſuram, cum abiecta fuerit, iudicabit eam. In menſura iuſtitiæ tuæ contra menſuram flagitiorum eius.* Theodoretus legit: Extēdit menſuram, eámque ait eſſe iuſtam atque æquam ſententiam. F Alij pro funiculo vertunt normam, nimirum iuſtitiæ: quod in idem recidit. Ita poteſt intelligi Eſaiæ illud cap. 34. *Extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem.* Nam funiculus accipitur pro linea plumbeum cylindrum appenſum habente, quod perpendiculum appellatur: quo lapides à fabricatorib. ſint necne recti examinantur. Ita accipitur Pſalmo 138. *Semitam meam & funiculum meum inueſtigaſti.* Acſi dicat: Tu domine noſti viam vitæ meæ, & quicquid perpendo, cogitationis perpendiculo examino. Poteſt locus ille ita etiam intelligi: Tu Deus ſanctè perſpicis & cognoſcis, quando ambulo, & quando ſiſto gradum. Solent enim, qui præclare currunt, ſiſtere ad funiculum & terminum: quod Luſitanè dicimus, parar à riſca. Funiculi etiam & funes dicuntur diuiſiones menſuræ, quibus agri & hæreditates diuiduntur. Hinc effectum eſt, vt ipſam ſignificent hæreditatem: vt Pſalmo 15. *Funes ceciderunt mihi in præclaris.* Hoc eſt, præclara mihi venit hæreditas. Eſt autem hoc depromptum ex hiſtoria Ioſue, funis agros metitus eſt, quos populo diuidebat. Id cecinit his verbis diuinus ac regius vates Pſal. 77. *Sorte diuiſit eis terram in funiculo diſtributionis.*

A Et quoniam mittere ſeu extendere funiculum eſt hæreditatem & poſſeſſionem tradere, fortaſſe id voluit Ieremias hoc loco ſignificare, cùm dixit: Tetendit funiculum ſuum: hoc eſt, tradidit Deus Babyloniis Hieroſolymæ poſſeſſionem. Poteris & rectiſſimè quidem nomine funiculi hoc loco intelligere flagellum, quod Deus ad percutiendam ingratam Hieroſolymam tetendit. Sequitur enim: Et non auertit manum ſuam à perditione. Hoc eſt, non abſtraxit manum ſuam à verberibus. Nihil omiſit de iuſta ac debita pœna. Funibus enim ſignificantur flagella & ſupplicia & dolores, vt pſalmo 118 *Funes peccatorum circumplexi ſunt me.* Hoc eſt moleſtiæ quibus ab improbia hominibus affectus ſum, me vndique exagitaront.

Luxitque antemurale.) Hoc eſt, præ euerſione lugere videbatur. Sic prima lamentatione: Viæ Sion lugent. Deſtructa mœnia ad luctum eos prouocabant, qui ad illa aſpiciebāt. Simili modo Eſai. 24. *Luxit, inquit, & defluxit terram.* Antemurale eſt paruua vrbis ambitus B lapideus extra murum. Quidam pro antemurali intelligunt arces & propugnacula.

ט Tet. dd *Defixæ ſunt in terra portæ eius.*) Fuerunt eius portæ à locis ſuis amotæ, & in terram proiectæ. Particula eius refertur ad murum, de quo proximè locutoa eſt. Vel per portas intelligit iudicia, quæ ad vrbis portas quondam exerceri ſolebant. In hanc ſignificationem accipitur porta à Salomone cap. Prouerbiorum 22. cùm ait: *Nec conteras egenum in porta, quia iudicabit dominus cauſam eius.* Et Threnorum 1. *Omnes portæ eius deſtructæ.* D Eſt igitur ſenſus: Omnia iudicia Hieroſolymæ iacent in terra fixa: quia iudices non ad cœlum aſpirant, ſed ad terram: rebus terrenis implicantur, & propriis emolumentis omnia metiuntur. Huiuſmodi iudices ſimiles ſunt ſta- *Similitudo* teræ, quæ ad eam partem deprimitur, vbi maius pondus imponitur: nam obliti iuſtitiæ pro illis ferunt ſententiam, à quibus maiora munera ſuſcipiunt. Illos obiurgans pſalmographus: *Vſquequo,* inquit, *iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum ſumitis?* *Pſal. 81.* Sumere faciem peccatoris eſt improbis fauere, eorum gratiam pecuniámque aucupari, ob eámque cauſam innocentes opprimere. Fortaſſe per portas intelligit regem, qui in portis iudicia exercebat: per *vectes* autem principes & magnates, quibus rex confirmatur, ſicut porta vectibus. Id quod ſtatim exponit dicens: *Regem eius, & principes eius in gentibus.* Subbaudi, abduxit Deus, quando regem Hieroſolymæ Sedechiam, eiuſque nobiles ac optimates in Chaldæam relegauit.

ee *Non eſt lex.*] Id eſt, non eſt legis obſeruantia: vel non eſt, qui legem doceat. Paraphraſtes Chaldæus cōiungit hæc cum ſuperioribus: ita enim habet: Rex eius & principes abducti ſunt inter gentes, eo quòd verba legis non cuſtodierunt. E

ff *Non inuenerunt viſionem à domino.*) Id eſt, non inuenerunt prophetiam à Deo: non erant verè diuini vates, quibus Deus ventura indicaret.

י [a] Sederunt in terra, [b] conticuerunt ſenes filiæ Sion, [c] conſperſerunt cinere capita ſua:
Iod. accincti ſunt ciliciis: abiecerunt in terram capita ſua virgines Ieruſalem.
כ [d] Defecerunt præ lachrymis oculi mei, [e] conturbata ſunt viſcera mea, [f] effuſum eſt in
Caph. terra iecur meum [g] ſuper contritionem filiæ populi mei, [h] cùm deficeret paruulus & lactens
in plateis oppidi.
ל [i] Matribus ſuis dixerunt: vbi eſt triticum & vinum? [k] cùm deficerent quaſi vulnerati in
Lamed. plateis ciuitatis, cùm exhalarent animas ſuas in ſinu matrum ſuarum.
מ [l] Cui comparabo te? vel cui aſſimilabo te filia Ieruſalem? cui exæquabo te, & conſolabor
Mem. te [m] virgo filia Sion? [n] magna eſt enim velut mare contritio tua: [o] quis medebitur tibi?
נ [p] Prophetæ tui viderunt tibi falſa & ſtulta: nec aperiebant iniquitatem tuam, [r] vt te ad
Nun. pœnitentiam prouocarent: [q] viderunt autem tibi aſſumptiones falſas & eiectiones.
ס [s] Plauſerunt ſuper te manibus omnes tranſeuntes per viam, [t] ſibilauerunt, & mouerunt
Samech. capita ſua ſuper filiam Ieruſalem: hæccine eſt vrbs dicentes [u] perfecti decoris, [x] gaudium
vniuerſæ terræ?
פ [z] Aperuerunt ſuper te os ſuum omnes inimici tui, ſibilauerunt & fremuerunt dentibus F
Phe. ſuis, [y] & dixerunt: deuorabimus: an iſta eſt dies, quam expectabamus, inuenimus, vidimus.

C a *Sederunt in terra*) Senes Hieroſolymæ qui olim in excelſo dignitatis gradu ſedentes gaudio exultabant, nunc abiecti & mœrore cruciati in terra ſederunt. Signum erat abiectionis & luctus ſedere in terra.

b *Conticuerunt ſenes filiæ Sion.*) Obmutuerunt ſenes Hieroſolymæ. Hoc etiam ſignum erat mœroris & ſqualoris. Id oſtendit ſcriptura capite Iob ſecundo, cùm ait ipſum Iob, & tres amicos eius ſediſſe in terra ſeptem diebus, neminémque ei verbum locutū fuiſſe. Cōtrà ſedere in ſolio eſt regnare, aut eſſe in excelſa aliqua dignitate conſtitutum: vt capite primo lib. tertio Regum: *Salomon filius tuus regnabit poſt me, & ipſe ſedebit ſuper ſolium meum:* Eam ob cauſam dicimus: Talis ſummus pontifex ſedit annos tot. Simili modo loqui eſt authoritatem oſtendere. At illi conticebant loqui non audentes. Permiſit Deus, ne loqui auderēt, quia multa vana, falſa, inutilia, & noxia locuti fuerāt, *Similitudo* quibus ſtultitiam ſuam indicauerant. Vt vaſa inania longiſſimè tinniunt: ſic vani homines vera ſapientia deſtituti maximè garriunt, ſuntque loquacitate pleniſſimi. *Similitudo* Fieri non poteſt, vt garruli ſint docti: nam vt vaſa quæ ſemper effundunt liquorem, non implentur: ſic qui ſemper loquūtur, haud quaquam poſſunt ſcientia repleri. Ac plerunque aliquid dicūt noxium, aut ſaltem otioſum & inutile. Nam vt Salomon ait Prouerbiorum capite decimo: *In multiloquio non deerit peccatum.* Vbi diuus Auguſtinus libro primo contra Creſconium annotauit, non dixiſſe Salomonem: In multa eloquentia, ſed in multiloquio, quod ait eſſe ſuperuacaneam locutionem. Capite ſeptimo Ioſue vbi nos habemus Achan abſtuliſſe à Iericho regulam auream, ſecumque aſportaſſe: quam ob rem fuit iuſtè interfectus, & lapidibus obrutus: pro regula eſt in Hebræo laxon, quod nomen & regulam ſignificat & linguam. Qua ratione ducti ſeptuaginta linguam, verterunt. Ac ita legit Origenes cum cæteris Græcis. Ille meritò interficitur, & lapidibus obruitur, qui linguam Iericho, hoc eſt mundi loquacitatem ſibi ſumit,

A mit, etiam ſi aurea ſit: qui dulcibus vtitur verbis ad mundi vanitates amplificandas, réſque peſtilentes ſuadendas. Quantò quis eſt impurior, & flagitioſior, tantò pernicioſior eſt eius copia, & dicendi facultas. Ac generaliter nimia verborum vbertas nocet. Quam ob cauſam viri ſapientes ſilentio ſæpenumero vtuntur. Illud Pſalm. 101. *Similis factus ſum pelicano ſolitudinis*, verti etiam poteſt: Silui, vt pelicanus ſolitudinis. Verbum enim damah & ſimile eſſe ſignificat, & tacere. Cap. 13. Prou. ait ſapiens: *Qui cuſtodit os ſuum, cuſtodit animam ſuam.* Et 17. *Qui moderatur ſermones ſuos, doctus & prudens eſt: qui autem inconſideratus eſt ad loquendum, ſentiet mala.* Et 18. *Mors & vita in manibus linguæ.* Et Eccl. 14. *Beatus vir, qui non eſt lapſus verbo ex ore ſuo.* Et 22. *Quis dabit ori meo cuſtodiam, & ſuper labia mea ſignaculum certum; vt non cadam in ipſis, & lingua mea non perdat me?* Id intelligens diuus Paulus cap. 4. epiſt. ad Epheſ. *Omnis ſermo*, inquit, *malus ex ore veſtro non procedat.* Et Iacobus capit. 1. canonicæ ſuæ. *Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.* Et 3. *Si quis in ſermone nō labitur, hic perfectus eſt vir, qui poßit freno moderari totum etiam corpus.* Et Petrus apoſtolorum princeps cap. 3. prioris epiſtolæ ſuæ: *Qui vult vitam di-*
B *ligere & dies videre bonos, coërceat linguam ſuam à malo, & labia ſua, ne loquantur dolum.* Vt rupes obiicitur flumini, ne ſe effundat: ſic ratio obiicienda eſt linguæ, ne temerè diffluat. Eam ob cauſam illam natura in ore poſuit, & tanquam in carcere concluſit, vbi eſt labiis ac dentibus circumſepta. D. Ambr. lib. 1. de Officiis: Quam plures, inquit, vidi loquendo in peccatum incidiſſe, vix quempiam tacendo: ideóque tacere noſſe: quam loqui difficilius eſt. Bernar. in quodam ſermone: Tenerum membrum eſt lingua, & tamen vix teneri poteſt. Hugo Victorinus lib. 2. de anima: Mores hominis lingua pandit: qualis ſermo oſtenditur, talis animus approbatur. Caſſio. in Pſalmum: *Dixi cuſtodiam:* Facilius culpa tacendo refugitur, quam loquendo. Aſpicis, quam periculoſa ſit loquacitas. Idem externi philoſophi teſtantur. Seneca in epiſtola quadam: Summa, inquit, ſummarum hæc erit tibi: tardiloquentem te eſſe iubeo. Et Aul. Gell. lib. 8. Sapiens ſermones ſuos præcogitat & examinat prius in pectore, quàm proferat in ore: Chilon Lacedæ. vt refert Laerti. non committendum eſſe dicebat, vt lingua animū præcurrèret. Anacharſis, apud Bruſon. lib. 3. interogatus quid eſſet in homine peſſimum, & quid optimum, reſpondit: lingua. Theoc. ita à loquacitate ab-
C horrebat, & ſilētiū amabat, vt interrogatus à quodā loquaci poeta, qui multa recitauerat, quænā ei magis placerent, quę, inquit, omiſiſti. Melius enim quā quod dixerat, erat id, quod nō dixerat. Ita refert Antonius in Meliſſa, Euripides apud Stobæum. Decorum ſilentium, inquit, corona eſt viri: loquacitas autem nec iucundum aliquid habet, & mala eſt familiaritati, & inutilis vrbi. Ægyptij crocodilum quod elinguis eſſet, venerabantur. Ego certè ne plures citem authores, experientia ductus aſſeueranter affirmo vtiliſſimum eſſe ſilentium, & periculoſam loquacitatem, ac ſæpenumero me pœnituiſſe locutum eſſe. Sed quid homines commemoro, cum animalia rationis expertia ſilentij nobis oſtendant vtilitatem? Grues cùm ex Cilicia deuolant, montem Taurum aquilis rapaciſſimis plenum nocte tranſuolantes ferūt in ore lapides, vt ait Plut. ne eas vox prodat, & ab aquilis ſentiantur. Vt tutæ euadant, ſilentio vtuntur. Eſt igitur ſæpenumero tacere tutiſſimum. Fateor tamen, opus eſſe aliquando loqui, & noxiū tacere: nam Eſai. ait ca. 6. *Væ mihi quia tacui.* Et 26. *Propter Sion non tacebo.* Et 56. eos qui tacebant, quando oportebat loqui, appellat canes mutos non valentes latrare. Et D
Iere. cap. 61. *Nolite inquit, tacere ſuper iniquitatem eius.* Et ſapiens Prou. 12. *Lingua ſapientium ſanitas.* Vt ſerpentis lingua venenata eſt, ita lingua canis ſalutaris. Id intelligens Eccl. ait ca. 3. *Tempus loquendi, tempus tacendi.* Qui ea quæ dicenda ſunt, ſilentio prætereūt pecunia corrupti, bouēm in lingua habere dicuntur. Nam Numus quidam Athenienſium habebat ex vna parte ſculptam figuram bouis, quam ob cauſam bos appellabatur, vt refert Iulius Pollux libro de rerum vocabulis nono. Meminit huius prouerbij Theognis, & Philoſt. in vita Apollonij. Et Aeſchylus in Agamēnone. Quare non eſt omnino approbandum inſtitutum Pythag. qui quinquennium ſilentium indicebat, cùm flagitium ſit aliquando vti ſilentio. Generaliter tamen illud eſt tutum & vtile. Vnde vetus illud ac tritum dimanauit prouerbium à magnis viris vſurpatum: Silentij tutum præmium. Eo vtitur Ariſtides in defenſione Periclis, Plutarchus in Auguſti Cæſaris apophtegmate, Horatius lib. Odarum tertio, Valerius Maxim. lib. 7. cap. 2. Dies me deficeret, ſi narrare vellem authorum nubem, qui ſilentium laudant, loquacitatem autem vituperant. Sed illud velim tibi perſuadeas, non eſſe loquacitatem multum loqui, quando neceſſaria dicuntur. Illam verborum co- E
piam improbamus, quæ pernicioſa eſt, aut inutilis, cuius maculis multi ex Iudæis fuerunt notatiſſimi. Quare permiſit Deus, vt qui olim loquaciſſimi erant, tunc loqui minimè auderent, vt hoc loco ait noſter Ieremias.

c *Conſperſerunt cinere capita ſua.*] Hoc erat magnum doloris & luctus & pœnitentiæ ſignum: vt ca. 13. li. 2. Reg. *Aſpergens Thamar cinerem capiti ſuo.* Et Iudith. 4. *Erat cinis ſuper capita eorum.* Et Iob. 14. *Ago pœnitentiam in cinere & fauilla.* Idem eſt indui cilicio. Ideo addit: *Accincti ſunt ciliciis.* Ad conſuetudinem illam alludit Chriſtus Deus noſter, cùm apud Mat. 11. ait: *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethſaida, quia ſi in Tyro & Sidone factæ eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egiſſent.*

Abiecerunt in terram capita ſua virgines Ieruſalem.] Puellæ Hieroſolymæ vt oſtenderent mœrorem ſuū, capita in terram abiiciebāt. Erat illud etiam ſignum veræ humilitatis, quam omnes amplecti debent. Vt enim corpora globoſa facilè mouentur deorſum, difficultet autem ſurſum: ita Chriſtianus ad res humiles & abiectas, ſed pias debet ſua ſponte moueri, ad mundi verò honores & dignitates non niſi coactus, ac quaſi per vim. Eum imitemur, qui cum ſit ſplen- F
dor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius, verus Deus, & verus homo, apud Matt. 11. *Diſcite*, inquit, *à me, quia mitis ſum, & humilis corde.* Et 20. *Filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare.* De illo ait apoſtolus in epiſtola ad Philippenſes cap. 2. *Semetipſum exinaniuit formam ſerui accipiens.* Et paulò pòſt: *Humiliauit ſemetipſum factus obediēs vſque ad mortem, mortem autem crucis.* Præterea obiicere in terram caput, erat honeſti pudoris indicium & ſignificatio: qui in omnibus præſertim in adoleſcentibus laudatur. Eſt quoque pudor quidam vitioſus, qui infringendus eſt, ſed cautè, ne laudabilis pudor amputetur. Vt peritus agricola dumos & arbores ſylueſtres & inutiles omnino reſecat & euellit, vites verè amputat attentè & cum circumſpectione, ne fortaſſe circumcidens ſuperuacaneum lædat vtile: ſic parentes, magiſtri, & præſides ex animis eorum, quos tenentur inſtruere, auaritiam, libidinem, & cætera huiuſmodi vitia circumſecare debent, & funditus delere, verecundiam autem ſtultam & deprauatam cautè vituperare, ne ſimul eam euellant, quæ eſt ornatus vitæ, & magnopere appetenda. Eſt enim honeſta verecundia cuſtos virtutum dede-

A cus fugieus, laudémque maximè conſectans. Chryſoſtomus in Matthæum homilia 33. pudorem vocat vitiorum frenum. Et Ambroſius lib. 1. de officiis. Eſt verecundia, inquit, pudicitiæ comes, cuius ſocietate caſtitas ipſa tutior eſt.

כ Caph. d *Defecerunt præ lachrymis oculi mei.*) Oſtendit Ieremias pietatem ſuam erga patriam, quam videbat euerſam & ſummoperè afflictam. Cap. 9. dicebat: *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum?* Et prima lamentatione. *Ego plorans, & oculus meus deducens aquas.* Anaſtaſius Nicenus in li. quæſtionum in ſcripturam quæſt. 8. cōparat pias lachrymas cum ſanguine martyrum, quoniam vtrunque ex noſtra ſubſtantia Deo offertur. Cæſarius Arelatenſis homil. 34. quartam remiſſionem ait eſſe lachrymarum profuſionem. Marcus Eremita in libro de lege ſpirituali ait Deum eſſe, qui tangit oculos cordis noſtri, cum in oratione lachrymas profundimus In ſanctorum ſcriptis paſſim piæ lachrymæ laudantur.

e *Conturbata ſunt viſcera mea.*) Subaudi propter acerbiſſimum dolorem. Cap. 31. dixerat eadem fere verba.
B Sed hæc perturbatio à pietate dimanans, & à ratione non diſcedens poteſt cum animi tranquillitate coniungi. Perturbatio fugienda eſt illa, quæ rationi non parens animi quietem & ſecuritatem diuellit, & nullo modo cum vera conſtantia copulatur. Quemadmodum remora in mari procellis agi-
Similitudo tato non ſinit moueri nauem: ſic conſtantia in mari calamitatum non patitur animum à rationis gradu dimoueri. Eſt autem remora exiguus piſcis à remorando dictus, quòd nauem cui affixus fuerit, remoretur. Author eſt Plin. lib. 31. Quanquam ruant venti, ſæuiántque procellæ, tamen cogit ſtare nauigia, atque tempeſtatum vires compeſcit. Eſt quidem conſtantia veluti anchora firma, quam nullum ferrum poteſt præcidere inuito viro conſtante, nulla tempeſtas labefactare. Hanc oportet amplecti, & nunquam dereliquere. Nam vt Eccleſiaſticus ait ca. 2. *Væ his qui perdiderunt ſuſtinentiam:* Et apoſtolus in priore ad Cor. cap. 15. *Itaque*, inquit, *fratres mei dilecti ſtabiles eſtote, & immobiles, abundantes in omni opere Domini ſemper.* Et Chriſtus Deus noſter apud Matthæum 10. & Marcum 13. *Qui perſeuerauerit vſque ad finem, hic ſaluus erit.* Hac conſtantia munitus erat Ieremias, quamuis eius viſcera conturbarentur.

f *Effuſum eſt in terra iecur meum.*) Id eſt, tanto angor dolore, vt videar iecur in terram profundere. Iecur
C eſt veluti fons ſanguinis, in quo vita conſiſtit. Vnde iecur effundere apud Hebræos eſt vitam amittere, aut ſaltem deficere & exanimari. Ac rumpere iecur alicuius eſt illum interficere: vt apud Oſeam 13. *Rumpam interiora iecoris eorum.* Sed effuſum eſſe iecur in terram, eſt nihil ex vita velle, ſed mortem & ſepulchrum diligere: iecur enim eſt affectuum receptaculum.

g *Super contritione.*) Hoc eſt, propter dolorem, quo afficitur Hieroſolyma.

h *Cum deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi.*) Cùm infantes in plateis Hieroſolymæ præ fame morerentur.

i *Matribus ſuis dixerunt: vbi eſt triticum.*) Mouet affectus deſcribens puerorum famem ac interitum. Ita Infrà cap. 4. *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.*

k *Cum deficerent.*) id eſt, cùm fame & angore implicati animam efflarent. Quidam publicè in foro, alij priuatim in ſinu & amplexu matrum vitã amittebant. Ideo ait: *Cum exhalarent animas ſuas in ſinu matrum ſuarum.* Hoc eſt, cùm inter brachia matrum vitalia lumina linquerent. Vel accipitur anima pro deſi- D
derio, quod effundebant in earum gremio, quæ eos genuerunt & educarunt.

l *Cui comparabo te? Vel cui aſſimilabo te filia Ieruſalem?*) מ
Senſus eſt: Non inuenio Ieroſolyma, cui te poſſim in Mem.
ærumnis tuis comparare. Solent afflicti quodammodo leuari mœrore, cùm alios aſpiciunt ſimili calamitate torqueri. At cùm non inueniant ſibi ſimiles, ſummopere cruciantur. Id accidebat Hieroſolymæ, quæ in calamitatibus omnes alias ciuitates ſuperabat. Opprimebatur mirum in modum, nullóque modo reſiſtebat dolori, quòd ea ſolatia illam deficerent, quæ cæteris quarum ſibi exempla proponebat, in eadem calamitate non defuerunt.

m *Virgo filia Sion.*) Hoc eſt Hieroſolyma. De hoc ſchemate locuti ſumus paulò antè, & capite ſuperiore.

n *Magna eſt enim velut mare contritio tua.*) Comparat dolorem Hieroſolymæ cum mari propter magnitudinem tempeſtatum: mare enim omnes fluuios, & aquarum congregationes & quantitate ſuperat & ſæuitia. Imò ipſum mare pro calamitate accipitur Pſalm. 68. *Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me.* E

o *Quis medebitur tibi?*) Quaſi dicat, nullus præter Deum, Ideo ait c. 31. *Inſanabilis plaga tua.* Et Michæas 1. *Quia deſperata eſt plaga eius.*

p *Prophetæ tui viderunt tibi falſa & ſtulta.*) Non ait: נ
prophetæ Dei: ſed prophetæ tui, quia de falſis pro- Nun.
phetis loquitur, qui non ſpiritu Dei vaticinabantur. Hi fallebant Hieroſolymam, dicentes ſe videre res proſperas eſſe ei venturas, illámque non eſſe ſcelerum pœnas daturam. Quod erat planè falſum & ſtultum. Ideò ait, viderunt tibi, quia diuini vates mentis oculis diuino lumine illuſtratis futura videbant. quã ob cauſam videntes appellabantur: vt liquet ex capite nono lib. 1. Regum, & 9. lib. 2. Paral. & 8. ac 28. Eſa. & multis aliis ex locis: Vnde viſio idem eſt quod prophetia, & videre idem quod vaticinari, vt cap. 1. Eſa. *Viſio Eſaiæ filij Amos, quam vidit ſuper Iudam, & Hieruſalem.* Et hoc loco: *Viderunt tibi falſa & ſtulta.* De his falſis prophetis ait Ezech. ca. 13. *Nunquid non viſionem caſſam vidiſtis, & diuinationem mendacem locuti eſtis?* Et paulò pòſt: Vident ei viſionem pacis, & non eſt pax.

Nec aperiebant iniquitatem tuam.] Hoc eſt, flagitia tua non reprehẽdebant, nec te de illis obiurgabãt. Quin potius efferebant laudibus, quæ erant improbanda. F
Fingebant ſe amicos, cùm eſſent adulatores. Vt Pa- Similitudo
troclus bellum illaturus omnia Achillis arma ſibi vſurpauit præter haſtam, quòd eſſet grauiſſima: ſic adulatores omnes amicorum qualitates imitari videntur præter reprehendendi libertatem. Huiuſmodi erant illius temporis prophetæ, & præſides, & concionatores non omnes, ſed illi, in quos hoc loco inuehitur Ieremias. Quos vtinam nonnulli noſtri temporis non imitarentur. Ad eos pertinet docere veritatẽ, cohortari ad virtutem, reuocare à flagitiis, monere & reprehendere improbos, laudare virtute prędítos, falſam lætitiam frangere arguendo, nimium mœrorem leuare conſolando Sunt enim ſal terræ & lux mundi, ob eámque cauſam debent alios condire, & illuminare. Quare ſunt ad munus hoc eligendi vi- Similitudo
ri virtute & ſapientia præſtantes, quos poſtea non pœniteat elegiſſe. Quemadmodum mulier quæ citra laborat, malos quoſdam cibos cupit, & ingerit, quos non multò pòſt euomit: ſic populus temeritate aut improbitate ductus nonnullos euehit aliquando ad dignitates & magiſtratus, quos paulò pòſt reiicit & aſpernatur. Nec enim meriia habebant, nec per oſtium ingreſſi fuerant. oſtium autem Chriſtus eſt, vt

A ipſe apud Ioannem 10. teſtificatur. Ac diuus Paulus cap. 5. ad Hebræos: *Nec quiſquam*, inquit, *ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo tanquam Aaron.* De bonis præſidibus illud intelligitur, quod ait Deus apud Ieremiam tertio: *Dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Et apud Ioann. 10. *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* De flagitioſis autem air apud Ezec. 34. *Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos.* Et apud Eſaiam 56. *Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam: omnes in viam ſuam declinauerunt.* Et apud Zach. 11. *O paſtor & idolum derelinquens gregem.* Qui ſint ad gubernandũ munus eligendi indicat Moſes capite Deut. 1. cùm ait: *Date ex vobis viros ſapientes & gnaros, quorum conuerſatio ſit probata in tribubus veſtris, vt ponam eos vobis principes.* Ar propter populi peccata permittit Deus principes impios clauum reipublicæ tenere. De illis ita ipſe Deus apud Oſeam 8. *Ipſi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui.* Vbi cognoſcendi idem eſt quod approbare. Volens Dauid oſtendere ſe non vſurpaſſe regnum, ſed fuiſſe à Deo in regia dignitate conſtitutum, Pſal. 2. air: *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius.* Sed hæc multò

B proprius de Chriſto, quàm de Dauide dicuntur. Et Pſal. 4. ait idem Dauid: *Quoniam tu domine ſingulariter in ſpe conſtituiſti me.* Sed quid refero Dauidem fide præcellentem, & ſanctitate præſtantem? Iulius Cæſar fide veri Dei deſtitutus nitebatur ſuadere populo ſe eſſe à Ioue, quem ſummum Deum eſſe exiſtimabar, in ſuprema imperij dignitate collocatum. Excudi enim fecit numiſma, vbi ſculpta eſt aquila afferens è cœlo à Ioue coronam ad ipſum Cæſarem miſſam: quæ erat imperij hieroglyphicum. Quod numiſma deſcribit in ipſius Cæſaris hiſtoria Hubertus Herbipolita. Dabar operam, vt oſtenderet, ſe eſſe diuinitus in ſumma dignitate conſtitutum: innuens eum tantum, qui ob meritorum ornamenta fuerit magiſtratum adeptus, reipublicæ gubernaculum iuſtè ac ſapienter tractare. At præſides Hieroſolymæ falſi vates non populum gubernabanr, ſed fallebant: & tamen eos populus ſequebatur, miríſque laudibus efferebat. Hæc eſt enim impiorum conditio & conſuetudo, flagitioſos præſides nimio obſequio tueri, & magnis laudum præconiis celebrare, eos autem qui iuſtitiam colunt & religionem, qui & ſapiẽtia & virtute ſunt præditi, volúntque omnia ad certam rationis normam dirigere, reiiciunt ſæpenumerò, & odio proſequuntur. De illis detrahunt, eis inuidiam con-

C ſtanr, & perniciem machinantur.

q *Viderunt tibi aſſumptiones falſas & eiectiones.*) Id eſt, vaticinati ſunt tibi, alios aſſumendos eſſe à Deo, & ab illo protegendos, nimirum Hebræos, alios verò eiiciendos & ſuperandos, nimirũ Babylonios. Quorum vtrumque multò aliter euenit. Aſſumptio accipitur pro defenſione ſeu clypeo: nam Pſalmo 88. vbi nos habemus. *Quia eſt aſſumptio noſtra*: habet translatio Hieronymi: Quia à domino eſt protectio noſtra. Acſi dicat: Defenſionem noſtram Deo debemus. Vel per aſſumptiones falſas intelliguntur vaticinationes. Nam apud Malach. cap. 1. editio vulgata habet: *Onus verbi domini ad Iſrael*: habet tranſlatio ſeptuaginta interpretum: aſſumptio verbi domini ſuper Iſraelem. Vbi aſpicis vaticinationem quæ onus dicitur, aſſumptionem appellari, quòd eam diuini vates à Deo aſſumant. Eſt igitur ſenſus: Prædixerunt tibi vaticinationes falſas, & deiectiones à recta via: fefellerunt te falſis oraculis, quibus te à via recta deiecerunt. Brixianus habet: Viderunt autem tibi prophetas falſas, & eiectiones. Hoc eſt, tibi falſa prædixerunt propter quæ eiecta es in calamitoſum exilium. D

r *Plauſerunt ſuper te manibus omnes tranſeuntes per viam.*) Omnes viatores ruinas & calamitates tuas videntes lætitia geſtiebant, tibíque inſultabant. Plaudere manibus eſt gaudium plauſu manuum exprimere. Ita accipitur Pſal. 46. *Omnes gentes plaudite manibus: iubilate in voce exultationis.* Verba ſunt apoſtolorum, quos diuinus vates inducit loquentes, omnéſque nationes ob Chriſti regnum, eiúſque aſcenſum in cœlum ad lætitiam cohortantes. Sed duplex eſt hic plauſus, alter cum laude & gratiarum actione coniunctus, qualis eſt hic, de quo loquitur pſalmographus: alter cum ludibrio & irriſione: de quo ait Eccleſia. 12. *Suffodies plantas tuas, caput ſuum mouebit & plaudet manu, & multa ſuſurrans commutabit vultum ſuum.* Et huiuſmodi eſt plauſus, de quo hic loquitur Ieremias. ס Samech.

s *Sibilauerunt, & mouerunt capita ſua ſuper filiam Ieruſalem.*) Id eſt, illudentes irriſerunt Hieroſolymam. Sibilare & mouere caput ſigna ſunt iocantis, & per ludibrium contemnentis. Ita accipitur ſibilare cap. 9. lib. 3. Reg. *Omnis qui tranſierit per eam ſtupebit, & ſibilabit.* Eodem modo Sophoniæ 2. Similiter mouere E caput: vt Pſal. 21. *Omnes videntes me deriſerunt me: locuti ſunt labiis meis, & mouerunt caput.* Id quod hoc loco ait Ieremias, prædixerat regius ac diuinus vates his verbis Pſal. 43. *Poſuiſti nos opprobrium vicinis noſtris, ſubſannationem & deriſum his, qui ſunt in circuitu noſtro. Poſuiſti nos in ſimilitudinem in gentibus, commotionem capitis in populis.* Vbi per ſimilitudinem ſignificatur prouerbium: ac ſi dicat: traduxiſti nos gentibus in fabulam. Et Pſalm. 78. *Facti ſumus opprobrium vicinis noſtris, ſubſannatio & illuſio his, qui in circuitu noſtro ſunt.* Eos hoc loco notat Ieremias, qui prauo ingenio ducti aliorum calamitatibus exultanr, nulláque erga alios benignitate vtuntur. Vt nonnullę arbores com- ſimilitudo plectentem ſe vitem præfocant & exiccant, ne fructuoſa ſit: ſic improbi homines & ſuapte natura malefici viros excellentis ingenij, & ad excelſas res natos premunt & extinguunt, nequando efloreſcant, & ad honores & dignitates euehantur.

t *Perfecti decoris.*) Hoc eſt pulcherrima & ornatiſſima, & celeberrima. De illa ait Eſaias capite 22. *Vrbs frequens ciuitas exultans.*

v *Gaudium vniuerſæ terræ.*) Subaudi Iudææ. Id voluit pſalmographus his verbis ſignificare: *Fundatur* Pſal. 47. *exultatione vniuerſæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis,* F *ciuitas regis magni.* Sed ego exiſtimo ideo diuinum citharœdum appellaſſe Hieroſolymam gaudium vniuerſæ terræ, quia in illa Chriſtus dominus docuit euangelium, quod ex illa in omnes terrarum oras effluxit. Vnde vera religio & oblectatio mortalibus immortalis dimanauit.

x *Aperuerunt ſuper te os ſuum.*) Hoc eſt conuiciis, ludi- פ briis & maledictis te vulnerarunt. Phe.

y *Dixerunt deuorabimus.*) In Hebræo eſt, deuorauimus: ſed ponitur præteritum pro futuro more linguę ſanctæ: vel pro imperatiuo: Ac ſi dicat: Dixerunt: deuoremus. Hoc eſt penitus deſtruamus. Deuorare aliquem eſt illum penitus perimere, vt cap. 7. Deut. *Deuorabimus omnes populos, quos Deus tuus daturus eſt tibi.* Et Pſal. decimotertio. *Qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam ſicut eſcam panis.* Et primo Eſaiæ: *Regionem veſtram coram vobis alieni deuorant.* Et domi- Marc. 12. nus Ieſus de Scribis loquens: *Qui*, inquit, *deuorant* Luc. 20. *domos viduarum*;

פ Ham. [a] Fecit Dominus, quæ cogitauit, compleuit ſermonem ſuum, [b] quem præceperat à diebus antiquis: deſtruxit, & non pepercit: & lætificauit ſuper te inimicum, [c] & exaltauit cornu hoſtium tuorum.

צ Tſade. [d] Clamauit cor eorum ad Dominum ſuper muros filiæ Sion: [e] deduc quaſi torrentem lachrymas per diem & noctem, non des requiem tibi, [f] neque taceat pupilla oculi tui.

ק Coph. [g] Conſurge, lauda [h] in nocte, [i] in principio vigiliarum: [k] effunde ſicut aquam cor tuum ante conſpectum Domini: [l] leua ad eum manus tuas [m] pro anima paruulorum tuorum, qui defecerunt in fame in [n] capite omnium compitorum.

ר Res. [o] Vide Domine & conſidera, quem vindemiaueris ita, [p] ergo ne comedent mulieres fructum ſuum, paruulos ad menſuram palmæ? [q] ſi occiditur in ſanctuario Domini ſacerdos & propheta?

ש Xin. [r] Iacuerunt in terra foris puer & ſenex: virgines meæ & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfeciſti [s] in die furoris tui, percuſſiſti, [t] nec miſertus es.

ת Tau. [v] Vocaſti quaſi ad diem ſolennem, qui terrerent me de circuitu: [x] & non fuit in die furoris Domini, qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, [y] inimicus meus conſumpſit eos.

a *Fecit dominus.*) Hoc eſt, euertit Hieroſolymam quemadmodum ſtatuerat. Nemo igitur poterat B defendere illam. Cap. decimoquarto, ait Eſaias, *Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare?*

b *Quem prædixerat.*) Subaudi per diuinos ſuo vates: nimirum per Moſem capite vigeſimoſeptimo & 28. Deuter. Et per Eſaiam, & Ieremiam, & alios, multis in locis.

c *Exaltauit cornu hoſtium tuorum.*) Exaltauit potentiam & fortitudinem inimicorum tuorum.

צ Tſade. d *Clamauit cor eorum ad Dominum ſuper muros filiæ Siō.*) Cor Babyloniorum clamauit aduerſus Deum, quòd non potuiſſet eripere muros Hieroſolymæ. Sibi Babylonij victoriam tribuebant, non Deo: imò illum execrabantur. Vel refertur hoc ad Iudæos: vt ſit ſenſus: Clamores profuderunt ex corde ad Dominum propter murorum Hieroſolymæ euerſionem.

e *Deduc quaſi torrentem lachrymas per diem & noctem.*) Subaudi, ô tu Ieremia. Secum loquitur diuinus vates, qui cap. 14. dicebat: *Deducant oculi mei lachrymam per noctem & diem, & non taceant: quoniam contritione magna contrita eſt virgo filia populi mei.* Vel loquitur cum viatore, quem ad lachrymas fundendas inuitat. Sunt, qui totam hanc orationem ſic ordinant. Clamauit cor eorum ad Dominum: O mure filiæ Siō profunde C lachrymas inſtar torrentis die ac nocte. Et ita eſt perſonæ fictio, quæ dicitur proſopopœia, figura in diuinis literis vſitata. Muro enim tribuit ſenſum, & lamentationem, & humanos affectus. Simili modo Eſaias vrbem Babylonem alloquens cap. 47. *Deſcende*, inquit, *ſede ſuper terram virgo filia Babylon.* Et Pſalm. 18. *Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Sed ibi per cœlos poſſunt intelligi viri pij ad cœlum aſpirantes, qui cœlum ipſum repræſentant inſtar ſpeculi verſus cœlum poſiti, in quo cœ- Similitudo lum ipſum conſpicitur. Nam paraphraſis Chaldaica habet: Qui cœlum ſuſpiciunt, cognoſcunt gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiant, quæ in aere apparent. Itaque nomine cœlorum illi intelliguntur, qui in terris vitam cœlitum imitantur. Nam id quod ſequitur: *In omnem terram exiuit ſonus eorum*: diuus Paulus cap. 10. epiſt. ad Romanos ab apoſtolis viriſque apoſtolicis interpretatur. Loquitur igitur Ieremias cum muro vrbis, aut ſecum, aut cum viatore. Sed rectius eſt, meo quidem iudicio, dicere, voces has eſſe ad ipſam Hieroſolymam emiſſas, propter verba quæ verſu proximo ſequuntur: Conſurge, lauda in nocte: quæ ſine dubio ad ipſum diriguntur.

f *Neque taceat.*) Id eſt, non ceſſet plorare: non deſiſtat à lachrymis: non quieſcat. Tacere enim idem eſt E aliquando quod quieſcere: vt Exod. 14. *Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis.* Et Pſalmo 49. *Hæc feciſti, & tacui.* Et Threnorum 3. *Sedebit ſolitarius, & tacebit.* Et Marc. 4. *Dixit mari: tace.*

ק Coph. g *Conſurge, lauda in nocte.*] Hieroſolymam alloquitur quam inuitat ad conſurgendum ex deſidia & vitiis: & ad laudes diuinas concinendas. Eam hortatur, vt in mediis calamitatibus ad Deum aſpiret, cui gratias agat, quòd eam in hoc ſeculo iuſtè & miſericorditer caſtigauerit.

h *In nocte.*) Hoc eſt, in calamitate tua. Vel tempore nocturno, quod eſt ad preces & contemplationem aptiſſimum: tunc enim quietiores ſunt ſenſus, & mens aptius fertur in Deum. Vnde Eſa. capite 26. *Anima mea inquit deſiderauit te in nocte.* Et Mich. 7. *Surgam, cùm ſedero, in tenebris Dominus lux mea eſt.* Et Dauid Pſal. 118. *Memor fui nocte nominis tui Domine.* Et iterum: *Media nocte ſurgebam ad confitendum tibi.* Et Pſalm. 76. *Meditatus ſum nocte cum corde meo.* Et 41. *In die mandauit dominus miſericordiam ſuam, & nocte canticum eius.* Hoc eſt, dixit Deus, vt die opera miſericordiæ exerceamus, nocte autem canticis ſpiritualibus, precibus & meditationibus operam demus. Vel ponitur præ- F teritum pro futuro, vt ſit ſenſus: nunc angor calamitatibus & moleſtiis: ſed veniet tempus felix, cū Deus in die, hoc eſt, in illa proſperitate mittet ad me miſericordiam ſuam, hoc eſt rerum ſecūdarum abundantiam. Sed interim hac ærumnarum nocte non intermittam canticum eius: Deum meum hymnis & laudibus celebrabo. Vbi nox accipitur pro calamitate: vel pro tempore nocturno ad Deum quærendum & inueniendum accommodatiore: nam à negotiis humanis abſtracti melius Deum quærimus, quàm cum illis implicamur. Sed dices ſponſam 3. Canticorum capite dixiſſe: In lectulo meo per noctem quæſiui, quem diligit anima mea: quæſiui illum, & non inueni. Verum eſt: ſed ibi accipitur nox pro tenebris ignorātiæ, de qua ait Sapiens: *Vinculis tenebrarum, & longa* Sap. 7. *noctis compediti.* Et apoſtolus 13. cap. ad Romanos: *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit.* Et Ioan. 1. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Magna enim fuit Iudæorum ignorantia Chriſtum non recepiſſe. Eam ob cauſam tunc ſponſa non inuenit ſponſum,

A ſum, qoia eum nocte ignorantiæ, & in lectulo ſuo, hoc eſt, prudentia carnis non ſpiritus quęſiuit. Quandiu enim Iudæorum ſynagoga legis literæ adhęſit, in vmbris veterum ceremoniarum quieſcens Chriſtum non inuenit, qoia illum in ſpiritu & veritate non quæſiuit. Poſſunt tamen verba illa non ad veteris ſynagogæ ſtatum referri, ſed de ſtatu fidelium animarum explaoari, quando ab illis dilectus ſponſus Chriſtus videtur ſe ſobducere, ad maioris deſiderij flammas in illis excitandas & accedendas. Ac tunc ſenſus eſt: In lectulo conſcientiæ meæ, in nocte afflictionum mearum quæſiui Chriſtum, qui me à moleſtiis liberaret: ſed ille viſus eſt tunc me reliquiſſe, vt me ardentiore deſiderio ioflammaret.

i *In principio vigiliarum.*) Hoc eſt celeriter & expeditè. Solebant veteres noctem in qoatuor vigilias excubiáſque diuidere, iuxta quatuor cuſtodias eorum, qui ciuitatem ſeruabant: de quibus dictum eſt Canticorum tertio: Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiebant ciuitatem. Monemur hoc loco, vt in mediis ærumnis, & tempore oportuno diligenter ſurgamus, ad Deum mentem extollamus, & ardenter aſpiremus. Ipſe enim eſt, vt diuus ait Paulus in 2. ad Cor. *pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis, qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra.* B

k *Effunde ſicut aquam cor tuum in conſpectu Domini.*) Hoc eſt, aſpira toto animo, ſummáque deuotione ad Deom. Effundere ſicot aquam cor ad Deum, eſt animum quodammodo cõtractum dilatare, & ad Deum cum impetu emittere inſtar aquæ cõcluſæ, quæ aperto foramine tota vehementer effunditur. Id tum fit, cùm laxatis habenis omnem amorem, omnia deſideria, omnes affectus ad Deum ipſum profundimus. Ita accipitur apud pſalmographum Pſal. 41. *Hæc recordatus ſum, & effudi in me animam meam.* Et 61. *Effundite coram illo corda veſtra.* Et cap. 1. lib. 1. Reg. vbi ait Anna. *Effudi animam meam in conſpectu domini.* Fortaſſe hoc Ieremiæ loco effundere ſicut aquam cor, eſt lachrymas ex iotimo corde deducere & ipſum cor veluti in fontem piarum lachrymarum conuertere. Id fecit Maria Magdalena, quando lachrymis pedes domioi noſtri rigauit io domo phariſæi, vbi dominus ad prandium ſedens pias illas Magdalenæ lachrymas magis quàm phariſæi epulas approbaoit. Luc. 7.

l *Leua ad eum manus tuas.*] Hoc eſt, ora Deom affectu vehemente. Leuare manus ad dominum eſt fundentium preces diſpoſitio, quæ deuotionem conſeruat & auget. Cap. Exod. 17. *cùm leuaret Moſes manus, vincebat Iſrael.* Apud Eſaiam 1. dicebat Deus impiis Iudæis: *Cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis.* Dauid Pſalm. 142. *Expandi*, inquit, *manus meas ad te.* Et Pſalm. 62. *In nomine tuo leuabo manus meas.* Et Apoſtolus cap. 2. prioris ad Timot. *Volo viros orare in omni loco leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione.* C D

m *Pro anima paruulorum ſuorum.*) Hoc eſt pro vita. Vel ad literam pro anima: vt qui iam vitam amittebant corporis, animas ſaltem ſaluarent. Senſus eſt: Ora Deũ vt eorũ animæ in ſinu Abrahæ recipiantur.

n *In compitis:*] Hoc eſt in quadriuiis. Viæ ſuot, ad quas quatuor viis itur, quæ dicuntur compita, quòd à multis petantur.

o *Vide domine, & conſidera, quem vindemiaueris.*) Superiore dixerat: Quoniam vindemiauit me dominus. Vbi poteris videre, quæ ibi obſeruauimus. ר Res. Sup. 1.

p *Ergo ne comedent mulieres fructum ſuum*)? Quaſi dicat: Nuoquid hoc ſuſtinebis, vt mulieres fame coactæ comedant filios ſuos infaotes vnius palmi? Fortaſſe nonnullæ mulieres pepererunt ante tempus fœtus imperfectos, quos præ fame comederunt. In Samaria tempore regis Ioram mulier quædam comedit filium ſuum, vt cap. 10. libr. 4. Reg. proditum eſt memoriæ. Idem accidit in obſidiooe Hieroſolymæ per Romanos, vt Ioſephus & Egeſippus teſtantur.

q *Si occiditur in ſanctuario domini ſacerdos & propheta!*) Hoc ait per admirationem: quaſi dicat: Fuit ne hoc vnquam auditum, interfectos eſſe in templo domini ſacerdores & diuinos vates! E

r *Iacuerunt in terra foris.*] Iacuerunt inſepulti extra domos. Poteſt verti: Iacuerunt humi in plateis.

s *In die furoris tui.*] Id eſt in tempore ſeueritatis diuinæ tuæ iuſtitiæ. ש Xin.

t *Nec miſertus es.*] Subaudi differendo pœnam. Aliàs tamen illorom miſertus eſt: eſt enim eius iuſtitia cum miſericordia coniuncta. Et in omibus operibus miſericordia vtitur. Vnde Dauid Pſalm. 144. *Miſerationes eius ſuper omnia opera eius.* Vbi pro ſuper vertit Hieronymus in. Et Habacuch: *Cùm iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.* Vel vt verti etiam poteſt. Cùm iratus fueris, amoris recordaberis: nimirum eius, qoo omnia diligis, qoæ feciſti.

v *Vocaſti quaſi ad diem ſolennem, qui terrerent me de circuitu.*) Verba ſunt Hieroſolymæ, quorum hic eſt ſenſus. Tu domine vocaſti ad bellum hoc ad exitium meum tãquam ad feſtum ſolenne inimicos meos, qui erant in circuitu mei, vt me terrerent, & vaſtarent. Hoc ideo ait, quia ex regiooibus vndique Hieroſolymæ vicinis venerunt multi cum Chaldæis eam euertere cupientes, tanto gaudio exultantes ac ſi ad ſolennia celebranda venirent. Verba illa: *Qui terrerent me de circuitu*: poſſunt hunc habere ſenſum. Qui mihi terrorem incuterent in circuitu, hoc eſt in obſidiooe. Ita ei dixerat Deus apud Eſa. 29. *Circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo: & iaciam contra te aggerem, & monumenta ponam in obſidionem tuam.* ת Tau F

x *Et non fuit.*) Subaudi de Hebræis Hieroſolymæ, qui euaderet.

y *Inimicus meus.*] Hoc eſt exercitus Chaldæorum.

OBSERVATIONES ex Hebræo in LAMENTATIONEM II.

1 Non eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum.) *Pro recordari eſt in Hebræo verbum* זכר *Zacar, quod ſignificat recordari, & memorem eſſe, vt Iona 2.* Domini recordati ſunt. *Et Cantic. 1.* Exultabimus, & lætabimur in te memores uberum tuorum ſuper vinum: *pro quo poteris vertere: Memores amorum tuorum, qui ſunt ſuauiores vino. Sed quia verbum hoc ſignificat quoque redolere, vertunt nonnulli: Redolent amores tui pluſquam vinum. Et quia ſignificat etiam prædicare, vertunt alij: Prædicabimus amores tuos vino præſtantiores. Et vtitur Dauid Pſal. 37. cùm in eius inſcriptione ait ו Pſalmus Dauid in rememoratione. Pro quo poteris rectè etiam transferre. Ad commemorandum, ſubaudi peccata ſua, & ſupplicia, quibus ob ea cruciabatur: vt ex Pſalmi contextu videre licet. Hinc Zecer ſignificat memoriam, vt Pſal. 111.* In memoria æterna erit iuſtus: ab auditiooe mala non timebit. *Ac ſi diceret vir iuſtitia & pietate munitus nunquam decidet à memoria Dei: ſemper Deus illius recordabitur: eam ob cauſam non ita timebit auditionem rerum aduerſarum, vt ab animi tranquillitate depellatur. Qui enim iuſtitiam colunt & pietatem nullis calamitatum fulminibus, nullis improborum hominum*

A oppugnationibus franguntur, quia ſciunt Deum eſſe perpetuò ipſorum memorem, eorumque ærumnas, & tolerantiam, & animi firmitudinem intueri. Sed dices, diuinum Pſaltem 43. Pſalm. inducere viros iuſtos & pios ita Deum alloquentes: Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem. Quare faciem tuam auertis? obliuiſceris inopiæ noſtræ, & tribulationis noſtræ. Et ipſe Dauid omni iuſtitia & ſapientia præſtanti Pſalm. decimoſecundo periculis vndique cinctus, & in acerbis calamitatibus verſatus has voces ad Dominum emittit: Vſque quò Domine obliuiſceris mei in finem? vſque quo auertis faciem tuam à me? At etſi Deus videtur ad tempus hominum obliuiſci virtute præcellentium, quòd eos permittat à ſceleratis affligi, rerumque aduerſarum ictibus vulnerari, ſemper tamen eos memoria complectitur, omniumque rerum eorum recordatur. Sed vult eos aliquando illuſtriorem meritorum coronam exercere, atque per varios caſus & acerbas calamitatum anguſtias ad vitam ducere ſempiternam. Ipſe enim ait apud Eſai. quadrageſimonono. Nunquid obliuiſci poteſt mulier infantis ſui, vt non miſereatur filij vteri ſui? Et ſi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiſcar tui: ecce in manibus meis deſcripſi te. Hoc vltimum dicit, quia quando aliquid volumus memoriæ man-
B dare, filum ligamus in digito, vel in manu ſignum aliquod deſcribimus, vel in libro memoriæ exaramus. Ex quo effectum eſt, vt memoria quam Deus habet electorum ſuorum, liber monimenti vel memorialis appelletur. Eius meminit Malac. capite quinto cùm ait: Scriptus eſt liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius. In eo enim ſcripti erant timentes Deum, & de illius nomine ac gloria cogitantes. Vbi pro libro monumenti eſt in Hebraico Sepher Ziccaron, hoc eſt liber memoriæ, ſeu memorialis: Ziccaron enim à verbo hoc zacar deriuatur. Impij videntes viros pios affligi & lacerari, exiſtimant Deum nullam eorum tenere memoriam. Contrà verò diuinus vates teſtificatur, eum nunquam illorum memoriam deponere, qui illos diligit, illorum gemitus audit, & numerat, & ſcribit, eorumque perpetuò recordatur. Eſt enim ante oculos eius liber monumentorum, in quo eos habet ſcriptos, quos nulla vnquam delebit obliuio. Quare non debent in calamitatibus & doloribus ſpem amittere, ſed illam in Deo figere atque locare. Hoc autem loco ait Ieremias, Deum non eſſe recordatum ſcabelli pedum ſuorum, hoc eſt templi ſui, quia propter Iudæorum ſcelera illud permiſit à Babyloniis euerti. Sed quia verbum hoc, vt diximus, ſignificat redolere & ſuffumigare, poteſt verti locus hic: Non redoluit, vel non ſuffumigauit ſcabellum pedum eius. Non enim iam in templo thura & thymiamata redolebant.

C 2 Præcipitauit Dominus, nec pepercit omnia ſpecioſa Iacob.] Quidam vertunt degluttiuit: alij deuorauit, quod idem eſt. In Hebraico eſt verbum בלע Balagh, quod ſignificat præcipitare, deglutire, deuorare, abſcondere, perdere. Eo vtitur Eſa. capite vigeſimoquinto cum ait: Præcipitabit mortem in ſempiternum, nimirum Chriſtus, qui
1.Cor.15 ait apud Oſeam 13. Ero mors tua ô mors. Pro quo Apoſtolus in priore ad Corinthios vertit: Abſorpta eſt mors in victoria: ad Oſeam alludens & ad Eſaiam: nam verbum hoc ſignificans præcipitare, ſignificat etiam deglutire & abſorbere. In hac eadem lamentatione paulò poſt, vbi nos habemus: Dixerunt deuorabimus: pro deuorare eſt hoc idem verbum Balagh: pro quo capite ſecundo Ionæ, Latinus noſter interpres vertit deglutire: ita enim habet: Præparauit Dominus piſcem grandem, vt deglutiret Ionam. Et Pſalm. 106. deuorare. Omnis ſapientia eorum deuorata eſt: Hoc eſt perijt, & euanuit, vel præcipitata eſt. Hinc balagh ſignificat præcipitationem: vt Pſal. 51. vbi Dauid cum impio Doeg loquens: Dilexiſti, inquit, omnia verba præcipitationis lingua doloſa. Acſi dicat: Amas loqui omnia verba perniciem afferentia. Sed quia verbum balagh ſignificat quoque abſcondere, poteſt eſſe ſenſus: Gaudes, cùm loqueris omnia verba occultationis ſeu fraudis: qui enim doloſe loquitur, cor ſuum abſcondit. Acſi dicat, mirum in D modum delectaris verbis fraudulentis & doloſis, illa cupis ſemper loqui. At quoniam verbum hoc perdere ſignificat, poteſt verti locus hic Ieremiæ: Perdidit Dominus, nec pepercit omnia pulchra Iacob.

3 Et diſſipauit quaſi hortum tentorium ſuum.) In Hebraico eſt: ויחמס כגן שכו Vaiachmos Caggam Xucco. Verbum eſt chamas, quod ſignificat diſſipare: quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Significat etiam transferre. Quare poteſt verti locus hic: Et tranſtulit quaſi hortum tentorium ſuum. Vt ſit ſenſus: Tranſtulit Deus in Chaldæam populum ſuum, acſi eſſet tugurium horti. Significat inſuper rapere & ſpoliare: quæ ſignificatio huic loco mirabiliter conuenit: commiſit enim Deus direptioni ciuitatem ſuam, eamque per Chaldæos ſpoliauit. Præterea ſignificat contemnere, in quam ſignificationem accipitur cap. Ezech. 22. Sacerdotes eius contempſerunt legem meam. Pro quo poteris etiam vertere: Sacerdotes eius diripuerunt, vel ſpoliauerunt legem meam. Cum enim illam perperam interpretarentur, dicebantur verum eius ſenſum diripere, eamque germana intelligentia ſpoliare. Ad hæc ſignificat lædere, & perdere, vt Prouer. 8. Qui autem in me peccauerit, lædet animam ſuam: vel perdet animam ſuam. Quod verti etiam poteſt: Qui in me peccauerit, ſpoliabit animam ſuam: nimirum bonis E gratiæ perfectiſque virtutibus. Illud capite 15. Iob Lædetur quaſi vinea in primo flore botrus eius: poteſt verti: Perdet, quaſi vinea in primo flore botros eius: Hoc eſt amittet filios ſuos ſtatim in prima pueritia. Vel ſpoliabitur quaſi vinea in primo flore botris ſuis. Hoc eſt priuabitur filiis, cum adhuc fuerint infantes. Eadem eſt ſententia licet diuerſis verbis. Ad hoc verbo deducitur nomen חמס chamas quod ſignificat rapinam & iniquitatem: vt Geneſis ſexto. Corrupta eſt terra coram Deo, & repleta eſt iniquitate. Vbi paraphraſis Chaldaica pro iniquitate habet, rapina. Rectiſſimè tamen habet editio vulgata, quemadmodum Pſalmo ſeptimo: Super verticem ipſius iniquitas eius deſcendet. Vbi iniquitas accipitur pro pœna iniquitatis: vt ſit ſenſus: Et ſupplicium maleficij illius in eius caput redundabit. Læſio enim qua quis alium lædit, iniquitas illic appelletur. Verbum enim hoc noſtrum lædere ſignificat & perdere. Quare poteſt verti locus hic: Læſit, ſiue perdidit quaſi hortum tentorium ſuum.

4 Demolitus eſt tabernaculum ſuum.) Pro tabernaculo eſt in Hebræo nomen מועד Mohedh, quod ſignificat tabernaculum, eccleſiam, & templum, quo multi conueniunt: & feſtum & ſolennitatem, vbi populus congregatur. Nam pro eo vertit interpres noſter Threnorum 1. ſolennitatem, dicens: Eo quod non ſint, qui veniant ad ſolen- F nitatem. Pro quo R. Abraham vertit: Propterea quod non ſint, qui veniant ad ſanctuarium: hoc eſt, ad templum. Quare poteſt verti locus hic: Demolitus eſt, ſiue perdidit templum ſuum, vel congregationem ſuam. Deducitur enim à verbo יעד iahadh, quod ſignificat conuenire, congregare, conſtituere tempus. Septuaginta habent ἑορτὴν αὐτοῦ, hoc eſt, feſtiuitatem ſuam. Et ſtatim pro eodem hoc nomine vertit interpres noſter feſtiuitatem, dicens eodem verſu: Obliuioni tradidit Dominus in Sion feſtiuitatem.

5 Maledixit ſanctificationi ſuæ.) Pro maledicere eſt in Hebraico נאר naar, quod verbum ſignificat maledicere, eiicere, antiquare, abrogare, relinquere, auferre, attenuare, euertere, auferre à corde. Quæ omnia huic loco conueniunt. Septuaginta habent: Eiecit ſanctificationem ſuam. Pagninus: Proiecit à corde ſanctuarium ſuum. R. Ioſeph in commentariis: Abrogauit ſanctuarium ſuum. R. Abraham: Abſtulit & dereliquit templum R. Iehud. ſuum. Illud capite tertio Malach. In penuria vos male- R. Ionab. dicti eſtis: eſt ab hoc verbo, vt R. Iehuda, & R. Ionah teſtantur. Et hanc ſignificationem ſecutus eſt hoc loco noſter interpres.

Effu-

A 6 Effuſum eſt in terra iecur meum.) Quid hoc ſignificet, in explanatione oſtendimus: Septuaginta interpretes habent: Effuſa eſt in terram gloria mea. Hoc eſt, cecidit omnis honos meus, ruit in terram celebritas mea & amplitudo. Sed dices. Quæ eſt hæc diſcrepantia? Quæ eſt inter iecur & gloriam conuenientia? Velim tibi perſuadeas, In Hebræo eſſe nomen כבד Cabedh, quod ſignificat iecur, & rem eminentem & glorioſam, & honorem, & gloriam. Pro quo vocabulo Septuaginta tranſtulerunt δόξα, quod ſignificat gloriam, ſplendorem, & opinionem celebrem. Quare rectè interpres noſter, & rectè Septuaginta verterunt. Cùm enim nomen æquiuocum ſit, vnuſquiſque illud poteſt in eam accipere ſignificationem, quæ eſt ſcriptoris inſtituto accommodata: huic autem literæ vtraque ſignificatio eſt accommodatiſſima. Nec ſolum cabeth, ſed etiam cabedh gloriam ſignificat, & animam, quod ſit corporis gloria & ornamentum: vt Pſal. 29. Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Quod poteſt verti: Vt cantet tibi anima mea, & non ſileam. Ac ſi dicat: Vt anima mea te celebret præconiis bonitatis tuæ, de tuiſque laudibus non conticeſcat.

7 Compleuit ſermonem, ſuum quem præceperat.) Septuaginta interpretes habent: συνετέλεσεν ῥήματα αὐτοῦ Hoc eſt, compleuit verba ſua. Sed idem ſenſus eſt: eſt enim

B in verſione communi ſingularis numerus pro plurali: quod Septuaginta indicarunt: Ac pro ſermone poſuerunt ῥήματα, hoc eſt verba ſeu ſermones. Eodem vocabulo vtuntur cap. Iob 19. pro quo nos habemus ſermones. Ita enim eſt in editione vulgata: Quis mihi tribuat, vt ſcribantur ſermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro ſtylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè ſculpantur in ſilice? Ac ſi dicat Iob: Tantùm abeſt, vt exiſtimem verba mea, quibus meam tutor iuſtitiam, falſa eſſe & inania, vt optem in materia incorruptibili, qualis eſt durus lapis, ſcripta eſſe, vt ea ſemper poſteritas intueatur. Pro certè habent nonnulli codices celte, ſed error fuit librariorum. In codicibus enim antiquis, & in verſione Complutenſi ſcriptum eſt certè. Non me fugit quam multa barbari quidam interpretes ſuper vocabulo celtè fingant & ineptè philoſophentur: ſed vera lectio eſt certè. Nam nec in Hebraico, nec in Græco eſt nomen aliquod, quod celtem ſignificet. Nec Hieronymus, nec Philippus, nec Gregorius graues & antiqui Iob interpretes celtis meminerunt. In Hebraico eſt particula laad, quæ ſignificat aduſque: pro qua Hieronymus vertit certè. Et quia particula aduſque ſignificat etiam continuationem, verterunt Septuaginta interpretes: In ſeculum, ſed hoc paulò ante poſuerunt. Et nonnulli vertunt: In perpetuum. Ac ſi dicat: Vtinam ſculpantur in duro marmore, vt perpetuò durent. Cùm

Hieron.
Philip.
Gregor.
Hieron.

C hæc ſententia ſcripta ſit carminibus Hebraicè, non eſt mirum, quædam verba tranſponi. Ego exiſtimo horum verborum ordinem hunc eſſe. Quis mihi tribuat, vt ſcribantur ſermones mei in papyro? Quis mihi det, vt exarentur in libro tabularum ceratarum? Vel certè quod magis opto, vtinam ſculpantur in ſilice & duro lapide ſtylo ferreo, mox plumbi lamina formandi. Solent enim qui literas in marmoribus ſcribunt, primùm ſtylo ferreo eas excauare, deinde laminis plumbeis aut æneis vacua literarum ſpatia replere vt earum notæ euidentius appareant, magiſque perſpicuæ reddantur. Id in multis antiquis molibus & ſtructionibus, ac veterum monimentis hodie conſpicitur: quemadmodum Romæ in Marci Agrippæ inſcriptione, quæ adhuc extat in frontiſpicio rotundi templi, nunc ſanctiſſimæ virgini Mariæ dedicati, quod quondam in honorem omnium falſorum deorum conſtructum Pantheon vocabatur. Tu verò aduerte, & id quod hoc loco ait Ieremias perpende. Compleuit Deus ſermonem ſuum: de quo ait Chriſtus apud Ioannem capite decimoſeptimo: Sermo tuus veritas eſt. Et Iacobus primo. Genuit nos verbo veritatis, vt ſimus initium aliquod creaturæ eius: hoc eſt: vt ſimus in hoc mundo præſtantiſſima omnium creaturarum: cùm antea eſſemus comparati iumentis inſipientibus, & ſimiles facti illis: vt verbis vtar Pſalmographi quadrageſimooctauo. D

8 Conſurge, lauda in nocte.] Pro lauda eſt in Hebraico verbum רנן Ranan, quod ſignificat laudare, clamare, meditari, exultare. Ex hac verbi æquiuocatione fluxit interpretum varietas. Hieronymus vertit laudare. Pagninus, & Brixianus clamare. Septuaginta meditari. Sed hæc in idem ferè recidunt. Nam laudare hoc loco eſt præconiis Deum efferre, & clamoribus laudis celebrare. Sed quia hi clamores poſſunt eſſe in animo ſine vocibus externis, vertunt Septuaginta meditari, ſiue ad meditandum. Moſi enim nihil ore clamanti dixit Deus, Exodi decimoquarto: Quid clamas ad me? Pro laudare accipitur Eſaiæ quinquageſimoquarto: Lauda ſterilis, quæ non paris. Pro quo Septuaginta habent: Exulta ſiue lætare ſterilis, quæ non paris. Loquitur diuinus vates cum gentium populo, ſiue cum gentilitate, quæ, cum antea ſterilis eſſet, recepit fidem, & multis filiis abundauit: plures enim ex gentibus, quàm ex Iudæis in Chriſtum crediderunt, qui filij Dei nuncupantur. Quotquot autem eum receperunt, inquit Ioannes, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Significat *Ioann. 1.* etiam verbum hoc delectare, vt Pſalm. 64. Exitus matutini & veſperæ delectabis. Hoc eſt, tu Deus ſancte partes Orientis & Occidentis afficies gaudio, cum eas ad veram

E fidem tuam conuerteris. Cum Orientem & Occidentem velles dicere, dixit, exitus auroræ & veſperæ, quod ex altera parte dies, ex altera nox oriatur. Poteris per exitum matutini intelligere ſolem & diem, per exitum autem veſperæ lunam & noctem, vt ſit ſenſus: Tu Domine non ſolum in die proſperitatis, ſed etiam in nocte rerum aduerſarum iuſtorum animos oblectas. Poteſt verti: Exitibus matutini & veſperæ laudaberis. Nam dies & nox modo ſuo *Dani. 3.* Deum laudibus efferunt: iuxta illud trium puerorum: Benedicite noctes & dies Domino. Vt enim ait diuinus ac regius vates Pſalm. decimooctauo. Dies diei, hoc eſt ſucceſſio ordinatiſſima dierum, eructat verbum, hoc eſt loquitur Dei potentiam & bonitatem: & nox nocti, hoc eſt noctium viciſſitudo & perpetua conſtantia indicat ipſius Dei ſapientiam. Aſpicis verbum hoc ranan ſignificare laudare, recteque hoc loco verſum fuiſſe ab interprete noſtro Latino.

9 Leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum.) Septuaginta interpretes habent: pro animabus. Sed ſenſus eſt idem. Ponitur enim Hebraicè ſæpenumero ſingularis numerus pro plurali. Monemur hoc loco fundere preces ad Deum pro animabus mortuorum, vt Deus eas ducat ad gloriam ſempiternam: non pro illis, quæ ſunt in cœlo, nec pro illis, quæ æternis inferorum pœnis cruciantur, ſed

F pro illis, quæ in purgatorio detinentur. Capite decimoſecundo lib. ſecundo Machabæorum ſcriptum ita legimus. Facta collatione duodecim mille drachmas argenti miſit Hieroſolymam, nimirum Iudas Machabæus offerri pro peccatis mortuorum ſacrificium, bene & religioſè de reſurrectione cogitans. Niſi enim eos qui ceciderant, reſurrecturos ſperaret, ſuperfluum videretur & vanum, orare pro mortuis. Et quia conſiderabat quòd hi qui cum pietate dormitionem acceperant, primam haberent repoſitam gratiam. Sancta ergo eſt & ſalubris cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis ſoluantur. Hactenus ibi. Deploranda profectò eſt hæreticorum cæcitas & obſtinatio, qui negant purgatorium & pro mortuis preces & ſuffragia: cum hoc loco contrarium apertiſſimè aſſeratur. Nec poſſunt dicere hunc librum canonicum non eſſe: ſi quidem diuus Au- *Auguſt.* guſtinus cum cœtu doctorum ſanctorum aſſeueranter affirmant eum eſſe canonicum. Et ita aſſertum eſt in concilio Carthaginenſi, & in concilio Tridentino. Deinde diuus Paulus capite tertio prioris ad Corinthios. Vnuſquiſque opus, inquit, quale ſit, ignis probabit. Si cuius opus manſerit, quod ſuperædificauit, mercedem

A accipiet. Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur: ipſe autem ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem. *Hoc eſt ſaluabitur, ſed per purgatus igne purgatorij gloriam cæleſtem conſequetur. Ita locum illum Hieronymus, Auguſtinus, Ambroſius, Gregorius, & cæteri patres vetuſtate, ſanctitate, ſapientia admirandi explanarunt. Idem apoſtolus capite ad Philippenſes ſecundo.* In nomine, *inquit,* Ieſu omne genu flectatur cœleſtium, & terreſtrium, & infernorum. *Vbi per infernos eos intelligit, qui in purgatorio ad tempus pœnas luunt peccatorum ſuorum. Perſpicuum eſt enim, qui æternis inferorum pœnis torquentur, non flectere genua nomini Ieſu, quod perpetuò execrantur. Sunt ergo in purgatorio, qui Chriſtum colunt, cui genua flectunt. Idem depromitur ex capite quinto Apocalypſis, vbi omnes creaturæ, quæ ſunt ſubtus terram, dicuntur*

Auguſt. *Deum laudare. Auguſtinus quæſtione prima de Dolcitij quæſtione purgatorium eſſe teſtatur, in libro de cura pro mortuis agenda, idem aſſerit. Sed ante Auguſtinum hoc affir-*

Dionyſ. *mauit Dionyſius Areopagita capite ſeptimo eccleſiaſticæ hierarchiæ, & poſt illum Gregorius in epiſtola ad Bonifacium, & in dialogis multis in locis. Hæc veritas fuit in concilio Cabilonenſi aſſerta, & in ſacros canones relata de conſecratione diſt. primo capite. Viſum præterea. Et Damaſcenus atque Iſidorus conſuetudinem in eccleſia Chriſti orandi pro defunctis in purgatorio exiſtentibus à tempore apoſtolorum aiunt dimanaſſe. Itaque eſſe purgatorium animarum illiſque eccleſiæ ſuffragia prodeſſe eſt veriſſimum: & ita tenet ac docet ſemperque tenuit ac docuit S. Rom.*

B

1. Tim. 2. *eccleſia catholica, quæ vt D. ait Paulus in epiſtola priore ad Timotheum,* eſt columna & firmamentum veritatis. *Sed poſtquàm animæ exeunt ex purgatorio, aut tanta ſunt prædita ſanctitate, vt cum ex hac vita migrant, nihil habent, quod purgent, ſtatim cæleſtem gloriam conſequantur, an expectent vſque ad vniuerſale iudicium, magna inter viros ſapientia præſtantes quæſtio quondam fuit.*

Hieron. *Hieronymus explicans illud Pſalm. ſexageſimooctauo:* Aſcendiſti in altum, cepiſti captiuitatem: *videtur aſſerere animas ſanctorum ante diem vltimi iudicij beatas eſſe, & in cœlo cum Chriſto aggregatas diuinam eſſentiam videre, eaque frui, & habere vitam æternam.*

Ambr. *Idem videtur ſentire Ambroſius verba illa apoſtoli explanans in epiſtola ad Philippenſes:* Cupio diſſolui, &

Auguſt. eſſe cum Chriſto. *In eadem ſententia eſt Auguſtinus explicans illud Apocalypſis capite ſexto.* Datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ. *Et Gregorius in explanatione eiuſdem loci. Et Anſelmus in expoſitione capite quinto poſterioris ad Corinthios. Et multi alij*

C *magni nominis authores. Et hæc eſt vera ſententia, firmiterque tenenda, quemadmodum epiſtolis decretalibus Innocentij tertio & Benedicti decimoprimo ſummorum pontificum ſancitum & aſſertum eſt: & œcumenici concilij Florentini decreto confirmatum. Sunt autem concilij Florentini ſub Eugenio quarto pontifice maximo hæc verba: Definimus illorum animas, qui poſt baptiſma ſuſceptum nullam omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam quæ poſt contractam peccati maculam vel in ſuis corporibus, vel eiſdem exutæ corporibus, prout ſuperiùs dictum eſt, ſunt purgatæ, in cœlum mox recipi, & intueri clarè ipſum Dominum trinum & vnum, ſicuti eſt, pro meritorum tamen diuerſitate alium alio perfectius. Hæc concilium Florentinum. Benedictus decimoprimo de conſilio pontificum, quos cardinales appellant, & ſummi pontificis collegas, magnorumque theologorum conſenſu ait huiuſmodi animas ante ſumptionem ſuorum corporum & iudicium generale, eſſe in cœlo & paradiſo cæleſti cum Chriſto ſanctorum angelorum conſortio aggregatas, videreque diuinam eſſentiam immediatè ſe bene & clarè & apertè illis oſtendentem, eademque perfrui, eſſeque in vita æterna beatas. Quare hoc eſt verum, & de fide tenendum. Armeni tamen quondam aſſerebant nullam animam ante diem iudicij eſſe beatam, nec Deum videre: con-*

D

Thom. *tra quos ſcripſit Guido Carmelita, & diuus Thomas in quodam opuſculo, quod inſcribitur contra Græcos & Armenos. Fuerunt tamen multi authores grauiſſimi & doctiſſimi, qui in erronea Armenorum opinione fuiſſe videntur, quos iuxta temporum ſeriem in quibus floruerunt, recenſebo, vt eos prudenter legas, & piè ac ſapienter interpreteris.*

Irenæus *Irenæus epiſcopus Lugdunenſis in fine libro quinto aduerſus*

Iuſtinus. Tertul. *hæreſes: Iuſtinus philoſophus & martyr in libro quæſtionum à gentibus poſitarum quæſtione ſeptuageſimaſexta. Tertullianus Florens libro aduerſus Martionem quarto & libro de anima capite antepenultimo & vltimo. Origines homilia ſeptima in Leuit. & libro ſecundo & quarto Periarchon. Lactantius Firmianus libro ſeptimo diuinarum inſtitutionum capite vigeſimoprimo. Victorinus martyr epiſcopus Pitabionenſis in commentariis in Apocalypſim explicans illud: Vidi ſub altari Dei: Ioannes Chryſoſtomus homil. trigeſimanona in priorem ad Corinthios explicans verba illa: Si in hac vita tantùm ſperantes ſumus. Theodoretus Cyrenenſis epiſcopus in commentariis decimoprimo capite epiſtolæ Pauli ab Hebræos: Arethas epiſcopus Cæſarienſis in commentariis in Apocalypſim collectis ex Andreæ Cæſarienſis epiſcopi monumentis in explanatione horum verborum: Vſquequò domine non vin-*

E

Oecumen. Theoph. Euthy. *dicas ſanguinem noſtrum: Oecumenius in caput decimumprimum epiſtolæ Pauli ad Hebræos: Theophilactus epiſcopus Bulgariæ in eodem loco. Euthymius Zigabenus in commentariis in caput vigeſimumtertium euangelii authore Luca: Bernardus ſermone tertio in feſto omnium ſanctorum. Hi ſunt qui videntur aſſerere animas ante generale iudicium non eſſe beatas. Sed illud intelligendum eſt de corporum reſurrectione, quam Deus ſanctis ſuis repromiſit. Ea enim adhuc differtur, vt ſimul omnes reſurgamus, & non ſine nobis conſummatam animæ & corporis beatitudinem percipiant. Et quoniam ſancti nondum adhuc corporis immortalitatem receperunt, non habent beatitudinem omnino perfectam, omnibuſque numeris abſolutam, nihilominus tamen iam ſunt beati in gloria cæleſti, vbi Deo suo ſempiterna fruuntur. Ac ita intelligendi ſunt patres aientes animas ſanctorum, qui è vita migrarunt, eſſe quidem in requie, non autem beatas eſſe niſi poſt reditum corporum ad vitam. Et hoc modo ſententia patrum, quos citaui, poſſunt ad decretum concilii Florentini reduci. Verum ſi aliqua catholicorum doctorum dicta non potuerint hanc recipere interpretationem, non ideo debes tam illuſtrium patrum eruditionem pietatemque contemnere, quoniam eccleſia illorum temporibus nondum aliquid hac in re ſtatuerat credendum.* F *Semper tamen verum fuit ſanctorum animas è corporibus egreſſas, eo modo quo ſacrum decreuit & docuit concilium, beatas eſſe, Deumque videre, eſſeque purgatorium animarum, quibus viuorum preces proſunt, vt ex hoc Ieremiæ loco colligitur.*

10 Vide Domine.) *Pro vide eſt in Hebraico verbum* ראה Raab, *quod ſignificat videre, & miſereri: vt Geneſis capite vigeſimonono.* Vide Domine humilitatem meam. *Vel vt poteſt etiam verti: Vidit Deus afflictionem meam. Simili modo Pſalmo trigeſimo.* Quoniam reſpexiſti humilitatem meam. *Humilitas enim ſæpe pro moleſtia & afflictione vſurpatur. Tunc autem Deus eam videre dicitur, cum eius qui illa angitur, miſeretur. Videre eius miſereri ſæpenumero eſt.* Præteriens

Matt. 9. Mar. 2. Luc. 5. Ioan. 9. vidit hominem ſedentem in telonio Matthæum nomine: & ait illi: Sequere me. Et præteriens vidit hominem cæcum à natiuitate, *quem mirabiliter curauit. Hinc Dauid Pſalmo ſeptuageſimonono miſericordiam Dei, implorans:* Domine Deus virtutum, *inquit,* conuerte nos: oſtende faciem tuam, & ſalui erimus. *Imò ipſe Deus appellatur Deus viſionis hoc eſt Deus miſericordiæ: illud enim capite 16. Geneſis.*

Vocauit

A Vocauit autem Agar nomen domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidiſti me: *Poteſt verti: Tu Deus viſionis: eſt enim in Hebræo* ראי *Roi, quod nomen viſionem ſignificat: Ac ſi diceret: Tu es Deus qui mei miſertus es. Vel qui omnium miſereris. Vel qui omnia vides. Eam ob cauſam antiquiſſimi Ægyptij volentes Deum ſignificare, pingebant ſceptrum rectum cum oculo in faſtigio, intelligens per ſceptrum regiam dignitatem, diuinámque iuſtitiam, per oculum autem circumcirca proſpicientem Dei prouidentiam omnia videntis & gubernantis. Ita hunc hieroglyphicum interpretatur Cyrillus Alexandr. libr. 9. aduerſus Iulianum, & Pierius Valerianus in hieroglyphicis. Vel appellatur Deus viſionis, quia viris iuſtis calamitate confectis apparebat. Vel quia videndus erat ab hominibus humana aſſumpta natura: de quo vaticinatus eſt Baruch dicens cap. 3. In terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. Vbi more prophetico præteritis vtitur pro futuris. De illo ait cap. 53. Eſaias:* Vidimus eum, & non erat aſpectus. *Vidit enim illum oculis lumine vaticinationis illuſtratis in monte Caluariæ crucifixum, & vulneribus ſaucium: iuxta id quod dictum fuerat cap. 22. Geneſis iuxta ſeptuaginta interpretum verſionem, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. Hoc eſt, in monte dominus viſus eſt. Pro quo editio noſtra vulgata ex Hebræo tranſtulit: In monte Dominus videbit. In monte namque Caluariæ vim ac magnitudinem miſericordię oſtendit, non ſolum pro amicis, ſed etiam pro inimicis ſanguinem profundens; ſéque hoſtiam conſtituens. Quare veriſſimum fuit dictum illud: In monte Dominus videbit, hoc eſt miſerebitur. Et illud: In monte dominus viſus eſt: nimirum multò antè à diuinis vatibus, & tempore mortis eius corporis oculis à populo circunſtante. Mons enim ille ſacrificij Iſaac fuit mons poſtea Caluariæ appellatus; vt in commentariis noſtris in caput 11. Danielis oſtendimus: qui mons Moria, hoc eſt mons viſionis quondam appellabatur. Cùm igitur videre ad Deum relatum & aſpicere ſignificet, & miſereri, poteſt verti locus hic Ieremiæ: Miſerere Domine, & perſpice, quem vindemiaueris.* D

CAPVT III.

א [a] Ego vir videns paupertatem meam [b] in virga indignationis eius.
א [c] Me minauit, & adduxit in tenebras, & non in lucem. E
א [d] Tantùm in me vertit, & conuertit manum ſuam tota die.
B [e] Vetuſtam fecit pellem meam, & carnem meam, contriuit oſſa mea.
ב [f] Ædificauit in gyro meo, & circundedit me felle & labore.
ב [g] In tenebroſis collocauit me, quaſi mortuos ſempiternos.
ג [h] Circum ædificauit aduerſum me, vt non egrediar, aggrauauit compedem meum.
ג [i] Sed & cum clamarem, & rogarem [k] excluſit orationem meam.
ג [l] Concluſit vias meas lapidibus quadris: [m] ſemitas meas ſubuertit.
ד [n] Vrſus inſidians factus eſt mihi, leo in abſcondito.
ד Semitas meas ſubuertit, [o] confregit me, poſuit me deſolatam.
ד [p] Tetendit arcum ſuum, & poſuit me quaſi ſignum ad ſagittam.
ה [q] Miſit in renibus meis filias pharetræ ſuæ.
ה [r] Factus ſum in deriſum omni populo meo, canticum eorum tota die.
ה Repleuit me amaritudinibus, [s] inebriauit me abſynthio.
ו [t] Et fregit ad numerum dentes meos, [v] cibauit me cinere.
ו [x] Et repulſa eſt anima mea, [y] oblitus ſum bonorum.
ו [z] Et dixi: [aa] periit finis meus: [bb] & ſpes mea à domino.
[cc] Recordare paupertatis & tranſgreſſionis meæ, abſynthij & fellis.
ז [dd] Memoria memor ero, & tabeſcet in me anima mea.
ז [ee] Hæc recolens in corde meo, in Deo ſperabo.
ז [ff] Miſericordiæ domini, quia non ſumus conſumpti, [gg] quia non defecerunt miſerationes eius. F
C
ח [hh] Noui diluculo, multa eſt fides tua.
ח [ii] Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

EXPLANATIO.

a *Ego vir videns paupertatem meã.*) Duo ſuperiora capita duob. alphabetis ſcripta tres verſiculos ſibi connexos ab vna litera incipientes commate concludũt. In hoc autem 3. cap. quilibet verſiculus à ſua eadémque incipit litera ordine alphabeti ſeruato. Et ita omnes primi tres verſiculi incipiũt ab aleph, alij tres à beth & ſic deinceps: ita vt vnus integer verſus tres continens verſiculos, ternas literas eaſdémque contineat. Sed iam ad literę explanationem accedamus. Ego vir videns paupertatem meam. Hoc eſt, ego ſum vir ille, qui meam intueor inopiam, qui meam experior & intelligo egeſtatem. Hoc caput referunt nonnulli, & rectè quidem, ad populum Hieroſolymitanũ ſpoliatum à Babyloniis, & calamitatibus oppreſſum, quem aiũt Ieremiam hoc loco inducere afflictũ, direptioni cõmiſſum, & ęrũnas ſuas lamẽtantem. Alij totum hoc de Ieremia in carcerem coniecto interpretantur. Poteſt de Ieremia intelligi à carcere abducto, ſed afflicto & ſpoliato. Cùm enim ærũnas ſuas aſpiceret, & in gemitibus & querelis Hieroſolymæ verſaretur, aliquãdo ipſe loquitur, aliquãdo ipſam vrbem loquentem facit, aliquando populũ quemadmodum duobus fecit ſuperioribus capitib. Ac ita nos caput hoc explanabimus. Loquitur igitur

A hoc loco de inopia & familiæ difficultate ob ciuitatis direptionem vel ob regis, magnarúmqoe Hieroſolymæ tyrannidem, qui eum in carcerem coniecerant, & rebus domeſticis ſpolianerant. Vt aquilarum pennæ aliarum auiom pennis admiſtæ eas conterũt, & abſumunt: ſic tyranni vim videntur habere inſitã *ſimilitudo* hominés lædendi & ſpoliandi. Vel accipitur hoc loco paupertas pro calamitate, vt pſal. 30. *Infirmata eſt in paupertate virtus mea*. Et cap Eſai. 48. *Elegi te in camino paupertatis*. Hinc effectum eſt, vt pauper interdũ pro afflicto accipiatur: vt ca. 36. Iob: *Eripient de anguſtia ſua pauperem*. Et pſal. 9. *Factus eſt Dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in tribulatione* Et pſa. 24. *Quia vnicus & pauper ſum ego*: Hoc eſt, quia ſolus, & afflictus ſum ego.

b *In virga indignationis eius.*) Id eſt, in ſupplicio iræ Dei, & vehemente eius furore. Senſus eſt: Ego ſum ille, qui meam inopiam & calamitatem vſu tractando cognoſco in hac Hieroſolymæ euerſione, diuinæque iuſtitiæ ſeueritate. Prudens eſt, qui calamitatem & miſeriam ſuam conſiderat & perpendit: ſtultus autem, qui illam minimè perſpicit & cognoſcit. Et ait cap. 3. Apoc. Beatus Ioannes: *Neſcis, quia tu es miſer & miſerabilis, & pauper, & cæcus, & nudus*. Solet autem perſpici virga furoris Dei, quando Deus hominibus diuitias aufert, potentiam, & lætitiam, nec eum conB temnant, ſéque efferant in ſublime. Vt enim auibus ſolemus pennas reſecare, ne longius auolent, & fu*Similitudo* giãt: ſic Deus quibuſdam alas poteſtatis, opum, & voluptatum coortingit, ne extollantur, ipſumque Deum aſpernentur. Aliquando taman hoc efficit Deus ob alias cauſas iuxta iudicia eius morbis interdum abſcondita, ſed ſemper iuſta: quæ quando ſeueritatem præ ſe ferunt, nomine virgæ, vt hoc loco, ſignificantur. Perſpicuum eſt enim per virgam intelligi flagellum & caſtigationem: vt ca 9. Iob: *Auferat à me virgam ſuam*. Et pſalmo 88. *Viſitabo in virga iniquitates eorum*. Et ca. 4. prioris ad 1. Corint. *In virga veniam ad vos, an in charitate?*

c *Me minauit.*) Subauditur Deus. Et adduxit in tene-
א bras: hoc eſt in afflictiones & rerum aduerſarum caligines. Et non in lucem: hoc eſt, non autem in gaudium & proſperitatem. Significari nomine tenebrarum calamitatem, & nomine lucis felicitatem, indicant verba illa Iob cap. 17. *Poſt tenebras ſpero lucem*. Et trigeſimo: *Præſtolabar lucem: & eruperunt tenebræ*. Hoc totum: *Me minauit, & adduxit in tenebras*: poteſt referri ad tyrannum, qui ipſum Ieremiam ad ſeipſum duxit, & in obſcurum carcerem coniecit. Sumitur minare producere.

C d *Tantum in me vertit, & conuertit manum ſuam.*] Hoc
א eſt, me duntaxat flagellauit. Accipitur manus pro flagello, vt capite oſtendimus ſuperiore. Conuertere & admouere manum in aliquem, eſt illum percutere, & moleſtiis conficere. Eam ob cauſam ait. *Vertit & conuertit*: qoia eum tyrannus oon ſemel, ſed iterum atque iterum percuſſit. Sunt, qui exiſtiment, hęc referri ad Deum, coius permiſſione tyrannus Ieremiam affligebat. Loquitur more afflictorum, qui ſoas tãtùm calamitates conſiderant, acſi alij calamitoſi non eſſent. Quam ob cauſam vtitur particula *tãtùm*. Vel refertur ad manum: vt ſit ſenſus: Me afflixit ſolùm, nullàque conſolatione leniuit. Nam reipſa non ipſe ſolùm quin potius plerique mortales calamitatibus interdum premuntur. Pauciſſimi ſunt qui perpetua felicitate potiãtur: Vt Phœnix non eſt niſi vnica, vixque credita cuiquam: ſic rara eſt perpetua terũ proſperarum abundantia. In omni enim re præſtantiſſimum quidque rarum eſt. Cæterum pro tantùm poteſt verti profectò, vel vtique: & tota hæc litera ita ordinari: Profectò contra me verſus eſt, & admouit manum ſuam tota die: Nimirum Deus, vel tyrannus D eius permiſſione.

e *Vetuſtam fecit pellem meam & carnem meam.*) Hoc ב eſt, ita me virga flagellauit, vt conſuetudo calamitatis diuturna callum obduxerit cuti atque carni meę, & fregerit oſſa mea. Vel fecit veteraſcere cutem meam, quæ præ dolore & anxietate vetus ac nigra reddita eſt. Eodem modo Iob cap. 30. *Cutis mea denigrata eſt ſuper me*. Vel inducit Ieremias hoc loco Hieroſolymam loquentem, atque per pellem intelligit homines plebeios, per carnem deliciis deditos, per oſſa viros fortitudine præſtantes: qui omnes in vrbis vaſtitate fuerũt grauiter afflicti, Pagninus vertit, Cõſumpſit, carnem meam, & pellem meam: confregit oſſa mea. ב

f *Ædificauit in gyro meo.*) Hoc eſt, collocauit Deus exercitum Babylonicum in circuitu murorum meorum: méque felle & labore, id eſt acerbiſſimis miſeriis circumſepſit. Poteſt referri ad ipſum Ieremiam, vt ſit ſenſus: Oppugnauit me Deus vndique, & doloribus ac moleſtiis circum vallauit. Fel accipitur pro angore & moleſtia, vt ca. Iere. 23. *Potabo eos felle*.

g *In tenebroſis collocauit me quaſi mortuos ſempiternos.*)
Coniecit me in carcerem: vnde non exirem, quem- ב admodum mortui perpetuis tumulis mãdantur. Vel coegit me, vt deliteſcerem in caliginoſa ſpelunca illorum inſtar, qui iam pridem è vita exceſſerunt. Hoc E fecit Ieremias inimicorum metu coactus. Eodem modo Dauid pſal. 142. *Collocauit me*, inquit, *in obſcuris, ſicut mortuos ſeculi*. Ita appellat ſpeluncas & latebras, in quas ſe abdebat metu Saulis. In illis collocat Deus afflictos homines quaſi mortuos ſempiternos, quando ita eos deſtituit ſolatio, vt nullam eos in hac vita conſolationem ſperare ſinere videatur. Itaque per mortuos ſempiternos vel ſeculi illi intelliguntur, qui perpetuo mortui ſunt: vel qui ad æternas inferorum pœnas releganiur.

h *Circum ędificauit aduerſum me, vt non egrediar.*) Id ג eſt, circundedit & circumſepſit me, vt nõ euaderem. Eodem modo Iob ca. 19. *Semitam*, inquit, *meam circumſepſit*.

i *Aggrauauit compedem meum.*] Hoc eſt grauem fecit obſidionem meã. Vel loquitur Ieremias de neruo, quo alligatus fuerat io carcere. Quemadmodum de Ioſeph in Ægypti carcerem coniecto dicitur in pſalmo 104. *Humiliauerunt in compedibus pedes eius: ferrum pertranſiit animam eius, donec veniret verbum eius*. Ferrum appellat vinculum ferreum, quo alligatus fuit donec veniret à Deo vis illa interpretandi ſomnia: de quibus c. Gen. 41. diuina loquitur ſcriptura. Et de ſeipſo ait Iob cum Deo loquens ca. 13. *Poſuiſti in neruo pedem meum*. F

k *Excluſit orationem meam.*) Clauſit aures ad preces ג meas: non mihi poſtulata conceſſit. Ita Dauid pſal. 21. *Deus meus clamabo per diem, & non exaudies*. Clementiſſimus Deus quid nobis vtile ſit intuens, diſſimulat interdum noſtras exaudire preces, vt augeat vtilitatẽ. Vult, vt vita ſupplicio purgetur, & vera tranquillitas, quæ hic non inuenitur, alibi quæratur. Vel refertur hoc ad regem Hieroſolymæ, qui tyrannicè Ieremiã tractans eum noluit audire.

l *Concluſit vias meas lapidibus quadris.*] Hoc dicit pro- ג pter obſidionem, qua intra vrbis mœnia populus Iudaicus ita obſidebatur, vt exire non poſſet. Vel loquitur Ieremias de proprio labore, & carcere, quò fuerat coniectus: acſi dicat: Clauſit vias meas grauibus impedimẽtis, ne poſſem fugere, & euadere. quadrata vbi poſita fuerint, firma iacent, & minimè prolabuntur.

m *Semitas meas ſubuertit.*) Repetitio eſt ſuperioris. Nullam mihi reliquit viam, qua me poſſem in fugam conicere,

A conſicere, & perniciem declinare. Idem dicebat Dauid pſal 141. *Periit fuga à me: & non eſt, qui requirat animam meam.* Hoc eſt, nullo modo poſſum fugere: nec eſt, qui velit aut deſideret vitam meam.

ד n *Vrſus inſidiatus factus eſt mihi leo in abſconditis.*) Nimirum hoſtis meus Nabuchodonoſor, qui & inſidioſè & fortiter, occultè & apertè me oppugnauit. Hieroſolyma eſt, quæ loquitur. Comparat regem Babylonicum cum vrſo & leone propter crudelitatem, & inſidias, atque potentiam, & tyrannidem. Ca. 28. Prouerbiorum ait Salomon: *Leo rugiens, & vrſus eſuriens princeps impius ſuper populum pauperem.* Et Amos 5. *Quomodo ſi fugiat vir à facie leonis, & occurrat ei vrſus.* Vbi vrſus & leo pro tyrannis accipiuntur. Acſi dicat diuinus vates: Affliget vos Deus ob ſcelera veſtra: veniet ſuper vos dies indignationis eius. Ac cùm exiſtimaueritis liberos vos eſſe ab vno tyranno, in alium immaniorem incidetis.

o *Confregit me, poſuit me deſolatam.*] Hoc eſt, euertit me, ac penitus vaſtauit. Lamentatur mœſta Hieroſolyma exitium ſuum, & clades, quas acceperat à Nabuchodonoſore. Poteſt totum hoc ad Ieremiam referri: acſi dicat: Fregit me Deus, & poſuit me vt vrbem deſolatam. Vel confregit me inimicus meus rex Hieroſolymę, quia Deus ita permiſit. Frangitur calamitatibus & contumeliis vir iuſtus & pius, ſimiliter ſceleratus & impius: ſed hic eſt vitrum, quod confra-
B ctum nihil valet: Ille verò eſt argentum, quod etiamſi frangatur, non tamen ſuum pretium amittit. Confringere idem eſt aliquãdo quod affligere & proſternere: vt pſal. 17. *Confringam illos, nec poterunt ſtare.* Et c. 4. Amos *Confringitis pauperes.* In quam ſignificationem accipitur hoc loco Ieremiæ.

ד p *Tetendit arcum ſuum, & poſuit me quaſi ſignum ad ſagittam.*] Hoc eſt, grauiter me vulnerauit. In arcu enim quantò longiùs trahitur chorda, tantò concitatior & furioſior exit ſagitta. Hoc fuit capite præcedente explanatum. Quod autem ait fuiſſe ſe vt ſcopum conſtitutum, quo diriguntur ſagittæ & iacula, ſignificat ſe eſſe ab omnibus afflictum, multiſque calamitatibus confectum. Ita Iob cap. 16. *Confregit me, & poſuit me ſibi quaſi in ſignum*: vt ſcilicet me ſagittis configerent, mihique apertè repugnarent. Id voluit Simeon ſignificare de puero Ieſu, cùm dixit apud Luc. 2. *Poſitus eſt in ſignum, cui contradicetur.* Et diuus Paulus moleſtiis & anxietatibus circunſeptus c. 3. prioris ad Theſ. *Nemo, inquit, moueatur tribulationibus iſtis: ipſi enim ſcitis, quod in hoc poſiti ſumus.* Acſi dicat: Nemo ob calamitates meas perturbetur: nam ad hoc ſum veluti ſcopus conſtitutus, vt iaculis traiiciar.

C
ה q *Miſit in renibus meis filias pharetræ ſuæ.*) Id eſt, confixit me ſagittis: quæ filię pharethræ dicuntur, quòd ex ea vt ex vtero matris egrediantur. Ca. 30 ait Iob: Pharetram ſuam aperuit, & afflixit me. Hæc dicitur Deus feciſſe, quia illius voluntate & poteſtate & Ieremię, & Iob inimici faciebant.

ה r *Factus ſum in deriſum.*) Idem ait ca. 20. idem Ieremias, quem Iudæi irriſerant, & in prouerbium atque cantilenam traduxerant.

ו s *Inebriauit me abſynthio.*] Id eſt, acerbiſſimis doloribus me confecit. Eſt enim abſynthium herba fœtida & amara, quæ Luſitanicè appellatur aloſna. Non dicit: Potauit me abſynthio, quod ipſum erat acerbum: ſed ipſo me inebriauit, quod eſt acerbiſſimum. Acſi dicat: Tantus fuit dolor meus, vt mihi ſenſum ferè eriperet.

ו t *Et fregit ad numerum dentes meos.*] Id eſt, contudit mihi numerum dentium: multos mihi dentes cõfregit. Frangere ſiue conterere dẽtes alicui eſt illum affligere, & calamitatibus lacerare: vt pſal. 3. *Dentes peccatorum contriuiſti.* Et 57. *Deus conteret dentes eorùm in ore ipſorum.* Pro ad numerum, vertunt nonnulli, lapide aut ſilice, alij, arena. Ac dicunt, Ieremiæ in carcere datum fuiſſe panem miſtum arenis & lapidibus ad comedendum. Et hoc voluiſſe illum hoc loco ſignificare. D

v *Cibauit me cinere.*) Hoc eſt, dedit mihi cinerem ad edendum. Significat ſe in maximo luctu & mœrore verſatum fuiſſe, pſal. 101. ait Dauid: *Cinerem tanquam panem manducabam.* Poteſt verti: Operuit me cinere. Paraphraſtes Chaldæus tranſtulit: Humiliauit me.

x *Et repulſa eſt anima mea.*) Subaudi, à Deo, qui me noluit audire. Ita Dauid pſal. 43. *Nunc autem, inquit, repuliſti, & confudiſti nos.* Acſi dicat: Non ſolùm nos Domine non audis, ſed etiam ignominia afficis, & repellis. Et pſal. 59. *Deus repuliſti nos, & deſtruxiſti nos.* Et 88. *Tu verò repuliſti, & deſpexiſti.* Quibus verbis ſuam & populi deplorat calamitatem. Emendatiores codices habent: Repulſa eſt à pace anima mea. Et tũc ſenſus eſt: Vita mea proiecta eſt ab hominum pace. Cùm enim Ieremias veritatem diceret, & ſcelera obiurgaret, erat iniuriis obiectus, in hominúmque odium incurrebat. Id voluit ipſe ſignificare capite 15. cùm has voces emiſit: *Vę mihi mater mea, quare genuiſti me virum rixæ, virum diſcordiæ in vniuerſa terra?* Hanc eſſe exiſtimo germanam huius loci explanationem. Septuaginta enim, & Pagninus, & Brixianus habent à pace. Ac ita eſt in Hebræo. ו E

y *Oblitus ſum bonorum.*) Id eſt, iam mihi omnino excidit ex animo memoria felicitatis. Tam longum temporis fluxit interuallum, poſtquam eam amiſi, vt iam non ſim memor, qualis illa fuerit.

z *Et dixi.*) Nimirum in corde meo: hoc eſt, mecũ cogitaui. Dicere aliquando pro cogitare vſurpatur: vt cap. Geneſis 27. *Dixitque in corde ſuo.* Et Iob. 7. *Si dixero: conſolabitur me lectulus meus.* Et pſal 9. *Dixit enim in corde ſuo: oblitus eſt Deus.* Et Eſaiæ ca. 38 *Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium.*

aa *Periit finis meus.*) Euanuit res, quam expectabam. Vel periit terminus vitæ meę: iam amplius non viuã.

bb *Et ſpes mea à Domino.*) Subaudi, periit. Sperauerat aliquid certo tempore, quod non adeptus eſt. Quare euanuit ſpes eius circa rem illam: non quòd de Deo deſperaret, cùm dicat paulò poſt: Hæc recolens in corde meo in Deo ſperabo: ſed videns fluxiſſe tempus, quo certum aliquid expectauerat, illius ſpem amiſit.

cc *Recordare paupertatis & tranſgreſſionis meæ, abſynthij & fellis.*) Id eſt, memoria tene Domine inopiam meam: & qualiter ex diuitiis ad illã tranſgreſſus ſum: ſimiliter omnes dolores meos, nomine abſynthij & fellis ſignificatos, memoria comprehende. Accipitur tranſgreſſio pro tranſitu de opibus ad paupertatem: vel pro tranſmigratione & exilio. In diuinis literis accipitur pro flagitio, diuinæque legis violatione, vt ca. Ioſue 22. *Quæ eſt iſta tranſgreſſio?* Et 1. Eſdræ 10. *Lugebat enim tranſgreſſionem eorum.* Et 3. epiſtolæ ad Galatas: *Quid igitur lex? Propter tranſgreſſionem poſita eſt.* At hoc loco tranſgreſſio idem eſt, quod exilium & tranſitus atque proſcriptio. Verùm ſi literam Hebraicam conſulueris, perſpicies hoc nomen pro quo Latinus interpres vertit tranſgreſſionem, ſignificare etiã plãgorem & lamentum: quæ ſignificatio mirum in modum conuenit huic loco. Poteſt verti: Recordare calamitatis & lamentationis meæ. Totam hanc orationem voluit Ieremias ſignificare, cùm dixit capite vltimo harum lamentationum: Recordare Domine, quid acciderit nobis. ז F *Infrà 5.*

A dd *Memoria memor ero, & tabeſcet in me.*] Id eſt, in memoria hæc habebo: & deficiet in me anima mea. Vel ſic: Recordando recordabor harum rerum, & lamentabitur me anima mea.

ee *Hæc recolens in corde meo in Deo ſperabo.*] Pro in Deo eſt in libris emendatiotibus ideò: & hæc eſt vera lectio. Senſus eſt: Verſo in mente mea hæc, quæ ſequuntur, nimirum magnam eſſe Dei miſericordiã, ideo ſperabo. (*ſimilitudo*) Nauis vt conſiſtat in mari proiicit anchoram: ſi anchora fixa eſt in terra firma, tuta eſt nauis: ſin autem anchora manet in aqua agitata fluctibus, tunc nauis periclitatur. Nauis in mari eſt vita noſtra in mundo, cuius anchora ſpes eſt. Si ſpes fixa eſt in cœlo, in tuto eſt nauis, ſin autem eſt in fluxis ac concitatis vndis rerum humanorum, eſt vitæ noſtræ nauis periculis certiſſimis proximè obiecta. Intuere quid dicat apoſtolus capite 6. epiſtolæ ad Hebræos: *Confugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis.* Id eſt, vſque ad cælum. Et Iob cap. 13. *etiamſi*, inquit, *occiderit me: in ipſo ſperabo.* Volens Eſaias Deum ad diuinam mouere pietatem cap. 33. ei commemorat ſpem quam poſuerat in illo: ita enim ait: *Domine miſerere noſtri: te enim expectauimus.* Et Ieremias capite 17. *Spes mea tu Domine in die afflictionis.* Et Dauid Pſalm. 24. *Vniuerſi qui ſuſtinent te, non confundentur.* Et 39. *Beatus vir cuius eſt nomen Domini ſpes eius, & non reſpexit in vanitates & inſanias falſas.*

B De Abraham ait apoſtolus cap. 4. epiſtolæ ad Romanos: *Qui contra ſpem in ſpem credidit.* Ac ſi dicat: Qui cùm natura à ſpe decideret, ſpe tamen adductus Deo credidit promittenti. Vt imago cerea ad ignem applicata liqueſcit, & abſumitur, aurea autem eadem incorrupta manet: ſic homo fragilis & inconſtans igne calamitatis tactus ſpem amittit, totiúſque diſſoluitur: ille autem qui virtute ſolidus eſt ac firmus, idem perſeuerat: nunquam ei ſpes infringitur, nec conſtantia labefactatur. Viri ſapientia muniti nunquam deſperant omninò: nam adhibere in conſilium cogitationum deſperationem hominum eſt inſipientium, & in rebus magnis grauiter errantium: ſpes enim cum rerum omnium deſperatione confligit. Id quodam modo intelligentes veteres Romani templa ſpei & ſapientiæ coniuncta ædificarunt. Qui fieri poſſet, vt homines vulneribus ſaucij, contumeliis confecti, & calamitatibus acerbiſſimis lacerati cupiditates temerarias coercerent, inanes ſolicitudines pellerent, & in virtute firmiter conſiſterent, niſi ſpem haberent in Deo fixam ac locatam? Hæc eos ita corroborat atque confirmat, vt nec rerum aduer-

C ſarum ictibus debilitentur, nec variis ęrumnarum oppugnationibus de gradu pietatis deiiciantur. Sed oportet firmam ſpem habere, etiam ſi Deus differat promiſſa: nam, vt Eſai. ait: *Qui crediderit, non feſtinet.* Et Dauid pſal. 26. *Expecta Dominum, & viriliter age.* Et diuus Paulus cap. 10. epiſtolæ ad Hebræos: *Nolite amittere confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem.* Deus Dauidem in adoleſcentia regem deſignauit, ſed tot támque acerbis fuit calamitatibus exagitatus vir ille, priuſquàm regni poſſeſſionem adiret, vt niſi firmiſſimam haberet ſpem, poſſet ad dubitandum induci. At ipſe dicebat pſal. 25. *In Domino ſperans non infirmabor*: Et ad eandem ſpem populum cohortans aiebat pſal. 61. *Sperate in eo omnis congregatio populi, effundite corã illo corda veſtra.* Et Ieremias hoc loco: *Hæc recolens in corde meo, ideo ſperabo.* Et paulò pòſt: *Pars mea Dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.*

ff *Miſericordia Domini, qui non ſumus conſumpti.*) Nónulli Latinorum interpretum exiſtimant hoc loco, miſericordiæ, eſſe in genitiuo numeri ſingularis, cum D re ipſa ſit nominatiuus pluralis, vt ex litera liquet Hebraica. Senſus eſt Miſericordiæ Dei in cauſa ſunt, vt viui relinquamur. Niſi illæ eſſent, omnes ſimul conſumpti fuiſſemus. Idem ait cap. 1. Eſaias. *Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus: & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus.*

gg *Quia non defecerunt miſerationes eius.*) Nos enim citra condignum puniuit, & viuos reliquit miſertus noſtri propter nomen ſuum. Iuxta id quod ipſe Deus ait apud Eſaiam cap. 46. *Propter nomen meum longe faciam furorem meum.* Id intelligens Habacuc ait cap. 3. *Cùm iratus fueris, miſericordię recordaberis.* Vt mare fons eſt humeris: ſic Deus fons eſt miſericordiæ. (*ſimilitudo*) Sed quemadmodum mare cum humore habet coniunctum ſaporem amarum: ſic Deus admiſtam miſericordiæ habet iuſtitiam, quæ nobis amara videtur.

h *Noui diluculo: magna eſt fides tua.*) Quidam interpretantur: apertè cognoſco magnam eſſe fidem tuam. Exiſtimant enim noui eſſe verbum, noui nouiſti. At ſi Hebraicam conſulas literam, videbis veram lectionem eſſe: nouæ diluculo, ſiue nouæ cotidiè. Eſt igitur nomen adiectiuum numeri pluralis, nõ autem verbum. Nouæ etiam habent nonnulli codices correcti ad marginem. Ac ita exiſtimo tranſtuliſſe Latinum noſtrum interpretem: ſed vitio librariorum effectum eſſe, vt pro nouæ ſcriptum ſit noui. Eſt igitur E ſenſus: Singulis diluculis, hoc eſt cotidie nouæ apparent diuinæ miſericordiæ. Dixerat antea: Non defecerant miſerationes eius. Et proximè addit: Nouę diluculo: acſi dicat: imò cotidie eas nouas experimur. Et tunc conuertens ad ipſum Deum ſermonem ait: *Multa eſt fides tua.* Hoc eſt, magna eſt ô Deus in verbis tuis veritas: firmus es & fidelis in promiſſis tuis. Id enim quod promiſiſti, vſurum te eſſe nobiſcum miſericordia, ſine dubio præſtitiſti. Accipitur hic fides nõ pro virtute theologica, quæ eſt, vt ait apoſtolus in epiſtola ad Hebræos, ſubſtantia rerum ſperandarum, argumentum non apparentium, ſed pro ea, quæ authore Cicerone libr. primo officiorum, eſt dictorum conuentorúmque conſtantia & veritas, quę fidelitas appellatur. Vnde Dauid pſal. 144. *Fidelis*, inquit, *Dominus in omnibus verbis ſuis.* Et Apoſtolus ca. 10. prioris ad Corinthios: *Fidelis Deus eſt, qui non patietur vos tentari ſupra id, quod poteſtis.*

ii *Pars mea Dominus.*) Hoc eſt, Deus eſt hæreditas ac poſſeſſio mea. Quoniam patris diuitiæ inter hæredes diſtribuuntur in partes, quarum quælibet eſt tota vniuſcuiuſque portio, accipitur pars pro tota hæ- F reditate. Id intelligens Dauid pſal. 15. *Dominus*, inquit, *pars hæreditatis meæ, & calicis mei.* Hoc eſt, Deus eſt tota hæreditas mea, & tota merces calamitatis meæ, nomine calicis ſignificatæ. Sed ego exiſtimo hæc verba Chriſti eſſe, quem Dauid inducit loquentem, acſi dicat: Deus eſt hæreditas hęreditatis meæ, & cruciatuum meorum. Hæreditas Chriſti eſt eccleſia catholica: huius autem eccleſiæ hæreditas & præmium ſempiternum Deus eſt, qui eſt etiam pręmium laborum cruciatuúmque eiuſdem Chriſti, quibus eadem manet merces ſempiterna. Ita Athanaſius & Theodoretus & Flaminius hunc locum explanarunt. Vbi vides partem pro tota accipi portione. Eodem modo pſalmo ſeptimoſecundo. *Deus cordis mei, & pars mea Deus in ęternum.* Vel vt poteſt etiam verti: Rupes cordis mei, & pars mea Deus ſempiterna. Vocabulum ſignificans Deum ſignificat etiam rupē, fortitudinem, & ſtabilitatem. Senſus eſt: Stabilitas robur & firmitudo mentis meæ, vniuerſa hæreditas mea, meę opes & copię, & ęterna poſſeſſio Deus eſt.

Dicitur

A Dicitur etiam hæreditas pars ſortis, quia ſortibus diuidebatur. Quamobrem Apoſtolus cap. 1. epiſtolæ ad Coloſſenſes: *Gratias*, inquit, *agentes Deo & patri, qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.* Hoc eſt, qui dignos nos fecit hæreditatis ſanctorum, quæ D eſt in lumine gloriæ. Vel quæ lumine euangelicę doctrinæ comparatur.

ט [a] Bonus eſt Dominus ſperantibus in eum; animæ quærenti illum.
ט [b] Bonum eſt præſtolari cum ſilentio ſalutare Dei.
ט [c] Bonum eſt viro, cùm portauerit iugum ab adoleſcentia ſua.
י [d] Sedebit ſolitarius & tacebit: [e] quia leuauit ſe ſuper ſe.
י [f] Ponet in puluere os ſuum, [g] ſi forte ſit ſpes.
י [h] Dabit percutienti ſe maxillam, [i] ſaturabitur opprobriis.
כ [k] Quia non repellet in ſempiternum Dominus.
כ [l] Quia ſi abiecit, & miſerebitur ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum.
כ [m] Non enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios hominum.
ל [n] Vt contereret ſub pedibus ſuis omnes vinctos terræ.
ל Vt declinaret iudicium viri in conſpectu vultus altiſſimi.
ל Vt peruerteret hominem in iudicio ſuo, Dominus ignorauit.
מ Quis eſt iſte, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?
מ Ex ore altiſſimi non egredientur nec mala, nec bona.
B מ [o] Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis ſuis?
נ [p] Scrutemur vias noſtras, & quæramus, & reuertamur ad Dominum.
נ [q] Leuemus corda noſtra cum manibus ad Dominum in cœlos.
נ Nos iniquè egimus, & ad iracundiam prouocauimus, [r] idcirco tu inexorabilis es.
ס [s] Operuiſti in furore, & percuſſiſti nos: occidiſti nec pepercisti.
ס [t] Oppoſuiſti nubem tibi ne transeat oratio.
ס [v] Eradicationem & abiectionem poſuiſti me in medio populorum.

a *Bonum eſt dominus ſperantibus in eum.*] Dixerat proximè: *Pars mea Dominus: propterea expectabo eum*, nunc oſtendit ſe hac in re duci ratione, quoniã Deus bonus eſt, clemens ac benignus erga eos, qui in illo ſpem ſuam collocant, à qua nequaquam auertuntur. Loquitur de ſpe formata, quæ eſt cum charitate coniũcta, & in Deum tendit: Ideo ait ſperantibus in eũ: non autem ſperantibus in eo. Hi rectum cor habent: de quibus ait Dauid Pſal. 72. *Quàm bonus Iſrael Deus iis, qui recto ſunt corde.* Ac ſi dicat: Beneficus eſt vtique Deus in eos, qui nec rebus piorũ aduerſis, nec impiorũ proſperis adducuntur, vt ex ſpe diuinæ bonitatis deturbentur. Dei natura eſt bonitas, vt diuinus ait Dionyſius: quam ob cauſam erga omnes bonus eſt, nam vt ipſe ait apud Lucam capite ſexto: *Deus benignus eſt ſuper ingratos & malos.* Sed quia eius bonitas clariùs erC ga nos oſtenditur, atque elucet, qui in ipſo ſpem figunt, qui nouam in dies augẽt fortitudinem, ait hoc loco Ieremias: *Bonus eſt dominus ſperantibus in eum.* De quibus ait Eſaias capite quadrageſimo: *Qui ſperant in domino mutabunt fortitudinem, & aſſument pennas ſicut aquilæ, current, & non laborabunt, volabunt, & non deficient.* Mutare fortitudinem eſt non cadere animo, ſed nouum robur indies recipere.

b *Bonum eſt præſtolari cum ſilentio ſalutare Dei.*] Coniungit ſilentium cum ſpe ad animi fortitudinem alendam & confirmandam: iuxta illud Eſaiæ trigeſimo: *In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra.* Vbi per ſilentium non ſolùm taciturnitatem intelligit, ſed etiam patientiam & tolerantiam qua muniti ſperare debemus ſalutare Dei, hoc eſt, ſalutem à Deo tribuendam, diuinúmque remedium & auxilium. Poteris per ſalutare Dei hoc loco filium Dei intelligere, mundi ſeruatorem, Ieſum Chriſtum Deum noſtrum: de quo dicebat eximius patriarcha Iacob, in quo priſcis illis temporibus admirabilis fides mirabiliter eluxit, capite Geneſis quadrageſimonono: *Salutare tuum expectabo Domine.* Pro quo antiquus Onchelus paraphraſtes Chaldæus habet: Salutare tuum expecto domine, dixit pater noſter Iacob. Non expecto ſalutare Gedeon filij Ioas, quæ eſt ſalus temporalis, nec ſalutare Samſon filij Manue, quæ eſt ſalus tranſitoria. Sed expecto redemptionem Chriſti filij Dauid, qui venturus eſt ad accerſendum ſibi filios Iſrael: cuius redemptionem deſiderat anima mea. Hactenus ille. De ſalutari hoc ait Dauid pſalm. nono. *Exultabo in ſalutari tuo.* Et ſexageſimoquarto: *Exaudi nos Deus ſalutaris noſter. Spes omnium finium terræ, & in mari longè.* Et octuageſimoquarto. *Oſtende nobis domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis.* Et Eſaias capite vigeſimoquinto: *Exultabimus & lætabimur in ſalutari eius.* Et quinquageſimoſecundo: *Videbunt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri.* Illud animo & brachiis F iuſtus Simeon apud Lucam ſecundo cecinit: *Nunc dimittis ſeruum tuum domine ſecundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Et ipſe Lucas 3. iuxta Eſaiæ vaticinationem: *Videbit*, inquit, *omnis caro ſalutare Dei noſtri.* Hoc eſt Chriſtum, qui nobis attulit ſalutem & cæleſte remedium. Illum expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de illo vaticinabantur diuini vates: eius ſanguine erant mundi labes abluendæ, & iniquitates expiandæ. Eum expectabat Ieremias, cum has voces emitteret: *Bonum eſt præſtolari cum ſilentio ſalutare Dei.* De ſeruatore Hieroſolymæ ad totius mundi ſaluatorem ſermonem tranſtulit ſpiritu prophetico raptus noſter diuinus vates.

c *Bonum eſt viro, cum portauerit iugum ab adoleſcentia ſua.*) Oportet enim Deo non ſolùm fructum tribuere prouectæ ætatis, ſed etiam florem offerre adoleſcentiæ. Nomine iugi lex Dei ſignificatur: vt cap. Eccleſiaſtici quinquageſi. 1. *Collum veſtrum ſubiicite iugo.* De

A illo dicebant impij pſalmo 2. *Proiiciamus à nobis iugum ipſorum.* De illis ait Oſeas 7. *Reuerſi ſunt, vt eſſent abſque iugo.* Vnde appellantur filij Belial, hoc eſt ſine iugo, vt eſt cap. Iudicum 19. explanatum. Eã ob cauſam appellat Chriſtus dominus euangelium ſuum iugũ, cùm ait apud Matt. 11. *Tollite iugum meum ſuper vos: iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.* Nec lex diuina tantùm, ſed humana etiam iugum appellatur: vt cap Ieremiæ 27. *Quicunque non curuauerit collum ſuum ſub iugo regis Babylonis, &c.* Et cap. 10. lib. 2. Paralipomenon: *Pater tuus grauiſſimo iugo nos preſſit.* Huc alluſiſſe videtur Pythagoras, cum dixit: Μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν hoc eſt, iugum ne tranſgrediaris: Acſi diceret: legem ne violes. Pro quo alij vertunt: Stateram ne trãſilias. Eſt enim ſtatera ſymbolum æquitatis, vt Dorico illo Prouerbio indicatur: Iuſtior ſtatera. Ita Demetrius Byzantius apud Athenæum libro dipnoſophiſtarum decimo interpretatur. Nec mirum, nam zigos ſiue zigon, & iugum ſignificat & ſtateram, vt ex Aeliano & Ammonio conſtare videtur. Iugum autem Dei oportet ab adoleſcentia portare, vt vitia coerceantur, & tenera ætas aſſueſcat dare operam virtutibus, & ad æternitatem alatur. Nam vt ait in Prouerbiis Salomon capite 22. *Adoleſcens iuxta viam ſuam etiam cùm ſenuerit, non recedet ab ea.* [*ſimilitudo*] Vt noua arborum virgulta facilè flectuntur, at vbi ligna effecta ſunt dura & obliqua, flecti non poſſunt, nec in directum dirigi: ſic tenera ætas flexibilis eſt. & facilè mouetur ad honeſtatem, B ſed ſenectus vitiis aſſueta vix ad rectam viuendi rationem contorquetur. Id animo percipiens Dauid aiebat pſalmo ſeptuageſimo: *Deus docuiſti me à iuuentute mea.* Et Eccleſiaſticus ſeptimo: *Filij tibi ſunt, erudi illos, & curua illos à pueritia eorum.* [*ſimilitudo*] Vt tractabilis molliſque cera recipit impreſſionem, dura autem nequaquam: ſic puer à teneris, vt aiunt, vnguiculis erudiendus eſt in lege Dei, vt cum lacte nutricis veram ſinceràmque doctrinam ſuxiſſe videatur. Nam poſtquã aſſiduitate vitiorum dureſcit, ſigillum virtutum haud quaquam valet recipere. Et vt ait Horatius: Quo ſemel eſt imbuta recẽs ſeruabit odorem teſta diu. Eam ob cauſam præclarè monet Quintilianus, vt ſtatim optima diſcantur, quoniam nihil tenacius memoria, complectimur, quàm quod rudibus annis percepimus. Id quod Ariſtoteles docuerat lib. Moralium Nicomachiorum 2.

d *Sedebit ſolitarius, & tacebit.*) Subauditur vir, qui portauit iugum ab adoleſcentia ſua, de quo proximè locutus fuerat. Solitudo enim & ſilentium maximè conducunt ad iugum domini æquo animo ferendum. C De ſolitudine ait Deus apud Oſeam 2. *Ducam eam ad ſolitudinem, & loquar ad cor eius.* De ſilentio ait per Eſaiam 32. *Cultus iuſtitiæ ſilentium.* De vtroque ait Dauid pſal. 101. *Similis factus ſum pelicano ſolitudinis:* Quod poteſt verti: Silui ſicut pelicanus ſolitudinis. [*ſimilitudo*] Quemadmodum pelicanus & aquila cæteræque aues nobiles ſolent hominum familiaritatem declinare, & ad loca deſerta confugere: ſic viri ſapientia & animi altitudine præſtantes ſolent hominum frequentiam euitare, & à cœtu amicorum, mundique tumultu tanquam in portum ſe in ſolitudinem recipere. [*Similitudo*] Et quemadmodum equus freno reprimitur & domatur: ita homo ſilentio in gyrum rationis ducitur. Poteris per hęc duo verba, ſedere & tacere, abiectionem & calamitatem intelligere, vt c. 47. Eſaiæ: *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.* Vel verbo ſedere ſignificatur conſtantia, tolerantia & firmitudo, vt ait Theodoretus: accipitur enim ſedere pro manere, vt ca. 1. explicauimus. [*Similitudo*] Vt vaſa vacua faciliùs mouentur, quàm plena, ſic homines ſtulti faciliùs mutantur quam ſapientes. Quam ob cauſam viri iuſtitia & ſapientia muniti nouitates fugiunt & mutationes, pręſertim in republica gubernãda. D [*ſimilitudo*] Nam quemadmodũ corpora noſtra ſolent in morbos incidere autumno ob tẽporis mutationem: ſic reſpublica ſolet morum nouitate offendi ac lædi.

e *Quia leuauit ſe ſuper ſe.*] Non ſuper alios ſe effert vir iuſtus, vt velit principatum obtinere, quod eſt ſuperbiæ proprium, ſed ſuper ſeipſum, quod ad animi pertinet humilitatem. [*ſimilitudo*] Nam vt in ſtatera quantò magis pars vna deprimitur, tãtò altiùs altera extollitur: ita in vera religione, quantò quis depreſſiùs ſe abiicit per humilitatem, tantò excelſiùs effertur per virtutem & contemplationem. Qui ſe leuant ſuper ſe. ad altiſſimam diuinarum rerum cõtemplationem rapiuntur. Nonnulli codices correcti habent: quia leuauit ſuper ſe: ſubaudi iugum domini: vt ſit ſenſus: Manebit in ſolitudine, & ſilebit, quia ſuper ſe iugum domini portauit. Cæterùm leuare haſtam eſt bellum mouere, vt cap 11. lib. 1. Paralipomenon: *Iſte leuauit haſtam ſuper trecentos.* Idem eſt leuare gladium, vt capit. Eſaiæ 2. *Non leuabit gens contra gentem gladium.* Leuare oculos eſt contemplari: vt pſal. 120. *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi.* Hoc eſt, in cœlos: vel vt Hieronymus & Auguſtinus explicant, in ſanctos, qui inſtar montium ſole iuſtitiæ prius illuminantur. Sed quoniam ſequitur: *Vnde veniet auxilium mihi. Auxilium meum à Domino, qui fecit cœlum & terram:* videtur per montes Deum intelligere, qui ca. 2. Eſaiæ, & 4. Michææ mons appellatur E in ſingulari propter eſſentiæ vnitatem, hoc autẽ pſalmo montes in plurali propter trium perſonarum diſtinctionem. Poteſt nihilominus hic loc⁹ ita etiam verti ex Hebræo: Leuaui oculos meos in montibus, vnde veniret auxilium mihi: auxilium meum à Domino conditore cœli & terræ. Acſi dicat: Cùm eſſem in montibus conſtitutus, circunſpexi vndique, omniáque oculis colluſtraui, num aliunde ad me præſidium veniret: ac nullum vidi ab hominibus, ſed ſolùm à Deo totius vniuerſitatis creatore. At hoc Ieremiæ loco leuare ſuper ſe, eſt iugum Dei ſuper ſe ferre, eiúſque legem ſeruare, animúmque eius iudicio & voluntati ſubiicere.

f *Ponet in puluere os ſuum.*) Ponere os ſuum in puluere eſt ſuppreſſa voce loqui, & abiectè ac humiliter de ſe ſentire, ſéque puluerem vocare. Contrà verò de ſuperbis & arrogantibus ſcriptum eſt pſal. 72. *Poſuerunt in cœlum os ſuum.* Hoc eſt, excelſa de ſe prædicarunt, vitámque ſuam vanis laudibus extulerunt. Vel ponere in cœlum os ſuum eſt Deum ipſum execrari, & maledictis laceſſere. Ponere ſolium eſt potentiam F exercere, vt ca. 49. Ieremiæ: *Ponam ſolium meum in Aelam:* hoc eſt potentiam meam exercebo in Aelamitas Theodoretus exiſtimat ponere os in puluere hoc loco eſſe non reſpondere ad conuicia, ſed ſilere, acſi os eſſet plenum terra.

g *Si forte ſit ſpes.*] An ſe fortaſſe offerat ſpes aliqua à calamitate euadendi.

h *Dabit percutienti ſe maxillam.*) Iuxta illud Eſaiæ c. 50. *Ego autem non contradico: corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus.* Id docuit Chriſtus dominus apud Matth. 5. cùm dixit: *Si quis te percuſſerit in dextera maxilla tua, præbe & alteram.* Quod intelligitur de animi præparatione.

i *Saturabitur opprobriis.*) Replebitur ignominiis & contumeliis, quibus veluti epulis oblectabitur. Ita diuus Paulus ad Rom. 5. *Gloriamur,* inquit, *in tribulationibus.* Diuus Petrus capit. 4. prioris epiſtolæ ſuæ. *Communicantes Chriſti paſſionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.* Beatus Iacobus primo. *Omne gaudium exiſtimate fratres, cùm*

in va-

A *in varias tentationes incideritis.* Et ſeruator noſter Chriſtus Dominus apud Matthæum quinto. *Beati eſtis, cum male dixerint vobis homines, & perſecuti vos fuerint: Gaudete, & exultate, quia merces veſtra copioſa eſt in cœlis.*

כ k *Quia non repellet in ſempiternum Dominus.*) Etiam ſi iuſtus moleſtiis aliquando & calamitatibus prematur, eámque ob cauſam dicatur à Deo repulſus & derelictus: non tamen hoc erit perpetuò, ſed ad tempus. Idem ait his verbis capite 28. Eſaias: *Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plauſtri.* Acſi dicat: Deus non affliget in perpetuum virum pium, nec eum ſupra vires intolerabili conficiet calamitate. Permittet eum interdum ad eius vtilitatem torqueri, ſed illum tandem afficiet gaudio, & ad priſtinam oblectationem reuocabit. Vnde ait Dauid Pſalm. 76. *Nunquid in æternum proiiciet Deus, & non apponit, vt complacitior ſit adhuc?* Quaſi dicat non.

l *Quia ſi abiecit, & miſerebitur.*) Senſus eſt: Quoniam
כ iuſtus Deus pius eſt pater, cuius eſt punire, & miſereri: ideo ſi flagellat, conſolabitur. Capite Tobiæ 3. eſt
B de Deo literis mandatum: *Cum iratus fueris, miſericordiam facies.* Et paulò pòſt de viro iuſto: *Si in probatione fuerit: coronabitur: ſi autem in tribulatione fuerit liberabitur: & ſi in correptione fuerit, ad miſericordiam tuam venire licebit.*

m *Non enim humiliauit ex corde ſuo, & abiecit filios ho-*
כ *minum.* Animaduertit Deus in homines, eóſque mulctat, non vt ex animo velit perdere illos, ſed ad maius illorum meritum, & illuſtriorem gloriam, ac alias ob cauſas iuſtas quidem, licet nobis aliquando nec cognitas, nec exploratas. Punire ad perdendum non eſt propriũ eius opus, ſed miſereri, & peccata condonare. Id voluit ipſe oſtendere ſtatim, cùm natus eſt: nam Romæ regione Tranſtiberina fons olei apparuit, qui diem integrum copioſo fluuio manauit, quoniam ille in mundum veniebat, qui eſt fons miſericordiæ. Authores ſunt Eutropius in hiſtoria Romanorum. Oroſius lib. 6. Addo Viennenſis Archiepiſcopus in Chronicis. Paulus Diaconus in hiſtoria, Gotifridus Viterbienſis in Chronicis parte 6. Sabellicus Ennead. 7. libro 1. Conradus abbas Vrſpergenſis, Platina in vitis pontificum, Guilielmus Spirenſis in 1. centenario. Eſt quippe Deus pater miſericordiarum, vt ait ad Corinth. Diuus Paulus. Cùm autem ſit fons miſericordiæ per oleum ſignificatæ, punit nos, vt noſtri miſereatur: caſtigat enim, vt ſaluet. Id voluit E-
C ſaias ſignificare, cùm dixit cap. 28. *Vt faciat opus ſuum, alienum opus eius: vt operetur opus ſuum, peregrinum eſt opus eius ab eo.* Opus Dei appellat tribuere miſericordiam hominibus, in eóſque conferre beneficia, opus autem alienum & peregrinum ab eo iraſci, & ſupplicium ſumere. Sed percutit, vt ſanet: ferit, vt medeatur. Ille enim eſt, qui ca. Deuteronomij 32. ait: *Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & ſanabo.* De illo ait Iob. 5. *Ipſe vulnerat & medetur: percutit, & manus eius ſanabunt.* Quemadmodum enim me-
Similitudo dicus infligit cauterium, non propter ſe, ſed propter ægri ſanitatem: ſic Deus caſtigat, & vulnerat, non vt perniciem paret, ſed vt medeatur. Ipſe enim ait apud Ezechielem 19. *Nolo mortem peccatoris, ſed vt magis conuertatur, & viuat.* Ex quo colligis eius flagellum pietatem eſſe. Id ſignificat ille verſiculo illo Pſalm. 88. *Viſitabo in virga iniquitates eorum, miſericordiam autem meam non diſpergam ab eo, nec nocebo in veritate mea.*

n *Vt conterat ſub pedibus ſuis omnes vinctos terræ.*) Oſtendit Dei miſericordiam, verúmque eſſe id, quod dixerat, cum non humiliare & affligere ex corde homines. Ordo eſt: Deus ignorauit conterere tyrannicè pedibus ſuis afflictos in hoc ſeculo, qui vincti & D
pauperes terræ appellantur: iuxta illud Pſalmi 68. *Exaudiuit pauperes Dominus, & vinctos ſuos non deſpexit.* Vel per vinctos terræ eos intelligit, qui vinculis peccati in terra alligati ſunt terreſtria, ſéque ad cœleſtia minimè extollentes. Ignorauit etiam declinare à recto iudicio in conſpectu ſuo: hoc eſt iniuſtè iudicare: & perdere homines in iudicio inſtar tyrannorum, impiorúmque iudicum, qui innocentes iniuſtè damnant. Cap. Iob. 34. ſcriptum eſt: *Verè Deus non condemnabit fruſtra, nec omnipotens ſubuertet iudicium.* Ignorare hoc loco eſt ſcientia approbationis neſcire. Ita accipitur cap. 8. Oſe. *Principes extiterunt*, inquit Deus, *& non cognoui.* Id eſt, non illud approbaui. Eodem modo Matth. 25. *Amen amen dico vobis: Neſcio vos.* Et 14. prioris ad Corinth. *Si quis ignorat, ignorabitur.* Et ſi Deus omnia ſcit, ſingulari tamen quodam modo illud ſcire dicitur, quod approbat: illud ignorare, quod reprobat: vt Pſalm. 1. *Nouit Dominus viam iuſtorum, & iter impiorum peribit.* Hoc eſt, Deus virorum iuſtitia ac pietate præſtantium ſanctitatem ac viuendi rationem ſingulariter diligit, & approbat: nefariorum autem mores, vitam, & mortem deteſtatur. Itaque vt illi perpetuò florentes erunt, atque felices: ſic iſti ad æternos inferorum ignes re- E
legabuntur. Verùm vbi nos habemus hoc Ieremiæ loco: *Dominus ignorauit*: quidam legunt: Dominus non vidit, ſeu non cogitauit. Quaſi dicat: Nec vult in homines tyrannidem exercere, nec hoc ei in mentem venit: nec hoc vnquam fecit, ne cogitauit quidem.

Quis iſte, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?) Eos arguit, qui diuinam negant prouidentiam. Senſus eſt: Quis eſt tam ſtultus, qui dicat fieri aut euenire res ſine diuina permiſſione, diſpoſitione, & voluntate? Grauiter errant, qui humanas res omnes caſu, aut fataliter ita contingere aiunt, vt Deus inferiora non curet. Falluntur ſine dubio, qui exiſtimant, nec bona nec mala egredi ex ore altiſſimi: hoc eſt, ex ſententia & diſpoſitione Dei. Apud Eſaiam ait Deus cap. 45. *Ego Dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum.* Ac ſi dicat: Ego proſperitatem efficio & calamitatem, bonum & malum. Dicitur Deus creare malum, non quòd malum culpæ efficiat, ſed quòd fieri permittat. Dicitur verò facere malum pœnæ, quod nefarios homines ſupplicio conſtringat, in eóſque aliquando grauiter animad- uertat. Ita intelligitur, quod ait diuinus vates Amos F
cap. 3. *Si erit malum in ciuitate, quod Deus non fecerit?* Quaſi dicat, non. Id voluerunt veteres Ægyptij ſignificare Dei imagine, quam pingebant tenentẽ manu zonam, qua cœlum & terram cingebat: intelligentes per zonam diuinam prouidentiam, qua Deus omnia colligat, continet, & moderatur. Qua de re vide Euſebium in libris de præparatione euangelica, & Cœlium Auguſtinum hieroglyphicis. Theodoretus autem, & priſci alij theologi diuinam hanc prouidentiam per ſcalam, quam vidit Iacob Geneſis 28. cœlum terrámque attingentem, ſignificari aſſerebant. Deus enim prouidentia ſua cœlum copulat cum terra: & ipſe proſpera & aduerſa emittit. Quare magna debet eſſe in omni calamitate conſolatio conſiderare prouidentiam Dei, nihilque euenire hominibus, cuius ipſe non ſit author aut actiuè, aut permiſſiuè: eúmque omnia & ſingula perſpicere, & ad ſalutem noſtram moderari. Fuerunt tamen, qui dicerent Deum immortalem non curare mortalia, nec ſingularia regere, aut prouidere. Et ita diuinam prouidentiam auferebant. Sed eius aſſertor fuit Dauid, qui Pſalm. 22. cecinit, *Dominus regit me, & nihil mihi deerit; in loco paſcuæ ibi me collocabit.* Et Pſalm. 35.

A *Lætentur & exultent gentes, quoniã iudicas populos in æquitate, & gentes in terra dirigis.* Et Sapiens c. Sapientię 6. *Quoniam puſillum & magnũ ipſe fecit: & æqualiter cura eſt illi de omnibus.* Et 14. *Tua ergo pater prouidentia ab initio cuncta gubernat.* Et Diuus Paulus Acto. apoſtolorum. 7. de Deo loquens: *In ipſo,* inquit, *viuimus, mouemur, & ſumus.* Et Chriſtus Deus noſter apud Matth. 10. *Nonne duo paſſeres aſſe veneunt, & vnus ex illis non cadit ſuper terram ſine patre veſtro? Veſtri autem capilli capitis omnes numerati ſunt.* Aſpicis igitur nihil fieri ſine Dei prouidentia. Id quod Ieremias hoc loco teſtatur: vbi duæ hæreſes refutantur: Vna aſſerentium omnia euenire caſu ſine vllo diuino numine, quam tribuunt Diagoræ: altera affirmantium omnia fatali & ineuitabili neceſſitate venire: quam Diuus Auguſtinus tribuit Bardeſani Syro, cuius aſſertor fuit Priſcillianus. Hæc hæreſis fuit damnata in concilio Bracarenſi 1. capite 9. Aduerſus eam ſcripſit Diuus Auguſtinus libro 5. de ciuitate Dei, Gregorius Nyſſenus in lib. de fato, Leo Papa huius nominis primus in epiſtola ad Aſtoricenſem epiſcopum, Thomas Vvaldenſis lib. 1. doctrinalis fidei antiquæ, Alfonſus à Caſtro aduerſus hæreſes, Geneſius Sepulueda in libro de libero arbitrio: Eam
B iam mortuam voluit ſuſcitare Martinus Lutherus in libro, quem edidit de ſeruo arbitrio, qui ipſa inſcriptionis inſolentia indicat impiam authoris arrogantiam & temeritatẽ. Vt autem religionem Chriſtianã funditus euelleret, ipſius citat authoritates, ſed deprauans ipſam diuinam ſcripturam, volens illa falsò adducta, perperam ac impiè explicata, ſuam hæreſim confirmare. Vt enim ſi quis excellentem regis imaginem ex auro gemmiſque fulgẽtibus accuratè compoſitam diſſoluens, efficiat ex illa materia figuram canis malè fabricatam, eſt grauiter obiurgandus: ſic qui veram eccleſiæ Catholicæ doctrinam ex locis diuinæ ſcripturæ verè & ſapienter conſtructam euertens: velit ex illis hæreſim turpiter conflare, fieri non poteſt, quin in varias hominum ſapientium reprehenſiones incurrat. Si omnia fataliter & neceſſariò, venirent, quis votis, quis precibus, quis ſacrificiis, quis legibus, quis præceptis, quis monitis, quis virtutũ actionibus locus relinqueretur? At Lutherus homo factioſus, audax, intemperans, temerarius, impius, & rerum nouarum ac peſtilentium cupidus errorem hunc multis perſuaſit hominibus diſſolutis, ſcelerúmque conſcientia profligatis, qui ad ipſum confugerunt. Vt enim quondam Catilina, vt Salluſtius & Cicero teſtantur, patriæ tyrannidem occu-
C pante flagitioſi omnes ſcelerumque maculis notati, qui ſtantibus Romanorum legibus de ſalute propria deſperabãt, ad illius amicitiam auidiſſimè confugiebant: ſic quicunque ſe vitiis contaminauerant, totóſque ſeſe libidinibus dediderãt, & republica violanda fraudes inexpiabiles conceperant, eámque ob cauſam ſtãtibus reipublicæ Chriſtianę legibus, ſaluti ſuę diffidebant, ad Lutherum deteſtabilem hęreſiarcham conuolarunt, eiúſque fraudes & impietates receperunt. At contra eos pugnat diuina ſcriptura multis in locis, quorum pauca quædam recitabo. Eccleſiaſticus cap. 15. *Deus,* inquit, *ab initio conſtituit hominem, & reliquit illum in manu conſilij ſui. Adiecit mandata & præcepta ſua. Si volueris mandata ſeruare, conſeruabunt te, & in perpetuum fidem placitam ſeruare. Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum: quod placuerit ei, dabitur illi.* Hactenus ille: qui apertè & perſpicuè aſſerit & tuetur arbitrij libertatem. Quid dicam: Si quis velit teſtimonium ex induſtria confingere ad liberum tuendum arbitrium, non aliud dilucidius & clarius poterit excogitare. Alterum eſt huic ſimile cap. 30. Deuteronomij, cuius ad literam hęc ſunt verba. *Conſidera, quòd hodie poſuerim in conſpectu tuo vitam &* D
bonum, & è contrario mortem & malum: vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & cuſtodias mandata illius, & cerimonias, atque iudicia, vt viuas, & multiplicet te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris poſſidendam. Si autem auerſum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque deceptus adoraueris Deos alienos, & ſeruieris eis, prædico tibi, quod pereas, & paruo tempore moreris in terra, ad quam Iordane tranſmiſſo ingredieris poſſidendam. Teſtes inuoco hodie cælum & terram, quòd propoſuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam vt & tu viuas, & ſemen tuum. Hæc ibi. Aſpicis quàm diſtinctè & apertè locus hic oſtendit arbitrij libertatem. Si enim omnia ineuitabili neceſſitate venirent eſſent verba hæc ridicula & ſtulta, ac prorſus homine ſano indigna. Apud Eſaiam primo ait Deus. *Si volueritis bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos.* Ipſe Chriſtus Deus noſter apud Matthæum 23. *Hieruſalem,* inquit, *quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum galina congregat pullos ſuos ſub alis, & noluiſti?* Et ca. 19. *Si vis ad vitam ingredi, ſerua* E
mandata. Et apoſtolus 7. prioris ad Cor. *Qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſſitatem: poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis.* Nonne hæc loca oſtendunt clarius luce meridiana arbitrij libertatem? Huius libertatis arbitrij aſſertor eſt Ambroſ. lib. 1. de vocatione gentium, Auguſtinus lib. 3. hiponoſticon, Cyprianus li. 1. epiſtola tertia. Bernadus libro de arbitrio & gratia: Hieronymus multis in locis. Similiter Origines, Chryſoſtomus, Baſilius, Athanaſius, Theophylactus: & omnes denique doctores Catholici, qui de hac re locuti ſunt, qui fontes vtriuſque philoſophiæ, diuinæ & humanæ aperuerunt, & nomina ſua æternitati commendarunt. Nec ſolùm Chriſtiani, ſed etiam externi philoſophi Socrates, Plato, Xenocrates, Pſeuſippus, & Ariſtoteles, qui in lib. de interpretatione de futuris contingentibus grauiter diſſeruit, idem teſtantur. Et ne ſingulos citem, vniuerſi Academici, & Peripatetici omnes animorum motus à ratione profectos à fatali neceſſitate conſtantiſſimè vendicarunt, Plebij autem philoſophi, qui ab hac diſcreparunt doctrina, ſemper apud viros ſapientes in ſilentio iacuerunt. Sed quia nonnulli hæretici ſolent ad poetas confugere, in quibus aiunt fati neceſſitatem omnibus in rebus inueniri, duos afferam ex illis contrarium aſſerentes, vnum Græcum, alterum Latinum, F
qui poeſim illuſtrarunt. Prior eſt Homerus, cui primas eruditionis Græcæque eloquentiæ omnis ſemper tribuit ætas: Poſterior Virgilius, cuius voce muſas quaſi locutas ferunt, qui longè omnium quicunque Latinum poema condiderunt extitit & elegantia & grauitate facilè princeps. Homerus itaque in primo Odyſſeæ libro Iouem ita inducit loquentem: Quam temerè incuſant mortales numina, eóſque authores faciunt, ſi quid ſenſere malorum: cùm præter fatum bis pariat mens ſtulta dolores. Nonne vides Homerum apertè tollere fati neceſſitatem? Virgilius lib. quarto. Æneid. cùm mortẽ Didonis deſcriberet, has voces emiſit: Nam quia nec fato, merita nec morte peribat. Quid poterat dici manifeſtius contra fati neceſſitatem? quid dilucidius? quid clarius? Nec obſtat dicere Deum eſſe primam cauſam, *omnéque datum optimum,* vt Iacobus apoſtolus ait, *& omne donum perfectum de ſurſum eſſe, deſcendens à patre luminum:* nam liberum arbitrium bonas recipit inſpirationes, & concurrit actiuè ad merita, & cooperatur gratiæ. Pulſat enim Deus cor noſtrum, ſed non neceſſariò cogit: quin potiꝰ electiones nobis relinquit, ſuppoſito tamen diuino auxilio. Vt enim terra ſine

aqua

Similitudo

Similitudo

Similitudo

A aqua nullum ferret perfectum fructum, niſi eſſet influentia cœli: ſic anima noſtra, niſi eſſet diuinum auxilium. Nam vt Dauid ait Pſal. 142. *Anima noſtra ſicut terra ſine aqua tibi.* Hoc explicuit Diuus Ioannes ca. Apocalypſis, vbi ita Deum inducit loquentem: *Ecce ſto ad oſtium, & pulſo, ſi quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipſe mecum.* Aſpicis Deum ipſum pulſare, ſed huic pulſationi acquieſcere, vel non acquieſcere eſt in arbitrij noſtri poteſtate conſtitutum. Vt enim ſol ianuam tangit, qui, ſi illam aperueris, domũ illuſtrabit: ſin autem non aperueris, haud quaquã ingredietur: ſic Deus tangit cor noſtrum, in arbitrio noſtro relinquens illud ei apetire, vt ab eo illuſtretur, aut non apetire, vt in tenebris relinquatur. Quemadmodum ſalutaris medicina medetur modo, ſed in manu ægroti eſt illam applicare, aut reiicere: ita diuinum monitum eſt admirabile remedium, ſed in libertate arbitrij noſtri eſt ei acquieſcere, aut illud aſpernari. Verum eſt illud libri Sapientiæ cap. 16. *Ad quod quiſque volebat, conuertebatur.* Nam niſi homo liberum

Simile.

B habere arbitrium, & ad voluntatem ſuam conuerteretur, nec homo eſſet, nec mereretur præmiũ nec pœnam. Qui liberum tollunt arbitrium, hominem ex hominibus tollunt, & leges diſſipant, ſed ipſi potius diſſipantur. Nam hæreticorum cœtus nauis eſt gubernaculo deſtituta, caligine cooperta, procellis contrariis exagitata. Eſt coniuratio Madianitarum, Amalechitarum, & Philiſtæorum aduerſus Iſraelem, qui omnes perierunt: & ædificatorum turris Babylonicæ, qui omnes confuſi ſermonem conturbarunt. Qui arbitrij libertatem contendunt de medio tollere, omnia miſcent, veritatem oppugnant, totam Philoſophiam, & vniuerſam ſcripturam ſanctã radicitus euellunt. Quid plura? Peruertunt ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, qui arbitrij libertatem extinguere conantur. Eſt igitur liberum arbitrium noſtrum. Sed quæcunque facimus, Deo facimus permittente, aut cooperante qui eſt prima cauſa, ex cuius ore, vt hoc loco ait Ieremias, bona & mala egrediuntur.

o *Qui murmurauit homo viuens, vir pro peccatis ſuis?*) Senſus eſt: Cur igitur queritur homo de pœnis, quas luit peccatorũ ſuorum, quandoquidem Deus qui omnia regit & prouidet, eſt ille, qui eum ſupplicio afficit? Imò pœnis ac moleſtiis ſibi à Deo iuſto iudice pio

C patre, & ſapiẽte medico tanquam remediis vtilibus, & medicinis ſalutaribus gaudere deberet? Si detrahere de hominibus non decet, quantò magis de Deo? Cap. 1. lib. Sapientiæ ait Sapiens: *Cuſtodite vos à murmuratione, quæ nihil prodeſt, & à detractione parcite linguæ.* Et apoſtolus cap. 10. prioris ad Corinth. *Nec murmuraueritis, ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.* Et 2. ad Philippenſes: *Omnia facite ſine murmurationibus & hæſitationibus: vt ſitis ſine querela.*

p *Scrutemur vias noſtras.*) Inſpiciamus & inueſtigemus, quomodo vixerimus, & multa inueniemus peccata. Quam ob cauſam de nobis debemus queri, qui impiè agimus, non de Deo qui iuſtè punit.

q *Leuemus corda noſtra cum manibus ad Dominum.*) Extollamus ad Deum animos & opera. Vel fundamus ad illum pias ardentéſque preces ex intimo corde productas. Extollere manus ad Deum eſt geſtus & actio preces fundentium vt capite ſecundo prioris ad Timotheum: *Volo viros orare in omni loco, leuantes manus puras:* hoc eſt, nullis rapinis, nullis libidinibus, nullis impiis pugnis contaminatas. Eam ob cauſam ad Deum manus efferimus, vt ipſe eas ſuis manibus accipiat, nóſque præſidio ſuo ſuſtentet & tueatur. De hoc ſchemate locuti ſumus capite ſuperiore. D

r *Idcirco tu inexorabilis es.*) ſumit populi perſonam: acſi dicat: Quia flagitiis nos contaminauimus, quibus te grauiter offendimus, & noluimus debitos gemitus ex animo emittere, nec vera contritione inſignes ſcelerum maculas delere, ſed illis in dies polluimur: eam ob cauſam Deus nos minimè audiſti, quin potius afflictionibus laceraſti. Pro idcirco tu inexorabilis es: vertunt quidam, Ideo tu non fuiſti propitius.

s *Operuiſti in furore, & percuſſiſti nos.*) Poſuiſti tentorium tui furoris, ne videremus, quo eſſemus ituri: & afflixiſti nos. Vel poſuiſti iram tuam inter te & nos. Vel operuiſti nos flagitiis noſtris: hoc eſt permiſiſti, vt eſſemus ſceleribus noſtris cooperti & obcæcati: quam ob cauſam nos puniuiſti. Vel operuiſti nos nube calamitatum in furore tuo: hoc eſt, ita exigente iuſtitia tua. Accipitur furor Dei pro iuſtitiæ eius ſeueritate. E

t *Oppoſuiſti nubem tibi, ne tranſeat oratio.*] Oppoſuiſti peccata noſtra veluti nubẽ in conſpectu tuo, ne preces noſtræ ad aures tuas peruenirent. Maleficia noſtra ſunt cauſa, quare tu preces noſtras non exaudis, quoniam inſtar denſæ ac tetræ nubis diuidunt nos à te, & placidum ac ſerenum vultum tuum abſcõdunt. Simili modo ait Dauid Pſalmo octuageſimonono: *Poſuiſti iniquitates noſtras in cõſpectu tuo.* Et Eſaias quinquageſimonono. *Iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos, & Deum veſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciem eius à vobis, ne exaudiret.*

v *Eradicationem & abiectionem poſuiſti me in medio populorum.*) Poſuiſti me eradicatum à diuitiis, & abiectum in medio Chaldæorum: hoc eſt, pauperem & contemptum. Nam ſuprà dixerat hoc eodem capite. *Ego vir videns paupertatem meam.* Et paulò pòſt: *Recordare paupertatis & tranſgreſſionis meæ.* Quæ omnia ſub perſona populi Iſraelitici dicuntur. Nec mirum, populum illum ingreſſum eſſe Babylonem inopem & abiectum, cùm Deus ipſe aſſumpta humana natura ingreſſus ſit in mundum pauper & inops & abiectus. Princeps qui ingreditur in vrbem cum pompa & maieſtate, indutus veſtib. aureis, multis gemmis & pretioſis monilibus ornatus vult vt oculi hominum diuitias illas aſpiciant, non illum, Chriſtus autem introiuit pauper in mundum, quia voluit, vt in ipſum non in diuitias oculos poneremus. De eo ait Diuus Paulus cap. 8. poſterioris ad Corinthios: *Scitis gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter vos egenus factus eſt, cum eſſet diues, vt illius inopia vos diuites eſſetis.* Huius ingreſſionis paupertatem & abiectionem deſcribit Diuus Lucas cap. ſecundo his verbis. *Reclinauit eum in præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio.* Fortaſſe hoc Ieremiæ loco per eradicationem intelligitur expulſio è patria, vt ſit ſenſus: Poſuiſti me domine inter Chaldæos patria pulſum & eradicatum, & abiectum. Pro eradicatione vertunt nonnulli ex Hebræo abraſionem, hoc eſt, ſordes, quæ à pauimento abraduntur. Quaſi dicat: Poſuiſti me domine inter populos omnino vilem & ſordidum. F

[a] Aperuerunt ſuper nos os omnes inimici.
[b] Formido & laqueus facta eſt nobis vaticinatio & contritio.

A [c] Diuiſiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei. D
ע [d] Oculus meus afflictus eſt, nec tacuit eo quod non eſſet requies.
ע [e] Donec reſpiceret, & videret Deus de cœlis.
ע [f] Oculus meus deprædatus eſt animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ.
צ [g] Venatione ceperunt me quaſi auem inimici mei gratis.
צ [h] Lapſa eſt in lacum vita mea, & poſuerunt lapidem ſuper me.
צ [i] Inundauerunt aquæ ſuper caput meum dixi, perij.
ק [k] Inuocaui nomen tuum domine de lacis nouiſſimis.
ק Vocem meam audiſti: ne auertas aurem tuam à ſingultu meo & clamoribus.
ק Appropinquaſti in die, quando inuocaui te: dixiſti, ne timeas.
ר [l] Iudicaſti Domine cauſam animæ meæ, redemptor vitæ meæ.
ר Vidiſti Domine iniquitatem illorum aduerſum me: iudica iudicium meum.
ר Vidiſti omnem furorem, vniuerſas cogitationes eorum aduerſum me.
ש [m] Audiuiſti opprobrium eorum Domine, omnes cogitationes eorum aduerſum me.
ש Labia inſurgentium mihi, & meditationes eorum aduerſum me tota die,
ש [n] Seſſionem eorum & reſurrectionem eorum vide: ego ſum pſalmus eorum.
ת [o] Reddes eis vicem Domine iuxta opera manuum ſuarum.
ת Dabis eis ſcutum cordis laborem tuum.
ת Perſequeris in furore tuo, & conteres eos ſub cælis Domine. E

a *Aperuerunt ſuper nos os ſuum omnes inimici.*) Hoc eſt, cuncti hoſtes noſtri nos irriſerunt, & maledictis B vulnerarunt. Vel aperuerunt ſuper nos os ſuum inſtar ferarum deuorare cupientium. Ita accipitur Pſa. 21. *Aperuerunt ſuper me os ſuum, ſicut leo rapiens & rugiens.* Tu interim aduerte. Non ait: Et nos aduerſus illos aperuimus os noſtrum. Tolerantér enim conuicia & iniurias iuxta Dei legem ferebat propheta. *Similitudo* Oſtendit propriam tolerantiam, & legis Dei obediétiam. Homo enim debet eſſe vaſi figuli ſimilis. oportet enim vt alicuis manibus in celeri patientiæ rota formetur.

b *Formido & laqueus facta eſt nobis vaticinatio & contritio.*) Hoc eſt, prophetia mea facta eſt mihi timor, & carcer, & afflictio. Hoc ait Ieremias quia cùm prædixiſſet futuras, atque imminentes Hieroſolymæ calamitates, timebat impios homines, qui ei minitabantur laqueum & carcerem, in quem eum conieceerunt, & moleſtiam, qua illum lacerarunt. Sed nullum ob timorem à vaticinatione deſiſtebat. His enim terribilis eſt mors, quibus cum vita extinguitur me- C moria: non his, quorum laus emori non poteſt. Pro vaticinatione eſt in Hebræo משאת deriuatum nomen à verbo נשא quod ſignificat vaticinari, & aſſumere: vnde aſſumptio ſignificat vaticinationem, quòd eam diuini vates à Deo aſſumant: pro qua Latinus noſter interpres frequenter vertit onus, quòd ſit prophetia grauis denuntians venturam calamitatem. Capite quippe primo Nahum pro eo quod nos habemus: *Onus Niniue:* habent Septuaginta: Aſſumptio Niniue. Hac ratione forſitan interpres noſter hoc loco pro משאת vertit vaticinationem. Significat etiam verbum hoc naſa efferre. Quam ob cauſam pro vaticinatione eſt in tranſlatione ſeptuaginta ἔπαρσις hoc eſt elatio: vt ſit ſenſus: Aſcendi, ſed corrui: elatus ſum in ſublime, ſed cecidi, & fractus ſum in terra. Quantò quis altiùs extollitur, tantò ignominioſiùs cadit. Hæc fuit ſeptuaginta interpretum intelligentia, & recta quidem. At plerique Hebræi deducunt hoc nomen non à נשא cum puncto in cornu ſiniſtro, ſed à נשא cum pũcto in cornu dextero, quod ſignificat vaſtare: & vertunt hunc locum: Timor & laqueus venerunt nobis & vaſtatio & afflictio. Aiunt enim Ieremiam commemorare ac numerare quatuor malorum genera, quæ illi & populo Iſraelitico venerunt. Fortaſſe ita erat in Latina verſione: ſed librariorum vitio effectum eſt, vt pro, vaſtatio, ſcriptum ſit vaticinatio. In verſione Brixiani eſt quidem vaſtatio, & eodem modo in verſione Pagnini. Hanc exiſtimat eſſe germanam lectionem Ioannes Reuchlinus in lexico Hebraico in verbo נשא. Sed dices: Quare Deus tot moleſtiis & angoribus Ieremiam conficiebat, virum omni ſapientia & honeſtate inſignem, ſimilique modo viros pios virtute & nobilitate præſtantes exercet? Quia profectò ita illis conducit ad illuſtriorem nominis amplitudinẽ conſequendam, & gloriam immortalem in patria cœleſti comparandam. *Similitudo* Vt qui in ſterili & iniucunda inſula ſunt, non poſſunt ad amœnam frugiferámque terram accedere, niſi ſe mari committant fluctibus agitato, & procellis ac periculis obnoxio: ſic ex ſuaui huius ſeculi inſula vbi exulamus, ad beatas cœlitum ſedes, æternámque gloriam non peruenimus, niſi per mare laborum & calamitatum. Ideo ait cap. Apoca. 7. Diuus Ioannes de beatis loquens in cœleſti domicilio: *Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna.* Et Apoſtoli Actorum 14. *per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* F

c *Diuiſiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei.*) Hoc eſt, riuos lachrymarum profundunt oculi mei ob Hieroſolymæ calamitatem. Simili modo Dauid Pſalmo 118. *Exitus aquarum deduxerunt oculi.*

d *Oculus meus afflictus eſt, nec tacuit, eo quòd non eſſet requies.*) Oculus meus defler, quòd nulla ſit lachrymarum intermiſſio. ע

e *Donec reſpiceret.*) Id eſt, donec Deus de cœlis me oculis pietatis aſpiciat, miſereatur mei. ע

f *Oculus meus deprædatus eſt animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ.*) Id eſt, oculus meus ſpoliauit gaudio animam meam videns euerſionem omnium oppidorum, ſubiectorum Hieroſolymæ. Ciuitas regia & præcipua dicitur vrbs, cæteræ illi ſubiectæ & cuncta oppida ditionis eius filiæ illius nuncupantur. Senſus eſt: Oculi mei animam meam affligunt, quia vident vaſtatas ciuitates Iudææ, quæ olim erant filiæ Hieroſolymæ appellatæ: nam quæ alij audiunt, ipſi intueri coguntur. Paraphraſtes Chaldæus habet: Fletos oculi mei aſcendit, vt noceat animæ meæ propter deſolationem regionis populi mei, & deturbationem filiarum Ieruſalem vrbis meæ. Accipi autem filias pro oppidis indicat cap. 13. lib. 2. Paralip. ע

A Paralip. *Accepit Bethel, & filias eius: & Ieſana cum filiabus ſuis.* Et cap. Ierem. 48. *Clamate filiæ Rabba.* Et 5. primi Machab. *Cepit Iazer ciuitatem: & filias eius.*

g *Venatione ceperunt me quaſi auem inimici mei gratis.*) Hoſtes mei Babylonij me quaſi auem aucupati ſunt immeritò, nam illos non læſeram. Venatores appellantur Babylonij & Chaldæi non ſolùm hoc loco, ſed etiam c. 16. apud eundem Ieremiam, vbi Deus ait: *Poſt hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos.* Vel, & rectiùs meo quidem iudicio, loquitur hoc loco Ieremias de Iudæis illis, qui eum perſequebantur odio: illi enim comprehenderunt eum, & in carcerem coniecerunt. Si volaret, & ab illis diſcederet, non illum inſtar auis caperent. Magno ſe obiiciunt periculo, qui in hominum nefariorum familiaritate verſantur. *ſimilitudo* Quemadmodum qui eunt ad Meridiem, non ſe coniungunt cum iis, qui iter conferunt ad Septentrionem: ſic qui pergunt ad cœlos, non debent illis familiariter vti, qui ad inferos proficiſcuntur. *ſimilitudo* Vt tutum non eſt habitare agnum cum lupis: ita nec virum iuſtum cum impiis res ſuas communicare, & familiariter vitam degere. Vnde ait Eccleſiaſticus 7. *Diſcede ab iniquo, & deficient mala abs te.* *ſimilitudo* Quemadmodum B apes quæ venenata viſcera viperæ mortuæ comederunt, eos interficiunt, quibus infligunt aculeum: ſic qui cum flagitioſis hominibus ſunt intima familiaritate coniuncti, eos lædunt, cum quibus ſermones aut conſilia conferunt, quibus acceptum ab improbis venenum propinant. Vide quam pernicioſa ſit nefariorum hominum conſuetudo atque communicatio. Id intelligens apoſtolus capite 3. poſterioris ad Theſſalonicenſes: *Rogamus,* inquit, *vos fratres, vt ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè.* At aliquando opus eſt apud impios commorari ad eos inſtruendos, & à vitiis ſeparandos. Id quod fecit diuinus vates Ieremias, qui apud nefarios Iudæos habitabat, vt illis ventura prædiceret, eóſque à flagitiis abduceret, & ad verum decus excitaret. Sed illi ingrati & impij eum conuiciis & iniuriis vulnerarunt. Hoc lamentatur ille hoc loco. Ideo ſequitur.

h *Lapſa eſt in lacum vita mea, & poſuerunt lapidem ſuper me.*] Id eſt, coniectus ſum in carceris foueam, vnde exire non poſſum. De hoc lacu ait ille capite 38. *Submiſerunt Ieremiam funibus in lacum, in quo non erat aqua, ſed lutum. Deſcendit itaque Ieremias in cœnum.* Hactenus ille. Eodem modo Dauid Pſalmo 87. *Poſuerunt me,* inquit, *in lacu inferiore, in tenebroſis & in vmbra mortis.* Sed tam verba hæc Dauidis, quàm ea quæ C hîc ait Ieremias, poſſunt de Chriſto ſaluatore noſtro intelligi poſito in ſepulchro. Interpretans enim diuus Cyprianus verba hæc: Lapſa eſt in lacum vita mea: ait in ſymbolo apoſtolorum: Euidentiſſima hęc ſepulturæ eius indicia propheticis vocibus deſignata ſunt. Ac grauiſſimi ac ſapientiſſimi ſcriptores totam hanc tertiam lamentationem de Chriſto Deo noſtro interpretantur. Et rectè quidem. Sed nos ſenſum hiſtoricum ſecuti, ita, vt diximus, eam ad Ieremiam referimus, vt interdum ipſum, interdum populum Iſraeliticum, interdum ipſam vrbem loqui aſſeramus.

i *Inundauerunt aquæ ſuper caput meum.*] Hoc eſt, oppreſſerunt me moleſtiæ & calamitates, aquarum nomine ſignificatæ. Ita Dauid Pſalmo 68. *Intrauerunt aquæ vſque ad animam meam.* Et 143. *Liberauit me de aquis multis.* Et Canticorum 8. *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem.* Et Iob 22. *Putabas te tenebras non viſurum, & impetu aquarum non oppreſſum iri.*

k *Inuocaui nomen tuum Domine de lacu nouiſſimo.*] Cum eſſem in profunda fouea, te inuocaui, & tu me exaudiſti. Oſtendit Dei miſericordiam, qui afflictis ad D ipſum confugientibus opitulatur. D. Hieronym. hoc refert ad Chriſtum Dominum: & per lacum nouiſſimum, limbum patrum interpretatur.

l *Iudicaſti Domine cauſam animæ meæ.*] Id eſt, oſtendiſti innocentiam meam. Extraxit enim illum Deus de ima carceris fouea, & oſtendit eum eſſe diuinum ac verum vatem.

m *Audiſti opprobrium eorum Domine, omnes cogitationes eorum aduerſum me.*] Audiſti Domine quot ignominiis & contumeliis me lacerauerint inimici mei: & quoties de pernicie mea cogitauerint. Cap. ipſius Ierem. 18. dixerant: *Venite, & cogitemus contra Ieremiam cogitationes.*

n *Seßionem eorum & reſurrectionem eorum vide.*] Id eſt, intuere Domine, quoties inimici mei ſedent conſultantes aduerſum me, & quoties ſurgunt ad impia ſua conſilia exercenda. Sed quia ſequitur: *Ego ſum Pſalmus eorum*: poteſt eſſe ſenſus: Vide Domine me eſſe eorum cantilenam, quando ſedent, & quando ſurgunt & ſtant: traducunt enim ſemper me in canticum & fabulam & irriſionem. Ita Iob trigeſimo: *Nunc in eorum canticum verſus ſum, & factus ſum illis in prouerbium.* Et Pſal. 78. *In me pſallebant, qui bibebant vinum.* E Hoc eſt, In conuiuiis ſuis carmina in meum dedecus facta concinebant. Idem dixerat ſuprà Ieremias: *factus ſum in deriſum omni populo, canticum tota die.* Itaque per ſeſſionem & reſurrectionem intelligitur diuturnitas & continuatio: vt ſit ſenſus: Continuò me irrident. Eodem modo accipitur Pſalm. 138. *Domine probaſti me, & cognouiſti me: tu cognouiſti ſeßionem meam, & reſurrectionem meam.* Hoc eſt, nota tibi ſunt, quæcunque ſiue ſedens, ſiue ſtans aut ambulans efficio. Quibus verbis prædicat diuinus ac regius vates admirabili orationis magnificentia Dei prouidentiam & cognitionem.

o *Reddes eis vicem Domine iuxta opera manuum ſuarum.*) Hoc eſt, retribues illis meritum ſupplicium iuxta eorum maleficia: pro peccatis enim ſuis iuſtam pœnam perſoluent. Quidam codices habent: Redde eis. Sed vtcunque ſit, oratio hæc non eſt imprecatio malorum, ſed vaticinatio. Ita illud intelligitur pſalmi 27. *Da illis ſecundùm opera eorum, & ſecundùm nequitiam adinuentionum ipſorum. Secundùm opera eorum tribue illis: redde retributionem eorum ipſis.*

p *Dabis eis ſcutum cordis laborem tuum.*) Non quòd labor ſit Dei, ſed à Deo inflictus. Senſus eſt, Circundabis eos labore, vallabis cor eorum calamitate. Qui- F dam vertunt: Dabis eis tegumentum cordis, & laborem: hoc eſt, permittes, vt eorum cor ſit tenebris ignorantiæ coopertum, & labore defatigatum. Alij per ſcutum cordis intelligunt obſtinationem & impiam animi contumaciam. Alij dolorem cordis: Vox enim Hebræa dolorem etiam ſignificat, & funeſtum morbum. Poteſt etiam hoc multò aliter intelligi: nam ſcutum in diuinis literis in bonam partem accipitur: vt capite Deuteronomij 33. *Quis ſaluatis in Domino, ſcutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ.* Hoc eſt, qui eſt clypeus, vnde prouenit tibi præſidium, & gladius, quo tibi gloria & nominis amplitudo comparatur. Capite vigeſimoſecundo lib. 2. Regum ait Dauid: *Deus Dominus fortis meus, ſperabo in eum, ſcutum meum, & cornu ſalutis meæ.* Et Pſalm. 5. *Domine vt ſcuto bonæ voluntatis tuæ coronaſti eum.* Acſi dicat: Tu Domine beneuolentia tua tanquam ſcuto firmiſſimo virum iuſtum ac pium protexiſti, & ab omnibus inſidiis teliſque inimicorum incolumen conſeruaſti. Et 90. *Scuto circundabit te veritas eius.* Hoc eſt, verum Dei promiſſum erit ſcutum, quo liberaberis. Seruabit te Deus promiſſione ſua fidei: ipſe enim pollicitus eſt

A protectorum ſe eſſe viros pios ad ipſum confugientes. Et diuus Paulus capite ſexto epiſtolę ad Epheſios: *In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poßitis omnia tela nequißimi ignea extinguere.* Tela ignea eſſe exiſtimo opum & mundi gloriæ cupiditates, quæ ſcuto fidei retunduntur. Qui enim fidei clypeo munitus aſpirat ad cœleſtia facilè terram aſpernantur. Capite 15. Geneſ. vbi Deus dixit: *Noli timere Abram, ego protector tuus ſum*, pro protectore poteſt verti clypeus ſiue ſcutum. Eodem modo Pſalm. 83. *Protector noſter aſpice Deus.* Quidam enim vertunt: Clypee noſter Deus aſpice. Nec ſolùm ipſe clypeus eſt, ſed ſermo eius: iuxta illud Prouerb. trigeſimo. *Omnis ſermo Dei ignitus clypeus eſt omnibus ſperantibus in ſe.* Cùm igitur ſcutum ſiue clypeus in bonam accipitur partem aliis in locis, cur in hoc non poterit eandem admittere acceptionem? Alloquebatur Deum Ieremias, & intuens mentis oculis ſpiritu vaticinationis illuſtra fore, vt ipſe Deus humanam ſumeret naturam, & acerbiſſimos labores ſuſtineret, ſéque in crucis ara pro hominum genere hoſtiam deuoueret atque conſtitueret, has voces emiſit: *Dabis eis ſcutum cordis laborem tuum.* Acſi diceret: Tu Chriſte ſancte dabis hominibos laborem tuum, D quem propter eos ſuſcipies, vt ſit illis ſcutum, quo in tentationibus ſuis protegantur: Tua paſſio erit illorum protectio, tuus labor erit illorum clypeus. Hæc eſt horum verborum intelligentia. Nam in labore & vulneribus Domini noſtri Ieſu Chriſti eſt remedium noſtrum conſtitutum. At qui remedium hoc neglexerint, & in ſceleribus erroribuſque ſuis permanſerint, hîc affligentur, & poſteà in æternos inferorum ignes relegabuntur. Eam ob cauſam ait ſtatim Ieremias: *Perſequeris in furore, & conteres eos ſub cœlis Domine.* Acſi dicat: Iuxta ſeueritatem iuſtitiæ tuæ Domine eos calamitatibos opprimes: & affliges eos ſub luce, hoc eſt, in tenebris inferorum: non ſolùm in hoc ſeculo, ſed in altero cruciabuntur. Qui in cœlis eſſe noluerunt, ſub cœlis pœnas æternas luent ſcelerum ſoorum. Idem vult ſignificare idem Ierem. cap. 17. cùm ait: *Induc ſuper eos diem afflictionis, & duplici contritione contere eos.* Hoc eſt, & in hac vita, & in altera. Vaticinatur de impiorum pernicie & temporali & æterna, quemadmodum hoc loco. Et ita tertiam abſoluit lamentationem.

B

E

OBSERVATIONES ex Hebræo in

LAMENTATIONEM III.

1 Et circundedit me felle & labore.) *In Hebraico exemplari eſt: vaiaccaph rox vthelaah. Septuaginta interpretes habent:* ϗ ἐκύκλωσεν κεφαλὴν μοῦ ϗ ἐμόχθησε. *Hoc eſt, Et circundedit caput meum, & laborauit. Rabbi Dauid in libro radicum vertit: Circundedit caput meum, & labore circundedit. Pro felle vertit caput, cum ſeptuaginta interpretibus. Et ita ait Franciſcus Vatablus poſſe verti ex Hebræo. Pagninus tamen, felle, tranſtulit cum editione vulgata. Sed nulla te teneat huius varietatis, & aliarum huiuſmodi admiratio: nam cùm pleraque vocabula Hebræa æquiuoca ſint, in varias poſſunt accipi ſignificationes. Interdum vna tantùm vni loco ſeruit ſignificatio, nec poteſt alias recipere: interdum multæ vnius vocabuli illi loco rectè accommodantur. Pro felle eſt in Hebræo Rox, quod nomen caput ſignificat & fel & venenum. Pro capite accipitur capite tertio Geneſis:* Ipſa conteret caput tuum: *vt referatur ad mulierem, hoc eſt, ad* C *virginem Dei genitricem Mariam quemadmodum habet Latina noſtra communis verſio: & ita Eucherius, Serapion, Leo Papa, Rupertus abbas, & alij interpretantur.* Vel ipſum conteret caput tuum: *vt referatur ad ſemen eius, hoc eſt, ad Chriſtum, vt Pagninus, & multi alij ex Hebræo tranſtulerunt. Quod volentes Septuaginta interpretes ſignificare dixerunt:* Ipſe tuum conteret caput. *Et clarius Onkel. Chaldeus, qui filium mulieris expreſſit, qui dæmonis caput eſſet contriturus. Semen igitur mulieris eſt Chriſtus, ſemen verò diaboli zizania, & homines impij, vt ipſe Dominus cap. 13. euangelij authore Matth. explanauit. Quare hi inter quos & Chriſtum inimicitiæ ſunt homines ſunt ſceleribus imbuti, qui cum vera pace & quiete inimicitias gerunt, omnique virtuti aduerſantur. Qui autem caput diaboli confringit, Chriſtus eſt. Vbi pro capite eſt nomen hoc rox, de quo diſſerimus. Pro felle accipitur capite Deuteronomij trigeſimoſecundo.* Vua eorum vt fellis. *Quod ſtatim interpres noſter vertit pro veneno, cum ait:* Venenum aſpidum inſanabile. *Significat etiam primum præcipuum, ducem, & principem: vt cap. Michææ 3.* Audire principes domus Iacob. *Hac ratione ductus Paraphraſtes Chaldæus vertit hunc Ieremiæ locum:* Circundedit ciuitatem, & eradicauit capita: *hoc eſt, duces populi & magnates. Vnde illud cap. 2. Geneſis.* Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradiſum, qui inde diuiditur in quatuor capita: *poteſt verti: Qui inde diuiditur in quatuor præcipuos, ſubaudi, fluuios. Pro quo Rabbi Ionah expoſuit, in quatuor flumina magna. Hæc autem quatuor flumina magna ab vno fonte dimanantia, iuxta allegoriam ſunt quatuor ſacra euangelia à Chriſto fluentia, quæ eccleſiam irrigant & fœcundant. Vt enim granum intra ſpicam eſt: ſic ſenſus allegoricus intra literam. Et quemadmodum gemma in ædib. obſcuris non inuenitur ſine candela: ſic nec ſenſus myſticus ſine literali. Huius ſenſus allegorici meminit Diuus Paulus cap. 4. epiſtolæ ad Gal. Cùm ait:* Quæ ſunt per allegoriam dicta. *Aſpicis igitur nomen rox & caput ſignificare & fel, & vtranque ſignificationem huic Ieremiæ loco conuenire.* *ſimilitudo*

2 Aggrauauit compedem meum.) *Pro compede meo eſt in Hebræo nechaxeti, à verbo nachax, quod ſignificat augurari, inquirere, experiri, tentare: vt Geneſis quadrageſimoquarto.* Scyphus quem furati eſtis ipſe eſt, in qoo bibit Dominus meus: & in quo augurari ſolet. *Pro quo paraphraſis Chaldæa habet: Et in quo inquirendo inquirit. Quidam interpretantur: Pro quo interrogando interrogabit, nimirum augures & diuinos.* F *Alij exiſtimant veram huius loci intelligentiam eſſe: Cuius amißionem putat malum ſibi eſſe omen & augurium. Poteſt verti: Quo experiendo expertus eſt vos: ſiue tentauit vos. Acſi dicat: Ideo Scyphum hunc reliquit, vt experiretur, vtrum vos illum eſſetis ſurrepturi. Inde nachax, quod ſignificat augurium, vt capite Num. vigeſimo tertio.* Non eſt augurium in Iacob. *Et quia in ære perpolito ſolebant fieri auguria inde effectum eſt vt* נחשת *ſignificet æs: quo nomine compedes appellantur, quòd ex ære confici ſolerent. In quam ſignificationem accipitur hoc loco: vt ſit ſenſus: Fecit pedibus meis compedes grauißimos, ne aliquò ire poſſem. Interpres Theodoreti habet: Aggrauauit iugum colli mei. Interpretatur: Crudeliſſimis hoſtibus me ſeruire coegit.*

3 Semitas meas ſubuertit.) *Pro ſubuertit eſt in Hebræo verbum ſur, quod ſignificat ſubuertere: quam ſignificationem ſecutus eſt Latinus noſter interpres. Significat etiam declinare, peruertere, alienare, mutare, deficere, fœtere, putreſcere, ſeparare. Eo vtitur pro declinare Oſeas capite quarto.* Sicut vacca laſciuiens declinauit Iſrael. *Subauditur à*

via

A via recta. Poteſt verti: Vt iuuenca deficiens deſciuit Iſrael, expellendo ſcilicet à ſe iugum diuinæ legis. Vel ſeparauit ſe Iſrael, nimirum à Deo. Pro ſeparare enim accipitur Oſeæ quarto. Separatum eſt conuiuium eorum. Vbi conuiuium idem eſt quod cultus & communicatio: loquitur enim diuinus vates de decem tribubus, quæ ſe à duabus ſeparauerant, & vitulos Ierobeam coluerant. Vel ideo ait Iſraelitarum conuiuium eſſe ſeparatum, quia erat excommunicatum: excommunicati enim ſeparati ſunt. Poteſt verti: Fœtidum eſt conuiuium eorum: vt ſit ſenſus: Tantùm vini potauerant conuiuæ, vt eorum compotatio grauiter oleret. Vel per eorum conuiuium intelligit illorum doctrinam, quam appellat putidam & fœtidam, quia docebant eſſe vitulos aureos colendos. Illud Pſalmo decimotertio. Omnes declinauerunt: vertunt: nonnulli, Omnes fœtuerunt. Et alij: Omnes receſſerunt, nimirum à via, quam Deus illis oſtenderat. Ab hoc verbo eſt ſorerim, pro quo Vulgatus interpres capite primo Eſaiæ vertit infideles. Principes tui infideles. Poteſt verti: Principes tui declinantes. Vel recedentes, nimirum à vera religione. Vel fœtidi: vel peruerſi. Pro quo Septuaginta habent: Non obediunt, ſiue non obedientes. Et Aquila, diſcedentes. Et Thargum: rebelles: quia à Deo defecerant, & falſis diis diuinum cultum tribuerant. Eodem modo illud intelligitur Oſeæ nono. Omnes principes

B eorum recedentes. Pro quo alij legendum putant: Omnes principes eorum ſubuerſi. Vel omnes duces eorum mutati: nimirum à vero Dei cultu. Diximus enim verbum hoc ſignificare ſubuertere & mutare. Quare locus hic Ieremiæ verti poteſt: Vias meas mutauit: nimirum priſtina conſuetudine. Vel poteſt eſſe à סיר, quod ſpina: vt ſit ſenſus: Vias meas ſpinis ſepiuit. Ita hunc locum interpretatur Rabbi Iſchac filius Ghiath: iuxta id quod ait apud Oſeam ſecundo Deus: Ecce ego ſepiam viam tuam ſpinis, & ſepiam eam maceria. Vt ſcilicet non poſſis egredi, nec quo velis, proficiſci.

4 Confregit ad numerum dentes meos.] Pro numero eſt in Hebræo חצץ, quod ſignificat calculum, lapidem minutum, & arenam: vt Prouerb. vigeſimo. Suauis eſt homini panis mendacij, & poſteà implebitur os eius calculo. Hoc eſt, doctrina mendax ac falſa, etiamſi in principio ſit dulcis & mollis, poſteà tamen inſuauis ac dura inuenitur. Et quia calculis ſolemus numerare, accipitur hoc nomen pro numero. Vnde apud Cicer. in lib. de amicitia, reuocare ad calculos amicitiam, eſt ita data & accepta numerare, vt par ſit eorum ratio. Et in epiſtola quadam Plinij, ponere calculos idem eſt quod numerare. Hac ratione ductus interpres noſter pro chatſats, quod calculum propriè ſignificat, numerum hoc Ieremiæ loco interpretatus eſt, Septuaginta

C tamen pro calculo acceperunt: ita enim habent: Ἐξέβαλεν ψήφῳ ὀδόντας μου. Hoc eſt, eiecit lapillo dentes meos. Hoc eſt accepto lapide euulſit mihi dentes, quos ex ore meo in terram proiecit. Poteſt rectiſſimè verti: Confregit inſtar arenæ dentes meos: ita enim eos minutatim concidit atque contudit, & in tot particulas infregit, vt eſſent inſtar arenæ minuti.

5 Perijt finis meus.) Pro fine eſt in Hebræo נצח, quod ſignificat finem: quam ſignificationem ſecutus eſt vulgatus interpres. Significat etiam victoriam, potentiam, ſanguinem, robur, & fortitudinem. Quare rectè verterunt Septuaginta ἀπώλετο τὸ νῖκος μου. Hoc eſt: periit victoria mea. Et rectè Pagninus & Brixianus: Periit fortitudo mea. Et rectè Ioannes Benedictus: Periit robur meum. Poteſt quoque verti: Periit potentia mea: aut ſanguis meus. Quæ omnia poſſunt ad Chriſtum Deum noſtrum veriſſimè referri, cui omnia hæc conueniunt, cuius mortem in crucis ara contumeliis pleniſſimam Ieremias hoc loco lamentatur. Ipſe enim eſt finis, ad quem dirigendæ ſunt omnes actiones noſtræ, propter quem diuinam legem ſumus ſeruaturi, & ipſius legis conſummatio & perfectio: id quod ait apoſtolus capite 10. epiſtolæ ad Romanos: Finis legis Chriſtus eſt ad iuſtitiam omni credenti. Ipſe eſt victoria noſtra, qui de D ſe ait apud Ioannem decimoſexto. Confidite, ego vici mundum. Quam ob rem ait apoſtolus capite decimo quinto ad Corinthios. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Ipſe eſt potentia noſtra: de quo ait apoſtolus capite quarto epiſtolæ ad Philippenſes: Omnia poſſum in eo, qui me confortat. Ipſe eſt ſanguis noſter & caro noſtra, quatenus homo eſt; noſtram enim aſſumpſit naturam, de quo ait diuus Ioannes capite ſui euangelij primo: Et verbum caro factum eſt. Ipſe eſt fortitudo noſtra: de quo ait Moſes capite Exodi decimo quinto: Fortitudo mea & laus mea Dominus. Et Dauid Pſalmo trigeſimo: Quoniam fortitudo mea & refugium meum es tu. Deriuatur nomen hoc à verbo natſach, quod ſignificat roborare & vincere. Vnde lamnatſeach multis præfigitur Pſal. Pro quo Septuaginta vertunt εἰς τὸ τέλος: hoc eſt, in finem quemadmodum habet editio vulgata. Hieronymus vertit: victori. Felix Pratenſis: Vincenti. Aquila τῷ νικοποιῷ, id eſt, præbenti victoriam. Alii fundenti ſanguinem. Alii danti æternitatem. Quæ omnia Chriſto Deo noſtro mirabiliter congruunt, cui pſalmi huius inſcriptiones dedicantur. Quidam exiſtimant, ideo præfigi pſalmis, In finem, quia erant implendi temporibus Meſſiæ, quæ appellantur nouiſſima & fines ſeculorum.

6 Leuauit ſe ſuper ſe.] Pro leuare eſt in Hebræo verbum natal, quod ſignificat leuare, ferre, baiulare, inuoluere. E Particula, ſe, non eſt in Hebræo, nec in Græco. Poteſt verti: Quia tulit ſuper ſe. Subaudi iugum Dei. Poteſt hoc intelligi de Chriſto Domino, qui tulit ſuper ſe crucem: de quo paulò pòſt dicitur: Dabit percutienti ſe maxillam, ſaturabitur opprobriis. Omnia hæc verba explanat de Chriſto Rabbi Samuel in huius loci expoſitione. De percuſſione autem maxillæ Chriſti dixit ita Michæas quinto. In virga percutient maxillam iudicis Iſrael. Ipſe eſt, qui crucem baiulauit tanquam clauem, qua cœlum aperiret, de qua dixit Deus Pater apud Eſaiam vigeſimoſecundo. Dabo clauem Dominus Dauid ſuper humerum eius. Itaque verbum hoc natal ſignificat portare & baiulare. Inde netil idem eſt quod baiulus: quo vocabulo in plurali vtitur capite primo. Sophonia, pro quo editio vulgata habet, inuoluti. Diſperierunt omnes inuoluti argento. Similitudo Quod poteſt etiam verti: Diſperierunt omnes baiuli argenti. Ac ſi dicat: Peribunt omnes diuites auari. Eſt enim præteritum pro futuro. Quemadmodum baiuli arculas alienas ferunt argento plenas, nihil inde niſi laborem ponduſque reportantes, præter viliſſimam paruiſſimámque mercedem: ſic qui auaritia & effrenata opum cupiditate ardent, nihil ex diuitiis quas poſſident, aut potius à quibus poſſidentur, habent, niſi laborem & ſollicitudinem, & flagitium. Nullum eſt enim officium tam ſanctum F & laudabile quod non auaritia comminuere atque violare ſoleat.

7 Leuemus corda noſtra cum manibus ad Dominum, pro, cum manibus, eſt, in Hebræo el capaiim. Nomen caph ſignificat volam, & manum: vt capite Ezechielis vigeſimo primo. Percute manum ad manum. Hoc eſt, mœrorem & dolorem oſtende. Significat etiam nubem. Vnde illud Exodi trigeſimotertio. Ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec tranſeam. Vertunt nonnulli: Et protegam nube mea. Eam ob cauſam poteſt verti locus hic Ieremiæ: Leuemus corda noſtra verſus nubes ad Dominum. Ita Rabbi Dauid Chimhi in libro radicum hunc locum interpretatur. Vnde illud Eſaiæ 49. Ecce in manibus meis deſcripſi te: poteſt verti: Ecce in nubibus meis poſui te. Hoc eſt, te extuli in ſublime, in excelſaque dignitate collocaui. Ita Rabbi Ioſeph, & R. Sabadias locum illum explanarunt. Ionathas tamen Chaldæus nobiſcum vertit: Ecce in manibus meis deſcripſi te. Ne mireris, ſi aliquando etiam Hebræos Rabinos fide deſtitutos. Nam etſi in vera & arcana diuinarum literarum intelligentia, & in myſteriis

A *redemptionis humanæ per Chriſtum Deum noſtrum eos cæcos eſſe omninò non dubito, non parum tamen conducere arbitror ad veras verborum Hebræorum ſignificationes & proprietates depromendas eos legere, illos præſertim, qui linguæ ſanctæ phraſes & ſchemata explicarunt. Nam* Similitudo *quemadmodum vir prudens lapidem pretioſum non eò contemnit, quod ex capite venenati draconis exierit: ſic nec Hebraiſmorum peritiam & vocabulorum notiones, quòd ex Iudæorum prodierit officina. Præter has explanationes poteſt verti locus hic: Leuemus corda noſtra in manibus ad Deum ſubaudi pro munere. Ac ſi dicat: Demus Dei animos, offeramus eos illi manibus noſtris loco muneris. Non ſolùm noſtra, ſed nos ipſos ei quaſi domum offerre non intermittamus.* D

8 Ne auertas faciem tuam ſingultu meo & clamoribus.) *Pagninus vertit: Ne abſcondas aurem tuam propter reſpirationem meam ad clamorem meum. Pro à ſingultu meo, eſt in Hebraico leranchathi. Quod nomen ſignificat ſingultum, reſpirationem, & ſuſpirationem. Deducitur à verbo ranach, quod ſignificat reſpirare & dilatare. Poteſt verti: Ne auertas aurem tuam à ſuſpiriis & clamoribus meis. Vel ſic: Ne auertas aurem tuam à clamoribus meis propter reſpirationem meam. Ac ſi dicat: Audi me Domine, vt poſſim reſpirare. Tanto enim dolore premebatur mœſtus Ieremias, vt aſpirare non poſſet, ne anhelare quidem.*

CAPVT IIII.

א a Quomodo obſcuratum eſt aurum, mutatus eſt color optimus, b diſperſi ſunt lapides ſan-
Aleph. ctuarij in capite omnium platearum?
ב c Filij Sion inclyti, & amicti auro primo, quomodo reputati ſunt in vaſa teſtea, opus ma-
Beth. nuum figuli.
ג d Sed & lamiæ nudauerunt mammam, lactauerunt catulos ſuos: filia populi mei crudelis,
Gimel. quaſi ſtruthio in deſerto.
B e Adhæſit lingula lactentis ad palatum eius in ſiti: paruuli petierunt panem, & non erat, E
ד qui frangeret eis.
Daleth. f Qui veſcebantur voluptuosè, interierunt in viis: qui nutriebantur in croceis, amplexati
ה ſunt ſtercora.
He.
ו g Et maior effecta eſt iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum, quæ ſubuerſa eſt in
Vau. momento, & non ceperunt in ea manus.
ז h Candidiores Nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, ſapphiro
Zain. pulchriores.
ח i Denigrata eſt ſuper carbones facies eorum, k & non ſunt cogniti in plateis: adhæſit cutis
Heth. eorum oſſibus, l aruit & facta eſt quaſi lignum.

EXPLANATIO.

a *Quomodo obſcuratum eſt aurum?*) Totus hic verſus א ſub litera Aleph, poteſt de euerſione templi intelligi Aleph. in illa Babylonica vaſtitate. Erat enim templum auro rectum, vt cap. 6. lib. 3. Regum diuinæ literæ prodiderunt. Sed Ieremias, vt ego mihi ſtatuo, præcipuè deplorat amiſſam gloriam Hieroſolymæ: ac ſi dicat: Quomodo verſa eſt in ignominiam gloria noſtra? Tenebras dedecoris attulerunt Babylonij ſplendido auro honoris noſtri: cuius fulgentiſſimus color fuit in C nigrorem mutatus. Quàm citò Hieroſolymæ ſplendor eiuſque nominis claritatis & amplitudo ad opprobrium & abiectionem reciderunt: Accipitur hoc loco aurum pro mundi gloria, opibus, & magnificentia, vt capite 2. Danielis, cùm dicitur caput ſtatuæ à Nabuchodonoſore conſpectæ ex auro fuiſſe. Pro charitate ſumitur capite Apocalypſis 3. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum*. Sumitur etiam aurum pro oleo capite quarto Zachariæ: *Quid ſunt duæ ſpicæ oliuarum, quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea, in quibus ſunt ſuffuſoria ex auro*. Pro quo nonnulli vertunt: Quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea, quæ ſuffundunt ex ſe aurum. Vbi aurum aiunt pro oleo puriſſimo ſumi inſtar auri. Cùm autem oleo ſignificatur miſericordia, apertè liquet ipſam miſericordiam auro ſignificari. Sumitur præterea pro ſapientia capite Canticorum quinto: *Caput eius aurum optimum*. Demum ſumitur pro humilitate rerumque humanarum tolerantia. Vt Similitudo enim illud eſt cæteris metallis grauius, & percuſſum non reddit ſonum: ſic vir animi humilitate & patientia ſeptus, ſeipſum præ cæteris deprimit & abiicit, & humilia munera inclinat: ac calamitate percuſſus nullos fundit iracundiæ clamores. Percipit enim animo id, quod ait diuinus ac regius vates: *Patientia pauperum*, ſiue afflictorum, *non peribit in finem*. Et filius eius in Prou. c. 15. *Gloriam precedet humilitas*. Hæc eſt vna virtus, quæ cùm ſe occultet, eminet tamen inter omnes. Vt calx viua videtur frigida foris, cùm intus ferueat: ſic verè humilis cooperit virtutes ſuas, cùm flagret intus igne charitatis, & aqua calamitatis incenditur. Calx viua feruet cum aqua frigida, & humilitas cum charitate & tolerantia coniuncta aqua calamitatis inflammatur. Omnes hæ auri ſignificationes poſſunt huic Ieremiæ loco conuenire: obſcurata eſt enim Iudæorum charitas & miſericordia & animi humilitas, & patientia. Vel quod mihi rectius videtur, per aurum cæteris metallis præſtantius intelligitur princeps, qui fuit in bello illo captus, & à dignitate ſua deiectus. Similitudo F

b *Diſperſi ſunt lapides.*] Id eſt, euerſum eſt templum Domini, eiuſque fuerũt per plateas diſperſi atq; diſſipati. Ita hũc locum paraphraſtes Chaldæus interpretatur. Sed quemadmodum paulo ante nomine auri intellexit principem, ita modò per lapides ſanctuarij ſacerdotes, & viros pios, qui alios religionis cultu ſuperabant. Hi enim fuerunt è templo expulſi, & per capita platearum diſiecti, & ad diuerſas oras abducti. Fortaſſe deplorat ſacerdotum diſtractionem, qui cum deberent in templo reſidere, ac diuino cultui operam dare, per plateas Hieroſolymus negotiis humanis deditti vagabantur. Quam ob cauſam fuerunt obſeſſi, & victi,

A & victi,& cruciati. Platea enim eſt latitudo, qua ſignificatur *lata illa & ſpatioſa via, quæ*, vt Chriſtus Deus noſter ait apud Matth.7.*ducit ad perditionem.*

c *Filij Sion inclyti, & amicti auro primo.*) Hoc eſt, magnates Hieroſolymæ ornati quondam auro optimo abiecti ſunt modò,& veluti abducti. Sumitur vas ſiue lagena figuli pro re fragili, nulliúſque momenti, vt cap.30.Eſaiæ: *Comminuetur, ſicut conteritur lagena figuli contritione perualida.* Et Ierem.19. *Sic conteram populum iſtum, & ciuitatem iſtam, ſicut conteritur vas figuli, quod non poteſt vltra inſtaurari.*

d *Sed & lamiæ nudauerunt mammam.*) Senſus eſt: Etiam impiæ feræ alunt catulos ſuos, exponentes illis vbera ſugenda, Hieroſolyma filios ſuos non alit. Exaggerat calamitatẽ Iudææ comparatione ferarum, quæ lactant filios ſuos, quod Hieroſolyma non faciebat. Aiunt nonnulli hoc impletum fuiſſe, cùm matres fame coactæ proprios filios coxerunt. Lamiæ figurã

B quidem habent humanam, cùm ſint beſtiæ crudeliſſimæ. Struthiones ſunt aues miræ magnitudinis, ſed minimè volantes, quibus hæretici & nefarij homines artificio ſimulationis eruditi, vt Heſychius ait, & Eucherius, ſignificantur. Habere nanque videntur ſapientiæ & contemplationis pennas, volare autem haudquaquam poſſunt. Eam ob cauſam ſunt in lege veteri prohibitæ cap.11. Leuit.& 14. Deut. Hæ aues crudeles ſunt: quare cum illis comparat Iob homines immanes, cùm ait cap.30. *Frater fui draconum, & ſocius ſtruthionum.* Solet hoc animal in ſolitudine oua ſua relinquere, & aliquando non curare: atque filiorum ſuorum obliuiſci. Id ſignificat Iob cap.39. vbi de illo loquens: *Quando*, inquit, *derelinquit oua ſua in terra tu forſitan in puluere calefacies ea: obliuiſcitur, quòd pes conculcet ea, aut beſtia agri conterat. Induratur ad filios ſuos, quaſi non ſint ſui.* Hæc ille. Eam ob cauſam ei hoc loco Hieroſolyma comparatur. Fortaſſe non propter crudelitatem affectus, ſed propter ſimilitudinem actus: quia mulieres Hieroſolymitanæ lac filiis propriis ob inopiam alimenti non præbebant.

e *Adhæſit lingua lactantis.*) Oſtendit ſitim ac famem puerorum, quos cap.3. harum lamentationum induxit matribus ſuis dicentes: *Vbi eſt triticum & vinum?*

f *Qui veſcebantur voluptuoſè.*) Qui exquiſitis epulis

C quondam vtebantur, perierunt fame in locis publicis. Et qui ſolent delicatè nutriri, & purpura, veſtibúſque pretioſis indui, viles cibos auidè ſumebant. Nam vt Iob ait cap.6. *Animæ eſurienti etiam amara dulcia eſſe videntur.*

g *Maior effecta eſt iniquitas filiæ populi mei.*) Grauius fuit peccatum Hieroſolymæ, quam Sodomæ: nam Sodoma non contaminauerat Dei ſacrarium, quod non habuerat: nec habebat diuinos vates, qui eam à flagitiis deterrerẽt, quemadmodum Hieroſolyma. Præterea Sodoma violauerat legem naturalem, Hieroſolyma autem naturalem & ſcriptam: & ingrati animi ſignificationem multis in rebus oſtenderat. His rationibus ductus ait Ezech.16. *Non fecit Sodoma ſoror tua ipſa, & filiæ eius, ſicut feciſti tu, & filiæ tuæ.* Et Chriſtus noſter apud Matth. vndecimo: *Terræ Sodomorum*

remiſſius erit in die iudicii, quàm tibi. Vel ſumitur hic D iniquitas, quemadmodum peccatum pro pœna peccati: vt ca.12.lib.2.Reg. vbi Nathan dixit Dauidi. *Dominus tranſtulit peccatum tuũ*, id eſt, pœnam peccati in filium tuum: non enim morieris, ſed ille. Et Threnorum 5. *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt: & nos iniquitates eorum portauimus.* Ita explanant nonnulli illud Cain Geneſ. quarto: *Maior eſt iniquitas mea quam vt veniam merear.* Vt ſit ſenſus: Maior eſt pœna mea, quam ferre poſſim. Ideo Ieremias ait: Hebræos fuiſſe punitos grauius Sodomis quia Sodomorum pœna minore tempore durauit, quamobrem fuit minus acerba, quoniam non fuerunt longa obſidione afflicti & lacerati, ſed in puncto temporis conſumpti. Ideo ait: *Et non ceperunt in ea manus.* Hoc eſt, non ceperunt Sodomam inimicorum manus. Sumuntur manus pro ſuppliciis humanis: vel pro caſtris & exercitibus quemadmodum cap.33. Deuter. *Manus eius pugnabunt pro eo.* Et Actor. apoſt.12. *Miſit rex Herodes manus, vt affligeret quoſdam de eccleſia.* Eam ob cauſam vertunt nonnulli locum hunc: Et non metata ſunt in ea caſtra. Quia in momento ſubuerſa eſt. Gen. 19 Eſa. 12. Iere. 16

h *Candidiores Nazaræi eius niue.*) Loquitur de Nazaræorum fame, luctu & calamitate in illa vrbis obſidione & pernicie. Hi erant Deo dedicati: de quorum E conſecratione loquitur Moſes cap. Numer.6. Nunc autem Ieremias hyperbolicè eorum deſcribit pulchritudinem & candorem ante obſidionem illam, vt poſt eam eorum oſtẽdat & deploret deformitatem, maculas & luctus. Ebur eſt dens elephantis: ſapphirus eſt lapis pretioſus coloris aerij, aureis punctis collucens: de quo diſſerit Plin.37.

i *Denigrata eſt ſuper carbones facies eorum.*) Præ fame & miſeria & luctu. Locutio eſt hyperbolica. Nigrore faciei ſignificatur dolor & triſtitia. Ita ca.2. Nahum. *Facies omnium eorum ſicut nigredo ollæ.* Et Ioel 2. *Omnes vultus redigentur in ollam.*

k *Et non ſunt cogniti in plateis.*) Hæc eſt, non ſunt à plebeis & abiectis hominibus diſtincti. At ſi virtute prædici erant, in illa calamitate & abiectione erant nobiles: eorum autem inimici honeſtate deſtituti in triũpho illo erant infames. Quemadmodum generoſus equus etiam ſi ei ponatur clitella ad ſarcinas ferendas, ſemper tamen generoſus eſt, contra verò vilis cãterius etiam pretioſis phaleris ornatus eſt canterius: ſic vir omni ſapientia & nobilitate præſtans quamuis abiectus, ſemper tamen eſt nobilis & illuſtris, improbus autem infimo loco natus quamuis ad eximam euectus dignitatem ſemper tamen eſt ſordidus & obſcurus, nulla commendatione famæ præclarus. Falſus honor non euehit ad verum honorem & calamitas nullum eximium virum pietate & ſapientia præſtantem poteſt vera dignitate priuare. Nam vt Diuus ait Hieronymus in epiſtola ad Celantiam: Sola apud Deum libertas eſt non ſeruire peccatis, ſumma nobilitas clarum eſſe virtutibus. Similitudo F

l *Aruit.*) Scilicet ob calamitatem & nutrimenti inopiam. Eodem modo Iob 7. *Cutis mea aruit, & contracta eſt.*

ט [a] Melius fuit occiſis gladio quàm interfectis fame, quoniam iſti extabuerunt conſum-
Teth. pti à ſterilitate terræ.

י b Manus mulierum miſericordium coxerunt filios ſuos, facti ſunt cibus earum [c] in con-
Iod. tritione filiæ populi mei.

כ [d] Compleuit Dominus furorem ſuum, effudit iram indignationis ſuæ: [e] & ſuccendit
Caph. ignem in Sión, & deuorauit fundamenta eius.

A ל [f] Non crediderunt reges terræ, & vniuerſi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hoſtis & inimicus per portas Hieruſalem. D

Lamech. מ [g] Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates ſacerdotum eius, qui effuderunt in medio eius ſanguinem iuſtorum.

Mem. נ [h] Errauerunt cœci in plateis, polluti ſunt ſanguine: cúmque non poſſent intrare, tenuerunt lacinias ſuas.

Nun. ס [i] Recedite polluti clamauerunt eis, recedite: abite: nolite tangere: [k] iurgati quippe ſunt, & commoti: [l] dixerunt inter gentes: Non addent vltra, vt habitet in eis.

Samech.

a *Melius fuit occiſis gladio.*) Hoc eſt, minus ærumnoſi fuerunt illi, quos hoſtium gladius vita priuauit, quam qui fame mierierunt: quoniam hi lenta tabe, & morte diuturna de vita deceſſerunt, illi autem ſubitò animam efflarunt. Nam vt Eccl. ait cap. 34. *Melior eſt mors, quàm vita amara.*

b *Manus mulierum miſericordium.*) Exaggerat famis vim, qua ita obſeſſi laborabant, vt etiam mulieres, quæ ſunt naturaliter miſericordes, filios proprios comederent. Vis famis intimum naturalémque amorem ſuperauit. Id ſuprà tetigit cap. 2.

c *In contritione filij populi mei.*) Id eſt, in obſidione & calamitate Hieroſolymæ.

כ d *Compleuit Dominus furorem ſuum.*) Hoc eſt, ſummum ac miſerrimum ſumpſit Deus de nobis ſuppli-

B cium. Oſtendit debitam diuinæ iuſtitiæ in Hebræos ſeueritatem.

e *Succendit ignem in Sion.*) Senſus eſt: totam Hieroſolymam Deus igne combuſſit: nec ſolùm tecta, ſed ædificiorum fundamenta euertit, & cremauit. Vel per ignem intelligit vehementem famem, & acerbam calamitatem. Sumi autem ignem pro afflictione & cruciatu, indicat locus ille Dauidis Pſalm. 16. *Igne me examinaſti, & non eſt inuenta in me iniquitas.* Et illud Ezech. 30. *Dabo ignem in Taphnis.* Et paulò pòſt: *Cum dedero ignem in Ægypto.* Et illud Amos 1. *Mittam ignem in domum Aſael.*

ל f *Non crediderunt reges terræ.*) Nullus vnquam rex, imò nullus homo cuiuſcunque fuerit nationis, credidit futurum Hieroſolymæ exitium. Exiſtimabant enim eam eſſe & muris, & Dei præſidio munitam. Vel loquitur de rege & magnatibus Hieroſolymæ, eiúſque habitatoribus, qui Ieremiæ eam eſſe capiendam à Babylonijs, dicenti nullam fidem tribuebant. Iam hoſtes ingrediebantur portas ciuitatis, & illi dubitabant: iuxta illud Eſa. 30. *Subitò dum non ſperatur, veniet contritio eius.*

מ g *Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates ſacerdotum eius.*) Oſtendit præcipuam cauſam euerſionis Hieroſolymæ fuiſſe ſcelera falſorum prophetarum, & ſacerdotum: qui cùm deberent illā iuſte & ſapienter gubernare, eam vitiorum ſuorum exēplo deprauarunt, & ad exitium & vaſtitatem vocauerūt. Prin-

C cipum & pontificum maleficia populum corrumpūt & euertunt. Id quod non ſolùm literæ teſtantur diuinæ & humanæ, ſed etiam vita communis, quæ nobis huius diræ peſtis exempla prope quotidiana ſuppeditat. In Hiſpania videmus Chriſti fidem vigere, quia eius reges ſunt catholici: in Britannia verò infiniti propè fidem repudiarunt, & ab eccleſia catholica deſciuerunt, quia eius rex fidei nuntium remiſit, ſéque turpi dedecore maculauit: & modò eius regina hæreticis fauet, quos deberet mulctare, & à regno deiicere, ne ſermonibus impuris & moribus deprauatis reliquis maculam cæteris inurerent. Dum in Ægypto regni clauum tenuit rex, qui nouerat Ioſephum, iuſti viri ex remotis oris magnis inuitebantur promiſſis: at cum fuerunt afflicti, & laboribus incredibilibus lacerati, Ioſephus venditus in carcerem coniectus inter duos vinctos, quorum alter fuit damnatus, alter abſolutus, Chriſtum Deum noſtrum pro nobis venditum inter duos latrones conſtitutum adumbraban quorum alter periit, alter eſt vitam ſempiternam cōſecutus. Nihil hodie magis principes incitat ad vitia, quam ignoratio Ioſephi cœleſtis. Si enim Chriſtum ſummè diligerent, & in animo verſarēt, & eius beneficia cognoſcerent, ad multò maiorem dignitatem & nominis amplitudinem eorum regna perducerētur. Florerent eorum curiæ viris ſapientia, nobilitate, virtute, armorum exercitatione præſtantibus. At, vt aiunt, quemadmodum in mare flumina influunt: ſic in nonnullorum principum aulas vitia prorumpunt. Gen. 45. Exod. 1. Gen. 37. Gen. 40 Luc. 23. E Similitudo

h *Errauerunt cæci in plateis.*) Illi quos falſi prophetæ & impij ſacerdotes & magnates percutiebant, quos oculis priuabant in plateis proprio ſanguine contaminati. Qui cùm non poſſent domus ſuas introire per ſeipſos, ductorum fimbrias tenebāt. Quidam vertunt: Polluti ſunt ſanguine: præ abominatione nemo poterat contingere lacinias ſiue veſtes eorum. נ

i *Recedite polluti.*) Verba ſunt eorum, qui percuſſis inſultabant, dicentes: Recedite à nobis vos ô polluti, abite, nolite nos tangere. ס

k *Iurgati quippe ſunt, & commoti.*) Senſus eſt, impij Iudæi qui ſe diuinos vates vocabant, & flagitioſi ſacerdotes quòd cædibus & homicidiis forum Hieroſolymæ impleuiſſent, fuerunt obiurgati à Babylonijs cum eis iurgio contendentibus, eóſque mouentibus & cruciantibus.

l *Dixerunt inter gentes.*) Dicebant Babylonij inter ſeipſos: Non addet Deus vltrà, vt inter hos impios & calamitoſos Iudæos habitet, vt ſolebat: quia iam eos penitus dereliquit. Idem de ſeipſo aiebat Dauid pſal. 70. *Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui cuſtodiebant animam meam, conſilium fecerunt in vnum dicentes: Deus dereliquit eum: perſequimini, & comprehendite eum, quia non eſt, qui eripiat.* F

פ [a] Facies Domini diuiſit eos: non addet, vt reſpiciat eos: [b] facies ſacerdotum non erubuerunt nec ſenum miſerti ſunt.

Phe. צ

Ain. [c] Cùm adhuc ſubſtineremus, defecerunt oculi noſtri ad auxilium noſtrum vanum: cùm reſpiceremus attenti ad gentem, quæ ſaluare non poterat.

צ [d] Lubricauerunt veſtigia noſtra in itinere platearum noſtrarum: [e] appropinquauit finis noſter: completi ſunt dies noſtri, quia venit finis noſter.

Tſade.

[f] Velociores

A ק Coph. [f] Velociores fuerunt perſecutores noſtri aquilis cœli, ſuper montes perſecuti ſunt nos: in deſerto inſidiati ſunt nobis.

ר Res. [g] Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris: cui diximus: [h] in vmbra tua viuemus in gentibus.

ש Xin. [i] Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus: ad te quoque perueniet calix: inebriaberis, atque nudaberis.

ת Tau. [k] Completa eſt iniquitas tua filia Sion: [l] non addet vltra, vt tranſmigret te: [m] viſitauit iniquitatem tuam filia Edom, diſcooperiet peccata tua.

D a *Facies Domini diuiſit eos.*) Verba ſunt Babyloniorum Iudæis inſultãtium, quorum hic eſt ſenſus: Deus diſperſit Iudæos inter gentes eóſque à facie ſua in diuerſas terrarum oras diuiſit, quos nunquam deinceps reſpiciet. Ita dictum eſt Pſalmo 54. *Contaminauerunt teſtamentum eius, diuiſi ſunt ab ira vultus eius.* Poteris hæc Ieremiæ verba ita vertere: Ira Dei ſeparauit eos. Sumi autem faciem Dei pro ira indicat locus ille Gen. 4. *Egreſſus eſt Cain à facie Domini.* Et 16. *A facie Saraï Dominæ meæ ego fugio.* Et Eſaiæ 37. *Ne timeas à facie verborum, quæ audiſti.* Et Pſalmo 50. *Auerte faciem tuam*

B *à peccatis meis.* Sed facies Dei ſumitur aliquando pro Chriſto veri Dei filio, vt Pſal. 79. *Deus virtutum conuerte nos, & oſtende faciem tuam, & ſalui erimus.* Quem locum non ſolum Chriſtiani, ſed nonnulli etiam ex Iudæis de Chriſto interpretantur. Hoc aſſerunt Rabbi Salomon, & Rabbi Moſes Hadarſan, qui in caput Gen. 22. Veniemus, inquit, ad faciem eius, qui eſt rex Meſſias, quemadmodum dictum eſt in Pſalmo. *Deus virtutum conuerte nos, & oſtende faciem tuam, & ſalui erimus.* Pſalm. 16. ait Dauid, *Ego autem in iuſtitia tua apparebo conſpectui tuo: ſatiabor, cum apparuerit gloria tua.* Vel vt poteſt etiam verti: Ego autem videbo faciem tuam, ſatiabor, cùm reſurrexit figura tua. Acſi dicat: Ego autem videbo Chriſtum filium tuum, & ſumma afficiar gloria, cum reſurrexerit ipſe Chriſtus, qui eſt figura ſubſtantiæ tuæ. De illo enim ait apoſtolus ca. 1. epiſt. ad Hebr. *Qui cum ſit ſplendor gloriæ, & eius.* Ipſe autem Deus pater ait apud Malach. 3. *Ecce ego mittam angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: & ſtatim veniet ad templum ſanctum ſuum dominator, quem vos quæritis.* Hic Angelus eſt Ioannes Baptiſta, quem pater cœleſtis miſit antè filium ſuum Chriſtum

C Deum noſtrum qui facies Dei appellatur, & dominator, qui ad templum ſuum venit. Intelligi autem locum illum de Baptiſta Chriſti præcurſore indicat ipſe Chriſtus apud Matth. 11. & Marc 1. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per faciem Domini Chriſtum intelligere, qui Iudæos in varias nationes ſeparauit. Ac tunc ſunt verba Ieremiæ non ſolùm de euerſione Hieroſolymæ per Babylonios loquentis, ſed etiam de eius euerſione per Rom. duce Tito Veſpaſiano vaticinantis.

b *Facies ſacerdotum non erubuerunt, nec ſenum miſerti ſunt.*) Reddit Ieremias rationem, quare Iudæi fuerũt in diuerſas oras diſperſi: quia nec facies ſacerdotum fuerant venerati, nec ſenibus miſericordiam tribuerant. Id prædixerat his verbis Eſai. 3. *Tumultuabitur puer contra ſenem, & ignobilis contra nobilem.*

c *Cum adhuc ſubſiſteremus.*) Cùm adhuc retineremus

D libertatem, priuſquàm expugnati eſſemus, expectabamus ad Ægyptiis auxilium. At illud erat vanum & inutile, quandoquidem ſeruare nos non valebant. Deplorat Ieremias Iudæorum cæcitatem, qui Deo contempto & relicto, qui eos poterat eripere, ad homines confugerant, qui eis opem ferre non poterant. Idem prædixerat his verbis cap. 30. Eſaias: *Ægyptus fruſtra & vane auxiliabitur.* Et 31. *væ qui deſcendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis ſperantes & habentes fiduciam ſuper quadrigis, &c. Dominum non requiſierunt.* Non reprehendit diuinus vates quærere ab aliis auxilium, quando opus eſt, ſed ſpem à Deo abducere, & in humano præſidio figere ac locare.

d *Indicauerunt veſtigia noſtra in itinere platearum noſtrarum.*) Hoc eſt, præ laſſitudine & imbecillitate non valebamus firmiter ſtare. Labebamur, ac ſi viæ noſtræ eſſent præcipites, & periculoſæ, & tenebris circumfuſæ. Hoc erat peccati noſtri ſignum & ſupplicium. De illo ait idem Iere. cap. 33. *Idcirco via illorum erit quaſi lubricum in tenebris: impellentur enim, & corruent in ea.* Et Dauid Pſalmo trigeſimoquarto: *Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.* Et Prou. 4. *Via impiorum tenebroſa, neſciunt vbi corruant.*

E e *Appropinquauit finis noſter.*) Hoc eſt, interitus noſter. Ita Ezech. 7. *Finis venit, venit finis.*

f *Velociores fuerunt perſecutores noſtri aquilis cœli.*) Babyloniorum expeditionem in bello & diligentiam hyperbolicè ſignificat, qui ſe in Iudæam celeriter contulerunt, & Hieroſolymam expugnarunt. Cúmque rex Sedechias cum familiaribus ſuis exiret ex vrbe, ſéque fugæ mandaret, per montes tranſiens & ſolitudines non potuit eos declinare, quin eſſet ab illis comprehenſus, & oculis priuatus: vt Ieremias vltimo cap. enarrauit. Ad hanc hiſtoriam videtur hoc loco præcipuè alludere. Volens Oſeas cap. 8. hanc Hieroſolymæ vaſtitatem prædicere: *Quaſi aquila,* inquit, *contra domum Domini.* Subauditur, veniet hoſtis. Quando aliquid fit celeriter: cum aquila volante comparatur. Ita cap. 1. Habacuc: *Volabunt ſicut aquila feſtinans ad comedendum.* Et cap. 1. lib. 2. Regum: *Aquilis velociores, leonibus fortiores.* Et 4. Ier. *Velociores aquilis equi illius.* Pindarum legimus aquilam eſſe volucrum reginam, veluti delphinum piſcium, admirabilémque eſſe vtriuſque velocitatem. Et Ariſtophanes: Oraculũ, inquit, acceperunt Athenienſes fore, vt tantò vrbes reliquas poſt ſe interuallo relinquerent, quantò aquila reliquas aues celeritate ſuperat. Quare pro

F homine diligente, & ingenij perſpicacitate præſtante ſolet ſumi aliquando, qui munus cui præficitur, ſolerter, accuratè & diligenter exequitur. Vt in conflictibus illis & concurſibus, quos Luſitani iuſtas vocant, quilibet decertans vnicam fert haſtam, non duas, ac multò minus tres: nam vna conducit ad contentionem, multæ verò illam impediunt: ſic qui munere vno in republica fungitur, poteſt illud rectè, accuratè, ſapiẽtérque explere: at ſi multis ac diuerſis officiis præeſſe voluerit, nullum ex illis exequetur præclarè, etiã ſi cum aquila ingenij acumine comparetur. Eodem modo ſcriptor vnico calamo poterit literas pulchrè exarare, multis autem ſimul apprehenſis totam ſcripturam mendis & turpibus lituris replebit. Quare non ſunt omnia reipublicæ munera & officia vni ſoli deferenda, ſed inter multos diuidenda, & cum viris aptis digniſque communicanda. Ac ita quilibet illorum diligenter munus ſuum conficiens, poterit cum aquila comparari. Et quia aquila cùm pullos ſuos ex loco ad locum mutat, eos non pedibus inſtar aliarum auium, ſed ſuper dorſum aſportat, ne poſſint lædi ſagittis, ideo ferre aliquem ſuper alas aquilarum, eſt illum ſolicitè ac diligenter ſeruare, & ita ducere, vt nullo periculo opprimatur. Id voluit

Similitudo.

A Deus ſignificare, cùm dixit Hebræis Exodi 19. *Vos ipſi vidiſtis quomodo portauerim vos ſuper alas aquilarum.* Aquila ſumitur aliquando pro Deo vt cap. 32. Deuter. *Sicut aquila prouocans ad volandum pullos, & ſuper eos volitans expandit alas ſuas, aſſumpſit eum, atque portauit in humeris ſuis, Dominus ſolus dux eius fuit.* Ac de Dei aſcenſu in cœlum intelligit Eucherius in prouerbiorum illud capite 30. *Tria ſunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlum, &c.* Sumitur pro quocunque viro ſapientia & pietate præſtanti, vt apud Eſai. 40. *Aſſument pennas ſicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient.* Et apud Matth. 24. *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Hoc eſt, vbi fuerit Chriſtus, illic erunt viri iuſti & excelſi congregati. Ita Ioan. Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus locum illum interpretantur. At Clemens Alexandrinus, Stromatum quinto ait, per aquilam capite 11. Leui prohibitam intelligi rapinam. Et quoniam aquila ad prædam atque rapinam velociter concitatur, & volat, ideo pro veloci-

B tate in malam partem aliquando, vt hoc loco vſurpatur.

g *Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris.*) Quidam referunt hoc ad Ioſiam regem, qui vulneratus eſt ab Ægyptiis, & ex illo vulnere poſteà mortuus eſt, vt literæ diuinæ cap. 24. lib. 4. Reg. teſtantur. Rex enim vngi ſolebat oleo: quare Chriſtus, hoc eſt vnctus dicebatur, vt conſtat ex cap. 24. & 26. libro 1. Regum. Sed hoc non poteſt defendi: nam Ioſias non eſt captus ab Ægyptiis, ſed vulneratus in prælio, ex quo euaſit, & poſteà domi ſuæ clauſit diem ſuum: vt ſcriptura teſtatur. Ea ratione ducti alij, hoc referunt ad regem Sedechiam, qui fuit à Babyloniis captus in ſolitudine Iericho, & ad regem Babylonium ductus, vt cap. 25. libro 4. Reg. & Ierem. 52. ſcriptum legimus. At nec hoc ſuſtineri poteſt: nam Ieremias in hac lamentatione loquitur de pio & ſancto rege, quem appellat ſpiritum oris hominum, cuius vmbra viri pietate præcellentes proteguntur: at Sedechias erat improbus, & maleficiis alebatur, & ipſum Ieremiam grauiter & iniuſtè afflixerat, & vulnerauerat, vt ex 4. libro Reg. & ex ipſo Ieremias conſtat apertiſſimè. Profectò locus hic intelligitur de

C Chriſto ſeruatore noſtro, & ita illum explanat Theod. hoc in loco: Auguſt. libro de ciuitate Dei 18. cap. 33. Euſeb. Cæſarienſis lib. 4. de demonſtratione Euangelica, Cypr. in ſymbolum Apoſtolorum, Origenes homilia octaua in librum Ioſue, & lib. 2. Periarchon ca. 6. & homilia 3. in Cantica canticorum, Bernardus in ſermone primo de aduentu, & tertio de aſcenſione, & in natiuitate Mariæ de aquæductu, Dionyſius Carthuſianus in Threnos, Petrus Galatinus libro 8. arcanorum capite 10. & alij magni nominis authores. Imò vt ego mihi ſtatuo, de ſolo Chriſto hic locus intelligitur: nam, vbi nos habemus: *Chriſtus Dominus*, in Hebræo eſt, Meſiach Iehouah, hoc eſt, mexias Deus: eſt enim perſpicuum, hoc nomen Iehouah, ſoli Deo conuenire. Quare illud eſt certiſſimum Chriſtum hunc eſſe verum Deum. Iudæi verò hac ratione conuicti multa hoc loco miſcent, tenebráſque offundunt, ne de Chriſto Domino noſtro explanetur. Quemadmodum ſepia videns ſe peti, atrum ſanguinem ſiue fel effundit in aquam, vt eam obſcuret, quò poſſit manus effugere piſcatorũ: ſic illi, vt poſſint euadere apertiſſimas noſtras ac firmiſſimas rationes, omnia volunt tetra caligine cooperire. Aiunt enim nomen Iehouah hoc loco non eſſe in nominatiuo, ſed in genitiuo: quod eſt apertè falſum, nam ſeptuaginta interpretes natione Hebræi vtraque lingua & Hebræa & Græca eruditi, ſapientia præcellentes, & virtute præſtantes in nominatiuo tranſtulerunt, dicentes: χριςὸς κύριος, hoc eſt, Chri- D
ſtus Dominus. Si autem ex Hebręo ad verbum tranſferamus, vertemus: Mexias Deus vel Chriſtus Deus. Et ita vertit R. Samuel in libro de aduentu Mexiæ capite ſeptimo: Idem enim eſt Chriſtus apud Græcos, quod Mexias apud Hebræos. Habemus hîc locum apertiſſimum in vetere teſtamento de Chriſti redemptoris noſtris apprehenſione, quando in horto fuit propter ſcelera noſtra ligatus, & vinctus. Nec audiendi ſunt, qui illum aliter interpretantur. Deplorans diuinus vates Ieremias his lamentationibus euerſionem Hieroſolymæ per Babylonios, vidit mentis oculis diuino lumine illuſtratis euerſionem futuram per Romanos tempore Titi & Veſpaſiani, & perpetuam Iudæorum calamitatem & miſeriam, cuius cauſa fuit nefarium eorum ſcelus in Chriſti morte, & intolerabilis obſtinatio & perfidia. Ac raptus ſpiritu has voces emiſit: *Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris.* Vocat eum ſpiritum oris ſui, quia prophetæ ſpiritu Dei loquebantur. Vel quia ipſe eſt reſpiratio oris noſtri, quoniam in ipſo viuimus, ſpiritum ducimus, & reſpiramus. Nam vt verbis vtar Diui Pauli Apoſtoli capite 17.
Actorum: *Ipſe dat omnibus vitam, & inſpirationem, &* E
omnia. Et paulò pòſt: *In ipſo,* inquit, *viuimus, mouemur, & ſumus.* De illo dictum eſt Geneſis 2. *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ.* Fuit Chriſtus captus, qui nos venerat liberatum, fuit vinctus, qui nos venerat ſolutum. Id prædixerat ille Pſalmo 21. *Circundederunt me canes multi, conſilium malignantium obſedit me.* Et apud Ierem. capite 12. *Dedi animam meam dilectam in manu inimicorum.* Fuit igitur Chriſtus captus & vinctus, & à diſcipulis fugientibus relictus. Dixerat enim Deus pater apud Zach 13. *Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues.* Tunc impletum eſt illud Pſalmo 31. *Conſiderabam ad dexteram, & videbam, & non fuit, qui cognoſceret me.* Impij autem Iudæi eum falſis criminibus ad cædem vocauerunt iuxta illud Pſalmo 93. *Captabunt in animam iuſti, & ſanguinem innocentem condemnabunt.* De illius cruciatibus & morte vaticinatus eſt ita cap. 53. Eſaias: *vere languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit. Et nos putauimus eum quaſi leproſum, & à Deo percuſſum & humiliatum. Ipſe autem vulneratus eſt propter ſcelera noſtra. Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum, & liuore eius ſanati ſumus.* Hactenus ille. In crucis ara ſe innocens agnus Chriſtus ſeruator noſter hoſtiam
conſtituit, vt ſanguine ſuo pretioſiſſimo ſcelera no- F
ſtra expiaret, gratiámque nobis impertiret. Vt e-
nim aer eadem mutatione lumen recipit, & tene- Similitudo
bras depellit, ſic eadem re in animam noſtram & gratia infunditur, & ex ea peccatorum tenebræ expelluntur. Mortuus eſt enim, vt nos viueremus, & cæleſtis Eliſeus ſepultus generi humano mortuo vitam tribuit. Eum adumbrauerat agnus paſcalis immolatus, cuius ſanguis ſeruauit Hebræos eiúſque cętera legis ſacrificia imaginem gerebant. Sed hoc non Iudæis, ſed Chriſtianis eſt perfectum & exploratum: elegans enim infans Moſes in fiſcella poſitus legis eſt ſub cortice literæ contentus: quem filia Pharaonis, hoc eſt, eccleſia ex gentibus aperuit & inuenit. Nõ poteſt diuina ſcriptura intelligi, niſi Chriſti mors intelligatur: ea enim eſt *clauis Dauidis, quæ aperit, & nemo claudit.* Cùm Semeius regem Dauidem execraretur, & maledictis vulneraret, dixit Dauid capite 16. libro 2. Reg. *Dimitte eum, vt maledicat iuxta præceptum Domini ſi forte reſpiciat Dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac.* In antiquis exemplaribus aiunt fuiſſe: Si fortè reſpiciat Dominus afflictionem ſuam. Ita illud aſſerit Petrus Galatinus li. 1. de arcanis catholicæ veritatis. Victoria in prima

parte

A parte aduerſus Iudæos, & Raimundus in Pugione. Omnes hi aiunt ſcribas locum hunc cum nonnullis aliis mutaſſe, vt ex priſcis Hebræorum traditionibus conſtare videtur. Cum enim non intelligerent fore, vt Deus pateretur, verba illa Dauidis: Si Deus reſpiciat afflictionem ſuam, in ipſius Dauidis afflictionem commutarunt. At verus Deus Chriſtus redemptor noſter afflictus pro nobis fuit & cruci affixus: vbi cæleſtis ille pelicanus ſanguinem ſuum fudit, vt nos aleret ad æternitatem. Ipſe enim ait Pſalmo 101. *Similis factus ſum pelicano ſolitudinis.* Ipſe ait apud Ioannem decimo: *Animam meam pono pro ouibus meis.* De illo ait Apoſtolus ad Romanos 5. *Chriſtus, cùm adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impiis mortuus eſt. Secundum tempus*, ait, quia præfinito à patre tempore crucem ſubiit. Vel ad tempus ſcilicet triduum. Et in priore ad Corinthios 15. *Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas.* Et hoc loco ait Ieremias: *Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris.* Hoc eſt propter peccata noſtra fuit comprehenſus & ligatus à cohorte & miniſtris pontificum & phariſæorum, vt Ioannes, & cæteri Euangeliſtæ teſtantur.

Matt. 26. Marc. 14. Luc. 22. Ioan. 18.

B h *In vmbra tua.*] Hoc eſt, ſub refugio tuo. *In gentibus*, id eſt, inter gentes te Chriſte ſancte recipientes, in te credentes, nomén que tuum ſanctum celebrantes. In Eccleſia enim Chriſtiani omnes tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregantur. Viuere ſeu ſedere in alicuius vmbra eſt ſub eius fauore quieſcere. Ita Canticorum 2. *Sub vmbra eius quem deſideraueram, ſedi.* Diuus Ambroſius in Pſalm. 36. per vmbram hoc loco crucis vmbram intelligit, vmbram paſſionis Chriſti, cuius mors vita eſt. Itaque locum hunc ad Chriſtum refert pro nobis immolatum, in cuius vmbra cum animi ſecuritate & tranquillitate vitam degimus. Quemadmodum conferentes ſe ad vmbram fraxini illic ſunt à ſerpentibus tuti, quoniam eam non attingunt: ſic qui ad fauorem Chriſti toto animo confugerint, venena peſtilentium cupiditatum euitabunt. Eam ob cauſam dicebat Dauid Pſalmo ſextodecimo: *Sub vmbra alarum tuarum protege me.* Et Pſalmo 56. *In vmbra alarum tuarum ſperabo.* In hac vita ſumus in vmbra Chriſti, in altera verò erimus in eius ſplendore.

ſimilitudo

i *Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.*) Imperatiuus eſt comminatorius, vt illud Eccleſiaſtis 11. *Lætare iuuenis in adoleſcentia tua.* Et illud Amos
C 4. *Venite in Bethel, & impiè agite.* Et illud Chriſti ad Iudam: *Quod facis fac citiùs.* Senſus eſt: Tu ô Idumæa quæ odio proſequeris Hebræos, nunc audito eorum exitio, inſultans illis gaudio afficieris. Sed tu quoque euerſa eris & vaſtata. Ad te veniet dolorum & cladium calix, quo inebriaberis, & miſeria replebe ris. Et nudaberis, hoc eſt, et is bonis omnibus ſpoliata &

D deſtituta. Vaticinatur de Idumæorum pernicie nomine calicis ſignificata: quemadmodum cap. 49. *Ecce quibus non erat iudicium, vt biberent calicem, bibentes bibent.* Vbi calicem vocat afflictionem & mortem. Eodem modo Dauid Pſalm. 115. *Calicem ſalutaris accipiam.* Et paulò pòſt explicans quid intelligat per calicem: *Pretioſa*, inquit, *in conſpectu Domini mors ſanctorum eius.* Et Chriſtus Dominus apud Matth. 20. *Poteſtis bibere calicem, quem ego bibiturus ſum?* Hic eſt calix Ioſeph inuentus in ſacco dilecti ſui Benjamin. Eos enim Chriſtus ſolet afflictionibus afficere, quos admirabili proſequitur amore. Pro *inebriaberis, ac nuda eris*: vertunt quidam: Inebriaberis, & euacuaberis, ſeu euomes. Hoc eſt, tot támque acerbis moleſtiis repleberis, vt eas non valens ſuſtinere, euomere cogaris. Septuaginta habent: Et effundes. Quod in idem recidit. Paraphraſis Chaldaica per filiam Edom hoc loco intelligit Romam, cuius exitium per Gotos ait hoc loco ſignificari.

k *Completa eſt iniquitas tua filia Sion.*] Id eſt, calamitatibus purgata eſt iniquitas tua ô Hieroſolyma. Vel ſumitur *iniquitas* pro pœna iniquitatis, vt ſuprà diximus verba illa huius capitis explanantes, *Maior effecta eſt iniquitas filiæ populi mei.* In diuinis enim literis ſæpe peccatum pro peccati ſupplicio accipitur, vt ca. E
4. Geneſ. *Nonne ſi bene egeris, recipies*, ſubaudi mercedem: *ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit.* Hoc eſt, mulcta & pœna peccati præſtò eſt. Et paulò pòſt eodem capite: *Maior eſt iniquitas mea, quàm vt veniam merear.* Pro quo alij vertendum putant: *Maior eſt pœna mea, quàm vt ea ferre poſſim.* Eodem modo ſumitur peccatum cap. 12. lib. 2. Regum, vbi Nathan dixit Dauidi: *Dominus tranſtulit peccatum tuum in filium, qui tibi natus eſt: non enim morieris tu, ſed ille.* Et cap. 5. Threnorum: *Patres noſtri peccauerunt & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Vnde Paulus in epiſtola ad Rom. 8. *Et de peccato damnauit peccatum.* Hoc eſt, Deus pater damnauit mundi peccatum per Chriſtum immolatum pro peccato. Eodem modo cap. 5. poſterioris ad Corinthios: *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum.*

Sap. eb.

l *Non addet vltrà, vt tranſmigret te.*) Subaudi, pro præteritis flagitiis: non iterum pro iiſdem ſceleribus te exilij pœna mulctabit.

m *Viſitabit iniquitatem tuam filia Edom.*) Hoc eſt Deus, ô Idumæa, vt ſeuerus iudex viſitabit ſcelera tua, aperiet, vt manifeſta ſint, quando eorum dederis pœnas, fueríſque afflicta & euerſa. Eodem modo cap. F
49. *Ego diſcooperui Eſau, reuelaui abſcondita eius, & celari non poterit.* Ita clauduntur Ieremiæ lamentationes, quas ego breuiter explicaui, Timantem imitatus qui quod exprimere penicillo non poterat, velo contegebat.

OBSERVATIONES
ex Hebræo in
LAMENTATIONEM III.

1 Quomodo obſcuratum eſt aurum?) *Ita habet etiam paraphraſis Chaldaica. Pagninus verò habet: Quomodo occultatum eſt aurum! Sed idem eſt ſenſus. Ac verbum* עמם *quod eſt in Hebræo, vtrunque ſignificat. Eo vtitur Ezech. ca. 31. cum ait*: Cedri non occultarunt illum, vel non obſcurarunt illum in horto Dei. *Pro quo clariùs Latinus noſter interpres tranſtulit: Cedri non fuerunt altiores illo in paradiſo Dei.*

2 Mutatus eſt color optimus.] *Pro colore eſt in Hebræo:* כתם *cethem, quod nomen ſignificat aurum, & ſignum, & notam, & colorem. Quare rectè vertit noſter interpres. Et rectè etiam Pagninus, qui habet. Mutauit ſe aurum optimum.*

3 Lamiæ nudauerunt mammam.) *Pro, lamiæ, in Hebræo eſt* תנין *tannin, quod nomen draconem ſignificat: vt Exod. 7.* Proiecerunt virgas ſuas, quæ verſæ ſunt in dracones. *Hac ratione ducti ſeptuaginta interpretes verterunt: δράκοντες hoc eſt, dracones. Chryſoſtomus Dion in intima Africa feras quaſdam eſſe ſcribit vultu muliebri præditas, quæ lamiæ vocantur, atque homines pulchritudine ſua ad ſe illiciunt, captoſque crudeliter deuorant. De huiuſmodi feris locus hic intelligitur. Sumitur etiam lamia*

A pro venefica, quæ Luſitanè bruxa vocatur. Sed de lamiis diſſerit Philoſtratus in Apollonio, & Cælius Rhodiginus lib. 16. cap. 4.

4 Rubicundiores ebore antiquo.) Pro ebore eſt in Hebræo עצם quod ſignificat os oſſis, vt Gen. 2. Hoc nunc os ex oſſibus meis. Et Pſal. 138. Non eſt occultatum os meum à te, quod feciſti in occulto. Hoc eſt, ne vnum quidem ex oſſibus meis te latuit cùm me in ventre matris meæ formares. Et quia ebur eſt os & dens elephantis, vertit noſter interpres ebur. Significat etiam ſpeciem. Quare Rabbi Dauid Chimhi vertendum putat: Rubicundiores ſpecie pluſquam margarita. Et Pagninus: Rubicundiores fuerunt aſpectu quam gemmæ. Nam pro antiquo eſt in Hebræo פנינים quod nomen aiunt lapides precioſos generaliter ſignificare. Quare noſter interpres poſuit antiquum, hoc eſt, precioſum. Alij dicunt, vt Ioannes Remblinus refert, præcipuè ſignificare coralia: quam ob cauſam vertunt: Rubicundiores ſpecie pluſquam coralia. Eſt enim coralium rubicundum: & mirum in modum hæc ſignificatio huic loco conuenire videtur. Naſcitur in mari Rubro, & in mari Siculo circa Helbam & Drepanum: ſed pretioſius & præſtantius inueniuntur in mari Oceano ſeptentrionali iuxta Orchadas inſulas. Dum eſt in mari, eſt corpus quoddam molle, ſed extractum ex aquis, teſte Theophraſto in tractatione de gem-

B mis, lapideſcit. Et quia hoc nomen עצם ſignificat quoque corpus, vertit Pagninus in Theſauro: Rubuerunt corpore præ gemmis.

5 Iurgati quippe ſunt.) Verbum Hebraicum eſt נצו, quod ſignificat iurgare, iurgio contendere, litem concitare. Qua ratione ductus Latinus noſter interpres vertit: Iurgati quippe ſunt. Et Septuaginta interpretes ἐπυρώθησαν, Hoc eſt, quia ſuccenſi ſunt. Id eſt, quoniam ira commoti ſunt. Eodem modo habet tranſlatio Chaldaica. Significat etiam inquinare. Eam ob cauſam Iſidorus Brixianus vertit: Inquinati quippe ſunt. Et ita habet Rabbi Menahchem. Et Pagninus: Quia inquinati erant. Præterea ſignificat volare & egredi. ideo poteſt verti: Quia euolarunt. Siue quia egreſſi ſunt. Hoc verbo vtitur Ieremias capite 49. vbi Moabitarum euerſionem his verbis prædicit: Date florem Moab, qui florens egredietur. Acſi dicat: Dicite eſſe Moab ſimilem flori, cuius pulchritudo ſubitò marceſcit, & celeriter euaneſcit, & conſumitur. Pro quo paraphraſis Chaldaica habet: Date alteri coronam Moab, quia egrediens egredietur. Vbi Moab eſt gignendi caſus vt ſit ſenſus. Regnum Moab dabitur alteri, & ipſi Moabitæ egredientur à regia dignitate. Poteſt rectè verti locus ille: Date alam Moab, quia volans volabit. Acſi dicat, quem-

C admodum aues habentes integras alas facilè volant: ſic Moabitæ ocyùs quàm cogitant, patriam ſuam amittent, & ab ea volabunt.

6 Facies Domini diuiſit eos.) Septuaginta interpretes habent πρόσωπον κυρίου αὐτῶν: Hoc eſt, facies Domini, pars eorum. Hoc eſt, eos in partes ſeparauit. Quod idem eſt. Pro facie eſt in Hebræo פני à verbo פנה, quod ſignificat reſpicere, & ſequi: vt Deuterono. 31. Quia ſecutus eſt Deos alienos. Quod poteſt verti: Quia reſpexit ad Deos alienos. Vnde פנים numero tantùm plurali idem eſt quod facies ſic appellata quòd huc atque illuc reſpiciat. Ac quia ira in facie ſeu vultu apparet ſumitur pro ira, vt Pſalmo 34. Vultus Domini ſuper facientes mala. Hac ratione ducti Xantes Pagninus, & Iſidorus Brixianus, & Ioannes Benedictus verterunt: Ira Domini diuiſit eos. Diuiſit autem eos Deus illis iratus, quia ipſi ſe inter ſe diuiſerant, & diſcordiam concitarunt. Si enim amicitia coniuncti eſſent, permanerent in proſpero ſtatu, eſſentque

ſimilitudo ſine dubio egregia quadam gloria cumulati. Vt enim in corpore ex temperatione calidi & frigidi, ſicci & humidi optima fit conſtitutio: ſic in ciuitate ex diuerſorum hominum concordia admirabilis conflatur firmitudo, rerumque proſperarum abundantia. Id voluit Veſpaſianus imperator in numo ſuo ſignificare, vbi ſculptæ ſunt pulchræ D plenæque ſpicæ ex duabus manibus datis ſimulque iunctis egredientes ad deſignandum ex concordia & fide rerum felicium abundantiam dimanare. Id quod Iulius Cæſar ſignificauerat ſculpens in numo quodam ſuo caduceum vnà cum cornucopia. Eſt enim perſpicuum nomine caducei concordiam, nomine verò cornucopiæ rerum proſperarum affluentiam ſignificari. Sed turbulenta Iudæorum diſſidia eorum quietem diſſiparunt, eóſque ex dulci patria eiecerunt.

7 Lubricauerunt veſtigia noſtra in itinere platearum noſtrarum.) Exiſtimo poſuiſſe Latinum noſtrum interpretem lubricauerunt pro inſidiati ſunt: vt ſit ſenſus: Hoſtes noſtri inſidiati ſunt veſtigiis noſtris in mediis plateis noſtris: vbi nobis inſidias inſtruxerunt. Pro lubricauerunt eſt in Hebræo verbum צדו, quod ſignificat inſidiari & venari, vt Threnorum tertio. Venatione ceperunt me. Et Gen. 27. Cúmque venatu aliquid apprehenderis. Hanc ſignificationem ſecuti ſunt Septuaginta, & modò Pagninus. Rabbi Abraham hunc locum ita explanat: Non venerunt niſi ad venandum nos in plateis noſtris. Vnde ציד ſignificat venationem, & cibum, & lucrum, vt cap. Prouerb. 12. Non inueniet fraudulentus lucrum. Vel, vt alij vertunt, venationem, aut eſcam.

8 Captus eſt in peccatis noſtris.) Septuaginta interpretes habent: Captus eſt ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν. Hoc eſt, E in corruptionibus noſtris. Quod in idem recidit cum editione vulgata, nam peccatum corruptio eſt, diaphthora enim corruptionem ſignificat & mortem: peccatum etiam graue mors eſt. Ita accipitur Pſalm. decimoſeptimo. Præoccupauerunt me laquei mortis. Et Prouerb. 11. Iuſtitia autem liberabit à morte. Ioan. Benedictus pro, in peccatis noſtris: vertendum putat: in retibus eorum. Nec male: nam impij Iudæi volentes Chriſtum ligare, ligati ſunt, fueruntque propriis retibus illaqueati. De illis dixerat capite octauo Eſaias: Erit in laqueum & ruinam habitantibus Hieruſalem. Acſi diceret: Chriſtus, qui piis Hebræis vitam tribuet æternam, impios euertet, eo enim illaqueabuntur, & irretientur. Pagninus & Brixianus vertunt. Captus eſt in foueis eorum. Populus enim Iudaicus foueas Chriſto fecit, in quas ipſe populus infeliciter incidit, iuxta illud Pſalm. 7. Incidit in foueam, quam fecit: Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipſius iniquitas eius deſcendet. Et illud Pſalm. 56. Laqueum parauerunt pedibus meis, & incuruauerunt animam meam: foderunt ante faciem meam foueam, & inciderunt in eam. Tunc impletum eſt id, quod Chriſtus Pſalm. 17. prædixerat: Confringam illos, nec poterunt ſtare, cadent ſubtus pedes meos. Et Pſal. 26. Qui tri- F bulant me inimici mei, ipſi infirmati ſunt, & ceciderunt. At Chriſtus Dominus reſurrexit tertia die, & obtinuit nomen, vt Paulus ait ad Philippenſes ſecundo, quod eſt ſuper omne nomen: & ſedet ad dexteram patris rex regum, & Dominus dominantium, vt capite Apocal. decimonono eum vocat diuus Ioannes. Hoc voluit Deus Pater Pſalmo 131. his verbis ſignificare: Inimicos eius induam confuſione, ſuper ipſum autem efflorebit ſan- Mat. 28. ctificatio mea. Vel, vt diuus tranſtulit Hieronymus. Heb. 1. Super ipſum autem florebit diadema eius. Ac ſi dicat: Nunquam eius regnum marceſcet, ſed ſemper erit florens & glorioſum, quod æternitas ipſa intuebitur. Itaque quantò magis nefarij Iudæi clariſſimum Chriſti lumen voluerunt extinguere, tantò glorioſiùs illud illuſtrarunt: ſibique æternam memoriam ac decores reliquerunt. Id aliquo modo illis plerumque accidit, qui viros ſapientia & nobilitate præſtantes abiiciunt, & virtuti ac gloriæ inuidentes contendunt florem dignitatis eorum infringere, nominiſque celebritatem obſcurare. Sed quemad- ſimilitudo modum nonnulla herba conculcata altiùs creſcunt: ſic vera, clara, & excelſa virtus quantò magis proteritur & abiicitur,

A *abiicitur, tantò altius aſcendit, & longius atque illuſtrius propagatur. Verum eſt enim tritum illud & laudatum prouerbium: Vireſcit vulnere virtus. Nihil enim magis conducit ad eximiæ honeſtatis gloriam magnificentius illuſtrandam, quàm calamitas ipſa. Contrà verò, qui magnorum* D *virorum nominis claritati tenebras voluerunt offundere, ſemper in ſilentio tacuerunt, propriumque nomen turpi dedecore macularunt.*

ORATIO IEREMIÆ.

CAPVT V.

R[a]Ecordare Domine, quid acciderit nobis: [b] intuere, & reſpice opprobrium noſtrum. [c] Hæreditas noſtra verſa eſt ad alienos: domus noſtræ ad extraneos. [d] Pupilli facti ſumus abſque patre, matres noſtræ quaſi viduæ. [e] Aquam noſtram pecunia bibimus: ligna noſtra precio comparauimus. [f] Ceruicibus noſtris minabamur, laſſis non dabatur requies. [g] Ægypto dedimus manum, & Aſſyriis, vt ſaturaremur pane. [h] Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt: & nos iniquitates eorum portauimus: [i] Serui dominati ſunt noſtri, non fuit qui redimeret de manu eorum. In animabus noſtris afferebamus panem nobis, à facie gladij in deſerto. [l] Pellis noſtra quaſi clibanus exuſta eſt à facie tempeſtatum famis. [m] Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda: [n] Principes manu ſuſpenſi ſunt, facies ſenum non erubuerunt.

B E

EXPLANATIO.

a *Recordare Domine.*] Poſtquam diuinus vates Ieremias 4. ſuperioribus capitibus affectuum pleniſſimis, deplorauit lamētabilibus vocibus miſerabilem Hieroſolymę calamitatem & euerſionem, nunc ſe ad ſuſpiria piáſque preces conuertit, tanquam ad excellens refugium: quo poſſit diuinum numen Hebræorum ſcelere violatum placare ac lenire. Vt corpus niſi reſpiret, viuere nequit: ſic anima afflicta vt mœrore leuetur, ſuſpiria ad Deum cum precibus copulata effundit. *ſimilitudo* Primò exponit beatus Ieremias Iſraelitici populi ærumnas, deinde diuinam implorat miſericordiam. Ait igitur. *Recordare Domine, quid acciderit nobis.* Hoc eſt, memoria tene Deus ſancte, quæ vulnera, quam calamitatem & mortiferam plagam inflixerint nobis Babylonij, qui de noſtro interitu, & huius vrbis exitio cogitarunt. Loquitur ſub perſona totius populi Iudaici, non ſingula verba ad ſingulos referens, ſed diuerſa ad diuerſos. In ſummo, ſimpliciſſimo, ſapiētiſſimo ac inuariabili Deo nec obliuio propriè eſſe poteſt, nec recordatio. Sed per ſimilitudinem quandam ei more humano attribuuntur. Ita C David Pſal. 12. *Vſquequo Domine obliuiſceris me in finem?* Et Pſalmo quadrageſimotertio. *Quare faciem tuam auertis, obliuiſceris inopiæ noſtræ, & tribulationis noſtræ?* Et Iob. c. 14. *Et conſtituas mihi tempus, in quo recorderis mei.* Et Ier. 18. *Recordare, quod ſteterim in conſpectu tuo.*

b *Intuere & reſpice opprobrium noſtrum.*] Nimirum oculis tuæ clementiæ. Confert ſe ad portum diuinæ miſericordiæ, conſtituens remedium miſeriarum ſuarum in piis Dei oculis, quibus ille ad eos reſpicit, qui ad ipſum confugiunt in gemitibus, & lamentis, & moleſtiis verſati. Sumitur enim aſpicere hoc loco miſereri, quemadmodum Pſal. 118. *Aſpice in me, & miſerere mei*: Et 137. *Excelſus Dominus, & humilia reſpicit, & alta à longè cognoſcit.* Acſi dicat: Humilium miſeretur Deus, ſuperbos autem contemnit. Vel, vt quidam vertunt, & alta è longinquo frangit. Hoc eſt, ex cœlo conterit homines inſolentes & arrogantes. Vnde auertere faciem illámque abſcondere eſt iram oſtendere: vt Pſalm. 26. *Ne auertas faciem tuam à me.* Et cap. Eſaiæ 64. *Abſcondiſti faciem tuam à nobis.* Videre autem & intueri eſt miſericordiam oſtendere, vt Thre. 1. *Vide Domine, quoniam tribulor.* Et hoc loco. *Intuere & reſpice opprobrium noſtrum.* Vnde Pſal. 78. *Facti ſumus opprobrium vicinis noſtris, ſubſannatio & illuſio his, qui in circuitu noſtro ſunt.*

c *Hæreditas noſtra verſa eſt ad alienos.*) Hoc eſt, Iudæa maioribus noſtris diuinis data, deuoluta eſt modò ad Babylonios hoſtes noſtros, qui eam vaſtarunt, & nos ſpoliauerunt. Quos alienos vocauit, ſtatim vocat extraneos. Alieni dicuntur, non ſolùm qui non ſunt ex eodem genere, & eadem natione, ſed qui ſuot ſceleribus contaminati, qui moribus & vita ſunt à Dei lege abducti. In hanc ſignificationem ſumuntur ab Eſai. 25. de euerſione Hieroſolymæ ita vaticinante: *Poſuiſti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non ſit ciuitas.* Hoc eſt, tu Deus ex vrbe munita facies domum Babyloniorum, qui & fide & actionibus ſunt ab inſtitutis tuis ſeparati. Nam pro *alienorum* vertunt ſeptuaginta interpretes ἀσεβῶν, hoc eſt impiorum. Poſſunt hæc Ieremiæ verba de ſecunda expugnatione intelligi, quando Hieroſolyma fuit per Romanos euerſa. De qua dixerat Dominus Ieſus Iudæis apud Matth. 23. *Ecce relinquetur vobis Domus veſtra deſerta.* Hæc eſt vinea illis quondam locata, F quam ob Chriſti filij Dei mortem amiſerunt, quemadmodum ipſe apud Matth. 21. prædixerat. Romani enim florentiſſimam quondam vrbem variis lamentabilibúſque calamitatibus afflixerunt, illamque cædibus crudeliſſimis, & ſanguine paſſim profuſo deformauerunt, & templum admirabili religione conſecratum flagitiis deteſtabilibus violatū̃t. Poteſt hoc intelligi de diuina lege ad gentes tranſlata, quæ fidem receperunt: ex qua Iudæi nihil habent præter occidentem literam. Nos autem qui à gētilitate idolorum quōdam cultrice originem ducimus, diuinam legem habemus, ea erudimur, eiq; operam ſtudiúmque nauamus. Eſt enim diuina lex theſaurus admirabilis, quo Iudæi ſunt ſpoliati. Illud Pſal. 18. *Iuſtitiæ Domini rectæ*: poteſt etiam verti: Theſauri Domini, ſeu opes Domini rectæ, Dei enim præcepta & inſtitutiones diuitiæ ſunt, & admirabiles theſauri, quibus animus amplificatur, & diues efficitur. Dicuntur autem iuſtitiæ Domini rectæ & iuſtæ, quia à Deo ſunt recto iudice, eóſque rectos efficiunt, qui eas amplexantur. His opibus carent infelices Iudæi, hac etiam in re infeliciores, quia infelicitatem hanc ſuam

A Similitudo haudquaquam intelligunt. Vt qui priuatione ſenſus oculorum laborant, nulla gemmarum ſplendidarum pulchritudine mouentur: ſic obſtinati Iudæi animo cæco, tenebriſque circumfuſo ſplendorem veritatis radios in mentes ſapientium mittentis non vident. Sap. 2 Excæcauit enim eos, vt ſapiens ait, *malitia eorum*. Et Similitudo quemadmodum qui ſe longè conferunt, ſi ſemel arrepto itinere contrario aberrauerint, quò longiùs proceſſerint, non magis eò tendunt, quò volunt, quam recedunt, atque fugiunt: ſic illi ſumpto errore in principio cùm aſſerunt rectè feciſſe, cum Chriſtum Ieſum ad cædem crudeliſſimam vocarunt, quò magis ad veritatem exiſtimant accedere, eò diuerſiùs ab illa ſeparantur.

d *Pupilli facti ſumus.*] Non ſolùm ſine patribus in bello occiſis, ſed Dei conſolatione deſtituti.

e *Aquam noſtram.*) Tam acerba tyrannide nos opprimunt hoſtes noſtri, vt nec aquam noſtram, nec ligna nobis dent, niſi ea pecunia emamus.

f](*Ceruicibus noſtris minabamur.*) Minantur nobis inimici ceruicum percuſſionem: qualibet occaſione periculum nobis capitis oſtentant. His verbis immanitatem ſuam Babylonij declarabant. Si vis aſpicere, B qualis ſit liquor in vaſe incluſus, aperi os eius: ita ſi Similitudo vis videre, quid ſit in hominis animo, audi illum loqui. Matt. 12. Veriſſimum eſt ſeruatoris noſtri illud: *Ex abundantia cordis os loquitur.* Luc. 6. Id Ieremiæ quidam vertendum exiſtimant: Ceruicibus noſtris impoſitum eſt iugum. Poteſt verti: Ceruicibus noſtris ducebamur. Vt ſit ſenſus: Hoſtes noſtri nos funibus collo ligatis captiuos ducebant: Minari enim idem eſt quod ducere. Et hic eſt germanus ſenſus.

g *Aegypto dedimus manum & Aſſyriis.*) Hoc eſt, cùm abiecti eſſemus in terra proſtrati, auxilium poſtulauimus extendentes manus ad Ægyptios & Aſſyrios, vt ipſi nos ſuis erigerent, nobiſque opem & præſidium ferrent. Idem eſt extendere manum, vt Pſal. 87. *Extendi ad te manus meas.* Ille etiam qui adiuuat, manum dicitur dare. Hinc apud Virgil. clamat ad Aeneam Palinurus: Da dextram miſero, & tecum me tolle per vndas. Id voluit imperator Antoninus in nummo quodam ſignificare, in quo eſt pietas ſculpta, habens dexteram extenſam, & ad adiuuandum porrectam. Et Dauid Pſal. 64. Deum alloquens: *Tenuiſti*, inquit, *manum dexteram meam*. Sed quia manus ſignificat ſeruitutem, vt Exod. 14. *Liberauit Dominus in die* Deut. 10. *illa Iſraelem de manu Aegyptiorum*: poteſt eſſe ſenſus: 1. Reg 5. Ægyptiis ac Aſſyriis promiſimus ſeruitutem ac obe-C dientiam. Cùm arca Dei, in qua fuit diuina lex, eſſet ad Philiſtæos tranſlata, cecidit idolum Dagon, fueruntque manus eius confractæ: quia futurum erat, vt cùm euangelica doctrina eſſet ad gentes propagata, caderent idola, eiſque obedientia frangeretur. Præterea dare manus idem eſt quod fœdus ſancire, vt ca. 10 lib. 4 Regum. *Da mihi manum tuam: qui dedit ei manum.* Et 17. *Ecce dedit manum ſuam.* Quare poteſt eſſe huius Ieremiæ loci ſenſus: Fœdus cum illis fecimus, & ſocietatem conflauimus.

h *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt.*) Maiores noſtri admiſerunt flagitia, & iam exceſſerunt ex vita, nos autem pœnas ſcelerum eorum perſoluimus. Idem voluit Deus cap. 20. Exod. ſignificare, cùm dixit populo Iſraelitico: *Ego ſum Dominus tuus, fortis, zelotes, viſitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me.* Id aſſeritur etiam ca. 34. Exod. & 32. Ieremiæ. Et 4. Reg. 24. ſcriptum eſt fuiſſe Hieroſolymam euerſam propter peccata Manaſſe, qui multò antea è vita migrauerat. Sed oritur hinc quæſtio: nam cap. 14. lib. 4. Reg. & 25. 2. Paralipomenon, & Ezech. 18. ſcriptum legimus, nec filium dare pœnas ſcelerum patris, nec patrem filij.

D At ſolues hanc quæſtionem, ſi dixeris, ſupplicium dupliciter conſiderari, primò ſub ratione ſupplicij pro ſcelere, deinde ſub ratione medicinæ. Primo modo ſuſceptum non infligitur, niſi peccato, vt æqualitas iuſtitiæ compenſetur. Et ita intelliguntur authoritates aſſerentes neminē pro alio mulctari. Supplicium autem, vt eſt medicina, infligitur aliquando innocentibus, vt præſeruet à flagitio, & virtutem tueatur. Et ita intelliguntur loca oſtendentia, filios aliquando pro parentum peccatis mulctari. Sed tunc nec in ſpiritualibus, nec in æternis, vt diuus ait Auguſt. quæſt. 8. in Ioſue, ſed in temporalibus & corporalibus puniuntur. Niſi filij ſcelera maiorum imitentur: tunc enim & in corpore & in animo caſtigantur. Id videtur innuere Dei verba cap. 20. Exodi mandata: *Viſitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me*: Vbi verba hæc: *qui oderunt me*: intelliguntur de filiis, qui maiorum maleficia imitantes Deum odio proſequuntur. Qui autem à parentum maleficiis abhorrent, non debent iuxta Ezechielis ſententiam propter illa puniri. Ita hoc Auguſtinus in tractatione contra Donatiſtas poſt collationem cap. 7. & in quæſtionibus in Deut. quæſt. 42. interpretatur.

i *Serui dominati ſunt noſtri.*] Hoc eſt, ſerui Babyloniorum. E Vel hoc dicit propter Moabitas & Idumæos qui quondam ſeruierant Iudæis, & in bello illo fuerunt cum Babyloniis coniuncti: Intolerandum quippe eſt videre ſeruum dominatum obtinere, clauumq; reipublicæ tractare. Hinc Salomon Prouer. 30. *Per tria mouetur terra, & quartum, quod non poteſt ſuſtinere: per ſeruum cum regnauerit, &c.* Acſi dicat: Propter tria mala ſtomachantur homines, & propter quartum ſe non poſſunt ab ira temperare. Primum eſt videre ſeruum regnantem. Et capite. 10. Eccl. *Eſt malum*, inquit, *quod vidi ſub ſole, quaſi per errorem egrediens à facie principis, poſitum ſtultum in dignitate ſublimi: & diuites ſedere deorſum. Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes ſuper terram quaſi ſeruos.*

k *In animabus noſtris afferebamus panem noſtrum à facie gladij in deſerto.*) Id eſt, cum periculo vitæ noſtræ fugientes è ciuitate per ſolitudinem à facie gladij Babyloniorum aſportabamus eſcas ad comedendum. Cùm enim ſe in fugam conferrent portantes victum, ſeipſos periculis obiiciebant. Vel in animabus noſtris, hoc eſt, iumentis noſtris. Sumitur anima pro iumento & quacunque beſtia vt Iacobus Vitodurenſis in libro troporum ac ſchematum ait. In hanc ſignificationem accipitur Geneſ. 1. *Producat terra animam viuentem*, hoc eſt, pecora & iumenta, & cætera animalia rationis expertia. F Ita Laurentius Villauicentius in phraſibus interpretatur: & multò ante illum eodem modo locum illum explanauit magnus Baſilius in opificio dierum, ac Iunilius, & Seuerianus in Geneſim. etiam intelligi poteſt Gene. illud cap. 12. *Tulitque Abraham vniuerſam ſubſtantiam, quam poſſederant, & animas, quas fecerant in Haran.*

l *Pellis noſtra exuſta eſt.*) Hoc eſt, igne calamitatis combuſta, & inſtar clibani nigrore affecta, & fame diſſicata. Ita Iob 9. *Pelli meæ conſumptis carnibus adhæſit os meum.*

m *Mulieres in Sion humiliauerunt.*] Nimirum Babylonij eas obſcœna voluptate violantes. Id prædixerat Deus Iudæis, ſi eius legem violarent, ca. 28. Deut. *Vxorem accipies, & alius dormiet cum ea.* Et paulò pòſt: *Filij tui, & filiæ tuæ tradentur alteri populo videntibus oculis tuis.*

n *Principes manu ſuſpenſi ſunt.*) Senſus eſt: Qui generis nobilitate præſtabant, & principatum obtinebant, fuerunt manu hoſtium patibulis affixi, & ſtrangulati. Babylonij enim illi nec magnatibus parcebant, nec ſenes venerabantur.

O E.

A D

OBSERVATIONES ex Hebræo in CAPVT V.

1 Aquam noſtram pecunia bibimus.] *Quidam vertunt: Aquas noſtras. Sed parum refert, idem enim manet ſenſus: & vtraque tranſlatio vera eſt. In Hebraico enim eſt* מים *, quod nomen ſemper in plurali reperitur: ſed aliquando in ſingulari vertitur, aliquando in plurali. Lingua autem Hebræa nunquam eo vtitur, niſi in plurali ob duplicem aquam, ſuperiorem ſcilicet & inferiorem, quas diuidit firmamentum, vt 1. Gen. cap. ſacra ſcriptura commemorat. Vnde cælum dicitur* שמים *xamaim, quod ibi aquæ ſint, iuxta Rabbi Ioſi ſententiam, quam multi ſequuntur. Cap. Num. 24. vbi bis eodem verſu eſt hoc nomen, priore loco vertit Hieron. aquam, poſteriore aquas. Ita enim ait Balaam:* Fluet aqua de ſitula eius, & ſemen illius in aquas multas. *Hoc eſt, erit populus Iſraeliticus fœcundus, & ſemen eius magnum accipiet incrementum, inſtar arborum iuxta ductus aquarum & fluminum deriuationes. Erit felix, rebúſque omnibus ad vitam neceſſariis abundabit. Situ-*
B *la eſt inſtrumentum hauriendi aquam ex puteo, eámque effundendi. At ſeptuaginta interpretes totam hanc orationem ad Chriſtum referunt: ita enim habent* ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. *Hoc eſt, exibit homo ex ſemine eius, & dominabitur gentibus multis. Ac ſi dicat: Chriſtus ſecundum carnem genus ſuum ducet ex Iſraele, eritque gentium dominus. Vnde ei dicit pſal. 2. cæleſtis pater:* Pete à me, & dabo tibi gentes in hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. *Onchelus etiam Chaldaicus paraphraſtes hoc de Chriſto his verbis interpretatur. Creſcet rex, qui vngetur de filijs ſuis, & dominabitur populorum multorum. Vbi priore loco, nomine aquæ ſignificatur Chriſtus, poſteriore autem nomine aquarum gentium multitudo. Eodem vocabulo vtitur Salom. Can. 8.* Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem. *Id eſt, ingentes calamitates non valebunt vim diuini amoris reſtinguere & delere. Et Amos 9.* Qui vocat aquas maris, effundit eas ſuper faciem terræ. *Ac ſi dicat: Deus vocat ſurſum ad aerem aquas maris verſas in vapores ſolis calore, qui in eam aeris regionem aſcendant vbi concreſcunt in nubes, quæ in imbres mutatæ ſuper terram effunduntur. Et Eſai. 48.* Et de aquis Iuda exiſtis. *Hoc eſt, vos ô Iudæi, qui ex Iuda tanquam ex fonte dimanaſtis. De varijs aquæ ſignificationibus vide Arnobium in pſal. 22. & 32. & 37. Cyrillum de incarnatione vnigeniti 26. Cypria. epiſt. 13. Gregorium Nyſſenum de vita Moſis.*

a Ceruicibus noſtris minabamur.) *Pro minabamur eſt in Hebræo verbum* רדף *radaph, pro quo cap. 3. Threnorum Hieronymus vertit percutere:* Operuiſti in furore, & percuſſiſti nos. *Quare poterat verti locus hic ceruicibus noſtris percutiebamur. Vel, ceruicibus noſtris paſſi ſumus perſecutionem. Significat enim verbū hoc perſequi, vt pſal. 142.* E
Quia perſecutus eſt inimicus animam meam. *Et cap. Ezech. 35. vbi Deus ait Idumæorum populo:* Sanguini tradam te, & ſanguis te perſequetur. *Hoc eſt, tradam te occiſori, qui te perſequatur. Vel tradam te populo Iſraelitico, qui te affligat. Erant enim Idumæi & Hebræi ex eodem ſanguine, quoniam genus ducebant ab Iſaac, Idumæi per Eſau, Hebræi per Iacob. Hac ratione ductus Pagninus in Theſauro vertit hunc locum: Super ceruices noſtras perſecutionem paſſi ſumus. Et eodem modo Septuaginta: Super collū noſtrum perſecutionem tolerauimus.*

[a] Adoleſcentibus [a] impudicè abuſi ſunt: [b] & pueri in ligno corruerunt. [c] Senes defecerunt de portis, iuuenes de choro pſallentium. [d] Defecit gaudium cordis noſtri: verſus eſt in luctum chorus noſter. [e] Cecidit corona capitis noſtri: væ nobis quia peccauimus. [f] Propterea [a] mœſtum factum eſt in dolore cor noſtrum, ideo [g] contenebrati ſunt oculi noſtri. Propter montem Sion quia diſperiit, [h] vulpes ambulauerunt in eo. [i] Tu autem domine in æternum permanebis: ſolium tuum in generationem & generationē. [k] Quare in perpetuum obliuiſceris noſtri derelinquens nos in longitudine dierum? [l] Conuerte [a] nos Domine ad te, & conuertemur: [m] innoua dies noſtros, ſicut à principio. [n] Sed proiiciens repu- F
C liſti nos, iratus es contra nos vehementer.

a *Adoleſcentibus impudicè.)* Loquitur de peccato turpiſſimo contra naturam. Poteſt tamen verti hęc oratio: Adoleſcentib. ad molas vſi ſunt: vt eas ſcilicet agitarent. Senſus eſt: Hoſtes noſtri Babylonij adoleſcentes Hieroſolymæ detrudebant ad piſtrinum, vbi frumentum mola verſatili tundebatur. Erat quippe illud infimum officium: iuxta illud Exod. 11. *A primogenito Pharaonis, qui ſedet in ſolio eius, vſque ad primogenitum ancillæ, quæ eſt ad molam.* Vnde Eſaias ad ignominiam & vile munus explicandum: *Tolle,* inquit, *molam, & mole farinam.*

b *Et pueri in ligno.]* Id eſt, & pueros vſque adeò onerauerunt lignis, vt deficientibus viribus ſub illis corruerent. Sed quia locutus fuerat de mola, fortaſſe per lignum intelligit manubrium ligneum, quo voluitur piſtrini mola. Vel ita: pueri in cunis ligneis occidebantur.

c *Senes defecerunt de portis.]* Id eſt, non ferebant ſententiam: publica non exercebant iudicia, quæ in portis vrbis fieri ſolebant: vt Deut. 17. *Et iudicium intra portas iudicis videris.* Et 22. *Ad ſeniores vrbis, qui in porta ſunt.* Et Amos quinto. *Conſtituite in porta iudicium.*

d *Defecit gaudium cordis noſtri.]* Iuxta id quod dixit Deus per diuinum vatem Amos 8. *Conuertam feſtiuitates veſtras in luctum, & omnia cantica veſtra in planctum.* Et Iob ait cap. 30. *Verſa eſt in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.*

e *Cecidit corona capitis noſtri.)* Hoc eſt, ruit regnum noſtrum: & fuit ablatum à capite noſtro, hoc eſt, à rege Sedechia: tritum eſt enim per caput regem ſignificari, ſumitur corona pro regno, quod ſit regum geſtamen, dicta, vt nonnulli aiunt, à cornu, quod pro regno in literis diuinis inuenitur: 1. Reg. 2. *Sublimabit cornu Chriſti ſui.* Et Lucæ 1. *Erexit cornu ſalutis in domo Dauid pueri ſui.* Vel accipitur corona pro honore, vt cap. 19. Iob: *Spoliauit me gloria mea, abſtulit coronam de capite meo.* Et Ieremiæ 13. *Deſcendet de capite veſtro corona gloriæ.* Vel ſumitur pro filiis: iuxta illud Prouerb. 17. *Corona ſenum ſunt filij filiorum,* accipitur

A hìc corona pro diuitiarum abundantia, vt Prouer. 14. *Corona ſapiẽtium diuitiæ eorum.* Hæ autem amittuntur, & facilè euaneſcunt. Vt aqua manibus hauſta quantò magis premitur, tantò citiùs elabitur: ſic mundi diuitiæ quantò tenaciùs reſtringuntur, tantò procliuius labuntur. Sed quia Ieremias ait: *Cecidit corona*, exiſtimo eſſe hoc de templo Hieroſolymæ intelligendum quod fuit euerſum in expugnatione Hieroſolymæ per Babylonios. *Similitudo*

f *Propterea mœſtum.*] Iuſti & impij corda habebant mœrore confecta: ſed hoc erat inter eos diſcrimen & interiectum interuallum: quòd qui erãt nefariis ſceleribus polluti, turbulentis perturbationibus cõtriſtabantur: viri autem iuſtitia ac pietate cæteriſque virtutibus tanquam mœnibus ſepti, in mediis ærumnis quiete, animique ſecuritate gaudebant. Id ſentiẽs Dauid in calamitatibus verſatus: *ſuper aquam*, inquit, *refectionis educauit me, animam meam conuertit.* Quod poteſt ex Hebræo ita transferri: Ad aquas tranquillitatis adduxit me, animum meum ſedatum reddidit. Non ait: Ad aquas torrentis, quæ raptim ac turbulẽter fluunt, ſed ad aquas lenes & trãquillas quietè defluentes. Qui legem Dei violant, ſunt perturbati: qui verò illam ſeruant, quieti. Illud pſal. 18. *Lex Domini immaculata conuertens animas*: poteſt ex Hebræo verti: Lex Domini perfecta tranquillas reddit animas. Vel ita: Philoſophia diuina omnibus numeris abſoluta animos quietos efficit. *Pſal. 22.*

B

g *Contenebrati ſunt oculi noſtri.*) Hoc eſt, fuerunt ob nimias vigilias, & calamitates & lachrymarum multitudinem tenebris circunfuſi.

h *Vulpes ambulauerunt in eo.*] Tanquam in ſolitudine. Vnde Michæas tertio: *Sion quaſi ager arabitur: & Hieruſalem quaſi aceruus lapidum erit.* Poteris per *vulpes* homines intelligere verſutos & malitioſos. In hanc ſignificationem aiunt ſumi Lucæ 9. *Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, filius autem hominis non habet, vbi caput ſuum reclinet.* Cyrillus *vulpes* loco illo & *volucres* vocat malitioſas & aſtutas dæmonum poteſtates. Quaſi Chriſtus dicat: Cùm vulpes & volatilia in te habitent, quomodo ego in te requieſcam? Nulla eſt enim inter lucem & tenebras ſocietas.

i *Tu autem Domine in æternum permanebis.*] Senſus eſt: Periit ac euerſa eſt Hieroſolyma, quia mutabilis erat, & corruptioni ſubiecta: Tu autem Domine nũquam peribis: quin potius idem in omni æternitate permanebis. Idem cecinit diuinus atque regius vates pſal. 101. *Tu autem Domine in æternum permanes, & memoriale tuum in generatione & generationem.* Et

C

iterum: *Ipſi peribunt, tu autem permanes.* Et paulò pòſt, *Tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficiẽt.* Docet hic locus omnia eſſe mutabilia præter Deum: qui Exodi cap. 3. *Ego*, inquit, *ſum, qui ſum.* Et apud Malachiam 3. *Ego Dominus, & non mutor.* Quare cum ſumus amore ſummo amplexuri, qui nunquam mutatur: non mundi ludibria, non terræ opes & vanitates, non ſeculi gloriam vanam & in caſu ſitam, non ea denique, ad quæ impij auiditate nefaria aſpirant, quæ mutantur, & conſumuntur. Ad id nos excitat diuus Ioan. cùm ait cap. 2. epiſtolæ ſuæ 1. *Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo ſunt.* Et reddens paulò pòſt huius rei rationem: *Mundus*, inquit, *tranſit, & concupiſcentia eius. Præterit mundus, prætereunt regna eius: Dei verò regnum regnum ſempiternum eſt.* Id voluit hic Ieremias ſignificare, cùm dixit: *Solium tuum in generatione & generationem.* Solium enim Dei thronus eius eſt, & ſedes diuini numinis regia, quæ vigebit memoria omnium ſeculorum, quam ipſa æternitas ſemper intuebitur. Id animo percipiens Dauid pſalmo 44. *Sedes tua Deus*, inquit, *in ſeculum ſeculi.* Quibus

D

verbis pronuntiat regnum Chriſti ſempiternum fore. Id quod poſteà dixit angelus: *Et regni eius non erit finis.* Intelligi autem verſum illum pſalmographi de Chriſto indicat D. Paulus ca. 1. epiſtolæ ad Hebræos: Vbi aſpicis Chriſti diuinitatem, cum enim Dauid apertè Deum vocat, cùm ait: *Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi.* *Luc. 1*

k *Quare in perpetuum obliuiſceris noſtri?*) Ex his verbis conſtare videtur, non ſolùm ad præſentem illam vaſtitatem per Babylonios quem finem habuit reſpexiſſe Ieremiam, ſed ad futuram etiam per Romanos nullum finem habituram.

l *Conuerte nos Domine ad te.*) Nimirum gratia præueniente, & diuina inſpiratione, & mediis, quibus ad te homines trahis, & ad gratiam gratum facientem perducis. Sequitur: *Et conuertemur.* Non enim poterimus ad ipſum conuerti, niſi ipſe nos conuerterit. Qui eſt mortiferis labibus pollutus, auerſus à Deo eſt: ad quem ſine diuino auxilio conuerti nequaquam poteſt. Eſt enim perſpicuum neminem poſſe de condigno mereri gratiam, & à peccato mortifero ad illam reſurgere, niſi per Deum. Id vult hoc loco Ieremias ſignificare. Et capite trigeſimoprimo, vbi ait: *Conuerte me Domine, & conuertar, quia tu Domine Deus meus.* Et Dauid pſalmo ſeptuageſimo ſeptimo: *Spiritus vadens, & non rediens.* Hoc eſt, gratia per flagitium mortiferum amittitur, ſed humanis viribus non reuertitur. Vt qui culpa ſua in profundum ac irremeabilem lacum ruit, non poteſt per ſe aſcendere, & extrahi, ſed opus eſt alicuius auxilio: ſic, qui ſe in peſtilens præcipitat ſcelus, nequit inde niſi diuina ope adiutus ad Dei gratiam reuocari. Ideò Dauid pſalmo 88. *Conuerte nos*, inquit, *Deus ſalutaris noſter, & auerte iram tuam à nobis.* Et pſalmo ſeptuageſimo. *Deus conuerte nos, & oſtende faciem tuam, & ſalui erimus.* Et ipſe Deus apud Oſeam decimo: *Perditio tua Iſrael, tantummodo in me auxilium tuum.* Vnde ſponſa Canticorum primo: *Trahe*, inquit, *me poſt te, curremus in odorem vnguentorum tuorum.* Et apoſtolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: *Gratia Dei ſum id, quod ſum.* Et Chriſtus ſeruator noſter apud Ioannem ſexto: *Nemo poteſt venire ad me, niſi pater qui miſit me, traxerit eum.* Et quintodecimo. *Sine me nihil poteſtis facere.* Id intuebatur Salomon, qui capite Prouerb. 2. loquens de via iniquitatis ait: *Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur.* quod intelligitur, niſi per Dei gratiam conuertantur. Ob eam cauſam ouis quæ errauerat, vt Chriſtus ait apud Luc. 15. fuit ad gregem humeris pij cœleſtiſque paſtoris reducta. Ipſe eſt *lux mundi*, ſine cuius lumine non poſſumus gratiam gratum faciẽtem adipiſci. Vt ſol quod in ſe eſt, lunam ſplendore ſuo illuſtrat, niſi ipſa ſe in vmbram terræ immiſerit, propter terræ interpoſitionem inter ſeipſam & ſolem: ſic Chriſtus dominus nos illuminat gratia ſua: ſi autẽ nos non illuminamur, non eſt eius culpæ attribuendum, qui lux eſt & ſol iuſtitiæ, ſed nobis, qui vmbrã quærimus, & eo contẽpto rerum terrenarũ amore flagramus. Et quia ad impij iuſtificationem exigitur liberum arbitrium, ait Deus apud Zachariam 1. *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Diſponimur enim ad gratiam eidem libere aſſentiẽdo, & cooperando, & inſpirationem Dei recipiendo, quippe qui illam poſſumus abiicere. Itaque cùm dicitur in ſacris literis: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*: Libertatis noſtræ admonemur. Cùm autem dicitur: *Conuerte nos domine ad te, & conuertemur*: Dei nos gratia præueniri confitemur. Si autem in gratia & virtutibus perſeueramus, decimum numerum quo ſignificatur perfectio, adipiſcimur. Numerus enim ab vnitate incipit, & in decimo abſoluitur. Id videtur diuina ſcriptura innuere, cum ait, & *Exod. 12. Num. 5.*

E *ſimilitudo*

F *Similitudo*

primitias

A primitias & decimas Dei eſſe:ab ipſo enim eſt, cùm ad bonum primo ſurgimus, & cùm vſque ad finem perſeueramus. Tu autem aduerte: Non ait Ieremias:
Leui 17. *Conuertere me ſolum ad te:* ſed *conuerte nos domine ad te.* Cain dicebat Geneſis quarto. *Nunquid cuſtos fratris mei ego ſum?* At diuinus noſter vates omnium ſalutem cupiebat. Qui aliorum bonum contemnit, non ſolùm eſt ſimilis Caino, ſed hac in re diuite in inferis ſe-
Luc. 16. pulto peſtilentior. Ille enim dixit Abrahæ: *Rogo te, vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, &c.* Andreas non cõtentus pro-
Ioan. 1. pria ſalute, duxit Petrum ad Ieſum, & Philippus Na-
Ioan. 1. thanaelem. Vt ſic cortina trahat cortinam: &, vt
Exod. 26. Ioannes ait Apocalypſis vigeſimuſecundo: *qui audit*
Luc. 10. *dicat: veni.* Vnde diſcipuli bini mittuntur apud Lu-
Luc. 12. cam decimo: Et in lege pro primogenito par turturum offerebant, aut duos pullos columbarum. Vbi numero pari charitas deſignatur. Ea præditus Ieremias dicebat: *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur.* Ad eum debemus conuerti & confugere, in quo eſt ſalus noſtra conſtituta, qui nos in vulnus lateris ſui
Geneſ. 6 intromittet, qui in calamitatum illuuione eſt arca Noe, in cuius latere deorſum fuit oſtium. Ac non ſine myſterio ait fuiſſe deorſum, quia cum in Chriſto ſint duæ naturæ, diuina & humana, in humana vulneratus eſt. De hoc oſtio ait ca. 4. Apocalypſis diuus D Ioannes: *Ecce oſtium apertum in cælo.*

m *Innoua dies noſtros ſicut à principio.*) Id eſt, inſtaura dies noſtros, & da nobis tempora proſpera & felicia, vt olim. Proſequere nos fauore tuo, quemadmodum faciebas, cum maiores noſtros quondã liberaſti à dura Ægyptiorum ſeruitute tempore Moſis, & in terra Exod. 14
promiſſa collocaſti tempore Ioſue. Deſiderabat Iere- Ioſue 4.
mias antiquorum temporum proſperitatem, quemadmodum Iob, cùm dicebat ca. 29. *Quis mihi tribuat, vt ſim iuxta menſes priſtinos, ſecũdum dies quibus Deus cuſtodiebat me: quãdo ſplendebat lucerna eius ſuper caput meũ.* Hoc eſt, quando me fauore ſuo proſequebatur.

n *Sed proiiciens repuliſti nos.*) Id eſt, iuſtè nos relinquens in exilium & Babylonicam ſeruitutem eieciſti: quia te flagitiis noſtris ad iram & ſupplicium mirum in modum prouocauimus. Perpende. Non ait: Repuliſti me: ſed *repuliſti nos.* Non propriam tantum, ſed communem deplorat calamitatem: proximos enim ſicut ſeipſum ordinato amore diligebat, iuxta illud Canticorum ſecundo. *Ordinauit in me charitatem.* Quod etiam poteſt verti. Vexillauit, vt ita dicam, me charitate. Ac ſi dicat: Charitate ſua me Deus ad ſe traxit tanquam vexillo, quo in bello milites ad Ducem ducuntur.

B E

ANNOTATIO.

1 Adoleſcentibus impudicè abuſi ſunt.] *Pro adoleſcentibus eſt in Hebraico.* בחורים, *quod nomen & adoleſcentes ſignificat, & electos. Priorem ſignificationem ſecutus eſt Latinus noſter interpres, alteram Septuaginta, qui habent: lecti fletum aſſumpſerunt. Hoc eſt, viri nobiles & magnates vim lachrymarum profuderunt. Pagninus habet: Iuuenes ad molendum tulerunt. Brixianus: Adoleſcentes ad molendum rapuerunt. Sed quia interpres noſter per molere & contundere actum obſcœnum intellexit, poſuit: Adoleſcentibus abuſi ſunt. Num. cap. 31. Iob, vbi nos habemus:* Scortum alterius ſit vxor mea: *eſt in Hebræo: Molat alteri vxor mea.*

2 Propterea mœſtum factum eſt in dolore cor noſtrum.] *Particula,* in dolore, *nec eſt in Hebraico, neque in Græco: ſed eſt in vulgata noſtra editione ad maiorem literæ explicationem. Pro corde eſt in Hebræo* לב, *quæ vox & cor ſignificat & medium, quòd cor ſit in medio corporis ſitum: vt Ionæ 2.* Proiecisti me in profundum in corde maris. *Accipitur pro voluntate, vt Cant. 3.* Vulneraſti
C cor meum ſoror mea ſponſa. *Quod poteſt etiam verti: Rapuiſti cor meum: ſiue abſtuliſti, ſiue vt alij transferunt: Transfixiſti cor meum. Alloquitur Deus more humano animam ſibi deuotam, quam admirabili amore proſequitur. Et Cant. 8.* Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuũ. *Vbi pro ſignaculo eſt in Hebræo* חותם *chotam, quod nomen ſignificat ſigillum & annulum: ſolebant enim veteres in annulo gemma ſigillum ſcere: & quoniam annulo ſigillum imprimebant, idem vocabulum vtrunque ſignificat. Eo vtitur Ierem. cap. 22. cùm ait:* Si fuerit Iechonias filius Ioachim annulus in manu dextera mea. *Et Salomon hoc loco, vbi pro ſignaculo poteris rectè vertere ſigillum, aut annulum ſigilli. Eſt enim ſenſus: Quemadmodum in digito eſt annulus, ita ſim ego in corde tuo. Vt digitur ſigillum imprimis annulo, ita cor tuum mecum, nihil animo cogitas, quod non ſit ſigillo diuini conſilij ſigillatum. Nec ſolum me debes in corde, hoc eſt, in cogitationibus portare, ſed etiam in brachio, hoc eſt, in operibus nomine enim cordis cogitationes ſenſuſque continentur, nomine verò brachij opera & acta ſignificantur. Eam ob cauſam vbi dixit:* Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum: *adiecit:* vt ſignaculum ſuper brachium tuum. *Ac ſi dicat Chriſtus: Da operam, vt me ponas ante oculos tuos, méque ſemper in meditationibus & actionibus reſpicias. Aſpicis cor ſumi pro cogitatione. Sumitur etiam pro intelligentia, vt cap. 1. ad Rom.* Obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. *Quod cap. 4. ad Ephеſ. dixit:* Tenebris obſcuratum habentes intellectum. *Furari cor alicuius eſt eo inſcio aliquid agere, vt Geneſ. 31.* Furatus eſt Iacob cor Laban Aramæi, eo quòd non indicauit ei, quòd fugeret. *Pro quo vulgata editio habet:* Noluit Iacob confiteri ſocero ſuo, quòd fugeret. *Et paraphraſis Chaldaica: Celauit Iacob à Laban Syro, & non indicauit ei, quod ipſe proficiſceretur. Præterea ſumitur cor pro anima, vt cap. Iere. 4.* Laua à malitia cor tuum Hieruſalem, vt ſalua fias. *Ac eodem modo ſumitur hoc Ieremiæ loco:* Propterea mœſtum factum eſt in dolore cor noſtrum.

3 Conuerte nos domine ad te, & conuertemur.] *Cum ad Deum conuertimur, ipſe nos conuertit: bona enim quę agimus, munera ſunt, quæ Deus nobis impertit. Id videtur ſignificare D. Paul. c. 4. epiſt. ad Epheſ. vbi citãs verſum illum pſalm. 67.* Aſcẽdiſti in altum, cepiſti captiuitatem, ac-
cepiſti dona in hominibus, *ait:* Aſcendens Chriſtus in F
altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. *Dauid ait Chriſtum accepiſſe dona ab hominibus. Paulus verò ea illis dediſſe: & vtrunque verum eſt: nam dona quæ Deo offerimus, ipſius Dei dona ſunt, iuxta illud Iacobi* Iacob 1.
apoſtoli: Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendẽs à patre luminum. *Et ita nulla eſt inter pſalmographum & apoſtolum diſcrepantia. Nec inter Ieremiam hoc loco, & Zachariam primo vt in explanatione oſtendimus. In quibus duobus locis pro conuertere eſt in Hebræo verbum* שוב, *quod conuertere ſignificat, vt pſalmo 22.* Animam meam conuertit. *Significat etiam reuertere, vt Canticum 6.* Reuertere, reuertere, Sunamitis. *Pro quo codices emendati habent Sulamithis: quæ vox pacificam ſignificat, tranquillam & perfectam. Et Geneſis 8.* Dimiſit coruum, qui egrediebatur, & non reuertebatur, vbi pro *reuertebatur eſt hoc idem verbum. Sed quia in hunc incidimus locum, operæpretium duximus, diſcrimen repugnantiámque loci huius inter vulgatam editionem, & literam Hebræam, quæ modo extat, aperire. Iuxta communis editionis veritatem coruus miſſus*

A *ex arca à Noe egreſſus fuit, ſed non reuerſus: at exemplaria Hebræa quæ modò apparent, ſenſum contrarium produnt. Ita enim habent:* ויצא יצוא ושוב *: Id eſt & egreſſus ibat, & reuertebatur. Diſparata ſunt; reuertebatur, & non reuertebatur. Auguſtinus Eugubinus epiſcopus Chiſamenſis in annotationibus ſuis ait deprauatam eſſe hoc loco editionem vulgatam, delendámque eſſe ex illa particulam, non, codices verò Hebræos veritatem continere. Idem quoque ait Xantes Pagninus in epiſtola ſuæ nouæ emiſſioni prælata. Non poſſum negare, ægrè me tuliſſe, tam catholicos & eruditos viros fuiſſe hoc loco in vulgatam editionem vetuſtate, veritate & magnificentia præſtantem tam aſperè & immeritò inuectos. Nam ſeptuaginta interpretes natione Hebræi, linguæ Græcæ periti cum negatione legerunt. Ita enim habent :* καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστρεψεν. *Hoc eſt, & exiens non eſt reuerſus. Eodem modo Flauius Ioſephus Iudæus cap. 5. libr. 1. antiquitatum, cuius ad literam hæc ſunt verba: Poſt paucos dies aqua amplius recedente miſit coruum, volens cognoſcere, ſi quid etiam terræ fuiſſet relictum ab aqua, & ad gradiendum iam tutum eſſe videretur: qui cuncta reperiens inundantia non reuerſus eſt ad Noe. Hactenus ille. Illud velim exiſtimes tempore diui Hieronymi codices Hebræos hoc loco negationem habuiſſe: imò tempore ſeptuaginta interpretum: & ita Moſem ſcripſiſſe. Sed poſteà Hebræi aut negligentia, aut malitia, vt verſionem noſtram calumniarentur, negationem ex contextu abſtulerunt. Hieronymus enim ex Hebræo vertit:* Dimiſit coruum, qui egrediebatur, & non reuertebatur. *Et ad-*
B *uerſus Luciferianos, Emittitur, inquit, coruus de arca, & non rediit: & poſteà pacem terræ columba nunciat. Et in epiſtola ad Oceanum: Statimque columba ſpiritus ſancti expulſo teterrimo alite deuolat ad eum. Vbi per teterrimum alitem coruum ſignificauit. Nonne vides Hieronymum locum hunc legiſſe & vertiſſe cum negatione? Auguſtinus ſimiliter tomo 6. lib. 12. contra Fauſtum Manichæum cap. 20. cum negatione legit: ita enim ait. Quod poſt dies quadraginta emiſſus coruus non eſt reuerſus, aut aquis vtique interceptus, aut aliquo ſuper natante cadauere illectus, ſignificat homines in immunditia cupiditatis teterrimos, & ob hoc ad ea quæ foris ſunt, in hoc mundo nimis intentos. Et tomo 9. in tractatu 6. expoſitionis in Ioannem ita ait: Meritò de arca miſſus eſt coruus, & non eſt reuerſus, miſſa eſt columba, & reuerſa eſt. Vbi quid his duabus auibus ſignificetur, mirabiliter explanat. Eodem modo legit Ambroſius libro de Noe & arca cap. 17. vbi cauſam reddit, cur coruus emiſſus non rediérit. Præterea Chryſoſtomus homilia 26. in caput Gene-* D *ſis. 8. apertè cum negatione legit, & interpretatur, aſſeueranter affirmans nunquam coruum reuerſum fuiſſe. Demum idem aſſerit gloſſa Græca per coruum populum intelligens Iudaicum, qui extra arcam, hoc eſt, extra eccleſiam manſit; per columbam verò populum gentilem, qui ad eccleſiam confugit. Cùm igitur tot patres tanta vetuſtate, ſanctitate, & ſapientia præditi ita legerint, & explanauerint, vt noſtra habet vulgata editio, credendum eſt, eam eſſe veriſſimam, Hebræam verò hoc loco deprauatã. Nec mirum, cùm videamus, vt Elias etiam fatetur doctus inter Iudæos, Hebræos codices huius temporis longè à priſcis illis veteris ſynagogæ variari. Id quod perſpicuè confitetur Bruno Amerbachius trium linguarum eruditione celebris, in præfatione in pſalterium diui Hierony. vbi aſſeuerat vetera pſalterij exemplaria Hebræa manu ſcripta à pſalterio Venetiis impreſſo multis in locis diſcrepare. Sed quid cito recentiores ſcriptores, cùm antiquus Iuſtinus martyr in libro quem edidit aduerſus Iudæos, qui inſcribitur Colloquium cum Thriphone Iudæo, apertè oſtendat iam tunc Iudæos aliquibus in locis diuinam ſcripturam deprauaſſe: quemadmodum verſum illum pſal. 95.* Dicite in gentibus, quia dominus regnauit à ligno, *vbi voces illas, à ligno deleuerunt. Et poſteà, vt Lindanus Dordracenus in libris de optimo ſcripturas interpretandi genere oſtendit, multa cõmutarunt. Quare iam nunc ſolida ac pura ſcripturarum veritas potius eſt à vulgata editione, quàm à codicibus Hebraicis petenda. Eſt enim commu-* E *nis hęc noſtra editio ab eccleſia catholica meritò approbata, quoniam eſt vetuſtiſſima, veriſſima, grauiſſima, & integerrima: de cuius laudibus nulla vnquam poſteritas conticeſcet, quam ipſa perpetuitas ſemper intuebitur. Hæc eſt diuina ac vera ſcriptura, quæ vt Salomon ait ca. Prou. 6.* lucerna eſt, lux, vitæ via, correctio & caſtigatio. *De qua ait apoſtolus c. 3. poſterioris ad Tim. 2.* Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt ad docendum, & arguendum. *Quare meritò Chriſtus Deus noſter apud Ioan. 5.* Scrutamini, *inquit,* ſcripturas. *Nos has Ieremię lamentationes ſcrutati ſumus, & ſimpliciter pro ingenij tenuitate explanauimus, earũ abſtruſas ſententias & profunda myſteria illis relinquentes, qui mentem à ſenſibus abducentes, & cogitationem à rebus viſibilibus ſeparantes ſapientiam amplexantur, & ad diuinarum rerũ contemplationem rapiuntur. Illi ſe totos ad diuinas literas explanandas conferant propter Deum, cui ſit gloria & honor in ſecula ſeculorum. Amen.*

Terminantur Ieremiæ lamentationes per doctorem

Hectorem Pintum illuſtratæ.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

INDEX
RERVM ET VERBORVM QVÆ IN HOC PRIMO TOMO OPERVM HECTORIS PINTI CONTINENTVR.

A.

ABbas dicitur ab abba, quod eſt pater. 102.b
Abies eſt arbor longiſſima. 241.a
per Abietes plebs intelligitur. 72.d
Abimelech, interpretatur, pater mi rex. 102
Abimelech appellantur omnes Reges Paleſtinæ. 102.b
Abram cur poſtea vocatus Abraham. 222.c
Abraham & Lot ex eadem familia erant. 21.e
Abrahamus ob famem patriam relinquit. 20.b
Abrahamum ſeparauit Deus ab impiis Chaldæis. 35.f
Abſconditum & protectum à Deo idem eſt. 27.f
Abſynthium eſt herba fœtida & amara. 323.c. Luſitanicè appellatur, *alosna*. ibid.
Achaz Dei cultum abſtulerat, & idola adorauerat. 155.a.& 162.e.f
Achaz & eius horologium. 163.b
Achaz rex liberatus cum populo Iuda. 38.f.39.a
Actiones abſq; amore & charitate, ad vitam æternam non proſunt. 139.f.140.a
Acus inſtrumenta ſunt, quibus ornatorũ crinium compago retinetur, ne capilli ad diuerſas partes moueantur. 25.b
Ad, particula, ponitur pro contra. 142.d
Adolere eſt ſacrificare, & quaſi odorem Deo præbere. 284.f
Aduentus primus Chriſti. Vide Chriſtus.
Aduerſitas. Vide Proſperitas.
Adulatores arguuntur, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. 23.e
Ædificia peccatorum & eorum conſtructio. 62.f
Affectus intelliguntur per pedes. 297.f.298
Afflicti quando leuantur mœrore. 314.d
Afflictio valdè vtilis eſt. 167.a
Afflictio eſt excellentiſſima probatio. 201.f
Afflictio æſtui meridiano comparatur. 79.c
Afflictionis vtilitas, quæ ad Dominum quærẽdum inducit. 119.b.c
Afflictionibus delectantur viri ſapientes, virtutéque præſtantes. 4.d
non Affliget in perpetuum Deus virũ pium. 317.a
Affligit ſuos Deus. 161.c
Agareni. Vide Cedareni.
Agarenorum vaſtitas. 98.d
Agnus. Vide Chriſtus.
Ala præter alias ſignificationes, ſignificat equitum turmam. 85.f. Vela nauium alæ appellantur. 86.a
Alieni appellantur Iudæi in Scriptura diuina. 112.c
Alieni dicuntur qui ſunt ſceleribus contaminati. 341.c
Almah, lingua Punica, virginem ſignificat. 40.d
Amalec. Vide Moyſes.
Ambulare coram Deo in veritate eſt Dei præcepta cuſtodire. 162.e
Amicitiam reuocare ad calculos. 333.b.c
Amicus fidelis nunquam amicum deſerit. 303.f
Ammonitæ. Vide Arabia.
Amor & concordia eſt Chriſtianorũ ſignum. 89.b
Amos frater Amaſiæ regis. 2.b
Angulus pro robore & decore. 91.a
Anima pro vita accipitur. 299.a. item accipitur pro homine. ibid.
Animæ ſanctorum ante diem iudicij beatæ ſunt, & in cœlo cum Chriſto aggregatæ diuinam eſſentiam videntes. 320.b.c.d.e
Annus placabilis. 261.c
Annus mercenarij appellatur annus certus, & cur. 98.d
Annus retributionis. 167.d
Annus redemptionis. ibid.
Antiſtes appellatur cor. 4.e.f.& 5.a
Antemurale eſt paruus vrbis ambitus lapideus extra murum. 312.a.b
D. Antonius ſolitudinem coluit. 171.c
Apenninus mons altiſſimus à Genua nobili Liguriæ emporio incipiens. 173.a
in Aphrica intima feras quaſdam eſſe vultu muliebri præditas, quæ Lamiæ vocantur. 339 f
Aphricus ventus. 95.f.96.a
Aqua puritatis, aqua ſapientiæ, aqua gratiæ, aqua gloriæ. 64.f.65.a
Aqua. Vide Gratia.
Aquam mundus habet, quæ æſtuat & conſumitur. 180.c
per Aquam & panem intelligitur omne alimentum. Vide Panis.
Aquæ Marach cum amaræ eſſent, ligno in eas coniecto dulces redditæ fuerunt, cum lignum eſſet amarum. 166.a
Aquæ mundi & aquæ diuinæ multum differunt. 238.a.b.c.d
Aquæ nomine doctrina ſignificatur. 31.a
Aquæ pro ſemine hominis. 201.b
Aquila poſtquam ita ſenectute grauatur, vt nec altè volare poſſit, nec ſolis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergens ſeipſam exuitur veteribus plumis, & induitur nouis. 176.e
Ar erat ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euerſa eſt. 76.b
Ar ciuitas appellatur ab aliquibus Ariopolis. 76.f
Arabes ſunt homines agreſtes & paſtores qui cauſa pecorũ non habẽt munitas aliquas ciuitates. 70.d
Arabia fœlix. 98.a
Arabia Petræa. ibid.
Arabia deſerta. ibid.
Arabia complectitur Ammonitas. Moabitas, Idumæos, & Iſmaelitas. ibid.
Arabia eſt regio Aſiæ maioris, inter Idumæam & Ægyptum. 98.a. in tres partes diſtribuitur, & quæ ſint illæ partes. ibid.
Arabia deſerta, eſt Chaldææ vicina. 70.d
Aran eſt ciuitas. 158.e
Arbitrium liberum, noſtrum eſt. 328.329.a.b
Arbitrij liberi confirmatio. 10.e.f.11.a
Arca fœderis in templo Dagonis eſſe non potuit, quin idolum caderet. 129.c

Ariopolis. Vide Ar ciuitas.
Armillæ ſunt brachiorum ornamenta.25.a.à Priſciano appellantur brachialia. ibidem
Aroer eſt oppidum Moabitarum, quod ſ um eſt ſuper ripam torrētis Arnon. 82.c.eſt etiam quędam regio Syriæ. ibidem
per Aſſur diabolus intelligitur. 138.f
Aſtrologi cœli. 201.d
Auaritia eſt idolorum ſeruitus. 16.e
Auaritia damnatur. 16.d
Auarus nunquam ſatiatur. ibid.
Augures cœli. 201.d
Auguribus abundabant Babylonij, quos reges conſulebant. ibidem
Aurum pro oleo. 334.c
Auri ſignificationes multæ. 334.c.e.f
Auſter ventus. 95.f.96.a
Azarias Vide Ozias.

B

Babylon mons appellatur, non quod in monte ſita ſit, ſed ob eius ſuperbiam ac elationem. 68.c
Babylon Chaldeæ gentis caput eſt, à Semiramide condita. ibidem
Babylon auro affluebat & cur. 73.d
Babylon ſubiecta fuit Aſſyrijs. 166.f
Babylon vocatur filia Chaldæorum. 199.c
Babylonij rapuerunt diuitias Ezechiæ. 167.b
Babyloniorum quantus terror & dolor.69.c.f.70.a
Baptiſmus, & quod mare rubrum fuit eius figura. 8.b
Baſiliſcus ſerpens valde nociuus. 75.d
D.Baſilius Magnus appellatur & cur. 168.a
Belochus Aſſyriorum Rex. 166.f
Beneficia Dei in Iudaicam gentem tria notātur.3.b
Benjamin ſemper adhæſit Tribui Iudæ. 2.b
Bethſames ſignificat domum ſolis. 153.d
Bonum quod verè & realiter bonum eſt, annunciauerunt Apoſtoli. 222.f
Bonorum operum perfectio in duabus rebus præcipuè conſiſtit. 167.c
per Brachia denotat fratres & cõſanguineos Eſaias. 54.c.
Brachij nomine fortitudo ſignificatur. 217.a
Brachialia. Vide Armillæ.

C

Cabala Hebræorum. 205.a
Calamitates aquarum nomine ſignificatæ. 331.c
Calculus ſplendidiſſima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne conſtituta. 38.a.b
ad Calculos reuocare amicitiam. 333.b.c
Caligo accipitur aliquando pro ignorantia. 307.f item pro mœrore accipitur. 308.a
Caluiniſtarum ac Lutheranorum error. 36.c.e.f
Caluinus Caroloſtadij hæreſim ſectatur aſſerentis Deum in diuinis Literis vſum imaginum aperte prohibuiſſe. 274.a
Canicies hominis eſt prudentia & virtus. 20.d
Caput accipitur pro dominatu. 296.a.item accipitur pro principio. ibidem
Caput mouere. Vide Mouere caput.
Carmelus eſt mons feraciſſimus, vbi Elias genibus flexis pluuiam à Domino impetrauit.80.d
Carmelus eſt ad Meridiem Iudææ. 145.a
Caroloſtadius hæreticus. Vide Caluinus.
Catadupa Nili. 86.a
qui Catadupa Nili habitant nihil audiunt. 160.e
Caudæ titionum fumigantium quæ. 39.d
Cedareni falſo nomine Sarraceni dicuntur, cum potius Agareni dici debeant. 98.a.d
Cedri Dei quid. 131.b
Cedris Libani homines potentes & diuites comparantur. 18.b
Ceremoniæ ceſſarunt in morte Chriſti. 7.a
Circinus, eſt inſtrumentum quę circuli vertendo deſignātur.190.d. appellatur à Luſitanis *compaſſo*. ibidem.
Ciſternæ duæ erant Hieroſolymæ propter fontium inopiam. 39.c
Ciuitas Solis. 93.a.b
Ciuitates filiæ appellantur. 5.c.& f
Chagga dictio Hebraica feſtiuitatem ſignificat. 92.a
Chaldæa gens. Vide Babylon.
Chamas verbum Hæbraicum, & lædere ſignificat & ſpoliare. 292.c
Chamos appellatur idolum Moabitarum. 77.b
Charitas. 10.a.b.c
Charitas operit & tegit, qui ſine ea ſunt meritò nudi dicuntur. 94.b
Charitas congregat & vnit. 196.b
ſine Charitate actiones, ad vitā æternam non proſunt. 139.f.140.a
Chartago fuit Colonia Tyriorum. 104.e
Chriſtianos omnes ſacerdotes non eſſe. 262.c.d
Chriſtus vnctus dicebatur & cur. 338.b
Chriſtus eſt petra. 45.c.d.e
Chriſtus cum primùm natus eſt in mundo cœpit ſaluum facere mundum. 42.& 43
Conſtitutus eſt Rex à Patre. ibidem
Chriſtus quo oleo vnctus fuit. 260.b
Chriſtus eſt theſaurus abſconditus, pro quo homo debet vendere vniuerſa. 238.f
Chriſtus appellatur agnus. 78.e.f
Chriſtus legis ſacrificia abrogauit. 188.d
Chriſtus dilectus appellatur in diuinis literis. 175.f
Chriſtus appellatur ſeruus ſecundum naturam. 182.b
Chriſtus eſt noſtrum fœdus, eſt noſtra lux. 183.c.f. eſt mediator Dei & hominum. ibidem.
Chriſtus in paſſione comparatur cum radice arboris. 226.c
Chriſtus in paſſione ſua tacendo loquebatur, docebat patientiam & rerum humanarum tolerantiam. 228.c.233.b.c. pro tranſgreſſoribus orat. 233.b.c
Chriſtus eſt agnus. 228.c.d
Chriſtum Iudæi falſis criminibus ad crucis ſupplicium vocarunt. 229.a
Chriſtus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob cauſam Deus extulit illũ.230.b.c. noſtra ſcelera luit, vt in vita ſpiritali nos ſuo ſanguine gignat. 231.a
Chriſtus apud Græcos idem quod ventus. 174.a
Chriſtus paſtor appellatur. 174.d.e
Chriſtus flos eſt. 60.a.b
Chriſti primus aduentus in humilitate & manſuetudine. 184.f
Chriſti ſepulchrum veneratur ab omnibus. 62.c
Chriſti imperium multiplicatum eſt. 52.c.f. 53.a.b
Chriſti mors fuit exaltatio. 224.a
Coccinum color eſt, qui dicitur Luſitanè *Gram.* 10.d

Tribus

Comparatio nauigiorum nimis grauatorum cum peccatorum animis. 4.a
Comparatio ſeminis cum afflictione. 4.d
Comparatio viſus cum diuinis vatibus, Prophetis. 1.f
Comparatio oculi cum mente hominis. 1.d
Comparatio. Vide Simile.
Concionari ſine bonis operibus, eſt vrbem oppugnare ſine pilis. 152.c
Concionatores dicuntur ſagittæ per orbem diſcurrentes. 208.e
Concordia & amor eſt Chriſtianorum ſignum. 89.b
Concordia res paruæ creſcunt, diſcordia verò maximæ dilabuntur. 88.f.89
Concordia fulciuntur opes. 88.f
Confeſſio accipitur pro laudatione. 116.f
Confiteri pro laudare accipitur paſſim in diuinis literis. 117.a
Congregatio & vnitas triplex eſt. 89.c.d
Conſanguineos appellat Eſaias. 54.e
Conſtantia eſt veluti anchora. 314.b
Contra particula idem quod coram. 304.d
Corona vitæ. 218.d
Corona iuſtitiæ. ibid.
Coronæ lætitiæ ſempiternæ. ibid.
Coronabuntur iuſti gaudio immarceſſibili & ſempiterno. ibid.
Cornu pro re eminente accipitur. 310.a
Cornu pro regno in diuinis literis inuenitur. 342.f
per Cornu intelligitur locus editus & eminens. 29.c
Cornu arma animalium in diuinis literis pro ipſa fortitudine accipitur. 29.d
Creator naſcitur ex creatura. 229.e
ad Creatoris cognitionem elementa & ipſæ creaturæ nos debent ducere. 176.a
Credere oportet accedentem ad Deum. 297.b.c
Credere multa debemus quæ Apoſtoli docuerunt, & prædicarunt, quæ ab illis & ad nos manarunt, quæ Eccleſia ſemper tenuit & approbauit, quæ eſt vera ſacræ Scripturæ explanatrix. 48.e
Crotalos Græcè quid ſit. 150 c
Cryſtallus non eſt omne id quod cryſtallus apparet. 106.d
Culpa eſt habitare inter impios. 35.e
Cum particula, pro *contra* accipitur. 24.a
Cyrus Rex Perſarum fuit. 96.a.d.e

D.

DÆmones dicuntur à verbo dæmo. 311.b
Damah verbum Hebraicum & ſimile eſſe & tacere ſignificat. 313.a
Damaſcus ciuitas eſt Syriæ, caput & metropolis totius regni. 82. b. ſolebat decem tribubus contra Iudam auxilium ferre. ibidem. Fuit hæc vrbs ab Aſſyrijs capta & euerſa, ſed ſub Ptolemæo Rege rurſus ædificata. ibid.
Darius Rex Medorum fuit. 96. a.d.e
Deformitas peccati. Vide Peccatum.
Deſertum eſt veluti quædam ſchola paradiſi. 171.c
per Deſiderabilia intelligi. 298.f
nunquam Deſperandum eſt diuino præſidio. 39.b
Deuorare aliquem eſt illum penitus perimere. 318. f
Deus trinus eſt. 34.a
Deus ter ſanctus appellatur. 34. a. quid hoc deſignat. ibid.
Deus ſolet rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere. 166.a
Deus malum creare dicitur. Vide Malum creare.
Dei nomen *Dominus*. 184.e
Dei Os. Vide Os.
Deitas Filij, quæ illi cum Patre eſt communis nullum detrimentum omnipotentię ſubijt, neque Dei formam ſerui forma violauit. 173.e.f
Dextera pro auxilio. 310.e
Dianæ Templum. Vide Templum Dianæ.
Dibon vrbs. 77.a
Dicentis mores ſunt quæ perſuadent, non verba. 152.c
Dicere aliquando pro cogitare vſurpatur. 323.e
Dies nouiſſimi. Vide Nouiſſimi dies.
Dies Iudicij. 55.e
Dies & nox moraliter quid ſignet. 27.b
Dies pro virtute accipitur. 294.c
Diei nomine poteſt intelligi proſperitas. 27.b
Dilecti nomine ſignificatur Chriſtus. 29.c
Diuites eos ſolos eſſe, qui ſunt virtute prædití. 167.b.c
Diuites comparantur cedris Libani, quercubus Baſan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharſis. 18.c
Diuitum munera ex rebus malè acquiſitis Deus non vult. 263.a
Diſcordia res maximæ dilabuntur. 88.f.89.
Diſcriminalia quæ inſtrumenta ſint. 25.a
Doctrina ſine exemplo parum prodeſt. 175.d
Domini Os. Vide Os.
Domus à Salomone condita inſtrumentis bellicis plena & inſtructa, quæ erat arboribus circundata. 100.c.d
Domus refugij quæ. 27.e.f
per Domum Iuda quid intelligendum. 39.a.46.a
per Domum Iſrael decē Tribus intelliguntur. 31.b
per Domum Ephraim quid intelligēdum. 39.a.46.a
Duma regio eſt Idumæa, iuxta quam ſunt montes Seir. 97.c

E.

EClipſis lunæ. 111.b. quando fit. ibid.
Eccleſia eſt vera ſacræ Scripturæ explanatrix. 48.e
Eccleſia Catholica in iudicio redempta erit ſanguine Chriſti. 12.e
Eccleſia nunquam peribit. 231.b
Eccleſia in diuinis literis ſolet appellari, vinea Domini, ſponſa, amica; columba, Sion, Ieruſalem, mons, templum, domus Iacob, &c. 123.e
in Eccleſia magiſter eſt Chriſtus qui nobiſcum eſt vſque ad conſummationem ſæculi. 14.d
extra Eccleſiam nulla ſalus. 12.e.f
Effundere pro dilatare. 317.b
Elam ciuitas eſt Perſidis. 96.b
Elam erat filius Sem. ibid.
Elamitæ appellantur Perſarum Principes, ab Elam filio Sem. ibid.
Elamitæ coniuncti ſunt cum Babyloniis ad euertendam Hieroſolymam. 99.f
Eleale fuit quondam vrbs florentiſſima. 80.c
Electa appellatur Hebræorum natio. 29.f.30.a
Electos ad ſalutem ab æterno venturos cognouit Deus. 26.e.f
Eliacim ſignificat Deum ſurgentem. 102.b

Ephraim Tribus. 82.c
Ephrata ſignificat terram frugiferam. 116.f
Epitheta iuſtorum. 3.f
Epitheta peccatorum. ibid.
Error Lutheranorum & Caluiniſtarum. 36.c.e.f
Et, particula, pro *quia*. 297.d
Eſaias ea quæ primis quinque capitibus ſcripta reliquit, Rege Ozia regnante ea ſcripſit. 38.c. & eo mortuo regnauit Ioatham filius eius, ſub quo vidit Propheta ea quæ ſcripſit capite 6. 38.c
Eſau in quadam ſignificatione idem eſt quod vanus, qui vocatus eſt Edom, hoc eſt terrenus. 201.a
Eſau habitauit Idumæam regionem. 97.c. Edom vocabatur Eſau. ibid.
Euangelium fœdus ſempiternum. Vide Fœdus.
quicquid in Euangelio legimus fuit in veteri teſtamento prædictum & adumbratum. 34.d
Exactor eſt qui pecunias & tributa exigit. 51.a. Vocatur diabolus Exactor qui ab hominibus peccata veluti tributa exigit. ibid.
Extunc particula capitur aliquando pro æternitate. 80.e. aliquādo pro certo tempore præterito. ibid.
Ezechias idola contriuit, templum Baal euertit, & diuinum cultum in ſtatum priſtinum reuocauit. 162.e
Ezechias rex fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate abuſus à vera religione aberrauit. 155.a
Ezechias lugebat & angebatur, quod adhuc iuuenis à vita migraret. 162.163.164
Ezechiæ mors nuntiauit Eſaias. 162.a.b

F.

FAbula de ſole & luna. 4.d
Fames cauſa fuit vt Abrahamus patriam relinqueret. 20.b
Fames incredibilis fuit in vrbe Hieroſolymitana in obſidione per Titū & Veſpaſianum. 19.f.20.b
Famis vis. 336.a
Fauor Principum hederæ comparatur. 39.e
Feſta ab Eccleſia Catholica conſtituta obſeruare neceſſarium eſt. 297.a
Fidere non debemus mundo. 94.f
Fides. 10.a.b.c
Fides eſt fundamentum, nam ſine Fide impoſſibile eſt placere Deo. 197.b
Filia in diuinis literis idem eſt aliquando quod congregatio. 296.d.e
Filiæ appellantur ciuitates. 5.c
Filij appellantur Hebræi, ſed mendaces, alieni, inueterati & claudi. 84.b
Filij deſertores qui appellantur. 134.a.b
Filij dæmonis dicuntur impij ac ſceleribus contaminati, & cur. 76.c
Flagitioſi appellantur ſemen nequam. 266.a
Flos eſt Chriſtus. 60.a.b
Fœditas peccati. Vide Peccatum.
Fœdus ſempiternum eſt Euangeliū Chriſti. 240.e
Fons viuus eſt Chriſtus. 65.b
Fons olei, qui diem integrum copioſo fluuio manauit. 327.b
Fortunam vt Deam coluerunt Gentes diuerſis nominibus. 277.f
Fratres in diuinis literis qui dicuntur. 21.e
Fratres brachia appellat Eſaia. 54.e
Fumus, pro flamma ignis. 34.e
Fumus pro vapore lucido è terra eleuato. 27.d

G

GArruli quamuis docti plerunque aliquid dicant noxium aut otioſum & inutile. 312.f
Generatio ſpiritualis. 38.d
Gentes inſulæ appellantur. 178.a.e.&f
Gentes ſolebant in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. 246.d
Gentes ad Chriſtum conuerſæ lilia appellantur. 151.c.e
Germen Domini quid, & quomodo explicatur. 26.c.d
per Gigantes intelliguntur principes elati, omnes potentia præſtantes. 118.f.119.f
Gith eſt ſeminis genus, appellatur nigella Romana. 130.d
Gloria inanis appellatur vmbra & ventus, & aperta mendacia. 28.a.& d
Gloria vera eſt in maximarum virtutum laude cōſtituta. 56.f
Gloria mundi quærenda non eſt. 55.f.56.a
Gloriæ inanis inconſtantia quæ. 28.d
Gloriam inanem qui appetunt ardenter reprehenduntur. 55.f
Goza eſt ciuitas in Medorum regione ſita. 185.e
Gratia. 10.a.b.c
Gratia datur venientibus ad Chriſtum. 65.a
Gratia gratis ac liberaliter datur. 65.a
Gratia appellatur aqua. 64.f.65.a.b
Gruum aſtutia vt ab aquilis effugiant. 313.c
Gubernandi forma & ratio. 53.c
Gubernator malus comparatur titioni. 39.e
Gubernatores boni & mali quantum differunt. 39.d

H.

HAbitare cum impiis culpa eſt. 35.e
Hæretici comparantur cum ſtruthionibus. 335.b
in Hæreticos noſtri ſæculi. 9.f.& 10.a
Hanis eſt ciuitas celebris in Ægypto. 135.d
Hebræi omni ſcelerum genere contaminati. 3.e.f. 4.& 5. per totum.
Hebræi filij Dei vocantur. 3.a.b
Hebræorum ſcelera redarguit Iſaias. 29.a.b
Hericius eſt animal ſetis horrens. 150.c
Hericius animal horridum. 71.d
Heroſtratus homo abiectus templum Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit. 101.e
Heſebon & Sabama fuerunt quondam vrbus florentiſſimæ. 80.c
Heſebon & Sabama quantum inter ſe diſtant. 80.b
Hieroboam fuit de Tribu Ephraim. 125.b
D. Hieronymus ſolitudinem coluit. 171.c
Hieroſolyma euertitur per Titum. 13.d
Hieroſolyma in diuinis literis appellatur ciuitas ſancta, & mons ſanctus, & cur. 277.c
Hieroſolyma poſt euerſionem per Titum non fuit reædificata, nec vnquam reædificabitur. 112.c
Hieroſolymæ luctuoſum excidium deſcribitur. 17.f.18.a
Hieroſolymæ expugnatio deſcribitur. 99.f
Hieroſolymæ calamitatem deplorat Propheta. 11.b.c.d
Holocauſta tota in altari cremabantur, victimæ nō item. 7.d
Homo cum fœno comparatur. 172.d
Homo

Humo Bulla. 172.b
Hipponis fluuius apud Scythas, in principio purus ac dulcis apparet, ſed poſtea inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciem parat. 224.a
Hypochriſis Iudæorum. 54.b. capitalior & perniciosior iniquitate. ibid.
Hypochriſis ſecundum Chryſologum quid. 54.d

I.

IAzet fuit quondam vrbs florentiſſima. 80.c
Ibis eſt auis Ægypti quæ duplex eſt, altera nigra, altera Ciconiæ ſimilis. 150.c
Idolum Moabitarum appellatur Chamos. 77.a
Idola Iudæorum. 245.d e
Idola qui colunt, alieni à Deo in Scriptura ſancta dicuntur. 16.c.d
Idola coluerunt Iudæi pro diuino cultu. 30.a
per Idola diuitiæ intelligi poſſunt. 18.c.d
in Idolorum honorem Gentes ſolebant cremare odoriferas confectiones. 246.d
Idumæa eſt regio Eſau. 97.c. Vide Duma. cur ſic vocatur. ibid.
Iecur effundere apud Hebræos eſt vitam amittere. 314.c
Iecur alicuius rumpere eſt illum interficere. ibid.
Ieroboam rex idolum venerabat, verúmq; Deum contemnebat. 2.f
Ieroboam rex fuit de Tribu Ephraim. 82.c
Ignorantia Iudæorum notata. 3.c.d
Ignorantia eſt ſcientia approbationis neſcire 327.d
Imagines latria adoratione, quæ ſoli Deo debetur, adorare, eſt impium ſcelus. 17.c
Imaginum in Eccleſia vſus approbatus contra hæreticorum opinionem. 278. per totum, & 279.a
Imperatiuus modus pro futuro Indicatiui. 304.c
Imperatiua per futura Indicatiui à D. Paulo exponuntur. 37.d
Imperium Chriſti multiplicatum eſt. 52.e.f. 53.a b
Impius non ſuus, ſed alienus exiſtimandus. 112.b.c
Impius in blaſphemias prorumpit. 12.b
Impio non eſſe pacem. 143.d
Impij reſurgere non dicuntur. Vide Reſurgere. 118
Impij. Vide Reprobi.
Impij ſcientia prædìti, maleficiis paſcuntur. 311.b.c
inter Impios habitare culpa eſt. 35.c
Impiorum via eſt mundus. 239.f
Improbi montium nomine ſignificantur. 18.b
Improbos homines & elatos cedris Libani comparari. ibid.
In, particula accipitur pro *per*. 296.c
Inaures ſunt circuli ex auribus perforatis pendentes. 25.b
Incantatoribus abundabant Babylonij, quos reges conſulebant. 201.d
Inconſtantia quam perniciem afferat hominibus. 91.b
Infernus appellatur lacus, quo ſcelerati deſcendunt. 165.f
Infernus pro ſepulchro. 308.e
ab Ingratis Deus gloriam & dignitatem aufert, ad quam eos extulerat. 83.c. & f
Ingratitudo Iudæorum notata. 3.c.d
Iniquitas pro pœna iniquitatis. 335.d. 339.d.e
Iniquitates ſunt animi vincula, quibus peccatores ſub diaboli tyrannide captiui detinentur. 184.b
Iniuſtitia Iudæorum in communi. 31.d.e
Inſularum nomine Gentes intelliguntur. 208.b. 217.a
D. Ioannes Baptiſta vox clamans. 172.c
D. Ioannes Baptiſta mundi contemptum prædicauit. 172.c
Ionas proiicitur in mare. 8.d. deglutitur à piſce, à periculo ingenti mirabiliter ereptus vt precationum. 8.d
Ira Dei magna perſpicitur, quando nobis non iraſcitur. 4.d
Iſmael. 98.a. fuit ſagittarius. ibid.d
Iſmaelitæ. Vide Arabia.
Iſraelis ingratitudo & ignorantia reprehendit propheta. 3.d
per Iuda domum quid intelligendum. 39.a. 46.a
Iuda confeſſionem ſignificat. 116.d
Iudæ nomine intelligitur Beniamin. 2.b
Iudeæ euerſio per Aſſyrios prædicta ab Eſaia. 43.b
in Iudaicam gentem tria Dei beneficia. 3.b
Iudæam filium olei appellari, & cur. 31.f
Iudæi ducebant originem ab Abrahamo, ſed eius opera imitari nolebant. 245.d
Iudæi lunis pro menſibus vtebantur. 7.d
Iudæi blaſphemauerunt Deum. 4.b
Iudæi infideles comparantur cum quercu arida, nec fructus habente, nec folia. 13.a. & d
Iudæi. Vide Hebræi.
Iudæorum cæcitas & idololatria. 245.d
Iudæorum ingratitudo. 3.b.c.d
Iudæorum idola in quibus ſpem habebant. 18.c
Iudæorum ſcelera arguiſſe Chriſtum. 15.f
Iudæis nulla natio calamitoſior & abiectior. 84.c
Iudicabit Deus in iudicio diſcretionis. 15.b
in Iudicando Rex Deum imitari debet. 79.e
Iudicare aliquem non eſt ſemper contra eum ſententiam ferre, ſed aliquando pro eo. 14.b
Iudices ſolebant quondam in portis iudicia exercere. 133.d
Iudicis munus quod. 41.e.f
Iudicium quo damnantur peccata, non eſt abſque Chriſti gratia & miſericordia. 15.e
ad Iudicium, Dei venientis verba, quæ. 24.d
Iudicium. Vide Iuſtitia.
Iudicij dies. 55.c
Iudicia in portis exercebant Iudæi. 25.d.c
Iudicia Dei. 94.e.f
Iudicia publica ſignificantur portarum nomine. 295.f. 312.b. & d
Iugum Chriſti leuitatis & dulcedinis eſt: Iugum diaboli eſt Iugum oneris. 50.e
Iuſtitia apud Iudæos nulla. 11.d
Iuſtitia quando miſericordiæ non aduerſatur. 15.e
Iuſtitia principibus neceſſaria eſt. 121.c.d
Iuſtitia diſtributiua eſt vnicuique quod ſuum eſt dare. 267.c
Iuſtitiæ Domini iuſtæ & rectæ dicuntur. 341.f
Iuſtitiam ſequetur pax. 143.a.b
Iuſtus Deum precatur & laudat in afflictione. 12.b
Iuſtus vt palma florebit. 264.d
Iuſti nomine in diuinis literis Chriſtus ſignificatur. 12.d
Iuſtorum via eſt Chriſtus. 239.d
Iuſtorum nomina ſeu epitheta varia. 3.f

L.

LAbruſcæ ſunt vuæ agreſtes, & acerbæ. 30.a
Lachis ciuitas. 155.a. erat hæc ciuitas in Tribu Beniamin. 155.c
piæ Lachrymæ Petri. 294
piæ Lachrymæ laudantur. 314.a

Lamentationes Hieremiæ carminibus Hebraicis compoſitæ ſunt. 292.e
Lamia quale ſit animal. 150.e.f
Lamia ſumitur pro venefica. 339.f.340.a
Lamiæ ſunt beſtiæ crudeliſſimæ. 335.a.b
Lapis Chriſti figura. 45.c.d
per Lapides quid ſignificatur. 29
Lepra percuſſus Ozias rex,& cur. Vide Ozias.
per Leuiathan intelligitur diabolus. 122.b
per Leuiathan intelliguntur Reges ac potentes homines tyrannidem exercentes. 121.b
Lex vetus vmbra eſt. 7.a.b
Lex & verbum Domini idem eſt ac Euangelium. 15.a
Lex antiqua ceſſauit in morte Chriſti. 7.a
Lex à Rege aut à Præſule lata,debet amore paterno & igni charitatis conflari. 102.c
Lex vmbram veri ſacrificij tantum habet, non ipſum verum ſacrificium,quod eſt Chriſtus. 6.e
Libanus eſt ad Septentrionem Iudææ. 145.d
Liber memoriæ, ſiue memorialis. 318.b
Liberum arbitrium. Vide Arbitrium.
Lignum amarum reddit aquas amaras dulces. Vide Aquæ Marach.
Lilia appellantur Gentes ad Chriſtum conuerſæ. 151.c.e
Lingua eſt tenerum membrum. 313.b
Lingua Iericho. 54.a. ſignificatur per eam dogma hæreticorum. 6.a
Linteamina ſunt veſtes tenuiſſimæ ex lino. 25.b
Loqui aliquando opus eſt,& noxium eſt tacere. 313.c.d
Loth inebriatus genuit ex filia,Moab. 80.b Vide Moab.
Ludere in diuinis literis aliquando eſt idolum adorare. 284.b
Luna etſi ſit minor ſtellis, plus tamen mouet hæc inferiora quam quæuis illarum. 142.a
Luna pro menſe & pro principio menſis accipitur, ſiue pro nouilunio. 7.b
Lunis pro menſibus vtebantur Iudæi. 7.e
Lunulæ ornamenta mulierum quæ. 25.a
Luſitani terras antea ignotas penetrarunt, & ad fidem Chriſti conuerterunt. 235.a
Lutheranorum ac Caluiniſtarum error. 36.c.e f
Lutherus infamia noſtri ſæculi. 14.f.15.a
Lutherus Germaniam ſuis erroribus deprauauit. 211.f
Lutherus non auſus eſt vſum imaginum auferre. 278.a. reprehendit Caroloſtadium hæreticum imagines damnantem. ibid.
Lutherus aſſerit omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes,& æqualiter poſſe abſoluere & conſecrare. 262.b
Lutherus Deum mendacem facit. 236.c

M.

M Duplex apud Hebræos, vnum ſcribitur in principio & medio dictionis, alterum in fine. 54.b.c
M finale in dictione *Lemarbe* ponitur in medio dictionis,& cur. ibid.
quæ Magna ſunt ſolet Scriptura ea Dei appellare, vt Montes Dei,Cedros Dei,&c.73.c.131.b.225.a
Malum creat Deus,quomodo intelligitur. 327.e
Malum pœnæ. ibid.
à Malo non ſat eſt deſiſtere,ſed neceſſe eſt in virtutis actiones incumbere. 9.c.d
Malorum omnium voluptas cauſa eſt. 23.d
Manaſſes Rex erat impius & tyrannus. 244.c multos iniuſtè occidit. 244.c.254.a
Manaſſes erat filius Ezechiæ. 162.f. quando regnare cœpit. ibid.
Manna fuit figura Euchariſtiæ. 8.b
Manus fortis capitur pro auxilio diuino. 44.f
Manus extendere ſiue expandere eſt preces fundere,& præſidium poſtulare. 302.a
Manus ſignificat ſeruitutem. 342.b.c
Manus leuare ad Dominum eſt fundentium preces diſpoſitio. 317.b c
Manus pro flagello. 322.c
Manus pro ſupplicio. 310.c
Manum extendere eſt auxilium dare. 342.b
Manum extendere ad aliquem eſt illum vocare. 302.a.b
Manum firmare ſuper aliquem eſt illum grauiter percutere. 310.d
Manum ponere in aliquo eſt eum punire. 12.a.b
Manuum leuatio in precationibus fundendis,mos fuit apud antiquos vt apud nos. 8.a
Mare rubrum fuit figura baptiſmi. 8.b
Mare rubrum fuit aliis in gloriam, aliis in ignominiam. 186.f
Melancthon deteſtabilis hæreticus. 14.f.15.a
Memphis eſt ciuitas magna Ægypti. 88.e
pro Menſibus Lunis vtebantur Iudæi. 7.e
Meſſias Deus appellatur. 174.a
Meſſias apud Hebræos idem quod Vnctus. 174.a.b
Meſſias noſter duas habet naturas, diuinam & humanam. 173.e.f
Meſſias in Iudæa natus,mortuus,ſepultus. 2.b
Metaſthenes Chronographus Perſa. 166.f
in Memoria æterna erit iuſtus. 317.c.f.318.a
Memphis ciuitas,magicis artibus dedita,vbi vigebat humana ſapientia. 90.f
Militia Cœli. 176.b.c
Militia appellatur tempus vitæ noſtræ. 169.f
Miſericordia exiguo conceditur. 74.d
Miſericordia ſignificatur oleo,& auro. 334.c
Miſericordia principibus neceſſaria eſt. 121.e
Miſericordiam hominibus tribuere opus Dei eſt. 327.c
Miſſæ defenſio contra hæreticos. 140.f
Mitra eſt pileus incuruus,& corona muliebris. 25.a
Moab fuit filius Loth. 76.c. 80.b. hic fuit pater Moabitarum. ibid.
Moab pro mundo accipitur. 115.e
Moabitæ pro impiis accipiuntur. ibid.
Moabitæ nocte perierunt. 76.f
Moabitæ non audebant Iudæos ad ſe confugientes recipere,& cur. 79.c.d
Moabitarum clades quanta. 77.b
Moabitarum metropolis ciuitas erat Ar. Vide Ar.
Monile ornamentum gutturis eſt, quod ſolet de collo puellarũ pendere. 25.a. cur ſic dictum. ibid.
Mons Carmelus. Vide Carmelus.
Mons Sion quid ſit. 47.a
per Montes & colles in ſacra Scriptura intelliguntur Prophetæ,Patriarchæ,cæteriq; ſancti. 14.c.d
Montes Dei quid. 131.b
Montes ſancti qui dicuntur. 75.c
Montium nomine ſignificari homines improbos. 18.b
Moram qui tolerare nequit, is nec fortitudinem habet,neque conſtantiam. 128.f
Mores dicentis ſunt quæ perſuadent, non verba. 152.c

Mors Chriſti fuit exaltatio. 224.d
Mors iuſtorum pax eſt. 245.b
Mors quæ dicitur finis ſceleratorum hominum eſt principium virorum virtute præſtantium. 298.c
Mortis recordatio neceſſaria. 298.b
in Morte incipit requies iuſtorum. 63.d
Mouere caput ſignum eſt iocantis & per ludibrium contemnentis. 315.d
Mouere caput eſt ſubſannare & irridere. 159.f
Moyſes quandiu manus leuabat, victoriam conſequebantur Hebræi cum Amalec, cum eas remittebat, victoriam amittebant. 167 d.e
Mundus hic lapidicina eſt in qua maleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur. 115.c
Mundi opes & dignitates nihil niſi paleæ. 61.f
Mundi gloria non eſt quærenda. 55.f.56.a
Mundo fidere non debemus. 94.f
Mulier quæ comedit filium ſuum fame coarcta. 317.d
Mulierum ornamenta varia definiuntur. 25.a
Murænulæ ſunt ornamenta colli flexuoſa. 25.b
Mutationes rerum humanarum. 94.f
Mutatoria ſunt veſtium genera. 25.b
Muro comparantur homines fortitudine & potentia pollentes. 18.c
Myrtus planta eſt medicinalis ſemper virens. 241.a
Myſteria diuina quàm excelſa. 24.b. excedunt noſtrum intellectum. ibid. Plus ea aliquando ſiletio quàm verbis extollimus. ibid.

N.

NAm oculos dextros eruit habitatoribus Iabes Galaad. 167.f
Naues maris vlulate, quomodo hic locus Ieremiæ explicatur. 18.c
Nauibus homines potentes ac diuites comparati. 18.c
Nemrim ſonat præuaricatores. 77.c
Nephtalim terræ ſitus. 49.f
Nigella. 130.d
Nilus fluuius de Æthiopia in Ægyptum fluit. 86.a
Nomina peccatorum ſiue epitheta varia eſſe. 3.e.f
Nomina ſanctorum ſcripta ſunt in cœlis. 26.f. Reproborum vero Nomina in terra ſcripta ſunt. ibid. & 27.a
Nomina iuſtorum varia. 3.f
Nouilunium apud Hebræos erat primus dies menſis. 7.b
Nouiſſimi dies in ſacra ſcriptura quomodo interpretantur. 14.b
Nox & dies moraliter quid ſignent. 17.b
Nox in diuinis literis accipitur pro culpa & impietate. 294.c
Nubes interpretatur afflictio. 27.c
Nox accipitur pro ignorantia, pro vmbra, pro calamitate. 294.c.d
Nubes ſunt Prophetæ & Apoſtoli. 30.f
per Nubem fauor diuinus ſignificatur. 208.c.d
Numerus certus pro incerto. 26.a
Numerus ſingularis pro plurali. 298.f

O.

OBrizon eſt aurum purgatum & optimum. 69.d
Obtegere aliquem caligine eſt illum obſcurare. 307.f
Oculos leuare eſt contemplari. 326.d
Okelos Caldaïcus antiquus Rabinus. 173.d
Olei fons. Vide Fons olei.
Oleo ſignificatur miſericordia. 334.c
Olfactoriola ſunt faſcieuli florum vel odorum. 25.b
Onocentaurus quale animal ſit. 150.e.f
Onocrotalus auis eſt quæ cum collum mergat in aquam ruditum aſini edit. 150.c
Onos Græcè ideſt aſinus. 150.c
Opera. 10.a.b
Opera bona. Vide Bona opera.
Oratio hæreticorum non eſt oratio dicenda. 242.f
Oratio in terra habita in cœlum aſcendit, & conſtituta in imis alta pulſat. 158.a.b
Ornamenta mulierum. Vide Mulierum ornamenta.
Orontius inſignis Mathematicus. 253.a
Os Dei accipitur pro ipſo Deo. 302.d.e
Oua aſpidum foris ſunt alba, oculis grata & pulchra, intus autem veneno plena. 252.d
Ouis animal mite, ſubiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte & carne. 175.b
Ozias fuit aliquando iuſtus, & hoſtes ſuos ſuperauit. 33.b. Lepra percuſſus in fronte, & cur. 33.b.e. annos duos & quinquaginta regnauit. 33.c. Ioatham ei ſucceſſit. ibid.
Ozias appellatur etiam Azarias. 2.c
Ozias Rex à regibus Syriæ & Samariæ & à Paleſtinis victus & immaniter vexatus. 38.f

P.

PAleſtina maritima eſt. 75.f
Paleſtinæ Reges appellantur Abimelech. Vide Abimelech.
Paleſtini ſolebāt habere ſuper domos plana tecta, vbi deambulare poterant. 99.b
Palma varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. 264.d
Panis apud Hebræos appellatur lechem, & cur. 20.
Panis appellatur quicquid comeditur. 20.a
per Panem & aquam intelligitur omne alimētum. 19.f.20.a.b
Papyrus eſt arbor quædam in Ægypti paluſtribus locis naſcēs, ex qua fiebant chartæ in quibus veteres ſcribere ſolebant. 86.b
Papyri vaſa quæ. 86.b
Paſchæ Iudæorum. 295.d
Paſtor. Vide Præſul.
Paſtorem ſe vocat Chriſtus. 174.d.e.f
Paſtores multi erga oues ſunt leones, erga lupos agni. 175.a
Paſtores doceant oues, & quod verbis docuerint, factis exerceant. 175.d
Paupertatem iuſtorum Deus diligit. 265.a
Pax ſequetur iuſtitiam. 143.a.b
Pax ibi eſt vbi gratia. 143.d
Pax impiis, non eſt. 207.e.221.f
Pacis futuræ deſcriptio. 15.f.16.a.b
Pacem non eſſe impio. 143.d
Peccare deſcendere eſt & in præceps ruere. 20.b
Peccator appellatur terra. 2.e
Peccatores non inuitantur ad diuinas laudes concinendas. 35.c.d
Pedum nomine intelliguntur affectus. 200 b

Periſcelides ornamenta ſunt circa crura, quibus mulieres greſſus ſuos componere ſolebant. 25.a.b
Permiſſione diuina res eueniunt. 327.e.f
Perſæ idola Babylionorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam transferrēt. 197.a
Perſarum principes appellantur Elamitæ. Vide Elamitæ.
Perturbatio fugienda quæ. 314.b
Petra ſcandali cur ſic vocatur. 45.e
Petra Chriſti figura. 45.c.d
Phaces ſonare aperientem. 39.a
Phariſæi omnia iura diuina & humana peruertebant. 11.d
Phœnicia eſt in Syria contermina Iudeæ. 103.c
Phul Aſſyriorum Rex. 166.f
Piorum vita abſcondita eſt in Deo. 27.f
Piſcinæ duæ erant Hieroſolymæ propter fontium inopiam. 39.c
ad Pœnitentiam requiri fletum, ieiunium, cilicium & cætera huiuſmodi quæ Hæretici deteſtantur. 100.f.& 101.a.b
Potentia mundi cum ſomnio comparatur, quod fallit & ſtatim tranſit. 131.d
Porta accipitur pro quocumque publico iudicio. 295.f.312.b.& d
per Portas iudicia intelligi. 295.e.f.312.b.& d
Portas lugere quid ſit.d. Moraliter quid ſit. ibid.
in Portis iudicia exercebant olim iudices. 133.d
in Portis exercebant Iudæi, iudicia. 25.d.e
Portarum nomine ſignificantur publica iudicia. 25.d.e
in Precationibus manuum leuatio, mos fuit apud aliquos vt apud nos. 8.a
Precationes fundere ſolent homines qui in acerbis ærumnis verſantur. 80.e
Prædicatio Euangelica comparatur pluuiæ de nubibus egredienti. 140.c
Præſidio diuino nunquàm deſperandum. 39.b
Præſul appellatur cor. 4.e.f.& 5.a.& d
Præſulis ſeu paſtoris qualitates quæ eſſe debeant. 142.c.d
Præſulem & paſtorem eſſe debere patrem, & amore paterno gubernatorem. 102.c.d
Præſules eſſe ſpeculatores. 223.b
Præſules boni & mali quantum differunt. 39.d
Præſulum optimorum proprium eſt affligi ſpiritu, cum ſubditorum ſcelera intuentur. 268.d
Præteritum pro futuro more prophetico. 211.a. 223.c
Princeps eos viros quærere debet, quorum conſilio vtatur. 20.f.21.a
Principes paſtores appellari in diuinis literis. 269.c.f
Principes ſcientia inſtructos eſſe oportere. 311.c
Principibus neceſſaria eſt iuſtitia. 121.c. e. item miſericordia eis neceſſaria eſt. ibid. e
Principatus Chriſti nos ſumus. 51.c.d
Principatum virum declarare. 185.b
Prophetia appellatur viſio, & cur. 1.b.c
Prophetia appellatur & onus & aſſumptio. 2.a.b
Prophetica viſio quæ. 2.b
Prophetis non caruerunt Iudæi in Babylonica captiuitate. 31.a.b
Proſperitas nimia tam nocet quàm aduerſitas. 27.c
Proſperitas quàm periculoſa. 167.a
Protectio diuina, qua dominus iuſtos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. 28.a
Protectum. Vide Abſconditum.
Protogenes ex ſola vna linea cognouit Appellem. 271.b
Prudens eſt qui calamitatem & miſeriam ſuam cōſiderat & perpendit. 322.a
Pſalmorum auctor Deus eſt. 2.a
Pulegium vtile eſt ad morſus ſerpentium venenatorum, & ad animi defectiones. 303.f

Q.

Qvercubus Baſan, homines potētes ac diuites, comparantur. 18.c
Quomodo particula, admirantis & dolentis eſt. 307.c

R.

Rabini veteres ſanctam Scripturam benè expoſuerunt. 173.d
Rapſaces obſedit Hieroſolymam & circundedit ne vllus in vrbem intraret. 156.c
Rapſaces quis fuerit. 155.c
Raſin ſonare voluntatem. 39.a
Regnum mundi quale ſit. 51.b
Religioſi delictum deteſtabilius quam laici. 118.b
Rex caput vocatur. 4.e.f
Rex bonus clypeus eſt populi. 298.e
Rex puer, quis dicitur in ſcriptura, & cur terra maledicitur in qua Rex puer eſt. 21.c.d
Rex in iudicando Deum imitari debet. 99.e
Rex vngi ſolebat oleo. 338.b
Rex qui verè eſt pater eſt. 102. c. Vide Abimelech.
Rex Iuda eſt rex duarum Tribuum Iudæ, & Beniamin ſcilicet. 39.a.46.a
Rex Iſrael, Rex Ephraim, Rex Samariæ, Rex decem Tribuum idem eſt. 39.a.& 46.a
Rex. Vide Princeps.
Regem populi baſiin appellarunt Græci, dicitur à βασι, quod eſt baſis, & λαος, quod eſt populus. 81.f
Reges tyrannidem exercentes appellantur vectes & ſerpentes tortuoſi, & cur. 121.b.c
Reges paſtores appellari in diuinis literis. 269.c
Reges Aſſyriorum appellantur Reges Babylonis, & cur. 166.f
Reproborum nomina in terra ſcripta ſunt, non in cœlo. 26.f.27.a
Requies pro morte & pro ſepulchro accipitur. 63.d
Reſurrectio mortuorum aſſerit Eſaias. 119.f
Reſurgere non dicuntur ſcelerati & impij, & cur. 118.d

S.

Sabaim eſt trans Æthiopiam. 195.a
Sacerdos vocatur cor. 4.e.f.5.a
Sacrificium comprehendit holocauſtum & victimam, ſiue hoſtiam. 7.d
Sacrificium verum Chriſtus. 6.e
Sacrificia veteris legis non delebant peccata. 188.e
Samaria eſt ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur. 125.c. erat in monte ſita, ad cuius pedem erat vallis feraciſſima. ibid.
Sapientes viri ſilentio ſæpenumero vtuntur. 313 a
Sapientia mundi ſtulta eſt. 201.b
Scientia non ſolum Sacerdotes, ſed etiam Principes eſſe inſtructos oportere. 311.c

Scripturæ ſacræ Eccleſia eſt vera explanatrix. 48.c
ad Scripturam ſanctam confugiendū. 47.c.d.e.48.
Sedendi nomine ſignificatur amicitia & familiaritas. 293.b
Sedere in alicuius vmbra eſt ſub eius fauore quieſcere. 339 b
Sedere in ſolio eſt regnare. 312.c
Sedere verbum accipitur aliquando pro docere. 293.b
Seir piloſum ſignificat. 97.c
Semen hominis aquas vocat Eſaias. 202.b
per Semen relictum ex Iſraele Apoſtolos intelligit Iſaias Propheta.26.e. Semen appellat reliquias. ibid.
Sennacherib Aſſyriorum rex Iſraelem deleuit & grauiter afflixit. 56.b
Sennacheribus Aſſyriorum Rex. 166.f
per Sepem vineæ quid intelligitur. 29.e.f
Senectus non ad animos & ætatem,ſed ad virtutem & conſilium refertur. 20.d.e
Senes ætate multi reperiuntur apud Iudæos,nullus tamen virtute & ſapientia. 20.d.e
Sepulchrum Chriſti omnes venerantur. 62.c
Serra. Vide Runcina.
Seruitus ſpiritualis eſt abiectior corporali. 293.f
Sibilare ſignum eſt iocantis,& per ludibrium contemnentis. 315.d
Siloh eſt quidam locus, vbi defixus fuerat Tabernaculum,& arca Domini collocata. 26.a
Simile aquilæ,quæ pullos habet,cum nobis. 9.c
Simile magnetis cum Dei viſu. 8.e
Simile de horologio,cum populo errante. 5.a
Simile de corde & ſacerdote ſeu antiſtite. 5.a. & d
Simile. Vide Comparatio.
Similitudo de aqua & vino cum ſenibus & adoleſcentibus in Republica. 20.d.e
Similitudo de adamante pretioſo qui nihil amittit nec ex virtute,neque ex pretio ſi puro auro inſeratur,cū prudentia viri quæ non vileſcit, ſi alieno conſilio nitatur. 21.a
Similitudo de auaro homine cum vaſe perforato. 16.d
Similitudo de pictore deformi qui pulchram imaginem pingit,cum eo qui virtutem verborū coloribus exornat, cum ipſe nullo virtutis colore ſit decoratus. 9.d
Similitudo de gubernatore nauis qui optimos quęrit nautas, & architecto qui peritiſſimos inquirit miniſtros, cum principe & rectore qui eos viro quærere debet, quorum cōſilio vtatur. 20.f.21.a
Similitudines. 23.e.f.28.a.30.e.f
Sion in iudicio redimetur. 12.e.f
Sion mons. Vide Mons Sion.
Sirenes ſiue Sirenæ quæ. 71.a.& d
Sobna interpretatur,conuertere nunc. 102.b
Sobona fuit Sacerdos & Pontifex,homo ſuperbus & elatus. 101. d. fuit alienigena. ibid. perſuaſit Iudæis ne crederent Prophetis. ibidem. Cum Sennacheribo aduerſus Ezechiam coniurauit. ibidem.
Sol & animal,animal gignunt. 8.c
Solem in cœlo retroceſſiſſe in curſu ſuo per decem horas ita vt dies prolixior aliis fuit. 163.b.c
Solemnia tria erant quibus Iudæi ad templum ire cogebantur. 295.d.e
Solemnitates accipiuntur pro ſacrificiis. 295.d
Solium Dei thronus eius eſt. 344.c
Somnio comparatur potentia mundi. 131.d
Spes hominum,quæ non eſt in Deo,ſed in mundo conſtituta,quam ſit fallax. 56.e
Spiritualis generatio. 38.d
Spiritus Dei quid. 131.b
Spiritus pro vento. 255.a
Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas, quomodo hîc locus interpretatur à nonnullis. 73.c & f
Stannum ſpeciem argenti refert. 12. c. eſt vilis materia, ibid. eius nomine hypocriſis ſignificatur. 12.c
Stellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nullum ſplendorem habent. 149.c.& d
Stellæ appellantur cœlorum militia. 176.b
Stellas creauit Deus certo numero. 176.b
Struthio ferrum digerit.150.e. Luſitanicè *Ema* appellatur. ibid.
Struthio eſt auis corpore magno & graui voraciſſima.70.e. omnia quæcumque deuorat, ſine delectu concoquit. ibid.
per Struthiones intelliguntur homines ventri & crapulæ dediti. 70.e
Stultus eſt qui miſeriam ſuam non conſiderat. 322.a
Stulti qualitates. 142.d
ex Superbia naſcitur amentia. 125.c
Supplicium dupliciter conſideratur. 342.d

T.

TAbernaculum accipitur pro vrbe. 310. e. item pro ſepulchro. ibid.
Tacendo facilius culpa refugitur quam loquendo. 313.b
Tacere ſæpenumero tutiſſimū eſt. 312. & 313. aliquando noxium eſt tacere. 313.c.d
Tacere idem eſt aliquando quod quieſcere. 316.e
Tanis ciuitas eſt Ægypti, vbi Moyſes multa ſigna fecit.90.f. Antiquitas huius ciuitatis. 91.a
Taphnis eſt ciuitas celebris in Ægypto. 135.d
Tartarus eſt mors. 163.f
Thartan dux Sennacheribi Aſſyriorum Regis. 93. c.& f. Sargon appellatur. ibid.
Theriſtrum veſtis eſt æſtati conueniens, ex lino delicatiſſimo confecta. 25.b
Tecta domorum Paleſtinorum plana erant. Vide Paleſtini.
Templum Salomonis ſitum erat in monte Moria. 281. b
Templum Salomonis tres partes habebat. 299.a
Templum Salomonis ædificatum in area Ornæ. 97.b
Templum Dianæ combuſtum. 101.e
Templa venerari ſolent homines qui in acerbis ærumnis verſantur. 80.e
Tempus vltionis. 267.d
Tenebræ vocantur errores & impietates. 50.a
Tenebræ accipiuntur aliquando pro ignorantia. 307.f. Item pro mœrore accipitur. 308.a. b
Tentationes quid. 254.f
Tentorij nomine templum ſignificatur. 310.f
Terræ mutatio in fine mundi. 217.b
per Terram qui homines intelliguntur. 2.d.e
Terram & cœlum inuocat Eſaias in exordio ſuæ Prophetiæ, & cur. 2.c.d.9.a
Teſtes idonei & approbati ſunt iuſti,vt ea quæ teſtantur certò ſciunt. 41.f
Timantes egregius pictor quomodo luctuoſiſſimam cædem Iphiginiæ pinxit. 24.e

Tribus decem appellantur Ephraim, & cet. 82.c
Tribus decem, regnabant in Samaria quę Ephraim appellabantur, & cur. 125.b. & 135.a.b. Dei vates contempſerunt. ibid. ſe ventri & vino dediderunt. 125.e
Tribus duæ Iuda & Beniamin ſeſe vino dederunt, & iudicium amiſerunt, vt aliæ decem. 126.b. 135.a.b
Tribus Iſrael, Ephraim & Beniamin. 2.b
Tribus Iudęorum. Vide Domus Iſrael.
Tribuum diuiſio. 39.a.46.a
Tribuum & Iuda Deus miſertus eſt. 70.c
Tribuum nulla nunc diſtinctio inter Hebræos. 285.d
Tribuum duodecim Reges. 39.a.46.a
Trinitatis myſterium oſtenditur. 105.d.e.f.106
Torcular quid ſit in ſcripturis. 29.f
Turribus comparantur homines potentes ac diuites. 18.b
Tyrus eſt ciuitas Phœniciæ. 103.c. fuit ciuitas florentiſſima, & regia dignitate ornata. ibid. apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum ſanguine tinguntur veſtes purpureæ, quæ ideo Tyriæ dicuntur. ibid.
Tyrus vrbs à Soldano & Mauris exuſta. 103.f
Tyrus eſt in terra Chanaan. 105.b

V.

VAnitas noſtra iniquitas appellatur. 253.e
Varietas quam perniciem affeſat hominibus. 91.b
Vaſa Papyri quæ. 86.b
Vendere omnia pro Chriſto. 238.f
Ventus Aphricus, & Ventus Auſter. 95.f 96.a
Verbũ & lex Domini idem eſt ac Euangelium. 15.a
ad Verbum Dei confugiendum. 47.c.d.48.
Veritas pro bonis operibus accipitur. 162.e
Vermiculus eſt minium, dicitur Luſitanè *Vermelham.*
Vermis Chriſtus appellatur. 179.d
Veſtes ſcindebant Iudæi audita blaſphemia. 158.a
Via iuſtorum Chriſtus. 239.f
Via impiorum mundus. ibid.
Via arcta eſt quæ ducit ad vitam. 154.a
Via accipitur pro opere. 295.d. accipitur pro lege. ibid. item pro more, regula, & doctrina. ibid.
Via pacis eſt fides. 295.e
Viciſſitudines rerum humanarum. 94.f
Victima ſiue hoſtia. Vide Sacrificium.
Victimæ ceſſarunt in morte Chriſti. 7.a
Victimæ totæ non cremabãtur. Vide Holocauſta.
Videre & intueri eſt miſericordiam oſtẽdere 341.c
Videre idem eſt quod vaticinari. 314.e
Vinea quam Deus ſibi elegit quæ. 30.a.b
Vir ſanctus cum ciuitate munita, columnæ ferreæ & muro æreo comparatur. 39.f
Virtus non eſt nobiſcum nata, ſed neceſſe eſt vt eam diſcamur. 9.d
Virtus mera atque germana nulla erat apud Iudæos. 11.d
Virtutes omnes ſunt vna virtus abſoluta. 144.d
Virtutes infuſæ. 9.d
Virtutes morales quæ acquiſitæ vocantur. ibid.
Virtutum ſemina in nobis quædam innata. ibid.
Viſio idem eſt quod prophetia. 314.e
Viſio, & quod prophetia eo nomine appellatur, & cur. 1.b.c
Viſio aut eſt naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica. 2.b
Viſionis quatuor genera. ibid.
Viſus inter omnes ſenſus certiorem & euidentiorem cognitionem obtinet. 1.a
Vita Apoſtolorum tota, vna hora vocatur. 120.a
Vita hominis comparat Homerus caducis arborum foliis. 172.e
Vitæ noſtræ tempus militia appellatur. 169.f
Vitiis contaminati Deum contemnunt. 50.b
Vitula conſternans quæ ſit. 77.c. Florens ætas in vitulis quæ. ibid.
Viuere in alicuius vmbra eſt ſub eius fauore quieſcere. 339.b
Viuere eſt à vita tranſire. 153.b
quod Viuimus punctum eſt. 120.d. totum hoc quod viuimus, modicum eſt & momẽtum comparatione æternitatis. 120.a
Vltio Dei grauiſſima quæ. 4.d
Vltimum tempus. 267.d
Vltione inimicorum ſuorum delectantur homines. 11.f
ad Vmbram viuere & ſedere. Vide Sedere. Vide Viuere.
Vnitas & congregatio triplex eſt. 89.c
Voluptas malorum omnium cauſa, ex Platone. 13.d
Vrtica herba eſt pungens ſatis nota. 240.f.241.a

Z.

ZAbulon terræ ſitus. 49.f
Zeuxis pictor inſignis. 21.a

FINIS.